

1.1. RUSSU

L'ETHNOGENESE DES ROUMAÎNS

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE
ET LA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

CD

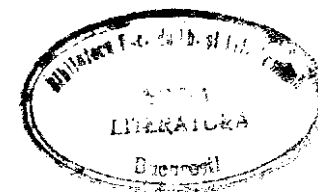
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1981

1.1. RUSSU

ETNOGENEZA ROMÂNILOR

FONDUL AUTOHTON TRACO-DACIC
ȘI COMPONENTA LATINO-ROMANICĂ

4498

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
București, 1981

*„Nihil tam difficile est quin
investigāri possiet”*

(TERENTIUS, Heautontimorumenos,

CUPRINS

<i>Cuvînt înainte</i>	11
<i>Abrevieri</i>	13
<i>Cuvînte și semne sonvenționale</i>	13
<i>Bibliografie</i>	15
PARTEA I	25
I ELEMENTE INTRODUCATIVE. GENERALITĂȚI	27
II ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND SUBSTRATUL	37
Problema elementului lingvistic preroman în etnogeneză	
III POPULAȚIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ȘI ÎN DACIA	71
1 ILLYRII	71
Illyrioi și Illyria	71
Dezvoltarea socială și politică	72
Structura psihică	73
Limba illyrilor	73
2 TRACO-GETII	76
Teritoriul, cultura, istoria	76
Geto-dacii	78
Limba tracilor	79
Numele proprii	81
Dispariția limbii trace	82
3 GRANIȚA ȘI AFINITĂȚILE ÎNTRE ILLYRI ȘI TRACI	83
Raporturile lingvistice traco-illyre	35
4 ROMANZAREA ILLYRILOR ȘI A TRACO-DACILOR	88
Raporturile între illyră, traco-dacică și albaneză	93
IV LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ȘI SUBSTRATUL	97
1 „UNIUNEA LINGVISTICĂ” BALCANICĂ	97
2 TRĂSĂTURI COMUNE ROMANO-ALBANEZE	102
3 CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ȘI ROMANEI	104
4 CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ȘI ROMANEȘTI	105

CUPRINS

5	CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ	108
	Identificarea cuvintelor autohtone	108
	Reconstrucția de forme indo-europene	110
6	TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE	113
	Cuvinte latine și cuvinte autohtone	113
	Populațiile preromane : traco-dacii	114
	Cuvinte autohtone și fonetica substratului	115
V	EVOLUȚIA, IMPORTANȚA, REPARTIZAREA CUVINTELOR AUTOHTONE	118
1	DIN FAZA INDO-EUROPEANA LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)	118
	A) Radicale indo-europene	118
	B) Fonetica	122
	a) vocalismul	123
	b) consonantismul	123
	C) Derivarea	125
2	DIN FAZA TRACO-ROMANĂ LA LIMBA DE AZI	126
	A) Fonetica	126
	a) vocalismul	127
	b) consonantismul	128
	B) Derivarea	128
3	IMPORTANȚA CUVINTELOR AUTOHTONE	129
	Proporția elementelor autohtone	129
	Valoarea semantică, circulația, derivatele	131
4	REPARTIZAREA DIALECTALĂ	134
5	ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE	138
VI	SEMNIȚAȚIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE	141
1	LIMBA LATINĂ ȘI SUBSTRATUL TRACO-DACIC	141
	Unitatea și vechimea elementelor autohtone	142
	Latina — limbă adoptată în provincii	143
	Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina populară	144
2	O ANALOGIE DIN ROMÂNIA APUSEANĂ	146
	Cuvinte autohtone în limba franceză	146
3	FORMAREA LIMBII ROMANE	148
	Valoarea documentară a cuvintelor autohtone	148
	Concluziile filologiei române	149
	Limba „straromână”	150
4	PROBLEMA OBÎRȘIEI ROMÂNILOR	155
	Limba și comunitatea populară	155
	Observații și păreri vechi și noi	157
	Excesele latiniste ale Școlii ardeleme	158
	Teza continuității traco-daco-romane	159
	Teoria lui Roesler	160

CUPRINS

VII	TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIAL-ECONOMICE	
1	AUTOHTONI ȘI ROMANI ÎN PROVINCILE TRACE	
2	DACO-GEȚII ÎN DACIA ROMANĂ	
	Izvoarele scrise (literare-istorice)	
	Documentele epigrafice și numismatice	
	Reliefulurile Columnei lui Traian	
	Concluziile istoriografiei din sec. XIX	
	Auxilia Dacorum	
	Triburi (etnonime) daco-getice	
	Toponimia Daciei romane	
	Materialul arheologic	
	Elemente geto-dace în inscripții	
	Dacii liberi în perioada 106 — 271	
3	ROMÂNISMUL ÎN DACIA TRAIANĂ	
	Romanizarea autohtonilor	
	Rolul elementului militar	
4	ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA	
VIII	DIN ANTICHITATE SPRE EVUL MEDIU ȘI RENAȘTERE	
1	MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ”	
2	PERMANENȚA ROMÂNISMULUI	
	Ereditatea biologică autohtonă	
3	CONTINUITATEA AȘEZĂRIILOR ȘI OCUPAȚIILOR AGRARE	
4	CONVIEȚUIREA ROMÂNILOR CU SLA VII	
5	TEORIA „IMIGRAȚIONISTĂ”	
6	REGRUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OBȘTIILE ȘI SATELE	
	CONSIDERAȚII FINALE	
	Lupta de rezistență ca neam în epoca migrațiilor	
	PARTEA A II-A	
	MATERIALUL LEXICAL AUTOHTON	
1	PRELIMINARII	
2	ÎMPĂRȚIREA ȘI TRATAREA CUVINTELOR	
	Repartizarea pe grupe semantice	
3	REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC	
	Indice	
	Resume	
	Zusammenfassung	

Continuare amplificată și (în linii mari) încheiată a eforturilor depuse vreme de peste trei decenii în munca de explorare, elucidare și interpretare social-istorică și etnologică a fondului etnobiologic și cultural-lingvistic preroman (autohton, traco-dacic) și a factorului latino-roman în alcătuirea societății românofone (poporul român în antichitate și evul mediu), monografia prezentă, fundamentată deopotrivă pe material lingvistic („ce spune limba română”) și pe cel general istoric-arheologic, a preluat, cum era firesc și necesar, foarte mult din rezultatele noastre precedente, mai ales din Elemente autohtone în limba română (București, 1970), cap. I — III, părți din cap. IV și întreg lotul lexical comun „româno-albanez”. La acestea a fost adăugat și integrat în volumul de față stocul de cuvinte autohtone românești neatestate în albaneză. Sînt aici materiale, date și expuneri cu demonstrații lingvistice-etimologice de bază, nu numai utile, dar absolut indispensabile cercetătorilor angajați în marea anchetă istoriografică menită să reconstituie și să restabilească anumite realități social-istorice deloc simple și, ca urmare, nu îndeajuns de limpede și complet prezentate cititorului specialist sau nespecialist. Lanțului documentar al continuității organice de viață în spațiul carpato-dunărean începînd din epoca bronzului (civilizația proto-tracă și tracă) și pînă astăzi îi lipsea veriga reprezentată de argumentele de ordin lingvistic. Atare punți de legătură lingvistică (deci cu Ural-economică și social-etnică) oferite de tot ceea ce în realitate „spune limba română” își află de altfel o firească întregire în rezultatele pozitive ale tuturor cercetărilor lingvistice-etimologice și istorico-epigrafice, numismatice cu privire la traco-daci și la illyri, ca și în ansamblul datelor de ordin istoric privind spațiul carpato-balcanic în general sau Dacia romană și „postromană” în special. Spre a pătrunde în substanța primară a procesului de etnogeneză e necesar ca în lucrarea de față întregul material documentar disponibil în etapa actuală a cercetării din țara noastră, toate filonele surselor de informație să fie puse la contribuție pentru identificarea și elucidarea eredității autohtone (lingvistice, social-etnice) și a dimensiunilor componentei romanice în procesul de sinteză al romanizării. Materialul documentar în ansamblul său și în lumina noilor criterii verifică și fundamentează mai trainic teza despre autohtonitatea și continuitatea poporului român în teritoriile de intensă romanizare din Moesia și Dacia carpato-dunăreană.

Izvorînd din necesitatea de a lămuri etimologia reală a unor cuvinte românești controversate, obscure (și ca atare greșit interpretate de mulți filologi) și, în același timp, rostul și importanța lor în fondul lexical moștenit (anteslav) al limbii române, prezenta monografie adună și studiază comparativ mai întîi datele esențiale asupra locuitorilor antici ai zonei carpato-balcanice și asupra romanizării lor; apoi materialul lexical românesc de factură autohtonă (pre-romană), analizat sub raport lingvistic-etimologic și interpretat social-istoric spre

a putea fi integrat în ansamblul documentării istorice disponibile în etapa actuală. Sînt contribuții semnificative la luminarea „misterului” ce învâluie (potrivit unor teorii) începuturile limbii și poporului român, mai precis, perioada pre- și proto-istorică.

Baza de plecare a prezentei monografii este formată din cele circa 70 de cuvinte comune cu albaneza (fE1Autoht, 1970) și de alte etimologii, stabilite după lungi controverse între filologi, cu privire la obârșia unor termeni gospodărești-pastorali și meșteșugărești. Munca de explorare s-a diversificat, extinzîndu-se asupra altor capitole ale vocabularului prin revizuirea integrală a etimologiilor lexicului popular românesc și prin sondaje adinei, minuțioase. Strădania nu a fost zadarnică: s-au obținut dovezi că limba română (mai mult decît alte surse documentare disponibile) conține „noi” elemente de excepțională valoare lingvistică și istoric-etnologică. Studiul lor comparativ (într-o atentă analiză și un susținut efort de sinteză istoriografică) oferă mult căutatele fire. și punți necesare atît pentru demonstrarea, cît și pentru justa înțelegere a procesului complex de formare a limbii și poporului român. Lucrarea n-a izvorît din necesitatea fundamentării unei teze, ori din preocupări polemice sau pledoarii politice, ci numai din dorința efectuării unui studiu critic comparativ al unui material lingvistic important în etimologia românească și în cea indo-europeană, ce s-a dovedit totodată a avea implicații istorice și paleo-etnologice excepționale pentru romanitatea balcano-dunăreană și carpatică.

Cu unele firești adăugiri și rectificări viitoare (mai ales la elemente lexicale și etimologii deficiente), monografia de față își va fi atins scopul numai prin faptul că, lăsînd în urmă grava prejudecată a respectării multitudinii de păreri filologice (etimologice) și istoriografice perimate, a dovedit existența unor importante cuvinte indo-europene „carpato-balcanice” (traco-dace) în limba română și semnificația lor lingvistică, implicațiile social-etnice și economice, care le conferă o însemnătate de prim rang pe scara valorilor documentare în soluționarea problemelor ridicate de etnogeneză. Rupînd cu unele tradiții nocive, latinizante sau de altă natură, s-a evitat și pericolul extremismului opus, al traco-sau illyromaniei, nu mai puțin dăunător adevărului istoric.

Cîteva utile sugestii de ordin general istoric sau specific românesc, ca și filologic-lexical, respectiv bibliografic au dat lucrării noastre profesorii univ. Radu Vulpe, Al. Niculescu și Gr. Brîncuș (București), cărora le exprimăm cele mai cordiale mulțumiri.

Ajutor prețios la citirea corecturilor ne-a dat tov. Alia R. Mureșanu.

O lucrare de felul prezentei monografii nu poate să aibă pretenția de a fi completă și definitivă, fiind în chip firesc numai o realizare de etapă; despre un asemenea lucru de început (susceptibil de amplificări și rectificări chiar în viitorul apropiat) s-ar potrivi aici, mutatis mutandis, fraza de captatio benevolentiae cu care în anul 1822 românul ardelean Ioan Bob oferea cititorilor modestul său Dicționar: „dare pentru multe datorii a dregătorilor noastre și că suphri sunt începuturile lucrurilor, nu se poate zice a fi pe deplin așezat, că multe ar fi remas, multe de îndreptat, unele și de lăsat afară, ci pînă cînd alți cari avînd timp și voe spre aceea ar voi a-l așeza mai deplin se pot ajuta scolasticii cu acesta”.

I.I.R.

CUVINTE ȘI SEMNE CONVENȚIONALE

abstr. abstract	fr. francez
adj. adjectiv	frig. frisian
adv. adverb	fris. frisic
ags. anglo-saxon	fl. friulan
ahd. althochdeutsch (vechi germ. superior)	gael. gaelic (celt.)
alb. albanez	gal. gallic
anal. analogic	gasc. gascon
ard. ardelean (transilvănean)	gep. gepid(ic)
arm. armenesc	germ. german(ic)
arom. aromân (dial. [ajromân din Macedonia])	got. gotic
artic. articulat	gr. grec(esc vechi)
att. attic (grecesc)	hoř. hařegan (Hařeg, ținut în ju)
av. avestic (zendic)	het. hetitic
ban. bănățean	hom. homeric
basar. basarabeian	i.-e. indo-european
basc. bascic	il(l). illyric
big. bulgăresc	intr. intransitiv
bret. breton	ion. ionian (dial. gr.)
bsl. baltoslav	irl. irlandez
bucov. bucovinean	isl. islandez
calabr. calabrez	istr. istroromân (dial. rumerilor
cat. catalan	Istria)
celt. celtic	it. italian
ciang. ciangău	impr. împrumut(at)
corn. cornic (celt.)	jud. județ
cr. croat	lat. latin(esc)
cymr. cymric (celt.)	let. leton
dac. dacic (getic)	lt. lituan
dalm. dalmat(in)	longob. longobard
der. derivat	luc. dial. (it.) Lucea
dial. dialect(al)	m. masculin
dial. (bale.) dialectele românești din Peninsula	maced. macedonean
Balcanică (arom., megl., istr.)	maram. maramureșan
dimin. diminutiv(al)	m. bret. mediu breton
dor. doric (dial. gr.)	m. corn. mediu cornic
drom. dacoromân (dial. din România, Dacia car-	megl. meglenit (dial. rom.)
patică)	m. engl. mediu englez
ebr. ebraic	messap. messapic (ill.)
eZ.^element(e)	mhd. mittelhochdeutsch (mediu
engad. engadin (dial. it.)	m. irl. mediu irlandez
engl. englez(esc)	m. lat. mediu latin
eol. eolic (dial. gr.)	mynd. mittelniederdeutsch (mediu
epir. epirotic (gr. modern)	myndl. mittelniederländisch
ex. exemplu	mold. moldovenesc
ext. extensiune	morav. moravian
fărșer. fărșerot	mont. muntenesc (Muntenia)
f(em.) feminin	n. nou (cf. s.n.)
fig. figurat	nd. niederdeutsch

BIBLIOGRAFIE

- AAR Analele Academiei Române, București
- AAS Archiv za Arbanasku starini, jezik i etnologiju, urednik H. Baric, Belgrad, I (1926) III (1926)
- ActaMN Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de Istorie). Cluj, I (1964), II (1965), III (1966), IV (1967), V (1968), VI (1969), VII (1970), VIII (1971), IX (1972), X (1973), XI (1974), XII (1975), XIII (1976), XIV (1977), XV (1978), XVI (1979), XVII (1980)
- AIIN Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj (— Sibiu), I (1921) — XI (1947)
- AISC Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj, I (1928-1932), II (1933-1935), III (1936-1940/1941), IV (1941-1943/1944), Cluj, V (1944-1948/1949)
- AlbF *Albanische Forschungen*, I. *Die slavischen Elemente im Albanischen* (DAW, X 337—374), II. *Die romanischen Elemente im Albanischen* (DAW, XX (1871), Franz Miklosich
- AlbRSt *Albano-rumänische Studien*, de H. Barić, Sarajevo, I, 1919 (Zur Kunde der Balanica 7: Quellen und Forschungen; cf. infra, p. 51)
- AlbSt *Albanesische Studien*, de Gustav Meyer, III. *Lautlehre der indogermanischen Sprachen des Albanesischen* (SBAW, 125, 1892), IV. *Das griechisch-sudrumänisch-albanische Verzeichnis des Kavalliotis* (SBAW, 132, 1895), V. *Beiträge zur Kenntnis der indogermanischen gesprochenen alban. Mundarten* (SBAW, 134, 1895)
- ALP v. Densusianu
- AnAF Anuarul Arhivei de Folclor (Academia Română), publicat de Ion Mușlea, I (1933), II (1934), III (1935), IV (1937), V (1939), VI (1942), VII (1945)
- AnD Analele Dobrogei, Cernăuți, I (1920) - XIX (1938)
- AnEtn Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj, (I) 1957-1958, (II) 1959-1961, (III) 1962-1964, (IV) 1965-1967 [1969], cf. infra, p. 61
- Ann%> L'Année épigraphique. Paris
- AnonC *Anonymus Caransebesiensis*, edit. Gr. Crețu, în revista *Tinerimea Română*, I, 1898, p. 320-380
- Apulum Apulum, Buletinul Muz. Alba Iulia, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, I (1933), II (1934), III (1935), IV (1936), V (1937), VI (1938), VII (1939), VIII (1940), IX (1941), X (1942), XI (1943), XII (1944), XIII (1945), XIV (1946), XV (1947), XVI (1948), XVII (1949), XVIII (1950)
- ArEuCO Archivum Europae centro-orientalis, Budapest, I (1935) — X (1944)
- Arh. Arhiva. Organul Societății științifice literare, Iași, (I) 1889 și urm.
- Arom *Aromânii. Dialectul aromân*, de Th. Capidan, București, 1932 (Academia Română, I, 1932) și cercetări, XX)
- ArR Archivum Romanicum. Nuova rivista di Filologia romanza dir. Giulio Bertoni, I (1917) și urm.
- ArSIPh Archiv für slavische Philologie, herausg. Vr. Jagid, Berlin, (I) 1875 și urm.
- ASNS Archiv für das Studium der neueren Sprachen (Herrig-Archiv)
- AtLLR Atlasul lingvistic român (S. Pușcariu, Sever Pop, Em. Petrovici), București, I (1957) și urm.
- AVSL Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu), I (1925), II (1926), III (1927), IV (1928), V (1929), VI (1930), VII (1931), VIII (1932), IX (1933), X (1934), XI (1935), XII (1936), XIII (1937), XIV (1938), XV (1939), XVI (1940), XVII (1941), XVIII (1942), XIX (1943), XX (1944), XXI (1945), XXII (1946), XXIII (1947), XXIV (1948), XXV (1949), XXVI (1950), XXVII (1951), XXVIII (1952), XXIX (1953), XXX (1954), XXXI (1955), XXXII (1956), XXXIII (1957), XXXIV (1958), XXXV (1959), XXXVI (1960), XXXVII (1961), XXXVIII (1962), XXXIX (1963), XL (1964), XLI (1965), XLII (1966), XLIII (1967), XLIV (1968), XLV (1969), XLVI (1970), XLVII (1971), XLVIII (1972), XLIX (1973), L (1974), LI (1975), LII (1976), LIII (1977), LIV (1978), LV (1979), LVI (1980), LVII (1981), LVIII (1982), LIX (1983), LX (1984), LXI (1985), LXII (1986), LXIII (1987), LXIV (1988), LXV (1989), LXVI (1990), LXVII (1991), LXVIII (1992), LXIX (1993), LXX (1994), LXXI (1995), LXXII (1996), LXXIII (1997), LXXIV (1998), LXXV (1999), LXXVI (2000), LXXVII (2001), LXXVIII (2002), LXXIX (2003), LXXX (2004), LXXXI (2005), LXXXII (2006), LXXXIII (2007), LXXXIV (2008), LXXXV (2009), LXXXVI (2010), LXXXVII (2011), LXXXVIII (2012), LXXXIX (2013), LXXXX (2014), LXXXXI (2015), LXXXXII (2016), LXXXXIII (2017), LXXXXIV (2018), LXXXXV (2019), LXXXXVI (2020), LXXXXVII (2021), LXXXXVIII (2022), LXXXXIX (2023), LXXXXX (2024), LXXXXXI (2025), LXXXXXII (2026), LXXXXXIII (2027), LXXXXXIV (2028), LXXXXXV (2029), LXXXXXVI (2030), LXXXXXVII (2031), LXXXXXVIII (2032), LXXXXXIX (2033), LXXXXXX (2034), LXXXXXXI (2035), LXXXXXXII (2036), LXXXXXXIII (2037), LXXXXXXIV (2038), LXXXXXXV (2039), LXXXXXXVI (2040), LXXXXXXVII (2041), LXXXXXXVIII (2042), LXXXXXXIX (2043), LXXXXXXX (2044), LXXXXXXXI (2045), LXXXXXXXII (2046), LXXXXXXXIII (2047), LXXXXXXXIV (2048), LXXXXXXXV (2049), LXXXXXXXVI (2050), LXXXXXXXVII (2051), LXXXXXXXVIII (2052), LXXXXXXXIX (2053), LXXXXXXX (2054), LXXXXXXXI (2055), LXXXXXXXII (2056), LXXXXXXXIII (2057), LXXXXXXXIV (2058), LXXXXXXXV (2059), LXXXXXXXVI (2060), LXXXXXXXVII (2061), LXXXXXXXVIII (2062), LXXXXXXXIX (2063), LXXXXXXX (2064), LXXXXXXXI (2065), LXXXXXXXII (2066), LXXXXXXXIII (2067), LXXXXXXXIV (2068), LXXXXXXXV (2069), LXXXXXXXVI (2070), LXXXXXXXVII (2071), LXXXXXXXVIII (2072), LXXXXXXXIX (2073), LXXXXXXX (2074), LXXXXXXXI (2075), LXXXXXXXII (2076), LXXXXXXXIII (2077), LXXXXXXXIV (2078), LXXXXXXXV (2079), LXXXXXXXVI (2080), LXXXXXXXVII (2081), LXXXXXXXVIII (2082), LXXXXXXXIX (2083), LXXXXXXX (2084), LXXXXXXXI (2085), LXXXXXXXII (2086), LXXXXXXXIII (2087), LXXXXXXXIV (2088), LXXXXXXXV (2089), LXXXXXXXVI (2090), LXXXXXXXVII (2091), LXXXXXXXVIII (2092), LXXXXXXXIX (2093), LXXXXXXX (2094), LXXXXXXXI (2095), LXXXXXXXII (2096), LXXXXXXXIII (2097), LXXXXXXXIV (2098), LXXXXXXXV (2099), LXXXXXXXVI (2100), LXXXXXXXVII (2101), LXXXXXXXVIII (2102), LXXXXXXXIX (2103), LXXXXXXX (2104), LXXXXXXXI (2105), LXXXXXXXII (2106), LXXXXXXXIII (2107), LXXXXXXXIV (2108), LXXXXXXXV (2109), LXXXXXXXVI (2110), LXXXXXXXVII (2111), LXXXXXXXVIII (2112), LXXXXXXXIX (2113), LXXXXXXX (2114), LXXXXXXXI (2115), LXXXXXXXII (2116), LXXXXXXXIII (2117), LXXXXXXXIV (2118), LXXXXXXXV (2119), LXXXXXXXVI (2120), LXXXXXXXVII (2121), LXXXXXXXVIII (2122), LXXXXXXXIX (2123), LXXXXXXX (2124), LXXXXXXXI (2125), LXXXXXXXII (2126), LXXXXXXXIII (2127), LXXXXXXXIV (2128), LXXXXXXXV (2129), LXXXXXXXVI (2130), LXXXXXXXVII (2131), LXXXXXXXVIII (2132), LXXXXXXXIX (2133), LXXXXXXX (2134), LXXXXXXXI (2135), LXXXXXXXII (2136), LXXXXXXXIII (2137), LXXXXXXXIV (2138), LXXXXXXXV (2139), LXXXXXXXVI (2140), LXXXXXXXVII (2141), LXXXXXXXVIII (2142), LXXXXXXXIX (2143), LXXXXXXX (2144), LXXXXXXXI (2145), LXXXXXXXII (2146), LXXXXXXXIII (2147), LXXXXXXXIV (2148), LXXXXXXXV (2149), LXXXXXXXVI (2150), LXXXXXXXVII (2151), LXXXXXXXVIII (2152), LXXXXXXXIX (2153), LXXXXXXX (2154), LXXXXXXXI (2155), LXXXXXXXII (2156), LXXXXXXXIII (2157), LXXXXXXXIV (2158), LXXXXXXXV (2159), LXXXXXXXVI (2160), LXXXXXXXVII (2161), LXXXXXXXVIII (2162), LXXXXXXXIX (2163), LXXXXXXX (2164), LXXXXXXXI (2165), LXXXXXXXII (2166), LXXXXXXXIII (2167), LXXXXXXXIV (2168), LXXXXXXXV (2169), LXXXXXXXVI (2170), LXXXXXXXVII (2171), LXXXXXXXVIII (2172), LXXXXXXXIX (2173), LXXXXXXX (2174), LXXXXXXXI (2175), LXXXXXXXII (2176), LXXXXXXXIII (2177), LXXXXXXXIV (2178), LXXXXXXXV (2179), LXXXXXXXVI (2180), LXXXXXXXVII (2181), LXXXXXXXVIII (2182), LXXXXXXXIX (2183), LXXXXXXX (2184), LXXXXXXXI (2185), LXXXXXXXII (2186), LXXXXXXXIII (2187), LXXXXXXXIV (2188), LXXXXXXXV (2189), LXXXXXXXVI (2190), LXXXXXXXVII (2191), LXXXXXXXVIII (2192), LXXXXXXXIX (2193), LXXXXXXX (2194), LXXXXXXXI (2195), LXXXXXXXII (2196), LXXXXXXXIII (2197), LXXXXXXXIV (2198), LXXXXXXXV (2199), LXXXXXXXVI (2200), LXXXXXXXVII (2201), LXXXXXXXVIII (2202), LXXXXXXXIX (2203), LXXXXXXX (2204), LXXXXXXXI (2205), LXXXXXXXII (2206), LXXXXXXXIII (2207), LXXXXXXXIV (2208), LXXXXXXXV (2209), LXXXXXXXVI (2210), LXXXXXXXVII (2211), LXXXXXXXVIII (2212), LXXXXXXXIX (2213), LXXXXXXX (2214), LXXXXXXXI (2215), LXXXXXXXII (2216), LXXXXXXXIII (2217), LXXXXXXXIV (2218), LXXXXXXXV (2219), LXXXXXXXVI (2220), LXXXXXXXVII (2221), LXXXXXXXVIII (2222), LXXXXXXXIX (2223), LXXXXXXX (2224), LXXXXXXXI (2225), LXXXXXXXII (2226), LXXXXXXXIII (2227), LXXXXXXXIV (2228), LXXXXXXXV (2229), LXXXXXXXVI (2230), LXXXXXXXVII (2231), LXXXXXXXVIII (2232), LXXXXXXXIX (2233), LXXXXXXX (2234), LXXXXXXXI (2235), LXXXXXXXII (2236), LXXXXXXXIII (2237), LXXXXXXXIV (2238), LXXXXXXXV (2239), LXXXXXXXVI (2240), LXXXXXXXVII (2241), LXXXXXXXVIII (2242), LXXXXXXXIX (2243), LXXXXXXX (2244), LXXXXXXXI (2245), LXXXXXXXII (2246), LXXXXXXXIII (2247), LXXXXXXXIV (2248), LXXXXXXXV (2249), LXXXXXXXVI (2250), LXXXXXXXVII (2251), LXXXXXXXVIII (2252), LXXXXXXXIX (2253), LXXXXXXX (2254), LXXXXXXXI (2255), LXXXXXXXII (2256), LXXXXXXXIII (2257), LXXXXXXXIV (2258), LXXXXXXXV (2259), LXXXXXXXVI (2260), LXXXXXXXVII (2261), LXXXXXXXVIII (2262), LXXXXXXXIX (2263), LXXXXXXX (2264), LXXXXXXXI (2265), LXXXXXXXII (2266), LXXXXXXXIII (2267), LXXXXXXXIV (2268), LXXXXXXXV (2269), LXXXXXXXVI (2270), LXXXXXXXVII (2271), LXXXXXXXVIII (2272), LXXXXXXXIX (2273), LXXXXXXX (2274), LXXXXXXXI (2275), LXXXXXXXII (2276), LXXXXXXXIII (2277), LXXXXXXXIV (2278), LXXXXXXXV (2279), LXXXXXXXVI (2280), LXXXXXXXVII (2281), LXXXXXXXVIII (2282), LXXXXXXXIX (2283), LXXXXXXX (2284), LXXXXXXXI (2285), LXXXXXXXII (2286), LXXXXXXXIII (2287), LXXXXXXXIV (2288), LXXXXXXXV (2289), LXXXXXXXVI (2290), LXXXXXXXVII (2291), LXXXXXXXVIII (2292), LXXXXXXXIX (2293), LXXXXXXX (2294), LXXXXXXXI (2295), LXXXXXXXII (2296), LXXXXXXXIII (2297), LXXXXXXXIV (2298), LXXXXXXXV (2299), LXXXXXXXVI (2300), LXXXXXXXVII (2301), LXXXXXXXVIII (2302), LXXXXXXXIX (2303), LXXXXXXX (2304), LXXXXXXXI (2305), LXXXXXXXII (2306), LXXXXXXXIII (2307), LXXXXXXXIV (2308), LXXXXXXXV (2309), LXXXXXXXVI (2310), LXXXXXXXVII (2311), LXXXXXXXVIII (2312), LXXXXXXXIX (2313), LXXXXXXX (2314), LXXXXXXXI (2315), LXXXXXXXII (2316), LXXXXXXXIII (2317), LXXXXXXXIV (2318), LXXXXXXXV (2319), LXXXXXXXVI (2320), LXXXXXXXVII (2321), LXXXXXXXVIII (2322), LXXXXXXXIX (2323), LXXXXXXX (2324), LXXXXXXXI (2325), LXXXXXXXII (2326), LXXXXXXXIII (2327), LXXXXXXXIV (2328), LXXXXXXXV (2329), LXXXXXXXVI (2330), LXXXXXXXVII (2331), LXXXXXXXVIII (2332), LXXXXXXXIX (2333), LXXXXXXX (2334), LXXXXXXXI (2335), LXXXXXXXII (2336), LXXXXXXXIII (2337), LXXXXXXXIV (2338), LXXXXXXXV (2339), LXXXXXXXVI (2340), LXXXXXXXVII (2341), LXXXXXXXVIII (2342), LXXXXXXXIX (2343), LXXXXXXX (2344), LXXXXXXXI (2345), LXXXXXXXII (2346), LXXXXXXXIII (2347), LXXXXXXXIV (2348), LXXXXXXXV (2349), LXXXXXXXVI (2350), LXXXXXXXVII (2351), LXXXXXXXVIII (2352), LXXXXXXXIX (2353), LXXXXXXX (2354), LXXXXXXXI (2355), LXXXXXXXII (2356), LXXXXXXXIII (2357), LXXXXXXXIV (2358), LXXXXXXXV (2359), LXXXXXXXVI (2360), LXXXXXXXVII (2361), LXXXXXXXVIII (2362), LXXXXXXXIX (2363), LXXXXXXX (2364), LXXXXXXXI (2365), LXXXXXXXII (2366), LXXXXXXXIII (2367), LXXXXXXXIV (2368), LXXXXXXXV (2369), LXXXXXXXVI (2370), LXXXXXXXVII (2371), LXXXXXXXVIII (2372), LXXXXXXXIX (2373), LXXXXXXX (2374), LXXXXXXXI (2375), LXXXXXXXII (2376), LXXXXXXXIII (2377), LXXXXXXXIV (2378), LXXXXXXXV (2379), LXXXXXXXVI (2380), LXXXXXXXVII (2381), LXXXXXXXVIII (2382), LXXXXXXXIX (2383), LXXXXXXX (2384), LXXXXXXXI (2385), LXXXXXXXII (2386), LXXXXXXXIII (2387), LXXXXXXXIV (2388), LXXXXXXXV (2389), LXXXXXXXVI (2390), LXXXXXXXVII (2391), LXXXXXXXVIII (2392), LXXXXXXXIX (2393), LXXXXXXX (2394), LXXXXXXXI (2395), LXXXXXXXII (2396), LXXXXXXXIII (2397), LXXXXXXXIV (2398), LXXXXXXXV (2399), LXXXXXXXVI (2400), LXXXXXXXVII (2401), LXXXXXXXVIII (2402), LXXXXXXXIX (2403), LXXXXXXX (2404), LXXXXXXXI (2405), LXXXXXXXII (2406), LXXXXXXXIII (2407), LXXXXXXXIV (2408), LXXXXXXXV (2409), LXXXXXXXVI (2410), LXXXXXXXVII (2411), LXXXXXXXVIII (2412), LXXXXXXXIX (2413), LXXXXXXX (2414), LXXXXXXXI (2415), LXXXXXXXII (2416), LXXXXXXXIII (2417), LXXXXXXXIV (2418), LXXXXXXXV (2419), LXXXXXXXVI (2420), LXXXXXXXVII (2421), LXXXXXXXVIII (2422), LXXXXXXXIX (2423), LXXXXXXX (2424), LXXXXXXXI (2425), LXXXXXXXII (2426), LXXXXXXXIII (2427), LXXXXXXXIV (2428), LXXXXXXXV (2429), LXXXXXXXVI (2430), LXXXXXXXVII (2431), LXXXXXXXVIII (2432), LXXXXXXXIX (2433), LXXXXXXX (2434), LXXXXXXXI (2435), LXXXXXXXII (2436), LXXXXXXXIII (2437), LXXXXXXXIV (2438), LXXXXXXXV (2439), LXXXXXXXVI (2440), LXXXXXXXVII (2441), LXXXXXXXVIII (2442), LXXXXXXXIX (2443), LXXXXXXX (2444), LXXXXXXXI (2445), LXXXXXXXII (2446), LXXXXXXXIII (2447), LXXXXXXXIV (2448), LXXXXXXXV (2449), LXXXXXXXVI (2450), LXXXXXXXVII (2451), LXXXXXXXVIII (2452), LXXXXXXXIX (2453), LXXXXXXX (2454), LXXXXXXXI (2455), LXXXXXXXII (2456), LXXXXXXXIII (2457), LXXXXXXXIV (2458), LXXXXXXXV (2459), LXXXXXXXVI (2460), LXXXXXXXVII (2461), LXXXXXXXVIII (2462), LXXXXXXXIX (2463), LXXXXXXX (2464), LXXXXXXXI (2465), LXXXXXXXII (2466), LXXXXXXXIII (2467), LXXXXXXXIV (2468), LXXXXXXXV (2469), LXXXXXXXVI (2470), LXXXXXXXVII (2471), LXXXXXXXVIII (2472), LXXXXXXXIX (2473), LXXXXXXX (2474), LXXXXXXXI (2475), LXXXXXXXII (2476), LXXXXXXXIII (2477), LXXXXXXXIV (2478), LXXXXXXXV (2479), LXXXXXXXVI (2480), LXXXXXXXVII (2481), LXXXXXXXVIII (2482), LXXXXXXXIX (2483), LXXXXXXX (2484), LXXXXXXXI (2485), LXXXXXXXII (2486), LXXXXXXXIII (2487), LXXXXXXXIV (2488), LXXXXXXXV (2489), LXXXXXXXVI (2490), LXXXXXXXVII (2491), LXXXXXXXVIII (2492), LXXXXXXXIX (2493), LXXXXXXX (2494), LXXXXXXXI (2495), LXXXXXXXII (2496), LXXXXXXXIII (2497), LXXXXXXXIV (2498), LXXXXXXXV (2499), LXXXXXXXVI (2500), LXXXXXXXVII (2501), LXXXXXXXVIII (2502), LXXXXXXXIX (2503), LXXXXXXX (2504), LXXXXXXXI (2505), LXXXXXXXII (2506), LXXXXXXXIII (2507), LXXXXXXXIV (2508), LXXXXXXXV (2509), LXXXXXXXVI (2510), LXXXXXXXVII (2511), LXXXXXXXVIII (2512), LXXXXXXXIX (2513), LXXXXXXX (2514), LXXXXXXXI (2515), LXXXXXXXII (2516), LXXXXXXXIII (2517), LXXXXXXXIV (2518), LXXXXXXXV (2519), LXXXXXXXVI (2520), LXXXXXXXVII (2521), LXXXXXXXVIII (2522), LXXXXXXXIX (2523), LXXXXXXX (2524), LXXXXXXXI (2525), LXXXXXXXII (2526), LXXXXXXXIII (2527), LXXXXXXXIV (2528), LXXXXXXXV (2529), LXXXXXXXVI (2530), LXXXXXXXVII (2531), LXXXXXXXVIII (2532), LXXXXXXXIX (2533), LXXXXXXX (2534), LXXXXXXXI (2535), LXXXXXXXII (2536), LXXXXXXXIII (2537), LXXXXXXXIV (2538), LXXXXXXXV (2539), LXXXXXXXVI (2540), LXXXXXXXVII (2541), LXXXXXXXVIII (2542), LXXXXXXXIX (2543), LXXXXXXX (2544), LXXXXXXXI (2545), LXXXXXXXII (2546), LXXXXXXXIII (2547), LXXXXXXXIV (2548), LXXXXXXXV (2549), LXXXXXXXVI (2550), LXXXXXXXVII (2551), LXXXXXXXVIII (2552), LXXXXXXXIX (2553), LXXXXXXX (2554), LXXXXXXXI (2555), LXXXXXXXII (2556), LXXXXXXXIII (2557), LXXXXXXXIV (2558), LXXXXXXXV (2559), LXXXXXXXVI (2560), LXXXXXXXVII (2561), LXXXXXXXVIII (2562), LXXXXXXXIX (2563), LXXXXXXX (2564), LXXXXXXXI (2565), LXXXXXXXII (2566), LXXXXXXXIII (2567), LXXXXXXXIV (2568), LXXXXXXXV (2569), LXXXXXXXVI (2570), LXXXXXXXVII (2571), LXXXXXXXVIII (2572), LXXXXXXXIX (2573), LXXXXXXX (2574), LXXXXXXXI (2575), LXXXXXXXII (2576), LXXXXXXXIII (2577), LXXXXXXXIV (2578), LXXXXXXXV (2579), LXXXXXXXVI (2580), LXXXXXXXVII (2581), LXXXXXXXVIII (2582), LXXXXXXXIX (2583), LXXXXXXX (2584), LXXXXXXXI (2585), LXXXXXXXII (2586), LXXXXXXXIII (2587), LXXXXXXXIV (2588), LXXXXXXXV (2589), LXXXXXXXVI (2590), LXXXXXXXVII (2591), LXXXXXXXVIII (2592), LXXXXXXXIX (2593), LXXXXXXX (2594), LXXXXXXXI (2595), LXXXXXXXII (2596), LXXXXXXXIII (2597), LXXXXXXXIV (2598), LXXXXXXXV (2599), LXXXXXXXVI (2600), LXXXXXXXVII (2601), LXXXXXXXVIII (2602), LXXXXXXXIX (2603), LXXXXXXX (2604), LXXXXXXXI (2605), LXXXXXXXII (2606), LXXXXXXXIII (2607), LXXXXXXXIV (2608), LXXXXXXXV (2609), LXXXXXXXVI (2610), LXXXXXXXVII (2611), LXXXXXXXVIII (2612), LXXXXXXXIX (2613), LXXXXXXX (2614), LXXXXXXXI (2615), LXXXXXXXII (2616), LXXXXXXXIII (2617), LXXXXXXXIV (2618), LXXXXXXXV (2619), LXXXXXXXVI (2620), LXXXXXXXVII (2621), LXXXXXXXVIII (2622), LXXXXXXXIX (2623), LXXXXXXX (2624), LXXXXXXXI (2625), LXXXXXXXII (2626), LXXXXXXXIII (2627), LXXXXXXXIV (2628), LXXXXXXXV (2629), LXXXXXXXVI (2630), LXXXXXXXVII (2631), LXXXXXXXVIII (2632), LXXXXXXXIX (2633), LXXXXXXX (2634), LXXXXXXXI (2635), LXXXXXXXII (2636), LXXXXXXXIII (2637), LXXXXXXXIV (2638), LXXXXXXXV (2639), LXXXXXXXVI (2640), LXXXXXXXVII (2641), LXXXXXXXVIII (2642), LXXXXXXXIX (2643), LXXXXXXX (2644), LXXXXXXXI (2645), LXXXXXXXII (2646), LXXXXXXXIII (2647), LXXXXXXXIV (2648), LXXXXXXXV (2649), LXXXXXXXVI (2650), LXXXXXXXVII (2651), LXXXXXXXVIII (2652), LXXXXXXXIX (2653), LXXXXXXX (2654), LXXXXXXXI (2655), LXXXXXXXII (2656), LXXXXXXXIII (2657), LXXXXXXXIV (2658), LXXXXXXXV (2659), LXXXXXXXVI (2660), LXXXXXXXVII (2661), LXXXXXXXVIII (2662), LXXXXXXXIX (2663), LXXXXXXX (2664), LXXXXXXXI (2665), LXXXXXXXII (2666), LXXXXXXXIII (2667), LXXXXXXXIV (2668), LXXXXXXXV (2669), LXXXXXXXVI (2670), LXXXXXXXVII (2671), LXXXXXXXVIII (2672), LXXXXXXXIX (2673), LXXXXXXX (2674), LXXXXXXXI (2675), LXXXXXXXII (2676), LXXXXXXXIII (2677), LXXXXXXXIV (2678), LXXXXXXXV (2679), LXXXXXXXVI (2680), LXXXXXXXVII (2681), LXXXXXXXVIII (2682), LXXXXXXXIX (2683), LXXXXXXX (2684), LXXXXXXXI (2685), LXXXXXXXII (2686), LXXXXXXXIII (2687), LXXXXXXXIV (2688), LXXXXXXXV (2689), LXXXXXXXVI (2690), LXXXXXXXVII (2691), LXXXXXXXVIII (2692), LXXXXXXXIX (2693), LXXXXXXX (2694), LXXXXXXXI (2695), LXXXXXXXII (2696), LXXXXXXXIII (2697), LXXXXXXXIV (2698), LXXXXXXXV (2699), LXXXXXXXVI (2700), LXXXXXXXVII (2701), LXXXXXXXVIII (2702), LXXXXXXXIX (2703), LXXXXXXX (2704), LXXXXXXXI (2705), LXXXXXXXII (2706), LXXXXXXXIII (2707), LXXXXXXXIV (2708), LXXXXXXXV (2709), LXXXXXXXVI (2710), LXXXXXXXVII (2711), LXXXXXXXVIII (2712), LXXXXXXXIX (2713), LXXXXXXX (2714), LXXXXXXXI (2715), LXXXXXXXII (2716), LXXXXXXXIII (2717), LXXXXXXXIV (2718), LXXXXXXXV (2719), LXXXXXXXVI (2720), LXXXXXXXVII (2721), LXXXXXXXVIII (2722), LXXXXXXXIX (2723), LXXXXXXX (2724), LXXXXXXXI (2725), LXXXXXXXII (2726), LXXXXXXXIII (2727), LXXXXXXXIV (2728), LXXXXXXXV (2729), LXXXXXXXVI (2730), LXXXXXXXVII (2731), LXXXXXXXVIII (2732), LXXXXXXXIX (2733), LXXXXXXX (2734), LXXXXXXXI (2735), LXXXXXXXII (2736), LXXXXXXXIII (2737), LXXXXXXXIV (2738), LXXXXXXXV (2739), LXXXXXXXVI (2740), LXXXXXXXVII (2741), LXXXXXXXVIII (2742), LXXXXXXXIX (2743), LXXXXXXX (2744), LXXXXXXXI (2745), LXXXXXXXII (2746), LXXXXXXXIII (2747), LXXXXXXXIV (2748), LXXXXXXXV (2749), LXXXXXXXVI (2750), LXXXXXXXVII (2751), LXXXXXXXVIII (2752), LXXXXXXXIX (2753), LXXXXXXX (2754), LXXXXXXXI (2755), LXXXXXXXII (2756), LXXXXXXXIII (2757), LXXXXXXXIV (2758), LXXXXXXXV (2759), LXXXXXXXVI (2760), LXXXXXXXVII (2761), LXXXXXXXVIII (2762), LXXXXXXXIX (2763), LXXXXXXX (2764), LXXXXXXXI (2765), LXXXXXXXII (2766), LXXXXXXXIII (2767), LXXXXXXXIV (2768), LXXXXXXXV (2769), LXXXXXXXVI (2770), LXXXXXXXVII (2771), LXXXXXXXVIII (2772), LXXXXXXXIX (2773), LXXXXXXX (2774), LXXXXXXXI (2775), LXXXXXXXII (2776), LXXXXXXXIII (2777), LXXXXXXXIV (2778), LXXXXXXXV (2779), LXXXXXXXVI (2780), LXXXXXXXVII (2781), LXXXXXXXVIII (2782), LXXXXXXXIX (2783), LXXXXXXX (2784), LXXXXXXXI (2785), LXXXXXXXII (2786), LXXXXXXXIII (2787), LXXXXXXXIV (2788), LXXXXXXXV (2789), LXXXXXXXVI (2790), LXXXXXXXVII (2791), LXXXXXXXVIII (2792), LXXXXXXXIX (2793), LXXXXXXX (2794), LXXXXXXXI (2795), LXXXXXXXII (2796), LXXXXXXXIII (2797), LXXXXXXXIV (2798), LXXXXXXXV (2799), LXXXXXXXVI (2800), LXXXXXXXVII (2801), LXXXXXXXVIII (2802), LXXXXXXXIX (2803), LXXXXXXX (2804), LXXXXXXXI (2805), LXXXXXXXII (2806), LXXXXXXXIII (2807), LXXXXXXXIV (2808), LXXXXXXXV (2809), LXXXXXXXVI (2810), LXXXXXXXVII (2811), LXXXXXXXVIII (2812), LXXXXXXXIX (2813), LXXXXXXX (2814), LXXXXXXXI (2815), LXXXXXXXII (2816), LXXXXXXXIII (2817), LXXXXXXXIV (2818), LXXXXXXXV (2819), LXXXXXXXVI (2820), LXXXXXXXVII (2821), LXXXXXXXVIII (2822), LXXXXXXXIX (2823), LXXXXXXX (2824), LXXXXXXXI (2825), LXXXXXXXII (2826), LXXXXXXXIII (2827), LXXXXXXXIV (2828), LXXXXXXXV (2829), LXXXXXXXVI (2830), LXXXXXXXVII (2831), LXXXXXXXVIII (2832), LXXXXXXXIX (2833), LXXXXXXX (2834), LXXXXXXXI (2835), LXXXXXXXII (2836), LXXXXXXXIII (2837), LXXXXXXXIV (2838), LXXXXXXXV (2839), LXXXXXXXVI (2840), LXXXXXXXVII (2841), LXXXXXXXVIII (2842), LXXXXXXXIX (2843), LXXXXXXX (2844), LXXXXXXXI (2845), LXXXXXXXII (2846), LXXXXXXXIII (2847), LXXXXXXXIV (2848), LXXXXXXXV (2849), LXXXXXXXVI (2850), LXXXXXXXVII (2851), LXXXXXXXVIII (2852), LXXXXXXXIX (2853), LXXXXXXX (2854), LXXXXXXXI (2855), LXXXXXXXII (2856), LXXXXXXXIII (2857), LXXXXXXXIV (2858), LXXXXXXXV (2859), LXXXXXXXVI (2860), LXXXXXXXVII (2861), LXXXXXXXVIII (2862), LXXXXXXXIX (2863), LXXXXXXX (2864), LXXXXXXXI (2865), LXXXXXXXII (2866), LXXXXXXXIII (2867), LXXXXXXXIV (2868), LXXXXXXXV (2869), LXXXXXXXVI (2870), LXXXXXXXVII (2871), LXXXXXXXVIII (2872), LXXXXXXXIX (2873), LXXXXXXX (2874), LXXXXXXXI (2875), LXXXXXXXII (2876), LXXXXXXXIII (2877), LXXXXXXXIV (2878), LXXXXXXXV (2879), LXXXXXXXVI (2880), LXXXXXXXVII (2881), LXXXXXXXVIII (2882), LXXXXXXXIX (2883), LXXXXXXX (2884), LXXXXXXXI (2885), LXXXXXXXII (2886), LXXXXXXXIII (2887), LXXXXXXXIV (2888), LXXXXXXXV (2889), LXXXXXXXVI (2890), LXXXXXXXVII (2891), LXXXXXXXVIII (2892), LXXXXXXXIX (2893), LXXXXXXX (2894), LXXXXXXXI (2895), LXXXXXXXII (2896), LXXXXXXXIII (2897), LXXXXXXXIV (2898), LXXXXXXXV (2899), LXXXXXXXVI (2900), LXXXXXXXVII (2901), LXXXXXXXVIII (2902), LXXXXXXXIX (2903), LXXXXXXX (2904), LXXXXXXXI (2905), LXXXXXXXII (2906), LXXXXXXXIII (2907), LXXXXXXXIV (2908), LXXXXXXXV (2909), LXXXXXXXVI (2910), LXXXXXXXVII (2911), LXXXXXXXVIII (2912), LXXXXXXXIX (2913), LXXXXXXX (2914), LXXXXXXXI (2915), LXXXXXXXII (2916), LXXXXXXXIII (2917), LXXXXXXXIV (2918), LXXXXXXXV (2919), LXXXXXXXVI (2920), LXXXXXXXVII (2921), LXXXXXXXVIII (2922), LXXXXXXXIX (2923), LXXXXXXX (2924), LXXXXXXXI (2925), LXXXXXXXII (2926), LXXXXXXXIII (2927), LXXXXXXXIV (2928), LXXXXXXXV (2929), LXXXXXXXVI (2930), LXXXXXXXVII (2931), LXXXXXXXVIII (2932), LXXXXXXXIX (2933), LXXXXXXX (2934), LXXXXXXXI (2935), LXXXXXXXII (2936), LXXXXXXXIII (2937), LXXXXXXXIV (2938), LXXXXXXXV (2939), LXXXXXXXVI (2940), LXXXXXXXVII (2941), LXXXXXXXVIII (2942), LXXXXXXXIX (2943), LXXXXXXX (2944), LXXXXXXXI (2945), LXXXXXXXII (2946), LXXXXXXXIII (2947), LXXXXXXXIV (2948), LXXXXXXXV (2949), LXXXXXXXVI (2950), LXXXXXXXVII (2951), LXXXXXXXVIII (2952), LXXXXXXXIX (2953), LXXXXXXX (2954), LXXXXXXXI (2955), LXXXXXXXII (2956), LXXXXXXXIII (2957), LXXXXXXXIV (2958), LXXXXXXXV (2959), LXXXXXXXVI (2960), LXXXXXXXVII (2961), LXXXXXXXVIII (2962), LXXXXXXXIX (2963), LXXXXXXX (2964), LXXXXXXXI (2965), LXXXXXXXII (2966), LXXXXXXXIII (2967), LXXXXXXXIV (2968), LXXXXXXXV (2969), LXXXXXXXVI (2970), LXXXXXXXVII (2971), LXXXXXXXVIII (2972), LXXXXXXXIX (2973), LXXXXXXX (2974), LXXXXXXXI (2975), LXXXXXXXII (2976), LXXXXXXXIII (2977), LXXXXXXXIV (2978), LXXXXXXXV (2979), LXXXXXXXVI (2980), LXXXXXXXVII (2981), LXXXXXXXVIII (2982), LXXXXXXXIX (2983), LXXXXXXX (2984), LXXXXXXXI (2985), LXXXXXXXII (2986), LXXXXXXXIII (2987), LXXXXXXXIV (2988), LXXXXXXXV (2989), LXXXXXXXVI (2990), LXXXXXXXVII (2991), LXXXXXXXVIII (2992), LXXXXXXXIX (2993), LXXXXXXX (2994), LXXXXXXXI (2995), LXXXXXXXII (2996), LXXXXXXXIII (2997), LXXXXXXXIV (2998), LXXXXXXXV (2999), LXXXXXXXVI (3000), LXXXXXXXVII (3001), LXXXXXXXVIII (3002), LXXXXXXXIX (3003), LXXXXXXX (3004), LXXXXXXXI (3005), LXXXXXXXII (3006), LXXXXXXXIII (3007), LXXXXXXXIV (3008), LXXXXXXXV (3009), LXXXXXXXVI (3010), LXXXXXXXVII (3011), LXXXXXXXVIII (3012), LXXXXXXXIX (3013), LXXXXXXX (3014), LXXXXXXXI (3015), LXXXXXXXII (3016), LXXXXXXXIII (3017), LXXXXXXXIV (3018), LXXXXXXXV (3019), LXXXXXXXVI (3020), LXXXXXXXVII (3021), LXXXXXXXVIII (3022), LXXXXXXXIX (3023), LXXXXXXX (3024), LXXXXXXXI (3025), LXXXXXXXII (3026), LXXXXXXXIII (3027), LXXXXXXXIV (3028), LXXXXXXXV (3029), LXXXXXXXVI (3030), LXXXXXXXVII (3031), LXXXXXXXVIII (3032), LXXXXXXXIX (3033), LXXXXXXX (3034), LXXXXXXXI (3035),

- Bartoli, M. v. Dalm
- BB Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, herausg. Adalbert Bezzenberger, Göttingen, I (1877) - XXX (1907)
- BCH Bulletin de correspondance hellénique, Paris, (I) 1877 și urm.
- Beitr v. Miklosich, Pascu
- Benveniste, B. v. FormNIE
- Berneker, E. v. SlEtW
- BIAB Bulletin (Izvestija) Institut archeol. Bulgare, Sofia
- Bibi Biblia, adică dumnezeiască scriptura ale celei vechi și ale cea noao leage toate care s-au tălmăcit despre limba elinească (etc), București, 1688 (Biblia lui Șerban Vodă)
- BIFR Buletinul Institutului de filologie română „Alex. Philippide”, dir. Iorgul Iordan, Iași, I (1934)-IX (1942)
- BL Bulletin Linguistique, publ. par A. Rosetti, București — Paris, I (1933) — XV/XVI (1948)
- Btedy, G. v. InfIR
- Boisacq, E. v. DEtG
- BrenndOrfer, J. v. RomElSz
- Brugmann, K. v. GrdVglG
- Candrea, I.-A. v. DEnc
- Candrea, EIL *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, de I.-A. Candrea-Hecht, Paris, 1902
- Candrea — Densusianu v. CDDE
- Capidan, Th. v. Arom, Megl
- CDDE Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine, de I.-A. Candrea — Ov. Densusianu, București, 1907—1914 (*a — putea*), [cifrele arabe citate indică numărul curent al cuvintelor 1-1491].
- CercLg Cercetări de lingvistică, Cluj, (I) 1956 și urm. (continuă DR)
- Chantraine, P. v. FormNG
- Charakt Charakteristik der thrakischen Sprache, de Dim. Decev (Detschew), Sofia, 1952 (retipărită în LgBalk, II 1960)
- Cihac, A. v. DEtDR
- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum. Berlin, 1863 și urm.
- Cim *Despre cimilituri*. Studiu filologic și folcloric. Partea I, teză de doctorat de Gorge Pascu, Iași, 1909
- CL Convorbiri literare, Iași, București, (I) 1867/1868 și urm.
- CLex *Cercetări lexicografice. Elemente latine în limba română*, de G. Giuglea, București, I, 1909
- CodVor *Codicele Voronețean*, ed. I. Sbiera, Cernăuți, 1885
- ColTr Columna lui Traian, dir. B. P. Hasdeu, București, 1870-1883
- Conc *Concordances linguistiques entre le roumain et les parlers de la zone Pyrenienne*, de G. Giuglea, Cluj, 1937
- Constantinescu, N. A. v. OnR
- ContHd Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara (Sargetia III), Deva, 1956
- Cor Diaconul Coresi
- Cord Dizionario albanese-italiano, de F. Cordignano, Milano, 1934
- CuvB *Cuvinte din bătrâni*, de Bogdan Petriceicu Hasdeu, București, I (1878), II (1879)
- D Dicționar (Scriban)
- Dalametra, I. v. DMacRD

- Dalm *Das Dalmatische*, de Matteo G. Bartoli, Wien, I—II, 1906
- Dame, F. v. TermP
- DasDak *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, de Giinter Reichenkro, 1966 [cf. infra, p. 63]
- DAW Denkschriften der Akademie, Wien, philos.-histor. Klasse
- Decev (Detsch-), Dim. v. Charakt
- DEnc Dicționarul limbii române din trecut și de azi (partea I în „Dicționarul enciclopedic al limbii române. Cartea Românească”), de I.-A. Candrea, București, 1931 [cifrele arabe citate indică numărul curent al cuvintelor 1-1491]
- Dens. v. Densusianu, O.
- Densusianu, O. *Aspecte lingvistice ale păstoritului*, curs la Universitate, de Ov. Densusianu, București, (I) 1933/1934, (II) 1934/1935
- Densusianu, O. v. HLR
- DEtAr Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic), de Tache Papahagi. E. I. 1264 p.; ed. II, 1974, 1435 p.
- DEtDR Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine, (I) Elements latins, 1870, (II) Elements magyars, turcs, grecs-modernes et albanais, 1879, de A(lexandre) de Cihac, București, 1870-1879 [cf. infra, p. 43—44]
- DEtG Dictionnaire etymologique de la langue grecque, de Emile Boisacq, Heidelberg, 1907-1914, ed. II, stereotipă, 1923
- DEtL Dictionnaire etymologique de la langue latine, de Alfred Ernout — Antoine Meillet, Paris, 1932 (etimologiile de A.M.); reeditat fără îmbunătățiri
- DBtMR Dictionnaire etymologique macedo-roumain, de G. Pascu, București, I—II, 1956-1957, P-54]
- DictB Dicționarul rumânesc, lateinesc și unguresc, dein orenduiala excellentii sale, de Ioan Bobb vladeicul Făgărașului așezat și cu venitu casei clerului typarit, în Cluj, I (1822), II (1823)
- DictRF Dictionnaire roumain-francais, de Const. Șăineanu, București, ed. IV, 1956
- DictRG Dicționar român-german, de H. Tiktin, București, I (1903), II (1911), III (1912)
- Diculescu, C. v. Gep, OrLR
- Diez, F. v. EWRom
- DIstr *Dialectele române (Rumänische Dialekte). IX. Dialectele române din Istria, pașun și glosar*, de Iosif Popovici, Halle, 1909
- DLR Dicționarul limbii române, publicat de Academia Română, București, 1/1 A—E (1913-1939). II/1 F-I (1913-1934), II/2 I-L (1936-1944) (etimologie) (S. Pușcariu), VI M (1965-1968), VII/1 N (1971), VII/2 O (1969), VIII/1 P (1974), VIII/3 P (1977) VIII/4 P (1980), IX R (1975), IX/1 S (1977)
- DMacRD Dicționar macedo-român, de I. Dalametra, București, 1906 (Academia Română)
- DMacRM Dicționar macedo-român, de Ștefan Mihăileanu, București, 1900
- Dos. Dosofteiu, PsalV., VSv
- DR Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbii române”, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, (I) 1921, II 1921-1922, III 1923 (1924), IV 1924-1926 (1927), V 1927-1929-1930 (1931), VII 1931-1933 (1934), VIII 1934-1935 (1936), IX 1936-1937 (1938), X 1938-1939 (1940), XI Cluj|1945-8 (1948). Continuarea: CercLg
- Dragomir, S. v. Vlahii^? |^
- Drăganu, N. v. Rom|IX—XIV
- DRS Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in'der Struktur der dakorumänischen Sprache, de G. Giuglea, Sibiu, 1944 (Bibliotheca rerum Transsilvaniae) [cf. infra, p. 61]
- DUn Dicționar universal al limbii române, de Lazăr Șăineanu, ed. VIII, Craiova, 1956, p. 54]
- EDR Ephemeris Dacoromăna. Annuario della Scuola Romana di Roma, I (1923) -

- BlAutoht *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, de I. I. Russn, București, Editura Academiei R.S.R., 1970, 269 p.
- BUade, I. R. v. Vocab
- B1L v. Candrea
- BLR *Etudes de linguistique roumaine* (culegere de studii, volum omagial, la 60 de ani), de Sextil Pușcariu, București, 1937
- BMR *Etymologicum magnum Romaniae*. Dicționarul limbii istorice și poporane a românilor, de B. P. Hasdeu, București, I-IV, 1887-1898 (*a — bărbat*)
- Et *Etimologii românești*. Seria I, de G. Pascu, Iași, 1910
- Eutr Eutropius
- EWA1b *Btymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, de Gustav Meyer, Strassburg, 1891 (cifrele arabe indică pagina volumului) [cf. infra, p. 47]
- BWR *Btymologisches Wörterbuch der ruraänischen Sprache. I. Lateinisches Element* (singurul apărut), de S. Pușcariu, Heidelberg, 1905 (Sammlung romanischer Blementarbucher, III 1) [cifrele arabe 1—1947 indică numărul curent al cuvintelor-titlu]
- EWRom *Etyraologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, de Friedrich Diez, ed. V, Bonn 1887 (ed. III, 1869) [cifrele arabe indică pagina volumului]
- EWS1 *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, de Fr. Miklosich, Wien, 1886
- EWUG *Btymologisches Wörterbuch der unteritalischen Gräzität*, de Gerhard Rohlfs, Halle, 1930
- FonD *Fonetică și dialectologie*, București
- FormNG *La formation des noms en grec ancien*, de Pierre Chantraine, Paris, 1933 (Collection linguistique, voi. XXXVIII)
- FormNIE *Origine de la formation des noms en indo-europeen*, de Emile Benveniste, Paris, I, 1935
- FrGrHist *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. Felix Jacoby, Berlin, I (1923), II (1926) Leiden III (1940)
- Gamillscheg, E. v. OltM, RomG
- Gep *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daciens im Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, de Const. C. Diculescu, Leipzig, I, 1922 (singurul apărut)
- Giuglea, G. v. CLex, Conc, DRS
- Gl Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache, herausg. v. Paul Kretschmer (Fr. Skutsch, W. Kroll ș.a.), Göttingen, I, 1909 și urm.
- Glos Glosar dialectal (P. Coman, S. Pasca ș.a.)
- GrdRomPh *Grundriss der romanischen Philologie*, ed. G. Grober, voi. I, ed. II, Strassburg, 1904/5
- GrdVglG *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, de Karl Brugmann (— Berthold Delbrück), Strassburg, ed. II (rol. II/1, 1906)
- GrSber, G. v. GrdRomPh
- GrRS *Grammatik der romanischen Sprachen*, de Wilhelm Meyer-Lubke. I. *Romanische Lautlehre*, Leipzig, 1890, II. *Romanische Formenlehre*, 1894, III. *Syntax*, IV. *Register*
- GrS Grai și suflet, dir. O. Densusianu, București, I (1923) — VII (1937)
- GTB *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*, de E. Robert Roesler (SBAW 50, 1865, p. 559-612)
- Hasdeu, B. P. v. CuvB, EMR
- Hdt Herodotos
- Herrig-Archiv v. ASNS
- HistAug *Scriptores Historiae Augustae* (ed. B. Hohl, Leipzig, 1965)
- HLR *Histoire de la langue roumaine*, de Ov. Densusianu, Paris, I, 1901 [cf. infra p. 471 II/1 (1914), II/2 (1932)]
- Hsch *Hesychios Lexicon* (recens. M. Schmidt, Jena, I-V, 1858-1868)
- IEtW *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, de J. Pokorny, Bern - München 1959 (cf. WP și p. 111)

1 ABREVIERI

- \ IF *Indogermanische Forschungen*. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumsforschung, herausg. v. K. Brugmann — W. Streitberg. Strassburg — Berlin, (I) 1892 și urm.
- IJ *Indogermanisches Jahrbuch*, herausg. v. A. Thumb — W. Streitberg. Strassburg, I (1892) și urm. (Cifrele romane I, II, III etc. înseamnă volumul, cele arabe pagina)
- TJ *Istoria limbii române*, de I. I. Russu, București, 1961
- ILR v. Philippide; Rosetti
- ILR(1969) *Istoria limbii române* (Academia R.S.R.), București, Editura Academiei R.S.R., 1965 (limba latină), voi. II 1969, 464 p. [infra, p. 66]
- ILS *Inscriptiones Latinae selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, I (1892), II (1902), III (1906)
- InfIOr *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, de Lazăr Șăineanu, București, 1900
- InfIR *Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Studiu lexicologic. Teză de doctorat, de Bl. Bledy, Sibiu, 1941 (1942. Publicațiile Seminarului de Filologie romanică, 2, U. Cluj-Sibiu)
- Iordan, I. v. NumeL, TopRom
- JB *Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache (rumänisches Seminar) zu Leipzig*, herausg. v. Gustav Weigand, I (1894) - XXIX (1921) (continuat în BalkA)
- jF^J *Juznoslovenski Filolog*, dir. A. Belic, Belgrad, I (1913), II (1921), III (1922-1923) V (1925-1926) etc.
- Jokl, N. v. StAlb, UA1b
- Jung, J. v. RoemRom
- Kaizuzniacki, E. v. WandR
- KJB *Kritischer Jahresbericht der romanischen Philologie*, herausg. v. Karl Vollmoller, I 1890 și urm.
- Kniezsa, I. v. Szljsz
- KSrting, G. v. LRWb
- Kretschmer, Einl. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, de Paul Kretschmer, Göttingen, 1896
- KZ *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, herausg. v. Ad. Kuhn, Berlin (I) 1852 și urm.
- LaurM.I—II *Dicționarul limbii române*, după însărcinarea dată de Societatea Academiei Române, elaborată ca proiect, de August Treboniu Laurianu — Ioan C. Massim, I (1871), II (1876) [cf. infra, p. 43]
- LaurM,Gloss *Glossariu care coprinde vorbele din limba română străine prin origine*, de August Treboniu Laurianu, București, 1871 [cf. infra, p. 43]
- LbR *Limbai Română* (revistă). București, I, 1952 și urm.
- LbTrD *Limba traco-dacilor*, de I. I. Russu, București, Editura Academiei, 1959; ed. științifică, 1967 [Ed. III în versiune germană: *SprThrD*, 1969]
- LexB *Lexicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, quare de mai mulți autori, Iași, 1825 (trizeci și mai multor ani s-au lucrat, Buda(pesta), 1825 (etimologiile erau făcute de I. I. Maior) [cf. infra, p. 39]
- LexPSI *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, de Fr. Miklosich, Vindobona (Wien)
- LgBalk *Linguistique Balkanique, Balkansko Ezikoznanie*, Sofia, I (1959), II (1960) IV (1962), V (1962), VI (1963), VII (1964) etc.
- LgFil *Lingviști și filologi români*, de D. Macrea, București, 1959
- LL *Langue et Litterature*. Bulletin de la Section Litteraire, Academie Roumaine, București, II, 1943; III, 1946; IV, 1948
- LR *Limba Română*, de Sextil Pușcariu, București, I, 1940 [reeditată în 1976; trad. în română, p. 58]

- LRWb [Latemisch-romanisch.es](#) Wörterbuch (Etymologisches Wörterbuch der romanischen Hauptsprachen), de Gustav Korting, ed. III, Paderborn, 1907 (cifrele arabe indică nr. curent al cuvintelor)
- Macrea, D. v. LgFil, StlStLg, StLgRom
- Mard. Lex. Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc și tilcuirea cuvintelor, din a. 1649, publicat de Gr. Crețu, București, 1900
- Márton, Gy. v. MNYRomKolcs
- Massimu (Maxim) v. LaurM
- MatArh Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) — X (1973)
- MatDial Materiale și cercetări dialectale, București, I 1960 (singurul apărut)
- Megl *Meglenoromâni*, voi. III. Dicționar meglenoromân, de Th. Capidan, București, 1935 (Academia Română. Studii și Cercetări, VII)
- Meillet, A. v. DEtL
- MelER Melanges de l'Ecole Roumaine en France, Paris, 1923—1940
- MEtSz Lexicon critico-etymologicum linguae Hungaricae. Magyar etimologiai szotár, Gombocz Z. — Melich J., Budapest, 1914 și urm.
- Meyer, G. v. AlbSt, EWA1b
- Meyer-L v. GrRS, REW
- Mihăescu, H. v. RumWNGr
- Mihăileanu, Ș. v. DMacRM
- Miklosich, F. v. AlbF, EWS1, Lex PS1, RumUnt, S1E1M, S1E1R, WandR
- Miklosich.Beitr Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialekte, de F. Miklosich, I—V Heft, Wien, 1881-1883
- MNYRomKolcs *A magyar nyelvjársok roman kolcsonszavai*, Márton Gy., Pentek J., V66 I., București, 1977
- MNYTEtSz *A magyar nyelv történeti-etimologiai szótára*, Budapest, I (A — Gy) (1967), 1142 p., II (H - O) (1970), 1107 p., III (O - Zs) (1976), 1231 p.; foszerkeszto (redactor principal) Benko L.
- MRIW Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien, herausg. v. W. Meyer-Lubke, I, 1914 (singurul apărut)
- Murau, G. v. RumWNGr
- NEt Notițe etimologice, de Pericle Papahagi (AAR, Mem. sect. lit. seria II, t. XXIX, 1906—1907, p. 201-248)
- NR R Noua Revistă Română, București, I 1900 și urm.
- NumeL *Nume de locuri românești în R.P.R.*, de Iorgu Iordan, București, 1952
- Ny1rK Nyelv- es irodalomtudományi közlemenyek, Cluj-Napoca, I (1957) — XXI (1977)
- OltM *Oltenische Mundarten*, de Ernst Gamillscheg (SBAW, 1919, 3)
- OmR Omagiu lui Alex. Rosetti la 70 de ani, București, 1965 J|
- OnR Dicționar onomastic românesc, de N. A. Constantinescu, București, 1963
- OrLR *Originile limbii române*, de Const. C. Diculescu (AAR, Mem. sect. lit. seria II, t. XXIX, 1906-1907, p. 513-675)
- OrR *Originea românilor*. I. Ce spun izvoarele istorice, Iași, 1923, II. Ce spun limbile română și albaneză, 1925 (1927), de Alexandru Philippide [cf. infra, p. 56]
- PalOrășt Palia de la Orăștie
- Panțu.Z. C. v. Plant
- Papahagi, P. v. NEt
- Papahagi, T. v. DEtAr
- Pascu, G. v. Cim, DBtMR, Et, REBS, Suf
- Pascu, Beitr Beiträge zur Geschichte der rumänischen Philologie, de G. Pascu, Leipzig, 1920
- Patsch, Beitr Beiträge zur Valkerkunde von Sudosteuropa, de Cari Patsch (SBAW, 1937)
- Păcală, V. v. Răș

- PăstRom *Tipurile de păstorit la români (sec. XIX—începutul sec. XX)*, de Romulus Vrești, Editura Academiei, 1964, 252 p. [cf. infra, p. 214-215]
- Pentek, J. v. MNYRomKolcs
- PerspDicț *Din perspectiva Dicționarului*, de S. Pușcariu, Cluj, 1922, 55 p.
- Petrovici, E. v. StDialTop
- Philippide, ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Philippide, I. Principii de istoria limbii române [cf. infra, p. 44]
- Philippide, A. v. OrR
- Plant *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic*, de Z. C. Panțu, ed. II, București, 1925
- Pontbr Dicționarul româno-francescu, de Raoul de Pontbriant, București, Gottingen, 1900
- Pop, S. v. RecLgDial
- Popovici, I. v. DIstr
- ProblLgBalk Les problemes fondamentaux de la linguistique balkanique. Rapport preliminary, Sofia, 1966, 91 p., I. Congres internațional des Etudes balkaniques europeennes [infra, p. 65]
- PsalHurm Psaltirea Hurmuzache
- Psal.Sch Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, de I. Candrea, București, 1916
- Psal.V Psaltirea in versuri 1673 a lui Dosofteiu mitropolitul Moldovei, publicată de pe original și de pe edițiunea dela 1673, de I. Bianu, București, 1887; ediție critică de T.Jrsu, Iași, 1974
- Pușcariu, S. v. ELR, BWR, LR, PerspDicț, Stlstr
- R România. Recueil trimestriel consacre à l'etude des langues et des litteratures romanes par Paul Meyer et Gaston Paris, Paris, I 1871 și urm.
- Răș *Monografia comunei Rășinari*, de Victor Păcală, Sibiu, 1915
- RczS1 Rocznik slawistyczny. Revue slavistique, publiee par J. Loș, Cazimir Nitsch, Jean Nitsch, Cracovia, I 1908 și urm.
- RE Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly — Wissowa — Krieger), 1893 și urm., S = supplement.
- REBS Rumänische Elemente in den "Balkansprachen, de G. Pascu, Geneva, 1925
- dell'ArR, ser. II, voi. 9) [cf. infra, p. 53]
- RecLgDial Recueil posthume de linguistique et dialectologie, de Sever Pop [Roma], 1900
- Reichenkron, G. v. DasDak
- RISSEB Revue des etudes sud-est europeennes, București, (I) 1963 și urm.
- R1SS1 Revue des etudes slaves, Paris, (I) 1921 și urm.
- RevC Revista critică, dir. G. Pascu, Iași, I (1927) — XIV (1940)
- RevCL Revista critică-literară, dir. Aron Densusianu, Iași, I (1893) — V (1897)
- RevF Revista filologică, dir. Al. Procopovici, Cernăuți, I (1927) — II (1929)
- RevLg Revue de Linguistique (apoi Revue Roumaine de Linguistique), București, (I) 1927 și urm.
- RevRHist Revue Roumaine d'Histoire, București, (I) 1962 și urm.
- REW Romanisches etymologisches Wörterbuch, de W. Meyer—Lubke, Heidelberg, ed. III, 1933 (Cifrele arabe indică nr. curent al cuvintului.)
- RIAF Revista pentru istorie, arheologie și filologie, dir. Gr. G. Tocilescu, București, I (1894) și urm. (art. lui Gaster, infra, p. 46; VII (1894); p. 68—96 A. Candrea, *Citeva cuvinte vulgare*)
- RIEB Revue internationale des etudes balkaniques, dir. P. Skok — M. Budimir, Belgrad, (1934-1935), II/1-2 (1936), III/1-2 (1938)
- RIR Revista istorică română, București, I (1931) - XVII (1947)
- Rje&uik Rjecnik hrvatskoga iiii srpskoga jezika, red. Danicid, Valavac, Budmani, Maribor, I (1880) - XII (1935)

- RLexIGA Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, de Otto Schrader, ed. II (A. Nehring), Berlin, Leipzig, I 1917, II 1929
- RLV Reallexikon der Vorgeschichte, ed. Max Ebert, Berlin—Leipzig, I (1924) — XV (1932)
- RoemRom *JRoemer und Romanen in den Donauländer*, de Julius Jung, Innsbruck, 1877, ed. II, 1887
- Roesler, R. v. GTB
- Rohlf, G. v. EWUG
- RomEISz *Român (oláh) elemek az erdelyi sz&sz nyelvben* [Elemente românești în limba săsească din Ardeal], de Brenndorfer J., Budapest, 1902
- RomG *România Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Romerreiches*, de Ernst Gamillscheg, Berlin, II, 1935 (Grundriss der germanischen Philologie, XI)
- RomlX—XIV *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticeii*, de Nicolae Drăganu, București, 1933 (Academia Română, Studii și Cercetări, XXI)
- RomSl Romanoslavica, București, I-III (1958), IV (1960), V, VI (1962), VII-IX (1963), X (1964), XI, XII (1965), XIII (1966), XIV, XV (1967), XVI (1968 și urm.)
- Rosetti.ILR *Istoria limbii române*, de Alex. Rosetti, București, voi. I. *Limba latină*, 1938, ed. II, 1940, ed. III, 1960; voi. II. *Limbile balcanice*, 1938, ed. II, 1943, ed. III, 1961; voi. III. *Limbile slave meridionale*, 1940; voi. IV. *Româna comună*, 1941 etc; repetate și grupate în volumul unic: ILR, București, 1968, 842 p. [cf. infra, p. 59-60]
- RumTJat *Rumänische Untersuchungen. I. Istro- und macedorumunische Sprachdenkmäler*, de Fr. Miklosich (DAW, XXXII)
- RumWNGr *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen, mit historischen Vorbemerkungen*. Dissert., de George Murnu, München, 1902. — Mit einem Nachtrag herausgegeben von H. Mihăescu, București, Edit. Academiei, 1977, 105 p.
- Russu, I. I. v. ElAutoht, LbTrD, Illirii, SprThrD
- SächsWtb *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, I (A—B), Strassburg (J. Wolf, A. Schullerus), ~" 1908, II (D-F), 1912-1925, III, București-Berlin, 1971, IV (1971), V (1975)
- SBAW Sitzungsberichte der Akademie, Wien, philos.-histor. Klasse
- Sbiera, I. v. CodVor
- Schafarik sau gafarik, S1A *Slavische Alterthümer*, de P. J. Schafarik, trad. germ. de M. Aehrenfeld, Leipzig, I-II (1843-1844)
- Schrader, O. v. RLexIGA
- SCIV Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) — XXIV (1973); din a. 1974 (voi. 25): SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie
- SCL Studii și cercetări lingvistice, București, (I) 1950 și urm.
- Scriban, D Aug. Scriban, Dicționarul limbii românești, Iași, 1939
- SCȘCluj Studii și cercetări științifice, Academia R.P.R., Filiala Cluj
- Sitz.ber. Sitzungsberichte
- S1A v. Schafarik
- Slavia Slavia. Casopis pro slovanskou filologii, ed. O. Hujer - M. Murko, Praga, I (1922) - XVI (1939)
- S1E1M *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, de Fr. Miklosich, in DAW, XXII (1871)
- S1E1R *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, de Fr. Miklosich, in DAW, XII (1862), p. 1—70 [infra, p. 41]
- S1EtW *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, de Erich Berneker, Heidelberg, 1908 și urm.
- SOF Siid-ost Forschungen, München
- SprThrD *Die Sprache der Thrako-Daker*, București, 1969 (cf. LbTrD)
- StAlb *Studien zur albanesischen Etymologie und Wortbildung*, de Norbert Jokl, in SBAW, 168 1911, I
- StCl Studii Clasice, București, (I) 1959 și urm.
- StCorn Studii și Comunicări (Muzeul Brukenthal), Sibiu, 13, 1967
- StDialTop *Studii de dialectologie și toponimie* (culegere postumă), de Em. Petrovici, București, 1939, p. 339 p.
- StIstLg *Studii de istoria limbii și lingvisticii române* [culegere de articole din reviste], de Em. Petrovici, București, 1965
- StIstr *Studii istoromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici, A. Byhan, de Em. Petrovici, București, II 1926 (Academia Română, Studii și cercetări, XI)
- StLex Studii lexicografice, Cluj, 1965
- StLgRom *Studii de lingvistică română*, de D. Macrea, București, 1970
- StR Studi Romem. Roma, I (1927) - IV (1930)
- StJn Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj. Philologia
- Suf *Sufixe românești*, de G. Pascu, București, 1916
- Szljz *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, de Kniezsa István, Budapest, 1955, 1—2, Șăineanu, C. v. DictRF
- Șăineanu, L. v. DUn, InfLor
- Șăineanu, Sem. L. Șăineanu, *incercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1968
- Șarovolskij, I. v. ZbKiev
- Șez Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, dir. Artur Gorovits, Iași, I (1892) - XXIV (1928)
- Șiadbei, Probi. *Problemele vocabularului român comun*, de I. Șiadbei, Iași, 1934
- Tamás, L. v. WtbUngR
- TerniP *incercare de terminologie poporană română*, de Fre'deric Dame, București, 1934
- ThLL Thesaurus linguae Latinae, Lipsia, 1900 și urm.
- Thr Die alten Thraker, de Wilhelm Tomaschek, I, II/1-2 (SBAW, 128, 130, 131)
- Tiktin, H. v. DictRG
- Tiktin, Stud *Studien zur rumänischen Philologie*, de H. Tiktin, Leipzig, I, 1884
- Tomaschek, W. v. Thr
- TopRom *Toponimie românească*, de Iorgu Iordan, București, 1963
- TrAnt *La Transylvanie dans l'antiquité*, de C. Daicoviciu, București, 1945
- TJAlb *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, de H. Tiktin, Berlin, Leipzig, 1923
- Vlahii *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, de Silviu Dragomir, București, 1968
- Vocab Vocabularul de vorbe streine în limba română, adecă slavone, ungurești, turcești, grecești etc, de I. Eliade (-Rădulescu)
- Voo, I. v. MNyRomKolcs
- VR *Viața Românească*. Revistă literară și științifică. Iași, 1906 și urm.
- VSv *Viața și petrecerile svinților*, de Dosofteiu, Iași(i), 1682
- Vuia, R. v. PăstRorn
- WandR *Die Wanderungen der Rumunien in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten*, de Fr. Miklosich (DAW, XXX 1880, p. 1-66; contribuții de Em. Kaluzniacki, p. 1-10)
- WH *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, de Alois Walde, ed. III de J. B. Hofmann, Leipzig, (I) 1936-1938, (II) 1939-1954
- Wiehmann, Y. v. WtbCs
- WOS *Wörter und Sachen*, herausg. v. R. Meringer, W. Meyer-Lubke, J. J. Miklosich, Heidelberg, I 1909 și urm.
- WP *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, de A. Walde — J. Pokorny, Leipzig, I (1930), II (1927), III (index) 1932, ediția a II-a (scurtată): IETV

- WtbCs Wörterbuch der ungarischen Moldauer Nordcsânge- und der Hetfaluer Csângédialektes, Y. Wichmann, herausg. v. B. Csury — A. Kannisto, Helsinki, 1936
- WtbUngR Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen, de L. Tams, Budapest, 1966 [cf. Apulum, XIII 1975, p. 753—775]
- ZbKiev Rumunski zapoziceni slova v ukrainski movi [Cuvinte românești împrumutate în limba ucraineană], de Ivan Șarovolskij, în Zbornik Zahodoznavsta, Kiev, I 1929, p. 52—65
- ZONE Zeitschrift fiir Ortsnamenforschung, herausg. v. J. Schnetz, Berlin, I 1925 și urm.; de la voi. XIII, 1937, scurtat în: Zeitschrift fiir Namenforschung
- ZrPh Zeitschrift fiir romanische Philologie, Halle, I 1877 și urm.
- ZslPh Zeitschrift fiir slavische Philologie, herausg. v. Max "Vasmer, Berlin

Partea I

PRELIMINARII « ISTORICUL ȘI IMPORTANȚA PRO
 • POPULAȚIILE PREROMANE ȘI; ROMANITATEA
 DIUL GRAMATICAL ȘI LEXICAL, INTERPRETARI
 GVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE •
 NIZAREA • FORMAREA LIMBII ROMÂNE; RELAȚ
 ALBANEZA « TEMELIILE ETNICE ȘI SOCIALE •
 NUITATEA FORMELOR SOCIAL-ECONOMICE • ELEM
 SLAV « CONCLUZII

I. ELEMENTE INTRODUCTIVE. GENERALITĂȚI

Între problemele de bază ale lingvisticii și istoriografiei române, două s-au impus și persistă pe primul plan: a) moștenirea de limbă din fondul autohton preroman (substratul), b) etnogeneza comunității social-etnice a*românilor, aceasta din urmă supusă discuțiilor, controverselor, atât din cauza naturii însăși a materialului documentar respectiv (reduc cantitativ și calitativ, încă lacunar, echivoc ori, la prima vedere, inconcludent), cât și din cauza pozițiilor politice pe care s-au situat unii dintre cercetători în concluziile lor, mai ales la sfârșitul sec. al XIX-lea. Reluând aici de pe planuri mai largi și adâncind analiza întregului material documentar ce oferă elemente și criterii utile, deplin concludente, se pune accentul principal pe factorul considerat ca cel mai edificator, limba populară românească. În jurul limbii, considerată ca document istoric de prim rang pentru problema noastră, se impune gruparea celorlalte mărturii: literar-istorice, arheologice, epigrafice, numismatice, etnologice etc. Aceasta trebuie să fie succesiunea în judecarea dovezilor, iar nerespectarea ei face imposibilă o soluționare cât de cât verosimilă și durabilă a problemei ridicate de procesul formării limbii și a poporului român.

Atare anchetă ce valorifică toate rezultatele pozitive obținute pînă acum și utilizează materialele disponibile demne de luat în considerație are ca scop final stabilirea a trei factori principali: 1) fondul a u t o h t o n (traco-geto-dacic, ori poate în sens mai larg traco-illyric?), 2) componenta latino-romanică (italică și romană provincială, din Imperiu) și 3) aportul s l a v. Determinarea valorii acestor trei factori și a raportului dintre ei permite a stabili, în ultimă instanță, temelia biologică și esența social-etnică primordială, care cu oarecare îndreptățire (în condițiile confuziilor, contradicțiilor și ale unor „idei” neviabile din trecut) puteau fi controversate, considerate „nesigure” sau chiar. . . „imposibil de identificat”¹.

Munca, experiența și rezultatele din ultimele decenii arată în chip peremptoriu modalitatea și liniile pe care trebuie abordată cercetarea pentru a ieși

¹ Lipsa unei soluții sigure unanim acceptate ori măcar verosimile pentru toată lumea care să se impună tuturor „școlilor istoriografice” europene, privind baza etnică antică a poporului român, a fost mereu relevată și este notorie; astfel, un scurt articol despre „Români” în *Revai Nagy Lexikona* (Budapest), XIV 1916, p. 673 pe bună dreptate observa (dintr-un anumit punct de vedere) că „apartenența etnică, descendența românilor este controversată, dar originea latină a limbii lor nu poate fi pusă la îndoială” („Oldhok, más neven románok, rumán, a román nem.zetekb.ez, a latin nyelvcsaládiihoz tartozó nép; bár faj i b. ovátartozandóságuk, leszarmazásuk vitás, nyelvok l a t i n eredete nem tagadható. Idok folyamán több idegen nepfajjal vegyültek. . .”). Dar cf. în privința fondului social-etnic, traco-geto-dacic al poporului român: Corist. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, 168 p. și bibliografia de mai jos, p. 155—164.

cu succes din dilemele istorico-filologice și pentru a evita discuții și controverse sterile. În etapa actuală, problema trebuie și va putea să fie scoasă din sfera formalismului și a frazeologiei generice, spre a fi integrată în cadrul adecvat al faptelor, al realității social-istorice. Este datoria oamenilor de știință din țara noastră, în primul rând, ca, plecând de la cercetări mai vechi și sintetizând rezultatele pozitive, istorice și filologice-lingvistice valabile din ultima vreme, să soluționeze „enigma” etnogenezei cu mijloacele oferite în actuala etapă a dezvoltării științelor istorice, arheologice și lingvistice-comparative din România.

Precum e știut, marea arhivă a trecutului românesc este limba populară, cu formele și structurile gramaticale și lexicale tipice, originale; un neprețuit depozit de vechi și autentic material documentar, — care însă nu a fost pe deplin valorificat, interpretat și exploatat din punct de vedere al gramaticii istorice și corelat începuturilor poporului român. Prin progresele realizate în sec. al XIX-lea de disciplinele istorice și filologic-lingvistice s-a relevat mereu mai insistent și mai consecvent adevărul că limba vie populară este cea mai veche, cea mai vastă și fidelă oglindă a vieții istorice a comunității, căci (cum spunea în anul 1879 lexicograful Alexandru Cihac) „nu avem nici un document mai vechi, mai fidel și în special mai popular decât limba-jul pentru studiul diferitelor condiții sociale, atît morale cît și materiale ale unui popor, influențele pe care le-a străbătut și elementele din care s-a constituit”. Azi e un loc comun constatarea că fiecare cuvînt al unui idiom reprezintă un document semnificativ nu numai al vieții prezente a societății, ci și a desfășurării ei în trecut, în lexicul unei limbi reflectîndu-se procesele cultural-istorice din cursul veacurilor și mileniilor (multe obscure) străbătute de comunitatea social-etnică respectivă. Faptul este elocvent și important mai ales pentru etapele istorice ale formării și dezvoltării poporului român, din a cărui epocă veche și mijlocie (pînă prin sec. al XIII-lea) se cunosc puține urme documentare scrise și vestigii arheologice, adesea nesigure ori neconcludente, lipsind mărturii scrise (literare, epigrafice, chiar numismatice) în ce privește originea și apartenența etnică. Ele trebuie să fie amplificate, deseori înlocuite integral cu elementele de limbă, a căror importanță a fost de mult recunoscută în principiu, apreciată pozitiv în largă măsură, cu toate că nu a putut fi clarificată exhaustiv și util în toate aspectele și nuanțele ei reale.

În actuala stare de lucruri se poate spune că o clarificare deplină în toate compartimentele gramaticii istorice românești nu s-a realizat încă. Elementul moștenit (latino-roman) de la temelia structurii lingvistice e bine cunoscut, explorat în mod aproape exhaustiv sub raportul etimologiei; elementele lexicale și morfologice de împrumut (slave, grecești, „orientale”, turcești, ungurești, slave recente etc.) sînt integral ori în majoritate identificate. În afara acestor două mari categorii (latine-moștenite și împrumuturi) din care este alcătuit lexicul românesc a rămas o latură obscură, întrezărită parțial și semnalată de numeroși filologi, dar înțeleasă în feluri variate și contradictorii, nesocotită de alții ori contestată și complet eliminată ca ceva lipsit de temeiurile realității documentare. Este acel capitol străvechi al limbii, de proporții mai mici, dar de mare importanță și valoare calitativă, ce nu apăsă cercetătorilor mai vechi, la început (înora nu le apare nici azi) cu aceeași limezime ca latinitatea ori ca elementele slave ale graiului, dar care a ieșit la iveală mereu mai pregnant pe măsura dezvoltării studiilor filologico-lingvistice.

Cînd a început cercetarea sistematică a limbii române (la mijlocul lui al XIX-lea), s-a procedat la o clasificare a elementelor lexicale și morfologice după origine, deosebindu-se în linii mari destul de clar partea constituie fondul ereditar latin de numeroasele achiziții ulterioare, făcînd de împrumut, prin legături și influențe (reciproce) de ordin economic, cultural, politic și chiar etnic. Conținutul latin (gramatica și lexicul) realitate limitată, de valoare constantă, determinată de temelia românească în epoca formării limbii în antichitate, cînd poporul român (adică și limbajul lui antichi, așa-numiții „straromâni”) a primit un capital lingvistic din ritorii lumii vechi perpetuîndu-l pînă azi (cu pierderi în epoca modernă și amplificări în elementele conservate). Fondul lexical latino-roman a rămas un sistem închis care n-a fost amplificat decît în mică măsură prin adăugarea logii noi sau descoperiri de cuvinte necunoscute pînă acum; el a rămas apăsă prima dată, în linii generale, conturat în dicționarul lui A. Cihac (Cihac, voi. I, 1870) cu elementele latine (respectiv cele considerate de el ca fiind) și clasificarea lui A. Cihac a rămas în majoritate nemodificată, apăsă rioroare n-au schimbat prea mult în privința acestor elemente ce erau Alături de fondul latin, româna are un număr mai mare de cuvinte în primul rînd slave (ales în primă instanță în 1862 de F. Miklosich) care-i dau caracterul specific deosebit față de celelalte limbi românești care au fost vizibile în linii mari în al doilea volum al dicționarului lui Cihac (1879), cu elementele nelatine, „alogene”.

Operația „lotizării” era mult ușurată de faptul că alături de limbajul cele patru dialecte ale ei există al doilea termen de comparație: sursa de primit elemente lexicale, latina, slava, greaca, turca, maghiara, germana etc. multe cazuri, derivarea (etimologia) era evidentă, simplă constatare a unor *barba, capra, casa, homo, muliere-, nasus, vacca* — *barbă, capră, casă, om, femeie, vacă*; slav *neviesla* = *nevastă, gînd, gleznă, claie, luncă, oglindă, poruncă, vină, vinovat* etc, etc.; sau legătura era foarte ușor de stabilit „problemă”: lat. *familia* > *femeie, libertate* > a (*lierta*) ș.a.

În același timp (mai ales începînd cu F. Miklosich), cercetarea etimologică-istorică mai riguroasă după faza exaltărilor romantice ale Școlii Școlii latiniste a relevat o serie de cuvinte vechi și generale în limba română care aveau corespondente identice sau foarte apropiate în albaneză (*balaban, bălbează, grumaz, mazăre, viezure* etc), observîndu-se totodată cîteva schimbări fonetice, morfologice și chiar sintactice între română și albaneză. Semnalări s-au limitat la confruntarea elementelor comune, a căror semnificație nu puteau fi explicate în chip mulțumitor nici mai tîrziu, cînd clasificarea adoptată de A. Cihac, F. Miklosich, B. Petriceicu Hasdeu ș.a. a rămas în vigoare (cînd pentru un lucru de început) aproximativă, cu lacune și erori în grafia și etimologia se aflau în prima etapă a existenței lor. Dacă elementele considerate de A. Cihac latine, slave, grecești, turcești și albaneze sînt (cu excepția celor din urmă) realmente de această origine, vede azi că o parte din cuvinte au fost clasificate greșit, virite for „rubrici” lingvistice cărora nu le pot aparține sub nici un motiv. Evident „clasificare” a fost observată pentru unele cuvinte românești, pe care (cître sfîrșitul sec. al XIX-lea) cercetarea etimologică a luat un avînt decabibil, revizuindu-se multe „soluții” etimologice vechi, perimate ce au convingătoare în felul cum le prezentaseră Petru Maior (*LexB*), Al. I. Cuza (contemporanii săi (F. Miklosich, T. Cipariu, A. Treboniu-Daurian — Mașina ceicu Hasdeu, Burlă ș.a). S-a trecut rapid peste cuvinte ce nu prez

bleme etimologice (*barbă, berbec, capră, muiere, oaie, om, vacă; nevastă, osîndă, otravă, poruncă* etc), oprindu-se mai ales asupra unora dintre cuvintele vechi românești pentru a căror tâlcuire s-au oferit treptat numeroase soluții menite să stabilească geneza și rostul în vorbirea populară a acelor elemente ce nu aveau corespondente limpezi în latină, slavă ori în alte idiomi cunoscute. Pentru asemenea cuvinte s-au propus formule care sporeau mereu în scurgerea anilor, unele fiind combinații stranii, excentrice, care nu rezolvau, ci complicau inutil problemele studiate. Multe cuvinte zise „obscure” s-au bucurat de atenția deosebită a numeroși erudiți, încît unele au primit 4 — 5, 6 sau 8 „etimologii”, altele mai multe (pentru *căciulă* s-au dat 13, pentru *strugure*, 14). Această intensă activitate a dus la situația paradoxală că limba română (cu atâtea elemente lexicale neexplicate științific) se numără între limbile europene cu cele mai multe cuvinte de origine „necunoscută”, dacă nu chiar în fruntea acestor limbi. Căci nu se poate considera soluționată problema obirșiei unui cuvînt cu două, trei ori mai multe formule etimologice contradictorii și ireconciliabile, care îl derivă cînd din latină ori din albaneză, cînd din slavă ori din vechea greacă, din vechi limbi germanice ori uralo-altaice, din ungurește ori turcește, sau cu ajutorul formulei „de origine necunoscută (obscură)”. Cum s-a arătat, nu este cazul unor cuvinte de însemnătate secundară, rare, cu sensuri tehnice ori cu răspîndire limitată sau cu valoare locală, ci în majoritatea cazurilor de cuvinte cu largă circulație în vorbirea populară și cu valoare semantică-lexicală de prim rang. Enigma cuvintelor cu etimologie neelucidată constituie o lacună a gramaticii istorice române, a cărei soluționare este o necesitate imperioasă și urgentă de ordin științific.

Neobișnuita exuberanță de formule etimologice apărute mai ales la sfîrșitul secolului al XIX-lea a elucidat în foarte puține cazuri originea elementelor lexicale controversate cu multă pasiune de filologi, cum se va arăta la fiecare cuvînt în parte. Indiferent de numărul și calitatea variabilă a soluțiilor etimologice propuse pentru elementele controversate, un mare număr de cuvinte românești și importante — în primul rînd, cum era firesc, cele cu multe „etimologii” au rămas neexplicate, neînțelese ori fals interpretate, iar prezența lor în limbajul românesc constituie „enigme”: în zadar și-au imaginat adesea unii filologi că le-ar fi soluționat prin legături subiective și artificii ori expediente formaliste, cu variate norme fonetice încărcate asupra unui singur cuvînt, invocînd excepții și analogii, asimilări și disimilări, metateze ori treceri semantice și contaminări, — făcute adică de „toți aceia care cred că rutina poate înlocui intuiția și care construiesc acele edificii complicate, savante, cărora le lipsește numai puterea de a convinge”². Asemenea construcții din bucăți dispartate, eterogene, lipsite de firul organic al legăturii firești au rămas neconvingătoare; de nicăieri nu răsare prototipul care să explice obirșia și evoluția cuvintelor, în ciuda eforturilor și stăruințelor depuse de filologii-etimologiști.

La sporirea confuziei au contribuit nu numai carența metodelor și mijloacelor adoptate, dar (cum se întîmplă adesea) și tendințele unilaterale cu preocupări excentrice de a descoperi lucruri originale: elemente vechi grecești (Al. Philippide, G. Giuglea, C. Diculescu ș.a.), vechi germane (C. Loewe, C. Diculescu, G. Giuglea, E. Gamillscheg), uralo-altaice, persane, cumane etc. din evul mediu (O. Densusianu) ș.a., cu niște procedee și criterii ce au stîrnit nedumeriri și neîncredere în ultima jumătate de veac, ducînd la teorii potrivnice faptelor de limbă, la o serie de „cutrerări aventuroase” (expresia îi aparține lui O. Densusianu) în gramatica istorică a limbii române. Concluziile lor erau menite să denatureze justele vederi tradiționale asupra procesului începuturilor și a epocii medievale a limbii și poporului român. Cauza

² DR, IV, p. 1317 (S. Pușcariu).

principală a confuziei și a dezordinei în privința unei importante părți a limbii românești arhaice era faptul că se utilizau mijloace nepotrivite și metode științifice etimologice sugerate de tendințele divergente și de tezele adoptate, oricît despre originea posibilă ori „necesară” (pentru unii filologi români) a cuvintelor vechi neromane „trebuiau” să fie latine, altele slave, grecești, germanice, etc. Tendințele și preferințele căutătorului de etimologii³. Tendințele divergente și extremiste de după anul 1920, urmate curentului de ușoară latinizantă la începutul sec. al XX-lea (Al. Philippide, I.-A. Candrea, C. Densusianu, S. Pușcariu etc), au apărut mai ales din constatarea (justă, dar în parte exagerată) că o seamă de cuvinte românești vechi nu pot fi de origine slavă, purtînd pecetea unei origini diverse (în aparență „obscură”) și să fie greacă, germană etc. după preferințe subiective, ca în cazul unor cuvinte de dată foarte veche (antică ori medievală timpurie) în limba română, care au rămas în circulație și astăzi, dar din cauza tendințelor din etimologiile latinești inadmisibile. Pe lângă unele prețioase rezultate din cercetărilor din ultimele 7—8 decenii cu privire la lexicul românesc, au apărut și unele merite de erezii filologice, multe din ele pregnante și importante pentru etimologii populare, unele devenind cu timpul locuri comune. Erroarea a fost produsă ale unor metode și mentalități învechite, anacronice, ale unor autori care pretindea că lucrează numai cu elemente atestate în vreo limbă antică (greacă, slavă, germană etc), evitînd cu admirabilă prudență utilizarea unor metode de reconstrucție („ipotetice”), considerate ca periculoase și „nesigure” (înfruntîndu-se). Dar după ce căile și criteriile de pînă acum au dus (în privința unor cuvinte) la rezultate „obscure”) la formule ireale, neconvingătoare sau la artificii lipsite de baza faptelor controlabile, este necesară o clarificare pentru a se evita limbii și a realităților populare. În primul rînd va fi degajat terenul și metodele de lucru enorm al pseudoetimologiilor ce vor fi examinate, după caz, și se vor cunoaște exact eventuala valoare; iar în locul construcțiilor complicate și artificioase vor fi puse în cuvenita cinste nu numai simplitatea și severitatea, ci și noii metode, a cercetării comparativ-istorice, dar și intuiția cu elemente de simț filologic ce stă mai aproape de realitățile sociale în care trăiesc și se dezvoltă limbajul popular, decît artificii savante, abstracte, scolastice.

Este deci evident că, dacă pentru explicarea cuvintelor mult cunoscute și deosebit de importante a celor neglijate de lexicografi și etimologiști metodele și procedeele de lucru au dat rezultate valabile și utile, ele trebuie să fie abandonate renunțînd la metodele destul de frecvente în ultima vreme de a deriva forțat din latină ceea ce nu se poate deduce din slavă, greacă, germană, turco-tătară etc. elementele ce nu aparțin limbii românești, adică acele cuvinte care au fost atribuite de erudiți unor sisteme lingvistice, adică limbile amintite, dar care se vor dovedi ca ținînd de un domeniu lingvistic străin. Astfel, este necesar ca — procedînd prin eliminare și clasificînd aparte tot ce nu este de limbă latină (romanic), nici slav, germanic, grecesc, unguresc ori de altă proveniență

³ După cum fortuit ori sistematic, proveniența unui cuvînt era considerată latină, germanică etc. se căutau corespondențe ori etyma în idiomurile respective ca surse ale cuvintelor românești. Uneori prin legarea cu un element asemănător sau apropiat, altele prin arhetipuri românești intermediare sau chiar de forme inexistente, fără o bază reală în greacă sau germanică. Mai adesea se procedea însă prin simpla alăturare a cuvintelor românești la cuvintele străine, după aparențe superficiale, prin acel procedeu despre care încă în 1853, Fr. Diez spunea: „Die tische Methode nimmt ihre Deutungen auf gut Glück aus einer äusserlichen Ähnlichkeit bei gänzlicher Verschiedenheit derselben, durch eine Reihe -willkürlich geschaffener Verbindungen”. Em in seinem Grundsätze so fehlerhaftes Verfahren, dessen vmgeachtet doch da, wo Wissenschaften nicht fehlten, manclier treffliche Wurf gelang, hat bei vielen die ganze Kunst in Misskredit gebracht” (Fr. Diez, *EWRom.*, ed. II, Bonn, 1861, prefață, p. 1).

cută, fiind totuși caracteristic românesc în lexicul popular — să se adopte alte criterii de lucru, unele diferite, căutându-se soluții în altă direcție, unde faptele de limbă și viață populară vor da o mai temeinică justificare operațiunilor lingvistice-etimologice.

Cum am arătat în cercetările noastre anterioare (sintetizate în monografia *ElAutoht.*, 1970), primul pas pe calea cea nouă este ruperea cu trecutul și cu unele produse perpetuate prin rutină și inerție, anume nu numai cu soluțiile etimologice și metodele adoptate, dar mai ales cu prejudecata (nocivă în egală măsură) că prin reconstrucțiile ori prin adoptarea de tipuri indo-europene (străromâne) ca baze ale cuvintelor românești am intra într-un teren periculos pentru etimologiști, cu ipoteze hazardate, lipsite de temeiul realităților controlabile. Atare prejudecată a luat naștere tocmai din carența mijloacelor de investigație și din vederile înguste ale celor care au discreditat prin construcții artificioase și fanteziste ideea (a lor și a altora), în sine justă, despre existența elementelor autohtone (indo-europene) și autonome în lexicul limbii române. Prin construcția de arhetipuri indo-europene nu intrăm deloc într-un cîmp „mai puțin sigur” (cum își închipuia S. Pușcariu și alții înainte și după el), ci de fapt rămînem pe tărîmul solid al istoriei limbii române și al comparatisticii. În etimologia românească acesta este ultimul compartiment (după acela al elementelor comune cu albaneza) care n-a fost explorat decît foarte puțin, șovăielnic, atunci cînd se prefera utilizarea mijloacelor și lexicului idiomurilor cunoscute ale popoarelor cu care comunitatea populară românească a avut relații în etape succesive (latina, slava, greaca, germanica, turca etc.) și din care s-au primit cuvinte în română. Astfel era evitat (pentru motive întemeiate, în primul rînd ignorarea cercetării comparative indo-europene în țara noastră) ori era avut în vedere prea puțin domeniul posibil și foarte probabil al sursei autohtone a limbii anteromane de pe teritoriile românești de azi, ori în care a locuit vreodată (în evul mediu) populație românofonă. Acel idiom indo-european, postulat și admis de toată lumea savantă, nu mai există demult, dispărut la sfîrșitul perioadei antice, iar prin sărăcăcioasele lui rămășițe (ignoreate ori desconsiderate de aproape toți cei ce s-au ocupat de gramatica istorică și de etimologia românească) el nu poate fi nici pe departe utilizat ca latina, slava, greaca ori germanica în operațiunile etimologice. Pe drumul ce duce din faza românească, printr-un idiom dispărut și prea puțin cunoscut, la formele de vorbire numite „indo-europene”, greutățile de lucru vor fi (din cauza multor aspecte și faze necunoscute) ceva mai mari decît în etimologia romanică ori în operațiunea derivării (juste, nu false) elementelor lexicale românești din slavă, greacă medievală, germană modernă etc, idiomuri cunoscute pînă în cele mai mici amănunte.

Condiția primordială a reușitei în operațiunile etimologice (mai ales unde se lucrează cu multe necunoscute, ca la cercetarea elementelor autohtone românești) este analiza atentă a formei și a semantismului cuvintelor (interpretarea esenței semantice), spre a stabili treptele formale anterioare (adesea numai cît reprezentau ele „ca schelet”) și sensul primordial, de unde rezultă apoi legăturile de înrudire firești ale fiecărui cuvînt cercetat. Pătrunzînd astfel mai adînc în substanța cuvintelor și a lucrurilor, vom putea indica ușor și în chip evi-

* Se poate spune, totuși, că și după minuțioasa noastră revizuire vor exista în unele graiuri populare (sau chiar în „fondul principal”) cuvinte ce ar trebui incluse în acest repertoriu, poate eliminînd altele din cele 170 studiate; lucru ce se va face în viitor, arătîndu-se eventualele erori și aserțiuni neverosimile: vor putea fi identificate alte cuvinte autohtone (preromane) între cele considerate ca latine (romanice) ori slave, turcești, cumane) ?) etc.

dent, în majoritatea cazurilor, geneza, evoluția și proveniența s elementelor „obscure” sau prea mult și inutil controversate ale limbii

Direcția adoptată în lucrarea prezentă constă, principial, în c o n (adică: refacerea) unor forme (cf. infra, p. 113—117) anterioare, intermediare sau simpla semnalare de legături necesare ori posibile) și a unor arhetipuri necu atestate, ipotetice, dar deplin justificate formal și semantic) ale cuvinte actuale care să se lege cu bazele primare ale idiomurilor indo-europene operațiunile de reconstruire și legături între limbile înrudite aparținînd acelu arhaic ario-european (relevat mai precis înțîia oară de Franz Bopp, în în planul unitar (în linii mari) de intersecție a formelor scoase din eleme și morfologice evident înrudite și comune ale limbilor indo-europene se gă străvechi ale cuvintelor românești de proveniență indigenă, anteromană, c măsură de domeniul românesc (romanic în accepțiunea cea mai largă) și parativ indo-european.

Plecînd simultan din două direcții (două faze de limbă relativ b cute, cel puțin schematic) : a) limba română actuală; b) temeliile ale idiomurilor indo-europene (reconstruite în sec. al XIX-lea), etimologică va trebui să treacă prin două perioade obscure, lipsite tări documentare : aceea a unei limbi de un anumit tip european, c cu mulțumitoare precizie (nu numai cu aproximație), și limba româna așa-numită „străromână”. În lipsa suportului documentar al fazelo diare, cele două extremități (adică formele românești actuale și seria rădăcini i.-e.) trebuie legate prin punți durabile, întemeiate totuși ap deauna pe elemente ipotetice. Este o construcție sau reconstrucție ridicată asupra unui gol al necunoscutului, îmbrățișînd o perioadă milenii, în care împrejurările istorice au făcut să avem atît de puține cludente urme scrise. De aceea se impune a releva din nou direct luri, faptul că, oricît ar fi de riguroase, unele dintre reconstrucțiile (aproape complet lipsite de suportul prețios al atestărilor docum vor apărea tuturor în egală măsură și dintru început convingătoare, noaștem că „orice reconstrucție poartă pecetea artificialului și in artificialitate crește cu cît se mărește numărul 'accidentelor' presup plasmă, metateză, disimilare, sensuri [dar mai ales forme, fonetic diare neatestete etc.]”⁵. Iar celor care, de bună-credință și dintr-un pozitivist, ar mai pune naiv întrebarea: „Ce temei de realitate p asemenea arhetipuri reconstruite străromâne și traco-dace, unde ave cu atestări documentare?” li se poate răspunde (spre exemplu) : aces probabil să fi existat în texte și în dicționare ori glosare, căci nim scris, ori au dispărut odată cu veacurile preistoriei, antichității și evu care la noi au lăsat cam puține documente scrise și informații utile dorit; dar au transmis, în schimb, formele de limbă în graiul și v nității populare românești care și-a perpetuat vorbirea și ființa s Ori se poate răspunde cu altă întrebare echivalentă: „unde sînt scris rădăcinile primare și bazele arhaice reconstruite cu care se mod curent (precum ar fi atestate în scris) de un veac și jumătate etimologic-comparativ al limbilor numite indo-europene?”. Mijloa de știința comparativă a acestor idiomuri înrudite genetic vor în largă măsură, căci fără ele nu pot fi explicate și înțelese elemen tone (preromane) în limba română, care sub raportul „autohto devine integral tributară lingvisticii comparate indo-europene, aducîr

⁵ DR, IV, p. 1322 (S. Pușcariu).

cabilă contribuție la cunoașterea lexicului comun al „indo-europenilor” și al traco-dacilor, prin cuvintele românești vechi și autentic „ariene”, trecute în româna comună prin intermediu traco-dacic.

Componenta autohtonă de natură lingvistică și social-etnică pusă acum la contribuție este numită cu apelativul tradițional „traco-dacică”, putînd să pară (chiar și unora din cei familiarizați cu problemele lingvisticii române și cu criteriile comparatisticii indo-europene) ca ceva pretențios și artificial, adoptat fără critică ori tendențios. Mai indicată ar fi părut poate alegerea apelativului „autohton”; dar acesta și-ar păstra o nuanță de echivoc, lipsit de precizia unui nume propriu, chiar admițînd că esența tracică a cuvintelor studiate și soluționate nu ar fi deplin și dintru început evidentă și obligatorie pentru toată lumea. Definirea termenilor și justificarea amănunțită (de care depinde legitimitatea tezelor și a întregii lucrări monografice) se vor face mai jos, la locul potrivit. Precizării însă că la sfîrșitul secolului al XX-lea nu ne întorcem la epoca și la procedeele lui Hasdeu de acum un secol pentru detectarea și dovedirea „dacismului” unor cuvinte românești — după cum arheologia și istoria antică nu revin la vedeniile „pandacice” ale unui Nicolae Denusianu (ale căror ecouri și reflexe regretabile nu s-au stins complet, din păcate, nici astăzi la unii amatori-diletanți în țara noastră).

Rupînd cu resturile unei prejudecăți și cu acel pretins pozitivism care operează în etimologie numai cu elemente „atestate” direct în idiomuri cunoscute și evită formele ipotetice „reconstruite”, cercetarea prezentă se îndreaptă mai întii împotriva scepticismului și rutinei tradiționale, care au ignorat un important capitol din istoria limbii române și anume elementul autohton anteroman (în afară de cel comun cu albaneza, așa-zisele „împrumuturi din albaneză”). Această parte organică a limbajului și a culturii populare a fost chiar minimalizată (în special elementele comune cu albaneza) în sec. XIX — XX. Bra firesc deci ca rezultatele noastre să fi provocat unele nedumeriri și îndoieli, dezaprobare din partea unor „școli filologice” care decenii de-a rîndul susținuseră inexistența (sau lipsa de importanță lingvistică și de semnificație social-istorică) a elementelor anteromane în limba română, ori din partea celor care s-au lăsat influențați de o asemenea mentalitate. Dar etimologii cunoscători ai sarcinilor și problemelor actuale înțeleg foarte bine că este inevitabil a lucra cu arhetipuri „reconstruite” ale cuvintelor „obscure” ori greșit explicate pînă acum, fiind evident necesar a le încadra la locul lor în lexicul românesc și în sistemul etimologic indo-european.

Printr-o cercetare diversificată și aprofundată cu eforturi susținute timp de peste trei decenii, elementul lexical autohton (contopit organic în blocul tezaurului lexical ereditar, ca atare în majoritate neobservat pînă acum) a putut fi identificat în sfîrșit și separat de elementele latine și de împrumuturile ulterioare prin criteriile romanistice și românești (gramatica istorică a limbii române) și indo-europenistice, utilizînd ca intermediar modestele (dar absolut necesarele) resturi ale limbii dispărute a traco-geto-dacilor. Cu ajutorul este refăcută evoluția preistorică a citorva elemente lexicale proprii și exclusive, originale și semnificative ale limbii române, rămase, cum s-a spus, în majoritate neînțelese, veritabile enigme etimologice care și-au ascuns pînă acum „taina” obirșiei lor, rezistînd în fața multiplelor tentative de tilcuire, ca niște stînci puternice de care s-au spart aproape toate valurile de etimologii avansate în cursul sec. al XIX-lea și al XX-lea.

Se impune precizarea că nu peste tot sintem în măsură a prezenta desăvirșite și definitive, atît din cauza materialului de limbă citat, cît și din cauza celor de investigație de care dispunem astăzi. Prin însăși natura sa, studiat are încă unele obscurități și lunecușuri, neputînd oferi totdeauna ranța absolută a justetei rezultatelor dobîndite pe cale combinată și pe metoda critică despre care încă la anul 1853 romanistul Fr. Diez a respectînd principiile foneticii și semanticii generale, „tinde să urmeze limbajului, să-i smulgă secretele”. În legătură cu cercetarea elementelor obscure ale limbii române, rolul de căpetenie revine aceluiași „cat al probabilităților etimologice” de care vorbea cîndva filologul sile Bogrea și care străbate în cazul nostru necunoscutul a două fațete în evoluția pre- și protoistorică a două idiomuri: a) cel anteroman (traco-dacic); b) latina-romanică (româna). Aici apar mereu cuvintele aceluiași maestru Fr. Diez: „obiectivul cel mai înalt pe care îl poate dește un etimologist este conștiința de a fi purces științific; pentru a fi deplină absolută nu are o chezușie, căci chiar o notiță neînsemnată și o smulgă de sub picioare terenul cîștigat cu multă trudă”. Vor fi unele scăderi cauzate de condițiile muncii și mijloacele deocamdată ale documentării; lipsa unor publicații a făcut să persiste goluri în bibliografia, totdeauna relativă, mai ales într-un domeniu cu adevărat și pasionați exploratori și amatori cum este etimologia și istoria

Cu toate că este de proporții întinse, lucrarea prezentă rămîne, în unele aspecte, încă o schiță de caracter preliminar, nu numai din cauza complexității problemei abordate, ci și din cauza lipsei unor publicații „tehnice” de amănunt. Controlul lărgit și aprofundat al materialului glotologic (în primul rînd etimologia cuvintelor românești prezentate de cercetători mai competenți și ceva mai experimentați, va avea o teva dintre elementele cuprinse între cele „traco-dace” sînt provizorii și oase, altele vor fi de adăugat, unele de modificat ori de eliminate din cele cu etimologii neconvingătoare). Paralel cu atare control se vor face logiilor, va fi necesară explorarea exhaustivă a lexicului popular românesc să fie cunoscut mai bine prin anchete în toate zonele românești.

Pus în lumină și interpretat după cuviință, limbajul popular românesc dește a fi cel mai fidel și autentic document istoric de prim rang pe care l-a avut cîntul îndepărtat și mai ales pentru obirșiele poporului român.

Metoda și noile criterii lingvistice și istoriografice adoptate în această lucrare sînt expuse, pe scurt, mai jos, unde se dau și elementele necesare pentru înțelegerea istorică a substratului în lexicul românesc (p. 109 — 112) după ce se vor prezenta temei științific a tendințelor latiniste și latinizante ori de alt fel, cu exemple din etimologia românească, ilustrate prin cîteva exemple mai pregnante și semnificative, făcută verosimilă și, în cea mai mare parte, sigură realitatea substratului în limba română, nu va apărea prea greu a contura, individualizînd, acele elemente care au dispărut ce poate și trebuie să servească drept puncte de legătură între limba română comună și bazele arhaice indo-europene, stabilind deci caracterul etimologic al cuvintelor noastre preromane.

Intrînd într-un nou cîmp de cunoaștere, cercetarea prezentă va fi un chip firesc o acțiune împotriva tendințelor extremiste, fie că acestea sînt excesele latinizante în etimologie și istoriografie (care au denegat sau în majoritate esența-istorică a latinității și a românismului com-

lare românofone), fie că ar fi alte excese ce n-au înțeles tocmai just aportul slav, grecesc, turcesc, unguresc etc. la alcătuirea limbii și culturii, a structurii social-etnice și economice a comunității populare românești. Recunoscînd că nici lucrarea de față nu este scutită de unele exagerări și lacune (firești la orice început), se poate admite că totuși ele nu vor fi nici atît de grave și nici atît de numeroase încît să întunece adevărurile dobîndite prin eforturile constructive și legăturile etimologice valabile, ori să reducă valoarea concluziilor istorio-grafice permise și impuse de existența fondului lexical preroman. Acest stră-vechi și prețios material de limbă, contopit [organic în structurile neolatine ale limbii române, comportă aici o semnificație lingvistică și social-istorică excepțională, fundamentală pentru problema etnogenezei române.

II. ISTORICUL CERCETĂRIILOR PRIVIND SUBSTRATUL

PROBLEMA ELEMENTULUI LINGVISTIC PREROMAN ÎN ETNOG

Pentru a înțelege cît mai concret însemnătatea elementelor a lexicale în limba română și în procesul formării ei (deci direct în etnogenezei românilor) este necesară în prealabil o sinteză a cerce opiniilor despre formarea romanității carpato-balcanice și dunărene i de valoarea atribuită factorului preroman. Problema elementelor a rii a n e în română s-a pus ceva mai tîrziu și mult mai șovăielnic de a latinității ei: romanitatea limbii române apărea impunîndu-se cu evidenței chiar pentru primii observatori (fiind relevată insistent de mu niști din veacurile XIV — XV și de cronicarii români moldoveni) ; da autohtonă și neromană era mult mai puțin vizibilă, în majoritate aproape total de nerecunoscut, lucru explicabil în vremea cînd roma comparatistica indo-europeană nu existau nici măcar cu numele. D tot ce s-a spus și s-a presupus înainte de mijlocul secolului al despre elemente „geto-dace”, „tracce” ori albaneze în limba română dusul unor intuiții uneori ingenioase, interesante, nu adevăruri verifi metodele riguroase ale științei lingvistice (care era abia la primele modeste, neputînd fi aplicate util la studiul istoric al limbii române nerea istorică din acest capitol este făcută sistematic, în ordinea str nologică a autorilor și a rezultatelor obținute și admise¹.

Primul care a preconizat prezența unor „cuvinte dace” în rom a fi eruditul voievod¹moldovean Dimitrie C a n t e m i r (1673 — 1723 de la premisa justă, supraviețuirea populației geto-dace [alegînd în exemple ce nu au în realitate nici o legătură cu limba dacilor]: „de a trebuie să observăm că sînt în limba moldavă unele cuvinte ce nu sî cute în limba latină, nici în celelalte dialecte ale popoarelor vecin prin urmare poate că au rămas din limba veche dacică. Deoarece ne împiedică să credem că romanii colonizați în Dacia au folosit lucru servilă a dacilor, sau au încheiat căsătorii cu femeii dace. Cu

* Acest capitol este în linii generale identic cu cap. I din monografia *Elemen* (1970), p. 13—47, avînd modificări mai ample în bibliografia și cercetările din ultimul dec substratului.

¹ Nu este această dispunere strict cronologică „o lipsă de sistematizare — în faptu cițiva lingviști (Meyer-Lubke, S. Pușcariu, G. Giuglea, Al. Graur, E. Cabej) se vorbe locuri diferite (după fișe grupate cronologic) și chiar trei . . .”, cum a obiectat un criti obiectiv și cam „pornit” (SCL, XXII, p. 86—87), căci aici nu se face istoricul, bi „evoluția” fiecărui lingvist-filolog, ci istoria și bibliografia p r o b l e m e i , care a „evoluat ficări și cotituri la mulți dintre cercetători în cursul anilor și deceniilor.

a putut prea ușor să se introducă și cuvinte streine în limba lor. Așa sînt: *stejar, pădure, haleșteu, cărare, grăesc, privesc, nimeresc*².

Din sec. al XVIII-lea datează ideea legăturii străvechi de înrudire etnică și lingvistică între români și albanezi (șkipetari, arnăuți): în baza unor vagi cunoștințe istorice și geografice, J. B. Thunmann³ în celebrele *Untersuchungen*⁴ afirma originea tracă a românilor, „tracismul” limbii lor, care era înrudită de aproape cu albaneza, albanezii fiind urmașii illyrilor, românii copiii tracilor, amestecați cu alte neamuri de oameni; aromânii sînt „thrakische Wlachen”, românii din nordul Dunării „dacische Wlachen” (*Untersuch.*, p. 176). Cu rudimente de cunoștințe din acea vreme, numai în baza materialului lexical oferit de vocabularul lui Theodor Cavallioti și a informațiilor date de studentul aromân Const. Hagi-Ceagani⁵, Thunmann putea să afirme că limba română (aromâna) este idiomul trac schimbat, conținînd pe jumătate elemente latine, 3/8 grecești, 2/8 gotice, slave și turcești, celelalte trei părți luate dintr-un idiom avînd multe analogii cu albaneza, fiind însă în mare parte latinești⁶. Cu toate că e confuză, atare afirmație arată că profesorul de retorică și filosofie din Halle avea destulă agerime a intuiției întrezărînd legătura necesară dintre limba română și albaneză, fără să fi avut cu două veacuri în urmă puțința unei aprecieri juste, la valoarea reală. Interesantă este și ideea lui Thunmann (*Unters.*, p. 340) că tracii din Tessalia, Macedonia și Tracia (înaintașii aromânilor) au învățat limba latină cu unele greșeli, păstrînd însă elemente din idiomul lor matern, tracic.

Pentru Școala ardeleană (latinistă)⁷, limba română nu putea și

² D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, III 4 (p. 166, ed. 1875); în originalul latin: „neque enim obstat quidquam, quo minus credamus Romanorum in Dacia Coloniae, vel șervis Dacis usos fuisse, vel etiam, si quis uxorem perdidit, mulierculas ex illa gente in matrimonium duxisse, unde facile indigenarum aliqua vox illorum sermonem irrepere potuit; Tales sunt: *stezzar* quercus, *pădure* sylvia, *haleșteu* stagnum, *cărare* semita, *graesk* loquor, *privesk* aspicio, *nimeresk* aliquo pervenio” (Operele lui D. Cantemir, I, *Descr. Mold.*, București, 1872; p. 151). Dintre cuvintele „dacice” ale savantului voievod: *stejar* e slav, *pădure* latin-romanice (lat. *palude-*), *halesteu* ung. *halasto* „lac cu pești”, *cărare* latin, *grăesc*, *privesc*, *nimeresc* slave. Asemenea soluții „dace” la începutul sec. al XVIII-lea nu sînt de luat în deriziune, căci apar și în sec. al XIX-lea, de ex. C. Stamate, în *Musa Românească*, Iași, I, 1868, p. 525—534 „cîteva cuvinte antice însușite de limba română ce par a fi dace, ca *holdă*, *alcătuiesc*, *betiagu*, *obîrșie*, *păcală*, *făgădău*, *vinars* etc.”, citînd la întimplare și vocabule de fapt autohtone (*copac*, *curșă*, *ghiară* ș.a.), ca și mai tîrziu. Despre D. Cantemir și preurrunisul est-european: P. Teodor, în *Anuarul Institut. de Istorie și Artele*, Cluj., XIX, 1976, p. 299—315 (amplă bibliografie).

³ „Ordentlicher Lehrer der Beredsamkeit und der Philosophie auf der Universität zu Halle” (Germania), Johannes Erfk Thunmann (1746—1778) era de obîrșie suedeză.

⁴ J. Thunmann, *Untersuchungen Ober die Geschichte der ostlicheu europäischen Volker*, I, Leipzig, 1774, p. 169—366 „über die Geschichte und Sprache der Albaner und Walachen”.

⁵ Th. Capidan, *Arom.*, p. 49—50.

⁶ „Die Albaner sind Nachkammlinge der alten Illyrier, so wie ihre Nachbarn die Wlachen Kinder der Thracier sind” (*Unters.*, p. 240). Tracii și-au păstrat etnicitatea și parțial graiul, în munți. „Die Sprache der jenseits der Donau wohnenden Wlachen ist diese veränderte thracische Sprache. Gerade die Hälfte derselben (ich habe nachgezählt) ist lateinisch. Drei Achttheile sind griechisch, zwei gotisch, slavisch und tiirkisch; die übrigen aus einer Sprache, die mit der albanischen viele Ähnlichkeit gehabt hat: denn über siebenzig wlachische Wörter kommen mit eben so vielen albanischen überein: und jene albanischen Wörter, die mit den übrigen von den letzten 3/8 der wlachischen Sprache gleiche Bedeutung haben, sind mehrtheile lateinischen Ursprungs” (p. 339).

⁷ Despre Școala ardeleană există o bibliografie imensă; în general: D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, Sibiu, 1944 (ed. II: *Studii literare. Literatura română în epoca „luminilor”*, Cluj, Edit. Dacia, 1972); Ion Lungu, *Școala Ardeleană* (Momente și Sinteze), București, Edit. Minerva, 1978, 504 p.; D. Macrea, *Școala Ardeleană și problemele de lingvistică romanică*, în *Cerclg*, XIV 1969, p. 7-13 (*StLgRom*, p. 47—56); *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai*, în *Cerclg*, XII 1967, p. 3-9 (*StLgRom*, p. 57-66).

nu trebuia să fie decît curat romană, căci limba romanilor antici pînă azi în gura românilor, cum scria Petru Maior⁸ în celebrul „Discurs asupra limbii” (*LexB.*, p. 63); după el, în alte provincii romane, latina alterat prin contactul cu „poporațiile indigene”, în Dacia însă neafectată de influențe, căci populația autohtonă dacică fusese extirpată de cuceritorii romani: „Traianu desrădăcinîndu vițea Dacilor și așie despoiandu Dacia de lăcuiitorii cei vechi”. Pentru Maior⁹ ideea de origine (care admiteau existența și vechimea numărului mare de elemente lexicale slave) nu putea să existe o problemă a elementelor prelatine române, — concluzie la care au ajuns toți cei care au raționat ca „extirparea” locuitorilor băștinași în Dacia la anexarea țării și organizarea provinciei (a. 106)¹⁰. Spre deosebire de ceilalți „latinisti” ai Școlii ardeleană¹¹ D. Deleanu admitea „posibilitatea unor relații între daci și romani”.

Prin apariția primelor studii științifice comparative asupra limbii române și a celor neolatine, la începutul sec. al XIX-lea, se cristalizară idei pozitive asupra originii limbii și poporului român, ca și teorii care dădeau valoare la valoarea elementului etnic lingvistic autohton, admise și de cercetători. După apariția „Dicționarului Bobb” (*DictBj*) și a lexicului Budai (*LexB*), slavistul austriac (de obîrșie slovenă) Jernej Bartol Kopitar (1780 — 1844) scrie cronică „Albanische, walachische und Spracher”¹²; aducînd noi idei (rămase interesante pînă azi) asupra idiomului, Kopitar combătea viguros excesele latiniste ale puriștilor și sublinia aportul elementului autohton, tracic, la formarea nu numai a limbii, dar și a poporului român. După el, limba română datează din începuturile stăpînirii romane în Munții Balcani, nu numai de la începutul Daciei. Kopitar găsea o mare asemănare între română, bulgară și slavă, fiind convins, că în România (accepțiunea din sec. al XX-lea), în Balcani și în regiunea Balcanilor ar exista o singură formă de vorbire cu elemente riale de limbă, adică trei idiomuri identice sub raport gramatical și lexic: româna, bulgara, albaneza. Românii, bulgarii și albanii erau decît vechi tracii. J. B. Kopitar vorbește chiar de „schimbările sunetelor în gura tracică”¹³. Asemenea anticipări ingenioase și temerare p

⁸ D. Macrea, *Petru Maior (1753—1821)*, în *LgFil*, p. 46—66; I. Pervain-M. Maior și *Lesiconul din Buda*, în *Cerclg*, XV 1970, p. 11—22; *ActaMN*, VII 1970 (P. Teodor).

⁹ Erudiții ardeleni din sec. al XIX-lea erau preocupați de „purificarea” limbii române a o „face curată limba românească” (P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, *DictB*, II, p. 561—576 a prezentat o listă de „cuvinte streine” ce trebuiau înlocuite figurînd și unele autohtone, ca *brîu*, *groapă*, *zgardă*. La 1792, S. Micu-Clain scria pre Ghețe [geți] lăcuiitorii Dachii i-au sterpit ...”, *Apulum*, IV 1961, p. 291—292; nota 5.

¹⁰ I. Gheție, *Opera lingvistică a lui Ioan Budai Deleanu*, București, 1966, p. 11; Introducere la I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, București, 1970, p. 11; I. M. XVI 1971, p. 184.

¹¹ în *Jahrbücher der Literatur*, Viena, XLVI, p. 59—106, semnat „K”; reprezintă *Schriften* ale lui J. B. Kopitar de către elevul său Fr. Miklosich, Viena, 1875; cf. p. 289; Capidan, *DR*, II, p. 446; Rosetti, *ILR*, II, p. 30.

¹² Pe care el îi stigmatiza „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verzeihen wollten” (*Jahrbücher der Liter.* XLVI, p. 78).

¹³ „Noch bis auf diese Stunde, nordlich der Donau in den Bukovina, Moldau, Siebenburgen, Tjngarn, ferner jenseits der Donau in der eigentl. Bulgarey, dann in der Alpenkette des Hämus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung die'ses Gebirges, vom zum anderen, in den Gebirgen Makedoniens, im Pindus und durch ganz Albanien, n

putui secolului al XIX-lea rămăneau simple intuiții necontrolabile căci cercetarea etimologică nu putea veni încă în ajutorul lor, spre a confirma ideile (ce aveau un graunte de adevăr) și a tempera totodată zelul generalizărilor pripite cu exagerări inerente multor începuturi. Dar opiniile lui Kopitar asupra înrudirii lingvistice („eine Sprachform“) și chiar etnic-biologice dintre români, bulgari și albanezi au avut un răsunet puternic peste un veac (Weigand, Sandfeld), crezându-se de unii că ele ar afla confirmare în așa-numita „lingvistică balcanică“ (infra, p. 97-102).

La români însă continua tradiția latinizantă puternică: pentru puritatea romană pleda și reprezentantul curentului italianizant, scriitorul și omul de cultură Ioan Eliade-Rădulescu*, care la a. 1847 a întocmit un *Vocabular* de cuvinte străine ce trebuiau înlocuite prin corespondente latine (italiene)¹⁶. Fără criterii etimologice (inexistente la acea dată), Eliade alegea o serie de 1006 cuvinte „străine“ indicând corespondentele latine care să le înlocuiască. Dar în lista „străinismelor“ denunțate de el figurează autentice cuvinte latine-romane (*adăstare*, slav după Eliade, *adine*... bulg.), ca și câteva elemente autohtone, considerate adesea de acesta ca slave: *băgare*, *gata*, *ghimpe*, *copaciu*, *leșinare*(?), *răbdare*, *rînză*, *searbăd*, *urcare*, *zestre*. În curs de o jumătate de veac după apariția *LexB* (al lui P. Maior) se fac la noi foarte puține progrese în lexicografia și etimologia limbii române, în timp ce în alte părți preocupările în legătură cu limba și istoria românească sporeau aducând rezultate de valoare. Caracterele neromane, autohtone ale limbii au fost relevate mai întâi de erudiții germani: ce nu puteau să vadă entuziaștii latinizanți ardeleni ori Eliade au observat alții în acea vreme. În această privință, *LexB* (cu toate scăderile firești din acel timp), pe lângă faptul că a marcat începutul lexicografic române, a avut meritul de a stârni interesul lui Kopitar pentru problema etnogenezei românilor și a pus un material de limbă la îndemina primului mare romanist, Fr. Diez (1794 — 1876), iar sub influența lui Kopitar, slavistul ceh P. J. Safarik (1795 — 1861) susține perpetuarea altor câteva cuvinte vechi dacice, admitând că românii erau un amestec de daci, romani și slavi¹⁶; geții vechi n-au dispărut, ci trăiesc prin românii de azi, ei s-au ameste-

form herrscht, aber mit dreyerley Sprachmafme (davon nur eine einheimisch, die zwey andern fremder von ost und west eingebracht sind). Numerisch sprechen albanesisch iiber eine Million Menschen, bulgarisch iiber zwey Millionen und walachisch iiber drei Millionen. Also noch sechs Millionen alt- und neu-Thracier zwischen den drey Millionen Griechen im Siide und den fiufzig Millionen Slawen im Norden“ (Jahrb. d.Lit. XLVI, p. 86). „Drey lexikalisch verschieden, aber grammatisch. identischen Sprachen [româna, bulgara, albaneza], die vom untersten Donauthal an längs des ganzen Hämusgebirges von Meer zu Meer zwischen Griechen und Slawen die Grenzlinie bilden“ (ibid. p. 95). „Sehr interessant sind die ibergänge (Veränderungen), die die romischen Läufe im thrakischen Munde erfuhren; dass l und r verwechselt wurden; d—z (väd—vezi), g—g (merg — mergi), pectus — piept, octo — opt etc.; der Laut k vor t besonders die Combination qua dem Thracier wiederstrebte und er beyde ganz eigenthumlich, aber regelmässig in p umsprach...“ (p. 95) etc.

¹⁶ Cf. D. Macrea, *Gîndirea lingvistică a lui Heliade Rădulescu (1802 — 1872)*, în *CercLg. XII* 1967, p. 29-42 (*StLgRom*, p. 133-153).

¹⁷ *Vocabular*, pref., p. XXVII, tinerii să cunoască „vorbele streine și al vostru e de a le face să nu se mai audă nici în scrierile voastre, nici în gurile voastre, nici în casele voastre...“. Rezultatul unei asemenea radicale „curățenii“ ar fi urmat să fie „astă limbă curată și splendidă și radioasă ca surorile ei din aceiași părinți; limba noastră e romană, ca cea latină, însă sub alte faze“ (ibid., p. XL). M. Seche, *Vocabularul purist al lui I. Heliade-Rădulescu*, în *LbR*, IX 1960, 4, p. 72; Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediție, studiu, note de Ion Popescu-Sireteanu, București, 1973.

¹⁸ P. J. Safarik (Schafarik), în *SIA* I, p. 31 „sind auch die heutigen „Walachen am Pindus und in Walachien, Siebenburgen, Ostungarn u.s.w. ein aus der Vermischung von Daciern, Romern und Slawen hervorgegangenes Volk“; II, p. 199, 205, nota 1.

cat cu slavii, de la care limba română a moștenit numeroase cuvinte, dar și unele cuvintele menționate de Safarik, două erau de origine veche dacică: *urdă* și *brînză*.

Faptele de limbă relevate de Kopitar au găsit ecou larg în literatura din sec. al XIX-lea, care au aprofundat cu mai multă curiozitate problema originii și a elementelor autohtone ale limbii române, sături și cuvinte preromane, „balcanice“, în legătură cu celelalte limbi din Peninsula Balcanică. În fruntea erudiților care au acordat prioritate cercetărilor lor românei se află eminentul slavist și filolog vienez (slovenă) Franz Miklosich (1813 — 1891, strălucit compatriot al lui Kopitar), care a contribuit în largă măsură la cunoașterea limbii române ca primul filolog care a izbutit să elaboreze o teorie valabilă în materie și azi asupra formării limbii și poporului român¹⁸. La anul 1862, într-o lucrare despre elementul slav în limba română (*SIEIRJ*, precedat de o introducere și considerații asupra limbii, numelui și obârșiei românilor, Miklosich, cat (parțial cu succes) problema obscură a substratului și a raporturilor sale cu albaneza. Observând că „popoarele ce locuiau în vechime Peninsula Balcanică se pare că au format, toate, ramurile unuia și aceluiași mare grup de oameni, care se întindea la nord-vest pînă la Istria, la nord pînă în nord-est pînă la Carpați și care poate fi numit tracic“ (*SIEIRJ*, p. 8) partea ce revine elementului autohton (das alteinheimische Element) în limbă care „prezintă fenomene inexplicabile prin latină; iar cum în general că la formarea naționalității și limbii române au contribuit în mare măsură două elemente, unul roman, altul autohton, înclinăm să atribuim particularități, dacă nu pe toate, dar pe cele mai multe, elementului autohton înrudit cu albanezii de azi, pe care noi îi considerăm descendenți ai dacilor“ (*SIEIR*, p. 8). Fr. Miklosich atribuia substratului formarea viitorului -f infinitiv, înlocuirea infinitivului cu subjonctivul, contopirea genului dativului într-un singur caz, postpunerea articolului, vocala *ă*, rolul lui *ș* în lexic erau semnalate unele corespondențe între română și albaneză prezente numai în aceste două idiomuri, ori (elemente latine) care erau în mare divergentă; dintre cuvintele autohtone amintea: *abur*, *bag* (și *brîu*, *bucur*, *cătun*), *copaciu*, *gata*, *groapă*, *grumaz*, *gușă*, (*leșinare*), *pîrîu*, *vatră* (*SIEIR*, p. 8 — 10); dar nu vorbea de „împrumuturi“ și *neză* în română ori invers, ci numai de elemente comune, preromane deopotrivă în ambele idiomuri. Dintre cuvintele noastre anterioare s-a arătat mai tirziu), Miklosich considera slave pe: *baltă*, *bușină*, *șut*; nesigure: *baciu*, *baligă*, *strungă*, *șap*, — aprecieri eronate firește pentru a. 1862, dar pe care le repetă mecanic și astăzi unii erudiți. El releva că Miklosich a observat unele adevăruri (care au fost tirzite ori li s-a uitat paternitatea) cu privire la obârșia limbii române care a fost tratat superficial de numeroși erudiți austrieci și maghiari. Concluziunile următoare¹⁹. În privința lexicului românesc, el făcea niște co-

* Totuși - cum constată Safarik cu nostalgie și regret - „zum Dank, da Walachen die Slawen später aus der Moldau. Doch diirften auch einige slawische Wort-TJrsprungs sein z.B. *buțtar* (opilio inferior), *urda* (caseus secundarius), *bnza* (casus stagnum), *brzjej* (syrtis), *iegy* (scurrilitas) u.a.; ihre Zahl ist aber sehr unbedeutend“.

* Cf. Capidan, *DR*, II, p. 446-447.

* Cu obiectivă și penetrantă intuiție, Miklosich arăta cum „die Colonisierung der Walachen zur Folge der rtmianische Sprache. In der sich die Sprache der Rorner und eine fr-

bile și azi în cea mai mare parte²⁰. Trebuie relevată totodată admirabila obiectivitate a marelui învățat în ce privește formarea limbii și a poporului român, — atitudine corectă care mai târziu nu se întâlnește nici la el și nici la alți erudiți austrieci, după ivirea faimoasei teorii roesleriene.

În aceeași perioadă, studiind latina vulgară din sud-estul Europei, romanistul Hugo Schuchardt²¹ relevă influența elementului autohton asupra limbii latine populare. În problema etnogenezei române, el combate afirmația lui R. Roesler că Dacia cucerită de romani ar fi fost părăsită de populația autohtonă²²; recunoaște însă că „elementele dace ca atare nu pot fi dovedite în limba română”; „dar trebuie să stabilim că aceasta prezintă ceva specific derivând dintr-un idiom indigen anterior ocupației romane”. Despre romanizarea populațiilor barbare, el remarca: „amestec al naționalității romane cu cele barbare observăm pretutindeni; de ce ar fi trebuit ca numai aici [în Dacia] elementele eterogene să se izoleze ca uleiul de apă”. Respinge apoi aserțiunea lui Roesler că „raporturile limbii române cu albaneza provin din vecinătatea lor medievală”, căci „particularitățile comune albanezei și românei exclud ideea unei împrumutări târzii”²³. Stăruind asupra intensității și importanței procesului de romanizare în provinciile balcanice, H. Schuchardt relevă cunoscutele trăsături nelatine, vechi ale limbii române (*a > ā*, *ct > pt* ș.a.), pe care le atribuie influenței limbii autohtone, dace. „Dacă o numim aceasta — numai pentru concizie — dacică, vom admite în cele ce urmează o influență a limbii dace asupra limbii latine vulgare . . .”²⁴.

und Materie durckdrungen haben. — Dass die Rumänen reine Romer seien, ist eiae unbegründete Meinung; denn abgehesen davon, dass die ersten dacischen Colonisten in der ganzeh unermesslichen so viele verschiedenartigen Volker umfassenden romischen Welt (ex toto orbe romano) zusammengelesen wurden, ist wohl auch die Behauptung unrichtig, dass zur Zeit der Colonisierung Dacien menschenleer (viris exhausta) gewesen sei. In späterer Zeit, etwa vom sechsten Jahrh. an, trat zur Verbindung des autochtonen Elementes mit dem romischen auch das slavische hiazu, namentlich das slovenische. Fiir eine solche Beimischung sprechen hinsichtlich der nördlichen oder dacischen Rumänen, ausser einer nicht unbedeutenden Anzahl slavischer Ortsnamen, die aus dem Slavischen stammenden Worte ihrer Sprache, welche so zahlreich sind, dass sie unmöglich aus dem blossen Nebeneinanderleben beider Volker können erklärt werden, wobei wir gerne einräumen, dass es schwer ist im allgemeinen festzustellen, welcher Grad von Sättigung einer Sprache mit Elementen einer andern uns berechtigt, eine fleischliche Vermischung zweier Volker anzunehmen" (Miklosich, *SIEIR*, p. 5).

„Elementul latin „hat nicht nur die grammatische Form der rumän. Sprache nach bestimmt, sondern derselben auch den allergrossten Theil des Wortschatzes geliehen; das griechische Element ist nur im Wortschatz vertreten". Elementele germane sînt recente în română. „Die zum Theil thracische Form des Rumänischen, sowie die Abwesenheit deutscher Bestandtheile bilden den vorzüglichsten Unterschied zwischen der rumänischen und den anderen romanischen Sprachen" (*SIEIR*, p. 10—11). În special lipsa elementelor vechi germane (afirmată categoric de Miklosich [întrevăzută chiar de Sulzer, la 1781]) este un adevăr remarcabil, valabil și azi.

²¹ Despre acest mare savant austro-german, cf. M. Friedwagner, *Hugo Schuchardt (1842—1927)*, în *ZrPh*. XLVIII 1928, p. 241-260; S. Pușcariu, *DR*, V 1929, p. 886-888.

²² H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, III (1868), p. 42 „eine grosse Menge der Dacier in ihren alten Wohnsitzen verhartet und romanisiert wurden; sagt doch Roesler selbst (*Das vorrdmische Dacien*, p. 354) nur, das von Trajan eroberte Dakien hätten „viele seiner alten Bewohner verlassen”.

²³ „Dakische Bestandteile als solche in der walachischen Sprache nicht nachweisbar sind" [adevărat, pentru a. 1868]; „festhalten aber müssen wir, dass diese Eigenthümliches zeigt, was aus einem vor der romischen Okkupation romeimischen Idiom stammt"; „Vermischung der romischen mit barbarischen Nationalitäten bemerken wir überall; warum sollten nur hier heterogene Elemente wie Oel und Wasser unvereinbar gewesen sein?"; „die Eigenthümlichkeiten, welche Albanesisch und Walachisch miteinander theilen, sind der Art, dass sie den Gedanken an späte Entlehnung ausschliessen" (Schuchardt, *Der Vokalismus*, III, p. 43).

²⁴ „Bezeichnen wir diese — nur der Kiirze wegen — als dakische, so werden wir in folgenden Punkten einen Einfluss des dakischen auf das rustike Latein annehmen . . ." (*ibid.*, p. 49).

Ingenioasă, dar, izolată, fără ecou între erudiți este teza lui W. Tomaschek (ceh-austriac, 1841 — 1901), eminent explorator gal și limbii trace: elementele „albaneze" din română ar proveni de la illyrii aduși de romani în Dacia, formînd aici „elementul predominant lație rustice"; astfel trăsăturile comune albanoromâne provin dintr-un comun²⁵.

În acest timp, tradiția latinizantă a Școlii ardelene era puternic influențată de cercetările istorico-lingvistice la români, în Transilvania ca și în Țara Românească. O regretabilă recrudescență a latinismului a fost Dicționarul elaborat de către Societatea Academică din București, de Aug. Treboniu Laurian (1810-1881)²⁶ și Ioan C. Massim (1825-1877), în două părți: „Dicționarul" (două volume, 1871, 1876) și „Glosarul" (1871)²⁷, aducînd un progres față de etimologiile date în *LexB*. După uzul latinizantilor, exemplul lui Bobb și Eliade, Laurian — Massim au grupat în „Glosar" „vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, care de origine indouioasă", între care (lipsind și la ei criteriile științifice de rate și elemente latine populare, ca și mai ales autohtone, preromane, prelate de către hiperlatinizantii Societății Academice — ca: *argea*, *băgă*, *brad*, *burtă*, *caier*, *cărimb*, *cîrlig*, *grumaz*, *vătuiiu*, *viezure* etc.) „impreună cu alte „streinisme" erau „părăsite cari nu pot decît să se regăsească în limbile roman și regulata și perfecta lui dezvoltare" [!]. Totuși Laurian și Massim au dat indicații juste (neluate în seamă de nimeni) în ce privește unele cuvinte ca *beregată* și *leagăn* (autohtone). Natural, nu se puneau în fața ei problema elementelor lexicale bășinașe, preromane (care preocupau erudiți austrieci și germani). În același sens al latinității pure și înțelesului eruditul canonic și profesor Timotei Cipariu²⁸, care vorbise despre elemente „epirotice" (= albaneze) în limba română, „quorum originis sunt, modo tamen epirotico prolata, uti: *busa* ex basium lat. *pulcher* etc."²⁹.

Lexicografia înregistrează în acest răstimp un remarcabil progres. „Dicționarul" lui Alexandru Cihac (1825 — 1887), care însă la tradiția latinizantă adăuga o puternică înclinare slavizantă, potrivit obirșiei sale, în limba latină (voi. I, 1870), Cihac are destul de multe din „apucături" și „bogată în taine etimologice, pare a nu poseda mistere pentru c

²⁵ W. Tomaschek, *Zeitschrift für oesterreich. Gymnasien*, 1872, p. 145 „auf eine aus alter Zeit stammenden Grundlage zurückgehen"; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 693. În *LexB* lui Tomaschek la studiul limbii traco-dace: *LbTD*, ed. II, p. 54—56 (*SprThrD*, p. 6).

²⁶ Cf., de ex., D. Macrea, A. T. Laurian, în *CercLg.* XII 1967, p. 169-187. În *LexB* 67—94. Contribuția lui Aug. Treboniu Laurian la epigrafiile dacice romane: *Inscriptiile Daciei Romane*, București, I (1975), p. 48-49.

²⁷ L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, ed. II, p. 138—139; M. Seche, *Activitatea lingvistică a lui A. T. Laurian și I. Maxim*, în *LbR*. XI 1962, p. 674—680, XII 1963, p. 86—87, XIII 1964, p. 35-43.

²⁸ Cf., de ex., A. Bunea, *Enciclopedia Română*, I, 1898, p. 840—844; D. Macrea, *Limba română (1805—1887)*, în *LgFil*, p. 67-78 (*LbR*. IV 1955, 2, p. 5—12); V. V. Grecu, *Limba română și latinismul*, în *LbR*. XIX 1970, p. 503—514; D. Zamfirescu, *Timotei Cipariu*, în *ScLg*. XLII 1973, nr. 9505, p. 4; *Inscriptiile Daciei Romane*, I, p. 53.

²⁹ T. Cipariu, *De latinitate linguae valachicae*, în *Progr.gymnas.*, Blaj, I 1869, p. 405—411.

cearcă a lămuri toate: bună sau rea, explicațiunea e dată³⁰. S-a mai remarcat la Cihac tendința pronunțată de explicare a cuvintelor românești ca împrumuturi din idiomurile vecine, mai ales din cele slave, apoi de pe la unguri, turci etc, ca și din albaneză, — indiferent dacă forma, sensul și împrejurări culturale-istorice permiteau ori nu atari împrumutări. Oricum, Cihac s-a dovedit a fi înzestrat cu un remarcabil spirit critic (la nivelul vremii sale), conștient de marile probleme filologice, spre deosebire de contemporanii săi blăjeni și de Laurian—Massim. în volumul al doilea (1879) al dicționarului, Cihac cuprinde (între numeroasele „împrumuturi”) unele cuvinte prelatine, numite atunci și mai târziu „albaneze”, semnalate de Miklosich; la p. 714 — 721 el înregistrează 39 „elements albanais”, dintre care sigur autohtone în română și albaneză: *abur, Brad, bucur, bunget, buză, căciulă(?) , copac, gălbează, ghimpe, grumaz, năpîrcă, pîrîu, șopîrlă, vatră*. El admitea că gramatica limbii române, esențialmente latină, are totuși „quelques particularites thraco-illyriques” (*DEtDR*, I, p. VIII), pe care nu le indică.

Problema substratului și înrudirea românilor cu albanezii au format preocupările de căpetenie ale celui mai mare filolog și erudit român din sec. al XIX-lea, Bogdan Petriceicu Hasdeu (1836 — 1907), a cărui contribuție la elucidarea elementului autohton a fost hotărîtoare (teoretic, la nivelul vremii), cu toate că era împănată de erori și aberații grave din punct de vedere lingvistic-etimologic. Activitatea lui Hasdeu privind elementele geto-dace din limba română a fost prezentată de A. Philippide (*ILR*, p. 290 — 302), într-o expunere sintetică³¹, aproape suficientă pentru a înțelege eforturile patriarhului filologiei române în căutarea de etimologii dace³². Mai cu seamă între anii 1875—1883 s-a desfășurat activitatea lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române, în revista sa „Columna lui Traianu”. Principial, admitînd între români și albanezi o veche comunitate de limbă, el a încercat identificarea elementelor lexicale autohtone în română; cuvintele comune albano-române erau considerate la noi ca resturi din substratul traco-dacic, nu împrumuturi ulterioare, iar cu ajutorul limbii albaneze Hasdeu refăcea arhetipurile dace. „Particularitățile comune limbilor română și albaneză, întrucît nu se explică prin elemente latine, slavice sau altele, aparțin sorgintei trace, din care albanezii s-au adăpat prin dialectul traco-epirotic, iar românii prin dialectul traco-dacic”³³. Hasdeu nu se mulțumea să considere traco-dace elementele albano-române (nelatine), ci voia să identifice și alte cuvinte dace, care lipseau la albanezi, dar care „trebuie să se fi găsit în limba română” [?]. Cîteva cuvinte albano-române (autohtone) recunoscute de Hasdeu ca traco-dace (fără însă a putea să prezinte etimologia corectă): *argea, baci, barză, brînză, bunget, mal, măgură, mazăre, melc, mînz, mugure, sîmbure, urdă, vatra, viezure (genune)*; dar alături de acestea figurează în repertoriile lui ca autohtone,

„dace”: *zîmă* (= dac *dierna, tierna*), *ortoman, mire* (— alb. *mire*), *romphaia*, *doină*, *culbec* (= dac *miliku, kadmiliku*) etc, care erau simple puneri forțate și ireale de cuvinte, etimologii populare ce au distorsionat derivările juste, verificate prin criterii comparatistice³⁴. Activitatea lui Hasdeu în legătură cu substratul limbii române a fost criticată de Philippide, care a relevat erorile lingvistice și diletantismul de lăsat condus adesea genialul erudit, literat și vizionar, exaltat de sentimentul patriotic și fantezia necontrolată de critică și de criterii științifice. Nu numai legile istorice ale limbii române nu prea erau respectate de el, dar nici cele ale comparatisticii indo-europene (chiar de un profesor de „lingvologie comparată” la Universitatea din București). Pretinzînd că arhetipurile traco-dace pe baze comparative i.e., el nu avea cunoștințe cise despre limba tracilor și normele ei fonetice, în vremea cînd alții (Fick, Tomaschek) adunau și interpretau critic resturile limbii tracice obscure, dar absolut necesare pentru construcții etimologice în domeniul substratului românesc. în ciuda gravelor sale erori de metodă și procedeu (care a dat și etimologii i.e. valabile, de ex. pentru *abure*), meritul (într-o vreme cînd studiul etimologic al limbii române era încă necăzut) de a fi întrevăzut corect prezența elementelor lexicale autohtone și necesitatea de a li se dovedi obârșia și legăturile de înrudire. Criticînd a considera ca (traco-)dace nu numai elementele comune cu albanezii, ci și cele justificat, căci limba română are ceva mai multe cuvinte preromane care la albanezi decît ar fi cele comune cu aceștia. S-a obiectat că este de înțeles a considera autohtone în română numai cuvintele cunoscute și identificate (Philippide, *ILR*, p.301). în celebrul studiu „Strat și substrat”³⁵, în care se arată că „oriunde istoria ne arată vreo ginte temeinic așezată, pretutindea această ginte ea ne lasă a vedea sau măcar a zări pe furiș nesemnificative mai mult sau puțin stăruitoare dintr-o altă ginte mai veche, cotropită. Orice ginte se compune, ca terenurile în geologie, dintr-un strat actual și din substraturi succesive anterioare” (*EMR*, III, p. VI). Hasdeu susținînd categoric valoarea substratului, Hasdeu era convins de continuității etno-sociale și teritoriale străvechi, din epoca dacică până la poporul român în arcul carpatic, deci adversar al teoriei migrația de la sud de Dunăre. în *Cuvinte din bătrîni*, II, p. 16 — 18, el susținea netemeinicia aserțiunii că din cauza rotacismului (comun românilor și dialectului albanez-tosc), patria străveche a poporului român ar

³⁰ A. Rosetti, *Doină*, în *SCL*, XXI 1970, nr. 3, p. 273—274 (contestă etimologia de D. Caracostea).

³¹ Alte exemple de „etimologii” nerealiste ale lui B. P. Hasdeu: „Basarabii” (= „sarabi e numele castei nobiliare la daci”); „statupalmă-barbacot”: „la daci cotropit foarte mic, un rien, presque rien” etc. (Philippide, *ILR*, p. 290); erau jocuri de cuvinte complet lipsite de seriozitate.

³² Construcțiile „etimologice” ale lui Hasdeu suferă mai întîi de lipsa „cunoștințelor” a modului cum se schimbă sunetele în cuvintele românești împrumutate ori moștenite, mai curioasă la acest bărbat uitarea veșnică a unor reguli de procedură puse nume în cît — cînd este vorba de etimologiile altuia — e foarte dificil” (Al. Philippide, *ILR*, p. 298); „are cunoștințe puțin îndestulătoare în fiziologia sunetelor și confundă unele cu altele, mai deosebite” (*ibid.*, p. 298); „plutiri prin tot felul de plâsmuiri neexacte ale te ameșteți printr-o svinturată primblare dela o limbă la alta, deia sanscrită la zenciană — la traca etc.; am fi îndreptățiți a crede că H. întilnește numai la iată acolo unce-1 întilnește (etc.)” (p. 299-300).

³³ Hasdeu, *EMR*, voi. III, p. V-XXXVIII.

³⁰ L. Săineanu, *op. cit.*, p. 200; M. Seche, *Activitatea lexicografică a lui Al. Cihac*, în *LbR*, XI 1962, p. 190-201, 318-327.

³¹ Despre Hasdeu: S. Pușcariu, *B. P. Hasdeu ca lingvist*, în *AAR. mem.sect.lit.*, III, VI 1932/3, p. 199—206; Th. Capidan, *B. P. Hasdeu ca lingvist, indoeuropenist și filolog*, în *Revista Clasică*, IX—X 1937-8, p. 25-50; D. Macrea, *LgFil*, p. 81—104 (*LbR*. III 1954, 3, p. 3-21); A. Rosetti, Lucia Wald, C. Poghirc, *LbR*, XII 1963, p. 459—477; C. Poghirc, *B. P. Hasdeu — lingvist și filolog*, București, 1968, 245 p.; *La contribution de Bogdan Petriceicu Hasdeu à la thorie du substrat de la langue roumaine*, în *LgBalk*, XVI 1973, 2, p. 85—98.

³² Cf. și observațiile lui Densusianu, *HLR*, I, p. 33—38.

³³ Hasdeu, *ColTr*. 1876, p. 4.

unde va în vecinătatea acestor albanezi sudici; asemenea particularitate comună celor două idiomuri se explică prin comunitatea substratului preroman.

Filologul L. Diefenbach (1806 — 1883), în *Volkerkunde Osteuropas*³⁸, releva (bazat pe amplă documentare și bibliografie, mai ales după Miklosich) cîteva realități lingvistice și istorice esențiale în problema relațiilor româno-albaneze și a etnogenezei. „Dacă și în ce măsură tracii dăinuiesc și azi în populații compacte, trebuie să o decidă istoria neamului românesc și probabil a celui albanez, care însă lasă multe probleme deschise”³⁹. Important sub raport etnologic, poporul român „prezintă încă multe enigme ... ; istoria lui veche este chiar mai obscură decît cea a albanezilor, deși continuitatea numelui său roman poate fi urmărită pînă în vechime cu probabilitate mai mare decît a albanezilor”⁴⁰. Elementele străromâne și nelatine (obscure etimologic) comune cu albaneza erau traco-dace ori illyre, eventual ambele, în același timp⁴¹. După un tabel (p. 243 — 254) de cuvinte albaneze-române-slave etc. (alese și tilcuite după informarea și uneori încă defectuoasele criterii ale vremii), L. Diefenbach constată că limba care a dat mai multe împrumuturi e slava, apoi româna, iar albaneza este cea care aproape exclusiv a primit cuvinte din alte idiomuri⁴².

Bizară, izolată apare interpretarea dată de Moise Gaster⁴³ trăsăturilor preromane ale limbii române comune cu albaneza și cu bulgara. În studiul despre „Stratificarea elementului latin în limba română” publicat în revista lui Gr. Tocilescu⁴⁴, el afirmă „că peste elementul vechiu latin s-a suprapus un element *albano-latin* și că deci elementul albanez și tot ce a ajuns la români din albaneză, după cît se poate constata pînă azi, este relativ mult mai modern decît primul element latin, iar albaneza a avut înfrîurire asupra românei în ansamblu abia pe atunci cînd aceasta avea toate legile fonetice fixate”. „Toate aceste fenomene (comune limbilor alb., rom., bulg.) le pun pe socoteala bulgarilor turanici, care veniți între 660 — 668, în scurtă vreme

³⁸ Lorenz Diefenbach, *Volkerkunde Osteuropas, insbesondere der Haemushalbinsel und der unteren Donaugebiete*, I, Darmstadt, 1880; p. 25-90 Albanesen, 91—103 Illyrier, 104-128 Thraken, 225—318 Rumänen.

³⁹ „Ob und wie weit sie noch heute in ganzen Volkstämnen fortleben, hat die Stammesgeschichte der Rumänen und vielleicht auch der Albanesen zu entscheiden, die aber immer noch viele Fragen offen lässt”, Diefenbach, *Volkerkunde Osteuropas*, I, p. 104.

⁴⁰ „Dieses in ethnologischer Hinsicht mehrseitig wichtige und immer noch Räthsel bietende Volk ist erst seit kurzer Zeit auch politisch zur Nation geworden und gewinnt immer stärkere Bedeutung durch seine Ausdehnung weit über die Grenzen Rumäniens hinaus sowie durch seine innere Entwicklung ... ; aber seine frihere Geschichte ist noch dunkler als die der Albanesen, obwohl die Kontinuität seines romischen Namens sich mit grosserer Wahrscheinlichkeit bis in die Zeit verfolgen lässt, als die des albanischen und gar des skipischen” (*ibid.*, p. 225).

⁴¹ „Eine andere wichtige Frage ist: ob ein der rumänischen Sprache mit einer andern, namentlich der albanischen, gemeinsames Vwort von der einen oder der anderen Seite hergekommen sei. In diesem Fall handelt es sich gressentheils um jene hochwichtige Kategorie etymologisch unerklärbarer oder doch unklarer Wörter, welche sich bis jetzt als urreumänisch (und zugleich unlaterinisch) oder uralbanisch darstellen, also als thrako-dakisch oder illyrisch oder Beides zugleich; es konnten auch einige wildfremde aus der Mischung der romischen Militärkolonen darunter sein” (*ibid.*, p. 242).

⁴² „... vorzugsweise Wörter verzeichnet, welche der rumänischen, albanischen und slavischen Sprache gemeinsam sind. In dieser Dreierheit steht die letztere als Darleherin voran wo sie fehlt, die rumänische gegenüber der albanischen, welcher überhaupt fast durchweg die Rolle der Entleiherin zugefallen ist ...” (*ibid.*, p. 254).

⁴³ De ex. D. Macrea, *Mozes Gaster (1856-1939)*, în *LgFilol.* p. 137-152 (*LbR.* IV 1955, 1, p. 5-18); S. Bașca, *CercLg.* I 1956, p. 103-117.

⁴⁴ *RIFA*, I 1883, p. 7-32 și 345-356.

și-au întins puterea peste toată Peninsula Balcanică, păstrîndu-curs de trei veacuri înainte de a se contopi cu popoarele peninsule bulgarilor și a limbii lor asupra limbii românești etc. a fost ignorată și pentru aceea s-a ivit o teorie tracă, ce nu poate fi susținută, tează cineva lucrul ai băgare de seamă”⁴⁵. Cum a relevat și A. (OrR, I, p. 583), asemenea „teorie bulgărească” (susținută anterior e lipsită de temei științific, de probabilitate.

Pentru dacismul unor cuvinte neromane ca *baltă*, *brad*, *mal* s la 1890 romanistul W. Meyer-Lubke⁴⁶, observînd că asemenea cu greu ar putea fi considerate împrumuturi din limba albaneză fiind mai curînd dacice (Meyer-Lubke, *GrRS*, I, p. 46).

Eminentul comparatist și albanolog austriac Gustav Meyer (1900)⁴⁷ a făcut observații asupra elementului autohton din româniile asupra limbii albaneze (*EWAlb.*, 1891; *AlbSt.*, III, IV), unde concordanțele mai de seamă în privința elementelor prelatine din și albaneză, considerînd cuvintele românești cînd împrumuturi (*gl* etc), cînd forme paralele (de ex. *brîu*, *viezure*). în unele cazuri, Meyer cat că o parte din cuvintele românești reprezintă forme mai vechi pondentele albaneze: *mazăre* față de *modhulle*, din care nu poate tat deoarece păstrează „eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lau fel *barză*. Fără a fi ajuns la o concepție unitară în problema raport no-române, Meyer întrevedea că ele nu pot fi elucidate cu formu a „împrumuturilor” de cuvinte, cum vor afirma unii erudiți oc file și piedicile lingvistice-istorice.

Interes minor cu ținută negativă față de elementul autohton Densusianu⁴⁸ în fundamentala monografie *Histoire de la lang I* (prima istorie științifică a limbii române) și în studiile ulterio 1901 el observa (*HLR*, I, p. 8 — 39 „l'element autochtone”) că „un tolele cele mai obscure ale istoriei limbii române este influența indigene asupra latinei care le-a înlocuit: o problemă ce nu va p ționată în formă preciza, deoarece elementele de care dispune insuficiente spre a putea răspunde la numeroasele chestiuni ce se I, p. 8). Considerînd că puțința ca o limbă să exercite influență mită împrumuturi alteia este direct proporțională cu gradul lor d O. Densusianu admite (p. 19 — 20) că în regiunile dunărene lim fiind mult diferită de latină, n-a putut să exercite o influență mai în ce privește poporul care a putut să influențeze limba latină d

⁴⁵ M. Gaster, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, *GrdRomPh.* I (1904 — spec. p. 410; cf. Philippide, *OrR*, II, p. 582).

⁴⁶ S. Pușcariu, *Wilhelm Meyer-Lubke (1861—1936)*, în *DR*, IX 1938, p. 1-14 și nota 59], p. 315-328.

⁴⁷ Despre Gustav Meyer (originar din Silezia), profesor la universitatea din G v. Hiittenbach (Graz), *Gustav Meyers Beitrag zur Erporschung des Albanischen, in A tionalen Albanologischen Kolloquiums Innsbruck 1972* (1977), p. 122—155, cu amplă

⁴⁸ De ex. G. Giuglea, *Ovid Densusianu (1873—1938)*, în *DR*, IX 1938, p. 646-6 *LgFil.*, p. 174-197 (*LbR.* VI 1957, 2, p. 5-22).

⁴⁹ „La phonétique et le lexique roumains ne nous offrent aucune particulari en mame temps dans les restes de la langue dace, qui nous ont ete transmis. Il batir des hypotheses faustiques et de chercher des elements daciques en rouina: toutefois contester l'existence de tels elements, mais tout philologue doit y renoncê là ou ils ne peuvent pas être prouves par la science” (Densusianu, *HLR*, I, p. 2

Balcanică, în epoca romană, preferințele sale se îndreaptă spre illyri, admitând (influențat de G. Meyer) ca posibile elementele illyre în fonetică și lexic: o parte din vechile cuvinte (nelatine), existente în românră și în albaneză, pot fi împrumuturi albaneze sau moșteniri directe illyre (*barză*, temă *bard-*, *mazăre*, *mînz* etc.); ar fi cele mai puțin contestabile, iar mai mult nu se poate spune, în starea actuală [anul 1901] a științei, despre elementul illyr din limba română. Densusianu a relevat că încercările de a identifica elemente illyre sau trace în română au fost lipsite de metodă, bazate pe apropieri adesea fanteziste, arbitrare. Din simple corespondențe albanoromâne nu se poate deduce nimic în privința vreunui idiom anterior balcanic: asemănările pot fi datorate unui împrumut, iar dacă nu acesta e cazul, trebuie dovezi suficiente pentru a proba originea illyră a vreunui fenomen din limba română; oricum, atare elemente nu sînt dace⁵⁰. După asemenea considerente, Densusianu întocmește o listă de cuvinte „illyre” (sau considerate ca atare de Miklosich, Schuchardt și Hasdeu): *abur*, *arcea*, *baciu*, *băgă*, *baltă*, *brad*, *brînză*, *brîu*, *bunget*, *buză*, *cătun*, *copac*, *cruță*, *gata*, *groapă*, *grumaz*, *gușă*, *mal*, *mire*, *moș*, *pîrîu*, *rînză*, *șopîrlă*, *stîndă* (?), *stăpîn*(?), *urdă*, *vatră*⁵¹. În sfîrșit, el face o selecție arătînd ce este latin ori slav între aceste elemente, din care apoi unele sînt declarate împrumuturi din albaneză (*bască*, *brad*, *bucur-*, *bunget*, *copac*, *cruță*, *gata*, *ghiuj*, *groapă*, *grumaz*, *mal*, *moș*, *pîrîu*, *rînză* etc., luate după G. Meyer). Între influențele „medievale” asupra limbii române, o importanță destul de mare este atribuită celei albaneze, pe seama căreia Densusianu pune o serie de fenomene fonetice și elemente lexicale românești⁵². Prezența unui număr relativ mare de „elemente albaneze” în română s-ar explica (după Densusianu) prin emigrarea unei populații aromâne din sudul în nordul Dunării⁵³. Nu reprezintă contribuții utile la elucidarea problemei elementului autohton nici alte lucrări ale lui Densusianu⁵⁴, care n-a reușit să se ridice peste mentalitatea majorității contempo-

rănilor săi filologi în ce privește etnogeneza românilor și valoarea sa preromană. Este o concepție explicabilă pentru începutul sec. al XIX-lea, care O. Densusianu nu s-a putut libera pînă la finele vieții sale. Ani el a încercat, din simplu gust pentru exotic și paradoxal, să găsească originea „asiatică” (turanică, iraniană etc.) a unor cuvinte „obscur autohtone, ca *baciu*, *brînză*, *cîrlan*, *cătun*, *cîrlig*; dar pentru *borde* originea traco-illyră.

Atitudinea lui O. Densusianu, ca și a lui A. Philippide cu cîțiva ani înainte (criticînd pe Hasdeu), însemna o drastică, dar firească și necesară poziție împotriva erorilor lui Hasdeu cu „etimologiile traco-dace”, din care erau atît de rudimentare și naive încît au compromis pentru mult timp însăși ideea justă a marelui erudit și literat că limba română are rădăcini lexicale direct din substrat. De aceea, mai cu seamă după O. Densusianu nu se prea vorbește (decît cu timiditate și legitimă prudență) despre trace sau dace în lexicul românesc, nemaiavînd nimeni curajul să arate că rîndurile ori procedeele adoptate de Hasdeu prin deceniile 8—9 ale veacului XIX. Formula obișnuită pentru vechile cuvinte nelatine rămînea „elemente împrumuturi” albaneze”, termen menținut de unii, producînd confuzie și acoperînd roșul și pătrunderea acelor cuvinte în română, mai ales în cercetările și discuțiile despre etnogeneza.

Valoarea substratului comun albanoromân și legăturile strînse lingvistice între cele două popoare au fost relevate și de I. A. Candrea („Din epoca de formațiune a limbii române”, susținînd și el „simbioza” tate) albanoromână⁵⁵.

Lingvistul danez Kr. Sandfeld-Jensen⁵⁶, în „*Die nich-Bestandteile im Rumänischen*”⁵⁷, relevînd trăsăturile lingvistice comune mîno-albaneze, ajunge la concluzia că cele două idiomi au stat în timp îndepărtat în strînsă legătură; deci limba și poporul român au luat rădăcini în sudul Dunării. Nu se poate stabili însă peste tot cu precizie care sînt rădăcinile albaneze sau illyre trăsăturile vechi neromane ale limbii române, că se cunoaște prea puțin din idiomul illyr; unele cuvinte (ca *baie*, *viezure*) pot fi luate direct de la vechii illyri, altele însă (*bucur-*, *moș*, ca și cele mai multe elemente comune albanoromâne) ar fi împrumuturi.

⁵⁰ Cf., de ex., D. Macrea, *I. A. Candrea (1872-1952)*, în *CercLg.*, VIII 1963, (StlStLg., p. 155—177); Florica Dimitrescu, *J. A. Candrea — lingvist și filolog*, București, 200 p.

⁵¹ I. A. Candrea, *Buletinul Societății Filologice*, București, I 1905, p. 21—25 „acum autohton a influențat deopotrivă în epoca lor de formațiune și limba română și albaneza, atîtea și atîtea afinități între limba noastră și albaneza, a căror lămurire în zădărnicele căi. Românii au locuit într-o regiune învecinată dacă nu identică celei locuite de albanezii. Limba vorbită de autohtonii acestei regiuni (Peninsula Balcanică, Banatul, exercitat o înrîurire imensă asupra limbii romanice (etc.)”. în *Bulet.Soc.Filol.*, II 1906, Candrea — Densusianu publică în comun un articol despre „Viața comună în munții și albanezilor reflectate în limbă” (cuvinte ca: *ripă*, *șes*, *scapără*, *merge*); totul cam este confuz, cu prea mult iz de filologie fictivă-fantezistă.

⁵² Cristian Sandfeld-Jensen (1873—1942) profesor la Copenhaga; cf. *A. Rosetti, p. 126-128; *Universul* (ziar, București), 14 XI 1942, p. 3; L. Găldi, în *ArEuc*, p. 526-530; D. Macrea, *DR*, XI 1948, p. 368-369; S. Pușcariu, *op. cit.* [nota 5] (admirabilă caracterizare a persoanei și activității danezului mare poliglot „balcanolog” Sandfeld).

⁵³ *GrdRomPh*, I (1904—5) „Die vorromanischen Volkssprachen der romanischen Halbinsel”, p. 524—534. Opiniile lui Sandfeld despre așa-numita „lingvistică balcanică”, infra,

⁴⁹ „Si la comparaison du roumain avec l'albanais peut nous decouvrir l'existence de quelques elements anteromains dans le premier, on n'a pas le droit de les considerer que comme illyriens, nullement comme daciques” (Densusianu, *HLR*, I, p. 33).

⁵⁰ Printre acestea se află amestecate altele care n-au nici o șansă de a fi „illyre” (ori trace, albaneze), ca *abeș*, *Abrud*, *azugă*, *băl*, *bălan*, *brînci*.

⁵¹ De ex. *c* final > *g* (*apricus* > *aprig*, *vitricus* > *vitreg*), „la presence du *g* dans ces formes est due, à coup sur, à l'influence en roumain d'une habitude de prononciation albanaise”, căci în această limbă *k* și *g* alternează după cum cuvîntul este articulat ori nu: *bunk* — *bungu* (*HLR*, I, p. 350); *lăurușcă* (< *labrusca*) influențat de alb. *verush* din care a luat numai pe *ș*; la fel *zgaibă*, *zgoră* (p. 351); numeroase cuvinte împrumutate de română din albaneză (*bască*, *bucur-*, *bunget*, *buză* etc). Despre *brîu*, *leagăn*, *scapăr*, *șopîrlă*, Densusianu observă oarecari asemănări cu alb. *bres*, *lekunt*, *shkrep*, *shapi*, „mais nous ne voyons pas comment on pourrait les y attacher directement” (*HLR*, I, p. 354); se dau apoi (*HLR*, I, p. 355) paralele, nereușite și total inconcludente, de corespondențe fonetice albanoromâne.

⁵² „C'est des Maceao-roumains etablis dans la region des Carpathes que les Daco-roumains ont recu les formes albanaises que nous venons d'etudier” (*HLR*, I, p. 356—7; cf. R. XXXIII, p. 85 etc).

⁵³ în articolul *Ein albanesisches Suffix im Rumänischen*, în *Bausteine zur romanischen Philologie, Festgabe für A. Mussafia*, Halle, 1905, p. 473—480, Densusianu consideră că a reușit „ein Moment aus der Geschichte der morphol. Beeinflussung des Rumänischen durch das Albanesisches ins Licht stellen, welchen, wenn auch nicht besondere Wichtigkeit für die rumän. Grammatik hat, trotzdem unsere Aufmerksamkeit verdient wegen seines Charakters und der Deduktionen, die wir für die Berührung der beiden Balkansprachen daraus herausziehen können”; este sufixul *-ză* în *buburză* etc. Concluzia „je tiefer wir in den Bau, in die Eigentümlichkeiten der rumänischen Sprache eindringen, desto deutlicher ihre Entstehung auf einem gemeinsamen Boden mit dem Albanesischen hervortritt” contrazice teoria „împrumuturilor” admitînd „substrat” comun albanoromân, nu simple împrumuturi de cuvinte și forme gramaticale albaneze în română; oricum, confuz.

crarea lui este mai mult o „adunare de etimologii albaneze și românești tratate superficial”, fiind „tratate superficial cuvintele românești” ea conține totuși câteva prețioase indicații de natură etimologică pentru trei cuvinte: *măgură*, *curferi*, *vătâma*, eventual și *balaur* (primele două și în albaneză). Teza lui H. Baric este că toate cuvintele române (nelatine) existente în idiomul șkipetarilor sint împrumuturi de la aceștia, fără a ține seamă de evidentele piedici fonetice, semantice ori general istorice. Baric merge chiar mai departe forțând procedeul pînă la considerarea ca „împrumuturi” albaneze a cuvintelor autentic românești necunoscute în albaneză (ex.: *beregată*, *brînză*, *gorun*), ori avînd forme total diferite, cu variante de veche dată indo-europeană (*mazăre*). Puțin modificată este poziția lui H. Baric în ultimul său articol din 1956 *Albanisch, Romanisch, Rumänisch*⁶⁵, unde (după ce a citit probabil mai atent pe Miklosich, Schuchardt și Treimer) admite că „pătura mai veche de cuvinte albaneze în română nu sint împrumuturi, ci elemente păstrate (Restwörter)”.

Lingvistul albanolog și comparatist vienez Norbert J o k l (1877—1942)⁶⁶ a dat etimologii valabile pentru unele cuvinte albaneze și românești (*argea*, *brad*, *ghimpe*, *pîrîu*); în vasta anchetă asupra limbii și antichităților albaneze (*UAlb*, 1923) și în diverse articole și studii (mai ales în *IF*; cuvintele *cătun*, *vatră*, *pîrîu*, *abure*, *gata*; cronicile din *IJ* etc), el a examinat cu agerime probleme de limbă și etnologie albaneză și românească, atingînd în treacăt ori adîncind chestiunea elementelor lexicale prelatine din română existente în albaneză. Potrivit tezei lui (dogmă absolută), toate aceste cuvinte au fost împrumutate de români din albaneză, nu numai cînd ele au forme identice în cele două idiomuri (*bucur*-, *bunget* *gâlbează*, *groapă*, *grumaz*, *moș*), dar și cînd ele diferă, greu să derive unul din altul; ori cuvîntul românesc are aspecte mai vechi ce fac anevoios „împrumutul”. Jokl încă a procedat necritic, derivînd cu ușurință cuvintele românești din albaneză (cu un simplu „virf de săgeată”): *modhulle* > *mazăre*, fără să fi citit ce scria la 1892 G. Meyer (infra, p. 105) și ignorînd fonetica istorică a limbii române⁷⁰. Pentru N. Jokl, tot ce este preroman în zona carpato-balcanică se cheamă „albanez”; de aceea, el nu voia nici măcar să audă de cuvinte (prelatine) românești care să nu fie împrumut din albaneză; încît pentru el nu pot să existe în română elemente autohtone moștenite direct din substratul traco-dacic. Considerînd rapor-

turile albano-române (mai ales în lexic) exclusiv prin optica impusă de sa despre „împrumutarea de cuvinte” (fie într-o vreme mai recentă, mediu sau chiar în antichitate) din limba albaneză în română, Jokl să știe de noile opinii ce și-au croit drum în ultimele decenii (mai ales C. Treimer) și se menținea cu admirabilă tenacitate pe vechile poziții⁷¹.

Între cercetătorii români, e de relevat contribuția amplă a eminerenței poliglot și balcanolog, aromânul Th. Capidan⁷², începînd cu *Trădănișurile albano-române* (*DR*, II, p. 444—554), unde examinează legăturile dintre dialectul aromân și albaneza, împărțindu-le în două faze distincte: a) veche, b) nouă, care începe la coborîrea aromânilor spre sudul Peninsulei Balcanice în vocabular s-ar deosebi trei categorii de elemente: 7) cuvinte aromâne împrumutate din albaneză, între care autohtone: *brînză*, *bardza*, *căpușă*, *gâlbează*, *greasi*, *grundă*, *măgiură*, *moașe*, *sîmbure*, *sîrmă* (fărîmătură) (*DR*, II, p. 455—457); 2) de origine comună: *baligă*, *brad*, *cupatSu*, *madzîre*, *năpîrtică* (*năpîrcă*), *scrum* (*DR*, II, p. 457—458); 3) forme canice: *cok'il* (*copil*), *batsu* (*baciu*), *baltă*, *gardu*, *șut*, *șap* (*DR*, II, p. 458—463; cf. tabelul alfabetic de cuvinte p. 108). Th. Capidan releva o grupă de cuvinte semnalate și de S. Pușcariu, „cu origine albană în dialectul dacoromân care lipsesc în dialectul aromân”: *bucur*- [de fațetă] și la aromâni], *bunget*, *cursă*, *gata*, *ghimpe*, *mal* [există în arom.], *măgură*, *pîrîu*, *strepede*, *viezure* [cunoscut și la arom.] (*DR*, II, p. 463—464). Aceste elemente lexicale române și aromâne împrumutate de albanezi: *grumaz(l)*, *bască(-i)*, *baligă* (forma alb. *balige*), *murg* etc. și alte cuvinte nu interesează în acest loc; ele ar dovedi o conviețuire a românilor cu albanezii în epoca romană și mai tîrziu⁷³. Importantă apare constatarea lui Th. Capidan că elementele albano-române de obîrșie comună și cele balcanice (în fond, tot „albano-române”) ar duce la concluzia că „în afară de elementele lexicale comune, tururile vecinătății între români și albanezi, în perioada romană, trebuie să fi existat ceva și mai înainte de aceste raporturi, care să fi pornit, probabil, de la apropierea mare, sau (pe alocuri) și din identitatea elementului autohton” (*DR*, II, p. 483); deci admite valoarea destul de mare a influenței preromane asupra substratului.

Filologul ieșean George Pascu (1882—1952) a susținut ferm și cu tărie existența și ponderea elementului autohton tracic în lexicul românesc, dar a reușit însă a da etimologii definitive (cf. totuși *brad*, *grui*). Neinițiat în etimologie, G. Pascu avea totuși intuiția limpede a compoziției lexicului românesc. La 1922, el afirmă „existența elementelor trace în română” (*ArR*, VI, p. 13—20 „Thrakisches”, p. 21—45 „Albanische und albanisch-rumänische Wortstudien”, — deopotrivă confuze și de prea puțină utilitate pentru problema lingvistică albano-română).

⁶⁵ Despre activitatea lui Jokl în „tracologie”: *LbTrD*, p. 62-65 (= *SprThrD*, p. 75-76); în studiul limbii illyre: *Illyrii*, p. 71—72.

⁶⁶ S-a observat că „les opinions de l'auteur [N.J.] sur les mots communs à l'albanais et au roumain ne sont pas toujours acceptables. Ainsi l'auteur derive roum. *brad* «pin» < alb. *breth* «sans donner l'etymologie du mot albanais et sans expliquer le changement extraordinaire pour le roumain de e en ā; id. p. *mazăre*”, Pascu, în *ArR*, IX, p. 301. Erudiții români, impresionați de cele scrise de „albanologi” și „sperieți de numele nemțești” (cum spunea în 1910 Al. Philippide) n-aveau curajul (cu mici excepții: Pascu, Rosetti) să denunțe maniera artificioasă și mereu incorectă cum erau ti-cluite fazele de evoluție formală a cuvintelor românești pentru a salva teza „împrumuturilor” române din albaneză, prin diversiuni menite să acopere discrepanța ce există, ca urmare a unei străvechi separări a cuvintelor românești de cele albaneze corespunzătoare (ex. *mazăre*, *pîrîu*, *brîu*, *pururea* ș.a.).

⁷¹ Cf., de ex., N. Jokl, în *IJ*, XXIV 1940, p. 252; s-ar putea crede totuși că el devenit mai conștient prin afirmații ca „die dem Rum. und Alb. gemeinsamen Elementen stens zu einem Teil— Entlehnungen des Rum. aus einer älteren Stufe des Alb. da” (*ibid.*, p. 258).

⁷² Cf., de ex., D. Macrea, *Scoală clujeană: Theodor Capidan (1879—1953)*, în *StSlLg.*, p. 253-265.

⁷³ „Din prezența elementelor de proveniență sigură albaneză în română și a celor din prezența sigură română în albaneză se constată că albanezii și românii, în perioada romană, și poate ceva mai tîrziu, au trăit în apropiere, dacă nu chiar — pentru o parte din ei — în aceeași regiune” (Capidan, *DR*, II, p. 482). Asemenea „conviețuire” ar fi dovedită și de coincidențele și de evoluția semantică a unor cuvinte latine.

(REBS, 1924) susține originea tracă a unor vechi elemente românești (*brînză, măgură, pînză* ș.a.), propunind unele arhetipuri trace, care însă nu pot fi acceptate. Rezerve justificate în privința lor exprima P. Kretschmer, observînd totuși că „principial procedeul lui G. Pascu este îndreptățit desigur și e merit să îmbogățească insuficiențele cunoștințe asupra limbii trace”⁷⁴. În dicționarul etimologic aromân, G. Pascu a rezervat un capitol cuvintelor considerate trace, moștenite, în număr de 24, din care unele desigur autohtone, preromane⁷⁵. Cu alt prilej, el sublinia faptul că „latina balcanică a trebuit să aibă elemente trace ca cele din care derivă cuvintele românești: *stîină, strungă, zar, smîntînă, stăpîn, stîncă, codru, brad, spînz*” (*RevC*, X 1936, p. 123).

Romanistul George Giuglea⁷⁶ releva necesitatea de a se găsi cuvinte din „graiurile autohtone illyro-traco-dace, peste care s-a suprapus latina vulgară”, în „Elemente autohtone (preromane)” (*DR*, III, p. 567—582), Giuglea consideră (între altele) traco-dace pe *brîndușă* („autohton dac avînd în vedere situația geografică a cuvîntului pe pămîntul Daciei vechi”) și *brînză*, aducînd precizări utile pentru etimologia cuvîntului; legătura etimologică, prezentată cu rezerve, „chiar dacă (spune) nu voi ajunge și la lămurirea lui științifică, sigură”. Adevărat că pentru cele două cuvinte (*brîndușă, brînză*) rămîn de căutat alte etimologii; cum s-a recunoscut metaforic, „nu e mai puțin adevărat însă că autorul lor, indiferent dacă explicările sale sunt juste în toate amănuntele sau nu, a deschis ferestrele camerei noastre de studiu spre orizonturi unde în deceniile din urmă nu eram deprinși să privim”⁷⁷.

În ultima jumătate de veac, mai ales după 1920, cîștigă mereu mai multă consistență opinia că elementul autohton, prelatin există în lexicul românesc, deși este greu de identificat și dovedit cu precizie. O reacțiune (tardivă și zadarnică) a vrut să fie teoria lui Dazăr Șăineanu⁷⁸: distinsul lexicograf și filolog se declara la 1925 categoric împotriva dăinuirii elementelor trecute direct din substratul anteroman în limba română. În schița asupra dezvoltării limbii române, L. Șăineanu constatînd realitatea substratului lexical românesc se pro-

⁷⁴ Paul Kretschmer, *G*, XVI 1928, p. 181-182.

⁷⁵ G. Pascu, *DEIMR*, I, p. 189—192, nr. 1777—1800 „elements thraces”. Din acestea, mai mult de jumătate sînt autohtone, traco-dace: *baltă, bască, brad, dzâr, grun'u, madzăre, meal, mvndz, simbură, spingiu, strungă, urdă*. În voi. II, între elementele de împrumut ale dialectului aromân s. cuprind 119 albaneze (p. 217—225), împărțite în: I) elemente comune (generale albaneze); II) elemente din dialectul gheg; III) elemente din dialectul tosc; IV) elemente albanogrecești și albaneze de obîrșie neprecizată. Între aceste vocabule arnăute figurează multe desigur autohtone, prelatine, existente și în dialectul dacoromân: *arîndză, bardzu, bucur, buză, cupaciu, curpen, gâlbădză, nipîr-tică, stîrmare, stîrmă, țarcu, grease, moașă, țap, daș(lu), vatră*. Acestea nu pot fi împrumuturi din albaneză ca arom.: *araăzîm* „poala muntelui”, *arbines* „albanez”, *bană* „viață”, *besă* „credință”, *biro, brenda, dhală, der, vete* ș.a.

⁷⁶ Profesor de filologie romanică la Universitatea din Cluj, brașoveanul George Giuglea (1884—1967), elev al lui O. Densusianu, a fost filolog-lexicograf, folclorist și etnograf; R. Todoran, în *Cerclg*, XII, 1967, p. 319-321; V. Prătilă, în *Revlg*, XII, 1967, p. 383—385; M. Homorodeanu, în *StUn*, 1968, 1, p. 143-145.

⁷⁷ S. Pușcariu, *DR*, III, p. 774—775. Totodată, Pușcariu subliniază necesitatea a „de «ici încolo să dăm mai multă atenție epocii anteromane, urmărind elementul autohton din limba noastră. Astfel, afară de sarcina destul de grea a filologului român de a fi, pe lingă romanist, și cunosător al altor limbi ce au influențat în timpuri istorice graiul nostru, se mai adaugă și necesitatea de a face filologie comparată indo-europeană”; — ultima sugestie sovăielnică a rămas multă vreme un simplu *pi*. . . .

⁷⁸ Cf., de ex., D. Macrea, *Lazăr Șăineanu (1839—1934)*, în *Cerclg* VII 1962 o 9—24 (*StlStLg*, p. 131-154); B. Brănișteanu, *Tragedia unui savant* (după C. Șăineanu), în *Jurnalul de dimineață* (București), VIII, nr. 419, 18 apr. 1946, p. 1—2.

nunță pentru „împrumuturi” din albaneză și „intermediu aromănesc”⁷⁹. Cele „albaneze” în română ar fi luate de la albanezi prin intermediul aromănescilor „descendenți ai vechilor illyri, albanezii comunicară de timpuriu un m. de albanezisme românilor din Macedonia, cari le transmiseră apoi din Dacia; cele mai importante (majoritatea în legătură cu solul și geografia); *bucura, bunget, ceafă, cioc, copac, copil, curpen, ghimpe, gresie, măgură, moș, mugur, năpîrcă, pîrîu, sîmbure, țap, țarc*” (*DUn*, p. XXV).

Unul din promotorii „lingvisticii balcanice”, eruditul filolog poliglot Gustav Weigand⁸⁰, imaginîndu-și (ca și J. B. Kopitar, supra, p. 39) că albaneza și bulgara ar fi un singur idiom, a formulat bizara teorie despre de elemente albaneze în Ardeal și stratificarea cuvintelor albaneze în limba română⁸¹. Netemeinicia unor asemenea presupuneri a fost arătată la timp⁸² și prisos a le mai combate. De relevant însă că Weigand care considera pe ca descendenți din traci, nu din illyri⁸³, presupunea că limba tracă (de care avea cunoștințe vagi, eronate) era aproape totuna cu albaneza, o fază mai timpurie a acesteia. Cu noțiuni rudimentare de comparatistică, el a confecționat niște arhetipuri „trace” pentru cuvintele comune albaneze și române⁸⁴. În toate limbile „balcanice”, G. Weigand și-a cîștigat merite remarcabile prin adunarea de materiale și studiul dialectelor române, mai ales meglinit și publicînd texte regionale; dar aportul lui la gramatica istorică și etimologia limbii române (discipline ceva mai importante) este nul⁸⁵. Despre c-

⁷⁹ „După repetate și zadarnice încercări de a se raporta la acest fond primitiv illyric, unele urme ale vocabularului românesc, se poate afirma cu siguranță că nici o urme n-a supraviețuit din idiomele autohtone. Presupunerea făcută în acest sens rămîn iluzorii pot reduce la această triplă categorie: 7) vorba este romano-tracă, adică a trecut prin limba română, ca *argea* (evoluție fonetică aidoma ca *stea, mârgea* < lat. *stella, margella*) indigenă a fost ulterior împrumutată de la albanezi, ca *mazăre*; 3) vorbele pretinse dacice sînt ale limbii române (*doină, aghiută, iasmă, borăieu, culbec* etc). Deci, pe cînd traco-păruț fără urme, illyra a supraviețuit parțial în albaneza de azi” (Șăineanu, *DUn*, ed. p. XXXIII).

⁸⁰ S. Pușcariu, *Gustav Weigand (1860-1930)*, în *DR*, VI 1931, p. 646-647; C. Șăineanu, *Ungarische Jahrbücher* (Berlin), X, 1930, p. 427-434; D. Macrea, *LbR*, V, 1956, 2 (*StlStLg*, p. 231—245). O excelentă caracterizare literară și umană a persoanei și activității eroinetului erudit și poliglot (fonetician, dialectolog, om de teren, gospodar, organizator, lipscan a schițat ucenicul lui român S. Pușcariu, *op. cit.*, [nota 59], p. 30—42 („întîiul și îndrumător universitar: Gustav Weigand”).

⁸¹ G. Weigand, *Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*, în *BalHA*, III, 1927, p. 1—10.

⁸² De ex. S. Pușcariu, *DR*, V, p. 751.

⁸³ G. Weigand, în *BalHA*, III, p. 227-251.

⁸⁴ De ex.: „thrak. *abull > alb. *avull* «Dunst, Dampf», aber rum. *abur*; dass 6 bewahrt wurde, bestätigt dass lat. *b* bereits vorher zu *v* geworden war, thrak. *b* musste bewahrt werden, thrak. *urdza > alb. *urdha, urdh-i* «Flechte, Flechtenkrankheit, Käseart, Efeu» > arom. *urdza*. Asemenea „etimologii” arată că G.W. era străin atît de comparatistică, cît și (ca balcanolog) de gramatica istorică a limbilor albaneză și română, — el care în 1924 afirmase că „într-un boiul mondial și unele reduceri de subvenții din partea guvernului român pentru „Severin” (din Lipsea) că ar fi făcut pentru cunoașterea limbii române mai mult decît . . . o „studiu” (*DR*, IV, p. 1408), fără să știe însă că 41- intervocalic din pretinsele sale „etyma traco-păruț” *sambuXla* nu putea să treacă la *r* (cf. *caile- > cale, valle- > vale*), căci numai *l* velar a făcut atare trecere (*sale- > sare, sole- > soare*). În asemenea condiții nu era greu în „studiu” N. Jokl (*IF*, XLIX, p. 383) să bagatelizeze acele „angebliche Thracismen des Albaner” deci ale limbii române.

⁸⁵ Chiar S. Pușcariu, unul din cei mai apropiați elevi (famulus) și entuziaști ai lui G. Weigand, [după „o emancipare lentă de sub influența fostului dascăl”, după jura în cuvintele maestrului” (*DR*, IV, p. 1401, 1402)] observa dezamăgit că „din toate punctele de vedere și atît de rodnică[?] a lui Weigand, partea etimologiei e desigur cea mai slabă” (*DR*, I, p. 413; V, p. 756), lucru numai firesc la un poliglot cu „o cunoaștere superfi-

apropia termenii românești de cei albanezi, explicându-i deci printr-un criteriu comun" (p. 103). Afară poate de unii termeni pastorali, pentru „celelalte categorii, nimic nu ne autorizează să atribuim prezența lor în română unui împrumut din albaneză: civilizația albaneză în evul mediu nu justifică o astfel de influență asupra celorlalte popoare din Peninsula Balcanică" (p. 104—105). Un tabel de corespondențe fonetice (consonantism) între cuvintele române și albaneze (lucru încercat anterior de Treimer) arată pentru același sunet „albanez” tratamente diverse în românește: „lui *th* alb. îi corespund trei sunete în română: *s* (*sîmbure*, *cursa*), *ts* (*țarc*) și *ḡ* (*ciump*); lui *dh* alb. îi corespunde rom. *z* (*viezure*, *barză*) și *d* (*brad*, *zgardă*, *leurdă*)" etc. Dacă se admite originea albaneză a cuvintelor, „nu ar putea fi justificate tratamentele diverse suferite de unul și același sunet albanez în română. Dimpotrivă, dacă plecăm de la o limbă primitivă (reprezentată, cel puțin parțial, de albaneza actuală și înlocuită de limba latină în regiunile dunărene), deci de la elemente de limbă comune albanezei și românei, constatăm că sunetele din română reprezintă la origine sunete diverse și în acest fel tratamentele diferite din română sînt justificate" (p. 106). Cuvintele „albano-române”, identice ori strîns înrudite, „fac parte din cel mai vechiu fond al limbii române”⁹⁶. Relevînd trăsăturile comune și cuvintele albaneze și române provenite din fondul carpto-balcanic identic, Rosetti arată că împrumutul de cuvinte dintr-o limbă în alta ar putea fi valabil numai în puține cazuri (termeni tehnici, pastorali) și că, în general, trebuie „plecat de la faza indo-europeană” pentru ambele limbi, oricum „nu e necesar ca albaneza și româna să fi trăit în contact direct”⁹⁷. Aproape toate aceste formulări și conținutul lor erau luate de pe la alții; prea puține contribuții personale, dar nici una la munca de tilcuire etimologică a lexicului autohton (a cărui importanță fundamentală este evidentă). În afară de cele comune cu albaneza, alte cuvinte preromane nu există (pentru Rosetti) sau n-ar putea fi dovedite, iar materialul și opiniile sale din 1938 se repetă mecanic (a cincea oară, de pe aceleași poziții depășite de studiul istoric comparativ al limbilor traco-dacică, illyră și română) de către autor în „volumul unic”: *ILR*, București, 1968, p. 203—281.

Ceva mai liberal și larg, dar și mai vag în problema legăturilor arhaice (elemente comune în lexic) dintre română și albaneză se arată istoricul G. Stadtmuller (München), în „Forschungen zur albanischen Friihgeschichte”, *ArEuCO*, VII, 1941, p. 1—196 (expunere vastă, bibliografie imensă, dar aport util prea modest); bazat pe teze și ipoteze învechite⁹⁸, admite (după alții)

⁹⁶ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 108—124, lista cuvintelor prelatine, comune românei și albanezei, în număr de 83, din care însă numai vreo 57 pot fi considerate autohtone în ambele idiomuri, cu etimologie indo-europeană [cele marcate cu (?) pot fi împrumuturi din română în alban.]: *abur*, *argea*, *baciu*, *balaur*, *baligă*, *baltă*, *barză*, *bască*, *brad*, *brîu*, *bucur*-, *bunget*, *buză*, *căciulă*(?), *câlbează*, *căpușă*, *cătun*, *cioară*(^), *chit* (*șut*), *curpen*, *cursă*, *druete*, *fărîmă*, *gard*, *gata*, *ghimpe*, *ghionoaie*, *grapă*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *gușă*, *măgură*, *mal*, *trînz*, *mazăre*, *moș*, *mugure*, *murg*, *năpîrca*, *pîrîu*, *rînză*, *sarbăd*, *scapără*, *sgardă*, *sîmbîtire*, *spînz*, *strepede*, *strungă*, *șopîrlă*, *știră*(^), *țap*, *țarc*, *urdă*(?), *vatră*, *viezure*.

⁹⁷ Al. Rosetti, *Albano-romantica*, în *BL*, X 1942, p. 76—90 „en general et pour le vieux fonds du vocabulaire qui est commun à l'albanais et au roumain et qui ne peut être expliqué ni par l'albanais, ni par le roumain, cette explication doit être écartée, parce que les correspondances phonétiques s'y opposent. En effet, si l'on part de l'état phonétique indo-européen, on constate que tel son primitif a évolué d'une manière différente en albanais et en roumain”.

⁹⁸ *ArEuCO*, VII, p. 51 „es ist eine feststehende Tatsache, dass das Albanische als teilweise romanisierte Balkansprache dem Rumänischen als ganz romanisierter Balkansprache [?] nahe verwandt ist. Lautgestalt und Wortbestand machen es sicher, dass beide Sprachen in der Friihzeit eine Zeitlang gemeinsam dieselbe Entwicklung erlebten. Nach einer langen Trennung (durch den Slaveneinbruch) scheinen sie später wieder auf einige Zeit in äussere Berührung gekommen zu sein,

că romanii orientali au ocupat un teritoriu vast la Dunărea de Jos, un avut loc „simbioza albano-română”, adică „grundsätzlich muss vielmehr das Gebiet des heutigen Bulgarien, Rumänien (vor der Räumung von Dakien), Serbien und Nordwestmakedonien als Lebensraum der Ungarn gelten” (p. 52): peste tot unde au stăpînit romanii, spre a împăca pe toată lumea, evitînd orice eventuală obiecțiune. Noțiunea unei vaste romanități în evul mediu (pe întinderea provinciilor romane Dalmația, Moesia, Dacia și chiar Tracia) este justă; dar cu totul nejustificate apar unele formulări ale lui Stadtmuller ca „ganz romanisierte Balkansprache”, adică limba albaneză [care în realitate este o limbă integral romanică, avînd numai anumite elemente lexicale preromane, din substrat, numite „balcanice”].

Dovedind autohtonía verbului arom. și megl. *adaru*, Th. Capidan leva că elementele preromane moștenite traco-illyre este necesar să fie prin explorări etimologice profunde și riguroase⁹⁹, — îndemn care a răsunet foarte slab timp de aproape două decenii. În ultima sa lucrare (*DRS*), G. Giuglea se pronunță din nou categoric pentru existența limbilor autohtone în română, „bodenständige Elemente”¹⁰⁰, din care a enumerat cinci: *stîndă*, *brînză*, *zer*, *jep* (*jip*), *troian*; al doilea și al treilea sînt desigur autohtone, dar necesită alte soluții decît cele preconizate de autorul romanist și etnograf român. Cuvintele anteromane existente în română și în albaneză erau și pentru Giuglea evident autohtone la români („analogii între română și albaneză”). În 1945 a dat soluții etimologice pentru 10 elemente ale limbii autohtone. I. I. R. u s s u (Cluj, în *DR*, XI, p. 148—183)—nu toate sigure, iar unele autohtone în terminologia pastorală, *AnEtn*, 1957, p. 131—132, etimologii și interpretări istorice pentru 32 cuvinte din domeniul gospodăriei pastorale, unele existente și în albaneză; au urmat o duzină de cuvinte din domeniul logia ocupațiilor (*AnEtn*, 1959—1961, p. 23—35) și cîteva din terminologia zărilor și gospodăriei (*AnEtn*, 1962—1964 [1966], p. 73-92), a îmbrăcămîntului (*AnEtn*, 1965-1967 [1969], p. 3-22)¹⁰¹.

wie die Lehnwortbeziehungen beweisen” (etc.); totul plutind în vag și confuz, nu numai în ceea ce privește termenii, dar și în ceea ce privește elementele de fapt comune celor două limbi (română și albaneza, care nu se vede cîtuiși de puțin cum ar putea să fie „strîns înrudite și înrudite”, afirmație pe care o poate risca numai cine le ignoră pe amîndouă deoparte și care este în realitate o altă realitate cultural-istorice carpto-balcanice.

⁹⁹ Th. Capidan, *LL*, I 1940, p. 96 „aujourd'hui on est d'accord generalement à admettre que les éléments lexicaux d'origine obscure, toute une série de mots roumains qui ressemblent avec les formes similaires de l'albanais, se revelent comme des emprunts aux langues romanes herites des Thraco-Illyriens. Naturellement, ils n'ont pas encore été identifiés et il y a un devoir pour la philologie balkanique [?] d'user de tous les moyens possibles pour les identifier. Il n'y a rien de plus qu'il faut, tant que leur origine demeurera obscure, tout essai de synthese qui ne peut que repeter ce qu'on a déjà dit sur cet point ne saurait faire progresser en rien nos connaissances dans ce domaine”.

¹⁰⁰ G. Giuglea, *DRS*, p. 7 „vrie in der Geschichte der iibrigen romanischen Sprachen sich in den Verbreitungsbereichen ihre urspriingliche Gestaltung erhalten haben, -werden sie in der Vergangenheit der dakorumänischen Sprache einige bodenständige Elemente sein. Wir sehen nicht, wie man dem Dakien im untersten Teil ihres Eundamentes liegen. Wir sehen nicht, wie man dem Dakien diesen ursprunglichen Beitrag, der in keiner romanischen Sprache fehlt, streitig machen kann. Die Daciern, einem Volk von anerkannter volkischer und politischer Kraft, haben die Romanen schwere Kriege gefiihrt wie gegen die Iberer und Gallier. Wenn diese trotzdem Sprachsprachen gelassen haben, wäre es ganz unnatiirlich, wenn jene der folgenden dakorumän. Sprachen vererbt hätten”.

¹⁰¹ Cf. *LbTrD*, p. 119-131; *CerClg*, VII, 1962, p. 107-127 (= *RevLg*, VIII, 1962, p. 253-277; infra, p. 67; cap. III).

încercările romanistului G. Reichenkron¹⁰² de a identifica elementul autohton-antroman din limba română (în legătură și paralel cu albaneza) erau principial deplin justificate, având o bază teoretică (istorică-lingvistică) și o premisă justă: caracterul străvechi ereditar și indigen al cuvintelor zise „obscure” ce nu puteau fi împrumutate din albaneză în română ori invers¹⁰³. Dar felul cum autorul berlinez aplică în detalii și în operațiunile etimologice principiile enunțate, ca și majoritatea absolută a exemplelor sale sînt neverosimile, inacceptabile, din cauză că ignoră și contravin legilor etimologiei românești, în primul rînd criteriile fonetice românești și traco-dace, iar cuvintele respective erau cîteva latine (*codru, sat* etc), majoritatea slave (*gălăvie, kudă* ș.a.) ori împrumuturi mai recente și simple onomatopee (*bocăni* etc)¹⁰⁴. Din totalul de 80 cuvinte cercetate de G. Reichenkron, numai 15 sînt preromane: *andrea (undrea), băgă, băiat, barză, fărîmă, legănă, mare* (adj.), *melc, strungă-reață, șopîrlă, țarc, țaruș, zară, zgîriă*, dar numai la 5 din ele (*barză, Ugăna, mare, melc, strungăreață*) etimologia justă este cea indicată de autor¹⁰⁵. într-o conferință-articol despre „Das Ostromanische”¹⁰⁶, acceptînd caracterul indo-european dacic al unei părți din cuvintele comune albano-române¹⁰⁷, Reichenkron repetă unele teze filologice-istorice perimate ca cea despre „simbioza alban-

română”¹⁰⁸, susținută în bună măsură pe cîteva încercări de etimologie misibile¹⁰⁹. Seria de articole publicate în anii 1959—1960 este regrupată de (cu unele amplificări) în monografia *Das Dakische (rekonstruiert aus dem nischen)*¹¹⁰, unde el admite obirșia dacică pentru 130 cuvinte românești din păcate și aici majoritatea covîrșitoare a încercărilor de etimologii (r erau greșite, întregul „sistem” etimologic și semantic adoptat fiind mereu ceptabil, în afară de 24 cuvinte (unele comune cu albaneza), din care pat *gân, melc, viscol, băiat*) propuse acum de către Reichenkron ca dacice constituie de fapt singurul aport valabil și sigur la cunoașterea lexicului -dacic și a etimologiei române.

Eminentul filolog albanez Eqrem Cabej (Ciabei, Tirana), în *Ubleme ale istoriei limbii albaneze*, în *SCL*, X 1959, p. 527—560, se plas vechile poziții (Jokl, Baric, Weigand) în problema cuvintelor comune, ca mereu „împrumuturi” din albaneză în română (de ex. *SCL*, X, 1959, *ghimpe*). Interesantă este însă remarca lui Cabej „ceea ce pentru limba poate să reprezinte substratul, pentru albaneză e doar o treaptă p toare antică. Oricum, pentru legăturile albano-române cele mai vechi, r substrat și albaneză nu trebuie să se anuleze reciproc. Pentru marele n concordanțe dintre cele două limbi noițunea de adstrat (și simbioză ce rei acest termen) e mai potrivită, fiind mai palpabilă din punct de vedere i Stabilirea și justa apreciere a legăturilor româno-albaneze este deocamd importantă decît explicarea lor apriorică. Concluzii definitive de ansambl amănunt asupra felului și a gradului acestor înrudiri lingvistice se vor d dela sine, cînd materialul existent va fi fost mai bine studiat și tilcuit. exagerată afirmația că în acest domeniu ne găsim abia la mijlocul dr dacă nu la începutul lui” (*SCL*, X, 1959, p. 551—552). Ultimele trei propozi lin justificate) ale filologului-comparatist albanez oglindesc situația reală în ma relațiilor etno-lingvistice albano-române și trasează sarcinile concrete e cercetării comparativ-istorice. Dar din materialul lingvistic (glose, nume oferit — după filologi mai vechi și după Jokl, Georgiev etc. (cf. infra, p. pentru a stabili legături între lexicul trac, respectiv illyr și albanez nînd „caracterul autohton al albanezilor în așezările lor istorice, cel pu epoca antică”, în *SCL*, X, 1959, p. 560) nu se poate reține deocamdată sigur ori util, nici pentru problema relațiilor vechi dintre albanezi și r

în *Recherches sur le substrat du roumain* (în *StCl*, III 1961, p. A. G r a u r prezintă unele considerații principiale și generale prhdnd su

¹⁰² G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Volker und Kulturen*, p. 160 „das Alban eine „halbromanisierte Sprache”, oder wie H. Schuchardt ausgedrückt hat, „eine Sprache Haaresbreite der Romanisierung entgangen ist” . . .”; nici albanezii, nici românii nu ar fi în teritoriile lor actuale, căci (după vechea formulă) „die Uralbaner haben vielmehr einstm men mit einem Teil der Urrumänen in dem Dreieck Niš — Skoplje — Sofia gesessen”, adic dania unde s-ar fi format un fel de „Dardano-romanisch”, termen care este o altă ficti nioasă generată de ficțiunea precedentă despre „simbioza albano-română”. Formula de c pe cit de interesantă și ingenioasă, pe atît de neverosimilă, despre „o parte din român conviețuit cu albanezii” [spre a putea să împrumute cuvinte de la aceștia], fusese pusă în de S. Pușcariu în anul 1910.

¹⁰⁹ Reichenkron, *Das Ostromanische*, p. 161 „rum. mare und alb. i madhi «gross» . neverosimilă, la fel ca eroarea filologică a lui S. Pușcariu, p. 167 „Turda wird von Puș p. 176] auf ein mit dakischen Mitteln gebilgetes *Turidava zuriieckgeföhrt”, ori *mire* < este o altă veche etimologie populară.

¹¹⁰ Heidelberg, 1966, 227 p.; cf. discuția asupra ei în *CercLg*, XIII 1968, p. 347— este cu totul inutil să fie repetată sau rezumată aici.

¹⁰² G. Reichenkron (1907—1966), eminent romanist german, profesor la Universitatea din Berlin, elev al lui E. Gamillscheg; cf. K. H. Schroder, *SOF*, XX V 1967, p. 405-406.

¹⁰³ G. Reichenkron, *Vorromische Bestandteile des Rumänischen*, I, *Rumän, äo-jcu aus idg. *keu-*, în *Archiv für das Studium der neuen Sprachen*, 196 (109/1958), p. 273—290; II, *Rumän. tidg. *s(u)-vor hellem Vokal oder aus idg. *h(u)*, în *Etymologica* Walther v. Wartburg zum 70. Geburtstag, 1958, p. 597—613; p. 598 „beide Volker ihre Sprache bewahrt haben, die Albaner eine alte idg., wenn auch stark durchsetzt mit fremden Bestandteilen, die Rumänen dagegen die lateinische Volkssprache. Gerade weil die soziologischen und die beruflichen Bedingungen die gleichen waren, haben es die Rumänen gar nicht nötig gehabt, von den Albanern Ausdrücke des Hirtenwesens, der Viehwirtschaft u.ä. zu entlehnen. . . . ausgehend von der unbestrittenen gleichen soziologischen Lage der Urrumänen und Uralbaner — beide als Aste der alten thrako-illyrischen Familie ihre uralten Einrichtungen besessen haben”; p. 611 „drei Etappen werden hierbei angesetzt: die idg., die dakische und die vom Rumänischen her bekannten Lautgesetze einzuordnen oder neue Lautgesetze für die vorromischen Sprachen zu finden”; III *Albanisch-rumänische-armenische Gleichungen*, in *Romanistisches Jahrbuch*, IX, 1958, p. 59—105; p. 59 „. . . hat man schon seit langem die Frage gestellt, ob nicht vielleicht autochthone Elemente vorliegen (Pușcariu, Miklosich, Weigand, Treimer, Sandfeld, Capidan u.a.); IV in *Romanist. Jahrb.*, XI, 1961 (non vidi); V, *Zur Rekonstruktion des Dakischen*, in *Festschrift J. Friedrich*, Berlin, 1959, p. 365—401; VI, *Vorromische Bestandteile*, in *SOF*, XIX 1960, p. 344—368; încercare de a dovedi obirșia preromani a multor cuvinte românești cu inițiala *h-*, idee absolut inadmisibilă (nu comportă nici măcar o discuție). — în *Der lokatische Zählungstypus für die Reihe 11—79 ein auf zehn*, în *SOF*, XVII, 1958, p. 152—174, se trage falsa concluzie că „das Rumänische — setzt vielmehr so gut wie sicher eine vom Idg. her für die Thrakische zu erschiessende, später vom Slavischen gestützte Ausdrucksweise fort” [?]; cu totul neverosimil, idei artificioase, confuze.

¹⁰⁴ D. . . j _ *k..p^ > dac *keupa > *kjupa* > rom. *ciupă*; **keu-k-* > *ciucă*; *(s)heu-\\ r-iko- > rom. *cioareci* [care este cuvînt trc. bulg. în română]; **seu-* > *țuică* [de fapt e cuvînt din sirbește]; **heipo-* > *țep, țeapă* [cuvînt slav]; *(m)hi-k'bei-tu- > *sat* [care de fapt este latin-romanic, *fossatum*]; T. Bojan, *Vechiul românesc fsat și albanezul fshat*, în *CercLg*, XV, 1970, p. 73—79] ș.a., afirmații gratuite și absurde.

¹⁰⁵ Cf. recenzie critică (parțială) în *SCL*, XIII, 1962, p. 111-115.

¹⁰⁶ G. Reichenkron, *Das Ostromanische*, în *Volker und Kulturen Sitt-ost-Europas*, München, 1959, p. 153-172.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 161 „ein grosser Teil dieser Worter diirfte idg. Herkunft sein . . . Die Frage ist nur, ob hierbei eine Entlehnung vom Alban. zum Rumän. oder umgekehrt stattgefmden hat, oder ob nicht derartige Worter aus dem Indogermanischen einerseits ins Alban., andererseits iiber das Dakische ins Rumänische gedrungen sind . . .”; formulări ingenioase, intuiții juste, principial deplin acceptabile, — cu toate că exemplificarea și reconstrucțiile etimologice ale lui Reichenkron n-au valoare.

și relațiile lui cu româna, relevând necesitatea pentru „istorici, arheologi, lingviști, etnografi, antropologi de a preciza locul de formare a limbii și poporul lui român. Spre a soluționa atare problemă de excepțional interes este a ști care era limba ce a format substratul românei. Dacă acea limbă ar fi cunoscută, n-ar rămîne decît să o localizăm pe hartă pentru a răspunde la întrebarea ce ni se pune" (în *StCl*, III, p. 20). Vechile idiomuri vorbite în zona carpato-balcanică (illyra, traco-dacica) sînt foarte puțin și lacunos cunoscute; dar „există o altă metodă spre a dobîndi cunoștințe despre ele : identificarea elementelor autohtone ale românei și albanezei; apoi reconstruirea originalelor dace, trace sau illyre. Este o muncă dificilă, cu riscuri, care poate fi utilă dacă e făcută cu toată prudența necesară. Eu cred totuși că pentru moment mai urgent e stabilirea cu relativă certitudine a trăsăturilor caracteristice ale limbii trace și ale illyrei, în baza documentelor antice, și numai după aceea va fi cazul a lămuri istoria cuvintelor românești aparținînd substratului. Eu am început trierea materialelor din limbile autohtone cu peste 20 de ani în urmă. Războiul a împiedicat terminarea muncii și publicarea rezultatelor dobîndite" (în *StCl*, III, p. 21).

în același volum al revistei, *StCl*, III, p. 23—27, studiul *Sur l'ethnogenese des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, VI. Georgiev (Sofia) pleacă de la cîteva teze juste : „cele mai vechi împrumuturi din latină ale albanezei trădează forma fonetică a latinei balcanice de est, adică a românei primitive ; nu corespund latinei vest-balcanice (vechea dalmată). Româna are vreo 100 termeni cu corespondenți numai în albaneză, cuvinte ce apar sub o asemenea formă fonetică încît nu pot fi explicate ca împrumuturi din albaneză, — ci primite de română din substratul daco-misian, iar în albaneză moștenite direct din daco-misiană" (*StCl*, III, p. 23—24). Considerînd „daco-misiana și traca două limbi indo-europene diverse, problema originii albanezei apare într-o lumină diferită. Daco-misiana e limba-mamă a albanezei" (p. 24), situație ce ar rezulta din fonetica istorică albaneză. Dar exemplele prezentate de Georgiev drept „corespondențe fonetice indo-europene dace și albaneze" nu au valoare probantă, fiind fortuite și vagi, neputînd dovedi că „daco-misiana e limba din care provine albaneza" și nefiînd probabile nici „infiltrațiile daco-misiene în Balcani" (*StCl*, III, p. 26), adică aserțiunea că „unele triburi daco-misiene s-au infiltrat în centrul Balcanilor probabil în mileniul II î.e.n., ca și în primul mileniu ori mai tîrziu. O parte din triburi au fost romanizate în primele secole ale erei noastre, dar unele au putut să-și păstreze limba ce se desvolta sub puternica influență a latinei balcanice orientale, adică a românei" (p. 27). Ultimele erau aserțiuni și ipoteze vagi, ele nu pot fi dovedite prin nimic, iar așa-zisa „daco-misiană" ca limbă indo-europeană diferită de „tracica propriu-zisă" nu poate servi la elucidarea substratului românesc și a elementelor comune albano-române preromane ¹¹¹.

Principii sănătoase, justificate despre elementele de origine traco-dacică în limba română a formulat în 1964 filologul ieșean G. Ivănescu (elev al lui A. Philippide și I. Iordan), în *Cuvînte românești de origine traco-dacă*, (Analele Universității din Timișoara, seria Științe filologice, II, 1964, p. 258—264), observînd (p. 260) „elementele de obîrșie traco-dacă din limba română constituie sursa cea mai importantă pentru studiul limbii traco-dacice; pînă

¹¹¹ Despre contribuția (în cea mai mare parte inutilă) a lui V. Georgiev la studiul și cunoașterea limbii traco-dace: *SCIV*, IX, 1958 p. 521—524; *LbTrD*, ed. II, p. 71-74 (*SprThrD*, p. 85-88).

acum ea a fost neglijată [?] de cercetători tocmai din cauză că studiul elementelor de origine traco-dacă în română a fost aproape total neglijat pînă astăzi. Vom încerca în cele ce urmează să identificăm cîteva elemente lexicale românești de origine traco-dacică „cu scopul atît de a aduce o contribuție la rezolvarea problemei moștenirii lexicale traco-dace în română, cit și de a stabili unele caracteristici și evoluții fonetice ale limbii traco-dacice. Mergînd pe această cale să ajungem[?] la concluzii nebănuite asupra istoriei sunetelor limbii traco-dacice. Noi credem chiar că fonetica limbii traco-dacice nu poate fi studiată decît cu ajutorul elementelor românești de origine traco-dacă, căci numai în acestea au păstrat perfect fonetismul traco-dac, — bineînțeles, cu modificările suferite de limba română din epoca ei de formare pînă astăzi, — pe cînd elementele traco-dacice pătrunse în inscripțiile grecești și latine și în general în textele românești au fost, desigur, transformate fonetic în sensul unei pronunțări greacă și latină, dacă ele prezentau sunete sau grupuri fonetice care nu se găseau în aceste două limbi de cultură"; dar exemplele alese de exemplificare de G. Ivănescu și mai ales „arhetipurile" sale presupuse traco-dacice (*arțar* din **ak'ar(n)os*; *gheară* din **gradhna*, p. 260—262) nu sînt valabile ca exemple pentru etimologia românească și traco-dacică i.e., în contradicție cu principiile juste și frumos formulate în prealabil ¹¹².

în referatul („Rapport pour la seance plenièrè") din 1966 la Sofia, prezentat de E. Cabej (supra, p. 63) „Der Beitrag des Albanischen zum Balkanisch und" (în *ProblLgBalk*, p. 47—64) se consideră că în formarea și dezvoltarea limbii românești au avut un rol mare, iar în dezvoltarea limbii albaneze ar fi fost întins pe un teritoriu mai vast decît azi; concluzia atare „premise" : albaneza (cu toată poziția ei actuală periferică) a ocupat o situație centrală între limbile balcanice ¹¹³; deci ar fi dat împrumuturi mult mai multe celorlalte limbi balcanice [cf. însă părerea tocmai contrară a G. Diefenbach, supra, p. 46], și anume din fondul indo-european, preromanic, care recunoaște că raportul dintre limbile indo-europene antice din Peninsula Balcanică și albaneză nu este elucidat, înșiră serii de cuvinte „balcanice" mutate dintr-o limbă în alta (nu toate concludente, unele greșit înțelese) și la cuvintele comune albaneze, slave și românești (parțial și neogrecești) care aparțin o grupă pe care de fapt româna a transmis-o și altor idiomuri slave (cehă, poloneză, ucraineană) ; dintre ele fiind de reținut ca noutate și aport util pentru etimologia românească cuvintele alb. *shale* „Schenkel, Schritt mit gespreizten Beinen"; rom. și

¹¹² Despre „substratul" lingvistic românesc (mai ales istoricul cercetării și rezultatul său) sînt de menționat și studiile apărute la București: G. Brăncuș, *Über die einheimischen Elemente im Rumänischen*, în *RESEE.*, I, 1963, p. 309—317; *RevLg*, XI 1966, p. 549—560; Pogliirc, *Considerations sur les elements autochtones de la langue roumaine et Problemes de Vetyologie roumaine*, în *RevLg.*, XII, 1967, p. 19—36, XIII, 1968, p. 199—214 (p. 208—209) „substrat autochtone dace" etc, mai mult repetări de lucruri spuse, prea puține materiale noi și bune de reținut.

¹¹³ E. Cabej, *ProblLgBalk*, p. 47 „in der Bildung und weiteren Entwicklung der Balkansprachen nimmt das Albanische trotz der numerischen Grosse des Volkes (rund drei Millionen) einen wichtigen Platz ein. Dafiir gibt es Grund dener Art. Brstens stellt das Albanische eine der ältesten, friihzeitig gebildeten Sprachen dar, die als solche seit Jahrhunderten, zum Teii seit Jahrtausenden mit den Nachbaridiomen in Austausch steht. Zweitens ist das albanische Sprachgebiet nachweislich grosser gewesen als zur Annahme berechtigt, dass diese Beziehungen einst noch weiter gereicht haben ... (etc) Albanische trotz seiner geographisch peripheren Lage in gewisser Hinsicht eine zentrale innerhaib der Balkansprachen einnimmt. Bei den meisten Fragen der Balkanistik stosst man scher immer wieder auf diese Sprache ..." [frumos formulat, dar cam exagerat, accentul foarte pronunțat].

chiar dacă formele unora dintre ele sint-identice astăzi în cele două limbi. în cazul românei, e de adăugat observația că o parte din aceste cuvinte s-au răs-pîndit de timpuriu în limbi din afara ariei balcanice, ceea ce înseamnă că ele au o mare vechime în limba noastră, că nu pot fi considerate împrumuturi albaneze, ci urme directe din idiomul autohton" (SCL, XXII, p. 412); româna posedă un număr destul de mare de termeni (circa 100, după I. I. Russu) din substrat care nu se găsesc în albaneză" (p. 413), cele comune „... provin atât în română cât și în albaneză dintr-un izvor comun conservînd numeroase fonetisme vechi, româna servește în bună măsură pentru reconstrucția formelor respective din albaneza comună", iar "din comparația cu albaneza rezultă că cuvintele noastre autohtone au totuși caracterul unor împrumuturi, efectuate însă nu în româna comună, ci în latina dunăreană" (p. 415—416).

în problema contactelor și influențelor reciproce dintre slavii și populația romanizată (latinofonă) a zonei carpato-balcanice-dunărene (începutul pătrunderii împrumuturilor vechi-sud-slave răsăritene în limba română), slavistul-romanist G. Mihăilă, în studiul *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română* (SCL, XXII, p. 351—366) aduce precizări privind originea unor cuvinte „susceptibile de a fi trecute în categoria împrumuturilor străvechi sud-slave răsăritene în limba română" *schiau, măgură, mătură, sută, jupîn, stăpîn, siincă, smîntînă, gard, baltă, daltă, scovardă, altiță, mocirlă* (p. 358), observă „*măgură* și *mătură* [. . .] pe lângă alte particularități fonetice [. . .] prezintă trecerea lui /•velar intervocalic la r, fenomen neîntîlnit în cuvintele de origine sud-slavă [. . .]; ni se pare mai justificată opinia cercetătorilor care trec pe *măgură* între elementele autohtone ale limbii române ce-și găsesc corespondente (pe plan indo-european) în limbile slave"; la fel *mătură* (p. 359), pe care IJ. Petrovici și alții încercaseră în chip incorect să le derive din slavă; „*stăpîn*, megl. *stăpon, stăpân* are etimologie și mai puțin clară: dintre limbile slave nu-l cunoaște decît bulgara, macedoneana și sîrbocroata; în vechea sl. nu e atestat; în sec. XIV apare *stopanv* (Miklosich); alb. *stopan* e un împrumut relativ recent din dialectele macedo-bulgare (pătruns și în arom. *stopan*), în timp ce alb. dial. (gheg) *shtepă, shtepani* prezintă fonetism arhaic, mai puțin explicabil prin slavă; or, faptul că nici o altă limbă slavă, în afara celor menționate, nu cunoaște acest cuvînt dă mai degrabă dreptate lui Kr. Sandfeld (*Lingv. Balk.*, 1930, p. 94), care-l trece printre balcanismele cu etimologie neclară: dintr-o limbă necunoscută (în care avea forma **stăpân-*) cuvîntul a pătruns într-o epocă mai veche în română și în albaneză, iar după venirea slavilor în Peninsula Balcanică, și în mediobuigară și sîrbocroata; din graiurile bulgaro-macedonene a pătruns apoi în alb.: *stopan*" (p. 361); „*stîna* . . . este un cuvînt autohton în limba română (sau împrumutat dintr-o limbă indo-europeană neidentificată), i.-e. **stā-*, lat. *sto stare*, sl. corn. *stați*, avest *stāna*, v. ind. *sthānam* etc." (p. 361—362); "*stîncă* — nu poate fi slav din motive fonetice și semantice; deocamdată trebuie să-l trecem printre cuvintele cu etimologie necunoscută" (p. 362). Autohtone sînt considerate de autor și *gard, baltă* (p. 363—364), nu împrumuturi slave vechi, cum greșit au preconizat unii mai demult sau de curînd.

Despre aportul lui H. Mihăescu la cunoașterea elementului latin în albaneză și a relațiilor ei cu româna, v. infra, cap. IV, 3.

în rezumat, acestea au fost părerile cu rezultatele principalilor erudiți privind relațiile albanoromâne și substratul lingvistic românesc. Față de obscuritatea problemei, cu sărăcia obiectivă a mijloacelor de investigație, era natural ca opiniile să fi fost variate, divergente, contradictorii sau măcar șovăielnice, rar

categorice, ferme; dar într-un punct aproape toți cercetătorii (de la Thunmann și Kojlitar pînă azi) erau de acord: româna are în alcătuirea inițială multe cuvinte vechi care n-ți sînt latine, contopite în structurile ei romanice, mai ales în lexic. Acel *ceva* neroman a fost definit, interpretat și valorificat în mod diferit, după atitudinea, mijloacele și orizontul critic al fiecăruia, uneori după simple preferințe personale subiective și politice. Repertoriul bibliografic de mai sus (uneori poate prea încărcat cu amănunte, repetate șablonic) prezintă rit scopol nu numai de a înfățișa păreri diverse erudiți, ci și de a evidenția o parte integrantă din însăși tratarea problemei elementului autohton în evoluția lexicografiei și etimologiei în problematica formării limbii și a limbii române. S-a văzut cum (la începutul sec. al XIX-lea, chiar după Thunmann, 1774) între cei care s-au îndeletnicit cu istoria limbii române există o preocupare pentru aspectul caracteristic care alături de elementul slav și sîrbesc bește net româna de celelalte limbi romanice imprimîndu-i caracteristici de unii „balcanic" ori albanez; după observarea mai atentă a acestor aspecte „canism", mai corect va fi a-l numi aspect „carpato-balcanic" și în sensul vechi indo-european din sud-estul Europei.

Intuițiile și tezele lui Thunmann, ca și ale lui Kojlitar în privirea autohtonului preroman (indigen) al limbii române și al colectivității românofone s-au dovedit fertile în cursul secolului al XIX-lea, deși exagerate, unilaterale, ca aproape la orice început) punctul de plecare în cercetare (în frunte cu F. Miklosich) căutau să aprofundeze problemele limbii române ceva mai bine limba română și mediul sud-est-european în antichitate și în secolul mediu, dispunînd de informații mai ample și de metode critice mult superioare. Kojlitar, Miklosich, Schuchardt urmați de Hasdeu și alții care au stabilit precis și limpede că limba română conține numeroase elemente vechi și trăsături neromane, numite de mulți „albaneze", ce nu pot fi înscrise însă decît din substratul autohton, numit traco-dacic de unii (cei români) și traco-illyric de alții, sau numai illyric, termen care nu putea fi pînă la mijlocul sec. al XIX-lea. Dar asemenea echivoc al terminologiei nu s-a produs nimic valoarea ideilor juste ale marilor învățați care au intuit și chiar oprit (cu mijloacele disponibile la nivelul vremii) o realitate esențială: traco-dacice elementele autohtone ale limbii române, puse la îndoială mai tîrziu de filologi (cum s-a văzut) prin simple afirmații, sau ocolite din prudență și scepticism cu abilitate de alții; nimeni însă nu putea să le răstoarne și să se dească netemeinice cu argumente valabile, ori să explice tot ce este în mod forțat prin simpla ipoteză veche și perimată, lipsită de conținut „simbiozei albanoromâne" și a „împrumuturilor de cuvinte albaneze" în română¹¹⁹.

¹¹⁹ Revenind asupra vechii sale teze dogmatice (apărată cu consecvență și tenacitate), acad. Al. Rosetti, în *Etymologica. Note critice*, în SCL. XXI 1970, p. 513—515, revine mult discutată a elementului autohton în română. Cum s-a relevat (supra, p. 59—60), adversar inflexibil al elementelor autohtone românești ce lipsesc în limba albaneză este argumentare și „lămurire" (ce au fost de altfel expuse de noi în 1967, 1970 și anterior) impozant și important lot de cuvinte preromane superioare numeric și calitativ celei albaneze; dar pentru cititorii „notelor critice" nu e de prisos un scurt avertisment spre deosebită deosebită deosebită și gratuit, a nu rămîne în confuzie. în critica sa, Rosetti ia „în s-a scris în ultimul sfert de veac despre elementele „nealbaneze" în română: I. I. Russu, kron, C. Poghir, A. Vraciu (pe care-i combate cu aceleași „argumente"). Cu vreo 100 de cuvinte ce purtau semnul întrebării în textul nostru (*LbTrD.*; *ElAutoht.*), citind autorul afirmă „s-a emis părerea că existența celui de-al doilea termen de comparație (indigen) nu e necesar pentru a stabili etimologia unui cuvînt presupus autohton al limbii

Alte opinii numeroase și variate, multe foarte divergente, contradictorii și neconcludente ori neverosimile formulate în cursul veacurilor de anticari, istorici-arheologi, filologi și oameni de cultură ori simpli amatori despre etnogeneza românilor în funcție de fondul social-etnic și lingvistic autohton (substratul) și de procesul romanizării cu dăinuirea ei în epoca prefeudală și cea medievală se află expuse și analizate pe scurt mai jos, cap. VI, 4 („problema formării poporului român”).

III. POPULAȚIILE AUTOHTONE ÎN PENINSULA BALCANICĂ ȘI ÎN DACIA*

Elementele preslave și neromane (adică substratul limbii române) comune cu albaneza, cit și cele inexistente în aceasta, precum și întreaga arhaică indo-europeică al limbii albaneze provin în chip firesc și necesar din etno-lingvistic al populațiilor preromane ale teritoriului carpato-balcanic; adică fie din grupa traco-moeso-dacică (getică) în zona de nord-vest a illyro-pannonică, în nord-vestul Peninsulei Balcanice. în conținutul necesar ca aceste populații și idiomele lor să fie cunoscute cit măcar amănunțit cu puțință, în lumina criteriilor comparative, prin puținele fragmente de limbă rămase; majoritatea neexplicate, pline de echivoc. Se face aici o sumară a populațiilor, a resturilor și poziției limbii lor în ansamblul indoeuropean, precizând raporturile dintre traco-geți și illyrii, ca și dintre aceste populații și albanezi, în funcție de elementele autohtone ale limbii române.

i. illyrii

Illyrii și Illyria sînt noțiuni etno-geografice și lingvistice ale căror limite și extensiuni au variat în timp. Prin denumirea de „Illyrii” se înțelege o populație (de cînd avem informații) o serie numeroasă de triburi învecinate care vorbește limba și cultura materială și spirituală, avînd însă nume etnice diferite și locuind în teritoriul dintre Epir, Peninsula Istria și linia Drava-Dunărea, până la Margus (Morava). Extensiunea etnică și teritorială a noțiunii de „illyrii” nu s-a fi precizată eu absolută certitudine peste tot și în toate timpurile: „illyrii” de *illyr* este din capul locului neprecizat²; lucru verosimil avînd în vedere fluctuațiunea și echivocul ce domnesc în ce privește expansiunea imensă a popoarelor illyre în unele teritorii din preajma Dalmației, Pannoniei și în ca și extinderea accepțiunii termenului de „Illyricum” în sec. II—III în provincia romană, apoi „portorium” vama cuprinzînd Raetia, Noricum și Dalmația și Dacia; praefectura Illyricum sub Diocletianus, iar mai tîrziu în teritoritatea Peninsulei Balcanice de nord afară de Tracia). Inițial, numele de „illyrii” avea o sferă semantică mult mai restrînsă decît în perioada antichității greco-romane. Căpetenia Gentius este numit *rex Illyriorum* (Div., *Geogr.*, I, 10), iar Plinius (*Nat. hist.*, III, 144) spune „eo namque tractu [de la Epir și Dardania la Dissus] fuere Dabeatae, Endirudini, Sasaei, Grabaei proprieque dicitur”.

* Acest capitol este o versiune amplificată cu cîteva pagini a cap. II din monografia etno-lingvistic-istorică *ElAutoht* (1970), p. 48—77.

¹ Datele și întregul material din acest paragraf sînt luate din monografia *Illyrii*, de G. I. Brătianu, etnolingvistică, onomastica, românizarea, București, 1969.

² Fluss, *RE*, S. V 312: der Begriff „Illyrier” ist von Haus aus ganz unbestimmt.

de fapt al doilea (sau: al treilea ori patrulea etc.) termen de comparație există în alte limbi indo-europene (greacă, germanică, slavă, lituană, iraniană, sanscrită etc), iar româna (latino-romanica balcano-carpatică) are cuvinte din acest fond arhaic prin mijlocirea unui idiom (substratul) de tip satem, traco-dacic sau -illyra. Dificila muncă de cercetare comparativă, cu eforturi inezecite nu totdeauna răsplătite cu rezultate sigure, este pentru filologul-fonetician un „joc gratuit, lipsit de orice consecință demonstrativă. Prin aceasta cunoștințele noastre asupra elementului autohton al limbii române nu va spori cu nimic!”, căci munca de peste șapte decenii (după O. Densusianu, supra, p. 47) n-ar fi reușit „să plaseze faptele în cadrul lor natural și să ne explice cum s-a ajuns la forma cuvîntului românesc”. Răspunsul la asemenea nedumeriri confuzioniste a fost dat în *Tribuna* (Cluj), 1971, 25 III, p. 14.

Taulantii et Pyraei" ; Mela (11,55—56) precizează „Partheni et Dasaretæ prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleæ, Phaeaces dein sunt quos proprie Illyrios vocant, turn Piræi et Liburni et Histria" dovadă că „Illyrii" (proprie dicti) nu desemnau toate triburile din „Illyria" înrudite etnic și lingvistic, ci numai o parte redusă, o grupă de populații, „uniune de triburi" în zona de sud a coastei dalmatine, sau chiar un singur clan mai important și puternic, de unde s-a extins asupra celorlalte; un fenomen analog s-a petrecut la traci, cu extensiunea etnonimului „Thracæ" (infra, p. 77). Din zona sudică a Dalmației, numele „Illyrioi" s-a generalizat la greci și mai ales la romani (în legătură cu expansiunea și cuceririle acestora), desemnând și alte clanuri dintre Adriatica, Drava și Dunăre, pînă la vest de Margus. În accepțiunea lărgită este cunoscut termenul încă în sec. V î.e.n., căci se știe că „din țara Illyrilor curgînd spre nord riul Angros [Morava Serbica] iese în cimpia Triballilor și se varsă în riul Brongos. [Morava]" (Herodot, IV, 49). „Regatul Ardiaeilor" sub Agron și Teuta eră „illyric", Agron fiind regele unei părți dintre Illyri (Appian, *Illyr.*, 7), iar Gentius (ceva mai tîrziu) „rege al altor Illyri" (ibid. 9). Semnificația inițială a termenului „Illyrioi" este echivocă, iar tilcuirea etimologică pare a fi dintr-o bază. i.-e. **sel(l)-yr-* cu fonetim grecesc (aspirarea lui s- inițial, *SCL*, 1981, nr. 2, p. 135—142); la fel ca *Thracæ* etnonim i.-e. cu *th-* grecesc (infra, p. 77), desemnînd un trib anume ori o grupă etnic-socială restrînsă, care s-a extins și generalizat înainte de toate în accepțiunea geografică la greco-romani, care-l utilizau, generic pentru o lungă serie de clanuri ce avea fiecare un etnonim propriu. Mit< tîrziu, sub ocupația romană, indivizi din diferite triburi utilizau nu. determinativul general „Illyrius" (nu se menționează nici un „natione Illyrius" în inscripțiile Imperiului roman), ci pe acela deosebit și mai precis, tribal, după vechile clanuri, „natione Breucus, Delmata, Deramista, Ditio, Maezeius" etc, ori al regiunii (provinciei) Dalmația, Pannonia.

Pentru dezvoltarea socială și politică a illyrilor în antichitate este importantă și caracteristică (la fel ca la alte grupe de „indo-europeni") diviziunea în formații tribale mărunte, cu nume și alcătuirii statale (ori prestatale, uniuni de triburi) deosebite, legate între ele prin grai comun, tradiții și forme de cultură materială și spirituală (religie, superstiții, practici etc). Populațiile aparținînd diverselor triburi aveau antroponime și toponime identice sau de același tip, nuanțate de la o zonă la alta, — creații ale aceluiași idiom de tip satem indo-european. Cum s-a spus, illyrii nu au format niciodată o organizație politică unitară, un „stat illyric", care să cuprindă toate sau măcar majoritatea populațiilor de aceeași limbă și teritoriile lor. Triburile erau în permanentă' vrajbă și lupta între ele, la fel ca tracii, celții, germanii ș.a. Dintre chinurile & n inyfia, unele mai puternice, sub conducerea unor căpetenii energice, au izbutit prin forța armelor sau prin uneltiri diplomatice să-și extindă dominația asupra unor teritorii ceva mai întinse, înglobînd cîteva seminții în uniuni și formm'd'principate mai mari („regate", cum. le numesc greco-romanii), cu dinastii ereditate, de scurtă durată; astfel, la mijlocul sec. al III-lea, în sudul Illyriei s-a format lin asemenea „stat" cuprinzînd populațiile illyre dintre riurile Aous și Naro. Discordiile, lipsa de unitate politică-militară, de coeziune au menținut fărîmițarea' și' slăbiciunea politică, incapacitatea de a rezista în fața expansiunii și cotropirii romane, care, profitînd de vrajba și luptele interne a lovit pe rînd triburile și y,uniunile" illyre, le-a subjugat înglobîndu-le în Imperiu, cum a procedat ceva mai tîfziu și treptat cu cele trace. Numărul triburilor illyre este mare, între 80 (cil nurne. etnice illyre) și 100 (inclusiv cele cu nume grecești și „populațiile" din teritoriul unor orașe

dalmatine). Unele triburi au avut un rol istoric sau politico-militar. *Autariatæ, Breuci', Daesitiates, Delmatae, Iapudes, Labeatae, Liburni, Pirustae, Taulanti,* mai ales în lupta eroică de rezistență împotriva anexioniste romane (*Breuci, Delmatae, Daesitiates*) ; altele sînt cunoscute prin numele de mențiuni și „tabele" la autorii greci, la Plinius cel Bătrîn ori în unele neori de formă și •lectură, deci chiar de existență indoielnică (o listă de 70 de etnonime illyre a fost întocmită de Fluss, *RE S. V.*, 325—326, cu unele lacune și erori; listă mai amplă: *Illirii*, p. 30).

Structura psihică, mentalitatea și felul de viață al illyrilor aparținînd destul de puțin onorabilă prin unele pasaje ale textelor antice. Alături de descrieri în culori frumoase, văzute prin optica preocupărilor născuți ale unor scriitori care idealizau „popoarele naturii" în relațiile sociale, din faza finală a comunei primitive (Ps. Scymn., 423), există relații de surse, mai numeroase, care-i descriu ca pe niște oameni cruzi și grosieri, pe furt și piraterie (Liv., X, 2, 4; XXXVIII 17,16 ; Str., VII, 314 etc). Aprecieri și calificative, devenite aproape niște locuri comune literare, în adversarilor romani, sînt frecvente dealtfel despre toate popoarele incluse inclusiv despre traci. Pe de altă parte, se cunosc calitatea de excelență în bravura și disprețul de moarte al illyrilor; femeile încă luptau alături în situații desperate. îndelungatele lupte pentru libertate duse împotriva lor timp de peste două veacuri sînt mărturia vie a virtuților illyre, a caracter etnice pe care romanii le-au simțit, apreciat și exploatat în largă măsură în recrutarea masivă a tinerilor illyri în formațiile auxiliare și în legiunile trupele speciale, unde ei au format un element de elită timp de patru secol sprijin de nădejde al Imperiului. Istoriografia modernă a recunoscut valoarea lor de oameni sobri, trăind o viață familială socială ordonată, neînfricat dar prea puțin înclinați spre dezvoltarea vieții civile (în epoca preromană mult păstori decît plugari, cum îi prezintă istoricul Romei¹. S-a relevat și menea spiritul practic, hărnicia și tenacitatea, concepția pragmatică a vieții, care ar explica în oarecare măsură lipsa științelor despre dezvoltare și în general a simțului și preocupărilor artistice, puținătatea divinităților practicilor religioase etc. ; erau trăsături în oarecare măsură diferite de cele constatate ori presupuse de erudiții moderni la vecinii răsăriteni ai illyrilor: dacii². Aspirații înalte, idealizante, sentimente de mindrie și orgoliu. Imaginile a propriei superiorități a colectivității și a indivizilor la illyrii și la traci și la alte populații „indo-europene" încă în faza arhaică, se reflectă plastic în numele proprii, atît de triburi, cît și de persoane.

Prin analogii și comparații cu vecinii, se poate admite ca lucrul de civilizația originală indigenă illyră s-a dezvoltat în dimensiuni mai modeste decît la alte popoare antice, de ex. la traco-daci. Oricum, însă au creat o cultură materială remarcabilă în epoca preromană și au dat scriitori ca Ennius (din familia Cornelius Bpicadus și poate alții, ca și comandanți și împărați în fruntea riului roman.

Limba illyrilor din nord-vestul Peninsulei Balcanice a dispărut și a fost lase (cît putem ști actualmente) nici un document scris, nimic în afara de aceste. Pretinsa inscripție în limba illyră, descoperită în 1898 în nordul

¹ Th. Mommsen, *Romische Geschichte*, ed. VI, voi. V (1909), p. 182.

² W. Tomaschek, *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XXIII 1

s-a dovedit a fi creștină și scrisă în limba greacă *. Fragmentele constau din elemente lexicale, cuvinte izolate (glose) și nume proprii purtate de oameni, zeități și locuri (localități) din Illyria. Glosele sînt în număr de abia 3—(4 ?) : *rhinos* „negură”, *sabaia* „bere (de mied)” și *sibyna* „lance”; dar niciuna nu are o etimologie acceptabilă și concludentă, încît nu pot fi deocamdată utilizate pentru istoria illyrei balcanice. Singurele materiale de limbă ce pot fi luate în considerare și au fost utilizate pînă acum sînt numele proprii de persoane și de locuri †, asupra cărora este necesar a zăbovi puțin în acest loc, căci valoarea lor filologic-lingvistică nu a fost apreciată tocmai just de către unii filologi. Astfel, la alegerea materialului onomastic în vederea studierii limbii illyre, A. Mayer (ca mai înainte N. Jokl) a „preferat” (cum spunea; de fapt însă a utilizat aproape exclusiv) toponimia din Illyricum, pe motiv că aceasta ar avea mai mare stabilitate și putere probantă lingvistică, în timp ce antroponimele ar fi „lipsite de atare probă reală, fiind în plus adeseori adevărate cuvinte migratorii” ‡, — afirmație ce este în același timp adevărată și falsă, căci dacă numele de localități, riuri și munți sînt legate de teren (de locuri) și nu pot emigra, se schimbă mai greu, antroponimele (care în general sînt mult mai vechi, de formă și alcătuire arhaică) emigrează ușor, odată cu oamenii care le poartă; dar sînt mai puternic legate de persoane, de populația respectivă. Numele de persoane sînt cele mai specifice produse ale vieții sociale și psihice, ale limbajului familiar și social; ele sînt mult mai semnificative pentru idiomul și psihicul unui trib sau popor. De aceea, numele personale nu sînt de considerat ca „vielfach wahre Wanderworte”, ci în cazul illyrilor mai ales (ca și al traco-dacilor) ca tipice, fiind și valoroase materiale de limbă (lexicale) și documente istorice, în lipsa textelor sau a fragmentelor (glosele) directe ale limbii cotidiene respective. Nume de oameni ca *Dasius*, *Dazos*, *Dast*, *Epicadus*, *Grabos*, *Pladomenus*, *Verzo*, *Zanatis* sînt specifice, exclusive la illyri, după cum la traci sînt tipice alte serii (ca *Aulutralis*, *Burebista*, *Dizapor*, *Eptacentus*, *Sudicentus* etc), altele la grecii antici (*Aristophanes*, *Aristoteles*, *Demosikenes*, *Pericles*, *Philippos* etc.) — pe care niemi nu le-a considerat „wahre Wanderworte” și nu le-a desconsiderat din punct de vedere lingvistic-etimologic. Important, esențial este a li se stabili originea, apartenența etnică și migrațiile eventuale pe care le-au făcut antroponimele în antichitate (odată cu colonizarea greacă, cucerirea romană, expansiunea illyrilor și a traco-dacilor în lumea antică, desnaționalizarea și schimbarea de nume și de limbă etc). Intrucît se constată că un nume (fie geografic, fie personal) este autentic illyr (ori tracic), ca produs al comunității populare, al limbii lor, el e

* L. Ogenova, *Izsledvanii v cest na akad. D. DeSev* (Studia in honorem D. Decev) Sofia 1958, p. 333-340 = BCH, LXXXIII 1959, p. 794-799. O. Parlange, *Studi Messapici*, Milano, 1960, p. 235—236. Trei alte asemenea inele-pecetii cu inscripție paleocreștină în nordul Bulgariei • *Blab*, XXXI 1969, p. 250—253.

† Numele proprii și glosele illyre se află în partea a II-a a monografiei citate la n. 1 (care înlocuiește vechile colecții lacunoase și eronate: H. Krahe, 1925 și 1929, A. Mayer, 1957”).

‡ La sfîrșitul studiului din *Glotta*, XXIV, p. 203, A. Mayer, precizînd criteriile și principiile sale (ce ar fi trebuit să figureze în fruntea, nu la coada articolului) afirmă „mogen auch manche[?] Deutungen wie dies in der Natur der Sache begründet ist, unsicher erscheinen, so fallen wieder andere (da sie als Ortsnamen in den durch die natürlichen geographische Lage und Beschaffenheit gebotenen Realproben eine Bestätigung der sprachlichen Erklärung finden) um so schwerer ins Gewicht. Dieser Realprobe ermangeln die Personennamen, die dazu vielfach wahre Wanderworte sind; darum war Sparsamkeit in der Heranziehung dieses Materials geboten”. Atare „Sparsamkeit” vine din faptul că valoarea lingvistică a antroponimelor n-a fost înțeleasă de autor, incapabil să formuleze etimologii juste în acest sens ori a utiliza corect pe cele valabile, date mai demult (*Dasius*, *Verzo* etc), în loc de a confecționa numeroase tilcuiri „etimologice” neverosimile, majoritatea total lipsite de probabilitate.

semnificativ pentru acest idiom, pentru stabilirea poziției lingvistice. Este de apartenență echivocă ori apare ca împrumutat, valoarea lui scade, devine nulă. Toponimele și antroponimele unui teritoriu sînt măsură semnificativă și importantă pentru limba populației respective, îndeplinesc două condiții firești și elementare : a) precizarea apartenenței lor, adică a populației care le-a creat și le purta; b) stabilirea etimologiei conform criteriilor limbii căreia aparțin. Dat fiind că, în actuala stare, nu s-a stabilit că din limba illyrilor balcanici avem numai nume proprii, este de releva din nou că ele sînt alcătuite din cuvinte (rădăcini, baze) obișnuite, dar cu nuanțe deosebite, semnificative și specifice în limbajul cotidian al unei părți integrante a limbii vii a comunității populare respective. Acestea sînt fost verificate pe deplin la toate populațiile de limbă indo-europeană și la sistemele onomastice se încadrează organic în structura lexicală a limbii respective. În idiomurile binecunoscute (greacă, germanică, slavă, indo-iraniană), s-a stabilit felul cum lexicul cotidian este perpetuat și dezvoltat în număr și existînd un desăvîrșit paralelism ce ilustrează geneza și semnificația (inițială) a numelor proprii, a căror tilcuire se prezintă pentru acest teritoriu cu majoritatea cazurilor promptă, ușoară, evidentă (gr. **ΑΤΤΙΟ-ΑΣΣΥΤ**?, etc). Situația trebuie să fi fost identică la illyri și la traci, care însă lipsește lexicul propriuzis al limbii în documentarea de cunoscută (pune azi), încît numele proprii pot să fie considerate ca un succedat materialului lexical dispărut, în măsura în care ele pot fi tilcuite etimologic. Glosele illyre sînt atît de puține și neconcludente, încît este imposibil să se stabilească numai din ele, faptele de limbă, fonetica și lexicul illyric. De aceea, s-a trecut și se recurge astăzi în măsură încă mai mare, (de voie, de nevoie) la tratatul lingvistic al numelor proprii, pe baza cărora poate fi stabilită o parte din lexic și unele sufixe derivative.

Pentru a determina poziția limbii illyre, sînt necesare (cum s-a vădit și infra) în primul rînd etimologii (cuvinte ori măcar nume) valabile, grupate într-un sistem unitar fonetic și morfologic. În sectoarele ca și în cel tracic, marea masă a materialului onomastic a rămas pînă în cea mai mare parte neexplicată, chiar inexplicabilă etimologic, ori cel puțin inconcludentă sub acest raport, căci din totalul de aproximativ 1000 nume (300 toponime, 600 antroponime, 80 etnonime, 20 teonime), a căror 10% se pot prezenta, în starea actuală a cunoștințelor, etimologii, acceptabile sau chiar sigure sînt numai pentru vreo 50—60 nume. Cu a procedînd rezonabil și foarte prudent, se poate stabili în chip mulțumitor lingvistică a illyrilor balcanici.

Fonetica limbii illyre pare a fi întrutotul identică celei din majoritatea sunetelor din limba de bază comună indo-europeană fiind și transmise ca stare fără modificări. Inovațiile, relativ puține, sînt tipice și plin explicabile în cadrul grupului satem de idiomuri i. — e., unde illyria (de tracă) poate fi considerată în multe privințe cea mai apropiată de protosatem „arhetip” al limbii comune „indo-europene”, primitive. A) *Vocalele* distincte, *a*, *e*, *o* (tendință de trecere la *a*, cazuri destul de numeroase și sigure și deplin concludente), ca și *i* (alternare cu *e*, ori simplă grafie diftongii în majoritate păstrați {*ai*, *au*, *eu*); B) *consoanele* cunoscute și pierdute în trei grupe: mediile aspirate pierd aspirația (*bh*, *dh*, *gh* > *b*, *d*, *g*), labiale pierd elementul labial (*ku*, *gu(h)* > *k*, *g*), oclusivele palatale sînt contopite cu spirante (*k'*, *g'(h)* > *s*, *z*), uîtimile două fenomene fiind dovezi evidente

caracterul satem al illyrei (și messapiceii din Italia sud-estică); este un fapt decisiv pentru poziția illyrei în ansamblul indo-european. Celelalte consonante, majoritatea lor, sînt conservate fără nici un fel de modificări (*n, m, r, l, p, b, t, d, k, g, s*), indiferent de situația lor în cuvînt.

Poziția limbii illyre poate fi definită pe scurt: un idiom indo-european independent, din grupa *satem*, la fel ca balto-slava, indo-iraniana și traco-dacica; din acest grup illyro-messapica este reprezentantul cel mai avansat spre vest. S-a afirmat de unii că illyră ar fi fost învecinată și apropiată (înrudită) cu limbile germanice⁸; aserțiunea nu este cîtuși de puțin verosimilă ori probabilă, în primul rînd din cauză că germanica e de tip centum, iar illyră satem. La fel cu veneti⁹, populație de limbă centum, illyrii nu puteau să aibă decît legătura firească de înrudire veche indo-europeană, deși ca vecini s-au influențat desigur în mare măsură și s-au amestecat în zonele de contact, în epoca istorică a antichității ca și mai înainte. Afinități mai strînse, în primul rînd lingvistice, aveau illyrii desigur cu balto-slavii, dar nu în sensul și prin elementele ce au fost invocate¹⁰ și care fiind alese greșit ori înțelese incorect nu pot servi la nimic util și concludent; ci prin înrudirea firească, genetică între două idiomuri indo-europene de tip satem. Afinitate mai pronunțată și evidentă există între illyră și traco-dacică, pe care este necesar să o examinăm ceva mai atent (infra, p. 83—87) despre romanizarea illyrilor și dispariția limbii lor, petrecute într-o vreme apropiată și în condiții identice cu ale tracilor, p. 88—93.

2. TRACO-GEȚII¹¹

Teritoriul, cultura, istoria. Pentru orientarea generală asupra populațiilor traco-geto-dace sînt date cîteva elemente informative cu privire la triburi, așezare geografică, forme de viață socială-economică, asupra cărora există de altfel o bibliografie abundentă (cf. nota 11). *Thracēs* și *Thrace* (Tracia) sînt noțiuni etno-geografice de extensiune și conținut variat, cuprind în general marea grupă de triburi, înrudite prin limbă și forme de viață social-economică, ce locuiau în vastul teritoriu din nord-estul Peninsulei Balcanice, anume nu numai

⁸ Hans Krahe, *Sprache und Vorzeit*, Heidelberg, 1954, p. 98—108, citind niște nume ori sufixe în Germania și Boemia, ca *Veneai*, -st în *Naristi*, ori *Bateinoi*, *Corcontoi*, *Leucaristos*, *Calisia*, *Setovia*, *Coridorgis* etc., atribuite greșit (fără nici un temei documentar) illyrilor de către autorul german, adept fervent al tezei filologice și istoriografice „panillyriste”; cf. observațiile noastre critice în *CerLg*, V 1960, p. 180.

⁹ Despre limba venetă: H. Krahe, *Das Venetische. Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen* (Sitz.ber. der Heidelberger Akad. der Wissenschaften, phil.-hist.Klasse, 1950, 3. Abh., 33 p.); G. Battista Pellegrini, *Nuove osservazioni su iscrizioni venetiche e latine*, în *Rendiconti Accad. Lincei*, VIII 1953, p. 501—524; *Le iscrizioni venetiche*, Pisa, 1955. J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden, 1961, 200 p. (recenzie: R. Katicic, *Beiträge zur Namenforschung*, XIII 1962, p. 308-309).

¹⁰ H. Krahe, *Sprache und Vorzeit*, p. 108—114, considerînd, de ex., ca relice illyre în teritoriu baltic nume ca *Bolausen*, *Speriti* ș.a., care nu sînt probabile, n-au valoare istorică doveditoare în acest sens, la fel ca aproape tot materialul „comparativ” illyr. și baltic oferit insistent în același scop de către autor și de alții (A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, I, p. 5—6, nimic valabil); *CerLg*, V 1960, p. 180.

¹¹ Date și bibliografie mai ample asupra populațiilor traco-dace în monografia *LbTrD*. (ed. II, 1967), de unde proviu toate informațiile și rezultatele din acest paragraf și unde se cuprind toate citatele ce nu mai sînt repetate aici (SprThrD). — *Thracō-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 351 p. (p. 13—51 *Histoire des recherches thracologiques en Roumanie*, R. Vulpe); R. Vulpe, *Studia thracologica*, București, 1976.

în *Thracia* propriu-zisă (aproximativ între Marea Egee și Munții Balcani), ci și în teritoriile înconjurătoare dintre Marea Neagră, M. M. pînă la hotarele Macedoniei și Illyriei, Dunăre, ca și regiunea la marele fluviu pînă în Carpații Galiției și stepele sarmatice (daco-geții liberi, nesupuși de romani), iar mai la est importante enclave în z. Azov și a Bosforului cimerian¹². în afara Peninsulei Balcanice, spre locuie de traci, insulele Mării Trace (Thasos, Samothrace, Lemnos, Tenedos etc), ca și o parte din vestul Asiei Mici. Populații trace înrudite cu ele trăiau în *Bithynia*, *Mysia*, *Phrygia*, *Troa*, *Asia*, *Lydia*, cum o dovedește și toponimia, dar mai ales antroponomia acelor teritorii unde elementele trace s-au amestecat cu alte populații (asiane, egeice, grecești etc). Limitele geografice ale teritoriului etnic trac nu pot fi stabilite cu exactitate, pe de o parte din cauza lipsei de informații disponibile ori a totalei lipse de date, pe de altă parte din cauza amestecului tracilor cu alte seminții și a expansiunii masive de la tracilor în diferite epoci mai ales spre sud, în Grecia, insulele Egee și Asia Mică.

Etnonimul *Thrax* (*Threx*), cunoscut încă în epopeile homerice, a fi de origine ori măcar de fonetism grecesc (aspirată *Th*— nu *th*) cu etimologie obscură, cu accepțiune inițială echivocă, înainte de a fi aplicat toate triburile trace dintre Marea Egee și Balcani, care aveau nume tribale deosebite și care cu greu și-ar fi putut atribui un nume comun cu seamă că, fiind „în veșnică vrajbă între ele, puteau prea puțin să aibă o conștiință de apartenență lor comună”¹³. Denumirea colectivă și generică „Thracēs” se pare că a fost dată inițial unui sau unor clanuri din nord-estul teritoriului trac, în epoca protoistorică, la cea 1000 î.e.n.), și apoi treptat asupra tuturor sau a majorității triburilor de limbă tracă între Marea Egee și Dunăre, nu însă în aceeași măsură asupra celor din nord-vestul fluviului, care continuau să poarte nume tribale specifice (daci, costoboci etc), vorbind aceeași limbă cu tracii meridionali. Sinteticele trăsăturile somatice și psihice ale traco-geților, fiind cunoscute cu precizie, sînt deosebite de cele ale tracilor, fiind cunoscute cu precizie și abilitățile intelectuale și virtuțile etnice. Muzica, religia, medicina populară și artele meșteșugărești dezvoltate de traci erau unanim apreciate de romani, iar aportul traco-frigian la cultura elenică a fost considerat ca divinități ca *Dionysos*, *Sabazios*, *Semele*, *Seirenes*¹⁴, *Silenus* etc, medicamentele: zeul „medic” *Aesculapios*¹⁵, plante medicinale geto-dace, cîteva importante în limba greacă¹⁶ și o serie de mari figuri ale civilizației elenice (de ex. cel mai de seamă istoric Tucidide¹⁷, artiști ca *Brygos*, antroponime trace, gramatici ca *Dionysios Thrax*, cîteva filologi elenici și romani) și romanii tracii au jucat un rol militar și politic

¹² Elemente traco-getice în regatul bosporau: G. G. Mateescu, *EDR*, II 1924, (cu exagerări și erori); L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nord-östlichen Balkanhalbinsel*, Praga, 1955, p. 278-293; *SCIV*, IX 1958, p. 303-331 (I. I. Russu); dirii nord-vestice a tracilor: I. Andrieșescu, *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 1—11; *viem*, *Steaua*, Cluj, 1955, nr. 6, p. 114—116 ș.a.

¹³ Kretschmer, *Einl.*, p. 171-172.

¹⁴ *StCl*, IV 1962, p. 319-330.

¹⁵ *Aesculapios. Contribuție la preistoria medicinei*, în *Istoria medicinei* (Studii de etnoistorie), București, 1957, p. 9-24.

¹⁶ De ex.: *ambon*, *basileus*, *bascanos*, *brabeus* ș.a.; *StCl*, VII 1965, p. 109—117.

¹⁷ Istoricul „atenian” Tucidide era fiul tracului metec *Oloros*; cf. *BIAB*, XVI 1955, Sbornik G. I. Kazarov, I (Die Herkunft des Historikers Thucydides).

în urma răspîndirii și asimilării lor *m* societatea și statele elenistice și chiar în republica romană (din sec. I î.e.n. este de menționat numai un nume celtic: căpetenia răscoalei sclavilor din Italia, *Spartacus*¹⁸). Cu deosebire, în Imperiul roman și la Roma, tracii au avut un rol de prim rang în unitățile auxiliare și în legiuni, în trupele urbane (praetoriani, vigili etc.)¹⁹, iar începînd cu sec. al III-lea în ierarhia armatei și în conducerea militară-politică a Imperiului: din rîndul tracilor s-au ridicat mulți șefi militari celebri și împărați (cei mai de seamă: Maximinus Thrax²⁰, Claudius II, Aurelianus, Galerius și Maximinus Daia, Constantius Chlorus și fiul său Constantinus I²¹, Ivcinius, Iulianus Apostata, Aetius, Marcianus, Deon I, Vitalianus²², Iustinus I și Iustinianus²³, Belisarius, Focas); acest fenomen istoric-cultural și social-etnic neglijat pînă în ultima vreme a fost pus în lumină de o monografie istorică recentă²⁴. Cum o dovedesc numeroase inscripții și știrile literare, tracii din Moesia (cu Dardania) și Tracia s-au păstrat, în bună parte romanizați ori grecizați, fără a dispărea deodată ca neam în primele veacuri ale Imperiului roman. Există știri despre graiul lor, ca și numeroase [antroponime naționale (ex.: *Belisarius*, *Boraidēs*, *Seuthēs*, *Zimarchus*, *Ziper Thrax* etc.) pînă în sec. VI și începutul sec. VII, cînd limba lor (împreună cu toate numele proprii) a dispărut în fața celei latine-romane și a celei slave, iar masa populației deznaționalizate a tracilor s-a transformat (cu multe adaosuri și amestecuri) în popoarele ce locuiesc începînd din sec. VI — X î.e.n. aceste teritorii: români, slavi (în primul rînd bulgari) și poate în albanezi.

(ictio-daeu (cf. infra, p. 168—190) sînt considerați ca formînd o grupă deosebită în marea familie a triburilor tracofone, avînd un rol important în procesul etnogenezei românilor. Cu numele de „geți” (Getae) grecii și romanii desemnau principala ramură de nord a tracilor („geții sînt cei mai viteji și drepti dintre tracii”: Herodot, IV 93; „geții tracii” Strabo, VII 295; Scymnos 659), locuind între Munții Haemus (Balcani), Marea Neagră și Dunăre pînă la riul Osma (Osem), ca și în teritoriul de pe malul stîng al cursului inferior al Dunării (Muntenia, Moldova etc). Grupa de nord-vest a traco-geților, în Carpați și podișul Transilvaniei, apare sub numele diferit, de „daci”, care sînt însă numiți uneori și „geți” de autorii greci și unele inscripții, după cum apar „daci” și în Moesia Inferior²⁵. Nu putem ști deocamdată cu siguranță deplină care este semnificația și rostul celor două numiri regionale deosebite

(geți, daci) pentru o populație ce se întindea din Dobrogea pînă la Tisei și chiar mai la vest și nord-est; sigură este o înrudire strînsă a titateea de limbă între geți și daci, cum atestă știrile antice, precum vorbeau aceeași limbă (Strabo, VII 305; Iustinus, XXXII 3, an, *Prooem.*), fiind în aceeași măsură „Thracēs” ca și moesii, tribii byzii ș.a. de la nord de Haemus. Resturile de limbă ale geto-dacilor (duse numeric decît ale tracilor meridionali): nume de plante, meșteșuguri, nume proprii de persoane și locuri, prezintă nuanțe deosebite regiilor respective. Cuvintele (ori elementele onomastice) cu etimologie clară sau foarte probabilă arată că este vorba eventual numai de o diferențiere dialectală între daci și tracii la sud de Dunăre și de Haemus. Geto-dacii din stînga Dunării încă erau diferențiați în triburi numite de romani „gentes” (posibil cu „popoarele” menționate de geograful Ptolemeu în provincia romană Tracia) dar sub raportul culturii materiale și al formelor de viață socială și politică, daco-geții alcătuiau o străveche și firească unitate organică cu restul semnișilor trace, nefiind nici „superiori”, nici inferiori acestora. Diferențele locale în masa triburilor trace au intervenit abia tîrziu, în care o parte dintre tracii au suferit mai intens efectele influenței grecești (respectiv din partea altor cercuri de civilizație: scitică, celtică etc), cu deosebire în zona din apropierea țărmului Mării Egee și în regiunile Negre²⁶.

Limba tracilor, la fel ca și cea illyră, a dispărut în urma invaziilor latine, greacă și slava în gura populațiilor locale traco-dace. Din adevărul indo-european se cunosc azi numai resturi fragmentare, nici un text în poziție în afară de inelul de aur de la Ezerovo. (eventual alte asemenea și formulele din inscripțiile frigiene (în Asia Mică); cea „cärticică” „getice” scrisă de poetul Ovidius în surghiun la Tomis s-a pierdut). Distanța dintre textele în limba tracă este deocamdată dubioasă. Din textele numai de fragmente: cuvinte (glose) și nume proprii din limba tracă și dacilor, care pot fi utilizate (din lipsă de texte) pentru studiul etimologic al lexicului, în parte și al morfologiei (sufixe, derivare, compuneri). Răspîndirea lingvistică traco-dac se împarte în cinci categorii: a) inelul de aur de la Ezerovo, cu litere grecești, *scriptio continua*; b) separarea cuvintelor și interpretarea textului nu a putut fi făcută în parte; nici un cuvînt nu poate fi considerat citit și explicat în parte; c) învingător; așa încît textul rămîne deocamdată inutilizabil pentru studiul bii trace (la fel ca alte „inscripții” atribuite tracilor); d) glose de 70 — 80, păstrate de lexicografi (în special Hesychios și Photios) și autori greci; majoritatea nu sînt explicate etimologic, puține din ele pentru cunoașterea foneticii și lexicului; e) numele dace de plantă și animale, în număr de 57 (Dioscoride, Pseudo-Apuleius), din care adevăratele de 15 pot fi utilizate pentru studiu lingvistic, restul fiind fie corupte fie de altă origine (latină, greacă) și de sens discutabil; f) nume proprii de persoane, triburi, divinități, localități și elemente geografice deosebite de autori, inscripții, papyri, monete, constituind un important

¹⁸ Bibliografia mai veche despre arheologia și istoria geto-dacilor era indicată în *StCl*, III 33-35. *SprThrD* p 41-43; ultimele monografii asupra Daciei preromane sînt de H. Dacicoviciu *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; I. Glodariu, *Limba dacică și Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1974; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, Cluj, 1975, ed. II, 1976.

¹⁸ *Spartacus*, în *RE*, III A (1929), col. 1528-1536 (Miinzer); D. Tudor, *Răscoala lui Spartacus*, Editura științifică, București, 1963; A. Bodor, în *StCl*, VIII 1966, p. 131—141 ș.a.

¹⁹ De ex. *EDR*, I 1923, p. 57-288.

²⁰ *SCIV*, XX 1969, „ 237-243.

²¹ *Obîrșia împăratului Constantinus I*, în *ActaMN*, II 1965, p. 295—305.

²² în *Omagiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1964, p. 133—138.

²³ în *Omagiu profesorului Ioan Lupaș*, București, 1941, p. 775—784.

²⁴ Răspîndirea, numărul mare și importanța tracilor în lumea elenică au fost puse în lumină de o teză a noastră inedită (1942), iar expansiunea și rolul lor în Imperiul roman și prebyzantin, între veacurile III—VII au fost ilustrate, pe baza documentației ample istorice-literare, epigrafice și papyrologice, în monografia noastră *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium, veacurile III—VII*, București, Editura Academiei R.S.R., 1976, 182 pagini, care a demonstrat că numărul și importanța lor în lumea romană și prebyzantină erau mult superioare față de cit s-a presupus și admis în baza cercetărilor anterioare (Tomaschek, Mateescu, Philippide, Beșevliev ș.a.).

²⁵ în Dobrogea, la Adamclisi, *CIL*, III 14437,2; despre această inscripție și dacii menționați în ea: D. Tudor, *Cohors I Cilicum in Scythia Minor*, în *Analele Universității*, București, 5, 1956, p. 51-56.

lingvistic, a. cărui valoare calitativă și cantitativă contribuie la cunoașterea indirectă a lexicului, foneticii și sufixelor derivative; e) inscripții frigiene (în alfabet grecesc) descoperite în Frigia, Galatia și Lycaonia, a căror interpretare este însă în cea mai mare parte nesigură ori cu totul neprobabilă (amestec de cuvinte grecești etc.); onomastica frigiană fiind diferită de a tracilor și bitinilor, nu cunoaște numele compuse, ci aproape exclusiv nume simple de tip „asianic”, hipocoristice (*Atta, Nana, Tatta* etc). Dintre glosele frigiene, unele au etimologie clară (*azen, balen, bedy, zelcia, zemelen*), cu fonetism de tip satem indo-european²⁷.

Majoritatea fragmentelor (cuvinte-glose, nume proprii) traco-dace sînt încă neexplicate etimologic și neînțelese, adică inutilizabile pentru istoria limbii, pentru studiul ei comparativ-istoric. Ca și în cazul limbii illyre, sarcina de bază este aici etimologia, explicarea genetică (înrudirea) elementelor lexicale din care se poate constata fonetica, morfologia și lexicul limbii, în sectorul etimologiei traco-dace s-au comis numeroase erori cauzate de modul superficial cum s-a lucrat uneori în trecutul îndepărtat (prin a. 1880—1890), ca și mai recent: alegerea greșită a materialului considerat trac (de Tomaschek, Seure, Mateescu, Jokl ș.a.), aplicarea forțată a unor legi fonetice grecești, celtice etc. la cuvintele trace. Prin utilizarea integrală a experienței și rezultatelor pozitive și valabile aduse de înaintași, respectînd și aplicînd consecvent legile fonetice ale limbii trace și semantica generală, s-au putut obține rezultate mai ample și durabile în etimologia și istoria limbii tracilor; au fost studiate și interpretate un număr mai mare de nume proprii: a) antroponime (nume de persoane, triburi, divinități); b) toponime (localități, locuri, ape etc), avînd un conținut semantic deosebit ce poate fi identificat prin compararea nomenclaturii traco-dacilor cu cea a grecilor, slavilor, celților etc. Cîteva glose și mai multe nume proprii trace au pînă acum o soluție etimologică rezultată din legătura cu o rădăcină (grupă de cuvinte) ori măcar cu un cuvînt dintr-un idiom indo-european. Din ele se poate stabili relativ ușor și cert fonetica limbii trace, care se rezumă în următoarele caracteristici: a) *vocalele a -e -o* din vechea serie sînt păstrate, precum arată cazuri numeroase și sigure în cuvinte și nume trace; existau fără îndoială pronunțări dialectale, locale, tirzii, ca și variante de grafii etc. (*e* redat prin *a*, ori prin *i*); *o* este conservat în majoritatea cazurilor, puține exemple de trecere la *a* (dublete ori forme paralele), cîteva alterări ca *u* și *y*; *u* păstrat ca atare, rar

²⁷ Resturile de limbă traco-dacă și frigiană au început să fie colectate în veacul XIX și studiate de franco-germanul Paul De Lagarde, August Fick, Wilhelm Tomaschek, Gustav Meyer, Paul Kretschmer și alții; un vast repertoriu de material lingvistic-onomastic trac, frigian și dacic (glose, nume proprii) a dat la a. 1893—1894 austriacul Tomaschek (*Die alten Thraker*), cu interpretări etimologice unele bune, multe eronate. Prețioasă, utilă și chiar azi încă indispensabilă este excelenta *Einleitung in die Gesch. der griech. Sprache* (1896) a lui P. Kretschmer, p. 217—243 „Die Stellung der thrakisch-phrygischen Sprache”; unele rezultate mai noi în art. „Thraker (Sprache)”, *RLV* XIII (1929), p. 284—296 de N. Jokl, cu numeroase etimologii (nu toate valabile, unele strimbe) și orientare bibliografică. Colecția *Die thrakischen Sprachreste* a lui Dim. Detschew (Wien, 1957, 587 pagini) are numeroase lacune și erori (cf. primele rectificări ale noastre în *SCIV*, IX 1958, p. 213-217, cu amplificări în recenzia din *Dacia*, II 1958, p. 520-526; *CercLg*, VI 1961, p. 226—227, ca și în IX 1964, p. 326—332), urmate de altele mai ales în Bulgaria, de care însă nu s-a ținut deloc seama în ediția stereotipă publicată tot acolo în 1976; repertoriul decevian trebuie să fie refăcut din temelii ori să se întocmească uii alt repertoriu critic și absolut complet al tuturor resturilor limbii trace și daco-getice. Materialul fragmentar (glose, nume proprii) traco-dacic ce poate fi explicat etimologic este expus și analizat în monografia citată (*LbTrD, SprThrD*), la care vor fi de făcut unele rectificări și adaosuri. Cf. I. I. Russu, în *Ades du IIe Congres International de Thrakologie* (1976), București, 1980, III, p. 107—111.

redat prin *y*. Diftongii *ai, ei(7), oi, au, eu* sînt păstrați ca atare; b) „> *v* (cîteva cazuri de *b*); oclusivele surde *k, p, t* și sonore *b, d, g* sînt ținute ca atare, iar mutația consonantică (Dautverschiebung) în tracă probabilă, în baza celor cîteva cazuri izolate *th, kh* ori *ph* ce par m forme grecizate tîrzii ale numelor trace cu *t, k, p*; mediile aspirate *dh, gh* își pierd aspirația: *b, d, g*; oclusivele palatele *k', g'(h)* sînt tate prin spirante postdentale *s* și *z*, fenomen „satem”, la fel ca zarea labiovelarelor *ku* și *gu(h)* în *k* și *g*; lichidele sînt conservate (unele cazuri tirzii de disimilare și confuzie între ele), la fel ca *r* este conservat în orice poziție, iar grupul *sr* intercalează un *t* (*Str tr os*).

Poziția lingvistică a tracilor în ansamblul indo-european este clar de trăsăturile fonetice rezumate mai sus, care arată un con remarcabil în tratarea sunetelor din vechiul sistem fonetic al limbii. Cele mai multe sunete sînt păstrate ca atare, fără modificări, potrilor unui idiom satem (alterate numai mediile aspirate, oclusivele și labiovelarele), din grupa europeană estică. În ce privește pozi trace, pe baza cercetărilor mai vechi și a rezultatelor concrete și ample dobîndite în ultima vreme, sînt valabile în linii mari opinii late în sec. al XIX-lea, confirmate prin noi materiale lexicale cu limpede ori acceptabilă: traco-daca este o limbă de sine stătătoare, pul europeană satem, ca atare înrudită în primul rînd cu illyră din ne Peninsula Balcanice și Calabria-Apulia (messapica), apoi cu bal cu iraniana.

Numele proprii (toponime și antroponime) ale traco-dacilor sînt și variate, constituind un material lingvistic și istoric deosebit de semnificativ pentru structura limbii, mentalitatea comunității populare, trudu durată și răspîndirea teritorială a elementelor etnice respectivitatea covîrșitoare a numelor traco-dace sînt exclusive și tipice la ac lații, foarte puține din ele află unele analogii ori coresponden popoare de limbă indo-europeană (illyri, greci etc). Relevînd ca originalitate a materialului onomastic traco-dacic, este necesar a gruparea din punct de vedere semantic și deci etimologic în: a) *ar b) toponime*, care au comune cîteva radicale și majoritatea sufix privește cantitatea lor, prima grupă are aproximativ 1190 nume (8 300 compuse bimembre), a doua 910 (700 simple, 210 compuse); mastica traco-dacică este mult mai bogată decît cea illyro-messapică p. 75). Numele personale purtate de traco-daci erau individual micile par să fi lipsit, fiecare persoană avea inițial un singur num ația era indicată prin numele tatălui în cazul genitiv. Prin romaniz cizare, traccii (ca și illyrii) au abandonat pe încetul numele națio șești primind nume grecești și romane, ceea ce se observă de la fa'alta; numele trac este păstrat adesea drept cognomen (al trei din sistemul onomastic roman cu „tria nomina”: P. Aelius *B Aulucentus* ș.a.), atît la oamenii liberi, cît și la iiberti; uneori „barbar” apare în loc de „signum” (poreclă: Aelius Valens qui Numele se repetă în mai multe exemple, zeci chiar sute de ate 370 cazuri, *Teres* 125, *Seuthes* 115, *Cotys* 90 etc), în funcție de p și eventual de semnificația lor etimologică (ce este însă nesigură o cută peritru noi). Toponimele se repetă mai puțin în diferite locu

cazurile de dublete, dar elementele toponomastice indicînd „sat, oraş”, *-dava*, *-para*, *-basta*, ori „cetate, burg” *-bria*, *-dizos* se repetă, natural, în diverse toponime. în ce priveşte alcătuirea (analiza morfologică), numele proprii trace sînt de două categorii: a) compuse bimembre (*Aulu-centus*, *Dece-balus*, *Eptatralis*, *Pie-porus*; topon. *Comi-dava*, *Germi-sara* etc.); b) simple (dintr-un singur element radical, temă) cu sau fără sufix derivativ (*Bendis*, *Bithus*, ori *Abro-zes*, *Dria-zis* etc), în majoritate fiind cele simple dintr-un element radical. Numele compuse (bimembre) sînt la traco-daci cam un sfert din totalul numelor proprii, relativ mult mai numeroase decît la illyro-messapi (maximum 30). în numele compuse trace (la fel ca în numele greceşti, slave, celtice etc), primul element alcătuitor este de obicei un adjectiv determinativ al celui de al doilea (substantiv), de ex. *Germi-sara* „caldă apă (izvor)”, *Diu-zenus* „din zeu născut” ori „de divină origine”. în compoziţie, la numele trace elementele alcătuitoare au în general un loc fix; fie în partea iniţială (*Aulu-*, *Dini-*, *Dia-*, *Epta-j*, fie la sfîrşit (*-centus*, *-poris* etc). Numele traco-dace simple (dintr-un singur element radical) şi chiar unele din cele compuse au şi sufixe derivate, adăugate la tema de tip indo-european a cuvîntului; sufixele (de aceeaşi origine i.-e. cu tema) sînt aceleaşi serii la antroponime şi la toponime, identice ca formă, dar probabil diferite ca semnificaţie, ceea ce nu se poate constata din cauza necunoaşterii semnificaţiei etimologice la majoritatea covîrşitoare a numelor proprii.

Dispariţia limbii trace. Ştirile despre traci şi fragmentele din limba lor există din perioada cuprinsă aproximativ între sec. al VII-lea î.e.n. şi sec. al VI-lea e.n. în sec. al VII-lea (ori VI) e.n. se pare că limba tracică (bessică) era vorbită de populaţia traco-romană, din Peninsula Balcanică sau măcar de o parte din ea; cam în acelaşi timp s-a produs dispariţia limbii trace, respectiv transformarea ei, în urma prefacerilor politice, economice, culturale prin care au trecut teritoriile traco-getice. Există din sec. al VI-lea cîteva informaţii documentare din textele religioase (ce nu sînt însă deplin sigure şi concludente) că limba tracă (bessică) ar fi fost vorbită de un grup de călugări şi credincioşi; se menţionează şi nişte „monasteria Bessorum” (a. 536) etc în legătură cu dispariţia limbii trace e de observat că, precum s-a spus şi este firesc, în primul rînd a fost înlocuită limba cotidiană (prin greaca şi mai ales prin latina populară) în gura populaţiei provinciale traco- şi daco-romane, respectiv illyre în vest; apoi numele proprii de triburi şi persoane, în urmă cele de locuri, legate de teren şi de localităţi ce sînt preluate şi perpetuate (în multe cazuri) de noile stăpîniri sau populaţii care se extind şi se suprapun pe vechea bază etnic-lingvistică. Este absolut sigur că antroponimia traco-dacică (la fel ca cea illyră) a dispărut integral şi definitiv, uitată cu desăvîrşire de populaţia romanizată ori slavizată în sec. VI — VII e.n.; nici un nume personal preroman nu a rămas la vreo populaţie din sud-estul Europei. Mai mult au rezistat elementele toponimiei, unele nume chiar pînă azi; în hidronimie au rămas, majoritatea cu fonetism slavon, o serie de riuri: *Agrianes* (Ergine), *Almus* (Lom), *Asamus* (Osem), *Oiscos* (Iskăr) etc.; localităţi ceva mai puţine: *Durostorum* (Dîrstor, Silistra), *Serdica* (Sredeş, Sofia), *Pulpudeva* (Plovdiv) ş.a. Restul a fost înlocuit cu toponime slave, turceşti etc. în Dacia, limba traco-dacică s-ar părea că a dăinuit mai mult decît cea traco-moesică în sudul Dunării, mai ales sub influenţa traco-dacilor liberi (nesupuşi de romani în 106 e.n.) din afara provinciei carpatice. Din toponimia daco-romană nu a rămas însă nimic în urma invaziilor, a discontinui-

tăţii aşezărilor; s-au perpetuat numai numele de ape: *Alutus*, *Crisi*, *Marisius* (*Marisia*), *Samus*, *Tibisis* cu fonetism slav (Olt, Criş, Mureş, Timiş), la fel ca şi cele din sudul Dunării. Dar populaţia indigenă (amestecată cu numeroase elemente etnice din alte zone ale imperiului roman) a persistat în aceleaşi teritorii de colonizare şi romanizare, se mai mult în părţile deluroase şi de munte ale vechei Dacii car-

3. GRANIŢA ŞI AFINITĂŢILE ÎNTRE ILLYRI ŞI TRACI

Graniţa etno-lingvistică a populaţiilor illyre şi trace în zona lor de contact ar necesita o cercetare de ansamblu mai atentă şi documentată, nunte, căci în această privinţă s-au făcut afirmaţii confuze şi generalizări însă nu pot fi prezentate decît unele observaţii, elemente documentare, cluzii, între nişte populaţii aflate în continui lupte şi deplasări, illyrii şi tracii, supuşi la amestecuri şi subordonări de ordin militar-poate fi făcută o delimitare netă din cauza echivocului ori a lipsei informaţiilor în unele zone etnice, ca şi din cauza existenţei unor nume comune (illyre, peonice etc), ori a extensiunii de elemente izolate sau grupuri illyre şi „illyroide” în teritoriile vecine şi invers, a expansiunii traco-vest. Nu există o linie precisă, clară, asemenea unui „limes” cu vîrste ori a unui „zid chinezesc”, lipsind forme de organizare politică-statală punzătoare. Situaţia elementelor etnice este asemănătoare în epoca clasică şi modernă, cînd e imposibil a trasa o linie de hotar etno-lingvistică în Peninsula Balcanică între greci, bulgari, sirbi, aromâni, albanezi. Baza ştirilor literare şi epigrafice, a elementelor antroponimice şi toponimice se poate schiţa cu largă aproximaţie o zonă de hotar între populările illyre şi cele vecine: epirotice, peonice, macedonene, dardanice, trace, celtice şi veneto-italice, care să nu fie deformată de excesele „parietale”. Spre sud, illyrii se mărgineau cu epirotii şi grecii, din partea căroră erau influenţaţi în mare măsură sub raport cultural. La est ei au stat în strînsă legătură cu populaţiile macedonene, peonice şi trace, faţă de care delimitarea este mai dificilă. în provincia macedoneană Orestis se constată elemente (nume ca *Plator*, sec. I î.e.n.; *Pleuratos*), dar teritoriul nu poate fi definit rat ca aparţinînd etniceşte la Illyria. Cu macedonenii au illyrii unele comune (*Audar-*, *Audnaios*, *Leonnatos* etc, care lipsesc la grupa traco-dacică de identitatea lingvistică ori înrudire deosebit de strînsă între cele două grupuri nu poate să fie vorba: limba illyră nu era înţeleasă de macedonenii din sec. I î.e.n. (Polyb., XXVIII, 8, 9). în Pelagonia există numeroase elemente în inscripţii, amestecate cu numele trace, care prevalează cantitativ în zona de amestec etno-lingvistic din cele mai caracteristice: în acele zone apar inscripţii cu nume trace şi cu nume illyre, chiar în acele zone numele trace (în majoritate) sînt amestecate cu cele illyre²⁸. Pe o

²⁸ Cf. AISC, IV, p. 79.

²⁹ De ex. marea inscripţie greacă (tabel de nume proprii) din satul Cepik (Tzepik) în apropierea Belgrad, XCVIII 1948, p. 186, nr. 389: traci *Beithus*, *Cetriporis*, *Dules*, *Mestys*, *Episcadus*, *Scirtios*, *Seitas*(?), *Theudas*; restul antroponime greceşti. Despre elementele etno-lingvistice din toponimia „mixtă” în zona de contact traco-illyră: *Anuarul Institutului de Ist. şi Arheol.* XIX 1976, p. 414-416.

nes) par a fi fost un trib mai apropiat de grupa illyră decât de cea tracă; în epoca liberă, la ei prevalează numele proprii de tip illyric (*Audoleon, Lycceios, Dropiont Patraost*), față de nume trace (*Zermodigestos, Diod.*, XXI 13 = Tzetzes, *Chiliad*, VI 470; pare corespondent peonic al traco-geticului *Zalmodegikos*: SCIV, XI, 1960, p. 42; *Apulum*, VI, 1967, p. 129; ori *Didas*: Liv.). Toponimia și antroponimia Peoniei la începutul erei noastre (de când datează informațiile epigrafice interne) prezintă mai multe elemente trace, încât majoritatea teritorului peonic nu intră în sfera etno-lingvistică illyră. Situație asemănătoare este în Dardania (sudul provinciei romane Moesia Superior), locuită de tribul principal *Dardani*, nume indo-european, probabil illyric, (cf. *Dardi* în Italia; dar și *Dardanos* în Troas, *Dardapara* în Tracia etc.); din cele două „ramuri” ale lor, *Galabri* pare illyric (cf. *Calabri* în Italia), dar *Thunatai* este de tip tracic (cf. *Thyni, Bithyni*). Strabo (VII 315) și Appian (*Illyr.* 2) consideră între illyri și pe dardani; dar Polyb. II 6, 4 îi deosebește, la fel ca Solinus (IX 2 Dardani et Illyrii), după cum același Strabo VII 316 face deosebire între dardani și triburile trace; încât nici noi nu-i vom confunda, cu toate că majoritatea covârșitoare a elementelor toponimice și onomastice din Dardania sînt curat trace ori strîns înrudite cu acestea, reflectînd situația etno-lingvistică a teritorului în epoca elenistică și romană. Elemente illyre la dardani în perioada anterioară cuceririi romane sînt (în afară de *Galabroi(?)*), numele prințului *Baton* fiul lui *Longaros* (cf. *Langaros* la agrianii traci) și *Etuta*. Dardanii erau un trib dirz și tenace, cu forme de viață primitive, care s-au menținut ca unitate etnică pînă în sec. al III-lea e.n. (Cassius Dio, LI 27). Toponimia Dardaniei pare a fi în majoritate de tip tracic (*Scupi, Naissos, Bederiana, Vizianus* etc., ca și cele din sec al VI-lea, Procop.), la fel ca onomastica inscripțiilor din sec. II — IV e.n. (*Delus, Mucatus, Mestula, Daizo, Ettela, Bessus* natione; cultul „cavalerului trac”; în sec. V nume ca *Zimarchus, Ditybistus, Boraides* etc). Elementele illyre sînt relativ puține în Dardania: un *Dassius* la Scupi, *Dasa* la Ulpiana, *Epicadus miles ex Dardania ex vico Perdica*; încît numai o parte redusă a Dardaniei poate fi considerată illyrică în epoca romană: bazinul rîului Ibar. Pretutindeni însă este evident amestecul elementelor illyre cu cele (mai numeroase) trace, fiind probabil vorba de expansiunea tracilor dinspre est³⁰. De la izvoarele Moravei (Margus), linia de hotar illyro-tracă mergea direct spre nord la Dunăre, aproximativ paralel cu limita dintre provinciile romane Dalmația și Moesia Superior, pînă în preajma orașului Singidunum (Belgrad). În cuprinsul Dalmației se constată elemente izolate trace (toponime *Thermidava — Theranda(?)*, *Brygi*; triburi *Brygi, Brugoii, Tralli* etc; antroponime *Tere(n)s, Bessus* ș.a.; reliefuri ale „cavalerului trac”), care însă este problematic dacă îndreptățesc a se vorbi de o „mare expansiune” tracică pînă la Adriatică (preconizată de C. Patsch, în 1907)³¹.

Limita de nord a populațiilor illyre era aproximativ pe Dunăre — Drava, o zonă de amestec intens cu triburi celtice și ionic; la cursul inferior al Savei erau stabiliți scordiscii (Scordistae) și tauriscii (Tauristae), iar pe cursul superior varcianii, latobicii și alte clanuri sau elemente izolate celtice. Pannonia nu poate fi declarată „teritoriu illyric compact”³², căci cea mai mare parte a zonei dintre Drava și Dunăre, cu deosebire la nord și est, era

locuită de populații ionic (araviscii, boiții, cotinii, tauriscii etc.) celtice ori de tip celtic (inscripții și monete locale). Illyrii se aflau în zona de sud a provinciilor romane Pannonia, în preajma fluviilor și Dravus. La Sirmium (teritoriu Amantini): L- Valerius *Dazas*, Pannonia Flavia Sirmium; *Dasmenus* și *Dasius* (3, sau 4 exemple), *Glavus*; la Carnuntum (topor. celtic): *Dases Dasmeni* (filius) Cornac(atus), dar *Sepenestus* etc. Corn. este echivoc (celtic sau illyric); la Cibalae (teritoriul breucilor satrapilor): *Deazius, Dassianus* (alături de tracia *Dalutius, Dolea, Polus* etc). Spre nord de Drava (teritoriul numit în ung. Dunântul „dincolo de Dunăre”) există elemente illyre: *Oseriates* și *Andizetioi* ar putea fi de această origine, iar nume ca *Bato* la celții aravisci ori în alte puncte ale zonei de nord a Pannoniei romane nu sînt rarități; majoritatea par să fie însă militemi descendenți din elemente militare venite dinspre sud chiar din Dalmația. *li*³³ au unele antroponime illyre sau de acest tip, ca *Dasmenus, Dalmatius, Tutuia, Breucus*, alături de altele celtice ori ionic: Atta Nivionius, *lus* (CIL, XVI 96), Aicea Cansali Asalia, Solvâ princ(eps) Azaliorum etc. Numele tribului (scris și *Asalt, Ansali*) nu pare să aibă ceva comun cu cel din Locris, dar nu poate fi explicat deocamdată etimologic și rămînd în discuție eventualitatea originii illyre ori celtice. Spre nord-est și vest illyrii se amestecau și se amestecau cu numeroase elemente celtice, ionic, venete (iapozii illyri erau un „amestec de illyri și celți”). Este posibil să se separe cît mai riguros aceste seminții de limbă indo-europeană, dar vorbeau un idiom net deosebit de cel illyric, atît celto-ionic, cît și celto-venete ambele grupe de tip „centum”, lucru foarte important, căci asemenea elemente etno-lingvistice nu puteau să participe (prin resturile limbii lor) la formarea romanității balcanice și carpato-dunărene al cărei substrat lingvistic este de tip satem, la fel ca limba albaneză. Prin urmare, nu apare deloc în discuție (iar din punct de vedere strict lingvistic este chiar exclusă) vreună legătură între populațiile românofone și albanezi pe de o parte, și triburile venete etc. (de limbă centum) de altă parte.

Raporturile lingvistice traco-ionic. S-a afirmat de unii erudiți că în secolul XIX-lea ca și în ultima vreme că între populațiile illyre și cele trace există o foarte strînsă legătură de înrudire lingvistică și deci etnică, vorbesc chiar de o grupă „traco-ionică”³⁴; alții au preconizat o puternică expansiune tracică spre vest, în teritoriu illyric³⁵. Dar aici este o situație de observări pripite, chiar superficiale a lucrurilor, a materialului disponibil azi, în primul rînd a celui onomastic. Presupusa unitate „traco-ionică” a fost contestată categoric de Tomaschek în 1880 și 1881, zărînd just marile deosebiri dintre illyri și traci: „numele proprii ale întregii nomenclatură etnică și topografică a Illyriei (Dalmația), Egiptului, Veneției, Iapygiei și Siciliei este total diferită de cea a teritoriului illyric, iar Strabo și alte autorități ale antichității deosebeau net și pe traci

³⁰ Azali ar fi illyri (EDR, III, p. 153); cf. A. Graf, *Ubersicht der alten Geographie* (Dissert. Pann., I 5), Budapest, 1936, p. 25 și 29; *Illyri* (1969), p. 30, 38, 172.

³¹ Nume romane: Viator Romani f. Azalus (CIL, XVI 178); Fuscus Luci f. (CIL, XVI 180); Primus [Iuli I(ibertus)] Asalus (ActaAnt, Budapest, IV 1967, p. 191).

³² Jokl, *Illyrier*, în RLV, VI, p. 43—45 „ein nahes Verwandtschaftsverhältnis zwischen illyriern und Thraker ...” (în baza unor nume comune, sufixe identice -st, -b, -p etc.) apar și în alte zone de limbă indo-europeană.

³³ C. Patsch (citată supra, p. 84); P. Ribezzo, *Enciclopedia Italiana*, XXII (1934),

³⁴ R. Vulpe, EDR, III, p. 161-165; cf. AISC, IV, p. 112-126.

³⁵ Cf. AISC, IV, p. 135-141. Supra, nota 29.

³⁶ Th. Mommsen, *Römische Gesch.*, V, p. 182; R. Vulpe, EDR, III, p. 144.

tate grupa etnică illyră de cea traco-getică; încît de o bază comună mai intimă a celor două elemente naționale nu poate să fie vorba"³⁷. Evident, afirmația despre apartenența illyrilor la grupa „greco-italică” nu e valabilă; dar este sigur că baza etno-lingvistică a grupei traco-getice era diferită de cea illyro-messapică. „Înrudirea consta (precizează același erudit) numai în faptul că erau membre ale comunității etno-lingvistice indo-europene, ca de pildă germanii și slavii, italicii și grecii ... în informațiile anticilor lipsește orice indiciu care să permită concluzia că cele două grupuri reprezentau o unitate etnică ... Tipul somatic illyr era diferit de cel tracic, la fel ca facutura psihică; deosebirea este remarcabilă în limbă și mai ales în sistemul onomastic”³⁸. Astfel, începînd cu materialul cel mai bine cunoscut: numele proprii cele mai caracteristice și mai frecvente sînt diferite la illyri și la traci (supra, p. 74); la illyri lipsesc elementele toponimice frecvente și tipice ale traco-geților: *-bria*, *-dava*, *-dizos*, *-para* etc, toponimia avînd la bază elemente total diferite, alte radicale, din care puține apar și în zona tracică. Toate aceste fapte sînt indicii puternice despre specificitatea fiecărui grup etno-lingvistic: illyrii în nord-vestul, iar traco-dacii în nord-estul Peninsulei Balcanice și în Dacia carpatică, Sarmatia Europea etc.

Studiul comparativ al resturilor de limbă (onomastică) a arătat că o seamă de elemente lingvistice (radicale, sufixe etc), considerate de unii traco-illyre ori „traco-illyrice”, sînt de fapt răspîndite și la alte populații de limbă indo-europeană (celți, pannoni, epiroți, eleni etc.); deci nu pot constitui probe în sprijinul pretenției unității „illyro-traco” (supra, n. 35). Sigur este deocamdată numai că illyrii și tracii aveau exact același sistem fonetic și derivarea cu sufixe a numelor proprii, ca și compunerea, posibil multe elemente gramaticale și lexicale. Ansamblul elementelor lexicale din onomastică (cunoscute la ambele grupe mult mai bine decît lexicul graiului lor uzual, din glose) prezintă însă diferențe importante, cum s-a arătat, — fapt care (în măsura reflectării limbii vii în sistemul onomastic) indică existența a două idiomuri satem indo-europene diferite. Au fost identificate elemente comune în onomastică:

³⁷ W. Tomaschek, *Mittheil. Geograph. Gesellschaft*, Wien, XXII 1880, p. 567 „die Eigennamen, sowie die gesamte ethnische und topographische Nomenklatur Illyriens (Dalmatiens), Pannoniens, Venetiens, Iapygiens und Sikeliens total verschieden ist von jener im Haermisgebiet; Strabo und die anderen Autoritäten des Alterthums mit Recht die illyrische Volkergruppe scharf absondern von der thrako-getschen. Von einer innigen gemeinsamen Unterlage beider nationalen Elemente kann nicht die Rede sein; das Illyrische schliesst sich durchaus an das graiko-italische an, das thrakische am engsten an die eranische Gruppe ...”; deosebirea ar rezulta și din tipul somatic diferit: illyrii zvelți, înalți, bruneți; tracii „îndesați, cărnoși”, blonzi; dar și unii și alții: excelenți ostași ai armatei romane. Illyrii s-ar fi transformat în albanezi, iar tracii s-au romanizat complet (românii de mai tîrziu).

³⁸ W. Tomaschek, *Das Verhältnis der Thraker und Illyrier zu einander*, in *Mittheilungen d. Anthropol. Gesell.*, Wien, XXIII 1893, Sitz.ber. 32-36; p. 35 „... die Verwandtschaft bestand nur insofern, als beide Volker überhaupt Glieder der indogerm. Sprach- und Volkerwelt darstellen, wie beispielweise Germanen und Slawen, Italer und Griechen; es waren selbstständige, von einander bestimmt zu sondernde Glieder, deren Ursprünge möglicherweise auf ganz verschiedene Tjrelemente zurückgingen. In den Berichten der Alten liegt nichts vor, was auf eine ethnische Einheit beider Glieder schliessen liesse ...; zeigen sich wesentliche Tjnterschiede zuerst in leiblicher Hinsicht ... Schärfere tritt der Tjnterschied der Illyrier und Thraker in der Psyche hervor ... Fiir uns am entscheidendsten erweisen sich jedoch die sprachlichen Tjnterschiede. Denn die Sprache ... das Wesen eines Volkes ausgemacht hat ... Die Personennamen beider Nationen enthalten nicht die mindeste Gemeinsamkeit und Aehnlichkeit. Die thrakischen erweisen sich als echt indogermanisch; es sind meistens Composita ...; die illyrischen Namen dagegen sind in äusserst seltenen Fällen Zusammensetzungen; sie gehen meistens von einer Basis aus, an welche, wie im Italischen und Btruskischen, in enclloser Abwechslung ein, zwei, drei und mehr Deriwationssilben angefügt sind...” (p. 36).

trcico'getic

Abre- (autropon.)
Apuii (Dacicus Appulus)
Balaș, *-balos* (autropon.)
Bazobalis (autropon.)
Benni (etnonim)
Bila (autropon.)
Bit(k)us (autropon.)
Brend-, *Brentopara* (topon.)
BuberJis (autropon.)
Buzos, *Byzes* (autropon.)
Dardanos, *Dardapara* (topon.)
Daunion (topon.)
Derzis, *Derzenus* (autropon.)
Ditus, *Ditu-* (autropon.)
Conta-desdos (riu)
-gentus (autropon.)
Langaros (autropon.)
Lapepor (autropon.)
Malva (topon.)
Nttsatita (autropon.)
Pyruredes (autropon.)
Rigasis, *Rigosus* (autropon.)
Sapaioi (etnonim)
Sita, *Seita* (autropon.)
Tabusus (autropon.)
Taesis (autropon.)
Terpyttos, *Tarpo-* (topon.)
Tiuta, *Tiutamenus* (vicus)
Tribalii (etnon.), *Tribanta*
Zaca, *Zec-* (autropon.)
Zantiala (autropon.)
Zeres, *Zenila* (autropon.)

Ziles (autropon.)

Zor-, *Zures* (autropon.)

illyric

Abroi (etnonim)
Aplo, *Aphis*, *Apulifaj*
Balacras, *Ballaos* (autropon.)
Con-bazetas (Pmessapic)
Bennar- (raessap.), *Bennus*
bilii, *Bilios* (messap.)
Bituwant- (autropon.)
Brendice, *Brent-*, *Brundisium* (topon.)
Bubent- (autropon.)
Buzetius, *Buzos* (autropon.)
Darai, *Dardani* (etnonim)
Dauni (etnonim)
Derzines (autropon. ? messap.)
Ditus (autropon.), *Ditiones* (etnon.)
Dizeros (riu)
Gentios (autropon.)
Longaros (autropon.)
Laparedon (autropon. messap.)
Malvesa (topon.)
Nosetis (autropon.)
Prorado (autropon.)
Rigias (autropon. messap.)
Separi (etnonim)
Sita (autropon.)
Tabara (autropon. messap.)
Taizi (messap.)
Terponos (topon.)
Teuta (autropon.; messap. *Taot-*)
Tribulium (topon.)
Zaca (autropon.)
Zanatis (autropon.)
Zaristhes, *Zair-* (autropon. messap.)
Ziletas (autropon. messap.)
Zorada (autropon.)

și, eventual, alte elemente (cuvinte, nume proprii) înrudite etimologic. fi avut dreptate cu un veac în urmă Konstantin Jirecek afirmînd că illyrii erau înrușiți cam ca slavii cu lituanii sau ca germanii cu scan. Remarcabil în cel mai înalt grad (din punct de vedere comparativ) este nea faptul că la illyri sînt foarte puține nume compuse, abia 15 ant. 10—14 la messapii din Italia și 5 teonime, deci în total maximum 35 vreo 800—1000 nume proprii, față de peste 500 compuse din totalul 2200 nume cunoscute la traco-daci. Asemenea cifre nu sînt fortuite; ele o semnificație lingvistică specială, în legătură cu o evoluție social-etnică deosebită a celor două mari grupe etno-lingvistice din zona dinari-pato-balcanică: illyrii și traco-geții.

³⁹ K. J. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren* (Praga, 1876), p. 57 „Thraker und Illyrier zu einander in einem ähnlichen Stammverhältnisse wie Slawen und Lithauer, oder D. Skandinavier”. Dar apoi (p. 67) vorbește de o „thrako-illyrische Race”.

4. ROMANIZAREA ILLYRILOR ȘI A TRACO-DACILOR

Existența unei numeroase populații provinciale romanizate (latinofone) în vasta zonă balcano-dunăreană și carpatică (dintre Marea Adriatică, Pontul Euxin și Someșul Mare), din care s-a format poporul român cu limba sa romanică în patru dialecte, este rezultanta unui îndelungat proces social-istoric de mare însemnătate: romanizarea populațiilor din acest spațiu. De altă parte, existența limbii indo-europene de tip satem și a comunității social-etnice a albanezilor (șkipetari) la limita sud-estică a teritoriului etnic illyr este legată evident de faptul istoric (ceva mai complex și obscur pentru noi) al perpetuării unui grup etnic vorbind o limbă de tip satem din Peninsula Balcanică (ori zona carpato-danubiană?), limbă care n-a fost înlăturată integral (ca structură) prin latina populară în urma procesului de romanizare. De aceea este necesar a examina pe scurt în linii generale acest fenomen, de a cărui justă înțelegere depinde în mare măsură elucidarea raporturilor vechi albano-române, a substratului românesc și a etnogenezei.

Ființarea și dăinuirea unei populații (popor) ca entitate social-etnică și istorică este legată, în primul rînd, de existența și utilizarea continuă a limbii ei naționale strămoșești (alături de etnonimul corespunzător, nume de popor sau trib), limba fiind principalul element distinctiv al etnicității și prima caracteristică a formației politice-statale. Limba populațiilor illyre și a celor traco-getice (în sens larg, complexiv) s-a păstrat vie ca organism social (prea puțin alterată de influențe externe), utilizată ca mijloc de comunicare și de legătură între indivizi, grupuri și triburi, — pînă în perioada cînd a intervenit acel important eveniment militar-politic care era expansiunea și cucerirea romană, în etape, a Dalmației, Pannoniei, Macedoniei, Traciei, Moesiei și Daciei. Atare fenomen a creat o nouă situație, radical modificată: populațiile illyre și traco-getice trăiesc în cadru și condiții diferite, în alt mod de producție, care au avut o influență determinantă, în sens negativ și distructiv asupra idiomului și formelor de viață indigene. În funcție de apropierea față de Italia, de durată și intensitatea ocupației și presiunii romane, se poate aprecia gradul de romanizare a populațiilor balcanice și carpatice. Aspectul esențial în acest fenomen social-istoric este dispariția limbii, a idiomurilor specifice indigene, înlocuite prin latina populară. Deoarece graiurile illyre și traco-getice nu au fost scrise și nu li se cunoaște extensiunea în spațiu și în timp, vitalitatea și durabilitatea, nu sîntem în măsură a stabili felul și data la care ele au început să cedeze terenul, să fie uitate după o perioadă firească și necesară de *bilinivism* (illyro- și traco-latin) în teritoriile etno-lingvistice respective sau (mai puțin) în alte zone și provincii unde elementele trace și illyre s-au răspîndit și stabilit începînd din sec. I î.e.n. în această privință se pot face numai prezumpții, mai ales că problema duratei limbilor illyre și tracă este mult complicată de chestiunea deocamdată echivocă a obirșiei limbii albaneze, ca și de mult controversatul element lexical indigen (preroman) în limba română. Dar celălalt material de limbă: *numele proprii* (în texte literare și în inscripții) poate fi urmărit și identificat destul de precis atît în etapele de înflorire și răspîndire maximă, cît și în faza de scădere și dispariție, în legătură cu fenomenul romanizării populațiilor care le purtau și a localităților și teritoriilor provinciale illyro-trace.

De multă vreme s-a recunoscut însemnătatea deosebită a procesului social-istoric, în primul rînd de natură lingvistică și culturală, mai puțin propriu-zis

etică, al romanizării populațiilor provinciale în Imperiul • roman, din rezultat „popoarele neolatine (romanice)”; este fenomenul de largi dimensiuni și durată definit în mod pregnant cu aproape un veac în urmă de către F. Engels într-un pasaj celebru: „peste toate țările din bazinul Mării Mediterane trecut veacuri de-a-rîndul rîndeaua nivelatoare a stăpînirii romane .. administrația și dreptul roman au dizolvat pretutindeni vechile uniuni deosebite, odată cu ele nimiciră și ultima rămășiță de activitate independentă a limbii indigene. Îndelungatul proces complex al romanizării populațiilor provinciale, numeroase și variate „nationes” ale Imperiului **, a fost determinat în primul rînd de cițiva factori și împrejurări care s-ar putea rezuma schematic în

- armata de ocupație, recrutarea populațiilor provinciale în formații auxiliare (auxilia, legiuni, flotă, etc.) și serviciul militar îndelungat (25 de ani sau mai mult), cu toate obligațiile și privilegiile pe care le implica;
- organizarea administrativă, aparatul de guvernămînt, control și supravegherea economică și financiară;
- elementele italiice, funcționari, negustori, patroni, proprietari și ofițeri din militarii legiunilor etc.;
- elementele de colonizare și imigrații din alte provincii, atestații (majoritatea din ei fiind ușor de recunoscut după antroponime, indicația obiectelor teritoriale, culte religioase etc.); organizarea vieții urbane și a municipiilor, canabaelor și localităților unde s-au stabilit militarii și veteranii cu familiile lor;
- religia romană și cultele provinciale, chiar cele exotice zise „orientale” (asianice, iraniene, egiptene etc), vehiculate de provincialii romanizați;
- circulația intensă a oamenilor, produselor, ideilor, formelor de viață, toate în limba oficială a Imperiului: latina.

Precum s-a spus și este îndeobște recunoscut, informațiile din sursele antice din și despre idiomurile și populațiile indigene sînt diferite cantitativ și calitativ în zona illyră și în cea traco-getică, fiind în funcție mai întîi de vechimea și situatea procesului romanizării, de avansarea acestuia, — care se știe și din două aspecte mai de seamă în ce privește grupele etnice: a) înlocuirea deosebită a limbii vorbite, cotidiene. Dat fiindcă despre al doilea aspect (limba vie) nu avem nici un indiciu direct; situația ei poate fi indusă numai cu oarecare aproximație din raportul antroponimiei illyrice și trace c

** Fr. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Editura Politică, București, 1957; p. 147.

*** Asupra romanizării există o bibliografie abundentă în multe limbi europene. În domeniul etno-lingvistic și filologic-lingvistic, din care sînt de menționat aici numai cîteva surse principale, mai importante: Julius Jung, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, ed. II 1887; *Die romanischen Landschaften des römischen Reiches*, 1881; Al. Bruckner, *Ausbreitung der lateinischen Sprache über die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1897; Mommsen, *Römische Geschichte*, voi. V (die Provinzen von Caesar bis Diocletian), ed. 1875; Gaston Boissier, *L'Afrique romaine*, Paris, ed. III (1907), p. 315—360 „la conquete de l'Afrique”; Vasile Părvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, 247 p. (cu un index și completări: C. Daicoviciu, *Studii și referate*, I, 1954, p. 173—176); B. Gerov, *La langue et l'ethnographie entre le Danube et les Balkans à l'époque romaine (I—III s.)*, în *Studia et Acta Musei Nationalis*, 1959, p. 173—191; H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman*, București, 1960; ed. II: *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, București, 1978; *Zur Frage der Romanisierung* (Vortrag), în *Anzeiger der osterreich. Akademie*, philos.-hist. Kl., 100. Jhrg. 1963, p. 153-173; *RevRHist*, IV 1965, p. 887-900. Despre Dacia în sursele antice și bibliografie: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 104—109; *zarea-Daciei*, în *Apulum*, VII, 1968 [1969], p. 261—271 = *Beiträge zur Alten Geschichte in Siebenbürgen*, Festschrift für F. Altheim 1968, Berlin 1969, p. 535-548; N. Gudea, in *Die Sprachen im Römischen Reich der Kaiserzeit*, Kolloquium 1974, 1980, 365 p. infra, p. 191-193, 211.

cială" romană. S-a relevat că (în baza textelor literare și epigrafice, respectiv papyrologice) antroponimia illyră dispăre ceva mai de timpuriu decât cea traco-gețică: ultimele nume de persoană „naționale” la illyri sint din sec. IV e.n., în timp ce numele trace ajung chiar pînă la începutul sec. VII. înlocuirea antroponimelor indigene s-a făcut la illyri și la traco-daci în același fel ca la toate celelalte „nationes” din Imperiu, desfășurîndu-se în mod inegal cu unele fluctuații și chiar „reveniri” la formele tradiționale indigene, în cîteva etape ce ar putea fi rezumate astfel:

A) *ha.* început, în textele literare-istorice și mai ales în epigrafe (în IUYiicum, Tracia, Moesia ori în afară), illyrii și tracii apar cu un singur nume, cel etnic, „național”, ereditar (primit) în familie, acasă: *Bato, Dasius, Pladomenus, Pares, Verzo; Aulucentus, Bititralis, Bithys, Decebalus, Sassa, Scorilo* ș.a., ori cu filiația, de ex. *Bato Licca, Teuta Vietis, Sceno Batonis; Aulupor Aulusani, Clagissa Clagissae, Dolanus Esbeni, Meticus Solae, Diurpaneus Sterissae filius*;

B) Intervine prima „inovație”: illyrul (tracul, dacul) adoptă un nume roman pe care-l introduce și exprimă eventual prin formula „qui et” („care se numește și —”) : *Planius Baezi* qui et Magister (cf. Marcus Valerius *Dromochctas* sive CalKpartlienus); ori poartă numele roman, cu patronimic indigen: Cassius *Dasantis*, Gemellus *Breuci*, Maximus *Diti*, Caius *Epicadi* (filius); Quintus *Mucatralis* (filius) ș.a. Dar nu lipsesc cazuri de revenire la numele indigene; adoptarea unui nume roman nu însemna și obținerea automată, obligatorie a cetățeniei și „naturalizării” romane, căci în Imperiu era frecvent cazul cînd provincialii de condiție peregrină luau cu de la sine putere un antroponim roman la care nu aveau dreptul după legile și normele statului roman. Adesea numele individual „barbar” era păstrat drept cognomen în sistemul cu „tria nomina”: T(itus) Flavius *Plassus*, Flavius *Epicadus*, Aurelius *Scenobarbus*; Ulpius *Aulucentus*, Aelius *Bithus*, Silvinius *Decibalus*, Marcus Valerius *Dromochctas* etc.;

C) Nume corecte și complet romane, alături de care rămîn cele anterioare illyre (trace), recent înlocuite, dar purtate ca suvenir distinctiv, de care illyro- și traco-daco-romanul nu dorea încă sau nu putea să se despartă dintrodă ca de o haină veche și pe care îl lega de noul său nume prin aceeași formă „qui et” (cu care alții își legaseră de numele „barbar” pe cel rosnau adoptat): M(arcus) Baebius Ceier qui et *Bato Dasantis* (filius), A. Iulius Valens qui et *Diza Serri* și mulți alții;

D) Toate trei elementele nomenclaturii sint romane, existînd numai mențiunea obirșiei etnice („naționalitate”): M(arcus) Aurelius Fuscus natiōe Delmata, T(itus) Iulius Verecundus nati(ōe) Del(mata); P(ublius) Aelius Avitus nat. Thrax, A(relius) Iulianus nat. Dacus ș.a.m.d.; în asemenea epigrafe, „Romanii” Aurelius Fuscus, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus și alții cu depline și impecabile nume clasice ar putea fi considerați de orice neam, din orice provincie, chiar din Italia ori din Roma.

După dispariția determinativului etnic-tribal „Delmata”, „Ditio”, „Maezeius”, „Thrax”, „Sapaeus”, „Bessus”, „Dacus”, „Geta” etc, lipsește un indiciu asupra obirșiei „romanului” respectiv; astfel sfîrșesc toți provincialii angrenați în procesul romanizării: abandonînd orice semn distinctiv (nume, ethnicon sau locul natal), din care să rezulte proveniența etnico-teritorială; se pierde urma etnicității illyre, trace, moesice, geto-dace, ca și a celei celtice, iberice, gallice, pannonice etc, în marea comunitate social-culturală și de limbă a „romanilor imperiului”.

Epoca și felul cum populațiile illyre și traco-gețice apar (după numele proprii) nî inscripțiile provinciilor respective ori în afară indică o fază destul de avansată a procesului de romanizare: antroponimele indigene (neromane) sint relativ puține, majoritatea lor s-au pierdut, înlocuite cu cele romane; de aceea antro-

ponimia populațiilor balcano-dunărene și carpatice din antichitate (în s. geto-dacilor) este atît de puțină la număr și atît de puțin frecventă în literatura literară și epigrafică greco-romană, la indivizi originari din acele țări și de „naționalitate” cu siguranță illyră, tracică, daco-gețică etc. Adeverirea precum este firesc și se admite, inscripții (pe care să-și perpetueze numele) numai păturile de sus ale societății, cei înstăriți și influențați mai mult de cultura urbană și modul de viață adus de romani; dar atare situație nu înseamnă aserțiuni ca aceea că „romanizarea indigenilor era foarte puțină în Moesia Superior și că aici „materialul antroponimic arată limpede cum se realiza sprijinită de guvern a început abia în sec. II”⁴³. Chiar dacă vîntul întirziat ori s-a produs mai greoi, procesul de romanizare a pătruns în mare măsură în populația locală destul de timpuriu, în Moesia, Dalmația și alte părți, va fi avînd dreptate același cercetător budapestan cînd constată cu privire la Moesia Superior: „unde romanizarea a început mai tîrziu decât la Scythia Inferiorii indigeni peregrini nu au lăsat inscripții”.

Scăderea sfîrșită prin totala dispariție a numelor de persoane triburi, etnonime și „ethnica”) indigene (illyre, trace, geto-dace) nu este un fenomen fortuit, ci reflectă începutul și simptomul concret al procesului de romanizare a provincialilor în romanitate, paralel cu dispariția prin înlocuire a populațiilor vîi populare illyre și traco-gețice. Este evident sau măcar foarte probabil că și în illyr cu numele „național” *Bato, Dasius, Dasmenus, Epicadus*, ori *Fuscus* un trac sau geto-dac *Aulucentus, Bititralis, Decebalus, Diurpaneus, Sterissa* ș.a. (care scriau latina, ori figurau într-un asemenea text) au rămas la fel ca toți militarii încadrați în formațiile romane ori „civili” din administrație-statal roman vorbesc și scriu această limbă în mediul social și în relațiile intime ori în cele publice (armată, administrație, la atelier, în mediul rural, pe ogoare, în cariere etc), cunoscînd și idiomul indigen (fie în Dalmatia-Pannonia, Moesia, Dacia, fie în Gallia, Britannia, Syria ori Italia); — cu atît mai simplu și firesc era ca un illyro- sau traco-roman cu numele Marcus Baebius Celer qui et Bato, A. Iulius Valens, Diza, Iulius Verecundus, Aurelius Iulianus ș.a. să cunoască bine și să participe la conversație și chiar în scris limba stăpînirii, care a devenit pe încetul în limbajul lor idiom, mijlocul general, uniform, exclusiv de înțelegere și comunicație sociale-economice a tuturor provincialilor, militari sau civili, illyri, traco-daci, galii, semiți, mauri, africani sau de alt neam. Dar la început încă nu putea să fie limitată la cercul acelor elemente mai „răsărite” și să se limiteze la rosturi de seamă în aparatul militar sau administrativ, în comerțul romane, ori la „virfurile” unei societăți stratificate în clase sociale, atît la Roma și în Italia, cît și în provincii (vorbind în primul rînd de provinciile dentale, europene). Această limbă vorbită și scrisă peste tot a pătruns în largi populare, în păturile de jos ale locuitorilor provinciali.

S-a relevat și se admite îndeobște că latina învățată de niște oameni săraci, analfabeți și fără/tradițiile unei puternice societăți proprii sau de împrumut, era o limbă de același nivel, modestă, simplă, cu erori gramaticale, solecisme, „barbarisme”, față de latina literară „puristă”; atare situație faptică este ilustrată și dovedită de inscripții sau „comandate” de către „romani” provinciali, fiind vizibilă în vorbirea romanică al limbilor neolatine derivate din latina „vulgară”. Restr-

⁴³ Despre cetățenia romană primită de provinciali, mai ales prin constituția lui Caracaila (a. 212): Em. Condurachi, *La costituzione Antoniniana e la sua applicazione nell' Impero Romano*, in *Dacia*, II, 1958, p. 281—316; G. Alföldy, *Note sur la relation entre le droit de cite et la nomenclature dans l'Empire Romain*, in *Latomus*, XXV 1966, p. 37—57; H. Wolff, *Die Constituția Antoniniana*, Koln, 1976.

spre interiorul provinciilor balcanice și în Carpați, prin zonele de munte, unde circulația era mai puțin intensă, manifestările românismului ceva mai puțin accesibile, idiomurile indigene nu puteau să reziste multă vreme puternicei concurențe a limbii oficiale latine, lipsindu-le o bază economică-socială solidă, un cadru politic și cultural în care să-și aibă rostul și sprijinul, să fie apărate contra unui adversar dirz și mult superior, dominant în chip absolut între /•.cin-ăția și Dunăre, Marea Neagră și Someș, în curs de câteva secole. Este greu, aproape imposibil a stabili în ce măsură și cât timp anumite „insule” de limbă indigenă illyră și traco-getică se vor fi menținut în adincul văilor de munte, pe plaiurile Dalmației ori Moesiei și Daciei carpatice. Tot ce s-a afirmat ori presupus despre persistența idiomurilor indigene în Peninsula Balcanică era bazat pe deducții și analogii, pe fizionomia și extensiunea limbii române și a populației românofone, pe structura și afinitățile limbii albaneze, adică pe elementul comun albanezilor și românilor și pe conținutul romanic comun celor două limbi. Din cauză însă că illyră și traca (respectiv alte idiomuri preromane din spațiul carpato-balcanic) sînt cunoscute atît de puțin și de lacunos, ca și din cauza confuziilor frecvente și destul de grave făcute de unii balcanologi pînă acum, nu s-a putut stabili aproape nimic în privința influenței specifice pe care substratul illyric și cel traco-getic au exercitat-o asupra romanității (limbii) balcanice și carpato-dunărene, în primul rînd sub raport lexical. Este foarte probabil, în principiu, că în tot Illyricum s-a format o singură pătură uniformă de „romani”, care se deosebeau destul de puțin de la o zonă la alta după baza etno-lingvistică indigenă (preromană), adică (după zone, dinspre vest către est) illyrică, dardano-peonică, traco-moesică, geto-dacică etc. Din cauza amestecului și a circulației intense de câteva secole între Adriatică, Dunăre, Pontul Euxin și Someș a elementelor etnice provinciale din cele mai diverse și a amestecului lor cu masele localnicilor indigeni, nu se mai poate stabili nici măcar cu largă aproximație aportul propriu-zis etnic-social și lingvistic al bazei de tip illyr, tracic, getic etc. în consecință, nici locul unde trebuie plasată limba și populația albaneză în cadrul balcano-dunărean al elementului autohton nu rezultă din nici un document sau indiciu antic, lingvistic ori istoric; acest loc este ori poate fi dedus cu aproximație din criteriile indicate mai sus.

Timp de câteva secole (VII—X sau XI) nu se știe nimic despre populația de limbă romanică (ori despre unele „insule” care ar mai fi vorbit idiomuri indigene) în Peninsula Balcanică, atît în zona illyrică, cît și în cea tracică, și cu atît mai puțin în teritoriile daco-geto-romane din spațiul carpato-danubian. Prin urmare, nu poate fi determinat raportul dintre autohtonii romanizați respectiv neromanizați și poporul român (românofonii) ori cel albanez. Din capul locului nu este probabil că ar fi fost romanizată complet numai fișia de teren de la coasta Adriaticei și de pe linia Dunării; precum este greșit a crede că limba latină-romanică s-ar fi putut menține numai în aceste zone de cultură urbană (oppidană) mai intensă, după decăderea vieții și puterii politico-militare romane și bizantine în Moesia, Tracia și Dalmația, cu prăbușirea *limes-u\vi* dunărean și pătrunderea slavilor în Moesia. Dimpotrivă, în interiorul Peninsulei și în Carpați, romanitatea de pregnant caracter rustic s-a menținut relativ mai ușor decît la periferie, pe linia Dunării ori a Mării Negre, prin faptul că era vorba, în primul rînd, de populația însăși provincială illyro- și traco-romană al cărui distinctiv principal era tocmai limba latină adoptată și amestecată cu numeroase elemente lexice preromane, indo-europene (de tip satem) care alcătuiesc principala dovadă despre romanizarea populațiilor preromane și legătura

sigură, absolut evidentă dintre acestea și „romanizații” de azi, poporul în cadrul mai larg al etnologiei carpato-balcanice a populațiilor illyre -getice intră problema de interes înainte de toate lingvistic, dar totodată privind

Raporturile între illyră, traco-dacică și albaneză, care este încă o problemă dificilă, nesoluționată, plină de obscurități. Albaneza de tip satem indoeuropean, vorbită de poporul albanez (arnăuți, în limba lor națională: țara *Shqipnia*, Albania; răspinși în enclave compacte prin Serbia, Dalmația, Italia etc.) a fost considerată de cercetătorii moderni ca derivată din illyră sau din tracică. Ea conține numeroase elemente lexice vechi latine (vezi infra, p. 104), grecești, slave și turcești. Unii erudiți din sec. XIX (J. G. W. Tomaschek, S. Bugge etc.) au încercat explicarea multor nume și cuvinte illyre sau messapice cu ajutorul limbii albaneze, — tentative lipsite de valoare și care nu ajută prin nimic la studiul etimologic al illyrei ori la stabilirea vreunei legături reale de înrudire al acesteia cu albanezii. Opiniile asupra legăturii și națiunii albaneze sînt împărțite în două grupe, principale: a) obirșii și tracicii după Thunmann (supra, p. 38), J. G. Hahn (1854), Gustav Meyer (1874), P. Kretschmer (1896) ș.a.; b) tracă, după H. Hirt (1898; 1905) și J. G. W. Tomaschek, S. Bugge etc.) au încercat explicarea multor nume și cuvinte albaneze și române, care este o limbă romanică dezvoltată pe bază illyrică. Într-un raport al lui Gustav Weigand (supra, p. 55), D. Detschew (1952) etc. Unii filologi au susținut o soluție mediană, considerînd albaneza ca o limbă „traco-illyrică”. J. Jokl, S. Mladenov, termen etno-lingvistic tot atît de echivoc din punct de vedere comparatistic ca, de exemplu, „greco-latin” ori „italo-celtic”. Rezultatele cercetărilor asupra originii și a formării albanezei „nu pot fi considerate definitive ori măcar parțial satisfăcătoare, în primul rînd din cauza că sînt elemente lingvistice, indirecte, ticluite, de valoare dubioasă. De fapt, documentarea de continuitate sigură și limpede între albanezi și illyrii, tracicii antici (ori geto-daci, carpi?) nu a putut fi identificată pînă acum, deoarece seamnă însă că ea nu va putea fi descoperită în viitor). Totul se bazează pe material comparativ lingvistic ori etimologic adesea echivoc, pe paralogisme vagi și chiar pe aparențe înșelătoare, ce nu rezistă unei critici mai severe și au stîrnit multe nedumeriri și încurcături. Atare elemente de limbă albaneză și romanică, pe care amatorii de etimologii și unii „balcanologi” grăbiți le-au prezentat prompt între ele adesea la bună întîmplare, nu spun nimic cu privire la esențială a obirșiei și teritoriului ocupat în vechime de albanezi sau tracicii și carpii lor, unde adică s-a format și păstrat comunitatea populară și

¹ „întreaga discuție cu materialul lingvistic respectiv și bibliografie”: S. Jokl, *RLV*, I (1924), p. 84-94; S. Mladenov, *BalkA*, IV 1928, p. 181-194; Decev, *Charakt.* (LgBalk, II 1960, p. 190-198); B. Cabej, *SCL*, X 1959, p. 527-560 (supra, p. 63).

² Analogiile toponimice din actualul teritoriu albanez, din Illyria, Pannonia, Tracia, Grecia antică etc., analizate, grupate și interpretate în cele mai variate feluri de către comparatistii cu vocabule din actuala limbă albaneză (chiar și cu glose traco-dace), ori „traco-illyro-messapo-albaneze” (Hahn, Tomaschek, Bugge ș.a.) nu servesc la nimic util pentru stabilirea problemei albaneze, din simpla cauză că în majoritate sînt evidente artificii, forme formale decise lipsite de semnificație istorică: de ex. *Ludrum*, *Lugeion* — alban. *Vum* (*Vum*) „barbis în Pannonia — alb. *berak*, *brak* „mocirlă”; *Malont* — (Carintia, Grecia etc.) alb. *mal* „Ufer”; *Pelagonia* — alb. *pçlgu* „băltoacă, mocirlă”; *Carpi* — *Carpates* *karpe* „stîncă”; *Tranipsai* și *Tramarisca* (tracce) — alb. *ter* „dincolo” etc. ori sufixe ș.a.; *Dardani* — alb. *dardhe* „pară (fruct)”, *dardhan* „țăran”; illyr *Dasius* — alb. *dasli* „menea „etimologii” de tip popular, încropite la întîmplare.

cu aspectele actuale, în antichitate ori epoca medievală. Lipsind orice informație pozitivă, explicită, vreun document direct privind faza veche și derivarea limbii albaneze din careva idiom cunoscut în sud-estul Europei antice, rămânea câmp liber deschis ipotezelor, speculațiilor, deducțiilor celor mai variate. Astfel, în ce privește eventualitatea unei legături cu limba illyră s-a afirmat că aceasta fiind „de tip centum” (C. Pauli, H. Hirt, H. Krahe, Destchew ș.a.), albaneza satem nu putea să derive din illyră, iar originea ei și a poporului albanez este de căutat nu în vestul, ci în estul Peninsulei Balcanice, zona tracică. O concluzie scoasă din asemenea premisă falsă („illyra limbă centum”) trebuie să fie falsă în aceeași măsură. Pentru apartenența albanezei la tracă s-a citat nu numai faptul că ambele sînt limbi de tip satem, ci și argumentul scos din elementele vechi indo-europene comune limbilor albaneză și română: aceasta din urmă fiind formată pe un fond etnic-lingvistic (substrat) traco-getic, urmează că acestuia îi aparține și albaneza. Astfel de concluzii se întemeiază mai mult pe operațiuni de „logică” istorico-lingvistică, pe silogisme. S-a formulat chiar și ipoteza că albanezii ar fi imigrat în Peninsula Balcanică venind din stînga Dunării de Jos, ca atare putînd să fie de neam traco-dacic sau carpo-dacic, eventual din alt trib de spiță nord-tracică: este ideea emisă în 1910 de V. Pârvan, care însă mai greu ar putea fi fundamentată, acreditată și admisă deocamdată, deși este foarte ingenioasă și ispititoare intuiție⁴⁶; ea ar soluționa ușor dificultatea ce se ivește din faptul că albanezii reprezintă un popor și o limbă indo-europeană (puternic influențată de limba latină) ce nu s-au romanizat integral ca traco-dacii care stau la temelia limbii și poporului român.

Este destul de greu a spune ceva nou, mai concret și precis decît s-a spus anterior⁴⁷ cu privire la limba albaneză, la etnogeneza albanezilor. F o n e t i c a istorică a limbii lor de tip satem european poate fi pusă de acord atît cu illyră, cît și cu traco-dacica (ambele de același tip satem). Dar în lexic nu se pot constata elemente comune, gramatica (flexiunea nominală și verbală) illyră și traco-getică sînt deopotrivă total necunoscute, iar albanezii nu par să fi moștenit nici un element cultural (de ex. vreun antroponim ori toponim) din antichitate, atestat la illyri sau la traci⁴⁸. Nimic din lexicul și antroponimia albanezilor nu se poate identifica în resturile fragmentare ale illyrilor și ale traco-geților. în

⁴⁶ „Die entgegengesetzte Auffassung vertritt — freilich in mehr allgemein andeutender Weise, ohne Begründung im einzelnen — Vasile Pârvan (*ZrPh*, 26 Beiheft [1910], S. 61—62). Der Ansicht, die Albaner seien eine halb romanisierte illyrische Tribus, setzt dieser Gelehrte unter Hervorhebung des relativ bedeutenden Tjmfanges des alban. Gebietes und des hervorragenden Anteils der Albaner an der Bildung der serbocroat. und griech. Nation die andere entgegen: die Albaner seien zwischen dem 3. und 6. Jh.n.C. als Vorläufer der Slaven von NO durch Siebenburgen gegen SW gezogen und hätten sich nach und nach als Wanderhirten, sornit unbemerkt, in die Gegenden südlich der Donau eingeschoben. Ich mochte hier zunächst auf sprachliche Tatsachen verweisen, die scheinbar geeignet sind, Pârvars Ansicht zu stützen. Der Name der Stadt *Skutari* — *Skoder* (etc.)” și alte exemple nevalabile ori neverosimile cita eminentul albanolog și „balcanolog” vienez N. Jokl, in art. *Albaner*, din *RLV*, I, p. 85—86. Dar în sprîjinul ideii lui Pârvan despre obirșia tracică a albanezilor (skipetari) poate fi luată în considerare mai curînd pătrunderea și „colonizarea” carpilor în dreapta Dunării, mai ales în Pannonia; cf. *infra*, p. 171—172.

⁴⁷ *CerClg*, III 1958, p. 102-103; *RevLg*, VI 1961, p. 82-84; *CerClg*, VII 1962, p. 107-127; *RevLg*, VIII 1963, p. 253-277; *LbTrD*, 1959, p. 100 și 113-115, ed. II (1967), p. 157, 181-184, 187-222 (*infra*, cap. IV).

⁴⁸ Nici românii n-au păstrat decît foarte puține autroponime romane antice, ca *Nicoară*, *Șerbu*, și bisericuștile *Sîmnicooară* < *Sanctus Nicolaus*, *Sînzieni* < *Sanctus dies Iohannis*, *Sîmedru*, *Sîmpetru* etc. — fapt semnificativ, care însă nu poate constitui un argument sau un indiciu contra romanității și a deplinei continuități a limbii și a comunității populare a românilor din sec. II—VI pînă azi. Cf. *SprThrD*, p. 199.

consecință, deocamdată este iluzoriu a susține că fondul lexical vechi în limba albaneză și structura gramaticală a limbii albaneze sînt de factură și de tip illyrică ori mai curînd tracică, sau chiar „moeso-dacică”⁴⁹. Adevărat e că, din altă parte, că pentru obirșia tracă ar putea să pledeze și faptul că, în timpul Imperiului roman, o parte din populația tracică cu limbă și nume preromane a rămas menținută vreme mai îndelungată decît illyrii (*supra*, p. 90). Este posibil ca în sec. VI—VII o parte din tracii la sud-vest, sustrăgîndu-se procesului de romanizare (respectiv de slavizare), să fi reușit a-și salva limba puternic influențată de latina populară, (mai ales în lexic), continuîndu-se în albanezi. Este o simplă ipoteză ca multe altele, pentru care deocamdată nu se poate aduce nici o lipsă de informații utile, peremptorii, nici o dovadă sigură⁵⁰. Perpetuarea în frînturi din idiomurile indigene ale Peninsulei Balcanice preromane (dar care poate admite ipoteza despre originea „carpo-dacică”) s-a putut face în zona de contact traco-illyrieă și în punctele de întretăiere cu linia „culturală” între aria limbii latine și a celei grecești ce pare a fi indicată de scrierile (inscripțiile în limbă latină și cele în limbă greacă), deci undeva în Peninsula Dardania.

în legătură cu fenomenul îndelungat și complex social-etnic și demografic de circulație și amestecului populațiilor (vechile „nationes”, triburile din Peninsula Balcanică) în Imperiul roman, care s-a încheiat pe plan cultural prin romanizarea completă sau a majorității elementelor eterogene și eteroglotte, este necesar a reaminti că noua populație geto-dacică nu puteau să facă excepție de la atare „regulă” generală de integrării în romanitate. Cei „desrădăcinați” și plecați peste Dunăre și în alte zone ale Imperiului s-au romanizat complet, pierzîndu-se fără urme (întrucît—destul de puțini, din cei care figurează în epigrame și în sintaxele sînt funerare— n-au revenit în patria carpato-dunăreană) în marea scara de romanitate a Imperiului. în schimb daco-geții rămași acasă sub „jugul” timp de 17 decenii, romanizîndu-se în bună măsură (în primul rînd primii și etnonimul *romanus*, la fel ca traco-moesii suddunăreni), și-au păstrat în cea mai mare măsură ființa etnic-socială și o parte din capitalul lingvistic,— adică acel fond preroman din limba română, pe care cercetările comparative din ultimele decenii l-au scos la iveală și l-au demonstrat în cea mai mare parte, indicîndu-se și contribuția lui etimologic-lingvistică și social-istorică excepțională.

Este problematic dacă se va putea vreodată indica aportul limbii preromane în compunerea acestui substrat balcano-dunărean, deci la formarea limbii și a idiomului albanez, dat fiind că proporțiile și importanța componentei illyre la formarea și dezvoltarea limbii albaneze și la formarea romanității orientale trebuie să fi fost mici. Pe de altă parte, procesul de romanizare a illyrilor înșiși a fost mai lent și adînc și rapid datorită celor doi factori: spațiu (apropierea de Italia și de centrul Imperiului) și timp (durata mai mare a ocupației romane asupra teritoriului etnic al illyrilor). S-ar putea deci ca tocmai din cauza romanizării intensive, aportul lingvistic preroman (cuvinte indigene în limba romanică orientală) din partea populației preromane să fie mult mai redus decît cel traco-getic, respectiv carpo-dacic, peonic, pannonic (?); iar bazele antice, preromane ale limbii și poporului albanez ar fi de căutat nu în sfera etno-lingvistică illyră, ci mai curînd în zona tracică ori dardano-peonică (și mai puțin la „moeso-daci”, *supra*, p. 93), în contact dintre populațiile illyre și cele trace, eventual în partea m

⁴⁹ Cf. de ex. V. Georgiev, in *StCl*, III, p. 23-27 (*supra*, p. 64).

⁵⁰ Cf. *SCIV*, VIII 1957, p. 261-263; *LbTrD*, ed. II, p. 181-184.

și centrală a provinciei romane Macedonia. La acest teritoriu se gădea și istoricul Romei antice Th. Mommsen, relevând intensitatea romanizării Dalmației în comparație cu gradul redus al dezvoltării românismului din provincia vecină (foarte apropiată de Albania actuală) de administrație senatorială Macedonia⁵¹. O verificare cu mijloace epigrafice și arheologice a situației, după un control mai amănunțit și riguros, ar putea să confirme atare teză ingenioasă a marelui istoric german, de care s-ar părea că n-au ținut seama erudiții cercetători balcanologi și albanologi. Oricum ar fi, afinitățile puternice și profund semnificative ale substratului lingvistic (cuvinte autohtone, preromane, în număr de 70 din totalul de vreo 160) din limba română cu lexicul albanez ar pleda tot pentru o apropiere teritorială și etno-lingvistică remarcabilă între „străalbanezi” și traco-moeso-geții romanizați care au adoptat limba latină cu întreaga structură și din care s-a format poporul și limba română în ansamblu, adică întreaga populație românofonă din teritoriile balcanice și carpato-dunărene: aromânii (românii din Macedonia și Epir), megleniții (în Meglen), istroromânii și „daco”-românii din stînga Dunării de Jos.

IV. LIMBA ROMÂNĂ, LIMBILE BALCANICE ȘI SUBSTRATUL

Stabilirea elementelor fonetice, morfologice și lexicale neromane este rezultatul comparării limbii române cu limbile romanice din apus și cu albaneza care se găsesc forme și cuvinte românești prelatine asemănătoare, uneori identice. Prin confruntarea românei cu idiomurile balcanice, în primul rînd cu albaneza s-a constatat că există importante elemente numite „albaneze”, considerate împrumuturi sau ca moșteniri din epoca de formare a limbii. Prin unele caracteristici, româna a fost considerată de unii erudiții ca „limbă balcanică”. Față de importanța (nu peste tot justificată) ce li s-a atribuit, noțiunile „balcanic” și „caracter albanez” ale limbii române se cer examinate mai deaprofund.

1. „UNIUNEA LINGVISTICĂ” BALCANICĂ

În ultimile decenii s-a vorbit de disciplina numită „lingvistică balcanică” (uniune lingvistică balcanică), ai cărei creatori și promotorii principali au fost Gustav Weigand și Kr. Sandfeld (—Jensen) și care ar cuprinde limbile albaneză, neogreacă, română și în măsură mai mică sîrbocroata. Weigand (p. 55) consideră albaneza, româna și bulgara ca trei ipostaze ale aceleiași „balcanice”, albanezii fiind traci care păstrează limba veche, românii romanizați, iar bulgarii, traci slavizați. Sandfeld (supra, p. 49) a întocmit un „tratat” al numitei „discipline” filologice, constatînd (ori avînd a

* Conținutul acestui capitol reprezintă o formă amplificată a studiului *Raportul asupra limbii române cu substratul carpato-balcanic*, în *CercLg*, VII 1962, p. 107—110; VIII 1963, p. 253-277, reprodus cu modificări în „Anexa” la *LbTrD*, ed. II, p. 1—10 (în *SprThrD*, p. 211—255). Lucrări apărute între timp (A. Vraciu, *Aktualnîe voprosi izučeniia elementov rumînskogo iazika și Rassujdeniia o āako-mizišhom substrate rumînskogo iazika*, VI 1963, p. 119—132, VIII 1964, p. 15—45; G. Brîncuș, *Vber die einheimischen lexikonelemente im Rumänischen*, în *RESEE*, I 1963, p. 309-317; *RevLg*, XI 1966, p. 549-565, p. 19—36 ș.a.) sînt repetări în variante a unor tabele de cuvinte și de păreri ce contribuie puțin la elucidarea problemei în esența ei: determinarea lexicului autohton în limba română. *ELAutoht*, p. 78-101.

¹ G. Weigand, *Ethnographie von Makedonien*, Leipzig, 1924, p. 59—68; *BalkA*, I, p. 111—112; combătut de S. Pușcariu, *Stlstr*, II, p. 354.

² K. Sandfeld, *Linguistique Balkanique, Problemes et résultats*, Paris, 1930, 242 pagini; A. Graur, *RIR*, II, 1932, p. 83-86 (infra, nota 8); S. Pușcariu, *DR*, VII 1934, p. 111—112. Varianta anterioară în limba daneză (*Balkanfilologien*, Copenhaga, 1926, 118 p.) recenzată de G. dechi, *DR*, IV, p. 1278-1302; G. Pascu, *RevC*, II, p. 133. Pentru K. Sandfeld „entre les peuples de la Péninsule Balkanique vont encore plus loin. Il ne s'agit seu-

⁵¹ Th. Mommsen, *Rom.Gesch.* V (1909), p. 184—185 „vermuthlich hat bei dem Aufbliihen Dalmaniens und dem Verkummern der illyrisch-makedonischen Kiiste der Gegensatz des kaiserlichen und des Senatsregimentes eine wesentliche Rolle gespielt, die bessere Verwaltung sowohl wie die Eeyorzung bei dem eigentlichen Machthaber. Damit wird weiter zusammenhängen, dass die illyrische Nationalität sich in dem Bereich der makedonischen Stathalterschaft besser behauptet hat als in dem dalmatischen: in jeuem lebt sie heute noch fort und es muss in der Kaiserzeit, abgesehen von dem griechischen Apollonia und der italischen Colonie Dyrrhachiurn, ueben den alten Reichsprachen in Binneniand die des Volkes die illyrische geblieben sein”.

impresie) un număr de trăsături (comune acestor idiomuri) fonetice, morfologice, lexicale și sintactice atât de importante, încît se credea îndrituit să proclame crearea unei științe deosebite, „lingvistica balcanică”, în sectorul căreia s-a format o bibliografie abundentă³. Româna se pomenește înglobată în noua grupă „lingvistică”, admițindu-se că, deși „structura ei, ceea ce constituie 'sistemul închis' al limbii, este latină”, „nu e mai puțin adevărat că prin alte aspecte ea este o limbă balcanică”, în sensul că „româna, bulgara, albaneza și neogreacă — într-o măsură mai mică și sîrbocroata, turca otomană rămînînd izolată — fără a fi înrudite între ele, constituie o 'uniune lingvistică' (Sprachbund). Ele au în comun o serie de trăsături . . . care conferă acestor limbi un aspect particular”⁴. Unii au mers mai departe în sensul lui Kopitar (supra, p. 39) și Weigand, crezînd că româna, greaca, albaneza și idiomurile slave din Balcani s-ar reduce la una și aceeași limbă tip, care ar conține „acel ceva după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obține o altă limbă, întrucît se găsește numai în limbile vorbite de neamurile din Peninsula Balcanică, s-a numit . . . element balcanic”⁵. Astfel se prezintă opiniile celor care admit realitatea unei asemenea „lingvistici”, considerată utilă și chiar necesară pentru studiul istoric al limbii române. Dar mulți nu sînt, n-au fost de la început, în acord asupra termenului, a justetei lui și în general asupra necesității și îndreptăririi unei „lingvistici balcanice”, care pentru unii nu există din capul locului⁶. Este necesar deci a observa atent caracterul „balcanic” al românei și elementele prin care ea s-ar integra în atare „uniune”. Un rezumat al rezultatelor obținute se află în tratatul citat⁷, iar o punere la punct într-o cronică lingvistică⁸ și în excelentul *Couft d'oeil sur la linguistique Balkanique*, din *BL*,

communaute de civilisation et de croyances. Bien que d'origine diverse, les langues parlees par ces peuples ont developpe nombre de traits communs qui font une unite linguistique remarquable rappelant sous bien des rapports, les unites linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germauiques etc. Il y donc lieu d'en faire l'etude comparative comme pour les groupes des langues apparentees et de constituer une 'linguistique balkanique' speciale” (p. 6). Mai tirziu însă, sub presiunea numeroaselor critici, autorul danez a devenit mai puțin categoric în privința „lingvisticii” sale balcanice, vorbind numai de „traits communs qui donnent aux langues en question une certaine allure uniforme malgre toutes les divergences . . .” (Sandfeld, *RIEB*, II, 1-2, 1936, p. 472).

³ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81-125 (uniunea lingvistică balcanică); *SCL*, IX 1958, p. 303—308; *FonD*, III 1961, p. 63—76 etc; Malecki, *Atti del III Congresso dei linguisti* (Roma, 1933), 1936, p. 72—76; N. Trubețkoi susține și el ideea unui „Sprachbund” al acestor idiomuri (big., ngr., alb., rom.): „balkanischer Sprachbund”, caracterizat prin o „strukturele Verwandschaft”; cf. P. Poucha, *KZ*, LXVIII 1943, p. 84, cu rezervele lui Eduard Schwyzer „Sprachbund” (ibid., p. 98). Weigand vorbea odată (*KJB*, XI, I, p. 135) chiar despre „vergleichende Balkansprachen”! *Omagiu I. Iordan*, București, 1958, p. 775-788 (E. Seidel); *ProblLgBalk*, Sofia, 1966, 91 p.; E. Petrovici, *Despre uniunile lingvistice, limbile balcanice și limbile vesteuropene*, în *RomSl*, XIV 1967, p. 5—10.

⁴ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 31.

⁵ Th. Capidan, *DR*, III, p. 132.

⁶ Teză criticată aspru de acad. A. Rosetti, *Chestiuni de metodă*, în *FonD*, III, p. 63—65, cu concluzia „anatema lansată de I. I. Russu asupra «uniunii lingvistice» balcanice este inoperantă, atîta timp cît ea nu va fi întovărășită de o reexaminare a faptelor de limbă și de dovedirea netemeinicii argumentelor: aduse în sprijinul existenței «uniunii lingvistice» balcanice”. Dar **saTcina** de a dovedi „netemeinicia argumentelor pentru uniunea lingvistică balcanică” a fost implinită cu peste patru decenii anterior de Al. Graur, A. Meillet, Belic ș.a., rezultatele lor fiind reconsiderate și integrate în capitolul de față, demult cunoscute.

⁷ Al. Rosetti, *ILR*, II, p. 81-125.

⁸ Analiza-recenzie a cărții lui Sandfeld, A. Graur, *RIR*, II 1932, p. 82-86; p. 83 „dacă «filologia balcanică» nu este potrivit, căci nu e vorba de un studiu compact al textelor, apoi nici titlul «lingvistică balcanică» nu e mai fericit ales, din punctul de vedere în care se plasează Sandfeld. În adevăr, după d-sa, toate asemănările ce constatăm între limbile balcanice se explică prin împrumut, mai cu seamă prin imitarea limbii grecești. În cazul acesta însă, nu se poate vorbi de o lingvistică balcanică. Termenul acesta presupune o familie de-limbi, așa cum lingvistica romanică

IV 1936, p. 31—45, de Al. Graur (supra, p. 63), după care sînt date mat elementele principale:

La început se arată (lucru relevant și de alții anterior) că nu poate „lingvistică balcanică” în sensul celei indo-europene, romanice ori slave. Limburile vorbite în zona balcanică, singură bulgara și sîrba au origine comună, celelalte fiind de obîrșie diversă. „Remplacer dans la linguistique la notion par celle d'affinite”, comme on veut le faire maintenant, c'est accorder à l'et mame au vocabulaire et à la syntaxe le pas sur la morphologie; c'est, par remplacez l'essentiel par le superficiel. La grammairie compare ne pourra fonder sur l'imitation, ni sur les emprunts”. Termenul de „lingvistică” ar fi în Balcani numai admițînd un puternic substrat comun, care însă ar trebui să nu se admite substratul, poate fi vorba numai de „raporturi de influență, dar nu de o 'lingvistică' balcanică”. Al. Graur admite existența substratului, cu urme neîndoelnice, care însă trebuie dovedite, nu numai prin privința cuvintelor „albaneze” din română se întreabă „à quelle époque croire que les Albanais ont ete tellement superieurs aux Roumains, pour qu'ils aient emprunte aux premiers des termes de civilisation tels que 'foyer’ etc.? Il est impossible d'admettre que les Roumains ont tout emprunte et les Albanais presque rien au roumain”. Concluzia: s-au păstrat elemente din substrat în Balcani, iar majoritatea cuvintelor „albaneze” din română (afirmase Philippide) din substratul comun ambelor idiomuri. Dar chiar existența acestor autohtone nu justifică existența „lingvisticii balcanice”.

Din fonetică s-au atribuit substratului unele fenomene, ca sunetul *â*. Existent și în alte limbi (rusă, polonă), *î* s-a dezvoltat independent în română prin închiderea provocată de nazala următoare, sau din *i* sub influența consoanelor mergătoare; *â* vine din *a* neaccentuat, *e* precedat de labială, uneori de sunet rătăitor sau vibrantă (*bătrîn* < *veteranus*, *păr* < *pilus*, *zâu* < *deus*, *râu* < *re* etc.). Concluzia: *â* este un fenomen de substrat, dar aici condițiile apariției diferă de cele din celelalte limbi. Existenta sunetului *â*, legătura între el și atonia *a* și *o* unei nasale subsecvente. Este greu a-l pune în cîteșitrele idiomuri pe sostratul limbii române. „Trebuie să se admită că alternanțele vocale ale limbilor balcanice rează unei schimbări paralele, care se poate explica ușor prin acțiunea substratului. Despre accent în limbile balcanice: Rosetti, *ILR*, II p. 83—85. Rotacismul (vocalic > *r*), dialectal în română și albaneză, este de dată tirzie. „Tout ce que l'etne prouve par le rhotacisme, c'est une maniere semblable de prononcez pu developper des tendances paralleles”. Nu poate fi atribuită substratului albanezei și românei nici trecerea *cs* > *ps*, *ct* > *pt* în rom. (labială -f s c etc. qu'il en soit, en retenant uniquement les faits dignes d'attention, on a vu que la linguistique ne peut nous donner une certitude concernant le substrat”. Faptele sunt în mai multe puncte nu justifică a vorbi de o bază de plecare unică; ce se poate putea vorbi de tendințe asemănătoare.

Morfologia. Simplificarea declinării, reducerea numărului cazurilor în bulgară, greacă a fost atribuită substratului. Argumentarea lui Graur a fost substratul nu poate avea nici un rol aici. Se poate spune numai că o comună balcanică o tendință spre simplificare, constatată și în alte limbi (romanică, engleză, persană etc). Conservarea genului neutru în română (ca în greacă și sîrbă) de asemenea nu poate fi din substrat. Postpunerea articolului (big., alb., big.) este determinată de topică; în primele două limbi rezultă în fapt dintr-un fapt de ordin sintactic: plasarea adjectivului după substantivul nu provine din substrat. În bulgară fenomenul e de factură slavă comună de punerea articolului după adjectiv. Prin urmare, în cele trei limbi „balcanice” punerea articolului nu este de origine comună. Formarea viitorului prin verbul „a vrea” arată numai că greaca, bulgara și româna au trecut la analiza, iar fenomenul e constatată și în alte limbi. Dispariția infinitivului (big., rom., srb.) pare a fi rezultat din tendința de a elimina categoria mai abstractă.

se ocupă de istoria limbilor romanice etc. După cum nu există o lingvistică europeană și nici una occidentală, tot așa nu poate exista una balcanică decît admițînd că toate limbile s-au dezvoltat pe un fond comun. Tocmai atare lucru tăgăduiește Sandfeld”.

⁹ I. Dan, *Unele aspecte ale articolului românesc*, în *Analele științifice*, Iași, II, X 1932, p. 143-162.

în concluzie, limbile „balcanice” prezintă concordanțe, dar acestea nu merg pînă la identitate completă, fiind vorba de tendințe, uneori generale, altele limitate la Balcani. Pe de altă parte, „este incontestabil că un număr relativ ridicat de cuvinte, mai ales în albaneză și română, provin din idiomurile populațiilor preromane și anteslave”. Trăsăturile comune sînt prea puțin lucru spre a permite să se vorbească de o „lingvistică balcanică”. Ceva comun există în limbile balcanice, „mais Tair commun' des langues balkaniques, rapproche des elements du vocabulaire, de phonetique et de morphologie qu'elles ont en commun, doit tout de meme s'expliquer par certaines tendances primitives/imputables au substrat”, după Al. Graur.

Alții au relevat șubrezenia temeliei pe care s-a ridicat „lingvistica balcanică”. Astfel, francezul Antoine Meillet (1866—1936) preciza că metoda comparativă (indo-europeană, romanică etc.) nu se poate aplica limbilor balcanice care au concordanțe normale între idiomurile dintr-o regiune¹⁰. G. Anagnostopoulos arată că trăsăturile comune se explică parțial prin evoluție deosebită, unele sînt restrinse la zone dialectale în unele idiomuri, iar celelalte elemente comune nu permit a vorbi de o „lingvistică balcanică”, în sensul celei romanice, germanice ori slave¹¹. A. Belic ajunge la concluzia că nu există o „uniune lingvistică”, ci o reciprocitate lingvistică în această regiune¹², la fel Th. Capidan (supra, p. 53)¹³ și S. Pușcariu (supra, p. 50)¹⁴, care se arată sceptic și rezervat,

¹⁰ Despre marele filolog, lingvist și comparatist francez A. Meillet, indicații bibliografice și necrologe în *RomSl*, XIV 1967, p. 455-459. în *RIEB*, I, 1, 1934, p. 29—30, A. Meillet făcea constatarea: „la methode comparative ne s'applique pas utilement aux langues balkaniques. En effet, ces langues appartiennent à des groupes divers et leurs particularités appellent des explications Communes qui ne resultent pas immédiatement de leur histoire ... Si le bulgare, le serbe, l'albanais, le roumain se sont ecartés de leur état ancien d'une manière pareille, le fait u'a donc rien de surprenant; il s'agit de concordances qu'il est normal d'observer entre parlers d'une meme region. Il y a là un fait general dorit la linguistique balkanique, pour autant qu'on puisse employer ce terme, devra tenir compte”.

¹¹ G. Anagnostopoulos, *RIEB*, I/1, 1934, p. 272-3.

¹² A. Belic, *RIEB*, II/3-4, 1936, p. 167-171. Despre savantul sîrb Alexandru I. Belic (1876—1960): *LbR*, IX/4, 1960, p. 96—98 (M. Jivcovic). Lista celor care au arătat lipsa de teme științifice și inanitatea numitei lingvistice „balcanice” nu este încheiată cu numele prestigioase de savanți înșirați mai sus; se poate adăuga de ex. un alt balcanic de vază (după V. Georgiev): „le linguiste bulgare S. Mladenov (*Balgarskijat ezik v svetlinata na balkanistikata*, Godišnik na Sofijskija Tjuniversitet, ist.-phil., XXXV, 13, 1939, p. 1 sqq.) a pris une position extremement negative contre toute la linguistique balkanique”, cu adausul „A. Belic a raison de souligner que les traits communs des langues balkaniques sont 'inegaux quant à leur repartition géographique ou en ce qui concerne leur nature linguistique', que l'unité des dites langues n'est pas homogène. Sans doute, ce ne sont que l'albanais, le bulgare avec le macedonien et le roumain qui forment l'union linguistique balkanique dans le sens étroit du terme. Le grec y participe principalement avec sa grande influence sur la formation de cette unite ... (etc.)”, *ProblLgBalk*, p. 7, în cadrul referatului „le probleme de l'union linguistique balkanique” unde repetă cu unele noi nuanțări vechile șabloane perimate ale lui Weigand și Sandfeld, spre a salva acea pseudo-„uniune balcanică” pe care o susțin și ceilalți „coreferenți” din broșura destinată a servi drept *Rapport pour la seance plenière* în 1966 la Sofia (N. Andriotis, G. Kourmoulis, A. Rosetti, E. Cabej, V. Georgiev, I. Pudic, S. B. Bernstein) și care sînt deopotrivă de puțin familiarizați cu etimologia și cu adevăratele probleme ale comparatistice i.—e. și ale substratului lexical în limba română și în celelalte limbi „balcanice”.

¹³ Th. Capidan, *Romanitatea balcanică*, București, 1936, p. 37.

¹⁴ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 169—175. Este desigur justă și recenta aserțiune „l'opinion semble justifiée que l'on ne saurait parler d'une 'union linguistique balkanique' étroite, mais seulement d'un espace géographique riche en interférences linguistiques méritant d'être étudiées dans leur ensemble”, *RESEE*, VI 1968, p. 147 (H. Mihăescu). E. Petrovici, *Despre tîmnițele lingvistice (Limbile balcanice și limbile vesf-europene)*, în *RomSl*, XIV 1967, p. 5: limbile contigue neînrudite, prezentînd anumite afinități structurale, formînd așa-numitele uniuni lingvistice. Cf. A. Vraciu, *CerLg*, XIV 1969, p. 364 (în recenzia la *LbTrD*, ed. II).

observînd că este preferabil termenul „lingvistică sud-est-europeană” e vechiu într-una din aceste limbi, este nou în altele, deci nu poate fi vorba de propagare prin împrumut, — sau de niște inovații ivite în mai mult de unul independent. Ce unește aceste limbi într-un mănunchiu sînt condițiile și istorice similare, influențe culturale identice. Termenul „lingvistică” apare îndreptățit numai întrucît exprimă scurt și pregnant ca de ex. o frazeologie clasică”, un caz de convergență¹⁵.

Apare evidentă șubrezenia „lingvisticii balcanice”, al cărei precursor J. B. Kopitar cu celebra frază-calambur „numai o formă, dar cu trei mîni” (supra, p. 39). Asemenea aserțiuni din faza romantică a începutului lingvisticii nu se pot dovedi, nefiind justificate prin modeste rezultate acum. Dacă s-ar lua cu severitate termenul „lingvistică-balcanică” (de ex. bulgara -f albaneza -f greaca), ar trebui să se admită paradoxul că româna, apropiată de bulgară ca și aceasta de sîrbă (sora ei slavă), ori chiar mai aproape — sub raport balcanic —, căci cea din urmă nu intră în „uniunea” celor două de Weigand și Sandfeld. Avînd în vedere numai elemente superficiale de convergență lexicală și frazeologie¹⁶, se poate construi și o „lingvistică ardeleană” (de ex. „ardelenă”; cf. de ex., *CerLg*, XIV p. 364), care să studieze notele convergențiale lexicale și frazeologice, din limbile de aici, influențele reciproce de convergență în convingerilor milenare dintre români, unguri, sași etc. Se impune deci să se rezervă și critică față de tezele Weigand—Sandfeld despre „înrudirea” din Peninsula Balcanică, dintre care toate patru (rom., big., alb., greacă) au o obîrșire și structură esențial diferite, — în cît ele nu permit a se vorbi de o „lingvistică balcanică”, iar reexaminarea atentă a faptelor de limbă poate arăta că noua „lingvistică” este menită să rămînă lipsită de obiect. Oricum, așadar, o disciplină construită artificial, cu rezultate vagi, neconcludente, este de puținel utilitate în studiul capitolelor obscure ale istoriei și limbii românilor, în veșnică vește vează prin nimic' elucidarea problemelor etimologice ale elementului lingvistic în relațiile lui cu albanezii. De asemenea, clasificarea românei ca „limbă balcanică” nu spune nimic, neexplicînd absolut nimic din ceea ce formează caracterul lingvistic românesc, relații, preroman. Pe de altă parte, numeroasele elemente prelatine în limba română — unele existente și în albaneză — sînt o realitate deosebită, care nu poate fi explicată prin mijloace interne românești și cu criteriile comparatistice indo-europene. Nu au nimic a face cu ceea ce unii filologi și balcanologi au înțeles în ultimii ani prin „lingvistică balcanică”. Româna este parțial o limbă balcanică prin

¹⁵ Cu două decenii mai înainte, Pușcariu observa că „dacă studiem de aproape teza de frazeologie și sintaxa limbilor europene de vest, ne vom convinge că în franceză, engleză, italiană etc. există, de asemenea un număr considerabil, nu numai de cuvinte împrumutate, ci și foarte multe construcții sintactice și expresii figurative decalcate după același model, și foarte multe construcții sintactice și expresii figurative. Cauza acestor asemănări este ceea ce sîntem obișnuși a numi 'cultura occidentală', comună timpuri acestor popoare în contact necontenit unul cu altul. Termenul 'Balkansprache’ de Weigand și de elevii săi trebuie înțeles deci în același fel ca cel de 'limbi occidentale’; putem vorbi de obiceiuri sau de mentalitate occidentale, putem subsuma și asemănări între popoarele cu graiuri diferite care au stat sub influența Bizanțului în termenul de 'limbă balcanică’. Precum însă, în Occident, asemănările acestea (care desigur nu sînt nici mai mult, nici mai puțin superficiale decît cele din Orientul european) nu ne împiedică să distingem franceza de germana una de alta, la fel trebuie procedat și în Orient” (*DR*, I, p. 407).

¹⁶ Expresii (repetate și invocate de mulți pînă în ultima vreme) ca „așa i-a fost tăiat capul” sînt considerate ... balcanice. Asemenea criterii filologice arată iarăși lipsa de critic din partea celor care le utilizează ca argumente istorice. Despre locuțiuni zise (relevante între alții de S. Pușcariu, P. Papahagi, T. Capidan etc), cf. de ex., *PhR*, II, p. 691-694.

ei sudice: aromâna, meglenita și istroromâna, căci grosul românimii și al limbii ei (cel puțin în perioada actuală și în evul mediu de când avem informații) este dunăreană și carpatică; nu există motive să credem că în trecut va fi fost altfel, iar numărul și valoarea cuvintelor autohtone în dialectul „dacoromân” confirmă atare opinie.

2. TRĂSĂTURI COMUNE ROMÂNNO-ALBANEZE

Pentru o justă perspectivă asupra problemei elementului autohton în lexicul rominilor (deci în structura etnică-socială) și asupra factorului comun albanoromân, este necesar în prealabil lămurirea raporturilor albanoromâne în domeniul gramatical, dar mai ales în lexic — raporturi care s-au bucurat de o atenție deosebită avînd un rol covârșitor (mai ales de la Miklosich încoaace) în cercetările privind formarea limbii și etnogeneza românilor. După rezultatele de pînă acum, este ușor a preciza pe scurt la ce se reduc asemenea raporturi, ca și dependența lingvistică și chiar etnică (în sens arhaic) a poporului român față de albanezi.

În repertoriul istoric de mai sus (cap. II) s-a văzut atitudinea cercetătorilor mai de seamă în problema relațiilor lingvistice și etnice dintre români și albanezi, în jurul căreia s-au desfășurat dezbaterile asupra existenței (respectiv lipsei) elementelor autohtone, preromane în limba română, deci valoarea substratului lingvistic. S-a impus treptat constatarea că româna are o puternică notă de originalitate, o personalitate, nu numai în ce privește conținutul și structura latină, dar și în caracterele anteromane numite de unii „albaneze”, de alții „balcanice”, iar în ultima vreme „autohtone”, chiar și „traco-dace”. Specificitatea limbii române față de cele vecine, din perioada formării ei și pînă azi, este un adevăr întrevăzut clar de Miklosich cu peste un veac în urmă (supra, p. 41), confirmat de cercetările ulterioare și din sec. al XX-lea, odată cu progresul cunoștințelor și al spiritului critic. Nu este necesar nici util a expune aici din nou ce s-a spus despre relațiile dintre română și albaneză, după ce asemenea examinare a fost făcută de unii erudiți, ca Th. Capidan și Al. Philippide, care a încercat o aprofundare pe baze largi a problemei, în studiul detaliat al elementelor comune (de asemănare) și al celor deosebitoare ale celor două idiomuri, iar concluziile lui sînt importante pentru problema elementului autohton românesc¹⁷.

După alți filologi (Miklosich, Sch.uch.ardt, Meyer, Gaster, Sandfeld etc), Philippide expune din nou toate trăsăturile comune albanoromâne în fonologie: *a* neaccentuat > *ă*; *ā* + *n* ori *m* > *âfi* \- *n*, *m*; *e* neaccentuat > *ă*; *e* urmat de *n* și *m* > *ă* + *n*, *m*; *en* + dentală > *în* + dentală; *en* + spirantă > *in* -f spirantă; *i* neaccentuat > *ă*; *i* neaccentuat final la terminația plur. mase. a căzut; *o* neaccentuat > *u*, de cele mai multe ori; *6* înainte de grup consonantic > *u*; *H* h-a devenit *6*; -*u* final cade; *l* + *i* + vocală și *l* + *i* final fix > /' ; rotacismul (*n* > *r*) ; *b* intervocalic cade; *b* în grupul intervocalic -*br*- devine *u* (> *w*); *kl* > *k'*; *gl* > *g'*; *v* intervocalic cade etc.

Ce valoare se poate atribui acestor note comune în fonologie s-a văzut mai sus, în legătură cu „lingvistica balcanică”, după observațiile lui Al. Graur. Chiar Al. Philippide, după niște concluzii asupra legăturilor istorice și etnice ale românilor cu șkipetarii¹⁸, după cîțiva „dacă”, „trebuie” și o serie de „probabilități”

¹⁷ Al. Philippide, *OrR*, II, p. 571-802. Cf. *LbR*, VIII/3, 1959, p. 16-23.

¹⁸ Al. Philippide, *OrR*, II, p. 586 „dacă admitem cu oarecare probabilitate că asemănările fonetice dintre limbile română și albaneză își au originea într-o oarecare afinitate a bazei de articulație, adecă într-o afinitate oarecare etnică, apoi tot cu atita probabilitate se poate admite că între poporul român și cel albanez a existat o coeziune geografică...” etc.

(luate ca certitudini de unii cititori și cercetători), relevă că „fenomenel mai sus ca asemănătoare au acest caracter numai dacă le consideră cinea neral și cu aproximație. La o mai apropiată cercetare ele prezintă, toate spune, mai mult sau mai puțin remarcabile deosebiri de la o limbă la alta rînd cîteva din acestea (*OrR*, II, 589), dar „apoi sînt fenomene de dif de Umlaut și de accent în albaneză, care constituie o prăpastie între cea și româna” (p. 590). „Cea mai mare deosebire există însă între română și din punctul de vedere al accentului, importantă nu numai prin faptul este accentul în aceste două limbi, ci mai ales că accentul e cel mai sigur fiziologic, după care poți conchide că ai a face cu altă bază de articulație elementele unei limbi, accentul este cel care se pierde mai greu, care s mută mai greu. Totul se poate împrumuta din limbă, pînă la completa și cuvinte, și forme și sunete; numai accentul persistă cu cea mai de tenacitate. În albaneză, vocalele sonante din silabele accentuate ale c sînt de șase feluri de lungimi” etc. (p. 592) ; „asemenea lucruri sînt tota firii limbii române” (p. 594). „în vreme ce în română, contrariu de ce se în celelalte limbi romanice, grupurile intervocalice de consoane nu se complet decît rar, în albaneză (din contra) ele se asimilează complet mult (lucru relevat de Meyer-Lubke) ...” (p. 595). „înruși vor fi ei români banezii mai mult decît cu neamurile italice, de pildă, ori decît cu celții rudirea este foarte îndepărtată” (*OrR*, II, p. 596). Examinînd apoi (p. 5) asemănările morfologice și sintactice dintre albaneză și română, ca și de mult mai mari, rezultă că „dacă oarecare asemănări pe acest teren ne-ar și să stabilim o apropiere genetică între români și albanezi, deosebirile mari ne obligă să despărțim aceste două popoare”, ceea ce „se constata structura lor sufletească deosebită”¹⁹.

Concluziile lui Philippide, ca rezultate generale și necesare ale cercetării de pînă atunci (împărtaşite de Treimer, Capidan²⁰, Rosetti, Pascu, Șiaș arată fără echivoc că — precum este șubredă temelia așa-numitei „lingv. balcanice” — tot atit de neîntemeiată apare teoria, ceva mai veche, a „leștrine lingvistice și etnic-sociale (în sens medieval) între români și albanezi”, „comunitate lingvistică” și dependența limbii române ca debitoare față de

¹⁹ După J. G. Hahn, Philippide schițează o caracterizare sumară și unilaterală a psihic-sociale a șldpetarilor; „albanezul are fire nesupusă și răzbunătoare; cu acel neam nu te poți juca și nu poți face din el ce vrei, ori că vei fi tu un cuceritor străin, ori un compatriot incapabil, mișel și fără cuget, care să pui înainte steagul patriotismului țara la prăpastie. Din contra, răbdarea românului și lipsa lui de indignare față de un răș și cel mai mare — ce i s-ar face sînt fără margini. Albanezul este apoi un om cu desăștic, pe care viața pămîntească și în special prezentul îl preocupă, iar celor ce ar pu moarte nu dă nici o valoare. Pentru o părere ce nu se transformă imediat într-un profș să facă nici un sacrificiu. De aceea, cei mai mulți au părăsit credința creștină și au pri mohamedană, pentru că noua credință le oferea avantaje materiale. Pentru o simplă r le-a făcut preotul că nu vin destul de dimineață la biserică, îndată un sat întreg a pā nismul. Altădată locuitorii unui sat, care suferise din partea unui sat turcit neajunsuri, și ei numai ca să-și poată răzbuna contra satului dușman; în adevăr, îndată după turcir în acest din urmă sat și au făcut pirjol într-însul. Din contra românul, măcar că nu e foarte tolerant sub raport religios, avea mică credință și îngăimată superstiție o păstreare citate (etc.)” (*OrR*, II, p. 630). Dar trebuie relevate și virtuțile etnice ale albanezilor, ca ospitalitate etc. R. Vulpe, *Considerations sur l'origine du peuple albanais, în Studia Albanica* 1973, 1, p. 199-205.

²⁰ Th. Capidan, *Limbă și cultură*, București, 1943, p. 138—174 (după *Revista de București*, 1943, mai) stăruie asupra „simbiozei” voind să împace „Simbioza albană și continuitatea românilor”, două noțiuni cam greu de împăcat, care se resping, fiind anti

Asemenea presupuneri se întemeiau pe unele trăsături remarcabile fonologice și morfologice, care însă (examinată mai atent) sînt puțin concludente, fiind deplin explicabile în cadrul evoluției specifice a romanității orientale (balcanice, carpato-dunărene), altoită pe un substrat identic sau strîns înrudit, unitar în linii generale, avînd apoi în cursul epocii medievale, multe elemente de comunitate cultural-istorică și politică²¹. Limba română are comune cu albaneza o serie de trăsături fonetice, morfologice și sintactice, dintre care cele mai multe se constată și în alte idiomuri învecinate, fiind oarecum tipic balcanice și sud-est-europene (supra, p. 99). În ce privește lexicul, româna și albaneza au comune din perioada antică, două categorii de elemente: romane (latine-romanice): și preromane (autohtone), care este necesar să fie cercetate sumar în acest capitol.

3. CUVINTE ROMANICE COMUNE ALBANEZEI ȘI ROMÂNEI

În privința elementului romanic (latin) comun limbii albaneze și celei românești, cercetările mai vechi și cele recente pe baze statistice au adus cîteva rezultate instructive și semnificative²². Elementele latine, ale limbii albaneze se grupează în patru categorii: 1) cuvinte latine de largă circulație păstrate în albaneză, în română și în limbile romanice apusene, 270 termeni, ca *admissarius*, *aer*, *aeramen*, *aestimare*, *aiunare*, *arcuș*, *arena*, *argentum*, *aurum* etc.; 2) existente în albaneză și în limbi apusene, dar lipsind în română, 151 termeni, ca *adorare*, *amicus*, *armata*, *balsamum*, *benedicere*, *bestia*, *candela* etc.; 3) păstrate numai în română și în albaneză, 39 termeni, 19 dintre ei fiind de largă circulație: *canticum*, *capitina*, *coma*, *consocer*, *galgulus*, *Horae*, *imperator*, *Unea*, *mânicare*, *margella*, *mîrări*, *orare*, *poenitere*, *pervigilare*, *scortea*, *secretus*, *sella*, *sessus*, *status*; 4) elemente latine (85) păstrate numai în albaneză, ca *apparamentum*, *bubulcus*, *urcata*, *machina*, *sarcinarius* etc. (RESEE IV, p. 12—32). Concluzia aceluiași cercetător: „analiza împrumuturilor de origine latină în albaneză (545) arată că influența culturii romane s-a exercitat în formele cele mai variate și aproape în toate compartimentele lexicului, adică în domeniul naturii și a mediului ambiant, al spațiului, în ce privește metalele, flora și fauna, corpul uman, locuința, încălzitul și luminatul; unelte, plugărie, pescuit, navigație, greutate și măsuri, vase, țesut, costumul, încălțămînta, podoabele, armele; în domeniul militar și medical, înrudirile, organizația socială și politică, activitatea spirituală, religia și calendarul; în sfîrșit sfera substantivelor abstracte, adjective, verbe, particule și sufixe... Majoritatea sînt cuvinte latine de întrebuintare frecventă și care au circulat pe întinderea Imperiului roman, lăsînd urme dacă nu în toate, - cel puțin în majoritatea limbilor romanice. A doua categorie cuprinde, ca importanță numerică (151), elementele comune albanezei și limbilor romanice apusene. Cele păstrate numai în albaneză și în română sunt puțin numeroase (abia 39): pentru aproape toate dintre ele există dovezi că ele reprezentau cuvinte latine, a căror circulație era mai largă decît în sud-estul Europei. Cele care au rămas numai în albaneză (85) converg spre lumea occidentală. În consecință, dovezile care, ar

²¹ În a. 1881 observa istoric austriac J. Jung [Die romanischen Landschaften, p. 474], das albanesische theilt mit dem rumänischen gemeinsame Bestandtheile, weil die Schicksale beider Volkerschaften vielfach ähnlicher Art waren; hier wie dort rdmische Herrschaft, slavische fieberflutunogriechischb. es Kirchenregiment, tiirkische Uuterjochung".

²² .. H. Mihăescu, Les elements latins de la langue albanaise, in RESEE, IV, 1966, p. 5—33, 323—352; cf. U. Cabej, Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen in RevL<> VII 1962, p. 161—199.

permite să se afirme: că elementele latine din albaneză și din română vin dintr-un izvor comun, numit de unii erudiți „latina balcanică”, lipsesc în realitate dintr-o fluență Ronlei a acționat în sud-estul european pe căi diverse, într-o lungă: ea nu a putut conduce la rezultate unitare și omogene" (RESEE IV, p. 32—33). Cu acest prilej, eminentul romanist ieșean formulează și o teză despre „patria primitivă” a albanezilor care merită a fi reprodusă în continuare.

Mult mai importante și semnificative din punct de vedere lingvistic și istoric sînt elementele comune albaneze și românești provenite din fondul preroman și aparținînd deci substratului carpato-balcanic, așa-numitele „albaneze”, „împrumuturi din albaneză” ale limbii române; ele constituie o problemă distinctă precis conturată, ce urmează a fi cercetată și judecată pe criterii esențial diferite decît își imaginau adepții „comunității lingvistice” ai așa-numitei „simbioze albanoromâne” în evul mediu.

4. CUVINTE AUTOHTONE ALBANEZE ȘI ROMÂNEȘTI

Cercetările îndelungate și dezbaterile — deși luau numai doi termeni în discuție, parație, limbile română și albaneză prin elementele lor comune, în privința lexicului — au dus la rezultate prețioase, care ușurează mult soluționarea problemelor noastre. Există criterii clare pentru precizarea raporturilor de limbă și ales lexicale, româno-albaneze. Mai întii, este evident caracterul specific românesc al elementelor lexicale comune „albanoromâne” care lipsesc din idiomuri. La a. 1892 observă Gustav Meyer „bei *barză* und *mazăre* st. der Annahme der Entlehnung [din alb. în rom.] Schwierigkeiten entgegensteht, deckt sich mit dem femininum zu dem alban. adj. *barth* 'weiss', *barth* mit einem *barde; aber dies femininum heisst im alb. niemals 'Schwarz', 'Storch']". Dacă pentru *viezure* — observă el — se poate admite, că a fost împrumut din alb. *vjedhulle*, pentru *barză* și *mazăre*, în schimb, se ridică întrebarea, căci primul are un corespondent arnăut, adj. *barth*, *dhe*, dar acesta seamnă „cocostîrc”; iar *mazăre* prezintă față de alb. *modhulle* o diferență caldă radicală arătînd că forma românească (la fel ca *barză*) „eine im Alban. ältere Lautstufe bewahrt”²⁴. Observația comparatistului român n-a fost reținută de nimeni și mai ales nu s-a tras din ea concluzia r

²³ H. Mihaescu, RESEE, IV, p. 353 „pour determiner grosso modo la patrie primitive des Albanais on dispose donc des preuves suivantes. Le grec ancien a laisse des traces de son influence par les ancetres des Albanais. Celles-ci ne sont pas tres nombreuses, du fait que la langue albanaise ne depassait pas au nord la limite linguistique actuelle et que les faibles colonies albanaises de l'Adriatique n'ont pu exercer une influence profonde sur la population aborigene romaine a jouti d'un grand prestige pendant longtemps, et elle s'est propagee notamment dans les vallees du Drinus (Drin), du Genusus (Shkumbi) et de l'Aous (Vojusa), sans embrasser les Alpes metropolitaines, ou les autochtones resisterent aussi bien a la romanisation qu'a la christianisation. Les emprunts latins de la langue albanaise ont peu de ressemblance avec les elements du latin roumain; les ancetres des Albanais ont emprunte aussi des elements linguistiques a l'italien, au grec, au latin romane de la cote dalmate. Ils etaient par consequent voisins, au nord-est, de la population de la vallee du Danube et de la Dacie; au sud ils venaient en contact avec les Grecs; au nord ils avaient des relations avec la mer Adriatique et la population romane du littoral; au sud ils depassaient les cimes du mont Durmitor. Ce vaste espace n'a jamais pu demeurer isolé de l'exterieur, et par consequent ouvert a l'influence des civilisations et aux populations de l'exterieur, mais il a indubitablement abrite pendant longtemps une majorite ethnique albanaise”; ingenios și foarte interesant, dar verificarea este de așteptat. Harald Haarman, Der lateinische Lehnwortschatz im Albanischen, Hamn 1965, p. 655 cuvinte.

²⁴ G. Meyer, AlbSt. III, p. 22.

elementele românești comune cu albaneza (pe care Baric, Jokl ș. a. le socoteau simple „împrumuturi” din albaneză, fără a respecta gramatica istorică românească și stîlcînd adesea cuvintele românești spre a le putea aduce din albaneză) sînt cuvinte în de p e n d e n t e în română, înrudite și paralele cu cele albaneze, avînd adică o sursă comună carpato-balcanică și evident preromană, uneori cunoscînd diferențieri străvechi. S-a afirmat că raporturile lexicale albanoromâne sînt „de pură vecinătate”, căci cuvintele „albaneze” din română nu prezintă caracterul de împrumuturi, avînd tratament identic lexicului ereditar latin (supra, p. 51). Prin această simplă constatare (ce nu este identică tezei cu „simbioza”) a fost, de fapt, dată peste cap întreaga teorie a împrumuturilor lexicale române din albaneză împreună cu toate consecințele de ordin social-etnic și istoric trase din atare pretenție împrumuturi: în primul rînd, așa-numita „simbioză” albanoromână la sfîrșitul epocii antice ori în cursul evului mediu. O asemenea simbioză apare tot atît de justificată ca, de exemplu, ideea ce ar putea să aibă cineva de a explica numeroasele trăsături comune dintre limba italiană și româna printr-o „simbioză” italo-română în perioada feudală.

în concluzie, se poate spune că „acești termeni (exclusiv alb. și rom.) provin în amîndouă limbile din limba vorbită odinioară în Peninsula Balcanică [și în zona carpato-dunăreană] și care a lăsat drept urmă a existenței sale aceste elemente în vocabularul limbii române”²⁵, idee mai veche împărtășită și de alți filologi-lingviști (Hasdeu, Philippide, Pascu, Capidan, parțial Pușcariu etc). Philippide a relevat că marile deosebiri dintre română și albaneză formează o adevărată prăpastie între cele două idiomuri, pe care n-au reușit să o niveleze nici elementele gramaticale inconcludente, nici vorbăria despre „conviețuirea” românilor cu șkipetarii, menită să justifice „împrumutarea” de cuvinte din albaneză.

S-a relevat că albanezii nu au decît împrumuturi recente de cuvinte din română, lucru inexplicabil în cazul unei conviețuiri mai îndelungate și al împrumutării de 50—60 [de fapt cel puțin 70] de cuvinte albaneze în română. Asemenea adevăruri evidente și elementare n-au surprins decît pe cei deprinși a opera cu așa-numita „comuniune” lingvistică albanoromână, produs învechit al insuficientelor mijloace de investigație din preajma anului 1900. De altă parte, nici unul dintre susținătorii „simbiozei” nu uita că cele două idiomuri sînt de origine și structură diferite; totuși le-au clasificat împreună încercînd să le integreze în „uniunea lingvistică” balcanică și declarînd româna ca dependentă de albaneză prin unele „împrumuturi”. Rezervele și obiecțiile împotriva acestor teze se cunosc: limba română de origine și structură neolatină (romanică) prezintă forme de evoluție caracteristice, cu multe note divergente față de idiomerile romanice occidentale și cu elemente inexplicabile din latina populară (observate de Kopitar, Miklosich, Schuehardt ș.a.), datorate substratului preroman; sînt numeroasele cuvinte carpato-balcanice indo-europene provenite de la populațiile autohtone ale acestor teritorii. Pe de altă parte, albaneza este o limbă indo-europeană (tip satem), avînd o sumă de cuvinte latine (romanice) din epoca stăpînirii romane în zona balcanică (supra, p. 104). Este firesc ca două limbi de tip diferit să prezinte acea „prăpastie” de care vorbea Philippide și care exclude contactul de simbioză ori de influențare reciprocă după sfîrșitul antichității și în evul mediu. Trăsăturile gramaticale comune se explică eventual prin acțiunea substratului și evoluția specifică a romanității orientale. Elementele comune în lexicul albanez și român nu pot fi explicate decît arbitrar ca „împrumuturi” dintr-o limbă în alta, posterioare epocii propriu-zis romanice a limbii române. Fără valoare sînt teoriile despre „emigrarea” de aromâni (supra, p. 55) purtători de elemente albaneze în limba română din zona carpatică.

După ce s-a dovedit că elementele fonetice, morfologice și sintactice în română și albaneză nu justifică de loc o „comunitate” între cele două limbi,

²⁵ A1. Rosetti, *ILR*, II, p. 103.

este necesar a preciza ce spun cuvintele indo-europene comune. M (*brîu*, *mazăre*, *sîmbure*, *viezure* etc.) prezintă aspecte de mare vechime română, unde sînt cunoscute din epoca romanică, anterior începuturilor enței slave, deci înainte de sec. VI, prin faptul că au străbătut acele fîcări fonetice ca elementele latine și numai ca acestea (*brîu* și *pîrîu* lat. *granum*, *frûu* < lat. *frenum*; *mazăre* din **ma(d)ze-l-*, *sîmbur* < *bul-viezure* < **ve(ă)zu-l-*, ca *sare* din lat. *sale-*, *soare* < *sole-* etc). menea fapte elementare, evidente, se impune concluzia că populația manică (autohtonă romanizată) din zona carpato-balcanică avea în sa o serie de cuvinte n e l a t i n e, provenite din substrat. Dacă s-ar p că romanii carpato-balcanici ar fi împrumutat cuvinte izolate (ca *brîu*, *sîmbure* ș.a.) de la șkipetari sau de la strămoșii lor, gramatica istorică arată categoric că împrumutul nu putea să aibă loc după sec. V. concluzie apare absolut obligatorie (ca derivarea lui *sare* și *soare* din *sole-*). Dar comparativă arată ceva în plus cu privire la unele cuvinte române: *mazăre* prezintă un stadiu mai v e c h i decît corespondențez *modhulle*, vocala radicală *ă* fiind originară, etimologică, față de *o* rad. i.-e. **mag' (h)*; împrumut din albaneză în română nu e probabil (*o* accentuat nu devine *a* în rom.). Un caz asemănător *șopîrlă* față de alb. *shapi*, ambele din i.-e. **stie-p-*, *suo-p-*, cu *o* rom., devenit *a* în alb. La *brîu* *iată* de alb. *bres*, *brezi* (**bren-z-*) avem străromână **bre-n-*, iar în albaneză un sufix i.-e. *-z- (-di-o-)*; dovadă că nu putea să împrumute cuvîntul în epoca romanică și nici chiar căci nu-și va imagina cineva că, în momentul „împrumutării”, s din considerente filologice, vor fi luat de la albanezi numai tema adică un **bre-n-*, lăsînd la o parte sufixul *-z-*, iar această temă să în vorbirea lor la fel ca pe elementele moștenite latine *granum*. Situația este asemănătoare la alte cuvinte: *pîrîu* din i.-e. **per-re-* forma alb. cu alternanță vocalică *o* (sau evoluție internalb. *e > o*) rom. *pururea* din *porur-* față de alb. *perhere* cu vocala rad. *e*.

Astfel, unor presupuse împrumuturi lexicale din albaneză în română prefedală se opun categoric fazele de evoluție fonologică a unor elemente și albaneze, față de bazele lor etimologice. Aceste cuvinte arată că sînt identică sau foarte asemănătoare în cele două idiomuri (*bunget*, *gata*, *groapă*, *grumaz*, *moș*, *vatră* etc.) nu pot fi împrumutate de unii de la alții de ex. rom. *came*, *ockiu* nu sînt împrumuturi din ital. *came*, *occhio*; lat. *<pepo>*, ci trebuie interpretate exact ca celelalte cercetate mai sus (*brîu*, etc). Ele dovedesc ceva mai mult decît unele nepotriviri fonetice sau inconsecvențe în corespondențele dintre sunetele cuvintelor identice (în corespondențele de A. Rosetti, care principal are totuși dreptate susținînd că română reprezintă sunete la origine diverse și în felul acesta tratamentele sînt justificate”²⁷. Dar paralelismul de sunete stabilit de Rosetti se bazează pe o serie de paralelisme admisibile etimologic, uneori chiar neverosimile (de ex. rom. *buc*, *pelk* — *bîc*, *droe* — *droaie*, *dhalle* — *zară*). Adevărat că se con de consecvență în ce privește consoanele din cuvintele albaneze și române alb. *th* (*kurthe*, *thumbulle*) îi corespunde rom. *s* (*cursă*, *sîmbure*), iar alb.

²⁶ „Unii filologi vorbeau totuși de împrumutarea lui *brîu* din *brenz*.” rom. *brîu* l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre*, *breni* en albanais” scria P. Skok (*Ar* p. 150), neobservînd că se contrazicea prin afirmația că alb. *bres*, *-zi* reprezintă i.—e.
²⁷ Rosetti *ILR*, II, p. 106; V. Polak, *Quelques idées concernant les rapports roumains in Omagiu I. Jordan* (1958), p. 693-699, liste de corespondențe albanoromâne nou în afară de „ideea” neverosimilă a unui „caractere mediterranean ou protoeuropéen de ces correspondances” (p. 698).

ii corespunde ț (*țarc*). Discordanța este evidentă, putînd fi stabilită și în alte cazuri. Dar chiar dacă ar exista o concordantă deplină în tratarea consoanelor, „împrumuturile din albaneză” nu pot fi admise din cauza nepotrivirilor constatate în vocalismul cuvintelor examinate mai sus (ca *mazăre*, *șopîrlă*, *pîrîu*), ca și pentru epoca post-romană a limbii române, din cauza normelor fonologice ale idiomului nostru de acord cu criteriile etimologice și fonetice indo-europene. Teoria „împrumuturilor albaneze” te duce astfel la epoca preromană a teritoriilor carpato-balcanice și dunărene, cînd se pare că nu este corect a vorbi de albanezi (șkipetari) în aceste zone, locuite în antichitate de illyri la vest și de traco-geți la nord-est. Concluzia obligatorie este că elementele comune din lexicul albanez și românesc, adică vreo 68—70 termeni, provin în aceste idiomuri (ca și cele 80—90 cuvinte autohtone românești nealbaneze) dintr-o sursă comună, substratul carpato-balcanic²⁸. Ele au cunoscut însă o evoluție diferită în albaneză și în română, potrivit caracterelor fiecărei limbi, în cursul perioadei feudale.

Cuvintele române autohtone care au un corespondent de origine indo-europeană (de asemenea autohtonă) în albaneză sînt: *abure*, *argea*, *baciu* (?), *balaur* (*bală*), *baligă*, *baltă*, *barz* (der. *barză*), *bască*, *brad*, *brîu*, *brusture*, *bucur*, *bunget*, *buză*, *căciulă*(^), *căpușă*, *căpută*, *cătun*, *ceafă*(?), *copac*, *creț*(l), *cruță*, *curmă*, *curpăn*, *cursă*, *dărimă*, *das*, *druete*, *fărîmă*, *gard*, *gardină*, *gata*, *gălbează*, *ghimpe*, *ghioagă*, *ghionoaie*, *grapă*, *gresie*, *groapă*, *grumaz*, *grunz*, *gușă*, *mal*, *mazăre*, *măgură*, *mărat*, *mătură*, *mînz*, *moș*, *mugure*, *murg*, *năpîrcă*, *pîrîu*, *păstaie*, *pururea*, *rînză*, *sarbăd*, *scapără*, *scrum*, *sculă*, *sîmbure*, *spînz*, *sterp*, *strepede*, *strungă*, *șale*, *șopîrlă*, *șut*, *țap*, *țarc*, *vatră*, *vătiu*, *viezure*, *zgardă*, *zgîriă*.

5. CUVINTE AUTOHTONE INEXISTENTE ÎN ALBANEZĂ

Ancheta sumară de mai sus arată cu prisosință că elementele lexicale comune limbilor albaneză și română nu sînt în aceasta din urmă împrumuturi din epoca medievală (postromană), ele avînd o vechime cel puțin tot atît de mare ca elementele latine-romanice, fiind în chip necesar (cum s-a admis și s-a demonstrat) moșteniri directe din idiomul indigen al perioadei preromane, conservate neîntrerupt de populația autohtonă (romanizată) și trecute în limba română formată aici în locul idiomurilor „barbare” înlocuite și dispărute. Lucrul a fost recunoscut și relevat cu toată convingerea de filologii români (Philippide, Capidan, Pascu, Rosetti ș.a.), ca și de externi (Treimer, Skok etc), iar G. Pascu vorbea categoric de „cuvinte trace” în limba română (supra, p. 53), referindu-se în primul rînd la cele comune cu albaneza. Aceste concluzii ar fi suficiente spre a considera dovedită prezența cuvintelor din substrat în română și stabilind etimologia indo-europeană să le admitem ca forme autohtone continuate de limbile română și albaneză; deci obligator ca vocabule traco-dace (eventual „traco-illyre”?), căci altă sursă de natură indo-europeană cam greu li s-ar putea atribui. Asemenea concluzie (întrevăzută încă de Hasdeu) este îngăduită și impusă de confruntarea judicioasă a limbii române cu albaneza. încît s-ar putea considera în principiu rezolvată problema elementelor lexicale autohtone prin stabilirea unui număr rotund de 70

²⁸ Lipsind atestări antice, nu se poate preciza în ce măsură acea limbă dispărută trebuie să fie numită exclusiv „traco-dacică”, ori „illyrică”, eventual cu termenul mixt de compromis „traco-illyrică”, după cum este deocamdată echivoc aportul fiecăruia din cele două mari grupe etnice și lingvistice ale Peninsulei Balcanice, căci încă nu poate fi determinată baza etnică din antichitate a albanezilor: illyri neromanizați sau traci neromanizați, ori eventual un amalgam traco-illyric (dardanic, peonic?) din zona centrală a Peninsulei Balcanice.

cuvinte pe care româna, avîndu-le comune cu albaneza, le păstrează înlocuite de latina populară.

Dar limba română are o altă latură importantă, cu totul ignoară în ultima vreme, a cărei elucidare prezintă o deosebită semnificație și istorică: un număr de cuvinte preromane, cam 100, sînt în limbă, care nu sînt de origine latină, nici slavă, 'greacă etc. și care sînt cunoscute în albaneză ori au aici forme ce nu mai seamănă cu cele din română. Majoritatea acestor elemente (cam 80) au fost considerate de cei care au studiat ca latine-romanice, prin niște încercări de etimologie artificioase care nu este util și necesar a fi examinate aici.

Identificarea cuvintelor autohtone. în ce privește idiomurile bine cunoscute din care româna are elemente lexicale moștenite (latine) sau deosebită (slava, greaca, turca etc), stabilirea cuvintelor luate de acolo și a celor care după care s-au modificat pînă azi s-a putut face fără greutate și fără a lămurindu-se în majoritatea cazurilor împrejurările cultural-istorice care au determinat acele împrumuturi. Dar acolo unde graiurile au avut elemente lexicale care au dispărut fără urmă rămînînd doar acele „cuvinte românești, al doilea termen de comparație nu mai este aplicabil, ce lipsește cercetarea de un factor important. După ce s-a constatat că în locurile lingvisticii romanice ori ale celei elenice, germanice, slave etc. nu s-a explicat o grupă de cuvinte tipic și exclusiv românești ce țin de adevărat lingvistic și istoric, este evident că trebuie adoptat alt criteriu de comparație, alte mijloace comparative, pentru explicarea acestor elemente care au o însemnătate lingvistică și istorică de primul rang. Azi problema principală a lexicalului autohton se prezintă într-o perspectivă mult mai favorabilă în trecut, iar la întrebarea: se poate vorbi la noi mai ușor de prezența cuvintelor decît a formelor gramaticale din substrat? răspunsul este că ori echivoc numai în aparență. în realitate cuvintele sînt elemente care sînt tenesc și se transmit mai ușor decît formele gramaticale, iar ele pot fi identificate prin operațiuni etimologice, unde cuvintelor lexicale fonetică și conținutul semantic îți indică filiația și legăturile lui în alte idiomuri ale grupei din care face parte și calea, caracterul și locul care sau prin care a venit din faza sa străveche, — în cazul limbii române fondul autohton carpato-balcanic, un idiom indo-european specific.

La examinarea cuvintelor comune cu albaneza s-a văzut cum trebuie să fie considerate ca străvechi și indigene, nu ca împrumuturi ulterioare din romanice a limbii. Față de acestea, mai importante numeric și chiar mai apar cuvintele autohtone românești care lipsesc în albaneză. Cît privește problema lor, este de relevat că de la cea. 1900 încoace (după Hasdeu) nu a negat categoric prezența cuvintelor dace în limba română, căci „filolog trebuie să renunțe de a le admite cînd ele nu pot fi dovedite înță”²⁹; aserțiune judicioasă, mereu valabilă. Dar numai ipotetic și nu putea dovedi geneza etimologică, au fost admise cuvinte traco-dacică, ³⁰ de unii pe ton mai categoric (Pascu, Giuglea), de alții mai

²⁹ O. Densusianu, *HLR*, I, p. 20 (supra, p. 47).

³⁰ „Istoria României, București, I, 1960, p. 788 „limba română este creația poporului a făurit-o din latina populară adoptată de strămoșii săi geto-daci de la coloniștii români s-au amestecat, adăugîndu-i elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de români (Petrovici); dar necitîndu-se absolut nimic din abundența material lexical autohton în

(Pușcariu începînd din 1936 ș.a.). în legătură cu identificarea cuvintelor autohtone s-a recomandat, cum era firesc, multă prudență de către cei care, de altfel, erau convingiți de necesitatea existenței lor; s-a spus adică „pentru recunoașterea cuvintelor moștenite de la strămoșii noștri daco-geto-traci avem un mijloc mai puțin nesigur decît reconstrucțiile tipurilor indo-europene; este asemănarea pe care o prezintă vocabularul nostru cu limba albaneză ...”³¹. Povața este în adevăr utilă (dar nu chiar în felul cum o aplică autorul ei) pentru explicarea etimologică a cuvintelor numite „albaneze”; dar pentru cele necunoscute la albanezi, deci fără al doilea termen de comparație direct și apropiat³², sîntem nevoiți a părăsi calea „sigură” a formelor de cuvinte „atestatate” (care au dus la artificii etimologice fără valoare) și să trecem fără șovăire — dar cu prudența impusă de eventuale riscuri ale acțiunii — la „mijlocul mai nesigur” :

Reconstrucția de forme indo-europene³³. Punctul de plecare îl formează limba română, al cărei lexic a fost integral cercetat în spirit critic, stabilindu-se prezența unui lot de vreo 100 cuvinte autentice și exclusiv românești (necunoscute în albaneză), pentru care este eliminată puțința unei împrumutări din vreo limbă streină. Pentru asemenea elemente, mult și zadarnic discutate, este necesar a căuta adevărata genealogie etimologică prin mijloace comparative. Trebuie să se precizeze că aceste cuvinte nu formează o categorie distinctă, provenită din altă sursă decît cele comune cu albaneza, cu care alcătuiesc în realitate un singur bloc lexical preroman, autohton. La elementele „albaneze” operația etimologică este uneori ușurată de formele paralele corespunzătoare, din a căror confruntare se ivește mai repede arhetipul comun; ex. rom. *viezure* și alb. *vjedhulle* au o bază comună de forma **ve(d)zu-l*, i.-e. **ueg'h-o-l*; *mazăre* și *modhulle* un i.-e. **mag' (h)-o-l*, iar în unele cazuri (*viezure*, *vătuiu*, *moș*) cuvintele albaneze cu același element radical au indicat mai demult etimologia acestor vocabule pe care le cunoaște și limba română.

(într-un capitol despre „formarea limbii și a poporului român” în *Istoria României* din a. 1960, I, p. 775—809), aserțiunea despre „elemente din idiomul daco-getic, vorbit înainte de romanizare” apare ca o simplă formulă-șablon, de caracter retoric, fără conținut de fapte.

³¹ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 176 (supra, p. 58).

³² „Termen de comparație” de care (pe bună dreptate) face caz A. Rosetti, *FonD*, III, 1961, p. 65 „... unele cuvinte din vechiul fond lexical al limbii care nu se găsesc și în albaneză. Lipsa celui de-al doilea termen de comparație exclude însă explicația prin tracă (sau illyră), întrucît sînt necesare aici probe peremptorii[?]. Lipsind criteriul celui de-al doilea termen de comparație, demonstrația etimologică în această materie este lipsită de forță probantă și, prin urmare, inutilă (o parte din aceste cuvinte sînt evident latine, de ex. *aprig*, *buieștru*, *dărîmă*, sau slave, *pleoapă*)”. Dar caracterul neroman autohton, al unor vechi cuvinte românești nu poate fi condiționat aprioric de prezența (sau absența) lor în albaneză — principiu acesta comod, care ca orice prejudecată nu facilitează munca dificilă și necesară de cercetare comparativă-etimologică a lexicului românesc nici progresul cunoștințelor, servind numai tezei perimate despre „simbioza albano-română”. Pentru cuvintele românești inexistente în albaneză, „al doilea termen de comparație” se află în alte limbi indo-europene (satem sau centum) ceva mai departe de substratul carpato-balcanic satem la care aparține și albaneza. Afirmății melancolice ca „orice considerație etimologică în această materie este lipsită de forță probantă și — inutilă ...” echivalează cu vechiul „ignoramus et ignorabimus” refractar eforturilor innoitoare și progresului general. Dacă *pleoapă* poate fi slav, iar *buieștru* eventual, latin, este exclus să fie romanice *aprig* și *dărîmă*; dar „cealaltă parte” din tabelul de peste 90 cuvinte?

³³ Adevărat că acest mijloc (mai ales de la Hasdeu incoace) este în mare măsură compromis la noi în țară, iar încercările de reabilitare au venit destul de tîrziu, fără să fi avut ecoul cuvenit. Cauzele se cunosc și au fost arătate; dar această împrejurare și inerția cu rutina refractară a unor filologi în ultima vreme nu pot constitui piedici serioase în calea studierii integrale a problemei, cu mijloace și criterii ceva mai riguroase decît cele adoptate anterior.

Dar pentru cuvintele preromane inexistente la albanezi, româna este put singurul factor în reconstruirea arhetipului străromân, care odăminat cu ajutorul normelor fonologice românești, urmează a fi cobazele comune, convenabile, oferite de indo-europenistică, uzînd de unei limbi „moarte” din această familie. Baza oferită de româna actuală un punct de plecare sigur (deși nu avem atestări de cuvinte anterioare pentru unele abia din sec. XIX, de ex. *droaie*), prin faptul că cuvintele tre au forme precise și semantică sigură, în majoritatea cazurilor. Faza rioare ipotetice („reconstruite”) nu pot fi decît cele îngăduite și în primul rînd de evoluția lexicului românesc ereditar (latin), apoi de dictate de lingvistica indo-europeană. Procedînd rezonabil și prudent, formele imediat anterioare celor de azi, adică ale perioadei latine, antice române, trecînd peste epoca medievală direct la antichitatea romană. buie admis din capul locului că elementele preromane din română sînt gine indo-europeană, adică dintr-o ramură a familiei acestor idiome s-a admis și dovedit pentru unele cuvinte albano-române și cum preconiza pentru toate. Odată stabilit că elementele autohtone (sau nealbaneze) sînt de obîrșie indo-europeană, observăm că la limita a cîmpului de cercetare stau arhetipurile străindo-europene: rădăcini intermediare, formații primare, „reconstruite” și ipotetice corespunzînd sigure de înrudire dintre limbile: sanscrită, veche persană, balto-slavnică, celtică, latină, greacă etc. în sistemul etimologic indo-european. Ele sînt grupate în jurul unui element comun de bază: rădăcini cal), care conține esența semantică a cuvintelor și pe care acestea dezvoltînd-o în sensuri nuanțate, uneori chiar divergente; se păsă totdeauna ceva din nucleul semantic primar ori un criteriu pentru eventualelor modificări de sens. Fondul lexical primar al limbilor pene este relativ bine cunoscut, prezentat în bune dicționare etimologice³⁴. Atare baze arhaice pot și trebuie să fie utilizate în studiologic, legînd de ele cuvintele românești a căror formă actuală ales arhetipul străromân se aseamănă în chip izbitor, uneori este identică formelor primare indo-europene.

începînd din limita inferioară, cuvintele actuale românești, se pot strui mai întîi ultima fază, cea românească, a evoluției fiecărui cuvînt dovedește a fi suferit transformări fonetice, spre a dobîndi prototipul român, adică acelea care reprezentau „scheletul” cuvintelor noastre intrării lor în limba romanică din zona balcano-carpatică. Faza pre este trecerea din stadiul arhaic indo-european la limba izolată ce lă transmițîndu-le (înainte de a fi dispărut ca organism din rîndul idiomii) limbii romanice orientale (româna de mai tîrziu), iar pe unele albaneze. în cele două mari etape (îmbrățișînd vreo 5 — 6 milenii) cuvintele s-au perpetuat fără alterări formale și uneori ciudate modificări semantice, nu totdeauna transparente, unde se lucrează aproape surogatul arhetipurilor „reconstruite” (de care se fereau Pușcariu și logi români).

³⁴ Dicționarul comparativ al lui A. Walde editat de J. Pokorny (*WF*) ; ediția Pokorny singur (*IETW*, Berna-Miinchen, 1946-1959), cu alt dispozitiv al materialului european - *a b d, dh, e* etc), reducerea bibliografiei, omiterea multor legături greșite, adaos de material toharic și hitit, ca și a unor glose și nume illyre, dar fără un aparat stituirii utile și valabile.

Sintem forțați să recurgem la asemenea mijloace ipotetice, deoarece lipsește o atestare documentară pentru cuvintele românești prelatine mai veche de. sec. XVI, iar limba indo-europeană din care ele vin a dispărut fără alte urme decît puține glose și numeroase nume proprii, în majoritate neexplicate etimologic. Lipsește o foarte importantă și necesară punte de legătură între română și acel presupus idiom primitiv al popoarelor indo-europene. Dacă ar exista în autorii antici ori în inscripții și papiri atestări de cuvinte de la traco-daci ori de la illyri, chestiunea ar fi simplă, iar adevărata obirșie a cuvintelor noastre controversate și „obscure” ar fi fost demult arătată, de latinistul Petru Maior la 1820 sau chiar cu un veac mai înainte de eruditul voievod Dimitrie Cantemir. Dar în acest compartiment lingvistic nu avem încă atestări antice directe, fiind dealtfel puțin probabil că se vor descoperi în viitor.

Dacă ne-am imagina că n-ar fi rămas nici o urmă din latină și din limbile romane, în afară de idiomul românesc de azi, în acel caz oricare cercetător avertizat ar trebui să explice cuvintele românești latine pe cale comparativă, legînd un element ca rom. *corn* cu gr. *κῆρυξ* „corn”, germ *horn* și alte cuvinte ce conțin rad. i.—e. **k'er* „partea de sus a corpului; cap, corn”, care se vede astfel că este păstrat și transmis limbii române de un idiom centum (conservînd oclusivele prepalatale i.—e.). Pentru noi azi e foarte ușor să indicăm acest idiom „intermediar” : binecunoscuta latină. Din aceasta avem cuvinte i.—e. ca: *rar*, *răpesc*, *ripă*, *rupe*, *rece* etc, dar nu cuvinte ca *răbda*, *ridica*, *rezema* etc, indo-europene și acestea, venite însă prin intermediul unui idiom cu alte legi fonetice decît latina, adică de tip satem (*reg~ > **re(d)z*- > **re(d)ze-m*-, *razim* etc).

În asemenea situație este evidentă necesitatea absolută de a recurge la mijlocul ceva mai „nesigur” al „reconstrucțiilor de tipuri indo-europene”, care, firește, în condițiile arătate mai sus, pot să pară temerare, ciudate, iar pentru cei nefamiliarizați cu comparativă și cu problemele de bază ale etimologiei românești, dar obișnuiți prin rutină cu forme „sigure, atestate” (latine, slave albaneze) să pară suspecte sau chiar extravagante; aceștia vor considera la început neverosimilă ori absurdă constatarea că unele cuvinte ale noastre, de aspect total diferit și cu înțeles uneori îndepărtat, sînt legate între ele printr-o veche înrudire etimologică; astfel: *beregata* este identic cu *faringe*, *bătrîn* și *vechiu* (latine) coradicale cu *vătuu* (indigen), *muta* (lat.) cu *mișca*, *gorun* cu *ghindă*; *cîrlig* conține aceeași rădăcină și noțiune primară cu *creș* și *zgardă* (albano-român) etc. Diferența, uneori destul de pronunțată, între asemenea echivalente se explică printr-o lungă evoluție de cîteva milenii în limbi ori dialecte indo-europene divergente, despărțite prin spații întinse. Alăturarea acestor cuvinte cu înrudire îndepărtată apare neverosimilă la prima vedere; ceea ce nu este de mirare, căci asemenea legături etimologice nu sînt de la început în aceeași măsură evidente ca derivările de tipul *capra* >• *capră*, *nasus* > *nas*, *vacca* > *vacă*, simple echivalente lexicale latino-române.

În cele mai multe cazuri, însă, etimologia cuvîntului autohton rezultă cu suficientă claritate; astfel, fără a intra în demonstrații etimologice detaliate pentru cuvinte ce lipsesc în albaneză, sînt de citat trei exemple din cele mai concludente: *răbda*, *rezem*- și *droaie*. Primul aparține la i.-e. *orbho-, *robh- „lipsit de ceva, împilat, chinuit, muncit”, din care lat. *orbis* „fără vedere”, gr. *ῥῶβη* „lipsit de părinți”, germ. *arbeit* „muncă”, slav *robii*, (*robie* etc.) ; rom. *răbda* intră în această grupă etimologică fără a putea să fie cuvînt latin, grec, nici slav, german, venind dintr-o limbă în care *bh* trece la *b*, o eventual la *a*; structura lui morfologică (derivarea cu *-d-*) e specifică, străveche. Verbul *rezema* (*razem*) vine din *reg- > lat. *rego*, *regimen*, *rex*, germ. *recken*, gr. *ῥεγω* etc, care numai într-o limbă satem cum era traco-dacica (dar și illyră), cu *g'* > *z*, putea să ia forma actuală românească, cu sufixul i.-e. *-m*. *Droaie* vine dintr-un mai vechiu *drugia cu *u* trecut la *o* (ca *pluvia* > *ploaie*

etc) *g* căzut (ca în *ego* > *eu*, *magis* > *mai*), aparținînd la baza i.-e. „grupă, bandă, droaie”, celtic *drugos*, *drong*, sl. *drugii* „tovarăș, 0RT zina s.a.m.d.

6. TRACISMUL CUVINTELOR PREROMANE

Pentru explicarea evoluției fonetice a acestor cuvinte indo-europene, care de la faza indo-europeană pînă în epoca romană este necesar unei limbi de tip satem european, care să justifice arhetipurile întregi reconstruite; acestea au existat în chip obligatoriu în epoca latină: *deru-, *cagelu-, *drugia-, *re (*dJzem*-, *ma (*dJzel*-, ca baze pentru *droaie*, *razem*, *mazăre*. Asemenea tipuri refăcute sînt conforme sistemului logie al elementului moștenit (latin-roman), cu care au evoluat împreună puse exact acelora și schimbări formale de la sfîrșitul epocii antice din ele au cunoscut schimbări fonetice neînsemnate (*beregată*, *dărîmă*, *strigi'atâ-străghi'atâ* etc). Puținele exemple citate ilustrează cele două faze străbătute de elementele autohtone pînă la aspectul și semnificația actuală, ca și cîteva din caracterele mai de seamă ale aceluia idiom dispărut a dat limbii române asemenea elemente lexicale și care a fost examinată mai sus (p. 80—81) **. Prima întrebare ce se pune aici este de principiu: dreptățește să se admită ori să se pretindă că acea limbă era traco-dacică; de ce numim „traco-dace” cuvintele noastre neromane? vreme nici unul nu este atestat direct și întreg, foarte puține dintre ele s'au putut fi identificate parțial și cu multe greutatea între rămășițele de limbă moștenită (nume proprii) cunoscute de la traco-daci. Pentru un prim răspuns la această întrebare „înțelegerea problemei în justa ei perspectivă, sînt necesare unele clarificări și precizări generale și principiale.

Cuvinte latine și cuvinte autohtone. Elementele prelatine formate în epoca romană și care au rămas în limba română sînt, în fond, cele latine un singur tot, care a suferit aceleași transformări fonetice și morfologice ca și fondul lexical moștenit al limbii române, net deosebit de unele împrumuturi ulterioare. Din punct de vedere strict românesc, elementele autohtone nu pot fi identificate cu precizie și separate categoric de lexicul latin decît prin criteriul sever al etimologiei, care arată că unele cuvinte (considerate „latine-romane” de mulți filologi), deși au cîteva „cores-

** Spre a stimula, eventual a „facilita” încercările de etimologii trace, s-a preluat jumătate de veac în urmă o „licență” în sensul că „en roumain les elements thraco-daciques forcernent suivi la meme voie que les elements latins; on ne peut pas pour accepter une etymologie thrace en roumain, se fonder sur son accord ou son non-accord avec les elements latins” (A. Graur, R, LIII 1927, p. 551); dar asemenea „concesiune” este necesară, — dimpotrivă! — căci (cum se poate demonstra la fiecare caz tip ce se oferă) elementele autohtone (preromane, traco-dacice) au urmat întocmai etapele de transformare a elementelor străvechi și numai pe ale acestuia, conformîndu-se de la început exact normelor de evoluție a foneticii „ereditar”, cu care formează un singur bloc din punct de vedere formal-fonetic; ceea ce este necesar, legic și logic, dovedind caracterul unitar și omogen din punct de vedere fonetic al dului anteslav al limbii române. Dacă am postula ori admite abateri de la atare legi uo evoluție discordantă a elementului preroman față de cel romanic (latin) al limbii române, că respectivele „etimologii trace” astfel construite nu pot să fie valabile.

** Etimologii și discuții mai ample filologice-lingvistice privind unele serii de cuvinte (preromane) în limba română, în DR, X (1948), *AnEtn.* și mai ales în *ELAutoht* (19

formale și semantice (exacte sau aproximative) în latină, nu pot veni din această limbă sub nici un motiv. De exemplu, după legile etimologiei, verbul a *răbda* ar trebui să derive (dacă am vrea să-l facem latin) nu din **reobdurare*, **rigidare* sau *rabidare* (cum au încercat unii), ci din italicul (înrudit sub raport i.-e.) *orbis*; a *ridică* nu din *ridica* („Weinpfal”), *eradicare* sau **rigidicare*, ci din *arduus* (cum a încercat Pascu); *rezemă* nu din *remediare*, ci din *rego*, *regimen* etc.; asemenea etimologii n-ar mai încerca nimeni azi, fiind vorba de serii lexicale românești alături de corespondențele latine-romane, cu care se leagă obligatoriu prin străvechea înrudire indo-europeană; *rabdă*, *rezemă*, *ridică* etc. (paralele cu *orbis*, *rego*, *arduus*) sînt moștenirea acelei limbi preromane de structură deosebită (satem), vorbită de populațiile indigene ale teritoriilor unde s-au format limba și poporul român.

Populațiile **preromane** : **traeo-daeii**. Elementele considerate de noi ca autohtone în lexicul românesc moștenit existau în limba română odată cu cele latine-romane. Dar dacă romanele nu pot să fie — din cauzele arătate ori fiindcă adevărata lor rădăcină indo-europeană nu e atestată și n-a existat în limba latină ori în dialectele italice (cum este cazul de ex. la *dărîmă*, *vătămă*)—, firesc și necesar este să admitem că aceste cuvinte provin din idiomul „barbar” vorbit în zonele unde a fost transplantată și adoptată limba latină și unde în mod obligatoriu a luat ființă limba romanică orientală și romanii provinciali de aici: români. În acest teritoriu balcanic și carpato-dunărean cuprinzînd (cum s-a stabilit mai demult) Moesia și Dacia locuia populația unitară și omogenă sub raport etnic și lingvistic: *tracii* și *geto-dacii* (supra, p. 76—83), care n-au fost exterminați de cuceritorii romani, ci dimpotrivă: integrați în formațiile provinciale, ocrotiți și supuși procesului de romanizare (supra, p. 88—93). Prin înlocuirea limbii și culturii, a numelor proprii și a credințelor, a organizării sociale-economice etc, atît în zonele illyre și traco-getice din dreapta Dunării, cît și în teritoriul geto-dacic din stînga fluviului, — romanizarea a prins rădăcini durabile la populația băștinașe. Încît chiar dacă nu ar exista nici un indiciu și nici o urmă din limba traco-dacilor, în afară de amintirea numelui lor, logica istorică și filologică ar spune că elementul preroman indo-european al limbii române vine de la aceste populații autohtone care locuiau teritoriile înainte și în timpul ocupației romane. Atunci ele au adoptat o altă limbă, latina ocupanților romani, ca și numele social-etnic: *Romani*, *români* (rumâni), *armâni*, *rumeri*. Aici nu poate fi vorba, așadar, de populații celtice, germanice, scitice, slave, grecești ori de altă obîrșie, romanizate în zona carpato-balcanică, adică în teritoriul unde a luat naștere idiomul și poporul român în sec. I — VI e.n. ; dar elemente izolate eterogene s-au amestecat desigur cu autohtonii, în epoca romană și mai tîrziu. Ținînd seama de realitățile istorice, de tot ce se știe din epoca antică despre aceste regiuni, nu poate fi evitat și înlocuit, în studiul relațiilor albane-române și a etnogenezei acestor popoare, termenul „tracic”, „traco-dacic”, care totuși a putut să pară unora nesigur, echivoc, „nedovedit” ori cu totul lipsit de rațiune istorică și lingvistică. Îndoiala în privința justetei acestui termen vine nu numai din faptul că materialul istoric și filologic-lingvistic este foarte redus și adesea neconcludent, dar mai ales fiindcă a fost insuficient studiat științific cu mijloace adecvate.

Pînă cînd se va face mai multă lumină în unele capitole ale istoriei antice și medievale a acestui colț sud-estic al Europei, este necesar să folosim (fie chiar numai cu titlu de ipoteză și pentru simplificarea termenilor) noțiunea

de *traco-dacic* (ori „traco-illyric” ?), deocamdată pentru a numi cele românești prelatine (autohtone). Dar procedeul nu trebuie să lase să se creadă că s-ar mvîrta într-un cerc vicios, luînd ca bază sigură (sau foarte probabilă) ceea ce urmează tocmai să fie dovedit, adică obîrșia traco-dacelor vocabule „obscure” dar de structură indo-europeană. Adevăratele motive justificative în procedarea noastră sînt mai mult de ordinul cam aceleași care au făcut și pe Hasdeu să vorbească de cuvinte „traco-dacice” în română. Asemenea motive istorice și „logice” sînt, însă, destul de puține spre a ne indica anticipat că este necesar termenul „cuvinte traco-dacice”, celtice ori vechi grecești pentru lexicul preroman din limba română. Faptul a fost limpede întrevăzut și postulat de erudiții veacului trecut (G. F. Faptau, Miklosich, Schuchardt, Hasdeu ș.a.), care au recunoscut valoarea derabilă a unei realități etno-lingvistice: substratul autohton înrudit cu roape cu albanezii (șkipetarii) după Miklosich, ori pur și simplu traco-dacic (Schuchardt, Hasdeu etc). Mai greu este a preciza în ce măsură poate fi vorba de un aport lingvistic (deci etnic și cultural-istoric) venit din partea illyriilor și dacilor la acest fond autohton (preroman) din temelie limbii și culturii populare românofone, — nu numai din cauza lipsei de precizie în datele raporturilor etno-lingvistice între illyri și traco-daci, dar mai ales pentru că nu este încă elucidată problema romanizării, respectiv a supraviețuirii și născării nuiirii eventuale în epoca prefeudală a resturilor din triburile trace și illyre. Ceea ce în primul rînd ne îndeamnă să ometem din discuție termenul „illyric” ori „albanez” și „străalbanez” („uralbanesisch”, cum zice unii în ultima vreme) este faptul că baza etnică a provinciilor romane din vremea noastră admite îndeobște că s-a format și persistă comunitatea etno-lingvistică care nească nu era de caracter illyric (ori „albanez”), ci cu siguranță traco-dacic, în Tracia, Moesia, Dacia. Dacă nu s-ar admite justetea termenului „traco-dacic”, dat de noi „cuvinte traco-dace” pentru a determina elementele traco-dacice, ar fi necesar a recomanda altă formulă mai potrivită, — ceea ce probabil că s-ar putea face cu succes. Pînă atunci însă trebuie să rămînem la definiția lui Hasdeu, pe care o vor confirma și verifica etimologii moderne cu mijloace și criterii esențial diferite de ale lui.

Cuvintele autohtone și fonetia substratului. Precum s-a spus, existența și evoluția elementelor noastre autohtone este condiționată de trăsăturile partiale ale evoluției a elementului moștenit (latin-roman) al limbii. Arhetipurile fonetice române ale epocii romane, stabilite pentru cuvintele considerate, vor trebui explicate ca derivînd din bazele comune indo-europene și nu împotriva legilor fonetice ale idiomurilor traco-dace; îndeplinirea acestei condiții este la fel de importantă ca și prima, pentru a se putea realiza efectiv, concret de cuvinte indo-europene traco-dace în limba română. Prin identificarea și utilizarea acelor legi fonetice ale substratului justificăm existența și tonia cuvintelor astfel elucidate nu trebuie înțelese iarăși ca o sumă de elemente terii exclusive și absolute, ci în primul rînd ca o posibilitate, care în tracă nu prezenta (pe cît știm azi) vreo trăsătură fonetică unică și absolut necunoscută în alt idiom indo-european și constatată numai în unele cuvinte ale noastre autohtone; limba traco-dacă de tip satem are același caracter fonetic ca illyră și foarte multe note comune cu alte limbi satem (iranice, slavice, slava). Așadar, dacă am avea informații că baza etnică-socială a populațiilor de romanizare în Moesia, Dacia etc. ar fi fost illyră, iraniană sau slavică, s-ar putea admite eventualitatea unei asemenea obîrșii pe

tele autohtone românești, fiind însă puțin probabil că se va putea conta pe asemenea eventualitate.

Fazele de trecere a cuvintelor noastre preromane din bazele arhaice indo-europene, la cele admise pentru perioada străromână (și preromană) trebuie să fie, deci, justificate de criteriile fonologice oferite de resturile lingvistice trace. Aceasta este situația de fapt: trăsăturile principale fonetice în cuvintele noastre autohtone indo-europene corespund întocmai cu fonetica limbii traco-dace stabilită din resturile explicabile etimologic, atît în *v o c a l i s m*, cît și în *c o n s o n a n t i s m* (cf. supra, p. 80—81). Constatarea *a c e l o r a ș i* modificări de sunete în formele românești (adică în raporturile dintre prototipurile străromâne-preromane și cele indo-europene) și în resturile de limbă traco-dacă arată că ele nu exclud, ci admit și includ în chip obligatoriu puțința și necesitatea ca tocmai prin acest idiom de tip satem și est-european să fi trecut cuvintele noastre autohtone, păstrate în gura populațiilor traco-dace de la despărțirea „indo-europenilor” și a idiomurilor vorbite de diferitele grupe, pînă la înstăpînirea puterii romane și începutul romanizării, adică a procesului de amestec și sinteză a formării limbii romanice-române în zona balcano-dunăreană și carpatică (Moesia și Dacia, eventual o parte din Tracia și Dalmația).

Dacă faptele de ordin general istoric arată direcția unde este de căutat obîrșia cuvintelor române autohtone (preromane), criteriile filologico-lingvistice comparative confirmă pe deplin această realitate social-culturală, justificînd mai mult utilizarea termenului adoptat „traco-dacic” nu numai ca o formulă convențională teoretică, ci pentru a individualiza concret apartenența fazei preromane (străromâne) a fondului lexical dintr-o limbă de un tip determinat, vorbită de un mare popor al antichității care a jucat un rol de seamă în istoria Greciei și a Romei pînă prin sec. VII e.n.; un popor care n-a dispărut cu desăvîrșire nici în sensul etnic-social, nici în cel lingvistic. Căutarea și identificarea resturilor limbii traco-dacilor, perpetuate parțial pînă astăzi, constituie prima etapă în munca de stabilire a măsurii în care acest popor carpato-balcanic trăiește în ființa neamurilor de oameni ce locuiesc acum aceleași meleaguri. Faptul că nu avem atestări antice ori medievale pentru elementele lexicale autohtone-române constituie o gravă lacună în mijloacele de documentare menite să elucideze problema începuturilor și a fazei vechi în dezvoltarea și a idiomurilor și a comunităților populare română și albaneză. Atare lipsă se datorește sărăciei „obiective”, generale a izvoarelor de documentare din antichitate și epoca medievală, ca și faptului că (poate întîmplător) atestările de vocabule traco-dace existente (glose, nume proprii) se referă la alte noțiuni și domenii de activitate decît cele din care s-au păstrat cuvinte în limba română. Dar lipsa de atestări scrise antice nu va împiedica, ci va stimula mai mult munca dificilă și complexă de reconstruire comparativă a ceea ce n-a conservat documentarea scrisă a trecutului îndepărtat și obscur.

C u v i n t e l e s i g u r e s a u p r o b a b i l e a u t o h t o n e (p r e r o m a n e) c a r e l i p s e s c î n a l b a n e z ă s î n t î n t r e 9 0 ș i 1 0 5, d i n e l e c e l p u ț i n 8 0 p u ț i n d f i c o n s i d e r a t e c a s i g u r e: *a c ă ț a, a d i i a, a m e ț i, a m u r g, a n i n a, a p r i g, a r u n c a, b a c i u(?), b a i e r, b a r z ă, b ă g a, b ă i a t, b e r e g a ț ă, b o a r e, b o r d e i, b r î n d u ș ă, b r î n z ă, b u i e s t r u(?), b u r l a n(?), b u r t ă, b u t u c, b u t u r ă, c a i e r, c a r î m b, c a ț ă, c ă c i u l ă, c î r l a n, c î r l i g, c o p i l, c o t r o p i, c u s t u r ă, (a) d a r a r i (a r o m.), d e r e t i c a, d e s b ă r a, (d e s c ă ț a, d e s c u r c a, d e s g h i n a), d e s m i e r d a, d o p, d r o a i e, g e n u n e, g h i a r ă, g o r u n, g r u i u, g u d u r a, î n c u r c a, î n g h i n a, î n g u r z i, î n s e i l a(?), î n t ă r i ț ă, î n t î m p i n a, î n t î m p l a, î n t r e m a, l e a g ă n, l e p ă d a, l e s p e d e,*

leșinat), mare, măceș, mādări, marcat, melc, mieru, mire, mistreț, mișca, morman, munună, mușat, mușca, necheza, nițel, păstra, pînză, prunc, r(e)azem, ridica, scurma, stărnut(l), steregie, stîncă, străghiată, strugure, ruma, sugușă), șir (înșira), șoric, tare, țarină, țăruș, (a se) uita, undrea, urcior(?), urdă, urdina, urdoare, vătăma, viscol, zăr, zară, zburda, zestre,

Cîteva din această sută de cuvinte au fost elucidate în DR, X și în (supra p. 61); unele rezerve și obiecții ale lui H. Mihăescu (RES 1968, p. 148) nu par convingătoare. Cuvintele românești autohtone care sesc în albaneză formînd un singur bloc lexical cu celelalte (supra p. 10) sînt tratate împreună cu acestea (infra, partea II) ca stocul unitar și ca al fondului preroman al limbii române.

l~ „a fugi; a (se) îndoi; a se mlădia".	(?) buiestru
-t- „a (se) umfla; a crește".	butuc, butu
bhol- „abur, exhalatie, miros".	boare
bhrend(h) „a (se) umfla, a coace".	brînză
bhreu-s-, bhrus- (bher-) „a (se) umflă, încolți, crește".	brusture
dă-i- „a împărți"(?).	zestre
der- „a jupui, a despica, a crăpă".	dărimă
deră- „a lucra".	(a)dara-
dereu(o)- „arbore, copac".	druete
dhe(i)- „a suge, a alăpta".	das
dher- „sediment (lichid) turbure, murdar; a turbura".	zăr, zară
dher- „a ține (strîns)", dhereugh- „a se aduna grupă; grupă".	droaie
dheu- „a sufla, a răsuflă, a exhala; suflare".	adiia
dheubh- „țărșuș, ic (pană), buștean".	dop
er- „a mișcă, a se pune în mișcare, a întărita".	arunca
re-n- v. pîrîu	
er(e)d(h)- „înalt; a crește".	rădica
g(h)at- „a face, a pregăti; gata".	gata
gel- „a învălui; rotund, sferic"	
g(e)le-gh-.	ghioagă
g(e)la-r-.	ghiară
gel-, guel- „a înghiți"(?), cf. guer-.	genune
ger- „a întoarce, a răsuci"	
ger-d-.	îngurzi
gre-p-.	grapă
ger-d- „a sgîria, a inciza, incresta".	gardină
geu- „a încovoia, a înstrimba, a bolti"	
geu-s-.	gușă
geu-l-(7).	măgură
glei-n- „a lipi împreună, a lipi, unge" (gel-).	înghina, d
ghel- „a strigă, țipa, sbiera", gh(e)lo-n-.	ghionoaie
gher- „a fricționa, a pisa"	
gh(e)re-s-.	gresie
gh(e)re-nd(h)-.	grunz
gherdh- „a împleti, a răsuci; a îngrădi".	gard
ghrebh- „a sgîria, a scurma, a săpa".	groapă
l- „a înțepa"	
gle-m-p-.	ghimpe
guel-bh-.	gălbează
„ghindă".	gorun
guer- „a înghiți; gîtlej, prăpastie".	grumaz,
guer- „puiu, făt, progenitură".	cîrlan
guer- „munte".	gruiu, gr
guu-ă- „gunoi, balegă, murdărie".	balegă
guhedh- „a ruga, a cere, a rivni, a dori".	gudura
kadh- (katl) „a păzi, a feri, a acoperi și scuti".	căciulă
kap- „omidă, insectă".	căpușă
kat- „a suci, a învălui, a împleti".	cătun, ca
keg- „mic par, țărșuș (mai ales pentru atîrnat); cîrlig".	caier
kel-ă- „a lovi, a tăia, spinteca, a rupe".	cărimb

1. DIN FAZA INDO-EUROPEANĂ LA FAZA TRACO-DACĂ (-ROMANĂ)

Apartenența cuvintelor autohtone (adică cele „albaneze" și cele „obscur" de pretinsă origine latină, slavă, veche greacă, germanică etc, analizate în partea II, p. 241—426) la marea familie a idiomurilor indo-europene rezultă din trei fapte ce vor fi analizate pe scurt: A) prezența în cuvintele noastre a unei serii de radicale (rădăcini, elemente lexicale primare ce nu mai pot fi analizate, decupate) ori baze existente în grupe de cuvinte ale limbilor i.-e., formînd familiile etimologice și mijlocul principal de legătură între singuratele vocabile atestate în epoca istorică. în foarte multe cazuri, după o evoluție de cîteva milenii, cuvintele românești autohtone păstrează semantismul de bază, străvechiu, iar altele prezintă aspecte semantice apropiate de cele primare (cum se observă în tabelul de mai jos); B) un sistem fonetic, sunete de bază i.-e. evaluate după legile unui idiom anteroman satem din zona carpato-balcanică; C) un bogat|și|variat sistem de sufixe.

A) RADICALE INDO - EUROPENE

ar- „a încheia, a îmbrăca (un lucru cu altul), a potrivi".	anina
are-g- „a închide; zăvor; clădire, casă"(?).	argea
at(e)r- „foc" \uat-}.	vatră
ae-l- „a sufla, a bate (vîntul), a exhala".	abure
bal-, bel- „tare, puternic".	băiat
bu-, bhu- (bheu-1) „a (se) umfla" b(h)u-r-.	(?) burtă
bu-z- „buză, sărutare".	buză
bhag- „a împărți, a da (destina) ca parte"(?).	băgă
bhare-dh v. bher-, bhre-dh-	
bhas-k- „legătură, mănunchiu; smoc".	bască
bhel- „a luci, a sclipi".	baltă
bhel- „a (se) umfla; rotund"(?).	balaur, (?) baligă
bher- „a duce, a purta".	(?) burtă
bher- „a clocoti, a fierbe; a se mișca violent".	sburda
bher- „a tăia, a sparge, a perfora".	(?) burlan
bher- „a fi proeminent, a formă o dungă proeminentă"	
bhre-n-.	brîu
bhre-m-d-.	brîndușă
bhre-dh- (cf. bharedh-) „vîrf, ghimpe, țep, colț".	brad
bher(e)g-, bher(e)g'- „a sclipi; alb(uriu)".	barz, barză
bher-u-g-, bher(e)g- „gîtlej, trahee" [bher- „a despica"].	beregată

<i>k'el-</i> „a înclina, a îndoi” (?)	<i>șale</i>	
<i>ken-</i> „pui de animal”(?)	<i>.copil</i>	
<i>ker-</i> „a arde, a fi aprins, a încălzi”	<i>.scrum</i>	
<i>k'er-(l)</i> „șnur, găitan, chenar; a lega, innoda”	<i>șir</i>	
<i>k'er-</i> „a vătăma; a (se) sfărîma, sparge, descompune”	<i>fărîmă, sîrmă</i>	
<i>k(e)re-p-</i> „a lovi; a scăpăra”(?)	<i>.scăpăm</i>	
<i>kes-</i> „a sgîria, a răzui”	<i>.custură</i>	
<i>kru-k-</i> „a așeza peste, acoperi, îngrămădi, ascunde”(?)	<i>.cruța, încurca</i>	
<i>kuerp-</i> „a se învîrți, a răsuci”	<i>.curpăn</i>	
<i>kuer-</i> „a face, a modela, a forma”	<i>.cursă</i>	
<i>legh-</i> „a zăcea, a se așeza, a sta întins”	<i>.leagăn</i>	
<i>lef(i)-, le(i)-s-</i> „destins, slab, moale, istovit”	<i>.leșina(l)</i>	
<i>leng-</i> „a legăna, a balansa”(?), v. <i>leg-</i>	<i>.leagăn</i>	
<i>lep-</i> „a desghioaca, a jupui, a despica”	<i>.lepăda</i>	
<i>mad-</i> „umed, a picura; gras, îngrășat”, <i>ma(n)d-</i> „a suge”	<i>mînz</i>	
<i>me-</i> „a măsura, a socoti; măsură de timp”, <i>mo-t-</i>	<i>moș</i>	
<i>me-, mo-</i> „mare, considerabil, arătos”	<i>.mare</i>	
<i>meit(h)-</i> „a schimba, a schimba din loc”	<i>.mișca</i>	
<i>med-</i> „a măsura, a judeca, a socoti, inventa”	<i>mădări, modru</i>	
<i>mei-</i> „a uza, a sdrobi; fraged, plăpînd; slab”	<i>.melc</i>	
<i>mei-</i> „puternic, mare”(?), v. <i>me-</i>	<i>.mare</i>	
<i>mei-</i> „culoare (închisă)”	<i>.mieru</i>	
<i>mel-ă-</i> „a se ridica, a apărea”(?)	<i>.mal</i>	
<i>menth-, meth-</i> „a amesteca, a mișca învîrtind”	<i>.ameți, mătură</i>	
<i>menth-</i> „a mesteca cu dinții, dantură, zăbală” <i>mont-s-</i>	<i>.mușca</i>	
<i>mer-</i> „a împleti, a lega; șnur, colan, lanț”	<i>.munună</i>	
<i>mer-</i> „a sclipi, a licări, a scînteia” <i>mer-g-(j)</i>	<i>.murg</i>	
<i>mer-</i> „a freca, a pisa, a prăpădi”	<i>.mărat</i>	
<i>(s)mer-d-</i>	<i>.dezmierda</i>	
<i>mer-m\mor-m-</i>	<i>.morman</i>	
<i>mer-(e)-</i> „a încheaga, a solidifica”	<i>.marcat</i>	
<i>mer-io-</i> „tînăr, om tînăr”	<i>.mire</i>	
<i>nek-</i> „a geme, a mugii, mormăi”	<i>.necheza</i>	
<i>ne-</i> „șarpe, năpîrcă”(?), (+ <i>pert-</i> ?)	<i>.năpîrcă</i>	
<i>op-</i> (<i>ap</i> ?) „a lucra, a înfăptui”	<i>.aprig</i>	
<i>or-</i> v. <i>er-</i>		
<i>orbho-</i> „orfan, mic, obidit, slab, rob”	<i>.răbda</i>	
<i>pak'-</i> „a fixa, întări”	<i>.păstra</i>	
<i>pan-</i> „șesătură”	<i>.pînză</i>	
<i>pel-n-</i> „pui”(?)	<i>.copil</i>	
<i>per-</i> „peste, dincolo, prin —”	<i>pîriu, purea</i>	
<i>per-</i> „a da naștere, a produce”	<i>.prunc</i>	
<i>pes-</i> „a bate vîntul, a filfii în vînt; ciucur”	<i>.păstaie</i>	
<i>reg'-</i> „drept; a îndrepta, a ridica sprijinind”	<i>.razim</i>	
<i>re-n-</i> (<i>re-</i>) „a mișca, a stîrni, a curge”	<i>pîriu</i>	
<i>rendh-</i> „a rupe, a sfîșia, a despica”(?)	<i>.rînză</i>	
<i>sei-, si-</i> „a lega; funie, curea”(?)	<i>.șir</i>	
<i>serp-</i> (<i>srep-7</i>) „a se tîri”(?)	<i>.strepede</i>	
<i>seu-</i> „a îndoi, învîrți, pune în mișcare rapidă”, <i>(s)u-o-p-</i>	<i>șopîrlă</i>	
<i>(s)kep-</i> „a tăia, opera cu unealtă tăioasă; lovi, ciopli”	<i>.copac</i>	
<i>(s)kep-</i> „a acoperi, a înveli”		<i>.căpută</i>
<i>(s)ker-</i> „a întoarce, a îndoi, (în)strîmba”		<i>.cîrlig</i>
<i>sker-d(h)-</i>		<i>.zgardă</i>
<i>(s)kreu-k-(?)</i>		<i>.încurca</i>
<i>kreu-</i>		<i>.creț</i>
<i>sker-</i> (<i>ker-</i>) „a tăia, a încresta”, <i>skerei-</i> (<i>bh-1</i>)		<i>.zgîria</i>
<i>sk(e)re-m-</i>		<i>.zgrîma</i>
<i>skreu-m-(?)</i>		<i>.scurma</i>
<i>skeubh-</i> „a arunca, a împinge”		<i>.scula</i>
<i>skeu-r-</i> „a tăia, a desface, a scurma, scobi”		<i>.curma</i>
<i>sneit-</i> „a tăia”		<i>.nițel</i>
<i>stegh-, stengh-</i> „a înțepa; prăjină, (pai) înțepător, ascuțit”		<i>.stîncă</i>
<i>(s)ter-</i> „țeapăn, întărit, solidificat, rigid		
<i>st(e)re-g-</i> „țeapăn, solidificat, încheșat”		<i>.străghiată</i>
<i>st(e)reu-g-</i> „țeapăn; tulpină, lujer”		<i>.strugure</i>
<i>ster-</i> „steril, sterp”		<i>.sterp</i>
<i>ster-</i> „lichid murdar, murdărie, gunoi; a murdări”		
<i>ster-e-g-, streg-</i>		<i>.steregie</i>
<i>stern-</i> „murdărie, murdărit, (pătat)”(?)		<i>.stărnut</i>
<i>streng-</i> „tare, întins, îngust, strîmt”		<i>.strungă</i>
<i>suer-</i> „acru, amar”		<i>.sarbăd</i>
<i>suer-(?)</i> „acoperitoare, coaje, piele, șoric”		<i>.șoric</i>
<i>tăi-</i> „a crește, a înverzi; plantă, vlăstar tînăr”		<i>.păstaie</i>
<i>tel-</i> „șes, plan, teren neted”		<i>.țarină</i>
<i>tempr-</i> „a întinde, a trage, încorda”(?)		<i>.întîmpina</i>
<i>ter-</i> „a freca, a pisa, învîrți și perfora”, <i>tre-k-(?)</i>		<i>.mistreț</i>
<i>ter-</i> „a roade, perfora; insectă, larvă”, <i>tre-p-(l)</i>		<i>.strepede</i>
<i>ter-</i> „a străbate, întări (crește?), efort, putere”		<i>.tare, într</i>
<i>ter-t-</i>		<i>.întărită</i>
<i>top-</i> „a ajunge, nimeri”		<i>.întîmpla</i>
<i>tuer-</i> „a prinde, a cuprinde, a conține, împrejmui”		<i>.țarc</i>
<i>trep-</i> „a călca, tropăi, călca în picioare”		<i>.cotropi</i>
<i>ur-</i> v. <i>tier-</i>		
<i>uă-l-,</i> „a lovi, răni, vătăma”		<i>.vătăma</i>
<i>uat-</i> v. <i>at(e)r-</i>		
<i>ue-</i> v. <i>ae-</i>		
<i>ite-s-</i> „a sufla, a bate vîntul”		<i>.viscol</i>
<i>ueg-</i> „a țese, a lega, a innoda”		<i>.baier</i>
<i>ueg'h-</i> „a mișca, a duce, a cară, a transportă”		<i>.viezure</i>
<i>uel-</i> „a vedea, a privi, a se uită”		<i>.a se uit</i>
<i>uendh-</i> „a învîrți, a întoarce; a răsuci, împleti”		<i>.undrea</i>
<i>uer-</i> „sfoară, ștreang; a lega cu sfoară, a încorda”(?)		<i>.desbăra</i>
<i>uer-</i> „a ridica, a înălța”		<i>.urca</i>
<i>uer-d(h)-</i> „a fierbe, a clocoti”		<i>.urdă</i>
<i>uer-d-</i> „lichid, umezeală, scurgere”		<i>.urdori</i>
<i>uer-</i> „a (ră)suci, a îndoi, a încovoia”		<i>.balaur</i>
<i>uer(e)d-</i> „a (se) îndoi, înclina; mișcare încovoiată; mișcare”		<i>.urdina</i>
<i>uer-</i> „a închide, încuia, acoperi; ușe, adăpost”(?)		<i>.bordei</i>
<i>uet-</i> „an; animal de un an”		<i>.vătui</i>

B) FONETICA

Dintre cuvintele cu obârșie etimologică neidentificată ori îndoielnică (integral sau parțial), de menționat următoarele: *balaur, băgă, bucură, mazăre, măceș, mistreț, rînză, simbură, spînz, strepede, șut, țap, țaruș*.

Sistemul fonetic al cuvintelor autohtone este principalul mijloc pentru încadrarea lor în familia limbilor indo-europene și (cum era firesc) a fost cel mai de seamă criteriu și instrument de lucru în reconstrucțiile etimologice, căci, cum spunea încă în 1853 F. Diez, „etimologia își are temelia științifică în fonetică”, iar metoda critică în cercetarea etimologică, (observă același) „se supune pur și simplu principiilor și regulilor stabilite de fonetică, fără să se abată dela ele nicio iotă, întrucît nu intervin excepții clare”. Fonetismul elementelor lexicale autohtone confirmă, pe deoparte, caracterul lor vechi și original indo-european, iar pe de alta individualizează acea limbă moartă a epocii din care pot și trebuie să se fi transmis aceste neașe cuvinte indo-europene. Reintegrate în sistemul etimologic al limbilor indo-europene, unde ele aparțin în mod firesc și necesar, cele vreo 160—170 cuvinte dovedesc că păstrează trăsăturile de formă, în primul rînd fonetice, ale unui idiom care le-a conservat în decursul unei lungi perioade preistorice, din vremea arhaică a comunității indo-europene pînă în vremea romană. Nu avem atestări nici din epoca latinei „vulgare”, cînd elementele anteromane au intrat integrîndu-se în organismul lexical romanic al limbii populare adoptate de populația rurală din spațiul balcano-dunărean și carpatic. Formele cuvintelor noastre anteromane în momentul asimilării lor în limba română comună pot fi întrevăzute în majoritatea cazurilor și stabilite uneori cu precizie absolută, fixîndu-se (prin criteriile indicate de evoluția elementelor ereditare, latine-romanice) etapa la care au ajuns ele prin sec. I—III e.n. Degînd atare prototipuri străromâne refăcute după criteriile limbii române, cu bazele i.-e. oferite de mijloacele comparative ale idiomurilor europene, s-au putut obține în linii mari și aproape peste tot, formele anteromane, adică ceea ce reprezentau ele ca schelet înainte de a intra în limba romanică-română. Felul cum apar sunetele de bază i.-e. în aceste arhetipuri intermediare ("reconstruite") și în formele de azi reprezintă fazele de evoluție a elementului lexical autohton din limba română, trecut prin două mari etape și transformări: a) de la epoca indo-europeană la cea anteromană, b) de la faza anteromană și română comună la faza română medievală și modernă din cele patru dialecte cunoscute. Lipsind atestări din perioada anteromană și din cea română comună, este natural să existe cazuri de echivoc: sunete și sufixe în cuvinte ce să nu poată fi atribuite cu siguranță uneia sau alteia din cele două faze de limbă. Dar în cea mai mare parte sunetele de bază i.-e. sînt continuate în chip uniform și consecvent (afară de i.-e. *o*), dovadă că avem a face cu criteriile și caracterele unui idiom specific, unitar, bine determinat în familia indo-europeană.

Prima etapă din evoluția preistorică a cuvintelor românești autohtone dela faza comunității i.-e. la faza romanică a românei comune prezintă niște particularități fonetice pe care le-am atribuit direct „substratului” anteroman de limbă, numit traco-dacic, căci acele trăsături fonetice (rezumate mai jos) pot fi

¹ Fonetica indo-europeană K. Brugmann, *GrdVGr*, I/I „Einleitung und Lautlehre” (rețipărit în 1930); Hermann Hirt, *Indogermanische Grammatik*, I „Einleitung, Btymologie, Konsonantismus”, 1921; gramaticile istorice ale diferitelor limbi: greacă (Brugmann-Schwyzler), latină (Stoiz-Schmalz, Leumann-Hofmann), slavă (Vondrák, Van Wijk), celtică (Pedersen), sanscrită (Wackernagei).

regăsite aidoma în resturile limbii traco-dacilor, bine cunoscute în linii ge și chiar în detalii (supra, p. 80—81). Grupa de cuvinte autohtone românde indo-europene se integrează în acest sistem fonetic, ce este ilustrat mai a elementele lor radicale (rădăcini), bine conturate ca formă și semantism, de echivoc în majoritatea cazurilor; de aceea sînt *citate* aproape numai ex luate” din elementele radicale, înșirate în ordinea alfabetică (supra, p. 118).

a) VOCALISMUL

Indo-european a > a: *abur, anina, aprig, argea, gata, cață, căciulă,*

ă > a: *balegă, păstaie, vatră, vătămă;*

i.-e. e > e: *beregată, zăr (zer), zară, leagăn, lepăda, leșina, lespede,*

teză, steregie, vătuiu, viezure etc.; un caz de e > i pare să fie *mire* >

i.-e. i > i: *înghina, mișca, nițel;*

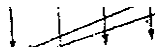
i.-e. o > o (resp. u) ori a; primul caz în vreo 20 exemple: *abure, bordeiu, custură, grunz, ghionoai, îngurzi, groapă, gudură, gorun, moș, murg, prunc, șopîrlă, copac, șoric, strungă* etc.; ceva mai numeroase a cazurile de o > a: *barz, baltă, (a)dara(ri), das, grapă, gardină, gard, gălbează, mare, mărat, marcat, mal, aprig, sarbăd, căpută, cîrlig, sgardă, sgrîmă, baier, baciu* ș.a. Asemenea dublă reprezentare a lui o ar necesitate detaliată, spre a stabili dacă toate cazurile provin în chip nor i.-e. o și nu este o evoluție deosebită în epoca traco-romană. Sigur este că divergența oja în cuvintele autohtone constituie o diferențiere a g substratului, oglindită și în resturile de limbă traco-dacică, avînd probabil fapte de ordin regional ce nu sîntem în măsură a preciza deo

i.-e. o > a: *mare (*me-, mo-),* posibil în *das;*

i.-e. u > u: *burtă(l), bunget;* ca grad vocalic redus al lui u e *urcă, urdă, urdina, urdori, tită,* de asemenea *curpăn, cursă; eu > butură, brusture, gușă, măgură, grumaz, scula, scurma, strugure;* u > droaie;

i.-e. r > re-, ra- în rădică.

Schemă recapitulativă

l.-e. ase i[^]o o u ai oi au eu

 trac. a e e i o o u ai oi au eu

b) CONSONANTISMUL

Indo-europeanul i în funcție consonantică: se pare că lipsesc

i.-e. u în funcție consonantică: păstrat în orice poziție, transformantă labiodentală v: *vătămă, vatră, baier (*vagelo-), viezure, văt* intervocalic: *abure;* căzut în epoca postromană: *sarbăd(7);*

manică (latină rustică), fiind atestate documentar abia după patru, cinci sau mai multe milenii după faza comunității indo-europene, în care își au rădăcina, alcătuirea formei de bază și conținutul semantic primar. Trecând prin filiera latinei rustice a epocii romane, ele au fost modificate nu numai fonetic, dar și morfologic, încât la unele nu se poate deosebi cu certitudine numele rădăcină (cu sufix zero) de cele cu sufix vocalic, iar la altele avem sufixe ori prefixe evident latine, alăturate la teme autohtone anteromane.

Cuvinte compuse par a fi: *baligă, balaur, mistreț, pâstaie (?)*, *pîrîu*; rădăcini pure ar putea fi: *mîre, mare* (**mo-r-*), care din punct de vedere i.-e. are un formant *-r*; *băga(l)*;

formante vocalice: *o* și *a*, *-o-m* posibil în *dher-om zăr; *-a* în *zară* (sau baza alternantă bisilabică *dheră); în *gata* pare sufix adverbial românesc (noaptea, ziua etc.); *i* posibil în *mîre, mare*; *-io-*, *-ia-* alcătuind adjective, care apar uneori ca substantive, eventual în: *rînză, pînză, spînz (?)*, *mînz, grunz, brînză, vătuiu* etc.

i.-e. *-mo-* ca sufix primar în câteva cuvinte avînd rădăcini numai verbale (formante primare, după termenul lui Brugmann): *grumaz, ghimpe, cărîmb, morman, razim, fărîmă*; în câteva verbe ce par a fi vechi denominative: *curma, dărîmă, întrema, scurma, sgrîma, vătămă*;

i.-e. *-no-*: *ghionoaie, genuine, gorun, grun'u, gardină, cătun, leagăn, munună, prunc, țarină*; verbe: *anina, înghina, leșina, urdina*;

-r- în conglomeratul sufixal *-s-t-r-* **dai-s-t-r-> zestre*; posibil *-tr-* în *păstra*; *-re-*: **me-r-> mare*; substantivele: *vatră, gheară, undrea*; verbe: *bucura, curma, încurca, scurma*;

-l- în câteva cuvinte, dar originea lui i.-e. nu este sigură în toate cazurile din cauza trecerii străromâne *-l-> -r-* (nesigură în *butură, strugure* etc.); *-ur-* poate fi și lat. *-ulus*. Nume de plante: *brusture, mugure, simbure, strugure, mazăre, butură*; de animale: *vătuiu (vituV), cîrlan, viezure*. Alte substantive: *măgură, străgheată (strigi'-), caier, baier, cîrlig, abure, argea, mătură*;

p în: *grapă, strepede, lespede*; adj. *sterp(l)*;

bh: *gâlbează* (**güel-bh-*, abstract sau nume de animal, „vierme”); posibil în *simbură, cărîmb*;

t: *butuc, butură, baltă, băiat, căpută*, a se uita; în: *beregată, străghiată, marcat, mărat, mușat* pare a fi participiul latin *-atus*;

d și **dh**: *brad, gard, gardină, răbda, sgardă*; verbe: *îngurzi, lepăda, sburda, urdina*; posibil în *pînză, rînză, brîndușă, grunz*; *-id-* în *sarbăd* e latin *-idus* (*rînced, veșted* etc.); de asemenea *lespede*;

k: *bască, bucura, copac, marcat, șoric*; *prunc*; *aprig* și *cîrlig* au lat. *-icus* (?) ; i.-e. sau romanic în *arunca, încurca, rădica, urca*; **g(h)**: *beregată, străghiată, ghioagă, steregie, murg, droaie*;

s posibil în *gresie, gușă, căciulă, mișca, moș* etc.

2. DIN FAZA TBACO-IIOMANĂ LA LIMBA DE AZI

A) FONETICA

Stabilită și admisă obîrșia preromană a unor elemente lexicale românești, este firesc și necesar ca ele să aibă (cum s-a spus în repetate rânduri) cel puțin aceeași vechime în idiomul populației românești ca fondul lexical latin, cu care

ormează blocul unitar al cuvintelor moștenite; astfel, ele trebuie să fi avut aceeași evoluție formală, cu inovații și „alterări” fonetice identice puțin asemănătoare (supra, p. 112), — ceea ce se constată de fapt la multe cuvinte studiate. Operațiile noastre etimologice au trebuit să porceadă decît s-a făcut cu elementele romane: utilizînd legile foneticii istorice române și albaneze spre a restabili prototipurile străromâne (parțial și străalbaneze) ale cuvintelor autohtone, care s-au putut lega astfel de bazele prelatine indo-europene, absolut necesare pentru identificarea obîrșiei lor genealogice și a evoluției formale. Încît aici nu poate fi vorba propriu-zis de o serie de „alterări fonetice” deduse din observarea evoluției unor cuvinte atestate la două milenii, în epoca latină a românei comune și în faza actuală (cum sînt de exemplu *cî(i)ne, frondia > frunză, oculus > ochiu*), ci de fazele obscure ale evoluției unor elemente lipsite de „părinți” bine cunoscuți din documente anteromane (atestații în epoca romană), deci contemporani lui *canes, frondia, oculus* etc. Dacă oarecum firească a acelor arhetipuri atestate a făcut ca elementele noastre autohtone să fie considerate de către cercetători (cum s-a văzut) cînd ca împrumuturi din albaneză, cînd ca moșteniri din latină ori împrumuturi de prin idiomul italian (pe baza unor tilcuiuri etimologice eronate), sau să le clasifice „obscur, de necunoscută”. „Obscuritatea” și etimologiile inadmisibile de pînă acum au fost înlăturate în cea mai mare parte prin refacerea arhetipurilor neatestatate pe baza ajutorului normelor generale, îndeobște cunoscute, ale evoluției elementelor autohtone ca ereditare ale limbii române, fără de care n-ar fi fost posibile din capul locului etimologiile cuvintelor anteromane. Legile generale de evoluție a limbii române în epoca romanică și în cea medievală sînt urmate și respectate consecvent în cazul cuvintelor autohtone, care s-au conformat (cu mici excepții) procesului de evoluție tipic (în bună parte exclusiv românesc, privind numai elementul moștenit) al evoluției formale a limbii latine în cadrul romanității orientale carpa'-o-ene. În cele ce urmează vor fi semnalate câteva constatări sigure sau probabilizate ale fenomenelor fonetice românești în legătură cu fazele de evoluție strălatine ale cuvintelor autohtone ³.

a) VOCALISMUL

a în inițială absolută, accentuat ori neaccentuat, se conservă: *abac, anina, aprig, argea*; neaccentuat a >> ā : *băga, băiat, căciulă, căpută etc.* (m) -f- cons. > î : *brînză, cărîmb, pînză, rînză*;

e accentuat > ie : *zăr* (**dier-*, **der-*), *țarc, viezure*; precedat de p, t, v, e > ā : *mătură* (**met-*), *părău* (*pîrîu*, **perren-*), *vătuiu*; precedat de b, d, r, s > î : *răbda, răzima, străghiată*; e > î brîu (**brenu-*), *brîndușă*; inițial, e > o

o 4- n > un: *cătun, genuine, munună, strungă, gorun*; 6 cu a ori e > u : următoare > oā : *groapă, ghionoaie, ghioagă*; 6 > u : *murg, scrum*; o neaccentuat > u : *îngurzi, munună*; alteori se păstrează: *bordeiu, gorun, copac, șoric*

u aton urmat de vocală (sau u) a căzut poate în epoca romanică: *suop-*, *șoric* (**suor-*), *țarc* (*Huer-k-*), *țap(l)*; u păstrat în: *urca, urdina, undrea— andrea— indrea* etc, dar trecut la o în *droaie, dop, scol (scula)*; inițiat un- alternează cu u

³ Tratatetele principale privind fonetica demontului moștenit de la Densusianu *HLR*, I, p. 66-127 „Phonetique”; Philippide, *OrR*, II, p. 3-224 „Istoria limbii române”; Rosetti, *ILR*, I, p. 47-96 „Fonetica”.

poporul tratează cuvintele de origine latină. Pe cînd - celelalte contingente lexicale capătă în gura românului o nuanță progresivă de ironie batjocoritoare, singurul element latin este cruțat de această tendință pronunțată spre parodie, de care n-au scăpat nici măcar cuvintele sacramentale de origine slavogreacă. În această' excepțiune se poate recunoaște caracterul particular al elementului latin: nu-ți bați joc de ceva scump la care tii din baierele inimei" (*DUn*, p. XXV).

Specificul românesc al cuvintelor autohtone rezultă și din observarea categoriilor de termeni existenți atît în română, cît și în albaneză (supra, p. 108), între care mai numeroase sînt numele de plante (*brad, brusture, burig(et), copac, curpân, ghimpe, mazăre, mugure, păstaie, simbure, spinz*; lipsesc în alb.: *butură, butuc, brîndușă, gorun, strugure*), termeni în legătură cu fauna (afară de: *cîrlan, ghiară, melc, mistreț*; comune sînt 16), cu formele de teren (afară de *gruiu, genune*; comune 6), jumătate din cele referitoare la părți ale corpului, unul din cinci privind vîrsta omului (*moș*), două din cinci indicînd stări, psihice (*bucur-, m&rat*). Cele ce lipsesc în albaneză se referă mai ales la stări sufletești (*răbda, ameți, gudura, aprig*), boli și leziuni (din 5 niciunul nu este albanez), funcții și însușiri corporale, multe unelte; dacă termenii cu caracter general păstoresc sînt comuni (*baciu ?, țarc, strungă, bască* și numele de animale domestice), termenii pentru derivatele laptei sînt exclusiv românești: *străghiata, marcat, brînză, zăr, zară, urdă*. Dar mai importante verbele românești autohtone în uumăr de vreo 40, din care albaneza cunoaște abia 5—6 (*cruță, dărîmă, scapără, sculă*, probabil *curmă*, prin elementul radical *desbără, sburdă*); din adjective, albaneza cunoaște numai 5. Poate că este fortuită asemenea constatare în ce privește sferile semantice și nuanțele elementelor autohtone albanoromâne față de cele exclusiv românești, a căror grupare și semnificație nu pledează deloc pentru teza comunității lingvistice, sufletești, și social-etnice mai strînsă a românilor cu șkipetarii, a pretinsei „simbioze albanoromâne” în <poca medievală. (Repartizarea în dialectele românești a cuvintelor comune cu albaneza, infra, p. 136).

însemnătatea elementelor lexicale românești autohtone în economia generală a limbii este vizibilă și în faptul că ele au o circulație intensă, deci o întrebuințare relativ mai frecventă decît cuvintele slave, de împrumut, ce sînt în limba română cel puțin de 10 ori mai numeroase, dar de o frecvență mai redusă, în disproporție cu valoarea lor numerică, avînd și un număr mult mai redus de derivate. Cercetarea statistică¹⁰, în baza materialului lexical și a criteriilor etimologice oferite de dicționarul lui Candrea (*DEnc*, 1931), a stabilit proporția numerică între diversele categorii de cuvinte românești după origine: latine (moștenite), slave vechi, slave mai recente, medio-grecești, turcești, ungurești, comune cu albaneza, franceza (și alte neologisme) etc, numărul derivatelor și valoarea de circulație a fiecărei grupe; îndeosebi a fost subliniat faptul, observat încă de Hasdeu, apoi de Pușcariu, că elementele latine au frecvență superioară tuturor celorlalte cuvinte împreună, fiind de cel puțin 80%: în poeziile lui Eminescu elementul latin reprezintă 48% numeric, dar 83% ca frecvență. Cam același este raportul în limba vie, vorbită de păturile mijlocii, de țărani și muncitori (nu de tehnicieni, sportivi etc.) și în mai mică măsură în cea scrisă cu caracter tehnic, stiintific-savant ori filosofic, unde se amestecă și adesea pot să prevaleze, în chip firesc, neologismele. Deci:

¹⁰ D. Macrea, *Circulația cuvintelor în limba română*, în *Transilvania* (Sibiu), 73, 1942, p. 268—288; *Fizionomia lexicală a limbii române*, în *DR*, X 1943, p. 362—373; obiecții și critici: Graur, *op. cit.*, p. 34. Macrea (*Probi, âe litigv.*, p. 31—32, 41, 44) a stabilit în *Dicționarul limbii române moderne* (București, 1958) diu 49.649 cuvinte: 20,02% latine, 13,87% slave; ca frecvență, în Poeziile lui Eminescu: elementul latin 48,68% ca număr, 83% la frecvență, cele slave 16,81% ca număr, 6,83% ca frecvență; într-un text actual gazetăresc, o pagină din ziarul „Știința”, elementul latin-romanesc este de 36,50% în vocabular cu o frecvență de 62,46%, iar cel slav cu 7,96% și 5,92%.

preponderența elementului latin ca valoare circulatorie (și frecvență) și grai viu, notă de căpetenie a latinității limbii române.,

După aceste date preliminare, împărțind lexicul românesc în cuvinte latine, autohtone și străine (de împrumut: slavoturcești etc. -f neologismele), se poate încerca stabilirea unui raportativ între valoarea circulatorie a celor trei grupe în baza unor criterii morfologice mai riguroase decît cele adoptate de înaintași. Elementul autohton mează majoritatea cuvintelor nu numai pentru că noțiunile și lucrurile principale (abstracte și concrete) se numesc cu termeni latini, dar și pentru că — așa cum a relevat Graur — sînt de origine romanică aproape toate seriile de elemente lexicale care intră în alcătuirea unei fraze românești: poziții, conjuncții, pronume, adverbe, numerele (afară de *sută* slavă *miliard*), care prin frecvența lor fac ca balanța statisticii să incline în favoarea elementelor latine. Dacă s-ar putea face alfel, în aceste părți de vorbire, avîndu-se în vedere numai substantivele, și verbele, raportul frecvenței fiecărei categorii de cuvinte (latine, străine, autohtone) în fraza românească ar fi desigur altul, mult mai favorabil autohtonului. În două categorii, în primul rînd cuvintelor autohtone, care sînt numai substantive și verbe, și care (potrivit cu numărul lor) nu apar deloc mai rare decît și chiar în texte, mai ales termenii exprimînd raporturi familiale, afecțiuni ale corpului și stările afective, locuința și uneltele, formele de teorie, flora, adjectivele și verbele. Cît privește frecvența (adică numărul) de cuvinte din fiecare grupă în diferite texte se pot face constatări interesante. Cert este că în orice text românesc de proză sau poezie predomină elementul latin, în timp ce valoarea celorlalte grupe variază după genul și tipul ales. Luăm, la întîmplare, două poezii de Eminescu și trei din proză populară:

	latine	străine
„Lucefărul”	1656	164
„Ce te legeni codrule”	95	14
„Graiul nostru”, I, p. 180-181 (text popular, Prahova)	582	47
„Graiul nostru”, I, p. 185 (text popular, Ilfov)	151	20
„Graiul nostru”, I, p. 186 (text popular, Ilfov)	33	1

Nu se poate tăgădui faptul că ele exprimă un raport aproximativ egal, valabil, între cele trei categorii de cuvinte ale limbii române, proză față de cele elementele străine (împrumutate), cele autohtone prezintă un raport mai mare în textele populare, adică în vorbirea omului de la țară, care corespunde în linii mari cu limba vorbită. În aceasta se vede că elementul autohton este cam 1/3 din numărul tuturor cuvintelor de împrumut (cele slave la ultimele neologisme) în ce privește frecvența, căci cantitatea din urmă sînt mult mai numeroase (singur cele slave sînt de zece ori mai numeroase decît cuvintele autohtone); dovadă că elementul romanesc este, ca și cel latin, mai mult legat de viața și necesitățile de realități social-economice ale poporului român, fiind mai viu și mai important decît împrumuturile din oricare categorie și epocă.

Remarcabil este faptul că elementele autohtone au multe caracteristici care reflectă importanța, vitalitatea și uzul deosebit de intens

bucură în economia generală a graiului, ca și vechimea lor în vorbirea comunității populare românești, care prin îndelungata întrebuintare le-a imprimat nuanțe semantice variate în formele derivate, verbale și nominale.

Față de numărul redus al cuvintelor autohtone în raport cu cele latine și mai ales cu cele streine, trebuie relevat faptul observat mai demult că „bogăția”, vitalitatea elementelor de o proveniență sau alta ale unei limbi nu se judecă numai după cantitatea cuvintelor-tip, ci și după numărul derivatelor la care acestea au dat naștere. O categorie de elemente egală cu alta, ca număr de cuvinte-tip, are totuși o importanță lingvistică mai mare dacă din aceste cuvinte-tip s-au derivat, într-o categorie, un număr mai mare de forme decât în cealaltă” (Densusianu, *Viața Nouă*, III 1907, p. 115). Constatarea aceleiași filolog despre valoarea și productivitatea superioară a elementului lexical latin față de cel slavon („trăiește mai mult, are importanță mai mare ca element constitutiv al limbii noastre, pe cînd cel slav este mai sărac reprezentat în forme secundare, trăiește mai puțin, n-are aceeași valoare ca element lingvistic”, p. 116) se potrivește pe deplin și elementelor autohtone, cum arată cîteva date statistice aproximative și provizorii.

Numărătoarea lui Macrea (după *DEnc*, Candrea) arată la cuvintele latine un număr de 2099 (dar cf. p. 130), există 6806 derivate, adică în raport de 1x3,3 (total ar fi 8905 cuvinte); elementele slave vechi și bisericești 1466 au 3058 derivate, deci în raport de aproximativ 1 x 2 (total 4524), iar cuvintele intrate mai recent în limbă (turcești, franceze, latinismele etc.) au puține derivate (de ex. 875 elemente latine savante au numai 260 derivate, 11 378 franceze au numai 1467 derivate, deci cam 1/8 din cuvintele de bază). Singure elementele „comune cu albaneza” în număr de 57 [dar cf. supra, p. 108] prezintă un număr relativ mai mare de derivate decât cele latine, adică 195, în raport aproximativ de 1x4, fapt subliniat de Macrea și considerat a fi deosebit de semnificativ sub raport lingvistic și cultural-istoric (*DR*, X, p. 367 — 9). Aceste rezultate sînt evident provizorii și cu unele erori, căci lipsesc date statistice indicînd precis după originea etimologică toate cuvintele limbii. Este un lucru ce va trebui făcut, spre a stabili exact locul cîvenit elementelor autohtone, latine, slave și împrumuturi mai recente în ansamblul lexicului românesc. Pînă atunci, observăm despre elementele autohtone că la cifra rotundă de 160 (170) cuvinte de bază în dialectul dacoromân avem un total de peste 1400 derivate, care împreună cu cuvintele de bază (-tip) ajung la un total de vreo 1500. Faptul apare deosebit de semnificativ, în raport cu celelalte categorii de elemente lexicale românești. Reducînd cifra derivatelor la 1200 ori chiar 1000 (prin omiterea termenilor cu caracter special ori de secundară însemnătate) obținem un raport de 160 (170) : 1000 = 1:6, care ar fi minimal. Rezultă așadar că elementele autohtone au derivate în număr mai mare decât oricare dintre celelalte categorii lexicale, dovadă și aceasta despre vechimea și importanța de care se bucură ele în alcătuirea și economia generală a limbii române.

4. REPARTIZAREA DIALECTALĂ

Dintre cuvintele autohtone (traco-dace) românești nu toate se află în cele patru dialecte ale limbii¹². Majoritatea acestor elemente este prezentă în dialectul nordic („dacoromân”), unde au fost identificate peste 160 (sau 170),

¹² Materialul lexical din cele trei dialecte române „balcanice” a fost luat din dicționare, glosare și studii: aromân dicționarele lui Dalametra (*DMacRD*) și Mihăileanu (*DMacRM*), Pascu (*D&MR*); Capidan, *Arom*, și din reviste (*BalkA*, *DR*, *GrS*, *JB* etc), în ultimă instanță Tache Papahagi (*DEtAr*, 1963, ed. II 1974), cel mai amplu repertoriu lexical aromănesc (cu unele defi-

din care numai o mică parte sînt generale în toate dialectele sudice, o în primul (la nord de Dunăre). De altă parte însă numai trei cuvinte-tinașe (preromane) par a lipsi în dial. drom. : arom. *marcat*, *zgrîm* și megl. *(a)daru*. Numărul și repartizarea cuvintelor autohtone în cele patru dialecte nu sînt lipsite de semnificație pentru particularitățile fiecărui dialect pentru fizionomia limbii române în ansamblu, — aspect remarcat mai ales în legătură cu inegalitatea repartizării dialectale a cuvintelor numite „neze”, între care din totalul de vreo 52 [în realitate : cel puțin 70] se poate constata lipsa a 19 în dial. arom.; afară de 4 aceleași în dialectul megl. În atare situație, unii filologi gata la teoretizări pripite au scos concluzia că dialectul nordic a românilor (așa-numiții „dacoromâni”) ar fi locuit odinioară de albanezi decît celelalte grupe de români (aromânii, megleniții, istroromânii). Părerăa lui Pușcariu este cunoscută (supra, p. 50) ; mai mult a i se cerceînd să dea și o interpretare istorică bine conturată Th. Capidan a concludent că asemenea concluzii despre „apropierea” geografică [de ce nu se poate că?] mai mare dintre românii septentrionali și albanezi în cursul evoluției, adică acea nebuloasă „simbioză albano-română” se întemeiază pe date falsă, relevată ca atare în paginile precedente, anume că limba română a împrumutat ori conservat cumva în strînsă legătură și de acord cu cuvintele sale autohtone (sau „albaneze”), fiecare dialect românesc (sau proporțional) cu apropierea sa de sursa cuvintelor albaneze, a șkipetarilor. în lumina rezultatelor ceva mai aproape de realități și în paginile precedente, este firesc ca explicarea justă pentru existența unor elemente superior de elemente preromane în dialectul românesc din Dacia să fie diferită, iar aserțiunile lui Capidan și Pușcariu să cadă de la sine, fără valoare sînt deopotrivă opinii mai vechi, ca a lui Gaster (reluată în gînd, supra, p. 55) despre emigrări de grupe etnice albaneze (adstrat) în zona carpatică, ori de elemente românești balcanice (aromâni) aducînd c

ci_nte privind etimologia elementului ereditar latin-roman_ic și mai ales autohton-a în primul rînd *CercLg*, VII 1963, p. 350-361; *LbR*, XVI 1963, p. 375-381; *SC*, p. 409-411, recenzii); meglenit: I.-A. Candrea, *Glosar megleno-român*, în *GrS*, 261-285, II, p. 100-128, III, p. 175-209, 381-412, VI, p. 163-192, VII, p. 194; *Megl*, III; istroromân: Byhan, *JB*, VI, p. 174-396; Popovici, *Distr*; Pușcariu, *CercLg*, IX, p. 187-214; August Kovacec, *Descrierea Istroromânei actuale*, București, Academiei, 1971, 230 p. Alte date bibliografice despre dialectele române din Balcani, *ILR*, IV, p. 12-15. Despre aromâni: infra, cap. VIII, nota I.

¹³ Th. Capidan, *DR*, II, p. 482-487 „influența albaneză în epoca veche se arată în proporții mult mai reduse în dialectul aromân decît în cel dacoromân; ceea ce se observă la unele construcții gramaticale, în frazeologie și foarte puțin în proverbiile ci chiar și în vocabular. Există 19 cuvinte din 52 (*bucura*, *ceafă*, *curșă*, *gata*, *ghimpe*, *mal*, *mugure*, *viezure*, *vare[-care]*, *zară*, *gkiuj*, *hămesit*, *stăpîn*, *cătun*, *balaur*, *acă[-tare]*, *fărmă*), care sînt în dialectul aromân. Ceva mai mult, aceste cuvinte, în afară de 4 (*bucura*, *mugur*, *stăpîn*, *strepe*), sînt în dial. megl.". La aromâni, răspîndiți în toată Peninsula Balcanică, „pierderea acestor cuvinte atunci cînd la dacoromâni se păstrează, nu pare tocmai justificată” (*DR*, II, p. 487). Concluzie, aromânii și meglenoromânii „se aflau, probabil, într-o regiune mai îndepărtată de contactul dintre albanezi și românii nordici era mai frecvent” (p. 487). Iași, p. 269) adaugă: „aromânii nu au pe *mugur*, *curșă*, *pîriu*, *gata*, *ghiu*), *strepede*, *ceafă*, *gresie* . . . S-ar putea admite, la rigoare, că asemenea cuvinte au existat odinioară și s-au pierdut cu timpul. Dar procentul lor este atît de mare, încît nu e probabil să dispărut tocmai în graiul aromânilor deprinși să audă în tot cursul veacurilor limba strămoșilor lor cu șkipetarii . . .”. Sînt formulări ale unor filologi de școală veche, care au adus prejudicii cercetării științifice a istoriei limbii și a etnogenezei românilor.

baneze" (cuvinte care de fapt în dialectul aromân nu se atestă) pentru uzul românilor din arcul carpatic (Densusianu ș.a.). Constatarea superiorității numerice a elementelor „albaneze" în dialectul dacoromân este confirmată de faptul că dintre dialectele române cel din Dacia are numărul cel mai mare de cuvinte autohtone în ansamblu, că aici din totalul de peste 160 există 54 ce nu se cunosc în sudul Dunării; peste 100 se află numai în dialectul dacoromân și în unul sau două dintre dialectele sudice. Repartizarea după dialecte, în ordine alfabetică a cuvintelor a fost făcută într-o cercetare deosebită (*Die aulochthonen Elemente im Wortschatz der rumänischen Dialekte*, în *Dacoromania*, Freiburg, I, 1973, p. 189 — 196), după care sint expuse aici:

generale în toate dialectele (26): *acâld*, *baciu*, *baier*, *baligă*, *baltă*, *brîu*, *caier*, *cătun*, *copaciu*, *gara*, *gresie*, *groapă*, *gușă*, *leagăn*, *mare*, *mătură*, *moș*, *tnușat*, *mușca*, *pinză*, *scula*, *sîmbure*, *străghiata* (*străgl'*), *strungă*, *țap*, *vatră*, *zăr*;

numai în drom. (55): *ameți*, *anina*, *aprig*, *arcea*, *băiat*, (*barză*), *bordeiu*, *buieștru(l)*, *bunget*, *burlan*, (*burtă?*), *butuc*, *cărîmb*, *cîrlan*, *cață*, *cotropi*, *creț(l)*, *cruța*, *deretica*, *desbăra*, *droaie*, *druete*, *gardină*, *gata*, *genune*, *ghiară*, *ghimpe*, *ghionoaiel* (?), *gorun*, *grapă*, *grunz* (?), *încurca*, *îngurzi*, *înseila* (?), *întărită*, *întîmpina*, *întîmpla*, *întrema*, *lespede*, *mădări*, *mistret*, *modru*, *morman*, *nițel*, *noiu* (*noian*), *pîriu*, *pururea*, (*sarbăd* ?), *sgardă*, *șopîrlă*, *șoric*, *stârnut*, *strugure*, *țarină*, *țaruș*, (*se*) *uita*, *urca*, *viscol*, *zară*;

în drom., arom. și megl. (30): *băga*, *barz*, *bască*, *brad*, *brînză*, *bucura*, *buză*, *căciulă*, *căpușă*, *cîrlig*, *copil*, *curma*, *curpân*, *das*, *mișca*, *mînz*, *murg*, *năpîrcă*, *păstra*, *scapără*, *scrum*, *spînz*, *sterp*, *strepede*, *șut*, *undrea* (*andrea*), *urdă*, *urdina*, *vătâma*, *vătuiu*, *zestre*;

în drom. și arom. (38): *abure*, *adiia*, *amurg*, *arunca*, *balaur*, *brusture*, *burtă* (?), *căpută*, *creț('i)*, *custură*, *dărîmă*, *desmierda*, *dop*, *fărîmă* (*sîrmă*), *gălbează*, *gîno-agă*, *gruiu* (*grun'u*), *grumaz*, *grunz(l)*, *gudura*, *încurca(l)*, *înghina* (*dîzgl'ina*), *lepăda*, *leșînai* (?), *măceș*, *măgură*, *mărat*, *mazăre*, *melc* (*melciu*), *mieru*, *mîreasă* (*măineasă*), *munună* (*mărună*), *păstaie*, *prunc*, *răbda*, *razim*, *sarbăd* (?), *sburda*, *șale*, *țarc*, *ur-doare*, *viezure*;

în drom. și megl. (7): *butură*, *mugure*, *necheza*, *rădica*, *sgîria*, *steregie*, *șir* (*înșir*) ;

în droni., arom. și istr. (3): *brîndușă*, *mal*, *rînză* ;

în drom., megl. și istr. (1): *tare*;

în drom. și istr. (1): *beregată*;

în arom. și megl. (1): (*a*)*dara* (*ri*) ;

numai în arom. (2): *marcat*, *sgîrma*.

Cuvintele comune cu albaneza (lista lor alfabetică, supra, p. 108) se repartizează astfel în diferitele zone dialectale românești

în alb. și în toate dialectele române (16): *baciu* (?), *baligă*, *baltă*, *brîu*, *cătun*, *copac* (*iu*), *gard*, *gresie*, *groapă*, *gușă*, *mătură*, *moș*, *sîmbure*, *scula*, *strungă*, *țap*, *vatră*;

în alb., drom., arom. și megl. (17): *barz*, *bască*, *brad*, *bucura*, *buză*, *căciulă* (?), *curma* (?), *curpân*, *das*, *mînz*, *murg*, *năpîrcă*, *scapără*, *scrum*, *spînz*, *șut*, *vătuiu*;

în alb., drom. și arom. (18?): *abure*, *balaur*, *brusture*, *căpută*, *dărîmă*, *fărîmă* (*sîrmă*), *gălbează*, *ghioagă*, *grumaz*, *grunz*(7), *măgură*, *mărat*, *mazăre*, *păstaie*, *sarbăd* (?), *sburdă* (?), *șale*, *țarc*, *viezure* ;

în alb. și drom. (17?): *arcea*, *bunget*, *cursă*, *desbără*(?), *druete*, *gardină*, *gata*, *ghimpe*, *ghionoaiel*(?), *grapă*, *grunz*(7), *pîriu*, *pururea*, *sgardă*, *șopîrlă*;

în alb., drom., arom. și megl. (3): *mugure*, *strepede*;

în alb., drom., arom. și istr. (3): *gresie*, *mal*, *rînză*.

Se pare că nu există (după informațiile actuale) nici un cuvînt autohton cunoscut numai în albaneză și în vreunul din dialectele românești sudice (balcanice), — fără a pierde însă din vedere faptul că tezaurul lexical arom., megl. și istr. este ceva mai puțin cunoscut față de dialectul drom. (din România).

Repartizarea dialectală a cuvintelor românești autohtone în ansamblu nu este fortuită; ea poate să stea în legătură cu intensitatea variabilă a forței

substratului în diferitele zone ale limbii române în epoca ei de formare. rezerva impusă de faptul că dialectele sudice (mai ales megl. și istr.) sunt explorate și cunoscute în aceeași măsură ca dial. drom., considerăm că repartizarea noastră mează nu pot. fi decît aproximative, provizorii, deși este puțin puțin nouă descoperiri lexicale-etimologice vor aduce modificări substanțiale în stabilirea lor. Se poate afirma că dintre cuvintele autohtone, cele mai multe (dacă nu toate) erau generale în romanitatea carpatică, pierzîndu-se o bună parte din lexicul dial. arom., megl. și istr. în cursul evului mediu, după cum au fost uitate dispărînd numeroase cuvinte tenite latinești, înlocuite prin elemente slave (*integral*, ca lat. *car* — *drag* și *scump*; lat. *amare* cu sl. *a iubi*; lat. *centum* cu *sută* etc. ; lat. *iticide* cu sl. *omori*, *pulbere* — *praf*, *cuvînt* — *vorbă*, *salcie* — *răchită*, *otravă*, *fulger* — *trăsnet* ș.a.), medio- și neogrecești, turcești etc. În cursul elemente streine (de împrumut) s-a petrecut pe o scară mai largă în dialectele din Balcani, mai expuse la asemenea influențe și lipsite de un substrat și formele literare-culturale proprii pe care le-a avut dialectul dacoromân pînd din sec. XVI ; iar formațiunile statale românești existau cu cîțiva secole mai înainte în Dacia carpatică. Dar invazia elementelor străine (în punctul de vedere cultural-istoric) : turcești, maghiare, ucrainene etc. în dialectul dacoromân și mai ales în cele trei dialecte sudice (croate, grecești și turcești în arom., big. și trc. în megl., croate și ital. în istr.) nu justifică ipoteza că toate cele 53 cuvinte autohtone existente în dialectul drom. ar fi existat în toată romanitatea zonei carpato-balcanice și rene în antichitate și că s-au pierdut în epoca feudală. Chiar Pușcașu (despre cuvintele „albaneze") că „este imposibil să admiți pur și simplu că aromânii ar fi pierdut în cursul timpului aceste cuvinte de împrumut și influențe albaneze ..." (supra, p. 59). Nu se poate spune de aceea că repartizarea dialectală a elementelor autohtone în română trebuie interpretată în aceleași criterii ca repartizarea fondului latin-roman, a cărui proprietate în fiecare dialect n-a fost stabilită, mai ales din cauza echivocului în vește etimologia unor cuvinte românești. Oricum, dacă se admite că repartizarea mai numeroasă a cuvintelor autohtone în dial. drom. este datorată condițiilor rîrilor mai favorabile de păstrare a elementului românofon în zona de nord a Daciei, este de relevant conservatismul remarcabil al dialectului drom. și privința lexicului moștenit (latin și prelatin), ceva mai puțin expus la influențe externe decît a fost cazul în sudul Dunării. Dacă se admite că repartizarea cele. 53 cuvinte autohtone exclusive în Dacia unele n-au existat decît în zona nordică a romanității orientale (întrînd numai aici în epoca noastră mană adoptată de provinciali), se poate presupune că substratul românesc a fost mai puternic conservîndu-se cu mai multă tenacitate în partea centrală a romanității balcano-dunărene și carpatice. Faptul ar putea să fie coroborat de o serie de circumstanțe: a) cucerirea Daciei (deci începutul zării ei, în 106) cu un secol mai tîrziu decît a Moesiei și abandonarea ei mai devreme (cea 271/2); b) conservativismul și rezistența mai mare față de la romanizare a elementului etnic geto-dacic din stînga Dunării și din periferică a Daciei carpatice față de România balcanică, avînd locuri mai îndelungate și intense cu grupele „barbare" traco-getice din partea de nord-est a Imperiului, traci care, frați cu dacii din provincie, nu vor să fie fără să aducă vreun aport social-etnic și lingvistic (cît de mic) la formarea Daciei carpatice.

Explicarea este (cum se vede) o simplă ipoteză, fără bază documentară directă, susținută numai pe faptele de limbă, care s-ar părea că în această direcție ne îndreaptă privirile, spre a putea înțelege mai ușor „tracismul” destul de pronunțat al dialectului nordic (drom.), dovedit de statistica elementelor autohtone ale vocabularului. în orice caz, deși nu se pot da cifre exacte, o comparație a conținutului lexical al dial.drom. cu dial. arom., megl. și istr. arată în cel dintâi un număr de cuvinte autohtone superior cu aproximativ 1/3 (53 din 160—70) față de cele trei dialecte sudice împreună, în timp ce proporția elementului latin nu credem că ar atinge asemenea superioritate în favoarea dialectului din nordul Dunării, cel puțin în comparația dintre acesta și dial. arom.¹⁴. O statistică riguroasă va elucida și acest punct nelămurit. Din superioritatea numerică a elementelor autohtone în dial.drom. nu se poate trage vreo concluzie cu privire la deosebirile dialectale în domeniul lingvistic al substratului (al limbii traco-dace), căci în cele patru dialecte românești cuvintele autohtone nu diferă decît cantitativ (fiind cu 50% mai multe în Dacia decît în sudul Dunării), iar în Peninsula Balcanică par a exista numai trei cuvinte necunoscute dialectului drom. (verbele *(a)ia/ra-ri*, *zgîrmă* și subst. *marcat*).

5. ÎMPRUMUTURILE ÎN LIMBILE VECINE

însemnătatea și vechimea cuvintelor autohtone se reflectă parțial în faptul că ele au aflat o circulație destul de largă la popoarele conlocuitoare sau învecinate, în ale căror idiomuri au pătruns încetățenindu-se definitiv. Bste o problemă lexicografică de importanță deosebită nu numai filologic-lingvistică, dar mai ales cultural-istorică, iar din punct de vedere românesc ea va trebui pusă în lumină, pentru motive social-istorice ușor de înțeles. Dacă este neîndoielnică obirșia românească (adică chiar din idiomul și de la poporul român) a elementelor latine împrumutate de vecini (de ex. *turmă*, *păcurar*, *merinde*, *corastă*, *chiag* — *klag*, *găleată*, *ficior*), aceeași siguranță n-a existat, în schimb, decît în puține cazuri de cuvinte proprii limbii române și existente deopotrivă (cel puțin dialectal, regional) la careva din numeroșii noștri conlocuitori și vecini; cuvinte cu etimologie obscură sau fără nici un de fel etimologie și care nu sînt nici latine, dar nici slave ori ungurești, turcești ori grecești, fiind specifice limbii române (de ex. *beregată*, *bordeiu*, *brîndușă*, *căciulă*, *copil*, *custură*, *gușă*, *strungă*, *țarină*, *urdă*, *vatră*, *zestre*). Neavînd obirșia și filiația etimologică elucidată (cum s-a văzut), nu era precizată nici limba din care puteau și trebuiau să fie împrumutate la alte popoare asemenea cuvinte „controversate”. Este știut că pentru cîteva din cuvintele aflătoare și la popoarele vecine s-au găsit erudiți respectabili care să pretindă că românii au împrumutat acele cuvinte de pe la vecini, nu invers (de ex. despre *brîndușă*, *căciulă*, *copil*, *gorun*, *gruiu*, *prunc*, *vatră*, *zestre*), iar unii s-au grăbit să revendice pentru idiomul lor paternitatea acestor cuvinte, pe care populația românofonă le-ar fi luat de la ei. Stabilind etimologic exclusivitatea românească a multor termeni controversați, obscuri ori de obirșie necunoscută și arătînd străvechimea lor în graiul românesc pe baza genealogiei, este evident că s-a luminat totodată în bună parte un capitol important în problematica rapor-

¹⁴ Pentru prezența unui număr mai mare de elemente „comune cu albaneza” în dial. drom., singura explicație deosebită de cea formulată de Capidan—Pușcariu (cu o mai strînsă „simbioză” a românilor aflători în Dacia carpatică, cu shkipetarii) pare a fi fost cea propusă de A. Procopovici, *Die Rumänenfrage* (Sibiu, 1944), p. 74 „wenn also die Aromänen in diesem Belange den Dakoromänen nachstehen, so hat sich das Verhältnis nicht so sehr deshalb so gestaltet, weil sie ursprünglich den Albanesen ferner standen, sondern hauptsächlich deshalb, weil sie das thrakische Gebiet (in welches Slaven und Bulgaren eindringen) frühzeitig verlassen haben und weil sie eben nicht wie dann (und schon vorher) ilire nordlichen Stammesbrüder, in Dakien gelebt haben”.

turilor lexicale și cultural-istorice dintre românii și popoarele împurtoare, aportul populației românofone la îmbogățirea patrimoniului lingvistic și cultural al popoarelor din sud-estul european. După adagiul ciceronian „suum cuique”, s-au restituit definitiv limbii române cîteva elemente lingvistice-etimologice ale altora le-au scos ca „împrumuturi” de la vecinii și murile vecinilor așezați în preajma poporului român în cursul evoluției sale. În ancheta prezentă s-a putut verifica adesea adevărul subliniat în 1927 de I. A. Candrea „e departe timpul cînd se aruncau în spinarea slavilor etc. toate cuvintele ce se găseau la români și în limba vreunui altor aceste popoare. Romântul era considerat numai bun de a lua ca model dar niciodată bun a da ca împrumut: era veșnic datornic, dar niciodată dator” (NRR, I, p. 409). Asemenea prejudecată s-a creat mai ales în urma ența dicționarului Cihac (*DEtDR*, voi. II) și a publicațiilor filologice ale erudiților austrieci, nemți unguri etc, care s-au îndelnicit cu studiul limbii române și cu istoria ei. în legătură cu „vocabule românești în limbile vecine” s-au formulat în ultima vreme și alte observații (mai mult generic) de exemplificare, ca „românii n-au fost, nici în trecut, un popor pasiv, ci primit în mod unilateral influențe de la alții, ci un popor dinamic care a dat elemente de cultură materială și spirituală popoarelor vecine care a venit în contact” (D. Macrea, *StLgRom*, 1970, p. 9 — 25), ca și o marcă făcută cu o jumătate de veac în urmă de ingeniosul filolog românesc (*DR*, III, p. 499) „ciobani, cărăuși, ostași, meșteșugari, pe lingă altele lor de căpetenie, plugăria, vechii români s-au manifestat și afirmat în domeniul lor proprie, în care excelau, în mijlocul și în folosul popoarelor vecine, îndeosebi îndeosebi și în transmitînd elemente de cultură; o mărturisesc înseși li-lingvistică, care arată, la tot pasul, urmele rolului românilor ca factori de civi-

Multe dintre cuvintele autohtone românești (la fel ca cele latine și slavice împrumutate în lexicul popoarelor vecine sînt dovezi evidente a influenței vechi sau noi influențe culturale, economice și sociale a românilor și populațiilor învecinate sau conlocuitoare, în curs de cîteva secole). Multe asemenea cuvinte se constată în limba maghiară (mai ales în dialecte regionale, în Transilvania, la secui), apoi în ucraineană, în sârbă, în rește, sîrbă ori polonă. în chip firesc și necesar, numărul lor este în raport direct cu apropierea geografică și intensitatea legăturilor dintre popoare. primește și cea care dă împrumutul de cuvinte și lucruri, produse culturale, obiceiuri, instituții. în ce privește categoriile de cuvinte împrumutate, cele autohtone (preromane), s-a observat că — precum e natural — se referă mai mult la lucruri materiale-concrete: produse tipic românești (*urdă*, *zăr* etc), în general la termeni de natură gospodărească și agricole (*vatră*, *gard*, *custură*, *caier*, *cîrlig*, *baier*, *strungă* etc; animale: *țap*, *cîrlan*, *mînz*, *căpușă* ș.a.; plante: *gorun*, *brîndușă*, *păstăie*, *șar*, *șar* așezările, casa, proprietatea, natura și formele de teren *șaltă*, *mașină*, *gruiu* ș.a.), puține adjective (mai ales în legătură cu animalele și verbe, al căror caracter abstract s-a pretat mai puțin procesului de formare dintr-o grupă social-culturală și lingvistică în alta, fapt constat în idiomurile și perioadele istorice.

în ordinea importanței numerice, cuvintele autohtone românești împrumutate în limbile vecine se prezintă proporțional (înșirarea lor în ordine alfabetică la tratarea fiecărui cuvînt românesc, partea a II) astfel

in maghiară (ung.) vreo 80, mai ales pastorali, gospodărești, dar mai mult regionale și locale în Transilvania (cf. în principal: *MNyRomKolcs*), în funcție de conviețuirea mai veche și strinsă romuno-maghiară, de amestecul social-etnic, de relațiile economice;

in ucraineană (*ZbKiev*; *BalkA*, II; *Romsl*, XIV 1967, p. 109—193; *LbR*, XX 1971, p. 159—174; despre influența română asupra tuturor limbilor slave, mai recent: *RomSl*, XVI 1968, p. 59—121, cu unele lacune ca ucr. *grapă*, *manzare* etc), vreo 50 de termeni, mai ales pastorali, gospodărești, unelte;

in săsește 42 cuvinte (cf. *RomEISz*; *SächsWtb*), de natură identică, d'ax și verbe (*bekatzten*, *inkurhan*, *lepedan* etc.);

in bulgară vreo 35 termeni (cf. *DR*, III) în special pastorali, gospodărești, plante, animale;

in sîrbă-croată (slovenă) vreo 33 (cf. *SOF*, XXI 1962, p. 370-393: păstorit, animale[^] părți ale corpului ca *beregatâ* ș.a.);

in polonă (20) majoritatea termeni pastorali, puțini gospodărești, unelte, terenul;

in neogreacă (luate din arom.), vreo 20 caviate (*RumWNGr*, *REBS* ș.a.): păstorit, părți ale corpului, materia, plantele, animale etc.

in cehă (10), ca *mahura*, *cap* (țap), *murgase*, *Suta*, *bacă*, *brin(d)za*, *urda*, *vyradivovat*, mai mult gospodărești-pastorale; la fel în slovacă și moravă;

in albaneză (?): *kesul'e*, *kerrige* (cîrlig), *urdh'i*, *prcgzlis*; *balige*(?), *kopif*(?).

Cuvinte românești (autohtone) există și în vechea slavă, cum ar fi 'strangi' din care formele slave în diferite limbi ale familiei; probabil direct din română e *katun* și *pastreniie*; în limba armenilor din Ardeal (*curșă*, *cîrlig* etc), la ruși (*copelh*, *carina*, *branduski*, *murugij* ș.a.), turci (*balta*, *liasalura* < *custură*, *mișiy-e*), veuețieui (*strunga* ?), slav dalmăția (*branljuZka*), posibil și tu germană (*goschen* ?); la țigani (romi, de ex. adj. *cret*).

Ca parte integrată a lexicului moștenit, deci foarte vechi în limba populară cuvintele autohtona (preromane) s-au bucurat - la vecini și la conlocuitori — de aceeași primire și răspindire ca elementele latine-romanice, — față de care (proporțional cu numărul lor) au aceeași însemnătate și fizionomia generală și în economia limbajului românesc. Odată stabilind autohtonitatea, deci caracterul fonciarmnte și exclusiv românesc, adică național prin excelență, al acestor elemente lexicale (unele controversate de erudiți ca apartenență[^] etnică și etimologie), se precizează definitiv direcția diferitelor împrumuturi și sursa reală din care provin (la popoarele vecine și la minoritățile conlocuitoare) numeroase elemente lexicale și noțiuni caracteristice istoriei culturale și vieții economice ale Europei sud-estice în epoca medievală și modernă; sint termeni și produse ce apar larg răspindite în spațiul din preajma Carpaților și a Dunării de Jos, în jurul mării vetre etno-lingvistice românești, focarul lor de iradiere. în afara granițelor de nord și de vest ale României actuale, multe cuvinte (fiind din domeniul pastoral și gospodăresc) au fost transmise, cum s-a observat (Miklosich, Kaluzniacki, Drăganu ș.a.; cf. *OmR*, p. 787 —*791), 'popoarelor vecine de către gospodarii-păstori români ce s-au răspîndit în toate direcțiile din vetrele etnice și lingvistice românești ale zonei carpato-danubiene și nord-balcânke. Este un fenomen social-demografic și economic de mare amploare și cu profunde semnificații culturale-istorice studiat de eruditul ardelean Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII — XX*, ed. II, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977 (ed. I 1971), p. 22 — 70; în Polonia, Ungaria, Moravia și vSilezia, Rusia, Serbia, Bulgaria, America, cu amplă documentare și bibliografie.

VI. SEMNIFICAȚIA LINGVISTICĂ-ISTORICĂ A CUVINTELOR AUTOHTONE

Cercetarea etimologică stabilind proporțiile și însemnătatea elementelor preromane a îmbogățit în măsură apreciabilă cunoștințele de istoria limbii române și a mâne privitoare la capitolul unde lacunele și confuziile erau mai numeroase. Concluziile de ordin cultural-istoric sufereau de grave erori. Clarificarea acestui punct esențial permite o privire mai adîncă și obiectivă decît s-a avut acum asupra problemei formării limbii și a poporului român, înțelegînd valoarea și proporțiile substratului lingvistic și social-etnic traco-

1. LIMBA LATINĂ ȘI SUBSTRATUL TRACO-DACIC

Precum s-a relevat, limba română prezintă un caracter unitar și este în primul rând numai prin elementul ei latin, de temelie (moștenit), care i-a dat gramaticală și fondul lexical de primă importanță. De la mijlocul secolului al IV-lea încoace, studiul critic al limbii, punînd în lumină caracterul latin și definitiv locul ei în familia neolatină, a deosebit treptat, apoi și cu precizie mulțumitoare elementele de împrumut în lexicul și morfologia românească: s-a arătat cum, amestecate cu cele moștenite, abundă elemente de altă proveniență, de origini foarte variate, care au dat lexicului aspectul unui adevărat caleidoscop cultural-istoric. Pentru prima dată s-a evidențiat și bilă asemenea alcătuire în voi. II (1879; elementele slave, ungurești, grecești, albaneze) al dicționarului Cihac, care a făcut să se revină mai limpede marea importanță ce revine elementelor împrumutate din epoca medievală pînă azi, stabilindu-se în bună parte natura și influențele externe la care a fost supusă latina orientală timpurie. Atare diversitate de elemente reflectă influențele culturale și sociale, politice, religioase și chiar etnic-biologice: slavă, cumărușă, medio- și neogreacă, turcească, germană, ungară, italiană, franceză, etc. "națională" etc, în succesiunea și stratificarea cronologică. Ceva

* O parte din acest capitol (paragrafele 1—3) reprezintă conținutul cap. IV, 2—3 din *ELAutoht*, p. 108-125.

¹ Cea mai veche și importantă este înniruirea slavă (veche slavonă, slavă mai recentă: srb., big., pol., ucr., rusă); elementul slav, foarte numeros, după (latin), este capitolul cel mai mare al lexicului istoric românesc, parte organică a limbii române (intrat în perioada simbiozei româno-slave). Urmează celelalte influențe în durată în care populația românofonă a stat în contact cu diferitele popoare și civilizații străine, după origine, în raport cu elementul moștenit a fost pus în lumină de D. Macrea. Ordinea cronologică și împrejurările cultural-istorice ale pătrunderii și împrumutului în organismul latin-romanic al limbii române se cunosc azi destul

fost stabilirea locului și ordinii ce revine acelor elemente străvechi (în parte numite „albaneze”), autohtone, care la începutul sec. al XIX-lea au fost recunoscute ca preslave și chiar anteromane, rezultat dintr-o influență ce se poate numi internă, adică un proces de sinteză. Unii erudiți mai vechi le atribuiau substratului autohton prelatin (tracic, illyric, dacic), alții (Gaster, Weigand etc.) preconizau un adstrat albanez care să fi adus asemenea elemente ori emigrarea populației aromânești în Transilvania purtând aceste cuvinte (Densusianu); iar alții, mai ales în jurul anului 1900 și mai târziu, au început să vorbească de „împrumuturi din albaneză”, pentru ca după 1920 (în urma lui Treimer: Capidan, Philippide, Pascu, Rosetti și chiar Pușcariu) să se admită cu mai multă convingere existența elementelor „autohtone, anteromane”, comune cu albaneza și moștenite în română din substratul prelatin. Este ultima concluzie la care s-a ajuns în privința elementelor „comune cu albaneza”, considerate de mulți erudiți (supra, cap. II) în majoritate ca autohtone în română la fel ca în albaneză. După elucidarea pe baze mai largi a valorii și proporțiilor elementului autohton, se poate încerca explicarea lingvistică și interpretarea istorică mai circumstanțiată, spre a scoate din faptele de limbă concluziile firești și necesare privind istoria limbii și baza etnică-socială a comunității populare românofone.

Unitatea și vechimea elementelor autohtone. Alături de specificul fondului romanic (relevant adesea, evident pentru oricine cunoaște graiul popular), este necesar a sublinia cealaltă realitate străveche (semnalată frecvent în paginile precedente), nu mai puțin semnificativă și importantă: individualitatea și specificul elementelor moștenite nelatine, băstinașe. Studiul lor etimologic-comparativ arată o fizionomie proprie, o sumă de trăsături fonetice, morfologice și semantice pregnante, deosebitoare, ilustrând originalitatea și vechimea indo-europeană, ca și exclusivitatea lor românească, fapt care iese în evidență la majoritatea cuvintelor studiate, trecute prin două mari etape de evoluție până s-au integrat organic în blocul elementelor ereditare ale limbii române. Aici ele se deosebesc net de elementele slave ori de împrumuturile ulterioare în aceeași măsură ca elementele latine. Un singur exemplu din cele mai caracteristice în gramatica istorică română este suficient spre a ilustra din nou deosebirea dintre cuvintele autohtone și cele slave: trecerea lui *-l-* intervocalic la *-r-* în *măgură* < *magula, *mazăre*, *mugure*, *sîmbure*, *viezure*, *mătură*, *caier* ș.a., ca în lat. *salem*, *scala*, *solem* = *sare*, *scară*, *soare*, față de sl. *-l-* conservat în toate cuvintele de această proveniență (*milă*, *silă*, *cobită* etc.). Astfel elementele vechi neromane (autohtone, trace) erau prezente în limbă anterior ori-căror împrumuturi din afară, fiind din punct de vedere românesc contemporane în sens absolut cu întregul fond romanic al limbii noastre. Faptul este semnificativ în cel mai înalt grad (cum s-a arătat) și concludent din punct de vedere cronologic, istoric². Cronologia foneticii istorice a fost primul cri-

informații documentare (istorice, toponimice etc.) despre raporturile dintre poporul român și alte **popoare**; incit nu incapa îndoială cu privire la caracterele și proporțiile influențelor de limbă și **cultură** exercitate asupra populației românofone în evul mediu și epoca modernă. Astfel (în primul rînd **cu** ajutorul lexicului nostru) a putut fi elucidată în cea mai mare parte problema influențelor **externe pe** care le-a suferit limba și populația românească.

* Dacă ar fi intrate **ca** un adaos („adstrat”) după încheierea procesului transformărilor exclusiv latine, cuvintele zise „albaneze” nu mai puteau să participe la schimbările străbătute într-o fază anterioară **de** elementele romanice, rămînind (din punct de vedere românesc) în același stadiu ca. **cele slave**; am fi **avut nu** *măgură*, *mazăre*, *viezure*, ci *măgulă, *mazăle, *viezule etc.

teriu sigur în ce privește vechimea și rostul celor peste 160 ve nelatine ale limbii române. Pentru cele vreo 70 comune cu albanez rarea citorva a arătat (p. 105—108) că formele române nu pot fi tate într-o vreme ulterioară procesului de închegare a elementului ditar românesc, iar unele cuvinte autohtone ale noastre păstrează a vechi decît corespondentele albaneze (*mazăre*, *brîu*, *pururea* etc). concluzie a răsturnat orice presupuneri despre eventuale relații de („simbioză”) între români și albanezi, reclamate numai de ipote „împrumuturi lexicale” în evul mediu (ipoteze care au luat nașter servarea superficială ori incompetență a faptelor de limbă, mai ales filiației etimologice a cuvintelor românești, considerate „albaneze” obîrșie și explicate precum s-a văzut). Dar azi, cînd multe prob nigmatice se pot considera ca definitiv soluționate, lucrul mai judecă după criteriile lui Kopitar ori ale așa-numitei „lingvistici ori cu promptitudinea improvizată a unor albanizanți și „balcanologi” Baric, Jokl etc). Făcînd o justă delimitare în domeniul lingvistic nu se vor mai confunda noțiunile și datele pe care limba română tica indo-europeană le-a elucidat, pe cele mai multe pentru noi in titiv.

Latina — limbă adoptată în provincii. Ocupația romană din Penin nică în sec. I—IV e.n. aduce modificări esențiale în condițiile de viață d ile anexate, introducînd administrația, forme economice, politice, religioase, urbane, noi relații sociale și de producție, care au schimb pulaițiilor indigene; dar cea mai importantă și durabilă modificare a ducerea și generalizarea limbii oficiale a Imperiului, care a înlocuit multe zone idiomurile băstinașe: deznationalizarea popoarelor d prin limbă a făcut ca latina să fie perpetuată fără forța armatei și a în multe părți ale Europei antice (Italia, Spania, Gallia, Dalmația, M •etc). Fenomenul de importanță capitală peste tot unde au existat „neolatini” este faptul înlocuirii limbii indigene cu latina, perpetuată de populațiile locale, la care s-au adăugat și componen din afară și chiar italică. Cum se va arăta în viitor, analogia dintre tinei față de limbile indigene în provinciile apusene cu cele balcan rene este nu numai verosimilă și admisibilă, ci chiar sigură, obligato

în ce privește româna, gramatica ei istorică arată că elementele (preromane) au existat în limbă simultan cu cele latine cu care for omogen (din punct de vedere strict românesc) al fondului lexical m 160 cuvinte neromane nu pot fi adausuri (ca împrumuturi) ulterioa lexical latin (romanice). Dar în acest fel ele nu pot fi nici aduse din af cu limba latină și în aceasta (amestecate în ea), întrucît ele au ob etimologic în a l t i d i o m , din altă grupă indo-europeană ceea ce e tuala presupunere că ele (sau măcar unele) ar fi putut exista, în fo limba latină; aceasta din urmă era un organism unitar, complet, format din fuzionarea limbii oficiale a Imperiului cu niște idiomu provinciale, cum credeau uunii erudiți mai vechi (în parte chiar Mikl impus cu întreaga sa structură gramaticală, generalizîndu-se între Ar fi absurd a ne imagina că latina ar fi adus din afară, luate de la provinciale, vocabule de factură indo-europeană neromană (satem care au rezultat cuvintele românești (de ex. *barză*, *gălbează*, *gruma .zim*, *viezure* etc). Asemenea „vehiculare” fiind exclusă și fiind cert

lexicale de acest fel fac parte din structura arhaică a limbii române din care s-a dezvoltat româna, apare clar că latina vorbită în sec. I—V e.n. în zona balcanodunăreană și carpatică a primit (în teritoriile respective de romanizare) cuvinte singuraticе (în număr ce azi nu mai poate fi determinat) din idiomurile populațiilor supuse, cuvinte ce au rămas ca simple fragmente eterogene în organismul latin al limbii române, unde pot fi detectate (în primul rând cu ajutorul albanezei) prin etimologia lor comparativă indo-europeană. Astfel, ele sînt mai vechi, anterioare chiar limbii române (cum au relevat de ex. Treimer, Procopoviei ș. a.), dar nu în sensul că ele ar fi putut exista singure formînd autonom o limba deosebită („mama limbii române” de azi), ci sînt mai vechi pe acest pămînt, în gura populațiilor indigene care au precedat suvortînd stăpînirea romană (romanizarea) și care vorbiseră un idiom total diferit de limba latină. Idiomul „barbar” a fost înlăturat (prin faza intermediară a bilingvismului) de latina oficială-romană, al cărei prestigiu era neasemuit superior, dar care nu s-a putut sustrage unei puternice influențe de natură lexicală din partea „substratului”; iar acesta și-a „salvat” astfel o parte din fondul lexical propriu, integrată și asimilată în graiul romanic al însăși populației provinciale romanizate.

Pătrunderea cuvintelor autohtone în latina-populară s-a făcut nu în afara zonelor de romanizare din provinciile dunărene, ci în interiorul lor, simultan cu procesul romanizării, cuvintele fiind găsite aici de către cei care au adus noua limbă a stăpînirii. Cum au putut ele pătrunde în limba „romanilor” stabiliți aici? Firesc ar fi fost ca aceștia să le fi împrumutat de la localnici; ceea ce însă este greu de imaginat. Dacă s-ar presupune că întreaga sau marea majoritate a populației provinciale a Moesiei și Daciei se compune din romani „curați” (italici) ori coloniști, veterani etc. romanizați, ar fi greu, chiar imposibil de admis o influență atât de puternică din partea „barbarilor” provinciali, supuși, încît pătura cultă, suprasusă a romanilor conducători să fi primit numeroase și foarte importante cuvinte în limbă (ca *arunca*, *răbda*, *rezema*, *rădica*, *gard*, *scula*, *băiat*, *vatră*, *leagăn*, *zestre*, *mare*, *tare* ș.a.), care să înlocuiască integral ori parțial corespondentele latine. O influențare lingvistică, deci culturală în acest sens nu este de luat în considerare, situația etnic-socială în provinciile romane fiind cu totul alta decît ar lăsa impresia o considerare superficială a romanității atât de remarcabile a limbii române, derivate din latina înrădăcinată în provinciile dunărene. Coloniștii, veteranii și în general elementele venite din afară, din alte zone ale Imperiului în Moesia și Dacia erau desigur o minoritate față de masele populației indigene, supuse și exploatate. Chiar dacă nu am ști nimic din alte surse documentare istorice și arheologice, limba română prin alcătuirea fondului ei lexical ereditar arată că este absolut necesar ca populația de baștină să fi existat aici, numeroasă, compactă, ca principalul suport social-etnic al romanității, deznăționalizată în urma fenomenului de înlocuirea unui idiom prin latina oficială, devenită latina rustică-romană. Miklosich, Schuchardt și alții au întrevăzut limpede că româna este o limbă latină altoită pe fondul etnic și lingvistic indigen, adică traco-dacic. Aici intervine elementul documentar (pe care n-aveau, de unde să-l știe concret erudiții de acum un veac) decisiv pentru problema noastră, lingvistică și istorică: lotul de peste 160 cuvinte autohtone integrate de română arată că aceasta este forma latinei generalizate între provincialii romanizați în zona carpato-balcanică și dunăreană, între băștinașii care au păstrat-o pînă azi. Aportul etnic-social din afară trebuie să fi fost destul de mic, iar cifra de 160 cuvinte ale limbii dispărute și înlocuite nu infirmă, ci confirmă asemenea concluzie esențială pentru elucidarea problemei istorice a etnogenezei.

Examinînd aspectele latinei continuate în idiomul românesc, H. Schuchardt se pronunță categoric pentru substituirea limbii indigene prin gura localnicilor daci și traci, care nu au primit-o fără să-i imprime niște pregnanțe din graiul lor autohton înlocuit: dacii romanizați au adus învățată și adoptată unele particularități proprii; iar Kopitar vorbea la „transformările suferite de sunetele romane în gura tracică” (supra, p. 39) că, după opinia și mijloacele lui Schuchardt la 1868, nu se puteau elemente dacice în limba valahică; dar trăsăturile comune cu albană că este exclusă puțința unui împrumut mai tîrziu de elemente „albane” cum formula în 1868 tînarul romanist ideea despre substituirea de limba daco-romană este și azi interesant și ingenios. În idiomul latin adoptat la traco-romană a transmis și perpetuat (în epoca de tranziție a bilingvismului) numeroase cuvinte izolate, din care au putut fi identificate pînă acum peste 160. Este aici prima încrucișare în cursul istoriei limbii române, „cea care a ieșit între limba latină populară și graiurile trace ale dacilor, geților și mizicilor care a ieșit biruitoare latina, îmbogățită cu un mare număr de cuvinte din limba înlăturată, înlocuită a indigenilor”, inițial desigur mai puțin decît cele vreo 160 identificate pînă acum.

Astfel, răspîndirea, înrădăcinarea și perpetuarea limbii latine în zona unde era vorbită în evul mediu și mai tîrziu se datorește nu faptului că ea a fost adusă și păstrată veacuri multe de coloniștii și veteranii din Italia ori provincii (la cari să se fi adăugat mai mult ori puțin însemnate elemente etnice barbare-locale), ci împrejurării că acest idiom a fost stăpînirii și culturii romane a fost adoptat de localnicii și învățat pe încetul în curs de cîteva generații și decenii ori secole, și a fi însușit integral de comunitatea populară romanizată. Învățarea trebuie să fi fost defectuoasă: acel *sermo rusticus et provincialis* s-a păstrat cu multe lipsuri și reduceri, sesizabile și azi în limbile romanice, dar românește, unde substratul lexical preroman este mai puternic decît dovadă că învățînd și vorbind treptat latina, localnicii noștri autohtoni au putut să uite dintr-odată, total idiomul strămoșesc care a dus o lungă viață în limba oficială și din care (în epoca bilingvismului) s-au păstrat cele mai desigur mai multe) cuvinte integrate în noua limbă a populației provinciale. Aceasta purta, cum a relevat Schuchardt, pecetea evidentă a limbii băștinașilor. Fenomenul substituirii latinei în locul idiomurilor indigene a fost văzut și postulat de Miklosich, Schuchardt ș.a. a fost apoi subliniat și insistență de mulți cercetători români și admis de unii străini, după

³ Cf. supra, p. 42; unde se dau citate. H. Schuchardt observa că limba dacică să ducă și în aceste regiuni o luptă grea cu graiurile autohtone, din care a ieșit biruitoare limba latină, „mit vielen tiefen Spuren desselben” [*Vokalismus* III, p. 47]. Atare urme adinei, just întrevăzute, deși încă necunoscute cu precizie în 1868, au fost identificate în lexicul românesc prin etimologiile date (infra, partea II; și supra, p. 39). Trăsăturile autohtone, adică preromane Schuchardt le atribuia limbii dace, o formă mult pentru simplitatea și scurtimea ei („nur der Kiirze wegen — als dakische”).

⁴ E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale științifice dir.*, 21—25 martie 1951, Academia Română, București, 1951, p. 22—49, în special p. 34; supra, cap. IV, nota 29.

⁵ Fenomenul „încrucișării” (integrării), cu privire specială la limba română: legătură cu „integrarea” limbilor și a dialectelor, în *LbR*, IX/3, 1953, p. 84—91. Cf. și clujean Ștefan Pasca (1901-1957): *CerLg*, XXI 1976, p. 137-151.

⁶ Despre „romanizarea illyrilor și a traco-dacilor”, v. considerațiile generale expuse supra, cap. III, 4.

a fost întrezărită realitatea și importanța substratului în limba română; ea ar fi putut să pară nesigură „numai dacă va voi cineva să tăgăduiască posibilitatea existenței de elemente autohtone în limba română; dar această tăgăduială n-ar avea nici o bază...” (Philippide, *OrR*, I, p. 745).

În cercetarea particularităților fonetice și morfologice indo-europene ale cuvintelor autohtone se poate observa că după cum latina populară ce stă la baza limbii române prezenta o remarcabilă unitate inițială ca și o serie de particularități pregnante de evoluție față de celelalte zone romanice, tot așa trebuie să se admită (p. 76—83) că la noi ea s-a altoit pe un fond unitar lingvistic (și deci etnic-social), în linii mari omogen, adică pe aceeași limbă anteromană înlocuită, nu pe două sau mai multe graiuri de tip diferit. Limba înlăturată (cu excepția celor vreo 160 cuvinte supraviețuitoare) poate să fi fost diferențiată în dialecte, să nu fi fost lipsită de nuanțări pe întreaga întindere a Traciei, Moesiei și Daciei, (Dalmației ?) ; dar, în chip firesc, aceasta nu trecea de limita deosebiriilor dialectale dintre diferitele triburi existente anterior stăpînirii romane, deosebiri despre care nu se poate ști nimic și care par a fi fost mai pronunțate în vocalism (supra, p. 80—81). Oricum, elementele noastre lexicale autohtone, provenite din graiul înlocuit de limba latină, sînt generale și aceleași, nu prezintă deosebiri dialectale în ce privește limba lor de obîrșie; ele sînt deosebite numai cantitativ în zonele dialectale, fiind mult mai numeroase în dialectul din nordul Dunării (supra, p. 134-138).

2. O ANALOGIE DIN ROMÂNIA APUSEANĂ

În sprijinul existenței substratului în lexicul românesc, Philippide amintea și exemplul altor limbi romanice, în care există elemente autohtone („puține, dar s-au păstrat”, supra, p. 57) și care s-au format în teritorii, vremuri și împrejurări mult mai prielnice romanizării. În Italia, Gallia și Spania stăpînirea Romei și influența romanizatoare s-au exercitat secole mai îndelungate și mai intense decît a fost cazul în Moesia și Dacia carpatică. Dar substratul de limbă n-a dispărut, fără a lăsa urme în lexicul idiomurilor neolatine din Apus. În afară de remarcă lui Philippide, se pare că nimeni nu s-a gîndit să compare elementul autohton (în majoritate încă neidentificat) din română cu cel din alte limbi romanice; era firesc să nu se facă o asemenea tentativă, cîtă vreme s-a vorbit de „împrumutarea din albaneză” a cuvintelor românești, pe care numai în ultimile decenii au început erudiții să le considere elemente „comune cu albaneza” ori autohtone la noi, fără să fi putut însă dovedi acest lucru și nici valoarea lor cantitativă și calitativă. Azi cînd lucrul s-a făcut în cea mai mare parte, problema substratului se pune în termeni esențial diferiți sub aspect lingvistic, iar compararea cu situația din limba franceză este semnificativă și plină de interes.

Cuvinte autohtone în limba franceză. La sfîrșitul sec. XIX, celtizantul neamt R. Thurneysen afirma că „relictele celtice în franceză sînt neînsemnate”⁷, lucru relevat de Windisch, C. Treimer (*ZrPh*, XXXVIII 1914, p. 407), ca și de Pușcariu (*Stlstr*, II, p. 354); ultimul—potrivit atitudinii sale sceptice, negative în privința substratului la noi— se grăbea să stabilească analogii și concluzii pentru limba română, adăugînd că „asemănările în adevăr mari și de veche dată între română și albaneză se pot explica și altfel decît prin substratul comun . . .”. S-a relevat

însă ceva mai tîrziu că în franceză există destul de numeroase cuvinte ce nu erau „romanic” (trecute în limba latină din Imperiu, ca *braca* și *can*) recunoscîndu-se că influența gallica a fost mai puternică în lexic decît în graiul recunoscut este firesc, ceea ce au relevat unii, mai ales Wartburg⁸. Fără a fi asupra amănuntelor, categoriilor și numărului exact, toți recunosc însă substratul în limba franceză. Opiniile lor sînt semnificative, iar materialul prezintă o paralelă instructivă cu realitățile lingvistice românești; cîtorva istorici ai limbii franceze :

„On cite comme venant du gaulois un certain nombre de termes, dont du reste, avait déjà été adopte en latin. Ex. : *alauda* > vfr. *aloue*, d'ou *pemier* > *arpent*, *bascauda* > *bachoue*, *botte* d'osier (mot dialectal), *l benna* > *batine*, *bettonica* > *betoine*, *betula* > vfr. *beoule* (d'ou *bouleau*), *l brace* > *brais* (cf. *brasser*), *brogillum* > *breuil*, *bruca* > *bruyere*, *bulga* > vfr. *bougette* (cf. *budget*), *caminum* > *cktmin*, *cerevisia* > *cerveise*, *clata* > *clate*, *marga* > *margula > *marle*, *marna*, *saga* > *saie*, *vetragum* > *veltrum* > vfr. *vium* > *vouge*. Il faut probablement ajouter *chene*, *e'coufle*, *greve*, *jarret*, *ruche*, *truand*, *vassal*, *verne* (*vergne*) etc, dont le primitif etymologique est. Ces mots ne sont pas propres au francais; beaucoup d'entre eux se retrouvent dans d'autres langues romanes (sauf le roumain). Il faut encore remarquer qu'on n'a pas encore trouve que des substantifs — pas des verbes, pas d'adjectifs, ce qui est tres singulier et que les substantifs sont surtout des termes pratiques concernant la vie designant des objets fabriques en Gaule, des plantes et des animaux. H. bulaire il y a tres peu de traces d'une influence celtique sur le francais. En ce qui concerne in același sens Brunot „le vocabulaire a conserve des traces celtiques plus nombreuses que la grammaire”, ca și Dauzat „un residu qui n'est pas neglijeable: une partie de racines (substantifs; aucun verbe ...)”.

Asemenea concluzii ar inclina spre convingerea că elementele autohtone (celtice) din vocabularul francez se referă numai la lucruri concrete și mai puțin ori deloc la noțiuni abstracte, la acțiuni și însușiri de aspect înalt figurat. Ar părea deci să fie o situație asemănătoare celei presupuse mai sus despre limba română în legătură cu elementele numite „albaneze”, în care, în fapt majoritatea sînt substantive designînd lucruri concrete și materii (animale, unelte, forme de teren etc), numai 4—5 verbe și foarte puține. Wartburg a stabilit însă că pe deoparte numărul cuvintelor celtice în franceză este mare, ridicîndu-se la 180, pe de alta între ele se află nu puține adjective

„Quand on parcourt la liste des survivances authentiques du gaulois dans le vocabulaire de leur grand nombre (180!) et ensuite d'y trouver frequemment des substantifs et des verbes. Parmi les adjectifs je cite *dru* „fort, bien nourri”, aussi *druto* „fort”, *reche* „rude” < gaul. *rescos*, l'a. prov. *croi* „cruel” < gaul. *bler* „gris” < *blaros* (fr. *blaireau*). A cote des verbes comme *briser* nous avons aussi *bercer* < *bertiare* (irl. *bertain* „je secoue”) etc.” (Wartburg, *Structure de la langue française*, p. 15—16). S-au propus (în special de J. Jud) să se considere elemente din substratul celtic în limba franceză, iar unii au considerat că procentual ce revine unor asemenea elemente este important”, cum a relevat romanist german G. Rohlf, în *Sitz.ber. Bayer. Akad.*, Philos.-histor. Abt. 11, Heft 5 (1947), p. 7, după J. Jud, [nota 8] citînd și cuvinte iberice în

Concluziile lui Wartburg, Jud și Rohlf se aseamănă cu rezultatele obținute pentru limba română, unde între cuvintele autohtone se află, pe lângă

⁷ R. Thurneysen, *Keltoromanis-hes*, Halle, 1884 (citată de Pușcăriu).
⁸ A. Dauzat, *Histoire de la langue française*, 1930, p. 164, w. warilu g.
 „... is 21 • Die Entstehung der romanischen Volker, naue, IHCT
 langue française, 1934 p. 15-21
 Mots d'origine gauloise, m R, XLVI 191U, -S^VAI
 mes de substrat, in Bulletin Societe Lmgmst., Paris, nr. 32, p. 93

⁷ Rudolf Thurneysen, *Keltoromanis-hes*, Halle, 1884 (citată de Pușcăriu).

stantive, și câteva adjective importante (ca *aprig, creț, mare, tare*) și vreo 40 verbe din cele mai de seamă (ca *aranca, băga, bucura, curma, dărmă, incurca, întâmpina, întâmpla, lepăda, mișca, mușca, păstra, răbda, rădica, rezema, scula, vătăma, zgî-ria*). Prin valoarea lor lexicală/ acestea sînt, fără îndoială, mult mai semnificative pentru puterea excepțională (nebănuită înainte vreme) pe care a avut-o lexicul substratului în romanitatea sud-est-europeană și la formarea limbii române. Dacă cifra de 180 cuvinte celtice dată de Wartburg poate fi luată ca reală, rezultă că în franceză elementul preroman este numericește aproximativ echivalent celui din limba română, adică sub raport cantitativ, căci în ce privește calitatea, valoarea (frecvența) și puterea de circulație a elementelor traco-dace ale limbii române (dial. drom.) acestea sînt desigur superioare celor celtice din franceză. Faptul confirmă observația lui Philippide că „limba română este cea mai tîrziu născută, dezvoltată la niște neamuri de oameni asupra cărora agenții romanizatori au lucrat cel mai tîrziu și cel mai scurt timp” (supra, p. 57).

3 FORMAREA LIMBII ROMÂNE

Bazate pe noi criterii și mijloace mai exigente, cercetările noastre etimologice comparative și cultural-istorice permit unele constatări esențial diferite de rezultatele generale vechi, pe care pot să le amplifice și corecteze în măsura necesară, în etapa de azi, relevînd un adevăr istoric și lingvistic ignorat, chiar contestat de unii specialiști, dar just întrevăzut și postulat de alții ca și de .. . nespecialiști: prezența elementelor lexicale autohtone (traco-dace) în limba română, avînd (cum s-a spus) o semnificație excepțională, ca documente istorice de primul rang.

Valoarea documentară a cuvintelor autohtone. La prețioasele rezultate ale studiului structurii latine a limbii române se adaugă acum cele scoase din prezența elementelor preromane, autohtone, ale căror proporții și semnificație nu erau cunoscute în chip mulțumitor, neputînd fi deci apreciate la justa lor valoare. Prin elucidarea etimologiei lor se aduce o întregire utilă, necesară, firească în problema istorică a începuturilor limbii și comunității populare românești. Fenomenul genezei limbii și poporului ar rămăne cu o gravă lacună fără o consecventă interpretare și valorificare lingvistică-istorică a elementului lexical autohton. Fără de aceasta nu este de imaginat o soluție a problemei puse de etnogeneza românilor; căci cum s-a spus, principalul, uneori singurul mijloc documentar pentru epoca antică și medievală a istoriei românilor (nu a pămîntului > cuit de ei) îl formează tocmai limba populară, cu evoluția și structura ei tipică, unică ce se cere a fi cunoscute deplin și just, spre a scoate la iveală o serie de fapte și fenomene lingvistice care apasă greu în cumpăna istoriografiei.

Examinarea critică de ansamblu a elementelor autohtone în lexicul românesc a dus la două prime constatări: 1) limba română nu depinde de albaneză, din care să fi împrumutat (în evul mediu) cuvinte sau forme gramaticale. „Elementele albaneze” sînt primite din aceeași sursă din care româna conservă mai multe și mult mai importante vocabule preromane, autohtone, decît sînt cele comune cu albaneza. 2) Ambele categorii de cuvinte („albaneze” și ne-albaneze, care de fapt sînt una singură) ilustrează în chip semnificativ valoarea lingvistică și etno-socială a substratului traco-dacic, care a fost mai strîns înrudit cu cel de la baza neamului și idiomului albanez decît cu oricare alt grup satem indo-european (cum ar fi, de ex., celbaltic-slav ori iranian), aparținînd grupului carpato-balcanic, adică tracic. Faptul că elementele noastre prelatine

arată un caracter de unitate și uniformitate organică este dovadă că ele au în romanica-română deodată, în bloc, prin vastul proces al substituirii deosebită. Este necesară, deci, în primul rînd, reexaminarea critică a rezultatelor de istoriografia limbii române în ce privește timpul și locul unde s-a încheiat elementul moștenit (latin-roman) din punct de vedere românesc. O asemenea reexaminare critică se impune și datorită faptului că concluziile și concluziile formulate de filologii noștri nu s-au judecat integral în țările și valoarea elementului autohton apreciat uneori greșit sau chiar ar

Concluziile filologiei române. Așa cum nu există nici un document „nașterea poporului român”, tot așa nu există vreo atestare expresă o aproximativă din antichitate sau evul mediu care să arate locul exact și mitele de timp cînd s-a format limba română. Locul de naștere și epocă aproximativă au putut fi indicate în baza a două criterii pozitive: 1) actuală a graiului viu românesc în legătură cu 2) teritoriul despre care constată, pe baze arheologice și epigrafice, că în antichitate a fost romanizat pttîndu-se deci generaliza și perpetua aici limba latină populară. Dintre provinciile romane orientale din Illyricum ce aveau cultură occidentală și latină: Pannonia, Dalmația, Moesia Superior, Moesia Inferior, Tracia noaptea și Dacia, numai ultimele patru au putut fi considerate ca teritoriu de formare a limbii române, fapt admis de aproape toți romanistii. Cele două Moesii (eventual o parte din Dalmația și Tracia) sînt mai aproape oriunde rapun parțial cu actualul teritoriu de întindere a limbii române, a românofone; ele au cunoscut ocupația romană îndelungată și stabilă, romană intensă: militară, administrativă, economică, socială, religioasă, oglindită în așezările dese (orașe, castre, sate, ferme izolate etc), monumente arheologice abundente, multe inscripții latine, — urme și resturi deosebit de semnificative. Daci în regiunile moeso-geto-dace a fost localizată, „căutată, patria de formare, leagănul limbii române împreună cu poporul”, o vorbește, adică a limbii primare (proto- sau străromână), premergătoare la apariția și pîrtirii celor patru dialecte (drom., arom., megl., istr.). Concepțiile și opiniile exprimate cu privire la întinderea și limitele acestei „vetre primitive” au variat după atitudinea și preferințele fiecărui filolog în legătură cu unitatea și respectiv diferențierea, inițială a limbii române, ca și față de valoarea așezării și condițiile posibile ale idiomului nostru în funcție de extinderea probabilă a populației românofone în trecut. Despre aspectul arhaic, unitatea și extinderea limbii române, ca și semnificația atribuită elementelor „albaneze” și celtice (paleo-slave) s-au formulat în sec. XIX-XX teze și teorii diverse care se găsesc înfățișate în lucrările lui Densusianu (*HLR*, I, 1901), Philippide (*HLR*, I, II), Pușcariu (*ELR*, *LR*, I) ș.a.¹⁰

¹⁰ Acest fenomen lingvistic nu mai poate fi contestat azi cînd împrejurările și rapoartele din lumea romană sînt cunoscute mai bine, iar valoarea faptelor de limbă cu prezența cuvintelor „gene (prelatine) în structura arhaică a graiului popular pot și trebuie judecate după criterii diferite decît își imaginau un Kopitar, R. Roesler, P. Huufalvy, L. Rethy sau alții români din secolul al XIX-lea.

¹¹ Nu este necesară recapitularea tuturor tezelor și „sistemelor” mai vechi (Deuiusianu, Philippide ș.a.), în care ideile de valoare se amestecă cu multe păreri neconcluzive, bazate pe un material de fapte nevalabil, interpretat unilateral, după unele maniere filologice de școală. La aceasta se adaugă cercetările de după 1920 și noile achiziții ale geografiei lingvistice și etno-lingvistice (munca școlii clujene (conduse de S. Pușcariu) a dat rezultate prețioase în perioada dintre războaiele mondiale. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, spec. p. 10, „originea și structura limbii române”.

În privința locului și împrejurărilor de formare a limbii române se află rezultate și indicații, din punctul de vedere al lingvisticii romanice și al celei românești, în sinteza lui S. Pușcariu (*LR*, I, 1940) înfățișând cuvîntul unui bun cunoscător al structurii latine a limbii populare (cu toate că era considerat de unii ca „latino-man”), al unuia din puținii lingviști — filologi care a studiat fenomenul de limbă sub aspectul istoric și chiar etnic. Ca unul din ultimii reprezentanți ai direcției latiniste în filologia română, el n-a atribuit mare importanță elementului autohton, a cărui valoare a căutat să o reducă, mai ales că nu se întrezăreau încă adevăratele proporții și calitatea lui în compunerea lexicală a limbii populare. De aceea, concluziile lui Pușcariu sînt chiar mai prețioase, căci el a relevat niște adevăruri valabile considerînd aproape numai elementul latin al limbii, a cărui fizionomie și întindere actuală au îngăduit (cu privire la începuturile și epoca veche) deducții ce vor trebui confruntate cu rezultatele oferite de prezența și importanța elementului preroman în limba română.

Limba „străromână”. După examinarea „notelor comune ale celor patru dialecte”, adică „inovațiile mai caracteristice comune tuturilor românilor în fonologie, morfologie, derivațiune, lexicologie și sintaxă”¹¹, Pușcariu observă că „unele din ele se găsesc și în alte limbi. Altele sînt specifice românești și în totalitatea lor nu se află în altă limbă. Coincidența între dialectele române nu se restrînge asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor și condițiilor cum apare, încît găsim în cîteșipatru dialectele aceleași „excepții”. Avem dar aface cu aceleași tendințe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formînd caracterul național al limbii. Această unitate lingvistică a fost observată și de străini, care au numit pe români „valahi” oriunde se găsesc ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici. Faptul că cele mai tipice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, dovedește că în epoca de formare a limbii strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbesc exista o comunitate geografică. Epoca aceasta, cînd limba nu se divizase în dialectele de azi, cînd cele mai tipice inovații luaseră ființă, o numim *epoca străromână*” (Pușcariu, *LR*, I, p. 244). Dezvoltarea în același sens a dialectelor presupune o comunitate geografică pentru „străromâni”, a căror limbă avea deosebiri regionale de grai (ibid. p. 249). Examinînd problema locului de formare a limbii române, Pușcariu stabilește cîteva elemente de interes pentru teritoriul care se întindea între Adriatica și Marea Neagră pe ambele maluri ale Dunării unde trebuie să ne imaginăm procesul de cristalizare a limbii și populației românești¹². În legătură cu asemănările mari între dialectele române trebuie adăugat că ele nu pot fi interpretate în sensul unei strînse și înguste

¹¹ Cf. și E. Petrovici, *Unitatea dialectală a limbii române*, în *SCL*, XV 1964, p. 431—443 (= *RevLg*, IX 1964, p. 375—388 = *StDialTop*, p. 90—103). I. Pătrat, *Cu privire la limba română comună*, în *CerLg*, XIV 1969, p. 209—211.

¹² „Asemănările mari dintre cele patru dialecte au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o patrie primitivă redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit în toate părțile ca albinele dintr-un stup. În general sîntem aplecați, cînd urmărim retroactiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de cei care o vorbeau altădată, cu atît mai mic, cu cît ne apropiem mai mult de origini. Este ca și cînd stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creștetul ei. Atare imagine se potrivește la unele popoare, bunăoară la latini, a căror limbă s-a răspândit dintr-o provincie mică (Latium) . . . Străromâni n-au fost cuceritori; ei erau supraviețuitorii acelor romani din sud-estul european care nu pieriseră în războaie, nu s-au deznaționalizat în masele popoarelor tinere . . . Patria lor primitivă e de căutat pe ambele maluri ale Dunării și a afluenților ei, între Adriatica și Marea Neagră, unde populația de limbă latină formă o rețea mai deasă ori rară, în diferite epoci. Cei ce caută „leagănul” sau „vetrele” poporului român într-o regiune mică, pleacă de la imaginea nepotrivită a piramidei sau părerea greșită despre unitatea lingvistică a străromânilor . . .” (Pușcariu, *LR*, I, p. 251—252).

unități a „străromânilor” trăind într-un teritoriu redus ce n-ar trece de rafața a vreo 2-3 județe de azi. Asemenea erezie (mică „vatră” sau „leagăn”) a fost pusă în circulație de vederile strimte filologice și bucherismul științelor de școală veche ale aderenților lui Roesler (Tomaschek după anii Jirecek, Weigand și chiar Friedwagner), care ori nu cunoșteau bine limbii române, ori o interpretau cu prejudecăți și tendințe, voite ori involuntar, cu destul de puține inovații, adesea fără nici una, — lucrul se datorește strînse comunități teritoriale, cum ar fi între români din nord și cei din „vatra” de formare (Dardania, Moesia Superior etc), ci în primul rînd tendințe unitare de evoluție a limbii romane vorbită aici de populația etnic-social omogen, cum releva în 1868, W. Tomaschek "din faptul, nu lipsit de orice îndoială, că limba țințarilor (aromânii) ar fi numai un alimbii daco-românilor, nu urmează numai decît că ambele popoare s-au dezvoltat odată în același loc. Romanizarea lucrînd pe aceleași baze naționale a avut să aibă, chiar în regiuni separate spațial în aceleași împrejurări aceleași ca limbă și viață națională, în Dacia traiană deoparte și pe pămîntul din interiorul Peninsulei Balcanice de altă parte”¹³. La aceasta se adăugă conservatismul remarcabil al poporului român din toate regiunile, în toate domeniile de viață, mai întîi în idiomul său ancestral, care a păstrat multe cuvinte latine fără nicio alterare formală ori semantică timp de două milenii, ca și cuvinte vechi indo-europene, uneori cu mici, neînsemnate modificări¹⁴.

Derutat de elementele zise „albaneze” ale limbii române, Pușcariu afirmă că „multe coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că din strămoșii noștri ajungeau, în vest, pînă aproape de albanezi (care, în nord, se întindeau mai spre est decît azi). Către aceste regiuni vestice ne îndreptă vînturile ca *mînz, țap, baltă* și expresii ca „a fîgădui marea cu sarea”. România actuală marea este departe, iar sarea se găsește la tot pasul, o adevărată locuțiune nu se putea naște; dimpotrivă, geneza ei este explicabilă în sud-vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea e un obiect greu de procurat și foarte prețios ca aurul” (*LR*, I, p. 253—254). Se înțelege că aceste argumente ale Pușcariu ca „marea cu sarea” n-au aici nici o valoare, fiind evident un joc popular de cuvinte rimate, fără prea mare vechime¹⁵. Dar cuvintele albaneze și particularitățile bulgaro-sîrbești ale elementelor slave din limbă au fost decisive în calculele celor ce căutau „vatra” de formare a limbii și nașterii naționalității române. „Din cauza acestor coincidențe cu albanezii și vecinii lor [?], cu sîrbii și bulgarii, învățații care căutau leagănul românilor l-au căutat în nordul Peninsulei Balcanice, cînd mai spre apus, cînd mai spre răsărit, au crezut că pot stabili mai deaproape extinderea geografică a acestor

¹³ Tomaschek, *SBAW*, LX, 1868, citat și tradus de Philippide, *OrR*, I, p. 689.

¹⁴ Conservatismul atît de pronunțat al limbii române, relevat adesea de erudiții a căror preocupare a fost arătat celor ce caută cu tenacitate „vetre”, balcanice și mici „patrii primitive” ale limbii și graiului românesc; nici Pușcariu n-a insistat deajuns asupra acestui punct de maximă interes pentru înțelegerea etnogenezei și istoriei vechi românești. El relevă însă marea întindere a teritoriului pe care a locuit populația românească (românofonă) „distanțele nu erau la un popor și la un grai diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate[?] ca al nostru, o pierdere a caracterului ca inovațiile de limbă să se propage și ca graiul să fie mereu nivelat” (*LR*, I, p. 252).

¹⁵ Pentru care se pot cita analogii de aceeași valoare, de ex. cimilituri ca locuțiunile din zona centrală a Transilvaniei „a se grăbi cu urda-n Turda”, unde cuvintele rămase au un conținut logic ori social-economic sînt grupate aproape numai de dragul „rimei” și nu fi „unii cu mapa, alții cu sapa” etc.

primitive a românilor. Astfel, M. Friedwagner (*ZrPh*, LIV 1934, p. 665) — de acord cu Tomaschek, Jirecek și Weigand — crede că „vătrai din care a iradiat limba română era în Dacia Nova, punctul de unire a Moesiei Inferioare și Superioare și a Dardaniei, unde o viață romană mai era posibilă în sec. VI e.n.” și unde puteau pătrunde în românește elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm (S.P.) pe drept cuvânt — că în această zonă „niciun toponimic latin nu s-a păstrat cu fonetismul român?” (*LR*, I, p. 254). Întrebarea lui Pușcariu apare justificată, logică; dar total artificioasă și anacronică era ideea lui Friedwagner, care enunță problema și formulează „soluția” pentru „vatra” de formare a limbii române după criteriile învechite din anii '70 ai sec. XIX, adoptate de Tomaschek și Miklosich (după ce mai înainte susținuseră păreri tocmai opuse) de la R. Roesler, care cunoștea în chip foarte sumar istoria limbii române, mult mai superficial decât G. Weigand; iar toți acești erudiți remarcabili nici nu bănuiau valoarea și semnificația substratului autohton în lexicul românesc, judecând simplist și greșit acele cuvinte „albaneze” ca și particularitățile vechi slavone ale graiului nostru. Cît privește relațiile albanoromâne în problema formării limbii și poporului român, Pușcariu nu se putea elibera de prejudecata inveterată despre „împrumutarea” de cuvinte albaneze făcută de români la șkipetari, idee falsă care a determinat în mare măsură concluzia lui în ce privește „patria primitivă a românilor”¹⁸. Adevărat că el nu se declară pentru opinia ca a lui P. Skok despre „identitatea tratării grupului a-f nasală la români și albanezi, a lui cs și ci la români, albanezi și veglioti, care ne-ar autoriza să așezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene și cel puțin parțial în ținut illyric”; ori cu cea a germanului Friedwagner „elementul adăugat la cei latin și care ar fi dat limbii române caracterul ei propriu a fost limba străveche albaneză și influența acesteia s-ar fi exercitat în Dardania”; dar nici pentru „soluția olandezului M. Valkhoff despre un adstrat albanez (preconizat încă de Gaster, apoi de Weigand), teorii care toate s-au clădit pe ignorarea elementului autohton al limbii române, pe cunoașterea și interpretarea nu tocmai corectă a evoluției istorice a idiomului nostru popular. În schimb Pușcariu nu dovedește independență nici originalitate în cumpănirea rostului elementelor zise albaneze, admitînd măcar parțial „simbioza albanoromână” (*LR*, I, p. 270).

În funcție de elementele comune cu albaneza și dalmata, patria primitivă a limbii române a fost plasată de O. Densusianu (anul 1901) în sud-vestul fostului „Illyricum”, aproape de teritoriul albanez și de vechea Dalmația, în baza iscglozelor *mît*, *pt*, *ps* din lat. *gn*, *ct* și *x*. Dar cercetările mai noi au dat alte rezultate; astfel, H. Baric, arătînd că în realitate dalmata nu prezintă asemenea tratament al grupelor consonantice respective, admite că româna se depărtează de ea, intrînd împreună cu albaneza în sfera etno-lingvistică tracă¹⁷; încît elementul etno-lingvistic illyr (perpetuat în limba și populația dalmata) nu ar fi participat la formarea limbii și poporului român, componenta illyră

¹⁸ „Patria primitivă a românilor era pe un teritoriu întins, de-a dreapta și de-a stînga Dunării. În zadar vom căuta „leagănul” românilor, în zadar vom căuta să găsim vetrele în jurul cărora s-a încheșat poporul nostru; istoria nu le permite. Lingvistica ne indică numai unele din cele pornit anumite inovații de limbă. Speculației lingvistice ne permit să distingem pentru epoca strș-romana, numai următoarele grupuri mari de români: *nvâmi răsăriteni* (din care derivă aromânii și meglenorncianii), *românii apuseni* în Iugoslavia de nord (din care n-a rămas decît grupul emigrat în Istria); aceștia formau la început un singur grup cu *dacoromânii*” (Pușcariu, *LR*, I, p. 255—265).

¹⁷ H. Baric, *Allanisch, Romanisch und Rumänisch*, în *Godišnjak*, kn. I, Balkanološki Institut, I, Sarejevo, 1957, p. 1—14.

fiind nedovedită în atare proces social-istoric. Dar s-a relevat un alt lingvistic important: fonetismul unor elemente lexicale slave diu limba care prezintă trăsături bulgare orientale și fac să excludem zona centrală insulei Balcanice din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza române: cuvintele cu *iat* pronunțat ca *i*, sau *e*, și reflexele *st*, *zd* ale rilor slave comune *tj, *kti, **dj*¹⁸. Astfel, atît româna, cît și albaneza a ține exclusiv și integral zonei nord-estice a Peninsulei, sferei etno-lingvistică; ceea ce este foarte verosimil. Totuși trebuie observat, ținînd seama de caracterul unitar lingvistic (foarte probabil o singură limbă latină populară manică) și cultural la populația provincială dintre Adriatică și Marea Neagră, atît în zona substratului illyric din nord-vest, cît și în cel trac și moeso-dacic din nord-est, după un intens amestec și circulație a elementelor etnice, nu e posibil ca factorul popular illyr să fie străin de procesul sintezei etno-lingvistice valiate din care a luat naștere poporul român de mai tîrziu, proces în care a participat foarte probabil elementul etnic și cultural-lingvistic tracodacic. Acesta trebuie pierdut din vedere, în acest context, nici faptul istoric al romanității timpurii și intense a populațiilor illyre, la care romanitatea pare a fi fost mai puternică decît la cele traco-dace (supra, cap. III).

O veche teză eronată (adoptată de mulți filologi și romaniști) susținea că elementele de limbă „împrumutate din albaneză” ar dovedi o simbioză albanoromână în partea centrală a Peninsulei Balcanice. Dar cele vreo 70 elemente preromane existente numai în albaneză și română s-au dovedit autohtone în limba română, străvechi și de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dacice (supra, p. 105—117), la fel ca celelalte vreo 100 care nu sînt în albaneză (p. 116). În privința relațiilor dintre română și albaneză este deosebit de concludentă și judicioasă a unui lingvist bulgar: „păreră (lui Weigand și a altora) că albaneza și româna s-ar fi dezvoltat în aceeași regiune (restrînsă, Dacia) pe la Niș) ca limbi independente este de respins *a priori*; într-un asemenea caz s-ar fi născut numai una, nu două limbi diferite. Concordanțele limbii române cu albaneza se explică îndeajuns prin faptul că cea dintîi s-a dezvoltat

¹⁸ E. Petrovici, *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formație a limbii române*, *LbR*, IX/1, 1960, p. 79-83 (= *StDialTop*, p. 56-60); p. 82 (= p. 59) „și elementele de limbă române, care prezintă trăsături fonetice bulgare orientale, ue fac să excludem din teritoriul pe care s-a vorbit romanica ce stă la baza limbii române. Graiurile slave din aceste regiuni sînt graiuri de traușiție de la bulgară la sirbi. Dar în nuntării lui *iat* ca *ia* sau *ea*, precum și cea a reflexelor *it*, *zd* ale grupurilor slave **kti*, *dj se află mai la est de aceste ținuturi. Isoglosa *st*, *zd* pleacă de la gura Timocului și tîndu-se către sud de-a lungul graniței dintre Bulgaria și Serbia, atîngînd laia Jirecek. Este posibil că în evul mediu atare isoglosa va fi trecut mai la vest decît în prezent. Stratul al elementelor slave ale românei prezintă *eafa*) și *st*, *zd* pentru *iat* și sl. comun *tj, graiurile bulgare la est de isoglosele amintite. Deci teritoriul formării limbii românești nu se întinde pînă în apropierea Dalmației. Granița de sud-vest a acestui teritoriu coincide aproximativ cu granița dintre Bulgaria și Iugoslavia ...”; cf. *Istoria României*, I (1960), p. 792—793; XI 1960, p. 195-198 (= *RevLg*, VI 1961, p. 25-28 = *StDialTop*, p. 216-219); p. 199 „particularitățile fonetice ale elementelor slave mai vechi din graiul românilor 'apuseni' confirmă părerăa unor lingviști ca Ascoli, Miklosich, Weigand, Philippide (*OrR*), Baric istorici ca Jirecek, Dragomir că acești români au emigrat dinspre est sau ii-jr.l-e't — dinspre Dunării de Jos — spre vestul Peninsulei Balcanice ...”; *SCL*, XV, 1931, p. 137—141; *tele sud-slave orientale ale istoromânei și problem% teritoriului de formare a limbii*, în *CercLg*, 1967, p. 11—19. A. R. osetti, *Sur les frontières du latin balkanique*, în *Riolg*, 1970, p. 1—14.

— Despre Emil Petrovici (1899—1968; mort într-un accident de cale ferată), profesor de lingvistică din Cluj, eminent slavist, romanist și fouetician etc, membru al AcaJi. n. i. e. l. a. *CercLg*, XIV, 1969, p. 3—5, p. 191—202; *Zeitschrift für Balkanologie* (Wiesbaden), 1969, il-2; *NylrK*, XIII, 1969, p. 7-8 ș.a.

limbă romanică, pe substrat tracic" ¹⁸. în adevăr, relațiile limbii române, cu albaneza sînt de altă natură: comunitate de substrat etnic-social și lingvistic ²⁰; explicarea trebuie stabilită prin criterii diferite, nu prin formarea și conviețuirea lor într-un teritoriu restrîns, un fel de „leagăn comun” (patrie primitivă cam de întinderea a 2—3 județe de azi), — cum își imaginau unii erudiți în sec. XIX și după ei Weigand și alții. S-a arătat că, prin elucidarea acestui aspect al problemei „albano-române”, a căzut cel mai important argument invocat pentru acreditarea ideii că limba și poporul român s-ar fi format în teritoriul din sudul Dunării, exclusiv în legătură strînsă („simbioză”) cu albanezii și cu bulgarii (slavii meridionali, balcanici). Atare ipoteză (luată de unii drept axiomă) trebuie abandonată integral și definitiv, ca ceva contrar tuturor documentelor istorice și lingvistice, ca și aparențelor și logicii, fiind una din ereziile învechite, generate de insuficiența cunoștințelor și a mijloacelor de investigație istorică și filologică din sec. al XIX-lea, dar avînd unele dedesubturi național-politice, preocupări și obiective propagandistice. Pentru cine a urmărit atent și obiectiv studiul cuvintelor noastre preromane („albaneze” ca și nealbaneze) este limpede că ele (chiar și numai cele albaneze) dovedesc un lucru neîndoielnic: strămoșii poporului român n-au locuit împreună cu strămoșii de ai albanezilor actuali, la care să fi împrumutat cuvinte și forme de limbă, spre a le comunica acelor români care nu vor fi avut puțința de a veni în contact direct cu albanezii pentru a primi cuvinte de la aceștia. Examinarea comparativă a cuvintelor autohtone ca și a întregii alcătuirii a limbii române față de albaneză arată că nu este de admis ori de preconizat un contact sau conviețuire între români (mai ales cei din nordul Dunării, care au mai multe cuvinte zise „albaneze”) și albanezi în evul mediu, undeva în dreapta Dunării, spre interiorul Peninsulei Balcanice (Moesia Superior, Dardania ori altă zonă); este natural că nu sînt de luat în seamă presupuneri despre ceva ce nu apare confirmat de vreun fapt istoric pozitiv, fiind indicate chiar ca neprobabile ori cu totul neverosimile. Oricum, studiul critic al elementelor comune ale limbii române cu albaneza dovedesc tocmai contrariul decît s-a pretins și presupus mai demult: originea lor dintr-o sursă comună, substratul carpatobalcanic. Asemenea constatare nu înseamnă însă că românii nord-dunăreni ori o parte dintre ei n-ar fi putut să locuiască parțial și pe malul drept al fluviului ori în contact strîns cu ramurile balcanice ale poporului român; este o presupunere foarte verosimilă, adoptată de unii erudiți, căci e firesc să fi existat legături continue în antichitate și evul mediu între pătura etnică autohtonă și provincială de pe cele două maluri ale Istrului, cunoscîndu-se din vechime numeroase deplasări de populație în ambele sensuri ²¹.

¹⁸ D. Decev, *Charakt.*, p. 113 (= *LgBalk*, II, 1960, p. 196) „somit erweisen sich die von Hirt angeregten Erwegungen Weigands, wonach die Albaner erst gegen das 9. Jahrh. aus dem Dreieck Niš — Sofia — Skoplje in Albanien eingewandert seien bis zum grossten Grade entkiäfft. tibrigens ist seine Annahme, dass Albanesisch und Rumänisch gleichzeitig in einer und derselben Gegend sich zu selbständigen Sprachen entwickelt haben, a priori abzulehnen, da in einem solchen Fall nur eine und nicht zwei verschiedene Sprachen entstehen konnte. Die Ubereinstimmungen des Rumänischen mit dem Albanesischen erklären sich zur Genüge dadurch, dass das erstere als romanische Sprache sich auf thrakischem Sprachboden entwickelt hat”.

²⁰ Cf. ipotezele mai recente ale lui Țabej (supra, p. 65) în legătură cu elementul comun albano-român și cu eventualitatea autohtonseii albanezilor în teritoriile pe care le ocupă actualmente (în Albania).

²¹ Dar presupunerea despre originea din sudul Dunării a unei părți din românii dela nord, veniți în antichitate, evul mediu sau era modernă, nu se întemeiază deloc pe elementele „albaneze” în limba română și nu de dragul șkipetarilor vor fi locuit o parte din românii septentrionali în zona

în ce privește individualitatea limbii române în epoca anterioară slave este vrednică de relevat opinia lui Pușcariu (*LR*, I, p. 248) „faptul că în cîteși patru dialectele un măricel număr de împrumuturi de la slavă însă ca ele să fi luat parte la cele mai caracteristice inovații de limbă, că străromânii au conviețuit cu slavii — deci că nu năvălirea slavilor împrăștiat pe români în grupele actuale — fără însă ca influența limbii slave asupra românei să dateze din timpuri prea îndepărtate”, ca și „dacă împrumuturi, decalcuri și orientări după slavii sînt dovada unei conviețuiri directe și intime cu ei, este desigur greșit să credem că limba română ar fi s-a spus de multe ori și cum susținea G. Weigand) un fel de limbă slavă. Nu împărtășim părerea lui O. Densusianu (*HLLR*, I, p. 240) că « l'effort, à partir de l'invasion slave que le roumain balkanique est le roumain tel qu'il se presente à nous aujourd'hui » și că fără această slavă „noi am vorbi un fel de dialect italian” (Pușcariu, *LR*, I, 277).

4. PROBLEMA OBÎRȘIEI ROMÂNILOR

Considerînd că limba populară este cel mai valoros document istoric din epocile vechi, iar pentru începuturi adeseori singurul, se poate afirma fără de a exagera sau de a greși că numai limba considerată în ansamblul său și, după îndelungata experiență a cercetării filologice-lingvistice complete și mai ales după rezultatele dobîndite la noi în țară în ultimele trei decenii, și trebuie să dea indicii concrete în ce privește alcătuirea inițială a comunității etnic-sociale a populației românofone, adică a poporului român. Problema de bază poate fi soluționată ori măcar apropiată de realitate istorică numai prin elucidarea și valorificarea justă a fondului lexical (morfematic și gramatical) ereditar, anteslav, al limbii române, ilustrat în perspectivă prin două elemente alcătuitoare: latin (romanic) și autohton (preroman), în realităților cultural-istorice și social-etnice ale lumii antice și moderne în procesul de sinteză al romanizării. O întrebare firească, veche și actuală „ce reprezenta poporul român în faza inițială a existenței sale, o cultură etnic-socială?”; poate oferi limba română vreun indiciu mai precis despre presupuneri ori susținerile convenționale (rezultate mai mult din ipoteze și idei) de pînă acum, dovedite sau admise cu rezerve?

Limba și comunitatea populară. Factorul documentar nou nu poate fi decît elementul lexical autohton (anteroman), care — cum s-a spus mai sus — o contribuție substanțială în problema etnogenezei românilor, pentru care lipsesc locurile documentare ale istoriei vechi și medievale a românilor (scrise, orale) și posibilitățile de interpretare. Un progres ceva mai mare au făcut în ultimii ani și descoperirile de caracter roman în legătură cu ținuturile noastre, care — că avem mai multe achiziții de materiale (mai ales arheologice), fără să spunem însă că rezultatele și concluziile lor ar fi adus prea multă lumină asupra clarificării problemei luate în discuție. Mai precise și concludente apar rezultatele lingvistice prin studiul istoric-comparativ al limbii române, în primul

Moesiei și Daciei „aureliene”, de unde să fi avut puțința de a lua prin migrație ori prin contact „șle la om la om” (cum preconiza Pușcariu, *LR*, I, p. 270) elemente „albaneze” în dialectul român din arcul carpatic.

tru că ele sînt ceva mai lipsite de echivoc, apoi fiind că limba vie (cel mai vechi și tipic' document istoric) este legată strîns, în chip organic, de societatea vorbitoare și muncitoare, de viața populară, fapt deosebit de important și instructiv, mai ales cînd alte surse documentare disponibile sînt lacunoase ori deficiente.

Analizele amănunțite de mai sus arată cum se explică prezența elementelor alogene „barbare” în țesutul lexical moștenit al limbii române: cuvinte autohtone sînt resturi (cîrmpes) ale idiomului satem indo-european traco-dacic înlocuit în vorbirea aceleiași populații localnice de către limba latină-romană (devenită mai tîrziu română), adoptată și învățată de provincialii romanizați. Considerînd ca lucru demonstrat, prin urmare obligatoriu, că româna este rezultatul transplantării limbii latine rustice în gura unor populații provinciale ce vorbiseră un idiom indo-european unitar, — se poate considera ca soluționată principial problema etnogenezei în funcție de formarea limbii însăși, și anume: comunitatea etnic-socială care vorbește de 18 veacuri idiomul latino-roman în toată zona carpato-balcanică și danubiană (dacă nu poate fi considerată chiar identică integral, ca nucleu) nu este în nici un caz diferită de însăși populația indigenă a provinciilor romane respective. Astfel se conturează primul punct sigur determinînd baza etnic-socială și deci procesul și factorii etnogenezei românilor. În asemenea perspectivă vor trebui reevaluate toate elementele documentare antice și medievale care contribuie la clarificarea integrală a formării poporului român. Ca un punct cert, de valoare axiomatică, lotul lexical autohton (cele vreo 160—170 cuvinte preromane) oferă dovada precisă, incontestabilă despre continuitatea de limbă, de structură etnică și social-economică a populației românofone, în legătură organică cu înaintașii autohtoni, contribuind — ca factor documentar de prim rang — la elucidarea problemei pe care o ridică și continuitatea teritorială a „străromânilor” și a românilor în zonele de romanizare din Moesia danubiană și Dacia carpatică.

S-a repetat mereu faptul că în studiul istoric limba populară trebuie cercetată și interpretată numai în funcție de comunitatea etnic-socială vorbitoare, în etapele istorice determinate și pe un teritoriu cit mai bine delimitat (limba vie fiind un factor social-psihic legat în mod indisolubil de însăși ființa etnic-națională, de pămîntul și evoluția istorică a populației românofone); e firesc deci și necesar a căuta să se identifice măcar în contururi largi cele trei elemente: etnicitatea, locul și timpul în etapa inițială a existenței poporului român, pe care ni le va indica o vastă anchetă cu reconsiderarea materialului documentar în ansamblu, care — cum s-a spus — poate să elucideze problema sub toate aspectele, soluționînd totodată presupusele „enigme” formulate pe parcursul îndelungatelor anchete și dezbateri asupra etnogenezei. Necesară în prealabil este observarea sumară a opiniilor și concluziilor mai vechi ori recente în aceeași direcție, adoptate și integrate pe măsura utilității lor (cf. și istoricul de mai sus, cap. II).

Problema etnogenezei românilor, a structurii lor inițiale, datează de vreo nouă veacuri și s-a pus odată cu apariția lor în documentele istorice la mijlocul evului mediu; ea a preocupat în egală măsură pe erudiții europeni mai vechi sau mai noi: istoriografi, filologi-lingviști, arheologi, etnologi, chiar și pe geografi, etnografi etc. în consecință, s-a produs o mare bogăție și varietate de opinii divergente, expuse într-o bibliografie de proporții impozante, analizată critic de mai mulți erudiți în utimele decenii; istoricul acestor cercetări constituie un vast capitol din istoriografia românească: numai titlurile tuturor scrierilor privind problema originii românilor și a limbii lor ar putea să formeze un volum de proporții respectabile. Dintre „bibliografiile” problemei sînt de amintit,

în primul rînd, cea veche de un secol a lui C. Torrna²² și cea din, 1925 Al. Philippide, care a dat o adevărată „antologie” amplă și amănunțită a ror cercetărilor și opiniilor apărute în cursul utimelor opt veacuri.

în *OrR*, I, p. 662—853, Philippide enumera păreriile tuturor cercetătorilor mai de seamă privind obîrșia idiomului și neamului românesc, în legătură cu teritoriul și epoca de formare. Sînt relevate sau reproduse textual unele din cele făcute din evul mediu pînă azi de mulți cronicari și erudiți din toate domeniile de studii; repertoriul prezintă în traducere românească (cu unele observații și o sumedenie de susțineri izvorite din intuiții corecte și bun-simț, alături de unele naivități și chiar ineptii savante, pe care autorul nu pregeta să le menționeze și claseze ca atare; începe cu cronicarul byzantin Kekaumenos (primul a dat o soluție, problemei) și Kinamos; umanistul Bonfinius, Dimitrie Cantemir, istoricii, și filologii din epoca modernă: J. Thunmann (supra, p. 38), E. C. Supplex libellus Valachorum, F. J. Sulzer, Eder, P. Maior, Engel, Tunusli, Philippide, Photinos, Kopitar (supra, p. 39), Kogălniceanu, Laurian, (supra, p. 40), Șincai, Thierry, Miklosich (supra, p. 41—42), Tomaschek, von Sen, Roesler, Hasdeu (supra, p. 44—46), Jung, Kiepert, Hurmuzaki, Pichler, Falvy, Xenopol, Onciul, Tr. Tamm, Jirecek, E. Fischer, Iorga, I. Bărbulescu, I. Gherghel, Peisker ș.a.

Bibliografia mai recentă (ultimele patru decenii), cu date ample: Aurel Brăteanu, *Considerații asupra istoriei românilor în evul mediu* (București, 1936); Brăteanu, *Une enigme et un miracle historique, le peuple roumain* (1937, ed. I); C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia, AISC*, III, p. 200—270 (*Revue de syvanie*, VI, 1940); *La Transylvanie dans l'antiquité* (1938, 1943, 1945); N. Avcienvete *el expansion des Roumains d'apres la toponymie, Vernomastique et in Balcania*, VI, 1943, p. 423—463; Mário Ruffini, // *problema della roma Dacia Traiana* (Roma, 1941; p. 17—35, istoric); S. Dragomir, *La patrie des Roumains et ses frontieres historiques*, in *Balcania*, VII, 1944, p. 63— bibliografia de după 23 August 1944 rămîne de menționat: C. Daicoviciu *limbii și poporului remân*, in revista hebdomadară *Contemporanul* (București) nr. 41 (471), 14 oct., p. 1 și 4; *ContHd* p. 5-10; *Tribuna* (Cluj), I, nr. 11, 21 apr. și 6; nr. 12, 28 apr.; I. I. Russu, *ibid.*, nr. 8, p. 6—7. *Istoria României*, I (1960), p. 1 (în colaborare cu E. Petrovici și Gh. Ștefan). De menționat și cap. III „a haz sâg eredete es vândorlăsa [obîrșia și migrația românilor Ungariei]” în cartea maghiarizat Grigore Moldovanu (Moldovan Gergely), *A Magyarországi románok din Ungaria*, Budapest, 1913, p. 32—51, pe care nu-l citează nimeni dintre români, total ignorat în rafturile bibliotecilor (despre Gr. Moldovanu: 1967, p. 250). Cf. și: T. Ionescu-Nișcov, *Contacts établis entre l'historiographie et tcheque dans le probleme de la formation du peuple roumain, durant la seccle du XIX* siecle*, in *RomSl*, XVI, 1968, p. 409—446 (amplă compilație cu multe referințe); M. Dan, P. Teodor, A. Răduțiu, *Ideea de unitate a poporului român ogîndită grație*, in *Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj, XI, 1968, p. 25—55. *Unitate în unitate în istoria poporului român*, red. D. Berciu, București, 1968; C. C. Formarea poporului român, Craiova, 1973; *Viata Românească* (București) nr. 9, 1976, p. 7-12.

Observații și păreri vechi și noi. Scriitorul byzantin Kekaumenos credea că vlahii erau daci: „contra lor a purtat război împăratul”

²² în *Reperierium aâ litiraturam Daciae arci, aedogicam et epigraphicam* (Budapest, 1885) Torrna (1829—1897; despre acest eminent erudit arheolog, epigrafist și jurist: *SCIV*, p. 308) a dat în pars V p. 141—153 „opera originem, linguam, historiam Rumunorum (V tractantia seu auctorum nominibus insignita seu anonyma” apărute în sec. XVIII— care se pot citi titluri interesante și ingenioase de lucrări (semnificative pentru preocupările erudiților vremii) ca „Erweis dass die Walachen nicht rSmischer Ablumft sind” ori „Die Walachen der Ki'mer unbezweifelte Nachkcmmlinge sind” etc.

și i-a strivit cu totul, iar împăratul lor Decebalus a fost ucis și capul i-a fost expus într-o sulită în centrul Romei. Căci ei sînt numiți daci și bessii". Dar pentru Kinnamos (sec. XII) valahii ar fi, precum se spunea, vechi coloniști aduși din Italia. Aceste două teze (puse în circulație de ingeniozitatea celor doi cronicari byzantini) : a) românii sînt daci (ori bessii, romanizați) și b) coloniștii romani (italici, ori de prin alte zone ale Imperiului) se repetă ca un refren pînă în zilele noastre cu nuanțările și fundamentările firești după 7—8 veacuri de cercetări, descoperiri, dezbateri și polemici.

Pentru Dimitrie Cantemir (supra, p. 37), ca și pentru cronicarii noștri, românii nu pot fi decît romani în sensul bun al cuvîntului, căci (observă eruditul voievod moldovean) „pomenitul Sarnitie două povești de odată se nevoiește a dovedi, una precum românii, vrînd să se fălească, singuri să-și fie scornit acest nume de pe Plac Vlăhi, alta, precum românii noștri să nu fie din semînția romanilor ce din rămășița varvarilor celor vechi, adică a Gheților și a Dachilor, care socoteală ieste împotriva tuturor de obște scriitorilor totuși Cantemir admitea supraviețuirea dacilor în provincia carpatică și pătrunderea de cuvinte din limba lor în română. După Thunmann (1774) albanezii sînt urmașii illyrilor, românii ai tracilor, resp. dacilor. Pentru eruditul secui I. Benko (1778) „valahii se trag din romani, din coloniile aduse de Traianus și de ceilalți împărați în Dacia". Primul care a încercat (cu argumente ingenioase, interesante pentru vremea lui, azi lipsite de valoare științifică) să dovedească obirșia sud-dunăreană a românilor septentrionali a fost căpitanul austriac (german din Elveția) și jurisconsult al principelui muntean Ipsilante, Pränz Joseph Sulzer (1727—1791): „valahii au luat ființă în Moesia, Tracia și în regiunile de acolo din jur, nu în Dacia", anticipînd cu aproape un veac întreaga teorie a lui Roesler. Pentru permanența românilor în Dacia, după Aurelian, s-a pronunțat istoricul englez Gibbon (1787), ca și — în chip firesc — celebrul *Supplex libellus Valachorum* (1791), emanat din Școala ardeleană : „românii se trag din coloniștii împăratului Traianus". Teza lui Sulzer este reeditată în același timp de către I. C. Eder (susținînd că românii au venit în Dacia din sudul Dunării, în cursul sec. XIII) și de J. Chr. Engel (1794) : românii sînt amestec de geți și coloniști romani, evacuați din Dacia Traiană și reveniți aici în sec. VIII.

Pînă la sfîrșitul sec. XVIII s-au formulat toate tezele și teoriile despre originea și baza etnică a românilor, în firească legătură cu teritoriul lor deformare. Asemenea opinii au fost apoi reluate după atitudinea, preferințele și orizontul științific, în cursul sec. XIX—XX, cînd discuțiile s-au întetît prin intervenția unor preocupări național-politice și propagandistice care n-au favorizat elucidarea adevărului istoric. Cu mici nuanțări și elemente de originalitate la unii erudiți, „teoriile" asupra etnogenezei românilor se grupează în două mari categorii: a) pentru obirșia daco-romană (formare și permanență a poporului român în Dacia carpatică) susținută de Școala latinistă ardeleană și de aproape toți erudiții români și unii apuseni (germani, austrieci, slavi) ; b) originea sud-dunăreană lansată de Sulzer-Roesler-Hunfalvy. Este necesară o examinare mai detaliată a fundamentelor documentare și a argumentelor pe care stau teoriile, fără a căror elucidare nu e posibilă o soluție în dificila problemă a etnogenezei.

Excesele latiniste ale Școlii ardelenene. Cel mai caracteristic fenomen la începutul sec. XIX în formarea culturii române este curentul latinist al Școlii ardelenene, avînd ca prim obiectiv dovedirea romanității poporului și a latinității limbii române, care trebuia purificată și făcută să apară cît mai curat romană (supra, p. 38—39) ; din latinitatea limbii și a numelui românilor rezulta „romanitatea integrală" sub raport etnic și cultural a poporului, — teorie bazată pe elemente filologice și istorice. Petru Maior demonstrează cum „limba poporului romanilor celor de multu vețuiește pînă astăzi în gura românilor noștri; că cu această limbă au venit strămoșii românilor de la Roma în zilele imperatului Traianu, carele batendu pe Decebalu domnul Dacilor și desrădăcinînd vițea Dacilor și

asie despoiandu Dacia de lăcuiitorii cei vechi, nemărginită mulțime de ro din toată imperația romana, adeche din toată Italia au adusu în Dacia iar românii nu sînt decît descendenții coloniștilor romani din Dacia, care conservat puri, fără vreun amestec cu localnicii daci (aceștia fiind, dealtfe tirpați", după a. 106 e.n.; *LexB*, p. 63).

Asemenea teză venea ca o reacțiune contra afirmațiilor lui Sulzer, Eder, etc, care „pizmuind strălucita viță a românilor, care se trag de la domnitorii lumea", susțineau imigrarea românilor în Dacia, considerîndu-i ca rezultat din a cul romanilor cu „barbarii" provinciali, sau chiar „rămășiță a varvarilor celor De aici necesitatea pentru ardeleni de a susține ideea romanității pure și per necurmată a populației românești în Dacia carpatică. Izvorită din patriotismu intelectuali exaltați, a căror luptă cultural-ideologică a contribuit în largă la redeşeptarea națională a tuturor românilor, teoria latinității pure (formula pregnant de protagonistul curentului, Petru Maior) nu era cu totul nouă, dar într-un sistem unitar și consecvent, bazat în special pe vocabularul limbii (*LexB*) ; asemenea excese trebuie apreciate în spiritul și mentalitatea timpului un produs firesc al epocii dinaintea apariției filologiei romanice și a criticii moderne.

Teoriile istorico-filologice ale ardelenilor aveau o semnificație în prim politică: erau semnalul pentru începutul unei lupte ideologice-științifice a ro contra asupritorilor feudali, iar ideea latinității propagate de Școala Ardeleană flețit multe generații de cărturari, luptători și erudiți, la fel ca și mulțimea poporului în lupta pentru existența culturală și națională a românilor de pretut

Concluziile istorico-filologice ale lui Petru Maior (care nu lăsa loc nici element preroman și urmărea eliminarea tuturor influențelor pătrunse în română „prin fraudă" în cursul evului mediu) au fost treptat înlăturate în mai mare parte, cel puțin din cîmpul cercetărilor critice de limbă și istorică, fără a se fi ajuns totuși la o completă și generală emancipare de sub influența romantismului teoriilor latinizante, care se resimt și azi prin puternicele am lăsate în mentalitatea și tradiția cu tendințe puriste în istoriografie, ch la unii filologi, pentru care încă nu era clar că teoria latinistă a creat o icoană a romanității românilor. Dealtfel chiar Thunmann (a. 1774) și Ko (1829) indicaseră valoarea covârșitoare a elementului autohton, preroman (t illyr, dacic, de care nu voiau să audă latinistii ardeleni) în alcătuirea lim societății românești; faptul a fost subliniat apoi de Miklosich și Schuchard ceea ce la noi a început să vadă mai limpede abia prin anii 1870—18 P. Hasdeu, care a dat cel mai judicios răspuns tezei latiniste prin celebr mulă „tracii cei sudici, de la Balcani în jos pînă la Elada, au fost grecizați, cei nordici au fost latinizați. Datinizarea tracilor nordici, făptuită într II—VI, a produs trei dialecte traco-latine: dialectul meso-latin între I și Balcani, dialectul illyro-latin între Balcani și Adriatica, dialectul daco în Carpați" ²⁴.

Teza continuității traco-daco-romane și a permanenței românilor în carpatică nu este un produs național românesc al entuziasmului colectiv al cronicarilor umaniști și a celor români, sau a lui D. Cantemir, pentru ea trecea, într-un fel sau altul, drept un adevăr elementar; iar autohtonian cendența din geto-daci) nu e scornită de fantezia vreunui patriot român ex Aceste două idei istorice s-au cristalizat în sec. XVIII, enunțate clar, între de Gibbon și de Thunmann, adoptate de erudiții veacului următor : Ko

²³ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, p. 15.

²⁴ B. P. Hasdeu, *EMR*, III, p. XXXVI.

Safarik, Miklosich, Schuchardt, Tomascsek, J. Jung, A. Budiuszky ș.a., care au considerat problema sub toate aspectele, fără nici un interes național-politic. La 1868 (înainte de a se fi convertit la roeslerianism, împreună cu Miklosich), W. Tomascsek avea sinceritatea de a formula unele adevăruri (pe care în zadar s-a chinuit el însuși să le combată vehement la 1881) :

„Dacoromânii sint daci și geți romanizați, n-au părăsit Dacia niciodată. În timpul emigrării popoarelor au stăpinit în vechile țări sarmați, vandali, goți, gepizi, sloveni, bulgari, pecenegi, cumani. Când se întâmplă ca istoricii să vorbească de aceste regiuni, e natural să vorbească numai de națiunile domnitoare, care se manifestau în mod activ, iar nu despre populația pasivă, deși mii numeroasă, a păstorilor și muntenilor de neam românesc, care stăpînise fără întrerupere vechiul teritoriu și fusese numai sfîșiată și coplesită de năvălitori”²⁵.

Dar Școala ardeleană (latinistă) și urmașii ei, plămînd o falsă imagine a romanității cu multe exagerări, nu se limitau la teza despre continuitatea teritorială și de limbă romanică, ci stăruiau cu cerbicie în credința deșertă despre puritatea romană (italică), atît în limbă, nume, religie, cît și în structura etnică-socială, în tradițiile culturale și instituțiile politice-sociale romane, conservate de populația românească multe secole în epoca medievală, dar nimicite de popoarele năvălitoare ce au trecut prin vechea Dacia romană.

^ Acest fel naiv și imprudent de a formula și soluționa problema etnogenezei (ueștiințifică și nejustificată nici chiar pentru epoca romantică a istoriografiei române; combătut de ex. de Kopitar, supra, p. 39) nu putea fi pe placul adversarilor popoului român, impilatorii lui feudali din Ardeal. Adevărat că în perioada preroesleriană u-au lipsit erudiții unguri ca I. Benko, care aEirma la 1778 latinitatea și continuitatea românilor în Dacia (supra, p. 153); pentru originea dacică se prouunța B. Orbău la 1839 (infra, p. 188). Dar acestea sint excepții, rarități, căci în a doua jumătate a se.: XIX și cu apariția teoriei lui Roesler, cînd elementul românesc a început să se afirme ceva mai activ în cuprinsul monarhiei habsburgice, reacțiunea violentă a păturilor feudale stăpînuitoare n-a întîrziat să se producă chiar în sectorul cercetărilor istorice menite să aducă o soluție în problema etnogenezei românilor, justificînd politica feudalismului din Ungaria după anul 18SS. Asemenea reacțiune izvora nu numai din necesități practice și preocupări politice, dar și ca un răspuns legitim și necesar la exagerările rînsite de spirit critic ale latiaizuiților romuri di la iacepitul și mijlojixl sec. XIX.

Teoria lui Roesler sintetizează atare politică și teză istoriografică cu privire la originea românilor și la teritoriul lor de formare. Este necesară o reexaminare atentă, obiectivă a acestui sistem, spre a vedea ce mai rămîne azi din risipa de idei și vorbe, și dacă conține vreun element util în problema etnogenezei românilor. Pentru a înțelege mai bine apariția și semnificația roeslerianismului este necesar a preciza că el era un strigăt de alarmă și protest împotriva pretențiilor nerealiste ale erudiților români de la începutul sec. XIX de a fi continuatorii „curați” ai romanilor și ai tradițiilor cultural-istorice ale stăpînitivilor lumii antice, — deducții scoase prin raționamente sui generis de ardeleni în frunte cu Patru Maior din romanitatea numelui și limbii populare românești atît de conservative și apropiate de bazele ei latine. Asemenea pretenții disproportionate au supărat pe adversarii Școlii ardelenene, provocîndu-i să pună din nou în circulație opiniile lui Sulzer (Ijder, Engel), elaborate într-un sistem, cu adăugarea de noi amănunte, de către filologul-istoric Robert Roesler²⁶

²⁵ W. Tomascsek, *SBAW*, LX 1833, p. 3Evi; cf. Philippide, *OrR*, I, p. 633; 631; v. supra, f. 152. Despre inconsecvența lui Toinschek, influențat de Roesler, ved. A. D. Xenopol, *Teoria lui Rjgsler. Studii asupra stăruinței romanilor în Dacia traiană*. Iași, 1831, p. 15—17.

²⁶ Robert IJd. Roesler (1836—1874), german dia Moravia, Olmutz-Olomouc [nu sas, cum îl considera A. D. Xenopol], filolog și istoric, a fost docent la Universitatea din Viena și biblio-

în faimoasa-i carte *Romäniche Studien*. Cu toate că teoria roesleriană a demult răspunsurile convenite (din partea lui Tomascsek, Jung, Onciul, pol²⁸ ș.a.), arătîndu-se că în cea mai mare parte plagiază pe Sulzer (R. susținea însă, p. 142, că nu are nimic comun cu acesta) iar argumentele rice, „sind schon mehrfach widerlegt und als nichts beweisend hingestellt w cum observa lui 1881 Jung, — este util și necesar a-i cunoaște elem căci ele constituie întreaga știință a celor care neagă pe deoparte legătur români și autohtonii traco-geto-daci, pe de alta continuitatea daco-rom Dacia carpatică, plasînd populația romanică în Moesia și Dardania, du cuarea ei din nordul Dunării, readueînd-o aici prin sec. VIII, XI, XIII.

De unde pleca Roesler cu celebra-faimoasă teorie? De la vreun izvor ori filologic important, al cărui secret miraculos numai el să-l fi cunoscut, vorbă de așa ceva. Precum o spune fără ocol, el pleacă de la o chestiune c mînta chinuitor: cum se poate admite că românii ar fi mai vechi decît al pe aceste pămînturi asupra cărora par să aibă și chiar ridică pretenții de dom — ei care nu au nici o cultură proprie și drepturi istorice consfințite aic ei nu pot fi anteriori ungurilor, sașilor, rutenilor etc.²⁹. Chiar în ipotez ar pleca de la necesitatea obiectivă a descoperirii adevărului istoric, ap dentă ura politică a savantului de cabinet la care primează spiritul ce-l duce cu patimă la denaturări voite ori inconștiente, explicabile cunoștințele reduse și greșite despre viața, limba, istoria populației rom Din premisele de mai sus ale „aparaturii” savant al istoricului, ca și din operă roesleriană, transpiră un resentiment straniu și penibil atît din pretențiilor Școlii ardelenene, cît mai ales din faptul obiectiv că românii pe pămîntul Daciei carpatice avînd toate aparențele de a fi străveci. „Cum să fie valachii mai vechi decît popoarele conlocuitoare care aveau u de viață și de cultură superior la mijlocul sec. XIX și mai înainte?” era

tecar; din 1869 profesor la Universitatea din Lemberg (Lwow), în sfîrșit profesor la Uni din Graz [notația bio-bibliografică din *Enciclopedia Română*, C. Daiconovich, Sibiu, III, 847 „1840—1881, ziarist, romancier, poet etc.” conține date greșite rezultate din confu omonim contemporan, literat și publicist; despre acesta: *Allgemeine deutsche Biographie* (Leipzig, 1889), p. 242—243]. Roesler s-a ocupat și a scris citeva lucrări (publicate la Vien 1869) despre daco-geți și istoria limbii române. Lucrarea sa principală, faimoasele *Roman dieri. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, susținînd (după S idea greșită despre originea balcanică a românilor din Dacia carpatică, au provocat și dis cutii pasionate, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, azi este cu tot și fără valoare lingvistică ori istorică.

²⁷ Robert Roesler, *Romanische Studien*, Leipzig, 1871; în special cap. III p. 65—Wohnsitze der Romänen im Mittelalter”.

²⁸ A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*.

²⁹ „Wir werfen nun die Frage auf, wie alt sind die gegenwärtigen Wohnsitze des ro Volkes in der Walachei und Moldau und Bessarabien, in Siebenbürgen und dem Banat, und der Bukowina, mit einem Wort im Norden der Donau? Ist die allgemeine Meinung welche von romanischen Schriftstellern nicht ohne grosse Heftigkeit verfechten wird Romä nen, die „Enkel Roms”, ihre jetzigen weitausgedehnten Wohnräume, die so ziemlich d Grenzen der dacischen Provinz gleichkommen, stets und allezeit, ohne Unterbrechung e so unbedenklich und sicher und unanfechtbar? Sind die Magyaren und Deutsche in Sie die Rutenen in der Bukowina und Marmarosch jüngere Einwanderer, neuere Schichten iiber Grundl age romanischen Volkstums? Liegt etwa zwischen Walachen und Ungarn ein äh hhältnis vor wie einst in England zwischen Briten und Sachsen und Normannen? Trate auch hier ein altes Volk — ein Kulturvolk wie die Roränen versichern — in den Staub ihm sein en alleinheimischen Boden, das kostbare Gut seiner Unabhängigkeit, die rein Freiheit, das unveräusserliche Recht nationalen Daseins?..” (Roesler, *Romanische* 65-66).

rea ce neliniștea pe Roesler, făcându-l să incline spre soluția lui Sulzer despre obârșia sud-dunăreană a românilor și lipsa oricărei legături directe cu romanitatea Daciei carpatice ori cu populația geto-dacică. Argumentarea lui Roesler este lungă și prolixă, destul de bine cunoscută publicului cult; ea se bazează nu numai pe elemente superficiale de propagandă și persuasiune sau pe deducții scoase din tăcerea izvoarelor istorice-arheologice medievale despre români, dar și pe observații și fapte pozitive istorice și lingvistice, pentru care nu existau soluții mulțumitoare și care sînt reexamineate mai jos (cap. VII). Teza roesleriană (care a convertit pe Miklosich și pe Tomaschek) a fost adoptată integral pe unii erudiți unguri și continuată cu exagerări fanteziste și elemente de propagandă politică șovină³⁰.

Spre a discredita ideea că românii ar putea să aibă vreo legătură cu populația autohtonă și cu romanitatea Daciei carpatice, Roesler a avut grijă să prezinte lucrurile în sensul că elementele autohtone ar fi fost extirpate, alungate din provincie ori că n-au luat parte la viața romană de aici (ceea ce părea a nu fi desmințit de cele câteva izvoare documentare invocate de el), iar romanitatea Daciei traiane n-ar fi avut nici un fel de rădăcină durabilă neputînd dăinui peste valurile barbare ale epocii năvălirilor. Românii trebuie să se fi format în Peninsula Balcanică unde era posibilă viața romană după sec. IV și unde ei au luat cuvintele albaneze de la șkipetari (prin conviețuirea cu aceștia) și elementele slave de coloratură bulgară, ca și elementele ... „uralo-altaice” de la bulgari și general balcanice de la populațiile de aici. Din Peninsula Balcanică s-au răspîndit românii spre nord, iar Dacia a fost romanizată în sec. XII și următoarele. Acestea ar fi în rezumat tezele lui Roesler despre etnogeneza românilor³¹, pe care s-a clădit faimoasa teorie. Philippide observa:

³⁰ în Ungaria s-au adăugat noi „argumente” întru consolidarea tezei roesleriene, din calcule politice ușor de înțeles. Lin dovedirea în fața lumii a lipsei de continuitate etnică-teritorială daco-romană și românească în Dacia, erudiția aceasta și-a făcut un titlu de onoare și glorie, uzînd de o aparatură savantă în documente și argumente revărsată într-un torent de cărți și broșuri alimentate de antipatia față de acei „olăli păstorok” care deranjau planurile de expansiune și dominație politică-economică a feudalității și burgheziei ungare. Cel mai remarcabil istoric din această școală este Paul Hunfalvy (*Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien — Teschen, 1883), urmat de alții mai puțin celebri în a doua jumătate a sec. XIX (de ex. L. Rethy) și chiar de un român renegat, Grigore Moldovanu din Gherla, profesor de limba română la Universitatea din Cluj pînă la 1918 (supra p. 157). Dar nu sentimentele de iubire sau antipatie ale lui Roesler și ale roeslerienilor interesează aici, ci argumentele lor pentru explicarea patriei primitive și a obârșiei poporului român.

³¹ „Avem motive să admitem că elementul dac supus s-a ținut departe de contactul cu cultura romană și a păstrat ura contra Romei. Prin urmare românismul Daciei a fost deosebit de al celorlalte provincii cucerite prin armele Romei. în Dacia, dacă judecăm drept, pe un teritoriu slab populat, s-a format o țară pur colonială, în care românismul n-a avut rădăcini adinei, pentru că, nu se sprijinea pe baza largă și sigură a unei populații cucerite suflutește. De aici ușurința cu care românismul dintr-însa a putut să fie îndepărtat mai tirziu și să dispară fără măcar atîtea urme cîte au rămas în Britania sau Noricum, unde el s-a șters ca o lustruială” (Roesler, *Rom. Stud.*, p. 45). Dacii liberi s-au contopit cu germanii (ibid., p. 47), iar resturile populației autohtone din Dacia s-au contopit cu goții după a. 272. (p. 52). O populație romanizată a putut rămîne numai în Moesia și Dacia aureliană, ca și în Tracia, mai ales la țară și la munte (p. 75). „Socotim mai curînd că Tessalia, Macedonia, interiorul Illyricului, apoi Moesia și că chiar acolo e de căutat originea românimii” (p. 136); „că Moesia și Illyricul, nordul și vestul peninsulei au trebuit să fie romanizate în măsură mult mai mare decît s-a admis pînă acum, o arată și puternicul element roman din albaneză. Peninsula Balcanică a fost, deci, punctul de plecare a poporului român, care, treptat s-a tras în terenurile goale și mai puțin populate de la nord, luînd în stăpînire definitiv sud-estul Europei, trecînd din nou de la viața pastorală la cea agricolă ... Numele, cu care se numesc ei (Români) și care îl au în comun cu grecii și în parte cu bulgarii, este o amintire din acele zile cînd ei erau supuși ai imperiului roman oriental” (ibid., p. 145). Despre elementele „albaneze” în iimba română

„Roesler, a cărui operă are toată aparența unui studiu aprofundat și plin de erudiție, mai ales în cele dintîi două capitole, a lucrat totuși și pe apucate, la întîmplare, fără sistem și fără răbdare, astfel că r la care a ajuns se pot considera ca nule” (Ori?, 1, p. 694—695). Dar mente generale de ordin istoric ori lingvistic, relevate de Roesler suprimate prin simplă ignorare, ele nefiînd pe placul vreunui patri vor trebuie reexamineate în lumina rezultatelor istorice și arheologice d vreme, dar mai ales ale celor lingvistice stabilite în paginile preced numai pe amănuntele relevate de Roesler se întemeiază și opiniile nou în circulație de unii erudiți unguri și germani, după 1920; este neoroeslerianism susținut cu multă tenacitate și aparat savant, dar atîta putere de convingere și bunăcredință³². Felul cum Roesler și ad au pus problema caracterului romanității balcanice și carpto-du ajută prin nimic la elucidarea etnogenezei românilor (după cum n latinismul de la noi n-a servit cauza adevărului istoric). Abstrăgînd de v propagandistic, lipsit de spirit critic (de ex. așa-numitul „nomadi resc” al românilor medievali, care i-ar fi adus din Peninsula Ba Carpați), celelalte elemente invocate de Roesler și roeslerieni au to rențele de criterii științifice și vor fi reexamineate în cadrul anchet privind valoarea etnică și lingvistică a substratului în funcție de p manității orientale carpto-balcanice. Sistema roesleriană are la bază lează, cum s-a văzut, tocmai puțînatatea cunoștințelor și lipsa de cl exista la mijlocul sec. XIX cu privire la unii factori de importanță zența și puterea vitală a elementului autohton traco-dacic în provin rită de Traian în 106 e.n.; românismul și trăinicia lui în legătură cu ro populației indigene; puțîna de a exista viață romană (rustică, chiar bară) sub regimul așa-numiților barbari năvălitori; unitatea limb și natura legăturii etnice-teritoriale între vorbitorii celor patru dia mentele balcanice și mai ales cele „albaneze” ale limbii române; bulgar și sîrbesc al elementelor noastre vechi slave în limbă, toponi ganizații politice-ecleziastice etc. Atare echivoc a fost în mare part de erudiți, cu excepția problemei elementelor autohtone și „albane pretate de cei mai mulți tocmai pe dos decît le arată examinarea și care ajută în cea mai largă măsură la înțelegerea justă a celorlalt (istoric, arheologic, antropologic) al documentării în problema etnog mîinii or.

Teza despre autohtonă și continuitatea daco-romană a devenit ar pentru întregul popor român, se învață în școli și la cursuri universitar răspîndită în publicații științifice și de popularizare, în manuale, revist apărînd ca o realitate axiomatică. Majoritatea erudiților o admit integ Densusianu și Philippide, iar unele îndoieli s-au ivit din nou în ultima v tură cu reexaminarea ei (E. Petrovici, I. Iordan ș.a.), căutîndu-se soluții i La români a existat îndoiala și chiar negarea unei continuități daco-rom

spune „surprinzătoarea lor asemănare de formă le arată nu ca inrudite prin legături prin comparație cu elemente de dată recentă luate prin legăturile de schimb din popoare. Dar unde ar fi putut lua idiomul daco-român cuvinte albaneze de împrumut insula sudică? Elemente autohtone, fie dace fie illyre, nu este de admis ca s-ar fi p în română” (p. 126). Dacia a fost romanizată din nou în sec. XIII și în următoare (Roesler, *Rom.Stud.*, p. 143—4) etc.

³² De ex. Ludwig Trerl (șvab maghiarizat: Tamás Lajos), *Râmaiah, Romdnok e Trajdnăban* (Budapest, 1935) etc, căruia i s-a răspuns din partea românească (Pușca G. I. Brătianu ș.a.).

șitoare a elementului etnic autohton, anteroman, ca "suport (un fel de „portaltoi”) al romanității provinciale. Se consolida astfel mereu convingerea că la temelia comunității etnice-lingvistice a celor ce poartă azi numele și limba Romei în sud-estul european stau populațiile alcătuind masa mare a provinciilor localnici în Tracia, Moesia, Dacia. Dar lipsea pînă acum un element clar și decisiv care să formeze puntea de legătură sigură și necurmată (mai mult decît aparențele și raționamentele istorice) între marea comunitate etnică și de limbă a românilor, pe deoparte, iar de alta populațiile anteromane, traco-getice, pe care logica istoriei și bunul-simț le revendică drept temelie și înaintași îndepărtați, dar nemijlociți ai poporului român. Asemenea element de legătură n-a fost adus încă (fiind puțin probabil că va putea fi indicat în viitor) de interpretări oricît de circumstanțiate și aprofundate ale resturilor de știri scrise, nici prin explorări și confruntări minuțioase ale materialelor arheologice anepigrafice, care — în ciuda bogăției lor în continuă creștere — vor rămîne în majoritate de origine și semnificație etnologică dubioasă ori discutabilă.

Aici intervine covârșitorul aport al celei mai caracteristice oglinzi a vieții trecute a poporului: limba română, legată profund și semnificativ de existența colectivității etnice-sociale în perioadele obscure ale antichității și evului mediu. Prin elementul prelatin al lexicului său, idiomul nostru popular oferă acea necesară și mult căutată punte de legătură între romanitate și suportul ei autohton, acea verigă din lanțul ce unește cele două milenii ale erei noastre cu perioada preistorică și preromană. Pentru înțelegerea romanității din sud-estul Europei este absolut necesară cunoașterea și aprecierea justă a valorii elementului preroman sub raport lingvistic și etnic, ca suport puternic și durabil al romanității în zonele unde se admite că s-a încheșat graiul și poporul român. Aici trebuie relevat de la început că — din motive politice ușor de înțeles — s-a făcut de unii erudiți discriminare netă și categorică între condițiile și raporturile etno-demografice din Moesia, Tracia și Dalmația pe de o parte și cele din provincia de la stînga Dunării, pe de alta, contestîndu-se valoarea și chiar existența aceluiași firesc substrat etnic și de limbă autohton în provincia carpatică. Apare astfel necesar a cerceta întrucît (din acest punct de vedere) stările demografice, etnice, sociale și economice din Dacia traiană ar fi fost diferite de cele din Moesia și Tracia ori Dalmația, pentru a găsi o justificare etnică-socială a faptelor ce rezultă din studiul limbii române.

Este necesar a menționa și repeta aici două chestiuni esențiale, inseparabile, mereu actuale: a) la ce fel de popoare și în ce împrejurări s-a transplăntat limba latină și numele „romanus”, b) în ce teritorii s-a făcut deznaționalizarea provincialilor, romanizarea lor? deci: baza etno-lingvistică a poporului român, a continuatorului romanității antice în Europa sud-estică. Pentru dificila problemă a etnogenezei e necesar a pleca (precum s-a făcut în ultima vreme) de la realitățile lingvistice și etnice actuale și totodată de la faptele constatate documentar cu privire la epoca antică a acestor teritorii: răspîndirea actuală a românilor și populația antică ce a fost romanizată. În privința teritoriului de romanizare, unde e constatată ori presupusă altoirea românismului și a limbii latine pe bază etnic-socială indigenă, s-a admis încă de la mijlocul sec. XIX că numai Dalmația, Tracia septentrională, Moesia și Dacia carpatică pot fi luate în considerare pentru localizarea spațiului de formare a limbii române (supra, cap. VI 3). Dalmația ocupă o poziție deosebită, ca teritoriu de formare a limbii dalmate (dispărută în jurul anului 1900), iar granița etnică între traci și illyri (supra, cap. III 3) ar putea fi considerată, cu

aproximație cuvenită (pînă vor fi posibile precizări mai multe), ca hotărîrea al zonei în care s-a încheșat limba română (cf. supra, p. 147—164). Teritoriile (Tracia, Moesia, Dacia) se admite îndeobște că populația s-a integrat în cursul vieții romane, fiind deznaționalizată în cele două secole curi ale epocii imperiale. În ce privește pe indigenii teritoriilor din preajma Dunării inferioare, se știe și s-a spus în repetate rînduri că erau de neolitic și co-getic cunoscîndu-se destul de bine caracterele vieții, culturii materiale și limbii lor, precum și în bună parte rolul jucat în lumea grecească și în roman și bizantin pînă în sec. VII e.n. (supra cap. III 2).

S-a văzut cum erudiții încă din sec. XVIII și chiar mai înainte puțin au vădit legătură populațiile traco-dace, respectiv illyre cu actualii români din Balcani și Carpați și cu albanezii (șkipetarii): este ideea autohtoniei românilor și a albanezilor, popoare ce depind și descind fără îndoială din triburile „barbare” ale zonei balcanice dintre Adriatică și Marea Neagră. Felul cum se leagă de limbă română cu acești înaintași îndepărtați a fost parțial elucidat de cercetările vechi și recente istorice, lingvistice și arheologice, iar prin identificarea și clarificarea elementelor autohtone (preromane) în lexicul românesc, atar poate fi definitiv precizată, stabilîndu-se criteriul conexiunii dintre limba română și idiomurile indigene, deci între romanitate și factorul etnic-socio-lingvistic traco-geto-dac. Romanitatea (limba latină-romanică, numele etnic „romanus”) și substratul etno-lingvistic băștinaș (provincial) sunt două realități care elucidează direct și fără echivoc procesul „obscur” de geneză a românilor în zona balcano-carpatică. Astfel, pentru a justifica existența lor în aceste teritorii, este necesar a stabili definitiv realitatea și dăinuirea limbii de baștină atît în Tracia și Moesia, cît și în Dacia carpatică, pînă la fenomenul romanizării ei, explicînd dăinuirea românismului tocmai pînă la fii provinciali adoptivi ai Romei antice.

În ce privește provinciile sud-dunărene, Tracia și Moesia, trebuie contestat (lipsind interesele actuale național-patriotice și politice) faptul existența unei numeroase populații provinciale-barbare, adusă la suprafață „extirpată”, cum au afirmat unii despre Dacia carpatică) și integrată în cursul vieții romane. Indigenii sînt constatați aici peste tot în inscripții (purtînd adesea antroponime tipic traco și getice), în urmele arheologice și știrile istorice privitoare la Tracia și Moesia, precum și în afara provinciilor traco-getice în mare număr peste tot în cuprinsul Imperiului și mai ales la nord în Italia, avînd un rol de căpetenie în armată și mai tirziu (începînd din secolul I) în ierarhia și chiar în posturile supreme de conducere politică-militară a provinciei. Precum dovedesc numeroasele inscripții și știrile literare, traciile din Tracia s-au păstrat din punct de vedere etnic-social, în bună parte pînă în sec. VI—VII (cf. supra, p. 76—83). Rezultă deci cu evidență că condițiile din dreapta Dunării au existat condițiile potrivite și necesare pentru apariția și impămîntirea limbii latine-romanice la populația provincială traco-moesică; idiomul și numele „romanus” n-au dispărut odată cu stăruirea administrației imperială romano-bizantină, ci au putut dăinui pînă la prezent indigenă ce n-a murit fără urme de pe meleagurile ei strămoșești.

Despre rolul important jucat de traco-moesii (romanizați) în Imperiul roman pînă la sfîrșitul secolului III și pînă în sec. VII, cu deosebire în vremea lui Iustinian (sec. VI), cf. p. 147—164. Traco-moeso-dacilor la istoria și cultura antichității greco-romane în general e semnificativă resursa și energiile etnice și cultural-politice dovedite în curs de peste un mileniu (cf. supra, p. 147—164) în oglinda istoriei) de acest mare popor „dispărut”.

...? Cf. *LbTrD*, p. 174—184; *SprThrD*, p. 194—208.

2. DACO-GEȚII ÎN DACIA ROMÂNĂ

Factorul demografic majoritar, de bază și mai vechiu (s-ar putea spune „aborigen”) al Daciei carpatice îl formau geto-dacii, de neam tracic (supra, p. 78—79), a căror prezență, proporții și funcție activă în structurile social-etnice și economice ale provinciei și a românismului Daciei se impun a fi puse în lumină printr-o cercetare mai adâncită și circumstanțiată, — nu numai spre a determina corect conținutul social-etnic al provinciei și deci al romanității ei, ci și pentru a justifica faptul că autohtonii geto-daci nu apar cu aceeași claritate și în număr atât de impozant în materialul epigrafic și în cel arheologic monumental, cum apar imigrații. Atare situație și echivoc au dat naștere tezei despre lipsa populației autohtone traco-dacice în interiorul provinciei, sau existența ei în număr foarte redus, dispărent.

În prealabil trebuie observată analogia cu provinciile sud-dunărene, Moesia și Tracia, unde existența și importanța deosebită a populației autohtone provinciale apar neîndoelnice, admise aproape unanim de erudiți. Atare consens n-a existat însă în privința Daciei romane, nu numai din cauza izvoarelor documentare, ci și din preocupări subiective, izvorite fie din excese latinizante (supra, p. 39, 158), fie din interesele politice ale foștilor stăpîni feudali ai Transilvaniei și Banatului. Roesler (supra, p. 160) admitea că populația dacică n-a fost extirpată ori alungată integral de ocupanții romani, dar nu credea că ea s-ar fi integrat în în noua orînduire politică și social-economică, n-a luat parte la viața comunității romane a provinciei: dacii s-ar fi ținut departe în izolare, contopindu-se mai târziu în masele germanice care au inundat Dacia carpatică. Unii aderenți ai tezei roesleriene (mai zeloși, dar și mai circumspecți) nu erau dispuși să admită nimic : după ei „n-a rămas nici un fel de populație autohtonă în interiorul Daciei romane”, fiind o parte ucisă după ocuparea teritoriului, alta luată în robie, iar resturile ar fi fost alungate spre nord-vest și est — adică o „lichidare” integrală; încît nu se poate vorbi de permanența unei populații de baștină în cadrul provinciei carpato-dunărene, de romanizarea ei în cele abia 16—17 decenii de stăpînire romană. (Daco-geți ar fi existat în sec. II—III numai în Imperiu, în alte provincii, în Dacia nu, nicidecum; ori în afară: traco-dacii „liberi, mărginași”). Atare teză a fost repetată insistent de cei interesați, fără a controla obiectiv și critic materialul documentar, cu binecunoscute scopuri propagandistice; alții au considerat chestiunea ca „echivocă”, greu dacă nu imposibil de soluționat. De aceea se impune o nouă examinare complexă și multilaterală, ceva mai largă și riguroasă a știrilor istorice, epigrafice și arheologice, spre a vedea întrucît, din capul locului, admit ele a se vorbi de „exterminarea” populației dace și de lipsa ei totală din cadrul vieții romane a provinciei carpatice.

Caracterele și aspectele principale în viața și civilizația materială a populațiilor geto-dace (supra, p. 78—79) au fost puse în lumina justă, pe baza cercetărilor vechi și a rezultatelor proprii, mai întîi în marea operă de documentare și sinteză a lui Vasile Pârvan (*Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926), urmată de o lungă serie de monografii și contribuții, mai ales arheologice, ale elevilor și continuatorilor marelui inițiator. Constatarea de natură generală în privința geto-dacilor (ca și a celorlalți traci, meridionali) este că expansiunea romană i-a găsit trăind în străvechi așezări permanente, ocupate în teritoriile carpato-dunărene din epoca bronzului, ducînd o existență sedentară, cu caracter prevalent rural, agricol și păstoresc, diferențiată în forme economice progresate:

meșteșuguri casnice, exploatarea solului și subsolului (metale, sare etc), lemnului, metalelor, pietrei, lutului ș.a. S-a relevat și admis „străvechi și permanenta fixare a elementului geto-dacic pe meleagurile viitoare romane și a României de astăzi, lucru ce nu s-ar putea spune despre populații cu care au venit în contact romanii. Nici o deplasare de forțe, nici o schimbare în cei aproape 2000 de ani, ci o legătură organică strînsă cu solul și pămîntul par a fi născuți și care îi nutrește. Este un fapt peste care unii erudiți, științifici, științifică înțelegere istorică a lucrurilor, trec prea ușor atunci cînd, fără să se gîndească la peremptorii, presupun o extirpare radicală sau o emigrație totală a băștinii. Această închegare sacră între poporul daco-get și pămîntul ancestral este deosebit de firească a unei civilizații sedentare, de agricultori și crescători de vite” (supra, p. 78—79). cînd după reliefurile Columnei lui Traian și după realitățile istorice-românești, tot atât de extinse și de importante ca agricultura vor fi fost activitățile vitelor și păstoritul, ocupații cu străvechi tradiții în zona carpato-dunăreană. S-a relevat și este bine cunoscut mai ales în ultimele două milenii contactul strîns al geto-dacilor cu lumea romană și intensitatea influenței romane asupra lor, începută și continuată permanent cu mult înainte de cucerirea și organizarea Daciei de către Ulpius Traianus și culminînd prin supunerea definitivă a țării ei la Imperiu.

Din istoria și civilizația daco-geților interesează aici în special situația populației autohtone în cursul celor două războaie și soarta ei după cucerirea Daciei la Imperiu*; anume, dacă locuitorii au fost exterminați și alungate din provincie (cum s-a afirmat insistent și consecvent de unii), ori au rămas în provincie, continuînd să existe și după anul 106, integrați în noul curs al vieții romane. Problema și soluționarea ei prezintă o deosebită semnificație pentru istoria și cultura romane, pentru dezvoltarea și romanitatea zonei carpato-danubiene și pentru etnogeneza românilor. Spre a dovedi pieirea și lipsa populației traco-dacice în provincia nord-dunăreană, au fost invocate patru elemente de probă: a) expresii din autorii antici ca declarația a

* AISC, III 1940, p. 213-214 (Daicoviciu). Cf. supra, cap. III, nota 26.

* Despre războaiele de cucerire a Daciei: *IstRomâniei*, I (1960), p. 301—311; *Dacia*, I (1960), p. 9—16 (cu bibliografie).

* Teza despre „exterminarea” geto-dacilor (în consecință: lipsa lor totală din cadrul civilizației romane Dacia) a fost însușită și vehiculată cu deplină convingere și pasiune patriotice de către unii istorici-filologi ai „Școlii Ardelene” (cu excepția lui Delesnu, supra, p. 39); la 1782, S. Micu-Clain scria, în capitolul „Războaiele lui Traian și Dacia”: după cucerirea Daciei „împăratul — sădătorul și părintele românilor ce și-a zidit Dacia — văzînd pămînturile acelea fără de lăcutori [= locuitori] și ca să aibă tari oamni, cari despre părțile acelea ale varvarilor să fie zid de apărare împărăției au adus și din Italia și din tot felul de stat oameni și colonii, de i-au așezat în Dacia”; în „*Istoria Românilor* scrisă între 1792—1795 „după ce Romanii au supus loruși țara și pre Ghetii lăcutorii Dachiei i-au sterpit, ca să nu rămîie acea țară pustie și ca să nu rămîie oameni... (etc, ca mai sus)”; în „*Istoria Mare*” (1800) „... pre Ghetie lăcutori i-au sterpit (etc.)” (sădătorul și părintele românilor); asemenea aserțiuni au fost analizate just de C. Cămpianu, în *Apulum (Studii și comunicări)*, IV 1961, p. 285—286; Petru Maior (*Istoria pentru începutul Românilor în Dacia*, p. 7, 9, 12) „Dacia cu prilejul romanilor se deșartă cu totul de lăcutori; toți cu muieri și prunci cu tot au fugit și SEU retras la iuvecină și prietenii lor sarmate, — și deșertarea a toată Dacia și Dakia cu atita mai cu îndemină se putu implini că romanii cu atit mai tare fierbeau și să prăpădească vița rumpătorilor de păcătire și pururea Dakia...”. Părerile latinizantilor puriști ai „Școlii Ardelene” fac impresia că rezumau ce s-a afirmat în sec. XIX-lea despre „exterminarea” populației dace la 106; toate în acest sens se află (cu multe denaturări) la A. Alföldi, *DacRom* (1940 = *Szdzadok*, 1940); *SiebAlt* (1944); *Magyaroh es Románck*, 1943, p. 1-93 etc.

Iulianus Filosoful (Apostata) împăratului Ulpus Traianus „am extirpat (nimicit cu desăvîrșire) neamul geților”; celebrul pasaj din Butropius „Dacia diurno bello Decibali viris fuerat exhausta”; b) interpretarea dată de Cichorius scenelor la sfîrșitul celor două războaie daco-romane (LXXVI, CLIV—CLV) de pe Columna lui Traian, în care era văzută reprezentarea emigrării populației dace în afara hotarelor țării ei de baștină devenită romană; c) numărul redus de formații auxiliare pe care le-au dat dacii armatei romane; d) lipsa de știri despre daci în cuprinsul provinciei carpatice, în inscripții. Ideea despre totala „exterminare” ori alungare a dacilor din patria lor strămoșească a fost adoptată (în baza expresiilor lui Futropius și Iulianus) chiar de unii erudiți ce nu aveau prejudecăți naționale ori interese politico-teritoriale în legătură cu Transilvania, fiind deci „neutri”. Dar s-a arătat mai demult netemeinicia acestui fel de a interpreta știrile documentare în sensul cerut de teza „extirpării” daco-geților, observîndu-se că vechea interpretare a provocat nedumeriri și multe încurcături pentru cei care căutau o soluție justă, realitatea în ce privește soarta poporului dac și adevăratele temelii sociale-etnice și demografice ale românismului în Dacia carpatică. Încît se impune ca o necesitate absolută, în prealabil, reexaminarea și reconsiderarea acelor mărturii documentare, mai ales că n-au fost luate în seamă toate știrile literare (din istorici și fragmente), iar reliefurile și monumentele arheologice-epigrafice respective n-au fost observate și valorificate după cuviință de mulți erudiți. Se vor releva unele notițe din textele literare (fragmentare și laconice, cum sînt în general cele privind domnia lui Ulpus Traianus, 98—117) ce n-au fost nici măcar menționate pentru problema daco-geților, respectiv în legătură cu pretinsa lor exterminare, ca și materialul arheologic „daco-roman” din perioada provinciei.

Izvoarele scrise (literare-istorice). Despre pasajul din Iulianus (*Caesares*, 327, p. 420 ed. Hertl.) TO TSTCOV 19VOC; S^EIXOV (tradus și interpretat de unii și de Alföldi „ho sterminato il popolo dei Geti”) s-a observat că este o formulă exagerată (Patsch), explicabilă într-o operă literară „de fantasmă” (Daicoviciu); de altfel, s^eîAov însemna nu numai „am distrus (desființat, nimicit)” — corespunzînd mai mult românescului actual „i-am făcut praf” —, ci și simplu „am biruit (subjugat)” neamul geților, cum pare să rezulte din context, mai

* Th. Mommsen, citat de J. Jnuf, *RiemRom*, p. XLII „in sauien Vorträgen über rotische Kaisergeschichte — wies Moimnsen auf die aussergewöhnliche Art und Weise hui, in der hier vorgegngue wurde. Die Eroberer hätte hier im Gegensatz zu den anderen Provinzen 'tabula rasa' g^uiaoht după Otto Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese*, în *SBW*, LXXVII 1874, p. 364 „ocuparea Daciei a început; cu nimicirea și alungarea populației de baștină”; elementul dacic aproape inexistent în viața socială a provinciei; „provincie fără oameni (menschenleer)” permanent expusă invaziilor barbare; deci în interiorul țării cultura și bunăstarea au putut să aibă numai o dezvoltare limitată etc. Asemenea viziune sumbră despre viața provincială în Dacia carpatică (ce s-a încetățenit și la alți erudiți, pînă în zilele noastre) este explicabilă pentru mijlocul sec. XIX-lea, cînd teoria catastrofelor în viața comunităților populare era ușor de conceput și de admis (sub influența resturilor mentalității scolastice în istoriografie), izvoarele documentare erau interpretate unilateral ori total ignorate; materialul arheologic al Daciei păstrat în pămîntul Transilvaniei, Banatului, Olteniei, Munteniei era numai în mică măsură cunoscut; el a fost scos la iveală mai tîrziu prin săpături sistematice ori prin lucrări agricole, industriale, gospodărești etc, ilustrînd tocmai bunăstarea și stabilitatea unei societăți într-o cultură materială și spirituală pe care nu era dispus ori nu era încă în măsură să le vadă junele Hirschfeld la 1874, după scurta lui perieghază epigrafică pe meleagurile Daciei carpatice.

* Cf. articolul în formă mai scurtată *Daco-geții în Dacia romană* (*ContHd*, p. 39—56) care aici apare mult amplificat.

* Iulianus, *Caesares*, 327 [Mvoť mhp TOV "Lrrpov s^c6>|Zq<ia Ttpoc|Xajisiv e8-vj, xal x> Tstäv IH-vo;

cu seamă că în propoziția precedentă Optimus Princeps afirmă că este „care a îndrăznit să supună (anexeze, upoaXajäsiv) populații de dincolo de pasaj care se completează cu Aur. Victor, *Caes.*, 13,3 (infra, p. 174); să le extermine, ci să le subjuge Imperiului, realizîndu-și programul politar la Dunărea inferioară, exprimat în fraza ce i se atribuia „sic in provinciis redactam videam Daciam,— sic pontibus Histrum (glaciere) superem” (Amm. Marc, XXIV 3, 9). în orice caz nu e probabil ca Iulianus ar fi de interpretat în sensul „exterminării” populației din Dacia, în general nu sînt luate în serios expresiile similare (ori chiar mai mult) din scriitorii antici ori din inscripții despre alte popoare „distruse și exterminate” ca de ex.:

Împăratul Domitianus se lăuda în fața senatului roman că a păstrat existența tribului Nasamoni în Africa (înfrîngerea tribului de pretorul a. 86): Aotie-uavoť eTrapOslť EITCE rpoť IYJV \$OOXTJV S-u Na.aa^tovac eivoa (Cass. Dio, LXVII 4, 6); cu toată „desființarea” radicală și „pînă la Bizantini găsim pe Nasamoni într-o deplină succesiune staționară” (popor băștinaș mereu în același loc). Da fel a fost „nimicit” tribul sarmatagnenses de către guvernatorul Ditus sub Diocletianus (*CIL*, VIII 93 funditus Babaris Transtagnensibus) și totuși ei tratau la 373 e.n. cu Theodosius I (*RE*, III 140—150). în anul 541/2, magister militum Sarmatagnum „nimicit complet” întregul neam al Maurilor („extinctam universam sarmatagnum gentem”, *CIL*, VIII 1863), dar bizantinii au avut în anii următori lupte cu aceiași mauri „nimiciți” (*RE*, XIV 2851 etc). Lista exterminărilor „exterminări” asemănătoare (repetate șablonic de panegiriști cu scopul de glorificare a ostașilor și comandanților romani) poate fi amplificată, cu rezultat. Aici va fi suficient a menționa un alt exemplu din zona sarmatagnum, „nimiciți aproape integral” de Maximianus Galerius (*Panegyrici*, 5, 1, p. 235 Behr. „Sarmaticae expeditiones quibus illa gens prope extincta est”), după care romanii au avut de executat multe și grele expediții. La 297 e.n. carpii, înfrinți de Galerius, au fost în mare parte cucerite în Imperiu, ceea ce pentru cronicari însemna „Carporum națio traslata

* *RE*, XVI 1771 (Widberg „wir finden von Herodot bis zu den Byzantinern in der Folge die Nasarnones ständig als ein starkes eingeborenes Volk an immer derselben Stelle (DacRom, p. 22) citează cazul nasamonilor ca o paralelă pentru „extirparea” dacilor la a. 86, firește, numai fraza lui Domitianus, nu și faptul că tribul african era departe de Dacia, în urma înfrîngerii din a. 86) și pomenește ca analogie inscripția în care Marcus Aurelius slăvit „quod orones omnium ante se ruaximorum imperatorum glorias supergressus, gentibus deletis aut (ac?) subactis” (*CIL*, VI 1014), fraza lui Augustus „externas gentes ignosci potuit, conservare quam excidere malui” (*Res gestae*, 3), pe care o răstălmăcește „questa dichiarazione comprende anche l'appiicazione della stessa idea in senso inverso: esterne alle quali non era possibile perdonare senza compromettere la nostra sicurezza piuttosto distruggere che lasciar incolumi”, însă este evident o scornitură personală atribuită romanilor. Prin asemenea răstălmăciri și mistificări bizare, Alföldi va fi reușit să facă pe unii cititori ce nu au răgazul să-i controleze aserțiunile; dar nu aducea servicii măcar acelei „opinione pubblica dell 'Ungheria” care cerea . . . „la revisione del trattato di pace” (*DacRom*, p. 3), tratat care s-ar fi bazat (după autor) tocmai pe . . . teoriile daco-romane. Teza „extirpării radicale” adoptată de Alföldi prin anii 1930—1944 este eminentul istoric maghiar și după expatrierea sa în Elveția și prin SUA, de ex. „faptul că fost nimiciți dacii prin foc și fier sau vinduți în robie; o parte din tineretul lor fu trimis în Britannia în serviciul de apărare a granițelor (Imperiului roman)” *Historia* (Bernă, p. 276 citat în *Contemporanul*, București, 1963, nr. 29 (875), 19 iulie, p. 7,

nostrum solum" (Aur. Vict., *Caes.*, 39, 48)¹⁰; dar se știe că nu dispar carpii din nordul Dunării nici după un veac (Carpo-dacii în anul 380).

Mai categoric decât au crezut unii că este expresia lui Iulianus s-ar părea că vrea să fie un bizar pasaj din scholiile lui Ducianus, *Icaromenippos*, 16, după Criton (fr. 2, *FrGrHist*, II p. 931), vorbind de exterminarea întregului neam getic, din care n-au rămas decât ... 40 de bărbați¹¹. Asemenea mărturii, cu evident caracter anecdotic, chiar luându-le cu strictețe absolută, ar putea fi admise numai dacă ar afla vreo confirmare măcar parțială în alte documente, sau n-ar fi contrazise de acestea, — ce însă nici pe departe nu poate fi cazul în Dacia. Pasajul lui Butropius (VIII 6,2) „Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta” ar putea fi luat *ad litteram* traducându-se (cum s-a observat) „Dacia era lipsită (secătuită) de bărbați în urma îndelungatului război purtat de Decebalus”, — ceea ce înseamnă că nu era complet lipsită de populație („desertum” absolut), căci în acest caz cronicarul s-ar fi exprimat altfel, nu prin cuvântul *viris*. Termenul trebuie aplicat cu sensul lui real: bărbaților în stare să poarte armele, pe care îi mobilizase Decebalus și din cari o parte au căzut în lupte, alții au fost luați prizonieri de romani ori au fost (după capitulare și ocuparea Daciei) încorporați în formații auxiliare (infra, p. 179)¹². Dar bătrînii și femeile și copiii ce se văd pe reliefurile Columnei lui Traian, și care nu pot fi cuprinși în accepțiunea termenului „viris”¹³. Textul eutropian nu este un joc abstract ori simplă combinație de cuvinte, ci reflectă o realitate social-istorică; el n-a fost luat la întimplare: populația Daciei suferise grave pierderi în morți și răniți, dezertori și prizonieri în cursul a vreo patru ani de război crunt, pustiitor; iar mai înainte în lupte cu armatele lui Flavius Domitianus. Spre a umple asemenea goluri remediind depopularea parțială (firească după un „diuturnum bellum”) și întărind regimul roman de ocupație în Dacia, a trebuit să fie aduși coloniști numeroși (cum preciza același cronicar) „ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas” (Butr., VIII 6,2).

¹⁰ Iordaaes, *Rim%na*, 299; „Carporum gens universa in România se tradidit”, *Consul. Constantinop.* a. 295 (în *Monumenta Germaniae Historica*, IX, p. 230; cf. Patsch, *Beitr.*, III/7, p. 13—14. Cf. supra, cap. III, nota 46 și documentare mai amplă în *Elementele traco-getice în Imp. Roman și Byzant.* (1976), p. 68-69. Prezenți masivă și rolul carpilor traco-dacici în Moesia, Dacia, Pannonia (sec. III-IV), Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 163-185, justifică teza despre romanizarea lor parțială și continuarea unei părți din ei în poporul albanez (șkipetari). Chestiunea, va fi reluată. Cf. p. 94.

¹¹ S-hol. Lucian., *Icarom*, 16 irao Tpcuavoo vazrj?ov oinog s5o>Xo9-psu9-r) AeXe(3Ax<p xpojifisvov JUattLXst, **UTTS TO** Tăv e9-voț zic, Tscopixov-a — ipurrijwxi JtvSpaț. O știre atît de interesantă și prețioasă ca aceasta era ignorată de Alföldi, pentru care ea ar fi putut servi ca excelentă „dovadă” în sprijinul tezei „exterminacioniste” („sterminio dei Daci”) și ca o probă în plus că, după opinia sa, în cazul Daciei romanii în adevăr „erau inesorabili e non conoscevano pietă” (*DacRom*, p. 3), fără să bage de seamă că precursorul său diu antichitate scoliastul lui Lucian sau chiar doctorul Criton i-a „exterminat” pe geto-daci pînă la cifra de 40 norocoși supraviețuitori ai masacrului apocaliptic. Alföldi putea să amintească cu același efect notița tirzie din *Orac.Sibyll.* XII 180, unde se spune „au fost distruși (exterminați) dacii liberi de Antoninus Pius, airol S'oXeaom **TCOXUCTIXTOU**; avl>pcireouț, **BJSTTXVOU**; MxiSpou; (iiX-xvxt, Ax**”; „Aparat **TS**, *Philol. Wochenschrift*, 1944, 48). Pasajul se referă la patru grupe de popoare ce ar fi trebuit să fie „exterminate” după aceeași rețetă rasistă alföldiană.

¹² Dacia poate să fi fost „exhausta” de populație, cam în măsura cit era Hispania sub Antoninus Pius, „recolonizată” parțial de acesta cu elemente chiar din Italia.

¹³ Față de nevoile argumentării în teza sa extremistă, nu e mirare că Alföldi merge cu construirea de ipoteze atît de departe încît riscă și afirmația că „Eutrop den zugrunde liegenden Text etwas umgeformt hat”, spre a obține astfel „menscheneer gewordenes Dakerland”, după o radicală „Ansrottung der Daker” etc. (Alföldi, *SiebAlt*, p. 67—68); pe cit de foțat și artificios, pe atît de neconvîngător.

Alte surse istorice-literare spun, însă, cu totul altceva decît au im-fiaior, R. Roesler, P. Hunfalvy, Alföldi ori alții și au susținut în baza menționate ale lui Iulianus și Butropius. Istoriografia și cronicarii e-Ulpius Traianus (descriind războaiele daco-romane) vorbesc, între alte-matic numai de înfrîngerea și s u p u n e r e a daco-geților; nicăieri nu s-vreo pomenire ori indiciu despre exterminarea populației civile în cursul-ilor după ocuparea țării: Dacii au fost supuși (Cass. Dio, DXV ffOv.^povti) xai [ZOAK; kxpâ.TTjGs TWV Aaxwv], Dacia a fost adusă sub s t r o m a n ă (libid. 3 *uj ActySy.* 'Pwjxaiok; UTTJXOOI; SŢSVSTO)"; același istoric informează că la începutul celui de al doilea război daco-roman, foa-daci au trecut de partea romană (Cass. Dio, DXVIII 11,1). După înf-subjugare, „recalcitranții” (assidue rebellantes) daci au fost supuși la gr(censul subjugeti sunt; Bactantius, *mort. persec.* 23,5). Da fel se exprin-pius „Daciam Decibalo victo subegit provincia trans Danubium fa-2,2), „victa Dacia” (6,2); Rufius Festus 82 „Traianus Dacos sub rege-vicit et Daciam trans Danubium in solo barbarico provinciam fecit”, izvoare nu mai puțin veridice și autentice, indiferent de forma depende-de altele¹⁴. După Appianus (*Prooem.* 4) romanii stăpîneau asupra un-celților de peste Rin și asupra geților (dacilor): K SATGJV TWV urcep 'Pvjvov-iviojv xai rsTcov T6JV urcsp 'Icrupov, oue Aaxou^ axXooTm, — în car-nu înseamnă numai „(fosta) țară a geților”, provincia romană Dacia di-p o p u l a Ț i a g e t o - d a c i ă , după cum „Celtae” din același pasaj nu î-„Celtia”, ci triburi (populații) celtice din dreapta Rinului. Polyæn. Traianus „a anexat (cîștigat în plus și) pe geți (xpoasXTTjo-airo *Tztou*; &pâ.y.-qq)”. Semnificativ este și pasajul binecunoscut din Ioannes Dydu-covîrșitoarea însemnătate a cuceririi Daciei și aportul pe care aceas-pentru Imperiu; el amintește (*Magistr.*, 28, după Criton; *FrGrHist*, comorile luate din Dacia cucerită, turmele de vite și armele, ca și lu-mai viteji „mai mult de 500 000”, — ultima cifră (ca și celelalte, fiind-gerate) este de redus poate la vreo 50 0000, sau la mai puțin; în oric-multe mii (sau 20—30 000 ?) de luptători daco-geți au fost capturați și în formații auxiliare ale armatei romane, fapt care încă a contribuit l-Daciei în stare de a fi (sau a părea) „viris exhausta”. Dacă vreun r-obiecta că această incorporare era un alt indiciu al „lichidării” rapic-lației indigene, trebuie să se amintească îndeosebi faptul că recrutările de-unități auxiliare etnice („naționale”) dace au continuat în cursul II-lea, după cucerirea și anexarea Daciei la Imperiu, — recrutări care se puteau face decît existînd o populație autohtonă compactă în provinc-danubiană (deci o masă populară „neexterminată”), căci cohortele au-mane nu puteau fi alcătuite din „coloniști”, negustori, mineri, sclav-ori alți imigrați, ci numai din elemente populare de neam daco-ge-

¹⁴ Just interpretat de Zonaras, XI 21 (p. 5—66 ed. Diad.): nivreo&iv **TO S8-VO**;

¹⁵ Buseb. *Chron.* în *Patrologia Graeca*, XIX. p. 552 Tox'Cvo; Axxx? v.i). Sx-jS-a; urcita-Psuoev. Cassioil. *Chwon.* în *Patrologia Latina*, LXIX p. 1231 „Traianus de Dacis et Scythis lordaues, *Rom.*, 267; 217 „Dacos autem post haec iam sub imperio suo Traianus, D-rege devicto, iu terras ultra Danubium quae habent milia spatia, in provinciam re-Marc. XXXI 5, 14 „victoria contra Dacos”; Lactant. *mort.persec.* 23, 5 etc.

¹⁶ Un pasaj din Suidas, s.v. TTIBABHANTO, probabil după Criton(?), vor-geți are au foit mișcați ori s-au evacuat din vechile lor așezări, iar un grup de v-supus, „revenind” la locurile lor și luîndu-și angajamentul de a se comporta loial a-

în același sens al supunerii poporului daco-getic trebuie înțeles pasajul corupt din Aurelius Victor, *Caesares*, 13,3 „Traianus — primus aut solus etianx vires romanas trans Istrum propagavit domitis in provinciam Dacorum pileatis -j- satisque¹⁷ nationibus, Decibalo rege ac -f Sardonios"¹⁸; termenul „domitis" nu poate fi interpretat decît ca „supunere, subjugare", nicidecum ca „extirpare", indiferent la ce se refereau cuvintele corupte „satisque, Sardonios". — Există deci un deplin consens al izvoarelor literare care vorbesc numai de supunerea, înfrîngerea (puterii militare a) dacilor, un fapt istoric precis și lipsit de echivoc, exprimat plastic de cronistul-poet byzantin într-un vers: „acesta (Traian) a îndoit cerbicea dacilor, cum nu putuse face nimeni înainte de el"¹⁹, realizînd una din cele mai strălucite biruințe ale armelor romane prin zdrobirea puterii militare geto-dace în a doua campanie (105/6 e.n. și lichidarea rezistenței cu ocuparea întregii țări, — căci în 102 e.n. dacii erau încă „invicta gens" (Plin. *Epist.* VIII 4,2).

Documentele epigrafice și numismatice vorbesc în același sens despre supunerea geto-dacilor după sfîrmarea puterii lor militare. Astfel, cîteva inscripții: „Imp(erator) caesar Nerva Traianus Dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit", *CIL*, VI 1444 (= *JLS*, 1022)²⁰; „devictis Dacis" *CIL*, XII 105 (= *IDS*, 289); „universa Dacia devicta" *AnnEp*, 1934, 2; victoria asupra geților TJWTW TSTCOV VEIXTJ, *ILS*, 8863; „[imp. Traianus] de Dacis [triumplu] havit", *Inscriptiones Italiae*, XIII/1, p. 196 (= *CIL*, XIV 4538) ș.a.; victoria contra geților, Suidas, s.v. *Kasion oros*. Marele succes militar și politic al lui Ulpius Traianus în Dacia se oglindește pregnant în emisiunile monetare, cu inscripția *VIC(toria) DAC(ica)* sau *VIC(ta) DAC(ia)*, *DAC(ia) CAP(la)*, ori numai reprezentări figurate în legătură cu aceste campanii și supunerea țării dacilor: personificarea țării și a poporului ca femee îndurerată ori doborîtă la pămînt, sau un dac doborît ori ingenuchiat în fața Romei personificate etc., arme dacice capturate, distruse în mormane ș.a. — toate simboluri ale marelui biruințe a armelor romane asupra unui adversar dîrz și puternic; dar nicidecum expresia vreunei „exterminări" a populației daco-getice, fapt recunoscut de cercetători²¹.

Analiza sumară de mai sus arată limpede și fără vreun echivoc că știrile literare-istorice, ca și cele epigrafice — nu prea numeroase, fragmentare și laconice (potrivit naturii lor), dar cu valoare și semnificație documentară excepțională — nu permit cîtuși de puțin a se vorbi de „exterminarea" (mult dorită și căutată

cile romane; cum s-a observat însă, acest pasaj nu se referă la Dacia carpatică, cu toată certitudinea, ci mai probabil la Moesia Inferior și la zona Muntenia-Oltenia, fiind în legătură cu evenimentele la Dunăre din sec. I e.n. (*IstRomâniei*, I, p. 292); rămîne totuși destul de verosimil că fragmentul (citat de Suidas pentru o formă de „aorist" grecesc) conține un pasaj din *Getica* lui Criton.

¹⁷ *satisque* op., *capillatisque* Pichlm., *Sacisque* edd., *Iazygisque* Schott, *aliisque* Mommsen, *Sarmatisque* ? Pichlm.

¹⁸ *ac Dardaniis, Dardanis* vel *Sarmatis; Sauromatis*, Schott; *ac Sarfimizegetusa. . .] donios*, Mommsen; *Sardonis*, Frise.

¹⁹ Inscriptia de pe pedestalul statuei consularului L. Licinius Sura, care a participat activ, alături de împărat, la campaniile dacice [*RE*, XII 471—485]; "Weber, *Abhandlungen* ^{preuss.} *reuss.* *Akad.* Berlin, 1932, 5, p. 83—84.

²⁰ C. Moisil, *Manetele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii și la cucerirea Daciei*, în *Buletinul Societății numismatice române*, XXIIV 1930, p. 11—38 (= *Transilvania, Banatul, Crișana*, 1918—1928, p. 1483—1502); P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung*, I (1931), p. 105—145; M. Durry, *Revue historique*, 1932, p. 316—327; I. Winlder, *StCl*, VII 1965, p. 225—233 (personificarea Daciei pe monedele romane imperiale).

de unii erudiți moderni) a populației autohtone geto-dace din provincie și organizată la 106 e.n. de către Ulpius Traianus (Despre dacii liberi, uzați în interiorul provinciei Dacia, cf. p. 189).

Reliefulurile Columnei lui Traian. Felul cum apare populația civică (și armata) geto-dacică în imaginile acestui prețios, unic monument istoric și artistic (relatînd într-o suită de scene desfășurarea războaielor de cucerire a Daciei de armatele Romei), nu a fost — pînă acum două decenii — cercetat și interpretat cu atenția cuvenită; încît nu s-au tras din el toate concluziile juste și necesare în problema populației provinciale a Daciei romane care urmăreau să acrediteze ideea că toată populația dacică ar fi fost ori expulzată denaturau lucrurile limitîndu-se la interpretările de scenenel la sfîrșitul celor două războaie (anii 102 și 106), fără a le observa atent și fără a ține seama de semnificația altor „tablouri" din valoroasa figurată din centrul Romei imperiale. C. Cichorius și E. Pedersen au considerat că scenele nr. *LXXVI* și *CLIV—CLV* ar fi simbolizat retragerea armatelor dacilor după cucerirea țării de armatele romane. Interpretarea s-a făcut (S. Reinach, C. Patsch) greșită, căci scenele respective înfățișează simptomele revenirii populației dinspre munte (unde se refugiase din cauza războaielor) în vălurile părăsite vremelnice. Față de această interpretare au căzut în discuție concluziile bazate pe ele ca și pretinsa dovadă despre expulzarea populației cuprinsul țării lor cucerite de romani. Dar populația indigenă (pe care romanii o expulzau integral condeele savante ale lui Petru Maior și egipteni) este înfățișată cu totul altfel în cronica figurată de pe coloana Traianului într-o suită de scene semnificative și valoroase pentru cunoașterea istoriei împăratului și a forțelor armate romane față de poporul daco-getic. Scenele pentru soarta acestuia sub noua stăpînire. Scenele Columnei arată că în alte documente și de logica istorică imbinată cu bunul-simț omenesc, din anii 101/2 și 105/6 nu aveau caracterul de cucerire și distrugătoare, ci de iri a tot ce nu era curat roman, cu trecerea prin fier și foc a întregii țări. Lucru pe care nu l-au făcut nici cele mai feroase hoarde năvălitoare din alte vremi, care nici acestea nu căutau să exterminare populațiile teritoriile invadate, ci le-au adus la supunere spre a le putea exploata și eficient, în antichitate, evul mediu ori mai tirziu. Cruzimile și sălbăgăvite „popoarele (triburi) barbare-năvălitoare" (în migrație), ce au fost unele manuale școlare și istorii romanțate, au luat naștere în fantazie și călugărilor medievali, perpetuate în tradiția literară a epocii moderne. Evidențele faptelor rezultînd din știrile documentare. Cam în același fel au procedat unii erudiți istorici interesați să-i prezinte (chiar și în ultima vreme) populația romană în războaiele din anii 101/2, 105/6, cînd armatele romane ar fi fost „rabili e non conoscevano pietă" (supra, p. 169 etc). Dar să vedem cum se •observă sub acest aspect al „externării" sau supraviețuirii populației geto-dace scenele Columnei traianee²², unde este înfățișată populația geto-

²² După W. Froehner, un studiu amplu și amănunțit asupra reliefulurilor Columnei Traianului •dat C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule, voi. II—III* (I n-a apărut), Berlin, 1903; și planșe (cu bune reproduceri fotografice). Critică și completări: E. Peterseu, *Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, Leipzig, 1899, 1903; C. Lehmann-Hartleben, Berlin—Leipzig, 1926, text și planșe (la p. 50—62 „Gesandte und Gefangene" •cu barbari în fața împăratului roman); C. și H. Daicovicu, *Columna lui Traian*, Ed. București, 1966, 36 p., 74 planșe; C. Patsch, *Beitr.*, V/2, p. 66—128; P. G. •Liao Rossi, *in roman imperial art*, Tjppsala, 1945, p. 104—159; Liao Rossi, *Vexeritus nell*

între mișcări de trupe, acțiuni și lucrări militare, defrișări de păduri, construcții de drumuri, ciocniri ori lupte violente, alocațiuni și sacrificii etc., apar numeroase episoade înfățișând supunerea populației dace, închinarea și întîmpinarea destul de binevoitoare de care se bucurau învinșii din partea gloriosului biruitor. O înșirare și o scurtă descriere a scenelor respective :

Primul război daco-roman (a. 101/2):

XXVII, după prima ciocnire (marea luptă din scena XXIV și respingerea cu alungarea forțelor armate dace dintr-o regiune ocupată de romani, XX), apare în fața lui Traian o delegație de geto-daci (numai oameni „de rînd”, *comați*) călări, cerind pace;

XXVIII, o altă grupă de otnini ce rînd, pe jos, imploră iertare și clemență la împărat, care este înfățișat apoi lingă o *h* are mulțime de femei și copii daci, cu prilejul escortării și îmbarcării prințesei (era lui Decebalus?), care-și poartă pruncul în brațe (XXX);

XXXIX un numeros grup de daci: bărbați (nobili și oameni de rînd), femei cu copii, bătrîni se supun împăratului, după a doua luptă mare și îniringerea suferită (XXXVIII);

XLVI, la țărmlul Dunării, doi comați daci fac act de supunere cu gesturi de implorare;

LII, o delegație de daci în tratative cu Traianus;

LXI, un „pileatus” (nobil) dac își leapădă scutul și se aruncă în genunchi înaintea lui Traianus;

LXVI, doi pileați se supun, unul sărută nuna împăratului, în timpul inverșunetei bătaii din scena subsequentă (LXVII);

LXXV, supunerea dacilor, după dezastrul militar de la sfîrșitul primului război: marea mulțime a poporului, nobilimea și regele Decebalus se închină învingătorului depunînd armele, sub zidurile capitalei lor Sarrnizegetusa „regia” (Grădiștea Muncelului, jud. Hunedoara);

LXXVI, după capitulare și incetarea ostilităților, populația geto-dacică se întoarce la vetrele părăsite din cauza războiului; este o frumoasă scenă campestră („genre”, S. Reinach), cu caracter pacific: locuitori cu vitele (vacii, oi, capre) ce pasc în voie și libertate, simbolizînd plastic liniștea și mulțumirea senină a vieții rurale și păstorești; femei, copii, bătrîni revin bucuroși și fericiți spre casele lor; este cea mai izbită reprezentare figurată a păcii și siguranței în viața care (după un an de lupte și desordini) își relua cursul obișnuit, dar numai pentru scurtă vreme; în același timp, scena înfățișează un grup de daci care au început (cu tirnăcoapele) dărîmarea unor ziduri la cetăți potrivit convenției de armistițiu;

Al doilea război [daco-roman (105/6):

XC, în Moesia, un numeros grup de bărbați simpli și copii daco-geți se supun lui Traian, fiind (după părerea erudiților) populație din Dacia fugită dinaintea lui Decebal și trecută în provincia romană din dreapta Dunării; erau foarte probabil (cum s-a observat) elemente opoziționiste (cf. Cass. Dio, LXVIII 11, 1 *rāv Aaxcov oux*... (ie-*šicT*(*xevcov Tpoq Tpaiaov*);

XCI, alt grup, tot în Moesia, cu femei și copii se supun împăratului;

C, o delegație de bastarni și daci pentru tratative cu Traian;

CXVIII, un *pileatus* se închină în genunchi împăratului;

CXXIII, după incendierea propriei lor cetăți (CXIX), suferințele în cetatea asemiătată, mai ales din cauza lipsei de apă (CXX-CX51; inira, p. 177) și retragerea în

fugă a unui grup de daci (CXVII), apare o mulțime de oameni simpli (con-
tiți, pașnici, fără arme; se supuu;

CXXX, o delegație de daci, nobili și oameni de rînd, se închină și în

CXLI, după scena cu sinuciderea unui grup de daci (CXL), apar alții, d
toți nobili, care fac act de supunere;

CLV, după zdrobirea ultimelor rezistențe, fuga și sinuciderea regelui
capturarea multora din aderenții acestuia, scena finală prezintă populația
la casele părăsite, cu vitele și avutul mișcător; este un episod identic la sfî
mului război³³.

Din această sumară „revistă” a icoanelor de pe Columna lui Traian se vede că nicăieri nu apare cea masivă masacrare a populației, acele
ori acțiuni de exterminare sau expulzări în bloc, ce s-au dezlănțuit în im
citorva erudiți moderni: campaniile romane în anii 101/2 și 105/6 nu a
obiectiv exterminarea geto-dacilor; dincontră, poporul lui Decebalus este
în repetate rînduri făcînd act de supunere (deditio), totdeauna a
mență și părintească iertare la generosul învingător, *Optimus Princeps*
proceda și aici după principiul roman și aproape general uman: *parcere sub
după cum în lupte romanii nu pregetau să sfarme orice rezistență: debcll
bos. Reliefulurile columnei traianee simbolizează (ca un fidel document isto
țarea și chiar spiritul de generozitate cu care populația civilă supusă
era întîmpinată de temuții războinici romani, — întrucît nu ar trebui luat
derere ca un element mai important în aceste figurații tendința și preocup
propagandă oficială a politicii romane. în Dacia ca și în alte zone unde a
armatele Romei, se întorceau (după viforul războiului) la viața și munc
bătrîni, copiii, femeile și în general mulțimea mare a poporului care n
acțiunea disperată a fanaticului lor rege, erou și martir, ori au abandon
poate chiar de la început, considerînd inutilă orice rezistență. De altă
momentele tragice și confuze ale prăbușirii statului și puterii militare
geților din arcul carpatic (ascunderea tezaurelor, găsire de romani după ir
lui Bielis), sînt firești scene dramatice de retrageri în dezordine și p
urmăriri în goană și derută (ca dezastrul la trecerea Dunării înnot, X
în alte puncte), cruzimi și masacre în lupte (XXIX, XXXVIII, XL
CXII, CXXII, CXLIIU, CXLIV, CXLV; mulți daci răniți și morți, r
davre și muribunzi daco-geți, foarte rar (XL) ostași romani răniți, d
mort, ca și cum legiunile și auxiliile n-ar fi avut asemenea pierderi),
și incendierea propriilor case și cetăți (CXIX), chinuri îndurate în burg
diate, mai ales din cauza lipsei de apă și chiar moartea de sete : tabloul
grandoare în interiorul cetății principale (CXX—CXXI), unde dacia
zenați bind ultimile picături de apă dintr-un vas prea mic față de
celor însetați, unii căzuți și leșinați de sete, cîțiva morți (supra, p. 172); s
CXL numeroși daci își pun capăt vieții, alții mai „slabi de inger” sînt
de mina compatrioților mai energici³⁴; prăbușirea puterii daco-getice
prin sinuciderea marelui conducător și temut războinic, a regelui De
un moment înainte de a fi prins viu de cavaleria auxiliară romană (CX*

³³ H. Daicoviciu, *Osservazioni intorno alia colonii a Traiana, in Dacia*, N.S. III 1959, interpretează scena finală CLV—CLVI ca reprezentare a acțiunii de evacuare și curățare a populației dacice din zona cetăților dela Costești—Grădiștea Muncelului (Sarrnizegetusa) — Piatra Roșie (la sud de Orăștie), ocupate de trupele romane și ținute în sub control sever.

³⁴ CXL este singura scenă (afară de cea cu moartea lui Decebal, CXLV) de sinucidere care nu se poate vorbi de „i suicidi in massa piu volte raffigurati sulla Colonna Traiana” (afirma A. Alföldi (*DacRom*, p. 15, 22).

Criteri generali ed clemenți r.uovi di studio su legionari ed auxilia, în *Epigraphica*, XXVIII, 1966 (1967), p. 150—155; F. B. Florescu, *Die Trajanssäule*, (voi. I), *Grur,afraqin und Tajtln*, Lucuicți (Editura Academiei) — Bonn, 1969, 160 p., 78 figuri în text, 130 planșe, cu date și schițe tehnice utile, dar cu interpretarea greșită (tendențioasă, chiar diletantică, pe care și-o putea permite un etnograf „arheolcg”-amator [pregătire de bază: medie veterinar], care a făcut același lucru la scenele pe metope și creneluri ale Monumentului triumfal dela Adamclissi; cf. *StCl*, V, 1963, p. 430—437; *ActaMN*, VII, p. 109—124) a tuturor „barbarilor” dușmani ai romnailor ca . . . daco-geți, adică nu numai cei care apar evident ca atare, dar și iazigii, sarmatii, germanii etc. care-luptă contra romanilor în scenele de pe „columnă”. *Inscriptiile Daciei Romane*, I, p. 12 și 16.

sfrîșitul său dramatic considerat în general ca simbol etern al eroismului dacilor, Decebal alege singura cale onorabilă pentru încheierea unei vieți și a luptei sale care a dus la lichidarea statului geto-dacic în zona carpatică sub loviturile armelor romane și apoi la asimilarea populației indigene în romanitatea Imperiului. Prin actul supremei desnădejdi, curmîndu-și firul zilelor cu paloșul înainte de a fi capturat, fanaticul rege erou și martir al dacilor după ce și-a pierdut țara, jDoporul și comorile, a putut salva (în fața puhoiului roman) b singură comoară: libertatea, — spre a nu fi prins viu și tîrit în alaiul triumfal sfrîșind (asemenea lui Iugurtha, Vercingetorix și a multor altora) sugrumat în temnițele Romei. Se vor fi sinucis ori au fugit spre nord și est ori vest mulți dintre frunțașii partidei războinice, anti-romane; dar un întreg popor numeros, plin de forță și vitalitate, nu s-a putut sinucide,²⁶ preferînd să trăiască și nici nu și-a părăsit casele, avutul și glia străveche, pe care nu aveau nici un interes (după capitulare și anexarea teritoriului) și practic nici nu puteau să le distrugă integral romanii, spre a stîrpi fără urmă un întreg popor, după ce-i zdrobiseră forța militară, ocupîndu-i toate burgurile din sud-vestul Transilvaniei, sistemul de fortificații al Sarmizegetusei „regia”: Grădiștea Muncelului, Costești, Banița, Piatra Roșie, ca și cele mai îndepărtate: Căpilna (jud. Alba), Piatra Craivii (jud. Alba), Tilișca (jud. Sibiu) și eventual altele pe care nu le-au descoperit încă arheologii români). Foarte mulți captivi au fost încadrați în armata romană (formații auxiliare de geto-daci; cf. „Auxilia Dacorum”), ori duși ca robi în Italia și în alte zone ale Imperiului.

Situația populației civile geto-dacice în cursul celor două războaie dintre anii 101/2—105/6 și prezența ei în noua provincie se oglindește mai concret, mai plastic în cele două categorii de izvoare documentare analizate pînă aici (literare, epigrafice-numismatice, reliefurile Columnei de la Roma), ca și în logica lucrurilor și în necesitățile firești social-economice.

Concluziile istoriografiei din sec. XIX. înainte de a se cunoaște un material atît de bogat și de variat (mai ales arheologic) și înainte de a exista în judecarea faptelor criterii științifice din ultimele decenii, realitatea supraviețuirii masive a geto-dacilor după anul 106 era acceptată ca un lucru firesc, logic și necesar.

Menționăm din nou cîteva nume de seamă: F. Miklosich, H. Schuchardt, W. Tomaschek, C. Gooss, J. Jung, G. G. Tocilescu (supra, p. 41—46), subliniind că cea mai consistentă și bine conturată argumentare a dat în această problemă istoricul austriac Julius Jung. El a arătat cum alături de coloniștii străini exista populația indigenă, care cu vremea s-a recules după loviturile dure ale sorții; dar sub stăpînirea romană, daco-geții oropsiți nu mai reprezentau o „masă națională”, ci doar o populație ce s-a integrat relativ ușor în armata și viața socială romană sub scutul stăpînirii care-i ocrotea pe ei ca și pe ceilalți supuși ai Imperiului²⁵. „Apoi era oare [se întreba Xenopol cam în aceeași vreme] în interesul romanilor a stîrpi cu totul poporația dacică? Care este valoarea unei cuceriri? Pămîntul și siliștile goale sau poporația ce se mișcă pe ele; ... și în Dacia voim ca romanii să fi alergat ca fiarele însetate de sînge după locuitorii Daciei care veneau în genunchi cu femeii și copiii, plîngînd și cerînd îndurarea

învîgătorilor? Poporul roman era fără îndoială crud; dar cruzimea lui boinică avînd totdeauna un scop și o țintă; nu era setea nesățioasă de unor triburi africane, careucid pentru plăcerea de a ucide”²⁶. Că ideea exterminarea daco-geților nu este de luat în seamă, o arăta limpede un riograf maghiar ardelean în 1888: „popoarele nu se lasă nimicite atît de ele se amestecă și se transformă, nu dispar niciodată integral”²⁷. Să lucrul firesc este că, în teritoriul ocupat și organizat de romani ca provincie, rul populației indigene era mai mic la 106 e.n. decît fusese cu cîteva ani anterior, dar nu e necesar să ne imaginăm o scădere catastrofală în felul cum p lucrurile (insistînd asupra intensității procesului de „colonizare”) un maghiar al Daciei romane (în aceeași vreme); „vechea populație era atît c în urma războaielor singerosae, încît situația a pus pe gînduri chiar și p nii care dealtfel nu se impresionaau prea mult de prăpădirea dușmanilor apoi (cum vededesc recrutările masive în „auxilia Dacorum”), „populația a sporit în deceniile următoare”²⁸. Un specialist de azi în istoria militară observă, pe bună dreptată, că rezultatul cuceririi Daciei de către r fost „subjugarea dacilor”³⁰.

Auxilia Dacorum. Numeroși daco-geți, frunțași ori oameni de rînd, cei care s-au opus cu arma în mînă pînă în ultimele momente ale r dar mai ales „nobilii” au fost capturați și tîriți în robie la Roma și în a ale vastului Imperiu, iar dintre bărbații valizi (în stare să poarte arme vor fi fost „incorporați în armata romană cu arme cu tot” (cum preciza pasaj istoric din Criton—Dydus; *Sargetia*, V, p. 98). Geto-dacii supuși „xați” de romani în 106 au constituit un factor important, forță de²⁹ prin

²⁶ A. D. Xenopol, *IstRom*, I, p. 178 (ed. III, p. 136).

²⁷ „Les peuples ne se laissent pas aneantir aussi brusquement; ils se melangent e former, mais ne disparaissent jamais entierement”, G. Kuun, *Etuâe sur Vorigine des de la Transylvanie*, în *Revue d'EthnographMe*, Paris, 1888, p. 241, demonștrînd mai mult riile logicii cum „les paroles de l'historien Eutrope (VIII 6, 2 Dacia enim diurno bel viris fuerat exhausta) ne signifie pas que Trajan ait exterminé toute la population dac dernier homme; tout porte à croire qu'une partie de la population s'étant réfugié dans les (Daci montibus inhaerent, Plorus) y a pu tres bien rester, uon pas seulement penda cinquant années de la domination romaine, mais aussi apres, durant le regne des G Huns iusqu'à l'arrivee des Hongrois [etc]; sous le regne d'Antoninus Pius (avânt 161 ne se seraient pas revoltes contre leurs maitres, si Trajan les avait tous exterminés 239—240). Sub influența roeslerianismului, G. Knun nu admitea însă romanizarea și pr grării populației daco-getice în provincia Dacia,

²⁸ C. Gooss, *AVSLJ* XII 1874, p. 122 observa că „wir wissen dass durch Trajans Zahl der Dacier sehr gelichten worden war aus dem Berichte Eutrops. Ebenso bele Bild der Trajanssäule, welches eine Auswanderergruppe darstellt, dass einzelne Abtheilun siegten Volkes die alte Heimat verliessen [supra, p. 177]. In der That werden denn in Norden ausserhalb der Provinz mehrfach freie Dacier erwähnt. Dennoch nennt Ptole dacische Stämme” (etc).

²⁹ Kirdly P., *Dacia Provincia Augusti*, II (1894), p. 206 „Trajanus a birodalomnak pai szerzemenyet.a világ minden reszebol parancsolt telepesekkel benepesite\ potolva a reg melyet a veres háboruk annyira megritkrUnak, hogy foltiint meg az ellensegeik edeskeveset torodo romaiaaknak is”; p. 234 „kesobb constatálhatok csapatjaik Africában, dalom majdnem minden provinciájában, mi szaporodást s nem megfogyást igazolja”. D se contrazice, căci între cele două citate, la p. 231 afirmă prezența în toată puterea ei dace la data cuceririi: „ezert maradt meg joformán teljesen erejeben az eredet, mondj lott lakosság — a dák” (etc).

³⁰ J. Szilágyi, *ActaAnt*, II 1954, p. 171 „l'attention de Trajan, chef de l'armee et de genie, se tournait justement, apres la subjugation definitive des Daces, vers l'Orie „cohors I Dacorum — unité nouvelle recrutee parmi ies Daces subjugués” etc.

²⁵ Jung, *RoemRom*, p. 103 „vielmehr gerlieh neben den fremden Coloosten auch die alteinheimische dacische Bevölkerung, die mit der Zeit von den schweren Schicksalsschlägen, die sie betroffen hatteu, sich wieder erholte; aber diese Daker, wenigstens so weit sie uuter romischer Herrschaft standen, waren ebenfalls schon keine nationale Masse mehr: die Zeiteu der Freiheit hatten die Kinder der dacischen Mänuer, die eiuat das Schwert Trajans gefressen hatte, nicht piehr feseheu, sie waren bereits aufgewachsen der Onterthänigkeit gewohnt uad dienten mit Lust im ierre ihrer Besieger

în vasta mașinărie de cucerire și aservire a popoarelor pe care au organizat-o romanii. Majoritatea combatanților geto-daci capturați odată cu lichidarea statului lor național din arcul carpatic au fost încorporați în formațiile cu caracter etnic (național), a uxilia: a) simple unități etnice (miliții), numite mai târziu *Numeri*, de „Daci” sau „Getae”; b) *alae* și *cohortes Dacorum*, formate sub Ulpius Traianus („Ulpi”) ori mai târziu, sub Aelius Hadrianus (117—138, „Aelia”) și sub Marcus Aurelius (161—180, „Aurelia”), din aceeași populație indigenă daco-getică, rămasă în interiorul provinciei carpto-dunărene. În cursul sec. II și mai ales III, cu numele gentiliciu „Aurelius”, după împăratul Marcus Aurelius Antoninus zis „Caracalla”, care la 212 e.n. a dat cetățenia romană unui mare număr de străini (*peregrini* din provincii) mulți daci sînt recrutați individual în unitățile staționate în Dacia, dintre care unii în auxilia de aici erau transferați („vârșați”) în formațiile de *equites singulares* la Roma, iar alții (din legiunile Daciei) în cohortele pretoriene. Exemple nu sînt prea numeroase (dar semnificative), în atestări epigrafice înafara Daciei, la Roma sau în provincii, unde militarii geto-daci au ajuns chiar și la situații mai înalte în ierarhia armatei și deci la poziții social-materiale importante. Se menționează călărași daci în *ala Gallorum* (CIL, VI 3191), *ala Illyricorum* (cu garnizoana la Brincovenesti, jud. Mureș, CIL, VI 3234) și *ala Hispanorum Campagonum* (la Micia, Vețel, jud. Hunedoara, CIL, VI 3228), trecuți între *equites singulares*; legionari din XIII Gemina trecuți între *praetorieni* (CIL, VI 2425, XIII 6824) etc., ca și în alte formații ale armatei romane: legiuni, flote, auxilia etc.; în atestările epigrafice sînt cazuri izolate și informații discontinue în ce privește precizarea „naționalității (natione)” geto-dace; dar ele trebuie să fi fost mult mai numeroase sporind desigur în viitor (cf. broșura noastră *Daco-geții în Imperiul roman, înafara provinciei Dacia*, București, Edit. Acad., 1980).

Triburi (etnonime) daeo-tjetice în provincia hărăzită și organizată de împăratul Ulpius Traianus amintește geograful Ptolemeu (III 8, 3, ed. C. Muller, Paris, 1883, I, p. 444), din vest spre est și nord-sud (trei grupe de cîte cinci) cele 15 „popoare” ale Daciei

ĀvarpTOI	Tevpiexoi.	KotSToficjXOI.
	PccrotKijvsios.	Kavxo(s) 7j ye i eu
Bnitpoi	DOupiSoanpeioi	KoT-^veioi
	iloTovAocrrjveioi.	S'ljvSLOi.
	KEi« (e)j6CK	

Potrivit acestei grupări simetrice-șablon, s-au făcut încercări de a repara-tiza „semințiile” (din care poate multe vor fi fost aceleași cu unele „Dacorum gentes” de care vorbește Octavianus Augustus), și localizarea lor asupra actualului teritoriu românesc³¹; dar rezultatele sînt în majoritate problematice, dată fiind larga aproximație a indicațiilor geografului antic și lipsa altor elemente

informative despre cele mai multe dintre semințiile geto-dacice. În le-numele lor, s-a observat mai demult³² că din cele 15 „triburi” nume-etnica propriu-zise: *Anartoi*, *Teurisci*, *Coistobocoi*, *Biephoi*, *Keiageisoi*, *higoi*, iar din acestea primele două (*Anarti*, *Teurisci*) sînt populații încît ar rămîne în cuprinsul provinciei carpatice numai patru nume-dacice în sens propriu, etnonime. Dar nici numele acestora nu este asigurat: în afară de *Coistobocoi*, cunoscuți din numeroase izvoare literare epigrafice³³, celelalte nume nu prezintă garanții de autenticitate (în ce forma, fonetismul) în manuscrisele ptolemeice. Astfel, din considerente *Biephoi* și *Piepheigoi* fac impresia unor forme corupte (aspirată -ph-traco-dacică), iar lipsa de analogii ori criterii sigure de ordin fonetic și logic nu permite a se afirma ceva sigur. Dar nici al patrulea, *Keiageisoi*, sigur autentic în atare formă, din cauza diftongilor, respectiv a hiatusului a fi obișnuite în resturile lingvistice și onomastice traco-dace), iar cele 7 manuscrise (*Kiāgeisoi*, *Keiagisai*, *Kiagisoi*, *Kiaginsoi*, *Keiaginsoi*, etc.) nu aduc multă lumină pentru reconstruirea formei genuine a numelui rezultă nici din vreo analogie ori un criteriu etimologic. S-ar putea, totuși, un derivat cu sufixul -ensi- din categoria a doua, majoritară: *Albocensiovensioi*, *Cauco(s)ensioi*, *Cotensioi*, *Potulatsensioi*, *Predavensioi*, *Ratacensioi*, -sensioi, derivate de tip roman al numelor de localități: *Buridava*, *Potula*, *Salda(e)* etc., cu sufixul derivativ latinesc -ensi-, de Ptolemeu și în alte zone tracice. Era un sistem al denumirii diferitelor centre, „capitale” de ținuturi sau „țări”: *Albocenses* = „dacia din Buridavenses” = „dacia din Buridava” etc.³⁴. Prevalenta unui sistem de denumiri intrucît corespunde unei reale situații social-demografice, trebuie să aibă o semnificație cultural-politică deocamdată necunoscută, indiferent chiar dacă se referă la stările de după cucerirea romană (anul 106), ori exclusiv (ceea ce e verosimil) la Dacia liberă anterior acestei date. Oricum, menționarea de către geograful alexandrin (la mijlocul sec. II) a unor populații cu nume de grupuri de locuitori daco-geți, resturi din poporul dacic, cum a recunoscut cu opt decenii în urmă Tomaschek, iar la 1936 (după el și fără a-l conștientiza) chiar unul din cei mai înverșunați tăgăduitori ai continuității dacice și de azi, A. Alföldi.

Tomaschek, *Thr.*, I, p. 105 „der Pinax des Ptolemäus, der die Dakien darstellt, zeigt uns neben neuen rSmischen Kastellanlagen, eine Reihe von Stämmen (-dava) aus der dakischen Zeit, so wie einige Reste der dakischen Stämme, nämlich aus den drei Reihen von 'Volkerschaften' welche Ptolemäus verzeichnet, die nach Ortschaften benannten herausnehmen (Buridavensioi, Potulatsensioi, Saldensioi etc), ferner die fremden Anartoi und Teurisci, welche beim Binbruch der Jazygen ins dakische Nordland waren verschlagen worden, nur noch drei Stämme übrig: Biephi, Keiageisi und Piephigi; ... die Nomen sind echt dakisch; also haben sich hier am längsten dakische Volksreste erhalten. Prin urmare, Tomaschek consideră că Ptolemeu, prezentind situația din Dacia

³² *RE*, IV (1901), 1950 (Brandis).

³³ Frațiunea costobocică a dacilor liberi, care au făcut incursiuni și au avut relații cu romanii: I. I. Russu, *Dacia*, III 1959, p. 341-352; Em. Popescu, *StCl*, VI 1964, p. 192-193; I. I. Russu, *StCl*, VI 1964, p. 252, cu bibliografia mai veche.

³⁴ „Viele angebliche Stämme sind einfach Stadtbewohner: *P(u)redavensioi* A d = *Albocenses*, *Saldensioi* A e = *Sallis*, *Potulatsensioi*, A e = *Paloda* A d. etc”, Gudm. Schiitt *für deutsches Altertum*, XLI 1916, p. 24. Dar identificări ca *P(u)redavensioi* = *Buridavensioi* = *Paloda* nu sînt verosimile, ca multe altele de același fel propuse de către eruditi

³¹ C. Gooss, *A VSL*, XIII 1876, p. 462-464; C. Muller, *loc. cit.* și *Ptol. Geogr. Europae*, tab. 1 (1901), p. 18; Borovszky S., *A dákok* (1883), p. 25-26; Tomaschek, *Thr.*, I (SBAW, 128, 1893), p. 105; Pärvan, *Getica*, p. 248-250.

cu localitățile vechi și cu cele noi, amintește ca locuitori „einige Reste der dakischen Stämme”, din care numai *Biēphī*, *Keiagisi* și *Piephigi* sînt etnonime propriu-zise și „triburi dacice”, dar locuind probabil în afara teritoriului de colonizare romană a provinciei carpatice. „Ptolemeu cunoaște faza cea mai veche a provinciei romane, imediat după cucerire”, cum releva Pârvan (*Getica*, p. 250—251), care însă (în privința populației) preciza că geograful alexandrin „înșiră popoarele Daciei *preromane*”. Precum se știe, datele lui Ptolemeu se bazează pe opera geografică a lui Marinus din Tyros, redactată după înfrîngerea regelui Decebalus și anexarea Daciei carpatice la Imperiu de către Ulpius Traianus în a. 106 (*RE*, XIV 1786, Honigmann). Listele de localități (orașe mai de seamă) din Dacia (Ptolem., III 8,4) conțin și nume romane, *Ulpianum*, *Salinae*, *Praetoria Augusta*, *Angustiae*, *Pirum* (cf. infra, p. 183), respectiv traduceri în grecește (*Hydata* = „Aqua”, *Zeugma*, *Phrateriat*). Ar rămîne a cerceta și stabili intrucît cele 15 nume de triburi („popoare”) se raportează exclusiv la situația etnică și demografică a Daciei libere (preromane), fiind o simplă reminiscență („tradiție” istorică-documentară ce nu s-ar mai potrivi cu realitățile demografice ale provinciei romane, adică niște date anacronice), cum ar fi dispuși să admită campionii teoriei despre „exterminarea, deportarea și evacuarea” populației autohtone geto-dace a țării la anul 106. N. Gostar, în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 265—269.

Informațiile lui Ptolemeu despre locuitorii Daciei sînt nu numai redactate după anul 106, dar se și referă la o situație de după organizarea provinciei Dacia, adică din sec. II. S-a emis ipoteza că — din cauza lipsei unei mențiuni despre Colonia Dlpia Traiana Dacica, fiind de altfel înșirate cam puține toponime romane (care puteau fi date unor localități chiar și „în cursul unei campanii militare”) — descrierea ptolemeică ar fi de prin anii 103—105 e.n., după cercetătorul maghiar³⁵; dar nu este necesară o „restrîngere” atît de rigidă, „la anii 103—105”, căci în primul rînd anul 106/7 este obligator ca limită de jos (post quem : ocuparea și organizarea întregii provincii romane Dacia), după care au fost numite de romani în centrul Daciei ardelene localități ca *Salinae* (Tîrioara—Ocna Mureșului) ori *Angustia*, la Brețcu în estul Daciei ș.a. De altă parte nici anul morții lui Ulpius Traianus (117) nu poate fi depășit, căci după acesta (sub Aelius Hadrianus) hotarele provinciei carpatice se restrîng pe liniile „clasice” în forma cum le cunoaștem timp de un veac și jumătate. De preferat deci pentru redactarea versiunii despre Dacia păstrată de geograful Ptolemeu primul deceniu al provinciei, anul 106—117, cînd încă subzista ocupată de trupele romane (kg. IV Flavia ș.a.) capitala Daciei (*Zermizegetusa regia*) lui Decebal, iar Colonia Ulpia Traiana încă nu se ridicase la rangul de mare „capitală” a provinciei, nit primise supra-numele de *Sarmizegetusa* ce pare că i-a fost atribuit numai sub Aelius Hadrianus³⁶, dar triburile daco-getice. apucaseră a fi numite eu forme de „ethnika-demotika” avînd sufixe romane —*ensioi* (*ensi*), cum apar jumătate din „etniile” daco-romane în tabelul ptolemeic. Aceste popoare (sau populații) din sec. I—II e.n. nu par să fi fost triburi gentilice (în sensul de unități populare legate exclusiv prin înrudiri de sînge tradiționale), ci mai curînd formații de caracter teritorial, legate prin situații și interese economice și social-politice,

³⁵ „Seine (Ptolemaios) Quelle war vrohl auch hier Marinos von Tyros. Die Umgrenzung der Nachbarprovinz Dakien (III 8) <entspricht nicht den Grenzen des Trajanischen Dakiens, das viel kleiner war als bei Ptol. angegeben (cf. SCIV, VIII 1957, S. 216, Fig. 1). In Dakien werden bei Ptol. keine Legionen genannt, obwohl diese bei ihm immer angegeben werden; Sarmizegetusa wird <nkoniglich > genannt, obwohl es doch Colonia Ulpia Traiana Dacica hätte genannt werden sollen. Romische Ortsnamen hat Ptol. in Dakien nur wenige (Ulpianum, Praetoria Augusta, Angustia, Salinae, Aquae — lauter Namen, die auch bei seinem peldzug gegeben werden konnten). Die Beschreibung Dakiens diirfte daher etwa auf die Jahre 103—105 zuruickgehen. Die Beschreibung Mesiens bei Ptol. wird auf die Jahre um 110 datiert: Pluss, *RE*, XIV, 2353”, A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation in der romischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, p. 9.

³⁶ Cf. *Sarmizegetusa, capitala daco-getilor*, în *RIR*, XIV 1944, p. 397-398; *Apulum*, IX 1971, p. 305-320 (Condita colonia Dacica, N. Gostar); *ActaMN*, XIII 1976, p. 99-1CS (Pl. Wolff),

un fel de „civitates peregrinae” (cunoscute și în alte provincii). O cercetare comparativă mai detaliată (cu eventuale noi elemente documentare) este necesară și aici, date fiind implicațiile social-istorice ale informațiilor geografului alexandrin cu privire la situația locuitorilor Daciei romane.³⁷

Toponimia Daciei romane. Caracteristic și profund semnificativ din punct de vedere social-istoric, pentru continuitatea vieții populare în această regiune, așezări este menținerea întregii toponimii a Daciei, preluată și păstrată de coloniștii romani, fapt relevat încă din sec. XIX (Gooss, Tocilescu, Xenopol). Toponimia provinciei carpato-danubiene era deosebit de bogată, prevăzută cu chip firesc și necesar elementele indigene, geto-dacice : nume de „orașe” din care însă majoritatea rămîn deocamdată necunoscute ca localizări³⁸. Dacă în regiunile înșirate aici toate localitățile menționate de geograful Ptolemeu ori în regiunile înșirate aici, la care se adaugă hidronimele (*Marisia*—Mureș, *Aluta*—Olt, *Samus*—Suceava ș.a. ; cf. harta Daciei romane), preluate de autorități și de coloniști și cunoscute de toată lumea; cele mai importante: *Apulum* (Alba Iulia), *Vărădia*, jud. Caraș-Severin), *Dierna* (Orșova), *Drubeta* (Turnu Severin), *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara), *Napoca* (Cluj), *Porolissum* (Moigrad, jud. Bistrița-Năsăud), *Potaissa* (Turda), *Sucidava* (Celeiu, jud. Olt), *Romula* numele roman al orașului *Malva*, în Dacia Malvensis etc.; alte localități (cu situație necunoscută pe teren) menționate în documentele epigrafice ieșite la lumină în ultimul deceniu: *Darnithith*— în diploma militară din anul 106 (localitatea din jurul căreia unde a fost dat decretul imperial; *Inscriptiile Daciei romane*, I, 1975, p. 6), *Ranisstorum*, cartierul general al comandamentului roman în același an (106) (cf. *RE*, VII, 1970, p. 511—515). Bste sigur că pretutindeni localitatea nouă, organizată și se suprapunea peste cea geto-dacică; uneori era alături la oarecare distanță chiar la cîtiva km ; dar, chiar în asemenea condiții și cu unele nepotriviri topografice (de ex. *Porolissum* roman — așezarea dacică cu necropolă pe dealul cînat „Măgura”), preluarea și păstrarea toponimiei daco-getice de către stăpînitorii trupele și imigrații romani postulează în chip firesc și necesar un contact direct între vechii locuitorii și noii ocupanți împreună cu imigrații, adițională tența populației locale în „orașele” și mai ales în satele ei, peste sașii care s-au fixat (în cele mai multe cazuri) caștrele și noile orașe organizate de romani după formele și în condițiile topografice și urbanistice aduse din alte părți și din Italia. Toponimele noi, romane, sînt relativ puține, izolate: *Ulpia Traiana*, *Aquae*, *Salinae*, *Romula* (vechea *Malva* getică), *Alba Iulia* etc. Din punct de vedere social-etnic și demografic, pentru permanența elementului indigen geto-dacic, fenomenul transmiterii toponimiei dela un regim de populație la alta este una din cele mai importante probe ale continuității, integrității și procesului de integrare a vechii populații în noul cadru politic-administrativ al provinciei carpatice.

Materialul arheologic în provincia Dacia, care a început a fi cunoscut și diferențiat, înțeles și pus la contribuție corect abia în ultimele 2—3 decenii (de la marea operă a lui Vasile Pârvan și a școlii lui), confirmă de asemenea prezența și activitatea autohtonilor pe întreg cuprinsul zonei

³⁷ Despre geografia lui Claudius Ptolemaeus : *RE*, X 2061—2100 (Kubitschek) ; XIV 1 (Honigmann) ; *RE*, S. IV, 654-670 (Gisinger), S. X (1983), 630-833 (E. Polascheki) ; XI 1947, p. 398-402.

³⁸ Cf. și Pârvan, *Getica*, p. 258—273: tabele de toponime după sursele documentare care se bazează, analizate și discutate din punct de vedere topo- și geografic, ca și filologic

de romani și supuse direct romanizării. Resturile arheologice nescrise (mai ales ceramică, inventar funerar, bijuterii etc), ca și așezările locuite de autohtoni și de „romani”, cu materiale mixte, încă „vorbesc” un limbaj (dificil numai la prima vedere), destul de clar și precis în sensul că există în acest spațiu daco-getic o lungă tradiție de viață și civilizație materială, cu forme de veche dată ce s-au perpetuat și sub ocupația romană, ca și după evacuarea oficială a provinciei carpatice. Continuitatea unei populații dacice (mai ales rustice, agricole și păstorești, în parte de meșteșugari), în epoca romană a Daciei, chiar cu unele deplasări limitate (din punctele ori zonele evacuate unde s-au ridicat castru și orașe romane) este deplin dovedită și de materiale arheologice, fie piese izolate, fie grupe din așezările rurale ale provinciei, — care au fost reexaminare de lucrările publicate în ultimii ani, cu deosebire în studiul despre „permanența dacilor în Dacia romană cum rezultă din arheologie” și în monografia *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*³², ca și în monografia arheologică despre Soporu de Cimpie; din aceste lucrări mai ample sînt reproduse aici cîteva date și concluzii principale, adăugînd unele noi descoperiri, cu indicațiile bibliografice.

Vestigiile arheologice care dovedesc prezența activă a autohtonilor pe teritoriul provinciei romane au fost găsite în numeroase locuri și diferite forme, astfel:

a) Așezări rurale de ex.: Ceruatu de Jos (jud. Covasna), Ciunga (jud. Alba), Cristești (jud. Mureș), Lechința de Mureș (jud. Mureș), Medișoru Mare, Mugeni (jud. Harghita), Obreja (jud. Alba; *ActaMN*, VIII 1971, p. 135-159), Sava (jud. Cluj), Sebeș (jud. Alba), Sf. Gheorghe (jud. Mureș), Sic (jud. Cluj), Cașolt (jud. Sibiu), Noșlac-Vama Seacă, punctul „Șurnughiu” (jud. Alba; I. Mitrofan, 1964); Cinciș (jud. Hunedoara)³³, Ocna Sibiului (jud. Sibiu)³⁴ ș.a.; din teritoriul Olteniei (Dacia Inferior) de menționat deocamdată numai Buridava-Stolniceni și Arutela-Bivolari³⁵; G. Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, Craiova, 1976, p. 220—221;

b) Cimitire sau morminte de incinerare izolate: Apulum (Alba Iulia), Briu (jud. Sibiu), Calbor (jud. Brașov), Cașolt, Cinciș, Ighiu (jud. Alba), Lechința de Mureș, Morești, Sighișoara, Soporu de Cimpie și Iacobeni (jud. Uuj)³⁶, Zlatna (Ampelum, jud. Alba) etc, Locusteni (Dolj), G. Popilian, *Necropola daco-romană Locusteni*, Craiova, 1980, ș.a.

c) în castru romane ale trupelor auxiliare sau așezările civile dependente: Bologa (jud. Cluj, *ActaMN*, VI, p. 503-507; *Apulum*, XV 1977, p. 183-185), Brețcu (jud. Covasna), Buciumi (jud. Sălaj, *SCIV*, XXI 1970, p. 299—310 ș.a.), Bumbești (jud. Gorj), Comalău (jud. Covasna), Gilău (jud. Cluj), Mehădia (jud. Caraș-Severin), Orheiu Bistriței, Porolissum, Rîșnov, Sărățeni (jud. Mureș), Vărădia (jud. Caraș-Severin), Vețel-Micia ș.a.

d) în orașe romane: Napoca (Cluj), Potaissa (Turda) etc.

³² D. Protase, în *JRevUHist*, III 1964, p. 193—211; *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, București, 1966, p. 15—84, cu amplă bibliografie, din care ar fi de menționat: I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *SCȘCluj*, 1955 [1956], p. 127—153; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 9—35; M. Macrea, în *Dacia*, I 1957 [1958], p. 205-220; *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 256-269; I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, 220 p.

³³ O. Floca, *Villa rustica și necropola daco-romană la Cinciș*, în *ActaMN*, II 1965, p. 163—192.

³⁴ D. Protase, *O așezare dacică din epoca romană la Ocna Sibiului*, în *Apulum*, VII 1968, p. 229-239.

³⁵ Buridava (la Stolniceni, jud. Vilcea), D. Tudor, *Depozitul de vase dacice și romane dela Stolniceni*, în *SCIV*, XVIII 1867, p. 655-660; XIX 1868, p. 149-157; la Arutela (Poiana Bivolăriei, la Cozia-Călrînănești, jud. Vilcea), sub castrul roman există o așezare daco-getică, *SCIV*, XIX 1968, p. 686.

³⁶ D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cimpie*, București, 1976 (Biblioteca de Arheologie, XXVII).

Criteriul principal care a servit și servește încă pentru identificarea precisă, concretă a daco-geților prin arheologie (ca pe un element etnic din imigrația veniți „ex toto orbe Romano”, Eutr.) este oferit de prezența în ter-provincie romană a unor elemente de cultură materială continuate din oada cînd Dacia fusese independentă, elemente net deosebite de noile forme de viață aduse de romani.

Ceramica fabricată în Dacia (în afară de cea fină din import) se vede din punctul de vedere ce ne interesează aici, sub două aspecte: a) olărie-*getică* lucrată cu mîna și păstrînd în general ornamentația cu formele arhaice de cuceririi romane; b) olăria de factură *romană*, lucrată la roată, în compoziție o parte însemnată era ocupată de produsele indigene mai vechi, unele nuanțe deosebitoare față de alte zone provinciale.

Ceramica dacică rudimentară³⁷, lucrată cu mîna, se menține în Dacia începînd din Latene-ul dacic tirziu. Formele cunoscute cu siguranță sînt puțin, dar farfuria de aspect tipic, oala fără torți, de formă obișnuită sau bitronconică, urcioare fără torți și cu burta ușor proeminentă ... Cu toate că persistența lor elementelor daco-getice (briul împletit, alveolat sau incizat, proeminențe rotunde, largi, incizii sau alveole pe marginea vasului, linia simplă sau ondulată, brad etc), combinarea și frecvența lor acum apare ceva mai puțin intensă, se spune că ceramica dacică a provinciei romane rămîne aproape neschimbată, se poate vorbi de schimbări mici, acestea rezidă în scăderea numărului de vase și în simplificarea ornamentației. Ceramica dacică de care este vorba, fără coș, în ceramica romană provincială, a persistat în mediul rural al provinciei în perioada dominației romane. Este găsită în castru și în așezări și în zone de incinerare, asociată în același strat de cultură sau chiar în interiorul aceluiași cu ceramica de factură romană. Amestecul acestor două feluri de ceramică a dat naștere la data olăriei primitive daco-getică în perioada romană, excluzînd astfel posibilitatea ca ea să aparțină cronologic sau stratigrafic epocii dacice. Se pare că această ceramică produsă exclusiv al industriei rurale, casnică prin excelență, de către mîna din mediul rustic sau de țărani înșiși, pentru nevoile și uzul lor particular. Numai astfel s-ar putea explica absența sau apariția ei cu totul accidentală, în zonele urbane, unde erau întreprinse produse romane de calitate bună, făcute de olărie specializate. Ceramica dacică fină apare rar în epoca romană.

Prezența olăriei dacice alături de cea romană provincială în castru și în așezări civile, ca și în cimitire, nu poate să aibă decît o singură semnificație: tinuțarea vieții oamenilor care au făcut și folosit olăria respectivă, tocmai populația autohtonă, sub dominația romană.

Locuințele daco-geților au putut fi identificate în săpăturile arheologice din ultima vreme (Cristești, Cașolt, Obreja: locuințe de suprafață construite din piatră; la Iernut-Sf. Gheorghe: colibe sau bordeie adîncite în pînă în fel ca și în alte puncte).

Elementul de continuitate sub ocupația romană (în măsura cît este sesizat pe cale arheologică) este saturația, cu toate formele materializate și tradiționale, cam sărăcicioase, dar intense și conservative³⁸. Apariția și identifica și preciza ce a izbutit viața urbană să absorbe din lumina dat fiind că totul se ascunde sub amprenta și eticheta romană; dar doielnic că orașele romane au asimilat în proporții mari (încă necomplet) elemente etnice din mediul rustic al teritoriului provincial. — Elementul de continuitate se constată în interiorul provinciei romane, nu numai în felul

³⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1969.

³⁸ D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, în *ActaMN*, X 1970, p. 505-511; I. Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară*, în *ActaMN*, X 1970, p. 505-511; I. Mitrofan, *Villae rusticae în Dacia Superioară*, în *ActaMN*, X 1970, p. 505-511; XI 1974, p. 41—58; *In memoriam C. Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 245—256.

ci și în unelte de producție, îmbrăcăminte, obiecte de podoabă, cimitire și rituri funerare (cf. *Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung in romischen Dazien* (2.-3. Jh.), D. Protase, în *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, Berlin—New York, II/6, 1977, p. 990—1015).

Concluzia generală a aceluiași arheolog clujean este în esență: „ducând o viață patriarhală, lipsită de fast, dar fără să fie refractară la inovații și la progresul social al epocii, masele populare băștinașe trăiau prin sate, în case modeste de lemn sau de palisadă cu lipitură de lut, în colibe și bordee. Populația săracă indigenă își câștiga existența mai întâi din plugărie, creșterea vitelor și anumite meserii, iar în zona Munților Apuseni ea muncea alături de colonii illyro-dalmatini în exploatarea minelor de aur; la fel în minele de fier (Ghelar, Teliuc) etc. Populația dacică a păstrat cităva vreme după cucerirea romană vechile ei unelte, mai ales în agricultură, dar în general ea și-a însușit noile unelte de producție mai bune și mai ieftine aduse de romani în Dacia. Autohtonii, oamenii liberi sau reduși în sclavie, mai ales în primele decenii ale dominației romane, au trebuit să fie folosiți în construcțiile de castre și alte lucrări de corvezi la garnizoanele romane [cf. infra, p. 188]. Astfel, ei au intrat în contact direct cu ostașii romani din canabae și cu familiile lor; prezența produselor ceramice autohtone tipice, semnalate frecvent în castrele auxiliilor, aduc dovada materială despre acest lucru ...” (D. Protase, *Problema continuității*, p. 200).

Elementele geto-dace în inscripții sînt puține, de caracter echivoc, cum s-a observat demult verificîndu-se prin examinarea mai riguroasă a întregului material epigrafic. Între antroponimele de tip tracic în Dacia romană, majoritatea par să fie purtate de traci și moesi imigrați din sudul Dunării; dat fiindcă deocamdată foarte greu se poate stabili care sînt daco-geții cu nume proprii neromane în provincie, toate numele traco-getice au fost grupate într-un singur tabel⁴⁴. Raritatea elementelor indigene geto-dace evidente în inscripțiile provinciei (cel puțin comparativ cu cele din afară) se explică în primul rînd prin fenomenul romanizării lor rapide exprimat în schimbarea numelor de persoană „barbare” cu nume curat romane. Dar cauza care va fi făcut să lipsească în așa măsură elementele autohtone din monumentele epigrafice romane (și chiar din plastica locală) este faptul că în marea lor majoritate dacii continuau să-și ducă traiul (alături de strălucirea vieții urbane a civilizației importate și de impresionanta desfășurare de forțe militare din cetățile legiunilor și ale auxiliilor) mai mult în formele patriarhale de viață rustică, plugărească și pastorală, din care au rămas prea puține urme documentare durabile, fie resturi arheologice, fie reprezentări figurate cum sînt scenele de la sfîrșitul războaielor daco-romane pe Columna lui Traianus la Roma (supra, p. 175'—178). Lipsa din documentele epigrafice și poate în mare măsură din însuși cadrul vieții orășenești a Daciei romane nu constituie însă o dovadă că marea masă a populației autohtone geto-dace ar fi putut trăi în izolare față de mediul roman; se poate presupune totuși că ea a fost ținută de la început într-o situație de inferioritate într-un regim roman ceva mai aspru decît în alte provincii, cel puțin în primele decenii ale ocupației, iar calitatea de „geto-dac” și antroponimele autohtone nu constituiau vreun titlu de mîndrie pe care localnicii să mai caute a-l exprima în inscripții și documente destinate „publicului” roman și posterității. Este absolut necesar a admite fenomenul simbiozei și al sintezei culturale, lingvistice și social-etnice între autohtoni (la care se adăugau traco-moesii înrudiți

din sud, mai ales militari și familiile lor) și superstratul roman, acesta putînd fi luat în majoritatea cazurilor numai în sensul limbii și al numelui „nus”, atît în provinciile traco-getice din dreapta Dunării, cît și în zona

în ce privește cultele religioase indigene, documentarea este deficicientă, corespunzînd unei situații reale: din vechea religie politeistă niană a geto-dacilor⁴⁷ nu s-au putut identifica pentru perioada ocupației pînă acum urme epigrafice sau gliptice sigure și deplin concludente, doar de vreo eventuală „interpretatio Romana” a unor zei și demoni (ori elemente din cultele lor), care să se ascundă sub denumiri romane, *Placida*, *Diana Mellifica*, ori *Liber-Libera*, *Dacia*, *Genius Daciae* etc., preconizat recent⁴⁸.

Ca o concluzie generală și hotărîtoare, scoasă din analiza materială documentară în ansamblu și din considerațiile de mai sus, poate fi reținut că se constată prin numeroase dovezi directe și absolute existența și continuitatea populației indigene geto-dace în Dacia cucerită și ca provincie în anul 106, la fel ca în Moesia și Tracia, ori în Dalmația deosebirea însă că puțința documentării ei este variată în cele trei spații carpato-balcanic și dunărean.

Un alt fapt de natură social-economică (neatestat, în chip firesc de material documentar scris ori de cel arheologic), care arată și postulează în continuare prezența populației indigene daco-getice în provincia carpatică locuitorii autohtoni aserviți de cuceritorii romani erau (la fel ca în alte provincii) principalul factor de muncă în procesul de producție, alături de sclavii deoparte pentru marile lucrări publice mai ales de construcții: șosele pietruite, castre, apeducte, temple, amfiteatre ș.a., ridicate în scurtă vreme și de muncă siuni de către noua stăpînire, întreținute (reparate) apoi cu regularitate și în parte, pentru exploatarea miniere, agricole, forestiere etc. în provincie, imense bogății naturale au fost stoarse sistematic, cu cea mai avansată tehnică timpului de cei mai dibaci organizatori ai lumii antice, romanii. Muncă și brute (ca: tăiatul pietrii, căratul cu brațele și carele, săpatul pînă la tăiatul lemnului ș.a.) erau desigur executate nu de stăpînii romani, dar de rarii ori coloniștii oameni de afaceri și „de bani gata”, ci de localnicii serbie în cea mai mare parte, fără drepturi, majoritatea expropriată în țara lor țară strămoșească; ei trebuie să fi îndeplinit cele mai multe munci supravegherea militară și administrativă romană. Adevărat că (precum în deobște) Dacia ocupată a fost din primii ani colonizată intens de urmasii lui Titus „*colendas copiae hominum ex toto orbe Romano*”, aduse aici „ad agros colendas” (cum rezuma pregnant celebrul pasaj din Eutr. VIII 6, 2) complexă, de durată); erau oameni de obîrșii și condiții foarte variate manifestă peste tot în numeroasele inscripții și monumente cu nume de provincie și înafara. Dar aceste elemente externe și de colonizare, mai ales înșeni iubitori de fast și eternizare epigrafică⁴⁹, erau meseriași, tehnicieni, negustori, funcționari, controlori sau alți agenți ai aparatului birocratic ori militari (veterani), pensionari etc., în general oameni cu situație protejată stăpînirii, în majoritate cu pretenții și care nu erau veniți în

⁴⁴ AISC, V 1949, p. 61-139 „religia geto-dacilor”.

⁴⁷ N. Gostar, *Culte autohtone în Dacia romană*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Iași, II 1965 [1966], p. 237-253.

⁴⁸ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romana*, București, IJO/.

⁴⁹ Expresia este a lui V. Părvan, *Getica*, p. 272.

robotnici la lucrările fizice grele. Minerii — majoritatea, se pare, illyri dalmatini (*Pirustae*) și panoni — trebuie să fi fost mai mult tehnicieni, meșteri, nu salariori sau hamali la carierele de piatră, marmură, metale ori sare, la lucrările și construcțiile publice ori în agricultură și creșterea vitelor.

Bine a întrezărit și formulat asemenea realitate social-economică, impresionat de mulțimea și grandioarea construcțiilor romane (necesitind multe și vânjoase brațe de muncă, multă sudoare), în legătură cu vastele ruine ale castrului Potaissa, scriitorul erudit ardelean-secui Orbân B. (1829—1890) în cartea sa măiastră, celebra monografie istorică a orașului și teritoriului Turzii; descriind carierele de piatră ale orașului roman (la est de intrarea în prăpastia numită „Cheile Turzii”), el spune: „lingă izvoarele minunate de la începutul văii Pordeiu (Pârde) exista o așezare muncitorească a romanilor (vicus), unde sub supravegherea conducătorilor de lucrări și a legionarilor romani, robii daci tăiau piatra, făceau cărămizile și vasele pentru ca stăpînii lor să poată construi cetăți de unde să-i țină în friu” și adaugă „întruatîta românii noștri în calitate de urmași ai dacilor, cu drept cuvînt pot să revendice din minunatele construcții ale Romei — dar nu din partea de laudă, ci din cea de umilință”⁶¹.

Categorică, lipsită de echivoc, concluzia despre ființarea și permanența unei populații autohtone traco-dace destul de numeroase între hotarele Daciei traianee formează cea dintîi premisă necesară pentru explicarea și înțelegerea structurilor și dezvoltării social-istorice a acestei provincii de margine, ca și pentru justificarea fenomenului romanității, a dăinuirii românismului pe ambele maluri ale Dunării inferioare pînă în zilele noastre. Documentele istorice, epigrafice și arheologice contemporane vorbind un limbaj clar și precis, avîndu-și semnificația lor deosebită și profundă, specifică, nu pot fi răstălmăcite ori ignorate prin trucaje propagandistice și demagogice, spre a dovedi vechi aserțiuni din perioada romantismului precum ale lui Petru Maior (supra, p. 39, 169) și Roesler (supra, p. 160) cu aderenții lui că „dacii au fost exterminați și eliminați din provincia romană (etc.)”; față de limpezimea și consensul deplin al documentelor în ansamblu este inutil a combate cu alte argumente unele formulări, drastice dar fără conținut, ca „Ausrottung; blutiges Vernichtungswerk” ș.a.

Dacii liberi în perioada 106—271. Cucerirea și anexarea Daciei lui Decebal (sau poate mai precis: a zonei centrale a fostului regat geto-dacic) nu însemna supunerea tuturor triburilor traco-getice de la nordul Dunării și din arcul carpatic; o mare parte dintre acestea (poate mai multe decît cele înglobate între hotarele provinciei traianee) au continuat să trăiască în libertate dincolo de limesul nordic, răsăritean ori vestic ale provinciei romane: geto-dacii și tracii liberi septentrionali (*Costoboci, Carpi, Biessi, Arsietai* etc.). Dacii liberi sînt numiți și „mărginași”, vecini cu provincia, cunoscuți pentru acțiunile lor războinice în cursul sec. II—III, ceilalți tracii și în sec. IV, mai ales în legătură cu istoria Daciei romane și a Moesiei Inferior. În sec. II—III sînt menționate

⁶¹ „... ezen kobányak es teglavetodek sokkal tdvolabbra estek Potaissától, hogysem a rriuu-kások onnan naponta kijárhattak volna s így igen valoszini azon folteves, hog' a Pârde-patak fejenel felbuzgo gydnyorii források koriil a róinaiaknak munkástelepe (vicus) letezett, hol romai munkavezetok es romai legionariusok felvigyelete alatt a dák rabszolgák kovet faragtak, teglát, edenyeket keszitettek a vegre, hogy az 6k főkken tartására uraik várát epitsenek. Punyiberi a mi románaink, mint dák utodok, melttán reszt kovetelhetnek Roma nagyszerti epitkezeseiiek neni discsosegoi, de szegyenbol”, Orbán B., *Torda udros es kbrmyeke* [Orașul Turda și teritoriul lui], Budapeșt, 1889, p. 31 și 400. Părerii identice au formulat chiar în sec. al XVIII-lea A. Huszti, J. Benko, A. Bartalis (care vor fi analizate comparativ în *Dacia Romana*, voi. II, cap. I).

cîteva incursiuni ale triburilor geto-dace în Dacia și Moesia; în anul 117, tură cu turburările și situația gravă a provinciei Dacia după moartea împ. Ulpius Traianus, se menționează un adevărat „război dacic” (**Aaxixoț** 71) provocat după dispariția cuceritorului Daciei de către dacii liberi, fără să participe alții triburi (sarmați etc.) și a autohtonilor din interiorul provinciei romane⁶². Alt război cu ei și desigur cu autohtonii a avut loc sub Antoninus Pius⁶³. Costobocii au năvălit în Moesia, Tracia și Grecia în anul 170, — mișcări de care nici Dacia n-a rămas neinfluențată⁶⁴. Mai multă pentru provincia carpato-danubiană pare să fi fost marea incurdacilor liberi sub domnia împăratului Commodus (180—192), care s-a luptat și în interiorul Daciei unde „s-au agitat provincialii: in Dacia imperii recusantibus provincialibus”, *HistAug.*, *Commod.* 13,5; sub acești „provincii ar fi greu a nu recunoaște în primul rînd tocmai populația autohtonă (dacă va fi fost cazul) și o bună parte dintre „coloniști” veniți din alte părți ale imperiului. Cu acest prilej, guvernatorul provinciei (legatus atigusti) C. Sabinianus a încercat să pacifice un mare grup de daci liberi veniți dinspre interior în ajutorul altor triburi barbare ce atacau Dacia și le-a promis pămînt în provincia Dacia; erau 12000 (Cass. Dio, DXXII 3, 3)⁶⁵: foarte probabil că guvernatorul Sabinianus i-a colonizat în provincie, sporind numărul brațelor de muncă de aici. Alte lupte cu dacii liberi se menționează în anul 218 (Cass. Dio, DXXIII 27, 5) și mai tîrziu, iar în cursul sec. III devin mai frecvente incursiuni în teritoriile romane, alăturîndu-li-se triburi germanice. Costobocii, carpii și seminiții trace septentrionale și-au continuat incursiunile în provinciile romane tot cursul sec. II—III, iar carpo-dacii sînt menționați în alianță cu dacii în anul 380 (Zosim., IV 34)⁶⁶. — Nu se cunoaște soarta „dacilor liberi” după anul 380 e.n.; este foarte probabil că o mare parte dintre ei au pătruns în „fosta provincie” Dacia după evacuarea acesteia de către romani și s-au amestecat cu dacii liberi sau au fost asimilați ori pe cale de romanizare, contribuind la fortificarea puternicului dacico-getic romanizat din stînga Dunării de Jos.

Rezultă așadar că poporul geto-dacic și în general tracii din stînga Dunării n-au dispărut (în interiorul provinciei Dacia, ca și înafara) odată cu deșelarea statului (sau uniunii de triburi, avînd centrul în podișul Transilvaniei) și dispariția lui Decebal în 106, iar marea putere și vitalitate etnică a dacilor

⁶² Patsch, *Beitr.* p. 161; Daicoviciu, *TrAnt*, 1945, p. 79-80; Gr. Florescu, *Balcanica* VII 1944, p. 45—55; cf. *Dacia si Pannonia Inferior in lumina diplomei militare din a. 117*, București, 1973, p. 41-56.

⁶³ Polyaeen.; *HistAug.*; W. Hiittl, *Antoninus Pius*, Praga, 1936, p. 284.

⁶⁴ Despre costoboci, supra, nota 33.

⁶⁵ Caius Vettius Sabinianus Iulius Hospes: A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, 1944, p. 48—50; B. F. Thomasson, *Laterculi Praesidium, Moesia, Dacia, Thracia*, Göttingen, 1967, p. 43-44; la a. 180.

⁶⁶ Despre dacii liberi (mărginași, la graniță) bibliografia mai veche este consemnată în (1969), p. 23, nota 2 (*Analele Univers.* București, Științe sociale, nr. 5, 1956, p. 75—80); III 1959, p. 341-352; *Arheologicke Rozhledy*, XI 1959, p. 481-874; *Analele Univers. București*, I 1965, p. 107-116; *ActaMN*, IV 1967, p. 107-125, V 1968, p. 419-430; VII 1968 [1969], p. 171-199). Despre carpi în Moldova: G. Bichir, *Dacia*, XI 1967, p. 171-199; *Carpii și cultura lor*, București, 1973; *Carpii în Scythia Minor, Pontice, Constanța*, 1968, p. 171-199 (C. Scorpan); Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'epoque romaine à la lumiere des donnees archéologiques*, Jn *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 287—307 (costobocii, carpii, geto-dacii în Muntenia și dacii liberi la vestul și nord-vestul Daciei). Materialul numismatic roman descoperit în Moldova: Mihăilescu-Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces Orientaux*, București, 1980, 3 (Bibliotheca Historica Romaniae, Monographies, XXIII). Cf. nota 10.

populații s-a făcut vizibilă încă în curs de trei secole (II—IV), cât permit să cunoaștem izvoarele istorice. Afară de puține elemente refugiate spre nord și est din Dacia ardeleană la 108, daco-geții și tracii liberi erau triburile autohtone din nordul și estul spațiului lor etnic (Maramureș, Bucovina, Moldova de Nord, Basarabia, Galiția, Slovacia etc), iar nu — cum ar fi dispuși a presupune unii — chiar daco-geții refugiați și emigrați din provincia romană ori „expulzați” de trupele romane. Spre sfârșitul perioadei antice, dacii liberi și ceilalți tracii în nord-est se pare că au fost absorbiți de triburile sarmatice, germanice, iar în evul mediu de slavi; dar — cum s-a spus — o parte dintre ei (de prin Crișana, Maramureș, Moldova) au fost asimilați în romanitatea Daciei carpatice, amestecați cu geto-daco-romanii lăsați în urmă de armata și oficialitatea romană în 271/2, — fapt care ar contribui la facilitarea muncii de explicare a „tracismului” mult mai pronunțat al dialectului român septentrional (așa-numita „daco-română”) în lexic, față de dialectele sudice, din Peninsula Balcanică, precum și la înțelegerea fenomenului de „romanizare” (sau „românizare”, de expansiune a romanității, a elementului românofon) în teritoriile de la nord, vest și est de hotarele vremelnice ale provinciei Dacia Traiana.

Prin zdrobirea lor militară și subjugarea politică cu exploatarea economică în sec. II—III, conștiința etnic-socială, aproape i-am zice „națională” a geto-dacilor nu a fost extirpată imediat și definitiv; ea se menține în forme latente, reapare peste veacuri: ecouri, chiar îndepărtate ale „dacismului” unor romani frunțași sînt cunoscute din sec. III și IV, exprimate limpede în izvoarele vremii; de ex. „uzurpatorul” Regalianus în Moesia (Pannonia?), la cea. 260 „gentis Daciae, Decebali ipsius, ut fertur, adfinis” (HistAug., *Tyr. irig.* 10, 8; RE, I A, 464); M. Acilius Aureolus era de neam getic, iar mama împăratului Galerius, Romula, era o dacă romanizată trecută în sudul Dunării la cea 242—243 (cap. II, nota 24).

3. ROMÂNISMUL ÎN DACIA TRAIANA -

A doua premisă necesară, obligatorie, pentru soluționarea justă a problemei lingvistice-istorice puse de prezența elementelor lexicale autohtone (preromane) în limbă și de etnogeneza românilor este stabilirea procesului de romanizare-deznaționalizare a populațiilor indigene identificate în cadrul vieții romane a provinciei cucerite de Traianus. În această privință ar putea să pară că lucrurile ar sta pe o temelie ceva mai subredă, materialul documentar fiind mai puțin grăitor și concludent, datorită împrejurărilor de ordin general cunoscute mai demult și semnalate în paginile precedente. Este cazul adică de a ști dacă populația autohtonă, de care se leagă perpetuarea limbii și numelui roman în cursul epocii „postromane” (după anul 272) a Daciei carpatice, a fost influențată în măsura de a putea să păstreze românismul imprimat în cele abia 17 decenii ale stăpînirii romane efective în această zonă, menținînd contactul cu romanizată ea Moesiei și mai tîrziu.

Romanizarea autohtonilor ⁵⁷. Structura social-etnică și desfășurarea vieții romane-provinciale, schițată în lucrările istorico-arheologice, epigrafice și filolo-

gic-lingvistice despre Dacia carpatică ⁵⁸ permit să se afirme categoric că a existat aici puțința și necesitatea ca atât imigrații de cele mai variate categorii (militari, „coloniști” etc), cât și populația de baștină să fie puternic influențată din punct de vedere cultural și „transformată” sub raportul limbii, a antroponimiei și a unor forme de viață social-economică, în cursul sec. II—III, a celor vreo 5—6 generații de stăpînire și presiune romană și romanizatoare. Pentru fostul stat—„regat” al lui Decebalus, cucerirea și ocupația romană a însemnat o cotitură a destinului istoric al vechiului popor de plugari, pescari, tori și meșteșugari rurali. Noile forme de viață romană, stabilite în cea mai mare parte pe vechile temelii ale așezărilor geto-dacice (cu păstrarea vechilor forme de localități, ape, munți), au cunoscut o intensitate excepțională, de dimensiuni ne putem da seama cu adevărat din marea număr de orașe, castre și așezări mărunte, de drumuri și clădiri publice, cariere, mine și alte întreprinderi și exploatari, — produse ale unui uriaș proces de dezvoltare susținut cu dirzenie, într-un efort colectiv înnoitor de țară. Bogăția exporturilor a produselor și a diverselor materiale cu caracter practic ori artistic și cultural în Dacia romană este arhicunoscută, fiind mereu relevată de documente; ea constituie dovada optimă a unei intense și chiar impozante dezvoltări a vieții social-economice și a românismului provincial între limitele Daciei carpatice, iradiind și în afară de acestea, la fel ca în Moesia ori în alte provincii. Mulțimea populației (într-o varietate etnică impresionantă), intensitatea producției și de circulație a bunurilor, deci înflorirea vieții sociale în acea vreme sînt indicații ce ne fac mai ușor să înțelegem poziția și condițiile în care s-a desfășurat viața populației subjugate geto-dace și felul integrării ei în romanitatea.

Din examinarea ansamblului și a detaliilor materialului documentar din Dacia (epigrafic, arheologic etc.) rezultă cu absolută certitudine că aici au existat conducători și „exploatare” al provinciei, armatei și municipalităților, dar mai puțin sau deloc au existat populații autohtone, sau cel puțin nu indigenii supuși, în mare parte deposedați și exploatați, ci populații italiice sau provinciale, occidentali sau orientali. Daco-geții locuiau în sate la sate (unde sînt constatați masiv în epoca stăpînirii romane, dar numai în materialul arheologic, case, bordee, ceramică etc; supra, p. 183—186), în văluri și pe plaiuri, la îndeletnicirile lor străvechi, care se manifestă rar și în monumente, lespezi de piatră ori marmură, în inscripții și statuii de piatră destinate viitorimii; viața agrară și în special cea păstorească, desfășurată peste tot și totdeauna în forme arhaice, conservatoare, mereu aceleași (cu puține adăuguri, într-un fel de „permanență a preistoriei” după expresia lui Lucian Biaga), lasă în urma sa prea puține resturi materiale și documentare, de rice-epigrafice; adesea nu lasă nici măcar materiale arheologice; populația rustică există, continuînd să existe și atunci și acolo unde nu sînt dovedite izvoarele documentare, ci abia o pot indica unele elemente lingvistice, indirecte. Este o realitate ce trebuie avută permanent în vedere și numai de istoricul-epigrafist care caută probele scrise ale prezenței și continuității zării dacilor în interiorul provinciei, dar și de arheologul care caută probele de permanență și foarte multă încredere resturile materiale și continuitatea ogărilor și formele de cultură, — care se schimbă și dispar, fără ca populația romană să dispară odată cu ele.

⁵⁸ C. Daicoviciu, în *AISC*, III 1941, p. 200—270; *TrAnt*, p. 139-165; Tudor, *Op. cit.* ed. IV, București, 1978; *IstRomâniei*, I 1960, p. 345—476 ș.a.; M. Macrea, *op. cit.* (supra) p. 10-11. O cercetare temeinic documentată și adîncită asupra populației și a romanizării provinciei este absolut necesară; ea va fi făcută în marea monografie istoric-arheologică *Dacia Roma-*

⁵⁷ Romanizarea illyrilor și a traco-dacilor: supra, cap. III 4, unde se indică bibliografia generală și cea privitoare la Dacia.

Putea populația autohtonă a Daciei să rămână streină de formele romane și de limba oficială care se auzea în toate ungherele provinciei, în viața publică, administrativă, militară, economică, socială din toate centrele mai mari sau mici? Este foarte greu de presupus că, cel puțin după doua-trei generații, băstinașii să fi continuat a se ține mereu departe de contactul cu civilizația și viața romană, să fi păstrat nepotolită ura contra Romei (cum își imagina R. Roesler și adepții lui); nu avem nici un motiv a crede în atare inchipuită izolare a geto-dacilor de stăpînirea și societatea romană a provinciei. „De ce ar fi trebuit ca numai aici elementele eterogene să fie izolate ca uleiul și apa?” se poate întreba și azi, ca acum un veac⁵⁹. Dar despre felul cum s-a produs contactul — lent, îndelungat — între populația indigenă și stăpînirea romană, imigrații, militarii, slujbașii, negustorii, lucrătorii, minerii, sclavii romani sau romanizați veniți din toate zonele Imperiului, lipsesc și e puțin probabil că se vor cunoaște amănunte ce să explice direct și simplu procesul social-economic și cultural ale cărui urmări se constată din evul mediu pînă azi în viguroasa romanitate a teritoriilor cucerite și organizate de romani; cu atît mai puțin din Dacia carpatică. Nu se poate face nici o afirmație netă despre natura și proporțiile concrete ale acestui proces lent de viață socială ce s-a dovedit fundamental și decisiv pentru formele de cultură și organizare ale populațiilor traco-getice în ansamblu.

Constatînd deci ființarea și permanența unei numeroase populații autohtone geto-dace în provincia carpato-danubiană, se poate lua sub orice aspect ca un lucru cert că baza etnică a românismului Daciei o formează nu „coloniștii” ori veteranii cu negustorii și ceilalți imigrați, provinciali veniți din afară (care de fapt erau o minoritate față de masele rurale ale provincialilor băstinași), ci tocmai populația rustică indigenă, traco-geto-dacică. Precum este logic, firesc, și rezultă direct din documentare, formele politice-statale autohtone fuseseră lichidate în anii 101/106 împreună cu tot ce ar fi putut să continue vie și viguroasă conștiința etnică a geto-dacilor inclusiv ostilitatea față de stăpînirea și influența romană; pătura conducătoare a dacilor (nobilimea, *tarabostes*) a fost în cea mai mare parte dacă nu chiar integral eliminată ca clasă din comunitatea populară (uciși, luați în sclavie, poate alungați etc), ori a decăzut în starea de inferioritate a păturii rurale. în acest sens ar putea fi vorba de o parțială „exterminare a dacilor”, lucru ce era și în spiritul politicii romane și al intereselor ei de dominare; numai prin eliminarea nobilimii „naționaliste”, conservatoare, chiar șovine putea fi asigurat (cel puțin în principiu) regimul și cu el ordinea și exploatarea imperială asupra populației de jos, a păturii rustice de plugari, crescători de vite și meșteșugari rurali, — fenomen curent în toate locurile și epocile. împreună cu temutul războinic Decebal (care fusese două decenii o reală primejdie pentru *limes-ul* Imperiului la Dunăre) trebuia să dispară ori să fie reduse la neputință politică și economică nobilimea ce stătuse în fruntea marilor acțiuni militare în acest timp și care putea în viitor să ridice din nou steagul libertății între geto-dacii subjugăți, — cum a fost cazul de cîteva ori în sec. II—III. Cîți erau dacii rămași în provincie, care va fi fost atitudinea lor reală față de stăpînirea și societatea romană, de noile stări în „lumea nouă” care s-a instalat în Dacia, — ar fi inutil, iluzoriu a cerceta și a căuta să restabilim prin simple ipoteze sau pură fantezie; numai R. Roesler știa precis că „elementul dacic supus a păstrat ura contra Romei”: era evident în primul

rînd ura izvorită din unele resentimente politice șovine ale eruditului a din a. 1871. Dacă ideea despre eliminarea ori reducerea și decadența nobiliare geto-dace este întemeiată, se poate considera (cum s-a spus) că probabil că alcătuirea etnică — socială a comunității populare, pe care s-a romanitatea Daciei, s-a făcut din masele populației indigene: pătura a amestecată într-o proporție necunoscută cu o minoritate de elemente din afară, imigrații, între ei locul prim fiind ocupat de militarii, ca factorii romanizatori au acționat deosebit de viguros și eficient în zonele și periferice ale provinciei Dacia unde ei aveau o importanță superioară celorlalte elemente demografice, mai mult chiar decît însăși viața urbană și administrativă.

Rolul elementului militar ca purtător al romanității în mediul rural al Daciei trebuie apreciat în funcție de numărul unităților și al efectivelor, și de dislocarea pe întregul întindere a provinciei, cu deosebire la periferie, pe în zona de răsărit și nord a Daciei. Cele două legiuni erau staționate în puncte centrale (Apulum, Potaissa), unde existau și alte formații (de escortă etc), fixate în cele două puternice caestre-cetăți de legiune; mai numeroase ca unități și ca efective erau trupele auxiliare dislocate pe *limes* (linia de caestre care închideau ca un uriaș cordon provincială); cîteva unități pe liniile interne de comunicație ale teritoriului ocupat de romani în anii 101—106 și abandonat la 271/3. Majoritatea unităților staționate neîntreținute, în același castru și în contact permanent, îndelungat cu localnici, cu populația producătoare de bunuri materiale și care aproviziona alimente și alte produse agrare armata și orașele. Cît privește relațiile trupele auxiliare (ca și armata în general) deoparte și populația locală de cealaltă parte, ar fi o eroare gravă și totală lipsă de simț critic și istoric să ni-i închipuim pe militarii romani încuiați în burguri și caestre, în fortificații izolate deosebit de împrejmuitor. Cu toate contrastele și adversitățile firești și generale (deosebite în primii ani după cucerire) între ocupanți și populația subjugată, — deloc probabil și verosimil că militarii romani din legiuni ori auxiliii erau mereu aspri și implacabili, duri și inaccesibili, dușmănoși, izolați și tineri în caestre și propugnacula, asemenea unor mecanisme automate ori „tehnice date”, sau unor ființe abstracte, „detașate” de mediul social, lumea pe care ei o înconjurătoare. Permanentul contact firesc cu populația din jur și din interiorul rural era impus de necesitățile vieții materiale, de nevoile zilnice ale populației de aprovizionare, transporturi, construcții, relații personale, familiale și sociale în general, la toate categoriile: ofițeri, gradați, ostași de rînd, atît activi cît și pasivi, ales veteranii integrați în masele populare locale; mai ales pe linia de frontieră (*limes*), la estul și nord-vestul provinciei; în relațiile pașnice ori dușmănoase „barbarii” din afară, cu „dacii liberi (mărginași)” și în contactele de natură mică, schimburi comerciale etc.) prezența și rolul localnicilor din interiorul provinciei romane, ca și a celor din afară sînt firește, necesare, indispensabile în relațiile între caestre și anexele lor civile (canabae), respectiv satele și „fermele” din jur, așezările izolate (stîne, „sălașuri” etc.) erau continui și intense; cît mai variate și multilaterale în aceste zone erau nu numai firești, ci absolut necesare și încît rolul de vehicular și propagator al limbii latine și al modului de viață roman ce revine militarilor (mai ales din auxiliile detașate pe întregul teritoriu a provinciei carpatice) este considerabil și va fi pus în lumină de o cercetare privind deopotrivă viața și răspîndirea veteranilor în Dacia, — alături

H. Schuchardt, *Vokalismus des Vulgärlateins*, supra, p. 42.

sul urbanizării (mai puternic în zona centrală și sudică a provinciei carpato-dunărene; *Apulum*, XIII 1975, p. 88—94, H. Daicoviciu).

Dintru-nceput lipsită de clasa conducătoare și de formele social-politice, religioase-culturale cu caracter etnic-național geto-dacic sub presiunea copleșitoare a forței romane, populația rurală autohtonă a fost în scurt timp o „pradă” relativ ușoară a prozelitismului și a deznaționalizării treptate, lente, prin romanizare, pierzind în primul rând factorul ce era și este mai specific, profund legat de ființa ancestrală a sufletului colectivității populare: limba strămoșească, acel idiom vechi indo-european din care azi mai recunoaștem în vorbirea poporului român abia vreo 160—170 cuvinte, identificate prin grele și complicate operațiuni comparativ-etimologice. Numărul lor redus și preponderența covârșitoare a elementului latin-roman în structura gramaticală și lexicală a limbii române (atât a dialectului zis „dacoromân”, cât și a dialectelor sud-dunărene: aromân, meglent și istroromân) arată deopotrivă că deznaționalizarea a fost intensă, profundă, pătrunzând în toate ungherele spațiului etnic și lingvistic geto-dacic din arcul carpatic. Caracterul pregnant și arhaic-conservativ latin-roman al idiomului românesc arată că latina populară s-a înrădăcinat puternic și durabil la populația indigenă de aici. Pe de altă parte, numărul mult superior de elemente autohtone în dialectul român septentrional față de dialectele sud-dunărene se pare că indică o mai mare vigoare a substratului preroman în zona din nordul decât în cea din sudul Dunării.

Asemenea împrejurări și fapte culturale și de limbă (din care unele sînt ori par indirecte, „ipotetice”) arată necesitatea de a se admite că influența romană în provincia Dacia a transformat, lent, conștiința de neam (etnicitate) și de credință a populației băstinașe, impunîndu-i în primul rând limba Imperiului, care a înlocuit cu mult efect vechile idiomuri⁶⁰ ce i-au impregnat însă multe elemente lexicale alogene „barbare”, perpetuate în gura noilor „romani” adoptivi, ultimii fii ai Romei și primii pe care puterea militară și administrativă romană a trebuit să-i abandoneze. Romanizarea va fi atins ori influențat mai puțin trăsăturile vieții rurale în spațiul carpato-balcanic, unde formele economice și cultura materială (cu deosebire în zonele deluroase și de munte) au continuat să rămînă aproape aceleași, pe bazele și cu îndeletnicirile arhaice, în aceleași locuri și pe vechile așezări, cu unelte vechi și practici ancestrale, schimbîndu-se numai mijlocul social de expresie și comunicare: limba de structură și cu terminologia ei în covârșitoare măsură latinească. Acesta este elementul cel mai durabil dintre „amprente” stăpînirii romane asupra populațiilor Europei antice în occident ca și în orient, în zona dunăreană, Dalmația, Moesia, Dacia. Dar procesul genezei și dimensiunile românismului din sud-estul european rămîn încă în oarecare măsură învăluite în obscuritate și unele contradicții, din cauzele binecunoscute: deficiența documentării și intervenția intereselor naționale-politice. În provincia organizată de Ulpius Traianus și abandonată de Domitius Aurelianus, structura și dănuirea românismului sînt de considerat în prisma și perspectivele atât ale documentelor istorice (în primul rînd, însăși limba română), cât și a realităților de viață rurală din evul mediu, antichitate și chiar de azi, — adică specificul carpato-balcanic, rustic și pastoral, de care nu se

⁶⁰ Corect și limpede întrezărea (la începutul sec. XIX) asemenea realitate cultural-lingvistică cunoscutul istoric-filolog ardelean J. C. Eder: „... his contextis fortasse baud absone facturus videor, si statuam, Valachos nostros esse Dacorum posteros, eo, quod in potestate olim Romanorum fuerunt et linguam Romanam aliquomodo adsciverunt, Romanos (Rumun) dictos ...” (*Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae, Cibinii (Sibiu), 1803, p. 8*).

tine seama îndeajuns în bibliografia citată, uneori este total ignorată de științămii erudiți.

Pentru problema romanizării și a românismului sud-est european de prisos a fi reamintite observațiile în legătură cu fostele provincii romane și Tracia, unde românismul era la sfîrșitul antichității desigur mai puțin decât putea să fie în provincia din stînga Dunării de Jos abandonată de armata militară romană. Astfel, în Dardania și Dacia Mediterranea elementele aparținătoare deplină continuitate spațială și cronologică, în acea epocă; marcate de traci documentați în inscripțiile latine ale zonei (cu nume schimbat) indică evident o populație de baștină, în ultima etapă a romanizării. Consecința a unui atare proces lent și profund (amănuntele lui nu pot fi înțelșite fără o fost deznaționalizarea intensă a provincialilor traco- și moeso-romani) este siguranța cunoșteau limba latină populară, o vorbeau chiar și în cea mai mediocră farnilial, păstrînd însă (în chip firesc, necesar) unele tradiții străvechi, de exemplu stilul de viață rustică, uneori citeun antroponim, dovezi toate ale mnei și tenacității etnice, conservativism în ce avea mai lăuntric și profund și geniul atavic al colectivității. S-a păstrat foarte probabil și limba tracică în colțuri mai retrase, în păturile conservative, „inapoiate”, din zonele montane și dealuri; se pare că idiomul indo-european tracic era încă vorbit de o populație în sec. VI, cum indică unele știri documentare de altfel neechivoc; eventual în zona tracică (sau „traco-illyrică”) a Dardaniei și se poate fi petuat limba tracă în albaneza de mai târziu. Sigur este, oricum, că limba indo-europeană a tracilor n-a dispărut fără urme la sfîrșitul antichității și în epoca -romane, ci a transmis un mare număr de importante cuvinte izvoare romane ce s-a format în zona carpato-balcanică: româna, ca și probabil și albaneza (dacă aceasta nu provine din illyră)⁶¹.

4. ABANDONAREA PROVINCIEI DACIA

Ca ultima provincie hărăzită și prima abandonată de Imperiul Roman, Dacia s-a aflat într-o situație deosebită în ce privește romanitatea ei (sau cel puțin cristalizarea) ei într-un interval de timp mai scurt în care a învins multe rezistențe locale, iar mai târziu a trebuit — la peripeziile romane și romanizate — să lupte cu adversari puternici, în condiții de izolare, fără legături directe politice oficiale cu Imperiul roman și cu tatea apuseană; în asemenea împrejurări vitrege a suferit pierderi și să cedeze mereu teren, să se replieze reducîndu-se pentru a-și salva continuitatea, ori chiar ființa și existența. Evoluția romanității carpatice a fost determinată de o cezură puternică, adîncă, dureroasă și evacuarea a trupelor, a oficialității și a păturilor de sus ale populației erau legate de acest pămînt, ci mai mult de aparatul statal roman din anii 271—273 (sau după alții la 274, în timpul domniei lui Domitianus). Atare întrerupere a muncii și producției organizate în stilul roman era însoțită și urmată de niște stări ce duc de regulă la ruină și recesiune economică: în primul rînd s-a dezorganizat viața urbană și meșteșugărească, strălucirea orășenească a celor vreo 17 decenii de înflorit, uitare, s-au înțelenit drumurile pietruite și s-au surpat treptat castru-

țiile și alte construcții publice și private (temple, palate, bazine și ferme), nefiind întreținute și reparate, nici locuite și utilizate în chip adecvat de oameni cu necesități și posibilități materiale-pecuniare corespunzătoare; tehnica constructivă nu mai intervenea nicăieri față de acțiunea corosivă și destructivă a intemperiei vremii, a ploilor și frigului, a cutremurelor și inundațiilor, la care se adăugau stricăciunile „năvălitorilor” împreună cu indolența meschină a localnicilor reduși la nivelul unei vieți agrare mai sărăcăcioasă, la expediente prin care să-și salveze bruma de produse și însăși existența în condiții modeste, mult reduse față de dimensiunile și stilul grandios al activității economice, a producției și a circulației din epoca romană provincială.

Despre natura și proporțiile evacuării Daciei de către comandamentul roman la ordinele lui Domitius Aurelianus s-a discutat și s-a scris foarte mult, existind o bibliografie enormă⁶², prin faptul că se considera îndeobște că de acest punct depindea integral soarta românului zonei din nordul Dunării de Jos. Dar sintem încă departe de o concluzie sigură și evidentă, ori măcar verosimilă, îndeobște admisă de erudiți. Din știrile laconice ale cronistilor antici și din resturile arheologice adesea inconcludente nu se va putea ști niciodată exact în ce a constat efectiv actul militar-politic extrem al evacuării oficiale și ce a rămas roman în vechea provincie carpato-danubiană. Nu este cazul nici locul a repeta aici toate tezele și ipotezele formulate în cele două „tabere” principale (a sprînjitorii; b adversarii detractori ai „continuității daco-romane” și ai romanității Daciei post-aureliene) în legătură cu evenimentul istoric pozitiv al abandonării Daciei și a retragerii nu numai a armatelor și oficialității, ci și a unei părți nedeterminabile a populației romane în Moesia. Este evident că a fost retrasă (probabil în etape) armata spre sud și tot aparatul de stat, ca și unii „provinciali”, cum indică arhicunoscutele texte: „sublato exercitu et provincialibus reliquit (Daciam)”, *HistAug.*, *Aurelian.* 39, 5; „abductosque Romanos ex uribus et agris Daciae in media Moesia collocavit”, *Eutr.*, IX 15, 1 (cf. *Ruf. Fest.*, 8; *Iordanes, Rom.*, 217)⁶³. Din aceste pasaje ale scriitorilor din sec. IV școala istoriografică roesleriană n-a pregetat (luîndu-le *ad litteram*) să scoată concluzia că „toată populația urbană și rurală” a trebuit să fie scoasă și trecută peste Dunăre, lăsînd în urmă un vid demografic absolut, un pustiu. Față de atare aserțiuni categorice, extremiste, este util și necesar a se evoca în prealabil (cum s-a făcut mai demult) analogia cu situația provinciei și a zonei dunărene în 117/8, după moartea lui Ulpius Traianus: campania acestuia în Orient (încheiată cu anexarea de teritorii importante, dar și cu moartea sa neașteptată, 8 august 117) a fost însoțită și urmată de tulburări grave în unele zone de graniță ale Imperiului, în Asia, Africa și mai ales la Dunărea de Jos, repercutîndu-se în chip firesc mai întîi asupra situației din Dacia și a sortii provinciei

⁶² Principala bibliografie mai veche este expusă și analizată în *TrAnt* (1945), p. 176—187; *AISC*, III, 1941, p. 200—270 (Dăicoviciu) și alte publicații (de ex. A. Sacerdoteanu, G. I. Erățianu etc.); R. Vulpe, *IstDobr.* II (București, 1968), p. 278—283 (părăsirea Daciei); M. Macrea, *Viața în Dacia romană* (1969), p. 445—456 etc. O reexaminare de ansamblu a textelor antice și a bibliografiei în lumina situației și evenimentelor militar-politice ale domniei lui Domitius Aurelianus (270—275) a dat istoricul clujean A. Bodor, *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei*, în *StUn*, ser. Historia, 1972, p. 3—16 (versiunea engleză: *Dacoromania*, Freiburg, 1, 1973, p. 29—40): sub raportul politicii externe și interne a lui Aurelianus, ca și în contextul evenimentelor acestei perioade și la lumina documentelor numismatice, epigrafice și literare, părăsirea Daciei nu a putut să aibă loc înainte de anul 274, în cadrul măsurilor politice și militare legate de preparativele pentru campania contra părților, deci ar fi avut loc în primăvara anului 275.

⁶³ Vlad. Iliescu, *Provinciam . . . intermisit. Zu Eutr. IX 15, 1*, în *RevRLg.*, XV, 1970, p. 597—600.

abia organizate. În politica externă romană intervine o schimbare noul împărat Aelius Hadrianus renunță la linia expansionistă și trece la o linie defensivă, în primul rînd prin scurtarea frontierelor (a *limes-um*), renunțînd la teritoriile cucerite și organizate de iluștrul său „părinte” și predecesor dincol (Hadrianus). Același lucru era gata să facă și cu Dacia, unde presiunea sarmaților (iazgyi) deveni deosebit de violentă la vestea morții lui Traian, mai ales întrucît tante contingente din armatele provinciilor dunărene erau dislocate în din Asia”. Știrile documentare asupra intențiilor și preparativelor comandamentului roman sub directivele lui Hadrianus indică limpede așadar că: „Fronto, *Principia Historiae*, p. 205—6 (ed. Naber; cf. Hauler, *Historia deliciae*, Wien, 1896, p. 264) „quin provincias manu Traiani captas ac novo constituendas omittere maluit quam exercitu retinere. . . . hinc provincias, Daciam et Parthis amissas partes, ultro restituit . . .”; *Eutr.*, 6, 2 „Traiani gloriae invidens (Hadrianus) statim provincias tres reliquit Traianus addiderat, et de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit, ac finem imperii esse voluit Euphratem. Idem de Dacia facere conatus, sed deterruerunt, ne mulți cives Romani barbaris traderentur, propterea quod non victa Dacia ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum traheret ad agros et urbes colendas”⁶⁴. Un pasaj cu o informație atît de importantă și plină de greutate semnificativă social-istorică privitoare la evacuarea Daciei la soarta populației civile nu putea să scape neremarcat ori neutilizat de Xenograf cu penetrant spirit critic cum era Xenopol⁶⁵, cu ale căruia judecămînturi judicioase poate și trebuie să rămînă de acord oricine; dar nu putem

⁶⁴ Despre situația Imperiului și a provinciilor dunărene, acțiunea lui Aelius Hadrianus în 117—118, v. documentarea și discuțiile la: A. Premerstein, *Der Attentat der Konsulare im Jahre 118 n.Chr.* (*Klio*, Beiheft 8, 1908), p. 3—24 „die Kämpfe an der unteren Donau (J. 117/8. und das Kommando des Nigrinus)”; supra, nota 52.

⁶⁵ Atare pasaj al istoricului antic (*Eutr.*, VIII 6, 2) a fost relevat încă de Petru Poni de alții și de C. Dai(eovicu) în revista *Societatec de rutine*. Cluj, IV, 1927, p. 56. E. Ritterlmg și R. Grosse) stabilește că „acei romani «ex agris» nu sînt decît țărani din legiunile, care — în schimbul apărării granițelor și a teritoriilor amenințate — primeau în schimb drepturi de proprietate de pămînt, la fel cum în timpurile mai vechi se dădea numai în schimb un sistem de miliție. Acestor țărani desigur că părăsirea moșiei nu numai le era obligatorie, ei aparținînd, cu fiii lor cu tot, armatei care (în orice împrejurări) erau de ei . . .” etc. Cum s-a relevat, „de fapt, Dacia părăsită n-a fost cedată nimănui, ci a rămas o parte oficială continuă să fie socotită ca un teritoriu ce aparținea de drept imperiului, așa cum și altă dată teritoriile neocreate și necolonizate ale Munteniei și Moldovei de Jos. . . . și sarmații care s-au instalat imediat în provincia abandonată, în vechile lor legături de condiționată față de imperiu, au sfîrșit prin a se contopi în masele populației locale dacice”. R. Vulpe, în *Istoria poporului român* (sub red. A. Oțetea), București, 1970, p. 88.

⁶⁶ A. D. Xenopol, *IstRom*, I (ed. II, 1914), p. 295 *ct'credea românii despre părăsirea Daciei*. Hadrianus avuse gîndul a părăsi Dacia, dar fusese întors prin rugămintele lui Traian care îi pusese în vedere că prin asemenea măsură s-ar jertfi o mulțime de Romani în război. Așadar românii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administrație va avea de urmare deșertarea ei de coloniști. Apoi dacă o asemenea idee era adevărată, Hadrianus, pentru ce oare și-ar fi pierdut ea valoarea pe acea a lui Aurelianus? Trecînd la care prietenii lui Hadrianus o exprimaseră către acesta (că retrăgînd garnizoana din Dacia, rămînă o mulțime de Romani în prada barbarilor) deveni o realitate sub domnia lui Hadrianus. Legiunile fură retrase și marea mulțime a cetățenilor daco-romani rămase expusă la barbarie. În aceste spuse ale lui Eutropius avem însuși părerea romanilor contemporani care nu puteau să nu se aibă părăsirea Daciei, adică a singurilor judecătorești competenți să judece materia și că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi să știm noi mai bine decît ei ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerii legiunilor din Dacia. Romanii aveau tîmple puternice pentru a crede ea, cu toată retragerea garnizoanei, populația țării va rămîne alipită de patria ei

acord cu aprecierea lui asupra elementelor sociale și etnice care au rămas în foșta provincie carpatică ⁶⁷.

Pentru a împiedica trecerile barbarilor din stînga Dunării în Moesia, Hadrianus a dispus îndepărtarea suprastructurii podului de la Drobeta (Turnu Severin) spre a-l face impracticabil (Cass. Dio, DXVIII 13, 6). Erau măsuri indicînd planul și intenția de abandonare (într-un caz extrem) a provinciei Dacia, retrăgînd armata și aparatul administrativ; teritoriul urma să fie eventual „restituit” (sub forma de stat clientelar) vreunui prinț ori „rege” barbar (sarmat, sau daco-get?), pus de comandamentul roman și legat prin obligații precise și tratate. Dar acțiunea energică a lui Hadrianus și a generalilor săi (în primul rînd Marcus Turbo și Iulius Quadratus Bassus), respingerea atacurilor sarmatice în Pannonia, la granițele Daciei și Moesiei, au adus restabilirea situației, salvînd provincia Dacia de pericolul iminent al abandonării premature, la abia un deceniu de la constituirea ei definitivă. Astfel, în urma refacerii prestigiului roman la Dunărea de Jos și în Carpați, planul de evacuare a Daciei a fost abandonat, mai ales la intervenția insistentă a unor prieteni și consilieri militari-politiei (îndeosebi a celor doi generali amintiți) ai suveranului, care (între altele) obiectau că, în cazul încetării ocupației, mulți cetățeni romani ar fi trebuit să rămîină sub dominația barbarilor. Oricare ar fi fost intenția reală și măsurile luate efectiv de către împăratul Hadrianus ⁶⁸, pasajul eutropian are o semnificație documentară deosebită în ce privește situația în care se afla și s-ar fi aflat populația civilă a Daciei în alternativa evacuării, în condițiile de grea cumpănă din anul 117: evacuarea integrală a civililor și a maselor de coloniști (infinite copiae hominum), dintre care numeroși erau „cives Romani”, nu era o condiție „sine qua non” a retragerii armatei și aparatului administrativ dintr-un teritoriu organizat ca provincie. Dacă la începutul sec. II (la abia un deceniu după constituirea provinciei Dacia) se admitea ca mulți cives Romani să fie lăsați „sub barbari”, — cu atît mai ușor și simplu a fost abandonată la sfîrșitul sec. III majoritatea populației provinciale autohtone romanizate (o parte din ea chiar numai superficial, timp de 17 decenii ale ocupației romane efective) și amestecate cu diverși imigrați și veterani, dar legată puternic de brazda, plaiul și codrul ancestral mai mult decît de aparatul militar și fiscal-administrativ ai statului roman. Cei lăsați în urmă de către armata și aparatul administrativ imperial erau în primul rînd, dacă nu aproape exclusiv, populația indigenă rustică traco-dacică, romanizată aproape numai prin limbă și peste care s-au suprapus unele elemente de „colonizare” cu veteranii și aparținătorii lor, legați de populația indigenă într-o comunitate demografică și social-cultural-lingvistică ce poate fi numită (chiar la sfîrșitul sec. III) „daco-romană”.

⁶⁷ „... nu se pare întemeiat a susținea că cetățenii de obîrșie romană, nefiind așa de strîns alipiți de noua provincie, s-ar fi depărtat mai ușor de ea și că ar fi rămas acolo numai dacii romanizați, care ca băștinași vechi ai acestei țări, deprinși cu nevoile, ar fi vrut mai bine să sufere neajunsurile pe pămîntul strămoșesc decît să caute liniștea deștărîndu-se”; bogății au plecat, cei săraci au rămas căci ... nu aveau mijloace de deplasare ... (Xenopol, *ibid.*, p. 296—297).

⁶⁸ Ritterling, *RE* XII, 1288—9; Kubitschek, *Götting. gelehrte Anz.*, 1932, p. 394 ș.a. consideră că Hadrianus n-a avut de gînd să evacueze Dacia; dar cf. Premerstein, *loc. cit.*; W. Weber, *Abhandlungen preuss. Akad.* 1932, phil.-hist. Klasse, Berlin, 5, p. 92—93; G. Forni, *Athenaeum* (Pavia), XXXVI 1958, p. 198—199. După *Ist României*, I (1960), p. 350, intenția atribuită lui Hadrianus de a „evacua Dacia” s-ar explica prin faptul ce rezultă din unele indicii arheologice că acest împărat a dispus evacuarea teritoriilor ocupate de romani în estul Munteniei (zona Ploiești—Buzău) și sudul Moldovei (Galați—Vrancea). Supra, nota 52.

Părerii exprimate în ultima vreme despre felul cum s-a „executat” evadarea Daciei (ca a lui Alfoldi) ⁶⁹ nu explică nimic, fiind niște speculații, încă abstracte, sofisticate, sterile. Dacă trupele romane vor fi căutat și izbit, în fapt să constrîngă chiar și pe cei mai îndărătnici și excentrici „cetățeni” să evacueze în Moesia, — în schimb apare destul de puțin probabil că s-ar fi încercat și reușit a îndupleca și culege de prin sate, de la stîne și „sălașuri” săi și plaiuri pe autohtonii daco-romani legați de glie și de codru spre a rămîină să-și părăsească vetrele luînd calea pribegiei. Dar oare „barbarii” (goți, sau alții, sarmați etc), luînd în stăpînire provincia printr-un aranjament cu comandamentul roman, acceptau ușor să li se cedeze un teritoriu deșertat de populația muncitoare? Ori Dacia a devenit o „țară a nimănui”? Burzuielul este practic și logica istorică împiedică pe oricine să-și imagineze o evacuare în condiții absolută a populației, indiferent de condiția ei socială, juridică și economică din cîmpiile, văile, plaiurile și munții Daciei carpatice. De altfel, stăruința romană n-a încetat deodată și pentru totdeauna pe malul stîng al Dunării. După oare, la 271 (273), căci o fișie variabilă de teren a fost recuperată și timp de un control de către romani în cursul secolelor IV—VI ⁷⁰; încît și după 271, populația romanizată din zona Daciei carpatice avea legături continue ori intermitente dar destul de intense, cu romanitatea sud-dunăreană nu numai prin elemente etnice-populare, sau în urma trecerilor frecvente de pe un mal pe altul al fluviului, ci și pe cale „oficială”, militară și administrativă cu Moesia și cu restul Imperiului roman.

S-a afirmat că nu putea fi evacuată întreaga populație romană (sau romanizată) din Dacia, ipoteză (confirmată de materialul arheologic și numismatic) care a fost parțial acceptată și de unii adversari roeslerieni ai tezei conștientă de daco-romane, — cu adaosul însă că asemenea elemente populare romanizate n-ar fi putut să se afirme mai tîrziu ca atare, dispărînd în „valurile barbare” ale veacurilor medievale. După abandonarea concepției generice și parțial a tezei despre „cataclisme” în viața populațiilor antice, s-a cristalizat ideea că se poate vorbi de o totală evacuare (a întregii populații provinciale) din Dacia.

⁶⁹ A. Alfoldi, *SiebAlt*, p. 91 exprimă opinia ingenioasă că — fiind retrasă populația civilă — ce depinde de trupele romane („ihr bürgerlicher Anhang”) — ceilalți cetățeni ar fi trebuit să rămîină „nebuni” („verrückte”) spre a se decide să rămîină voluntar pradă necruțătorilor dușmani („sich den schonungslosen Feinden preiszugeben”). Dacă cineva ar fi avut totuși asemenea gânduri, armata romană era de față gata să pună la punct pe acel inconștient și să-l lăsa să plece („die Armee des Kaisers war dafür da, die wiederstrebenden zum Abzug zu zwingen”). Este de admirat la eminentul istoriograf budapestan remarcabila putere de imaginație și vireea plastică a desfășurării evenimentelor la Dunărea de Jos prin anii 271/3; parcă a fost de relatări ale vreunui martor ocular sau de niscaiva documentare modernă (foto, înregistrări audio etc). Dar evident că totul e construcție savantă, artificioasă de cabinet: cu aceeași ușurință și sofistică în argumentare, A.A. evacuează integral Dacia provincie lășind în urmă un teritoriu absolut în fața-cetelor germanice (carpice, sarmatice?), după cum mai înainte (supra) exterminase populația autohtonă la a. 106. în legătură cu pretinsa cruzime a „necruțătorilor barbari” este de remarcant că azi nu se mai crede în asemenea formule-șablon perimate, — din izvoare documentare că s-au găsit și mai tîrziu romani provinciali „nebuni” care să trăiască sub regimuri barbare la nord de Duăre, în afara granițelor Imperiului, decît sub durul al fiscalității romane și byzantine (infra, p. 209 etc).

⁷⁰ Descoperiri arheologice și considerații istorice într-o bibliografie ce sporește mereu în timp: anii, după D. Tudor, *OltR* (1958), p. 337—376; *OltR*, 1978, p. 415—470, „legăturile romane din Oltenia cu sudul Dunării de la Aurelianus la Iustinianus”, cu amplă bibliografie mai mult documentare pertinentă; *Ist României*, I, p. 615—669; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și începuturile etno-lingvistice în Dacia Traiana sud-carpatică*, Craiova, 1976.

„cruzimii și sălbăticiei” (mult exagerate în istoriografia veche) atribuite triburilor în migrație, barbarii de tirani, — fiind suficient a releva, în legătură cu problema, faptul subliniat mereu în ultimul timp de istorici că nu se cunosc cazuri ca, odată cu schimbarea ocupației (a stăpînirii), populația întregă să-și părăsească definitiv așezările nici în fața distrugerilor cumplite ale războiului modern, făcut cu mijloacele infernale create de tehnica actuală, cu care nu se poate compara nici de departe războiul „armelor albe” (săbii, pumnale, sulite, praștii, săgeți etc.) din antichitate și epoca medievală. Problema evacuării Daciei traiane trebuie simplificată, desigur; dar nu numai în felul ingenios adoptat de un filolog latinizant ⁷¹, ci în sensul constatărilor și a considerațiilor: de mai sus în legătură cu natura însăși a românismului provincial, a raporturilor dintre romanitate și temelia etnic-socială autohtonă în provinciile traco-dace și illyrice. După concluziile îngăduite și impuse de faptul înlocuirii idiomului autohton și de altoirea limbii latine-romanice pe fondul etnic-social preroman, deopotrivă în Dalmația, Moesia și Dacia (ca și în alte provincii romane)/ trebuie să admitem ca o necesitate că prin retragerea oficială diu Dacia carpatică (chiar însoțită de o evacuare masivă a romanilor și a multor cetățeni) nu putea să rămînă un vid („desertum”) demografic ocupat de goți și de alte clanuri germanice ori traco-getice libere, amestecate cu scito-sarmați; în afară de unele elemente romano-provinciale (mai ales illyri, pannoni și traco-moesi din Balcani, celți din vest), dubioase și în orice caz de importanță numerică redusă, aici a rămas aceeași străveche populație autohtonă pe care a găsit-o expansiunea romană, și care (cum s-a văzut) nu fusese nici exterminată, nici alungată din cuprinsul provinciei. Sub stăpînirea triburilor barbare în migrație a rămas numai pătura rustică (agrară, păstorească, meșteșugari sătești) legată de aceste locuri pe care nu le-a părăsit la schimbarea de regim în 272—273 la fel ca și în a. 106 (după cum nu le părăsește nici azi), decît — în mică măsură — vremelnic și periodic, alternînd, în legătură cu necesitățile creșterii vitelor, a păstoritului „pendulator” și a îndeletnicirilor agrare străvechi. Fenomenul permanenței populare, mai ales a maselor rustice a fost bine întrevăzut și formulat cu un veac în urmă de istoricul austriac Julius Jung „masele poporului dacic, ce nu cunoscuseră decît greutățile, nu și folosul stăpînirii romane, rămaseră pe loc plătînd noilor biruri pe care-l plătiseră celor vechi și nepăstrînd ca amintire din epoca romană altceva decît dialectul său, părintele limbii române de azi” (cf. infra, p. 234).

Această populație rurală este firesc să nu fi putut continua viața în forme urbane între sau măcar în preajma zidurilor din vechile orașe, ajungînd fără întârziere la decădere în rusticitate, la recesiune ⁷². Dănuirea formelor rustice de viață social-economică a populației autohtone (aproape aceleași. în epoca pre-

⁷¹ „Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniștească pe cei de la centru și în fantezia celor cuprinși de panică. După ce această spaimă colectivă trecea, mulți se întorceau la vetrele părăsite”, Pușcariu, DR, VIII, p. 30.

⁷² „După dezagregarea organizării municipale, a decăderii și dispariției orașelor (care fuseseră principala temelie a societății sclavagiste), acestea nu mai puteau juca nici un rol în viața fostei provincii. Decăderea economiei sclavagiste, ca și așezarea pe teritoriul Daciei a unor populații libere, a dus la mutarea centrului vieții economice de la oraș la sat. Așa se explică termenul românesc sat (cu care se denumește așezarea rurală), derivat din latin *fossatum*, *ia*. timp ce denumirea pentru „oraș” s-a introdus mai târziu din maghiară (*vdros*). Populația Daciei S-a răspîndit, așadar, în mediul rural; aici însă păstra încă o formă de organizare ce își dovedise vitalitatea în cursul stăpînirii romane și care putea servi și mai departe ca bază organizatorică, obștească”, *ÎstRomâniei*, I, p. 799; infra, p. 227-229.

romană a Daciei libere, în cea romană a provinciei, ca și după abandon în perioada numită „preefeudală”) este o realitate social-istorică de cova importanță și semnificație, relevată în oarecare măsură de erudiți, m arheologi și lingviști: e însuși aspectul esențial în structurile social-ec si organizatorice-politice ale fondului popular, a acelor pături care au temelii permanente ale românismului agrar, rustic din zona carpato-b și dunăreană ⁷³.

⁷³ Condițiile vieții în Dacia după abandonarea oficială aureliană au fost concis și cor schițate în *ÎstRomâniei*, I, p. 787 „după abandonare, populația daco-romană, din agricol tară, în general, se transformă periodic (datorită împrejurărilor) în una agricolă, cr vite și păstorească, cu un caracter sedentar limitat. La acest fel de viață trece, treptat, orășenească”, datorită faptului că „orașele își pierd rolul economic și social ca centr șugari și negustori, menținîndu-și doar (un secol-două) oarecare importanță de centre po nistrative. Meșteșugurile decad, reducîndu-se la cele mai simple, cu caracter casnic, ru olăritul, făurăria, dulgheria”; cf. și *AnEtn*, 1962—4, p. 73—92 (infra, cap. VIII, not întrezărea (ca mulți erudiți înainte și după el) formulînd în rezumat această realitate/s și economică de ex. și austriacul J. Loserth (Graz), în *Historische Zeitschrift*, 81, 1898, p. zind „Histoire des Roumains” a lui A. D. Xenopol): o parte dintre „daco-romani” a munți, ca păstori etc. „nachdem die wohlhabenden abgezogen, entwichen die Dacorom Wanderleben iiber. Direkte Zeugnisse hierfiir sind nicht vorhanden, aber die spätere des Volkes beweist diesen Sachverhalt, der auch durch die Analogie der Verhältniss und Noricum unterstutzt wird ...”.

1. MATERIALUL ARHEOLOGIC ÎN DACIA „POSTROMANĂ”

Datele și constatările (nu chiar toate sigure, deplin concludent) cetărilor din ultimele trei decenii privind suma descoperirilor arheologice rezumate și puse la punct (în măsura îngăduită de etapa actuală și de critica istorică) de către eruditul arheolog din Sibiu prof. K. Horedt și de alții, expuse în lucrări de analiză arheologică și numismatică, în cadrul considerațiilor social-istorice². Din aceste lucrări excerptăm câteva pasaje mai semnificative ilustrând descoperirile arheologice care arată că după donarea Daciei în anul 272 (274?) până la invazia hunilor existau încă unele elemente și observații dovedind prezența în continuare, persistentă, în aceiași locuri a populației autohtone rămase în cuprinsul Transilvaniei și numai în Banat și Oltenia (aproape de Dunăre), ci pe întreg cuprinsul provinciei carpatice.

În discuția îndelungată despre o pretinsă evacuare totală a populației provinciei abandonată, s-a acordat atenție deosebită oricărei descoperiri arheologice, runde, menite să probeze permanența populației indigene provinciale romane în timp însă numărul acestor materiale a sporit atât de mult, încât prezența populației autohtone constituie o realitate istorică, nu o problemă sau vreo „enigmă”. Urmelile culturii materiale se poate proceda în mod concret la reconstituirea unor elemente multiple ale traiului populației în condițiile specifice create în urma destrămării vieții provinciale romane. Repercusiunile mai intense ale evacuării oficiale în așezările și construcțiile militare și în orașele mai mari. Observațiile făcute în săpăturilor sistematice din ultimele decenii în diferite castre din Transilvania: la Hoghiz (jud. Brașov; 1949), Brețcu (jud. Covasna) și Inlăceni (jud. Harghita) și Gilău (jud. Cluj, 1951, 1956), Orheiu Bistriței (1957-1960), Sîmpaul (jud. Cluj, 1957, 1958), Porolissum (Moigrad, jud. Sălaj, 1958, 1959), Călugăreni (jud. Cluj, 1961) n-au dat încă oarece urme concluyente care ar dovedea existența unor construcții militare și în continuare. Se pare că în condițiile sociale și politice, populația locală a renunțat să se folosească de castrele romane (construcții oficiale, legate de strategia și tactica armatei romane), preferind să revină la locuirea ce fuseseră caracteristice mai înainte perpetuându-se apoi în condiții feudale.

Orașele mai mari, creații proprii ale orânduirii sclavagiste decad și ele în mod relativ scurt și peste tot, prin faptul că construcțiile monumentale ce conțineau doarea lor (amfiteatre, temple, băi, basilici etc.) își pierd funcția și valoarea. Totuși, cit permite să se recunoască documentarea actuală, centrele urbane să fie locuite în forme modeste și în secolul următor (după anul 271), în condițiile la invazia hunilor, încât în ele retragerea aparatului de stat politic și administrativ avut dintr-odată aceleași consecințe radicale ca în cazul castrelor în urma destrămării trupelor. Cîteva exemple în această privință sînt concludente. La Ulpia Traiana (Sarmizegetusa; Grădiștea Hațegului) s-a constatat ca și în alte provincii intenționată a intrării armatei, pentru a servi ca fortificație, în condițiile în care este indicată de tezaurul monetar îngropat aici în preajma invaziei hunilor (piață) în aedes augustalium s-a constatat adăugarea unor ziduri secundare ridicate după evacuarea provinciei; în sfîrșit, cîteva descoperiri monetare pe cuprinsul orașului ilustrează la fel continuarea vieții în fosta metropolă.

² K. Horedt, comunicare orală (1958); *Transilvanien im ersien Jhdt. nach der Provinz Dazien*, în *Acta Antiqua Philippopolitana* (studia historica et philologica), Sofia, 1957—1963; *Dacia*, VIII 1964, p. 177—193, *Problema continuității* (D. Protase; supra nota 39); SCIV, XVIII 1967, p. 575—591 (cultura Sintana-Cerniahov, K. Horedt); *studii și cercetări*, Brașov, I 1967, p. 93—114 (bibliografie amplă despre teritoriul în condiții carpatice, Ioan I. Pop); SCIV, XIX 1968, p. 63-79 (G. Bato); *Aluta*, Sf. Gheorghe, I 1969, p. 137-147, 149-164 (Z. Szekeley); *Sargetia*, XIV 1979, p. 203-204 (urbane Urzii în Transilvania, K. Horedt) ș.a.

Cum s-a spus în repetate rînduri și este știut, timp de cîteva secole (VII—XI sau XII) nu se cunoaște nimic din documentele scrise despre populația de limbă romanică din Peninsula Balcanică¹, atât în zona illyră, cît și în cea traco-gețică; în Dacia carpatică atare „hiatus” fiind chiar mai lung, așa-numitul „vid-istoric” al trecutului României și mai ales al poporului român, cu o deșolată lipsă ori caracter lacunos al documentației scrise privind populația indigenă traco-daco-romană. S-a considerat mai demult că golul istoriografic (între abandonarea Daciei și apariția primelor mențiuni scrise despre românii-vlahi cu organizații social-politice proprii) în nordul Dunării de Jos ar fi de aproape un mileniu; dar cercetările arheologice din ultimele trei decenii l-au redus sensibil, cu cîteva secole, prin descoperiri și determinări de materiale și obiecte, așezări și necropole din sec. IV, V ori VI e.n., din care foarte multe sînt de atribuit cu certitudine populației provinciale romanizate. Totuși, perioada de vreo 5—6 veacuri (între anii 600 și 1100, cînd lipsesc ori sînt dubioase urmele documentare despre populația romanică-românofonă în stînga Dunării) nu poate fi scrisă fiind aproape cu neputință să fie trasată — decît în contururi largi și vagi — fără un fir de continuitate etnic-socială și economică oglindită în alte materiale documentare decît idiomul popular al comunității sociale. Din această perioadă deocamdată obscură sînt schițate aici două aspecte mai importante ale celor trei-patru secole ce au urmat imediat abandonării oficiale a Daciei de către împăratul Domitius Aurelianus: materialul arheologic în Dacia postromană (în primul rînd cel atribuit populației locale romanizate) și știrile ori indiciile despre permanența populației romanice sub ocupația barbarilor, deci probînd direct dănuirea românismului pe vechile temelii sociale-etnice și economice autohtone.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tessalia etc.)*, București, 1919, 74 p. Români din teritoriul Bulgariei și Iugoslaviei: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, Edit. Academiei, 1959, de S. Dragomir. Cf. și *Illirii* (1969), p. 152—155. Româniea „balcanică” și rolul ei economic, politic și cultural (împreună cu grecii și turcii), reflectîndu-se prevalent în terminologia limbilor din zonă, vor trebui studiate mai amănunțit prin documentarea lexicală și lingvistică (G. Murnu, I. Caragiani, G. Pascu, Th. Capidan, T. Papahagi etc.) și noi anchete lexicale, dacă ar mai fi cu putință, ca și a bibliografiei istorice și etnologice: M. Caragiu Marioțeanu, *Definition einer Volksgruppe. Glotta und Ethnos der Aromunen, in Osterreichische Osthefte*, Wien, 13, 1971, p. 140—151, cu indicații bibliografice la care se adaugă lucrări mai vechi: *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, București, 1891, de I. Caragiani (supletent la RIAP), reeditat de Academia Română, 1929 (cu o notă biografică de P. Papahagi); *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, 616 p. (Anastase N. Hăciu); cf. și Murnu, RumWNGr, 1902 și 1977 (H. Mihăescu).

La Apulum (Alba Iulia), s-a identificat un cimitir datat cu monede, între ruinele băii, cu morminte de cărămizi și cu obiecte romane tirzii. O lucerna creștină și descoperiri monetare răzlețe arată deasemenea prezența unei părți a locuitorilor. La Napoca (Cluj) există indicii că unele morminte romane ar putea să dateze din sec. IV. Un tezaur monetar din deceniul al 8-lea al sec. III, deci din intervalul de timp urmând imediat părăsirii provinciei care a fost descoperit în incinta orașului este elocvent pentru locuirea fostului municipium și după anul 271; în teritoriul orașului Cluj s-au descoperit până acum monede din perioada „post-aureliană”³. 7 piese din care una Tacitus (275-276), 5 Probus (276-282), 1 Carinus (283-295) [SCIV, XII 1961, p. 150; XV 1964, p. 131—141]; o monedă Crispus în oraș, alta în hotarul spre sud-est [ActaMN, IV, p. 495-7]; 1 Iovianus (363-364), una Theodosius II (408-450), cf. ActaMN, IV, p. 497. Aceeași constatare se poate face și pentru Potaissa (Turda), pe baza unei geme creștine și a materialului numismatic.

Dacă localitățile citate și în general orașele romane își pierd caracterul specific urban, ele continuă să fie locuite în proporții mult mai restrinse de o populație redusă numeric. Dar populația urbană nu constituia nici în timpul provinciei majoritatea locuitorilor, fiind apoi condamnată să dispară ori să se adapteze transformărilor economice și politice intervenite schimbându-și forma de viață.

În traiul populației rurale care constituia masele locuitorilor se manifestă la fel anumite aspecte noi de viață. Lucrarea pământului și exploatarea bogățiilor naturale în timpul provinciei se făcuseră în forme specific romane prin latifundiile având ca centre villae rusticae. Puține dintre aceste gospodării au fost cercetate prin săpături sistematice. În două locuri unde se poate presupune existența lor, la Iernut (jud. Mureș) și Răhău (jud. Alba), o parte din materialul ceramic descoperit în imediata apropiere a așezărilor pare să dateze dintr-o perioadă ulterioară părăsirii provinciei arătând că cei folosiți în munca cimpului, sclavii și populația autohtonă, continuau să grăviteze în jurul acestor curți formând nuclee din care puteau să se dezvolte în continuare obștile sătești prefeudale. Evoluția se conturează mai limpede la așezările rurale propriu-zise. Lipsind paza armatei romane și cordonul defensiv al castrelor, locuitorii se așează pe înălțimi, apărându-și așezarea prin șanț și val de pământ, ca în cazul așezărilor la Porumbenii Mici și Prostea Mică din valea Tirnavei Mari.

Aceasta este imaginea ce se desprinde din documentarea arheologică actuală despre traiul populației rămase pe teritoriul fostei provincii. Materialul arheologic este însă mai numeros decât ar rezulta din enumerarea de mai sus privind numai cîteva localități, fără a cuprinde totalitatea descoperirilor, care pot fi caracterizate pe scurt după categoriile principale astfel: în primul rînd sînt de menționat cele de caracter creștin, care datează sigur din sec. IV, creștinismul fiind recunoscut ca religie oficială romană abia în timpul lui Constantinus I (306—337) și nu pot să aparțină decît populației romanizate, căci populațiile din afara provinciei (pătrunse ulterior pe teritoriul Daciei) erau încă păgine. Cea mai semnificativă piesă este donariul din Biertan (jud. Sibiu); tipică este și lucerna (opaiț) cu cruce, de la Apulum, ca și gema (piatră de inel) la Potaissa (Turda) împreună cu altă gemă creștină „din Transilvania”; o lucerna de bronz cu crucea din împrejurimile orașului Dej. Fiecare dintre aceste piese luată în parte nu are mare putere probatorie; dar luate laolaltă, ele oferă un argument în plus pentru atribuirea lor populației autohtone. Aria răspîndirii lor în zona carpato-dunăreană corespunde fostului teritoriu al Imperiului roman, unde erau primite și utilizate de populația locală romanizată, ele fiind probele documentare principale despre pătrunderea creștinismului incipient, în sec. IV pe teritoriul Olteniei, Munteniei și Transilvaniei cu Banatul. Există alte descoperiri mărunte care (deși nu pot fi considerate în aceeași măsură creștine) se datează în intervalul de timp amintit. Dela Alba Iulia și Cluj se cunosc multe exemplare din așa-zisele fibule „cu capete de ceapă”, din sec. IV, iar la Vețel (Micia romană, Hunedoara) chiar o piesă cu dedicația latină (QVARTINE VIVAS); o lucerna tirzie și un pahar conic de sticlă au fost semnalate la Alba Iulia, o garnitură de centură la Sic (jud. Cluj), un buton de garnitură la Feisa (jud. Sibiu)⁴. O lucerna de factură evident paleocreștină și din sec. IV, cu crucea, piriformă, din zona Hunedoara (probabil Ulpia Traiana)⁵.

Materialul numismatic încă poate fi utilizat, cum s-a arătat, în sens pentru permanența populației locale în Dacia. Mai demult s-a subliniat semnificativă a citorva tezaure monetare care încep în timpul provinciei după evacuare, trebuind deci să fi fost tezaurizate și ascunse de elemente locale, autohtone. Un tezaur descoperit la Xireș (Dej), studiat în mod ferm prin compoziția lui această constatare⁶. Chiar monedele din sec. III mod izolat trebuie să fi aparținut în bună parte autohtonilor, cum, considerabil și răspîndirea lor. În primul rînd monedele descoperite în teritoriile romane (ca Ulpia Traiana, Alba Iulia, Turda, Cluj, Cristești etc.) trebuie folosite de către autohtoni. Cu deosebire semnificativă este descoperirea numismatică făcută în 1961 în teritoriul comunei Iernut, pe valea Mureșului de incinerăție datînd (după descoperirile monetare) din sec. III—IV organică de continuitate; într-o urnă cinerară s-a descoperit o monedă din teasa Severina (anul 275)⁷, iar în același teren o serie de monede împresurate cu Severus Alexander la Licinius II (Severus Alexander 2 buc, Gordianus III 1 buc, Gallienus 1 buc, Maximianus Herculeus 1, Maxentius 1, Licinius I 4 buc, II 1 buc), — care sînt dovezi evidente ale continuității (fără nici un fel de întrerupere) a unei populații rustice locale într-o așezare modestă și în necropole.

Ultima categorie de materiale arheologice este ceramica romană răstăionată după desființarea provinciei, la care însă există dificultatea de a pune puțința datării și diferențierii, separării ei de materiale romane ascunse, dovadă că ceramica romană de factură roșie continuă și după 271 e.n. descoperirea — chee făcută la Iernut în 1961 (supra), unde urma roșie prin moneta Severinei, în ultimele două-trei decenii ale sec. III. Asemenea confirmă și datarea vasului cu toate ornamentele cu șerpi din com. Lechința de Mureș (un exemplar asemănător din Potaissa, în muzeul Turda) bănuind mai demult că printre altele au funcționat ateliere de olărie la Turda și Mureș) și după evacuarea Daciei. Aceeași datare se poate adopta pe baza roșie descoperită în așezarea de la Porumbenii Mici și pentru unele urne din teritoriul de la Soporu de Cimpie, al cărui inventar pare să dateze în parte din jumătatea a sec. III. Oricum, această categorie de ceramică trebuie să aibă numeroasă decît se poate proba în prezent.

Pe lângă aspectele variate ale traiului populației băștinașe reflectate în arheologie, se observă și pătrunderea unor populații dinspre apus și diu răsărit în Transilvania. Este explicabil că lipsa unei puteri politice și administrative și izolarea în provincia abandonată de romani au exercitat o atracție puternică asupra grupurilor libere din afara Daciei. Astfel, la Cipău (jud. Mureș), în valea Mureșului s-au descoperit morminte de incinerăție al căror inventar corespunde populațiilor sarmatice din cimpia Tisei, făcînd abstracție de ritul înmormintării ce este caracteristic la sarmați. Trebuie să admitem deci că o populație dacică trăind sub o putere sarmatică culturală sarmatică s-a așezat, după ce au dispărut barierele ce ar fi putut izola în valea Mureșului. Dacă penetrația din apus are un caracter izolat, în schimb presiunea populațiilor din răsărit este mult mai puternică. Se credea mai demult că locul puterii romane a fost luat de goții; mai verosimil se arată însă că, în timpul abandonării provinciei, goții își au mai mult spre răsărit, iar vecinii dincolo de Carpați au fost carpicii care în primele decenii după desființarea provinciei Dacia trebuie să aibă teritorii direcți ai puterii romane pătrunzînd în acest interval de timp și pe teritoriul Transilvaniei. Numai după dislocarea carpilor în jurul anului 300, goții și-au mutat apus în fostele teritorii ale acestora și trecînd Carpații ajung în Transilvania.

XX 1976, p. 30, fig. 7/2, 9/2, p. 34; un exemplar asemănător descoperit în așezarea tirzie lângă Jabăr (jud. Timiș, la nord de Lugoj; *Noi Tracii*, Milano, VII 1980, 73, p. 10-11). ActaMN, XIII 1976, p. 215-230 (două piese paleocreștine din Transilvania), XVI 1977, p. 150-151 (piese paleocreștine inedite din Dacia intracarpatică, N. Vlassa); *Acta Musei Porolissensis*, p. 515—523 (vasul creștin cu inscripție latină din Moigrad, N. Gudea). E necesar să se adauge într-un nou repertoriu a materialelor paleocreștine din Dacia intracarpatică.

³ *Studii și cercetări de numismatică* (București), I 1957, p. 149—165 (D. Protăcescu).
⁴ SCIV, XIII, 1962, p. 153—155 (Un mormint de incinerăție la sfîrșitul sec. III, de N. Vlassa).

⁵ *ActaMN*, III, 1966, p. 400-401 (Săpăturile arheologice la Iernut, N. Vlassa).

orală).

⁶ *Rbmer in Rumänien* (Ausstellung), KOLn, 1969, p. 290, nr. H 66, pl. 31.

340 fMaW, ?... fTM... daco-roman (sec. IV-VI) : *Studii Teologice* (București), X 1958, p. 311-312. X¹ A¹ L¹ A¹ f T f p A¹ o o - A¹ ? i i e A¹ ..... o i a - Contribuții la istoria creștinismului daco-roman (L. Russu); *IstRomâniei*, I, t. 629—634 etc

tesignelfeftTe r& ^ £ w TM ^ ^ p^m 400-480 o i u e e a d e i u i V^otmă, fără o plcete dt^f; z o o t * * * * T ^ < m u - - Gherla). Alte piese paleocreștine: la Palatca (jud. Cluj) Pecete de lut ars pentru azimă dm mormintul 3 al necropolei de tip Sintana de Mureș, Dacia

după această dată trebuie fixată și apariția culturii Cerneahov, iar în Transilvania numită, după primul cimitir săpat sistematic pe teritoriul României, și „cultura Cerniobov-Sintana (de Mureș)”. Caracterizată prin ceramica tipic cenușie, prin fibule cu capul în formă de semidisc, piepteni cu miner semicircular, pahare de sticlă conice etc, cultura Cerneahov este proprie Ucrainei și României, nu poate fi atribuită în mod exclusiv unei singure populații, iar în Transilvania ea nu poate aparține numai goților, cum s-a afirmat în trecut. Analizând răspindirea ei în Transilvania, se constată o ramificare peste pasul Tulgheș pînă în valea Mureșului: cimitirele de înhumăție cu fibule cu semidisc și pahare conice de sticlă; ele pot fi puse, cel puțin parțial, în legătură cu pătrunderea goților în Ardeal. Alături de aceștia, populația băștinașă preia tehnica arderii înăbușite, incit și ceramica de pe teritoriul fostei provincii primește un aspect „cerniuhovizant”, chiar dacă nu aparține acestei culturi (de ex. la Cluj-Mănăștur). Astfel, se constată că imediat după abandonarea provinciei populația indigenă este întărită cu elemente dacice pătrunse din apus și din răsărit în Transilvania. Începînd cu sec. IV, locuitorii preiau cultura Cerniobov-Sintana, care devine generală în acest veac și care în anumite descoperiri aparțin goților.

După impresia lui K. Horedt, în sec. V s-ar fi produs o cezură între elementele culturii materiale antice și cele prefeudale; dar D. Protase observă că atare opinie nu este verosimilă: pentru sec. V avem descoperiri mai puține, deocamdată, în comparație cu abundența relativă de vestigii ale culturii materiale în veacul precedent; se cunosc așezări, morminte, monede izolate și tezaure. Trăsăturile specifice ale culturii materiale rămîn totuși ceva mai puțin clare, contmuînd în orice caz anumite elemente din sec. IV și anticipînd alte fenomene proprii abia sec. VI. Situația este generală, nu se limitează la Transilvania; pe teritoriul fostului Imperiu roman de apus, în Franța, Belgia, Anglia, Germania de sud, s-a făcut aceeași constatare, cu toate că acolo există izvoare istorice scrise dovedind în chip peremptoriu locuirea constantă: „în concluzie, nici o urmă sigură a culturii gallo-romane în regiunile noastre nu este ulterioară secolului IV” și că „trebuie deci să fie respinsă explicația simplistă care încearcă să justifice absența elementelor materiale ale ocupației prin evacuarea teritoriului”. Dacă astfel se prezintă situația în teritorii cu tradiție romană și romanică foarte puternică, mai veche și mai îndelungată, nu avem motive de a pretinde că la noi (în zonele carpato-dunărene) să fi existat condiții mai favorabile în ce privește puțința de documentare arheologică.

Începînd din sec. VI, cultura materială a Transilvaniei primește o factură unitară comună populației băștinașe și populațiilor migratorii. Făcînd abstracție de unele cazuri izolate, se constată în materialele arheologice doar coexistența populației indigene cu cea migratorie, coexistență reflectată în numărul considerabil al descoperirilor care din acest motiv nu pot aparține numai elementelor migratorii. Pentru sec. VIII și XI datele arheologice nu sînt însă destul de numeroase, consistente, elocvente. Este epoca conviețuirii și amestecului româno-slav, asimilării incipiente a slavilor, precum și a cristalizării (regrupării) „străromânilor”. Explicarea lipsei aparente a materialelor arheologice poate fi dată printr-o analogie din teritoriile răsăritene. Se știe că problema ceramicii slave timpurii este destul de puțin elucidată, chiar în teritorii unde prezența slavilor în perioada respectivă apare mai presus de orice îndoială. În Ucraina este sigur că proprietarii marelui tezaur din Martinovka și cei înmormîțați în cimitirul de lângă Pastirskoie din sec. VII erau strămoși direcți ai slavilor care în veacul al IX-lea întemeiază puternica Rusie kieviană. Dar ceramica ce corespunde acestor materiale nu este încă îndeajuns cunoscută. În Ardeal, problema celor două secole amintite se pune în mod asemănător trebuînd a se menționa însă și insuficiența și deficiența cercetărilor de pînă acum, pe lângă sărăcia obiectivă, puținătatea materialelor arheologice.

[Materialul și formulările expuse la p. 203—206 sînt reproduse rezumativ după lucrările citate la nota 2, cu cîteva — destul de puține — adaosuri proprii].

2. PERMANENȚA ROMÂNISMULUI

După ce s-a constatat și admis că populația rustică-provincială carpato-balcanică și dunăreană și-a însușit vorbirea (și chiar scrierea) romanică, propagată mai intens în perioada maximei desfășurări a Imperiului (veacurile II—III), formînd sub raport cultural-lin-gvistică comunitate unitară, prea puțin diferențiată după categorii sociale și avînd ca principal element de coerență limba (comună romană și ostășească), iar mai tîrziu și numele (distinctiv după grai, devenit con: *Romanus* (> *rumân*, *român*, tradus — înlocuit de populațiile prin echivalentul *valach* = vorbitor de limbă romană), — se poate ca ceva mai simplificată și limpezită diflcila problemă străveche a fiei românești și sud-est europene : perpetuarea românismului în zona la fel ca în cea balcano-dunăreană. Potrivit concepției și tezelor expuse în idiomul, împreună cu numele roman, a trebuit și putea să se păstreze (s-a spus) nu atît de unele resturi mai „norocoase”, puternice și din grupurile de „coloniști romani” : „infiniteae copiae hominum” venite din orbe Romano ad agros et urbes colendas” (Eutr.), cum preconizau și mulți apărători vechi ai continuității romane în Dacia. Observîndu-se cu atenție, apare greu de admis perpetuarea unei asemenea populații sau mai puțin „flotante”, izolate de masele unui popor ce să fie legat nic cu rădăcini mai adînci în acest pămînt. Este ușor de înțeles cum în acest din urmă fel (adică: prin elementele imigrate), dăinuirea romanică după evacuarea oficială a Daciei carpatice apărea destul de echivoc și neverosimilă, pretînd în chip firesc la grave confuzii și controverse legitime tinuitatea populației românești în teritoriile actuale. Asemenea neînțelegeri echivoc au fost în bună parte (dacă nu integral) soluționate prin conservarea idiomului și numelui roman în Dacia (la fel ca în Moesia și alte provincii) la însăși populația de baștină străveche a zonei, legată aici prin lungi tradiții de viață, cu începuturi pierdute în noaptea istoriei.

Atare concepție despre caracterul românismului (sprijinită în mare măsură pe realitatea absolută și valoarea calitativă excepțională a elementelor preroman-autohton în limba română) ¹⁰ ne arată că nu era necesar (și chiar de prisos) să fi rămas în Dacia carpatică o parte mai mare de populație romană venită din afară, „ex toto orbe Romano” (din toate deceniile de conviețuire și amestec, mai puteau fi separați net imigranții genii, din provinciile sudice, estice ori vestice ale împărăției romane) ca neași „Romani” să fi perpetuat și transmis numele și idiomul românesc în sec. XII (fără să fi „reimigrat” din sudul Dunării prin sec. V—VI). Cum s-a mai spus, în spațiul carpatic și balcano-dunărean (la fel ca în zona) românismul a dăinuit prin fenomenul altoirii prin trunchiu etnic autohton, daco-getic în stînga, traco-moeso-getic în dreapta Dunării de Jos; căci după cum elementul social-etnic de baștină a fost terminat de expansiunea și ocupația romană, la 102, 106 ori mai tîrziu tot așa (romanizat prin grai și nume) el n-a putut fi evacuat din

Domitius Aurelianus la 271/3, nici copleșit de noile valuri dinspre miazănoapte, răsărit și apus, revărsate începând din perioada cind forța defensivă romană nu mai putea să țină stavilă puhoiului de triburi în migrație (germanice, sarmatice, carpo-dace libere etc.) la Dunăre, în zona balcanică și apoi în regiunile vestice ale Imperiului, chiar în Italia și la Roma. în Dacia carpatică, iar mai târziu parțial în Moesia, Tracia și Dalmația, românismul nu mai avea puternicul scut al forței militare romane; dar spre a se putea menține (în forme rustice, într-o civilizație de dimensiuni mai modeste), izolat câteva secole sub raport politic de romanitatea occidentală a Imperiului, el a existat și a rezistat prin propriile energii etnice și biologice, lipsit de protecția forței romane centrale (aflată în decadentă și dezagregare). Marea romanitate a Imperiului era o puternică realitate social-culturală reprezentată de vechile populații (triburi) autohtone ale provinciilor, numite de romani *nationes* sau *gentes*; o realitate evidentă de care erau deplin conștienți anticii din perioada așa-numitului „imperiu târziu” și pe care a formulat-o în termeni pregnanți fericitul romano-african Aurelius Augustinus într-un pasaj celebru, la începutul sec. al V-lea, cînd nu mai puteau fi deosebite „naționalitățile” și etniile: „qui iam cognoscit gentes in imperio Romano quae quid erant, quando omnes Romani facti sunt et omnes Romani dicuntur” (*Ad Psalmos*, DVIII, 1).

Existența unei populații romanice (romanizate, latinofone) foarte numeroasă în teritoriile din zona Dunării, ca și a Rinului etc. în fostele provincii romane ocupate de triburi germanice și de huni, sarmați ș.a. în cursul sec. IV—V este nu numai postulată ca un lucru logic și firesc, ci apare atestată prin dovezi documentare explicite, elocvente. Este în primul rînd (cum era și natural să fie) populația de jos, cu nivel de trai mai scăzut în condițiile generale economice la sfîrșitul antichității sclavagiste, de situația turbure politică-militară și de fiscalitatea apăsătoare cu corupția din Imperiul roman decadent; alături de oamenii săraci trăiau în „barbaricum” și oameni mai înstăriți, cultivați, care preferau libertatea sub regimul ceva mai suportabil al „barbarilor”. Asemenea realitate social-economică este atestată documentar prin texte demult cunoscute și relevante: Hieronymus, Priscus Rhetor și Salvianus din Gallia ¹¹. Mai semnificative pentru zona Dunării inferioare sînt relatările lui Priscus, care a fost la curtea lui Attila, trecînd prin Banatul actual ¹²: în cursul ambasadei la huni, el a cunoscut între alții pe un Rusticius ¹³ din Moesia Superior, luat prizonier de huni într-o incursiune în sudul Dunării, înainte de anul 448; reușind să învețe la perfecție limba hunică el a fost făcut de către Attila secretar personal, avînd și un rol important în „diplomația” regelui hun. Nici alți captivi romani la huni nu o duceau mai rău. Dacă un om cult și cu pretenții ca moeso-romanul Rusticius trăia și chiar se simțea bineșor sub „jugul barbar”, este firesc de admis că populația rurală, sărăcită și aservită să se fi împăcat mai ușor cu regimul ocupației gotice, hunice etc. Prezența unei populații romanice (latinofone) numeroase în teritoriul ocupat de huni în stînga Dunării de Jos este dovedită și de faptul că unii dintre

acești „Romani” se refugiau în Imperiu, iar regele hun îi cunoștea revendica instistent de la autoritățile romane ¹⁴, evident avînd nevoie și brațe de muncă. Deci oamenii „circulau” de pe ambele maluri ale *limesul* danubian nefiind un „zid” izolator între populațiile din nord și sud. Relatările lui Salvianus din sec. V (cu toate că se referă la alte teritorii) sînt lipsite de valoare analogică și chiar de putere doveditoare pentru evoluția pato-danubiană; merită să fie reproduse în traducere:

„în timpul acesta, săracii sînt jefuiți, văduvele gem, orfanii sînt călcați pe picioare, pină într-atîta încît mulți dintre ei — și nu de obîrșie umilă, ba și cu educație, fug la dușmani ca să nu moară în suferința persecuției obștești; căutînd a se salva, bari omenia romană, deoarece nu pot îndura la romani neomenia barbară, că se deosebesc prin obiceiuri și limbă de cei la care fug, ba chiar — ca să nu se împacă nici cu uritul miros al trupului și straielor barbare, vor mai bine să ducă un trai deosebit al lor între barbari, decît să sufere crunta nedreptate a romanii. Astfel ei se strămută peste tot locul, fie la goți, fie la bacauri, fie la barbari ce stăpînesc pretutindeni și nu le pare rău că s-au strămutat acolo mai bine să trăiască liberi sub înfățișarea unor captivi, decît să fie captivenți de oameni liberi. Astfel, de numele de cetățean roman, odinioară nu se putea prețui, ci și cumpărat foarte scump, oamenii se leapădă acum de la sine, el ...” etc. (Salvianus, V 5; Patrol.Lat. LIII 99); apoi „unde sau la ce loc există asemenea rele ca la noi romanii? La care oameni este atît de mult răutatea ca la noi? Francii nu cunosc această crimă; hunii sînt streini din țară; delegi; nimic din acestea nu există la vandali, nimic la goți. Atît de puțini barbarii la goți asemenea lucruri, încît nici chiar romanii ce trăiesc în țara suferă. Ca urmare, o singură dorință au toți romanii de acolo: să nu fie dată a trece sub legea romană. Populația romană de acolo înalță o singură voce într-un glas: să-i fie îngăduit a-și duce viața dimpreună cu barbarii; și ne pare rău că nu-i biruim pe goți cu forțele noastre, cită vreme (chiar) romanii preferă să rămîie la ei nu la noi? Astfel, nu numai că frații noștri nu vor deloc să fugă de ei, ci ei ne părăsesc chiar pe noi ca să fugă la dinșii; mă mir că nu fac asta și săracii și nevoiași; n-o fac dintr-o singură pricină, anume pentru că au pierdut mute acolo lucrurile și căscioarele și familiile lor ...” etc. (*ibid.*, 10).

Chiar dacă (detestînd stările din Imperiu) Salvianus laudă admirabil zînd cu scopuri moralizante pe barbarii la hotarele Imperiului, reamintîndu-ne oglindesc o realitate, sînt un document istoric cu deosebire semnificativ stările social-economice din provinciile romane și din „barbaricum”. Asemenea existența și soarta populației de jos, a sărăcimii; rezultă din ele (ca și din documente) că existau și „romani”, populație romanizată rustică în zonele ocupate de goți, huni etc. și că chiar puteau să trăiască destul de bine în condițiile relațiilor economice și politice aduse de aceste triburi în zonele ocupate. Dacă în zonele de la Rin și cursul superior al Dunării situația era cît de cît de bună, din stînga Dunării de Jos? De ce să facă numai Dacia carpatică excepție? Viața romană sub ocupația triburilor germanice ori de alt neam era și chiar necesară aici (cum o arată și descoperirile arheologice, supra p. 10) și în forme aproape exclusiv rustice, agrare, tot atît de ușor admisibile ca „Dacia Nova” din Moesia Superior. Dealtfel, persistența populației romanice mai multe secole după evacuarea oficială romană este atestată și în zonele de la stînga Dunării și în alte regiuni foste provincii romane, ocupate de „barbaricum”, Vindelicia, Raetia ¹⁵.

¹¹ Hieronymus, *Epist.*, CXXIII 17 (*Patrologia Latina*, XXII 1058); Priscus Rhetor, frg. 8 (Historici Graeci minores, ed. L. Dindorf, voi. I, p. 305—309); Salvianus, *De gubernatione Dei*, V 5 și 8 (Patrol. Lat. LIII 99 și 101—102), citate cu comentarii ceva mai ample de J. Jung, *RomRom*, ed. II, p. 231-233; N. Drăganu, *RomIX-XIV* (1933), p. 27-29. Salvianus era semnalat și interpretat just încă la începutul veacului al XVIII-lea, de I. I. Mascou, *Geschichte der Deutschen*, Leipzig, 1726, p. 506-507.

¹² *CercLg.*, II 1957, p. 253—258; *Elemente traco-getice în Imp.Rom.*, 1976, p. 75—76.

¹³ *RE*, I A, 1240, 5 (Seeck).

-o •, r nQ9R \'-n 105 nersistance d'une population dans les Alpes. Fn depit de

Precum au arătat numeroși erudiți începînd cu J. Thunmann (a. 1774) și s-a relevat im paginile precedente, permanența românismului în zona carpato-balcanică și danubiană este legată în primul rînd de vechimea și statornicia populațiilor autohtone traco-geto-dace, respectiv illyre, în care (după trecerea perioadei de romantism și exaltare latinistă a Școlii Ardelene și a erezilor ei) s-au recunoscut înaintașii îndepărtați dar nemijlociți ai populației românești (românofone), „Romanii” din Peninsula Balcanică și Dacia. S-a accentuat de asemenea că atare concluzie nu se sprijină pe documente istorice, arheologice și toponimice, care prin însăși natura și structura lor nu pot oferi (fiind puțin probabil că vor da în viitor) legătura documentară directă și evidentă între populațiile traco-geto-romane (adică traco-geții romanizați) și romanicii (românofonii) evului mediu și modern în provinciile romane Moesia și Dacia. Numai cine este prea puțin familiarizat cu natura și proporțiile calitative ale materialului documentar privitor la epoca veche (mai ales prefeudală) a trecutului acestor teritorii poate să-și mai facă iluzia că în viitor izvoarele istorice sau arheologice epigrafice vor furniza acel mult dorit și căutat mijloc sigur de necurmată legătură etnic-socială între faza antică traco-daco-romană și „descendenții” românofoni ai traco-geto-romanilor: asemenea element de legătură poate fi dedus deocamdată numai din alcătuirea lexicală a limbii române, care prin structura ei latină-romanică duce direct la epoca romană (latină) a cuceririi și romanizării teritoriilor traco-dace dela Dunărea inferioară, iar prin cele vreo 160—170 cuvinte autohtone leagă limba și comunitatea populară românească direct de graiurile și populațiile indo-europene traco-dace ale acestor meleaguri, în sensul schițat de expunerile din paginile precedente. Dt aceea, idiomul popular al românilor este și va rămâne cel mai valoros documente istoric pentru marea problemă a etnogenezei și pentru epoca veche a trecutului românesc.

De pe noile poziții cîștigate (respectiv consolidate) prin studiul alcătuirii elementului arhaic, al limbii române, în limita mijloacelor de documentare disponibile, istoria antică și medievală plină de obscurități și necunoscute, a acestor teritorii va trebui reconsiderată fără teze preconcepse de ordin național-politic ori ideologic, ținînd seamă în primul rînd de valoarea probatorie a limbii

române cu lexicul ei variat¹⁶, care alături de realitatea vieții prezente și cutul mai apropiat și bine cunoscut, oglindește stabilitatea și legătură a populației românești (românofone) cu pămîntul, glia și codrul, r și și plaiul unde-și ducea existența în forme conservative și arhaice, cu sările periodice legate de natura îndeletnicirilor sale agrare sau pastora vechi. Dexicul latin și cel preroman al limbii nu arată nimic din ce presu unii erudiți în legătură cu un pretins „nomadism păstoresc” ori „de al românilor și emigrarea lor din Peninsula Balcanică în Dacia carpatic o „conviețuire” de citeva secole [?] cu albanezii, bulgarii ori alte popu limbă și structură etnică total diferite. Vecinătatea Daciei carpatice cu și teritoriile traco-moesice romanizate (în care s-a format ramura sud canică a românilor, aromânii și megleniții, eventual istroromânii, în cu românii „nordici”) explică suficient — cum s-a recunoscut de cei mai unitatea remarcabilă a limbii române (supra, p. 150).

Ereditatea biologică autohtonă. Fiind stabilit și recunoscut că mar a populațiilor traco-dace (ca și cele illyre) a fost romanizată alcătuir toate probabilitățile baza etnic-socială (nucleul) romanicilor din sud-est pean, al poporului român de mai tîrziu, s-a afirmat chiar că unele somatice, în primul rînd culoarea blondă, s-au transmis de la traco la români¹⁸; o aserțiune de ordin generic, mai mult analogică, ori logi supunînd evident o continuitate deplină etno-socială de peste două în spijinul ei sînt de invocat elemente documentare nu atît istorico-arh cît mai ales cele filologice-lingvistice, oferite de limba română actu fondul lexical arhaic: cuvintele autohtone, fragmente din idiomul in pean al populațiilor preromane dispărute ca entitate politică-socială, mație etno-lingvistică, din care însă au fost transmise (odată cu acestate lingvistică vie) și o parte din suportul etnic-social, biologic; deci de trăsături somatice care au suferit amestecuri cu modificări ulterioa ales în perioada simbiozei traco-daco-romane și mai tîrziu al celei slavo-ro

3. CONTINUITATEA AȘEZĂRILOR ȘI OCUPAȚIILOR AGRARE

îndeletnicirile de căpetenie ale țaranului român au fost cultivarea p lui, creșterea vitelor și meșteșugurile rurale, care îi asigurau hrana, un

¹⁶ „Ibr Worterbuch mit seinem bunten so schwer vertilgbaren Inhalt, spricht b die diirftigen leicht zerstorbaren Berichte der Geschichte” observa pe bună dreptate la R. Roesler (GTB, p. 560).

¹⁷ Despre trăsăturile somatice ale traco-dacilor: SCIV, XVIII, 1967, p. 343—3 p. 22-27 (*SprThD*, p. 27-32;).

¹⁸ De ex. W. Tomaschek, *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft*, Wien, XX ber. 1893, p. 34 die Thraker und Daker erlagen sammt den Moesen der Macht vertauschten ihre Sprache mit der lingua romanisca. So kommt es, dass die thrakisc (eine echte Tochter der indogermanischen Ursprache) verloren ging. Leiblich existirt jedoch kische Nation noch bis auf den heutigen Tag; die Donau- und Pindus-Wlachen oder C sind bei aller Mischung und Durchsetzung mit später hinzugetretenen, vorzugsweise slavi mente wesentlich direkte Nachkommen der romanisierten Thraker und Moesen ...”; *Rasse und Heimat der Indogermanen*, Miinchen, 1936, p. 30 „noch heute finden sich unter rumänen zahlreiche blonde, blauäugige, weisshäutige, grossgewachsene Elemente, die i abgedrängte Reste des alten Thrakertums darstellen durften”. Dar același tip somatic teristic și celuilalt factor social-etnic ce a intrat în procesul de sinteză a formării poporu ca „adstrat”: slavii.

Les paysans, les «colons», tout au moins demeurerent attaches au sol, tributaires des ducs bavaois, quand ceux-ci s'emparent du Norique riverani vers l'an 500, puis des regions alpestres vers la fin du VIe siecle. C'est ce que prouvent les noms de lieu tertmes par *walch* (*welch* = romain). Au VIIe siecle *Vindictulus Amonis* (Salzburg) renferme nombre de noms d'hommes romains et, au temp de Charlemagne encore, il est question de viei romanisci, dans la region de Salzburg (cf. J. Jung, G. S. Grassmann, Hartmann). Il en fut de meme dans la *Vindictia* ou *Raethia Secunda*, entre l'Inn et le Danube, que se partagerent au VIe siecle, Bavaois et Alamans. Une noblesse d'origine romaine, celle des Breones, subsista sous l'autorite des ducs bavaois. Dans le Vorarlberg, au IXe siecle encore, sur 195 temoins d'une carte de Saint-Gall, 165 portent des noms romains. La *Raethia Prima* correspond au Tyrol et au canton des Grisons. Le Tyrol renfermait encore quantite de noms de lieu romains au VIIIe siecle et sa totale germanisation ne s'effectua qu'au Xe siecle . . . Aujourd'hui encore, à l'Ouest de Coire, environ 40.000 hommes parlent une langue latine, le romanche (cf. Groeber). in legătură cu teritoriul muntos al Helvetiei s-a arătat că (mai ales prin serviciul militar și conservarea populației romanizate) în virteul migrației popoarelor, locuitorii romanizați din șesurile elvetice și vindelice nicăieri n-ar fi putut afla adăpost și refugiu decît în munții retici F. Stebălin, *Die Schweiz in romischer Zeit*, Basel, 1927, p. 292—293 (Cf. C. Daicovicu, *Steaua*, Cluj, 1969, p. 72—73). Despre materialul epigrafic al perioadei „prefeudale” și semnificația lui istorică: E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din sec. IV—XIII descoperite în România*, București, 1976 (recenzia cu *addenda et corrigenda* de amănunte în *Transilvania* (Sibiu), 1977, 9, p. 7-12).'

producție, piesele de echipament și produsele de schimb intercomunitare. Aceeași era situația în trecutul ceva mai îndepărtat, când viața românească avea chiar un caracter mult mai pronunțat agrar. În evul mediu și în antichitate este sigur că creșterea vitelor și păstoritul erau cel puțin tot atât de importante ca agricultura și mai mult decât ocupații și meserii (ca exploatarea și prelucrarea lemnului, a metalelor, olăritul, vinat și pescuit etc.). Studiul terminologiei limbii române în ansamblu, prin compararea materialelor lingvistice, istorice și etnografice, a dovedit că populația românească (românofonă) are o vechime îndepărtată și o deplină continuitate a ocupațiilor în așezări, un caracter sedentar în ramurile de producție rurală (agricultură, creșterea vitelor), ca și a meșteșugurilor casnice-țărănești¹⁹, ori în exploatarea unor metale și minerale ale subsolului. Pentru înțelegerea justă a structurilor vetuste și a genezei formelor de organizare social-economică și chiar politică a românimii în faza prefeudală și în evul mediu, este absolut necesar a cunoaște corect, cit mai amplu și concret cantitatea, calitatea și succesiunea stratificării diferitelor elemente lexicale din perioade istorice și fonduri cultural-lingvistice variate intrate în limba română, — proces de o importanță etnologică excepțională. Uniformă și unitară în aparență, terminologia românească (lexicul ei în ansamblu) prezintă o mare varietate în ce privește obârșia elementelor alcătuitoare, repartizate (cum s-a spus) în câteva „loturi” mai importante, între ele locul prim ocupându-l termenii latini-romani având integrate organic și asimilate (sub raport fonetic și morfologic) elementele preromane — autohtone traco-dace, la care s-au adăugat numeroasele împrumuturi mai mult sau puțin recente (adstratul) partea cea mai veche și importantă (mai ales cantitativ) fiind elementele slave, — totul în funcție de intensitatea și durata influenței exercitate de idiomul și populația respectivă asupra comunității populare românești. Tipologia așezărilor, a caselor și gospodăriilor, precum și modul de organizare, în etapele dezvoltării istorice, constituie unul dintre obiectivele principale de cercetare ale etnologiei și etnografiei românești, ca atare ale istoriei societății în general. Pentru denumirea așezării (rurale prin excelență, în trecut, a populației românești)²⁰ s-a păstrat termenul latin — romanic *fossatum* > vechi romanesc *fsat* > *sat* (paralel în albaneză *fshat*)²¹ care prezintă o transformare semantică originală și interesantă din sensul militar „loc întărit cu șanțuri” (*fossa*) la cel mai larg de „așezare deschisă, neîntărită, civilă”. Alături stă termenul preroman *cātun*, atribuit unor grupuri restrinse de gospodării, care în timpuri mai apropiate s-au format prin roirea unei părți din populația așezărilor mai vechi, adunate sau răsfirate, — proces determinat de factori economici, apropierea de terenurile agricole-pastorale tot mai distanțate și greu accesibile. Termenii clasici romani *urbs* și *oppidum* pentru noțiunea de „oraș (tîrg)”, ca și *pagus* cu *vicus* pentru „sat (așezare rurală)” au fost uitați de străromâni, — în vreme ce *civitas* s-a localizat asupra unei „fortificații, întărituri” *cetate* (evoluind deci și restrînsă în sens tocmai invers decât *fossatum* > *sat*). Pentru o localitate mai mare „centru de schimburi comerciale” s-a impus slavul *tîrg*, adăugîndu-se termenii speciali *bilciu* (ung.) și *iarmaroc* (rutean-germ. *Jahrmarkt*). Așezarea urbană s-a numit

¹⁹ Rom. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania* (Sibiu) LXXIV 1943 p. 21-32; *AnEtn*, 1959-1961, p. 23-35.

²⁰ *AnEtn*, 1962-1964 [1966], p. 73-92 (*Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei*).

²¹ T. Bojan, în *legătură cu sfera semantică a vechiului românesc fsat* în *CercLs* XIV 1969 p. 63-75; *RevLg*, XII 1967, p. 538.

mai tirziu în general *oraș* (ung. *város*). Pentru căile de comunicație s-au utilizat termenii *cale* (iat. *caile-*), *drum* (greco-latin, eventual prin intermediar slav), *cămin* (*carraria*) etc.; *punte* (lat. *ponte-*) a fost suprapus și dublat de slav *pod* și de *fîntînă* (lat. *fontiana*, *fântăna*) și *puț* (lat. *puteus*) s-a încetățenit slavul *perete*, *fereastră*, *treaptă*, *ușă*, *cheie*, *acoperiș*, *poartă*, *scară*, *curte*, *gratie* etc. Mobilierul: *masă*, *scaun*, *albie* (leagăn), *pat*, *cuptor*, *foc* etc. — deci și cele mai vechi, elementare și indispensabile; între ele se amestecă și unele autohtone: *bordei*, *argea*, *vatră*, *leagăn*, *gard*, *zestre* (nota 57). În gospodăria rurală este remarcabil faptul că pentru principala construcție destinată adăpostirii animalelor, în locul latinescului *stabulum* devenit simplu „staul” (incintă, îngrășător), s-a impus slavul *grajd*, urmat de *poiată*, care sînt lucrări din lemn (o cămămidă) făcute de meșteri versați, — față de caracterul ceva mai primitiv și improvizat al actualului romanesc *staul*, ca și al *țarcului* și *strungii* autohtone. Termenii privind așezările și gospodăria, preluați de limba latină-română pe substrat, prezintă o semnificație sporită nu numai lingvistică și socială, ci una culturală și etnologică excepțională: ei se impun ca expresia cea mai tipică a continuității terminologiei, deci a noțiunilor respective, și cele mai de seamă în cultura materială a poporului fiind legate în mod direct de localități, de casă, de viața cotidiană, a cărei continuitate rezultă în cel mai pregnant și semnificativ: păstrarea noțiunilor (lucruri, idei, și necesități) cu apelativele lor cu tot²².

Terminologia agricolă românească are (cum s-a relevat demersurile) numeroase elemente slave, — dovadă a destul de puternicei influențe slavice și tehnice-materiale, posibil chiar social-etnice slavone (cf. intra, p. 2). Aceasta care însă nu au modificat în esență vechea situație, potrivit căreia „în Dacia mulți termeni fundamentali relativi la agricultură sînt în românește de origine latină”²³; foarte puține elemente lexicale autohtone se referă la lucrurile și produsele mîntului (*țarină*, *grapă*), iar numele preromane de plante (de grădinișoare etc.) nu sînt cele mai importante în limba română. Dar terminologia agricolă latină a agriculturii (plante, unelte, lucrări agricole) arată o deplină continuitate și srăveche permanentă a populației agrare românești, chiar și în sector economic mai semnificativ ce implică stabilitate și legătură în mod direct cu teritoriul: *viticultura*, cum s-a relevat²⁴.

Deosebită importanță economică și socială au meșteșugurile și toate formele de îndeletniciri neagricole legate de mica industrie casnică și rurală în viața țaranului român. Ca ocupație anexă, dar indispensabilă și inseparabilă legată de agricultură ca și de creșterea vitelor, meșteșugurile producînd unelte și obiecte de consum, de echipament ș.a., au origini

²² Despre situația și structura așezărilor din Dacia în epoca prefeudală, după așezările provinciei de armata romană, cf. și supra, p. 200-201; infra nota 57.

²³ S. Pușcariu, *LR*, I, p. 359.

²⁴ „... faicea în care se cultivă *viea* < lat. *vinea*, cu *vița* < *vitis* pe care cresc struguri sigur dacic] numiți și *aua* < lat. *uva*, din care se stoarce *mustul* < lat. *mustum* și se face *vin* lat. *vinum* etc. Ca și cum nu am avea multe cuvinte de origine latină care pot dovedi continuitate statornică (*cetate*, *sat*, *casă*, chiar și dacă aceasta a însemnat la început «colibă», *ară*, *secera*, *treiera*, *Măsălar*) și am fi așteptat să vie alții din stepele Asiei să ne învețe ce înseamnă de *vie*” observă în 1934 filologul clujean Nicolae Drăganu (*DR*, VII, p. 215) într-o recenzie la lucrările tendențioase a eruditului filolog șvab renegat Ludwig Treml (Tamás) despre cuvintele de origine latină în limba română; despre marea operă lexicografică a acestuia din a. 1966 (Lajos Tamás *gisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966, v. *Apulum*, XIII, 1975, p. 753-775).

ce se pierd în comuna primitivă, cunoscând însă o continuitate deplină, cum arată limba și terminologia respectivă ce s-a transmis pînă la faza actuală de cooperativizare cu mecanizarea largă și industrializarea socialistă în condițiile celei mai avansate termici moderne. Inceputurile și faza inițială în dezvoltarea meșteșugurilor sînt mai puțin cunoscute, lipsind știri scrise ori existînd relativ puține materiale arheologice ilustrative; de aceea lexicul limbii actuale trebuie să poată să ofere informații pentru epoca antică a limbii și comunității românești; preromane sînt și numele unor instrumente și unelte ca *grapă*, *undrea*, *caier*, *mătură*, *gresie*, *cursă*; produse și obiecte: *zgardă*, *baier*, *cârîmb*, *cîrlig*, *pardina*.

O ramură importantă și străveche a vieții agrare este creșterea vitelor și păstoritul (cu specializarea în industria laptelui) cu forme de organizare tipic românești, avînd o terminologie cu elemente de mare vechime și îndepărtată continuitate în trecutul poporului român. Semnificația social-istorică a păstoritului (oieritul) a fost relevată în repetate rînduri de erudiții români și de streini, istorici, filologi-lingviști, etnografi, sociologi²⁶; ea justifică și necesită o atenție ceva mai mare în cadrul unei cercetări asupra etnogenezei românilor, mai cu seamă că importanța păstoritului în trecut a fost interpretată de unii (mai ales de „roeslerieni”) unilateral, greșit, în sensul că românii ar fi fost numai „păstori nomazi”, în continuă mișcare, fără stabilitate a așezărilor și ocupațiilor (teză reluată, prin a. 1958, sub altă formă și cu alte nuanțări, înțelegînd însă greșit ca „nomadism păstoresc de munte” noțiunea de migrații sezoniere, transhumantă pastorală, pendulare, de către slavistul [bănățean] de la Cluj, E. Petrovici). După cercetări atente și competente din ultimele decenii (rezumate de cel mai de seamă etnograf român), „păstoritul a constituit în trecut una din ocupațiile importante ale poporului român, dar niciodată exclusivă, deși au fost autori care încercau să prezinte poporul român ca practicînd (într-o anumită perioadă) un păstorit nomad, străin aproape cu totul de o viață agricolă sedentară. Cercetările științifice comparative au demonstrat însă îndeajuns netemeinicia unor asemenea concepții și păreri, scoțînd în evidență, pe de o parte, caracterul istoric al acestei îndeletniciri, iar pe de altă parte faptul că viața economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole izolate, între ramurile economiei existînd o strînsă interdependență. Atare legătură organică s-a dovedit deosebit de accentuată între cele două ocupații de seamă ale poporului român: agricultura și păstoritul, ele existînd împreună și dezvoltîndu-se într-o strînsă interdependență. — Legătura lor (dovedită de studiul aprofundat al tuturor formelor păstoritului la români) infirmă categoric părerea eronată despre 'nomadism' la poporul român, infirmînd prin aceasta așa-zisa teză a admigrației de peste Dunăre, în sec. X—XIII, a poporului român gata format undeva în Peninsula Balcanică ...” (Vuia, *PăsiRom*, p. 9-10).

Despre creșterea vitelor și păstorit (latură importantă a vieții social-economice a țaranului român) există o documentație și bibliografie abundente²⁷;

terminologia ocupațiilor);

26 AnEtn, 1957-1958, p. 135-153 (Elemente autohtone în terminologia pastorală)

27 S. I. Ibrăilescu, # di* epoca modernă este amplă și bine documentată aproape toate zonele românești; din numeroasele lucrări (cărți) studii articole

cea mai bună caracterizare a structurii și sensului general, tipic al torești și a semnificației acestor forme de viață social-economică pentonitatea populară românească în trecutul apropiat a dat un filosof-socșcoala lui D. Guști) în *Probleme de sociologie pastorală*, Tr. Herseni²⁸ficarea unui vast material documentar este făcut de acest eminent al satului și populației rurale cu un deosebit simț de pătrundere și cu intuiția directă și pregnantă a fenomenului pastoral în viața popomân.. După unele premise principiale și metodologice, autorul studiazunt câteva tipuri de stîna (din Ardeal, Moldova, Bucovina), pentru un succint și substanțial tablou al „organizației pastorale la români” (171), interesantă mai ales prin felul cum ilustrează rolul acestei sub aspectul economic, social-psihic și etnic-național românesc.

Arătînd răspîndirea și importanța economică și socială a păstoritului fiind indisolubil legat de viața rurală din toate zonele românești, T. Hersen aspectele fiecăruia din cele patru tipuri de păstorit: a) sedentar; b) pe stîni pe munții apropiați, adesea ai comunei, sau arendați pentru o vară oi sînt păzite de ciobani); c) transhumantă (oile nu mai pot paște pe hot și nici nu pot fi iernate în sat, ca în cazurile a și b; vara turmele st iarna coboară la șes); d) păstoritul nomad (întîlnit numai la românii din dre Macedonia, Albania, Grecia; p. 161—162). Sînt de relevat (în sfîrșit) derății teoretice” caracterizînd psihologia păstorului și modul lui de viață cu viața plugarului. „S-a vorbit de 'migrațiile' păstorești; de fapt 'mig care pleacă dintr-un loc și se stabilește în altul (individual sau în gr sau definitiv); păstorul nu pleacă nicăiri, el se mișcă în spațiul lui, acea lumea lui: spațiul larg, mobil, față de spațiul strîmt și static al plugaru care se mișcă pe ogorul său în timp ce-l ară ori seamănă, nu migrează și care-și paște turmele la șes și la munte, din Carpați pînă în bălțile Dobrogea, pentru că pretutîndeni în aceste locuri este spațiul lui 'profesi plugar spațiul este o lume în care se află (stă sau lucrează), pentru ci lumea în care se mișcă (lume largă, lume mare) ... Cînd dă frunza, cio oile la munte, fapt care nu înseamnă pentru el numai începutul unei per de muncă, ci începutul unei vieți de altă natură, altă locuință, alt peisaj altă viață socială, alte vecinătăți, cu un cuvînt o schimbare de structu altă viață...” (T. Herseni, *op. cit.*, p. 179—180).

La această clasificare se adaugă una mai recentă și ceva mai judi de etnograf R. Vuia: 1) păstoritul agricol local, limitat de hotarul com toritul agricol cu stîna la munte; 3) păstoritul din zona finețelor; 4) p pe pășune alpină și iernare la șes. în cadrul celor patru tipuri princip o serie de forme mai limitate, la care se adaugă variante locale, de tran Autorul scoate în relief faptul că „la populația agricolă din țara noastr exista o transhumantă, deoarece aceasta, în majoritatea ei, practicaș torit agricol local”, care nu-și trimitea turmele nici măcar la munte agricolă-pastorală care-și trimitea oile la munte, își cobora turmele alpină de îndată ce se termina secerișul ca să pască cu ele pe miriștil comunei, pentru a le gunoi, iar iernarea lor se făcea în sat. Chiar și pop din zona finețelor (de pildă jienii din bazinul Petroșani) practica o pe și numai atunci cînd nu poseda fin suficient pentru iernarea turmelor d p. 188).

de menționat — în afară de lista din *AnEtn*, 1957—8, p. 136 — T. Morariu, *Cîteva migrațiile pastorale actuale din R.P.R.*, în *AnEtn*, 1959—1961, p. 39—47; R. Vuia, *A N. Dunăre, A juhtartás illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál* (Tipuri p ționale la români), în *Ethnographia*, Budapest, 1964, p. 247—272; I. Chelcea, *Păstor regiunii Iași*, în *Anuarul Muzeului Satului*, 1966, p. 93—116; *AnEtn*, 1965—1967 115—136; C. Popescu, *Păstoritul în Țara Făgărașului între veacurile XIV—XVIII-lea* Brașov, VI 1973, p. 207—214; C. Constantinescu-Mircești, *Păstoritul transhumant s în Transilvania și Țara Românească în sec. XVIII—XIX* (Biblioteca Istorică, XLI 1975, 171 p.; *Dacoromania* (Freiburg), I 1971 (1972), p. 78—100 (I. Donat).

²⁸ Traian Herseni, *Probleme de sociologie pastorală*, București, 1941, 226 p.

Părerile filologilor mai de seamă cu privire la păstoritul românesc în epoca veche și la originile terminologiei pastorale și plugarilor-crescători sînt divergente. B. P. Hasdeu (potrivit cu opinia sa despre începuturile limbii și valoarea elementului autohton traco-dacic sau albanez, supra, p. 44—46) era convins că „majoritatea graiului nostru pecurăresc este latină pe deoparte, pe de alta autohtonă, anterioară cuceririi romane, cum sînt bunăoară *brînză, urdă, jintă* etc.”²⁹. Opinia despre vechimea vieții pastorale (cu importante elemente autohtone, anteromane în terminologie) a găsit largă răspîndire între istorici și mai ales în publicul cult românesc. Diametral opusă era părerea lui Ovid Densusianu (adversar categoric al dăinuirii elementelor preromane în limba română; supra, p. 47—49), rezumată într-un curs pentru studenți din a. 1934: „elementele referitoare la păstorit sînt de proveniență latină. Ne întrebăm dacă tracii sau illyrii ar fi avut o influență covârșitoare, după unii istorici, nu ar fi trebuit să găsim la baza terminologiei păstorești măcar trei-patru elemente care (prin excludere) să le revendicăm fondului tracic sau illyric?”³⁰. Teza intransigentă a lui Densusianu a avut însă puțin răsunset printre cercetătorii noștri, care s-au menținut în general pe lângă concepția lui Hasdeu, devenită tradițională, admitîndu-se existența elementelor anteromane autohtone atît în terminologia pastorală, cît și în alte domenii lexicale românești. Astfel, în ultimii ani ai activității sale filologice, S. Pușcariu recunoștea că „în sprijinul părerii că locuitorii autohtoni au continuat și sub stăpînirea romană felul lor de viață, cu deosebire păstoritul, sînt cuvinte ca *stîină, brînză, urdă, zer, strungă, căciulă*, ș.a., cărora în zadar li s-a căutat pînă acum o etimologie plausibilă și care sînt după toată probabilitatea relictate din epoca anteromană”, fiind „probabil străvechi, rămase din graiul strămoșilor noștri dinainte de romanizare. Aceasta ar fi o dovadă mai mult că păstoritul fusese ocupațiune preferată și la traco-daci”; precum și „că traco-dacii romanizați, după decăderea civilizației romane, s-au întors la ocupația predilectă a strămoșilor, la păstorit”³¹. Dar nu e probabil că s-ar fi „întors” la păstorit, căci nu au abandonat niciodată cu totul atare ocupație care a continuat și în epoca romană în aceeași măsură și în aceleași forme ca și mai tîrziu în evul mediu. Alți filologi încă au admis existența elementelor autohtone în terminologia pastorală, ca Tiktin, Candrea³² etc. Adevărat că terminologia în legătură cu viața pastorală (ca de altfel, întreg lexicul românesc) este latină-romanică în partea esențială, de temelie, observîndu-se încă mai demult că „și mai mare e numărul cuvintelor latine în legătură cu creșterea animalelor și viața păstorească; ele se referă la cele mai mici

amănunte ale acestor ocupații”³³. Alături stă cealaltă categorie de lexicale vechi, a căror realitate și valoare istorică nu apărea tot atît de clar și semnificativă, dar pe care cercetarea noastră comparativă le-a scos în evidență întărind pe deplin intuiția lui Hasdeu și a altora despre vechimea pre-romana din cuvintele „pastorale”, — ce nu este deloc vreo „iluzie” (cum pretindea Densusianu), ci o realitate lingvistică și social-istorică controlabilă. Elementele de acest fel nu sînt numai „trei-patru”, ci mai multe, iar caracterul lor pregnant autohton și indo-european se evidențiază prin „prin excludere”, ci prin criteriile pozitive oferite de mijloacele intercomparative și comparatistice.

Termenii pastorali cu caracter general și moșteniți (întrați în latină) din substrat sînt: nume de animale, *mînz, das, cîrlan, vătuiu, țap*; paraziți, *gheară, grapiță, strepede, gâlbează, grumăzare, balegă*. Destul de numeroase sînt apelativele de animale sălbatice (p. 244). între lucrurile privind ocupația și utilajul păstoresc, de origine autohtonă sînt: *baciu, țarc, strungă, mîine dubios* (autohton ori slav); apoi *bască, cîrlig, cață, ghioagă* etc. Mai importante sînt elementele privind derivatele laptelui, a căror terminologie este o probă sigură și evidentă că această ramură a economiei rurale a fost în cel mai mic grad influențată de stăpînirea romană în zona carpatiană; elementele autohtone echivalează aproape numeric cu cele latine, ceea ce evident nu este cazul în nici un alt capitol al lexicului nostru autohton alături de lat. *lapte (lacte-), unt (unctum), caș (caseus), corastă, chiag (*clagum), mulge (mulgere), strecura (*extracolare)* etc., avem și unele: *străghiată, marcat, brînză, zăr, zară, urdă* și adj. *searbăd* (într-un mai ales în legătură cu laptele); nu lipsesc nici elementele slave: *jintiță*³⁴ și *smîntînă* (groștiar), dovezi ale influenței slavone. Conservarea termenilor autohtone se explică prin practica „industriei” casnice a laptei vechi în forme și terminologie. Principalul produs al vitelor (vacii), laptele formează un aliment de căpetenie al țaranului român, mare parte de animale în prezent ca și în trecutul recent sau mai îndepărtat, înutilă o scurtă schiță asupra prelucrării laptelui în formele tradiționale a se urmări întocmirea unui „tratament de lactificare” ce nu își are locul necesar aici; sînt cîteva date elementare (cf. *PăstRom*, p. 197—208) necesare pentru a se înțelege valoarea noțiunilor și cuvintelor, deci ele sînt în continuitate în economia agrară, în structurile social-economice ale populației românofone. Laptele de vacă, dacă nu se consumă în stare proaspătă (fiert sau nefiert), se extrage din el smîntînă, care dă untul și partea grasă, numit *zară*, ori se încheagă pentru a obține *brînză*; *brînză* de vacă este mult mai slabă, lipsită de grăsimi și mai puțin gustoasă decît cea de oaie (de oi, însă, aproape regulat se prelucrează pentru obținerea brînzii de oaie ce se pot conserva mai multă vreme și transporta ușor: cașul, brînză de oaie în rezumat, prelucrarea laptelui de oaie comportă următoarele etape) (date mai amănunțite la fiecare cuvînt explicat mai jos: *străghiată, brînză, zăr, zară, urdă*): muls în găleți, laptele este strecurat (de impurități) și adunat într-un vas mare (budacă, încheagătoare, ciubăr etc.) așezat în apropierea focului, în orice caz la căldură; se adaugă o cantitate corespunzătoare de materie coagulantă: *chiag*, — elemen-

²⁹ Hasdeu, *EMR*, p. 2595; cf. L. Șăineanu, *InfIor*, I, p. CCLXIII—IV, cu interesante elemente lexicale ilustrînd stratificațiile lingvistice în terminologia pastorală.

³⁰ O. Densusianu, *ALP*, I, 89—94. în consecință, O.D. a formulat o bizară teorie lipsită de temei documentar asupra „migrațiilor păstorești” în spațiul trac și illyric: „din Italia și din alte provincii romane au venit desigur mulți ciobani la noi, cari erau ostili ciobanilor streini traci sau illyri și n-au acceptat în vocabularul lor termeni dela illyri atestați în albaneză, nici de la traci, de cari n-aveau nevoie și aveau tradiția lor păstorească și un sentiment de superioritate...” (*ALP*, I, p. 92—93); incît „este exclus să trăim în iluzia să s-ar descoperi elemente păstorești la noi, care ar fi moștenite dela traci sau illyri” (p. 94). în schimb am avea (după O.D.) cuvinte păstorești pecenege (*baciu*), iraniene (*brînză, stîină*), turcești (*urdă, cîrlan*) etc., elemente lexicale indo-europene și în majoritate traco-dace (dacă nu și eventual deopotrivă illyre), adică tocmai faptul contestat consecvent de eminentul filolog și critic literar bucureștean, care cunoștea chiar și... sentimentele de superioritate” ale ciobanilor „italici”.

³¹ Pușcariu, *DR*, VIII, p. 298; *Revista Fundațiilor* (București), IV, mai 1937, p. 304; *LR*, I, p. 352.

³² Tiktin, *DictRG*, p. 1795 *zăr, brînză, urdă, zară*; Candrea, *DEnc*, p. 1457 *zăr*.

³³ Pușcariu, *LR*, I, p. 330—331.

³⁴ E. Petrovici, *StUn, Philol.*, 1960, p. 7—12.

în lactificație și care e făcut de țărani din și în stomacul de animale (*rînză*): miei, iezi, viței ori porci³⁵. Sub acțiunea fermenților din chiag, laptele începe a se închea, devenind mai consistent, aproape ca gelatina, de sus pînă jos; întreaga masă relativ consistentă se numește *străghiată*, din care se izolează partea solidă (cașul) și se prepară *brînză*; lichidul rămas, *zarul* se pune la fiert în căldare spre a obține a doua brînză, numită *urdă*.

Prelucrarea și produsele laptelui sint, cum s-a observat demult, o străveche specialitate a gospodarilor români, cu reputație „internațională” încă din evul mediu, cum o dovedește pătrunderea unor termeni lexicali ca *brînză*, *zăr*, *urdă*, ca și *baciu*, *tare*, *strungă* etc. și nume de animale, în multe limbi vecine (supra, cap. V 5).

4. CONVIEȚUIREA ROMÂNILOR CU SLAVII

Cu privire la capitolul cel mai obscur din trecutul poporului român, acel dificil în aparență iremediabil hiatus lipsit aproape complet de documentele scrise (cu puține materiale arheologice) al perioadei medievale (a doua jumătate a mileniului I), de formare și încheiere a comunității populare românești (românofone), cercetarea comparativă și largă dezbateră în jurul materialului documentar, mai ales lingvistic-toponomastic, au stabilit câteva puncte prețioase și foarte verosimile ce este util și necesar a reproduce pe scurt, fără a putea expune demonstrații detaliate care ar ieși din cadrul și competența prezentei cercetări. În perspectiva condițiilor sociale-politice și economice (sigure ori foarte probabile) și în funcție de triburile trecătoare ori stăpînitoare (mai ales slave) în spațiul carpato-balcanic, s-au fixat câteva criterii cu privire la situația populației de limbă romanică-românească, a felului ei de viață (în aparență „enigmatic”), ce se pot rezuma la următoarele³⁶.

În prima etapă, după evacuarea provinciei Dacia (a. 271/3), s-a produs „dispariția completă a orașelor și a așezărilor mai mari din văi datorită trecerii pe aici (după descompunerea stăpînirii hunice) a cetelor de războinici compuse diu diferitele

³⁵ Acest ferment se prepară astfel: la tăierea mieilor, ieșilor sau vițelilor sugari (numiți *rînzari* care n-au început încă să pască) se ia stomacul (*rînza*) și se umple cu lapte (cam 0,5 kg) sărat, eventual puțin spirt; legată la gură, punga este atîrnată la aer, cam două săptămîni, timp în care se coagulează întregul conținut, scăzînd la jumătate și devenind un fel de caș alb-cenușiu. Se păstrează astfel „în rînză”, din care, la încheierea laptelui proaspăt muls, se ia o cantitate mică ce se dizolvă în apă caldă (ca drojdia pentru aluatul de piine), se pune într-o sticlă de unde se toarnă cantitatea necesară la fiecare încheiere. Acest fel de preparare a chiagului se practică de ex. în Țara Hațegului, unde chiagul se face chiar și din stomacul de miel, ied sau vițel mai mare (după ce a mîncat iarbă sau fîn) : e curățat și umplut cu corastă (ce conține mulți fermenți), lapte, sare etc. în alte zone (de ex. Turda) se prepară chiagul în stomacul de porc, partea numită „babă” sau „chiag” (rînza mică), spălată și întoarsă pe dos, umplută cu un amestec de: membranele gastrice (pelițele) rase din interiorul stomacului de porc (rînza mare), tocate mărunt, adaus de făină de mălai, miez de piine sfărîmat, puțină brînză, sare multă, piatră acră, eventual și moare de varză; din atare amestec diluat se obține un lichid de circa 1 kg greutate, introdus în punga scoasă din porc („chiag” sau „rînză mică”); legată și atîrnată la grindă, deasupra sobei, această pungă se usucă pînă în vara următoare, rămînînd cu oarecare consistență. Pentru încheierea laptelui se ia cite un miez cit o alună sau nucă, se dizolvă într-un vas mic cu apă caldă, care e strecurată. — Din cauză că se prepară și se conservă în *rînza* animalelor (care este o foarte bună pungă, sac mic), materia coagulantă, chiagul, a primit numele acestui recipient și organ, în dialectul aromân, în limbile slave de nord (care au cuvîntul din română) și în albaneză (v. apelativul *rînză* în repertoriul lexical, partea II).

³⁶ Cf. supra, p. 195, 203.

populații în solda lui Attila. în urma acestor hoarde au rămas numai rușii și o populație sărăcită, fugită prin munți și văgăuni, care n-a mai intrat în mezele sate în locurile deschise, expuse năvălirilor, ci a trăit în cătunele poieni și pășuni alpine, obișnuindu-se să umble cu turmele pe plaiurile muntelui drumul primejdios din văi. Sub oblăduirea relativ blindă a gepizilor, românilor încercat o coborîre din munți în văile mănoase, dar ocupația slavă, cam în același timp (la cea 600) atît asupra teritoriilor romanizate de la nord și asupra celor din sudul marelui fluviu, a alungat populația romanică, în secole de-a rîndul, din șesuri și din văi largi, în văile înguste la muntele platouri. Locurile bune pentru agricultură au încăput pe miinile cuceritorilor (E. Petrovici, *Transilvania*, LXXIII 1942, p. 865).

... pe la anul 600 se revarsă peste toată romanitatea dunăreană de la Sălaj pînă la Scupi (Skoplje) puhoiul slav. Este o singură semniție, a — strămoșii noștri îi numeau „Schei”, care din nordul Transilvaniei, Oltenia, Muntenia, Bulgaria, Macedonia, Albania și Grecia pînă în Peloponnesos dărimă[?] orașele și satele, ocupă toate șesurile, toate văile bune pentru agricultură alungînd pe autohtoni din nou în poienile codrilor, prin văgăuni ascunse în văile înalte ale munților sau, de ex. în Grecia, în orașele de pe coasta mării apăsate de imperiul slav (Petrovici, *Transilvania*, LXXIV 1943, p. 9).

Natura, dimensiunile și semnificația puternicului element slav în componența lingvistică, culturală și social-etică în structura limbii și comunității populare românești (cuvinte și sufixe în limbă; toponimia, locurile vechi și formele de organizare bisericească, politică etc), datînd din perioada de oada conviețuirii și amestecului cu populațiile slave în zona carpatică și dunăreană au fost demult sesizate de istorici și filologi; această etapă lipsită de documente scrise, a conviețuirii (simbioza) slavo-romanică în zona carpatică (analogă la sudul Dunării), cînd s-a produs procesul de slavizare socială și de încrușare lingvistică, a fost fără îndoială decisivă în etnogeneza române.

„Viața în comun a românilor și a slavilor la periferia cîmpurilor și în văile ce pătrund în masivele muntoase trebuie să ue-o imaginăm că trăiau mai mult din plugărie, în timp ce românii se indeletniceau de prelucrarea vitei. Cei dinții locuiau mai ales la sate așezate prin văi, la poartă într-un fel de centre economice, politice și religioase ce poartă de obicei numele *Clopotiva*, *Săliște*, *Seghiște* etc. Populația românească trăia dispărută ca azi în regiunile muntoase — în cătune și locuințe izolate. Cu prilejul cuceririi Transilvaniei de către unguri, cari practicau creșterea extensivă a vitei și a porcului din basinuri și din cîmpii au fost împinși spre periferia basinurilor, unde au rămas de rîndul derenței elementului muntenesc român, ea a cîștigat un caracter românesc curat românesc. — În sfîrșit trebuie să se țină seamă de faptul că ungurii mari întinderi de pămînt fără să fie prea numeroși. Cînd agricultura i a venit la mînă în sec XIII—XIV, descendenții cuceritorilor unguri care s-au așezat în pătură subțire de servitori („Dienerschicht”) pentru paza turmelor lor, au recrutat mina de lucru agricolă printre muntenii români. Acest fapt a dus la ieșirea atîtor sate în sec. XIV în văile mai largi și în bazinele Transilvaniei poartă adesea numele unei așezări sau un nume topic provenit dela cuceritori (Petrovici, *Revue de Transylvanie*, X 1944, p. 81—82) ”.

³⁷ Cf. E. Petrovici, *Toponymie ei histoire*, în *RevHist*, IV 1965, p. 3—13, de unde se știe etait sans doute minime le nombre des feodaux magyars qui ont donne aux XIVe siècles aux villages de Maramureș aussi des noms hongrois (*Berberi* — *Barbafava*, *Călin* etc), *Barbu*, *Bud*, *Călin*, *Crăciun*, *Dragomir*, *Ciula*, *Nan*; ces noms d'origine slave dans les provinces majorite se retrouvent egalement dans d'autres provinces roumaines (en France, la plupart des noms de personnes etaient d'origine germanique). Le nombre des noms d'origine slave, qui ont servi aux Roumains à la creation des toponymes, est considerable. Ce qui explique l'aspect si slave de la toponymie roumaine et qui a determine cerceles de la recherche à commettre l'erreur methodologique de considerer comme slaves de tels toponymes (die Namengeber) de ces noms de lieux ont ete en realite des Roumains (etc.)” (Petrovici, X 1943, p. 266; infra, nota 50; *SprThrD*, p. 201 ș.a.

Cu deosebire importantă și semnificativă din punct de vedere social-economic și istoric este influența exercitată de slavi asupra populației românofone în dezvoltarea agriculturii, cum se oglindește în terminologia respectivă: „tot de la slavi au învățat păstorii și plugarii români care la început erau numai munteni, agricultura mai intensivă la șes, lucru dovedit prin mulțimea termenilor agricoli de origine slavă: *plug, brazdă, ovăs, pleavă, stog, clai, răzor, coasă* ș.a. Dacă românii ar fi venit ca păstori nomazi în sec. al XIII-lea în Transilvania și ar fi devenit agricultori abia în sec. XIV și XV, pe pământurile nobililor unguri, cum pretind unii istorici, atunci terminologia agricolă a românilor ardeleni ar trebui să fie de obârșie ungurească, nu slavă” (Petrovici, *Transilvania*, DXXIV 1943, p. 11).

În realitate, elementele slave reprezintă numai o parte din terminologia agriculturii, care (în chip firesc și necesar) a constituit o îndeletnicire străveche și permanentă a populației românești, în deplină continuitate din perioada veche până în zilele noastre, cum rezultă din terminologia latină (unelte, cereale, activități și munci agricole etc.) și cele câteva elemente preromane-autohtone ale acestei ocupații, „pe care numai așa ar fi putut-o păstra, dacă presupunem o continuitate neîntreruptă a acestei îndeletniciri la poporul nostru. De origine latină este terminologia principală cu privire la pământul cultivat, cerealele întrebuițate și cuvintele ce exprimă cele mai de seamă acțiuni în legătură cu agricultura”⁸⁸.

În perioada coexistenței româno-slave, aproximativ între sec. VI/VII și XI/XII, pe întreg teritoriul de romanizare al Daciei, Moesiei și Traciei (eventual Dalmației), s-a produs „încrușișarea de limbă”, adică influențarea deosebit de intensă și adâncă a limbii romanice-române din partea limbii slave: ... încrușișările (sau cu alt termen contacte) întâmplate în cursul istoriei limbii române, dintre care cele mai importante și hotărâtoare au fost cea care a avut loc între latina populară și graiurile trace ale dacilor, geților și misilor și, a doua, cea dintre limba romanică pe cale de a deveni românească și graiurile slave din Dacia și Misia (Moesia)”⁸⁹, între cele două mari „încrușișări” (admise de eminentul slavist clujean) există însă o deosebire esențială, necesar a fi relevată: în primul caz s-a petrecut înlocuirea (substituirea) graiurilor autohtone (preromane) traco-getice prin limba latină-romanică (supra, p. 143), când latina, înlocuind idiomurile precedente, a preluat o sumedenie de cuvinte; în al doilea caz, limba romanică-românească a fost influențată puternic de slavă, s-a impregnat cu o mulțime de cuvinte și elemente sufixale importante luate din partea slavilor dominanți, cei mai mulți integrați prin asimilare în masele românofone. Azi este absolut evident (cum a stabilit în ultimă instanță același slavist) că în Transilvania „a existat o simbioză slavo-română înaintea venirii ungarilor, căci altfel românii veniți abia în sec. XII sau XIII ar fi împrumutat toponimele dela unguri care aveau un prestigiu deosebit ca popor stăpînitor și nu dela slavii sporadici, pe cale de a dispărea, lipsiți de orice prestigiu (de ex. *Kukullo* turco-ung. — *Ţirnava* slav, *Fehervâr* ung. — *Bălgrad* slav etc.). Pe teritoriul Transilvaniei trebuie presupusă o conți-

⁸⁸ R. Vuia, *Transilvania*, 1943, p. 28; cf. W. Domaslike, JB, XXI-XXV 1919, p. 137-141 „Ackerbau, Feldfrüchte, Kultur der Getreidegräser, Gemüse und Futterpflanzen, Obstbau, Weinbau”, supra, p. 213.

⁸⁹ E. Petrovici, *Lucrările sesiunii generale științifice din 21—25 martie* 1951, Academia R.P.R., București, 1951, p. 34.

nuitate slavo-română din sec. VI până azi”⁹⁰. În privința conștințării și sintezei româno-slave în sec. VII—XI, pe lângă faptele semnalate (supra, p. 218), este util a releva constatarea că „cele mai vechi și numeroase cuvinte slave ale limbii române n-au putut fi împrumutate decît de la slavii din Balcanici, și nici de la cei din centrul și vestul Peninsulei Balcanice, ci de Munții Haemus, unde prestigiul limbii și al culturii grecești a împiedicat romanizarea, și nici de la cei din centrul și vestul Peninsulei, ale căror dialecte prezintă fonetisme deosebite de acela al elementelor slave ale limbii române”.

Influența slavă asupra limbii române s-a exercitat în două mari etape: *a)* faza veche (înaintea de întemeierea principatelor române) prin relații culturale și economice; *b)* influența cultural-bisericască (limba slavonă în administrare, diplomația Țărilor române și în biserică; relații cultural-politice între slavii și slavii învecinați). Începutul influenței slave era plasat între sec. V și VI (Densuşianu) și sec. XI (I. Bărbulescu); dar recenta cercetare a unclujean a stabilit cîteva elemente importante, într-o teză originală și clară privind „vechimea relațiilor lingvistice slavo-române”⁹¹, care nu au început încă înainte de sec. IX:

„Începutul pătrunderii elementelor slave în limba română este postulat de apariția vocalei *o* (*a*) în sistemul vocalic slav, dat fiindă împrumuturile românești care patru dialectele prezintă numai stadiul *o*, nu și stadiul anterior *a* (fost *a bogat, clooti* etc.: sl. *bobii, bogaii, klokotiti*)” (CercLg, XIV, p. 25). Alte cuvinte românești (ca *schiau, jupîn, stăpîn*) presupun un *a* în slavă, iar „evoluția grupului *(t)alt, tert, tclt* prin metateză în limbile slave de sud (ca și în cele de vest) care era încă în curs la începutul sec. IX-lea. Cum împrumuturile românești din stadiul slav mai nou, cu metateză (dr., ar. *brazdă, grădină, dr. grajd(i), mlădiță* etc.; cf. big. *brazda, gradina, grazdi, ograda, prag, mladica*; la *Bălgrad, Zlatna, Zlaști, Breazova* ș.a.), înseamnă că ele nu pot fi anterioare

⁹⁰ Cf. nota 37.

⁹¹ *ÎstRomâniei*, I, p. 793 (E. Petrovici). Despre limba slavă din Dacia: A. Romanica, în SCL, XII 1961, p. 91—94, — cu riposta lui S. B. Bernstein, *A existat o limbă daco-slavă?*, în SCL, XIII 1962, p. 147-152. E știut și s-a relevat (între alții de S. Pușcariu) că „dintre toate popoarele conlocuitoare, slavii au exercitat asupra noastră cea mai masivă și îndelungată influență. Vocabularul nostru e atît de împănât cu împrumuturi din pricina lor, limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine”, I. Bărbulescu, *de limba română și slavistică*, Cluj, Editura Dacia, 1974, p. 100; această valoroasă monografie logic-lingvistică grupează o suită de studii slavo-române de importanță fundamentală: *mentului slav în structura limbii române, vechimea relațiilor lingvistice slavo-române* etc. Într-o lucrare pentru problema formării și încheerii procesului de cristalizare a limbii latino-române în raport cu elementul-adstrat slav. Dintre constatările eminentului slavist clujean se pot cita și unele: „porniți spre sud, din nord de Carpați, slavii care au coborît pe la est de Dunăre în masă Dunărea în imperiul roman, invadînd întreaga Peninsulă Balcanică (inclusiv înjghebind încă în veacul al VII-lea formații statale și formînd împreună cu bulgarii un stat bulgar ... La nord de Dunăre, unde s-a format grosul poporului român, nu rămăși trebuie să fi fost redus, deci relațiile româno-slave au fost, aici, slabe. ... În Balcanici, asupra limbii române a început numai prin veacurile IX—X-lea, deci după procesul de cristalizare a latinei carpto-dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza că elementul slav constituie un factor determinant în însuși procesul formării limbii române (limba română s-a format și cristalizat numai în urma influenței slave) nu poate fi susținută” (p. 113-115).

⁹² I. Pătruț, *Despre vechimea relațiilor lingvistice slavo-române*, în CercLg, XIV 1965, p. 101—123; *Despre durata și structura dialectală a limbii slave comune*, în CercLg, XXI 1968, p. 187; P. Olteanu, G. Mihăilă, L. Djamo-Diaconiță, E. Vrabie, E. Lința, O. Stoicovici, *Slava veche și slavona românească*. București, 1975, 463 p. (prezentată în CercLg, XXI 1968, p. 246-248).

al IX-lea (*ibid.* p. 26). „Ierii slabi nu sînt reprezentați prin nici un sunet în română: v. big. *sicvada, suvetu, pivinica, koBnica* > rom. *sfadă, sfat, pivnița, coșniță*. Acest fapt trebuie interpretat ca o dovadă că elementele care au avut ieri slabi prezintă în limba română un fonetism posterior dispariției acestor vocale (cea. sec. X-lea). Spre aceeași concluzie ne îndreptăm și ierii tari, care apar vocalizați: *dobitoc, vrtop, coteț, temniță*: v. big. *dobytku, vrutupu, kotici, timnica*.

Prin urmare nu există argumente de natură lingvistică prin care să se poată dovedi că influența slavă asupra limbii române este anterioară secolului al IX-lea. Ținînd seama însă de tratamentul ierilor, credem că elementele slave au început să intre în limba română mai ales în sec. X-lea. Faptul că și în dialectele sud-dunărene imprumuturile vechi de origine slavă (unele comune în citeva dintre dialecte) au, în general, același fonetism impune ca limită superioară (adică data *ante quem*) a începutului influenței slave sfîrșitului perioadei limbii române comune" (*ibid.*, p. 27). „Influența slavă asupra limbii române a început numai prin sec. IX-lea, deci după procesul de transformare a latinei dunărene într-o limbă distinctă de celelalte limbi romanice. Teza conform căreia elementul slav constituie un factor determinant în însuși procesul de formare a limbii române, deci că limba română s-a format și cristalizat numai în urma influenței slave nu o putem accepta" (*ibid.*, p. 29).

Cum s-a admis îndeobște, influența slavă asupra teritoriului și populației românești a fost îndelungată și adîncă, mult mai puternică și durabilă decît va fi fost cea germanică (gotică, gepidă etc.) ori cumano-pecenegă; urmele ei durabile și vizibile în limba, toponimia și antroponimia românilor arată că în perioada slavo-română s-a produs o parțială slavizare a întregului teritoriu de romanizare din zona carpato-balcanică, în cadrul căruia avea loc procesul etnogenezei românilor. Iată opinia unui eminent slavist citat:

„Slavizarea Daciei traiane, ca și a teritoriilor limitrofe de la sud la Dunăre — Moesia Inferior, Dacia (Aureliană), Dardania, Moesia Superior — a fost aproape completă. Aici au căzut în miinile năvălitorilor toate orașele (la nord de Dunăre ele dispăruseră mai înainte, după a. 271), toate șesurile și văile mai largi, ba chiar și văile mai ferite, din munți. S-au menținut neslavizați numai romanicii împinși de valurile slave în văile cele mai înalte și pe plaiurile munților, unde au trăit mai cu seamă din păstorit”⁴³. După citeva secole de viață latentă (acel „hiatus istoric” românesc din sec. VII—XI) elementele etnice de limbă romanică-românească (vechii „daco-romani”) s-au ridicat din treapta inferioară a formelor economice și social-politice la un rol preponderent, datorită în primul rînd vitalității lor etnice: „slavii aceștia — strămoșii bulgarilor de azi — au fost se vede mai slabi, mai puțin numeroși în cele două extremități ale teritoriului pe care l-au ocupat, extremitatea sudică (Grecia) și nordică (Dacia). Începînd din sec. VIII, slavii pierd cu încetul teren în Grecia, iar în Dacia (în amalgamul etnic slavo-roman) au numericeste o importanță mereu mai mică. În Grecia, regrecizarea s-a făcut din orașele mai mari de pe coasta de răsărit spre interior și apus; în Dacia, reromanizarea s-a prezentat ca o coborîre centripetă din cununa de munți spre interiorul Transilvaniei și centrifugă, spre șesurile și podișurile care inconjoară cetatea muntoasă a Daciei. La venirea ungarilor, românii erau coborîți în văile Transilvaniei și erau de pe atunci în majoritate, căci anonimul notar al regelui Bela ii amintește întii pe români: *Blasii et Slavi*”⁴⁴.

Importanța deosebită a elementului slav în procesul de închegare definitivă și stabilizare a comunității social-etnice, lingvistice și culturale a poporului român (populația românofonă) va rezulta cu mai multă claritate și amploare din studiul integral și interpretarea critică a materialului lingvistic-cultural

⁴³ E. Petrovici, DR, X, p. 265. Cf. H. Koch, in *Die Keue Propyläen-Weltgeschichte*, Berlin, 1940, p. 505: slavii așezați în Dacia au fîtilnit aici rezistența autohtonilor traco-daci, la care s-au adăugat resturi de goti, și a coloniștilor romani „die teils seit dem zweiten Jhrh. im Lande gewesen waren, teils unter bulgarisch-slavischen Druck jenseits der Donau nach Xorden gepresst wurden und dort auf Almen und Hängen ein unsetes, aber eben dadurch unangreifbares Hirtenleben fiihrten”.

⁴⁴ Petrovici, DR, X, p. 266. Cf. Iordan, *NumeL*, p. VIII „să se noteze și amănuntul că în sec. VI Muntenia era numită *Sclavenia* (DR, X, p. 377), probă că era considerată de contemporani ca o țară slavă”; *Elementele traco-gețice în Imp.Rom. și Byzant.* (1976), p. 155, 164—166.

slav cuprins în limba vie, în topo- și antroponimia românilor, raport factorii de bază, inițiali: fondul autohton traco-dacic și componenta

Materialul arheologic al epocii slavo-române și aparținînd poporului slave în teritoriul Transilvaniei și în zonele extracarpatiche din România ceput să fie identificat și studiat abia în ultima vreme; valoarea lui o țară și semnificația social-istorică (deși prezintă unele obscurități și multe vocuri, firești la orice începuturi) este considerabilă⁴⁵; ea va fi amplu mai precis conturată prin cercetările adîncite și minuțioase de teren, săpături și descoperiri, ca și prin studiul comparativ mai aprofundat și stăntiat al materialului cunoscut anterior și clasificat ori considerat fiind de altă proveniență pînă acum. Cercetările viitoare, avînd azi în spectivă cu mijloace superioare, vor stabili și mai precis elementele lingvistice-etnic-sociale și ale culturii materiale autohtone (traco-dace), romane (gotice) și slave, elucidînd astfel partea ce revine fiecăreia din aceste trei componente principale în procesul etnogenezei românilor.

Prin cele două mari etape ale epocii romane și ale celei slave, care au modificări profunde nu numai în aspectul cultural și material, în cel lingvistic, dar și în structura etnic-biologică, se explică transformările stăntiate în romanitatea sud-est-europeană: trecerea vechiului fond etnic-social și lingvistic traco-dacic (indo-european) în curs de două milenii (cu numeroase și complexe stăntiale amestecuri, transformări și adaosuri) la comunitatea populată românofonă (românofonă) de azi.

5. TEORIA „IMIGRAȚIOLVISTĂ”

Privite în lumina materialelor documentare lingvistice și istorice, unele gice analizate și parțial reconsiderate mai sus, argumentele (din care unele nu erau complet lipsite de valoare științifică) aduse de unii

⁴⁵ Bibliografia principală asupra arheologiei slave (cu indicații mai ample) cuprinde: AISC, IV, p. 180—185 (materiale arheologice slave în Dacia); K. Horedt, *Cronica în Transilvania*, in SCIV, II/2, 1951, p. 189—218; *Zeligrad—Blandiana* (Beiträge zur Siebenbürgens im 9.—10. Jhrh.), in *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Buc., p. 112—137; M. Petrescu-Dimbovița, *Slovenskd Archaeologia*, VI/1 1958, p. 210—221 (așezări în Moldova); A. Dankanits — St. Ferenczi, *MatArh*, VI 1959, p. 605—615 (săpături la jud. Alba); *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 242—249; M. Macrea, *Necropolele Someșeni, în Dacia*, II 1958 [1959], p. 351—370 și *MatArh*, V 1959, p. 517—523; M. Conșteț, *Slavii, în IstRomâniei*, I (1960), p. 728—755; *Slaves et autochtones sur le territoire de la Dacia*, in *Atti VI Congr. intemaz. delle scienze preistoriche e protostor. Sezioni V—VIII*, 1966, p. 1—10; *Apulum*, XII 1974, p. 300—318 (situația la Dunărea de Jos în sec. VI—VII); Eug. Zahra, *Contribuție la Dridu* (Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român), 1967, 270 p.; I. Nestor, *Continuitate în istoria formării poporului român*, in *Moștenirea* (București), III 1969, nr. 5 (25), p. 2—7, nr. 6 (27), p. 24—27, cu concluzia (p. 27) „și condițiile amintite aici ne recomandă să părăsim unele obișnuințe de gîndire după care se prezintă (semnalată pe orice cale în teritoriul țării noastre) trebuie să fie neapărat străini sau români, admiși generos — dar vai! doar abstract — pe baza „teoriei” continuității eventuale a fi căutați (dar e curios că nimeni, din cei ce gîndesc așa, nu-i găsește în mod prin cine știe ce locuri inaccesibile sau ascunse (munți, bălți, stufărișuri etc). Ce ar fi dacă printre vestigiile arheologice din diferite perioade care au ieșit și ies la iveală în can impresionante pe teritoriul țării noastre trebuie să se găsească și cele, aparținătoare a la un moment dat vor intra — în urma unui proces etnogenetic dinamic[?] — în istoria părții a lumii sub numele și cu înfățișarea de români?”. St. Ferenczi, *O descoperire slave în Transilvania*, in *ActaMN*, VII 1970, p. 565—572. *Rapports du IIIe Congres International Slave* (Bratislava 1975), Bratislava, I 1979, 958 p., II 1980, 527 p.

dovedi obirșia balcanică a întregului popor român de azi și lipsa de continuitate daco-romană în zona carpatică (supra, p. 160—163) își pierd complet semnificația și eventuala valoare istorică pozitivă. Este deci oportună și utilă o scurtă înșirare și reexaminare a lor, cu răspunsurile corespunzătoare, din care unele au fost date mai demult, parțial sau chiar integral.

a) *"Extirparea" geto-dacilor și lipsa unei legături destul de puternic* a romanității în acest teritoriu din nordul Dunării inferioare.* — S-a văzut la ce se reduce și din ce interese istoriografice (Școala ardeleană, P. Maior) sau politice (Roesler ș.a.) a izvorit ficțiunea propagandistică despre extirparea ori expulzarea populației autohtone daco-getice, arătându-se realitatea și importanța elementului traco-dacic în cuprinsul provinciei carpatice (supra, p. 168—195).

b) *Neavînd rădăcini în populația autohtonă* [a cărei existență era contestată ori problematică], *românismul n-ar fi putut supraviețui retragerii armatei, oficialității și „romanilor”* în sudul Dunării și nici valurilor de năvăliri barbare. Afirmatia este prezumțioasă și falsă, căci neagă anticipat puțința ca populația autohtonă să se fi romanizat, romanizare ce este însă dovedită de bogăția excepțională a variatelor urme documentare arătînd intensitatea vieții romane desfășurate în această provincie, cu consecința firească și necesară: generalizarea limbii oficiale latine-romanice între autohtoni. Pretinsa evacuare totală a romanilor din Dacia carpatică, afirmată de unii istorici și cronicari antici, nu află nici o confirmare în materialul arheologic ori epigrafic din sudul Dunării și nu poate fi admisă în sensul categoric preconizat de Roesler. Chiar imaginată în acest fel, nimic nu dovedește că ar fi fost transplantate în Moesia (Dacia Nova) și elementele autohtone romanizate, care erau de fapt (cum s-a demonstrat) adevărații purtători ai romanității în Carpați și în Balcani.

c) *Lipsa de știri istorice scrise și materiale arheologice despre populația romană din nordul Dunării.* Atare lipsă (ori raritate)⁴⁵ a știrilor documentare scrise înainte de sec. XII are o explicație logică, firească în împrejurările din aceste teritorii și mai ales în caracterele generale ale vieții rustice a populației românești în epoca medievală ca și în cea modernă și chiar contemporană. Nu e de mirare că de ex. în sec. VII—X nu sînt menționați în documente ori cronici românii din Dacia carpatică, lipsind din capul locului documentele scrise privitoare la acest teritoriu⁴⁶. Dar în același timp, în regiunile centrale din Peninsula Balcanică (unde ar fi trebuit să se formeze poporul român, în acele enigmatice „vetre” din Dacia Nova, Dardania etc), nu se face nici o pomenire de români sau „valahi”, cu toate că știrile documentare privind aceste teritorii nu lipsesc în aceeași măsură ca în nordul Dunării.

⁴⁵ Cf. I. Moga, *Dovezile istorice ale continuității*, în *Transilvania* (Sibiu), LXXIV 1943, p. 14-20.

⁴⁶ în ce privește cunoscutele mențiuni despre populația românească din Transilvania în cronică „Notarului anonim al regelui Bela” este de reținut concluzia istoriografului medievist citat: „lămuritoare sînt următoarele fapte : *Anonymus* știe despre existența românilor și a slavilor în Transilvania, dar nu amintește nimic despre secui și sași, veniți în a doua jumătate a veacului XII în această provincie. Deci românii amintiți de *Anonymus* erau cel puțin din veacul XI și începutul sec. XII. Dar aceiași cronicar anonim pomeneste nu numai de români, ci de români și slavi în această provincie. Cum însă pînă în sec. XII slavii au ajuns să fie absorbiți de români (încît ei nu mai constituiau aici un neam deosebit de cel românesc), e limpede că povestirea lui *Anonymus* se referă la timpuri mai vechi, cînd conviețuirea românilor cu slavii pe pămîntul Transilvaniei încă n-a ajuns la absorbirea totală a slavilor de către români . . .”, I. Moga, *Transilvania*, 1943, p. 19. Cf. și *ÎstRomâniei*, II (1962), p. 15—95. Despre cronicarul anonim al regelui Ungariei și autenticitatea informațiilor lui istorice: Gy. Moravcsik, *Der ungarische Anonymus über die Bulgaren und Griechen*, în *RESEE*, VII 1969, p. "167-174.

d) *Unitatea limbii române ar presupune un leagăn comun al tuturor lectelor și ramurilor populației românești în vatra redusă din „triunghiul”* Sofia — Skoplje. Răspunsul la această aserțiune a fost dat de Tor
în 1868, arătîndu-se apoi de mulți cercetători (mai ales filologul Pușcar
unitatea limbii române poate fi înțeleasă numai în sensul că ea s-a forma
teritoriu continuu, unitar și cu mare întindere, pe ambele maluri ale
de Jos (supra, p. 149—151).

e) *Caracterul sudic, mai ales bulgăresc, al elementelor slave ale limbii*
aduse de români în migrația lor din Bulgaria în Transilvania. în ace
vință s-a observat că limba slavă ce se vorbea în Dacia (și din care a
numele de oameni, locuri și cuvinte în românește), așa-numita „dac
avea „caractere fonetice bulgărești, după cum arată fonetismul topo
române de origine slavă din Transilvania (Banat, Crișana). Daco-slava,
lect bulgăresc, prezenta unele particularități deosebite de celelalte grai
gărești (păstrarea înmuierii protoslave a dentalelor, unele elemente lexi
cute în românește ca *zăpadă, omăt, voreș* etc). Avînd în vedere înrudir
piată a slavei din Dacia cu cea din Moesia, caracterul bulgăresc al
slave mai vechi asupra limbii române nu poate servi drept dovadă
continuității”⁴⁸.

f) *Apartenența la cercul greco-bulgăresc a organizațiilor bisericesti*
mărilor din momentul apariției primelor state. Da aceasta s-a răspuns p
„caracterul oriental și slav al bisericii daco-românilor nu poate servi c
a venirii acestora de la sud de Dunăre, căci misionarii slavi au cutre
cepînd din sec. X, regiunile de la nord de Dunăre (pînă în stepele s
aducînd cu ei liturghia slavă și terminologia creștină slavonă la popu
aici, deci și la populația slavo-română din Dacia”⁴⁹.

g) *Toponimia antică a Ardealului* (de ex. hidronimele *Olt, Mureș*
nu prezintă evoluție fonetică potrivit cu normele limbii române. Faptul
a fost explicat prin influența de limbă și cultură slavă asupra popula
nești și prin nivelul politic, cultural, economic scăzut al purtătorilor r
carpato-balcanice, populația slavă fiind dominantă economic, cultural și
care a imprimat numele sau formele slavone întregii toponimii ma
teritoriilor ardelene, ca și altor ținuturi românești, căci „după decăde
romane în sud-estul european, strămoșii noștri au trăit în curs de vea
stăpîniri streine și acest fapt explică, înainte de toate, modificarea r
onomastica și toponimia lor. în nordul Dunării, ca și în Peninsula
români au adoptat de la stăpînitori numirile topice cu aspectul d
de graiul acestora uitîndu-le pe cele moștenite”⁵⁰.

⁴⁸ E. Petrovici, *DR*, X, p. 275-277; *Transilvania*, LXXIII 1942, p. 874; *Revue vams*, X 1944, p. 71—98; *Balcania*, VII 1944, p. 465—473 (studiu reprodus în culege
p. 145-151), VIII 1945, p. 228-235; *RevRHist*, IV, p. 3-13 (supra, nota 37, studiu
titlul „Istoria poporului român oglindită în toponimie”, *StDialTop*, p. 241—249); supra, p.

⁴⁹ Petrovici, *DR*, X, p. 277.

⁵⁰ Pușcaru, *DR*, IV, p. 1350. „Se crede că de la slavii care trăiau în văile mailar
mit românii și numele antice ale riurilor, firește, după ce au suferit schimbările fonetice ca
limbilor slave: *Marisiu > *Moriș, Mureș; Alutu* > *Olutu, Olt*. Dar formele românești
Timiș, Criș, Ampoiu, Impoița, Someș pot fi reprezentantele directe ale unor forme anti
**Oluiu, *Timisiu, *Crisiu, *Ampeiu, *Somisiu* (N. Drăganu)”, Petrovici, *DR*, X, p. 2
vania, 1942, p. 865-867. Cf. și *CerLg*, II 1957, p. 263; supra, nota 37; *SCIV*, VII
258—259 despre dispariția toponimiei daco-romane în Dacia carpatică și transformare
celei (păstrate) în Moesia și Tracia: LbTrD, p. 175-178; *SprThrD*, p. 197-200; *Ele
getice în Imp. Roman și Byzant.* (1976), p. 161—166.

h) *Elementele de limbă „împrumutate” din albaneză ar dovedi o simbioză albano-română* nndeva în centrul Peninsulei Balcanice. Dar cele 70 de cuvinte preromane existente numai în română și în albaneză s-au dovedit a fi autohtone în românește, străvechi și de origine indo-europeană, foarte probabil traco-dace (supra, p. 105—108), la fel ca cele vreo 90—100 care nu există în albaneză (supra, p. 105—117). De o conviețuire a românilor septentrionali cu albanezii (dedusă și postulată numai din aceste presupuse „împrumuturi” lexicale), indiferent în ce regiuni nu poate fi vorba azi cînd relațiile vechi lingvistice albano-române sînt elucidate.

Prin clarificarea acestei din urmă probleme, a căzut de la sine cel mai important argument invocat de „imigraționiști” pentru acreditarea ideii că limba și poporul român s-au format numai în sudul Dunării, în legătură strînsă („simbioză”) cu albanezii și cu bulgarii. Atare ipoteză (pe care unii extremiști au luat-o drept certitudine absolută) trebuie abandonată ca o erezie lipsită de orice fundament științific și logică istorică (supra, p. 199). În teritoriile din dreapta Dunării de Jos (Moesia, Tracia, Dardania, poate și Dalmația) s-au format ramurile sudice, balcanice ale populațiilor de limbă romanică-română, care au fost apoi împinse și dislocate de migrația slavă, în timp ce românii septentrionali, formați pe întregul teritoriu de romanizare din stînga fluviului în contact cu romanitatea Moesiei, au fost împinși în regiunile muntoase din arcul carpatic, spre a se revărsa apoi treptat cu multă vigoare spre est și sud asupra teritoriului deluros și de șes ocupat de înaintașii lor geto-daci în perioada dacică și în cea romană și asimilînd lent din punct de vedere lingvistic și etnic-social toate grupurile alogene stabilite aici, începînd cu slavii în evul mediu și sfîrșind cu ultimele elemente izolate pecenego-cumane, bulgărești, turcești, grecești, ucrainene, armene etc. în teritoriul muntenesc și moldovenesc.

Alcătuirea lexicală a limbii române prin cele vreo 160—170 cuvinte autohtone oferă dovada precisă despre continuitatea lingvistică și etnică a populației românești în legătură organică, naturală cu înaintașii săi autohtoni, anteromani, putînd servi (ca un element documentar de prim rang) pentru elucidarea problemei puse de continuitatea teritorială a românilor în zona Daciei carpatice. În acest sens, sînt necesare, în chip firesc, cercetări mai ample și aprofundate în viitor, care vor pleca dintr-un adevăr definitiv cîștigat pînă acum: continuitatea etnic-socială și de limbă între epoca traco-geto-dacică și cea romană a Daciei (respectiv a Moesiei și Traciei, Dalmației etc), cum o dovedește lexicul autohton al limbii noastre și fenomenul înlocuirii (încrucșării) lingvistice petrecute în epoca romană pe toată zona carpato-balcanică și danubiană. După aceasta a urmat la un interval de vreo 2—3 secole epoca slavă a Transilvaniei (ca și a Munteniei, Moldovei etc.) cu simbioza româno-slavă anterioară pătrunderii ungarilor în podișul ardelean.

6. REGROUPAREA SOCIAL-POLITICĂ. OHȘTILE ȘI SATELE

Pentru a explica și înțelege structura așezărilor și comunităților românești (românofone) din perioada inițială (la începutul feudalismului) și apariția formelor sociale mai complexe (supra, p. 195 ș.a.), în legătură cu lipsa toponimiei vechi de formă fonetică romanică-românească și cu pretinsul „nomadism păstoresc de munte” (formula E. Petrovici, Cluj) dedus din atare lipsă, sînt edificatoare concluziile istoriografiei românești (mai ales din ultimele decenii)

formulate de către eminentul istoric și slavist bucureștean Petre P. Panaitescu rezumate în prealabil la 1958 într-o dezbatere publică la Academie⁵² într-un volum monografic care este una din cele mai valoroase lucrări ale societății românești în epoca feudalismului⁵³. Din această lucrare furnizate se cunosc și este necesar a reproduce cîteva pasaje mai semnificative concludente pentru dezvoltarea societății românești (la începuturile ei „românești” în teritoriile din stînga Dunării de Jos, unde s-au format cele trei Țări Române).

„Cele șase veacuri din istoria poporului român, cu încetarea stăpînirii sclavagiste în Dacia pînă la începuturile orînduirii feudale, sînt pentru această țară o perioadă a predominării obștiiilor țărănești libere. Din obști care pe încetul s-au transformat din comunități gentilice în obști. Stăpînirea romană sclavagistă, care s-a întins numai peste o parte a triburilor s-a suprapus obștilor, dar timpul scurt și condițiile speciale ale stăpînirii coloniale într-o provincie de graniță nu au putut îngădui destrămarea obștilor. Istoria arată că există a arătat foarte bine cum transformarea obștii gentilice în obște țărănești (vicinală) s-a produs și acolo unde vechile obști au fost supuse teroriilor de sclavi. Cînd stăpînirea sclavagistă s-a retras ori a căzut, sclavii și rîndul țaranilor liberi, au intrat în comunitate, ceea ce a turburat organizațiile de producție, care în trecut se bazau exclusiv pe legături, de rudenie în acest chip, înlăturarea sclaviei în Dacia după retragerea stăpînirii romane a dus la dezvoltarea relațiilor de obște vicinală în care colectivul de mușterii și relațiile de sînge (gentilice). în atare condiții, pe teritoriul țării noastre trecere directă, pe cale economică de la organizația obștilor la feudalism nu este singular; el se întîlnește în istoria popoarelor slave și a celor germanice în afara Imperiului roman sau chiar în alte provincii ale lui de margine. În Dacia acest proces de transformare, care se întinde pe un răstimp de două secole, a început încă din preajma cuceririi romane; a fost apoi favorizat de desființarea orînduirii sclavagiste în provincia părăsită de către stăpînirea romană în istoria noastră, obștea constituie veriga de legătură între feudalismul anterior, fie că este vorba de cea sclavagistă, din provincia romană, fie de cea țărănească, în destrămarea, pe teritoriul unde locuiau triburile dacilor liberi. [...] Continuitatea obștilor pe teritoriul țării noastre de la geto-dacipînă la feudalism înseamnă continuitatea poporului român în Dacia ca popor așezat permanent legat ie pămînt. Ea se poate dovedi nu numai pe temeiurile arheologice descoperite de arheologi pe tot teritoriul țării”, ci și pe acela al stăpînirii. Limba română a păstrat anumite cuvinte arhaice (unele atestate numai în vechi texte scrise; apoi dispar din uz), de origine latină sau autohtonă, care denotă continuitatea gentilică, — termeni anteriori conviețuirii daco-romanilor cu sînt dovadă a originii antice a obștii românești, a continuității ei istorice. G. I. Brătescu-Biancu, *Obștea țărănească în Țara Românească și în Moldova*, Orișani, București, 1964 (Biblioteca Istorică, X).

⁵² Petre P. Panaitescu (1900—1968) a fost profesor la Universitatea din București; despre el: D. Zamfirescu, *RomSl*, XI 1965, p. 357—368; A. Oțetea, *Studii* (București), p. 213-214; *RevRHist* VII 1968, p. 324-325.

⁵³ Comisia pentru studiul formării limbii și poporului român. Dezbaterile din 25 nov. 1958 asupra formării limbii și poporului român, București, 1959, dacthografic, p. 94-98.

⁵⁴ Petre P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și în Moldova*, Orișani, București, 1964 (Biblioteca Istorică, X).

⁵⁵ *Revista Muzeelor* (București), Sesiunea muzeelor științifice, 1966. Cf. supra, nota 54. *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux III—VI siècles de n.e.*, în *Mémoires d'histoire*, publiées à l'occasion du XIIe congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, p. 23-39; *Sondașul dela Smîrdanu*, în *SCIV*, XVII, 1966, p. 383-400 etc.

Cu aceasta curmăm citatele din istoricul-slavist P. P. Panaitescu care aruncă o punte de legătură, prin criteriul *obștii sâtești*, între formele social-politice antice ale populației românofone și faza medievală a cnezatelor și voievodatelor slavo-romane din epoca în care poporul român era format atît sub raportul limbii cît și al structurii social-politice și economice în teritoriul vechilor provincii de romanizare Moesia și Dacia și zonele adiacente ⁶⁷

CONSIDERAȚII FINALE

Da sfîrșitul acestei largi anchete cu caracter general, schițînd în — sub aspect lingvistic, istoric și arheologic — realitățile etnice, lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei românilor fără a se tra în toate amănunțele, observăm că rezultatele dobîndite prin studiu al vechiului fond lexical românesc au pus cîteva probleme, oferind și soluții de excepțională însemnătate nu numai pentru structura și istorică a limbii, dar și pentru istoriografia românească în capitolul obscur și controversat totodată mai important și interesant al trecutului românesc: începuturile limbii și ale comunității populare. Această chestiune format în realitate punctul de plecare și imboldul principal pentru cercetare monografică, ce nu s-a limitat la construcții și reconstrucții gice cu constatări și speculații gramaticale formaliste, ci (cum era necesar) a trebuit să se ridice la considerații și concluzii social-istorice, noastre autohtone constituind cele mai prețioase și precise documente cii de închegare a limbii și poporului român. S-a relevat cu deosebire faptul că datele oferite de limba română sînt în măsură să lumineze pagini din trecutul îndepărtat și echivoc al populației românești și a sud-estice, iar față de vechile cercetări și rezultate, materialul lexical din limba populară impune o revizuire nu numai a unui întreg capitol vechi a idiomului nostru romanic, dar în bună parte și a concepției samblu despre geneza limbii în funcție de importanța și rolul substratului roman. Valoarea documentară social-istorică a limbii populare (revelată de R. Roesler, A. Cihac și de alți erudiți în sec. XIX-lea) a crescut asubstanțial pentru problema dificilă și controversată a începuturilor de neam, limbă și structură socială care poartă numele de *român*

Prima și cea mai importantă concluzie de natură istorică și lingvistică impusă de prezența elementului lexical autohton în limba română este verificarea definitivă și confirmarea incontestabilă a opiniei celor mai renumiți istorici și filologi români și străini (germani, austrieci, slavi etc), ca majorității a publicului cult din țara noastră (idee veche, datînd din secolul XIX și chiar mai înainte) că românii sînt continuatorii populației il-

lirice getice care au locuit în antichitate aceste teritorii unde s-au dezvoltat și organizat în epoca imperială, adoptînd limba latină și numele latin. Dimba română și faptele de ordin general istoric arată limba populară română, format pe cele două maluri ale Dunării inferioare (în regiunile Moesia și Dacia) este continuatorul atît al triburilor traco-moesice prin ramura balcanică (aromânii, megleniții, eventual și istroromânii) cît și al triburilor geto-dace de nord prin ramura mult mai numeroasă și

⁶⁷ Cit privește, în sfîrșit, un aspect („minor” în aparență, dar în realitate de semnificație fundamentală) pentru viața cotidiană a societății romanice-străromâne, după prăbușirea stăpînirii oficiale și a organizării romane imperiale, și anume locuința și gospodăria (cf. supra, p. 211—214), este necesar să evocăm niște constatări făcute cu peste un deceniu în urmă. Din considerarea pripită a terminologiei românești provenite din faza veche („aus der Betrachtung der latemischen Ausdrücke des Wohnungswesens ergibt sich, dass dieselben auf die einfachsten Verhältnisse zurückgehen”) și ignorînd total — cum era firesc acum șase decenii — elementul autohton-preroman cu semnificația-i lingvistică și cultural-istorică excepțională, un elev al lui G. Weigand, lipscanul W. Domaschke, în JB, XXI—XXV 1919, p. 132, scotea concluzia unilaterală asupra caracterului „risipit al așezărilor constînd numai din colibi rudimentare de lemn ...” („will man sich aus den latemischen Elementen dieses Abschnittes ein Bild von den ältesten rumänischen Wohnungen machen, so hat man an lose, von einander entfernte Siedelungen zu denken, die sich zumeist aus primitiven, höchstens aus Holz roh gezimmerten Hütten zusammensetzten, die nur eine ganz bescheidene Inneneinrichtung mit Feuerstätte enthielten. Wie sie ja auch noch heute bei den aromunischen Wanderhirten vorhanden ist ...”). Față de tehnica superioară a arhitecturii, cu confortul și bunăstarea din vremea „clasică” și imperială a stăpînirii romane, este sigur, normal, că locuințele — multe improvizate sumar și foarte simple — ale populației rurale (agricole, păstorești, meșteșugărești) daco- și moeso-romane în perioada dintre sec. V—X e.n. erau modeste, majoritatea sărăcăcioase; dar nu avem nici un motiv temeinic să presupunem că ele vor fi fost mai primitive și mizere decît puteau să fie în general la populațiile din perioada numită „prefeudală” (a migrațiilor, „năvălirilor”), la strămoșii germanici (ori slavi?) ai lui Weigand și Domaschke, ori la slavii și ungurii în migrație, din condițiile unei sărăcii endemice (cu excepția căpeteniilor de triburi, a nobilimii și bogătașilor), într-un mediu social-politic agitat, cu deplasări de populații, frămîntări, lupte, — deci cu un nivel economic scăzut, o producție limitată, în care nu prea putea să fie vorba de „confort” (*AnEtn*, 1961—1964, p. 76—77). Cap, VII, nota 72—73. G. Bako, *Despre organizarea obștilor sâtești ale epocii feudale timpurii din sud-estul României*, în SCIVA, 26, 1975, p. 371—379 (Dridu, Dinogetia).

a românilor septentrionali, așa-numiții „daco-români” din România actuală și din unele teritorii spre est, nord și vest. Lexicul românesc autohton dovedește mai presus de orice îndoială că (precum s-a preconizat demult) populația traco-dacică formează temelia și trunchiul principal pe care s-a grefat și prin care a putut să dăinuiască romanitatea în Balcani și în Carpați, fiind deci însăși baza etnic-socială a poporului român, a marei comunități social-etnice românofone din evul mediu și din epoca modernă. Atare element primar, am zice: nucleul (amestecat cu sciți, celți ș.a.) a suferit succesiv diverse amestecuri prin aporturi etnice variate, în primul rând cel provincial roman (illyric, tracic din sud, celtic, grecesc, „oriental” etc), de ale căror proporții nu ne putem da seama nici măcar cu largă aproximație — urmat de adstratul slav din epoca medievală, apoi de micile infiltrații germanice, asiatice (pecenegi, cumani etc), ungurești, slave mai recente, (sîrb., bulgar., ucrainean, lipovean, polonez, slovac) etc, asimilate lent și ireversibil în marea comunitate populară românofonă. Nu putem ști și va fi greu a determina existența unei influențe culturale ori etnice-sociale vechi germanice ori vechi grecești (din epoca antoslavă), dat fiindcă în limba română nu s-au putut dovedi (fiind puțin probabil că vor fi identificate în viitor) elemente vechi nemțești ori grecești.

În asemenea amalgam de neamuri variate integrate în marea comuniune românofonă și care au modificat și îmbogățit vechiul fond etnic-social „romanic” în zonele carpato-balcanice, nu poate fi vorba de Conservarea vreunei „rase pure” trace ori geto-dace, fiind aproape pueril a pretinde că românii (adică: românofonii) ar fi de rasă dacică sau „illyro-tracică”; însăși noțiunea de „rasă” și chiar aceea de „etnicitate (ethnie)” sînt relative, în mare măsură discutabile; ele nu erau valabile nici în epoca antică, mai ales în condițiile sociale și istorice din cadrul geografic al Europei sud-estice. Atare fapt însă nu poate constitui, evident, o probă împotriva tezei că inițial comunitate-populară: de limbă romanică (românească) din care se va dezvolta poporul român era formată dintr-un mare și puternic nucleu: populația autohtonă traco-dacică, romanizată, care a reprezentat factorul păstrător al romanității carpato-balcanice și trunchiul viguros pe care s-au altoit integrîndu-se diversele elemente etnice și de limbă, unificate armonios în marea sinteză populară a neamului nostru. Va fi avînd dreptate parțial G. Weigand cu observația că „românimeară asimilat la țară bulgari, unguri și germani, pașnic și pe neobservatv”, fapt pe care-l considerăm ca „un marș victorios de care românii pot să fie mîndri. — mai mult decît de pretinsa lor romanitate, ce apare într-o lumină foarte dubioasă, dacă se cunoaște trecutul lor în Balcani și istoricul așezării lor în Transilvania. Limba și etnicitatea sînt două lucruri diferite ce nu trebuie să fie confundate”. Tre-cînd peste ideea fixă despre „emigrarea” populației românești din Peninsula Balcanică în Dacia carpatică, este de reținut aserțiunea lui Weigand (făcută, evident, tendențios cu scopul de a înfățișa poporul român în cu, lori, mai nefavorabile [cf. supra, p. 55]) că limba și factorul etnic; sînt lucruri total diferite. „Aliud est gentis, aliud linguae originem exquirere”, observa-lă 1831 eruditul sibiian J. EL. Schullerus, adevăr care a fost ținut mereu. prezent în ancheta

¹ „Das Runiänentum — liat Bulgaren, Magyaren und Deutsche auf dam-Lande aufgesaugt, unbevusst und iuagressiv; — ein Siegeszug, auf den die Rumänen stoizer sein konnen, als auf ihr angebliches Romertum, das in einem sehr zweifelhaften Licht erscheint, wenn man ihre Vergangenheit auf dem Balkan und ihre Siedluugsgeschichte in Siebenbürgen kennt. Sprache und Volkstum sind ebea zwei verschiedene Dinge, die nicht miteinander verwechselt werden. diirfen”, Gustav Weigand, *BalshA*, I, p. 37.

și expunerile din paginile precedente, în convingerea că idiomul și nu manus” nu constituie vreo dovadă că și sub raport etnic poporul ar fi „roman”-în aceeași măsură ca graiul și numele lui etnic-național, adică format inițial fie din elemente italice, fie din elemente romane, larg ca soldați coloniști etc. romanizați și veniți din alte provincii imperiului, sau acei „romani puri” la care se gîndeau latiniștii exaltați la începutul sec. XIX-lea și aderenții lor din deceniile următoare. Acești inflăcărâți (dar prea puțin orientați) aveau o singură preocupare: problema națiohakpoitiică pe care le-o impunea polemica îndirjită du-versarii continuității daco-romane și ai latinității noastre integrale; luptei naționale a „ardelenilor”, însuflețirea lor pentru romanitate și tîntele reduse (cu nenumăratele confuzii) la începutul sec. al XIX-lea, terminat pe istoricii și filologii Școlii ardelenene (în frunte cu Petru Maior, p. 8—39, 158—159) să susțină tenace și cu cerbicie puritatea „romanității” italică a originilor limbii și poporului român, ca și ideea (adoptată apoi de aderenții lui) că la temelia poporului român nu poate sta elementul traco-dacic, după opinia lor „extirpat” ori expulzat integral din teritorii romane în anii cuceririi Daciei. Azi însă este evident pentru oricine că zăntăii din sec. XIX au încropit și pus în circulație o imagine unilatrală pre-romanitatea noastră, confundînd cele două noțiuni ce trebuie să rămîie separate: limbă și ființă etnică-socială. Școala istorică latinistă ardeleană și adepții ei nu puteau înțelege valoarea relativă a acestor noțiuni: limbă și roman în provinciile Imperiului, iar de importanța și proporțiile etnic și lingvistic autohton (traco-dacic) de la temelia poporului român. Atare fi vorba într-o vreme cînd cunoștințele istorice, arheologice și lingvistice erau simple rudimente, cînd apăreau „ideile exclusiviste și exagerate, care au fost negreșit spre folosul naționalității acum traco-dacice de veac, dar care nu mai sunt admise în mod serios astăzi, cînd s-a făcut îndestulă asupra originii noastre”, cum se exprima la 1877 Al. B. într-o scrisoare către G. Barițiu³.

De atunci și mai multă lumină s-a făcut asupra etnogenezei românești și azi sîntem în măsură să vedem limpede unele adevăruri rămase așezate și amar de vreme și să îndreptăm în bună parte (dacă nu chiar integre) și ereziile curente în sec. XIX și mai tîrziu, pînă în zilele noastre. Gravă eroare de acest fel este ficțiunea că poporul român ar reprezenta numai graiul și numele Romei, transpuse pe un fond etnic provincial (autohton), ci tocmai — în sens etnic și social, cultural și politic — la temelia tatea occidentală, italică (sau: orientală, asianică, balcanică etc), amalgam roman provincial din toate zonele care au participat la dezvoltarea și cultivarea Daciei carpatică. În 1862 observa Miklosich „părearea ar fi romani curați este neîntemeiată”, — la care trebuie adăugat că nu pot fi deloc ori sînt în mică măsură „romani” în sensul preconizat de latinistii sec. XVIII—XIX, căci (cum s-a demonstrat) temelia etnică a romanității o formează aici fondul popular autohton traco-dacic al populației ale acestor pămînturi, fapt întrevăzut de multă vreme de către eroși istoriografi și lingviști. Cercetările filologice-lingvistice și istorice completate cu datele arheologiei, au deschis orizonturi largi și ne-au făc

³ Ca niște „befangene Patrioten, die nichts den Barbaren zu verdanken haben”, scrie și el în nimea la 1829 B. Kopitar (supra, p. 39).

* Scrisoarea lui Odobescu este reproducută în DR, I, p. 524.

mai limpede realitățile etnice și lingvistice de care se leagă procesul etnogenezei române. Asemenea rezultate concrete permit a face precizarea că din marile moșteniri ale vieții și culturii romane, populația românească (românofonă) a conservat, pe cât se poate aprecia și determina azi, două elemente principale: 1) *idiomul latin* în forma romanică-românească (în care s-au integrat resturile lexicale autohtone, apoi cele slave) și 2) numele *Romanus* (rumân, român; pierdut la alte popoare neolatine); s-au adăugat apoi în sec. IV—V credința creștină de nuanță (cu terminologia) occidentală latinească. Au dreptate fără îndoială unii erudiți mai circumspecți, ca (în 1935) italianul Olschki, că românii nu au din latinitatea antică „altă moștenire decât structura gramaticală a limbii, unica legătură fundamentală cu lumea romanică” *. Azi apar ca șabloane literare fără conținut documentar istoric, lipsite de orice probabilitate și de logică, aserțiunile latinizaților ardeleni și ale altora despre „moravurile și instituțiile romane” moștenite de la cuceritorii lumii antice și preluate de la coloniștii Daciei, perpetuate cu puține modificări de poporul român *. Bine a întrevăzut și sintetizat realitățile lingvistice și etnic-sociale din provincii și mai ales de la Dunărea inferioară (în legătură cu caracterul romanității și cu fenomenul propagării limbii latine-romanice) E. Petrovici într-un pasaj ce se impune a fi reprodus integral:

„Fără îndoială și unii (istoricii) și alții (lingviștii) au dreptate cind susțin autohtonismul poporului românesc pe teritoriul ce-l ocupă astăzi, dar greșesc cind nu admit posibilitatea răspîndirii, a expansiunii lente a unei limbi peste teritorii învecinate în care se vorbește altă limbă, fără a presupune migrația, deplasarea populației în totalitatea ei. Printr-o expansiune, o răspîndire lentă a limbii latine, nu a populației romane, peste teritoriul Imperiului roman, la populații de origine etnică foarte variată, trebuie explicată romanizarea acelor țări unde au apărut mai târziu limbile romanice. Romanii au contribuit cu foarte puține elemente etnice propriu-zis romane la formarea deosebitelor popoare de limbă romanică: francezi, spanioli, români etc. și chiar italieni. Elementul roman în componența etnică a țărilor românești poate fi considerat ca inexistent, căci nu erau romani decît în ce privește limba acei coloniști aduși din toate provinciile romane care s-au pierdut în masele autohtonilor. La fel s-a desfășurat și expansiunea slavă, anume ca o răspîndire a limbii slave la autohtoni, ca o adoptare a acestei limbi de către vechea populație daco-getică. Firește, și cu acest prilej s-a întîmplat o oarecare colonizare, o așezare în aceste meleaguri a unor elemente etnice slave, adică de limbă slavă, prin secolele V—VI—VII. De la populația daco-getică slavizată și în oarecare măsură amestecată cu elemente slave provine marea număr de toponime slave (*Dimbovița, Tirnave, Bălgrad* ș.a.m.d.). Același proces de expansiune lentă, de data aceasta al limbii romanice (românești), trebuie presupus în secolele următoare, în urma căruia populația daco-geată slavizată și amestecată cu slavii, dar și cu pecenegi, cumani, unguri, pe cale de a fi slavizați sau de a asimila pe slavii, adoptă structura gramaticală românească și fondul principal de cuvinte românești. Și cu acest prilej se face o oarecare colonizare, o 'descălecare' de elemente care vorbeau limba

* Leonard Olschki, citat în DR, VIII, p. 280. Păreră asemănătoare a lui Jung (supra, p. 200). Este aceasta o realitate istorică ce nu are nici un rost să fie tăgăduită ori eludată, întrevăzută limpede în trecut (fără a putea fi deplin verificată documentar) de mulți erudiți istoriografi; astfel, în sec. XVI, umanistul-istoric și arheolog-epigrafist ardelean St. Zamosius (Szamoskozy) arăta că poporul român „nil est aliud quam Davorum Parmenorumque turba . . . ; quin etiam sese adhuc Romanos appellans, cum tamen nihil Romanae indolis habeant”, *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (Patavii-Padova, 1593), p. 11. Despre St. Zamosius: *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1960, p. 213-224; *ActaMN*, III 1966, p. 437-449.

* Asemenea afirmații făceau și alți erudiți, de ex. „die Walachen sind Ueberbleibsel romischer Kolonen, welche von Trajan und anderen römischen Kaiseru nach Dacien geführt wurden; und seit dieser langen Zeit haben sie ihre Sprache und Sitten eben nicht sonderlich verändert” (K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen*, Pressburg, 1790, p. 34). Era ușor (firește) pentru Roesler (supra, p. 160), Hüntalvy ș.a. să combată ridiculizînd aserțiunile neverosimile despre continuitatea „moravurilor și culturii romane” la populația de limbă romanică-românească.

romanică numită românească. Astfel, s-a format ca orice popor și națiune din și 'imigrați' mai noi, poporul românesc și mai târziu națiunea română”

După ce s-a dovedit că cele două elemente (limbă și nume etnic) au fost adoptate de o populație indigenă provincială, devenită în urma procesului lent al deznaționalizării și înlocuirii limbii, se poate ca mult diminuat „misterul” ce plutea asupra epocii și împrejurărilor s-a ivit poporul român ca neam „neolatin” și dăinuirea lui în zona balcanică și carpatică în cursul obscurii perioade medievale: fenomenul definit de riograf cu formula elegantă și expresivă „o enigmă și un miracol istoric român” *. Dezlegarea enigmelor și înțelegerea miracolului românesc începează cu mai multă ușurință și eficiență dacă, înlăturate prejudecățile istorice-politice și curățită zgura numeroaselor preocupări, erezii și susțineri științifice, se vor considera viața și realitățile românești populare atît din perspectiva dovezilor istorice, arheologice și mai ales lingvistice, cît și din perspectiva vieții rurale de azi și din ultimele secole a poporului nostru. „Da noi știm că o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă cursuri în științele auxiliare, spre a umple lacunele și să facă legătura între știrile păstrate întîmplător, incomplete, răzlețe și prea puțin de încredere, una de alta. Aceste analogii nu trebuie căutate prea departe, nici la periferie, ci în o structură politică și socială fundamental deosebită de a noastră; găsite în nemijlocită apropiere prin intuiția pe care ți-o dă contactul cu observația atentă a neamului din care faci parte. Aceasta este adeverința ales la români, care continuă să trăiască, la sate și în zilele noastre, în tănta de timp în cadrul aceluiași element etnic trebuie să ne împingă puțin să găsim analogii în nemijlocita noastră apropiere decît depărtată grafică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea mai apropiată o mie de ani” *.

Adevărul istoric obiectiv poate fi dobîndit și restabilit, în problema etnogenezei românilor, nu numai prin explorarea și exploatarea critică a întregului material documentar disponibil, ci și prin țînd definitiv, fără regrete inutile, la două prejudecăți extreme, dăunătoare științei: a) ideea că poporul român ar fi fost în tot cursul medievale o masă amorfă de păstori, fără conștiință etnic-socială și fără activitate economică, ale cărei începuturi și temelie etnică n-ar putea fi întrevăzute niciodată; este imaginea despre poporul român schițată de Roesler și de Hüntalvy, Tremł—Tamăs etc), — căreia i s-a opus b) opinia corințată și întrevăzută mai ales de patrioții latiniști ardeleni: că poporul român ar fi fost (sau să fie) sub raport etnic-social „curat roman” sau italic ori magiar (din „coloniștii romani”), iar sub raport cultural-politic ar fi moștenit tradițiile oaselor tradiții ale Romei antice; deci continuatorul celei mai „pure” și „tăți. Prima din aceste două teze cade dacă se are în vedere faptul că poporul român reprezenta la început populațiile rurale (agricole și păstorești) și sedentare, romanizate prin grai (limba cotidiană substituită) și nume și puțin prin forme de viață economică, socială, culturală și politică

* Petrovici, *Lucrările sesiunii*, Acad. R.P.R., 1951, p. 35—36.

* G. I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român* (București, 1940); 1937 și 1942; cf. supra, p. 157).

* Dar după al doilea război mondial, marile transformări revoluționare din România au dus la modernizat în cele mai multe locuri condițiile de viață socială și economică

* S. Pușcariu, *LR*, I, p. 252—253.

care face să cadă și a doua teză nu mai puțin prezumpțioasă despre „tradițiile culturale romane” conservate de romanii din Carpați și Balcani necurmat timp de peste un mileniu în perioada medievală. Pentru întreaga „România” orientală rămâne parțial valabilă constatarea făcută la 1881 cu privire la populația din Dacia carpatică „în aceste rămășițe -ale populației romane sau romanizate nu trebuie (natural) să-ți imaginezi purtători de cultură din partea cărora să fi putut pleca vreo influență culturală asupra acelor popoare care după evacuarea oficială a țării de către romani s-au așezat aici pentru timp mai lung sau scurt”¹⁰; totuși, acea populație rustică romanizată (românofonă), după o evoluție social-politică și culturală cu începuturi foarte modeste (în urma fenomenului de recesiune generală a romanității în perioada zisă „preefeudală”) și după o regrupare și cristalizare social-politică (supra, p. 225—229),¹¹ a exercitat o largă influență în cultura materială și spirituală a popoarelor imigrate, cum arată de ex. masivele împrumuturi lexicale din limba română în idiomurile acestor popoare (cap. V 5).

Prin considerarea începuturilor și a epocii vechi a trecutului român în lumina datelor istorico-arheologice și a structurii arhaice a limbii, dar totodată în perspectiva vieții actuale și din trecutul mai recent, se ușurează și simplifică mult înțelegerea și interpretarea justă, realistă a obârșiilor etnice și a fundamentelor sociale ale comunității populare românești, ca și a împrejurărilor generale care au determinat începuturile și existența ei în zona carpato-balcanică și dunăreană din antichitate și epoca medievală. Prin asemenea optică realistă se va înțelege mai limpede și direct faptul că autohtonă (ca și continuitatea) românilor este de natură social-etnică și economică, iar latinitatea (vehiculată de numeroase elemente provinciale și italice integrate) nu era decât un vestmînt pompos de caracter extern, în primul rînd lingvistic, care acopere un organism etnic-social de obârșie și compoziție (adaosuri) diferite. Astfel va fi mai ușor explicabilă inexistența populației romanice în documente timp de vreo patru secole în Peninsula Balcanică, aproape 9 secole în Dacia carpatică și în stînga Dunării inferioare; căci absența ei — lungă eclipsă istorică — din cronici și documente scrise, din toponimie și chiar din inventarul sărăcăcios al obiectelor

¹⁰ „Natiirlich hat man sicci unter diesen Ueberresten der romischen oder romanisierten Bevölkerung keine Culturträger zu denken, von denen ein civilisatorischer Binfluss auf jene Völker hätte ausgehen können, die nach der officiellen Räumung des Landes durch die Romer sich hier für längere oder kürzere Zeit ansiedelten”, Al. Budinszky, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache* (Berlin, 1881), p. 221. Asemenea constatare (sau intuiție ingenioasă, penetrantă) poate fi în parte valabilă pentru perioada imediat „postromană” (așa-zisa „preefeudală”) a Daciei carpato-dunărene; dar începînd cu mijlocul evului-mediu (sec. XI—XII, după unele metamorfoze și amestecuri social-culturale, mai ales în simbioză și aportul unor popoare în migrație, între ele slavii), romanii sud-est europeni s-au refăcut lent impunîndu-se între popoarele și triburile pătrunse (unele rămase și stabilite definitiv) în spațiul carpato-balcanic cu forme de organizare militar-politică superioare la nivelul vremii. Aceste populații au fost influențate de elementul romanic (românesc) mai ales sub raport economic și social, cum arată în primul rînd (cap. V 5) împrumuturile lexicale din limba română, — cu toate că hegemonia politică era aproape peste tot în mîna „imigraților” în fostele teritorii de romanizare și chiar în zonele unde elementul românofon (alături de unele „ciștiguri”) și de un spor în acțiunea de romanizare, de ex. partea de est a spațiului extracarpatic) a scăzut în chip catastrofal pînă aproape de totală dispariție în unele teritorii românești vechi, ca în așa-numita Secuime (estul jud. Mureș, jud. Harghita și Covasna) și aproape în întreaga Peninsulă Balcanică (aromânii, megleno-români, istroromânii).

¹¹ Justele observații de acolo cu privire la regruparea și cristalizarea social-politică se referă la românimea din teritoriul fostei provincii Dacia carpatică; dar ele se potrivesc desigur (cel puțin în linii generale, analogic) și romanilor din dreapta Dunării de Jos (Peninsula Balcanică), în primul rînd aromânii (români „macedoneni”), despre al căror important rol politic în evul mediu (mai ales în veacurile XII—XIV, în Bulgaria, Tessalia, Epir, Albania etc.) și economic pînă în ultima vreme, cf. bibliografia citată în cap. VIII, nota 1.

arheologice detectate pînă acum (datate prin sec. VI—X/XI) nu în realitate inexistența populației de limbă romanică din care s-a plămădit în acea perioadă obscură poporul român de mai târziu și care a putut exista latentă cu un rol ceva mai redus pe plan militar-politic timp de secole. Lipsa lui din textele cronicilor și documentelor cancelarilor (pînă prin sec. X, respectiv XII), ca și într-o măsură din stratul cel mai al toponimiei din Dacia carpato-dunăreană și Moesia, va trebui elucidat în primul rînd prin condiția de criză și recesiune social-politică și economică în lumii romane, dar mai ales a populației „neolatine” românofone în perioada preefeudală, atît în Carpați, cît și în zona „balcanică”. Formele de viață latentă (retrasă, fără zgomot și paradă militară) ale unei populații traco-dacice eminentemente agrare, fără o formație statală unitară cu armate puternice (mai simplu și veridic decît tezele „imigraționiste” (pătrunderea oricărei „șineobservată”) prezența ei masivă în vechiul teritoriu de colonizare și în Dacia Traiană, în Carpați și pe linia Dunării, la fel ca în Haemimontul ori mai la sud și vest. Mai ales în Dacia carpatică, apariția cam întîrziată a românilor în documentele scrise a putut să fie comparată pe drept cuvînt cu apariția pasăre Phoenix ori cu apa Arethusei siciliene, după „dispariția” pe neașteptate de mileniu a populației romanice pe același plaiuri carpato-balcanice. În însă romanitatea se altoise puternic și adînc în trunchiul etnic traco-dacic aspect esențial în viața social-politică a romanității sud-est europene. În perioada etnogenezei române și care se oglindește fidel în limba română, terminologia ei variată și deosebit de instructivă este

Lupta de rezistență ca neam în epoca mijfrazților, de lungă durată (de două secole): pentru salvarea identității și integrității, a limbii latine-romane, a numelui etnic Romanus, a culturii populare și a unor forme proprii de organizare politică-juridică (în primul rînd străvechea obște sătească) în acest context este necesar a sublinia din nou caracteristica principială a comunității romanice-străromâne: unitatea culturală și lingvistică (precum o dovedește cu prisosință puternica uniformitate și omogenitate a limbii istorice românești, atît prin elementul latin-roman, cît și prin autohton-preroman, — cum nu se constată la nici unul dintre popoarele „latine”, în afară de vigouroasa latinitate a limbii române (a tuturor dialectelor), important și cu deosebire semnificativ sub raport social-istoric-lingvistic-cultural este etnonimul romanicilor sud-est europeni: Romani (în armân, rumeri), păstrat uniform și generalizat, care-i distinge net de celelalte populații și triburile imigrate, conlocuitoare; din acestea, unele părți s-au păstrat și integrat în marea comunitate populară a românilor, mai ales a celor din Balcanii reni (enclave de pecenegi, slavi etc).

Studiul critic și comparativ-etimologic al terminologiei limbii române în ansamblu, a stratificării lexicale și a succesiunii principalelor componente (chiar și num ai în linii generale, supra, p. 211—218) a arătat o vigoare și continuitate în teritoriile și „vetrele” de formare a poporului român, totodată s-a remarcat ca deosebit de semnificativ faptul că, pe lângă elementul traco-dacic (latin-roman + autohton traco-dacic), limba și poporul român au fost „îmbogățit” cu foarte numeroase împrumuturi lexicale (adstrat), în special vechi și relativ ceva mai importante cele slave; dar atare elemente nu au ajuns (în ciuda cantității lor impozante) la nivelul care, în perioada culturală și economică, să depășească valoarea fundamentală a formației romane și autohton, a nomenclaturii privind noțiunile de bază p

române, ale structurilor social-economice din cadrul așezărilor și îndeletnicirilor străvechi. între acestea, termenii principali sînt ereditari, fie autohtoni (ca *vatră, gard, grapă, zestre* etc), fie mai ales latini-romanici (*casă, perete, ușă, poartă, masă, cheie* ș.a.m.d., pentru care în alte limbi de cultură s-au impus împrumuturile, de ex. în maghiară *asztal* „masă” din slav *stolu, kulcs* „cheie” slav *ključi* etc).

Societatea și cultura populară românească (în prima fază, prevalent rustică) s-a fundamentat și dezvoltat pe viguroasa temelie traco-daco-romană, cu limba și terminologia proprie străveche, ereditară, atît în Dacia carpato-danubiană, cît și la românii din sudul Dunării (românii „balcanici”), grupe-ramuri ale aceleiași mare popor românesc unitar prin limbă, conștiință și nume social-etnic, credință și cultură materială. Toate aceste ramuri ale românimii au trăit în condiții aproape identice, în același mediu vitreg și vicisitudini pe care au trebuit să le înfrunte cu dirzenie spre a-și salva ființa etnic-socială și structurile unei economii închise, în fața opresiunilor și a numeroaselor atacuri ale valurilor de invazii, ale triburilor și popoarelor în migrație. Acestea din urmă au găsit pe „românii” sud-est europeni abandonăți de forța militar-politică romană, lipsiți în curînd de formele organizării statale desființate odată cu retragerea oficială la dreapta Dunării la sfîrșitul veacului al III-lea, apoi cu prăbușirea „limes”-ului romano-byzantin pe Dunăre și destrămarea întregului sistem defensiv în fostele provincii Moesia și Tracia. Cele două mari etape ale destrămării organizației militar-statale romane (la sfîrșitul secolului al III-lea în stînga Dunării de Jos, la începutul secolului al VII-lea în „Balcani”) au adus în scurtă vreme populația traco-daco-romană (ca și pe cea romano-illyră din nord-vestul Peninsulei) în starea de fărâmițare pe întregul vast teritoriu de romanizare carpato-balcanic, lăsînd-o fără un scurt puternic ce să-i asigure dezvoltarea culturală și munca productivă, progresul general în linie ascendentă; în situația dificilă de a trebui zilnic să lupte în condiții diverse și mereu adverse, adesea de zdrobitoare inegalitate cu puterile alogene ale triburilor în migrație, mai bine înarmate și echipate, mai coerente, dinamice și active în concurența pentru întietate, dominare și exploatare a oamenilor și resurselor naturale din fosta „România” carpato-balcanică.

Romanicii (neolatini) din acest spațiu au dus totuși cu succes luptele seculare de rezistență spre salvarea limbii, a numelui etnic și a culturii proprii expusă permanent la puternice presiuni, influențe și interpenetrări cu elemente alogene și aloglote dominante, în acea „însulă a romanității” (mereu mai restrînsă și pe alocuri slăbită pînă aproape de totală dispariție), în oceanul popoarelor imigrate și stabilite vremelnic ori definitiv alături sau printre și peste oamenii pămîntului, traco-daco-românii autohtoni ai sud-estului european. Rezistența românimii în condiții politico-militare și economice atît de vitrege a dus — prin mari greutăți, sacrificii și pierderi — la încheerea firească: regruparea și refacerea ei în formații statale mai mici (la început), apoi mărite, spre mijlocul perioadei medievale. Față de tăcerea binecunoscută a izvoarelor scrise timp de cîteva secole cu privire la romani și români (mai ales în nordul Dunării de Jos și în Carpați), renașterea acestora și consolidarea lor politică au putut să constituie un fel de „surpriză” pentru unii istoriografi moderni, sau chiar să apară ca un „miracol” medieval refacerea unui popor care a străbătut vicisitudini ca puține altele, biruite numai prin forța etnică, vitalitatea și unitatea social-culturală și lingvistică a unui viguros fond social-etnic și biologic traco-dacic romanizat. '

Partea a 11-a

ACCEPȚIUNILE ELEMENTELOR LEXICALE • DERIVATE
NOMINALE SI VERBALE • FORMELE DIALECTALE
DUNĂRENE • ÎMPRUMUTURI ÎN LIMBILE VECINILOR
MOLOGIA CUVINTELOR AUTOHTONE

economie de spațiu, toate derivatele care (cîteva excepții: *amurg*, *barză*, *acăța*, *deretica*, *zaro*) nu sînt tratate și numerotate deosebit; între derivate sînt cuprinse și elemente lexicale din toponimie și antroponimie;

- forme dialectale suddunărene aromâne, meglenite, istroromâne (pentru dial. arom., cînd cuvîntul autohton lipsește, se dă corespondentul de altă origine, dacă există și a fost semnalat); repartizarea dialectală a cuvintelor autohtone, supra, p. 136;
- împrumuturi în limbile vecine, pe baza cercetărilor lexicografice mai vechi (F. Miklosich, I.-A. Candrea, J. Brenndorfer, G. Muruu — H. Mihăescu, G. Pascu, S. Pușcariu, I. Scheludko, I. Șarovolski, Th. Capidan, N. Drăganu, G. Bledy, Ivan Popovici ș.a.); aceste elemente lexicale constatate la popoarele vecine și conlocuitoare sînt prețioase documente de natură cultural-istorică (v. p. 138—140);
- forma albaneză corespunzătoare (dacă există; supra, p. 108; EtAutoht);
- bibliografia, în ordinea cronologică a apariției etimologiilor propuse;
- analiza formală și semantică a cuvîntului și soluția etimologică, respectiv presupuneri și propuneri în acest sens, cu indicarea rădăcinii (bazei, familiei) indo-europene, după dicționarul comparativ al lui Walde (WP, ed. I, mai amplă; supra, p. 111) și ed. II (EtW).

Documentarea bibliografică este încărcată, căci cercetarea lingvistică și istorică, plecînd azi de la numeroasele rezultate și observații ale înaintașilor, le reexaminează spre a le confirma sau înlătura și a putea să construiască mai departe sau din nou, cu materialul și pe temelii vechi, ori cu mijloace noi. Toate contribuțiile anterioare sînt de avut în vedere, căci adesea se clădește pe vechile temelii și se învață din greșeli; orice achiziție nouă se datorează în bună parte muncii înaintașilor, fiind condiționată de ea. Adevărat că materia cărții de față a fost (cum s-a amintit) cercetată insuficient în trecut: s-au exprimat multe păreri și totuși cam puțin (afară de idei generale) cu privire la substratul autohton în lexicul limbii române. Dar pasiunea nobilă cu care s-a muncit în domeniul etimologiei în sec. XIX—XX constituie un important și interesant capitol din evoluția științei filologice-lingvistice române, ca și din istoria culturii în general. Rezultatele ei, în sensul ce ne preocupă aici, sînt însă în disproporție cu eforturile făcute spre elucidarea problemelor etimologice obscure și dificile. Pentru fiecare cuvînt nelămurit s-au propus tilcuiuri variate, contradictorii, uneori ireconciliabile, care se cer examinate cu toată atenția spre a vedea ce poate rezista unor criterii lingvistice-etimologice mai severe. Examinarea lor prezintă nu numai un interes pur bibliografic, căci adesea din contrastele și opoziția vechilor opinii se poate degaja mai ușor adevărul științific, adică etimologia sigură sau cu mai multe șanse de a fi reală. Deși rezultatele anterioare sînt de multe ori nefolositoare (uneori dăunătoare cercetătorului neavertizat de azi), ele vor fi menționate în limitele puținței de informare, observînd că repertorii bibliografice absolut complete nu sîntem în măsură și nu pare necesar să dăm. Scăpări de citate vor exista desigur în documentarea bibliografică de mai jos; nu însă din cele mai grave și nu intenționate, după un obicei din trecut practicat de cîțiva filologi-lingviști de a nu cita lucrări eminate din „altă școală” pentru care s-ar întimpla ca dinșii să nu aibă simpatii. Epoca veche a istoriei limbii române și mai ales originea cuvintelor obscure a preocupat intens și constant pe cercetătorii din vechile școli filologice ale centrelor universitare românești, atît din

1 Dacă omisiunile de acest fel nu vor avea prea mare gravitate, grav și reprobabil apare procedeul unor erudiți de a consulta și utiliza din plin lucrările altora fără a le cita. Dar sectarismul ce stăpînea în trecut unele cercuri filologice la noi în țară s-a extins și peste hotare, unde erudiți cu prestigiu mondial au fost atinși de atare influență nefastă. Un singur exemplu elocvent: în REW al lui Meyer—Lubke se găsește citat foarte rar, chiar cînd aduce soluții noi, durabile, *Dicționarul etimologic* Candrea-Densusianu, dar se citează, fiind admise uneori (alături de etimologii populare), multe soluții neverosimile apărute în publicații (ca DR) pentru ai căror colaboratori romanistul de la Bonn și maestru al lui Pușcariu avea sentimente amicale.

București (GrS, BL etc), cît și din Iași (VR, RevC, Arh, BIFR ș.a.) Cluj (DR) ori din Cernăuți (RevF etc), ale căror contribuții numerice importante pentru etimologie vor fi avute în vedere peste tot și apreciate cuviință. Este necesar a reproduce la fiecare cuvînt toate părerile și propuse de înaintași asupra obirșiei lui; în ordine cronologică, spre a se vedea limpede paternitatea vechilor etimologii: „tribuere suum cuique”, căci erudiți aveau chiar curioasa inspirație de a susține (ca originale și noi) etimologii date de alții cu decenii mai înainte, unele chiar de Petru Maior (LexB), deci cazul a face și un act de dreptate vechilor exploratori la începutul secolului al XIX-lea (DictB, LexB), care cu rudimentele de cunoștințe de atunci au mulat etimologii durabile, admise pînă în ultima vreme și înșirate de noi, fără a mai cita pe adevărații autori (v. de ex. *aruncă*, *dărîmă*, *pînză*).

În bibliografia noastră se dau adesea textual pasaje mai importante, ca de buie la extinderea excesivă a documentării, unde ordinea cronologică a nuvelelor texte și citate nu e lucru ușor de realizat înșirarea tuturor citatelor s-a făcut în doind scop: a) pentru a da cititorului posibilitatea unui control riguros priortarea contribuțiilor vechi cu rezultatele recente valabile, b) pentru a scuti pe de munca ingrată a căutării și verificării textuale a părerilor exprimate de pînă azi, risipite în diverse dicționare, cărți, reviste, broșuri, cursuri litografiate în ziare. Îngrămădirea de citate, adesea disproporționată și greoaie, uneori posesitoare, n-a fost făcută pentru parada unei erudiții hirsute, ci pentru a servi tatea muncii științifice, respectînd efortul și aportul oricui, chiar al diletașilor s-a întimplat ca amatorii și diletanții din sec. XIX-lea să aducă observații în asupra etimologiei unor cuvinte autohtone (v. *beregată*, *leașan* etc). Pentru istoria și peripețiile prin care a trecut fiecare cuvînt în alambicurile etimologice la Petru Maior, vor fi amintite atît soluțiile venite din partea autorităților de istoria limbii, cît și ale amatorilor de produse etimologice românești, din care nu sînt de luat în serios (neverosimile ori absurde, unele chiar hazlii), servind pentru ilustrarea modului cum trebuie să nu se facă etimologia. Incit: știința de factură populară, toate etimologiile (evident numai cele apărute în publicații cu caracter filologic, ca AAR, ArR, Arh, BalkA, DR, JB, KJB, etc), se vor aminti în repertoriile bibliografice ale cuvintelor studiate.

La tratarea fiecărui cuvînt, se examinează, mai întii (întrucît este temeinicia și valoarea ori criteriile fiecărei etimologii vechi în funcție de metoda formală (fonetică) și de semantismul cuvintelor; apoi aspectul fonetic și sîmbet lor actuală ori mai veche, din faza romană și din cea prelatină (indo-europ. autohtonă), avînd în vedere puțința de a stabili legături etimologice în comparativ al limbilor indo-europene.

Repartizarea pe grupe semantice a cuvintelor autohtone este totdeauna grea ca și clasificarea celor latine-romanice, deși primele nu reprezintă 1/10 din totalul lexicului moștenit. Cele vreo 160 elemente lexicale aparțin unor variate domenii de viață, fiind cu greu reductibile în grupuri absolut unitare, net conturate. De aceea, gruparea lor este (cum este și clasificarea) aproximativă și arbitrară, știindu-se că „stabilirea unor categorii de cuvinte este foarte anevoioasă; clasificarea cuvintelor unei limbi în aceste grupe și mai grea, dată fiind polisemia celor mai multe din ele și dezvoltarea care adesea face ca o vorbă, aparținătoare unei categorii, să ia în cursul timpului un înțeles ce se potrivește în altă categorie. Reguli fixe neputîndu-se stabili, arbitrarul nu poate fi înlăturat cu desăvîrșire”². Cu unele aproximații

2 S. Pușcariu, DR, I, p. 401. Elementele romane ale limbii române populare împărțite după categorii semantice și domenii de viață în „disertația” de doctor a lui S. Pușcariu, *Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în JB, XXI—XXV 1919, p. 65—100.

cu persoana umană și societatea, pot fi grupate cuvintele autohtone astfel (cele comune cu albaneza : alb.) :

A. OMUL ȘI RELAȚIILE SOCIALE

a) părți și organe ale corpului: *buză* (alb.), *grumaz* (alb.), *beregată*, *gușă* (alb.), *burtă*, *rînză* (alb.), *șale* (alb.) ;

b) funcții fiziologice, boli: (ase) *uita*, *întremat*, *sugruma*, *sugusa*, *ameții!*, *leșinat*, *vătăma*, *urdoare*, *urcior(?)* ;

c) trăsături psihice, stări afective : *mărat* (alb.), *bucura* (alb.), *răbda*, *gudura*, *dezmierda*, *mădări*, *întărită*, *aprig*;

d) vîrsta, relații familiare: *prunc*, *copil*, *băiat*, *mir*, *moș* (alb.) ;

B. ÎMBRĂCĂMINTE, ÎNCĂLȚĂMINTE

pînză, *căciulă* (alb.?), *brîu* (alb.), *baier*, *cărîmb*, *munună*, (*zgardă*);

C. LOCUINȚA, GOSPODĂRIA

cătun (alb.), *bordeiu*, *argea* (alb.), *vatră* (alb.), *burlanR*, *leagăn*, *gard* (alb.) *țarină*, *zestre*;

D. UNELTE, OBIECTE CU ÎNTREBUINȚĂRI SPECIALE

grapă (alb.), *cursă* (alb.), *mătură* (alb.), *custură*, *caier*, *baier*, *zgardă* (alb.) *munună*, *gresie* (alb.), *cărîmb*, *dop*, *țaruș(l)*, *cîrlig*, *undrea*, *cată*, *ghioagă* (alb.)¹¹, *razem* (*rezema*);

E. FORMA, CANTITATEA, CALITATEA MATERIEI

abure (alb.), *droaie*, *druete* (alb.), *fărîmă* (alb.), *gardină* (alb.), *grunz* (alb.) *lespede*, *morman*, *șir* (*înșira*), *țărînă(1)*, *nițel*, *scrum* (alb.), *steregie*;

F. FORME ȘI ACCIDENTE DE TEREN

măgură (alb.), *gruiu*, *bunget* (alb.), *mal* (alb.), *pârâu* (alb.), *baltă* (alb.), *groapa* (alb.), *genune*, *noian(7)*, *stîncă*;

G. FENOMENE NATURALE, NOȚIUNI DE TIMP SAU ABSTRACTE

amurg, *boare*, *viscol*, *adiia*, *pururea* (alb.), *modru*;

H. FLORA (PLANTE, ORGANE, FRUCTELE LOR)

mazăre (alb.), *gorun*, *brad* (alb.), *curpen* (alb.), *brînduse*, *spînz* (alb.), *brusture* (alb.), *măceș*, *copac* (alb.), *bunget* (alb.), *butuc*, *butură*, *mugure* (alb.), *sîmbure* (alb.), *ghimpe* (alb.), *păstaie* (alb.), *strugure*;

I. FAUNA (ANIMALE, CORPUL, ÎNSUȘIRI, BOLI; cf. Aa-b)

mînz (alb.), *das* (alb.), *cîrlan*, *vătuiu* (alb.), *tap* (alb.), *viezure* (alb.) *mîstreț*, *barza* (*barz*), *ghionoaie* (alb.), *șopîrlă* (alb.), *năpîrcă* (alb.), *că^ș* (alb.)¹²

în baza dicționarului etimologic al lui Pușcariu (EWR, despre care cf. supra p 129-130) conținând toate erorile și lipsurile acestuia, ca și alte greșeli datorate etimologilor inadmisibile ale maestrului Domaschke, v. recenzia lui Pușcariu, D I "I,

strepede (alb.), *balaur* (alb.), *ghiară*, *șoric*, *bască* (alb.), *baligă* (alb.), *buiestru(1)*, *murg* (alb.), *stărnut(l)*, *șut(~>)*, *gudură*, *necheza*, *gălbează* (alb.)

J. PĂSTORIT (cf. nume de animale, I)

a) organizare, utilaj păstoresc: *baciu* (alb.?), *țarc* (alb.), *stînă()*, *cață*, *ghioagă*, *căciulă*;
d.) derivatele laptelui: *străghiată*, *marcat*, *brînză*, *zăr*, *zară*, *urdă* ;

K. ADJECTIVE

aprig, *barz*, *buiestru(l)*, *creț*, *gata*, *mare*, *mărat*, *mieru*, *murg*, *mușcă*, *sarbăd* (alb.), *stărnut(l)*, *șut()*, *tare*;

L. ADVERBE

gata (alb.), *nițel*, *pururea* (alb.) ;

M. VERBE

acăță, *adiia*, *ameți(l)*, *anină*, *aruncă*, *băgă*, *bucură* (alb.), *cotropi*, *curmă* (alb.), (*adarari*, *dărîmă* (alb.), *deretică*, *desbără*, *descăță*, *descăpă*, *ghină*, *desmierdă*, *deșelă*, *gudură*, *încurcă*, *îndopă*, *înghină*, *îngurzi*, *înșiră* (*șir*), *întărită*, *întîmpină*, *întîmplă*, *întremă(l)*, *înțărca*, *lepădă*, *mădări*, *mușcă*, *mușcă*, *necheză*, *păstră*, *rabdă*, *rădică*, *rezemă*, *sburdă*, *scapă*, *sculă* (alb.), *scurmă*, *sgîria* (alb.), *sgîrîmă*, (*tîmpină*, *tîmplă*), (se) *uită*, *dina*, *vătăma*, *viscolii*.

3. REPERTORIUL LEXICAL ALFABETIC

(1) *abure* (var. *abure*, trans. *obor*) s.m. (pl. *aburi*) 1) „vapor; lic în 3tare gazoasă” („vapeur, exhalaison, fumee; Dampf, Dunst”). 2) „lărea, suflarea animalelor” („exhalaison, soufle; Hauch”).

Der.: *aburel*, *a abură* (*aburi*) și despre vînt: „vîntu a aburat”, *abureală*, *aburos*, *aburilor*; antropon. *Aburel*.

Dial.: arom. *abur*, (*aburi*), *aburare*, *aburedzu*, *aburos*.

impr. din rom.: n.gr. Epir, Zagorion *ăbros*, Velvendos *aburos*, Epir, Zagor. *abrizo* (RumWNGr, p. 21 și 73; REBS, p. 22,11; RevLg, XII epir.) ; ung. reg. *abur* „goz” (NyIrK.X, p. 358 ; MNyRomKolcs, p. 39).

Alb.: *avull* „abure”, vechi *avulle* (sec. XVII), gheg *abull*.

LexB, p. 2 „abore a lat. *vapor*; per apharesim et antithesim”. \$ Die p. 359 din *vapor* (ca *boare*). @ Miklosich, SIEIR, p. 8 *abore* = alb. *avull*, II, p. 69 „*vapor* — alb. *avull*, rum. *abore*. Die Zusammengehorigkeit ist nicht sicher”. @ LaurM, I, p. 16 cf. *vapore*. @ Cihac, DEtDR, I, p. II, p. 714 impr. din alb. *avull*. 9 Gaster, RIFA, I, p. 21. @ Hasdeu, EMR, „*abur* nu e impr. din alb. *avull*, de aceeași origine primitivă, fără a se fi unul din altul; răd. *av-*, gr. *ăo*, a foi «suflu», fiind mai primitivă prin se r”. @ Meyer, EWA1b, p. 21 *abure* identic sau impr. din alb., care vine din AlbSt, II, p. 36: *abhros, v. ind. *abhras*, gr. *aphros*. @ Philippide, ILR, formație nouă din *aburesc*, der. din *boare*. @ Densusianu, R, XXV 1896, *abur* s. verbal din *aburi*, lat. *ab-burire {*ad* + *burere*, refăcut din *bustum*}, *abbulire. @ Pușcariu, CL, XXXV, p. 820; Korting, LRWb, 18. O Pap p. 201 din *a-volo*, -are „hinfliegen, fort-, davonfliegen”. @ în legătură c

Tiktin, DictRG, p. 5; Meyer-L, REW 15 „abburare”; Pușcariu, ZrPh, XXVII, p. 741, BWR 5, DI/R, 1/1, p. 8-9; Philippide, OrR, II, p. 657-659; Candrea, DEnc, p. 4; Rosetti, ILR, II, p. 108; Pușcariu, DR, I, p. 177-178 ș.a. ® Pascu, *Suf*, p. 77, *Beitr*, p. 7, DEtMR, I, p. 27, REBS, p. 21, 1, ArR, IX, p. 300: *vapulus, *vapor*. @ Baric, AlBRSt, p. 107 *a-gwulo > alb. *avull*, rom. *abur*, *gwull, rmd. *qualm* „Dampf”. 9 Weigand, BalkA, III, p. 210 trac *abull > alb. *avull*, rom. *abur* (ar fi o dovadă „dass lat. *b* bereits vorher zu *v* geworden war, thrak. *b* musste bewahrt werden”). @ Scriban, D, p. 61 „*abur* rudă cu alb. *avull*, care vine probabil din română” [!]. @ Șăineanu, DUn, p. 3 „orig. necun.”. 9 Jokl, UAlb, p. 270-271 explică alb. *avull* prin alb. *vale* „undire, undă, val”, alid. mnd. *wallen* „a clocoti, a fierbe”, i.-e. *a-vel-etc. @ M. E. Schmidt, KZ, LVII 1930, p. 15 alb. *avull*, *avell* din *abulo, v. ind. *ambu* „apă”. 6 E. Petrovici, CercLg, X 1965, p. 357-358; *boare* > *a abura*, *aburi* > postverbal *abur(l)*.

încercările vechi (*vapor*, *abburare*, *-lire*, *a-volare* etc.) nu explică pe *abure*, care latin nu este, ci identic cu termenul albanez, de obirșie comună i.-e., fără a putea fi derivate secundare din *boare*, nici din rad. i.-e. al acestuia *bhol-. Cea mai verosimilă este soluția lui Hasdeu, deși formal există piedici destul de grele. Rad. i.-e. *ue- (izolat *aeu-) „a sufla, a bate vîntul, a exhala” are tocmai sensurile cuvîntului alb.-rom.; de ex. der. cu *-r* și *-l*: gr. *ocupa* „sufare, boare, curent de aer”, <XI>P „abur, negură, aer”, aeXXa „furtună”, cymr. *awel* „vînt, exhalatie”, v. corn. *auhel* „aura”, m.corn. *awel* „vreme, furtună” (WP, I, p. 220-223, 2; IETW, 81, 10). Un i.-e. *au-o-l a dat în zona traco-illyră *avol-avul-, conservat mai fidel în alb., devenit *abure* în rom., cu *l* > *r* și păstrarea neconformă a lui *b* intervocalic din *v*.

Acest din urmă fenomen pare a fi o gravă abatere de la regulile foneticii istorice române: *b* și *v* intervocalic dispar (*scribo* > *scriu*, *sebum* > *său* etc), dar se conservă în condiții diverse (*cuib* < *cubium*, *roib* < *rubeus* ș.a.). Păstrarea lui *b* (*v*) intervocalic ar putea fi datorată unei influențe de ordin semantic: *abul- > *aur ar fi produs confuzie cu *aur* (*aurum*); dar cf. *hăbere* cu *v* în *avem*, *avere* etc Atare neregularitate nu este o piedică prea gravă în calea etimologiei propuse de Hasdeu.

(2) *acăța* (var. *agăța*), vb tr. 1) „a apuca, aprinde” („saisir (avec les serres, les griffes); (er)greifen, (er)fassen, fangen”). 2) „a anina, a atârna, a spînzura” („accrocher, pendre, suspendre; aufhängen, anhängen”); refl. „a se apuca, a se prinde de ceva, a se atârna” („s'accrocher, se suspendre, grimper; sich (an-, auf)hängen, (an)klammern”).

Der.: *acățare*, *acățat* (s. și adj.), *acățător*, *acățătoare*, *acățos*, *acățacios*, *acățătură*, *acățele* („vrilles de vigne”), *agătabil* (BIFR, VI p. 152); contrariul *descățd*; *cățara* ar fi impr. din alb. *katsaraj* „klettern” (Capidan, DR, VII, p. 129), ori impr. în sens invers?

D i a l.: arom. *acățare*, *acats* „attraper, commencer, accrocher, aller bien (en parlant d'un habit)”, *acățat*, *acățătură*, *niacățat*; megl. *cățari*, *cats* „attraper, commencer”, *pricățari*, *zacățari*, *zacățat*, istr. (*a*)*căță* „attraper”, *oncața*, *racața*.

impr. din rom.: sâs. *bekätsen* „sich abgeben, anhängen”, *aketsan* „sich anhängen” (RomEISz, p. 11, 57); ung. ard. *dkăciă*, *dkăciäs* „certăreț”, *ăkdciouz* etc.

LaurM, I, p. 18 „accatiare a spendura, a atârna; pare a fi curatu romana, inse radecina pote se fia dubia. Cea mai probabile compositione se pare a fi din prep. *ad* și subst. *catus*, it. *gatto*, fr. *chat* etc.; mai pucinu probabile se pare cea din *ad* și fortiatulu verbu *captiare*, precum și derivarea din arborele *acacia*”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 475 *acaț*, *acațâr*, *cațâr*, *acăța* cf. ung. *akaszta-ni*. 9 Hasdeu, EMR, p. 128 din *cață* „croc, houlette”, bățul cirlig prin care păstorii prind oile acățindu-le de lînă. 9 Meyer, IF, IV 1896, p. 121 din gr. ori sl., cf. big. *kačja* „hängen”, *okačja* „los-haken”, *kačja* „erheben”. 9 Philippide, ILR, p. 43, 148 *captiare*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 7, Byhan, JB, VI, p. 184, Pușcariu, EWR, 7, DDR, 1/1, p. 12, ELR, p. 387, CDDb, 6, Popovici, Distr, p. 87, 142, Șăineanu, DUn, p. 4, Philippide,

OrR, II, p. 142, 149, Candrea, DEnc, p. 6, Meyer-L, REW 1662, Scriban etc. 9 Candrea, NRR, I, p. 403 der. din *cață*, Densusianu, HLR, I, p. 161 chardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41-42 sensul „aufhängen” il are *acăța* din *vapori*, *tani* „ergreifen” poate veni din *cață*. 9 Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 142. 9 ILR (1969), p. 294 lat. *accaptiare.

încercarea de etimologie din lat. *accaptiare (*ad* + *capt-J* nu este deloc similară fonetic și nici chiar semantic fiind o construcție artificioasă a zantilor (contestată de Laurian); neexplicîndu-se căderea lui *n* din *captiare* (cf. *septimana* > *săptămînă*) etc), cade și etimologia romanică valabilă numai legătura lui *acăța* cu unealta *cață*, din care e derivat *cațar* veche, cu însemnarea inițială „a prinde, apuca (în hăța) cu un cirlig, a ține” și contrariul *descăța*.

^adaruJ(arom.)|v. *darari*.

(3) *adia* (var. *adiia*, *Jadii*, reg. *adua* Munții Apuseni) vb unipers. „a sufla” („souffler doucement (le vent); sanft wehen, hauchen”) „a atinge ușor” („toucher legerement, **fraier**, caresser; streifen, schmeicheln”) 2) „a cînta cu glas slab, în surdina” („murmurer; murmeln, säuseln”) „a mișca ușor, a mișca încoace și încolo, a da din (coadă etc.)” („agilant, tiller, branler; zappeln”).

Der.: *adiere* („souffle, brise”), *adiat* (subst.), *adiat* (adj.), *adietor* („a mîngăia”, zona Turda).

D i a l.: arom. *adil'a* „a răsufla”, *adil'are*, *adU'atic* „răsuflare”, „respirație”, *adil'os* „îndurător, milostiv, duios” (Arom, p. 278-279)

LaurM, Gloss, p. 5 „*adeliare*, *adoiare*, *adiiare*, *-ere*, nu mai încapе în această vorba caută se fia forte vechia, de orig. curatu romanica se se le mologia de *adhalar*, *adhelare*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 1 cf. pol. *odwiewać* „souffler en face (du vent)”, v. sl. *vijati* „fiare”. 9 Hasdeu, EMR, p. 343 suf. verbal dirnin. *-illo* e un cuvînt fără indoială latin, oricare ar fi în radicalul *ad*, formînd verbi cu sensul „mișcare ușoară”; *adiia* din lat. *ad* de la *adeo*, *-ire* (etc.). Admis: Geheeb, JB, V, p. 6; respins: Candrea, CDDb, 1905, p. 119, CDDb, 817 „*adiliare* din *trahere* sau *ducere ad ilia* (Hor., Plin.) 'a respira', din care sensul 'a sufla (vîntul)' cf. lat. *spirare* 'respirer' e Pascu, DEtMR, I, p. 102, 821, Candrea, DEnc, p. 13. 9 Philippide, ZrPh, 1907, p. 289 „Ableitung vom Adverb **adil'i* oder **adil'i* hin und her *ad* + *il(i)* isoliert nach Abfall der Endkonsonanten”. 9 DLR, 1/1, p. 42 potrivit lui „a atinge ușor, mișca ușor”. 1) „a mișca încoace și încolo”. 3) „a sufla” adoptă etimologia *aduliare, de la *adulare* (cf. *dominare < *dominare*, *ordinare* etc). *Adulare* intrunește aproape toate sensurile! ?] lui *adia* etc”. 9 LaurM, IV p. 337. @ Spitzer, DR, IV, p. 1570 „auch an rum. *adua* = *adulian nicht glauben, vgl. vielmehr *duios*”. 9 Meyer-L, REW 204a „*aduliare* 'adua, *adiia* 'streicheln, sanft wehen, hauchen'; Spitzer (*duios*) nimmt auf Bedeutung zu wenig Riicksicht”. 9 Graur, BL, V, p. 86 „*aduliare* este bi le premier sens de *adua* doit etre 'souffler legerement (en parlant de la brise)”. RevC, XII 193S, p. 169 *adiia*, *adil'are* < lat. *ad-heliare — *halare*; *adul* „souffler, gonfler”. Admis: Scriban, D, p. 70. 9 Rosetti, ILR, I, p. 142 *liare u* > *i* constituie o dificultate peste care nu se poate trece; „*adiliare* cerea lui *d* la *z*”. 9 Giuglea, LL, II, p. 41 lat. *ad-anheliare > **adinel'a* > *adinla > *adiia*. Tiktin, DictRG, p. 20, Șăineanu, DUn, p. 8 „orig. ne (1969), p. 294 lat. *adiliare.

Majoritatea încercărilor au plecat de la originea „curatu romanica” care s-au construit arhetipuri latine populare neverosimile, cu prea li pretări și chiar răsălmăciri ale sensurilor de azi ale verbului; tipuri *-ilia*, *adhalarc, *adheliare etc. sint deopotrivă artificioase și inutile, întrucât cu *adulare* este oferită prin aranjarea sensurilor lui *adiia* în chip f

se procedează uneori în DDR, de ex. *aprig, încurca*). Semantismul de bază (relevant de Graur) este „a sufla încet, lejer”, iar forma arhaică era fie **adiliare*, fie **aduliare*, conținând se pare tema **dilia-* (*del-*), din care s-a format un verb denominativ, sau era un verb la care s-a adăugat prefixul *ad-*. Elementul *-dil-* (**del-* ori **dul-*?) conținând ideea primară „suflare, suflu, vînt (în genere)” pare să aparțină la i.-e., **dkeu-*, **dheuā-* „a fi împins de o mișcare vie, a se vârtej, a se învîrti (mai ales despre praf, fum, aburi); a sufla, a răsufila, exhală; respirație etc”, în multe derivate, cu *-m-*, *-k-*, *-r-*, *-l-*» (WP, I, p. 836—843; IETW 261; WH, I, p. 561—562 *fuligo, fumus*); mai apropiate formal de tema noastră **dil-* sînt derivatele cu *-l-* ca gr. O-OeĀXa „furtună” din **thyelos* „impetuos, iute, aprig” etc.; v. ind. *dhu-lī-s* în **dhulih, dhuli* „pulbere, pămînt prăfuit (prăfos), polen”, lat. *fuligo* „funingine”, m. irl. *duil* „dorință, poftă” propriu „pornire sufletească” etc.; cf. alb. gheg *dej*, tosc *den* „a ameți, a îmbăta”, **dhu-ii-*: lat. *suf-fio* „a afuma” etc. Lipsind atestări antice, nu se poate indica precis forma bazei de la care a plecat tulpina noastră: **dheu-*, **dhu-el*, **dheu-el-* sau mai curînd un **dh(u)e-l-i-* ori chiar **dhu-ei-l-*, acesta din urmă explicînd mai ușor forma rom. **adil-*, dacă are întîietate etimologică față de *adul* > *aduia*.

(3a) ameți vb tr. 1) „a face pe cineva să-și piardă claritatea conștiinței, a turbura mintea cuiva, a zăpăci” („etourdir, donner le vertige; abasourdir; tourner la tete à qq. ; betäuben”). 2) „a îmbăta” („enivrer; berauschen, blenden”). refl. 7) „a-și pierde pentru moment claritatea conștiinței, a se zăpăci” („perdre la tete, avoir le vertige; schwindelig werden, kopfscheu werden, ausser Fassung geraten”). 2) „a se îmbăta” („s'enivrer; sich betrinken”), intr. „a simți o turburare din cauza unei indispoziții sau boli” („etre pris de vertige, s'etourdir, avoir le vertige; schwindelig werden”).

Der.: *amețire, ameți, amețitor, amețitorie* (Cihac), *amețitură, amețeală*; opus: *desmeți, -it, desameți* (DR, IX, p. 422), *desmeteci, -it*.

LexB, p. 20 „*amețeală* a lat. *amens*, idest: mente perturbatus, vertigo, deliquium; *amețescu* vertigine adficior, corripior; linquor, deliquium patior”. Admis: Pontbr. p. 28; Cihac, DEtDR, I, p. 167 „*minte, altmintre, amețesc*, du lat. *amens, amentia, it. amenza*”; Korting, LRWb, 591. % LaurM, I, p. 57 „*ammetire* (LieS-uo-xeiv)”. @ Hasdeu, EMR, p. 1662 „forma organică a cuvîntului (pe alocuri în Ardeal și Banat) *amet* este *amitto* (mentem, virtutem, iudicium, consilium, sensus etc.)”. Admis: Șăineanu, DUn, p. 22. @ Tiktin, DictRG, p. 60 „*dunkel*. Dass *a-* prothetisch, zeigt a *desmeți*. Viell. zu ksl. *mensti, mentan* „turburare”, das auch *mesti, metan* geschrieben -wird. *Bezmetic* 'sinnlos, kopflos', a se *desmetici* scheinen damit zusammenzuhängen”. © Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 274 (etym. encore inconnue). * Pușcariu, ZrPh, XXXI 1907, p. 717-718 „forma veche a fost **amățesc, *amăți*, cu *ă* > *e* după labială în poziție moale (*masticare* > **măs-* > *mestecă, farmec* > **farm-* > *fermece* etc.); nu e greu a-l aduce în legătură cu it. *ammattire*, fr. *amatir* der. din *mattus* etc.”; DLR, 1/1, p. 147, DR, III, p. 676-676, ZrPh, LXIII 1943, p. 16. Admis: Weigand, KJB, XI, I, p. 130; Meyer-L, REW, 5428; Candrea, DEnc, 47; Spitzer, BL, VI, p. 232. % Scriban, D, p. 95 „orig. nest. ; cf. lat. *amittere* a trimite, a da drumu, a pierde; v. gr. *methyo* măimbăt”. 9 Mihănescu, RESEE, VI 1968, p. 148.

Pușcariu arăta netemeinicia derivării din lat. *ament-* (care ar fi dat **aminte-aminti*), ca și a celei din *amitto* (nepotrivit semantic); nici etimologia slavă nu e mai verosimilă, *mesti, meta* ar fi dat **meti* ori *mînti*. Soluția lui Pușcariu nu convinge, nefiind clară trecerea lui *a, ă* la *e*, **matt-* > *ameți*: în *masticare* > *mestecă, fermece* este asimilare *ă—e* > *e—e*; cf. *matrice, mârgea, macină* etc. cu *ă* păstrat³. în *ameți* esențial este nu „prostire; beție (îmbătare)”, ci „pier-

derea cunoștinței din cauza unui vârtej, turburări, agitații, sguđuiri”, iar tura preconizată de Tiktin cu sl. *met-* are un miez de adevăr în ser. înrudiri mai vechi, ca aparținînd la i.-e. **menth-*, **meth-*, **SL** amesteca învîrtind, a agită” (WP, II, p. 269 = IETW, 732): v. ind. *manthati, mathnāti* „amestecă, mișcă, clatină, sguđue”, av. *mant-* „a mișca, urni v. sl. *meta, mesti* „turburare”, gr. *υ,6&0?* „tumultul, viitoarea lupte: *motati se* „agitări”, ucr. *mořat'* „a scutura, sguđui” etc.; lat. *metu* „groază”, *metuo* „a se teme”. Evoluția de la „învîrtire, vârtej, turburare” la „pierderea cunoștinței, amețire” este simplă, firească. Astfel, *ameți* este paralel cu *sminti* venit din slavă.

(4) amurg s.n. (pl. *amurguri*), „apusul soarelui, timpul cînd ziua cu noaptea” („crepuscule; Abenddämmerung”).

Der.: *amurgi, amurgit* (s.n.), *amurgit* (adj.), *amurgire, amurgeară*.

Dial.: arom. *amurgu* „la tombee de la nuit”, *Amurgit* (nume de loc) „*tu amurdzită* „spre amurg”, (*s)murdzitis* (pl. *-uri*), *tu murgiu, murdzeas-zire, murdzisu, murdzit, murdzită*.

Cihac, DEtDR, II, p. 205 din sl. *mraki*. Admis: Geheeb, JB, V, p. 97. • Hasdeu, EMR, I, p. 1114 *amurg* din gr. *duo^yoq* „die Melkeze Philippide, ILR, p. 146-147, 216, VR, V 1910, p. 40, cf. OrR, II, p. 129. lescu, DR, IV, p. 447 (*amurg* din gr., deosebit de *murg*); cf. Tiktiu, DictRG, p. 82 din lat. *amurca*. Q Treimer, ZrPh, XXXVIII 1907, p. 409 citează și alb. *mjergulle* „negură, întuneric”. @ DLR, 1/1, P- 156: din m. poziția *a-*. @ Capidan, Arom, p. 157 lipsa de teme a derivării lui *amurg* din

Apelativul *amurg* nu poate avea nimic a face cu gr. *α,0&0;*, lat. ori sl. *mraku*, ca element împrumutat, respectiv moștenit: cu fiecare d. comun o consonanță relativă și fortuită. în realitate, *amurg* e derivat din *murg*, noțiune potrivită spre a exprima fenomenul înserării, alcătuită dintr-o (prepoziție, exprimă un raport de timp: *cînd*, adverbe: *aorea, aseara* etc.) și cele mai multe devenind substantive: *achîndie, amiaz, amurg* etc. La început era locuțiune adverbială cu sensul 'la amurg'; apoi sufixul *-g* (DLR). Trecerea de sens din „culoare închisă” la „întunec, înserare” (DLR) isl. *mjorkvi, myrkvi* „întunecime”, alb. *mjergulle, mjegule* „negură, întunecime” (v. *murg*).

andrea v. *undrea*.

(5) anină (var. *ainină*, Muscel) vb tr. 1) „, prinde de ceva, a așeză un obiect de altul (fără a-l înțepeni, ^putîndu-se mișca și oscila)” („an-lie; ankniipfe, ankleben”). 2) „a atîrna, acăța, spînzura” („pendre, accrocher, ajouter; an-, auf-, einhängen”). 3) „a strîmtora, a împinge” („nettre aux abois; aufs äusserste treiben”). refl. /) „a se acăța, a se atîrna de ceva” („s'accrocher, se suspendre; sieh anhängen, anklammern”), ' „a se acăța, a se atîrna de ceva” („ne pas laisser tranquille, s'en prendre à qq. ; jem. greifen”), „a se vîrî (nechemat) undeva” („se fourrer (parmi d'autr.) verkriechen”). 2) „a rămîne atîrnat, prins de ceva” („rester accroche, s'en an çt->. hängen bleiben”).

Der.: *amnare, aninat, aninător, -oare, aninătură, amnacios* („quasi-facilement”), *aninatoare* („le dernier refuge d'un animal mis aux abois”), *de-*

nu confundat cu *ameți* (p. 17), ci. tradus corect „täuschen, verblenden, verleiten”. Tot așa, *amăgi* „și i-au amăgit de i-au dus”, Dos. VSv 70b, 11, este citit de Pușcariu în interdicția sale latinești: „amăți” (DR, V, p. 784).

³ Pretinsa variantă *amăți* („mai veche”) atribuită lui Polizu și Dosoftei este produsul lecturii greșite (a unei buchi cirilice, confundînd pe U = g cu ll = /) făcută de Pușcariu (DR, III 676) în *Vocabularul rom.-germ.* al lui Polizu (Brașov, 1857), p. 19, unde stă tipărit clar AM'BUI = *amăgi*,

LexB, p. 22 „*aninare* adfixio, depensio, a lat. *lenis*, leniter adfigo". 9 LaurM, I, p. 65. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 476 „*anină* — ung. *nyúlíni*, *ne nyúlíj hozzá* nu te anina de asta". 9 Hasdeu, EMR, p. 1211 „forma organică în arom. *alín* din care *anin*; a *alínă*—lat. *alienare* 'accoupler = joindre d'une manière agreable' < *ad* + *Ignare*". 9 Pușcariu, JB, XI 1904, p. 174, CL, XXXIX, p. 257, EWR, 89, DLR, I/1, p. 171, DR, I, p. 80, ELR, p. 378 it. *ninnare* „einwiegen" (cf. *star a ninnare* „schwanken"), v. berg. *anina* etc.; *anninare (*ad* + *ninna* „somm; leagă" etc.; leagănu se lega la grindă . . .). Admis: Meyer-L, REW 5817 „*nanna*, *ninna*, *nonna* (Lalhvtort), *nani*, 'Eia popeia' etc.; it. *ninna*, Zssg. rum. *anina*, vgl. arom. *a se alinare* etc". 9 Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 291 *anina*, arom. *al(î)nari* < *arirare < lat. *a* 4- *relevare*. 9 Weigand, KJB, VIII, I, p. 100 *allevinare < *alleva* „in die Holie heben". Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44, Pascu, ArR, X, p. 476; Candrea, DEnc, p. 57. & Giuglea DR, IV, p. 1554 lat. *liaereo* -f *inare*. 9 Scriban, D, p. 104 (*ninnare*, *allicimia-re). 9 Șăineanu, DictRF p. 22 (onomatopee). 9 Tiktin, DictRG, p. 69, Șăineanu, DUn, p. 26 „orig. necun."

Sint evidente greutățile în calea etimologiilor încercate: lat. *lenis* „nu ne mulțumește căci în *anin* noțiunea de *lin* nu e sensul fundamental („joindre quelque chose à qq chose"), ci numai îl nuanțează, dându-i un caracter determinat" (Hasdeu); ung. *nyúlíni* e departe de *anina*, neexplicat nici de *alienare* (arom. *alín* „a sui, urca" este alt cuvânt, deosebit de *anina*, DLR); admisibil pentru formă, *anninare* e neconvingător semantic: de la it. *ninnare*, berg. *anină* „(ein)wiegen" etc. pînă la rom. *anina* e distanță mare, fără puncte de legătură; lat. *a* -f *relevare* și *allevinare sînt nepotrivite din toate punctele de vedere. S-ar părea că *anina* nu este alcătuit cu prepos. *ad-*, ci că *an-* e radical, eventual dintr-un mai vechi *arina (cf. *mirione*- > *mirune- > *minune* etc.), posibil i.-e. **ar-* „a încheia, îmbuca, a (se) potrivi", mai ales în legătură cu construirea în lemn, „a socoti" etc. (WP, I, p. 69—76; IETW, 55—61): av. *arante* „se fixează, se așează; se înămolesc", v. ind. *ar-p-ayati* „bagă iniă-untru, fixează, leagă", gr. *dcpapiaxw* „încheiu, îmbuc", *apfxevo*; „adăugat, înclștat, potrivit" etc.; cu *-t* lat. *artus* „ce e în legătură strînsă cu ceva, legat strîns" ș.a.; cu *-m* etc. De origine i.-e. trebuie să fie și suf. rom. *-n* din arhetipul *arina, care însă în centrul Ardealului ar trebui să aibă această formă, ca *murună* (*munună*), *sărin* (*senin*) etc. dar cf. *minune*), nu *anină*; ori ar trebui identificat un rad. i.-e. de forma **an-*? Videant alii.

(6) *aprig* (var. *apreg*, *țaprig) adj. 1) „înfocat, înflăcărat, nestăpînit" („vif, passione, impetueux; lebhaft, leidenschaftlich, ungestumm"). 2) „pornit, pătimaș, înverșunat, necruțător, crud" („fougueux, impitoyable, sans pitie; aufbrausend, schonungslos"). 3) „furios, grozav" („furieux, effrayant, terrible; rasend, wütend, grässlich"). 4) „cîrcen, crunt" („cruel, acharne, dur; glausam, rauh"). 5) „rău" („mechant, mauvais; bose, schlimm"). 6) „lacom" („avide; gierig"); adv. cu aceleași sensuri.

Der.: *aprigime*, *aprijune* (s.f., DLR).

LexB, p. 26 „*apricu* a lat. *apricus*, i.e. sole gaudens, cum a homine senno est; vel ab *habitiis*, it. *abile*". 9 Cihac, DEtDR, I, p. 13, LaurM, I, p. 80, Hasdeu, EMR, p. 1354—1355: din lat. *apricus* „espusu luminei soarelui, de aci: caldu ferbente, agile, iute"; singura piedică ar fi (după H.) accentul; dar v. rom. va fi fost *apric*, *aprig*, explicînd păstrarea lui *i* netrecut la e. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 350; Xort'ing, LRWB, 773; Diclescu, OrLR, p. 542. LaurM. amintea și pe *apricus* (despre vînt), preferat de Tiktin, DictRG, p. 80 adăugînd pe *apricus* „sălbatec ca mistrețul (aper)", respins de Pușcariu, EWR, 99 „*aprig*. Etym. unbekant. Allgemein wird als etymon *apricus* 'sonnig' angenommen. Ebenso wenig wahrscheinlich ist *apricus* < *aper*" [totuși îl însiră între elementele latine] și de Meyer-L, REW 561. 9 Subak, *Archeogr.Triest*. XXX, ser. III, II, fasc. 2, p. 14 *apprex, *-icem* „doritor de a avea ceva" din *apprecor* „rog", ca *supplex* din *supplico*. 9 DLR, I/1, p. 202—203 lat. *harpax*, *-gem* „răuberisch", pronunțat **arpege(m)*; metatezat *ăprege*, apoi *apreg* „hrăpăreț, lacom". Sus-

ținută din nou de Pușcariu, DR, III, p. 396, admisă îndoielnic de Meyer-L, RE etimologia nu e deloc probabilă: Graur, BL, V, p. 100, Rosetti, ILR, I, p. 100. 9 Drăganu, RomlX—XIV, p. 182 „etim. cea mai probabilă e tot *apricus*, departe ca înțeles și formă". 9 Giuglea, DR, X, p. 407—408 v. gr. oraXTjpot. 9 Șăineanu, DUn, p. 31 „orig. necun.". 9 DR, XI, p. 150-154.

Forma *apric*, originală (Corbea, Dos.), nu „arată aceeași pierdere a vocii în pronunțarea consonantelor fonice la sfîrșitul cuvintelor ca *Uncet* etc." (DLR), ci *aprig* trebuie să fie din mai vechiul *apric*, cu sonul lui *-c* final ca *vitricus* > *vitreg* (cf. *fracidus* > *fraged* etc, OrR, II p. 100 și *cîrlig*). Sensul original nu poate fi „avide, rapace, âpre (au gain)" (Nic. din care ar trebui să derive celelalte și pe care-l scoate în relief cu insistență spre a justifica etimologia din *harpax*, iar „în exemplul lui N. Costin 'prăzi' poate fi tălmăcit și cu 'teribil, pornit (etc.)' (cf. 'foame turbată' 'care arde de foame'). în Dosoftei e mai vechi ('femiaie sfadnică și apr' 'Blini se feceră amari și aprici, crudzi și nemilostivi') decît în N. Costin cu exemple din el trebuia să înceapă art. *aprig* în DLR. Exemplele din Nic. și Necuice intră în definiția 'impetueux, ardent, violent, dur' etc." (DLR). Esența semantică este „forță, tărie, energie, violență; activ, dinamic, forță și energie", adică ideea primară „lucrare, activare": tema *apric are un rad. primar și un formaut *ap-r care duce la i.-e. **op-* „a lucra, a produce (venit) al muncii, bogăție" (WH, I, p. 410; IETW, 780): v. ind. „lucrare, operă", ved. *ăprā-* „activ, harnic, zelos", lat. *opus*, *-eris* „operă", *opero*, *-are* „a lucra", *opulentus* „cu mari puțințe, bogat, puter", *optimus* „cel mai bun" etc, ags. *oefnan* „a activa, a face", v. isl. *op* „lent, zelos", *afl* „putere, ajutor", *efla* „a întări, executa, putea" etc. OOT&A(OC) „putere", în derivate și compuse; 'ATTEĂXOJV, *Apollon* „puternic"; la daci *Appulî* (din care oraș-cetate *Apulum*), illyr *Apulî*, avînd ca bază comună i.-e. **ap(e)lo-* „putere", explicînd mai ușor forma *aprig* românesc-

(7) argea s.f. (pl. *argile*) 7) „groapă pătrată, acoperită, unde feră (vara); iarna se pun stupii" („sorte de hutte ou cabane, baraque; Grube"). 2) „bolta unei clădiri" („voute, cintre, coupole; Kuppel"). 3) „scheletul clădirii (stîlpii și căpriorii), casa ridicată numai stîlpi și pînă" („voute d'une cave, charpente (en bois); Gerippe eines Holzhauses"). 4) (zona Iași) „strașina casei" („auvent; vorspringendes Dach").

Der.: *argelas* (vile tectum, AnonC); topon. *Argeaua*, *Argel*, *Argela* (p. 497).

A 1 b.: *rraga le*, artic. *ragal'a* „Hutte", *rragale*.

LaurM, Gloss, p. 25 „din lat. *argilla* «pamentu grassu si albitiosu», lada, cutia". 9 Cihac, DEtDR, II, p. 636 gr. *ăpyaXotov* „outil, metier". EMR, p. 1579 & pfsXXIX maced. și cimmerian din greco-trac *argilla* (*arg*) sub pămînt > rom. *argea*. 9 Philippide, ILR, p. 33, 55, 148 *argilla*. 9 Tiktin, p. 93. 9 Densusianu, HLR, I, p. 38, 199 cf. alb. *ragal*. 9 DLR, I/1, p. 100 tre (dĵagat.) *arka* „caisse, boîte" etc. 9 Jokl, IP, XLIV, p. 13—23 *argea*, alb., are la bază pe *argilla* cimmerian; ZONP, X, p. 197. 9 Philippide, p. 696—697 autohton în română. 9 Pușcariu, DR, IV, p. 1356—1357. 9 Șăineanu, p. 34 cf. *arghella* odae de baie (la vechii maced.). 9 Meyer-L, REW, 636 *argilla* „hiitte", romanic [adevărat numai intrucit cuvîntul a pătruns în latină] < balcanică]. 9 Densusianu, GrS, VII, p. 86—87 „o altă temă le poate da „săpat în pămînt», *ureg* [adică **ureg-*] din care gr. *p'jvju*(iia sfărîma, a rupe) < *prjSiť*, *pecy-*). Forma primară putea fi *ergella [dar după etim. lui Densusianu] în rom. *vraga, *bragca etc.]. 9 Scriban, D, p. 119. 9 Giuglea, DR, X, p. 100

chef, monsieur etc. ; le mot drom. avec ses derives paraît venir direct, du magyar, qui l'a recu du turc." 9 Meyer, EWAlb, p. 29 „das Hirteawort ist durch die Rumänen weit verbreitet worden: srb, pol., ceh, magy. *bacs(a)*, *bacso* 'Schäfer', *bdcsi*". 9 Hasdeu, EMR, p. 2296 trc *bakci* „păzitor", rad. *bak-* „a privi, păzi"; impr. de la pecenegi ori cumani. 9 Șăineanu, InfIOr, I, p. CCLXIV, CCLXII, II, p. 32 din trc (*coban*)*baș* „premier pătre, maître berger". 9 Weigand, JB, XVI 1910, p. 220 „*baciu* < big. *bac*; im Rum. sicher kein Erbwort; tiirk. ?". 9 DLR, I/1, p. 409 „orig. cumano-turanică". 9 Treimer, ZrPh, XXXVIII p. 390 *baciu* — alb. *vots* „Bursch". 9 Baric, AlbRst, p. 2 alb. *bats*, alb. primitiv *barts < *barāsā < *bar-*, cf. *bari* „bete, betails"; rom. *baciu* din alb. Cf. Capidan, DR, I, p. 510—511, 519, II, p. 459—460 *baciu* e „formă balcanică". 9 Pascu, ArR, VI, p. 224, IX, p. 306 *baciu*, *bade*, *badiu* — big. *batiu*, alb. *bats* — big. *baco* — trc *baș* (*cioban*). 9 Densusianu, GrS, IV, p. 149—150, ALP, p. 232—5 trc *bakti* ar fi dat *ba(c)ciu*; presupune un rad. peceneg ori cuman *bahic*, *bahec* (dial. Kazan *bahici* „Lammenwächter"), cu sincoparea lui *i* (*e*) și reducerea *kc* > *c* (*ci*). Explicarea este pentru Drăganu „ademenitoare; nu e imposibilă nici din punctul de vedere al extinderii geografice: cumanii și pecenegii s-au așezat și dincolo de Dunăre; dar neintemeindu-se pe un rad. atestat, ea rămâne numai presupunere" [netemeinicia ei nu stă numai în lipsa unui rad. „cuman-peceneg atestat" !]. 9 Wedkiewicz, MRIW, p. 276—277 „srbcr. *baca* 'Kosewort für den Bruder' diirfte allen anderen zugrunde liegen; daraus einerseits alb. *bats*, wo das ts auf erklärlicher Lautsubstitution beruht, andererseits rum. *baciu*"; RczSl, VII, p. 114. 9 Drăganu, RomIX—XIV, p. 69—72 (cu bibliogr. amplă) „pornim de la srb *baca*; fiind o 'Anredeform', am primit cuvîntul în forma de vocativ *bace*, din care în rom. nominativ *baciu*". 9 Pușcariu, StIstr, II, p. 278 de orig. obscură, vechi. 9 Philippide, OrR, II, p. 697 el. alb.-rom. ; orig. obscură. 9 Rosetti, ILR, II, p. 109. 9 Scriban, D, p. 144 „rudă cu *badea*, *bădia*, *v. sl. bratu* frate" etc. 9 Tiktin, DictRG, p. 139, Candrea, DEnc, p. 110, Șăineanu, DUn, p. 48 „orig. necun.". 9 AnEtn, 1958, p. 145 i.-e. **uet-so-* „bătrîn"? 9 ReLg-Dial, p. 454.

Străvechi cuvînt din româna comună, existent în dialectele suddunărene, „nu poate veni din ung." (LaurM), dar nici din trc (DLR); ca și slavii învecinați, ungerii au pe *bács* ca împrumut din română, iar împrumutarea în sens invers nu e de luat în seamă, la fel ca împrumutarea dintr-o limbă turco-tatară (consonanță fortuită, nesocotirea dificultăților fonetice, semantice, istorico-geografice). Indiciu pentru vechimea și autenticitatea românească a lui *baciu* este apartenența lui terminologiei pastorale, unde sînt puțini termenii de împrumut privind noțiunile fundamentale. „Ar părea că obirșia cuvîntului trebuie căutată în română ; de la păstorii români și armâni el s-a răspîndit la toate celelalte popoare" (Capidan) ; neputînd fi romanic, poate fi considerat ca element prelatin, carpatobalcanic și indo-european, deși o legătură etimologică evidentă nu apare deocamdată. Sensul primar al cuvîntului poate să fi fost „un termen de respect prin care se adresează cineva unui frate mai mare sau unui om mai bătrîn, deci un fel de 'nene', care apoi s-a specializat, în lumea pastorală, adresîndu-se cu el ciobanii șefului lor" (DLR). Atare nuanță mai are termenul în slavă și albaneză, eventual și sub influența srb *baca* „Koseform für den Bruder", *băsta* „Vater", rus *bat'a*, ung. *bátya*(?) , *bácsil* (cf. DR, II, p. 459; S1EtW, I, p. 45—46). Dacă noțiunea „bătrînețe, vechime" este esența semantică, *baciu* poate reprezenta un i.-e. **uat-so-*, rad. **uiet-*, **uetes-* „an", **uetos(o)J-* „de un an, bătrîn, vechi" (WP.I.p. 251 ; IEtW, p. 1175) : v.ind. *vatsā-*, *vatsarā-* „an", gr. *Fixoq*, s-roț, alb. *ujet* „an", lat. *vetus*, -*eris* „bătrîn, vechi", *vetustus* id. (din *uetos-to-s „bătrîn, înaintat în vîrstă" ș. a. Trecerea lui *v-* la *b-* are analogii (*berbece* < *verv-* etc), iar pentru *-ts-* > *ts-* (*c*) se poate aminti *mișca*, *mușca*. Dacă e justă atare legătură etimologică, *baciu* ar fi un corespondent autohton i.-e. românesc al lat. *bătrîn* < *veteranus*, după cum *vătuui* este corespondentul etimologic al lui *vițel* < *vitellus*.

(10) *băier* (var. *bair*, *baieră*, *bairă*, *baior*) s.n. și f. (pl. *baiere*, *băi(eri)* 1) „ață de grosime variabilă, sforicică, fâșie îngustă, panglică" („cordon, lien quel-

conque (corde, lanier, ruban, lacet) qui sert à attacher un objet ou qui place d'une anse ; attache ; Schnur, Strähne"). 2) „salbă, colier" („collier band, -kette, -schnur"). 3) „amulet, talisman" („amulette ; Amulett'). 4) (vasele de comunicație și suspensie ale) inimii" („entrailles; die grossen stämme, mittels derer der Herzbeutel aufgehängt ist"). 5) „adînc, a fund" („profondeur, fond ; Tiefe, das Unterste") și alte sensuri mai recente „șireturi de ghetete" (*Philologica*, Iași, II 1972, p. 58,64) etc ; în Dos. VSV I „cruce în baer la piept" ; Pravila 1652 „ceiace poartă baere sau nărocul" temir, Ist. 347/20 „baer" etc.

Der. : *băierel*, *băieruță*, -*se*, *băierătoare* (= *baieră*, zona Turda), *a băieră* *îmbăiera*, *îmbăicrat* (*îmboio-*), *îmbăierare*, *îmbăierătură*; *desbăiera*, -*at*.

Dial. : arom. *băeru*, *băir*, *baiur* (sensul „Kette, Band, Reihe"), *a ambairat*, *îmbair-*, *îmbar-*, *mbair*, *mbăiredzu* „leg", *mbiuritură* ; *disbăira* -*air*) „a desbăra, a strica șirurile", *disbăirat*, -*ură*, *dismăirare*, *dismăirat*; *bayur* (*bayor*, DR, IV, p. 24) ; megl. *băir*, *bayăr* „Kette, Perlenschnur" *băiere* „Haarflechtenband".

Impr. din rom. : big. *baeră* „salbă de bani vechi cu care nevestele își besc capul" (mai ales la Vodena; RomSl, XVI, p. 74 *baer*), *bair*, *bairci* „mălăuț rotunde perforate la mijloc" (Tirnovu; DR, III, p. 220), ucr. *baior* (*baiur*) „band (aus Wolle geflochten)", *bajorka*, *bajoroh* etc. (RomSl, XIV, p. 129) „cordon cu care se înfașă copiii; briu femeiesc îngust, șiret de gheată" (Suceava, 1971, p. 163) ; pol. *bajoreh* „Fadengold" (BalkA, II, p. 160, III, p. 283) etc.

DictB, I, p. 94, LexB, p. 42 „*baeră*, it. *bavero* collare". 9 Pontbr. p. 60. 9 I, p. 114 „... sp. *babera* = sgară de căciulă și *babero* = șervețel la gîtul copăcelor". 9 Cihac, DEnc, p. 546 *baieră* „entrailles" din trc *bagyr* „foie, coeur; entrailles"; *baieră* („cordon" din *băgh*, -*y* „lien, noeud, courroie", *hice băghy* „bourse à tirants" Șăineanu, RIAP, IV, p. 657. 9 Hasdeu, EMR, p. 2363 „latin *baerul* nu e de luat în seamă; totuși e turanic, dela pecenegi sau cumani (sec. XI) ; dial. trc (*djagataic*) *bai* «lien; amulette», *bay* «lien, charme» > rom. *baiuri*" (etc). 9 InfIOr, I, p. CCLXII „*baier* nu poate fi trc-oriental; adevărată-i origine trebuie să fie slavă". 9 Byhan, JB, VI, p. 191 (la trc *băghy* „das Suff. -*era* bleibt unerklärt") „Mard. Lex. p. 307 lat. *bajulus* ; pentru *ii* — *e* cf. *tribulo-trier*". 9 Tiktin, DUn, p. 140. 9 Pușcariu, CL XXXVIII 1904, p. 471, ZrPh, XXVIII, p. 690, EWR I, p. 140 de bază ar fi „Schmuckgegenstand" („farbiges Band ... gegen den bosen Blick, der die Augen schmerzt", „care duce la *varius* „bunt" (*variare pectus lapillis* etc), care substantivat poartă sensul „farbige Gegenstände; Schmucksachen", — care însă este „verfehlt. Die Bedeutung kann nicht «bunt» sein, sondern «Band, Schnur", Weigand, K, 1908, I, p. 99. 9 Papahagi, NEt, p. 210 arom. *mbair* din lat. *balare* „bloș, cîră", fig. „albern reden". 9 Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 295 din *bajul* „cordon", 127 lat. *bajulus*, -*um* și *bajula*, -*am* „porteur, portreuse" > *bai *magis* > *mai*, *plaoie* etc. ; 128 *îmbăiera* : *im-bajulare* > *îmbăilare* etc. Etimologia este discutabilă. 9 DLR, I/1, p. 45S, Pușcariu, DR, I, p. 415. Bogrea, AIIX, I, p. 3. 9 Beitr, p. 14, REBS, p. 25, 27, DEtMR, I, p. 114, 951, 953, Densusianu, C, 316, Candrea, DEnc, p. 112, Meyer-L, REW 886,3, Graur, BL, V, p. 89, D, p. 145 etc. 9 Șăineanu, DUn, p. 49 „orig. necun.". 9 Șăineanu, DictI, p. 110 „indigen". 9 AnEtn, 1959-1961, p. 32, 1965-1967, p. 14-16. 9 ILR, p. 295 lat. *bajulus*.

Cu mici excepții, încercările au plecat din dogma despre latinitatea limbii române, găsindu-se ușor baze romanice (*bajulus*, -*a* etc). Dar examinarea atentă a formelor și lucrurilor arată că o asemenea bază romanică e nepotrivită față de mai ales semantic. Din *bajul-* s-ar fi așteptat mai curînd românesc *bajur și nu *baier* iar *e* din *u* nu se explică prin „influența verbului *îmbăiera*", care e derivat din *baier*, posterior apelativului *baier*, ca atare nu poate avea la bază un prelativ românesc, posterior apelativului *baier*, ca atare nu poate avea la bază un prelativ românesc, presupus de Candrea—Dens.). Nepotrivirea semantică e mai

niare, schimbarea nefiind numai „aparentă”, ci cit se poate de nefirească, „surprinzătoare” (Densusianu; „dar explicabilă totuși” ! ?) : *baier* conține o noțiune esențial diferită de a bazei romanice *bajul*, iar unele exemple romanice apropiate semantic nu dovedesc nimic. General în limba română, în toate dialectele prezent cu însemnări absolut identice, *baier* e străvechi, specific românesc; ca atare a cunoscut transformări formale tipice lexicului ereditar: aspectul actual nu poate fi din epoca romanică ori preromană. Semantismul limpede, simplu „legătură, panglică, ață; obiect pentru legat, înfășurat” este cel arhaic (just indicat de Weigand în 1908); aspecte și nuanțe ulterioare, secundare (cum ar fi „puterile miraculoase” ce i le atribuie farmecele, ori culoarea baiierilor de podobă etc.) nu au semnificație pentru etimologie. Forma este la fel de transparentă: consensul celor patru dialecte arată net că între *a* și *e* *ba]. *Jer-* a căzut o consoană mai veche în poziție intervocalică, ce poate fi numai *g* (cf. *caier*). Restabilind la locul firesc sunetul dispărut, se obține un **bager-* sau **bagel-* (*bagil-J, în care *b-* poate să fie din romanic *v-*, deci admisibil în egală măsură **vagei-*, conținând i.-e. **ueg-* „a țese, a lega; țesătură, urzeală, torcătură” (WP, I, p. 247—8; IETW, p. 1117): v. ind. *vāgura* „funie de dus cîinii, plasă, laț de prins (cursă), tort, fir”, lat. *velum* „pinză de corabie, vâl, perdea”, dimin. *vexillum* „steag, steguleț”, v. irl. *figim* „țes”, *fige* „țesut”, n. cymr. *gweu* „a țese, legă, înnoadă” etc., ags. *wice* „fital”, mhd. *wilit*, ags. *wecca* „fital”, v. nord. *wekko* etc.; mhd. *wickeln* și *wicken*; gradul vocalic 5 în ags. *wocige* „laț, cursă”; gradul *o* în v. sax. *wocco* „cicindela (fital)” ș. a. Un **ueg-/uage-lo-*, formație nominală cu sensul arhaic „legătoare; fir, ață, obiect pentru legat”, prezintă câteva modificări (ce l-au făcut de nerecunoscut pentru romanistii noștri și care ar putea chiar azi să lase impresia de artificialitate și nefiresc în etimologia adoptată) deplin concordante cu dezvoltarea elementului lexical moștenit românesc (w->&-), căderea lui *g* intervocalic, *l* > *r*, operante deopotrivă în cuvintele autohtone).

(11) *balaur* (var. *balaur*, *balaor*, *balaure*, *balaură*) s.m. (pl. -i) 1) „monstru cu înfățișare fioroasă, în formă de șarpe cu solzi verzi ori aurii, coadă lungă, adesea inaripat, cu unul, șapte, nouă sau douăsprezece capete (care cresc la loc, uneori mai multe, cînd i se taie); smeu; bală” („dragon, monstre fabuleux, hydre; Drache, Hydra”). 2) fig. „om crud” („homme cruel, monstre; grausamer Mensch, Monstrum”), țigan” („bohemien; Zigeuner”). 3) p. anal. pop. „constelație din emisfera boreală” („dragon (constellation); Drache (nordliches Sternbild)”). 4) „cerc de scinduri care încinge luntrea pe marginea gurei” olt. („ceinture (de planches qui entourent l'avant). d'une barque; Kranzgesims”).

Der.: *bălăuraș*, *bălăurel*, *bălăuroaică*, *bălăeană*; posibil formă scurtă *bală*; antropon. *Balaur*; topon. *Balaura*, *Balaurul*, *Bălățerel* (NumeL, p. 205, TopRom, p. 245).

Dial.: arom.: antropon. *Balaur* (ă), ir. *Valaori(tes)*, BaAawpiTr.; (DR, II, p. 465-466). RevDg, XI 1966, p. 551.

impr. din rom.: srb *blaor*, *blăvor*, *blăvora*, *blavorak*, *blăuoran*, *blavorue'n*, *blavur* (Danicic, Rjecnik, I, p. 427 „postanem od rum. *balaur* zraaj, koje je od gr. -ăXwp”), *balaura* (Stlstr, II, p. 278; RomSl, XVI, p. 74); ucr. *balaur* „personaj mitologic, zmeu” (LbR, 1971, p. 163) etc.; sās. *balaur* „grosser Schäferhund; Drache; Ungeheuer” (RomEISz, p. 11), *balauer* „grosser Schäferhund” (SächsWtb, I, p. 396).

Alb.: *bolle* „grosse Schlange”, *bullâr* „Wasserschlange”, *bolla* „biscia”, -ar, -i „grossa biscia innocua, del genere dell' orbetello” (Cord.).

LexB, p. 51 „*bela* bellua, fera, bestia; diabolus, cacodaimon, a lat. *bsllua*; *balaură* draco, a lat. *bellua*”. 9 LaurM, Gloss, p. 50 din *bellua* (> *bală*) sau *bella* și *auru*; „în relația de cumnată cu balena, cellu mai mare animale?”; „se referă cumva chiaru și

la rcsXwp, -v, TtsXcipiov = monstru, prodigiu, ceva nespuse de mare? pelagic pelâr. Cuventulu merita de certu cehe mai serioase investigatiori”. • Roesler, p. 565 dunkel. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 7 „cf. srb *blavor*, -ur, *blaor*, *blor* serpent; -*klap* monstre”. 0 Meyer, EWA1b, p. 41 „alb. *bolle*, *bullar* ist mit rum. *balaur* D srb *blavor*, -ur verwandt. Rum. *balaur* stammt aus dem srb. *blavur*, die srb. aus dem Alb., Grdf. *bolve* (> sl. *blav*) < lat. *belua*; srb *blavor* < alb. *bâlvoire *belvula etc”. 0 Hasdeu, EMR, p. 2969 „*bâl-aur* = flavus serpens; *laur*, la daci acest fel de steag (balaur) purta un nume din care s-a format latinescul rum” (!). 0 Tiktin, DictRG, p. 148 dunkel. Preferabil șarpe *bâl-aur* „goldene Sch”. 0 Densusianu, HLR, I, p. 365 din srb *blavur*. 0 Philippide, ZrPh, XXXI 1921-296—297 *belua aura* (hu *aurae belua*) etc. 0 Berneker, SIETW, I, p. 58 din srb. • I/i, p. 451 „etim. necun. (înruđit cu obscurele alb. *bolle*, *bullâr*, srb *blavor*)”. 0 S MRIW, p. 295-296 din srb. • Baric, AlbRst, p. 3-5 rom. și srb împrumut albaneză, **var-* „șarpe; șarpe de apă sau mocirlă” etc; p. 81 i.—e. **bo*lo-ur* DR, I, p. 506-508; OrR, II, p. 633, 697; ArR, VI, p. 224). • Jokl, ZrP 1921, p. 228—233 din lat. vulg. *boia vorans* șarpe ce devora pe copii; prin interalbinez (obiecta: OrR, II, p. 633). • Bogrea, DR, II, p. 889 it. *ballatiro*. 9 Philippide 697 „orig. obscură”. 0 Giuglea, DR, IV, p. 1554 lat. *belauros* (ca hiperurbanism). 0 Skok, ZrPh, L 1930, p. 512 „zu den thrako-illyr. Besta des rum. Wörterbuchs rechne ich rum. *balaur*”. 9 Candrea, DEnc, p. 113 (orig. • Șăineanu, DUn, p. 50 „probabil indigen: (șarpe) *bâl-aur*, blond auriu”. 0 S D, p. 147 „*balaur*, srb *blavor*, -ur, din alb. *bolă*, *bolvă* balaur, care vine din la dihanie”).

în cercetările etimologice, la fel ca în imaginația populară, *balaurul* a fost prin cele mai ciudate forme și metamorfoze fantastice, fără a se fi elucidat și semnificația primară a numelui cunoscut în română, albaneză și sîrbă; în u este evident împrumut din română (cum a stabilit Danicic, față de care mațiile despre împrumut în sens invers n-au valoare; apoi Philippide, Pascu), ori din fondul lexical autohton „balcanic”, fiind foarte probabil e comun preroman alban-român. Pentru etimologie n-au nici o valoare ba tine ca *belua*, *bellua* f- *aurum* ori *aura*, *bâl*, *labarum*, *-pel&sgpeldr*; sau *bella* Singură etimologia lui Baric poate fi (pe jumătate) adevărată: finalul „șarpe”; dar partea inițială **bol-*, *bal-* nu are nimic a face cu noțiunea de „mocirlă”, ci mai curînd este i.-e. **bhel-* „a se umfla, a fi plin (strotzen)” (WE 177—180, 4; IETW, p. 120, 3) în cuvinte pentru „tărie, mărime exagerată male mari, namile”, ca gr. <paXX7> „balenă”, lat. *ballaena* împrumut din vrec balcanică” (illyră sau traca?), mhd. *bullich* (specii mari de pești), n. irl. *bale* puternic”, cymr. *balch* etc, v. isl. *boli* „taur”, sued. dial. *bal*, *bol* „gros și tare, îndrăzneț”, v. isl. *ballr* „îngrozitor, periculos” etc. Dacă e justă int tarea lui ca „șarpe (ori lighioană) uriașă”, probabil ar fi un *bel||*a-vor-*, în finală avînd i.-e. **tter-* „a întoarce, răsuci, învîrți” (WP, I, p. 270—280, atare sens pare a fi de căutat etimologia fiorosului *balaur* autohton al mi românești.

(12) *baligă* (var. *balegă*) s.f. (pl. *baligi*) 1) „gunoi, excremente de vit ales de bou și cal, urs, porc” („excrement des grands animaux, fiente, Mist, Kot”). 2) fig. „om moale, fără voință, fără energie” („homme mou d'nergie, mollasse; quabbelig, schlaff”).

Der.: a *balega*, *bălgar* (*bălegar* „grămadă de balegă; gîndac negru c în balegă”), *bălgare* (s.f. abstr. verb.), *bălgat*, *bălgos*, -oasă, *bălguță*; *băiigard gâu* („bălgar; om moale”); *îmbălega*; topon. *Băligoși* etc.

Dial.: arom. *balig*, *baligă* *bălgare* (RevDg, XI 1966, p. 552), megi. *baligă*, istr. *balegă* (Sissano *baligola*).

impr. din rom.: srb. *baleg(a)*, *baljega*, -aîi, -ane, *balago*, *baloga* (Rj p. 164; DR, II, p. 518), ucr. *balyga*, *balega*, *belega*, *balon* (DLR, I/1, p. 438

XIV, p. 130, XVI, p. 74); ung. reg. *balega* „trăgăya”, *baliga*, *baliga*, *gdlyiba*, *bdlyegdl*, *băligdl*, *gălyibdl*, *băligās* etc. (MNYRomKolcs, p. 54); posibil alb. (Grecia) *baligi* (AlbSt V, p. 69; DR, II, p. 468, 518).

A 1 b. : *baige*, *bage*, *bagele*; *băgel* (Cord.) etc.

LexB, p. 45 „etym. *balbiton*: sp. *boniga* de vaca, *stercus vaccinus*”. 9 Miklosich, S1EIR, p. 14 „*balega* — srb *balega*; ein Wort dunklen Ursprungs; nacli Diez ist das rum. aus dem srb entleint”. @ LaurM, Gloss, p. 51 cf. *bale*. & Cihac, DEtDR, II p. 7 (sl.) cf. srb *balega*, *-ati*, alb. 9 Crețu, *MardLex*, p. 307 „adj. *caballica* aferesat” @ Hasdeu, CuvB, I, p. 269, EMR, p. 2384 cf. tătar, *balgas*, *balha's*, *balgas*, fiind una din vorbele ciobănești lăstate la Dunăre prin invasiunile popoarelor turanice din veacul de mijloc”. @ Meyer, EWA1b, p. 23 „es konnte altbulg. sein; im Bulg. scheint es bis jetzt nicht nachgewiesen” [atunci: cum să fie „altbulg.?”]; IF, VI 1896, p. 116 cf. it. nord. *bagola*, *bagoule*, *bagula*, *bagol* etc. „harter Koth von kleinen Tieren”, care (ca și *balegă*) ar fi dimin. din **baga*, lat. *baca* „boabă”. 9 Șăineanu, Inf1Or, I p. 268 cf. *bale*. 9 Densusianu, HLR, I, p. 385. 9 Pascu, Arb, XVII 1906, p. 268 lat. **belligus* „de animal” < *bellua* „animal”. @ Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, -p, 385 nu există legătură între cuvintele it. și alb. — rom. *baligă*. Admis: Capidan, DR, II, p. 518; Meyer-L, REW, 873; Pascu, DEtMR, I, p. 823, 368, ArR, IX, p. 306. © Baric, JF, p. 297—298 după *muscerda* (i.-e. **skert-* „excrement”), *sucerdă*, *oviscerdă* etc. consideră pe alb. *balege* compus din *bal'e* -j- *ge*, i.-e. **balno* + *guuā* „excrement de animale” etc. 9 B(aric) se găsește pe drumul adevărat” Capidan, DR, III, p. 900; cf. IJ, X, p. 163. 9 Philippide, OrR, II, p. 697-699. « Iliinskij, JF, V, p. 186-187, srb *balega* este autohton sl., i.-e. **bhel-* „scirwellen, rund sein” (sl. *bolovan* etc.) + suf. *og, eg*. Rom. și alb. *balegă* e din sl. 9 Weigand, BalkA, II, p. 273 „scheint dem srb entlehnt zu sein”. @ Rosetti, ILR, II, p. 109. 9 Tiktin, DictRG, p. 149, DLR, Pușcariu, Stlstr, II, p. 278, Candrea, DEnc, p. 116, Șăineanu, DUii, p. 51 „orig. necuu.”. 9 AnEtn, 1957-1958, p. 145 i.-e. **bhel-* + *guou-*.

Element al terminologiei gospddărești-pastorale, *baligă* se întâlnește numai în română și albaneză, iar în srb. și ucr. ca împrumut din rom.; încît de obîrșie slavă nu este, precum nici turanic nu poate să fie; dar nici latin (*baca*, *bacula*). Forma de bază, mai veche și conservativă este rom. *baligă*, posibil cuvînt compus i.-e. **bali-ga*, al cărui element final (ținînd seama de semantismul tipic) aparține la rad. **gu5u-*, **guu-* „gunoi, balegă, murdărie” (WP, I, p. 694—696), v. ind. *gu-thah*, *-m* „excremente”, ay. *gu-tha-* „murdărie, balegă”, v. sl. *govîno* „stercus”, ahd. *quat*, nhd. *Kot* etc. în cuvîntul rom. se păstrează forma nesufixată a rad. i.-e. **guu-* într-o temă **guuā-*. Pentru elementul inițial (după Baric, i.-e. **belnds*) ar putea fi menționat (cum făcuse Iliinskij) mai curînd rad. **bhel-* „a (se) umfla, umflat” (WP, II, p. 177-180,4; IEtW, p. 120, 3), ca ceva „rotund”, sau poate **bul-*, *Hol-*. Forma indigenă străromână era **ballega* (nu **bale-ga*), posibil i.-e. **bhel-no-gua*.

(13) baltă s.f. (pl. *bălți*) 7) „întindere variabilă de apă stătătoare în bazine (din revărsarea riurilor)” („marecage; Sumpf”). 2) „lac” („lac; Teich”). 3) „îngrămădire de apă din ploaie” („flaque ou mare d'eau forme par la pluie; masse d'eau; Lache”). 4) „apă sau alt lichid vărsat în mare cantitate pe jos” („masse d'eau repandue sur la sol; Lache”). 5) expresii figurate ca „a lăsa (totul) baltă”, „a da cu bita-n baltă” etc.

Der.: *băltită*, *-uță*, *băltucă*, *-ică*; *băltoacă*, *-oagă*, *băltoc*, *băltou*, *băltău*, *băltăru*, *băltărie*, *băltină*, *băltinos*, *băltis*, *băltig*; *băltos*, *-oasă*, *băltăreț*, *baltag* (vînt), *băltăgan*; *a băltăci*, *a bălți*, *a băltui*, *a se băltui* („a se surpa”, Muscel, Vilcea etc.); topon. *Baltă*, *Băltoci*, *Bălteni*, *Băltan*, *Bălteanu*, *Bîltești*, *Bălișoara*, *Băltărețu*, *Băltărești*, *Băltăgari*, *Băltăgești*, ș.a. (NumeL, p. 33-34; TopRom, p. 53); autropon'. *Baltă*, *Bălteanu*, *Băltăteanu*, *Băltescu* etc

Dial. : arom. *baltă*, *băltoacă*, *Mltoacă*, *băltoc*, *baltos*, topon. *Baltă*, *La-Baltă*, *Baltsi*, *La-Baltsi*, *Baltsili* (IX, III, p. 52—53); megl. *baltă*, topon. *Balta-Mari*, *BaUa-Mare* (At1LR, I; CercDg, XVI 1970, p. 187); istr. *bate*.

impr. din rom.: gr. *tūrāXTa*, *balte*, *balta* (RumWNGr, p. 34, 84; 461); big. *balta*, *baltina* (DR, III, p. 153), topon. *Baltata*, *Doina Baltata*; ucr. *ba*, II, p. 125; RomSl, XIV 1967, p. 130), *Baltyna*; srbc. (Krk-Veglia) *bata* (S p. 374; RomSl, XVI 1968, p. 74); sās. *bâlte* „Teich, Pfiitze” (RomEIS SächsWtb, I, p. 401); ung. reg. *bâlta* „tocsă, pocsolya” (MNYRomKolcs, p. „pocsolya” etc. (ibid. 61); trc *balta* (DR, XI, p. 198-199).

Alb. : *balte* „Schlamm, Sumpf, Ton, Erde”, *bal'ta*, *baltine*, *-a baltishte* „terreno fangoso” (Cord.). — Dalm. *balta* (sec. XIV; Dalm, II,

LexB, p. 45 „a lat. *palus*: hisp. *baha*”. @ Miklosich, S1E1R, p. 15 *blaio*; dar „die Versetzung des *l* ist befremdend”. 9 Pontbr. p. 63 gr. *baltos*. GTB, p. 566 din gr. *balte*. 9 LaurM, Gloss, p. 53 cf. gr. *balte* din verb *vârșă*, ori *eXot* = *balta* sau *dXc*; = mare. 9 Orig. sl.: Cihac, DEtDR, II, p. EMR, p. 2401 (din rom. trecut în alb. și gr.): Philippide, ILR, p. 140; Tiktin, p. 150; Șăineanu, DUn, p. 52; Skok', *Slavia*, III, p. 115; Candrea, DEnc, Rosetti, ILR, III, p. 60 ș.a. 9 Meyer, EWA1b, p. 25 din alb. sau din sl.; 1893, p. 155 „*baltă* kann aus sl. *blato* entlehnt sein”, dar „kann auch zu de Bestande der Sprache gehören”. 9 Berneker, S1EtW, I, p. 70 sl. *bolto* o formă de bază, illyră **baltom*, pl. **balta*, din care alb. *balte*, rom. *baltă*. *balta*. 9 DLR, 1/1, p. 464 față de sl. *blato* prezintă metateza remarcabilă (*gradb*); raportul lor nu e lămurit. 9 Briich, Gl, VIII 1917, p. 83—85 lat. *bla* alb. *bal'te*, rom. *baltă* etc. din illyră. 9 Capidan, DR, Ti, p. 461 *baltă* nu po DR, III, p. 152-153 forma autohtonă illyră **balta*. © Baric, AAS, II, m Pascu, DEtMR, I, p. 189, 1777 trac **baltum*, pl. *balta*. 9 Pușcariu, Stlstr, 278—279. 9 Weigand, BalkA, IV, p. 26 toate formele din sl. comun su (**bolto-*). 9 Nandriș, MelER, 1925, II, p. 5-13, 25, DR, VI, p. 350-357 sl. de sud. 9 N. Van Wijk, *Cesch. der altkirchensl. Sprache*, I, p. 56 cauz vechi „o dovadă a rostirii *balto* pentru *blato* într-un vechi grai bulgăresc” (C 380). 9 Meyer-L, REW, 6177 *palia* „Schlamm, Sumpf”, lomb. *palta*, [it. *pa nesigur* dacă și intrucit este vreo legătură cu formele alb., rom., dalm. — *Bullet.Soc.Linguist.* XXXVII 1936, p. 7—10 „le nom de la mer Baltique” dat de illyri), considerînd că „i.-e. **balto-* 'marais' est surement illyrien; c'es illyrien que derivent les noms albanais, roum., neogr., lombard, latin et p ii faut considerer que les Illyriens ont vecu longtemps sur lesrivages de l sous le nom de Veneti”. 9 Philippide, OrR, II, p. 698 „că ar fi impr. din presupunere cu totul arbitrară”. 9 Rosetti, ILR, II, p. 109—110. © Cap II, p. 257 din illyr. 9 Drăganu, Rom IX-XIV, p. 447, 2.

Observațiile unora (Pușcariu, Capidan, Philippide) au stabilit indc cuvîntului românesc față de sl. *blato*, big *blato*, rus *boloto* etc. din ca nu poate fi împrumutat (cf. *gard*), în epocă mai veche, „dacă s-ar ac vine” din sl. *balto* (<**bolto*) anterioară metatezei slave; cînd această r va fi avut loc, elementele slave nu pătrunseseră încă în română ori în d italiene, unde nu există elemente slave” (DR, II, p. 461), cu atît m după atare metateza, căci sl. *blato* ar fi dat rom. *Hiat-* (ca *blagoslov blană*); ipoteza despre împrumutarea lui *baltă* din slavă a fost respinsă vist! (Berneker), iar încercări de a fi acreditată din nou (Nandriș ș.a.) r o valoare. Cu sl. *blato* este înrudit pe plan i.-e. *baltă*, iar cu alb. *ba cele romanice din Italia (palta, pauta* etc.) se leagă prin acel arhetip illyric (Berneker, Capidan, Bonfante) ori trac (Pascu) de forma **baltor* „Că *baltă.ax* fi împrumut din alb. este o presupunere cu totul arbitrară” pide), evident cuvînt carpato-balcanic, probabil traco-illyric aparținînd *Hhel-* „a luci, sclipi” după aspectul lucitor al bălților (WP, II, p. 1 1; IEtW, 118); cf. lit. *balā* „mlaștină, teren cu turbă, mocirlos”, ahd. *pf pfuhl* „mlaștină, băltoacă” etc.

în română, *baltă* e corespondentul lui *palus* roman, care aici (ca în alb metamorfoză semantică originală devine *palude-* > **padule-* > *pădure* „mlașt

> „vegetație de baltă”, „pădure (în genere), codru”, fără legătură cu *baltă*, care poate să fi influențat deplasarea semantică a lat. *palude* în romanitatea orientală.

(14) *barz* (var. *bardz*) adj. (fern. *barză*, pl. *barzi*, -e) (despre păsări), „sur, cenușiu cu pene de culoare amestecată, albe și negre”, „alb, alburii” („gris! grisâtre; blanc; grau, gräulich, etwas grau”), (despre capre) „suriu, vînăt” („grisâtre, violet, bleu fonce; gräulich, veilchenblau, violet”); despre fructe (mere *barze*, DR, VI, p. 255).

Der.: *barză* (pasăre), *barza* și *berzica* (nume de capră, Muscel etc), *bărzuică* (ban.), capră *bardză*, *bărzan*, -ă „cu pene sure, albe și negre” (gîscă *bărzană*, rață *bărzană*, rățoi *bărzan* și despre capre, olt., *bărzoan'e* Gorj), *barzoș*, -oșe (găină, Munții Apusenii zona Arieș); antropon. *Barzea*, *Barzu*, *Barza*, *Barzul*, *Bărzilă*, *Bărzan*, *Bărzânescu* *Berze(a)*, *Berzul* (OnR, p. 192); topon. *Bărzuica*.

^ Dial.: arom. *bardzu*, -ă „bălan” (capră *bardză*, mulă *bardză* „catir bălan”), Sărăcăciani *bardzu*, *bardză* „brune, rougeâtre” (DR, IV p. 950), fărser. *bapză* (DR, VI, p. 101, *bapdușe* 154?), *bardzucănat*, megl. *bardză* nume de capră (DR, II, p. 519; Megl, III, p. 34), *bardză* „cînd e roșe pe bot iar trupul e negru, sau are pe cap dungii de altă culoare”, *rusubardză* „oaie albă amestecat cu roși” (GrS, I, p. 30, 31, 37).

impr. din rom.: big *barz*, *bărzav*, -a, -o, *bardz*, *bardză*, *bardziv* „cărunt, sur” srb (în Serbia, Croația, Slavonia) *barza*, *barzast* (koza barzasta „capră barză”), *barzilo* (nume de țap), *bărzan*, *bărzeSa*, *barzica* (Rečnik srpskohrvatskoga književnega i narodnog jezika, Belgrad, I, 1959, p. 305-306; cf. *Das Dak*, p. 93), *Barzilovica* (topon. DR III, p. 149, 193-4; Stlstr, II, p. 279), *cmobarza* la Prilep „Schaf von schwarzer und weisser Farbe”, *sivobarza* (IP, XIII, p. 279), maced. *barz*, *barzav*; ucr. *barziu* *barza* „oaie cu pieptul alb” (NRR, I, p. 400; BalkA, II, p. 126; RomSl, XIV, p. 130-131 XVI, p. 74); ung. reg. *barza* (kecske) „varietate de capră” (InfIR, p. 23); ngr. *umxpTto* (RumWNGr, p. 84); trc *barza* „chevre ayant la poitrine blanche et le dos noir” *baza* (RESEE, IV, p. 228).

Alb.: *barth*, *barăhi* „alb”.

Weigand, JB, XVI 1910, p. 221 „es ist Vergleichswort *barză* Storch und nicht etwa direct alb. *bardhe* weiss”. * Capidan, DR, II, p. 519 *bardzu*, *barz*, impr. din alb *barth*, -dhi „alb”. * Pascu, DEtMR, II, p. 217 *bardzu* element comun cu albaneza. * Scriban, D, p. 153 „din *bearz, metat. din *breaz*”. * AnEtn, 1958, p. 143 i.-e. *bhereg- „a străluci; alb”.

Termen popular răspîndit în mai multe zone, cu accepțiunea limitată (mai ales capre și găini: maram. la Telciu, JB, XV, p. 214; Rodna, Năsăud, Nepos DR, III, p. 194; Sibiu, Păcală, Răș, p. 221; Bacău, TermP, p. 182; Musceh DDR, 1/1, p. 546; Argeș, Gorj, Severin etc), adj. *barfăjzu* (din care der. independent și vechi *barză*) e corespondent al lui *barth*, -dhi albanez, de aceeași obîrșie: i.-e. *bhereg- „a străluci; alb” (WP, II, p. 170; IETW, p. 139), lărgire cu -g- a unei rădăcini *bher- posibil (după Boisacq, DEtG, p. 1034) *bhero-s, *bheru-s (WP, II, p. 166—167): v. ind. *bhrājate*, v. pers. *brāzaiti* „sclipește, lu-cește” etc, lit. *brekszta*, *breszko* „se face ziuă”, slov. *bresk*, ceh *bresk*, pol. *brzask* „revărsatul zorilor” ș.a.; mesteacănul „(copac) alb”: lit. *berzas*, rus *bereza* etc.; este admisă și baza *bhereg- (Boisacq), *bherg-, **bhorg*os, din care rom. *bardz*-, alături de alb. *bardh*-. Ca element albano-român indo-european, *bardz*-nu poate fi de proveniență slavă, căci din sl. avem pe *breaz* alăturat indigenului *bardz*-, care în perioada preromană era desigur termenul general pentru culoarea „alb; alburii”, înlocuit treptat de termenul latin (*alb*) și restrîns („albăstriu-vînăt-cenușiu-sur” etc) la domeniul vieții agrare păstorești.

(15) *barză* s.f. (pl. *berze*) „stîrc, cocostîrc (pasăre călătoare) și picioarele foarte lungi, penele albe, virful aripilor negru)

Der.: *bărzoiu* (m.), *bardzuș* (în loc de *barză*, ban. Or. nu „bardoș” [apropiat de *bardă*?] cum scria Hasdeu, EMR 498, care-l crede „inrudit” cu *barză*; în realitate este der. *barză* (cocor + *barză*, DR, VI, p. 310); poate nume pr. *Barzul*, *Barzotă*, *Bărzoteni* (ori sl.?), antropon. *Bărzoanca*.

Dial.: neatestat (arom. = *pelican*, *lelic*); dar cf. *bar*

LaurM, Gloss, p. 66 „*berdia*, cf. arom. *bardiu* bălțat, etc.” @ Cihac, DEtDR, II, p. 10 (sl.) cf. *bag* „cigogne etc.” * Hasdeu, *Ist.crit.rom.* (1875), p. 308, CuvB, I, p. 269 în celtică; în unele dial. franceze o varietate de *barză* *barza* EMR, p. 2528 „element lexical antelatin, de la daci, care la traci, sau să-l fi luat de la celți; *bardă* + lat. *ardă* = *barza* p. 469-470. m Meyer, EWA1b, p. 27 impr. din alb.; A und *mazăre* stellen sich der Annahme der Entlehnung [d. keiten entgegen; *barză* deckt sich mit dem femin. zu dem alb. aber dies fern. heisst im Alb. niemals 'Schwann'] [înțelege dintr-un dial. ill., care ar fi substratul limbii române. * Den O Tiktih, DictRG, p. 160 prob. din lat. *ardea*, sp. *garza*, p. REW: 619 (*619: impr. din alb.). Tiktin, DictRG, p. din alb.: Bugge, BB, XVIII 1892, p. 199; DLR, 1/1, p. 5 Pascu, DEtMR, II, p. 217; Capidan, DR, II, p. 517 e p. 210 trac *barz*. * Philippide, OrR, II, p. 698 „*barză* - au D, p. 153 din *barză < *brează*. * Rosetti, ILR, II, p. 110

Hasdeu a arătat convingător (fără însă a fi convins p formație proprie românească, nu împrumut de la albanez iar Meyer semnală pedicile fonetice în calea pretinsului Obîrșia traco-dacică (Hasdeu, Philippide) fiind incontestabile tentativele celtice, ca și etimologia populară din lat. *barză* fiind culoarea albă (cu puțin negru la virful aripilor) adj. substantivat, la început atributul speciei celei albe tru care, după șablon, e „impr. din alb.”). Hasdeu mai că „alb. *bardh*- are exclusiv înțelesul adjectival «alb», iar încît evident că românii nu aveau ce să împrumute de găsească într-o limbă în care și *bard*- = albuș și *barză* limbă este chiar româna, und'e termenul necesar pentru adj. corespunzător *bar(d)z* (semnalat de Daurianu) e viu în zone românești: pe acesta ar fi trebuit să-l amintească parte deplasată exemple celtice sau de alt fel, iar o pentru apelativul *barză*, rezulta și rezultă automat. Ca poate cita: norv. *broka* „animal cu pete mari”, sloven v. vaci ori capre cu dungii albe”, din același i.-e. *bhereg- ca

Derivarea lui *barză* „pasăre cu pene albe” din adj. cînd adjectivul era mai răspîndit, general în limbă. în cu termenul străin de împrumut (*coco*)*stîrc*.

(16) *băscă* s.f. „lînă (tunsă de pe oaie)” („toison, Psal. Sch. 220 „destinge-va ca ploaia spre băscă” („lînă”)

Dial.: arom *bască* (pl. *băști*) „lîna toată a unei oi” o lînă [*bașac* „commerçant qui vend des fruits pour la la” *bască* „bucată le lînă” („*bască* di lonă = bucată de lînă” GrS, I, p. 35 „întreaga lînă a oii, înainte de a fi tunsă”)

impr. din rom.: ucr. *basika* (*bas'ka* „nume de oaie”, ZbKiev, p. 60; RomSl XIV 1967, p. 131).

A1 b. : *bashke* „lină”, „vello” (Cord.).

Meyer, EWA1b, p. 28 rom. *bască* — alb. *bashke* inrudite cu trac fteacrapa — **barsara*, alb. *basca* < **varska*. @ Hasdeu, EMR, p. 2595 „nefiind latin, *bască* să nu fie oare dacic? La albanezi *baske* înseamnă «toison» și negreșit daco-românii nu l-au împrumutat cine știe cînd din Epir, ci trebuie să fi fost antic termen comun tuturor tracilor, remas moștenire albanezilor și nouă din daci; rad. *va-* cu suf. *s*, cf. lat. *vesiis*, trac *vas* + suf. *k*". @ Tiktin, DictRG, p. 161, Candrea, DEnc, p. 128, DLR, 1/1, p. 507 impr. din alb. @ Considerind numai forma *baske* (nu *bashke*), Capidan, DR, II, p. 480—481 îl crede împrumut din română. @ Pascu, DEtMR, I, p. 189, 1788 *bască* trac **basica*. % Philippide, OrR, II, p. 698 „cuvinte identice, băștinașe în amiudouă limbile”. @ Rosetti, ILR, II, p. 110. @ Giuglea, DRS, p. 22. © AnEtn, 1958, p. 14! i.—e. **bhask-*.

Este evidentă identitatea cuvintelor rom. și alb., de aceeași origine preromană. Soluțiile încercate (Meyer, Hasdeu) nu sînt valabile, iar legătura etimologică sigură este ceva mai greu de identificat: cuvîntul pare a fi (ca echivalent al lui „lină”) de interpretat ca „ceva îngrămădit, smoc, mănunchi”, deci înrudit cu gr. *cpaxoŷ* „smoc de mușchi atîrnător pe stejar” (Theophr. ; Boisacq, p. 1018), greșit derivat de Solmsen și alții (WP, I, p. 461) din *cpoxop-xo-*c cu germ. *barsch* „tranșant, aspru” etc, căci apelativul gr. nu conține noțiunea „a tăia”, ci „smoc, ceea ce atîrna”; deci trebuie să fie rudă cu barbaricele (tr.-frig. ? maced. ?) (*3a<r>cioi Sso-foxol fppuyavojv, Pao-xsuTai* **oacxtSst**, *âyxaXai* Hsch., lat. *fascia*, m. irl. *basc* „colier, sgardă” ș.a. (WH, I, p. 459—460). Baza i.—e. pare a fi **bhasko-* „legătură, mănunchiu, moț”, la care aparține și alb. *bashke* „deodată, împreună”, *bâshkon* „(mă) apropiu, unesc”, lărgire cu elementul *-k-* a unei răd. i.—e. **bhas-* (IETW, p. 111).

(17) *băgă* vb tr. și refl. „a pune ceva înăuntru, a vîri, introduce, a face să intre; a duce înăuntru, amesteca ceva, a pune (etc.)” („mettre dedans, introduire, impliquer (etc)”; (hinein)tun, (hinein)stecken, (hinein)schieben (usw.)), cu multe sensuri nuanțate și în numeroase locuțiuni.

Der.: *băgare, băgat* (s.n.), *băgat, -ă* (adj.), *băgător, băgătură* („bucată de pinză la subsoriiile cămăși”): *băgseama* („forsitan, ut adverto, roihî videtur”; LexB), *băgător de seamă; nebăgare, -at, -ător, nebăgare de seamă*.

Dial.: arom. *bag, băgare, băgat, băgătură, ni-băgare, ni-băgat* (cu sensuri variate, ca „mettre; placer, insister, convaincre, procurer, rendre” etc), megi.

DictB, I p. 94 „*bag* a verbo abado, inago v. introduco, introago”. @ LexB, p. 43 „*bag* ab obsoletu vagio unde et vagina”. @ Miklosich, SlE1R, p. 8, „*bag* — alb. gheg *baŷ* fero”. @ LaurM, Gloss, p. 42 din lat. *pangere, pagere* = gr. *7C7ÏVvũ(i)*. Admis parțial: Hasdeu, EMR, p. 2334 (cf. lat. *vadare*); respins: Densusianu, HLR, I, p. 38. @ Cihac, DEtDR, II, p. 638 (n. gr.) cu gr. *|3átoŷ, ŷocvm, ŷocxxu*. @ Meyer, EWA1b, p. 23 alb. *baŷ* autohton (i.—e. **bher-*); IF, VI 1896, p. 115—116 *bag* în legătură cu fr. *bagage* și alte forme romanice; romanicul *bag* ar putea fi i.—e. (printr-o limbă nordică) **bhag-* v. ind. *bhājati* „er teilt zu”, gr. *cpaYeiv*, v.sl. *bogu* „Reichtum” etc, sens de bază „die zugeeilte, auferlegte Last”. @ Tiktin, DictRG, p. 143 „dunkel; scheint'mit m.gr. *βάγω* 'pono' gleichen Ursprungs zu sein, in welchem Falle ein Stamra kfrf- anzu-setzen wäre”. @ Giuglea, DR, II, p. 372—9 din v.germ. *bauga* „inel”, *boga, imbaugare* (*au > a*); sens inițial „a pune. fiarele” (*bauga, baug*), apoi „a-l pune în fiare, a-l închide, a-l face să intre într-un spațiu (temniță, ocnă)”. Admis: Bogrea, DR, IV, p. 791 („nu numai ingenioasă, ci și foarte probabilă”; cf. trc *bag* „lien, noeud, bande, courroie ...”); respins: Densusianu, GrS, I, p. 163 [*bauga* trebuia să dea **boga* sau **buga*], Philippide, OrR, II, p. 627. @ Pascu, ArR, X, 1926, p. 473 cf. big *bakam* „fourrer, glisser”. @ Meyer-L, REW 880 „*bag* 'Schlauch', rum. *băgă* 'hineinstecken’,

arom. *băgă* 'setzen, stellen' (rum. *băgă* zu langobard. *bauga* ist begrifflich u gchwierig, bei big *bakan* fãlit das *g anij*) ; „*băgă* n'appartient pas surement ic BL, V, p. 89. @ Pușcariu, DR, V, p. 902 *bag* < lat. **vago*; LR, I, p. 176 pron. @ Scriban, D, p. 145 „cf. v.sl. *badati* a gãuri”. @ DLR, 1/1, p. 423 „et (cele propuse pînă acum inacceptabile)”. @ Candrea, DEnc, p. 111, Șăineanu, p. 49 „orig. necun.”. @ G. Reichenkron, Das Dak, p. 87 **bhedh-* „stechen, Erde stechen, graben”.

Importanța și larga întrebuintare cu numeroase nuanțe proprii și (cf. DDR, unde cuvîntul ocupă 13 coloane de tipar) arată marea verbului, relevantă de Pușcariu. Tentativele de etimologie n-au valoa e sigur că nu poate fi împrumut din epoca postromană, iar cuvîntul fi romanic, trebuie atribuit fondului autohton (DDR, Pușcariu). O e limpede, sigură nu se poate oferi, căci între bazele indo-europene înc sim o legătură verosimilă pentru un arhetip de forma **bag-, *vag-, d bază i.-e. *b(h)ag-, b(hjeg(h)-, respectiv *iag-juég(h)-. Nu se poate spu este justificată legătura preconizată de Meyer (IF) cu grupa i.-e. a rad „a împărți, a destina (a fi destinat) ca parte, ca porție” (WP, II, p. 128, 1; IETW, 107), în v. ind. *bhājati* „distribuie, acordă”, av. *bag* destin (mai ales favorabil)”, v. sl. *bogu* „Dumnezeu”, *bogatu*, gr. *cpaysiv* „a frig. Bayatoŷ Zsuŷ (ppuyioŷ Hsch, etc Fonetic, rădăcina este deplin p dar trecerea semantică rămîne greu de justificat; simplă asemănare f*

(18) băiat (var. *băiet*) s.m. (pl. *băieți*) 1) „copil de sex bărbătesc” Knabe”). 2) „om tînăr, adolescent, flăcău” („garson, adolescent, jeune Junge, Bursche”). 3) „slugă la birt, cafenea, prăvălie: băiat de prăvălie taud de boutique, apprenti, commis; Handlungsdiener, Kelmer”).

Der.: *băietan, băitânaș* (bucov.), *băiețoiu, băeton, băiețaș, băietei, băiețandru*; fem. *băiaia, băiețea, băiețică; băiețesc* (adj.), *băiețește* (adv.), *băiețime; Băiaiu (Băetul), Băiețelu, Băcțescu, Băiețică* (OnR, p. 194).

Dial.: neatestat (arom. *fi cor*; numele propriu *Băyat* în Perivoli) legătură cu *băiat, Arom*, p. 267; nici satul *Băietan*, greșit pus de l DR, I, p. 246 în legătură cu *băiat*; DD, II, p. 256).

LexB, p. 44. @ Diez, EWRom, p. 45 *bailo, balio* „Pfleger, Erzieher”, gen, erziehen”, daher *băiat* „Knabe” (Pflegerling). Admis: Cihac, DEtDR, LaurM, I, p. 114—115 (*baliatu, baiatu*), Gloss, p. 45; Korting, LRWb, 110 sianu, R, XXXIII 1904, p. 274; Pontbr. p. 61. @ Hasdeu, EMR, p. 2896 a face cu lat. *baŷulus*, ci numai cu lat. *balneare* 'spălat, scãldat' etc”. Adm DictRG, p. 144; Șăineanu, DUN, p. 49; Candrea, DEnc, p. 112; Scriban, „scãldat, dezmiertat”. @ Mej-er-L, REW 887 „*baŷulare* 'tragen', Ruckbild. r 'streicheln', dazu *băiat*”. DLR, 1/1, p. 427—428 der. *baŷulare* „a purta” ar fi pãrtie verb. *băia* (rar); Pușcariu, DR, IV, p. 1319, ELR, p. 34, LR sigur din *băia* „a crește copiii”, *baŷulare*, nu din *baia* ori din **baŷlare* (MRIW, p. 123; Rosetti, ILR, I, p. 169. Respins: Spitzer, DR, IV, p. 15 BL, V, p. 89 (nu e sigură). @ Giuglea, DR, IV, p. 1554 *băiat* < lat. **ba mușel*”. @ G. Reichenkron, Das Dak, p. 89 i.—e. **bheue-* „wachsen, entstehen”. @ CercLg, XIII 1968, p. 350 i.—e. **bel-* „tare, puternic”.

Arhetipul **baiare* (oferit insistent de Pușcariu) nu se potrivește s căci *băiat* nu e un prunc „purtat, care trebuie crescut (etc.)”, ci un co în putere, pe care nu mai trebuie și cam greu ar fi să-l „porți” (în cîrcă ?); interpretarea și explicarea lui *băiat* ca „îmbăiat, scãldat” (baie?) este un calambur filologic al lui Hasdeu. Dat. **belliatus* justifici dar nu semantismul lui *băiat*, general în dial. din Dacia (AteDR, I 184), cunoscut în literatura veche (Psal. Sch. 130, 2; Cor. Psal. 364 e

vîntul generic pentru om în prima vîrstă e *copil* (prunc), pe cînd *băiat* înseamnă 'copilul de sex bărbătesc' care a trecut de copilărie și nu e încă bărbat (Knabe, Bursche), tînărul în vîrstă pubertății, adolescent" (DDR). Ca un „copil mare, în putere, crescut”, *băiat* conține ideea de „forță, tărie, vitalitate”, aparținînd la i.-e. *Hei- (*bal-? bol-?)*, „puternic, tare” (WH, I, p. 326; IETW, 96) : v. ind. *bāla-m* „putere tărie, violență”, *bāliyan* „mai tare” etc, gr. *ῥεX-rtav*, *PsX-rspo*; „mai bine” etc, v. sl. *bolje* „magis, plus, melius”, lat. *debilis (*de-belis* „fără putere”) ; v. ind. *balā-* „tînăr; kindlich”, m. „băiat, copil”, f. „fată” cu aplicarea noțiunii adj. „tare, plin de putere” la junele om în faza de creștere și dezvoltare, cînd s-a întărit. Rom. *băiat* presupune un **baliāt-* ori **baliet-* (ca *familia > femce, filius > fiu* etc.) ; un strărom. **baliā-* pare a fi derivat al epocii romanice cu suf. lat. *-atus* *; dar suf. *-t-* este mai curînd i.-e. *-eto-* formînd adjectivă substantive de la rădăcini nominale (ex. : lit. *dulketas* „prăfos” — *dulkes* pl. „praf”, *dubetas* „găurit, poros”, *dube* „gaură” gr. *yu^v^TT*); „ușor înarmat” alături de *yu|xvYš*, *-TUTOC* etc ; Brugmann, *GrdVglG*, II/1, p. 406, Chantraine, *FormNG*, p. 267). I.-e. **bal-e-to-* ca adj. substantivat avea însemnarea inițială „(înzestrat) cu sau plin de putere ; întărit, în putere”, cum era considerat și este de fapt tînărul în a doua fază a dezvoltării fizice, adolescent voinic, flăcău.

(13) *beregată* (var. *berig-*, *berâg*, *beregheată*, *birighiată*, *verigată*, *belegată* Vilcea, *gker (e)beată* Mehed.) s.f. (pl. *-ate*, mold. *-ăli*) 7) „gîtlej, trahee, laringe, înghițitoare, gîtiță” („larynx, gosier, sifflet; Kehle, Gurgel”). 2) p. ext. „toată partea gîtleului în care se află laringele” („la partie du cou qui contient le larynx; Halsteil mit dem Kehlkopf”). 3) „stomac (la cal)” („l'estomac (du cheval); Magen (des Pferdes)”), DR, V, p. 325.

Der.: *a beregănă* (olt. „a striga din toate puterile”), *bereguș* (= *beregată*, DR, IX, p. 434), *bereglej*, *a beregăți* („a tăia beregata”).

Dial. : istr. *biricută* (arom. neatestat, *piț gurmat*, *gurmai*; megl, *mațu de grtlan*).

impr. din rom.: srb *berikat* „jabucica ispod grija” (Rjecnik, I, p. 237), Montenog. „Kehlkopf”, cr. *birikata*, *berikata* (Stlstr, II, p. 225 ; SOF, XXI p. 373, 375 ; RomSl, XVI 1968, p. 75).

LaurM, Gloss, p. 67 „*beregata* guttur, gula, — cuvîntu de forma romanescă; dero care e originea lui? Ca se nu inmultimu suppositionile, vom ainenti numai gr. *ῥάπυς*. <?ῥάπυ?, lassendu si altoru-a se si essercite agerimea criticeii”. O Cihac, *DEtDR*, II, p. 549 din trc *boghourtlac*, *bough-*, *boghyrtlac* „larynx, gosier”. O Meyer-L, *REW* 3685 *garg* (Schallwort) „Gurgeln”, rum. *bergata*, mit. Dissim. *g—g* zu *b—g*, a. it. *gargata* etc; dar „der Anlaut macht Schwierigkeiten” Pușcariu, *ZrPh*, XXXVII, p. 114; fiind o „explication manifestement douteuse” Graur, *BL*, V, p. 99. 9 Baric, *AlbRSt*, p. 107 „ein. uralb.-rum. **gurk-* ist auch aus drom. *beregatā*, istr. *berikote* erschliessbar, *b < gw -wie in lingua > lîmbă*” [sic]!. O Diculescu, *DR*, IV, p. 475 „la baza lui *bereg-*, *băreg-* stă forma rnedonică **ῥάπυς*, *-yoš* = *păpuyt*; redarea aspiratei *ph* prin *b* era o caracteristică a dial. maced. : (5a?xap6t = *ῥάπυς*, SaXiāt = *ῥάπυς*; cu dimin. **păpuyt*, *-dtSot*;; cu redarea lui *d* prin *t*. 9 Candrea, *DEnc*, p. 140, Scriban, *D*, p. 169 „comp. srb. *berikat*, *beriketa*”. 9 Tiktin, *DictRG*, p. 178, Șăineanu, *InfIOr*, I, p. 243, *DUn*, p. 62 „orig. necun.”. 9 Șăineanu, *DictRP*, p. 51 „indigen”. 9 Pușcariu,

* Interesant de relevant că la 1871, LaurM, I, p. 115 înregistrau (din preocupări puriste-latini-zante) varianta cu grafie „etimologică” *baliatu*, alături de *băiat*, anticipînd (fără să-și dea seama) forma etimologică a epocii romanice a cuvîntului, considerat de toți „latin”. Evident că forma anterioară a lui *băiat* era aproximativ **baliat-* sau **belljiat-* propus de Giuglea; dar aceasta nu pentru a putea fi legat cu vreo bază latină, căci în domeniu italic rad. **bel-* are continuatori din care nu poate să derive românescul *băiat*.

Stlstr, II, p. 225 „din patrimoniul străvechiu al limbii” [romanic?]; DR, „aș propune etimologia **verucata* (< *-oeruca*) ; plec de la imaginea bere din vita tăiată, cu o serie de ridicături, încît a putut fi numită „cu ieș păstrat la istroromâni: *biricută*; *g* pare datorit unei apropieri de *verig*. Asimilarea vocalică *e—e* (*berecată*) din *e—u* (**berucata*) e frecventă”. p. 154—157 i.-e. **bhere-g-*.

General în drom. (afară de Basarabia), cuvîntul este cunoscut în Dunării numai la istroromâni (cf. *At1DR*, 1/1, harta 38, variante de pronunțare). Atestarea cea mai veche e *berigata* gula (AnonC). Da sirbi, citat într-o (nuvelă) populară cu sensul „jabucica ispod grija” („gît, gîtlej, beregata” este element regional, izolat, abia înțeles de redactorul dicționarului), lipsind în alt idiom slav (la croați ar putea fi din istr.), este evident că nu mut nu prea vechi din română (din drom., deși ar părea că reproduc fidel forma istr. cu *-c-*). Soluțiile încercate se lovesc de grave piedici, niile „etyma” turcești ale lui Cihac, ori „alb.-rom.” **gurk-*, cit și drom. gr. *ῥάπυς* prin intermediu „macedonean” antic (**bary%*), un anacronism surd; legătura lui *beregată* cu apelativul grecesc este de altă natură: manic *garg-*, „**verucata*”, — toate excluse formal și semantic. Înainte de a descoperi pe „**verucata*”, Pușcariu observase că *beregată* e străvechiu iar Șăineanu îl considera indigen; DaurM comparau șovăielnic cuvîntul cu gr. *ῥάπυς*, renunțînd să-și exercite mai departe „agerimea critică” diletanții lexicografii latinizanți la 1871 au făcut (caz rarissim) dovada unei ții juste, întrezărind un adevăr de a cărui valoare științifică ei nu erau să-și dea seama și pe care nimeni nu l-a luat în serios afară de Diculescu, construcțiile sale anacronice. În adevăr, *beregată*, alcătuit din radical și sufixe sufixale: *ber-eg-at-*, este inseparabil de cuvîntul grecesc, conștient deplin cu același sens și unele nuanțe : „*beregată* pentru mîncare, înțeles pentru apă, în altele pentru răsufare” (DR, IX, p. 431). În ultimii ani *beregată* este o „mică despicătură (în grumaz), gaură, tăietură”, ca și în grecesc, aparținînd ambele la baza i.-e. **bherug-* „gîtlej, gîtiță, trahee”, I, p. 551—552; IETW, 145); gr. *ῥάπυς*;; -uyoc, mai tîrziu *ῥάπυς*;; -oyoc trahee, *beregată*”, lat. *frumen (*frug-smen* WH, nu **frUg-men*) „laringe”, fără vocala de legătură *-u-* v. nord. *barki* (*v. isl.*) „grumaz, beregată” (**bher-eg-*). Rom. *beregată* e formație cu vocalism plin a rad. **bherug-* silabică i.-e. **bhere-g-*, alături de varianta **bherug-* (ce ar putea fi derivat pentru cuvîntul românesc conțînd pe eventualitatea unei asimilări **bherug-* felul celei postulate de Pușcariu pentru etimonul său latin fictiv **bherug-*). Da tema i.-e. **bherug-*, *bereg-* s-a alăturat al doilea sufix *-at-a* (și *-at-* prin apropiere de *gușă*), care poate să fie de dată tîrzie din epoca

în rad. **bherug-* din grupa noastră s-a recunoscut elementul i.-e. **bherug-* tăia, tăietură, despicătură”, potrivit cu particularitatea esențială a *beregata* „gaură, despicătură (în gît)”; cf. și arm. *beran*, lit. *burna* „gură” („tăietură” etc, WP, II, p. 159, 3).

(20) boare (var. *bora*, *aboare*) s.f. (pl. *bori*) 7) „vînt lin (de seară), dimineață mai ales) răcoritor, suflare, adiere, de vînt lin” („vent d'été fraichissant soufle léger, brise; leicht stromende Duft, Hauch, IETW, 145).

* Po sto Iliia vide da mu se ne moze osvetiti, onda napne pnaku, pa je berikat govoreci mu Danicic, *Rjecnik*, I p. 237 observă „postanem moze bherug- i, resa u grlu”; dar legătura m acest fel nu are nici o valoare, iar srb *bherug-* avea nimic comun cu cuvîntul albanez citat.

2) „abur, miros, parfum, aromă” („exhalaison, vapeur, fumee, parfum; Ausdiinstung, Dampf, Dunst, Duft, Gase”). 3) „căldură în aier” („chaleur, feux • Hitze, Wärme”). :

Dial. : neatestat (istr. *bora*, *bore* „vînt” e din venet. *bora* „vînt de nord-est”, Philippide, OrR, II, p. 540).

LexB, p. 63 „bore aura; item: v. aboru, a lat. *Boreas*”. ® Diez, -BWRom, 359 cu venet. *borina* (> *brina*) clin lat. *vapor* (ca și *abur*). 0 Cihac, DEtDR, I, p. 1 *abur* lat. *vapor*; *boară*, *bora*, *bură* vapeur, exhalaison, bruine, brise, it. *brima* etc.; v.sl. *burja* procella, n.sl. *burja* procella, *burja* boreas etc.; II, p. 34 *bură*, *boară* bruine, petite pluie, exhalaison, v.sl. *burja* procella, tempestas etc. ® LaurM, I, p. 237—238 „bore aura, vapor din *vapor* > *abore*, *abure* > *bore* sau *vaporea* sau *boreas* (etc.)”. ® Tomaschek, BB, IX 1885, p. 98 (lat.vulg.). ® Densusianu, RevCL, III, p. 332 inrudit cu it. *borea*, lat. *boreas*; R. XXXII 1904, p. 275 v.sl. *burja*. © Korting, LRWb 9995 „vaporeus — davon vermutl. rum. *boară*, *boră*, *bură*”. 0 Pușcariu, CL, XXXV 1901, p. 820, ZrPh, XXVII 1903, p. 741, XXXVII, p. 110, EWR, 209, 3 *aburesc* < *ab-buro*, *-ire* (Dens.), davon *abar* und *boare*, beide Verbalsubstantive. ® Tiktin, DictRG, p. 212 „scheint mit *abur* verwandt”, 491 „offenbar derselben Herkunft wie sard. *boria*, cat. *boira* 'Nebel', ir. *boria*”. ® Weigand, KJB, VII 1905, I, p. 94 big *bora*, *bură* etc. Admis: Domaschke, JB, XXI—XXV, p. 70. ® DLR, 1/1, p. 586 „etim.necun. (mai de grabă modificare a lui *abur* decît un urmaș al gr.-lat. *boreas* 'vînt puternic, furtună' sau sl. *burja* care a dat *bură*)”. ® Dicuiescu, ZrPh, XLI 1921, p. 422 din germ.: dau., norv. *bor* „giinstiger Wind” etc, *huri. Respins: Skok, ZrPh, XLIII, p. 190; reluat de Gamillscheg, RomG, II, p. 250. <§ Pascu, ArR, X, p. 471 „boare < *aboare < lat. *vapor*, cf. *abur* < *vapul* = *vapor*”. 9 Șăineanu, DUn, p. 68 „it.dial. *boria* vînt”. 0 Meyer-L, REW 1219 „boare entfernt sich begrifflich zu sehr von *boreas*, passt besser zu *abura* (Pușc.). • Skok, RIEB, HI/6, 1938, p. 587. ® Graur, BL, V, p. 90 „boare pourrait bien représenter *boreas*”, admis de Scriban, D, p. 180.

S-a observat că *boare* nu este explicat prin lat. *boreas*, nici prin *vapor feus*) ori romanicele *buere*, *bore*, *boria* etc, sau rom. *abure*, germ. *huri ș.a., nepotrivite mai ales semantic. Esențial în apelativul nostru e „suflare lină, adiere, emanație gazoasă, abur(eală)”, fiind cosemantic cu *abure*, avînd și o remarcabilă asemănare de formă; dar cele două apelative românești nu pot pleca de la aceeași bază (radical), iar *boare* trebuie considerat în egală măsură element autohton, de la un **bore-*, **bole-*, care aparține la rad. i.-e. din v. irl. *boladh*, n. irl. *boladh* și *baladh* „miros”, let. *bule*, *bula* „aer, vînt aburos și înnăbușitor, fum, secetă”, posibil arm. *bal* „caligo”, **bholo-* „abur, vapor, fum, miros, exhalatie caldă” (WP, II, p. 189; IETW, 162). Existența grupei i.-e. este confirmată prin alăturarea rom. *boare* < **bole-*.

(21) *bordei* (var. *burdei*, maram. *bordeu* ban., _bordeaiu, *borgil'* AnonC) s.n. (pl. *bordee*) 7) „colibă (locuință) pe jumătate săpată în pămînt, acoperită cu pămînt sau cu paie, stuf etc”, mai ales la șes, la oameni săraci („sorte de chaumiere ou de cabane bâtie en partie sous la terre; hutte; Erdhiitte (durch Ausgraben des Erdreichs hergestellter Raum mit auf der Erde aufliegender Dache; diente als Behausung sehr armer Bauern, auch als Vorratskammer”). 2) p. anal. „căsuță proastă” („cabane, hutte; elende Hutte”). 3) fig. „locuință modestă” („maisonette; Häuschen”).

Der. : *bordeiaș*, *bordeuș*, -ă, *borduș*, *bordiaș* („țigan) locuitor în *bordei*”, *bordeiană* nume a vacă; topon. *Bordei*, *Bordeele*, antropon. *Bordeianu*, *Bordeiancu* (OnR, p. 210).

Dial. : neatestat (arom. — *colivă*).

impr. din rom.: big. *burdei* „casă în pămînt, pivniță”, *bordei*, *boredeV*, *burdei*, srb *burdei* „colibă” și nume de localitate (DR, III, p. 220—221; SOP, XXI, p. 371, 373 „Hutte”), ucr. *burdei* (BalkA, II, p. 128; RornSl, XIV 1967, p. 135); pol. *bordej* (RomSl, XVI, p. 76); ung. *bordej*, *burdej*, *burde*, *burgye*, *burde* „colibă” (InfLR, p. 26;

burdei, WtbCs, 18); sās. *burdej* „Hutte, ärmliche Wohnung” (RomEISz, p. *burdei* „Ziegeunerfmte, Lehmiitte” (SächsWtb, I, p. 817).

LexB, p. 62 „bordeiu 1) huruba, 2) casa de curve; gali. *bourdeau*, sp. *burdei* lustram, lupanar, ganeum”. ® Pontbr. p. 82 ung. *berdely*. 9 La p. 85 „casa siibterraneană, lupanar, fr. *bord* — margine, dacă s-ar presupune că erau una data condamnată a locui în case situate cit mai la marginea c. germ. și roman, *boră* (*baurd*); lat. *forare*, *borta*, gr. *bahren* — gaurire” *Isi.criI.Rom.*, I 1875, p. 237—238 „bordeiu, *borta*, *burgiulu*, *burtuca*, *burt* remas dreptu dela daci, neatteruate de sassonulu *bord*; cf. alb. *buoi* 'he *burmă* 'Schraube, Ziindloch” etc”. ® Cihac, DEtDR, II, p. 23 (sl.) „pour *borteu*, rus *borti*; *bortă* (etc.)”. © Densusianu, HLR, I, p. 366 „bordei a parralele in big et en serbe; nous ne saurons dire laquelle est primitive; peut que le mot sl. ait ete emprunte au roumain, mais il resterait à trouver la logie du dr. *bordei*”. 0 Tiktin, DictRG, p. 212 „vgl. it. *bordello*, fr. *bordel* schlechte Hutte”. @ Meyer-L, REW 1216 „bord, rum. *bordeiu* zeigt mit nicht verständliches Suff. und ist daltie: wohl fremden Ursprungs”. @ Pușcariu, XXXVII 1913, p. 110 „aus big *bordeli*”. ® Pascu, Suf, p. 313 din big. p. 618 din big, probabil de origine romanică. ® Capidan, DR, III, p. 222 balean. (romanic *bord*). ® Giuglea, DR, III, p. 1090 gr. pSXoț. © Pușcariu, II, p. 280 roman. *bord*. 9 Philippide, OrR, II, p. 700 *bordeiu*, *bortă*, *bordeiu* obscură, probabil slavă. ® Șăineanu, DUn, p. 73 (*bord*- identic cu *bortă*, *burduf*, *burtă*). 0 Scriban. Arh, XXXIX, p. 93, V, p. 188 germ. *bord*. © Gamillscheg, RomG, II, p. 263 „die Erklärung ist unhaltbar, denn die wohnt, wie schon die urspr.Bdtg. von *bord* 'Brett' andeutet, nicht im sondern in Holzbauten. Der Stamm von *bordei* ist rum. *bord*- 'trockene aus dem griech. (DR, III, 594)”. • Meyer-L, REW 1216 din big. « GrS, VII, p. 87 din rom. impr. in limbile slave, unde nu există o temă plice; originea germ.-roman. este exclusă. Forma primitivă poate să fi fost *bordei* (*bâteza > *boteza*, *părumb > *porumb*); tema *bhardh- din *bhardh in v.ind. *barbkaka-h* „care taie” (WP, II, p. 174); din tr.-ill. *bhardh sau *elj* „locuință sub pămînt” etc. % Șăineanu, DictRF, p. 60 indige 1962-1964, p. 78-80.

in limbile vecine (sl., ung. etc), cuvîntul este împrumutat din unde e autohton. Originea germanică este neprobabilă din cauza r formale și semantice, nu numai pentru că germanii vechi n-ar fi locui hohlen” (ca românii; dar *bordeiu* nu e deloc asemenea „Erdhohl se părea lui Gamillscheg). Faptul că erudiții nemți (ca acesta din u luat în serios posibilitatea obîrșiei germanice a cuvîntului rom. arat că ea n-are șanse de a fi reală. Originea romanică apare tot atît de babilă; oricum, nu e de luat în seamă sensul la care se gindeau și alții, căci *bordeiu* n-a fost niciodată o „schlechte Hutte”, ci colibă modestă ori chiar mai mare. în română cuvîntul nu e recent atunci să admitem că originea lui trebuie urmărită plecînd de la lim referindu-se la locuințe primitive il putem socoti ca foarte vechiu” (D explicabil prin alte mijloace decît „împrumutul” din idiomurile vecin liți în preajma poporului român. Nefiind o simplă „groapă; cavitete galerie” (pe care unii streini și-au imaginat-o chiar ca „grotă, cavern Erdhohle”), *bordeiu* este o modestă casă rudimentară, locuință n improvizată, în genere casa omului sărac, săpată în pămînt la an cime, acoperită cu un strat gros de lemn și pămînt, cunoscută mai nele de cîmpie, ca un tip de locuință caracteristic stepei. Construire

* Termenul este legat de o străveche formă specifică de locuințe datînd din pre uindită în multe zone (Oltenia Muntenia etc), cf. N. Manolescu, *Igiena țaranului* (Bu p 42—48- Gh Crăniceanu, *Igiena țaranului român* (1895), p. 39-46; [C. S. Nicol. *Bordeiu în Oltenia* (Buletinul Societ.rom.geografie, XLI 1922, p. 119-132), extras, p bordeilor ta cîmpie cauzată de lipsa pădurii . . . Lipsa de ploaie și vînturile au dat

mint, într-o cavitate de circa 1 m adâncime, acoperită cu lemn (și gлии), este un element important, vechi, esențial pentru etimologie. În acest sens se poate admite legătura cu i.-e. **bherd-* „a tăia” **bher-*, WP, II, p. 174; IETW, 138): v. ind. *bardhaka-h* „abschneidend, scherend”, m. „dulgher”, lat. *forfex* (?WH, I, p. 526) etc; sau i.-e. **bhredho-*, **bhrdho-* ahd. *bret-*, v. sax., ags. *bred* „scîndură, blană”, v. sax. *bord*, mnd. *bort* „scîndură, masă, tablă” etc, irl. *bruiden* „hală, sală, palat” etc. Dacă aici aparține, sensul primar al lui *bordei* stă în legătură cu acțiunea elementară a „tăierii, săpării” pămîntului, ori(?) chiar cu tăierea lemnului, dulgheritul. Pentru forma primară a cuvîntului, Densusianu presupunea că o poate să nu fie originar în tema **bord-*, ci rezultat din *ã* sub influența labializatoare a lui *b-*: *bârdei; ipoteza nu e necesară, căci *bordei* nu este singurul caz de conservare a i.-e. o neaccentuat în cuvinte ereditare (*copac*, *morman*, *șopîrlă*), iar forma străromână a temei poate să fi fost tocmai **bord-*, nu **bard-*; bază etimologică posibil **bordeliuc-*, -*io-* (cf. ban. *borgil'* și srb, big.).

Mai puțin verosimilă ar fi soluția etimologică interpretînd *bordeiu* ca o „casă (mică, modestă) în pămînt, adăpost, loc acoperit; a locui — locuință, adăpost(ire); a închide” etc.; în atare caz s-ar putea adopta forma de bază a temei **vord-* (ca *vervece* > *berbece*, *veteranus* > *bătrîn* etc), care ar aparține la i.—e. **uer-* „a închide, acoperi, adăposti”, de unde sensuri ca „a ocroti închizînd; a salva; ușă; zid de piatră despărțitor, inconjurător, castel de refugiu” etc. (WP, I, p. 280—283,7): lat. *operio* „închid, acopăr”, *aperio*, osc *veru* „portam”, v.ind. *varman-* „zid, val defensiv”, av. *var* „castel, burg” etc.; trac *-bria* (*Polymbria*, *Selymbria* etc, LbTrD, p. 60; IETW, 1160-1162, 5).

(22) *brad* s.m. (pl. *brazi*) „copac rășinos, totdeauna verde (crește mai ales la munte)” („săpin; Fichte, Tannenbaum”); nume generic al tuturor copacilor coniferi; vreo 20 denumiri|(brad de munte, b. de vară, înalt etc.) și

Der.: *bread* (horă în ajunul nunții), *brădișor*, *brădișoară* („găinușă de munte; tetrao bonasia”), *brăduț* (motiv ornamental), *brăduleț*, *brădulete*, *brădicel*, *brădoi*, *brădoiu*, *brădoian*, *brădocean*, *brăduiu*, *brădișcan* (-ușean); *brădan*, *brădău*; *brăăet*, *brădiș*, *brădăniș*, *brădiște* (*brad-*, *braz-* Bihor); *brăăar*, *brădaș*, *brădăncă* (femea la hora brădu-lui); *brădoaică*, *brădie* (vase de brad); *brădăciță* (mic conifer, RevC, VIII, p. 114, Suceava), *brădoichiță*; *brădulă* (ciomag de brad); *îmbrădui* (cu broderii, Oaș, AnAF, I, p. 233); topon. *Bradul*, *Brazii*, *Brăăet*, *Brădești*, *Brădeanu*, *Brădeanca*, *Brădățel*, *Brădieeni*, *Brădicești*, *Brădișoru* etc. (Numel, p. 41; TopRorn, p. 61); antropon. *Brad(ul)*, *Brodea*, *Bradulici*, *Brădescu*, *Brăduț*, *Brădeanu*, *Brădulă*, *Brăduceanu*, *Brădușă*, *Brădăteanu* etc (OnR, p. 213).

Dial.: arom. *brad*, *brădic*, topon. *Brădetu*, *Bradzi* (DD, III, p. 56—57); megl. *brăd*, *brădet*.

impr. din rom.: ung. *brad* (WtbCs, p. 17), *brătf.* „tzv. yofa” (NyIrK, VI 1962, p. 193; StLex, StCom, 13, p. 254; MNyRomKolcs, p. 76), *bradoj*, *brădulec* „brăduleț” (ibid., p. 77); sās. *brerel* (Entst. aus *bredel*) „Kniittel, Knotenstock” din *brad-*, *brad-*, *bredel* (RomEISz, p. 12).

Alb.: *bredh* (*breth*), artic *bredhi* „brad” (ColTr, 1873, p. 244-245; IF, XXX, p. 208-209; Dingua Posnaniensis, VIII 1960, p. 87).

LexB, p. 65 „brad a lat. *abete*, iaterposita r euphoniae gratia”. • Miklosich, S1E1R, p. 8 *brad* — alb. *breth*. 9 Pontbr., p. 84 lat. *bratus*. Admis: LaurM, Gloss, p. 90. • Cihac, DEtDR, II, p. 714 albanez. • Gaster, RIAE, I, p. 23 oriental; ebr. *beroth*, caldean *breth* > gr. *brathy*, lat. *bratus*, alb., rom. *brad*. • Meyer, EWAlb, p. 45 „-wahrsch. Lehnwort aus alb. *breth-*”. • impr din alb.: Densusianu, HLR, U p- 37;

locuitorii ei în lipsă de lemu și-au făcut bordeie, pe care din cauza vinturilor le-au orientat mai totdeauna către nord și sud”. Dos. VSv, 25, 2 „lăcuî într-un bordiau fără ușă, fără fereastră”; 99,2 bordeiașe, 11 bordeu; Nicolae Costin, Letop. II 60, 23; AnonC, *borgil* subteranea casa etc.

Tiktin, DictRG, p. 219; DLR, 1/1, p. 636; Jokl, IE, XXX, p. 208-209; Candrea, DEnc, p. 168; Șăineanu, DUn, p. 76. 9 Diculescu, OrLR *bratus*. 9 Capidan, DR, II, p. 521 *brad* și *breth* forme autohtone comu. DEtMR, I, p. 189, 1779, ArR, IX, p. 321 trac *b(a)radus*; impr. din • Weigand, BalkA, III, p. 211 trac *bradz*. • Philippide, OrR, II, p. 7 rom și alb. ambele autohtone”. • Graur, R, LIII 1927, p. 383, BL, I (cu z = alb. *dh*) ca pl., din care s-a refăcut sing. *brad*. Admis: Rose, p. 111. • Scriban, D, p. 192 lat. *bratus*, ebr. *beros*. • Giuglea, DRS, *brady*.

Identitatea cuvintelor român și albanez este evidentă, ca obirș indo-europeană (cum au relevat unii). Pentru cuvîntul albanez, s-a mologia i.-e. **bhares-* (?), *bhores-* „a se ridica în picioare; virf, ghimpe dungă” (WP, II, p. 131-133; IETW, 109; WH, I, p. 461-462), *burst* „ghimpe; coama casei”, v. irl. *barr* „virf ascuțit, lance, frunze”, *ban* „pisc” ș.a., v. nord. *barr* „ac, arbore cu țepi”, lat. *fastigium* „asculme etc”. Din această bază, cu *-dh*: **bher-z-dh-* în m. irl. *brot* „țepi”, *brosetc* Rad. **bher-* „a fi proeminent, ascuțit; a forma o dungă nominal „dungă, colț, virf” este potrivit spre a desemna un copac cu „frunze solitare, persistente, lineare, plane, la virf obtuze sau creștuse pe două rînduri laterale, ca dinții unui pieptene” (Panțu, Plant, p. 10) caracteristica principală a acestui copac de munte. De la **bher-* o t. *bhoru-*, *uo-*: v. isl. *borr* „copac”, ags. *beoro*, genet. *bear(o)wes* „pădure”, rus „molift, pădure de molift”, big *bor* „brad”, srb. etc. Pentru *brad* și alb. *bredhi* admitem o bază mai scurtă și simplă *-dh-*; sau **bhreg-* „steif emporstehen” (WP, II, p. 201).

Străvechi în limbă, cu multe derivate și sensuri variate, important *brad* este un element a cărui conservare prezintă și semnificație cultural-implicat copaci ai codrului sint numiți în română cu termeni moșteniți: *brad* la altitudini de la 1200 m în sus, în zone unde peste tot fondul etno-lingvistic se conservă mai bine; *fașgul*, apelativ latin, crește la înălțimi mai mici, iar tonul lui *gorun* de la dealuri și cimpii alături de *bung-* (*bunget*) a fost de *stejarul* slavon.

(23) *brîndușă* (var. *-șe*) s.f. (pl. *brînduși*) numire pentru citeva rădăcina bulboasă și florile în formă de pilnie” („colchique; Zeilios varietăți principale: 7) „brîndușă de primăvară (sau albastră, de ran, șofranel, *crocus heuffelianus*)”. 2) „brîndușă de toamnă (sau brîndușă de iarnă, bălură, ceapa-ciorii, ceapa țarcii, cocoșei, clocoței; *colchium autumnale*”). 3) „brîndușă galbenă (șofran galben; *crocus aureus*)”. 4) „brîndușă mică, șofran vârgat; *crocus reticulatus*)”. în zona Someșului *brîndușă mioară*” (Viciu). RevC. V 1931, p. 147—154: 11 varietăți de *brîndușă* *brendusche* viola).

Der.: *brîndușă* (s.m.), *brîndușel*, *brîndușea*, *brîndușită*, *blîndușea* antropon. *Brînduș(i)*, *Brîndușcă* (a. 1784), *Brîndușan*, *Brîndușă* (OnR), *Brîndușoiu*, *Brîndușescu* etc.; topon. *Brîndușari* (Vilcea), Poiana *Brîndușita* (doara, ActaMN, I, p. 121) ș.a.

Dial.: arom. *brînduș* (identic cu drom. *brîndușă 1*), antropon. (Arom, p. 210); istr. *brîndușe* (DIstr, p. 94).

impr. din rom.: srb *brnduša*, *-uska*, *bend-*, *band-* (Rjecnik, I, p. 6) *brndjuSka*, big. *brenduSki*; ucr. *brenduSa*, *brind-*, *brynd-*, *brand-* (RomS, p. 134), rus *brădușki* (BalkA, II, p. 127, III, p. 283); ung. reg. *brndu* (1974, p. 100), *brindusha*, *bindrusha* (InfLR, p. 27), sās. *brandusch(en)* (RomS, p. 134). LexB, p. 66. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 25-26 lat. *blandusa*, *blandusa*, I, p. 252 *branducia* < *blanducia* < *blandu*. 0 Philippide, ILR, p. 64

Densusianu, HLR, I, p. 363 „peut être d'origine serbe”, dar „le serbe ne nous offre malheureusement[!]. aucun exemple de derive avec -uș- analogue aux drom. *lunecus, albus*”. 9 Giuglea, DR, III, p. 567—573 fiind caracteristic *bulbul, umflătura* rădăcinei, la această plantă care e rest „din graiurile illyro-traco-dace, baza lui confirmată în chip absolut convingător [!] în lat. *grandis*, let. *gruds* 'drall', v.sl. *grandu*. 'Brust', v.irl. *bruinne* etc., i.-e. *gurendfi- 'a se umfla; umflătură; bulb' etc.", care s-ar afla și în *brînză*; LL, I, p. 219, DRS, p. 10. © Scheludko, BalkA, II, p. 127 „verniutl. sl.". 0 V. Bertoldi, *Un ribelle nel regno dei fiori, i nomi romanzi del colchicum autumnale* (Biblioteca dell'ArR, II 4, Geneva, 1923), p. 61 „il romeno *brîndușă* si ricollega con il serbo *brîndușă*, russo, ucr., vocaboli tutti che risalgono al nome della vacca nelle rispettive lingue. Anche nei dominio linguistico slavo abbiamo lo stesso vacillare incerto deU'immagine tra la 'vacca' e il 'bue': Slavonia *vocak*, Carniolia *volcica, volek* 'colchio' da *vollj* 'bue' etc. "[!]. © Pușcariu, Stlstr, II, p. 280 „element autohton (Giuglea)", LR, I, p. 176. © Pascu, RevC, V, p. 153—154 „originea rămîne obscură. Dacă ne gândim că *colchicum autumn.*, *omithogalum umbellatum* și alte liliacee se numesc după bulbul lor *ciapa ciorii*, am putea presupune că *brîndușă* însemna „ciapă, bulb”, dar atita tot. Foarte probabil *brîndușă* este element trac". # Tiktin, DictRG, p. 224, DLR, 1/1, p. 640, Candrea, DFnc, p. 172, Șăineanu, DTJn, p. 76 „orig.necun.". © Scriban, D, p. 196 (sl.).

Numai încercarea lui Giuglea pare justificată, fără însă a fi reușit să descopere soluția etimologică admisibilă din sursa reală de unde româna a moștenit cuvîntul. 'Adevărat, „bulbul” este particularitatea remarcabilă a plantei noastre; dar i.-e. *gurendh- nu e de admis pe terenul autohton (trac) al limbii române, unde ar fi dat *grend- într-un idiom satem, nu *brend- din *brîndușă*, plantă foarte populară în toate zonele românești, cunoscută și prin faptul că este otrăvitoare (vitele nu o pasc) și are întrebuintări medicinale. *Brîndușă* de primăvară are „frunzele în număr de 3—4 desvoltate odată cu florile și sînt lungi, linear-lanceolate, la virf obtuse”; la cea de toamnă „frunzele apar primăvara în urma florilor și însoțesc fructul, ele sînt linear-lanceolate și ascuțite”; cea galbenă are deasemenea „frunze liniare canaliculate, se desvoltă odată cu florile” (Plant, p. 25—26). Ea crește în două faze, cu două aspecte deosebite: de primăvară și de toamnă, cu înfățișarea specifică a frunzelor mari, stufoase, buchet, frunziș exuberant în iarba din păjiște. E posibil ca acest aspect de simplă „vegetație, foaie mare, mănunchi de frunze” să aibă semnificație pentru etimologia cuvîntului, a căruia analiză formală duce la o legătură etimologică verosimilă: o temă *brînd-* din **brand-* (**brend-*), bază i.-e. de forma **b(h)er-end-*, **bh(e)re-nd-*, paralelă a lui **bhrom-di-* care a dat pe lat. *frond-* în *frons, frondia* „foaie, frunză; frunziș, frunzet”, cu alternanță *ejo*: ahd. *brom, brum*, v. isl. *brum* „mugure de frunză”, dan. *brom* „mătisor de arbor, virf de mlădiță” etc. (WH, I, p. 550; LEtW, 167). Elementul alternant **bhro-m-* al rad. i.-e. **bher-*, **bhre-m-* are în latină al doilea sufix *-d-*, ca și în românescul prelatin **bhre-n-d-*, dintr-un mai vechi **bhre-m-d-*. Radicalul primar este **bher-* „a fi prominent, a forma o dungă (muche) ascuțită (pronunțată)” (*brad, brîu*, cu alte formante și sensuri total diferite), cu sens inițial „muguri, frunziș (etc.)”; dar este posibilă și o veche metamorfoză semantică ce nu rezultă deocamdată clar. Sufixul *-ușă* e vechi românesc (de origine slavă? cf. *căpușă, cătușă, mătușă, pănușă* etc, Pascu, Suf, p. 359—364; Giuglea, DR, III, p. 569; Pușcariu, DR, VI, p. 326); arhetipul *brandusia nu poate veni decît din substrat (Giuglea, Pușcariu, Pascu), chiar dacă etimologia reală ar fi alta decît cea schițată mai sus.

(24) *briază* s.f. „product din părțile solide ale laptelui încheat stors (= cașul), dospit, frămîntat și sărat, păstrat în burdușe sau putini” („fromage; Brinsenkäse”); diferite variante, sorturi.

Der.: *brînzar, brînzărie, brînzeturi, brînzoaică* (plăcintă cu brînză *brînzăsoară, brînzăldu* (plasă de nuiele pe care se pune cașul, comarnic), *brînză, brînză, -it* („gătît cu b.”); în locuțiuni: *zgirie-brînză, b. bună în burdușă* brînză în sticlă, a nu face mare (sau nici o) brînză ș.a. (Pușcariu, LR, brînză de iepure, a (li) se impuți brînză („a se certa cu cineva”), a prinde în mină („a prinde asupra faptului”) etc; antropon. *Brînd(z)ă, Brînză, Brînză, Brînză (iu), Brînzeu, Brînzoi, Brînză, Brînzea, Brînză, Brînză* etc. (RomIX—XIV, p. 334—335, 391, 621), *Brînzovenescu*; topon. *Brînză* (TopRom. p. 224), *Șesul cu brînză* ș.a.

Dial.: arom. *brîndză* rar (DR, IV, p. 336—337; Arom, p. 159, cunoscut în dial. vorbit, e atestat acum pentru graiul din Aspropotam Halichi, *Dunărea* [Silistra], nr 5—8, p. 125); megl. *bronza* (alături GrS, I, p. 26; Megl, III, p. 45).

impr. din rom.: n.gr. *prentza* (Epir, RevLg, XII 1967, p. 539; Cefa și der. irpavr'axi „burduf de brînză”; RumWNGr, p. 38; REBS, p. 27); *bryndza* (RomSI, XII 1965, p. 77—78), ucr. *bryndza, bryndzayit, bryndzani* (RomSI, XIV 1967, p. 134), ceh. *brindza, brynza*, slovac *brinzovec, bryndzic, bryndziarka* etc, big., srb *brenja, brnza, brindza, brindzeta* (DR, VII, p. XXI, p. 372), *brizala* Kotor-Cattaro (SOF, XXI, p. 380); ung. *brînză, brboronca* etc. (RomIX—XIV, p. 335—336; InfLR, p. 27—28; Szljisz, I, p. XIV, p. 380; MNYTEtSz, I, p. 370 „brînză vândorszo”), *brînzaturo* (2, p. 21), sâs. *brînze, prânts, „Käse, Schafkäse*” (RomEISz, p. 13), *brenbloch* „Schafkäseverkäufer” (SächsWtb, I, p. 743).

LexB, p. 66 „a lat. *prandium*, id enhn est pauperum prandium cu 9 Schafarik, SIA, I, p. 469 orig. veche getică. 9 Miklosich, SIEIR, p. 21 (sl. p. 85 lat. *berendia*. 9 LaurM, I, p. 254 *brendia* < lat.pop. *brundus, brundid* solidata sau incheagatu”. 9 Plasdeu, ColTr, 1876, p. 24, CuvB, I, p. 190 o formă *brînd*; am ajunge astfel a înrudi acest cuvînt cu gpev[HE] 'lăptucă și *brenthon* 'grăsime' (untură), vorbe negrece, probabilmente de origine la tipul *brandh- (bhrandh)*. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 28 (sl.; obscur). 9 L. Volkerkunde Osteurop. I (1880), p. 247 probabil germ. *Biestmilch* „corast käse „caș de corastă”. 9 Kaluzuiacki, WandR, p. 19 „ein etym. Zusammenrinzä mit *brînză* besteht nicht”. 9 Schuchardt, ZrPh, XX, p. 24 din Bri Elveția, un fel de brînză făcută la Brienz, de unde it. *sprinze*, germ. *Brinsenkäse*. Admis: Meyer-L, REW 1296 (omis in ed. II); DLR, 1/1, neanu, DUN, p. 77 [Cu asemenea procedee, *Brienz* > *brînză*, s-ar fi putu din orașul *Zara, urda* de la *Oradea* etc.]. @ Tiktin, DictRG, p. 224 „das Wort scheint bei den rum. Hirten zu Hause zu sein”. 9 Diculescu, C. *brînză* = caș de burduf; la început „burduf, stomac de animal” > lat. *brînză* = caș de animal”, în loc de **pancia (pant[icea]* etc, 562 *blancia* > alb. *dia* > alb. *blendze, brandia* > *brînză* etc.; DR, IV, p. 452 *balandia din „sac de piele, pungă”, pronunțat fiaXdevSiov; intermediar *bărînză. 9 W XVI, p. 220 „vom *brânca* 'Pfote, Hand' (> *brîncă*) ist sehr gut ein (scil.formatica) 'mit der Hand geformte' oder 'ähnliche' Käse möglich *brîntă* > *brînză*, mit Erweichung nach *d*, so dass lautlich keine Schwie Respins: Meyer-L, REW 1272 („das Wort ist vorromisch”). 9 Baric, A 87 *brînză* din străalb. **brondia, *brundze(?)*, i.-e. *bhrontia (< **bhere-*) c fermentum. 9 Densusianu, GrS, I, p. 67—71 din dial. iraniene ale P belucistan *prîncag* „a apăsa, a lăsa să se scurgă, a stoarce”, pers. *bireto*, ciur”; *renc sau *renz cu prefix *-be-*, *-bi* dă **be-* sau *birentza care a în vreun grai iranic din cele vorbite altădată în răsăritul Europei”, c în română. © Scriban, Arh, XXX 1923, p. 189, D, p. 196 „brînză o lat. *zaberna* > *zăgîrnă* și *zbîrnă, prin metat. *brînză*”. 9 Pascu, REBS, p. 8 trac *berenza, care e din *ber* „oaie” (alb. *berr*, milan. *bera*, canav. *berbir, bîr*) + suf. *-enzus*. 9 Giuglea, DR, III, p. 573—582 indigen; „forma nîmic la derivarea din adj. ori subst. (ca *frunză, varză* etc.) **brendia, *giirendh-*, cu *brîndușe, traco-dace*” (LL, I, p. 219 *brend-*, DRS, p. Probi., p. 45 trac **brang-*, **breng-* „a sfărîma”, corespl. lui *frângere (brechen)*. 9 Skok, ZrPh, L, p. 529 „der Stamm kann identisch sein Zeitwort *mbrcnj* 'giirte' (cf. brînză de burduf), cuvînt illyro-trac. 9 Pu II, p. 280 străvechiu la noi; LR, I, p. 176 „n-ar fi exclus ca unele cuv

ca *brînză* și *zăr*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone". Q Sarovolski, ZbKiev, p. 60 *brînză* de orig. ung. (*boronza*). ©AnEtn, 1958, p. 149 i.-e. **bhrend(h)-*, „a se umflă; a coace”(?). \$ ReclgDial, p. 450—452.

între cuvintele „obscure”, *brînză* stă în frunte cu numărul impozant de tentative etimologice de care a avut parte: poate în lingvistica universală se vor găsi puține vocabule explicate în feluri atât de variate, multe ingenioase, unele excentrice și absurde în artificialitatea lor savantă. Originea reală a cuvintului mult discutat și frământat nu rezultă din vechile soluții ce nu explică fie forma, fie semantismul lui *brînză* ori ambele aspecte împreună; nici una din formule n-a obținut prea mult credit, unele abandonate curînd chiar de autorii lor în căutarea altora. Toți erudiții par de acord asupra unui lucru: *brînză* nu este împrumut de la vecini (chiar Weigand, dificil în această privință, preciza „das Wort ist rum. Ursprungs”), ci element moștenit, străvechi în limbă, aparținînd stratului arhaic; de la români l-au împrumutat toate popoarele vecine. Celebră în sud-estul european, cunoscută în documente încă din evul mediu, *brînză* e un produs specific românesc din laptele de oaie (vacă ori capră), care formează unul din produsele alimentare principale pentru țăran, fiind deosebit de hrănitoare. Elementul esențial în semantismul acestui apelativ „obscur” este *fermentarea* (dospirea) cașului pentru a se obține acea pastă alimentară valoroasă care este *brînză*; față de acest aspect, alte detalii ori materiale („burduf”, „consolidat”, „Brienz”, „brîncă” etc.) nu au valoare, sînt inutile. Ca produs al fermentării (dospirii) cașului, apelativul conține noțiunea de „fermentare”, iar formal vine dintr-o temă i.-e. *brenz-* (**brenq-l*) ori **brend-*, rad. primar **bher-* ce nu pare a fi cel care a dat pe lat. *ferveo*, trac *bryton* „un fel de bere”; mai curînd admitem că „pentru *brînză* ar trebui să renunțăm la orice derivare ce nu ar oferi tema *brand-*”, adică „als Etym. miisste man zunächsts *brandia* ansetzen, das nicht existiert” (Weigand), ceea ce e just, căci nici una din bazele etimologice ale cuvintelor noastre autohtone „nu există” în aceeași măsură ca lat. *brânca*, *prandium* sau orașul elvețian *Brienz* (care ar fi trebuit să explice originea lui *brînză*). Acesta poate fi comparat cu v. irl.-celt. *brenn* (**bhrend(h)nāmi*) „a țîșni, clocoti”, lit. *brestu*, *brestî* „Fruchtkern gewinnen; a coace”, *brendes* „copt”, *brendulys* „Kern”, *brindau*, *bristi* „a izvorî, a țîșni”, *brandă* „maturitate, coacere; Kornansetzen”, let. *briezu*, *briest* „izvorî, a (se) umfla, a coace” etc. Deși nu prezintă suficientă omogenitate semantică, grupa e suficient justificată printr-o temă **bhrend(h)-* a unui rad. **bher-* cu sensul generic „a crește, a se umfla, a se ridica” (WP, II, p. 205; IETW, 167). Mai puțin verosimilă este (cum s-a spus) apartenența la i.-e. **bher-* (WP, II, p. 157—159), care a dat cuvinte ca *ferveo* și altele cu sensul „fierbere, clocot”, dar

⁷ *Brence*, *brânca* caseus Murilaccus, caseus Blachescus, a. 1357, la Ragusa (Dubrovnik), Rom IX-XIV, p. 336 etc.

* „Brînzeturile fiind în general bogate în albumină, grăsime și săruri minerale, au o valoare nutritivă care întrece carnea și alte produse bogate în albumină” (*Marea enciclopedie agricolă*, dir. C. Filipescu, I, p. 496).

* „Cașii storși, dar nesărați, se pun pe un pat de scinduri, unul peste altul, în mai multe grămezi. Acolo se lasă mai multe zile, după cum e de caldă ori rece atmosfera. Astfel, cașul din cauza zerului care totuși a mai rămas în el și cum e firesc pentru orice materie organică, fermentază, 'dospește'. După ce a dospit deajuns (ceea ce numai baciul dibaciu poate cunoaște bine), cașul devine mai moale, mai elastic, pe cînd cașul verde e ceva mai aspru și mai puțin maleabil. Cașul dospit are și un gust acrișor, ca și aluatul dospit pentru piine. Brînză se poate face numai din caș dospit... După ce e destul de dospit, cașul se curăță de coaje și este frământat cu sare... A pune și termenul *brînză* în legătură cu ideea de fermentare, dospire, înseamnă a-l explica pe baza unei realități cunoscute; prin urmare la un prototip cu sensii de 'dospit, fermentat' ne duce felul de a se face brînză românească” (Giuglea, DR, III, p. 574—576).

și termeni pentru „aluat”, ca alb. *bruni* „Sauerteig” și o bază **bh(e)* cuvinte avînd asemănări (prin vreo înrudire?) cu rom. *brînză*, ca no. „eine Art aus sauiem Molken unter starkem Kochen bereiteter Käs”, *brimsenkäse*, nhd. și bav. *brimsen*, *brinzen* „was sich beim Mus angebot”, *der Pfanne festsetzt*” etc. Nimic sigur (ori i.-e. **ueredh-7* WP, I, p. 149) afară de originea autohtonă, preromană, deci traco-dacică a numirii românești.

(25) brîu s.n. (pl. *brîie*, *brîne*) 1) „cingătoare lată, din țesătură purtată de țărani și țărance” („ceinture; Gurtel”). 2) p.anal. „du chinar, ornament de vopsea ori tencuială dealungul peretelui sau în jurul stîlp” („ornament en maçonnerie entourant un edifice; Bandstreifen Fries”). 3) „dungă, birnă orizontală în mijlocul peretelui” („poutre horizontale dans une muraille; Sims, Bordure”). 4) „curcubeu” („arc en ciel; gen, Iris”). 5) p. ext. „mijlocul trupului (locul unde se încinge cu brîule, ceinture; Dendengegend”). 6) „dans țărănesc (hora de brîu)” („danses; Gurteltanz”).

Der.: *brîna*, *brînaș* (*brînaș*, *brînaci*), *brînuț*; *brîuleț*, *brîușor*, *brîușor*, *brînel*, *brînef*, *brîneț* (pl. *brînele*), *Mmeață*, *brîneciu*, *brîneț*, *brîier* („tipar de brîu”; *brînar*; a *îmbrîna* („a încinge”), -at (partie, adj.); *desbrîna* („a desprinde bîna”; articula); *trîie-brîu* „provocator, certăreț”.

Dial.: arom. *brân*, *brîn*, *ăizbrîinare*, -at, *dizbrînedzu*, *ăizbâm*; *brqñ*; istr. *brav*, *brăvu*, *brău*, *bărvu* (CercDg, IX, p. 200).

impr. din rom.: ung. *brîu* „dans” (sensul 6; InflR, p. 28), *barne* (p. 10), *bernyec*, *bernec*, *bernyesz* „briu de lină” (NyIRK, III 1959, p. 104; 1963, p. 380).

Alb.: *bre s*, artic. *brezi* „brîu, generație”.

LexB, p. 66 „brîu a gr. $\beta\rho\alpha\chi\epsilon\iota\omicron\nu$ praemium certaminis, vel a lat. Pontbr., p. 85 lat. *franum*. © Miklosich, SIEIR, p. 9 „brîu-brîn- alb. *brez*” I, p. 252 „din aceeași fontana cu it. *brano* = bnecata si in spec. buceata sa pannura”. © Cihac, DEtDR, II, p. 27 v.sl. *brunja* „lorica”. A.dmis: Tikti, p. 225 („viell.”), Scriban, D, p. 196. @ Meyer, EWAlb, p. 46 *brîu*, *brîn* la alb. *bres*, -zi; posibil la baza *breuno*, cu got *brunjo* „Brustharnisch” („Panzer”), v. irl. *bruinne* „Brust”. © DLR, 1/1, p. 645 etim.necun. (inru obscur *bres*, cf. *mbren* „încing”). © Giuglea, DR, II, p. 901 lat. **burrinum* „de lină”. @ Skok, ArR, VIII 1924, p. 150 *brîu* = alb. *bres*, -zi (suf. d -d-io-): „brîu emprunte à l'alb. *bres* suppose l'existence d'une forme **bre* alb.”. © Weigand, BalkA, III, p. 211. trac **bran-* „Gurtel”. © Philippide, p. 170, 747 „din **bren-*, fără -z, care va fi existat ca element autohton la române s-a putut desvoltă *brîu*”. © Şiadbei, Probi, p. 23. @ Graur, BL, *brîr* (cu rotacism), *brîur*, considerat ca pl., după care s-a refăcut un s. Rosetti, ILR, II, p. 111—112 „brîu nu e impr. din alb.”. © Puşcariu, LR, „brîu forma mai veche față de der.alb. *bres*”. @ Giuglea, DRS, p. 23 cf. *bourre*, *bourleat* „cousinet, collier” etc. % Candrea, DEnc, p. 173, Şăine, p. 77 „orig.necun.”. ©AnEtn, 1965-1967 (1969), p. 12-13.

Cuvintele român și albanez sînt forme paralele de obîrșie indo-europ. (supra, p. 107), recunoscîndu-se (Meyer, Philippide) că pentru *brîu* e n. admisibil un **brenu-* (**branu-*), a căruî temă albaneză are un -z (-d). „dungă, fișie, margine proeminentă”, *brîujbren-* este o temă i.-e. cu a unui rad. **b(h)er-*, **bh(e)re-n-*. Cuvinte înrudite există în limbile germanice ca de ex. mhd. *brem* „garnitură (de margine), tivitură; tivire, împ. încadrare, margine”, nhd. *brame*, *brāme*, *verbrāmen* „a tivi (cu bla-

brimme, m. engl. *brim* „margine”; vocalism plin: isl. *barmr* „marginea (unei bonete, a unui vas, a unui lac), dungă, tivitură”, norv. *barm* „margine, dungă, bordură”, nd. *barm*, *berme* „Deichbarme, Wallrand” etc. Radicalul acestor cuvinte este **bher-* „a fi proeminent, a forma o dungă (muche) ascuțită (pronunțată)”, nominal „dungă, colț, vîrf” (WP, II, p. 162-164, 203; IEtW, 167). în rom. **brenu-* (resp. **branu-*) a evoluat ca lat. *frenum* > *frîu*, *granum* > *gru*, fără niciun intermediar albanez.

în cadrul i.-e., tema carpto-balcanică **b(h)re-n-* apare ca formație zonală ce lipsește în alte arii dialectale, unde noțiunea „briu, cingătoare” se exprimă prin derivate ale rad. **ios* „a (se) încinge”, v. ind. *yāsta-*, *yāh-*, gr. *ταυαυ*, *ταυα*, lit. *juosmuo*, *juosta*, sl. *pojasit* etc. (RLexIGA, I, p. 605—606), sau **kert-*, **kenk-*, nu prin noțiunea „dungă, proeminență”. în portul țaranului român și al muncitorului, *brîul* este o piesă esențială, cu caracter practic și decorativ, nelipsită atît la vestmintele de sărbătoare, cît și mai ales în zilele de lucru, avînd „de scop principal menținerea cămășii împrejurul corpului, sprijinul mușchilor lombari (din șale) și apărarea în contra multor turburări în pîntece și șale” (N. Manolescu, *Igiena țaranului* (1895), p. 191—192; AnBtn, 1965-1967, p. 12-13).

(26) *brustur(e)* s.m. (pl. *brusturi*) 1) „plantă ierboasă cu frunze late, flori purpurii sau violete ce se usucă și dau naștere unor scaieți” („arctium lappa; bardane, glouteron; Klette”); vreo 20 variante, ca: *brustur* dulce (captalan), *brustur* amar, br. caprei, br. oii, br. negru. 2) p. anal. „frunzele mari de varză” („feuilles de chou; grosse Krautblätter”).

Der.: *brusturaș*, *brusturel*, *brusturos* („lappaceus”, DictB), *brusturească*, *brustureancă*, *brusturărie*, *brusturat* („înfoiat”, MatDial, I p. 58); cu alt sufix: *brustan* (*brostan*), *bruscălan*, *brustulan* (olt.); topon. *Brusturi*, *Brusturet*, *Brusturiș*, *Brusturosul*, *Brusturoasa*, *Brusturești*, *Bnisturata*, *Brusturescu* etc. (NumeL, p. 42; TopRom, p. 62); antropon. *Brustur* (ex. *Făclia*, Cluj, nr. 10563, 13 XI 1980), p.4, *Brustureanu* etc.

Dial.: arom. *brostu*, *broștu*, *brustir*, *bruştură*, *bruştirusescu*, *broștur*, *brustur* (inform. I. Caranica, dr. N. Galani), *brustură*, *-ri*, fem. *brusture* (DMacRD).

impr. din rom.: ung. *brusztuj*, *burusztuj*, *burusztój* „arctium lappa” (InflR, p. 28), *brustur* (WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381; NyIrK, VII 1963, p. 279), *brusztujlapi* (Arpatac); ucr. *brostur*, *brustura*, *-nik* „brusture” (RevC, XII 1938, p. 98; ZbKiev, p. 61); sat huțul *Brustury* (RomSl, XIV 1967, p. 134).

Alb.: *brushtulle* „bardane” (RevDg, XII 1967, p. 23; SCD, XXIV 1972, p. 302-303).

LexB, p. 68. % LaurM, Gloss, p. 95 „brusturu diu *brustu*, demin. forte apropiat prin forme de it. *brustolare* = *perustolare* = ardere”. Reținut de Meyer-L, REW 9097 „ustulare ‘sengen; verbrennen’, rum. *ustura*; auch *brustur* V. Dar nearătiudu-se de unde vine *br-* inițial, legătura e nu numai „foarte îndoielnică” (Graur, BL, V, p. 116), ci o patentă etimologică populară. @ Cihac, DPitDR, II, p. 485 ung. *bojtorjdn* „arctium lappa”, *bojt* „houppe”. @ Br(anda) la Papadopopol-Calimah, *Pedaniu Dioscoriae* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 56, n. 9 „cu multă bunăvoință pote co s-aru face se derive denumirea românească de *brusture* d'in vorba dacica *riborasta*”. @ Scriban, Arh. XXXIX 1932, p. 93, D, p. 199 din got sau gepid. *burstilo*, demin. al lui *burst* țep, ghimpe: v. germ. *burst*, ags. *byrts* etc.; **burstilo* > *brusture*; v. *bursture*, *fiuture*, *strugure*, *viezure*, tot germanice[!]. Admis: Gamillscheg, EomG, II, p. 250, căci „eine Anknüpfung des rum. *brusture* an ein Wort der anderen Balkansprachen scheint nicht möglich zu sein. Die auf Scriban zuriickgehende Deutung scheint zveifello richtig” (!). Respins: Skok, RIEB, III/6 1938, p. 588, Rosetti, ILR, II, p. 81; admis și de Giuglea, DRS, p. 112 (încă din a. 1926). @ Tiktin, DictRG, p. 229, DLR, 1/1, p. 660, Candrea, DEnc, p. 175, Șăineanu, DUn, p. 80 „orig. necun.”.

Singura tentativă de luat în seamă ar fi părut cea germanică (gotogepidică) a lui Scriban, acceptată foarte bucuroso de Gamillscheg („zeifellos richtig”), dar nepotrivită fonetic și semantic, fiind cazul unei fortuite asemănări a cuvintelor

germanice cu un element român comun, dar comun și cu albaneza. Dacă nu de luat în considerare legătura cu lat. *bruscum* „tuber aceris arboris” (NatHist. XVI 68; var. *brustum*, ThDD, s.v.), care să fi dat un latin **brustulus(?)*, rămîne valabilă obirșia autohtonă, preromană; arhetipul autohton-român era evident de forma **brustul-* (ca *mugure*, *sîmbure*, *viezure*), dar o etimologică nu se poate oferi decît cu totul ipotetic, considerînd că o caracteristic aspect al plantei sînt frunzele mari și late, a căror exuberanță vitalitate sînt remarcabile și „brusturul este din neamul scailor și a ciulei nelipsit în lungul drumului și pe maidanuri; n-are spini, ci niște cirlișe și zulițele ce învăluie florile strînse ghem, purpurii cînd sînt desfășurate; bruștii (lipan) stă nesupărat de vite, avînd gust rău din cauza unui suc ce se scurge el și din cauză că frunzele sînt pisloase ca cele de luminărică. Prin suc se scurge mai mult la rădăcină, se întrebuițează în medicină; ceaiul aduce sudoare, purgativ, diuretic. Frunzele sînt late; secerătorii le pun drept pălării în acest sens, o temă **brus-t-* ar putea să aparțină la i.-e. **bhreu-s-* „a se umfla, a încolți, a crește” (WP, II, p. 197-198, 1; IEtW, p. 170), nhd. „a (se) umfla”, v. sax. *brustian* „a îmboboci”, ucr. *brost* „boboc, mugur”. Degătura cu planta medicinală dacică *riborasta* este dificil de justificat puțin probabilă (DbTrD, p. 74); dar originea autohtonă și indo-europeană vîntului românesc și a celui albanez este asigurată de prezența lui în cele două idiomiuri.

BEI

(27) *bucură* vb tr. 1) „a face sau aduce bucurie, a înveseli” (“rejouir, heureux, recompenser; erfreuen”). 2) f., „a face curaj, a liniști” (N. Manolescu, „encourager, calmer; ermutigen, besänftigen, lindern”); refl. „a se umfla, a avea parte de ceva, a posedă” („se rejouir, jouer, courir sich (er)freuen”).

Der.: *bucurie*, *bucuros* (*răsbucuros*), *bucurat* (adj. și adv.), *-tor*, *bucuroș* („hilaritus, hilar(it)e(r)” DictB), *îmbucura*, *-ăior*, *preabucuroș*, antropon. *Bucur*, *Bucurică*, *Bucurescu*, *Bucuraș*, *Bucurecea*, *Bucurel*, *Bucureni*, *Bucuroiu*, *Bucuroș*, *Buculei* etc. (OnR, p. 219); topon. *Bucura*, *Bucureasa*, *Bucuroaia*, *București* (TopRom, p. 164), *Bucureșeanu* etc.

Dial.: arom. *bucur*, *-are*, *bucurie* (*bucurii*), *bucuros*, *mbucur*, (DEtMR, II, p. 218, 13); megl. *bucur*, *bucurilă* *bucuros*, *zabucur*.

impr. din rom.: sâs. *bukurân* „sich freuen; der Mensch bukurat sich” (p. 13), ung. *buhurâl* „face curte” (InflR, p. 29), „se bucură” (NyIrK, VII 1963, p. 279).

Alb.: *bucur* e adj. „frumos”, *bukuri* „frumusețe”, *bukuronj*, *bucur* „museța”.

LexB, p. 71 „*bucuru* a lat. *vigore*, vel it. *buon cuore*, i.e. animus bonus”. @ Pontbr. p. 89 trc *buhur*. @ Miklosich, SIEIR, p. 9 *bucur* — alb. *bukure*. I, p. 270 „Cipariu (p. 14) refere cuventulu la lat. *pulcher* formosus, gratiosus”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 715 impr. din alb. trc *boukhour* „chose doat it exhale une odeur agrable, parfum”. &• Meyer, p. 52 „wohl als Lehnwort rum. *bucura*”. @ Crețu, *MardLex*, p. 309 „lat. *bucura* aferesat, cu *v* > *b*, *l* > *r*”. @ Tiktin, DictRG, p. 233 „vgl. alb. *bunuri*”. @ NET, p. 212 lat. *buccula* „guriță” > rom. *bucură*, diu care e impr. cuvînt. Admis: Giuglea, DR, II, p. 386! & impr. direct din alb.: DLR, 1/2, p. 671; DUn, p. 81; Pascu, DEtMR, II, p. 218; Pușcariu, Stlstr, II, p. 281; p. 201. & Densusianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, 18S (Anuar. Semin. ist. limbii rom.) *bucură* ar fi însemnat inițial „frumos” (cf.

¹⁰ I. Simionescu, *Flora României*, București, 1939, p. 201.

Bucur); verosimil, fără a fi „zwingend” după Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 395. **O** Baric, AAS, II, p. 79—80 alb. *bukure* din i.-e. **bhuk-no-*, paralelă a lui **bhugno-*, *bheug-*. **O** Philippide, OrR, II, p. 701 „cuvintele rom. și alb. sunt de aceeași origine; nimic nu îndreptățește să credem că cel rom. ar fi împrumutat din albaneză”. **O** Rosetti, ILR, II, p. 112.

Identitatea *bucura* — alb. *bukure* este evidentă, deși sensurile diferă ca urmare a unei lungi evoluții separate în cele două idiomuri. Echivoc rămâne totuși semantismul inițial: „vesel” ori „frumos”(?) ; mai probabil este al doilea, — dar „etyma” ca: *vigore*, *bon cuore*, *pulcher*, *avuculare, *buccula*, *bouk-hour* și chiar i.-e. **bheugno-* nu au valoare pentru cuvântul româno-albanez, care aparține domeniului indo-european, cu toate că o etimologie evidentă nu se oferă bucuros. Verosimilă este următoarea soluție: interpretând pe *bucur* „frumos” (>„vesel”) ca ceva „arătos, strălucitor”, în baza **buk-* < **bheuk-* se poate afla radical i.-e. **bheu-*, *bhe-u-* din familia lui **bhā-* (*bhe-1) „a (stră)luci, lumină”, **bho-s-*, v. ind. *bhāsā* „lumină, splendoare, putere”; **bhau-*, de la care germ. *bhaukna în v. fris. *bākan* „semn distinctiv, semnul de foc”, v. sax. *bokan* „semn, semn distinctiv” etc. ; ori baza **bheu-* „stare, bunăstare, belșug” (?). Nimic sigur în afară de identitatea și originea comună a cuvintelor română și albanez.

(27a) *buiăstru* (var. *(îm)boiestru*, *buiastru*, în *buiestru*, *îmbuiestru*, *(în)-vuiestru*, *vuestraș* Vilcea) adj. și adv. 1) „mers, aliură, pas, umblet particular al calului care ridică amîndouă picioarele din dreapta sau din stînga deodată”, mold. și „umblet” (amble; Passgang, Zeltegang”). 2) p. ext. „cal care merge buiestraș” („cheval qui va l'amble, cheval ambleur; Passgänger”). 3) „iute, repede, ardent, nebunatic” („rapide, ardent, vif, fougueux; reissend, feuerig, gluhend, wild”).

Der.: *buiestraș* (*îmbuiestraș*, *buiestru*), *buiestrat* (Gorj), *a buiestra*, *buiestrie* („ferocitate”, Cihac), *buiestreste* (adv. „merge boiestreste”, haț.); vacă *boiastră* „taureliere, en rute; vache *vicieu-se* qui ne se laisse pas trāire”, TermP; Barcianu, Alexi, Pann ș.a., DictRG, p. 490; ZrPh, XXXVII, p. 110; DLR, 1/1, p. 600; CDDB, 170; DUn, p. 70; Meyer-L, REW* 1245 o consideră greșit ca derivată din *bou*; e forma fem. a lui *buiestru* sensul 3.

Dial.: neatestat (arom. = *am-pdturlea*, *rivane*, *arivani* = drom. *rāvan*, DR, III, p. 811-812, IV, p. 878).

împr. din rom.: sās. *buiestru* „Pass, Zeltegang, Gangart des Pferdes” (*dit fardgit am buiestru*, RomEISz, p. 13), *bujester*, *bujestem* „im Passgang gehen” (SächsWtb, I, p. 811).

LexB, p. 70 „*buiestru* gradus tohttilis, ab it. *destriero* sonipes”. • Miklosich, SIE1R, p. 16 „sl. *bui*, *buiaku* stultus — rom. *buiac* ferus, *buiacie*, -esc, *buiestru* ferus, *buiestrie* ferocitas, *buiestru* Zeltegang des Pferdes, vgl. *buiguesc*, *îmbuiecesc* luxurior”. • LaurM, Gloss, p. 102 „*buiestru* e în loc de *boiestru*, *bovestru*; cal ce are mersul boulii, ce merge iute ca bouli, nu în treapăd sau în sărite, cum e dat calului să meargă de ordinariu”. **O** Cihac, DEtDR, II, p. 32 (sl.) *buiac*, *buiestru*, *bued*, *nābustie*, *bujesti*. **O** Tiktin, DictRG, p. 234 „viell. lat. *bovestris*”, p. 490, Pușcariu, EWR, 230, Meyer-L, REW* 1245 *bovestris* „kuhartig”, Pușcariu, CL, XLVI 1912, p. 137—141: în *buiestru*, în *trap*; prin analogie greșită a fost despărțit în *buiestru*; cf. fr. *ambler*, *amble*, prov. *ambler* etc.; *ambulester > *îmbuiestru*; „dificultățile formale sînt numai aparente”, suf. -*ester* e același ca în *pedester*, cu toate că numai denominal a format derivate și din verbe: *ambulo* > *îmburestru > *îmbuiestru* (disimilat ca *perire* > *peire*) în loc de *amblesler, *ambulester, căci „se pare că au existat alături, în limba poporului roman, două forme, cea sincopată pentru noțiunea 'gehen' și nesincopată pentru 'Passgang' . . . Literarul *ambulare* 'a buiestra' era un termen militar sau al cercurilor sportive (supra puse) care făceau echitație” [!]; ZrPh, XXXVII 1913, p. 109, DLR, 1/1, p. 680, DR, II, p. 683-686, LR, I, p. 105, 187. Admis: Iordan, Arh., XXVIII 1921, p. 202 (dar

în Arh, XXX, p. 223-234 „greutățile sint ceva mai mari”), Skok, *Slavia*, IV, p. 337, Pascu, ArR., X 1926, p. 467. **O** Giuglea, DR, II, p. 372-373, 401 în cu lat. *boja* „eine jochartige Halsfessel für Sklaven und Verbrecher”, der. „dlogia lui *equester*, *pedester*, *boja* > *bojester > *buiestru*”, prin dresarea calului să *buiestru*, „cu picioarele împiedicate în *boja*”. **O** Spitzer, DR, IV, p. 662—664 lat. *bovestris*, „wenn man den Galopp oder den schnellen Gang als den norma Pferdes betrachtet, so wird man leicht dazu kommen, einen (meinnetwegen durch fesseln) verlangsamten Gang als *Ochsengang* bezeichnen können (etc.)”. **O** REW* 1245 *bovestris*; „*buiestru*; zu *umblā* (Pușc, Iord.) ist morphologisch (Giuglea) begrifflich nicht annehmbar.” **O** Candrea, GrS VII, p. 287—288 „(pedes) *extra* amîndouă (picioarele) în afară — explică perfect atît mersul calului ridică amîndouă picioarele laterale), cit și *îm-* inițial; *Hmbuiastrā* > *îmbuiestru*”. Scriban, D, p. 204. • Rosetti, ILR, I, p. 169—170 *bojester. **O** Șăineanu, p. 83 orig.necun. Graur, BL, V, p. 90 „l'etymologie de *buiestru* n'est pas en nue.” • DR, XI, p. 172-180, AnEtn, 1958, p. 143 **bheug-* „a fugi, fugă”.

S-au arătat dificultățile în derivările încercate (*destriero*, *btriac*, *bo ambulester*, *boja* etc), neverosimile din punct de vedere fonetic ori se (cf. DR, XI p. 174—175), cuvîntul *buiestru* fiind vechi, cum arată și xul lat. -*ester* (cf. AnonC: *embuiestru*, fără trad.). Pentru aliura (*îm*) nu s-au dat definiții destul de precise și descrieri exacte, recunoscîndu-se (în *îm*) că înseamnă un mers ceva mai rapid al calului care calcă simultan cele două picioare laterale (DDR etc.) și că e deosebit de mersul obișnuit al celor mai multe animale. Da pas, patrupedele (cal, bou ș.a.) calcă dintr-un pas (descompus) în patru timpi cu cele patru picioare, ridicînd succesiv piciorul stîngul posterior, stîngul anterior, dreptul posterior și dreptul anterior, fel încît piciorul posterior să fie așezat cu cîțiva centimetri mai înainte de urma celui corespunzător din față, ridicat cu o clipită mai înainte. Dimpotrivă, pentru viteza și echilibrul corpului, mecanismul se schimbă și în loc de mersul se execută în *doi timpi*, adică a s o c i a t, două și două picioare; asociat e în cruce: dreptul anterior e dus înainte odată cu stîngul posterior, stîngul anterior cu dreptul posterior; piciorul din spate calcă cu cîțiva timpi înainte de cel din față — 10) mai înapoi decît urma celui anterior, care nu poate fi ridicat pînă la așezat cel corespunzător din spate. Cu pași mai mari și mulți, buiestrașul *zează viteze mai mari* decît trapașul, fără a obosi, parcurgînd distanțe mari la căruță sau încălecat (chiar fără șea, căci nu scutură deloc), avînd un mers •elastic, mlădios. Caii buiestrași sînt foarte căutați, mai ales la țară, la călărie. Specific cailor buiestrași este în primul rînd viteza (cum a fost în cazul Rosetti), rapiditatea legată de acel mod deosebit de a călăria, fuga, viteza, vioiciune și elan. Semnificativă e și accepțiunea cuvîntului prin Ardeal, în Muntenia „repede, în fugă, vioi, sprinten”, cu nuanțe „ager, năpraznic, impozant” și chiar „nebunatic” (despre om). Dacă analiza semantică este parțial lipsită de precizie și chiar echivocă, analiza formală indică o parțială cală și un sufix latinesc: *bu(i)-estru*, între care a căzut o consoană vocalică și anume *g*, care duce la o formă străromână *bugester, i.-e. „a fugi”, identic cu **bheugfjh-* „a încovoia, îndoi” (WP, II, p. 144, 146, 3; IEtW, 152; WH, I, 556-557: gr. *ipstōtziw* „a fugi”, ep. *fuga*, *fugio*, -ere, lit. *bugstu*, *bugau*, *bugti* „a înspăimînta, a speria” etc. *bocc* „tener”, n. irl. *bog* „moale, fraged”, got. *biugan*, ahd. *biogan*, m. *gen* „a îndoi, încovoia” etc. întrucît atare conexiune este reală, în rom. se ascunde fie nuanța de „fugă, rapiditate” mai mare, fie aceea de „elasticitate” tipică mersului „în buiestru”.

(28) bunget (var. *buget*) s.n. (pl. *bungete*, -uri) „pădure deasă și întunecoasă; desis; codru secular” („pârtie ou une forêt est le plus épaisse; dichter Wald”). Atestat în sec. XVI (Hasdeu). Topon. *Bungetu(l)*, *Bungeni*, *Bungești*, *Bungclști(l)* etc. (NumeD, p. 48; TopRom, p. 69); antropon. *Bungetianu*, *Bungetea* (etc).

Alb.: *bunk*, artic. *bungu* „stejar, gorun”; *bungbuie* „soi de stejar”, *bungkeqe* (SCL, X 1959, p. 543).

Hasdeu, ColTr, 1877, p. 577, CuvB, I, p. 245 *bunget* însemna întâi „codru de stejari,” cu sufix *-et* din *bung* „stejar”, conservat azi numai la albanezi *bungh*. O Cihac, DEtDR, II, p. 715 (elera.alb.); Șăineanu, Sem, p. 162. * Meyer, EWAlb, p. 54 „*bunk* vgl.rum. *bunget*. Ist este das (aus dem Germ. entlelmte) asl. *bvŕty* mit Nasaleinschub und ähnlicher Begriffvertauschung wie in *cpŕjyoq?*”. @ Alb. *bunk* = rom. *bunglet*: Tiktin, DictRG, p. 242; Candrea, DEnc, p. 184. & impr. din alb.: DLR, 1/1, p. 695; Baric, AlbrSt, p. 103 (cf. lit. *bingiis* „stattlich”, gr. *-ayic*, „dick, fest” etc, i.-e. **bhv.gjg’li* „dick, fest”); Șăineanu, DUn, p. 85; Jokl, TjAlb, p. 177-179 (alb. *bunk* cu *vinci*, *bhunakti*, *bhunjati* „gewälirt Genuss, verzehrt”, lat. *fungor* etc, semantism primar „das Germss-gewähren; Nährbauni, Brotbaum”; admis: WH, I p. 566); Scribau, D, p. 207. © Philippide, OrR, II, p. 702 „cuvintele rom. și alb. de aceeași origine; alb. este băstinaș; tot băstinaș trebuie să fie și **bung* > rom. *bunget*”. @ Giuglea, DRS, p. 34 cf. germ. *bungo* „Knolle” (i.-e. **bheng’h*).

Identice, cuvintele rom. și alb. au aceeași origine indo-europeană, cum a văzut bine Hasdeu (după el Philippide ș.a.). La bază stă o temă i.-e. **bung-* cu însemnarea „stejar”. Derivarea din **bhng’h-*, **bheng’h-* n-are valoare, iar ipoteza lui Jokl că stejarul (*bung-*) ar fi avut la șkipetarii de odinioară rolul de „Brotbaum”, adică arbore ce dădea piinea, brana (?) omului este falsă, căci stejarul nu face roșcove sau alte fructe hrănitoare, iar ghinda (consumată de unele popoare, deși e mai puțin gustoasă decât hirul) cu greu ar fi putut alcătui hrana unei populații (oricât de primitivă) în așa măsură încât să merite și să primească numele plin de grație „Brotbaum”[?]; astfel legătura imaginată cu v. ind. *bhunakti*, lat. *fungor* se bazează pe o consonanță fortuită și cade de la sine, iar originea cuvintului alb.-rom. este de căutat în direcția întrevăzută de Meyer, care se întreba dacă nu cumva alb. *bunk* ar fi sl. *buku* cu infix nazal și mutație semantică identică celei din gr. *cp’ŕoŕ*. Dar împrumutul nu este admisibil nici din sl., nici din germ., iar cuvintele alb. și rom. sînt moșteniri din fondul indo-european, cu toate că etimologia se izbește de o piedică formală-fonetică. Tema **bung-* cu infix nazal tine de rad. care a dat numele „fagului”, în greacă al „stejarului”: **bhagos* „fag” (WP, II, p. 128-130; IEtW, 107; WH, I, 445-446): mhd. *buchen*, engl. *buck*, sued. *byka* etc, rus dial. *bozii* „soc” etc, lat. *fagus* „fag”, gr. *eTjyoŕ*, ahd. *buohha* „fag” (**bokbn-*) etc. în limbile centum *g’ > g*, *k*, în satem *z*, iar sl. *buh-* este împr. din germ. La germani, italici și greci **bhugos* era „fagul roșu, Rotbuche”; la greci s-a extins asupra stejarului, deși în nord (Olymp, Pind) fagul nu este o raritate, în timp ce italicii au păstrat vechiul sens i.-e.; fagul însă e rar în peninsula lor. Conservarea termenului în Grecia și Italia a fost atribuită arhaismului religios (caracterul sacru al copacului; Meillet; WH). Aici aparține și tema alb.-rom. **bhung-*, deși în loc de palatală *g’* ai aștepta o spirantă, alb. **bundh-*, rom. **bunz-* (**buz-*). Probabil există o răd. **bhug-* ori a intervenit influența vreunei limbi centum (greacă?), avînd aceeași deplasare semantică „fag” > „stejar” ca în română și albaneză.

De relevat pentru „stejar” existența unui al doilea termen autohton în română: *gorun* „ghindar”. Numele „fagului” în limbile i.-e.: RLexIGA, I, p. 170—172.

(28a) burlan s.n. (pl. *burlane*) „țeava, tub sau scoc cu diferite întrebunțări” („tuyau; Rohr, Rohre”). a) „tub” (de fontă, de olane, de beton etc.)

din care se fac canale, sulinar” („tube, conduite; Rohrenwerk”). b) „tub” (de tinichea) prin care se scurge apa de pe acoperișul casei, scoc, ceatirnă neau, gouttiere; Dachrinne”). c) „scoc (de lemn, tinichea etc.) prin care apa din izvoare sau din cișmele, jgheab, uluc, șteand” („auge, chenal; d) „coloană cilindrică (de tinichea, la sobele de zid), țeava cilindrică (de tinichea, la sobele metalice) prin care trece fumul din sobă în horn, urloi” cheminee; Rauchfang”).

Der.: (de la tema *buri-* cu alte sufixe) *burlinc* „stenduleț în care se p... pe iarnă” (Făgăraș; Viciu, *Glosar*), *burloiu* „ulcior de pămînt cu găurele la toartă o țită prin care se bea apa” (Brașov), *burluiu* „lemn de o palmă, gros polobocului, iu care se bagă cînd fierbe vinul; partea îngustă a pîlniei, g bucea, țeava prin care se scurge mustul de vin din teasc, țită, uluc, ciu cioc”; *burluiu de lampă* „cilindru”, *burlac* „butoi, bute” (cf. DLR).

LaurM, Gloss, p. 106 „*burlanu* și *burlincu* porcellus delicus, transfo porculanu sau porculeamtl, necunoscut dincoace de Carpați”. • Cihac, DEtDR, 34 (sl.) *bură*, *boară*, *burează*, *burlan*, *burlinc*. O DLR, I, p. 702 „etim.nect *buru* „țeava”. @ Tiktin, DictRG, p. 244, Șăineanu, DUn, p. 86, Candrea, DRS, p. 187 „orig.necun.”. O Giuglea, LL, II, p. 31 *burlan*, *burloiu*, *burlac*, *burlui nic borna*. O AnEtn, 1962-1965, p. 82-83. % Mihăescu, RESEE, VI 1965 (pare recent în rom.).

Cuvintele trc *buru* și romanic *borna* au asemănări aproximative ori sens dar nu explică tema *buri-* ce pare să fie autohtonă (cf. arc. „vas de lemn, recipient en bois”, Dai. < ? DEtAr, p. 231), cu un sufix *-an* (cf. *cîrlan*, *morman*), *-oi*, *-ui* etc. O soluție etimologică nu aflăm, dar primar putînd să fie „spărtură, orificiu” tema *buri-* ar conține r eventual i.-e. **bher-*, **bhor-* „a tăia, perfora; a rade, sparge” (W 159-161; IEtW, 133-135, 3; WH, I, p. 481-482) : pers. *burad* „ta”, *beran* „gură”, gr. *cpapco* „despic, îmbucățesc”, alb. *brime* „gaură”, *-ire* „a lovi”, *foro*, *-are* „a perfora”, *foruli* „bânci”, *forum* „tîrg (loc în care se chide, rupe, crăpă” (I, p. 286, 12) ? Non liquet.

(29) burtă (var. *birtă*, DR, IX, p. 410) s.f. (pl. *burți*, *burte*) 1) corpului (la om și animale) în care se află stomacul și intestinele; pîntece (*ire*, abdomen; Bauch”). 2) „pielea abdomenului (la animale bovine) de burtă” („tripes”). 3) p. anal. „partea rotunjită, umflată, ridicată de lucru (vas); rotunjire, ridicătură” („ventre) (renflure d’un vase), pro Bauch, Ausbauchung”).

Der.: *burtică*, *burtică*, *burtos* (*bort-*), *burte* (a), *burteș*, *burtical*, *burte* runtaie”), *burtucan* („burduhan”, DR, V, p. 384), *burlioară*; *îmburtoșă*, *burliăverzinie*, *burtă de popă*; antropon. *Burtea*, *Burtică* etc.

Dial.: arom. *birtă*.

impr. din rom.: big. reg. *burtă* (NRR, I, p. 407; DR, III, p. 22 (RomSl, XVI 1968, p. 77).-

LaurM, Gloss, p. 107 „la aceeași răd. cu *borta*, fiind același cuvînt DEtDR, II, p. 23 (el.sl.) *bort*, *burduf*, *burtă*, *burdușesc*. O Philippide, ILF matopee. @ Tiktin, DictRG, p. 245 „et. unbekannt; wahrsch. verwandt *bort*, *burduf*”. O DLR, I, p. 704 „etim.necun.; legătura cu *bort* și *bur matică*”. © Șăineanu, DUn, p. 86 big. *burta*, primitiv identică cu *bortă* trunchi, de corp, de lucruri”. O Diculescu, Gep, p. 176—177, ZrPh, p. 431 gepid. *burpi* = got. *baurpei* (*bor-*) „Last”, ahd. *burdi* „Bierde, burde etc Admis: Gamillscheg, RomG, II, p. 250—251. © Densusianu, 350 „nelămurit rămîne *burtă* ce nu poate fi despărțit de *bort*, *borfoș*; fonetizat cu altă formă (în special *bute*), dar nu vedem tema care l-ar explica

aceasta, fiind, o lărgire cu dentală a rad. *bu-, *bhu- „a (se) umfla" (WP, II p. 115—116; IETW, 98). Nefiind probabilă obirșia germanică ori cea slavă, rămîne verosimilă autohtonă întrezărită de italianul Tagliavini. Nuanța semantică mai veche și cea din megl. *butură* „viță de vie, butuc de vie", ca și drom. *butuc* în sensul 3 „tulpină groasă de viță de vie" ar indica pentru *butură* și *butuc* semantismul „tulpină a plantelor; firul, vița", generalizându-se apoi ca „pivot, corpul, tulpina" plantei, uneori înțeles ca ceva „trunchiat, tăiat, partea rămasă din tulpina copacului", acțiune foarte răspîndită azi. Ca „fir, mlădiță, vlăstar, tulpină, vegetație, produs al creșterii", tema rom. *but- pare a fi cea din gr. *σUTOV* „plantă, vlăstar, copil; tumoare" etc, la i.-e. *bheu- „a crește", inițial „a (se) umfla", în multe derivate i.-e. (WP, II, p. 140—144; IETW, 146; WH, I, p. 557-559): v. ind. *bhuti-h*, *bhuti-* „ființă, bunăstare, prosperitate", *bhutd-m* „ființă", rus *byf* „ființă, fel de viață", v. sl. *byti* „a deveni, a fi". De la baza *bh(e)ui- gr. *οΗΤD* „produs, odraslă", ștrua „a produce, a semăna, a planta", alb. *bin* „înmuguri", lat. *fiō, fieri* etc. Dacă aparține aici, tema străromână *but- are la bază i.-e. *bheu-t-, redus la *bhut- și primind o nouă sufixare -l-, care poate fi formantul i.-e. (diminutival?) frecvent în numele autohtone de vegetale (*brusture, mazăre, mugure, simbure, strugure*), sau e sufix latin -ulus, -ula; -ko- în *butuc* pare a fi i.-e.

Judecînd în acest fel, după formă, sens și răspîndirea cuvintelor noastre, tema lor nu este „internațională" (germ.-ung.-srb), ci e originală și „națională" în română, unde vine din fondul lexical autohton. Termenii ulteriori, lat. *trunchiu* și sl. *tulpinā* (*trupinā*), sinonimi cu *butuc* și *butură*, pare că au contribuit la evoluția vechilor apelative autohtone spre sensul curent azi.

(32) buză s.f. (pl. *buze*) 7) „fiecare din cele două părți carnoase ce mărginesc gura și acoper dinții (la om și la animale)" („levres; Lippe"). 2) p. anal. „marginea unei răni, a unui vas, a unei țevi, a unui deal sau pisc de munte" („bord; Rând, Saum"). 3) „ascuțișul unui instrument de tăiat" („tranchant; Schärfe, Schneide").

Der.: *buzișoară, buzuță, buzulilă, buzucă, buzișor, buzoaie, buzar, buzărie* („boală cu jupuieli și răni pe buze", BIFR, VI, p. 211, Gorj), *buzău, buzilă; buzat, buzalat* (Bihor), *răsbuzat* (Dos.), *buzos, fbuzan, -ă; buzis* (adv.), *buzur* („cu pete roșii pe bot"), *buzurină* („epitet dat oilor", DR, VI, p. 265); *buzăi, bosumflat (bus-)*; antropon. *Buza, Buzea, Buzan, Buzoiu, Buzău, Buzății, -a, Buzilă, Busescu, Buzura, Buzulenciu, Buzulescu, Buzălată* etc. (OnR, p. 226); topon.: *Buza, Buzata, Buzan, Buzeni* ș.a. (NumeL, p. 4; TopRom, p. 19).

Dial.: arom. *budză, budzar* („lippu"), *mbudzat, mbudzinare* („faire la lippe") *mbudzinat, mbudzinedzu, arăbudzinare* („s'enfler (en parlant des levres)"), *arăbudzinat, arăbudzinare, budzos*; megl. *buză, năbudzos* „mă busumflu".

impr. din rom.: big *buza* „obraz" (DR, III, p. 226; sau „il vor fi moștenit [bulgarii] dela traci", Pușcariu, LR, I, p. 177), pol., ucr. *buzia* „guriță" (BalkA, II, p. 128), srb *budza* „Mund" (SOF, XXI, p. 372), *buăzulast, budzule* (EWR, nr. 242; Stlstr, II p. 281), sās. *buze* „hängende, aufgeworfene Lippe", *buzatic* „grosslippig", *buzile, buze umflate* (RomEISz, p. 14, 75, SächsWtb, V, p. 531), ung. *buza* „buza de sus", *buzata, buzăi* „buzat; îmbufnat, bosumflat; bălos; buză" (InflR, p. 31; WtbCs, p. 17; SCL, XIV 1963, p. 381), *buzăia* „ajaka" (NylrK, VI 1962, p. 380); ngr. (RumWNGr, p. 85).

Alb.: i«zc.

LexB, p. 76 „buza a lat. *basium*". © Miklosich, SIEIR, p. 9 „buză — alb. *buze*. Mehrere Sprachen gemein; nicht vom lat. *basium*". % Diez, EWRom, 434 romanian (germ., celt., arab). © Roesler, GTB, p. 590 din trec *buz* „bouche, levre", alb. *buze*. © LaurM, Gloss, p. 109 „suntem deplin convinși că si ellu e de orig. romanică, cf.

sp. *buz* = *buza*, it. *boccone*, sp. *buzon*". © Cihac, DEtDR, I, p. 31, II, p. *buze*. @ Gaster, RIAF I p. 24. % Meyer, EWA1b, p. 57 *buză* impr. din alb. tură cu lat. *bucea*; sp. *buz*, engad. *buc* (lat. *bucium*), germ. *bus, busse*; din și bulg. *buza*. # Pușcariu, JB, XI 1904, p. 4S—49, EWR, 242: reflexul unu *blid-*; Romanski, JB, XV 1909, p. 95. <\$ Jokl, StAlb, p. 11 alb. *buze* d cu lit. *burnā*, lat. *foramen*, arm. *biran* „gură". 0 Șăineanu, DUn, p. 87 prob. matopee. © Capidan, DR, II, p. 322, Pascu, DEtMR, II, p. 218, 15 *buză*. alb. © Philippide, OrR, II, p. 702 „ce ne îndreptățește să credem că ar fi alb.?" @ E. Cabej, Gl, XXV 1936, p. 52-54, RIEB, 111/6. p. 454-455 d. *budhe*. # Scriban, D, p. 211. >\$ Pușcariu, LR, I, p. 177 poate fi autohton.

Sigură este numai legătura cu alb. *buze*, identic, dovadă că sînt de comună. în limbile slave este împrumut direct din română (afară de încit slav nu poate să fie; dar nu se poate stabili idiomul de obirș majoritatea împrumuturilor (pol., ucr., sās., ung.) sînt din română. probabil cuvînt de origine autohtonă, carpato-balcanică, din i.-e. *bu-sărutare", element onomatopeic de imitație a sărutului: n. pers. *bosida* „ruta", m. irl. *bus* „buză", gael. *bus* „gură, bot, gură cu buze groase" „buzat", nhd. *bus* „sărutare" etc. (WP, II, p. 113-114, 2; IETW, 10 este citat și cuvîntul albanez, dar nu cel românesc).

(33) caier s.n. (pl. *caiere*) 7) „fuior (de cînepă, in, lină) ce se furcă spre a se toarce" („quenouille; Spinnrocken"). 2) fig. „smoc, mă" („touffe de cheveux; Zopf"). 3) p. ext. „furca de tors" (maram.) („quenouille; SpinnRocken"). Dos, VSv 114 „un caeru de fuior".

Der.: *căierel, a încăieră, încăierat, încăierare, -rător, -oare, -rătură, -ratc; aescăieră, -ai*.

Dial.: arom. *caer, cair, fărșer. caer* (DR, VI, p. 107), *discair, „a desface caierele", căirușu(l)*, megl. *cair, căiăr, caiir, căier*, istr. *caie* „Rocken".

impr. din rom.: sās. *kăier* „Hanf-flaschbunde um den Spinnrocken" (RomEioz, t. 24; SächsWtb, V, p. 8—9); ung. *kăjer* „guzsalyra kotó esomo" (jud. Cluj; NylrK, XII 1968, p. 319).

LexB, p. 86 „caieru, 1) calendrum denotat comam adseiticam et hinc iogiam caieru; 2) eayer Gallis significat plura folia chartae in unum coacta Hispanis cayrel etc.". © LaurM, Gloss, o. 111—112 „de unde?" © Cihac, II, p. 37 „caier, descaier, cîrligai, cf. sl. *kandriavii* 'crispus', pol. *kuzel* etc". <| Byhan, JB, VI, p. 236 lat. **coliarium aia colus* „furcă" (nur als da iautliche Schwierigkeiten noch zu beseitigen sind [evident!]. % Pascu, 1804, v. 438, ArR, VI 1922, p. 256, DEtMR, I, p. 192, 1803, RevC, I, gr. *γ.χποq* „fii de trame". © Pușcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 471, XXX ZrPh, XXVIII 1904, p. 689, EWR, 251 *caier* „Rocken" corespunde exact delă *caro* „krärupeln; a pieptăna lina". Admis: Weigand, KJB, VIII 1904 („einleuchtend"), Capidan, Megl, III, p. 55; DLR, 1/2, p. 25 („probabil"). DR, II, p. 901 cu lat. *qual(l)us, quasillus* „SpinnkOrbchen", III, p. 1090 g. & Pușcariu, DR, III, p. 669 (V, p. 761) adj. *cavabilis „care poate fi gol" > rom. *edere* sau *că(ț)er; fuior caier* din *folliolum *cavabile „fuiorul gat". Obiectiile lui Spitzer, DR, IV, p. 654, 655. «\$ DLR, II/1, p. 559 *ja* nesigură (ar putea fi derivat de la *caier*, dar și lat. pop. **incavellare, ca* închide într-un coș" etc.). © Tiktin, DictRG, p. 255, Șăineanu, DUn, necun.". \$ Densusianu, GrS, VII, p. 375—377 „îndreptătit a-l considera e exun sînt și *furca* și *torsul*; însă pînă acum identificarea lui astfel a rămas neri ce se înlătură de la sine; ... *carium nu putea da *caier* (ri pās similare); ... *cavare, cavabilis* apare foarte artificial, lăsînd nelămură semantică. A rămas enigmatic: *caieral* e fuiorul ce se pune și leagă pe în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui. La noi furcile de tors coarne, ci sunt făcute dintr-un băț cu cîrlig la capăt, caieral e legat de caia 'băt, lemn noduros, măciucă' (Isicl. orig. XVIII 7, 7 și glos.); *caiere* '...

băț', *cajatio* 'bătaie' etc.; a însemnat poate și 'băț cu cirlig', sp. *cayado* 'cață'. Baza romanică de forma *caja* poate veni din rad. **kag-* (*kagiā); *caier* din *caiuulus, ca. *baier* din *baiulus. Etimologie dată simultan (sau anterior, DR, VI, p. 657), independent de Giuglea, Conc, p. 15—17, 22—23; admis: Scriban, D, p. 216. *AnEtn, 1959-1961, p. 29 i.e. *kag-el.

încercările anterioare (bazate unanim pe dogma latinității) erau toate „pre-supuneri ce se înlătură de la sine” (Densusianu): arhetipurile romanice nu pot explica pe rom. *caier* (*caiuul nu putea să conserve diftongul, ci devenea *ceur~ sau ceva asemănător; analogia cu *baier* n-are valoare, căci acesta nu vine din lat. pop. *baiul). încît bazele latino-romanice (inclusiv ale lui Densusianu și Giuglea) nu sînt de luat în seamă, iar elementele semantice invocate („mănușchi, fascicol; creț; a toarce; fir; a dărăci; deșerta” etc.) sînt nepotrivite pentru etimologie. Singurul element util este observația lui Densusianu: *caier* e „fuiorul ce se pune legat pe furcă. Deci în legătură cu furca trebuie căutată etimologia lui”. Daurian—Mass. îl defineau „*caeru*, *caieru* lina, sau cînepa ne-toarsă cîtă se pune una dată în furca de torsu”. Astfel, *caier* indică o cantitate de lînă, în, cînepă ce se leagă o dată pe furca de tors, mai precis „o furcă de caier”, măsură aproximativă de material pentru tors. Nu noțiunea materialului (lînă, în, cînepă) și nici toarcerea, ori alte idei secundare alcătuiesc esența semantică a lui *caier*, ci lucrul (suportul) pe care e fixat materialul spre a fi tors (cum a arătat Densusianu). Noțiunea de „caier” fiind strîns legată de „furcă”, aceasta din urmă este anterioară, mai veche decît „cantitatea de material pentru tors”: se poate considera *caier* ca un simplu derivat din „furcă”, identic cu aceasta. Despre forma furcii de tors, în unele regiuni avînd coarne, cîrlige pentru fixarea fuiorului, s-a observat că „la dacoromâni acest instrument sub aspectul lui original — cu două coarne la partea superioară a bățului — se mai găsește în Transilvania zona Sibiu și Hunedoara, unde furca are de obicei coarnele mai mici. Ea se găsește (după R. Vuia) și în Caraș-Severin, corn. Var, iar în Țara Românească numai în Gorj ... Da început a fost răspîndit peste tot și numai tîrziu coarnele au fost înlocuite cu o placă ...” (Capidan, DR, III, p. 196—197; observațiile în același sens ale lui Densusianu și Giuglea, loc. cit.). Din consensul celor patru dialecte rezultă că *i* consonantic (*i*) continuă o consoană veche, căzută în faza străromână, a-nume *g* (cf. *baier*, *droaie*). Un *cageru- sau *cagelu- are element radical și sufix: *cag-er(-l-)*, care potrivit interpretării semantice de mai sus aparține la i.e. **keg-*, **keng-* (și **kek-*, **kenk-*) „mic par, țăruiș, cîrlig, toartă” (WP, I, p. 382—383; IETW, 537): m. irl. *al-chainig* „a rock for hinging-up arms”, nasăi. lit. *kenge* „cîrlig, tăiș”, v. sax. *haco*, ags. *haca*, *hoc* „cîrlig”, v. nord. *hanki*, mnd. *hank* „toartă” etc.; posibil mhd. *hachele*, mnd. *hakele* „darac” (după dinții de fier încîrligați), ahd. *hacko* „uncinus, furcă”; alte cuvinte germ. cu sensul de „par, mic cîrlig; încîrligat etc”. Sufixul/- e mai probabil după analogia cuvintelor germanice: un autohton străromân *kagelu- a dat în mod normal *caieru*-. Sensul primar al cuvîntului românesc a fost „cîrlig; lemn încîrligat” sau chiar „băț, par pe care se lega ori atîrna materialul de tors; suportul (de lemn); furca” în sensul actual, formă de cîrlig; ulterior a însemnat „fuiorul”,

* Densusianu făcea o aluzie echivocă la rad. i.e. **keg-* „a fi întors, încîrligat”, din care voia să derive pe romanicul *caia*, pretinsul etymon al *cuiorului* românesc, fără să-și dea seama că acel **keg-* e tocmai radicalul indepărtat, dar nemijlocit al cuvîntului nostru; asemenea scăpare n-ar fi făcut marele filolog și romanist bucureștean dacă nu se lua după latinizantii care se credeau „îndreptățiți să considere pe *caier* ca element latin”.

deplasare semantică ce a fost determinată în mare măsură de concurența tin sinonim *furca*, uniform în toate zonele dialectale românești.

(34) earîmb (var. *cârîmb*, *carîng* Fălciu, din pl. *carînghi*? DDR) s. n. (pl. -i și -uri) 1) „unul din drugii de la loitrele carului de care sînt nite spetezele; draghină” („barre inferieure de la ridelle; Deiterbaum ext. „loitră; capătul osiei” etc. 2) „capătul osiei care iese din buciumu partea osiei cît o ocupă roata” („bout d'essieu; Achsenbuchse”). 3) „partea cilindrică a cismeii de la gleznă pînă la genunchi” („tige de Schaft”). 4) „brighidău de măsurat înălțimea laptelui” („moussoir; Staudem die Hohe der gemolkenen Schafmilch vermerkt wird”).

Der.: *cârîmbă*, *cârîmbăt*, *a cârîmbi* („a măsura laptele cu cârîmbul”) împr. din rom.: ung. reg. *kârîmb* „szekerlajtorja rudja”, *kdromb*

(MNyRomKolcs, p. 191).

Laurii, Gloss, p. 120 „*carimbu* turulu sau tubulu ciobotei; — ? d. fontana cu calibru, adeco din arab. *qalâb*, *gattb*?” © Cihac, DetDR, II, p. ung. *karima* „bord, rebord”. 9 Miklosich, EWS1, p. 132 cf. srb. *korubati mais*, m.blg. *korabu. Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 222, Dumke, p. 82. • Philippide, ZrPh, XXXI 1907, p. 302 lat. *carri u-mbo*. 9 Săineanu, p. 104 big *korâmdă*. 9 Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 233 din li. „cornet, pungă de hîrtie, din rus alb *karaba* „cutie de scoarță” etc. © Pușcariu, p. 225-226, II, p. 596-599, 111, p. 395, DLR, 1/2, p. 126: lat. *calamulus dimin. lui *calamus* „trestie, harac, prăjină” > *cârîmur sau *cârîmlu, cu int. lui *b* *carîmblu > *earîmb* > „drugii la scară s-au numit *carâmi* (*calami*), cei de (scară mică) *calamuli”. Admis: Candrea, DEnc, p. 225 *calamus*; Densusianu, VI, p. 363 nu *calamus*, ci der. *calamulus (Pușc.); cu rezerve: Meyer-L, R. (*calamus* „Rohr”); respins: Pascu, ArR, VII 1923, p. 555, X, p. 467 aurait donne *cârîmur); „impossible” Graur, BL, V, p. 30. 9 Skok, ZrPh, 1923, p. 191 lat. *calopus* (cu intercalarea unui *m*, ca în *strambus*). Respins: DR, III, p. 838. • Capidan, LL, II, p. 225 în legătură cu glosa xapânp -oij.evix-?v TV Mucxoo auxaA<\$Pov Hsch. 9 Tiktin, DictRG, p. 295 „et. unib. AnEtn, 1959-1961, p. 33, 1965-1967, p. 17-18.

Vechile tentative nu explică fonetica și semantismul cuvîntului, fiind „curiozități” cum le numea Pușcariu, inclusiv formula acestuia *calamulus min. al lui *calamus* „trestie”, mult mai subțire decît „derivatul” său care e mai mult „imposibilă” (Graur) decît oricare alta; problematică „karambas” (grec?), ce nu poate fi din idiomul mysilor asianici spre a fi considerat eventual tragic (Capidan), căci — cum arată glosatorul — termenul „mysian” era o-uxaX6(3o<;. Forma autentică e *cârîmb* (re-cundar *earîmb*; RevF, I, p. 117—154; DR, XI, p. 68), iar *cârîmbi* e un dialectal, tîrziu, de la *cârîmb* (Pascu, Weigand, BalkA, II, p. 259), care vedește nimic pentru etimologia din *calamus* sau ceva asemănător. -m-b-, forma veche **caramb-* sau **calamb-* există un rad. i.e. *(s)/*f)kel, iar sensul de bază pare a fi „drug, sul, par, băț”¹⁵, făcut prin exemple din alte limbi indică apartenența lui la rad. *kel-, *kelă-tăia, spinteca, rupe (prin lovire) (WP, I, p. 436—440, 3; IETW, gr. KEAor̄ ლუა Hsch. s.v. xsXsuovTaț, xoXoț „ciuntit, șut, retezat”; de set: xXc<a „rup, frîng”, xX%oc „ramură, viță, curpen” etc.; lat. *calamulus*, *columna*¹⁶, *clava* „gheoagă, ramură, creangă tăiată”, lit. *kuola*

¹⁵ Nu „tub”, cum pretindea Pușcariu, pentru a-l putea aduce din al său lat. Sensul „tub” este secundar, analogic.

¹⁶ WH, I, p. 250 consideră *columna* înrudit cu *columen*, *clculus*; dar primitiv *columna* simplu „par, stîlp” al mizerelor colibe preistorice, nu coloana falnică la temple și palate mentale în Roma clasică.

v. sl. rus *kolu* „prăjină, par de gard, par (bucată de lemn doborită sau tăiată)", ceh *klanice* „prăjină", pol. *klonica* „loitră"; cu *-d-* v. isl. *Jwlt*, ahd. *holz* „lemn, pădure", v. sl. *klada* „bîrnă, butuc" s.n. cf. și rad. **(s)kel-* „a tăia" (WP, II, p. 590—596, „par, țaruș, butuc" etc). Bază **kela-mb-* sau **kela-b-* nazalizat.

(35) eățã s.f. (pl. *cate, căți*) 7) „băț lung ca de 2,5 m, cu cîrlig la vîrf, cu care păstorii prind oile, implintindu-l în lină sau prinzîndu-îe de picior" („baton de berger pourvu d'un crochet; Hirtenstab mit einem Hacken an der Spitze"). 2) „gură rea care nu mai tace" („gula insulsa").

Der.: *acățã* (2); (?) antropon. *Cață, Căfa, Cățoiu, Cățidescu* (OnR, p. 231).

impr. din rom.: ucr. *kac'a* „cață" (RomSl, XIV 1967, p. 151): gr. *κατσοοoc*, -ui „croc; crochet" (DLR, 1/2, p. 196); big *kacja* „a atirna" (NRR, I, p. 403).

LaurM, I, p. 539 „*oatia* pedum, pastoralis baculus uncino rrunitus; pentru etnyiol. vedi *accatiare, caracatitia* și *caieia*", @ Cihac, DEtDR, II, p. 645 din gr.mod. xa-σtoiSva, -v, „croc, crochet". @ Șăineanu, Sem, p. 81 în legătură cu rusticul *cătun* (Katze). % Schuchardt, ZrPh, XXVIII 1904, p. 41—42 din *cață* ar putea deriva vb *acățã* ce nu trebuie să fie latin. % Pușcariu, EWR, 7 *acățã* „ob *cață* davon abgeleitet. ist fraglich, vgl. alb. *grap* 'ergreife, fange' und *krape* =Haken, Hirtenstab' etc". 9 Tiktin, DictRG, p. 309 cf. *acățã*. @ CDDE, 6 nu pare a fi latin. & Șăineanu, DUn, p. 111 *cață* diu *călare* = lat. *captiare*. 0 DLR, 1/2, p. 196 *cață* < "*cătă* (~ *acățã*) < *captiare*. @ Meyer-L. REW 1662 *captiare* „rum. *cață* zu 4673 (trc *kanga* „Haken" > rom. *cange*) ist lautlich schwer verständlich, Zusammenhang von *acățã* mit *acățãra* nicht notig". @ Giuglea, Conc, p. 17, Scriban, D, p. 240 *captiare*. 9 AnEtn, 1958, p. 147.

Derivarea lui *cață* ca postverbal din *acață* (ca *leagăn* din *legănă*, *reazem* din *rezemă*) e inadmisibilă în aceeași măsură ca acestea, căci „obiectul" (lucrul material, deci substantivul, este anterior. Evoluția în sens invers s-a admis mai mult de dragul etimologiei latine **accaptiare* > *acățã*, care (în caz contrar) nu are șanse de a fi acceptată și care părea salvată prin acest procedeu. Schuchardt (după Hasdeu) a arătat că *acățã* poate veni din *cață*, care (CDEE) nu face impresia unui element latin. Dar proveniența lui *acățã* din lat. *captiare* nu e reală; tot așa este ireală „latinitatea" lui *cață*, iar verbul *acață* nu e decît un denominativ din *cață*; deci numele acestei unelte eminentamente pastorale (în ultima vreme), dar odinioară cu sens mai larg, are prioritate față de verbul *acățã*, derivatul său. Elementul „îndoit, încîrligat" este esențial în *cață*, din **catia*, care poate să fie i.e. **kat-* „a suci, învîrti împletind, la cătuși, împletit, la împletitura de leasă (țarc)" (WP, II, p. 338, 1; IEtW, 534): lat. *catena* „cătușă" (**cates-nă*), *cassis* „rețea, plasă, laț", posibil și *casa*. < **catia* „colibă primitivă (din împletituri)", cymr. *cader* „saepum, castrum, locus rrunitus" etc. (cf. *cătun*). Pentru rom. *cață* ar putea fi luat în considerare un arhetip **cat-sa*.

în perioada străromână, *cață* pare să fi fost un termen cu caracter general, echivalent lui *cîrlig*; dovadă ar putea fi derivatul general românesc *acățã*, din epoca romană a limbii. Posibil deci că numai ulterior și destul de tîrziu, obiectul și apelativul *cață* s-a restrîns la domeniul agrar-pastoral, devenind un element exclusiv al acestei terminologii, în opoziție cu derivatul său verbal, a *acățã*.

(36) *căciulă* s.f. (pl. *căciuli*) 1) „acoperitoarea capului (mai ales iarna), din piele de oaie argăsită, cu blana în afară; cușmă" („bonnet (toque) de fourrure; Pelzmitze"). 2) fig. „om, persoană, individ" („homme; Mannsperson"). 3) p. ext. (Haț.) „glugă pe cap în timp de ploaie" („capuchon; Kapuze"), 4) obiecte în formă de căciulă servind ca acoperemînt: „partea de sus a ciupercilor (bureților) ca o pălărie" („chapeau de champignon; Hut der Pilze"), „moț la pasări" („huppe, poupe d'oiseau; Oberschädel der Vogel"), „capac concav" („couvercle; Deckel"), „căpătiuu crestă și adesea înflorit al stîmpilor unei case" („chapiteau; Kapitäl, Aufsatz"), „acoperișul casei" („toit; Dach") etc.

Der.: *căciulică* (LexB), *căciulită*, *căciuloiu*, a se căci și ruga, umili, linguși"), -ire, -eală, *căciulat*, -ă, *căciular*, *căciuleau*, *căciulie* („căpătiua de usturoi, de ceapă pentru sămînă moț"); *căciula* șarpelui (coprinus comatns); antropon. *Căciulă*.

Dial.: arom. *căciulă* (RevDg, XI 1966, p. 554), „fes", *căciulică*; megl. *căciulă*, *căciuă* „fes".

impr. din rom.: big. *kacula*, *kacul* „căciulă, șubă, glu pasărilor", *kăculă*, *kăculka*, dimin. *kăculica*, -ecă, -ca, *kăculculvan* (DR, III, p. 202; RomSl, XVI 1968, p. 78); ucr. XIV, 1967, p. 152; WandR, p. 16; BalkA, II, p. 134, „kucsma", „sapkajâtek", „tarka feju kecske" etc, *p.ecsula*, *kMNYRomKoies*, p. 183); säs. *ketschule* „Pelzmitze" (RomEIS *xaToouAiepa*, *xoTtjouXcivotiai* (RumWNGr, p. 27, 78—79; R XII 1967, p. 539); trc *kacola* (RESEB, IV 1965, p. 227); *kațule*(~>).

Alb.: *kesulle* „Kopfbedeckung; Haube, Miitze, este impr. din rom., gr.?).

LexB, p. 80 „*căciulă* seu *casiolă*, etym. a *causia*, ut sit stracto u *casiola*, *cășiulă* et tum s in c mutato, *căciulă*". 9 „*cucă*, *cucuiu*, *căciulă* pour *cucullia* — *cuculla* = *cuculla*". \$ I transformatu in *cuculla*, *caciulla* (etc.)". Cihac, DEtDR, I, *kesulle*, *kessulj*; v.sl. *koSulja*, *kosulka* indusium, big *koiuli*, mlat. *casula* (casa) vestis *cucullata*". @ Miklosich, EtW I, p. 24 lat. *casula* prin alb. • Meyer, EWAlb, p. 191 „*kesu* wegen des s (nicht i) und der Betonung muss gr. Vermittl *căciulă*, *cășulă* kann wegen des tS ebenfalls nicht direkt aus de ist wohl = asl.srb.blg. *kosulja* =Hemd' (allg.sl.)". @ Ca *căciulă* din alb. < lat. *casulea* < *casula* „vestis sacerdotalis". „scheint ni. *cucă*, *cușmă*, *cucuiu* verwandt. Vgl. auch big. XV 1904, p. 439, Et, p. 19 lat. *cuculla* + *cucilla* = **cuc* p. 52—54, EWR, 248 „*catteula* (von *cattea* „Katze"); ca stăude"; din rom. e alb. *kesule* etc. @ Vasmer, *jačic-Festschl* III, p. 277—278 lat. vulg. *casula* prin mijlocire gr. *ἴσ* Roman *xocTaouii* < lat. *casula*; „doch wie konnten die alb., big. rum ts aus diesem entlehnt sein? Es ist eher an das Gegenteile p. 14 „cuvîntul răspîndit de la români la celelalte popoa dată". 0 Wedkiewicz, RczSl, VII, p. 124 neverosimilă de Vasmer), „on restera donc à ce qui est expose par Pușcar I, p. 465 „big *kacula*, *kaculka*. Balkanwort unsicherer Herkunft ist die Zugehörigkeit zu der Sippe von *kohtla* Herkunft nicht wahrsch.". @ Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914 p. 11 „*căciulă* alb. *kesule* ist wohl von lat. **catteulla* 9 Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 238, D, p. 243 „mlat. cu glugă **casibla*, **casiula*, **cășulă*". & Iordan, ZrPh, XLII cu obscurul sic. *cacciouu* „capello basso per uomo; specie d DR, II, p. 481 alb. *kesulle* din rom. *căciulă*. 0 Pascu, ArR p. 60, 336, REBS, p. 33, 76 *casibula* = *casubula*. @ Capi **calteulla* < *catta* rămiie singura ce mai poate fi luată în „mai ia in seamă" același Pușcariu, DR, III, p. 1021 *căciulă* pide, OrR, II, p. 702 orig. obscură. © S. Mladenov, D p. 417 probabil trac **ko-keu-*, **kă-keu-* (cf. IJ, XV, p. 194 *rečnik na big knizovcn čzik* (Sofia, 1941), p. 234 *căciulă*, „balkansko duma ot nedostovernno poteklo (alb. *katsuv*, -e, n staro-trak.; sanskr. *kakubh-*, *kakubhâ-s* (etc)". @ B-ur.d 408 „thrakisches Material steckt möglicherweise auch i z.B. big *kacul* (**ko-keu-*). 9 Meyer-L, REW 1792 „*casu* gr.alb.sl. *koiula* [**catteula* zu *căitus* eine unmögliche Bildung „*căciulă* n'est pas latin". © Șăineanu, DUn, p. 89 cf. b ILR, II, p. 112-113. 0 Pușcariu, DR, VIII, p. 298, LR, anteromană. @ Giuglea, DR, X, p. 111 „baza normală

fie *cacuibla ori *caciulla, *catiulla", DRS, p. 26. 9 I. Rniezsa, *Nyelvtudományi közlemenyek*, LXI 1959, p. 276 exemplificări și argumentare confuză; din gr. în big, rom. alb. • Etimologia reală a fost dată în AnEtn, 1957—1958, p. 147 i.-e. *kadh-s, tracic. 9 Mihăescu, RI3SEE VI 1968, p. 148 *căciulă* de la o populație netractică. 9 AnEtn, 1965-1967 (1969), p. 10-12.

Numeroasele tentative și formule oferite pînă în 1958 nu elucidau etimologia și idiomul din care inițial cuvîntul s-a răspîndit într-o vastă arie lingvistică, admițîndu-se însă de mulți că punctul de plecare este limba română, ceea ce se confirmă în chip obligator și definitiv prin etimologia indo-europeană adoptată. Bazele romanice nu explicau fonetismul (*emisia*, *casubl*, *cuc(i)till*-) cu c (*ci*), ori erau total nepotrivite ca semantism (*capiteulla, *catteutta, după „etimologia” hazlie a lui Pușcariu, relevantă ca atare de Pascu „căciulă din blană de miță”, *cattus* etc). Impedimentele, mai ales fonetice au fost arătate și este de prisos a le repeta; din ele e de reținut numai concluzia pozitivă că acest cuvînt, mult controversat, aparține limbii române, unde e bășinaș¹⁷; dar originea lui etimologică este, cum s-a văzut, cu totul . . . altă căciulă decît au preconizat numeroșii filologi și lexicografi români și externi, fiind în chip evident un cuvînt preroman, traco-dacic, fără a putea veni însă din baza preconizată de Mladenov. în realitate sunetul nostru c nu se explică din s roman ori n. gr. *ts*, dar nici din tracic *-k-*, ci poate veni fie din vreun *-tiu* (decî un rad. în *-t-*), fie din oclusiva dentală + s, adică *-d-f s* ori *-t-f s*. Semnificația de „acoperitoare, protectoare a capului” indică în chip peremptoriu apartenența lui *căciulă* la rad. i.-e. **kadh-* „a păzi, a feri, acoperi și scuti” (WP, I, p. 341-342; IETW, p. 516; WH, I, p. 177) : lat. *cassis*, *-idis* „coif” (*kadh-tis sau **kat-sis?*), ?cymr. *caddu* „a se îngriji de —”, *hout* „pălărie, bonetă, cască”, ags. *hbd* „căciulă, șapcă”, v. isl. *hattr*, ags. *hoett*, engl. *hat* „pălărie”, v. isl. *hetta* „căciulă, șapcă” etc. Echivoc ar putea rămîne *dh* ori *t* în această rădăcină; oricum, un *kadh-s ori *kat-s justifică deplin fonetismul cuvîntului românesc, a cărui temă autohtonă (preromană) a primit un sufix *-ll*, eventual lat. *-ulla*. Potrivit genealogiei etimologice și semnificației „rudelor” lui citate (din latină, limbi germanice etc), apelativul *căciulă* a însemnat inițial orice „acoperitoare a capului”, semantism ce s-a restrîns asupra variantei țărănești mai tipice care este căciula de azi (răspîndită ca atare în toate zonele și la popoarele stabilite în evul mediu în preajma românilor) ; iar pentru alte feluri de acoperitoare ale capului au intrat la poporul român și în limba română numeroase alte apelative: cușmă, șapcă, scufie, pălărie etc, potrivit cu forma și confecționarea lor specifice.

câlbează v. *gâlbează*.

(37) căpușă s.f. (pl. *căpuși*, *căpușe*) 7) „mică insectă fără aripi, asemănătoare unui păianjen, parazitar, cu abdomen mare; trăiește în lîna oilor, se înfișe în piele și le sughe singele ; acariță, mielăriță” („melophagus ovinus ; tique, poux; Schaflaus(fliege), Schafzecke”). 2) „plantă ierboasă medicinală (din Africa)” („*ricinus communis* ; Wunderbaum”). 3) „mugur, vlăstar de viță de vie” („bourgeon de vigne ; Auge, Rnospe des Weinstocks”).

Der.: *căpușită* de riie („sacoptes scabiei”); *căpușon* („căpușă mare” liaț.); *a căpuși* („a minca pînă te umili ca o căpușă”), *încăpușă*, *încăpuși* („a înmuguri”), *încăpușat* („înmușurit”).

¹⁷ în dial. drom. (România) este răspîndit în Moldova, Dobrogea Muntenia-Oltenia, sudul Transilvaniei (Rosetti, ILR I, p. 112, după Sever Pop).

Dial.: arom. *căpușe*, *cîpușă*; megl. *căpușă* (Pascu, Suf, p. 52 *căpușu* arom. *cîpușă*).

împr. din rom.: ucr. *kapuș* (BalkA, II, p. 134), *kapușanka* „lînă cu înțâți” (RomSI, XIV 1967, p. 153); srb *krpuša*, *kerpuša*; big. *kăpuS*, *kapitSka tique*” (DLR, 1/2, p. 116; RomIX-XIV, p. 75; LgBalk, VIII, p. 35-37; HXVI, p. 79); ung.reg. *kepusa* „kullancs” (MNYRomKolcs, p. 198), *kapusa* (jud. Cluj, inform. A. Bodor); säs. *kapuä*, *kapuSn* „Schaflaus” (SächsWtb, V,

Alb.: *kepushe* „melophagus ovinus”, *kpush*, *kpuse* (Cord.)

Pușcariu, Stlstr, II, p. 282 este împrumut din română].

LexB, p. 97. 9 Pontbr, p. 108 *capu*. 9 LaurM, I, p. 431 „*capusia* în *capucia*, *caputia* etc”. 9 Meyer, EWAlb, p. 188 alb. *kepushe* din srb *krpusa*. 9 Suf, p. 361 arom. *căpușă* „căpșună” < *cap*, 365 ; DETMR, II, p. 184, 71 ; An p. 306 din big *kapus*. 9 Pușcariu, DR, II p. 592-594, Stlstr, II, p. 282 p. der. din *cap* + suf. *-ușă*, ca și *căpșună* + *one*, une fiind comparată cu o căpușă. Etim. (dată de Pascu) admisă: DLR, 1/2, p. 116; Meyer-L, REW, 1668 *capganu*, RomIX—XIV, p. 75; Scriban, D, p. 248. 9 Capidan, DR, II, p. 523 alb. *kepushe*; Șăineanu, DUn, p. 103; 0 Candrea, DEnc, p. 220 cf. cuvînt și big. 9 Philippide, OR, II, p. 703 „*căpușă* din srb nu poate fi împr., c sunat altfel, iar admiterea unui împr. din alb. ar fi arbitrară. Admiterea un din partea românilor de cuvinte păstorești este totdeauna foarte îndoielnică”. 9 Conc, p. 3—6 descrie precis insecta; „les animaux attrapent la căpușă soit dans soit les uns des autres; c'est de ce caractere qui lui a valu son nom: nous le du lat. *capere* 'prendre, saisir', postverbal *cap(a)* 'ce qui prend, ce qui saisit', soit soit plante grimpanche, + suf. *-ușă*". Correspondentul apusean este sp. *caparra* gasc. *gabar* (cf. DRS, p. 20-21). ® Tiktin, DictRG, p. 288 „unbek.". 9 1957-1958, p. 142: i.-e. *kep.

Tentative mai vechi au explicat numai anumite elemente secundare *căpușei*: faptul că are cap cu care se înfișe în pielea oilor, sau că s. de animale etc.; consonanța lui *căpușă* cu *cap* și *capio* este fortuită; la fel cu *căpșună* (sl. ?). Este o insectă importantă și nefastă în economia insecta-parazită prin excelență. Dipsa aripilor e caracteristică în trăsătură *pușei*, care trebuie considerată ca un apelativ alb.-rom. indigen; dar eti cuvîntului rămîne obscură. Rad. *kap*-ar putea aparține la v. ind. *kapana* me, omidă”, gr. *κᾰπᾰτᾰ*] „omidă”, let. *kāpe* „un fel de omizi; omizi de *kāpars*, *kāpurs*, „crisalidă, larvă, omidă” etc. (WP, I p. 346). Apar lui *căpușă* la această grupă este destul de probabilă, ceea ce face ca e unui rad. i.-e. *kap- cu sensul aproximativ „vierme, larvă-insectă” s mai multă consistență. Nu se poate spune dacă există vreo legătură cu *parra* și nu este cazul unei simple asemănări fortuite.

(38) căpută s.f. (pl. *căpute*). 1) „partea încălțăminteii (opusă t acoperă piciorul de la glezne la virful degetelor” („*empeigne* (du soulier schuh”). 2) p. ext. „partea de deasupra a (labei) piciorului de la degete” („*cou-de-pied*; Fussriicken”). AnonC *kepute* = crepita, *keputed* Ios, 9, 5 (159) *căputele* cizmelor.

Der.: *a căpută*, *încăpută*, (încăputare., (încăputat, *căputar* („par pune căpute”), (încăputătură.

Dial.: arom. *căpută* „capută la ciorapi”, *căputarea*, *-at*.

împr. din rom.: ucr. *kapity* „parte a încălțăminteii” (LbR, 19 *heputa* „Nanie eiues Berges” (Zelech. ; BalkA, II, p. 134).

Alb.: *keputse* „Schuh; scarpa”, *kpitse* (Cord.), *kpit* „u scurt numai pînă la gleznă” (Nopcsa, Albanien, p. 169, citat de Ph

LexB, p. 97 „etym. *caput*”. 9 LaurM, I, p. 431 „*caputa* e fem. din *capuii*, part. din *capere*; prob. e că și *copitu* e în loc de *capia*, altă formă fem., precum *capotu* sau *capota* e a treia formă a aceluiași cuvânt”. 9 Miklosich, AlbF, II, p. 11 „vgl. alb. *keputse* mit rum. *căpută*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 487 (ung.) „*căpută*, *căputez*, *hapta* forme de soulierr, *kaptafa*, *kaptazni* etc.; ceh *kopyto* ongle, *hopytce* pantoufle, alb. *keputse* soulier, v.sl. *kopito* ungula”. ® Meyer, EWA1b, p. 188 „*keputse*, *kputs* sic. *kaputa*; aus trc *papuS*, *papuc*”. 9 Șăineanu, DUn, p. 103 „partea (în)căpuia a cismeii în care intră încălțăminte”; la fel Scriban, D, p. 248. 9 Philippide, OrR, II, p. 703 „cuvântul român e sigur identic cu cel albanez. Să fie împrumutat din albaneză?”. ® M. Bojan, CercLg, XI 1966, p. 237-242. 9 AnEtn, 1965-1967, p. 18-19.

Vechile tentative (lat. *caput*, *capere*, ung. *kapta*, sl. *kopyto*, trc. *papuc*, rom. *încăpea*) nu justifică forma ori sensul cuvântului *căpută* și se înlătură singure. Valabilă rămâne numai legătura cu termenii albanezi, formal identici, strîns înrudiți semantic. Sensul de bază al lui *căpută* este (cf. corespondentul albanez) „partea anterioară a încălțăminteii (Vorschuh)”, deci o simplă „acoperitoare, învelitoare”, o „pungă” în care intră laba piciorului, esențială fiind ideea de „a înveli, acoperi”. În *cap-ut-* elementul radical este i.-e. **kep-*, *(s)*kep-* „a acoperi, a înveli, a ascunde”, identificat de Berneker (SLEtW, I, p. 143—144) în cuvinte balto-slave și grecești ca lit. *kepure* „căciulă, pălărie; Bedeckung der Kornhaufel auf dem Felde”, rus *cepec*, srber. *cepac* „bonetă, scufie”, ceh *cepac*, big *cepik* „papuci” > rom. *cipici*, gr. *axenac*, „acoperitoare, înveliș, strașină” etc. Originalitatea veche indo-europeană a cuvintelor român și albanez rezultă din însemnarea deosebită (afinitate mai strînsă cu apelativul bulgar) și derivarea cu sufix *-ut-*. După sensul cuvintelor albaneze („gheată, călțun”) și etimologia de mai sus, *căpută* pare să fi însemnat inițial întreaga „încălțăminte” (opincă, cizmă primitivă?), restrîns apoi în chip curios asupra părții anterioare, mai mare și chiar mai importantă decît cea posterioară a încălțăminteii, cum apare în ambele dialecte care l-au conservat, cîrimb v. *cărîmb*.

(39) cătun (var. *cătună*, *cotună*, mold. și *cotun*) s.n. (pl. *cătune*, *cotune*) 1) „sătuleț, mic sat cu număr restrîns de case” („hameau; Weiler”). 2) „colibă, un fel de bordei”, olt. Serbia etc, („cabane, hutte; Hiitte”).

Der.: cătuitoi „berdei” (Giuglea — Vălsan, *România din Serbia*, 1913, p. 121—4), *cătunean*; topon. *Cătunu*, *Cătuna*, *Cătunele*, *Cătunaș*; antropon. *Cătuneanu*, *Cătunescu* etc.

Dial.: arom. *cătun*, *cătună*, topon. *Cătuna*, *La-cătun*, *Cătunet*, *Cătunisti*, *Paliocatunon* (DR, II, p. 465, IV, p. 334; DD, III, p. 62; RevDg, XI 1966, p. 555); megl. *cătun*, *cătunes*, *-easă* („comunal, sătesc”), *cătunisti* („loc unde a existat un cătun”), *cătunean* („sătean”), *cătunitscă*; istr. *cătun*.

impr. din rom.: (?) v.sl. *katunu* „lagăr, castra”, srb *katun* „sat de păstori albanezi și români”, apoi „sat, ținut, district”, azi „loc unde pasc oile; stînă” (SPO, XXI, p. 379 „Sennerei”); ucr. *katun* (RomSl, XIV 1967, p. 153); big *katun* „colibă de ciobani; cort de țigani”, m.gr. xa-rouvt „lagăr (de corturi), bagaj, cort”, n.gr. „cîmp, cartier, casă, apartament” (Rom IX—XIV, p. 104; RumWNGr, p. 79); ung.reg. *ketun* „faluresz”, *ketun* (MNYRomKolcs, p. 200).

Alb.: *katund(i)* „sat” *katund* „villa”, la Flbasan *ketun* „sat”, în Borgo Frizzo (Zara) *kotun*, tosc *katunt*, *katundi* „sat”.

Bibliografia mai veche în EWA1b, p. 183. IF. XXXIII 1913-1914, p. 422. ® Pontbr, p. 117 it. *cantone*. 9 Miklosich, SIEIR, p. 10: legătură între apelativul rom. și cele balcanice; AlbP, II, p. 10 „it. *cantone* — alb. *katue* paese, *katunar*, *katundar* contadino”. 9 LaurM, I, p. 396 „*canthu* și *cantu* de aici *katunu* în locu de *cantunu* sau *cantonu*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 558 (trc) arab *katun*. Admis: Șăineanu, RIAF,

IV, p. 670. 9 Gaster, RIAF, I, p. 26 lat. *canthus* prin albaneză. 9 Me, p. 183 „alb. *katunt* identisch mit rum. *cătun*, sl. *katunu*, srb *katun* etc. Viel das Wort zu den von den Bulgaren nach der Balkanhalbinsel gebrachte DictRG, p. 314 „vgl. sl. *katunu*, srb etc. Dunkles Wort”. 9 Jirecek, Ges I, p. 156 romanic (it. *cantone* etc). 9 Dumke, JB, XIX—XX p. 71 din IF, XXXIII, p. 420—435 alb. *katund* este participiu în t de la un deri *ke-* al verbului *ndeii*, i.-e. **ten-* (gr. TSVUJ „întind (un cort, coardele unui *katund* (cătun) însemna „das Ausgespannte, das Gezelt”. în toate idiomele din alb. Admis ca probabil: Philippide, OrR, II p. 704, Skok, ZrPh, L DLR, 1/2, p. 219; respins: Bruckner, KZ, XLVIII 1918, p. 167; Dens VII, p. 90 „etimologie departe de a fi convingătoare; nu explică lipsa 'cort' chiar în albaneză (etc.)”. ® Peisker, *Zeitschrift des histor. Verei* Graz, XV 1917, p. 203—204, din limba lor de obirșie, uralo-altaică! păstrat un cuvînt, *cătun*: kirghiz *kotan* „un loc îngrădit în cîmp unde în kalmuk *chotton*, *chottun* „o comunitate de 10—12 familii care-și clădesc c loc” etc. (OrR, I, p. 842; IJ, V, p. 100); M. Vasmer, *Studien zur alb* I (Acta Univ. Dorpat, I 1921), p. 28—30, 39 „von einem donaubulg. Hirt neg, cuman?”. 9 Treimer, *Slavia*, III, p. 450 „awarisch-bulg.”. 9 Se p. 1092 *cavitonem > venet. *cavidone*, it. *cotone* „diga, duna”, în legătură zăția militară de grăniceri. 9 Pușcariu, Stlstr, II p. 283 albanez. 9 DR, lat. *cautum* + *tun* < celt. *dunum*. 9 Rohlf, BWUG, 949 gr. și alb. c. 9 Candrea, DEnc, p. 236 prob. de orig. illyră, cf. alb. *katun* etc. 9 Dens VII, p. 90—94 sens de bază „săpătură în pămînt”, cf. av. *kata* „cămară, piv pehl. *katak* „casă, groapă”, pers. *kad* etc, tema *kat-*, avînd la bază noti (i.-e. **ket-*, *kot-*), sau altă temă *kan-*: sogd. *k'nk* „locuință, colibă” e nieni, *kat* (a) a fost luat de fino-ugri, caucazieni, slavi; la români adus p iraniene ce au înaintat pînă în zonele carpato-dunărene. ® Pușcariu, *katun* probabil (ca alb. *katund*) moștenire autohtonă. 9 Șăineanu, DUn, *katun*). 9 Dragomir, *Vlahii*, p. 113-115. ® AnEtn, 1962—1964, p. 77 (Debrecen), II 1971, p. 39-46 (A. Mohay) KATOYNA gotic.

Discuțiile despre acest cuvînt (larg răspîndit în zona carpa n-au precizat nici etimologia, nici idiomul de obirșie. Cuvîntul n- aș în slavă, nu l-a revendicat vreun slavist ori slavizant nici ca ti teză: la slavi este împrumut, nu element ereditar comun. Da sirbi, vechi, *cătun* pare a fi însemnat așezare a păstorilor români; docum bești arată pe valahii din evul mediu locuind în asemenea *cătune* multe localități se numesc *Katun*, urme ale așezărilor de păstori vla regiuni” (DDR, 1/2, p. 219); tot de la români a intrat în bulgară, vînt comun. în slava meridională s-ar putea presupune că a fost l manitatea balcanică. Aserțiunea despre originea mongolică sau a cuvîntului este lipsită de bază documentară; dar nici etimolog a lui Jokl nu este verosimilă; precum nici cea iraniană nu apare bilă, cu toate că înrudirea pe plan indo-european nu ar fi exclusă. M este deocamdată că avem un cuvînt comun albano-român, autohto mologia nu apare clară; plecînd de la unele accepțiuni regionale, „l Serbia), *cotună* „cuptor improvizat în cîmp”, făcut din „o săpătură în Bărăgan și Brăila, Densusianu le considera „hotărîtoare” pentr în legătură cu tema *kat*, i.-e. **ket-*, **kot-* „locuință (Wohnraum)” ură în pămînt ca bordei”; av. *kata-* „Kammer, Vorratskammer, pers. *kad* „casă”, got. *hehjo* „Kammer”, sl. *kitiči* „cella; cuib”. inițial cuvîntul românesc avea însemnarea nu de „groapă în pă locuință, bordei”, ci „casă” în sens generic, „colibă, îngrăditură împletituri, pari etc, ca atare aparținînd la grupa etimologică m semantic: i.-e. **kat-* „a suci, a învîrți împletind în leasă, țarc I, p. 338, 1; IEtW, 534), lat. *catena* „cătuse” (*cates-na) probabil ș primitivă” (*catiă), cymr. *cader* „saepum, castrum, locus munit

cathir „oraș”, v. isl. *headorian* „a închide, a restringe” (*heador „ocol, țarc”), eventual v. sl. *kotici* „cella, cuib”, rus *koty* „leasă de pește; gratie”, srb. *kât* (di-al.), *kbtac* „țarc pentru miei, iezi, găini” etc, big *kotara*, *kotora* „țarc”, srbcr. *hotar* „gard (țarc) pe lângă clăia de fîn (pentru a o feri de vite)”, *kbtar* „ținut, hotar (din garduri, îngrădituri)”, sloven *hotar* „Bezirk”. Sufixul *-n-* pare a fi indo-european (cf. Brugmann, GrdVglG, II/2, p. 266—268 : **kat-o-no-* însemnând „casă, colibă” de locuit, făcută prin impletitură, sens extins asupra mai multor asemenea construcții, un ansamblu de case, un sat (ori tocmai acesta e rolul semantic inițial al sufixului *-(o)no-l-*; sau sens primar „îngrăditură”, „linie de hotar” a unei așezări, localități? S-ar putea ca evoluția semantică să fi fost analogă cu a lat. /*ossatutn* (din *fossa*) > rom (*fsat*), *sat* (supra, p. 212), deci *cătun* să fie o paralelă anteromană (autohtonă) a termenului sinonim latin (AnEtn, 1962-1964, p. 77-78).

(39a) ceaiă s.f. „partea posterioară a grumazului și capului” („nuque; Kehle”); istr. *tsofe*, HLR, I, p. 227; AtlLR, I 358/01; CercLg, XVI 1971, p. 88; alb. *tsafc*, *gafe* „Kehle, Hais” (Philippide, OrR, II, p. 704) nu poate fi autohton (traco-dacic ori illyric) din cauza aspiratei /, sunet ce nu exista în substrat; pare să fie turcesc în albaneză și în română. Cf. însă RevLg, XI 1966, p. 555-556.

(40) cîrlan (var. ban. *gîrlan*) s.m. (pl. *cîrlații*), f. și adj. 1) inie! (mia. iar ied) după înțărcaț la 2, 3, 4, 6 luni după fătat pinu Ia un an (cînd se numește „tîrțiu”) („agneau sevre; agneau d'un an; Junges von Schafe od. Ziege, Jährling”). 2) „minzul între un an și doi ani; cal de doi ani, de 3—4 ani” („poulan âgé de plus d'un an; (zwei od. mehrjähriges) Fullen”); secundar „cal slab” (haț., unde despre ovine nu se zice). 3) „bărbat care se ține numai după muieri; craiu” („coureur (de femmes); Mädchenjäger”).

Der.: *cîrlană* (fem.), adj. *cîrlan*, *-ă* (lină scurtă subțire, tunsă de pe cîrlaui), *cîrlăior*, *-ă*, *cîrlănaș*, *-ut*, *-iță*, *cîrlău*, *cîrlănar* (păzitorul turmei de cîrlaui), *a se cîrlăni* („sich herumbalgen”, bucov., Herzog-Gherasim); antropon. *Cîrlan*, *Cîrlanca*; topon. *Cîrlaui*, *Cîrlănești*, *Cîrlănărie* (TopRom, p. 419).

impr. din rom.: ung. *kirlän*, *kerldn*, *helány*, *kirlány*, *kelldn*, *kerlám* etc. „egy-eyes bány; egyeves csiko” (InfLR, p. 56; WtbCs, p. 78; MNyTEtSz, I, p. 495; MNyRomKolcs, p. 201—202); säs. *kerlän* (RomElSz, p. 27), *kirlän*, *kirlean*, *kirleam* „einjähriges Schaf” (SächsWtb, V, p. 146).

LaurM, Gloss, p. 120 „cîrlanu, ? ore in locu de curlanu cu intellessulu *bunu de ionsu* ca și gr. *xoupoț* (*xoupi*, *xoupsueiv*, *cur-meiu*, *s-curtare* etc), sau in legătura de afinitate cu *circeiu* sau *carligu* („animale cu perulu circeiatu”). 9 Cihac, DEtDR, II, p. 488 din ung. *kerldn* „agneau d'un an”. © Philippide, ILR, p. 150 *cîrlan* — *cîrlan, *carne*. © Candrea, NRR, I, p. 405 der. din *cal* cu suf. *-an*, prin intercalarea lui *r* (*dărlög* < *dălog*, *gîrligan* < *gălegan*, *tărbăcesc* < *tăbăcesc*). 9 Diculescu, OrLR, p. 597 *caballanus — *callanu* — *cîrlan*. 9 Weigand, JB, XVI, p. 221—222 pare a fi slav după formație, „jedemfalls im Rum. Lehnwort, aber woher?!” [!]: *-an* ar dovedi că nu e vechi; legătura cu srb *krđ* „Rudei, Herd; *cîrd*” îi pare ademenitoare, „dann wäre *krđlan* ein Schaf resp. Pferd, das der grossen Herde eingefügt werden kann” [!]. 9 Giuglea, DR, I, p. 244—247 din *cămare, „miel cărnos” etc. 9 Pascu, ArR, VII, p. 556. # Pușcariu, DR, III, p. 380 poate *cîmal > *cîrlan*. Respins: Spitzer, DR IV, p. 651, Meyer-L, REW 1701a („nicht annehmbar”), Weigand, BalkA, II, p. 263-264 („ganz nruOglich”). & Densusianu, ALP, II, p. 21—22 turco-tatar *hyrla* „cîmp, loc de pășunat; munte”; *cîrlan* s-ar explica prin sensul „mieii se urcă la munte fiind niște inieii mai răsăriți” [!], sau de la *karc* „putere”, der. *karylän* „a întări”, *karylü* etc. • Kisch, DR, VI, p. 657 din germ.(?). • Scriban, D, p. 296 säs. *jorlank*, *jir* „miel de un an”, *Jährling*. 9 Giuglea, LL, I, p. 171 *mîrlan* și *cîrlan* „ont des sens apparentes; aussi *mîrlan* a-t-il influence *cîmar*, d'oii *cîrlan*”; dar asemenea, soluții „sono artificiali” Tagliavini, IJ, XXVI, p. 219. 9 Tiktin, DictRG, p. 285, Șăineanu, DUn, p. 106,

DLR, 1/2, p. 146 „orig. necun.” • DR, XI, p. 170-172, AnEtn, 1957- i.-e. **giț.er-l*.

Vechile tentative nu explicau acest cuvînt tipic românesc apartîniului vieții agrare, atribuit fondului lexical autohton, neputînd fi din vreo limbă cunoscută. Singura soluție acceptabilă este legătura în comparativ a temei străromâne **gar-l-* (pierderea sonorității *g* > *c*, ca *călbează*) cu semnificația primară „progenitură, pui de animal”, înrudit i.-e. **guer(e)bh-*, **gurebh-* „făt, puiu, progenitură, prunc” (WP, I, p. 485): gr. *ppstpoț* „copil nou născut, puiu de animal, făt”, v. sl. *ire* poate și v. ind. *gārbha-h*, av. *gardwa* „matrice, făt” etc. Rad. primară **guer-* în arm. *korium* „pui de animal”, v. ind. *grsti-k* „juncă” etc. cu toate că WP o consideră „nich erwiesen”. Dar ea este confirmată tența temei străromâne **gar-l-*, bază i.-e. *guer-l-j**guor-l-*, însemnînd „pui, făt”, restrîns cu timpul asupra domeniului animal.

(41) cîrlig s.n. (pl. *cîrlige*) 1) „fier sau lemn lungăreț încovoiat (cu care se apucă ceva sau de care se agață)” („croc, crochet, grappi Hakenstange, -stock”) și mai multe unelte. 2) „cața ciobanului” („ho vue d'un crochet; Hakenstab, -stock der Hirten”). 3) „butaș (cîrlig) („rafie, provin, plant (de vigne); (Ab)Senker (eines Weinstockesj)”). 4) „unealtă de pescuit cu cîrlige” („hamecon; Hamei, Angelhaken”). 5) „primitiv” („charue primitive; primitiver Pflug”).

Der.: *cîrligaș*, *cîrliguț*, *cîrliguș*, *cîrligel*, *cîrligei* pătați (plantă), *cîrligioară* (plantă), *cîrligean* („hot”), *cîrligar* (cîrlig cu care se apleacă lor); *cîrligă*, *încîrligă*, *-at*, *-ător*, *-oare*; *cîrligat* (s.m.), *cîrligată*, *cîrlig* (plante); abstr. (in)cîrligare, *-at*, *-alură*; var.mold. *bîrliga(t)* (sl. *br—h* *învîrligat*; *descîrligd*, *-at*; *cîrloagă* „zăluță (dantelă)”; topon. *Cîrlig*, *Cîrligele*, *Cîrliget*, *Cîrligana*, *Cîrligătura* etc. (NumEL, p. 6; TopRom, p. 2; *Cîrlig*, *Cîrligel(u)*, *Cîrligeanu* ș.a. (OnR, p. 243).

Aceeași temă *cîr-l-* (cf. OrR, II, p. 182): *cîrlionț* „bouche de chiment de peche”, *cîrlionță*, *cîrlion*, *scîrlionț*, *încîrlionț (-i)*, *cîrlionț* „c... (brebis) aux cornes en spirale”, ban., *cîrlibușă* nume de capră, haț.; capătul încîrligat”, haț, *cîrlobătură* „lucru (in)strîmbat, cîrligat”; *gi...*

D i a l.: arom. *cârlig*, *cîrlig*, *cîrlibană*, fărșer. *cârrig*, *câpig* (DR, V) *ancîrligat*, *încîrligedzu*, *ncîrligare*, *-at*, *-gedzu*; megl. *cârlig* „cață ciob de împletit ciorapi”, *cîrligar*.

impr. din rom.: big. *krâlig*, *karlik*, *karljuga*, *kârlug* (DR, III, p. 18) srb topon. *Krliagte* (Vlahii, p. 55); ucr. *karljuka*, *karljucka*, *gîrliga* (DLR BalkA, II, p. 130), *kyrlyh*, *gyrlyha*, etc, rus *gerlyga*, *erlyga* (RomSl, XIV 1911, p. 81); alb. *kerrige* (DR, VII, p. 151—152); ung. reg. *kerlig* „vas *kirligal* „keresztbe egyrâsra teszi (a lábât)” (MNyRomKolcs, p. 198, 2) „ein Jungenspiel” (SächsWtb, V, p. 196); arm.ard. *cîrlig* „ghiară” (p. 88); trc *karlik* (RESEE, XXI, p. 228).

LexB, p. 99 „*carligatu* a lat. *con et ligo*”. 9 LaurM, Gloss, p. 12 sau lat. *cirrus*, *cîrulus*(?), engl. *curl*. 0 Cihac, DEtDR, II, p. 43 cf. v. „quus”, ceh *kriwiți*, *krivoldk* „croc” etc. • Giuglea, DR, III, p. 1090 *c* (un fel de spin), — etimologie care „nu e sigură” DLR, 1/2, p. 148. 9 I, p. 184, 72 arom. *cîrlig* din big. *karliuga*. 9 Densusianu, ALP, II, p. 18 vb *kyrla* „a încîrligă”, *kyrlagan* „avînd uu virf, un cîrlig”; vb *kermek*; suf. *-ik* etc. 9 Graur, BL, V, p. 98 *cîrlig* și *bîrligă* „un derive avoir dite fait sur un înot en *-ligă*, perdu depuis”. 9 Scriban, D, p. 2 *karlik* pitic, d.germ. *karl*, *kei*”. 9 Tiktin, DictRG, p. 296, Candrea, Șăineanu, DUn, p. 106, Pușcariu, LR, I, p. 266 „orig. necun.”. 9 AnEtn, p. 34 i.-e. **ker-l-* (tr.-dacic).

xoTceXXa „Hure, Mädchen”, — citat de Berneker, SlEtW, p. 564 „ein Balkanwort, vgl. alb., rum., mgr., ngr. Der Ursprung ist dunkel”, respingind etimologia lui Meyer și a lui Vasmer. • Ostir, WoS, V 1913, p. 220 alb. *kopil'* din i.-e. *ko- (v.ind. *liā* „râu”) și *~*pelnos* = alb. *pjel* „nasc”, — citat și admis (ca ceva „scharfsinnig”) de Jokl, UA1b, p. 6 (IJ, IV, p. 109). 9 Capidan, DR, II, p. 459 (formă balcanică), „originea nu e slavă, căci cuvântul există numai la slavii balcanici, cu întrebuintare mult mai restrinsă decât în română. Rămâne să fie căutat în domeniul alb.-romano-grec”, p. 524—525. 0 Diculescu, DR, IV, p. 1552 „*copil* < gepid. *kopilo din *hop-* în m.engl. *hor-cop* „Hurenkind”, ca got. *barnilo* „copil” din *bam*”. 9 Pușcariu, StIstr, II, p. 284 „cuvânt obscur”. 9 Philippide, OrR, II, p. 708 în limbile slave de est și sud e probabil din alb.; nu se știe dacă de la albanezi ori de la slavi a venit în românește. 9 Candrea, DEnc, p. 331 „comp.alb. *kopil*, gr.biz., ngr.”. © Șăineanu, DUN, p. 166 *copil* = alb. *kopili*. 9 Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926). p. 93-94 (cuvânt balcanic).

• DLR, 1/2, p. 772—773 „de origine obscură, probabil preromauă, răspindit și la popoarele învecinate”. în rom. e vechi; probabil de aici împrumutat la toți vecinii.
• Pușcariu, LR, I, p. 179 (autohton). 9 Rosetti, ILR, II, p. 115. 9 Scriban, Arh, XXXIX, p. 154, D, p. 345 „lat. *pupihits*, dim.d. *pupus*, fem. *pupa* cocă, cocuță, in-fl. de cocă sau de o formă lat. *copillus*, ca *columbus* — *palumbus* porumb”. 9 Giuglea, DR, X, p. 440, DRS, p. 27. © *Dicționarul limbii române moderne* (1958), p. 188 comp. alb. *copil*. 9 C. Poghir, LbR, XVI 1967, p. 419 •*knolpos* „sin”, •*colpillus* (adj.) > *copil*], @ CercLg, XIII 1968, p. 350 •*ken-pel-n*.

Importantul cuvânt străvechi, cu sensuri variate și nuanțate, derivate numeroase, răspândit la toate popoarele din preajma teritoriului locuit de români în sud-estul Europei, s-a bucurat în chip firesc de atenția corespunzătoare a filologilor și lexicografilor. După tentative de a-l deriva din latină, greacă, slavă apoi germanică, mulți l-au declarat comod „cuvânt balcanic” (Balkanwort) fiind aproape toți de acord că în idiomurile slave e împrumut mai recent, deci nu element moștenit (slav comun), eventual indo-european; nimeni n-a luat în seamă puțința obirșiei slave. începînd de la Miklosich, unii au încercat să-i explice prezența în limbile sud-est-europene ca împrumut din albaneză, ceea ce nu se poate admite din cauze general istorice, iar mai nou s-a recunoscut chiar că „în general cuvîntul fără derivate și nesupus la legile sincopării, face impresia și la albanezi de a fi împrumutat”, în greacă „nu poate fi băștinaș și nu se leagă de nici o tulpină cunoscută” (DDR), deși e atestat în epoca bizantină; ca origine etimologică a rămas însă nedeterminat, un fel de „copil al nimăului”. Totuși el este al cuiva avînd obirșie etimologică determinată. în românește element foarte vechi, din româna comună, neputînd fi împrumutat de pe la vecini, nici din albaneză, dar nici de la slavi (unde nu e băștinaș); element ereditar în română, de aici a trecut în tot teritoriul carpatobalcanic, devenit „Balkanwort” apatrid pentru unii filologi apuseni. Este sigur, nu numai „probabil că punctul de plecare a cuvîntului e limba română, nu invers (slavă etc.)” (DDR); totuși nu se poate afirma cu certitudine că direct din limba română a fost împrumutat *copil* în toate idiomurile împrejmuitoare (lucrul este sigur numai despre ung., sās., ucr. și pol.); sigur oricum că la noi nu este împrumut din vreuna dintre limbile care-l cunosc. Astăzi nu mai poate apărea ca ceva temerar atribuirea cuvîntului *copil* fondului autohton traco-dacic ori illyric, trecut în romanitatea balcanică și transmis limbilor greacă și slave (întrucît la slavi n-ar fi împrumut din română, respectiv din albaneză ori greacă). Ca un cuvînt indo-european autohton, el poate fi explicat printr-o evoluție în cadrul romanității balcanice și a limbii române: presupunînd un arhetip **kompello-* (traco-dacic, illyric), pentru fonetică cf. lat. *complexire* > rom. *copleși*, *comprender* > *cuprinde*, *conforire* > *cufuri*; s-ar putea distinge un apelativ compus bimembru, din **kom-* și **pell-*. Primul nu are a face în nici un caz cu v. ind. *kā-* „râu”, i.-e. **ko-*, ci mai curînd rad. **ken-* „a răsări, a se ivi, a deriva; pui de animale, copil” (WP, I, p. 397—398); este greu de spus dacă

partea finală *-pil-* este identic cu alb. *pjel* „nasc, dau naștere” (sugera cu care ar prezenta o remarcabilă asemănare de formă și de înțeles (II, p. 64, care nu admite că verbul alb. ar putea să reprezinte o naște” = „umplea”); **pel-no-* ca bază i.-e. e verosimilă.

(44) cotropi (var. *cutropi*, *cutrupi*) vb.tr. 1) „a acoperi, a îngriji în picioare, a dărîma, a nărui, a (se) sfărîma” („couverir; fouler, demolir niederdriicken, -treten, ein-, niederreißen”). 2) „a invade, năvăli, înfrîn în stăpînire cu forța, pe nedrept” („envahir; uberfallen, auf J d n ein-, l 3) „a cuprinde, a umplea, a covîrși” („remplir; von allen Seiten umschliessen, einhiillen, iiberschwemmen”).

Der.: *cotropire*, *-itor*, *cutropit* adj., *cutrupiș* „acoperișul casei”

• *acoperișul* „envahir”.

LaurM, Gloss, p. 203 din prep. co sau cu f *iropu* sau *trupu*, „care în vicu, curmi pretinde invetiatulu Miklosich”, ci e rudă cu fr. *troupe trop* = turma, sp. *tropa*, *tropezar*, mediu lat. *tropus*, it. *troppo* (etc.). 9 II, p. 88 cf. sl. *ostrabati* „abscindere” *ostrebiti* „purgare”, și *treabâ*]. @ T p. 427 „vermutl. Erbwort, viell, zu lat. *torpeo*, *-ere*, *torpesco*”. 9 CDDB, *torpire* (= *-irc*) „etre tout engourdi” etc. Admis: Candrea, DEnc, p. 3 RE W 2186 „*contorpescere* 'ringsum erstarren', rum. *cutropi* (Ti explică e falsă, Graur, BL, V, p. 94; cf. DLR, 1/2, p. 853. 9 Dicu p. 472 „înțelesul primar a fost 'a acoperi (o casă)', de unde *cutrupiș* din gr. *γατοποπιμ* 'bedachen". 0 Pușcariu, *Academia ortodoxă*, 50 de a Cernăuți, 1935, p. 139-140, DR, VIII, p. 292, IX, p. 473, LR, I 1/2, p. 853: de orig. germanică medievală, dintr-o locuțiune adverbială multimea, cu duimul, în masse” > *cutropi*, cf. cu *vîrh* (*vîrh*) > *covîrși* timpul invaziilor germanice, primit de „romanii răsăriteni care în suportele întiile ciocniri cu germanii cotropitori; năvălirile acestora; nice, cu *tropul*, trebuie să fi ajuns de pomină și limba ... ne vorb ele; germ. *thorp* „mulțime” (*dorf*), it. *troppo*, fr. *trop* etc”. 0 Rosetti, („de orig. latină, după Pușc”) ; admis: Giuglea, DRS, p. 109; respin *Literaturblatt*, LXI, p. 174 (Rosetti, ILR, II, p. 81). © Șăineanu, DUN de) + *tropăi*. @ Scriban, D, p. 358 (*cotrocesc*, *cotroboesc*).

Degătura dintre *cotropi* și *trop-* (*troppo*, *troupeau* etc.) nu se p din cauza nepotrivirii semantice și a piedicilor cultural-istorice, ca tură nici considerînd verbul nostru ca romanic, nici împrumutîndu vreun idiom vechi nemțesc, obirșie ce nu e deloc verosimilă, iar p *vîrh* > *covîrși* (etimologie sigură?) nu poate constitui dovadă des unei locuțiuni „germano-române” *cu tropu. S-ar părea că numai poate fi admisă, potrivit formal și cultural-istoric; dar ea nu jus lui *cotropi*, al cărui miez semantic nu e „înțepenire”, ci „a călca, zdrobi”, de unde „cuprinde, inunda, covîrși”¹⁸, iar elementul *trop *pire* aparține la altă bază i.-e., anume la **trep-* „a călca, tropăi, călca a umbra cu pași mărunți (etc.)” (WP, I, p. 756): v. ind. *trprā-h*, *trp* pripit, (care călcă repede cu pași mărunți), gr. *Τραψ* „tescuesc (sto lat. *trepidus*, *trepidare*, mhd. *draben* „traben”, v. pr. *trapt* „a călca”, strivi, a călca, a tropăi” etc. Tema rom. **trop-* reprezintă o for a bazei i.-e. **trep-*; dar nu este exclusă apartenența temei româneș chiar la baza i.-e. *Hreup-* (a rad. *ter-* „a freca, sparge etc”), gr. *ἄπ*

¹⁸ Cuvîntul e atestat în sec. XVI cu sensuri identice celor de azi: Pal. C „tri ne-ară cutrupi” (= „assaillir”), 14 „înturnară apele și cutrupiră carăle și că *aloutir*”; cf. Densusianu, HLR, II, p. 431.

sparge", πPOTI , Trp-TC7 „gaură”, lit. *trupu*, *trupeti* „a se sfărîma”, *trupus* „fragil”, v. sl. *trupa* etc. (WP, I, p. 732)¹⁹. Videant alii.

(45) creț (var. *crăț*) adj. (fem. *creată*; pl. *creți*, *crețe*) 1) „răsucit, încirliionțat (despre păr, lină etc.)” („frise, boucle; crepu; kraus”). 2) p. ext. „cu părul creț (cocon creț, porc creț etc.)” („aux clieveux crepus; kraushaarig”). 3) p. anal. „îndoit în cute, plisat, ondulat (haină, munți, gură, iarbă etc.)” („ride, plie, ondule; runzelig, gefurcht, wellenformig”), s.n. și f. „cirliionț, buclă; îndoitură, cută, încrețitură, zbircitură” („pli, ride; Falte, Runzel”).

Der.: *crăț* („opreg încrețit”, olt.), *crățan* „șortul posterior” (la românii din Serbia, DLR), *crefură* „dungă”, adj. *crețesc* (măr crețesc), *crețească*, *crețos*, -oasă, *crețitoriu* „corrugans”, *crețicos* „plicabilis” (DictB), *crețului* „cu părul creț”, *crețat* „plin de crețuri”, *crețisor* (adj., s.m.f.); *crețisoară*, *crețisoare*, *crețisor* și *crețușcă* (plante); *încreți*, *creți*, *încrețit* (negat, ne-), *încrețire* (s.f.), -it (s.n.), *încrețitor*, -oare, *încrețitură*, *încreț* (s.n.), *încrețeală*; *descreți*, -ire, -it; *extracreț*; antropon. *Crețu*, *Crețeanu*, *Crețulescu* etc. (OnR, p. 253); topon. *Creți*, *Crețeni*, *Crețești*, *Crețuleasca* ș.a.

Dial.: arom. *crățáros*, der. din *creț*, care ar fi existat și la aromâni (DR, II, p. 393); probabil o formă a lui *cătros* „cret” (DMacRD) din gr. xaro-apoț (Pascu, D&TMR, II, p. 25, 402).

impr. din rom.: big. *hrecav*, *hrecavo* (la bulgarii din Banat, DR, III, p. 229), *krecman*, antropon. *Krecul*, topon. *Krecul* (Vlahii, p. 13–14), srb *hrecav*, *kreco*, *kracaviti* („kräuseln, ausfransen”, RomSl, XVI 1968, p. 83; SOF, XXI, p. 379), antropon. *Kreco*, *Kreculi* (DR, III, p. 833; RomlX–XIV, p. 101), topon. *Kreculica* (Vlahii, p. 34); luat și de țigani care l-au dus pînă în Peninsula Iberică (NRR, I, p. 407); ung.reg. *krecc* „fodor”, *enkrečilász* „încreți” (MNyRomKolcs, p. 127, 227).

LexB, p. 145 „a lat. *crispus*”. LaurM, I, p. 969 cu *crispus*, *cresta* etc. din *cretu* < *crescere*. Hasdeu, CuvB, I, p. 111 *creț* = *criț* — din *crispus*. Cihac, DEtDR, II, p. 82 impr. din srb *hrecav*. Gaster, ZrPh, III 1879, p. 469, IV, p. 467 mai curînd element nou, în legătură cu germ. ard. *kraus*. Miklosich, Beitr.Voc. III, p. 251 „*creț* nicht auf /tratät «tortus» beruhen kann; ebenso sicher ist, dass es mit *crista*, *crispus* und *kraus* nichts zu tun hat. Hier kommt die nesciendi seientia zur Geltung”. Byhan, JB, V 1898, p. 316 poate din srb *hrecav*, care ar fi *kret-icavu. Densusianu, HLR, I, p. 366 *creț* = srb. *hrecav*, dar nu poate veni direct din acesta, finala fiind diferită. Tiktin, DictRG, p. 437 „anscheinend lat. *crispus* trotz der widerstrebenden Form. An eine Beziehung zu deutsch *kraus* ist kaum zu denken; noch weniger an ksl. *krantu* «gedreht». Philippide, VR XVI 1910, p. 33 posibil = *krektion*, xptxiov. Giuglea, DR, II, p. 393–395 din vechea germană: ahd., mhd. *kreis* „Kreislinie, Tjmkreis”. Densusianu, GrS, I, p. 164 „ar putea fi lat. *ciricius < *circus*, cu sincoparea lui *i* ca în *creer*”. Giuglea, DR, III, p. 625 cf. gr. *y.πιτ*, -v.6c, „mecke de cheveux sur le haut du front”. Pușcariu, DR, III, p. 843–844, Stlstr, II, p. 285, DLR, 1/2, p. 905 prob. lat. *cricus (metat. din *circus*), cu suf. -eus, -ea, -um. Pascu, REBS, p. 41, 125, ArR, X, p. 473 *cricius < gr. xptxoț „cerce, anneau, boucle”. Weigand, BalkA, II, p. 272, III, p. 107 *creț* trebuie să fie de origine slavă: big. *hrecav*, srb *hrecav*, suf. slav -av; forma veche slavă[!] ar fi păstrată în rom. *creț*, contras din *kretiču*, aparținînd la tema *kret-ati*, *krenoti* (Berneker, SletW, I, p. 612) cu însemnarea biegen, drehen”. Scriban, D, p. 364 „cf. lat. *crispus*”. Giuglea, LL, II, p. 32 *creț* < lat. *creptus (*crepitis*).

Presupusele etyma latine (*crispus*, *crista*, *creptus* etc, la fel ca *circus-cerc*) sînt inadmisibile fonetic ori semantic; de asemenea cele grecești (xpix-) ori germ. *kreiz*, deși asemănarea fonetică și semantică relativă există la fiecare

¹⁹ iu română cuvîntul (tema *trop-*), din fondul autohton, e mult mai vechi decît influența germanică, nu are vreo legătură cu „întîile ciocniri cu germanii cutropitori, pe care romanii răsăriteni aveau să le suporte iu Dacia” (Pușcariu); natural, diutr-o falsă etimologie (*cutropi* < germ. *thorp*) nu poți scoate „o dovadă a continuității noastre în Dacia lui Traian, expusă mai întîi șt mai mult cotropirilor”, cum își imagina același ingenios filolog clujean.

din ele; derivarea lui *creț* din slavă devine un nonsens cîtă vreme și bulgară *hrecav-* a fost recunoscut ca împrumut din română. Vechitului la noi a dus în ultima vreme la construcții de arhetipuri românești dar în calea lor stau alte piedici: nepotrivirea cu bazele latine ori unde au fost confecționate. Adevărat că un arhetip *criceus, *creca tabil; dar nu se admite ca el să fie creat cu mijloacele latinei ru *circus* ori gr. xpixoț (sau „creptus” etc). Degătura etimologică într *circus* e totuși o realitate, dar nu în felul presupus pînă acum nire din latina vulgară în română, ci pe calea unei înrudiri ma Actualul *creț* vine dintr-o fază mai veche care nu putea fi deci *cretiu (cf. *iudicium* > *judet*, *brachium* > *braț*; *hospitium* > *ospă* *preț*); tertium non datur; ambele forme au egală justificare, dir vedere al limbii române. Decio temă **crec-* ori **cret-* a rad i.e. „a încovoia, întoarce, îndoii, (in)strimba (WP, II, p. 568–573, 3; 3; cf. *zgardă*, *cîrlig*), care a dat diferite baze: cu *k* **kerk-* gr. și gr. **kriko-*: gr. -*Apxoc*, xpjxoț „cerc, inel”, lat. *circus*, prepos de jur, împrerur”, *circă*; v. sl. *su-kruciti* „a strînge, a contracta *korcu* „cîrcii, crampe”, ceh *krkva* „zbircitură, creț, încrețitură, cută *creț* (admițînd un prototip al epocii romanice **creciu-*) arată că cu suf. -io- al bazei **kerk-*, **kek-* ce nu poate fi împrumut din Dacă s-ar prefera celălalt prototip **cretiu-*, acesta aparține la bază *răt-* „a întoarce, a răsuci”, mai ales înstrîmbarea și împletirea *gard* (ocol, țarc) a aceluiași rad. *(s)*ker-* (WP, I, p. 421–422 295–296): lat. *crātis* „împletitură de nuiete, țarc, grătar”, got. cuvinte germ., gr. etc. pentru „împletitură, coș”; alb. *k'erthull* niță, dăpănătoare”, sau mai curînd chiar forma identică celei r (pronunțat *cret*) semnalat de G. Brîncuș după Al. Xhuvani (SCD, p. 304).

(46) *cruță* vb. tr. 1) „a feri, păstra, îngriji să nu se strice, teme, să nu se prăpădească (ostenească) prea mult” („menager, p sous sa garde; (ver)schonen”). 2) „a scuti, evita” („proteger, schirmen, (be)schutzen, (ver)meiden”). 3) „a trata cu blîndețe („menager; sparen, behutsam umgehen mit —”). 4) „a econom ban cu ban)” („epargner, economiser; sparen”). refl. „a-și păsa se îngriji să nu se obosească prea mult, să nu-și prăpădească viața” („se menager, menager ses forces; sich schonen”).

Der.: *cruțare*, *necruțare*, *cruțat*, *necruțat*, *cruțător*, *necruțător*, *tenie*, *cruțătură* „management, epargnement”, *cruțalnic*, *necruțalnic*; *Cruțescu*, *Cruțești* (OnR, p. 253).

Dial.: neatestat (arom. *l'ertu* „schone”).

Alb.: *kurts en'* „bin sparsam, schone” (Cord. dă forme *parmio*”, *kursimtar* „parco, economo”, *kursye* „risparmio”).

< Asemenea bază a fost întrezărită (pentru cuvîntul românesc) de G. Weigand (involuntar) o etimologie verosimilă, interpretată greșit în sensul dorinței sale de pret împrumutarea” cuvîntului din slavă în românește. Singur Pușcariu a făcut autohtonă fiind exclusă proveniența slavă, „fie că originea e latină sau autohtonă cu familia greco-latină de care am vorbit (*circus* etc), sau în sfîrșit de proveniență cum pretinde Giuglea” (DR, III, p. 844).

LexB, p. 149 „*cruțu* parco, schonen, lat. *curta*, as, are". Admis: Pontbr, p. 165; © Cihac, DEtDR, I, p. 249 *curi*are, alb. *kourseig*, *kourtseig* j'epargne; LaurM, I, p. 977. • Densusianu, HLR, I, p. 353 impr. din albaneză. \$ Tiktin, DictRG, p. 180; Șăineanu, DUn, 100 cf. alb. 9 Pușcariu EWR, 420 *curtiare „die Ausgaben kiirzen", nu impr. din alb.; LR, I, p. 264, DLR, 1/2, p. 836 (mai puțin probabil "*crucio*, *criix* „a așeza cruciș"). 9 Meyer-L, REW, 2419 *curtiare*.

Dintre cele două formule, latină și albaneză, mai realistă pare a doua; oricum, identitatea formală și semantică a celor două verbe, *cruță-kurtsen* indică obârșie identică, ce poate fi însă cu greu considerată latină-romanică: *curtiare din *curtus* este nepotrivit semantic, iar justificarea oferită abil de Pușcariu „eigentlich die Ausgaben kiirzen" („economii" !) nu prea explică esența semantică a cuvintelor albanez și român ce nu e ideea „scurtării" unor cheltuieli etc, ci „îngrămădire, adunare", ori „adăpostire, scutire, menajare". în atare sens, un străromân al epocii latine populare *crutiare (sau *cruciare ?) conține rad. i.-e. **kreu-*, **kru-* „a îngămădi, acoperi, ascunde" în lit. *kruwā* „grămadă", *kredute*, *krāute* „pod (de casă)", v. sl. *krovu* „acoperiș", *sukrovu* „absconditus", *pokroviste* „înveliș, acoperămint", *kruja*, *kruti* „acoperi, înveli, ascunde", rus *krysa* „acoperiș", let. *kraju*, *krāt* „a aduna, îngămădi", posibil v. isl. *hraukr*, irl. *cruach* „grămadă", cu sufix -*k* (WP, I, p. 477 ; IETW, p. 616) ; avem deci o bază i.-e. de forma **kru-t-* sau **kru-k-*. Plus adhuc non liquet.

(47) *curma* vb tr. 1) „a tăia un lemn de-a curmezișul" („couper, raccourcir; (durch)schneiden, verkurzen"). 2) „a tăia" („couper en deux, separer (en deux); abschneiden, trennen"). 3) „a pune capăt" („ihterrompre, cesser, finir; unterbrechen, versagen, erloschen") și alte sensuri.

Der.: *curmat* (*necurmat*, adj. și adv.), *curmător*, -oare (adj.; subst. = fierăstrău), *curmare*; *curmă* („ascuțiș"), *curmăm*; *curmată* (dimin. *curmatei* „vrabie"); *curmeiu*, *curmeie* (*curmat* „bucată de sfoară sau funie", olt.; *curm* și *curmiel* id., Muscel); *curmătură*; *recurma* („a curma"), *curmeziș* (-ă, subst.), *curmezișă*, (-at, -are; *de-a-curmezișul*; *necurmare*, -at, *neprecurmat* etc.; topon. *Curmătura* (CercLg, XI 1966, p. 8-9 = StDialTop, p. 267-268).

Dial.: arom. *curmări*, *curmare*, -at „curma, înceta; înțărca; a se osteni", *curmare* „încetare; oboseală", *curmătura*, *discurmare*, -at, *nicurmare*, *nicurmat*, *pricurmu*; megl. *curm* „încetez, înterup; desprind de ceva".

impr. din rom.: ucr. *kurmej* „ștreang făcut din cîlți" (DLR, 1/2, p. 1029 ; RomSl, XIV 1967, p. 157) ; *kurman* „Schnur" < rom. *curmeiu* (WandR, p. 17), srb *kormen*, *pro-kormen* „ich schlage mit einem Messer" (SOF, XXI, p. 371), topon. *Kormata*, *Kormatura* în Serbia (Stlstr, II, p. 285; Vlahii, p. 34); RomSl, XVI, p. 83; säs. *kurmdturs* (SächsWtb, V, p. 409).

Alb.: *kur m*, -i „corpo, statura, fusto, torsolo, pezzo di carne o pesce tagliato", *kurmue* „dividere in parti" (Cord.).

LexB, p. 158 „*curmătura* a lat. *con* et *rima*." © Roesler, GTB, p. 571 din gr. xoupatco „ermiiden, matt werden"(?). 9 LaurM, I, p. 935 forma corectă este *cormare* (nu *curmare*). 9 Cihac, DEtDR, II, p. 570 din trc *qurmaq* „rompre, briser", *qyrma* „rupture, pli". Admis: Șăineanu, RIAP, IV, p. 681. • Tiktin, DictRG, p. 466 „wahrsch. lat. *conrimor, -ari zu *rima* 'Spalt', *rimor* 'spalten'. Ebenfalls *scurm* = *exconrimor*". Admis: Giuglea, Clex, p. 25-26; Pascu, REBS, p. 44, 145; Meyer-L, REW, 2254 *corrimare „spalten", rum. *curma*; Zsag. *scurma*. Dar „*curma* < *corrimare est difficile", Graur, BL, V, p. 94; Rosetti, ILR, I, p. 160 *curma* nu poate fi explicat prin *corrimare pentrucă * s-ar fi păstrat și ar fi dat *curima. 9 Șăineanu, DUn, p. 186 din *curm* „trunchi" înrudit cu gr.mod. *kormos*; sens primar „a trunchia", 9 Giuglea, DR, II, p. 620, 771 din gr. γ.ο.υ.β.ι „trunchi de copac", *cormare > *curma*; calabr. *kurmu*, sp. *corma*; a putut să vină prin latina vulgară. Admis: Candrea, DEnc, p. 373. • DLR, 1/2, p. 1027—1028 „la alb.: *kurmue* 'tai în bucăți', din care (cum indică

forma *curmeziș*) se pare că l-am împrumutat; alt cuvînt e *scurm*". 9 Pascu, I, p. 193, 1811 *curmu* „bout de corde, de ficelle" gr. vechi *curmus = ceau de bois", 1812 *curmare* < xopuiçco. Admis: Rosetti, ILR, II, p. 6 LR, I, p. 265 „*curmeziș* nu poate fi explicat pe teren românesc; trebuie să fie deci alături de *curm* \va. *curmez*, impr. din alb. (cf. *kurmuzue*". 9 Mihăilescu, XII 1967, p. 537.

S-a arătat că soluția propusă de DexB din *con-rimare* este inadecvată netic și semantic; gr. *kormos* (care să fi dat vreun lat. pop. *curma sau să fie înrudit cu tema rom. *curm-* mai curînd prin legătura i.-e. **skur-* nînd din aceeași răd. **sker-*, *ker-* „a tăia". Dar pentru rom. *curma* (de alb. *kurm*, -ue) este mai probabilă apartenența la i.-e. **skur-* „a desface, a răzui, a scurma, scormoni", din rad. **sek-* (WP, II, p. 895) : v. ind. *sku-ti*, *skaunāti* „turbură, scormonește, scobește", „face tăieturi, inciziuni" etc.; -r (ca în lat. *securis*) gr. *axupoc*; (o-xu) de piatră, bucăți căzute la tăierea pietrii", lit. *kiāuras* „găurit, ciuit", etc.; baze cu -t, -d-. Tăierul verbul românesc ar fi necesar un **(s)keu-r-m-*, **kur-m-*; dar este echivoc raportul între rad. lui *curma* și *scurma* avînd schelet fonetic asemănător, sensuri destul de apropiate ca al doilea să aparțină la i.-e. **skeu-r-*, iar *curma* să aibă la bază v. re%t-m-, rad. **sker-*; ori s- este prefix intensif (G. Brăncuș).

(48) ciirpân (var. *curpen*) s.n. (pl. *curpeni*, rar *curpene*) 1) „mlădă viță sălbatecă sau altă plantă acățătoare ce se sprijină încolăcindu-se de plante (de orice întilnește în cale)" („sarment; Ranke, Rebe"). 2) „leac sau de castravete" („tige de citrouille, de concombres; Rankenbissen, Gurken"). 3) „diferite plante de curpeni: curpen alb (de clematis vitalba; Waldrebe), curpen de munte (*Atragena alpina*; clematis) etc.

Der.: *curpană* („vrej de cartofi"), *curpeniță*, *curpenos*, -oasă („*curpen*, *curpeniș* (*curpiniș*), *curpeniște* („pădure de curpeni"), (fn) *curpenar*, *curpânărie*; topon. *Curpen*, *Curpeni*, *Curpenelu*, Valea *Curpeni*, XIV, p. 133), Virful *Curpinesei* (Năsăud); antropon. *Curpân* etc.

Dial.: arom. *curpen*, *curpan*, *curpăi*, *curpin*, *scrupen*, *curp, *ncurpul'are*, *ngurp'il'are*, *ncrup* „entourer, embrasser; tuer en caché"; MR, II, p. 219, 28 [sau ultima este impr. din albaneză?], în Alb. *culpră* (RevDg, XI 1966, p. 557); megl. *curpân*.

impr. din rom.: säs. *kurp* („i „gemeine Waldrebe" (SächsWtb, gr.epir. xotip-ava „sarment, bras de courges" (RevLg, XII 1967, p. 53) p. 80); sau din albaneză[?].

Alb.: *kulp'er*, *kulpere*, *kurpul* „clematite sauvage", *kurp* (Nopcsa, Cord. etc).

LaurM, I, p. 999. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 72 lat. *colubrinus* (< *colubra* etc). Admis: Korting, LRWb, 2338; Diculescu, OrLR, p. 527 *culpa EWAlb, p. 213 *culper* = alb. *kul'per*, *kurpul* 9 impr. din albaneză: Tiktin, p. 467; Baric, AlBRSt, p. 42 (alb, este din forma *kur-para, din care *curpene*, i.-e. *kuorpejono „gewunden" = urgerm. *hvarbana* etc); Șăineanu, p. 186; Candrea, DEnc, p. 373; DLR, 1/2, p. 1031; Capidan, DR, I, p. 100; UAlb, p. 229—232 (rad. i.-e. **kuel-* „a (se) întoarce; versari", bază înr. cu *culpa*); Pascu, DEtMR, II, p. 219. @ Philippide, OrR, II, p. 710 „*culpa* nesc e același cu cuvintele albaneze, care sînt probabil autohtone; este împrumutat din albaneză?".

Cuvîntul discutat este ușor reductibil la arhetipul comun cu *culpa* și *culpa* mei românești. Tema lui nu poate fi **kulp-* (*kulper*, -e) pe care s

etimologia lui Jokl, i.-e. *kuel-p, căci trecerea grupei conson. *-lp* în *rp* nu se admite în limba română. Forma exactă a temei, indicată de *curpen* — alb. *kurpul*, *kurpen*, este *kur-p, iar esența semantică a apelativului rezultă din definițiile botaniștilor: „arbust din familia ranunculaceelor cu tulpina sarmen-toasă, acățătoare, anguloasă, noduroasă și ramificată” (Panțu, Plant, p. 86); „curpănuș de pădure (hameiul) se acăță de tufani, formînd frumoase boschete; cea mai decorativă acățătoare de la noi este curpănușul alb. Cu coarda ei ca o sfoară, sucită, se urcă din creangă în creangă, legîndu-se și cu codița frunzelor de un verde șters. Este tipul îndărătniciei de a învinge, a domina, a fi mai sus, deasupra altora, mai către soare” (I. Simionescu, *Flora României*, p. 58, 225—343, 380). Esențial în semantismul alb. — rom. *curpen* (aplicat și vițelor ce se răsucesc în creștere) fiind răsucirea, legarea cu ajutorul unor tentacule (circeii) pe lângă alte plante sau lucruri din natură; un verb „a învîrți, a răsuci” este de căutat în tema lui (cum a întrezărit Baric) i.-e. *kuerp „a se învîrți”, var. **kuerbh-* (WP, I, p. 472—473; IETW, 63): gr. *xpnoQ* „încheietura mîinii” (= „punctul de învîrtire a mîinii”), *xupfiit* „stîlp rulant cu table de legi”, got. *hwairban* „TzppmctTzW, n. nord. *huerfa* „a se învîrți, a întoarce, a dispărea”, ahd. *hwerban*, *hwerfan* „sich wenden, zuruckkehren”, transit. „in Bewegung setzen, betreiben”, nhd. *werben*, mhd. *wirwil*, *wirbil* „Wirbel; vîrtej; învîrtire”, v. sax. *hwarf* „cerc” etc. Gradul vocalic redus al i.-e. *kuerp este tocmai tema alb.-rom. *kurp, cu sufix *-no*, constituind elementul de originalitate morfologică i.-e. a temei noastre *curp-en*, alături de specificarea și restrîngerea ei asupra unei vegetale atît de caracteristice prin felul de a crește.

(49) *cursă* s.f. (pl. *curse*) 7) „unealtă, mașină, laț de prins șoareci sau alte animale vătămătoare; capcană” („trappe, panneau, piege; Falie, Fangeisen, Schlinge”). 2) fig. „mijloc viclean de a prinde, a seduce pe cineva; momeală” („ruse, embuche, piege; (Arg-, Hinter)Dist, Ränke, hinterlistige Nachstelle”).

Der.: *cursar* („cel care face și vinde curse”); antropon. și topon. *Cursaru*, *Cursuri*, *Cursești*.

Dial.: neatestat (arom. = *alațu*, *bată*, *princă*, *payidă*, ~meql. *paydă*).

impr. din rom.: ung.reg. *kursza* „vadfogó hurok, kelepce” (StLex, StCom, 13, p. 257), *kursze* (NylrK, VI 1962, p. 199), *kurcsa* „capcană, cursă” (InfIR, p. 61; MNyRomKolcs, p. 232); arm.ard. *cursa* (revista *Ani*, 1/2, 1936, p. 67).

Alb.: *kurthe* „cursă, capcană”.

LexB, p. 158. 9 LaurM, I, p. 1000, Cihac, DEtDR, I, p. 71-72 din grupa lui *curg*, cf. it.prov. *corsa*, fr. *course*; II, p. 570 *cursă* „pastille, pate d'odeurs” din trc *cours*, *coursa* *disque*, toute chose ronde et plate, pastille”. 9 Meyer, EWAlb, p. 216 „alb. *kurthe* = rum. *cursă* wohl aus trc *kurs* 'disc, Scheibe", decît care „nu se poate ceva mai neprobabil” (Philippide, ORR, II, p. 711 „origine obscură”). 9 Tiktin, DictRG, p. 467 „das Wort reicht jedoch sicherlich weit hoher hinauf. Viell. darf an mlat. *cursa* 'Raubzug' gedacht werden”. 9 Șăineanu, DUn, p. 187 cf. mlat. *cursa*. 9 Bari6, AlBRst, p. 42 *cursă* din alb. *kurthe*, i.-e. *kortām „Hiirde”, ahd. *Hurt* „Flechtwerk” gr. *xupToț* „Binsengerät, Fischreuse”, v. pr. *korto* „Gehege”; inițial „ein Flechtwerk in welches sich ein Tier verfang” sau „eine Hiirde, in welche das Tier hineingelockt und daselbst abgefangen wurde”. © Diculescu, DR, IV, p. 464 *cursă* (cf. *spas—spaf*, *bîrsă—bîrță* etc.) din *xupTta* „Flechtwerk”, xiSpr-t) „Fischerreuse”; *cursă* era inițial „impleturală de sîrmă cu nuiele”; alb. *kurthe* impr. din rom. © DLR, 1/2, p. 1032 „din alb. *kurthe* sau de aceeași orig. cu el (care poate fi trc)”. 9 Scriban, D, p. 382 „rudă cu vgr. *kyrte* virșă, vintir și cu alb *kurthe*”. © AnEtn, 1959—1961, p. 30.

Identitatea *cursă* — *kurthe* este evidentă, originea lor etimologică aceeași. Soluțiile propuse nu se potrivesc fonetic și semantic pentru acest apelativ indo-

\-european; dar nici tema *kurt- nu e acceptabilă; *t* nu devenea iar sensul „Hiirde” nu e justificat. Semantismul de bază al cuvîi își alb. este „construcție, mașinărie; mijloc viclean, perfid, pentru un animal”. Apelativul conține rad. i.-e. **kuer-* „a face, a forma, originar despre vreo activitate meșteșugărească ce nu se poate pr i. p. 517—518, 1; IETW, p. 641): v. ind. *karoti*, *krnoti* „face, exșește”, *kara* „făcînd”, *kāra-* „făcînd; faptă”, *kārman-* „acțiune, fapt operă”, av. *cārā-* „mijloc, resursă, expedient”, n. pers. *cāra* „mij viclenie, șiretlic”, lit. *kuriu*, *kurti* „a construi”, v. sl. *kruciji* „făura anța „es jemandem antun; a vrăji”: v. ind. *krtyā* „(acțiune, faptă) deochiare, vrajă”, lit. *keriu*, *kereti* „a ferma pe cineva cu privire vorbe, a compromite, a strica sănătatea cuiva”, *keras* „farmece”, *dej* „vrăjitor” etc. Rom.-alb. *cursă* ~ *kurthe* pare să conțină nu una „lucrare, construcție”, ci „lucru viclean, vicleşug” etc. Sufix (-*th*) este tot de origine i.-e., din s ori *k'* admisibile în limba satem lui balcano-carpatic tragic sau illyr.

(50) *custura* (var. *custure*, *-oră*, *cusutură*) s.i. (pl. *custuri*) 7) metal ascuțită, lamă, tăș de ascuțit asemenea unei dălți, mai ades dreptunghiulară, cu tășul la capătul de jos, folosită la diferite une de tras doage, la strung, la rindea (etc.) („lame; Klinge”). 2) „t („lame de la faux; Sichelklinge”). 3) „ferăstrău” („scie; Säge ferăstrăului” („lame de scie; Sägeklinge”). 5) „cuțit fără miner, bri teau; heftloses Messer”). 6) „cuțit ruginit care nu taie” („couteau pas; altes, schlechtes Messer”). 7) „fier de plug” („coutre; F 8) „cuțitul cismarului” („tranchet; Schuster-Sattlerkneif”). 9) „se taie capetele cercurilor” („doloire; Schneidmesser”). 10) „colin unei custure, munte cu vîrf ascuțit, stînci inalte, ripi prăpăstio de montagne ou de roche; Felsen, Klippe”) și alte sensuri.

Der.: *custurice*, *custurar* („borfaș”; *custurari* „hoți de mărunt DR, VIII, p. 206); *cosloriți*) („curățit; ori der. din *cositor*” DR, X, p. *Custură*.

Dial.: arom. *custură* și *cîstură*, *căstură* „briceag”.

impr. din rom.: big *kostura* „schartiges Messer, verrostete *kasatura*, *kosturák*, *kosturica* (DR, III, p. 207; LgBalk, VIII, p. 53—5 „schlechtes Messer” (Rjecnik, V, p. 828), topon. *Kustur*, *Kusturice* Rom p. 83), sloven *kostUra* (Slavia, IV 1925, p. 338; SOF, XXI, p. 375) bayonette” (RESEE, IV 1966, p. 225, 227) din big; ucr. *kostur* (BalkA, II, p. 136; RomSl, XIV 1967, p. 155), ung. *kusztura*, *-oră* *guszerja* (RomIX-XIV, p. 159; InfIR, p. 62; Szljsz, I, p. 297); a

LexB, p. 160 „*custura* lamina cultri usu detrita; it. *costola* pars 9 Miklosich, SIEIR, p. 27, SIE1M, p. 37 din v.sl. *kustura* ca srb I, p. 2002 „*custura*; contractu d'in cuțitura, care inco se dice pre intellessulu ce are si *custura*”. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 73 „cuțit, la *custură* lame, racle, mauvais couteau”; II, p. 88 (el.sl.) „le rnot nous p peut-etre du v.sl. *kosa*, *kosori* falx, cf. alb. *kostre* faux”. 9 Tiktin, ZrI DictRG, p. 470 „wahrsch. *cuțitură, eig. „mit dem Schleifstein (lat. also wie *cuțit* v. einem viat. *cotio, *-ire* 'schleifen' abzuleitue. Zur F *castor*, *custură* = *negustor*, *cositor*, *cusătură*”. 9 Papahagi, CL, XLI 19 „din lat. *costula*, *-am* (= *costișoară*); 'briceag prost' echivala cu care Weigand, KJB, XI, I, p. 129 observă „ist der accent unberucl *costula* > *costură*, auch die Bdtg. macht Schwierigkeiten. Jedenfalls rum. Erbwort”[!]. 9 Capidan, DR, III, p. 207—208 „originea cuv pe deplin; *costula* ar fi trebuit să dea *coașche*, arom. *coasele*, nu c

REW¹³, 2275 „cđs, cote: rum. *cute*, engad. *cut* etc. Abltg. *cuțit*, *cuțut*, *custură*, *ascuți*". Admis: Berneker, SIETW, I, p. 652, Pascu, REBS, p. 45, 153, DEtMR, I, p. 74, 510, Skok, *Slavia*, IV, p. 338, Pușcariu, Stlstr, II, p. 285, Drăganu, RomlX—XIV, p. 159 („propriu == *ascuțitură*, *cuțit* < **cdtio*, *-ire*"), Șăineanu, DUn, p. 187—188, DLR, 1/2, p. 1045. # Dumke, JB, XIX—XX, p. 80 „stammt ans dem westblg. *kostura*, *kostur*" O Pascu, RevC, VIII 1934, p. 63 *costeus* „ein Messer aus einer Rippe gemacht" (Svennung, *Wortstudien zu den spätlatein. Oribasiusrezensionen*, Uppsala, 1933, p. 57), cf. rom. *custură*. © Candrea, DEnc, p. 376. 9 Scriban, D, p. 384 (**cuțitură* și *costeus*) © Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 *cuțit* + *ură*.

Derivarea din *cuțit* *cuțitură* (DaurM), acceptată în toate dicționarele, nu e justificată morfologic (suf. *-ură*, sau lat. *-ulal*), dar nici fonetic, reducerea grupului *-t(i)t-* la *-st-* fiind fenomen recent în abia două cuvinte (*neguțător* > *negustor*, *toți trei* > *tustrei*), pînă cînd *custură* este element mult mai vechi, evident din româna comună unde avea formă identică celei actuale. De origine slavă nu poate să fie vorba, după cum nu se explică din it. *costula*, lat. *costula* ori *costeus*; el aparține fondului lexical autohton, preroman, conținînd un rad. i.-e. de forma **kes-*, „a zgîria, răzui, a pieptăna" (WP, I, 449—451; IETW¹⁴, 585): srb *kostm*, *-iti* „lăcerare, vellere", lit. *kasau*, *-yti* „a zgîria domol", let. *kast* „a grebla", *kasīt* „a rade, a răzui, a grebla" etc. iar de la baza **ks-* cu lărgiri **ks-es-*, **en-*, **ks-eu-* (cf. *șut*), der. cu sensul de „a tăia, rade, răzător, cuțit (etc)": gr. *ἔσ** „rad, răzuiesc, lustruiesc", *ἔσuo-τῆ<*; „răzuit", *ἰῆo-τῆ** „șesală", *ἄuo-τῆ** „răzuitoare", Eupov „brici", v. ind. *ksurā-* „brici, plantă spinoasă", lat. *novacula* „brici" ș.a. Dacă aparține aici, rom. *custură* prezintă (spre deosebire de aceste din urmă serii i.-e.) gradul vocalic plin ah rad. primar **kes-*/*-kos-*, cu suf. i.-e. *-t(u)ra*, ce nu poate fi diferit de cel constatat la cuvintele gr. și v. ind. *-t(e)r-*, *ire-*, *tra* în nume de unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 339—346). Rom. *custură* ar putea fi influențat [de derivatele rom. în *-ură*. Mai puțin probabilă apare apartenența lui cu sl. *kosa* (coasă) la i.-e. **k'es-* (WP, I, p. 448) ori la **skeu-* „a tăia, desface, răzui, scurma" (WP, II, p. 552), eventual la alte rădăcini aproximativ asemănătoare însemnînd „a tăia" etc.

cotropi v. *cotropi*.

(51) (a)darări, arom. *adaru*, megl. *dar*, *darari* vb. tr. 1) „a face" („faire; machen. tun"). 2) sensuri secundare: „a clădi, construi" („construire; (auf-)bauen, errichten"), „a da naștere" („donner naissance; verursachen, das Deben geben"), „a se împodobi" („se parer, s'ornier; schmiicken, zieren") etc.

Der.: (*a*)*dărătură* „lucru făcut, fabricațiune" (megl.), arom. *adărat*. *adărămintu* „făptură", *niadural*, *predrari*; megl. *piadră*, *piadrare*, *piadrat* „refaire, rebătir", *disdar* „desgăti".

Philippide, ILR, p. 37 „*adaru* (pregătesc) — *durez*", — ceea ce e „unklar" după Geheeb, JB, V, p. 6; Pușcariu, CL, XXXVIII 1904, p. 250 **adaro* = *ad* + *aro*, cu evoluție semantică asemănătoare celei din germ. *bauen* care la început însemna numai „a lucra pămîntul", apoi „a clădi, construi" și „a face". Admis: CDDE, 72, Pascu, DfîtMR, I, p. 37, 107; omis de Pușcariu din EWR, respins: Weigand, IvJB, VIII, I, p. 100 („sehr kiihn"). © P. Papahagi, *Scriitorii aromâni*, p. 187 lat. *ăolo*, *-are* evoluat *ăoaru* > *adaru*. @ Capidan, LL, I, p. 95—100 „arom. *adaru* et megl. *dar* ne pouvant s'expbquer par le latin non plus que par les langues balkaniques, il est naturel de penser à l'element preroman et à chercher l'origine de ces formes dans le domaine thraco-illyrien"; propune i.-e. **derā-* „a lucra", intermediu trac (-illyr). Obiecțiile lui Tagliavini, IJ, XXVI, p. 213 („un po' artificiale, mancando ogni traccia della supposta variante apofonica **dorā* e di continuatori di tale rădăce i.-e. in albauese"!) nu au nici o valoare.

Dificultățile în derivarea de la *dolare* ori *ad-arare* au fost arătate de Capidan; etimologia propusă de el este firească și trebuie admisă fără rezerve, ală-

turi de celelalte cuvinte autohtone. De fapt, la baza verbului românesc (smegl.) poate sta i.-e. **derā-* „a lucra" în gr. Spate, „fac, dreg", horn. (i), lucrător, servitor", o"pa(ĭ)a „acțiune", horn., ion., Spatw „a face", li *āaryti*, let. *darīt*, „a face, a drege" (WP, I, p. 803; IETW, 212). Forma se potrivesc pe deplin, iar *-a-* în cuvîntul rom. din i.-e. *e/o* se expl Capidan prin simpla trecere a lui *o* la *a* în limba i.-e. a substratului ill'yrlic, ca în balto-sl., alb. etc. și în alte cazuri de cuvinte autohtonești cu i.-e. *o* > *a* alături de cele cu *o* conservat. Totuși, în limba română de-forma **del-*, **dal*, putea să fi dat (*ajdar-*; ar fi deci admisibil și ra „a pune, face", v. sl. *delo* „lucru, lucrare" (WP, I, p. 826-829/IETW). Asemenea echivoc nu poate fi un indiciu împotriva autohtoniei verbului *dar*, care este unul din puținele cuvinte anteromane (*marcat*, *sgrîma*) c azi numai în dialectele din sudul Dunării.

(52) *daș* s.m. „miel" („agneau; Damm"); (?) antropon. *Dașul*, *Dașea*, *Dașova* (OnR, p. 257).

Dial.: arom. *daș* „miel de casă; miel (dresat) care umblă du împodobit (cu panglică roșie la gît)" etc. (DR, II, p. 527); megl. *daș* „miel de casă, pentru copii" (GrS, I p. 37; Capidan, Megl, III, p. 105).

Alb.: *dash* „berbec" (EWAlb, p. 62), var. *desh* „montone"

Jordan, BIFR, VII—VIII 1940-1941, p. 228 „un fost elev (Cominda din Stănești-Muscel mi-a comunicat că în satul său natal exista *daș* cu se 'unii moșnegi mai zic așa'. Este arom. *daș* („berbece care are obiceiul sa coarne cu alt berbece", la Veria, DR, IV, p. 280), megl. *daș*; prezența Muscel se poate explica priu legăturile dintre păstorii români de o par Dunării (cf. Lacea, DR, IV, p. 353-370; Weigand, BalkA, III, p. 20) e de origine alb. © Bugge, BB XVIII 1892, p. 164 alb. *dash* poate c *liebte*", *dăshun* „geliebt", eventual i.—e. **g'ouso-s* „der Geliebte", ca © Papahagi, NEt, p. 217—218 *daș* arom. „iubit" ar fi pârție, din alb. *da* „ich liebe", *dăshure* „geliebt, gewollt". © Capidan, DR, II, p. 527, Megl, arom. megl. *daș* din alb. (din care și big *daJko* id.). © Candrea, GrS, I, p. DEtMR, II, p. 224, 107 *dașlu*, *dașur* „aime, cher" din alb. tosc. *dăshur* 1957-1958, p. 140.

Singura atestare pe teritoriul dacoromân este cea din Muscel; „unii bătrîni mai zic așa" arată că *daș* este element vechiieșit din uz, „reduș la o zonă restrînsă, dar care va fi avut odinioară o răspîndire Semnalarea lui recentă a provocat ipoteza că ar fi cuvînt „balcanic", arom. (și megl. ?) *daș* („impr. din alb."); totul se bazează pe vechea t prumuturilor albanoromâne și ideea lui Dacea despre „elemente etnic d.în sudul Dunării la Brașov"¹⁵; teză ce nu are în realitate nici un țific, nefiind de luat în serios. Apelativul *daș* e de considerat deci albanoromân, autohton în ambele limbi. Degătura propusă de Bugge misibilă, la fel ca a lui Papahagi, întemeiate pe un sens secundar niție) implicînd treceri semantice neverosimile. Sensul primar este cel tele române, „miel", iar alb. „berbece" poate fi secundar, fără etimologică. în noțiunea „miei" esențial pare a fi „pui mic de anim nînd i.-e. **dhei-*, **dhe-*, **dh3-* „a suge, alăpta", din care și apelative p de animal, sugaci" ca lat. *filius*, *fetus* „naștere, fătare; progenitură

¹⁵ C. Lacea, *Sint în Transilvania așezări de români veniți din sudul Dunării sa* DR, IV, p. 353—370; e vorba în primul rînd de populația românească a cartierului vului, așa-numiții „trocarî".

let. *dels* „fiu”, alb. *æle* „oaie”, lit. *dile* „vitei sugaci”, v. nord. *dilkr* „miel, pui”, v. sl. *dett* „copil” etc. (WP, I, p. 829-831; IETW, p. 241; WH, I, p. 475-478). Dacă aparține aici, cu sensul primar „pui de animal sugaci”, alb.-rom. *das* ar presupune un i.—e. *dhe-sio, *dasio-, general în zona carpato-balcanică, sinonim al lat. *miel* (*agnellus*), care l-a înlocuit complet în dial. drom.

(53) *dărimă* (var. *dărâma*, *dărmă*) vb. tr. 7) „a da jos, a doborî la pămînt, a surpa (un zid, o clădire, copaci)”, p. ext. „a tăia (doborî) crengile unui copac, etc.” („demolir, abattre; ein-, ab-, niederreißen, abtragen, demoliren”). 2) fig. „a strica, a ruina, a răpune, prăpădi” (detruire, ruiner; zerstören, verwüsten, verderben”).

Der.: *dărimare*, *dărimat* (s. și adj.), *dărimător*, *dărimătoare*, *dărimătură*, *dărimăturică*; topon. *Dărimați* (TopRom, p. 316).

Dial.: arom. *dărimarea* „dărîma, prăpădi, sfărîma” *dărimat*, *dărimătură* (Mih., KJB, X 1910, I, p. 96), *dărmală* „nemernic”, *dărmane* „ruine”(?) ; DEtAr, p. 379.

Alb.: *dermon* „stîrze herab, zersprengte, zermalme”, *dermija-te* „ruine, hîrburi, dărîmături”, *dermehâs* „zerstreue, zersprengte, vergeude”, *damahush*; dalm. *deram-dram* „squartare, ammazzare”, *dramur* (Bartoli, Dalm, I, p. 272/290, II, p. 345).

LexB, p. 176 „*deramu* pnto, ramos seco, ramis privo arborem, a lat *dirimo*; sic etiam *diribescu* a lat. *diribo*, iade *dirab* frustum”. Admis: Diez, EWRom, p. 444; Pontbr, p. 196; Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 234; Philippide, ILR, p. 68-74. • LaurM, I, p. 1054. O Cihac. DEtDR, I, p. 226 *dăvim* și alb. *demon* din lat. *deramare „a tăia crengile unui copac”, it. *disramare*, sp., port. *derramar*. Admis; Meyer, EWAlb, p. 65; AlbSt, IV, p. 66; Densusianu, HLR, I, p. 165, R, XXXIII p. 277; Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 1126-1128; Bartoli, Dalm, loc. cit.; Korting, LRWb, 2808 *de-ex-râmo sau *dis-ramo*; Diculescu, OrLR, p. 566, 582; CDDE, p. 75; Weigand, KJB, X, 1, p. 96; Tiktin, DictRG, p. 506; Gamillscheg, OltM, p. 34; Șăineanu, DUn, p. 191; Philippide, OrR, II, p. 53, 639-640; Candrea, DEnc, p. 383; Scriban, D p. 391 etc. • Pușcariu, CL XXXVII 1903, p. 410-412, XXXIX, p. 319, ZrPh, XXVI, p. 738-739, EWR, 485 *dărîma* un arbore nu înseamnă „ich haue die Aste eines Baumes ab”, ci numai „ich stürze einen Bauni”, iar *a + m > im*- nu se explică; propune lat. *derimo \r-/i, -are, „verstärkendes de. + rimor”, ca „keftig durchwuhlen rechts und links die umgebenden Gegenstände herbastürzen, untergraben, zerstören” etc. Admis: Weigand, KJB, VII, I 1905, p. 93; cu rezerve: Meyer-L, REW, 2584 *derimare sau *deramare*. Pușcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 112 „wohl beides; fur *deramare* spricht die Bdtg. 'entästen', ftir *derimare* vor aliem arom. *dăvim pine* 'knete Brot'” deci două etyraa, ambele latinești: „latinitatea” cuvîntului românesc fiind... cu dublă asigurare! O Graur, BL, V, p. 95 „*derimare est impossible; *dărîma* vient soit de *deramare*, soit de *derimare*”. O Giuglea, LL, I, p. 153-162 „le mot roumain appartient à la vie pastorale, comme l'indique son origine du lat. *de-ramare* < *ramus* 'rameau, branche, feuillage' etc.; couper les branches des arbres, les mettre à terre pour donuer à ranager au betail les feuilles, en ete, ou les bourgeons en hiver”; cf. sp. *ramonear*, rom. *răpciune*, sp. *ramoneo*. O Papahagi, DEtAr, p. 379. • Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 lat. *deramare*.

Asemănarea cu lat. *ramus* „ramură” și *rimo* „a rîma” a făcut să fie adus cu aceste cuvinte verbul românesc, decupat în *dă-rîm*-. S-a arătat (Pușcariu; fără efect) că *deramare* nu este de admis din cauza semantismului: *a dărîma* nu înseamnă „a tăia ramurile unui copac” (decît în sens secundar), ci dacă c vorba de copac, „a-l doborî pe aceasta (întreg)”, în genere „a surpa, doborî, și risipi (etc.)”. Pentru a justifica derivarea din *deramo*, unii filologi au răsălmăcit complet sensurile lui *dărîma* (de ex. Tiktin), pornind de la sensul secundar

^,a tăia crengile”. Nu mai reușit este tipul *derimare (necunoscut în tatea apuseană), confecționat în baza verbului românesc; deși *rimare* „a căuta, scruta, sonda, scormoni”, nu e deloc probabil să fi dat un cu *de-* și să ajungă la sensul „a surpa, nărui, distruge” cu violență estențial diferită, ce nu se poate obține prin evoluția firească a limbii aceeași ușurință cu care o confecționau unii filologi pe hirtie prin unui „*de-* întăritor”. Ambele tentative latinești pleacă de la *analiza* a verbului nostru „albano-român” care a făcut impresia a fi alcătuit lui *degera* < *de-gel*-, *depărta*-, *deochia* ș.a., ori a neologismelor *demonstra*-, *deruta*-, *demobiliza*-. Identic cu alb. *dermon*, *dărîma* are element radical *dăr-im*-, care prin semantismul de bază „a surpa, sfărîma, distruge” c „herabstürzen, zersprengen, zermalmen”, aparține la i.-e. **der-*-, *dero-, pui, a trage pielea, a despica, a crăpa” (WP, I, p. 797-803, 4; 206-211): v. ind. *dar-* „a despica, sparge”, *drnāti* „a crăpa, sfărîma, fa en eclats”, *darmān-* „spărgător”, *dariman-* „dărîmare” etc, arm. *terer*-, *stîlcesc*-, *made schwielig*”, alb. *djerr* „nimicesc, pierd”, *drome*-, *dromeze*-, (RIEB, H/3-4, 1936, p. 179), gr. Sspw, Ssipw „jupuesc”, *Mpyiv* „pielătură” ș.a., got. *dis-tairan*, ags. *teran*, ahd. *zeran*, *fir-zeran* „a rupe, sfîșia, c *zerren* etc. în cuvîntul alb.-rom., în v. ind. și gr. rad. **der-* are ur sufixai -m-, iar arhetipul nostru carpato-balcanic este o formă tematică (**derā-*?) -m- ce arată limpede că de origine latino-italică nici vorbă să fie pentru acest cuvînt al cărui radical nu există în domeniul italic. Este nesigur dacă sensul „Durchbruch, Felsspalt; defileu, poate să existe în toponimia traco-dacică (după Tomaschek): localități (Tserua, la Orșova, lângă Porțile de Fier) și în *Darnithithi*, *Repodernes* p. 64; dar cf. SprThrd, p. 119).

(54) *deretica* (var. *deretică*, *diretică*, *deradică*) vb. tr. și intr. rînduială prin casă scuturînd așternutul, ștergînd praful, măturînd (etc) ger, mettre en ordre; ordnen, zurechtlegen”). 2)\ „a lua, a ridica” (en)lever, elever; fassen, ergreifen, auf-, emporheben”).

Der.: *dereticare*, -at, -ătură, *diriticanie*, *deredicată* („enlevement”), c („en bloc, en gros”).

Dial.: neatestat (arom. *anărkisescu*, *anik'*-; megl. ?).

LexB, p. 177 *deridicu*. O LaurM, II, p. 1054 *dereticare*. O Cihac, p. 83 (cu *dreg*) *deredic* (*deretic*, *diretic*, pour *deretic*) *de-reacticare. O Phil p. 84 *deridic* = *deretic* (*directico) + *ridic*. O Pușcariu, EWR, 503 „*d directus*”; cf. megl. andirezi casa = *diretică* prin casă; CL, XLIV 1910, p. XXXVII 1913, p. 112. CDDE, 484 lat. *de-radicare „deraciner” > *deradaciner*-arracher (les mauvaises herbes) — enlevet, faire disparaître (les in nettoyer — mettre en ordre”. O Tiktin, DictRG, p. 523 „wahrsch. lat. *d arăt* = *airecto*; mold. an *radic* angelehnt”. ® Șăineanu, DUn p. 200 Candrea, DEnc, p. 396 lat. *deradicare*. O Meyer-L, REW 2648 *directic* D, p. 406 *derectico*, *directum*.

Sensul actual (mai răspîndit) „a pune în rînduială” și forma *d* recente; în sec XVII și mai înainte verbul avea însemnarea „a lua,

”Psal. Sch. *deradică*, *deraticd*: Cînt. Moise V 14 luași) *deraticăș* D, Psal 45 1 *dicîndu* D; și voiu dărâteca pre cei fără de lege de pe fața pămîntului Bibi. 1688, „și de pizmașii îmi deradică [liberează] mișelul suflet fără de mila Dos. Psal V, 63/3, dîcați voi greutatea cum veți putea cu tîrgul”, docum. Iași, a. 1630, cit în DictRG ”formele *deretica* Dos. VSv, Dech. 4, *deradici* Psal. V, 34/61; mold. și ard. *deradica*, *aerd-*

adică „a îndepărta, suprima; a libera, scăpa; a lua, ridica (rezolva)", ce se reduc la noțiunea fundamentală a „ridicării, înălțării"; prin „ridicare" (generic și figurat) „se pun lucrurile în rânduială; se îndreaptă; se deretică". Pretinsa legătură cu un *directicare este o ficțiune a lui Cihac, după sensul și mai ales forma actuală a verbului nostru: nu se admite trecerea -ct- > -pt- > -t-, iar contaminarea (influențarea ?) lui *directicare + *rădica* este un expedient pentru salvarea fictivului *directicare. Celălalt prototip latin, confecționat de Candrea, *de-radicare* este nepotrivit semantic pentru explicarea lui *derădică* (*deretică*) românesc, care e formație veche din *de* -f- *rădica* (*degelare* > *degeră*, *de-partare* > *depărta* etc).

(55) *desbără* (var. *dezbăra*) vb. tr. și refl. 1) „a (se) scăpa, a se descotorosi" („defaire, debarrasser; ab-, los-, aufmachen, befreien") 2) a (se) scăpa de un învăț (deprindere, nărav) rău" („(se) debarrasser des mauvaises habitudes, des-habituier; j-m (sich) etwas abgewöhnen").

Der.: *desbărare, desbărat*.

LexB, p. 177 „desbaru disvefacio, hisp. *desbarvar* rumpere, it. *sbaragliare* dissipo".
 O LaurM, I, p. 1057 *desbara*. 9 Cihac, DEtDR, II p. 94 cf. v.s.l. *brati, subrati* capere, colligere, *zabrali*. Admis: ca probabil Tiktin, DictRG, p. 537. 9 Hasdeu, EMR, p. 2354 din *baier* „lien; charme" s-a format vb *desbaier*, contras în *desbăr*. Admis: Papahagi, NEt, p. 210, Șăineanu, DUn, p. 200, Bogrea, DR, IV, p. 808 (diferențiere în sens moral a lui *desbăiera, baiără*), Scriban, D, p. 418. @ Pascu, Arh. XVII 1906, p. 354, Et, p. 47, ArR, VI, p. 259 *desbărare, de-ex-bara* „decharger" < flapco „charger, grever", fr. debarrasser. 9 Skok, *Casopis moderni filol.* (Praga), VI, p. 41 lat. *disvelare „a desveli; desbrăca"; semnalat: Pușcariu, DR I, p. 424, VII, p. 477; înregistrat: Meyer-L, REW: 2697, Rosetti, ILR, I, p. 171; „douteux" Graur, BL, V, p. 96. * Pușcariu, ZrPh, LXIII 1943, p. 19—22 „eine Ableitung mit dem Präfix *des-*, deren Etym. dunkel ist; die grosse Schwierigkeit, das Wort *desbără* mit *desbăiera* zu identifizieren (trotzdem beide denselben Sinn haben) ist phonetischer Natur, denn mit Erklärungen wie '*des-baier* contras in *desbăr*' oder durch 'diferențiere' kommt man nicht weit"; totuși „... siud *desbără* und *desbăiera* zwei Pormen desselben Wortes, der Vechsel von *ai* und *ă* ist durch den Akzent zu erklären"; conjugarea neregulată *desbaier-desbărat* a fost „normalizată" etc.; *desbăiera* din lat. *disbajulare* (*bajula* „die stillende Frau") cu sensul primar „a întărca (pruncii)". 9 Giuglea, LL, IV, p. 16—19 *desbără* > *disbarare: barbarus*, sp. *desbravar*. 9 Candrea, DEnc, p. 398.

S-a arătat că *desbără* nu poate fi derivat din *desbăiera* (prin „contractiune; diferențiere morală" etc; dar nici prin artificiile lui Pușcariu: deosebirea între cele două verbe este în primul rând „phonetischer Natur", deci destul de importantă pentru etimologie); ele au comun numai particula *des-*; nepotrivite semantic sint și *disvelare*, *de-ex-barare, încît elementul *-bar-* în *desbără* se pare că e de atribuit fondului lexical autohton. Legătura de înrudire cu sl. *ber-* este posibilă pe cale indo-europeană, la rad. **bher-j*bhor-* „a duce"; dar nepotrivirea semantică e destul de pronunțată, căci la baza lui *desbără* stă ideea de „a deslega, desface, izola, îndepărta", încît *-bar-* (eventual *imbără), posibil și **var-*, pare să aparțină la i.-e. **uer-* „a lega, strînge, înfășură", ca alb. *zujerth* „entwöhnen (binde los)" (Meyer, EWAlb, p. 488, AlbSt, III, p. 18, 38), *zujerdhe* „disavezzare, far perder la pratica di una cosa, lavoro (etc.)" (Cord. p. 247), ce ține de baza **uer-g'h-* „drehen, zusammenwinden, wiirgen, pressen" (WP, I, p. 273; IEtW, 1154), sau la alt rad. **uer-* „șnur, sfoară, a lega cu sfoară, a încorda, inhăma, înșira" (WP, I, p. 263-266, 1; IEtW, 1150): let. *wem* (*wurt, weru*) „a urzi, înșira, coase", *werens* „fir, ață" etc, lit. *virtiriis* „laț" ș.a., v. sl. *veriga, veruga* „lanț, cătușă, verigă", grupa gr. *cmpco* „a lega, împreuna, atârna", alb. *vjer* „a acăța, atârna" etc

descăța v. *acăța*.

descurca v. *încurca*.

desghină v. *înghina*.

\ (56) *desmierdă* (var. *dezmi-*, *desmierdă*) vb tr. 7) „a mîngia cu vo gesturi de dragoste" („cajoler, dorloter, caresser; liebkosen, hätschel cheln"). 2) „a desfăta, a face o plăcere deosebită" („delecter; in Jd m Empfindungen hervorrufen"); refl. „a se desfăta, simți o plăcere de („se caresser, s'adonner aux plaisirs, s'amuser, se delecter; sich (an etw.) vergmigen, (in etw.) schwelgen").

Der.: *desmierdare* „volupte, plaisir", *desmierdat, desmierdator, de* („Ergotzen, Vergmigen, Wonne").

Dial.: arom. *dizn'erdu* „desmierdă; cajoler, dorloter, caresser" 407), *dizn'irditor* „caessant, cajoleur", *dizn'irdăciune* „volupte, plaisir

LexB, p. 183 „*desmerdu* oblecto, delecto (etc.) — a lat. *dis-moeror* DEtDR, II, p. 495 (el.magy.) din ung. *gyönyoritni* delecter, *gybnyorkodni* s *gyonybr* delice, plaisir, ravissement. 9 Pușcariu, EWR 522 „*desmierd* — na licher Mitteilung von H. Candrea < **dismerdo, -are*, eigtl. „Säuglinge aus s Tiichern in reine legen" — „verzärteln" (etc.)". „Etimologie" admisă în lan REW 5520 *merda* „Kot"; Tiktin, DictRG, p. 540 „wahrsch. zu lat. *merda* 491; Șăineanu, DUn, p. 203 (a scoate din murdărie, a spăla un copil în fa a netezi pruncul, a-l mîngăia; la început vorba făcea parte din graiul Candrea, DEnc, p. 403; Giuglea, DR, XI, p. 106; Papahagi, DEtAr, p (1969), p. 297 lat. *dismerdare ș.a.

După *dismoderor* (al lui P. Maior) și ung. *gyonybr-* (Cihac), tilcui rologică" oferită de Candrea are mai mult aerul unui joc de cuvinte, filologică pe care, la începutul sec. XX (în elanul său de june filolog-e latinizant) Pușcariu a luat-o în serios punîndu-o în circuitul lexicograf tigîndu-i credit aproape general. Element român comun, unitar ca formală și sens arhaic, verbul este alcătuit din prefixul *de(s)-* privativ **merd-* sau *(*s*)*merd-* care sigur nu derivă din lat. *merda* și care nu intră lia etimologică a acestuia (**smerd-* „a puți", WP, II, 691), ci la gr * (*s*)*mord-fsmerd-*, v. ind. *mardayati* „zdrobește", av. *marsd-* „a nînăfiipocj „jefui", nd. *murten* „a zdrobi, distruge", let. *merdet* „abmergel mart „luptă", gr. o-jj.spSvoț, -aXeoț „înfricoșător, grozav", ahd. *sme smavten*, ags. *smeortan* „schmerzen", **mer-d-* este o lărgire a rad. freca, zdrobi" (WP, II, p. 276—279, 4). Dacă sensul de bază al te * (*s*)*merd-* în verbul românesc este „durere, groază; suferință", se poa că *des-mierda* avea sensul primar „a lecui, scăpa de vreo suferință, d (etc.)"

deșelă v. *șale*.

(57) dop s.n. (var. *dup*), (pl. *dopuri*) 7) „bucată de lemn, de plu etc.) cu care se astupă o sticlă (vas, gaură); astupuș" („bouchon; P 2) „persoană scundă și groasă" („personne trapue, ramassee en bou setzt, stämmig)", BIFR, VII—VIII, p. 243.

Der.: *dopus, dupuș, doapă, dopașor, aopare; îndopd* („boucher; nouriture), gaver, gorgor; engraisser (la volaille)", a se *îndopd* („s'etnpiffer se bourrer"), *îndopat, -ător, neîndopat*; antropon. *Dop, Dupoi(l)*.

Dial.: arom. *andop* (*andupat, -are*) „îndopa; gaver; gorgor".

impr. din rom.: ung. *dop, dup, dupp* „astupuș", *bedopol* „astupă ((InfIR, p. 40), *dop, bedoppal* (WtbCs, 22); säs. *Dop* „dickes, rundes Fra

Stopsel" (DR, III, p. 744; după G. Kisch, AVSL XXXIII 1905, p. 58 säs. *Dop* e moselan-francic *dop*, *top*).

LexB, p. 195 „*äou* sau *dopusu* — a verbo *astupu*". O LaurM, I, p. 1126. O Cihac, DEtDR, II, p. 99 (sl.) O R. Loewe, KZ XXXIX 1904, p. 310 din gotică, corespunzând lui nordfrisc *Doppe*. © Meyer-L, KZ XXXIX p. 597; posibil impr. de la sași. 9 Bartoli, Dalm. I, p. 290 lat. *duct-ium* > *dop(t)*. O Tiktin, DictRG p. 564 „et. unbek; wohl urverwandt mit urgerm. *tap* 'Zapfen'". 9 Giuglea, DR, II, p. 399 „probabilă etimologia lui Loewe, întrucât putem admite azi influența germană veche în limba română". O Lacea, DR, III, p. 744 „în säs. *Dop* 'femeie groasă, rotundă, astupuș' (AVSL, XXXIII, I, p. 58). S-ar putea spune că sașii au împrumutat cuvântul de la noi, dar de vreme ce se găsește și în moselană cu înțelesul de prisnel, titirez gros, rotund trebuie să-l considerăm (cu Meyer-L.) element sășesc în română, luat de la gospodarii și negustorii sași"; Gamillscheg, RoniG, II p. 249. O Rosetti, ILR, II (1962), p. 78 „termeni cu siguranță recentă (de ex. *dop*, *stinghe*) și trebuie explicați prin forme moderne ale dialectelor germanice; *dop* și *stinghe* — împrumuturi recente din săsește (Lacea)", p. 80. O Șăineanu, DUn, p. 218, Candrea, DEnc, p. 429 (orig. necun.).

Obârșia germanică a lui *dop* apare neverosimilă avînd în vedere prezența lui și în arom., *andopă*, fiind evident der. din *dop*, neatestat ca atare (poate dispărut în dialect); cu atît mai puțin poate fi vorba de împrumut din săsește. Aceste ipoteze au fost formulate înainte de a se fi observat că există cuvîntul și în aromână, — ceea ce face inutile orice presupuneri despre originea germanică (fie veche, fie recent săsească) a cuvîntului (atestat în drom. numai prin sec. XIX; *indopă* în sec. XVIII, D. Cantemir). Dar asemănarea fonetică și semantică cu grupa cuvîntelor germanice nu este întîmplătoare, legătura cu ele apare neîndoieinică, în sensul întrezărit de Tiktin cu „germ. *tap*", adică pe calea înrudirii indo-europene: *dop* aparține direct la grupa i.—e. a lui **dhcubh-* „țaruș, ic (pană), buștean" (WP, I, p. 848; IETW, 268): gr. *Τίρποι-* acp^vsc Hsch., mnd. *dovel* „Klotz, Pflock, Zapfen, Nagel", engl. *dowel*-prin „piron, țaruș mic de metal", norv. *dobb* „pană de fier la sanie" etc. Boisacq (DEtG, p. 995) admite forma i.-e. **dheubh-* sau **dheup-*; a doua explică mai ușor pe *dop*, care însă poate veni din prerom **dubo-* cu pierderea sonorității ca în

groapă din **grob-*; trecerea *u* > *o* este identică în *droaie* și alte cuvinte ereditare. Mai puțin probabilă ar fi apartenența la i.-e. **dap-* (WP, I, p. 764) ca ceva „tăiat; bucată".

(58) *droaie* (var. *droae*, *sdroaie* DexB, Polizu; *droiu* ban., *duroaie* Prahova, Scriban) s.f. 7) „ceată, turmă, haită, sumedenie, duium, mulțime" („bande, troupe(au), harde; Schwarm, Rudei, Schar, Bande"), de ex. „o *droaie* de copii" („une ribambelle d'enfants"). 2) „grămadă, cantitate mare, grupă numeroasă" („foule, tas; Menge, Haufen"), ex. „vărsînd *droaie* de lacrimi" („versant des flots de larmes") etc.

LexB, p. 627 „*sdroe* a gr. *Στροφ* caterva". 9 Cihac, DEtDR, I, p. 250 „*sdroae* (*droae*), lat. *strues*. -is". 9 Admis: LaurM, I, p. 234 (*strues*, *struere* etc.); Schuchardt la Hasdeu, CuvB, I, p. XXXII „*sdroe* = *strues*, wenn nicht etwa die Nebenform *droe* auf einem anderen Ursprung hinweist"; Korting, LRWb, 9120. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 285. O Cihac, DEtDR, II, p. 656 „cf. m.gr. Spouyr-o? caterva militum, m.lat. *drungus* globus militum, cf. v.sl. dragări, SpooŸYäpor; drungarius etc. Le mot ne vient pas du lat. *strues*". O Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 71, D, p. 449 „alb. *droe* frică, precum și diu groază s-a dezvoltat aceeași idee: o *groază* de bani o mulțime de bani". Admis: Rosetti, ILR, II, p. 115. O Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Tiktin, DictRG, p. 576, Candrea, DEnc, p. 436, Șăineanu, DUn, p. 221 „orig.necun.". ©LbTrD, p. 210 (SprThrD, p. 239) i.-e. **dh(e)reu-gh-* > **drugia* (traco-dacic).

Vechile încercări (o-Tt<poț, *strues* ori alb. *droe* „frică, groază" etc.) nu explicau pe *droaie*; singură a doua ipoteză a lui Cihac are un miez de adevăr, dar nu în sensul unei împrumutări din greacă ori din slavă în română (fonetic ambele

inadmisibile), ci prin legătura de înrudire mai veche între *droaie* și grupă -europeană la care aparține *drungus*, sl. *drqgari* etc. și de care cuvîntul românesc nu poate fi separat. Semantismul „grupă, ceată, grămadă de persoane ori grupă" este atît de tipic, încît rezultă evident însușirea lui de corespundență anteroman al cuvîntelor germanice, celtice și balto-slave însemnînd „grupă, dă, trupă, tovarășie" etc.: ags. *gedreag* „ceată, bandă, cîrd", got. *truht* „a face serviciu militar", ahd. *truht* „bandă, ceată, cîrd, droaie", *druht*, ags. *dryht*, v. nord. *drbti* „suită, escortă", ahd. *trust* (**druhsti-* „de războinici", lit. *draugas* „tovarăș de drum", v. sl. *drugii* „tovarăș, camarad (etc.)", *druzina* „commilitones", v. irl. *drong* „ceată, bandă, droaie", *drungos* „bandă, ceată, cîrd, droaie" etc. Ideea primară este „a se aduna în grup, a se grupa — a sta laolaltă" și „a rezista, persevera", bază *c. rad. i.-e. **dher-* „a ține, a ține ceva strîns, a fi trainic, a srijini, a rezista" (WP, I, p. 856—860; IETW, 254); o temă autohtonă i.-e. **drugia*, cu rădăcina *-g-* (*baier*, *caier*), *u* > *o* ca în *autumnus* > *toamnă*, *muria* > *moare*, *noră*, *pluvia* > *ploaie* etc. (Graur, R, DV 1929, p. 469—475). Întrucît cum ar fi explicată trecerea *U* > *o* în asemenea cazuri și de data la care a fost produs, explicarea se aplică deopotrivă elementelor lexicale anteromane și limbii române.

(59) *druete* (var. *dru*, *droi*) s.m. (pl. *drueti*) „lemn gros și scur, trunchi de lemn nu tocmai gros, negăunos, după ce s-a tăiat" (haț., Gorj, III, p. 123), „băt, bețe de lemn ce se așază pe varză în butoi" (Gorj), „ceau de bois; tronc d'arbre; Stiick Holz; Baumstamm").

Alb.: *dru*, artic. *druja* „lemn, copac, prăjină, par; pezzo di legno", *bastone*, *piuolo* (Tagliavini); *dru*, -ia „legna", *dru-ni* „albero, piantato", *legname* (Cord.).

Meyer, EWAlb, p. 75 *dru*, *druja* cu gr. Sp<k, v.sl. *drwa* etc. O Cihac, p. 36, ArR, IX 1923, p. 316 *druete* der.dimin. din alb. *dru*. O Diculescu, p. 482 din SpusTiț „cel în proporție sau asemănare cu stejarul, care dă v. l. „tăiere" din Spuț „stejar", mai probabil decît din alb. *dru*. Ceea ce ar fi „dru" licher als die von Pascu vorgeschlagene Erklärung Jokl, IJ, XII, p. 128. O Cihac, OrR, II, p. 712 „radicale identice și băștinase în ambele limbi; *druete* e der. prin suf.rom. -ete". O Rosetti, ILR, II, p. 116.

Ca derivat din tema *dru-*, *druete* este element comun albano-românesc. Jokl, IF, XXXVI, p. 101 „alb. *dru* 'Holz, Baum, Stänge', **druuā* v. l. vgl. aksl. *drwa* 'Holz', aus dem lat. viell. *durus* 'hart; abgehärtet, derb, roh, rauh, streng, gefühllos', wenn nach Osthoff als 'baumstark' (Eichen)holz' dissimiliert aus **dru-ro-s* (**dreu-ros* ?)". Dar nu sînt motivele care să explice cuvîntul alb. ca împrumut din sl. ori din alt idiom și nu ca element comun avînd la bază același i.-e. **dereu(o)-* „arbore, copac", inițial poate din alb. (WP, I, p. 804—806; IETW, p. 214); iar cuvîntul românesc nu este derivat nici din albaneză, nici din altă limbă, ci un autentic continuator al termenului bazei i.-e. **dereu(o)-* v. ind. *dāru* „lemn", *dru-* „lemn, instrument", gr. 36pu, Spuț, Spuoț „stejar, arbore" etc, întilnit și în limbile celtice, slave, cu sensul de „lemn" sau derivate din acesta. Despre sufixul *-ia* A. Graur, *Un suffixe singulatif en roumain*, BD, II, p. 246—249.

Cuvîntul a fost semnalat numai în zone de munte (Oltenia; înțelese în ex. *dru* „brcată de lemn pînă la 1 m lungime; bucată de lemn ca greutăți; tină; drui de fier pentru osie etc, Gorj), în Țara Hațegului și Munții Abrud „*druete*, *droi*, *dru*" (*Clopotiva*, un sat în Hațeg, II, p. 368). în la Sarmizegetusa — Grădiște, este cunoscut *druete* cu sensul „trunchi de lemn de 1—2 m".

(60) iăriină s.f. (pl. *fărîme*) 7) „bucată mică ruptă dintr-o materie sau obiect; zdrob” („bris, debris, miette, (petit) morceau; kleines Bruchstück, Stiick, Brocken”). 2) „cantitate mică, un pic” („un brin, un peu; ein bisschen, Krumchen”); sec. XVI: *fărîma, fărîma* (Psal. Sch.).

Der.: (s)fărîma vb (var. *fărîmi, fărîmi, fîrîmi*); *fărîmea* (pl. *fărîmele*); *fărîmare, -ire, fărîmos, fărîmicios* (*fărîm-*), *-oasă, fărîmat* (*fărîmat*), *fărîmit* (s. și adj.), *fărîmător, fărîmătură, fărîmături, fărîmică* (*fărîmice*), *fărîmică* (*fărîm-*), *-icare, -at, fărîmiță, -are, -at* (s. și adj.), *fărîmușă*; *sfarmuri, sfarmurl* (DR, VII, p. 75); antropon. *Fărîmuță, Fărîmeț, Fărîmătescul* etc. (OnR, p. 271).

Dial.: arom. *sîrmă* s.f. „fărîmă”, der. *sîrmu, -are, -at* „fărîm, împrăștiu” (ex. „oile le sîrmă” — „le împrăștie din nou la păscut”, DR, IV, p. 273), *sîrmotă* „fărîmă mică”, *fărîmu, farmu, fărîmături* (Dai.; DEtMR, II, p. 221, 68—69), la Elbasaii, „sărîmi di pîni”, fărșer. *serme* „fărîmături” (DR, VI, p. 125); *sfîrmă* „sparge” în zona Zagorion (inform. dr. N. Galani); DEtAr, p. 957.

impr. din rom.: ung. reg. „morzsa” (MNyRomKolcs, p. 136).

Alb.: *therime* „Splitter, Scherbe, rum. Brotkrume”, *thermon'* „zermalme, zersplittete, zerreibe” (RIEB, H/4, 1936, p. 176-180).

LexB, p. 212, 637 „*sfarmaciosu*, it. *sfarina*ciolo quod in pulverem resolvitur”. @ LaurM, II, p. 1178. 9 Cihac, DljtDR, I, p. 101 *sfărîma, frîng* din lat. *fragm*. Admis: LaurM, Gloss, p. 245; Geheeb, JB, V, p. 36; Korting, LRWb, 3950; Șăineanu, DUn, p. 244; Weigand, BalkA, III, p. 201 ș.a. @ Meyer, EWAlb, p. 90 *tkerîne* și *thermon* din lat. *fragminare*; „aus dem alb. ist rum. *fărîmă, sîrmă*”. @ Bugge, BB, XVIII 1892, p. 190 arom. *sîrmă* din alb. @ Philippide, ILR, p. 6S, 69 *e-xfurinare (*farina*)? Admis: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328. @ Crețu, MardLex, p. 366 lat. *ex-fragminare > *sframenare, sfăremuare, sfrărîm(n)are*. 9 Pușcariu, CL, XXXV, p. 818-819, ZrPh, XXVII 1903, p. 739, EWR, 502 trecerea *fragm* > *fărîm-* și *ih-ni-fiind* „ein Ding der UnmogHchkeit”, *fărîmă* (identic în albaneză) derivă dintr-un colectiv lat. *farrimcn* (din lat. *far, farris* „grâu”) „o grămadă de fărîmițe”. Admis: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 278 „convient rnieux, bien qu'elle ne soit pleinement convaincante”; Giuglea, DR, III, p. 596—599; Philippide, OrR, II, p. 712 „*farmcn* ar fi element comun celor două limbi, lipsind în alte limbi romanice. Origine obscură”. Respins: Weigand, KJB, VI 1905, I, p. 154; Jokl, IJ, XI, p. 208; Meyer-L, REW 3202 (begrifflich nicht annehmbar). @ Diculescu, OrLR, p. 566 **ex(a)răgmo*. 9 Arom. *sîrmă* impr. din alb.: Capidan, DR, II, p. 346, Pascu, DEtMR ș.a.; drom. *fărîmă* din alb. ori numai înrudit cu el: Tiktin, DictRG, p. 610, Candrea, DEnc, p. 480. @ Cabej, RIEB, II/3—4, p. 176—180 „alb. *therime* rnuș nach dem obigen als Ouelle des rum. *fărîmă* betrachtet werden”; imprumutat în sec. VIII[!]. © Rosetti, ILR, II, p. 116. 9 Giuglea, DRS, p. 32 cf. sp. *senin* „sciure”; arom. *sîrmă* poate *sîrmă < *serrimen < lat. *serra* „ferăstrău”. © CercLg, XIII 1968, p. 350 i.-e. **k'er-* „a sparge, distruge . . .”, prin traco-dacică.

Este evidentă legătura între rom. *fărîmă*, arom. *sîrmă* și alb. *therim-*; iar încercările s-au îndreptat greșit spre limba latină (ceea ce apărea explicabil pentru un vechi cuvînt românesc, român comun considerat ca „unul din elementele comune celor două limbi” rom. și alb.). Dar bazele latine preconizate n-au valoare, **fragm-* > *fărîm* fiind „ein Ding der UnmogHchkeit”, iar **farrimen.* > *fărîm* „begrifflich nicht annehmbar”, deci soluții imposibile și inacceptabile, — cum se întîmplă cu „etimologiile” reușite pe jumătate, inadmisibile formal ori semantic. Celelalte „etyma” romane nu comportă nici măcar o discuție. Sototind după forma alb. și arom. *sîrm-*, rădăcina comună alb. — rom. de dată i.-e. a fost **k'er-* „a vătămă; (intr.) a se Sparge, sfărîma; descompune(re)” (WP, I, p. 410—411, 5; IETW, 578; WH, I, p. 167—168 *caries*): v. ind. *crnati* „sparge, (s)farmă, strivește”, *giryate* „se sparge, descompune”, av. *sari-* „fragment,

ciob”, lat. *caries* „putrezire, descompunere”, gr. *xepai&u* „prad, jefuie”, v. irl. *ar-achrinim* „mă sparg, mă ruinez”, alb. *ther-* „taiu, măcelăresc”, mantul nominal *-mo-* pare a exista numai în domeniul substratului -român; bază i.-e. **k'er-i-mo-* într-o limbă satem (*k'* > *s*). Neexplicată deocamdată prezența lui *s-*, *sf-* (*sfărîm-* (drom.) în loc de *sîrm-*. Se citează zona Oas (jud. Satu Mare) forma *să sarmadză oile* „se împrăștie oile” p. 957).

(61) gard s.n. (pl. *garduri*) 7) „împrejmuire în jurul gradinei, curții, a cului sau ocolului de vite, din împletituri de nuiele petrecute printre pașii în pămînt, sau din spini, bolovani, scînduri, prăjini; ori din plantații de viță în vegetație (gard viu)” („cloture; enclos; Einfriedigung, Gehege, Flect. Zaun aus Zweigen”). 2) „împletitură de nuiele în apă pentru pescuit” („digues; Fischzaun”).

Der.: *gârduș, gardul, gord-, gârduleț, gârduleț; a gârdui, îngârdui* („a gârda”, „instalator-paznic al gardului de pescuit”), *gârduariță* (pasăre), *Gârdcsti, Gârdeanea*, antropon. *Gardea, Gârduș, Gârdescu, Gârdearescu* etc. (DR, 280-281).

Dial.: arom. *gârdu, ngârdcsu, ngârdire, ngârdit, -ură, disgârdescu, dîrdit* (*dîzg-*); megl. *gard*; istr. *gard* „poartă împletită” („gard” se zice în Stlstr, II, p. 217; CercDg, XVI 1971, p. 90).

impr. din rom.: ung. *gârgya, gard, kârgya* (ard. și iu șesul Ungariei); din sec. XVII „ghizd” (InflR, p. 46; Szljs/, I, p. 639), *gârduș.kut-, hudgârgya* (XX 1976, p. 179-184), *kudgârduat* „kutkobil” (VI, p. 190), *küdgârduat* (188, Turulung, Sătmar), MNyTETsz, I, p. 1031-2; ucr. *gard* „Ort zum Einkaufen”, *dadzj* (gardagi, RomSl, XIV 1967, p. 144), *hard* (BalkA, II, p. 129; RomSl, p. 414, 583); big *gard* „gârdu”, srb. *gârdu* „gard”; ein Zaunwerk in der Dalmatien, Hausenfange; Wasserwehr zum Fischfang” (NRR, I, p. 40; DR, X, p. 33; XVI 1968, p. 86; SOP, XXI, p. 371).

Alb.: *garth, gârđhi* și *gard* „sieve”, *gardh* (Cord.).

DictB, I, p. 456 „ab it. *giardino* hortus cinctus, cinctura”. 9 LexB, 9 Pontbr., p. 281 germ. *warten*. 9 LaurM, I, p. 1278 „din rad. vorbe *gardina* etc.; *gradire, gradella, gradina*”. 9 Din sl. *gradă*: Miklosich, S1EIR, p. 10, AlbP, I, p. 355 „alb. *garth* ist jedoch nicht slavisch”; Cihac, DEtDR, I, p. 10, Philippide, ILR, p. 140; Densusianu, HLR, I, p. 259, 264; Popovici, Dis, p. 10, Tiktin, DictRG, p. 663; Șăineanu, DUn, p. 268; Skok, *Slavia*, III 192, p. 191, Pascu, DEtMR, II, p. 191, 173; Nandriș, MelER, 1925, II, p. 14-20, p. 350-357; Rosetti, ILR, III, p. 60 ș.a. 9 Diez, EWRom, 164 „*gard* ist das got. *gards* und nebst alb. *garth* viell. daher entlehnt”. 9 Meyer, EWA, p. 10, „das Verdacht ist nicht aaisgeschlossen, dass das alb. Wort (wie das rum. Wort) Sl. entlehnt ist; doch ist ein Beweis dafür nicht zu führen”. 9 inrudit cu a. s. II/1, p. 227; Candrea, DEnc, p. 529; Pușcariu, LR, I, p. 178, Capidan, p. 461—462 (în legătură cu alb. *gardh-*). 9 Giuglea, DR, II, p. 357 lat. „imposibil din toate punctele de vedere” Philippide, OrR, II, p. 713 (care a reia lui Meyer). 9 Jokl, *Slavia*, XIII 1935, p. 300 *gard* împrumut din alb. autohton, nu impr. din slavă. 9 Gamillscheg, RomG, II, p. 252 „aus g. zu aisl. *gard*, asächs. *gard* „Umzäunung” (etc.)”. Admis: Scriban, D, p. 54, RIEB, HI/6, 1938, p. 589 „*gardh-* mot autochtou, d'origine thrace ou grec”. 9 AnEtn, 1962-1964, p. 85-86.

Este un element lexical autohton comun albano-român (ce nu poate fi română împrumutat din slavă din cauza metatezei *grad-* > *gard*); din alb. considerente fonetice și cultural-istorice generale). Etimologia i.-e. a fost indicată just: **g'herdh-* (**gherdh-*) „a împleti, a răsuci; a împrejmui, a încinge” (WP, I, p. 608-609, 2; IETW, p. 442; WH, I, p. 242-243).

grhă (*grdhă.) „casă, locuință”, got. *bigairdan* „a încinge”, ags. *gyrdan* etc.; got. *garda* „țarc, ocol de vite”, v. fr. *garda* „Garten” ș.a.; lit. *gardas* „țarc[^] ocol”, v. sl. *gradu* „cetate, oraș, grădină”, rus *gorod*, big *gradu* etc.; alb. *garth*, frig. *-gordum* „oraș” în *Manegordum* „orașul lui Manes” și *Gordion* (dar forma *Manezordum* considerată de Kretschmer ca dovadă a unei variante cu palatală *g'h* în frigiană, este o grafie alterată în manuscrise medievale, căci cam greu s-ar putea admite o alternanță a formei fonetice a unui radical i.-e. în unul și același toponimic frigian); var. cu palatală în lit. *zardas* „leasă, țarc”, let. *zards* „leasă”, pr. *sardis* „gard”, rus *zorod* „șopron”. în tracică pare a fi existat și această variantă cu palatală: local. *Zerdo-* (Apollo *Zerdenās*, LbTrD, p. 128).

(62) *gardină* (var. *gardin*, *garden*) s.f. (pl. *gardini*, *gărdini*, *gardine*) 1) „scobitură, creștătură, șanțul circular făcut la capetele interne ale doagelor (unui butoi, găleți, ciubăr etc), în care se îmbucă scindurile fundului” („jable; Gergel, Kimme (Falz an den Fassdauben)”). 2) p. ext. „capătul sau marginea doagelor; marginea de sus a ghizdurilor fintinii” („marge des douves, du cuvelage d'une fontaine, margelle; Raum, Saum, Brunengeländer”). 3) „bor de pălărie” („bord du chapeau; Hutkrämpe”).

Der.: *gărdinuță* (LexB), *a gărdini*, *gardină* („jabler”), *gărdinar*, var. *gărdiner* și *gardin* („jabloir, compas”), *gărdineciu*; *a (se) desgărdina* „a ieși (sări o doagă) dirt gardină; a (se) smulge, scoate; a se strica (un lucru)” ; *desgărdinat*, -ă.

impr. din rom.: ung. *gărgyina* „ghizdul fintinii” (InflR, p. 46; Ny1rK, VI 1962, p. 194, VII, p. 282, VIII, p. 101, XII, p. 318).

Alb.: *gardhen*, determ. *gardhnia* „Furche, rund um die Fassdauben, in die der Fassboden eingesetzt wird, Gergel, Kimme, Fugge, Falz”, *gardhner* „Gergelmesser, Zargenzieher” (Jokl).

LexB, p. 235 „*gardină* margo, ora, depetigo, a lat. *cardo*, *cardine*”. 9 LaurM, I, p. 1278 „*gardină*, *gardinu*, — *cardo*, margo, ora, vedi *cardine*”; p. 441 „*cardine (gardină)*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 115 (sl.) *garā*, *inrādēsc*, *gardinā*, *sgardā*, *ogradā* etc. 9 Tiktin, DictRG, p. 663 „vgl. deutsch *Gergel*, *Girgel*, fr. *gergiers*, *gargan*, *jargan*”. 9 DLR, II/1, p. 228 „de orig. germ. (*Gargel*, *Gergel*), despre a căru migrațiune cf. Mever-L, 3686 *Gargel*”. Admis: Nandriș, MelER, 1925, II, p. 15; Candrea, DEnc, p. 529. • Jokl, IJ, XII 1929, p. 174 „*gardină* nicht aus deutsch *Gergel* (Läute!), hat vielmehr gleich rum. *gard* eine genaue Entsprechung im alb.: *gardhen*, *gardhnia*. Andere Bezeichnungen dieses Passteiles erweisen eine Grundbedeutung 'Einfassung', was zur Sippe von i.-e. „*gordh*-stimmt”; *Slavia*, XIII 1935, p. 300 alb. *gardhen*, rom. *gardină* nu sint din slavă, iar cel rom. este impr. din alb., unde e autohton, vechi derivat de la *gardh*. Admis: Pușcariu, DR, VIII, p. 291. 9 Scriban, D, p. 514 *gardin*, -ă d. *gard* adică „inrăditură”. 9 Șăineanu, DUn, p. 268 „orig.necun.”. 0 AnEtn, 1959—1961, p. 34.

Din cele trei „etyma” (lat. *cardo*, *gard*, germ. *Gargel*) nici unul nu justifică forma și sensul lui *gardină*, care nu este „țîțînă, osie, linie de hotar” (*cardo*) etc, nici „inrăditură, Einfassung” ca derivat cu -n- al lui *gard* (asemănător din întimplare); *Gargel* se exclude din cauza sunetelor deosebite (treceri ca *g > d(h)* și *l > k* nu se admit în română nici în albaneză). Este un element comun alb.-rom. („eine genaue lautliche und semasiologische Entsprechung” releva Jokl), care nu este romanic, slav sau germ. Sensul de bază e „creștătură, scobitură, șanț” în care esențial apare „tăierea, gravarea, zgîrirea”, noțiuni pentru care se indică baza *gred-* (WP, I, p. 606—607; IEtW, p. 405) în alb. *geruan*, *kruan* „zgîriu, răzuiesc” etc, v. nord. *krota* „a săpa în —”, ahd. *krazzn* „kratzen, zerkratzen, zerfleischen”, mhd. *kratzen*, *kretzen* ș.a.; o bază **gerbh-*, alta cu dentală; cu sk-mhd. *schrätzen* „a șgîria, a creșta”, norv. *skrota* „a creșta” etc. Alb.-rom. *gardină*

presupune o bază i.-e. **ger-d-/gord-* > *gardin-*, conservînd sensul arhaic „inciziune, creștătură, șgîrietură”, din care cel secundar „margine, bor”.

(63) *gata* adv. și adj. 1) „făcut de tot, isprăvit, terminat” („acheve, tout bereit, fertig”). 2) pregătit, dispus” („prepare, dispose; bereit zu et.”). 3) *gaia* „fără a munci, fără osteneală” („pret, tout pret (de —, a —); vorb. fertig vorgefunden”).

Der.: *a găti*, *a gătă*, *gătare*, -ire, *gătit*, -at, *gâteală*, *gătitură*, *gălăior* (DictB), *gătitor* („apparator”), *gătenie*, *gătitei*, *de-a-gata*, *pe gătate* (adv.); *pregătit*, -itor, *nepregătit*, *pe nepregătite*, *negata*, -at.

Dial.: neatestat (arom. = *et(i)mu* [gr.], *hazîr*, *hazîre*)

impr. din rom.: ung. (local) *gata* (Ny1rK, VI, p. 281), *gătă* „kesz” (StCom, 13, p. 256), alb. *pregatis* (?neologism literar, DR, VIII, p. 126); (RomSI, XIV 1967, p. 144).

Alb.: *gat* „gata”, tosc *gatuaj* „pregătesc, fac, formează”, gheg (*gatoj*).

DictB, I, p. 456 „*gal* ceva, ab it. *gettar*”. 9 LexB, p. 235 „gătescu a gr. -/a per apocopeu et antithesin mutato *k* in *g* more solito”. 9 Eliade, Vocab, p. 11 sl.: iute, dispus”. 9 Pontbr, p. 282 *găti* rus *gotovji*. 9 Miklosich, SIEIR, p. 11 alb. *gať*; „rum. *gata* scheint nicht aus dem sl. entlehnt, mit dem sl. *gotovu* so ferne verwandt zu sein, als beide Worte aus derselben Quelle stammen” (p. 19 „ein dunkles Wort”; AlbF, I, p. 355 „srb., big *gotov*, -*U*!, alb. *gat e gotov* und *gat* zusammenhängen, halte ich für sicher”. 9 LaurM, Gloss, p. 2 v. ind. *ghata* „parare, facere, perficere”. 9 Cihac, DEtDR, II p. 118 din v. *gotovati*. 0 Meyer, EWA1b, p. 121, AlbSt, III, p. 87 „*gat*, vgl. asl. *gotovu* „gotov” bereit”; ist die Herleitung von sl. *gotovu* aus got. *gataujan* kaum begründet. 9 imprumut din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 352-353, Tiktin, DictRG DLR, II/1, p. 235, Șăineanu, DUn, p. 269, Candrea, DEnc, p. 530, Scriban, 9 Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 343 *gata* nu poate veni din sl. *gotovu*. 9 Philipp II, p. 713 „cuvintele rom. și alb. sint identice; din contra sl. *gotovu* para o parte. Nici cuvîntul rom. nici cel alb. nu s-au putut desvolta din sl. *gotov* alb. e sigur autohton, iar cel român este ori autohton ori impr. din alb. IP, XLIX 1931, p. 290—297 alb. *gatuaj* (vb) ar fi impr. din sl. *gotovu*, fiind impr. din alb. 9 Despre cuvintele slave: Berneker, S1EtW, I, p. 337.

Sigură, unanım admisă este legătura cuvîntului român cu cel alba și cu cele slave; controversată apare numai chestiunea autohtoniei respectivului posibil între cele trei limbi. „Albaneza a dezvoltat *ă* din i.-e. *a* din o mai recent, cum e cel slav, care din punct de vedere al timpului întiturilor slave ale albanezei este mai recent decît o latin” (Philippide), în totul iluzorie strădania lui N. Jokl de a demonstra că în albaneză cuvîntul *gata* veni din slavă, ca și aserțiunea că rom. *gata* ar fi imprumut din idiomul șk dintr-un prototip confecționat tocmai cu ajutorul cuvîntului românesc, ce metodic este evident incorect. Meyer și Berneker au arătat că avem cu o grupă de cuvinte germane, slav. și alb., de esență indo-europeană: *taujan* „vollbringen, handeln, wirken, bewirken” etc, v. sl. *gotovu* „gătător”, rus *gotovij* ș.a., alb. *gat*, *gatuaj*, — alături de cari (pe aceeași treaptă litate) stă rom. *gata* ce nu e imprumut nici din albaneză, nici din slavă ori din română, ci este element indo-european independent (cum au întrezărit Meyer și Meyer), din sursă comună cu albaneza.

(64) *gâlbează* (var. *gâlbează*, *câlbează*, *chelb-*, *gâlbeață* mold.-basarab.) s.f. 7) „boală molipsitoare a oilor produsă de un vierme (distomum hepaticum) în ficat și în bășica fierii; distomoza hepatică” („clavalee, hepatite des

Egelsucht, -krankheit"). 2) „plantă, un fel de muschiu' ,merchantia polymorpha"). AnonC, *kelbadze* (fără trad.).

... /sÎ /f~^ Sălbejit, gâlbejituri („gâlbează"), gâtbejos, a îngâlbei • căi bajora (galbașoară, călb-, călbez- o plantă); antropon. Călbează, Călbașos, Yořon. Gal-bezeni etc.

Dial. arom. *za-eadză, -cață, gâlbgios, gâlbidzăscu, ngâlbgicare. ngâlbggedzu, ngâlbggeat.

v befallēnen Schāfe" (G. Meyer; RumWNGr, p. 26 77-78 DR II n 4w s-n
".....^" <...^... 1967, p. 539); ucr. *galbza* „boală la oi; oaie bătrână"
gâlbejita zona Suceava, LbR, 1971, p. 165); sās. *gelbiatse* „Gelbsucht T'ber&an&
Hf, p. 125); f uñg.feg. *gelbaza* „metely" (MNyRomKolcs, p. 152); SächsWtb

Alb. *k elb c gelbaze* „gâlbează", *kelbaze* „catarro" (Cord.)

LexB, p. 86. • Pontbr, p. 278 *galbin*. O LaurM, I, p. 1273. O Cihac, DEtDR, II, p. 717 diu alb. *kelbaze*, care e din lat. *gal'oinus*, *ghelbeze*. @ Meyer, EWA1b, p. 222 cuvintul alb. e autohton: *k'elp-*, *bi* „Eiter", *kelp* „mache faul, murbe" etc; din alb. e rom. *gâlbează*, din care gr. Pelopon. 9 impr. din alb.: Pușcariu, EWR 696, DLR, 1/1, p. 211; Șăineanu, DU, p. 266; Capidan, DR, II, p. 456; Pascu, DEtMR, II, p. 220, 43; Philippide, OrR, II, p. 702, 705; Candrea, DEnc, p. 525 ș.a. Geagea, JB XVII—XVIII 1911, p. 123 „aus alb. *keibazii* angeglichen an rum. *galben*"; Tiktin, DictRG, p. 661. O Treimer, MRIW, p. 315 în legătură cu o formă *galba* de origine illyră. 9 Baric, AlBRSt, p. 53 i.-e. **guol-bh-*, *k'elbi*, cu arm. *kel* „Gesclrwulst" și v.ind. *galați* „träufelt herab". O Rosetti, ILR, II, p. 113. 9 AnEtn, 1957-1958, p. 142-143 i.-e. **guel-* „a înțepa; durere, chin, moarte", prin traco-dacică.

Vechile tentative (**galba*, lat. *galbinus*, ori *k'elb-*, *chelbe*, trc *kelbaș* etc.) nu explică obârșia cuvintului, iar i.-e. **guol-bh-* „aumfla? curge?" este nepotrivit semantic pentru *gâlbează*, element comun albano-român; ca atare evident autohton, indo-european. Alături de căpiere, *gâlbează* este una din cele mai frecvente și grave boli ale oilor și chiar la bovidee, iar prin ravagiile ce făcea mai demult, pe alocuri și azi, cu mortalitatea masivă în rindul turmelor, constituie o adevărată pacoste pe capul crescătorilor de vite. Boala e demult cunoscută de popor fiind răspândită în toate zonele țării și ale Europei: cauzată de doi viermi, unul mai măricel, zis „gâlbează" (fasciola hepatica), altul mai mic „pui de gâlbează" (dicrocoelium dentriticum lanceatum), care trăiesc în ficatul oilor. Evoluția și caracterele bolii, pe scurt:

Viermii aflători în ficatul oilor intrate în iarnă bolnave de gâlbează produc niște ouă ce se elimină cu bălegarul și se împrăstie pe locurile de pășuuat. După citeva săptămâni, din aceste ouă iese un fel de puiet ce pătrunde în corpul și ficatul melcilor de apă dulce (limnaeus fruncatulus) aflători pe pășuni, pe marginea și în apa riurilor, lacurilor și mlaștinilor; după 2-4 luni ouăle ies din melci și se risipesc pe firele de iarbă sau la fundul apelor. Dacă oile pasc pe asemenea locuri umede ori beau apă din mlaștini, înghit acele ouă care din stomac ajung în ficat, după 3-6 săptăm. se prefac în viermi. Oile se pot îmbolnăvi chiar cînd stau la grajd (saivan) hrănite cu nutreț provenit din locuri umede și mlaștinoase. Boala e specifică pentru rumegătoare: oi, vaci, bivoli, capre; se citează chiar cazuri la iepuri sălbatici; mult mai frecventă la oi din cauză că acestea pășunează mai mult în locuri umede, mușcind firul de iarbă dela rădăcină unde se află mai ales ouăle gâlbezii; e mai gravă din cauză că ovinele sînt mai slabe rezistind mai greu la acțiunea corosivă a viermilor decît vitele mari; rar se citează cazuri de gâlbează mortală la bovidee. Mai frecventă în anii ploioși, gâlbează poate aduce pagube considerabile crescătorilor. După o socoteală din a. 1932, într-o turmă de oi contaminate, o treime mor, o altă treime ajung la slăbire cahectică. Oaia bolnavă se cunoaște: vinișoarele roșii dela ochi se albesc, lina se asprește (nu e unsuroasă), la unele începe să cadă; animalul slăbește, nu mai aleargă, rămîne de turmă, apare gușa; respiră greu; neingrijit, moare de slăbiciune. Cu medicamentele

eficiente (Distol, Distosan, Gâlbinol, Galba etc), boala este tratată azi simplu. Mai demult însă, singura măsură de combatere era să nu se pască turmele umede, mlaștinoase (cf. I. Simionescu, *Fauna României*, 1938, p. 445; *Marepedie agricolă*, C. Pilipescu, II, p. 332-335).

Această molimă a turmelor de oi a fost desigur cunoscută din vremuri vechi gospodarilor români, albanezi și înaintașilor acestora nu numai sub aspectul mortalității mari ce produce între oi, ci chiar mai deaproape, prin identitatea cauzei patologice: acei viermi paraziți ce rod ficatul animalelor și care se înmulți pînă la 2-300 într-o singură oaie. La tăierea oii bolnave pot fi găsiți viermii în ficat și chiar în fiere și intestine. Atare vegetație parazită, *gâlbează* (distomum hepaticum), de forma unui simbur de dovleac, lung de 2 cm (cu două ventuze, una în jurul gurii la un capăt, cealaltă la celălalt trupului, de unde numele ce i s-a dat: distomum = (cu) două guri; desv. generație alternantă, digeneză), este îndeobște cunoscută. Apelativul *gâlbează* aplicat deopotrivă viermilor și bolii cauzate de ei, poate să fi fost chiar numele acestor viermi: oricum, boala tipică a turmelor trebuie interpretată în sensul acesta mar sub aspectul „durerii și morții" vitelor, o molimă pentru care în vremea preistorică și mult mai tîrziu pînă în ultima vreme nu existau remedii eficiente și eficiente ale științei. Deci, fie că numele înseamnă „vierme", fie că era „gâlbe(a)-ză" deosebit deosebit o rădăcină i.-e. **guel-* „cu dublul sens 1) „a durere" (cf. *ghimpe*) și 2) „durere (usturătoare), chin, moarte" (WP, I, p. 690; IE 470): arm *kclm* „(mă) chinuiesc, tortur", v. irl. *at-baill* „moare, se sfîrșește", corn. *bal* „pestis", cymr. *afdjballu* „perire, deficere", ahd., v. sax. *qualm* „a suferi; chin. supliciu", ags. *cwelan* „a muri", nhd. *qual*, v. sax. *qualm* „a pustiire prăpăd", v. sl. *zall* „durere, suferință" etc. I.-e. **guel-jguol-* are un formant de aceeași vechime *-b-*, posibil i.-e. *-bho-* care a dat adjectivul de animale și o categorie de abstracte (ex. gr. (o) xepacpoř „insultă, ocară; Vedic „dung", xo/ *acpoc* „palmă (dată peste obraz)", lit. *dalybas* „împărțirea, diviziune, succesiunii" etc.); mai probabil este ea elementul *-b(h)-* să aibă în cuvintul *gâlbează* rolul de formant pentru nume de animale, adică tocmai numele viermilor distom, analog eu gr. *crsp-poř* „musculiță", v.ind. *salabhā-s* „lăcustă" etc. Tema i.-e. **guel-bho-* poate să fi însemnat această larvă parazită „vierme udat" producător de boală și moarte". Originea elementului *-ză* rămîne echivocă sau romanică (*-dia* ?).

(65) gemine (var. *gerune* oaș, *genună*, *geănune*; *\gerure*, *\geroe* în unele texte rotacizante) s.f. (pl. *genunii*) 7) „prăpastie adîncă, fără fund; abis" (pl. abime (profund); grundlose Tiefe, Kluft, Abgrund"). 2) „loc foarte adînc de apă; apă adîncă și lină, știoală" („eau profunde et calme.; Wassertiefe"). 3) „de apă (locul unde se învîrtește apa" Oaș („turbillon d'eau; Strudel, Vortice"). 4) f „mare, noian" („mer; Meer, Meerbusen"). 5) t „mulțime mare de oameni" (Cantemir) („multitude; Menge").

Der.: topon. *Genuneni* sat (Vilcea), Vadul *Genunii*, Vama *Genunii* Cihac, DEtDR, II, p. 580 (el.trc) *genune* abime, precipice, — *djehener* enfer; v. *gheenă*; 661 el.gr. *gheenă* — mgr. *fis.^ju%* supliciu, lat. *gehenna* etc.; % Hasdeu, CuvB, II, p. 201-7 *genune* din gr. *ciyV. ov/?voc* „ocean", ori r. trac *Genucla*, ori din celt., cf. topon. *Genabum*, *Genua*, *Geneva* etc 9 Șăineanu I, p. 243 *genune* lat., cf. *gelhejna*, fr. *gene* -\ suf. *-une*. 9 CDDE, 924 *genune gyro*, *-oncin*, devenit **grune* prin trecerea lui *i* în *y* aton la *c*, asimilarea lui *g* la *g*, *genune*, it. *girone*. Admis: Densusianu, HLR, II, p. 44, Tiktin, DictRG, p. 670 REW 3938, Giuglea, DR, I, p. 495 it. *Giro* local, „presso un gomito della Sieve pe *genune*, la început *cot*, întorsura cursului unui riu, unde din cauza curbei repede virte, adîncindu-și albia; Bogrea, DR, II, p. 780, Candrea, DEN

Rosetti, ILR, I, p. 64, Scribaa, D, p. 549 ș.a. O Pascu, Cim, p. 159 der. din *geană* = lat. *gena* obraz (pentru numirea metaforică cf. *ochiu* tourbillon dans une riviere). Admis: (?) Spitzer, DR, IV, p. 657 cf. *sărune* < *sare*, *găune* < *cavus*; *genoaie* (DR, III, p. 696), Meyer-L, REW³ 3938 („oder *genune* zu *gena* (Spitzer) ?”). O Graur, BL, V, p. 100 „je ne crois ni à *genune* < *gyros*, ni à *gena*, ni à *giur*”. O Origine obscură (necun.): Pascu, Suf, p. 54, DLR, H/1, p. 248, Philippide, OrR, II, p. 129, Șăineanu, DUN 272. Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148.

Asemănarea aproximativă și fortuită a lui *genune* cu *gehenna*, gr. *γῆνῆ* celt. *Gen-* și trac *Genucl* nu-l explică, după cum nici *genă* nu e de luat în seamă; mai multe azeziuni a cules lat. **gyronem* (respins de Spitzer și Graur), care însă nu apare mai justificat decât celelalte, căci pleacă de la acțiunea secundară „virtej de apă” [în Moldova există sensul cu nuanță contrară „genuni cu apă lină și adincă”] ori „cotitură”, nesocotind sensul primordial de „prăpastie (adincă), loc abrupt, abis”, fără îndoială cel etimologic. Astfel interpretat, cuvântul, a cărui formă străromână era *gerune*, alcătuit din rad. și suf. **ger-u-ne-*, aparține la i.-e. **guer-* „a înghiți; gîtlej; prăpastie, abis” (WP, I, p. 682—684, 2; IETW, 474; WH, I, p. 627—628; cu alt vocalism și alt formant în *grumaz*): gr. (3ăpa&șpov, horn. Pspe&șpov, arcad. ysp&șpov, æp— „prăpastie, abis, bolboană”, lat. *vorago* „idem”, cuvinte slave pentru „gîtlej” (*gri-*), v. ind. *gargara-h* „prăpastie, virtej, viitoare”, lat. *gurges* „(prăpastie) virtej, viitoare, noian, apă adincă” etc.; let. *grīva* „gură de rîu; Dreieckland zwischen Fliissen oder Flussmündungen” etc. în apelativul rom., i.-e. **guer-o-n-*, strărom. **gerone-* devenit *gerune*, *genune* cu asimilarea *-r-n-J-n-*. Din sensul primordial „prăpastie, abis” se explică cel de „virtej; apă adincă” și „noian”. Sufixul *-n-* probabil de esență i.-e. exista numai în cuvîntul românesc.

Această legătură etimologică — deși evidentă — nu este totuși deplin asigurată, din cauză că *-r-* în *gerune* poate veni din deci dintr-un **gel-on-*, care ar duce la rad. i.—e. **gel-* și **guel-* „a înghiți” (WP, I, p. 621; IETW, 365) în cuvinte pentru „a înghiți, a minca; git, grumaz”, dar și pentru „prăpastie, groapă, genune”, ags. *ceolor*, ahd. *celur* „Schlund”, v.fr. *kolk* „Wasserloch” etc. — Plus adhc non liquet.

(66) gheară (*ghiară*) s.f. (pl. *gheare*) „unghia ascuțită și încîrligată a pasărilor și animalelor de pradă” („griffe; serre; Krallen, Klauen von Raubtieren u. Vogeln”).

Der.: *gherută*, *gherusea*, *gherișoară*; *gh(i)erae* („ghiare mari”) - *a gherd* (var. *ghiora*), *gherăi*; *gheran* („minerul sau coada cleștelui de scos cercuri”); *tn^h* „be-klaut”).

Dial.: neatestat (arom. = *ungl'e*).

Pontbr. p. 286 gr. xsP<*- • LaurM, Gloss, p. 264—265 „*ghiara* probabile din *ungla*, anume din *unglioara* = *unghioară*, syncopata *ghiora* = *ghioara*, cu pierderea lui *o*: *ghiara*; nu e dero de căutat în germ. *Klaue*, *Kralle*”. O Cihac, DEtDR, II, p. 101 *ghiară*, *șdăriu*, *șgăriu* din sl. *drati*, *derq* etc. O Pușcariu, CL, XX XIX 1905, p. 55, ZrPh, XXVIII, p. 687, EWR, 713, DLR, H/1, p. 251 probabil lat.pop. **glara*, metat. din **gar_ŭl/a*, dimin. celticului **garra* (cymr. *garr* „picior”), păstrat pe teren romanice: sp., port. *garra* „ghiară” etc. Dubios: Meyer-L, REW³ 3690 „*garra* (gali.) 'ein Teil des Beines', auch rum. *ghiară*”; Tiktin, DictRG, p. 673 (fraglich); Pușcariu, DR, III, p. 380 „posibil ar fi ca și *ghiară* al nostru să fie un *glara* din germ. *Kralle*”. O Scriban, Arh, XXX 1923, p. 33 „din lat. *vīria*, dimin. *vīriola* 'brătară'; *v* > *gh* denotă o influență it. (*guerra* ș.a.)” [!]; D, p. 551 „rudă cu sp. *garra*, din gal. *garra* etc”. O Giuglea, LL, IV, p. 44 *glabrare* > *ghieură* > *ghioră*, *ghioară* > *ghiară*. O Tiktin, Stud, p. 34 (dunkel), Candrea, DEnc, p. 538, Șăineanu, DUN, p. 274 (orig.necun.). O AnEtn, 1957—1958, p. 141 **glara*, **gel-* „rotund, sferic, încovoiat”. O N. Raevskii, *Limba și literatura m-oldivenească* (Chișinău), VI 1963, 1, p. 64—65 „*ungliola*.

S-a arătat lipsa de consistență a romaniceului **garra*, **garrfu* la și a d din germ. *Kralle* (respins de Daurian), după cum e clar că nici *glabrare* nu avea nimic comun cu *gheară*, a cărui formă străromână era desigur **glara* **g(e)la-r-*. Ca „unghia ascuțită și încîrligată, rotunjită” a animalelor de pradă, *ghiara* cuprinde noțiunea de „rotund, rotunjit, curbat” și rad. i.-e. „a învălui; rotunjit, sferic” în derivate cu guturale (*ci.ghioagă*), dentale, (WP, I, P- 612—621; IETW, 357), din care mai apr@piate ca sens sint al **g (e)l-eu-* „cocoloșit; copită, ghiară”, germ. **klowā*, ahd. *klāwa* „ghiară, b mhd. *klāwe*, mnd. *klā* „ghiară, brîncă, copită”, v. fris. *kle* și verb **kla* „zgîria cu unghia, a (se) scîrpină”, ahd. *klauenti* „prurientes”, ags. *clawu* „copită”, and. *kloa* „ghiară” etc. Baza i.-e. a lui **glara*, **g(e)la-r-* are un e sufixai *-r-* existent numai în cuvîntul nostru autohton. Sinonimul lat. (*ungl'e*), generalizat în toate dialectele române, a făcut ca autohtonul să fie restrîns asupra animalelor.

(67) ghimpe (var. *ghimp*) s.m. (pl. *ghimpi*) 1) „spin; țepușă crescută din tulpina sau pe ramurile unor plante” („piquant; epine; Dorn, Stachel”) 2) „plante ghimpoase” („diverses plantes epineuses; dornästige Pflanzen”).

Der.: *ghimpurus*, *ghimpos*, *ghimpuros*, *ghimpariță* („*cryspis aculata*”) *înghipă* (*ghimpă*), *înghipare*, *înghipat* (*ghimpat*), *-ă*, *înghipător*, *-oare*, *pătură*, f *înghip* (= *înghipare*), *înghipos*; topon. *Ghimpoaia*, *Ghimpați*, *Ghimpan*, antropon. *Ghimpu* ș.a.

Dial.: neatestat (arom. — *sk'in*).

Alb.: *g'emp* (artic. *g'embi*), *gljimp*, *glembe*, gheg *g'em* „ghimpe”).

LexB, p. 237 „a lat. *pungo* per metathes.”. O LaurM, Gloss, p. 266 „rămîne a se cerceta”, 318. O Cihac, DEtDR, II, p. 717 *ghimpe* impr. din alb. Meyer, EWAlb, p. 140; Tiktin, DictRG, p. 674; Șăineanu, DUN, p. 275; DEnc, p. 259; Candrea, DEnc, p. 539 ș.a. O Philippide, OrR, II, p. 713-714, 717 „poate spune cu siguranță că este impr. din alb., căci din rad. *glemp-* s-a produs *ghimpe* prin alunecarea sunetului românească *ghimpe*; acest radical poate să fie de bine bășinaș român, cum e bășinaș albanez”. O Scriban, D, p. 554 „mg *gupfe*, ngerm. *güpfel*, *gipfel* virf ascuțit”.

Identitatea de mult observată *ghimpe* = alb. *g'emp* (*gljimp*) este etimologia i.-e. pentru ambele evident aceeași, avînd la bază (cum a avut și *Jokl* la cuvîntul alb.) un **glemp-*, tema **gle-mo-* la rad. **guel-* „a înțepa” (WP, I, p. 680—690, 1; IETW, 470): gr. *p.X6vv* „virf, ac”, lit. *geluonis*, *guly* „spin”, *gelti* „a înțepa (despre albine); a produce durere puternică” etc. în rad. în *gâlbează*. Sufixul *-p-* ar putea veni și din i.-e. *-b(h)-*, eventual pînă la fel de mutație consonantică la fel ca în *groapă*; posibilă este o bază i.-e. de **gleb(h)-* cu infix nazal ca în *bunget*. Da baza lui *ghimpe* stă o temă grupul consonantic *gl* normal în *gl'> ghi-* (*gheață*, *ghioagă*, *ghionoai* etc.).

(68) ghioagă (var. *^ghigă*, *ghegă*) s.f. „bită de lemn sau fier, cu care se înțepă în virf, adesea țintuită sau ghintuită” („massue; (mit Nägeln besetzt) Streit)Keule”).

Der.: *ghioagar*, ț *ghigar* („păzitor de porci” Cantemir; DLR, H/1).

Dial.: arom *cl'oagă*, *gl'oagă* „houlette”.

impr. din rom.: big *kijega* (*gega*) „ciomag ciobănesc, încîrligat cu prind oile de picior” (DR, III, p. 176—177).

Alb.: *kl'oke*, *kel'oke*, *g'ege*.

Cihac, DEtDR, II, p. 120 din v.sl. *glogu* „crataegus”, *globis* „spina”, big *gleg* etc. Admis: Miklosich, Beitr. Cons. II, p. 57. O Hasdeu, ColTr, IX 1882, p. 596 lat! *clova* [*clovus, *globus, *clavus* „cuiu”), *clava*. Admis: Diculescu, OrLR, p. 582 *clava*; Candrea, DEnc, p. 540 *clova > *clioauă > *ghioagă*. O Meyer, EWA1b, p. 192 alb. *kl'oke* la it. *croccia*, fr. *crose*, lat.med. *crocea* „baculus pastoralis”. O Pușcariu, EWR, 719 „etym.dunkel — wohl dasselbe Wort wie alb. *kl'oke*”. O Weigand, JB, XII 1905, p. 109 *clavica < *clavicular*. Admis: Geagea, JB, XVII—XVIII, p. 117—118; Vasmer, Stud.z.alb.Wortforsch. p. 31; Șăineanu, DUn, p. 275; Skok, *Slavia*, IV, p. 339 ș.a.; respins: Meyer-L, REW 1978. O Giuglea, DR, IV, p. 1554 *globica. O Pascu, Beitr, p. 9, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, p. 567, REBS, p. 54, 210 *clavica ar fi trebuit să dea *chiacea; necesar lat. *clavoca < *clava* „baton nodeus, gros baton, masue”. * Scriban, D, p. 554. O Diculescu, DR, IV, p. 1552, ZrPh, XLIX 1929, p. 435—436, *cloga din *cagula (ca *clagu- < *coagulum*, *clinga < *chigula*), inrudit cu mnd. holl. *kogel* „Kugel”, ags. *cyggel* „Keule, Stock mit kugelformigem Ende”, engl. *cudgel*, — formă germ. de bază *kugula, *clioagă > *ghioagă; cuvint germanic. O Skok, ZrPh, L 1930, p. 277. O Gamillscheg, RomG, II, p. 261 din „*kogula* longob. Entsprechung von mndl. *koghele* (etc.)”. O Romansky, JB, XV, p. 107 „etym. noch nicht klar”. O DLR, II/1, p. 260 (orig.necun.). @ AnEtn, 1957-1958, p. 147 i.-e. **g(e)lo-g(h)ă*, tracic.

S-a arătat că *ghioagă* nu vine din sl. *glog*- ori din arhetipurile latine, nepotrivate formal și semantic; dar nici derivarea din germ. nu este mai verosimilă, căci dacă un *cogula putea da *cloga (cf. *coagulum* > *clagu-) ce trebuia să rămână *chioagă (ca *chiag*, *chingă*, invocate de Diculescu tocmai pentru a sprijini „metateza” în arhetipul său germanic), nu *ghioagă*. Este greu să poată fi germanic un cuvint comun alb.-rom., ca atare indigen carpato-balcanic. Tema *ghio-g* din *gl'og*- (arom. *gl'oagă*, secundar *cl'oagă*, alb. *kl'oke*), *glog- conține rad. ~*gel- „a învălui, rotund, sferic”, în baza *glegh-, v. nord. *kleggi l'klagjan*-), nhd. dial. *heukling*, *klāng* „clăie de fin”, *klang* „banc de nisip” etc, ahd. *klunge*, nhd. *klīn-gel* „ghem”, sued. *klakk* „bulgăre, pisc, proeminență”, norv. dial. *klank* „bulgăre, sloi”, v. nord. *klakkr* „bolovan”; posibil sl. *gleznu*-, *na* „gleznă”, rus *glazok* „globuleț” ș.a. (IEtW, p. 357). O bază **g(e)lo-g(h)ă* a dat *gl'oagă*, *ghioagă*, corespondent indigen al lat. *măciucă* (*matteuca), alături de care s-a menținut în limbaj, cu sensuri identice (variatele denumiri ale acestei vechi arme la „indoeuropeni”: RDexIGA, I, p. 578-579).

(69) *ghionoăie* (var. *gheon*-, *gheun*-, *gion*-, *geon*-, *geunoaie*, *geuroane* haț., *ghionoare* ban. etc, *vionoăie* Muscel) s.f. (pl. *ghionoi*) „ciocănițoare” („picus, pivert; Specht”), de mai multe specii: *ghionoăie* neagră (sau de munte), pestriță, mică, verde („vârdarie, vîrdarie”).

Der.: *ghionoiu* (mase.): *ghionoiu*, *gheunoi*, *gheonoi* (Făgăr.) „ciocan mare, tirnă-cop”, topon, *Ghionoăia*, *Ghionoăia*.

Dial.: arom. *ghion* „graur”; megl. *ghion* „o pasăre ce cîntă duos noaptea” (impr. din alb.).

Alb.: *g'on* „cucuvea” (din care împr. arom.; DR, II, p. 531; gr. mod. *γ'ολβ'ντ'ιτ* „uluia”, big. *ghion*).

LaurM, Gloss, p. 266. • Cihac, DEtDR, II p. 119 cf. srb *zunja*, *zuna*, v.sl. *zluna* etc, *Hutii* „flavus, viridis”. O Hasdeu, CuvB, I, p. 282 *ghionoăie* identic cu *ghionoiu* „ciocan mare, ascuțit”. * Gaster, ZrPh, III, p. 471, IV, p. 467. O Meyer, EWA1b, p. 141 *ghionoăie* < alb. *g'on*. O Tiktin, DictRG, p. 672 prob. în legătură cu *gaură*, ca „der Locher hackende Vogel”. • Șăineanu, DUn, p. 273 din *ghion* (arom, cu sens de *ghionoăie* și pasăre nocturnă) coresp. alb. *ghion* buhă. O Pascu, Cim, p. 166, Suf, p. 113, DEtMR, II p. 242, 36 arom. *ghion* cf. alb. *g'on* etc, ArR, IX, p. 307 onomatop. *ghion*. O Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 240, D, p. 555 „alb. *g'on* și arom. *ghion* din drom. *vioiu*, *vioaie*, *viomu, *vionoăie*” [!]. O Philippide, OrR, II, p. 714 „*ghionoăie* și *g'on* aparțin sigur unul la altul; orig. obscură”. • DLR, II/1, p. 262 „tulpină onoma-

topeică, după strigătul păsării, arom. *ghion* și alb. *cucuvea*”. O Pușcariu, L 264—265 „impr. vechiu ..., dacă e alb., ne-a venit pe vremea cînd *g* nu se m... preface în *j* ca în *jumătate* — alb. *gîmese*” [N], O Giuglea, LL, IV, p. 44—46 = lat. *glabrare*.

Binecunoscuta pasăre sălbatică (după specie, de culoare verde: *vār* *viridaria etc), pe lângă apucătura de a ciocăni copacii (unde își caută insecte, viermi ș.a.) și pe lângă frumusețea penelor bogat și variat colorate, are un cîntec specific strident și sacadat, care aduce ca timbru cucăriaduneelelor, fiind însă mult mai sonor și puternic, lipsit de muzicalitate, mult un zgomot sinistru²⁵. Tipătul *ghionoăiei*, pasăre foarte populară și importantă în folclor și legende, este caracteristic (la fel ca pentru cucăriaduneele) și de la el trebuie să plece explicarea denumirii, ca și a corespondentului *ghionoiu*, de aceeași origine, deosebite numai prin sufix și categoria ornamentală la care s-a fixat. În română e atestat din sec. XVII-lea (*ghionoae*, *Mard.* 136, 929 și în vocabularul din CuvB, I, p. 282). Forma etimologică o îndreptă ban. *geunoan'e* (și *ghionoare*), haț. *geuroane* (Densusianu, *Graiuul Haț.*, din **ghionon(i)e*, în care se deosebește o temă *ghion- și sufix secundar -*oană* -*oae*²⁵, adică o bază *glon-, rad. **g(h)el*- „a striga, a țipa, sbie”, nume de pasări (WP, I, p. 628; IEtW, p. 428): gr. *x^o>v* „rînd *y.iy\ʔt*], syracusan *xiyj\ʔa*. „sturz”, v. isl. *gjalla* „a răsuna”, ags. *gie* „țipa”, ahd. *gellan* „a răsuna, suna, țipa”, v. nord. *gala* „a cînta (cocoșul), a țipi”, got. *goljan* etc, v. isl. *gola* „a urla”, ahd., v. sax. *galm*, mhd. *gale* „vuiet, (ră)sunet, sgomot”, ahd. *nahti-gala* „Nachtigall” ș.a.; de asemenea largire cu *b* și cu dentală în limbile germanice și baltice. Elementul i.-e. (cu vocalism zero) *ghlo- are un sufix -*n*-, constatat numai în zona carpato-balcanică, în română și albaneză. Dezvoltarea formei cuvîntului românesc este mală; în albaneză păstrarea lui *n* nealterat prezintă dificultăți. Dar formele lectale din Balcani nu au tratament specific în acele zone ale grupului slavic *gl*-; ar putea fi cazul unui împrumut din albaneză sau influențare din această țară.

Ghionoăia este una din pasările cele mai bine cunoscute și „populare” din popoarele de limbă indo-europeană, în ale căror idiomuri are variate denumiri: diu alte particularități decît „cîntecul” ei strident și sacadat: lat. *picus* — ahd. gr. S?uoxoAx—7]; etc. (RLexIGA, II, p. 420; WP, II, p. 681).

(70) *gr'râa* (var. *goron*, *gorîn*, *gorun*, *gâron*, *gurun*) s.m. (pl. *goroni*) 1) „tate de stejar (pe alocuri: stejarul însuși), înalt pînă la 40 m; slădun, („chene à grappas; Sommereiche; quercus pedunculata, q. petraea, q. chacapii, q. polyearpa”, *Sargetia*, VII 1970, p. 303). 2) „moșmon, („eglantier; wildir Ros^nstoak; m^spillus germauca”). 3) mold. și „copac găunos” („arbre creux; hohler Baumstamm”).

²⁵ „Nu are glas frumos; dimpotrivă e supărător ca și loviturile ciocanului: kvik kvlk, într-uni repetat. Pără s-o vezi, o știi unde se află, numai după glas” (Simionescu, *României*, p. 116).

²⁶ Este interpretat de popor în sensul că, precum se spunea în unele regiuni, „cîntecul cum e și cîntecul ei, atunci zic românii că e semn de ploaie”, S. Pl. Marian, *Ornitologia Romîna* (Cernăuți, 1833), p. 79. „Poporul spune că e o femeie prea curioasă, pedepsită de Dumnezeu. Dîndu-i «a sac cu toate soiurile de gingănie, ca să-l arunce în baltă, femeia neputînd să-l lege sacul pe drum să vadă ce este în el. S-a umplut lumea de gingănie. Prefăcută în zădărnice, atunci zboară în toate părțile, doar va prinde gizele scăpate din sac” (Simionescu, *Xt. șăineanu, Basnule romînilor în comparație cu legendele anticității clasice*, 1895, p. 107 '987 ș.a.

²⁷ Philippide, OrR, II, p. 74; Graur, *Nom d'agent et adj. en roumain*, p. 100—101 p. 103; Pușcariu, DR, VII, p. 465; cf. *steregie*.

Der.: *gorună* („fructul gorunului”), *goroniță* („sămînță de gorun”), *goronel*, *goronaș* (Oaș, AnEtn, 1962—4, p. 2S8), *goroniș* (*goruniș*), *goroniște* (*gorun-* „pădure de goruni”), *goroncuță*; topon. *Goruni*, *Gorona*, *Goronet* (deal la Zălau), *Goronete* (deal Oaș, AnAP, I, p. 233), *Gorunești*, *Goruniș*, *Goruniște* (TopRom, p. 436), antropon. *Goron*, *Gorun*, *Goruneanu*, *Gorunescu* etc.

Împr. din rom.: srb *gbrun* „quercus pedunculata”, antropon. topon. *Goron*, *Goronun* în Serbia (Rjecnik, III, p. 296), *Goronici* Muntenegru (Cernagora; Balcania, VII, p. 77; Vlahii, p. 65); big. *gorun* și *gorună* „quercus robur; Steineiche” și „fag” (Gerov, Dict.big. I, p. 236); sâs. *goron* „schwerspaltende Steineiche” (SächsWtb, III, p. 276); ung.reg. *gorun* „borona” (MNyRomKolcs, p. 158).

LexB, p. 241. • LaurM, Gloss, p. 273 „in fr. tradussu *gorunu*, -a prin *sorbier*, *sorbe*, sau *cormier*, *corne*; acestea păru affini cu alle noastre *gorunu*, -a, in locu de *corunu*, *coruna*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 125 cf. v.sl. *grumu* fruticatum, cr. germ. *germio* buisson, sorte de chene etc. 9 Miklosich, EWS1, p. 74 „*gomica*, big. *granica*, *gran-* Art Eiche, srb. *granica*, rom. *graniță*, *gîm-*. Vgl. big. *gorun*, rom. *goron*. Die Urforrn *gomica* beruht auf dem leider unerweislichen Gedanke, rum. *goron* sei russ. Urspr.”. 9 Tiktin, DictRG, p. 693 „viell. *gabälânus „Galgen”, urspr. „Gabelast” (cf. *furcă* „Gabel — Galgen”), also die solche Aeste liefernde Eiche. Damit ansch. verwandt ist das ebenfalls dunkle *gîrnîță*”, p. 683 „*gîrnîță* vgl. srb. *granica* und rum. *gorun*”. 9 DLR, II/L p. 288 „există și la bulgari, pare a fi înrudit cu *gîrnîță*”. © Baric, JF, II, p. 54—60 exclude explicarea srb și big. *gorun* prin slavă; presupune un ibero-liguro-balc.-alb. **garr-*, din care alb. *goron > rom. *gorun* ca și srb. big. *granica* > rom. *gîrnîță*, *graniță*. [Cf. IJ, IX, p. 66]. Respins: Skok, RES1, III, p. 68-70 „*gorun* provient de *gora*; cela paraît sur, puisque d'autres appellations d'arbres presentent la meme étymologie: *gbras*, *gbrskac* „castanea vesca”; *gorun* a pu servir à designer plusieurs plantes; suff. -un cf. *sladun* (etc.)”. Aprobat: Pușcariu, DR, III, p. 835. 9 Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*gorun* cuvînt balcanic (nu slav, cf. lat. *balanus* „ghindă” și *glans*)”. 9 Weigand, Balka, III, p. 97 „da es sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt, so muss es eine big. oder •wahrsch. srb. Neubildung sein; suf. -un srb. big. hat qualitative Bdtg., bildet Subst. aus Adj. und Verben; aus *gora* „Berg” *gorun* „ein auf Bergen wachsender Baum”. Betonung und Bildung ist vollkommen gleich”[!]. 0 Giuglea, DR, VI, p. 657 *gorun* din lat. [cum?]. 9 Candrea, DEnc, p. 553, Șăineanu, DUn, p. 280, Scriban, D, p. 596 „big. srb. *gorun*”. 9 LbTrD, p. 69 i.-e. **guel-*, prin tracică. 0 Petrovici, Ist. României, I (1960), p. 793 slav. 9 ILR (1969), p. 330.

Cu răspândire limitată în sîrbă și bulgară, cuvîntul nu poate fi vechi în aceste idiomuri slave (cel puțin în srb., cf. Rjecnik), ca împrumut recent din română, cum au recunoscut unii sîrbi (cf. Baric, p. 54; afară de Skok și de lexicografii români cu Pușcariu) și cum ar fi observat bulgarii împreună cu Weigand, dacă etimologia cuvîntului ar fi fost elucidată. Faptul că „*gorun* sich aus rum. Mitteln nicht erklären lässt” [adevărat, la prima vedere] a determinat pe lipsicanul Weigand să-l considere (după alții) „eine big. ober srb. Neubildung” (adăugînd ineptia filologică „auf Bergen wachsender Baum”), deplin conștient și el că în cele două idiomuri slave sud-dunărene este cuvînt recent. Dar vreo formație cu -un din sl. *gora* „munte” nu e de luat în seamă, cu toate insistențele lui Skok și Weigand, după cum nu există legătură cu sl. *grumu*, *germ* ori lat. *gabalanus*; nici arhetipul „ibero-balc.-alb.” **garr-* n-are vreo valoare, lipsind *gorun* în albaneză, precum e problematică legătura cu *gîrnîță* (sl. *gran-*), *gorun* fiind element specific românesc și indo-european. Etimologia e dată cu mijloace românești în direcția semantismului indicat de aluzia vagă ce făcea Giuglea amintind pe *balanus*, *glană-* (dar nu ca derivat din ele, lucru imposibil). Tipic la stejar, *gorun* (descrierea: Panțu, Plant, p. 119) e fructul, ghinda (cf. *ghindar* = stejar), din care derivă; **golon-* este direct i.-e. **guel-* „ghindă” (WP, I, p. 692, 3; IETW, 472, 3; WH, I, p. 604-605): lit. *gile*, *gyie*, let. (*d*)*zile*,\ pr. *gile* „stejar, ghindă”, cu -n arm. *kalin* „ghindă” *haini* „stejar”, gr. *j2k>avo<*; „ghindă”, cu -d v. sl. *zeladu*, lat. *glans*, *glandis* etc. Baza alternantă i.-e. **guol-on-* a dat **golon-*, din care direct *goron* (*gorun*).

Alături de autohtonul *gorun* a intrat în română sl. *stejar* care l-a înlocuit în unele zone. B problematică identificarea (Jokl, RLV, XIII, p. 293; WH, I, p. 604-605) i.-e. **guel-* în glosa dacică *YovoXrpa*. (Diosc. III 141), var. *fouaXri-ztx*, de bioasă; am aștepta în dacică **gul-*, **gol-*. Non liquet.

(71) **grapă** s.f. (pl. *grape*, rar *grăpi*) 1) „unealtă de plugărie cu lemni sau de fier cu care se zdrobesc bulgării de pămînt pe brazde (după ce a fost arat) netezind brazdele și acoperind sămînța; boroană, colțar (cf. Egge)”. 2) f „steag” (drapeau; Fahne”).

Der.: a *grapă*, -are, -at, -ător, f *grăpiș* (adv. „se cramponant”) azi *tiriș-grăpiș*, *grăpănă*, *grăptănă* („s'agriffer”), *sgrept(ă)niđ*, *sgreptord*, *grăpăniș* și *grăpișon* „căpușă” (ban., haț.); *Grăpanu*.

Dial.: arom. *grepu* „undiță, cursă” împr. din alb., DR, II, p. 558. *grapă* (Albania, RevDg, XI 1966, p. 558).

împr. din rotn.: ucr. *grapa* „grapă; suprafața ce poate fi grăpată”; der. *grapaty* (RomSl, XIV 1967, p. 146).

Alb.: **grop** „undiță, cîrlig”.

LexB, p. 242 „a lat. *crates*, it. *grappa* signif. lingonem: *grapu* crati *arpegare*, unde per metath. *grapu*”. 9 Pontbr, p. 294 *grapă* [lat. *crepa*]. I, p. 1306 it. *grappa*, sp. *grapa*. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 126 *grabă*, *grăpăn*, *greblă*, *hrapcă* din v.sl. *grăbiți* rapere, *grablja* rapina etc. 9 Me 4760 „*krappa* (germ.) „Haken”, *krappo*, it. *grappa* „Krampe”, fr. *grappa* sich *grapă* zu den germ. Wörter verhält ist nicht klar”. 0 Tiktin, DictRG meinrom. *grappa*”. 9 DLR, II/1, p. 299 „etim.necun. (probabil prin mi 9 Dumke, JB, XIX—XX, p. 82 ven. *grapa* „Egge”, isrb., big., rom. *grapa* DR, II, p. 392 (după Pușcariu) *grapă* și alb. *grop* \ax fi elemente vechi Philippide, ORR, II, p. 715 germano-romanic; sensul „herse” e numai în probabil introdus din venețiană odată cu instrumentul. @ Candrea, D cf. big. *grapa*. 9 Pușcariu, DR, VIII, p. 293 probabil din alb.; ELR, p. 178. 9 Giuglea, Conc, p. 6—10 unealtă primitivă din crengi cu spini, barbar adus de goți în Dacia postromană și în Balcani, putînd fi element i în română; DRS, p. 113 (elem. germ.). 9 Șăineanu, DUn, p. 281 it. *grapa* ILR, II, p. 117. 9 Scriban, D, p. 572 „rudă cu big. *graba*, *greblă* etc. vorbi răgușit”[!]. 9 AnEtn, 1959-1961, p. 27. 9 M. Iliescu, *Revista* și germ. VII, p. 143—145 prin intermediu latin popular din vest-germ. *

Compararea cu it. *grapa* „scoabă” a dus la derivarea lui *grapă* c germ.-romanică *krappa* „cîrlig” etc.; dar „greutatea stă în faptul romanică derivă dintr-un cuvînt germ., iar în română nu s-a descoperit împrumut vechi din limbi germanice. Existînd și la albanezi *grop* (g) babil că noi l-am primit prin mijlocire albaneză” (DDR). Prim constatării este întemeiată; dar aserțiunea despre „mijlocirea alban nici un temei, *grapă* — *grop* fiind element mai vechi în zona carpa decît influența romană. Caracteristic la *grapă* (modernă cu colți de fier din simple crengi cu spini, care nivelează bulgării și gliile lăsate de gului) sînt „dîntii, ghearele, scoabele; cîrlig”; esențială e noțiunea „scoabă” în apelativ, inseparabil de familia romanică-germană, din parte it. *grappa*, fr. *grappe* etc, dar nu în felul preconizat anterior din arhetipul romano-germ. *krappa*, ori ca împrumut direct din baza g (Giuglea, Pușcariu); legătura este de esență indo-europeană, cum su Giuglea: *grapă* și alb. *grop* conțin aceeași bază i.-e. care a dat ge *grop-*, **g(re)re-p-* a rad. i.-e. **ger-* „a întoarce, (ră)suci” (WP, I, p. 59 IETW, p. 3S5, 3): mnd. *krappe* „cîrlig, ghiară”, mhd. *krappfo* „cîrlig” română termenul s-a localizat asupra uneltei agricole (cf. *grăplănă*, •a se putea aprecia care este raportul real cu ven. *grapa*.

(72) gresie (var. *greasă, gresă, grezie* Romani) s.f. (pl. *gresii*) 1) „piatră formată din grăunțe mărunte de nisip” (gres; Sandstein”). 2) „cute (de ascuțit coasa, cuțitul)” („pierre à aiguiser; Wetzstein”). 3) „perinoc (scaunul dinainte), masă (la car)” („sassoire; Achsschemel des Bauernv'agens”). — Topon. *Gresia, Gresarea* (?) (NumeD, p. 68).

Dial.: arom. *grease, -ă, -i* „piatră de ascuțit”; megl. *gresie* (AtIDR, I, 941/013; CercLg, XVI 1971, p. 90, 166; și *cuti, tucilă*); istr. *gresă*.

Alb.: *gris, gerris* „ritze, kratze”, *gerese* „Schabholz, Schabeisen”.

LaurM, I, p. 1310 „*gresse*, fr. *gris*, lat.med. *gressium*”. O Cihac, DEtDR, II, p. 717 cf. alb. *grîhe, ghrini* „queux”, *gru* „pietra per affilare i rasoi”. O Meyer, EWA1b, p. 130 „alb. *grid* »zerhacke, schneide klein» etc, *gris, gerris* 'ritze, kratze, zerresse, etc, *gerese*, Wz. *ger- 'zerreiben', got. *qeimus* (etc.)”; din alb. *gerese* este impr. rom. *gresie*. O Densusianu, HLR, I, p. 356; Popovici, DIstr, p. 113 (alb.). O Tiktin, DictRG, p. 700, Șăineanu, DUn, p. 283, Pascu, Suf, p. 249, DEtMR, II, p. 223, 92, Candrea, DEnc, p. 559, Pușcariu, DR, II, p. 307, LR, I, p. 265, Capidan, DR, II, p. 532 (arom. *greasi* impr. din alb.), Philippide, OrR, II, p. 715, Scriban, D, p. 575 („probabil aceeaș răd. ca *grisă șigrunț*”). O Giuglea, DRS, p. 24 „*grese*, das sicher mit got. *griutk* (deutsch *griesa*) verwandt ist”. O AnEtn, 1959—1961, p. 30.

Cuvintele rom. *gresie* (*gresă*) și alb. *gerese*, asemănătoare, sînt identice semantice, ca elemente autohtone în ambele limbi. După Meyer și Jokl, alb. *gerese, geruse, kruse* ar aparține la baza i.-e. **gred-* „a zgîria, răzui”, împreună cu verbul *geruan', kruan'*, iar din alb. ar fi impr. lat. *grosa* (WH, I, p. 622—623); tot acolo sînt grupate germ., v. nord. *kreta* „agrava, a săpa în —”, ahd. *krazzdn* „kratzen” ș.a. Dar legătura nu e deplin convingătoare, deși admisă de mulți, iar alb. poate să aibă altă bază i.-e. „Probabil că *gresie* se reazimă pe o formă mai veche **gres-* ori **grets-*” (Giuglea), justificată mai mult decît derivarea cuvintelor albaneze din i.-e. **gred-*. Încît mai verosimilă pare gruparea cuvintelor alb. și rom. la baza i.-e. **gh(e)re-s*, **gres-*, element radical cu grad vocalic diferit. Piatră formată din grăunțe mici de nisip, *gresia* servește la ascuțit, operație executată prin frecare; acest fapt se pare că a dat numele în alb. și rom., care aparțin la i.-e. **gher-* „a freca, a pisa” (WP, I, p. 605, 2; IETW, p. 439; WH, I, p. 545 *frendo*): gr. χ .spua, χ .PF^' - „Soț „cremene, piatră de praștie”, ^IpaSoț „pietriș, prund” etc; lărgire cu -s-: v. ind. *gharsaii* „freacă” ș.a.

În dial. drom., *gresie* este element regional: Muntenia, Oltenia și Dobrogea, în Ardeal o fișie la sud (Sibiu, Făgăraș, Brașov); zona de nord: restul Transilvaniei, Banatul, Moldova, Basarabia păstrează pe lat. *cos, cotis* > *cute* (Pușcariu, LR, I, p. 340), sinonim. Despre termenii pentru „gresie (cute)” în alte limbi i.-e.: PLEXIGA, II, p. 320-321.

(73) groapă si. (pl. *gropi*, rar *groape*) 1) „adîncitură, săpătură largă și adîncă în pămînt, naturală ori făcută de mina omului” („trou, fosse; Grube, Doch”). 2) „gropi cu diferite destinații: groapă de var, pivniță, mormînt etc.” j[„trou pour le chaux, cave, cellier, tombe(au); Kalkgrube, Keller, Vorratskammer, Grabmal”).

Der.: *gropiță, gropuță, gropșoară, gropană, gropan, grepiș; grepos, -casă, grepăvos* -oasă, *gropit, -ă; gropar, -ăreasă, gropaș, gropițaș, gropășiță, gropilă, grepiliță, gropiță, gropilat, gropilos; îngropa (-upă), -at, -ător, -are, îngropătoare* („cimitir”, *Philologica*, II 1972, p. 67), -ătură, *îngropăciune, îngropămînt, îngropiță, îngropilat; în gropelniță* f „cimitir”; *desgroa, -are, -at*; topon. *Groapa, Groape(le), Gropi(le), Gropeni, Gropani, Gropanale, Gropile, Gropșoare* etc. (NunieL, p. 12; TopRom, p. 28—29); antropon. *Gropeiu, Gropeai* (OnR, p. 283).

Dial.: arom. *groapă, grupar, grupiște* („cimitir”); (i)ngrop, *ngrupat, ngrupăciune, ngrupU'eare, ngrupil'edzu, ningrupat, dizgrop, dizgrupat, dizgrupăciune, La-groapa-, La-groape* (DD, II, p- 80); me instr. *gropă*.

impr. din rom.: morav., pol., slovac, ceh *grapa*, ucr. *gropa* (RomS, p. 146), *Gropa* denumind culmi și plaiuri în Carpați (RczSl, VII, p. 11), *gropan* „fosse”, topon. *Groapadeban*, srb *gropa* (Vlahii, p. 154; RomS, p. 87); sâs. *groapa* (SächsWtb, III, p. 311).

Alb.: *grop e*.

DictB, I, p. 478 it. *grotta*. O LexB, p. 246 (idem). O Pontbr, p. O Miklosich, SIEIR, p. 9 *groapă* — alb. *grop e*; AlbF, I, p. 356 „srb. big. *groapă*. Der Auslaut macht die Zusammenstellung verdächtig”. O LaurM it. *grotta*, sp. port. *gruta*, fr. *grotte*. O Cihac, DEtDR, II, p. 130 din sl. Pascu, DEtMR, II, p. 183, 200, ArR, IX, p. 307; Scriban, D, p. 577. O D p. 131 alb. *grop e* — rom. *groapă*; impr. din slavă e dubios din cauza l b slav; AlbSt, IV, p. 54, 311 *groapă* din alb. O DLR, II/1, p. 315 din DictRG, p. 703 (alb. *grop e* ar putea fi slav); Șăineanu, DUn, p. 284; Ca p. 532; Skok, *Slavia*, IV, p. 344; Philippide, OrR, II, p. 715-716 („cu posibil de origine albaneză”); Candrea, DEnc, p. 561. O Rosetti, IL

Identitatea *groapă* = *grop e* este admisă de toată lumea, recu ca *groapă* „nu-i slav cu nici un preț, căci *b > p* nu-i românesc” (E constatare valabilă și pentru cuvîntul albanez, care „pourrait et par *crypta*” (Skok), o presupunere inutilă, fiind de explicat pe altă c consonantică; iar *groapă* împrumutat (după același) din albaneză „l'influence de *grobu*”. Sigură este oricum interdependența cuvintelor r independența lor față de sl. *grob-*; forma lor tipică trebuie justificată criteriu comun. Cuvintele pentru „groapă” aparțin la i.-e. **ghreb-* a scurma, săpa” (WP, I, p. 653—654, 2; IETW, 455, 1 **gher-*: „a săpa”, v. sax. *bigraban* „begraben”, ahd. *graban* „graben”, got *g let. grebju, grebt* „a răzui, scobi, săpa”, v. sl. *pogrebo, pogreti*, *grobu* „șant” etc. în rom. *groapă* și alb. *grop e* oclusiva fonică este fenomen datorat substratului tragic, unde se cunosc cazuri de a (*Priantae* și *Briantice, Ziboites—Zipoites* etc, Jokl, RDV, XIII, p. tual *Barnus, Abamos, Mecybema—Perna* în Tracia etc).

(74) gruiu (ban., haț. *gruni(u)*) s.n. 1) „ridicătură nu tocmai șes; deluț, bromușel, coastă de deal, delucean” („colline, coteau; Hiige mold. și „frut de deal sau munte despădurit”). 2) p.anal. (la car) „P din osia dinainte de care se prinde proțapul”, (la sanie) „un lemn acață oiștea săniei” („armon; Gabelholz am Vordergestell des Wag

Der.: *gruiet* „grui mic, dimb lungăreț”, *gruișor* (și nume de virf, rite regiuni), *gruios, -oasă* „pieziș”; topon. *Gruiu, Gruiete, Gruiet, Gru Gruieni* (NumeL, p. 13; TopRom, p. 30), *Gruișor* sat (jud. Vilcea)

Dial.: arom. *grun'u* „bărbie”.

impr. din rom.: ucr. *grun', grwnyk, hrun', hrnok* (DR, X, p. 3 *gron'*, morav, ceh *grun'* „waldiger Bergabhang”, topon. *Grun', Hrun'* în etc. (RomSl, XIV 1967, p. 146, XVI, p. 87); ung. *gorony, goronc* (p. 205-206, 327), *guruj* „kis domb” (FonD, I, p. 117; NyIrK, VI, p. 2 Kolcs, p. 163).

LexB, p. 247 „*gruetiu* grumus, grumulus; it. *gruzzo* cumulus”. O L „din *grumu* a essitu vulgariulu *gruiu*”; Gloss, p. 277 „*gruetiu* se nu (v. *gruere*), de unde si *gru-e*?”. O Meyer, AlbSt, IV p. 96 arom. *grun'u* O Pușcariu, EWR, 744 arom. *grunu* poate fi identic cu drom. *gruiu*. O

p. 225 lat. *grumeus* < *grumus* „Erdhaufen, Hiigel”. 9 Pușcariu, ZrPh, XXXVII 1913, p. 114, DLR, H/1, p. 321 „etirn.necun. (pare a se raporta la lat. *grumus* ca *straiu* la lat. *stramen*, arom. *grun'u* cu sens figurat 'bârbie')”. 9 Wedkiewicz, MRIW, p. 286 arom. *grun'u*, drom. *gruiu* ar trebui separate; al doilea poate e sl. *gronu*, *grun(?)*; RczSl, VII, p. 111. * Spitzer, ASNS, 134 (1916), p. 138 *la.t.*c(ō)ronius* < *corona*. 9 Briich, *ibid.* p. 416—417 lat. *grunium* „groin” (cf. v. fr. *groin* „hauteur d'un coteau, d'une rnontagne”). Admis: Spitzer, *Jahrb. f. Philol.* I 1925, p. 139, DR, III, p. 657, Drăganu, RomIX—XIV, p. 208 („cea mai sigură dintre etimologiile propuse”), Bogrea, DR, I, p. 448, Densușianu, GrS, III, p. 470, Rohlf's, ZrPh, XLVI, p. 164. 9 Pascu, ArR, VI, p. 214, DEtMR, I, p. 190, 1790, REBS, p. 56, 220 trac *goroneum < *gor-gar-arbre*, foret, montagne”, cf. v.sl. *gora* „rnontagne”, big. *gora* „foret”, srb. *gora* etc. • Tagliavini, StR, II, p. 235—236 *gruiu* de orig. preellenică (gr. *ypuv6g* „trunci vetustarum quercum”, topon. *Gronēia*, *Gryn-* etc), *gruneum* în lat. balcan., rom. *grun'u* („non voglio proporre un etimo, ma solo segnalare una possibilità”, — ce se vede însă a fi destul de puțin posibil). 9 Candrea, DEnc, p. 562 lat. vulg. *grunium. 0 Scriban, D, p. 579 cf. lat. *grunium* rit, d. *grunnire* a grohăi, arom. *grun'i* bârbie. 0 Tiktin, DictRG, p. 705, Șăineanu, DUn, p. 285 „etim.necun.”.

Dintre încercări (majoritatea potrivite pentru formă), una singură justifică sensul primordial al lui *gruiu* (*grun-*) „înălțime, munte” și drom. „pisc, lemn de osie”, — în timp ce sensul „arbore tinăr” (de la care au plecat unele tentative) se pare că nu există, „luat dintr-o ghicitoare greșit interpretată” (Dens.), încit numai apropierea făcută de Pascu cu v.sl. *gora* „munte” etc. e de luat în seamă, natural prin legătura de înrudire indo-europeană. Formele dial. *grun'i* (RevCD, HI, p. 156; GrS, VII, p. 187), arom. *grun'u* arată că *gruiu* vine dintr-un **gruneu-*, **groneu-*, temă i.-e. **gru-n-* (sau **gro-n-*), a rad. **guer-* (*guoră*, **gueri-*) „munte” (WP, I, p. 682; IEtW, 477): v. ind. *giri-h*, av. *gairi-*, „munte”, v.sl. *gora* „munte”, lit. *nugarā* „spinarea (unui om sau animal, dar și a unui munte)”, alb. *gur* „piatră”, gr. *Seipoc*, (Hsch.) „deal, măgură” etc.; cu dezvoltarea semantică „munte — (munte acoperit cu) pădure — copac” lit. *gire*, *giriā*, let. *deire* ș.a. în rom. **grun-* s-a păstrat sensul de bază al rad. i.-e.

(75) *grumaz* (var. *gurmazd* mold.; *gurmaz*, *hurmaz*, *gromaz*, DR, V, p. 290) s.m. (pl. *grumazi*, *grumaji*) și n. (pl. *grumazuri*) 1) „gît; ceafă, cerbice (la om și la animale)” („cou; gorge; Hals, Hinterhals, Nacken”). 2) p. anal. „*grumazul* șipului, coasei” („cou, col”); „*grumazul* îmblăciului (bucată de piele cu care se leagă cele două părți ale îmblăciului; Verbindungssteil am Dreschfiegel)”, fig. „stîncă proeminentă” („somet de colline”).

Der.: *grumăjori*, *grumăzuți*, *grum&zare* („boală, difterie; gulerul cămășii; ață de legat biciul la codoriște” MatDial, I, p. 72); *grumăzariu* („zgardă; gulerul cămășii”), *grumăjer* („armură la gît”), *grumăjei*, *grumăji* („sugruma”, olt.), *a sugruma*; antropon. *Grumazea*, *Grumeza*, *Grumăzescu*, *Grumăzilă* etc. (OnR, p. 289); topon. Bulgaria *Grumazovo* (Slavia, IV 1925, p. 329), *Grumăzești*, *Grumăzoaia* ș.a.

Dial.: arom. *gurmazd*, *grumaăzu*, *grumaz*, *grumaț*; *sdrum*, *zgrumare*, -at, -ătură, *zgrumescu*, -it, -ire.

impr. din rom.: ung. reg. *grumezsor* „ostornyaklo” (NyIrK, VI 1962, p. 194); ngr. Y^hpou-â^hco, -oț (RumWNGr, p. 76).

Alb.: *gurmās*, *grumds*, artic. *gurmāzi*, *grumazi* „gîtlej, beregată”.

LexB, p. 247 „*grumazii* a lat. *gula*; gal. *gourmand* gulosus”. 9 Miklosich S1B1R, p. 9 „*grumaz* — alb. *grumaz*, *gurmaz*; az ist wohl Suffix, wie *sugrum*, arom. *zgruma* dartin”. 0 LaurM, Gloss, p. 277 „din aceeași origine cu *sugrumare* din *grumu* = *gruma*, cu influența de la *gura* = *gula*; compara și fr. *gourmandise*, *gourmand*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 718 impr. din alb. 0 Meyer-L, *Literaturblatt f. germ. u. roman. Philol.* XII, p. 240 cf. lat. *grumus*. 9 Pușcariu, EWR, 743, DLR, II/1, p. 322, LR, I, p. 177

grumaz identic cu alb. *grumas*, dar nu impr. din el; sufixul ar fi sigur a rad. *grum-* este autohton în română. Ambele aparțin la it. *digrumare* „a rumelacom”, *digruma* „stomacul rumegătoarelor”, fr. *gourmand*, din lat. p. „Kehle”. 9 Papahagi, NEt, p. 244 „diminutiv din *grumus* + suf. -ză”. REW, 3888. 9 în legătură cu alb. *gurmās*: Tiktin, DictRG, p. 706; Șăineanu, p. 285; Candrea, DEnc, p. 562. 0 Pascu, REBS, p. 56, nr 222, DEtMR, 746, ArR, IX 1925, p. 315 lat. *grumatium < *grumus*. 9 Capidan, DR, II, alb. *grumas* ar putea fi din română. 0 Philippide, OrR, II, p. 716 obscur; „afirma teinică că rom. *grumaz* ar fi impr. din alb.”. 9 Pușcariu, DR, „poate fi de origine autohtonă”. 0 Rosetti, ILR, II, p. 117. 9 Scriban,

Identitatea cuvintelor român și albanez este evidentă, admisă de Singur Pușcariu se pronunța pentru autohtonă a lui *grumaz*, pretinzînd sufix. -az ar fi împrumut(?) din albaneză; deci temă indigenă cu sufix din care nu e verosimil, la fel ca etymonul lat. *grumus. Elementul radical în *gru-m-az*— (*gur-m-*), după semantismul clar al apelativului, duce la i. „a înghiți, gîtlej, prăpastie”: v. ind. *girāti*, *grnāti* „înghite”, tu „care înghite mult”, av. *jaraiti* „înghite”, *garaman-* „gît, grumaz”, *gerti* „a bea”, *gyrklya* „gușă”, v.sl. *grulo* „gît”, *griltani* „laringe” intrate în rom.: *gîrlă*, *gîrtean*); alb. *ngrane* „mîncat”, gr. (3opa „mîncare” lat. *gurges* „virtej, prăpastie, gîtlej” etc. (IEtW, p. 474; WH, I, p. 100) *gurses*). Rad. **guer-* > *gur-*, *gru-* cu foramtul primar -*mo-* ca în av. **guer-mo-* > **gur-mo-*, **grum-*, cu al doilea element sufixal -* (din i.-dio-1).

Pentru partea corpului dintre cap și torace, *grumaz* e cel mai vechi care s-a suprapus lat. *cervice* -> *cerbice*, cu sens mai restrîns; „mai tîrziu de la slavi *gît*, înlocuind pe *grumaz*, care prin Muntenia nu mai e cunoscut, mai are un sens precis, ori se întrebuițează numai în anumite locuțiuni specializate. Regiunea vestică, cu partea cea mai mare a Transilvaniei, *grumaz* în sensul de 'cou' și nu cunoaște cuvîntul *gît*” (DR, IX, p. 444—445 1/1, harta 36).

(76) *grunz* s.m. (pl. *grunzi*, *grunji*) și n. (pl. *grunzuri*) „bucată de materie tare și sfărîmicioasă; drob, bulgăre; bulgăre de noroi” (pelote; Brocken, Klumpchen”).

Der.: *grunzuțiu* („grumulus”, DictB), *grunzișor*, *grunzo(n)iu*; „oasă, *grunzuros* [*grunzāros*], *grunjuros*, *grunhiros*, *grnțoros*, *sgrnțoros* *grunzārie* („drum cu *grunzuri*”), *grunzi(re)*; topon. *Grunji*, *Grunjul* (Topl)

Dial.: arom. „grunț, bucată”, *ă*, la Olimp *grn* țe, *grunz*”.

impr. din rom.: ucr. *kryndziovati* „reich an Knoten, knotig”, *grunțuros* (BalkA, II, p. 131); ung. reg. *grunz* „gorongy”, *grunzs*, *grunzursur*, *grunzos* etc. (MNyRomKolcs, p. 161).

Alb.: *gr un d e*, *krunde*, *krunde* „tărițe”.

LexB, p. 247 „*grundzu*, it. *gruzzo*, aggeries, congeries”. 9 LaurM, p. 502 din ung. *gorongy* „bulgăre”. Admis: Weigand, JB, XVI 1910, p. 2 DUn, p. 285. 9 Meyer, EWA1b, p. 132 alb. *grunde* și arom. *grîndze* germ. *grand*. La fel.: Jokl, StAlb, p. 25. 9 Treimer, MRIW, p. 358 *krupica* „Brocken, Krumcken”. 9 DLR, II/1, p. 322 legătura etimologică *grîndze*, alb. *grunde*. 9 Capidan, DR, II, p. 532—533 arom. *grundă* im *grîndze* ar putea fi intermediar între *grunde* și *grundă*. în arom. ar cuvinte deosebite: *grîndzā* < lat. *grandia* (scil. *farra*) și *grundă*, alb. *grunde*. RES1, III 1925, p. 70 *grunz* contaminat din *gruda* „morceaux, masse „gleba”; z datorat pluralului. 9 Giuglea, DR, III, p. 596—598 (DRS, p. 59)

„grain (de sel, d'enceuce)" metatezat; alb. *grunde* impr. din rom. Respins: Jokl, IJ, XI, p. 208. ® Pascu, DEtMR, II, p. 194, 203 arom. *grundă* din big. *grada* „bloc, motte, glebe; (bot.) tubercule" etc; p. 243, 38 *grunți* (obscur). ® Philippide, OrR, II, p. 716 „grunz și alb. *grunde* aparțin sigur unul la altui; orig. obscură". ® Scriban, D, p. 588 „v.germ. *gruzzi*, ngerm. *gritze*, *grunț*, *grand* nisip, v.sl. *gruda* gloduri". ® Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DEnc, p. 562 (orig.necun.).

Cuvintele alb. și rom. se reduc la tema i.-e. **grund-*, **grond-*; rom. *grunz* ar putea să nu fie singular refăcut după pl. *grunzi* al unui sing. **grund-*, ci să reprezinte un **grundi-* (i.-e. **g(h)rond-io-H*); sigur este deocamdată numai baza i.-e. **ghrn-d(h)ā*, la **ghren-d(k)*. Semantismul „tărițe" în alb. arată o veche diferențiere față de drom. *grunz* și arom. *grundă*. Noțiunea primară „sfărîmare, pisare" indică apartenența la i.-e. **gher-* „a freca, pisa" în baze ale mai multor grupe de cuvinte (cf. *gresie*), din care mai apropiată este **ghre-n-* „scharf woriiber streifen; a pisa (freca)", cu -d **ghren-d-* (WP, I, p. 656; IETW, 459; WH, I, p. 545 *frendo*), de unde gr. *γῶσπος*; (^povS-po-ț), lat. *frendo*, -ere „a scrișni din dinți, a măcina, a rișni", ags. *grindatt* „a pisa, a zdrobi", ahd. *grint* „coajă", nd. *grand* „nisip mare", lit. *grendu*, *gresii* „a freca" etc. Un i.-e. **ghrond(h)ā* stă la baza temei alb.-rom. **grund-* pentru care însă poate fi menționată și forma **ghreu-d-* cu aceleași sensuri, lat. *ritdus*, -eris „pietre sfărîmate, pietriș", v. isl. *grautr*, ags. *grytt* „bulgăr, terci" etc. (WP, I, p. 649), în arom. *grundă* (cu sens identic lui *grunz*) are aspect „albanez" și face impresia a fi impr. din alb. ori modelat după acesta; mai apropiat semantic de *grunde* este *grîndză* „tărițe", care fonetic se apropie de drom. *grunz*. Pentru dial. sud-dunărean s-ar putea lua în considerare influența albaneză în lexic și fonetică în legătură cu aceste cuvinte și cu altele, ceea ce (firește) nu poate să fie cazul pentru dial. drom.

(77) *gudura* (a se; var. *guduri*) vb refl. 7) „a manifesta iubire (alipire) față de om dîndu-i tîrcoale sau atingîndu-se de el (despre cîini)" („fretiller de joie, faire le beau (un chien); scharwenzen, hiindisch schmeicheln, zappeln"). 2) „a se linguși" („flagorner, flatter, se montrer servile; auf niedrige Weise schmeicheln").

Der.: *gudurare*, *gudurător*, -oare, *guduluș* (nume de cîine), *gudură* („femeie lingușitoare"), *gudrea* (cîtea care se gudură), ț *gudărie* („lingușire" (Conachi), *gudurăciune* (*guduralione*, LaurM), *gudureț*, -eajă, *gudurlată*, *gudurlui* etc (Cim, p. 35, 76).

Dial.: arom. *guduru* (s'*gudură* „se lingușește"), *gudurescu*, *gudurat*, *gudurarea* (DMacRM), *gudurire*.

Impr. din rom.: ung. „...", „se joacă cu copiii", „...ura „persoană care se joacă bucuos cu copiii" (NylrK, III 1959, p. 109).

Cihac, DEtDR, I, p. 113 lat. *con-adulari* (cu-adur-cudur-gudur). \$ LaurM, Gloss, p. 277—278, *gudurare* adulări, blandiri etc.; *co-adulari*. @ Gaster, RIAP, I, p. 31 din ung. *gedely* „a se gudură". ® Șăineanu, Sem, p. 100 lat. *catulire* (*catuli* „căței") „a simți gădălici" > *căturare* > *găturare* > *gădurare*. % Philippide, ILR, p. 44 *gaudulo, OrR, II, p. 663 *gaudere*: arom. *giudescu*, *gauăire*: alb. *gezoi* (aici aparține poate drom. *gudur* < *gaudulare). ® Korting, LRWb, 2382 „*conadulo schmeicheln — rum. *gudura*, wenn man von „co-ādulo ausgeht", — dar „la phonetique s'y oppose", Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 279. ® DLR, II/L 323 cu alb. *gudullis* (n.gr. *gudulo*) „gidil", cf. și *gudă*. 9 Giuglea, DR, II, p. 386—387 *gudă* „cîtea, femee stricată", germ. *goă*, *gud*, *godan* „porc" etc; o bază (*god*) *gud*, prin sufix -ulo (rom. -ur) „a grohăi" în semn de bucurie, „a da cu nasul (ritul) grohăind" (despre porci cînd se apropie de stăpin) ... a ajuns la a se *gudura*; în rom. ar veni diu longobardă. ® Densusianu, GrS, I, p. 164 „nu vedem cum ar veni din germ. *gud-jgod-* 'porc' 0 Weigand, BalkA, II, p. 272 „dass a *gudtdā* aus *culudā* 'schweifeln' eine Ableitung von *coadā* ist, ist doch sicher"!). @ Pascu, ArR, VI, p. 260, X, p. 473, DEtMR, I, p. 92, 692 *gaudulare, -ire. 9 Pușcariu, DR, IV, p. 1399—1400 „astăzi cred că *gudură* e big. *kotorjH* 'kătzele,, schmeichle', der. al lui *kot* 'piscă'; c > g prin apropiere de *gudă*". 9 Graur, BL, VI p. 163 *gudă* „chienne". ® Tiktin, DictRG, p. 706, Candrea, DEnc, p. 563, Șăineanu, DUn, p. 285 „orig. necun.".

Evident că verbul românesc nu poate veni din **co(n)-adulare*, (coadă), ung. *gedely* [de fapt: *kedely*], *catulire ori *gaudulare* (du se me română: *aur*, *graur*, *laud* etc.); dar nici alb. *gudullis* nu servește la nimic tura cu *gudă* „scroafă; cîtea" ar putea fi în sens invers, ca un der. *gudură* (cf. *guduluș* și *gudrea*); dacă însă *gudă* e din sîrbă, trebuie observat că verbul *gudura* este mult mai vechiu în limbă decît influența sîrbească, nimic a face cu germ. *gud-* (*god-*) „porc", cu *coadă* ori cu big *kotorjH* Pușcariu, Sensul fundamental nu e „mișcarea cozii ori a părții posterioare a trupului" etc. sau alte elemente fizice, externe; ci aspectul psihic al „lingușirea, atitudinea rugătoare, de implorare, dorința de a obține, manifestată și din partea unui animal cum e cîinele ce-și arată iubirea față de om, dîndu-i tîrcoale și atingîndu-se de el. în aromână p. 279 zice numai despre om nu și despre cîini. încît **gud-* în *gudulare (și *gudura!) nu e diferit de i.-e. **guhedh-* „a ruga, a cere, rîvni, dori" (WP, I, p. 673; IETW, p. 488): v. pers. *jadiyāmi* „mă rog", gr. *γαῖομαι* „a ruga fierbinte", rcoă-oț „dor(intă) puternic(ă), cerere", v. irl. *guidin* „(n)guide rugă(minte)", lit. *gedāu-ju*, -ti „a dori cu ardoare", *gedu* „a fi de —", irl. *guidiu* „mă rog" (celt. *godio), *guide* „rugă(cîine)" etc. în carpato-balcanică era **god-* sau **gud-*, cu sufix -l- sau -r- ce poate fi european sau romanic. Remarcabilă rămîne în dialectul zis dacoromânesc, gerea accepțiunii lui *gudura* mai ales la „lingușirea (din partea) cîinele", explicabil prin atașamentul deosebit și fidelitatea acestui animal față de stăpinul său.

(78) *gușă* (var. *gușe*) s.f. (pl. *guși*, rar *gușe*) 1) „umflătură mare la gît, adesea sub bărbie, care se formează la oameni, prin hipertrofia glandei tiroide" („goître; Kropf"). 2) „dilațiune (pungă) a esofagului la unele păsări" („goitre; Kropf"). 3) „partea grasă ce atîrna la unele persoane sub bărbie; pielea ce atîrna sub gît („double menton; fanon; Doppel-, Unterkinn").

Der.: *gușită*, *gușuliță*, *gușoi*; a *gușa* (*guschedz* „strumen acquiro" „gușoi („a rupe la gît, a sîșia" olt.; „a sugruma" haț. etc), *gușat*, *gușă* (AnonC), *gușnică* („cerfeuil bulbeux"), a *siigusa*, *gușatură* „covor în culoare" (MatDial, I, p. 175), *păstrăgușă* („gușă mare peste măsură", Șez, III, p. 58), *gușăroșiu* („rouge gorge"); *răguși* (? contaminat din *raucus* -j- *gușă*, DR, VII, p. 114); nume proprii: *Gușită* (ex. *Drobeta*, Turnu Severin, 1978 [1979]), *Gușatu*, *Gușeii* etc, topon. *Gușăți*, *Gușoieni*, *Gușitei*, *Gușoiu*, *Gușoianca* și altele (p. 273; TopRom, p. 318); *zaguși*, *zeguși* „a (se) sugruma, a (se) sufoca cu mîncare" (AtlLR; CercLg, XVI 1971, p. 95).

Dial.: arom. *gușă* (*gușe*), *gușui* („a tăia grumazul"), *ngușare*, *ședzu*, *gușuiescu* „gîtuiesc", *gușuire*, -it „decapitare"; megl. *gțișă* „gît" („iau de gît"); istr. *gușă*.

Impr. din rom.: big. *guia* (*guiav* și multe derivate), n.gr. *y(x)o5aa* (p. 24, 76); srber. *guSa*, *zagusiti* (Slavia, IV, p. 342; SOF, XXI, 379); u. (III, p. 201-202; RomSI, XIV 1967, p. 147, XVI, p. 87-88); ung. *gusdziej*, *gusät csinäl* (RomIX-XIV, p. 161; InflR, p. 49; WtbCs, p. 1, p. 205; NylrK, VI 1962, p. 194, 198, VII 1963, p. 117, 119, 283, VIII 1964, p. 117; SCL, XIV 1963, p. 283; StLex, StCom, 13, p. 256; MNyTEtSz, I, p. 1, *guschS* „Kropf", *guschat*, *guschatisch* „kropfig" (RomEISz, p. 21), posibil și *gusch* (SächsWtb, III, p. 276); trc *gușa* (RESEE, IV 1966, p. 227); ? germ. *G* (Pușcariu, ELR, p. 58).

Alb.: *gushe* „Hals", „gozzo" (Cord.).

Der. B, I, p. 482 „gusa a gula". 0 LexB, p. 249 it. *gozza*. ® Pontb, YoOaa. 0 Miklosich, SIER, p. 9 „gușă — alb. *gushe*"; AlbF, I, p. 356; S

-cure- (-cru-c-), vreun i.-e. *kru-k-, *(s)kru-k-, *(s)ker- (WP, II, p. 568—575; cf. *zgardă, cîrlig*), ori *kru- (*cruță*).

îndopă v. *dop*.

(80) înghină (var. *îmbină*) vb tr. și refl. „a (se) împreuna capăt la capăt, a (se) uni laolaltă” („(s')unir, (se) joindre, s'entremeler; aneinanderfugen, miteinandervermengen”).

Der.: *înghinare (îmb-), -at, -ătură; tmbinător, -oare; înghinărat, -ghen-* (Dim-**bov.**; *îngkinerat* „crescut împreună”); contrarul *desghină (degh-, desbină, desbin* (s.), *desbinare, -al, -ătură, -tor*); *răsghind* „a (se) despărți, a (se) separa, a (se) răsleți” (se) *dătașer, separer*”), „a (se) desuni, a (se) învrăjbi” („(se) dāsūnir, diviser, broruler”); *ghinăttră* „piini lipite una de alta (la copt)”.

Dial.: arom. *dizgl'înd, dijgl'înare, dijgl'înat* (*dizgV-*); pentru „înghin-îmbin” se cunoaște numai *ameastec*.

LexB, p. 177 „*desbinu* findo, diffindo, sejungo, a lat. *dis* et *bino*”, 271 „*îmbinu*, combino, jungo, conjungo, a lat. *in* et *bino*”. Admis: Cihac, DEtDR, I, p. 118 „*îmbinare, *de-ex-binare*; LaurM, I, p. 1058, II, p. 12; Bugge, BB, XVIII 1892, p. 174 („alb. *dzban, zban* 'jage fort, verjage, vertreibe', eher aus lat. *disbinare*, vgl. rum. *desbin*”); Candrea, RIAF, VII, p. 80; Densusianu, HLR, I, p. 228; Pușcariu, EWR, 778; Korting, LRWb, 4731; Tiktin, DictRG, p. 537, 755; Șăineanu, DUn, p. 305; Candrea, DEnc, p. 632; Meyer-L, REW 4280; Graur, BL, V, p. 101. « Philippide, ILR, p. 107 *îngin* der. din *inguen*, considerat ca *in* + *ghin*, de unde apoi *dezzgin* — des -f *ghin*. 9 Papahagi, NEt, p. 218—219 lat. *anglino (< *anglo, -are*) „îmbin, fac unghiu”. 9 CDDE, 482 **disglut(î)nare* > *disglunnare > *desglunare > *deghinare* etc.; 823 *îmbină* < lat. *Hmbinare* < *Uni*. Admis: Pascu, Cim, p. 150, DEtMR, I, p. 176, 532; Candrea, DEnc, p. 398. @ Giuglea, DR, III, p. 620—621 în familia lui lat. *glus, giutino*, v.gr. yXCv* „Leim, materie gluante; glu, colle”, germ. *chlenen* „kleben”, *hleben* etc; prototipul formei rom. *disglinare din gr. *ἄξιπτι, cu prefix *dis-*; a însemnat „a se descleia; a se desface, desuni”. @ Pușcariu, DR, V, p. 759 „etimologia lui *înghină* nu e sigură”. @ DLR, II/1, p. 476 „etirn.necun. Poate exista o legătură cu *ghinui, ghinitoare, ghinărar, ghionoiu, ghinătură*”. 9 Mihăescu, RIISBB, VI 1968, p. 148 *desghină* (*dijgl'înare*) lat. *disglut(î)nare*.

Presupusa legătură cu lat. *bin-* a fost definitiv înlăturată după ce s-a relevat raportul cu înruditul *desghină*, arom. *dizgl'îna*, ca și var. *înghină*, care e forma genuină, populară (*îmbina* și *desbina* sint hiperurbanisme, secundare, fără semnificație, pentru etimologie). La bază stă deci tema **glin-*, aceeași în *desghină* și *înghină*, pentru care singura legătură verosimilă este cu gr. γXivrj, potrivit formal și semantic, dar nu ca împrumut din greaca veche ori timpuriu bizantină (însuși autorul etimologiei se pare că a renunțat la ea: DR, X, p. 462, DRS; DLR nu e preferată celei date de Candrea), ci prin înrudirea mai veche i.-e. a cuvintelor gr. și rom.: baza i.-e. **glei-* în **glei-t-, -d-, *glei-bh-, *glei-m-* „a lipi împreună, a lipi, a unge”, - rad. **gel-* „învălu; rotund, sferic” (WP, I, p. 619-621; IEtW, 357-364; WH, I, p. 611-612; cf. *ghiară, ghioagă*): gr. YAa și ἄXIVT) „clei, vîsc”, yXoio? „lichid cleios”, yAixo^c) „a se lipi, a se lega cu putere de —, a dori fierbinte”, lat. *glUs, -tis, gluten* „clei” etc, v. irl. *glenim*, cymr. *glynaf* „adhaereo”, alb. *ngit* (**gl'it-*) „lipesc” ș.a. Tema rom. *-*glin-* reprezintă un i.-e. **glei-n-* (element morfologic ca în gr.); sensul ei de „a lega, lipi (etc.)” indicat de semantismul celor două verbe *în-* și *desghină*.

îngropa v. *groapă*.

(81) *îngurzi* (var. *îngruzi, îngorzi*; și *îngurgăl*) vb tr. 1) „a face crețe, încreți, boți; a strînge pe margini” („rider, plisser, serrer, (se) froncer, faire la moue; in Falten ziehen, falten, krausen”). 2) „a confecționa opinci încrețind

cu o curelușă marginile și formînd gurguiul” („plisser, faconner des die Sandalen (Bundschuhen) falten”), „a coase gaura (ruptura) dint” („faire un point à une déchirure; das Loch eines Sackes flicken”). 3) „a se întovărăși” mold. („s'associer; zugesellen”).

Der.: *îngurzire (-gruz-), -it, îngitrzitură (-gorz-), îngurzeală* („încreți”; *desgurzi* „descoase opinca, descoase, descurca ceva incurcat” (haț., RevCL „descilci” (ban., DR, VI, p. 318), var. *dăsgurzi* „a înmuia tortul de c” Coman, Glos, p. 90), -it, -itor.

Cihac, DIJtDR, II p. 148 „îngurzesc froncer, plisser, racornir; a se -srb. *guriti se, sguriti se* se contracter par le froid etc.; v.sl. *grubu* dorsun vulsio; v. *gărb, gărbă*”. 9 Densusianu, RevCL, V, p. 107 *desgurzire* din *dire* der. din adj; *gurđus*, fr. *engourđir, degourđir*; 108 *îngurzire* der. din *gđire*; HLR, I, p. 166. 9 Pușcariu, EWR, 862 [*in]-*gurdio* (*gurdus*, fr. (*e* Dens.). Admis: Tiktin, DictRG, p. 818. 9 Pușcariu, DR, VI, p. 317 II/1, p. 700 der. din subst. **gurz-* (în *gurguiu*) din lat.pop. *gurgeus (în l. ci. *gurgea*, fr. *gorgs* etc), inițial „a da forma gurguiului (țitei)”; cf. *desg* Meyer-L, REW 3923. „Ne me semble pas convaincant” Graur, BL, Șăineanu, DUn, p. 327 lat. *gurdire* „a înțepeni”, Șăineanu, DictRP, p. 28 p. 658 „îngurzi, îngurga”. 9 Scriban, D, p. 693 „îngurzesc, grunz-, -gurz-, din *grunz* decit diii lat. *ingurdire, din *gurdus* prost, grosolan”.

Temele sl. (*s)gurit-, (s)gerbat-* etc, ca și lat. *gurdus* (potrivit nu explică sensul, ori lat. *gurg-* în der. -ia, -iu, pentru înțelesul prin care-l avea *îngurzi*, ce nu poate fi „a confecționa opinci prin încrețirilor și formarea gurguiului”, ultimul cuvînt relevant cu deosebire de Pușcariu în interesul etimologiei sale; „formarea gurguiului” este c dar, fără semnificație nici măcar pentru îngurzirea opincii țărănești această confecționare e numai un fel de îngurzire, verbul avînd caracteru nu ca ceva secundar („prin anal.” sau „extensiune”, Pușcariu) din *gurguiu* și din acțiunea de modelare a acestuia. Sensul propriu și al iui *îngurzi* era „a încreți, a boți” cum îl dau dicționarele (afară de cum îl traducea în nemțește (la 1905) chiar Pușcariu „einschrumpfen se fi lăsat influențat de asemănarea aproximativă cu *gurguiul* (care fus legătură cu *îngurzi* de G. Kirileanu „poate de la *gurguiul* opincii vine este o etimologie populară pa care a apucat să o susțină Pușcariu c savante. Nu se poate spune dacă există și care este raportul etimologic *îngurzi* (*îngurgă*, var. țîrzie ?) și *gurguiu*; originea latină a ultimelor sigură în măsura considerată de Pușcariu; oricum, *îngurzi* de origine poate să fie, căci conținînd noțiunea de „a îndoi, încreți, răsuci”, tem **gur-d-* (**gor-d-*; neprobabil **gur-g-*, căci *osînză* și *Sîngeorz* nu pot *gurgire trecea obligator la *îngurzi*) aparține la rad. i.-e. **ger-* „a întoa (WP, I, p. 593-598, 3; IEtW, 385; cf. *grapă*); baza **ger-d-, gr *g?penl-* a dat cuvinte ca mhd. *krenze* „coș, paner (=» impletit)”, lit. *grandis* „brățară, șina pe roată”, *grandele* „brățară”, *grandinis* let. *gruods* „foarte încovoiat, răsucit”, pol. *gredac sie* „a se întoar

(81a) iassiiă (var. *însăila, însăeld, înșelă, înseilui, înselul*; pr -*săil-, înseil-, -săil-*) vb tr. 7) „a coase cu împunsături mari (în mod pînă la cusătura definitivă); a minciuna” p. anal. „a prinde o ha de formă provizorie”; fig. „a coase petec de petec spre a face o ha sau a pune bucată lângă bucată făcînd un obiect întreg” („faufiler, c visoirement); fabriquer piece par piece; coudre les petits raorceau 2) „a îndila, a coase în tighel” („piquer; vorstechen, durchnähen” „a împreuna, a înșira” („joindre, unir, enfiler; einfädln”). 4) „a

vizoriu în cuie" mold. („fixer provisoirement avec des clous; provisorisch fixieren"). 5) fig. „a începe să faci ceva" („commencer à faire; anfangen, beginnen").

Der.: *inseilare*, *însăilat* (negat, *ne(f)inseilat*), *inseilător*, *inseilătură*; și *-săil-*. LaurM, Gloss, p. 320 „*însăilare* longiori filii ductu praesuere (fr. faufler) a face preliminară și provisoria cosatura, a cose cu rare impuse de acu, a face un început etc.; forte prob. că e în locu de *insaliare* în locu de *insalire* — *in-salire* = *sarire*, a lucra pre sărite, lasind părți de lucru în intervale mari". C Cihac, DEtDR, II, p. 324 *sătesc* forger, *săieală* băți, *însăilez*, vsl. *Hti* suere, *Silo* subula etc. • Tiktin, DictRG, p. 826 din *saiă* „Heftfaden". Admis: Șăineanu, DUn, p. 330. % Scriban, Arb, X X X 1923, p. 284 din ung. *szál* „(fir) de ață". % Giuglea, DR, IV, p. 1553 *subellare* „a prinde cu acul" (infl. de *fibillare*). & Drăganu, DR, V, p. 369 ung. *szel* „margine", cu segmentarea lui *e* < *ej* fenomen cunoscut în ung. (*szel* - *panna* > *szélpanna*); sensul orig. al lui *însăilă* va fi fost al der. ung. *szelel-* termen de croitorie „a trage (cu cretă sau prin cusutul cu ață albă) o linie pe marginea stofei pentru a"tivi ori coase nasturii" etc. © DLR, II/1, p. 379 „etim.necun. (Din cauza răspândirii în Ardeal, nu e probabil că avem a face cu un der. din trec *saiă*)". ® Scriban, D, p. 697 goL *insailjan* „a lega cu funii"; v. *sailă*, *saiă* și *sălai*; cf. și *szál* „ață". 6 Candrea, DEnc, p. 662, Șăineanu, DictRF, p. 289 (orig.necun.). G DR, X, p. 181—183, AnEtn' 1959—1961, p. 31 i.-e. **segi-ll-* prin tracică.

Forma veche pare a fi *însăilă* (Drăganu), în care diftongul *-ei-* se explică prin căderea unei consoane între *e* și *i*; deci un **se(i)ill-* din care a căzut un *g* intervocalic (cf. *taier*, *caier*, *droaie*): **segi-ll-* a rad. i.-e. **seg-* (*seng-J* aprinde cu ace (sau copcii), *însăilă*) (WP, II, p. 480-481; IETW, 887); v. ind. *sđjati* „atirna, acață, se prinde, rămâne atirnat", *sakti-h* „atirarea, lipirea" etc.; lit. *segu*, *segti* „a prinde, înseilă", iter. *sagyti*, *sagas* „laț, nod, cu care se fixează pînza pe nălbitoare", *saga* „scoabă, cirlig, cataramă, clanță", *sagtis*, let. *sagls* „cataramă, clanță", nhd. *senkel*, *schuhsenkel* etc. Se pare că *-ll-* forma un der. nominal aprox. **segi-ll-* (cf. **ur,drella* > *andrea*), din care verb *insegi-llare > *însăilă* (nu suf. verbal romanic *-illare*; Meyer-D, GrRS, II, p. 613) • cf și rad. **sag-* (WP, II, p. 448) ?

înșiră v. *șir*.

întări v. *tare*

(82) întărită (*interită*, *întărită*, *întărtă*) vb tr. 1) „a duce pe cineva în stare de surexcitare sufletească; a irita, instiga" („irriter, exciter, agiter; mettre en colere; entrer en fureur, s'emballer, s'emporter; s'agiter, se monter, s'exalter; aufbringen, erbittern, reizen, anreizen, erregen, treiben"). 2) „a îndemna, împinge, mîna, îmbărbăta pe cineva să facă ceva sau să pornească împotriva cuiva, a (îm)boldi, stimula, împintena, încuraja" („animer; exciter, stimuler, acharner, entrainer; erregen, anreizen, antreiben, stacheln"). 3) „a deștepta, ațîța, porni, aprinde, încinge, inflăcăra, zgîndări" („enflammer, eclater; arminden, begeistern, ausbrechen"). 4) „a irita" („irriter; aufreizen"). 5) refl. „a se turbura" („se troubler; sich truben").

Der.: *întăritare*, *întăritat*, *neîntăritat*, *întăritător*, *-care*, *întărităciac*, *-casă*, *întărităhiră*, *întărităchine*.

LexB, p. 317 „*intiritu* irritio, instigo — a lat. *irrito*". f. LaurM, II, p. 91. © Cihac, DEtDR, I, p. 129 „lat. *in-irritare* (avec *t* copulatif mtercale), it. *irritare*, esp., port. *irritar*, fr. *irriter*; *întăritaliune* lat. *irritatio*, *-onis*, it. *irritazione*; *întăritător* lat! *irritatorius (etc.)". Admis de mulți (cu unele nuanțări): Schuchardt, ZrPh, XXIII p. 419, XXV, p. 418; Meyer-L, *Einführung* § 73, § 102, REW, 4491; Pu=cariu, EWR., 879 *întăritător < *irritare* + *teritare (din *terere*); CDDE, 872 *interritare (*interritare* < *teritare* „effrayer" inadmisibil din cauza lui { *scurt*); Tiktin, DictRG p. 831; Șăineanu, DUn, p. 333; Candrea, DEnc, p. 665; DLR, II (1S31) p. 775 Dar „*întărită* fait difficile", BL, V, 1937, p. 102 (Graur).

Soluția (soluțiile) din latină-romanică prezintă dificultăți formale (tema românească *terit-* nu este justificată) și semantice, căci esența *terit-* nu e „iritarea, excitarea", ci „stimularea, îndemnarea, forțarea", forță sporită"; ca atare tema veche rom. *terit-* (*torit-*) aparține la *Her-* (cf. *tare*), v. ind. *tārati* „a traversa, birui", *tarute tarutar-*, *atatum*, *tartum* etc. (WP, I, p. 733).

(83) întimpină vb (vechi *tîmpind*) 1) tr. „a merge înaintea cuiva, a-l invita la o prietenie, a primi cu onoruri pe cineva" („aller au devant de qqn; voir; saluer; tialter avec; entgegengehen, -kommen, -treten, begrasse unterhandeln"). 2) tr. „a veni din partea opusă, a se găsi față-n față cu cineva, a da peste cineva, a întilni întimplător; a surprinde" („rencontrer, croiser; prendre; assaillir; antreffen, begegnen, iiberraschen, uberrumpeln"). 3) tr. „a se găsi cu cineva (întimplător) față-n față, a se ajunge, întilni cu cineva" („se rencontrer; rejoindre, croiser, se jeter dans; sich wieder kreuzen"). 4) spec. tr. „a ieși cu oaste în calea cuiva, a se împotrivi cu cineva, a da lupta" („rencontrer, en venir aux mains, se battre; an etw stossen, menstossen"). 5) „a face față la ceva, preveni, evita, a combate" („parer, éviter; à, obvier à; entgegenreten, begegnen, vorbeugen"). 6) intr. „a se opotrivi, a obiecta, a combate" („repondre, repliquer; faire opposition; antworten, einwenden"). 7) f „a răspunde, a răspăti" („recompenser; sich bedanken"; și alte sensuri figurate.

Der.: (*înt*)*tîmpinat*, (*în*)*tîmpinat*, *ne(f)întîmpinat*, *întîmpinător*, *-nătară*; *tîmpinuș*, *tîmpinaciune*; *preîntîmpină*.

LexB, p. 315 *intempinare* occursus, obviatio. 0 LaurM, II, p. 315. DEtDR, II, p. 6SS (el.gr.rnod.) „*intîmpin* rencontrer (etc.) gr. *GitavT* rencontrer, aller à la rencontre; le vb drom. est une metathese du subs. © Tiktin, DictRG, p. 834—835 „*tîmpind*, wahrsch. Erbwort, dunkel PerspDict, p. 8 din *tîmpină*, — despre care observa Bogrea, DR, II, p. 315, căția lui *intîmpinare* (Candrea) a dat-o independent și d. Philippide"; ad DR, III, p. 396 *tympanium > *tîmpină* > *întîmpină*; Șăineanu, DUn, p. 315 orimitiv militar: a ieși înaintea cuiva cu timpine, a-l primi cu sunetul în Candrea, DEnc, p. 666 (propriu „a bate toba în semn de cinste"); DEnc, etc.

Este evident că verbul românesc nu are a face cu *tîmpină* „timp, muzical" (?), dar nici apartenența etimologică a lui nu este clară; doctive se oferă deocamdată: fie rad. i.-e. *Hemp-* „a întinde, trage, în *tempiu*, *tempti* „a întinde", *tîmpstu*, *tîmpti* „a se întinde, a se alina", *iempus*, *-oris* „timp (*întindere)", *templum* „spațiu" etc. (WP, I, p. 315) să aparțină ca temă *Hemp-in-* la rad. **to (m)p-* care a dat pe *tîmplă*. Faptul că *tîmplă* „non liquet".

(84) întimplă forma veche (etimologică) *tîmplă* (*se tîmplă*, *terit-*) 1) unipers. refl. „a surveni, a avea loc" („arriver, se passer, survenir; complir; sich ereignen, sich begehen, geschehen, vorkommen"), se *mi se tîmplară*, *se tîmplă*, *tîmplăse* etc. 2) tr. (rar) f „a ajunge pe cineva, a da peste cineva" („atteindre; treffen, erreichen"). 3) refl. „a se răstăla, a brodi ceva, cineva, cumva să ..." („il s'est trouve que ..., le hasard que ...; sich (zufällig) treffen"). 4) refl. „a se găsi (prezent), (în mod incidental)" („etre, se trouver; zufällig, gerade an einem Orte").

Der.: (*înt*)*tîmplat*, *ne(f)întîmplat*, (*înt*)*tîmplător*, *-oare*, *tîmplă*, *întîmplare* (expresii la *întîmplare*, *la voia întîmplării* etc.); *tîmplă* „artificioasă erudită în sec. XIX-lea pentru noțiunea de) „istorie, istori-

Dial.: neatestat (arom. *tih'isescu, se-agudeaște*).

LexB, p. 315 „*intemplan* casus, eventus — radix eadem cum lat. *cor*
 0 LaurM, II, p. 86 *intemplan*. 0 Cihac, DEtDR, I, p. 280 „*timp* (tempus), *anotimp*;
răstimp; *tîmplă*; *întîmplă*, lat. *intempore; avoir lieu, se passer, arriver, survenir,
 se rencontrer, se trouver". 0 N. Sulică, *Antropomorfisme și antiantropomorfisme în*
limba română (Brașov, 1900), p. 77 din **in-templo, -are*. 0 Pușcariu, EWR, 884 *întîmplă*
 < **temlo, -are*, din *templum* formă scurtă a lui *tempus* (cf. *extemplo* „alsbald”) „in
 der Zeit sein" (cf. *contempor*, -are „in der gleichen Zeit sein"). 0 Tiktin, DictRG,
 p. 835 „viell.lat. *Hemporo* von *tempus, -oris* 'Zeit' mit der lautlichen Entwicklung
 von *tîmplă-tempora*". 9 Pușcariu, PerspDict, p. 45—46, DLR, II (1931), p. 774 „*întîm-*
plă din puținii termeni în legătură cu cultul păgin: augurul roman descria cu bățul pe
 cer un spațiu numit *templum*, *contemplină* sborul pasărilor, care intrind în acest *templu*
 se petrecea evenimentul așteptat, *întîmplarea* ..."[!]. 0 Șăineanu, DUN,
 p. 333 (lat. *templare *ăia. templum* formă colaterală cu *tem-bus* „timp”).

Cele două tentative latinești s-au învățit în jurul noțiunilor de *tempus* și *templum* (însoțite de niște demonstrații puerile ale lui Pușcariu, ca „termen sacră”, augurul roman etc), cu care verbul românesc are comună numai o asemănare fonetică parțială, fortuită, deosebindu-se net sub raport semantic. Esențialul în verbul (*în*)*tîmplă* este noțiunea de „a avea loc; arriver, se passer”, iar tema *Hemp-l* are rude directe în domeniul baltic: lit. *tāpti* (*tāmpii*) „a deveni”, *pri-tāpti* „a ajunge, cunoaște, experimenta”, let. *tapt* (*tuopu*) „a deveni, a se întîmplă, a ajunge”, *tapigs* „un spirit capabil”, *pa-tapt* „a parveni, ajunge, avea răgaz”, *satapt* „a întilni, a da peste cineva” etc, — care au fost reduse la un rad. i.-e. *Hop-* „a ajunge, nimeri sau a da peste ceva”; dacă poate avea sensul de „loc unde ajungi (sosești)” cuprinde și gr. *-zonoŝ* „loc” (FWP, I, p. 743); apartenența acestuia la grupa baltică nu este sigură în măsura cît apare legătura cu tema străromână *Hemp-* care a primit sufixul *-l-* ce nu pare să fie latin-romanice.

(84a) *întrema* (*întrămă, întrarmă*) vb tr. și refl. 7) „a (se) întări, (consolida, fortifica) cu mijloace de apărare” („(se) fortifier, consolider; herstellen, kräftigen, stärken”). 2) spec. (sensul obișnuit) refl. „a-și recîștiga sănătatea (prinde putere) după boală, a se face bine, a se refăce (îndrepta, veni în fire)” f. „(se) retablir, reprendre ses forces, se remettre (d'une maladie), guerir; (wieder) zu Kxäften kommen, sich erholen (stärken)”. 3) fig. „a-și refăce buna stare materială” („se refaire, retablir ses affaires; sich umschaffen, das Verlorene wiedergewinnen”).

Der.: *întremare* (-ăm-, -arm-), *întremat* (contrar *ne-*), *întremător*, f *întremătură*.

LexB, p. 320 „*întremare*; *întremu* seu *intranm* focillo, refocillo, convaleo, concalesco etc”. 0 Cihac, DEtDR, I, p. 131 „*intranu* du lat. *trama*, it., sp., port., cat., prov. *trama*, fr. *trame*; *tramer lesŝils* et de là remettre, refaire, retablir, guerir; *destramă*, sp. *ăestramar* etc”. 0 LaurM, II, p. 96. 0 Pușcariu, EWR, 1754 „*tramă* < lat. *trama*; davon *intranm* 'den Einschlag eines Gewebes machen', *mă intrăm* 'genese' (eigentl. 'bringe das Gewebe meines KOrpers in Ordnung')”. Admis: CDDDB, p. 134; Tiktin, DictRG, p. 842; Șăineanu, DUN, p. 337; Scriban, D, p. 702; Giuglea, LL, II, p. 43. © Pușcariu, ZrPh, XXXVI 1913, p. 109, DR, I, p. 235—237 respinge legătura cu *tramă* și *destrămă*, plecînd de la forma locală (mold., bucov.) *întrarmă*, care ar fi cea primitivă, „născută din *înarma* prin substituirea prefixului *în-* prin *întru* înainte de vocale”, der. din *armă*, „asemenea omului care se restabilește după boală cu cel care se înarmează pentru lupta vieții[? !]; poate să se fi născut în vremile grele din evul mediu, ... epocă continuă de luptă[!]; totuși trecerea semantică presupune o gîndire cam abstractă”; (după Vălsan) „*înarma* (< *întrarmă*) din *arm* partea de sus a piciorului la animale” < lat. *armus*. A se *întrarmă* ar fi o formație analogă cu „a se împicioroga”, ung. *lăbadni*. Probabil se va fi întrebuintat inițial numai despre animale: *boii s-au întrarmat* etc”. Admis: DLR, II/1, p. 829-830, LR, I, p. 359; Meyer-L, REW 661. 0 Candrea, DEnc, p. 660 (orig.necun.).

Explicarea prin *trama* (ca formă pozitivă a lui *destrămă*) e grea: „vedem de ce acțiunea de a introduce firele prin urzitura unei stofe, lov cu batalele, să se întrebuinteze ca metaforă pentru 'revenirea la putere boală'. Există un paralelism perfect între verbele compuse cu prefixul cele cu *des-*, incit nu mi-e cunoscut nici un exemplu ca un verb cu *des-* exprime noțiunea opusă ori negativă față de cel cu *în-*. A *destrămă* s buîntează numai în sens propriu 'a scoate firele dintr-o țesătură', refl. țesătură 'a se sdrențui*”; nu se poate zice 'sănătate destrămată'. E tota- nuit să se întrebuinteze compusul cu *des-* numai în sens propriu, c *mănai* în sens figurat” (Pușcariu). Asemănarea lui *întrema* cu *tramă* și pare a fi întimplătoare, iar forma regională *întrarmă* (cu *r* propagat, „missbräuchlich”, Tiktin) nu explică pe *întrema*, vechi (Dos., Canto general în toate zonele românești; nici apropierea de *armă* („a înarmă *arm* „partea de sus a piciorului”) nu are valoare. Alcătuit din prefixul *temă* posibil autohtonă, verbul conține ideea „a învinge boala, a ciștiga tărie, sănătate”, deci în *-trem-* (*-tram*) se află rad. **ter-* „tărie, putere bate, trece” (WP, I, p. 732—434; IETW, 1074; cf. *tare*, baza *Hră-* peste, a salva), a ocroti”, av. *dră, drăti-* „scut, apărare” etc, deriva De relevat altă familie de cuvinte mai apropiate semantic de tema rom baze *Hreu-* „a(-i) prii, a prospera, a crește” (WP, I, p. 744; IETW, și **treg-* în cuvinte celtice, germ. „fortă, tărie, luptă (etc.)” (WP, I, p. același rad. *Her-*.

întărca v. *țarc*.

(85) *leagăn* s.n. (pl. *leagăne*) „pățicel în care se culcă pruncii (uneori spre a se balansa)” („berceau; balaneoir; Wiege, Schaukel”), cu multe figurate („voiture, berline” încă în sec. XVI, Densusianu, HLR, II, DR, II, p. 509).

Der.: *legănaș, -nel, legăior, legănuș, -ut*; a *legănă, legănare, legănată* (nata (horă), *legănător, legănătură, legănătoare* (femeie); abstr. *legănat, legănată, natură*.

Dial.: arom. *leagăn* (și *cună* lat.), *ligănare, ligănat*, topon. *Leagănaș* (LL, III, p. 85); megl. *legăn* „leagăn, cuib”, *liganari, zăleagăn*; is. *legară* (AtlLR; CercLg, XVI 1971, p. 96).

impr. din rom.: ung.reg. *leag'en, lyedgen, lydgen* „bolcso”, *leagănaș* (MNyRomKolcs, p. 235).

DictB, I, p. 615 „*leagken, -nel* (a *icvigo*) cunabula, cunae”. 0 LexB, p. cunas vel infanterm in cunis agito, a gr. Xsyto dormire facio”. 0 Pontbr Xixvov. 0 Roesler, GTB, p. 571 *leagăn* și *lighiqn* din gr. Xexävŝ] „Kuf Xayeva „Krag, Kanne”. @ LaurM, II, p. 142 cf. gr. XUvov, Jix°S. I: *leag. 0 Cihac, DEtDR, II, p. 511 din ung. *lengenŝ, lengetni* „adiia (vintul); a clătina”. Admis: Scriban, D, p. 736. 0 Miklosich, RumUnt, II, p. 22 cf. *likunt, /wiegen*. Respins: Meyer, EWA1b, p. 242—243 din cauza lui A ar fi trec); Philippide, OrR, II, p. 719 „ambele de origine obscură”. 0 T p. 35 (dtvinkel). @ Byhan, JB, VI 1899, p. 264 big. *legato* „cuib”. *P XXXVIII 1904, p. 255-259, JB, XI, p. 172-175, EWR, 957 în unele e o „coșarcă” legată de grindă; locuțiunea „nu știe să spună două vorbe le vb a *legănă* der. cu suf. *-ino* din *ligo* > *ligino, subst. *leagăn* e postver PerspDict, p. 29, DLR, II/2, p. 138; probabil: Popovici, DIstr, p. 120, Tik p. 900, Meyer-L, REW 5028 *Higınare* „anbinden”, Capidan, Megl, III, p. ILR, I, p. 172, Iordan, BIPR, IX, p. 149; respins: Philippide, VR, V p. 371, 379, Pascu, Suf, p. 218 (*leg-?*), ArR, VI, p. 232, *La philot* p. 39. 0 CDDE, 973 lat *Umgınare „a mișca incet” (*levis* -f *agınare*) > **le-*

(cf. *mesteacăn*). 9 Șăineanu, DUn, p. 359 din *leg* (cf. *tragân* < *trag*). „Niciuua nu. pare mulțumitoare”, Drăganu, DR, III, p. 509, „trebuie să fie de proveniență autohtonă, rad. onomatopeic i.-e. **lig-*, *lig-*, *leig-*, „a clăti(na), mișca, legăna”, *legână* din *lega* (etc.)” [confuz.] Etimologia nu e mai „mulțumitoare” decât cele precedente ori decât a lui Candrea, DEnc, p. 701 lat. vulg. *līginus* < gr. XUvot. • Byck — Graur, BL, I, p. 20 „*leagăn* est sans doute un deverbatif de *legănă*”. 9 Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 372, DasDak, p. 137: i.-e. **legh-* „pat, culcuș”; AnEtn, 1982-1964, p. 83-85, CercLg, XIII 1988, p. 350. 9 ILR (1989), p. 301 lat. *Heviginare*.

Este unanim acordul asupra caracterului ereditar al apelativului, fie din latină, fie din fondul autohton (Drăgauu, Reichenkron). Alternativa dintii fiind inadmisibilă, se impune a doua, — fiind însă necesară precizarea că nu verbul *a legând* e mai vechi, ci substantivul *leagăn*, a cărui balansare ritmică este atât de caracteristică, încât verbul derivat din el a devenit termenul prin excelență pentru „oscilație ritmică (balansare)”; la bază stă deci substantivul, nu verbul (cf. *razim* > *rezemă*, *fărmă* > *fărmă*). înainte de a fi „legat, atirnat, mișcat”, *leagănul* este și era un mic pat (troc, albie) servind drept culcuș pruncilor: este esența semantică ce nu e de confundat cu „legarea” sau „atirnarea” de grindă, ori cu mișcarea de legănare etc.²⁷, sau cu alte elemente secundare, ne semnificative pentru etimologie, care însă (producând confuzii) au împiedicat pînă de curînd elucidarea obirșiei cuvîntului nostru. Cei care au întrezărit demult miezul semantic al apelativului *leagăn* și direcția unde este de căutat legătura etimologică justă au fost ... Laurian—Maxim citind gr. Xs^o^ lat. *lectus*. În sensul acestei inrudiri etimologia firească se oferea de la sine. La triburile „indo-europene” din perioada arhaică lipsea o piesă specială diu „mobilier” cu nume unitar în limba comună oritoăcar tipic terminologiei străvechi, destinată anume pentru a „culca și legăna pruncii”. La majoritatea „indo-europenilor” ea se compunea dintr-un simplu troc, o albie confecționată din trunchi de lemn scobit, cum arată terminologia respectivă²⁸. Adevărat că există apelative pentru noțiunea de „leagăn” în legătură cu faptul că asemenea piesă de mobilier este pusă de obicei în mișcare, oscilează, cum sînt exemplele citate în jurul rad. *Heng-*, ca cele amintite (RLexIGA, II p. 654 „*Wiege*”): lit. *lopszys*, *lopszys*, „atirnat”, *zybka*: *zybi* „mișcare în formă de unde” etc. Dar aceasta nu pare să fi fost cazul în ținuturile noastre: în Dacia încă era cunoscut *leagănul* în perioada preromană, avînd desigur un nume: de aici există o prețioasă mărturie documentară directă, pe un relief al coloanei lui Ulpius Traianus la Roma: scena LXXVI înfățișează un grup de daci, populație pașnică, băieți, bătrîni și femei, două cu copiii în brațe, alta purtînd pe cap un *leagăn* în chip de troacă (mică albie) cu pruncul înfășurat și legat (AnEtn, 1957—1958, p. 139). Forma *leagănului* dacic este de tipul cel mai simplu: o albie (covată) diu trunchi de copac, un troc servind drept culcuș pruncilor. într-un acela-

²⁷ „Este mai mult decât probabil că legarea’ nu e decât ceva secundar în ‘legănare’; ea e necesară ca să poată produce legănarea, dar nu e însăși legănarea” (Drăganu). Un ager etimologist neamț observa „beim Wiegen in der *schaukelnden* Wiege ist also tatsächlich das Anbinden der Wiege an die Decke das wichtigste; durch das Anbinden wird die Wiege in Schwingung und damit das Kind in Ruhe versetzt. Der Dichter (Schubert) bestätigt die schöne, ebenso poetische[!] wie richtige[?] Btymologie Pușeariu’s: rum. *a lefajgănă* zu *a legă*” (Spitzer, DR, IV, p. 650), căruia — dacă (spre adularea amicului său clujean Pușcariu) mai recurgea și la metafore poetice atot-explicatoare — i se poate aminti propria sa frază celebră „die Evidenz einer Etymologie hängt nicht bloss von ihrer Begründung ab, denn ‘begriiaden’ kann man auch das Unwahrscheinlichste” (ibid., p. 649), cum a făcut același filolog de ex. cu apelativul rom. *mire*.

²⁸ De ex.: v. nord. *ludr.* ahd. *ludara* „leagăn” (cf. gal. *lauto* „balneo”, irl. *lothar* „alveus”, m. bret. *louazz* „covată”), ahd. *maga* (alături de *wiga*) = v.nord. *vagga*; lat. *cunae*, *cunabula*; v.fris. *bert* (Meyer-L., REW, 1052a).

tiv ce înseamnă „pat” ideea de bază este „culcare”, rad. i.-e. **le-* culcat, a zăcea; a se așeza, sta întins”, în limbile europene (WP, II, p. 425; IETW, 658—659; WH, I, p. 777—9): gr. *Hxoc-*, -ouț „pat, culcuș nupțial, pat funerar; cuib”, XexTrov „pat”, lat. *lectus* „pat, culcuș lectulus, lectarius etc, v. irl. *lige* „torus, lectus”, *laigim*, gal. *legasit* got. *ligan*, ahd. *ligger*, *lickan*, *ligan* „a fi culcat”, got. *ligrs* „pat”, v. „a fi culcat”, *leza* „culcuș” etc. (la această conexiune s-a gîndit și Reichen- 1959). Forma fonetică și elementul sufixai vechi în *leagăn* arată că el nu vine din vreun idiom amintit, iar evoluția semantismului de la „a se așeza, sta culcat, a zăcea” la „loc de culcare, pat, culcuș” este firească, cum sînt și în ÎH alte limbi (gr., lat., celt., germ., sl.), la fel ca în substratul lingvistic unde vine *leagăn*, *Hega-no-* (*Hegh-a-no-*). Sufixul pare să fi avut nu numai unele derivate grecești desemnînd unelte (Brugmann, GrdVglG, II, p. 260; Chantraine, FormNG, p. 199). Nu se poate preciza accepțiunea lui **leganu-* în perioada străromână; dacă el era numele generic al „patului mic (pentru copii)”, -*no-* avînd eventual valoare deminutivală. Consensusul celor patru dialecte românești este un indiciu că în româna comună *leagănul* însemna același lucru azi. Pentru noțiunea „pat, culcuș” limbile indo-europene au mai multe variante (RLexIGA, I, p. 138).

(86) *lepădă* (*lăpădă*) vb tr. 7) „a arunca de la sine” („jeter, von sich, ab-, wegwerfen”). 2) „a îndepărta, alunga” („e loigner, ecloigner, sich, ab-, zuruckweisen”). 3) „a părăsi” („abandonner, abjurer; abschworen”). 4) „a vărsa, vomita” („vomir, rendre; ausbrechen, s. v. „a naște înainte de vreme un prunc mort, avorta” („avorter, faire avorter, couche; fehlgebären, abortieren, (von Tieren) verwerfen”). refl. 7) „a lăsa, a părăsi” („rejeter, se débarrasser; zuruckwerfen, -weisen, sich befreien, losmachen”). 2) „a nu voi să știe de ceva, a nu primi, a refuza, a refuza un lucru, a refuza” („renoncer à, se desister de; abjurer, a renier; sich von etw. lossagen, einer Sache entsagen, darauf verzichten”).

Der.: *lepădare*, *lepădat*, -ător, -care, *lepădătură*, *lăpădău*, *lăpădău* („ejecticius”, DictB), *nelăpădat*; antropon. *Lepăduș* (> ung. *Lepedds*), *Lepădu* (OnR, p. 309) etc.

Dial.: arom. *aleapidu*, *alipidă*, -at, -are.

impr. din rom.: ung. secuesc *lapădă* „aruncat, pus la oparte”, p. 341; RcmIX-XIV, p. 63; InfLR, p. 62), sâs. *Ipedân* „verschleudert”, p. 32).

LexB, p. 343 „*lapidu*, de la *lapido* aruncu cu pietri; vel a gr. *ya-* 9 Cihac, DEtDR, II, p. 512 din ung. *lapadali* (*lăpădă* nu poate veni din ung. avînd comună nici o accepțiune). 6 Tiktin, Stud, p. 35 dunkel; ZrPh, X, p. 904 *lapido*. Admis: Miklosich, BeitrVok, II p. 48; Pușcariu, EWR, lat. *lapido* ‘Steine werfen’ (vgl. *dilapido*) sein, doch spricht dagegen a Papahagi, NEt, p. 2C0; Gamillscheg, OltM, p. 57; Weigand, BalkA, II, p. 288-289; Capidan, Arom, p. 220; Candrea, DEnc, p. 706 288-289; Scriban, D, p. 740. © Herzog, DR, I, p. 220-222, V, p. 4. inadmisibil (*e*, *ea* ca vocală a tulpinei este etimologic, atestat și în arom. cabil din mai vechi *a*), semantismul e nepotrivit: *lapidare* nu e „a arunca”, ci „arunca cu pietri, steinigen”, ca neologismul *lapida*; propriu *liquidus* (cn *qu* > *p*) = lat. *fundere* „a face fluid, vărsa, topi” („apa li- vei vedea, cea turbure n-o lepădă” etc). Admis: Meyer-L., REW, 5076 Gamillscheg, ZrPh, XLII, 1922, p. 240; refpns, Pascu, ArR, VII 1923, p. Spitzer, DR, IV, p. 645—646 (*qu* > *p* implică în rom. forma scurtă *lepădă nu avea sensurile lui *lepădă*; adj. în -*idus* formează verbe în -*ezi*

nu în *-idare*), Rosetti, ILR, I, p. 79, 166-187. • Giuglea, DR, V, p. 898 cf. gr. Xi-aSov, VI, p. 657 (el.lat.). 9 Drăganu, DR, VI, p. 295-299, VII, p. 138-139, RomIX—XIV, p. 63 cuvint de orig. gr. intrat în latina balcanică cu *e* în radical: *Hepidare*, der. lui *lepis*, *-idis*, formă secundară *lepida*, *-ae* „die Schuppe: squama”, cf. gr. *Xifotoi* „a curăța ceva de coajă, solz (pește); ecosser, pelier” etc.; *Hepidare* a păstrat pe *Up-* (netrecut în *-ie-*) după analogia formelor accentuate pe desinențele verbale; inițial însemna „a năpîrli”. — Este „egalement douteux” Graur, BL, V, p. 103, dar „ingenios și convingător” pentru Pușcariu, DR, X, p. 296, DLR, H/2, p. 162. • H. Mihăescu, RevC, VII 1933, p. 26—27 *liquidare* (sec. V e.n.) „a face lichid, lichefia” e prea depărtat semantic de *lepăda*. 9 Șăineanu, DUn, p. 361 „orig.necun.”. 9 Graur, *Etimologii românești* (1963), p. 110—111. • Mihăescu, RESBB, VI 1968, p. 148 *lapidare* sau *liquidare*.

S-a arătat lipsa de valoare a eelor două etyma romanice (*lapidare*, *Hiquidare*), nepotrivite formal și semantic, în timp ce „greco-romanul” *lepido* (**XSTZIS**), confecționat de Drăganu, ar corespunde pe deplin din ambele puncte de vedere lui *lepădă*, care totuși în română nu poate veni pe această cale (din grecește, prin latină), mai ales că în latină exista termenul înrudit pe cale i.-e. cu gr. ASTUS-: *lepidus*, cu nuanța semantică diferită, încît un derivat al temei gr. *lepid-* era de prisos și echivoc chiar în latina rustică. Dar acest arhetip și rom. *lepădă* sînt inseparabile, înrudite; nu în felul cum își imagina Drăganu, ci pe cale i.-e. ; tema străromână *Heped-* (*-id-*) aparține direct la răd. i.-e. a cuvintelor gr. și lat. *Hep-* „a dezghioca, jupui, despica” (WP, II, p. 429—431, 2; IETW, 678j WH, I, p. 785—78Q *lepidus*): gr. Xs7t« „cojesc”, ASTCO?, Xoreoț „coajă, găoace, piele” etc, alb. *Vape* „petec, cîrpă, zdreanță”, lit. *lopas* „petec, cîrpă”, let. *lāps* „petec” ș.a. Nuanțele acestor cuvinte arată că aici se încadrează verbul românesc, din tema strărom. *Heped-*, *-id-* nominală cu elementul sufixai *-d-* din cuvintele gr. și lat.

(87) *lespede* s.f. (pl. *lespezi*) 1) „fragment de formă lătăreață desprins dintr-un corp solid”, p. ext. „pătură, strat, obiect de formă lătăreață (piatră, lemn, metal, singe închegat, săpun etc.)” („couche, copeau, echarde, eclat; (aufgetragene) Schicht, Splitter, Spalte”). 2) „tablă de piatră, foaie, placa lată dreptunghiulară de piatră pentru pardosit, sist” („dalie, cadette ; (Stein-)Platte, Fliese, Tafel”).

„a. sgaira ia. pmtece ca o lespede”, Năsăud), *lespeziș* („loc acoperit cu lespezi”); ? *lospătură* („surcea lată, desprinsă cu toporul din trunchi”. Muscel), *lostopră* („bucată mare ruptă din lemn, din vreun mal de pămînt”, mold.); topon. *Lespedea*, *Lespezi* (le), *Lespezel*(ul), *Lespezeni* -(Numel, p. 56; TopRom, p. 78), *Lespedani* (la Lipova), *Lespede* (*Lezpegye*) etc; antropon. *Lespezeanu*.

1925, im B]: din rom.: sās. *lespede* (A. Bena, *Limba română la sașii din Ardeal*. Cluj,

DictB, I p. 626 „*lespede* a lapide, lapis complanatus, lamina lapidea”. Admis: LexB, p. 351, LaurM, II p. 152 „lapide cu uhu s adaussu”. Scriban, D, p. 740. • Cihac, DEtDR, II, p. 170 rus *leVadi* carreau de pierre, cf. vsl. *leVi* — *legā* äcumbere etc. 9 Tiktin, DictRG p. 906 „wahrsch. lat. *lapis*, *-idis*; vgl. it., port. *lastra*; e aus d wie *repede* = *rapidus*”. 9 Bogrea, DR, III, p. 1088 din rus *lespest*. 9 Diculescu, DR, IV, p. 490 *lispidus < *lispus < gr. *Xtarcoț* „glatt, abgerieben” = *Xiaaoz* „glatt, glatt am Kinn, unbärtig”. 9 Pușcariu, DR X p. 293—299 contaminarea *lapide* + *lastra* = *laspide, care însă „nu ajunge pentru explicarea lui *lespede*”, nejustificînd trecerea *a* > *e* nici sensul original de bază „strat subțire, pătură, foaie ce se cojește”, nepotrivit cu *lapis*; ar fi necesară o apropiere de *lepădă* cu afinități semantice, explicînd și pe *e* accentuat în *lespede*. „imi dau seara că din cele precedente nu răsare etimologia clară a lui *lespede*; scopul mea a fost numai a netezi calea cercetătorilor

viitori ... Bănuim că acest cuvint e de origine autohtonă înrudit cu gr. *XSJŪW*, *Xirepa*, avînd rude și în alte limbi i.-e. Intercalarea unui *s* înainte de *p* produce chiar în limba dacă, prin contaminare cu un cuvint de formă și sens diferitor, care ar fi acel *lastra* ...”. DLR, H/2, p. 168 „etirn.necun. După toate

S-a arătat că nici una din încercări nu e convingătoare (*le stați, lespede lapis*) ; ideea lui Diculescu este justă în privința formei *Hispidus*, care însă nimic a face cu gr. *Xianoc*, nepotrivit semantic: *lespede* nu e ceva „glatt gerieben”, ci tocmai contrarul „sfîrțicat, sdrențuit”. Tentativa lui Pușcariu justifică nici plusul unui *s* în *lespede*, decît tot prin expedientul conștient de greutățile întâmpinate în fața celor „obscure”, Pușcariu observa că „din cele precedente nu răsare o etimologie clară; bănuind că acest cuvint e de origine autohtonă”: două conștientizări valorează (alături de precizările semantice) mai mult decît toate ipotezele late despre etimologie ; căci etimologia trebuie să „răsară clar” dintr-un cuvint de înrudire invocate pentru cuvinte. Arhetipul epocii romane era *Hes-* (*Hisp-*, **lasp-?*), formație adjectivală cu *-idus* (lat.?) a unei teme *Hesp-* a face cu *lapis* ori cu *lepădă* și nu se referă decît în formă secundară la *lepidus* care nu e sensul de bază ; acesta e „strat subțire, pătură, foaie care se cojește, bucată ruptă” care se desface, se cojește, se ia de pe ceva²⁹; de aici are o etimologie, nu de la nuanțe secundare. Astfel fiind, tema *lesp-* aparține unei grupă de elemente însemnînd „a rupe, a sfîșia, a desface ; bucată ruptă, zdreanță” etc, cu un rad. primar și un sufix i.-e. *Hes-p-*, în care *-s-* nu este („unu s adaussu” cum își imagina Daurian și după el alții), ci e original și este numai *-p-*, dar sigur nu în epoca latină-romană ori mai tîrziu (cînd s-a imaginat preținsele contaminări), ci în perioada închegării idiomurilor europene. Acest rad. *Hes-* nu e diferit de cel identificat într-o serie de cuvinte germanice și slave: mnd. *las* „keilformiger Dappen”, dan., norv. „sdreanță”, mnd., mnd. *lasche* „petec, sdreanță, cîrpă”, rus *loskut* „cîrpă, sdreanță”, lit. *laskana* „petec, sdreanță”, ucr. *lach*, *lacha* „hairtuită, sfîșiată”, pol. *lach*, *lachman* „petec, zdreanță” etc. Aceste cuvinte aparțin grupate de WP, II, p. 440 (cf. p. 420; IETW, 680) după rad. *Hes-*, *lasp-*, tins, moale, slab, istovit” ca „schlaff niederhängender Fetzen”, cons. „vieileicht” în legătură cu acea rădăcină (cf. WH, I, p. 743). Dar *lespede* se poate admite, căci în acea serie de cuvinte balto-sl. și germ. (și rom. *lespede*, cu adăugarea unui *-p-* sufix i.-e.) miezul semantic îl reprezintă noțiunea „a rupe, sfîșia; bucată ruptă, fragment, zdreanță, *lespede*, fragment esențial diferit de al rad. citat de autorii dicționarului comparativ și de al lui Pușcariu. Se poate admite existența unei rădăcini verbale de formă identică, da

„Ideea de 'piatră' e ceva accesoriu și ulterior; *lespedea* nu e 'piatră', ci ea e 'piatră', după cum *bolovanul* nu e 'piatră', *bulgărul* nu e 'zăpadă', *blana* nu e 'lemn', ci *van de piatră* unei pietre mari, *bulgăr de zăpadă* etc. Dacă zicem *lespede de piatră* nu e decît în această legătură (germ. 'Steinfliese') materia o exprimă cuvintul *piatră* în forma materiei cuvintul *lespede* (Eliesse). Se zice și *lespede de săpun, de singe* pentru de singe închegat. Dacă *lespede* poate deștepta ideea de 'Steinfliese' e pentru că 'de' exprimă complinirea cea mai obișnuită, a contagiat semantic pe *lespede* și a fost absorbită de ... înțelesul primar al lui *lespede* reiese din der. *läspadaie* ('pielea se ia lăspădăi', 'u' copt se desface în lăspădăi' Brașov, 'ninge cu lăspădăi', Romanai) etc." (Pușcariu, DR *lespede* de lemn „așchie, bucată mai mare (chiar scîndură) dintr-un trunchi” (olt. m. Tighina etc), de gheață, de carbune (Gorj) ș.a. MardLex, p. 234, nr 3253 traduce pe s prin *lespede, panahidă*; „lespede de metal, de fer” DictB; *lespede* de piatră, de fier coadă” (Năsăud).

diferit, *les- aprox. „a rupe, sfîrtica; bucată ruptă, zdreanță (etc.)”, conservat și în rom. *lespede* „bucată ruptă, pătură, coaje”; la început din orice lucru sau materie (cf. sensul I și *lăspădaie*), apoi în special despre bucăți late, așchii mai mari, șisturi de piatră, din stîncă.

(87a) leșina vb intr. și refl. 1) „a cădea în nesimțire, a pierde cunoștința” („s'evanouir; ohnmächtig werden”). 2) „a ajunge în ultimul grad de slăbiciune, a-i veni sfîrșeala (din cauza foamei, setei, oboselii etc.)” („defaillir, se trouver mal, se pâmer, tomber, mourir (de faim etc.); schwach werden, in Ohnmacht fallen, erloschen, ersterben”). 3) „a rîde din cale afară, a leșina de rîs” („se pâmer de rire, rire à gorge déployée; vor Dachen bersten werden”), 4) f „a se osteni, a se plictisi” („se fatiguer, s'ennuyer; abmatten, ermüden; langweilen, argern”).

Der.: *leșin* (s.n. „evanouissement, defaillance, pâmoison”), *leșinare*, *leșinat*, *leșinăt* („lassulus” DictB), *leșnit* (Gorj), *leșinător*, -oare, *leșinătură*, var. *leșul*, *leș* („slăbiciune, leșin”, s.n., cf. BIFR, IX, p. 153), *leșuit*, *leșuia*, *leșuitură*; *ăesleșind*.

Dial.: arom. *lișinare*, *lișnare*, *lișănare*, -at, *lișinătură*.

impr. din rom.: sâs. *leschmat* „ausser sich., ohnmächtig, ausser Atem” (RomEISz, p. 32).

LexB, p. 351 „a lat. *laxatus*”. @ Eliade, Vocab, p. 20 „*leșinare*, *leșin*; vin oare aceste două vorbe din *leș*. 9 Miklosich, SIEIR, p. 10 „*leș* cadaver, *leșin* exanimor — alb. *ljes* cadaver, big., srb. *leš*”, considerindu-le autohtone-prelatine (tracillyre) [adevărat despre *leșină*, nu însă despre *leș* trc.]. 9 LaurM, II, p. 153 „*lessinare*, *lessinu*, -at etc.; coventu essitu, probabile, din acea-si fctana cu lat. *deliquium*, vedi *Ucere*”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 669 (el.n.gr.) „*leșin* — Xtyomai (pour *b Xiydivo*^ai tomber en defaillance, s'evanouir, se consommer, XI-yo^a, XIY-H.6t, *Xiyaoic*, evanouissement, consomption; v.gr. 6Xiy6w amoindrir, cf. hgnesc”. & Philippide, ILR, p. 148 „*leșin-leș*”. @ Șăineanu, InfIOR, II, p. 235 „*leș* mortăciune, stîrv — *leș* (trc-pers.), big, srb etc. *leș*, *leșină*, *leșuiesc* sinonim cu *leșin*: a leșina de foame (liter. a se face leș, a cădea și zăcea mort); fig. a dezgusta. Ambele verbe par a sta în legătură cu *leș*”. @ CDDE, 983 „lat. *laesionare 'blesser, faire du mal, endommager' < *laesionem*; din 'blesser, endommager', păstrat încă pe alocuri (cf. plămăile leșinatu-i-o), mai ales refl. 'se blesser, se faire du mal' s-a putut desvolta 'se trouver mal — être pris de faiblesse; s'evanouir'; trecerea -siu- (*leșiund*) > -și- se explică prin formele în care -siu- se aflau în poziție atonă”. A_dmis: Pascu, DEtMR, I, p. 108, 881. Densusianu, GrS, II, p. 19, V, p. 135; Candrea, DEnc, p. 707; Rcsetti, ILR, I, p. 174; Scriban, D, p. 741. @ Tiktin, DictRG, p. 905 „et. siehe *lehamete* u. vgl. srb. *Iješivati* in Ohnmacht fallen”. 9 Șăineanu, DUn, p. 359 orig.necun., DUn, p. 362 cf. srb. *liešivati* a leșina. @ Giuglea, DR, II, p. 829 „(*šljissa* și *lišsona* (it.), pentru ideea de foame în legătură cu rom. a leșină (de foame, în special), *leșinat*, -tură (om, animal flămînd); explicabile din lat. *lixa* „klares Wasser”, adică „apă chioară” o fiertură slabă, neconsistentă, care te lasă flămînd „te leșină” etc.; *lixinare*, *lixina*; DR, VI, p. 657 (el.lat.). @ Pușcariu, LR, I p. 318 „*leș* de orig. trc necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîdit *leșină*, pentru care trebuie altă etimologie”. DLR, II/2, p. 168 etim.necun. E respînsă legătura cu *leș*, *lehamete*, *Haesionare* (care ar fi dat *leșuna), sl. *UHU*, *lišenija* (Crețu) etc. Totuși „*leșind* face impresia unui cuvînt de origine latină”, Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148. @ ILR (1969), p. 301 lat. **laesior, are*. @ V. Drimba, în SCL, XXXI 1980, p. 385—387 lat. *lassus*, *lassare*, *lassinare „a obosi ptste măsură, a se istovi, a se extenua”.

Asemănare formală și semantică (de care se îndoia Eliade) există cu trc *leș*, dar „*leș* e necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspîdit verbul a leșina”; pe cînd primul e împrumut recent în limbile balcanice din turcă, al doilea este străvechi în română; trc *leș* nu explică nici elementul sufixai -n-, cu toate că în srb există (pe lângă *leš* „cadavru, hoit”) *lešina* „grosse Deiche”, *leșinar* „Aasgeier”, *leșinast* „leichenhaft”, *Ieșiți* „abfleischen, aasen”, cu care rom. *leșina* prezintă o remarcabilă asemănare fortuită. încît nu e admisibilă legătura cu

srb *Ijesivati*, de luat în seamă numai dacă acest cuvînt srb ar fi din română și n-ar face parte din familia turcească a lui *leș*. Despre *leșinare* s-a spus că „nu poate explica semantic cuvîntul românesc” (Giuglea, cînd cerea dificilă, una fiind „a leșina”, alta „a rîni”, iar formal ar fi din *leșuna, sau *Heșuna* (cf. *cășuna* < *cașionare, CDDE 285, față de *rosina*, EWR 1488, nu din *rosionem, GrS, II, p. 7). Dat. *lixina total nepotrivit semantic, nu explică distanța de la „mîncare sarbădă la leșinat”. Dacă nu se admite *Haesionare* ori *Hassinare* destul de ca formă și semantism, este posibilă altă etimologie pentru *leșină*, cînd din subst. *leșin* avînd la bază un element de caracter nominal. Gen. româna comună, cunoscut în literatura veche (Dos., cronicari; cf. DictR) cuvîntul are un semantism tipic exprimînd pregnant un complex p pierderea de slăbiciune generală a organismului, pierderea cunoștinței în nesimțire. Forma de bază putea fi *Hesin-* sau *Hisin-* (eventual *lixina-*), alcătuit din *Hes-in-*, la grupa de cuvinte pentru „slăbiciune, organică și psihică: got. *lasiwus* „slab”, ags. *leswe* (*lyswe*; *lyso*, *lysw*) fals, rău, netrebnic, bolnav”, mhd. *erleswen* „a slăbi”, v. nord. *las* „distrus”, v. isl. *lasmeyrr* „slab”, mnd. *lasich* — *lasch*, *las* „destins, moale, obosit, istovit, slab”, big *tos* „rău, stricat, răutăcios, urit”, srb *loš* „fatal, rău” etc; rad. i.-e. [**les-*] **hs-* cu sensul multiplu „destins, moale, șters, spălăcit, istovit, lînced, slab” (WP, II, p. 439; IEtW, 666), „a scădea, a (se) destinde, a slăbi; nachlassen” (WP, II, p. 394; IEtW, 666), lat. *letum* „moarte, piere”, let. *h-lis* „om moale” etc. alb. *loth* „ostenesc”, lat. *lassus*, ahd. *lezzen* ș.a. Dacă aici aparține, pe aceeași linie cu elementele germanice și slave, suf. -n- putînd fi indo-europ. sau latin. Miklosich se gîndea la autohtonie, legînd însă pe *leșină* cu proveniență trc nu fusese observată la 1862.

(88) mal s.n. (pi. *maluri*) 7) „țarm, marginea unei mări, a unui lac, („bord, rive, rivage; Ufer, Kiiste”). 2) „munte, deal, ridicătură, deal, (hauteur; Berg, Hugel, Hohe”).

Der.: *măluș*, *mălușor*, *mălușteu* („o mică ramură de deal”, Praetorius, I—XIV, p. 115), *măluștean*, *măluț*, *măluțel*, *măturele*, *măluros*; topon. *Mătușei*, *Mălușteni* etc. (NumeL, p. 15; TopRom, p. 32—33).

Dial.: arom. *mal* și *meal* „pantă cam ripoasă a unui deal sau deal, „*milură* „rîpă”; topon. *Malișor*, *Malu-Proșgolitu*, *Lamialu-vinetu*, *Făltău*, *mealu* (DD, III, p. 87, 89); istr. *mal*.

impr. din rom.: ung.reg. *mái* „part” (MNyRomKolcs, p. 244).

Alb.: *mal'* „Berg, Gebirge; lieu escarpe”; *mal-i* „montagne”.

Miklosich, SIEIR, p. 10 *mal* — alb. *malj* „mons”. • LaurM, II, p. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 183 *mal*, *mái*, *námol* < sl. *malu* „creta, syrtis, calcar”, CuvB, I, p. 288—290 cuvînt dac, întilnit în Dacia Malvensis; forma dac. suf. -va s-a vocalizat la români. 9 Meyer, EWAlb, p. 256—257 „*mal*”, *mala* „Rand, Ufer” kann dazu gehören: v.sl. *iz-moleti*, nsl. *moleti* „heime Malvensis, illyr. *Dimallum*. Hasdeu findet in einer Reihe ungarischer O Teii *mal* „Berg”; seine Ansetzung eines „panthrakischen” *malva* scheitert dies alb. *malj*, nicht *mal'* ergeben hätte. Illyromanen haben das alb. Wo in ON als weit verbreitet finden wollen; *Malea* ist sicher semitisch”. 9 Tiktin, p. 945, Șăineanu, DUn, p. 378, Jokl, UAlb, p. 162. 9 Pascu, DEtDR, 1792 trac *mallum (cf. Dacia *Malvensis*). 9 Philippide, OrR, II, p. 720 identice, alb. este autohton, cel rom. e foarte probabil autohton și legătura cu Dacia *Malvensis* e incontestabilă și probează că înțelesul „ripa

- Drăganu, RomlX—XIV, p. 111—128 (bibliografie bogată, mult material toponimic), Scriban, D, p. 769 „rudă cu alb. *mal* munte". 9 Giuglea, DRS, p. 27 *mallu" 9 ILR, (1969), p. 331.

Cuvintele albanez și român sînt identice, de obirșie comună, fără a putea fi însă împrumutat unul din altul; legătura etimologică cu toponimul traco-gețic *Malva*, *Malvensis* e dubioasă (SprThrD, p. 127; cunoscut și în spațiul illyric: *Malvesa* în Sîrbia, Glasnik Muz. Sarajevo, LH 1940, p. 20—21; cf. AISC, IV, p. 135; Illirii, p. 224) neputînd servi la explicarea lui *mal*, care cu cel albanez poate să aparțină la let. *mala* „margine (ridicătură), țărnm", irl. *mell* (*mel-no) „globus, locus, editus, collis", înregistrate indoelnic de WP, II, p. 295 (IEtW, 721) ca aparținînd la rad. i.-e. **melā-* „a se ridica, a se arăta".

(89) mare adj. (pl. *mari*) „care întrece măsura obișnuită ca înălțime și întindere" („grand, gros, long; gross, hoch, lang"), cu diverse nuanțe : „numeros; bătrîn; major; lung; tare; puternic; extraordinar; mult; peste măsură; superior etc." („nombreux; vieux; long; fort; beaucoup; haut; superieur, etc.; zahlreich; alt; lang; stark; viei; hoch; uberlegen usw."); „cu mic-cu mare" = „toți laolaltă" („tous; alle") etc.

Der.: *mărișor*, *măroi*, *măros*, *mărosi*, *mareoc* (*maroc*), *măricel*, *măricică*, *măricui*, *mărgan*; *mări*, *mărit*, *mărie*, *mărimă*, *mărire*, *măreț*, *măreție*, *măros, \mărosie, \a ss măroși; *măreasă*, pl. *mărese* (măria sa, DLR, VI, p. 261); *înmări*; *fmainmare*, \n%ai-mărie; *preamări*, -ire, -it; *mărinimie*, *mărinimos*; antropon. *Mare* (*le*), *Celmare* etc. (OnR, p. 316), topon. *Marele*, *-Mare*, *Mărisel*, *TMărăscuț*, *Mărăști* etc (TopRom, p. 116).

D i a l . : arom. *mări*, *măre*, *măreață*, *mărescu*, *mărit*, *mărică*, *mării'e*, *mărire*, *mărișor*, *maru* < *mărlu* „marele", megl. *mări*, der. *înimăros* „fudul", istr. *jmqre*.

LexB, p. 377 „mare a lat. *magnus*". 9 Pontbr., p. 423 gr. ixeyaXoť. @ Diez, *Grammat*, II, p. 61 din lat. *mas*, *marem* „bărbat, mascul". Admis: Philippide, ILR, p. 46; Densusianu, HLR, I, p. 39; Pușcariu, EWR, 1027 („ist die zutreffende", căci „masculul" e mai dezvoltat, putînd deveni sinonim cu „mare"), DR, IV, p. 728, ELR, p. 478; CDDE 1048 („ideea de mărimă a fost asociată cu cea de virilitate; poate în legătură cu viața păstorească a românilor" [?]); Șăineanu, DTJn, p. 384; Tiktin, DictRG, p. 952; Bogrea, DR, I, p. 472; Pascu, DEtMR, I, p. 113, 934; Densusianu, GrS, II, p. 9; Philippide, OrR, I, p. 432; Candrea, DEnc, p. 749; Rosetti, ILR, I, p. 174. Respins: Meyer-L, REW 8643 „begrifflich nicht wahrscheinlich". @ Cihac, DEtDR, I, p. 158 „selon notre opinion du lat. *major*, -*oris*". Admis: LaurM, II, p. 240 („mare contrassu din maiore"); Korting, LRWb, 5812; M. Bartoli, *Un po' di sardo*, p. 154; Domaschke, JB, XXI - XXV 1919, p. 106 (cf. Giuglea, DR, II, p. 827, III, p. 810 etc), deși Pușcariu arătase că *maior* este exclus să fi putut da roci. *mare*. @ Weigand, KJB, XI 1911, I, p. 126 din lat. *mas*, *maris* sau din *maior*. @ Meyer, EV/Alb, p. 252 cf. *mare* cu alb. *math*, *madhi* „gross"; CDDE adăugau „e posibil ca și alb. *matk* să fi influențat asupra evoluției semantice a formei române (din *mas*, -*reni*), dată fiind asemănarea între ele"; Philippide, OrR, II, p. 720 „se poate întimpia ca asemănarea dintre ele să fie bazată pe înrudire originară", ipoteză luată ca valabilă de Pușcariu, DR, VIII, p. 121, LR, I, p. 178 „*math* = *mare*, cu *r* românesc corespunzînd unui *dh* alb." [cum „corespunzînd"?]. 9 Meyer-L, GrRS, I p. 43 „so veriockend es ist, rum. *mare* 'gross' zu dem kelt. gleichbedeutenden *mar* zu stellen, so begegnen der Zusammenstellung dieselben Bedenken wie der rum. *nastur* mit germ. *nasulo*". Ipoteză respinsă: Densusianu, HLR, I, p. 39; reluată: Hannes Skold, *Ein kelt. Lehnwort im Rumän.*, IFV XLII 1924, p. 188 *mare* poate fi împr. din o limbă celt., unde suna la fel: irl. *mor*, *már*, *cyrnr*, *mawr*, v. corn. *maur*, bret. *meur*, gali. *Iantu-marus* etc. 9 Spitzer, MRIW, p. 294 *mare* „gross" în legătură cu *mare* „Meer". 9 Scriban, D, p. 775 „v.gerin. de sus ori gep. *mări*, *măreț*, *mare*". 9 Decev, *Charakt*, p. 77 *mare* cuvînt i.-e., rad. **mer-*, *mo-ro „mare, gross", tracic; LbTrD, p. 71; Reichenkron, *Festschrift J. Friedrich* (1959), p. 372, DasDak, p. 142. 9 DLR, VI (1965), p. 123 „probabil lat. *mas*, *maris*".

Ipotezele din sec. XIX-lea n-au rezolvat problema originii import. cuvînt românesc : lat. *mas*, -*ris* și *maior* erau simple etimologii populare ca *magnus*, alb. *madh-* etc, care nici măcar nu comportă o discuție: cu cuvinte, *mare* nu este înrudit în nici o formă. Singura înrudire reală e cu cuvintele celtice, semnalate de Meyer-L. și Skold, dar nu ca „împr. din celtică; însuși Skold admitea că *mare* poate veni și din altă limbă und fur sich besteht ja auch die Moglichkeit, dass das Wort einem indogerm. Sprachstamm entnommen sei, von dessen sprachlichen Verwir wir nichts wissen"), care nefiind cunoscută nu e de luat în consider. Ist jedoch immer besser mit existierenden als mit hypothetischen Sprachoperieren", IF, XLII, p. 188); recomandare justă, de aplicat în domen. bilor mai bine cunoscute din alte zone ale Europei, — dar la noi nu s-a adopta integral, căci în istoria limbii române sîntem obligați să operăm asemenea „hypothetische Sprache", deoarece utilizînd numai elemente din cunoscute s-au ticluit etimologii populare de tipul lui *mas*, *marem* > *romiles* > *mire*, *dextra* > *zestre*. Această „altă" limba („ipotetică"), admisă de Decev, e cea care a mijlocit trecerea lui *mare* în românește din limba indo-europeană din forma primară a răd. însemnînd „mare, tare, îna. **mo-* (WP, II, p. 238, 3; IEtW, 704), *me-ro-s, *mo-ro-s în gr. -*syxoGi-^&ipoc*; „mare (grozav) în aruncarea lăncii", v. irl. *mor*, *már*, cymr. *maär*, bret. *meur* „mare", gali. *-maros* în antropon. *Iantu-marus* -*maros* etc, germ. *-mar* ș.a. Adevărat că în *mare* este echivocă originea poate veni din *r* sau *l*; încît e admisibilă răd. i.-e. *mal „puternic" gr. uăXa „foarte", lat. *melior* „mai bun (*mai tare)", *multus*, let. *milumult* (WP, II, p. 292, 4; IEtW, 720, 4; WH, II, p. 63). Deși amb. cini i.-e. sînt admisibile fonetic și semantic, se pare că e de preferat **me-r-*, **md-r-*, ale cărei nuanțe semantice mai apropiate de rom. *mare* poate fi identificată în resturile de limbă ale substratului carpato-antroponimele trace *Berimarus*, *Maron* (cf. *Maroneia* topon.?), *Maron* teonimul *Pyrmerula* (cf. LbTrD, p. 71); în toponimul *Mareburgu* din Superior (Procop. *Aedif.*, IV 6, 18 *Mapešopyou*), Philippide (OrR, I, p. 10) a încercat să identifice adj. rom. *mare* „înalț" ³⁰ — puțin probabil ³¹.

(30) mazăre (var. *mazere*, *mazîne*, DR VIII p. 160; *madzăra* „plantă leguminoasă, cu florile albe sau trandafirii, produce boabe verzi sau gălbui într-o păstaie" („pisum sativum; pois; Erbse"); mazăre de cîmp (mazăre mare), sălbatecă, mazărea miții și alte vreo 60

Der.: *măzăroi* (*măzărân'* ban., haț.) = măzărîche, numit și *măzărî* Panțu, ?iant, p. 173 „singlele voinicului"), *măzărös*, -*oasă*, *măzărîche* (var. Oaș, AnEtn, 1962—1964, p. 260; *măzărîță* maram., *măzărîche* „b

³⁰ P. Skok „combate" această identificare, observînd că „es lässt sich nicht nach dieses Kastell (*Mareburgu*) gerade am Meer lag. Man kann deshalb den ersten Bestand mit *mare*, wie Philippide will, identifizieren" (ZrPh, L 1930, p. 530). Din asemenea punct" se vede că P.S., neînțelegînd bine românește și neștiind că aici există două c (subst. „Meer", adj. „gross"), n-a citit atent cele scrise de Philippide, care vorbea fără să-i treacă prin gînd a dovedi („nachweisen") că *Mareburgu* din zona Timocului s-a apropierea țărmlului vreunei mări, la care s-a gîndit romanistul croat P.S.

³¹ Dacă *Mare-burgu-* ar fi însemnat „cetatea mare", trebuie să fie un compus c (cf. LbTrD, p. 106); dar în topon. compuse din listele procopiene, dacă intră în c un adj., *burgus* se află la început, ex. *Burgualtu* „cetatea înaltă", *Burionovo* „cetatea nouă", *Stilburgu*, *Alicaniburgu*, *Laccoburgu*, *Sculco-*, *Tulco-*, *Lucernariaburgu* au în partea inițială ponim ori apelativ (substantiv); același e cazul în *Mareburgu*, posibil antropon. cum a relevat același Skok (p. 531).

dină mărunță") [din **ma(ă)zaric(u)la*, OrR, II, p. 117, **ma(d)zalic(u)la*; după un presupus *lințiche (Pușcariu, EWR, 984, DR, III, p. 390, LR, Lp. 200); probabil *mizărică* refăcut după *măzărîcă*; vreo 20 variante: *mazărea*, *-ele*, *măzăruică* (AnonC), *măzărăt*, *-ată*, „mărunt, mititel [*mazărățul* ban.], cu boabe, cu umflături, impeștriat", *măzăratic* (mere măzăratic), *măzărîcos* „granulos" (Pascu, Cim, p. 176), *măzărăr* „bruchus pisi; Erbsenkäfer", *măzărîște*, *măzărăean* (olt.); antropon. *Mazăre*, *Ma(d)zăre*, *Măzărăscu*, *Mazarache* (gr.?), *Măzărăeanu* etc. (OnR, p. 318); topon. *Măzărăeni*, *Măzăraru* (TopRom, p. 519) ș.a.

Dial. : arom. *mădzăre*, *madzîre* (cf. RevDg, XI 1966, p. 559), *măzeruică* „cicer silvestre" (Pascu, Cim, p. 230), *mădzirice*.

impr. din rom: big. *mazara* (SCL, XXIV 1973, p. 190), *măzarika* „grindină mărunță" (DR, III, p. 232), ung.reg. *măzere* „borso; takarmányborso", *măzarika*, *mBzeroj* „btikkony" (MNYRomKolcs, p. 254).

Alb. : *m o dhull e* „mazăre" (*modhe*, *-ne*, *-a*, *modhull* „loglio", *modhull* „neghină", Cord.).

LexB, p. 382. 9 Roesler, GTB, p. 598 din trc pers. *maS* „eine Hiilsenfrucht, Wicken". 9 LaurM, II, p. 255. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 514 ung. *mezei borso*. 9 Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, CuvB, I, p. 190 *mazăre* și *modulle* din rad. cu final dental de unde și celt. *methur* „hrană" etc. 9 Papadopol-Calimah, *Pedaniu Dioscor.* (AAR, XI 1878, II 1879), p. 51 și Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (1880), p. 569 *mazăre* și *modhulle* din traco-dac *mozula* (*mizela* Diosc), — care însă înseamnă „cimbrișor" nepotrivit semantic. 9 Gaster, ZrPh, III, p. 473. 9 Meyer, EWA1b, p. 284—285 cu lit. *mazas*, *mozis*; AlbSt, III, p. 22, 23 „ist a (*mazăre*) gegenüber o alb. befremdend; *maz*- sieht aus wie asl. Lautstufe des Wortes gegenüber der alb. *modh*-, die sich in i.-e. *mag- oder *magh- vereinigen wurden"; in *mazăre* vocala *a* „ist eine im Verhältnis zum Alb. ältere Lautstufe"; ambele din fondul illvr. Admis: Densusianu, HLR, I, p. 28—29. 9 Petersen, KZ, XXXVI, p. 335. 9 Pușcariu, EWR, 484 „illyr. Urspr.". 9 Baric, AlbRSt, p. 55—56 v.ind *māsah* „Bohne", n. pers. *maS* „Erbse", alb.-rom. *mădzalle*; cf. DR, I, p. 512. 9 Se compară *mazăre-modhulle*: Tiktin, DictRG, p. 964; Șăineanu, DUn, p. 391; Candrea, DEnc, p. 759; sau imprumut din albaneză în română: Capidan, DR, II, p. 537. 9 Jokl, UAlb, p. 182—186 *modhulle* cu got. *mots*, ahd. *maz*, ags., v.sax. *mos*, ahd. *muos* „Speise" etc. @ Diculescu, Gep, p. 206 „*mazele* wohl dakisch, urverwandt mit alb. *modhulle*, nicht daraus entlehnt; zu pers. *mai* «Erbse», v.ind. *maia* «Bohne» etc". 9 Pascu, DEtMR, I, p. 190, 1971, AR, IX, p. 301 trac *mazala, *mazalis. @ Scriban, Arh, XXX, p. 35 ar putea veni din alb. *mazără* „tufă de fag" [I]. 9 Weigand, BalkA, III, p. 209 trac *mozula* (Diosc), *mizela*, străalb. *madzulla*, alb. *modhulle*. @ Philippide, OrR, II, p. 720 băștinaș este probabil și cel rom. 9 Șiadbei, Probi, p. 20, RLgB, III/6, p. 454. 9 Graur, BL, III p. 47 *mazăre* < *moazăre, cf. alb. *modhulle*. @ Scriban, D, p. 782 lat. *mazela*, alb. *modhulle*, pers. *mai*. 9 Rosetti, ILR, II, p. 119. 9 Giuglea, DRS, p. 20 autohton *maSila, *meBila. @ DLR, VI, p. 197—198 „cf. alb. *modhulle*".

Rom. *mazăre* față de alb. *modhulle* reprezintă o formă mai veche, cu *a*; un arhetip **ma(d)zale*- sau **ma(d)zele*- are la bază un i.-e. **mag(h)-e-l* și eventual un rad. de forma **mag(h)-* cu însemnarea „ceva mărunt, mic"(?), cf. lit. *mozis* „bagatelă, nimic", let. *mazas*, *mazinti* „a micșora, a scădea" (WP, II, p. 228). Compararea cuvintelor alb. și rom. cu cele baltice (contestată de Jokl) pare justificată potrivit cu forma „rotundă, mică, mărunță" a boabelor de mazăre, ce este mai verosimil decât pretinsa legătură cu germ. *mais*, *maz*, *mos*, *muos*, din care nu poate veni alb.-rom. *mazăre* (*modh-*) și nici înrudit nu este; nepotrivite sînt și celelalte soluții încercate pentru perechea lexicală *mazăre* — *modhulle*. Deocamdată e sigură numai identitatea acestora,

(91) măceș (var. *măcieș*, *măciuiș*, *măcias*, *măciș*) s.m. (pl. *măceși*) 1) „arbust spinos din familia rozaceelor, numit și *trandafir sălbatec*, *caca(s)dăr*, *rug*, *ruje* etc, cu florile trandafirii plăcut mirositoare numite *răsuri* sau *ruje* și fructe lungărețe — globuloase roșii numite *măceșe*" („eglantier; Hagedorn, Hunds-

Heckenrose; rosa canina"). 2) „moșmol (moșmon)" („nefliebaum; mespillul germanica"). 3) reg. „păducel" („crațeaș

Der.: *măceașă*, *măceșe* (*măciașe* etc.); topon. *Măceș* (TopRom, p. 82), antropon. gentiliciu *Măceșaru* (Scinteia, n. *Măceșanu* (19 II 1970) etc.

Dial. : arom. *măceșu*, pl. *măceși* „sorte de neflied muceșe).

LexB, p. 366. 9 LaurM, II, p. 208 „*macesiu* rosa canina (affine cu *macu* sau cu *macru* ?)". 9 Tiktin, DictRG, p. 936 „*Mathias* zuriickgehen". 9 Șăineanu, DUn, p. 375, Candrea, VI, p. 208 (orig.necun.).

În afară de cele două sugestii (Daurian, Tiktin), se pare că mic despre obîrșia măceșului²²: legătura cu antroponimul clusă de simpla prezență a cuvîntului în arom.; dar prima ar putea să aibă un miez de adevăr, fiind *măceș* probabil „af indo-europeană, aparținînd adică la baza **mak-en-* „mac", xwv „mac", v. sl. *maku*, ahd. *maho*, mhd. *mahen*, nhd., etc. (WP, II, p. 225; IETW, 698). Un preroman **māk-en-s-pato-balkanică* a dat normal *măceșiu-* în arom., cazurile loc de obișnuitul *ts*, *ʃ* sînt puține: *ariciu*, *cenușe*, *cireășe*, 169—170), la care se adaugă *măceșu*. Înrudirea lui strămoșului a lui „mac" s-ar explica (derivat cu sufix *-sio-*) prin culorilor de *măceș* cu cele de *mac*. Caracteristic la *măceș* sînt lată, la vîrf curbați în formă de secere"; dar acest element la o bază convenabilă i.-e. care ar putea fi de forma ori **mat-s-* etc). Deocamdată nimic sigur ca etimologi

(92) mādări vb 1) intr. (învechit, rar) „a-și bate joc („railler, se moquer de —; spotten"), tr. f., a spune cuiva lucruri „viincioase" („adresser des paroles mechantes ou inconvenables; meinheiten sagen (reden)"). 2) refl. (învechit) „a se fisticăi" („troubler, perdre contenance; aus der Fassung kommen, in 3) tr. (reg.) „a alinta, a desmierda" („cajoler, dorloter, gscheln, verderben, beschädigen"), „a deprinde (pe un copil) „desmierdat" („choyer (un enfant), en faire un enfant gâte; schlechter machen"). 4) refl. (reg.) „a vorbi desmierdat" („mofturi, (nazuri); a te lăsa pofțit (îmbiat)" („se dorloter, mignardant; faire des facons; se faire prier; zimperlich") „a se guduri" („chercher à se faire bien venir, flagorner, schmeicheln").

Der.: *mădărire*, *mădărit* („desmierdat, răsfățat; („cajolerie, gâterie").

LexB, p. 367 „a lat. *medulor*" 9 LaurM, Gloss, p. 367 compară cu lat. *madere*, *madescere* în legătura cu sanscritul „nu numai simpla însemnare de: *udare*, ci și de *udare*, *mădătoriu* etc. compare și grec *ui&u* = *dulce* și *imbetatoriu*, c. 9 Cihac, DJtDR, II, p. 180 v.sl. *mudlii* „tardus, seguis, n. Admis: B. Țonev, *GodiŠnik Univ. Sofia*, 1921, 18, 130,

sa Descrierea botanică a măceșului: Panțu, Plant, p. 162 și 184 cuvîntului în dial.drom. pare să fie Bibi. 1688, Luc. 6, 44 „nu cu struguri".

malato, a.fr. *malabde* etc", — ceea ce este „selbstverständlich" pentru Weigand, K.JB, IX 1909, I, p. 76. **o** Pascu, Arh, XVI 1905, p. 324 „*mărat* nu este *malehabitus*, ci totuși cu arom. *amăratu*, dr. *amărit*". **9** Meyer-L, REW; 406 „*amarus* — rum. *amar*, *mărat*, *amărit*; *mărat* < *maU habitus* ist lautlich schwierig"; 5264 (*mate habitus*). **9** Candrea, Psal.Sch, p. CCXXX „*măratu* nu poate veni din *amar*, darnici etimologia *malehabitus* nu este deplin mulțumitoare". **9** Giuglea, DR, II, p. 393 „*mărat* poate veni din ahd. *marran*, deci și din langob.". **o** Pascu, ArR, VI, p. 217, X, p. 473, DEtMR, II, p. 198, 271 *mărare*, big *maria* „se soucier de —, s'inquieter de —". & Drăganu, DR, IV, p. 743 *a se marină* din lat. *molare* (< *malus*, -a, -um), parte, *mărat*. © Capidan, DR, IV, p. 950 din *mură* sau gr. *melas* sărac, *muratu* (laiu muratu); Arom, p. 149 *mărat* < *mal(e h)abitus*. **9** Candrea, DEnc, p. 748 lat. *mole habitus*, 745 *mărac* — *mărat* + *sărac*. **9** Graur, BL, V, p. 104 „*malehabitus* > *mărat*; l'explication par *amarus* est moins bonne". **9** Densusianu, HLR, II, p. 558 „l'origine reste obscure, aucune des etymologies qu'on a proposées n'ayant pu la preciser". © Capidan, LL, I, p. 284—287 „au debut ce mot a du signifier noir" (cf. *muratu laiu*), du gr. ancien (leXaț avec le suff. -atus, *melatus* > *meralu* > *măratu*; alb. *mjere*". **9** DLR, VI, p. 256 „probabil lat. *malehabitus*".

Atestat în dial. drom. o singură dată „fiile Vavilonului măratele" (Cod. Vor.; Candrea, Psal. Sch., p. 286), cunoscut azi numai regional (ban. *mărac*), adj. *măratu* e curent, general în dial. arom.; albaneza cunoaște forme fără suf. -t. Derivarea cuvîntului alb. (cu var. *mei*-; Meyer) din gr. *uixox* nu se admite din cauza cuvîntului românesc, care împreună cu forma albaneză arată o răd. comună **mer-* ce n-ar putea veni din **mel-* al epocii romanice decât în limba română, de unde să fi fost împrumutat de șkipetari, — ceea ce nu e verosimil. Vechile etimologii (din *male habitus*, *amarus*, germ. *marran*, big *marja*, lat. *molare*) nu au valoare (cum arată Capidan), la fel ca gr. *πιXα?*. înțelesul „sărman, nenorocit" al cuvîntului alb. și rom. cu greu ar putea fi „venit din sensul figurat" dezvoltat uniform din „negru" într-o vastă arie lingvistică (alb. arom., drom.), ci mai curînd din cel propriu, material „distrugere, stricare, ruinare, slăbire (etc.)", care ar duce la i.-e. **mer* „a freca, a pisa, prăpădi", v. ind. *mṛnāli* „strivește, zdrobește, sfarmă", gr. *uapaivco* „consum, slăbesc, istovesc" etc, *uapoco-fio* „pieire, marasm", lat. *morbus*, m. irl. *meirb*, cymr. *merw* „destins, lăbărtat, moale, slab", norv. *moren*, *maren* „putred, găunos" etc. (WP, II, p. 276—9, 4; IEtW^r, 735, 5; cf. *morman*). Nu se poate spune dacă *mărat* are vreo legătură cu *marină* (după Drăganu, DR, IV, p. 742—745 din lat. **malare*).

(95) *măreât(u)*, *mîrcat* s. (*marcaturi*) și adj. „lapte covăsit, iaurt" („yaourt, lait caillé; Art saure Schafmilch"), în dial. arom.

Der.: *mîrcitaġi* s.m. „iurgiu, care face sau vinde iaurt" (DMacRD).

impr. din rom.: gr. maced. (Veria) [icpxdm (inform. I. Caramea)].

Weigand, JB, XVI 1910, p. 226 „im Drom. ist das Wort unbekannt, wohl aber finden wir Spuren, dass es eiuist existiert hat: *mîrcead* < *marcidus* 'schlaff, welk', das durch gleichbedeutendes *mărat* zu *mîrcead* umgestaltet wurde; *marcat* heisst also! eigentlich etwas 'schlaffendes, quabbeliges' wie es die Dickmilch resp. der Jogurt ist" [!]. Admis: Meyer-L, REW^r: 5345. **9** Papahagi, *Dunărea*, II 1925, p. 88 *marcat* < (lapte) *mărat*. **9** Graur, BL, V, p. 105 „*marcere* > *marcat* — douteux". **o** Capidan, LL, I, p. 115 „l'origine du mot doit être cherchée dans la forme preromane du mot lat. *melca* rencontrée également dans un doublet sarde, sous la forme *merca* (REW, 5471a), avec le même changement entre *l* et *r* comme dans *mulsa* et *mursa* (5733) et signifiant 'Mischung von frischer und saurer Milch' etc."; *melca* ar fi lat., nu germ. ori sl. fără legătură cu i.-e. **melg-*, ci pare a fi mult mai vechi existînd și în alarodiană *malk* și *malka* „fromagerie". Ar putea fi un cuvînt preroman *malka*: *marka*, din care rom. *marcat*. **9** AnEtn, 1957—1958, p. 148 i.-e. **mer-*, *mere-* „a întări, încheaga, coagula", prin tracică.

Isolat în dialectul aromân, cuvîntul face impresia după formă a fi vechi în limbă, ca adj. substantivat; sensul lui primar este de „petit lait, lait caillé",

atestat de Mihăileanu și Dalametra, iar Weigand îl definea „eine Art milch, die aus gekochter Milch und Zusatz von frischem Dab von jungen bei 40° gewonnen wird; auch Zusatz von altern Jogurt genügt zur Neubeurteilung" (JB, XVI, p. 219). Derivarea din *mîrcead* este semantic și fonetic neverosimilă, precum e imposibilă legătura cu *melca*, *merca* etc. citate. Obirșia lui *măreât* este de căutat în fondul lexical autohton, dar nu cu ajutorul limbii „alare", ci mai aproape de realitățile etno-lingvistice și istorice locale. într-un arie însemnînd „lapte prins (covăsit), iaurt" esențial apare faptul de a fi „mărat" (închegat)", deci noțiunea „coagulare, solidificare"; cuvîntul este atestat din rad. și două elemente sufixale: *măr-c-at*, i.-e. **mere-* „a încheaga, coagula" (WP, II, p. 260): v. ind. *murchati* „se încheagă, întepenește", *murtâh* „încheagă" (gr. *ῥποτοῦ* „singele închegat", *ῥποτ-αῖ* „statuie de lemn" etc. Cuvîntul românesc dialectal (**mer-*, **mar*, cu suf. -*ho-*) este o dublură autohtonă și ea a lăsat în urmă *ghiată*.

(96) *mătură* s.f. (pl. *mături*) 1) „unealtă dintr-un mănunchi de nușă, paie, spini, tufe (mai ales plantele numite *mături*) cu care se curăță gunoierii, gunoierul etc. grămădindu-1 la un loc" („bălai; (Kehr)Besen"), „*mătură* de curățenie" („plumeau; Federbesen"). 2) „plantă mare cu tulpina de 2—3 m, flori albe și violete, din care se fac *mături*" („millet à balais; Mohrenhirse; sorgho de zahăr"); „plantă originară din sudul Europei, cu tulpina stufoasă, rădăcină în formă de *mături* de grădină, *mături* de țară" („*chenopodium scorparia*; *Sommerzyne*"); are vreo 30 variante și derivate.

Der.: *măturoiu*, *măturiță*, *măturică*, -ice, *măturici* („plevaiță; xeranthodolus"), *maturele* („centenaria jurineifolia"); *a mătură*, *măturat*, *măturător*, *măturătoare* („mașină de măturat"), *măturar* („care face sau vinde mătură").

Dial.: arom. *metură*, *metoru*, *metur* „mătur", *miturică*, -ice, -iță „mătură", *nimiturat*, -are, topon. *Lametura* (Vlahoclisura; LX, III, p. 89); meglen. *mietură*, (iz)miturari „a mătura"; istr. *meture* „mătură, perie".

impr. din rom.: ung.reg. *măturbj* „nyirägsepru; rossz állapotban lévő sepru", *meturoj*, *meturoly*, *moturoj* (MNYRomKolcs, p. 257).

Alb.: *netulle* „Kehrbesen, Besenreis" (DR, VIII, p. 128); *netell*, -a „scopa" (Cord.), *netelle*, -a „scopa" (Cord., cf. ven. *netola*, da *nattola*).

LexB, p. 382. **o** Pontbr. p. 436 lat. *melula*. **o** LaurM, II, p. 28 DEtDR, II, p. 190 *mătur*, *mătură*, -ică, *mătreață*, v.sl. *mesti* — *meta* verrore *metla* virga, rus *metla*, *metolka* bălai etc. **o** Miklosich, Beitr. Cons, I, p. 194 mit eingeschaltener u sl. *metla*"; EWS1, p. 194 „*met-*: v.sl. *meta*, *mesti* kehrlap *metla* Besen (etc.)". • Candrea, E1L, p. 28 lat. **metula* < *meta* „câne, meșter", „touffe, botte de foin" pentru măturat. © Orig. sl. admisă: Byhan, JB, p. 104 Meyer-L, KZ, XXXIX 1906, p. 594; Berneker, SlEtW, II p. 41; Domaszewski, XXXI-XXV, p. 135; Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 194; cf. Pușcariu, DR, p. 125; Stlstr, II, p. 355 (sl. *metla* > **metula* introdus de timpuriu în rom.), DR, p. 125, contestată: Densusianu, HLR, I, p. 284 („*mătură* reste encore obscure, sa mologie ne peut être cherchée dans le mot slave"); Pușcariu, EWR, I, p. 410; Graur, BL, V, p. 105 („ne peut pas s'expliquer par le slave"). — Pușcariu, EWR, 1053; CDDE, 1074; Popovici, Distr, p. 125; Tiktin, Dicționar, p. 125 („vermutlich lat. *metula* < *meta*; auf die Bdtg. kOnnte sl. *metla* eingewirkt sein"); Pascu, DEtMR, I, p. 116, 964; Candrea, DEnc, p. 758; Șăineanu, DU, p. 128 Philippide, OrR, II, p. 114 „orig. obscură; *mătură* nu poate fi separat de sl. *mesti*, *meto* verrore". • Capidan, DR, VII, p. 128 cuvîntul poate fi impr. din rom. nici invers; posibil cuvînt autohton. • Pușcariu, LEX, p. 128 *mătură* autohton, ca și *netulle* în alb. înrudite cu sl. *metla*. **9** Giuglea, p. 128 *mătură* — alb. *netulle*, după Capidan[?] din lat. *niteo* — *nitulare* „a curăța".

de*2-dinsl. *metla*, ori lat. *meta*. 9 AnEtn, 1959—J961, p. 30. 9 E. Petrovici, RevLg, XI 1966, p. 319—320 sl. *metula > lat.-romanic *metula > rom. *mătură*.

Opiniile se repartizează între origine slavă și latină, ambele fiind aparent admisibile. Lat. *metula (der. din *meta*) e nepotrivit semantic; deși acesta ar putea fi (la nevoie) justificat, etimologia nu este verosimilă din cauza si. *metla* (cu înțeles identic lui *mătură*), de care este inseparabil. Dar de împrumutare din sl. nu poate fi vorba pentru *mătură*, oricât s-ar forța ipotezele despre pătrunderea lui *metla* de timpuriu în romanitatea carpato-balcanică, cu „ingeschaltenem u” (Miklosich) și trecerea lui *l* intervocalic la *r* (fenomen exclusiv în elementele ereditare ale limbii române). Existente și în albaneză, cuvântul este carpato-balcanic de esență indo-europeană autohtonă, jînruit și identic cu cel slav. Deci se poate admite (Capidan, Pușcariu) un arhetip alb.-rom. *metula (-*ola*), din care rom. *mătură*, *metură* și alb. *netulle* (cu *n*- pentru *m*- ca *nardh* alături de *mardh*, *nerih* — *merdih*; DR, VIII p. 348). Corespondentul general sl. *metla* „mătură” derivă din rad. **met-* (*meth-*?), care a dat verbul *meta*, *mesti* „verrer”, generai și acesta, ce stă la baza derivatului i.-e. **met(o)la*, *metula, nu numai slav, ci și traco-illyric. Este verosimilă identitatea rădăcinii lui cu **menth-*, **meth-*, a amesteca, mișca învîrtind”.

(97) mele (var. *melciu*, *smelciu* ban., JB, V, p. 38) s.m. (pl. *melci*) 7) „molusc tîrîtor al cărui corp moale și viscos e închis într-o coajă sau scoică de formă conică sau sferică; (multe din numeroasele lui varietăți sînt comestibile)” („escargot, (co)limacon; Schnecke”). 2) „partea urechii interne în formă de melc” („limacon de l'oreille; Ohrschnecke”). 3) „orbita (cavitătea) ochiului” (pl. „globes, les globes des yeux; Augapfel”). 4) „partea găunoasă a cornului” („pârtie creuse de la corne; der hohle Teii des (Rinder)Hornes”).

Der.: *melcos*, *melcan*, *melcișor(i)* „varietate de pastă făinoasă, răsucită”, *melcarivt* „qui limaces vendit”, *melcările* „fetura limacum”, *melcat*, *melcii* („ciuitit de un corn”, Vilcea, Muntenia), *melculeț*, *melciură*; *cocomelc* (Făgăraș), *codobelc*.

Dial.: arom. *melcu(l)*, pl. *melcili* (DMacRM), *smelcu*, *-il,-ci- li*, *zmelciu*, *-ci* (DMacRD), *smelangiu* (Zagorion, inform, dr. N. Galani).

impr. din rom.: big. *meteo*, *meliov* (*melcev*) „melc” (DR, III, p. 216).

LexB, p. 384 *melciu* cochlea, lirnax, domiporta. 9 Pontbr, p. 431 din lat. *Umax*. % LaurM, Gloss, p. 369 „din *limace*, prin metathese, pote trece în Dictionariu”, II, p. 260. @ Hasdeu, *Principii de filol.compar.ario-eur.* (1875), p. 88—98, CuvB, I, p. 292, ColTr, IV 1883, p. 193: din dacic **milik-*, înrudit cu zend. *muraka* și bret. *mel'hueden*; i.-e. **mil-* ar fi o lărgire a rad. primar *mi-* „mișca(re)”, în legătură cu mișcarea rapidă a melcului cînd iese și se retrage în scoică. 9 Cihac, DiitDR, II, p. 192 „*melc*, *melciu* — big. *melejov* escargot, pol. *malz*, *malzyh* testace, ostrace, huitre, escargot, ceh *mSkejs* etc, du v.sl. *mekuku*, *mollis* etc”. 9 Gaster, ZrPh, III, p. 473. 9 Miklosich, EWS1, p. 187 *melăovu*, big. *melejov*, *melce*, vgl. pol. *malz*, rom. *melc*. 9 Meyer, EWA1b, p. 182 alb. *katSmil*, *kethmil* etc, cf. lat. *Umax*, *murex* — rom. *melciu*, big. *melejov*; AlbSt, IV, p. 103 vgl. big. *melce*. 9 Philippide, ILR, p. 295 „*Umax* — *milax* — *milace* — *melace* — *mealăce* (etc.) — *meorce* — *melci* — *melc*^Y. 9 Densusianu, HLR, I, p. 365, 378 *melc* din big. *melăe*. 9 Tiktin, DictRG, p. 451 vgl. big. *melejov*, *melZe* etc, 966 „wahrsch. urverw. lat. *murex*, zend. *muraka* etc”. 9 Berneker, SIETW, II, p. 33 big. *melăo*; pol. *maU*, rus *smouz*; scheint fremd; *melc* (*iu*) ist selbst dunkel und konnte (wenn nicht umgekehrt) nur Quelle des big. Wortes sein”. 9 Capidan, DR, III, p. 216 „pină originea formei române nu-i lămurită, nimic nu se poate susține cu siguranță; arom. *smelciu* cu finalul suspect pentru orig. latină, ne duce mai mult la forma big.”. 9 Pascu, DEtMR, II, p. 215, 500 din big. 9 Philippide, OrR, II, p. 723 *melc*: alb. *katăamil*, *kărmil*, *krămil*, *garmil* etc.; orig. obscură. 9 Candrea, DEnc, p. 762. 0 Șăineanu, DUn, p. 393 lat.vulg. *milacem* (*limacem*) *melciu*; cf. fr. *milhauc* meulc, *melcon*. 9 Scriban, D, p. 795 *melc*, *melciu*, prescurtat din *cobelci*, *cucumelci*. 9 Giuglea, LL, I, p. 220, DRS,

p. 15 baza preromană *barc, *merc „lumaca”; rom. *melc* explică formele alpine *r.erS*, *berî*, *belerc* etc.; *codobelc*, *culbec*, *berc* etc. 9 Reichenkron, *Festschrift J. F.* (1959), p. 373, DasDak, p. 142 i.-e. *meldhui. 0 DLR, VI, p. 365 „etirn. cf. big. *melăo(v)*, *meițev*^N. @ CercLg, XIII 1968, p. 351: i.-e. *meld-s.

Se poate reține ca cert că în română *melc* (*iu*) nu este împrumutat din ve ci element al limbii comune aparținînd fondului autohton; apelativul po fie o temă i.-e. **melk-*, ori mai curînd *meld-s- (întrezărit de Reichenk Characteristic la această vietate ce-și poartă casa în spinare nu e „rapid cu care s-ar mișca la ieșirea și retragerea în scoică (Hasdeu), ci tocmai înceti moliciunea devenită proverbială a mișcărilor și a părții cămoase a organism său de moluscă; în consecință poate să conțină i.-e. **mel-* „a uza, zdrobi; a n nă”, din care „fin, frecat, fraged, plăpînd; slab” (WP, II, p. 284—290, 1; I 716); bază **mel-k-* lit. *smulkus* „fin, mărunț” etc, **melă-k-* „moale, slab, și **mel-d-* în lat. *mollis* „moale, mlădios, elastic” [*molduis; **moldu-* și în *mollu cymr. blydd* „blînd, moale, plăpînd”, v. sl. *mlădii* etc; **mel-dh-* gr. \p%\\$ „moale, plăpînd, blind” ș. a. Considerînd moliciunea specifică a *melcului*, se admite că el este înrudit cu lat. *mollis* și *mollusca*, din aceeași bază i.-e. *

(9U) mierii (var. *mieru*, *mieriu*) adj. „albastru-deschis, albăstriu” (bleu clair; blau, hellblau), „albastru-închis, violet” (bleu fonce; dunkelviolett”).

Der.: *mieriu* (*mneriu*), *mierior*, *mîrior*, *miereuț*; *mnirioară* (— *mirioară* „Pascu, Suf, p. 161), *mereoare*, *mierioare* (DR, II, p. 443), *mieriălă* („albăstri mierii, -it, -tură; *mierliu*, *mnerliu* „bleu de ciel, bleu gris”, DR, V, p. 406 topon. *Meria* (TopRom, p. 116); antropon. *Mierioara*, *Mieriorii* etc. (OnR, p. *mărieroșu* „roșu liliachiu, mohorit” (CercLg, XV, p. 257—288).

Dial.: arom. *niur*, *niură* „albastru”, *nirugală* „albastră”, *nirlu* „albastră”, *nirlă* („albastră” despre lînă), *n'iruală* („albastră mai deschisă”, Capidan, D p. 303, 350).

impr. din rom.: ung. (ciang.) *nyirivăra* „iacint albastru”.

LexB, p. 387. 9 LaurM, II, p. 292 „*mieriu* melleus, de colorarea mierii Admis: Scriban, D, p. S06. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 595 din trc. *mor* „bleu violet, pourpre”, srb. *mor*, *morast* „bleu fonce”. 9 Pușcariu, EWR, 1099 la „reia”: pv. *mîr*, v.fr. *mier*; PerspDict, p. 15. Admis: Meyer-L, REW 5535; C D. Mauui, DR, XI, p. 216—217. 0 Pascu, Beitr, p. 10, Suf, p. 224 „*mieriu* e ArR, VI, p. 261, DEtMR, I, p. 127, 1080 „*nîbulus* = *nubîlus* 'couvert de nuageux; noir, de couleur foncee' < *niur, *nîkr, *nier ... etc”. 0 Pușcariu, V, p. 406—409 *merus* cf. *mero meridie* „limpede, senin” etc. 9 Spitzer, DR, V „*mierliu* von *mieriu*, *mieriu* wenigstens primar zu trennen ist: dieses, rein, unbedeutend, gehört wie P(ușcariu) schon [sau schon?] gezeigt hat, zu lat. *mer z'i mirula* 'Amsel'; die Bdtg. von *ochi mierliu* 'kastanienbraune Augen' ist voll verständlich, da die Augen der Atmsel tatsächlich diese Farbe (dunkelgrau) % Tiktin, DictRG, p. 975, Șăineanu, InfLor, I, p. 243, DUn, p. 398 „etirn. 0 CercLg, II, p. 261 i.-e. **mel-*. DLR, VI, p. 500, 504 lat. *merus*.”

Asemănarea lui *mieru* cu *miere* este o simplă întimplare, iar cuvintele turc și sîrb citate de Cihac nu au nici măcar asemănarea fortuită, întrucât *nîbulus e dificil și neverosimil; derivarea din *merus* apare fonetic perfect semantic improbabilă, căci *mieru* exprimă ideea de culoare (indiferent de nuca atare el aparține ia rad. i.-e. **mel-* în colori, mai ales întunecate; mur

³³ în literatura veche cuvîntul e cunoscut la Miron Costin, *Letop.* I 25 „acestui ne zis grecii savromați, de pe ochii mierăi, adică ochii de sovîrlă” (etim.popul. cu gr. ἰσσοπόφ „șă cf. proverbul „am o sucnă mirie, plină de pozderie” (= cerul instelat), Sbierra; Anon caeruleus, *mjeria* caerulea (adică „albastru, albastru-închis”).

s c l l r m a în permanență, a lima cu „ritul gros, ferul plugului ce scormonește pământul”; este abitudinea lui elementară, tipică, de unde și epitetul românesc „rîmător”³⁶. în legătură cu această „activitate” naturală și generică trebuie să stea numele mistrețului în română, ca și în celtică și latină *troia*: baza **trec-* pare să fie un rad. **ter-*, **t(r)jek-m\^x*. *torc* „mistreț”, cymr. *turch*, corn. *torch* etc, care a fost interpretat ca *t-orc* „porcul” (Rhys), sau *to-orc* (Ernault), contaminație a lui *trogos* și **(p)Jorkos* = lat. *porcus*, irl. *orc* (Sommer), dar pe care Wh. Stokes (*Zeitschr. f. celt. Philol.* III 1901, p. 473) îl credea provenit din *torgos, *trogos, înrudit cu gr. *ἄρκος*; și cu aceeași vocală ca lat. *troia* (*trogia) „scroafă”³⁷. Radicalul acestor cuvinte este **ler-* „a freca, perfora, găuri” (WP, I, p. 728—732,3; I EtW, 1071); baze: **ierk-*, **t(e)re-k-* în lat. *tergo*, *-ere*, *tergeo*, *-ere* „a freca (a toci; abreiben), a curăți”, got. *pairko* „gaură, bortă”; *Hreg-*, *Hrog-* din gr. *ἄρκος* „a roade; knuppere; a devora lucruri crude”, *ἄρκος* „gîrgîriță”, *ἄρως* „țap (lacom; mîncăcios)” etc. Pentru porcul *mistreț* și irl. *torc* ar putea fi luată în considerare mai curînd nuanța de „a scurma, rima”, specifică animalului, ori aceea de a „mînca, devora; fressen”, ținînd seamă de lăcomia remarcabilă a acestui omnivor sălbatec ori domestic al cărui „apetit” este impresionant. Partea inițială a cuvîntului românesc *mis-(l)* rămîne cu totul obscură, o afinitate etimologică nu se poate indica încă; **mis-* ori **mei-s-*, sau chiar **meig(h)-(l)*.

Numirile diferite ale mistrețului în limbile europene și indo-rrsniene (v.md. *varăhd-* — av. *varāza-*, lat. *aper*, ahd. *ebur*, s. *veprī* ele.): RLexIGA, II, p. 361—364.

(101) mișcă vb. tr. 1) „a porni din loc, a schimba dintr-un loc în altul, a muta dintr-un loc” („deplacere, pousser; bewegen, riihren”). 2) a pune în mișcare, agita” („mouvoir, remuer, agiter, bouger; bewegen, (weg)riihren, schutteln”). 3) „a turbura, sbuciuma, sguardului sufletește” („emouvoir, ebranler, toucher; erregen, erschüttern, (an)ruhren”), intr. „a porni din loc, schimba locul, a se pune în mișcare” („partir, changer de place; ab-, wegfahren”). refl. *JJ* „a-și schimba locul, a porni din loc” („se mouvoir, se deplacer; sich bewegen, riihren”). 2) „,a nu sta liniștit, a se agita” („s'agiter, se bouger; sich bewegen, sich riihren, unruhig (aufgeregt) sein”) ș. a.

care e mai aspru la căutătură, cu capul mare, înalt la greabăn: cînd îl zărești îți dă inpresiu de putere sălbatecă, ageră. Tăria lui e în gît și în cap. Ritul gros e ferul plugului ce scormonește pământul; după rimăturile lui îi dai de urmă. Se hrănește cu jir, ghindă, rădăcini, dar și insecte, șerpi, ouă de paseri, șoareci de pădure; e omnivor. Toamna, cînd fructele sînt coapte, n-are nici o grijă; se îngrașă bine; atunci e și stricător în ogoarele de păpușoi și cartofi I. Simionescu, *Fauna României* (1938), p. 37-38.

³⁶ Unul din numele principale indo-europene ale porcului, *porcos (lat. *porcus*, umbr. *porca*, ffi.irl. *orc* „porc”, ahd. *far(a)h*, v.sl. *prase* etc.) e înrudit (poate identic) cu rad. **ferk-* „a săpa, scurma, scormoni, rici” (WP, II, p. 46, 3; p. 78), deci echivalent cu „îimător”; ir, *rucht* „porc”, i.-e. **revk-* (WP, II, p. 353). Aceeași valoare semantică va fi avut gr. *υφ.κυυακ*, „scroafa”, docă aparține la rad. **gerbh-* „a zgîia” (WP, I, p. 607). Cu greu ar putea fi luată în considerare *ptnt.ru* etimologie o altă particularitate remarcabilă a animalului: murdăria lui proverbială, caie dealtfel nu este exclusivă la porc.

³⁷ Lat. *troia* e cunoscut numai în glosele de la Cassel (sec. VIII e.n.), Einout-Meillet, DEtL, 1017 „semble sans rapport avec le *porcus troianus* de Macrob. *Sat.* II 9”. Păstrat în Romanic occidentală: it. *treia*, loc. cit. *trogliā*, fr. *truie*, prov. *truisa*, Meyer-L, REW: 8S33. Walde, LatEtWb (1910), p. 793 pune pe lat. *trogia în legătură cu mhd. *äre'c*, *dreck* etc. (după Scrmmer), i.-e. *(*s)ter-k-* (*stercus* etc.), *(*s)ter-g-*, etimologie considerată „-wahrscheinlich” de WP, II, p. 142; dar această legătură nu e verosimilă, deși semantic atributul scroafei ca „die dreckige” (*ingia) n-ar fi cu teiul inadecvat. Cuvîntul latin (romanic) aparține mai curînd cu cel românesc (**treciu-*) și celtic *torc* etc, despre rare în legătură cu gr. *ἄρκος*, Stokes observa „having the same root-vowel as lat. *troia*”.

Der.: *mișcare* (s.f.), *mișcat*, *mișcător*, *mișcătură* („motus”, AnonC *mișcăcios*, *mișcăciune*, *mișcui*, *mișcoti*, *mișcodi*, *mișcări*, *mișcăhii*, *mișcori*, *mișcoteiu* (ultimele trei = „păduchi”), *mișcoriciu*, *mișcînd*, -ă etc. [*mișcoran*] var. *mișcolanță* „glumă”, provine din it, *mescolanza* prin ung.; *nemișca*

Di î 1.: arom. *nișcu*, *nișcare*, *nișcat* (dar și *a(se) mina*); megl. *ieu*, der. *zămîescu*, *ză-mîtscu* = „mișc”, refl. „mă mișc” (Megl, III)

LexB, p. 395 „*mișca* moveo, moto, agito; moveor, — de la *mico* Cic.Nat.D.”. 9 Pontbr, p. 441 ung. *mozgds*. 9 Cipariu, *Gramateca*, I, p. 3. 9 LaurM, II, p. 304 „*mișcare* movere, moveri, cu 5 sibilante, pentruco e cum se si covine a scrie, din *missu* din *mittere* a face se merge, adeco locu etc”. % Cihac, DEtDR, II, p. 197 cf. v.sl. *mykati* se percurrere, *mukri* (etc). @ Tiktin, ZrPh, XII 1888, p. 451 *missico*(?). @ Philippide, ILLR 75, 78, 147 *misceo*. @ Candrea, R, XXXI 1902, p. 313 lat. *micico „rapidement, remuer vivement”; respins: Pușcariu, JB, XI 1904, p. 13 *mișc* 'bewege', megl. *muittik* nicht auf *micico (<*mico*), sondern auf *mihko + *icare* zuriick. Es entspricht einem aus *hl* hervorgegangenem *k* in Dialekten ein *ts*, einem *kk* dagegen ein *tS* (etc.)”; cit de convingătoare era pentru însuși autorul ei o arată lipsa lui *mișca* din EWR. % Tiktin, Di „sicherlich Erbwort, aber dunklen Ursprungs”. @ Skok, *Slavia*, IV 1922 conj. -a nous defend de penser à un verbe d'orig. slave; il faut peut-etre à *mersicare, iteratif de *mergere* > *merge* 'aller', cf. *morsicare > *mușcă* d qui n'exclut pas la possibilite de l'immixtion de big *mickam* = *milkiti* se en @ Giuglea, DR VI, p. 656 *micicare. @ Pușcariu, LR, I, p. 214 pare „element latin mai recent”[?]. 9 Candrea, DEnc, p. 781, Șăineanu, „megl. *micica*, de orig.necun.”. 9 DLR, VI, p. 626 etirn.necun.

Nesiguranța terenului pe care se mișcau filologii se vede și d cu care cei mai mulți formulau soluțiile adoptate pentru acest veru erau numai (pentru autorii lor) explicațiile date de DexB, LaurM ori căci șubrezenia celorlalte tentative n-a rămas neobservată de cei ce le spre a le părăsi în curînd. Fără valoare sînt *mico* ori *missicare, r fonetic și semantic, la fel ca sl. *mykati* etc. Dar nici demonstrațiile mai circumstanțiate, nu sînt reușite: *miccico, *miculo (exclus fone *sicare* și altele ce se vor mai fi propus: nici una nu duce la o bază acceptabilă, verosimilă, care nu poate fi romanică. Cu ajutorul fo se poate reconstrui prototipul etimologic, care e mult alterat față d primar i.-e. Cele două variante dialectale arată o temă și un su *mits-c*; forma megl. mai conservativă probează că tema primară era terminată nu în simplă spirantă, cum e azi în drom. (fricativă ori *sl*), ci semioclusivă *ts* (*c*, *ci*), provenite din occlusivă-j-spiră *t-\s*; tema verbală era deci **mit-s-*, în care e cuprins rad. i.-e. face schimb, a schimba”, din **mei-* „a schimba” (WP, II, p. 2 I EtW, 715); v.ind. *methati*, *mithati* „schimbă, variază, se ceartă, se ală av. *mitho* adv. „, întors, sucit, fals” etc, lat. *muto*, *-are* „a schimba, v forma”, got. *maidjan* „a schimba, transfera”, part. *mit-to „verwechs în got. *misso* „reciproc, mutual” ș.a., let. *mîtet* „a schimba, a transfor *metut* „a schimba”, v.sl. *mite* „alternativ” etc I.-e. **meit-*, red a avut un sufix -s, alcătuiind o temă de forma amintită **meit-* substrat, cu accepțiunea de bază a rad. primar i.-e. Da asemenea te se va fi adăugat sufixul latin *-icare* (ca în *ridică*, eventual în *u un verb traco-roman *mits-icare>mitsca-* (megl.), *mișcă-*, prin reducer *ts* la fricativă palatală surdă s (scris ș).

în română se află un sinonim înrudit, echivalent deplin al lui *miș i.-e. ale temei străromâne *mit-s-* a fost înșirat și italicul (lat.) *muti *meit-*), care nu e decît părintele verbului românesc *mută*, iar acesta -

mai strict — este o dublură, cu nuanțe semantice specializate, a lui *mișca* autohton, alături de care s-a împămîntenit în graiul poporului român.

(102) *mînz* s.m. (pl. *mînji*) 1) „cal, măgar, catir pînă la vîrsta de un an” („pouian; Fiillen, Fohlen). 2) „firele de urzeală rămase netrecute prin ițe și spată” („les fils de la trame restes en dehors de la lice et du ros; uberzählige Kettenfäden am Rande”).

Der.: *mînză*, *mînzi*, *mînzac*, *mînzeac* (-oc), *mînzică*, *mînzișor*, *mînzuleț*, *mînzalău*, *mînzălăuă*, *mînzat*, -ă (vițel, vițea de un an), *mînzesc*, *mînzește*, *mînzăriță*, *mînzățișuri*, *mînzar*, *mînzare* („oaie de lapte”), *mînzărușă*, *mînzăruță*, *mînzărar*, *mînzăraș*, *mînzător*, *mînzitel* etc.; expresii „calea rînzului” ș.a.; *strărainzăți* despre vaca „dată la bic și nelegind vițel” (MatDial, I, p. 230); autropon. *Mînzul*), *Mînzea*, *Mînzoiul*, *Mînzat* etc. (OnR, p. 324), topon. *Mhizați*, *Mînzălești*, *Mînzătești* ș.a.

Dial.: arom. *măndzu*, *mîndzu*, *mînzac*, *mîndzat* (*mîzat*, Albania, RevDg, XI 1966, p. 560); topon. *Măndzi* (DD, III, p. 88); megl. *mondz*, *monz*, *mănz* (GrS, VI, p. 169).

impr. din rom.: sās. *munsel* „Pullen, kleines Pierd” (RomEISz, p. 35), ung. *menzalo* „vacă stearpă” (N3-IrK, VI 1962, p. 196), big. *mandzara* „capră cu lapte” (RomSI, XVI 1968, p. 91), ucr. *menzara* „oaie mulgătoare”, *menzyr* (RomSI, XIV 1967, p. 161).

Alb.: *mes*, gheg *mas* „mînz de cal sau de asin”, *meze*, *maze* (fem.).

LexB, p. 376 „manzu a lat. *mannus*”, 375 „manza, it. *manzo*”. (& Stier, KZ, XI, p. 148 cf. illyr. *Mjenzana*. 9 Cihac, DPvtDR, I, p. 157 cf. it. *manzo*, *manso*, sp. port. *manso* etc. 9 Hasdeu, ColTr, 1877, p. 522, Gaster, RIAP, I, p. 346, BB, IX 1835, p. 100—101, Meyer, EWAlb, p. 276 rom. *mînz* — alb. *mes*; ill. Iupiter *Menzana*, *manza* „ill. Alpenwort”, dia *mandia* = *mondio*, rad. **mend-* „a suge”. ® Densusianu, HLR, I, p. 29 *mînz* cuvint ill. intrat de timpuriu în lat. 0 Meyer-L. GrRS, I, p. 46 din lat. *mandium* „taur tînăr”. 9 Pușcariu, JB, XI, p. 49—50, EWR, 1092 lat. **mandius* < *mandere*; it. *manzo* etc. Admis: Șăineanu, DUn, p. 382; Scribau, D, p. 821; cf. Philippide, VR, XVI 1910, p. 382. 9 Meyer-L, REW, 5239 *mandius* „Piillen, Riad”; *Menzana* e nepotrivit pentru formele romanice din cauza vocalismului. 9 Tiktin, DictRG, p. 991 „duukles Lehnwort, das im gesamten roman. Siiden und im Alb. heimisch ist. Die Grdbtg. scheint «entwöhntes od. kastriertes junges Säugetier» gewesen zu sein”; probabil în legătură cu lat. *mansues* „zahn” propus mai demult, ce ar fi „nicht ohne weiteres abzuleimen”. ® Pascu, REBS, p. 27, DEtMR, I, p. 191, 1793 din trac **nan(d) sus*. 9 J. Loeweuthai, W5S, IX, p. 188 înrudit cu celt **mandos* „ein kleines Pierd” (DR, V, p. 811). 9 Philippide, OrR, II, p. 723 „foarte probabil băștinaș în română. Africativizarea -*diu-* > -*dz-* datează încă din limba de origine, căci Messapii pe lupter (cârui-a-i sacrificau un cal) îl numeau *menzana*, care cuprinde rad. *menz-* = rom. și alb. *manz-*”. 9 E. Cabej, Gl, XXV 1936, p. 51—52; grea a decide dacă e impr. din illyră sau alt substrat, ori invers un rad. lat., element comun alb.-rom. <& AnEtn, 1958, p. 140: **mand-*, *mad-*. DLR, VI, p. 711 cf. alb. *mes*. 9 ILR (1969), p. 332-333.

S-a relevat de multă vreme răspîndirea largă a cuvîntului în domeniul romanic, în română și albaneză; prezența în limbile romanice nu e dovadă suficientă pentru originea latină, ca derivat din *mandere*, fiind totuși cunoscut în Italia antică: lat. *mannus* (dial., din *mandus*) „cal mic”. Da ipoteza despre obirșia celtică (cf. și basc *mando* „mulus”) sau illyră din Alpi (Meyer) se adaugă originea „balcanică” în sens larg, traco-illyră, fiind un element băștinaș în albaneză cu familie numeroasă (*mint* „a suge”, *mendescmazihe* „doică”: *mes*, *mas*, *meze*, **manza-* din **mandia*), illyr. Iupiter *Menzana*, iar în rom. *mînz* este vechi, din lexicul economiei agrare și din româna comună. Oricare ar fi zona de obirșie și limba din care cuvîntul s-a răspîndit în alte teritorii, tema **mand-* este i.-e., ia rad. **mad-*, nasal. **mand-* „a suge, piept, țîță”, în cuvintele albaneze citate,

ahd. *manzon* „ubera”, gr. *uac*; (**mand-do-*, *mandio-*) uac-roț (**mand-* tual latin *mamma* (din **mad-ma?*).

(103) *modre* s.n. (pl. *modruri*) „mod, chip, fel, mijloc, puțință, po” („maniere, facon, moyen; Weise, Mittel, Moglichkeit”); atestat la 163 mureș, răspîndit în Transilvania și Bucovina.

LexB, p. 397 *modru*, v. *ntodu* (care este din lat. *modus*). © LaurM, I *moduros*, derivat din *mod*. 9 Cihac, DEtDR, II, 516 din ung. 9 Tiktin, „magy. *modor*, *modra*”. 9 Șăineanu, DUn, p. 406; Candrea, DEnc, 794 *modor*, *modra*. ® Tamás, WtbUngR, p. 548—549 din ung. *mod* (lat. *modus*) *modru* nu poate fi din ung. *modor* „Manieren, Benehinen” (Tiktin ș.a.) acesta este o creație a filologilor după a. 1800 („*modor* von Sprachneuer 1800 geprägt wurde”); deci *-r-* în *modru* ar fi de explicat ca în *hudra* (șop), *salatră* (*salată*). ® DLR, VI, p. 788 „din magh. *mod*”.

Cea mai agreată și comodă derivare părea din maghiară, în prim forma *modor-*, care însă (cum a arătat Tamás, 1966) este creație a de după 1800, iar „intercalarea sau adausul unui *r*” în *mod* este u pe hîrtie, total neverosimil. De aceea, cu tot caracterul izolat în lin și pe cît se jzare în zona nordică a dial. drom., *modru* trebuie con veche temă i.-e. **mod-ro-* a rad. **med-* „a măsura, chibzui, gînd p. 259-260; IEtW, 705-706; WH, II, p. 99-100; cf. *mădări*, arm simț”, gr. *y.soy.ai* „a se ocupa de —, a dori”, lat. *meditor*, -ar *moderare*; v.irl. *midiur*, *ro-midar* „cogito, iudico”, v.isl. *maetr* „arătos, v

(104) *morman* s.n. (pl. *mormane*) „grămadă, mulțime de lucrur unele peste altele” („tas, monceau, arnas; Haufe(n), Schober, Me „grămădit claie pe(ste) grămadă” („comme une masse; alles auf ein liegen”).

Giuglea, DR, III, p. 972 „*morman* grămadă (de piatră, pânjnt et despărțit de 'rnunună-murună', der. „*murunean* > **murnean*, prin asimila *m*, sau prin influența lui *mormint* > *morman*. în acest fel s-ar explica silaba primă a cuvîntului”. 9 Scriban, D, p. 833 „*morman* poate din *mormo* și *gorgo*, trecînd prind forma **berbo*”. % Tiktin, DictRG, p. DEnc, p. 801, Șăineanu, DUn, p. 409 „orig.necun.”. • DR, XI, p. 1 **mer-jmor-m*, prin traco-dacică. © DLR, VI, p. 871 „etimol. necunoscut

Cuvînt popular ce s-a bucurat de puțină atenție din partea et și care lipsește în dicționarele mai vechi (DexB, Cihac, DaurianM) s-au dat adevărate mormane de „etimologii” pentru unele cuvînt se pare că înainte de 1948 s-au încercat numai două formule (**gorgan—kurgan*), a căror lipsă de temei ori probabilitate este evid arătată, nu e necesar a reveni. Sufixul *-ăn* indică un derivat recentă dintr-o temă veche (cf. *cîrlan*) **morm-*, *mor-m-* care (*m* o „grămadă de lucruri, de bu c ați [rupte, căzute, fărîme etc.]” co nea de „bucată ruptă, fărîmă”, o rădăcină verbală „a rupe în bucă pisa” i.-e. **mer-/mor-* „a freca, pisa, prăpădi” (WP, II, p. 276—27 735,5; cf. *mărat*) și care a dat cuvinte pentru „piatră, bloc de stîncă masă (etc.)”, ca gr. *trdpuapoț* „piatră, bloc de stîncă” (cf. *rupe* isl. *mor* „pulbere, mulțime, grămadă”, norv. dial. *myrja*, sued. *r* (inițial *de bucăți căzute la măcinare, pisare, zdrobire), grăm de cărbuni fierbinți”, v.sued. *morth* „masă de fărîmături, restur siov. *mrva* „fărîmături”, v.rus. *-moromrati* „a roade, a face fărîmă **mer-d* fris. *murt* „masă fărîmicioasă (de fărîmături), pietriș, gris, baza **mer-s-* ahd. *morsări*, mhd. *zermursen*, md. *zermorschen*, nhd

Sensul primar al temei **morm-* din *morman* era „mică bucată, bucătică, fărimătură”, devenind prin sufixul mai recent *-ân* „mare cantitate, grămadă (de bucăți)”.

(105) moș s.m. (pl. *moși*) 1) „bătrîn” (vieux, vieillard; Greis, Alter”). 2) „titlu dat (în special la țărani) unui om de vîrstă înaintată” („pere, oncle, vieux; Alter, Vater”). 3) „bunic; strămoș, străbun; unchi” („grand pere; aieul; oncle; Urgrossvater, Oheim, Onkel”) în expresii figurate ca: Moș Ajun, Moș Crăciun, Moș Gerilă, Moș Martin sau în alte întrebuintări („Moși”, „Seelen-, Totenfest” etc.).

Der.: *moșie, moșesc, mușuleț, moșan* („moștenitor”), *moșenesc, moașă, moși, moșit, moșică, moșică, moșie, moșienesc, moșier, moșieresc, moșioară, moșinaș* etc.; posibil (+ sl. *mosti*): *a moșteni* (cu der.: *moștenire, -it, -itor* etc.); *moșmîndi, moșnean, moșoiu, moșneag, moșneguț, -gel, moșnegește; strămoș, strămoșesc; iem. moașă; antropon. Moșu, Moșuț, Moșoiu, Moșilă, Moșuleț, Moșescu* etc. (OnR, p. 327); topon. *Moșia, Moșoacia, Moșiei, Moșești, Moșneni* ș.a.

Dial.: arom. *moșu, mușon'iu, moașă, moașe* „femeie bătrînă”; megl. *moș, moașă, mușeață* „bătrînețe”; istr. *moș, moașă*.

impr. din rom.: ung.reg. *mosuj, mosuly* „bătrîn”, *moșia* „baștină; proprietate de pămînt cultivabil, cu clădiri; casă boierească” (InflR, p. 68; MNyTEtSz, II, p. 964), *mosa* „băbaasszony” (NylrK, VI 1962, p. 196; WtbCs, p. 100); big. *mol, molul, molika* (DR, III, p. 232), *muHja*; srb. *moša* „Hebamme” (SOF, XXI, p. 371); ucr. *mosa, moșul, molUja, muUja* etc. (BalkA, II, p. 139, III, p. 287; RomSl, XIV 1967, p. 162, XVI 1968, p. 91); säs. *mosch* „Greis, Grossvater”, *moschie* „Gut, Landbesitz” (RomEISz, p. 34); trc. *mosiye* (DR, XI, p. 199), *mosya*, miilk *mosyasi* (RBSBB, IV 1965, p. 226).

Alb.: *motshë, moșhe* „greis; Alter”, *motshim* „bejaht, langjährrig”, *moshatar* „Altersgenosse”.

LexB, p. 402 „*mosiu* a lat. *mas*, it. *maschio*”, p. 401 „*mosa*, it. *monna domina*”.
 Pontbr, p. 450. & LaurM, II, p. 342. O Cihac, DEtDR, II, p. 596 din trc *mousinn* „äge, vieux”. • Miklosich, SIE1R, p. 10 *moș* — alb. *moshatar* aequaiis. 9 impr. din alb. sau „element alb.”: Meyer, EWAlb, p. 263 alb. *motshë* din mot „an”; Tiktin, DictRG, p. 1010; Capidan, DR, II, p. 538-540; Șăineanu, DUn, p. 409; Pascu, DEtMR, II, p. 223, 94 (arom. *moașă* element alb.gheg); Candrea, DEnc, p. 803; Skok, Arh, XXXVIII 1931, p. 210-213; Scriban, D, p. 835; Pușcariu, Stlstr, II, p. 290 ș.a. Crețu, Mard.Lex, p. 354 lat. *av(us)* + *uș* apocopat. 9 Papahagi, NEt, p. 238—239 dimin. din *mamma* † suf. *-oș. măjmoașe* etc. n-are legătură cu mot „an”. 9 Philippide, OrR, II, p. 724 *moș* identic cu alb. *moshe*, probabil impr. din alb. unde există un sufix derivativ *-ș*, prin care s-a putut deriva *motshë, moșhe* din *mot*, pe cînd în rom. nu există (etc). <\$ Rosetti, ILR, II, p. 119. @ Giuglea, DRS, p. 28—29 (autohton în română). 9 DLR, VI, p. 759 *moașă*, cf. alb. *moshe* „vîrstă”.

Este evidentă identitatea formal-semantică a cuvîntului românesc cu cel albanez, semnalată de Miklosich, admisă de toți, unii însă înțelegînd greșit ideea marelui slavist, care nu se gîndea la „împrumutare” din alb., ci la cuvinte anteromane, autohtone în ambele idiomuri. Singura legătură etimologică verosimilă este a lui Meyer cu alb. *mot* „an”, suf. i.-e. *-s*; deci **mot-s-*, rad. **e-* „a măsura, cumpăni”, gr. *τρεπov* lat. *metior*, lit. *metas* „an, timp” etc.; neclară este reducerea lui *ts* în \$ (ș), nu c. în *moștean* (formație recentă, sub influență slavă) nu este un **mots-* metatezat în *moșt-* (Hasdeu, Philippide).

(106) mugure (var. *mugur*) s.m. (pl. *muguri*) „organul din care se dezvoltă frunzele și ramurile plantelor; boboc” („bourgeon; Knopse, Auge”).

Der.: *muguraș, mugurel, (în)muguri, (în)mugurd, înmugurire, înmugurit, -at, -ată, înmuguritor, -oare, înmugureală; antropon. Mûgur(e)*.

Dial.: megl. *mugur, muguri, mugăr, anmugur* „înmugur = *bubuk'e*”, arom. neatestat (RevDg, XI 1966, p. 560).

impr. din rom.: gr. (xouyxpof „bourgeon, (sper.) bourgeon (typafioș Zagbrion; REBS, p. 67, 287); ung.reg. *mugur* „riigi”, *mugur mugurii* „riigyezik” (MNyRomKolcs, p. 266).

• Alb.: *mugul* „germdglio, il germogliare delle piante”, *mugliare* (Cord.).

Pontbr, p. 452 pers. *mucula*. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 170 *mugur* c. dimin. lui *mucus* „muc”. Admis: A. Taverney, *Etudes romanes ded. à* p. 277 (cf. Densusianu, HLR, I, p. 87); Philippide, ILR, p. 49 „*m* 9 Hasdeu, CuvB, I, p. 294 etimol. latină fiind radicalmente greșită, r. cuvîntului rom. cu cel alb. (cf. și v.ind. *mukula* „Knopse”). Admis: R. p. 347 (din alb.); Meyer, EWAlb, p. 288 „*mugull* identisch mit rum. dem Alb. sein. wird”; Șăineanu, DUn, p. 412; Tiktin, DictRG, p. DEnc, p. 807; Scriban, D, p. 839. 9 Bugge, BB, XVIII 1892, p. din lat. *mergulus. @ Baric, AlBRSt, p. 54 *mugull* < i.-e. *ma REBS, p. 67, 287 „*mugur*, et. thrak. **mv.gulus*, cf. alb. *mugull*”, A „lat, *mugulus 'bourgeon' > rom. *mugur*, alb. *mugull*. Sans l'influence *mugulus* aurait dorme alb. *milull". @ Pușcariu, Stlstr, II, p. 291 alb.". 9 Giuglea, DR, IV, p. 1554 „*mugur* i.-e. *mug, *muc*- 'ramură' p prin limba dacă + suf.rom. *-ulus*". © Philippide, OrR, II, p. 724—72 dent identice. Orig. obscură. Cuvîntul rom. însă e străvechi, cum prob străvechi ar. fi și cel alb., trecut prin impr. în rom. (Baric) și atu explica de ce n-a căzut *g* intervocalic în cuvîntul alb. Baric vorbește analogică ce ar fi exercitat simplul **gull-* asupra compusului *mugull*, aștepta ca simplul **gull-* să mai fi existind în alb., ceace nu are lo BalkA, III, p. 210 „thrak. alb. *mugull* 'Spross, Knopse' > rum. VI, p. 952, cf. alb. *mugull*.”

Alăturarea lui *mugure* la alb. *mugull* arată că sînt de aceeași o țial perfect identice, de împrumutare ori influențare reciprocă nu po Arhetipul comun avea forma **mugul-*, pentru care însă nu găsim mologică satisfăcătoare în domeniul i.-e., iar analogiile invocate sersvec 3a nimic util. Nesigură este și analiza morfologică a cuvînt **mug-ul-* ori compus **mu-gul-*; de aceea orice încercare de a-l înt familie etimologică este deocamdată iluzorie, — ceea ce (natural) nu tui un argument împotriva caracterului indigen și preroman, indo cuvîntului româno-albanez, ca și al celorlalte cercetate aici.

(107) iLimiină (var. *murună, munune*) s.f. (pl. *mununi*) 7) legat, cunună (mai adesea de flori artificiale sau de mărgel) pusă de pe cap” („couronne, couronne de mariee; Kranz (als Kopfschmu chen)”). 2) „șuviță de păr împletit” („touffe, meche de cheveux chen)”). 3) „coama muntelui, creasta (dunga, culmea) unui dea d'une rrontagne, d'une colline; Gipfel, Spitze”). 4) „mejdînă, între două pămmturi, de lățimea unei brazde (de ex. în zona C („borne, ligne de demarcation entre deux champs ensemeences; M.

Der.: *mununiță*, (var. *muruniță*), ban. *mununicară* (AnAF, III, p. *Munună; mînur.ă* contaminare din *mină* și *munutiă* (DLR, VI, p. 710

Dial.: arom. *mărună* „voal; touffe de cheveux” (GrS, I, p „voile de nouvelle mariee; tresse d'ure femme fixee autour de la t au-dessus du front d'un boue, d'un ernant etc ; foule” (DEtAr, p.

impr. din rom.: ung.reg. *'auruna* „a meuyasszonyi fátol elilil Huedin, StLex, p. 101, StCom, Hi. p. 258); „hegygerinc, barázda; cr brazdă” (Gilău, Florești) r. *mumü.ă*; a kolcsonszo rotacizdlo ejtest tuk

Kâlcs, p. 268, adică „împrumutul reflectă o pronunțare rotacizată”, aserțiune greșită și inutilă, căci forma etimologică răspîdită în Transilvania este *murună*).

LexB, p. 407 „*munună* virful quaruia dealu seu munte, montis jugum, supercilium; cacumen; i.e. berta”. O LaurM, Gloss, p. 393 „*munună* montis jugum, anadema etc.; coventulu nu scimu se aiba cursu pre undeva d'incoace de Carpați; inse pare co ellu este de aceea-si orig. cu *mun-te, mon-te, mon-ile* etc”. O CDDE, 1150 „*molo, -onem < mala*; primitiv 'tas, masse, proimieuce, sailie' ca formele romanice rezultate diu *mola*, nprov, *molo* 'aucieune coiffure de femme (etc.)', influențat de *cunună*”. O T. Papahagi, GrS, I, p. 226 „*mărună* poate confirma etimologia lui Dens.”. O Giuglea, DR., III, p. 972 „*munună* (*murună*) < *molonem < *mola* (CDDE, 1150) • *morman* < der. *murunean **mu,rman* (influențat de *mormint*) etc”. O Pascu, ArR, X, p. 468 „?! Cf. *morună* (bot.) camoraille”. 9 Tiktin, DictRG, p. 1021, Candrea, DEnc, p. 809 (orig.necun.). • AnEtn. 1965—1967, p. 13-14.

Cunoscut numai în părțile ardelenne cu Banatul și Maramureșul, iar la aromâni destul de rar, cuvîntul nu se explică prin compararea cu *munte* (*monte*) iar derivarea din lat. *molo* ori *mola* pleacă din sensul secundar „coamă a unui munte” care ar veni din acela de „grămada”; în realitate evoluția semantică a lui *munună* este tocmai inversă, pornind din sensul 1—2 pentru a însemna „coama muntelui (a unui deal)” (cf. *cununa dealului* „locul neted deasupra dealului ce se întinde în forma unei cununi”, maram. etc. *coroana munților*, luate la figurat). Sensul de bază era „coroană, panglică, legătoare”³³, iar var. *mürună* (în zona centrală a Transilvaniei, unde s-a menținut neasimiat -r- și unde *cunună* e pronunțat *curună, funingine-furingine, senin-sărin*) împreună cu arom. *mărună* arată că -r- este mai vechi, din român comun *morona ce aparține la i.-e. **mer-*, **meră*gh-* „a împleti, a lega; ațâ, sfoară, colan, laț” (WP, II, p. 272—273; IEtW, 733): gr. u-sp^h, -i&oc, „fir, ațâ, șir”, U,7)P6M „înfășor, deapăn, desfășor”, (ff)u.Y)plv9-oț „fir, sfoară, colan”, baza **merăgh-*: gr. [3p6xo? (*mrochos) „fringhie, ștreang, laț, ochi de țesătură (plasă)”, irl. *braig* (**mraghi-*) „lanț, cătuși”, v.sl. *mreza* „plasă, rețea, mreje” (din care rom. *mreje*), let. *merga, marga* „parmaclic de pod, galerie, corul bisericii (grilaj)” etc. (cf. WH, II, p. 76). Baza i.-e. **mer-lmor-on-* *moronă (**maronă?*) a dat *murună-munună*, ca lat. *corona* > *curună-cunună*.

(108) *murg* adj. „castaniu; roșu-închis bătînd în negru; brun (despre cai și vite)” („bai, brun; brauu (von Pferden und Rindern)”).

Der.: *murg* (s.m. cal, bou), *murgă* (s.f. iapă, vacă), *murgoiu, murg* (= *amurg*), *murgi* („a amurgi”, seara murgeste), *murgit* (= *amurgit*), *Murgilă*; *murgul, -fă, murgușor, -oară, murgan, mu/gană, murgaș, murgat, murgociu* („vițel fătat la amurgul serii”), *murgău?*, *murgăreț, murgeală* etc. (DLR, VI, p. 100S—8); antropon. *Murgii, Murgoiu, Murgoci, Murgulesu* ș.a. (OnR, p. 329), topon. *Murgeni, Murgucești* etc. (Numel, p. 38, TopRom, p. 57).

Dial.: arom. *murgu, amurgu, murges*; megl. *murg. murgaf*.

impr. din rom.: ucr. *merējij, mur(u)gii, murhii* „streifig, brauu”, *murit* „shtnutziger Xerl”, *mitrgatyi* (BalkA, II, p. 133; RomSl, XIV 1937, p. 163, XVI, p. 91); pol. *murga* „bou cu capul și grumazul de culoare mai închisă” (SCL, XXVII 1976, p. 287); ceh *murgaSe*, rus. *murugij* (priu intermediar ucr.) ; uag.reg. *murg* „duukel-braun” (WtbCs, p. 101), *murga* „cal roșu închis; porc roșcat; mîrtoagă; tibia calului”

(InflR, p. 69; MNyRomKolcs, p. 265); sās. *murge* „rotliches Pferd”, *murg*, p. 35, 77); dinrom. saudin alb.: big. „*murg* braun, rotbraun”, *murgav*, *murgulav* „brunett”, *Murgas* munte, srb. *murga* „olivenfarbig”, gr. (despre ciini), |/.oopyava, (ioipyxot etc. (DR, II, p. 540, III, p. 210; R p. 87; RevLg, XII 1967, p. 53; RumWNGr, p. 32).

Alb.: *mur k, arttic. murgu* „negru, gri, de culoare închisă”; *m. nero, infelice*, *murgullue* „abbrunare, render cupo” (Cord.) etc.

Miklosich, SIEIR, p. 30 „*mruku*, srb. *mrk* ater — rom. *murg*; vgl. je-*gu*”. O Roesler, GTB, p. 573 *murg* din (x6pixo? „dunkel, diister”. ® F din gr. *mourga*. O LaurM, Gloss, p. 394 „*murgii* in locu de *mercu* d sorice, vinăt ca șoarecele — obscur; nu poate fi slav *mrukii*”. O Cihac p. 206 v.sl. *mraku* „caligo, tenebrarum effusio”. © Schuchardt, KZ, *murk, -gl* din lat. *amurca* „Olschaum; die beim Auspressen der Olive wässrige Dnreineigkeit, das Vorschoss, Quelschaum”. Admis: Meyer, E chiar dacă este „etimologie foarte puțin probabilă”, Philippide, OrR, „orig.necun.”, Meyer-L, REW, 433. • Philippide, ILR, p. 147, 216 d ©Din *moricus < *morum* (*mura*): Weigand, JB, XII 1905, p. 103; p. 8, ArR, VI, p. 224, DEtMR, I, p. 121, 1021, REBS, p.68, 292. O II, p. 478—479, 540—541 admite etim. din *amurca*; in alb. poate fi din lescu, DR, IV, p. 447 din gr. αἰοXοτ amurg, diferit de *murg* din ionic * „mură”. ® Rom. *murg* = alb. *murg*: Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. DictRG, p. 1022; Baric, AlbRSt, p. 105; Șăineanu, DUn, p. 413 etc. IV, 1925, p. 345 *murg* — alb. *murk* „est un mot balkanique on ne sait Pușcariu, Stilstr, II, p. 291. ® Scriban, D, p. 842 „cf. lat. *mauricus* maurilor, popor cu pielea întunecată” [!]. O Candrea, DEnc, p. 810 (necun. 1957-1958, p. 144.

Răspîdit la popoarele din zona carpato-balcanică, *murg* „de albanezi a trecut în diferite limbi slave și în neogreacă” (Philippide element comun albano-român, autohton, în legătură cu noțiunea închisă, brună”, un rad. i.-e. **mer-țmor-* cu sensul „a sclipi, lică”, baza **mersg-* (WP, II, p. 275), în cuvinte ca : lit. *mirgu, -eti* „a lică”, *mârgas* „pestriț, colorat”, *mârguti* „bunt schimmern”, let. *marga* „*morgat* „a sclipi”, v.isl. *myrkr* (**mirkva-*), *myrkvan* „întunecat”, necime” etc. Sensurile de „sclipire, culoare închisă, sclipitoare” ale ac s-ar acorda cu „colorat, de culoare închisă” ce poate ajunge aproape din *murg*, eventual baza **mor-g-* cu trecerea românească a lui o la babilă însă este apartenența lui *murg* la grupa i.-e. (**mer-*) *mor „culoare întunecoasă,pată” (WP, II, p. 279—280; IEtW, p. 734): „întunecat”, rus *maraju, -t'* „a unge, minji, cîrpăci”, ucr. *marovat* pol. *morag* „cu vârgi obscure” etc.

(109) *mușât* adj. „frumos” („beau; schon”).

Der.: (l)mușețel (plantă aromatică; matricaria chamomilla), *mușețel* (LaurM, Gloss, p. 397); antropon. *Mușat, Mușatescu, Mușatiu, Mușat* (329—330); topon. *Musata, Musaiul, Musătești, Museteasca, Musetesca* TopRom, p. 113).

Dial.: arom. *mușât, mușeat, mșat, mușiteață* „frumusețe”, *mușitic* (*mușitic*) „frumușel”, *mușitică, mușitesc, -ire, -are* etc; prem creație a lui Boiagi; cf. Densusianu, HDR, I, p. 248), megl. *mușat* p. 199; GrS, VI, p. 171), nume *Mușa, Mușu*, istr. *mușat*.

impr. din rom.: ung. (local) *musacol, musacel* „mușețel” (Infl LexB, p. 13 „Aurelianae Daciae Valachi mușatu pro frumușatu formosus”. Reluat de Hasdeu, admis: Tiktin, Stud, p. 112, DictRG, verkurtz aus *frumușat* ...”); Pascu, DEtMR, I, p. 123, 1038; Meyer Capidan, Megl, III, p. 199; Scriban, D, p. 845. • Giuglea, DR,

1150 -VP^T^007   ^U3ilvaniei, Banat, Maramureș • CDDE

mară este „coroană. ghida U l ^ W ? ' W * h a ,) . Peste tot, accepțiune, fundamentală și pri-

explicarea aceasta nu e de admis, din *frumos* ar fi trebuit să rezulte *frînșat nu *mușat*. Lat. *musteus* „jung, frisch, neu”, der. adj. părție. Respins, din cauza greutății morfolo-gice a unui *musteus* + *-at* și a trecerii semantice neverosimile, de Graur, BL, V, p. 70—71; e dificilă căderea grupei *fru-* din *frumușat*; dar e posibilă o formă de bază infantină *mumos* = *frumos*, *mumușat > *mușat*. 9 Byhan, JB, VI, p. 285, Popovici, DIstr, p. 128, Șăineanu, DUn, p. 414 „orig.necun.”.

în dialectul „dacoromân” cuvântul e rar, pe cale de dispariție, atestat numai în puncte izolate (Munții Apuseni, lângă Blaj, R.-Sărat) ³⁹; dar odinioară era mai răspândit cum arată și numele *Mușat* etc. Explicările prin lat. *formosus*, *-iatus* ori *musteus* nu sînt verosimile, cum au arătat Giuglea și Graur; cuvântul nu e latin-roman, dar nici împrumut mai recent de la vecini; îl considerăm de aceea ca aparținînd fondului autohton, cu toate că deocamdată nu aflăm o soluție etimologică în domeniul comparativ, unde ar admite o bază de forma **meu-s-* ori **smeu-s-*, derivat cu sufix *-at* (probabil latin); o rădăcină de acest fel convenabilă semantic nu se află în dicționare și pînă acum n-a fost identifica-tă; interpretarea lui „frumos” ca ceva „arătos; spectaculos; minunat” și apropierea lui de i.-e. **smei-* „a surîde, a (se) minuna” (WP, II, p. 686—687; IWEt, 967) ar avea prea puține șanse de a fi reală. E remarcabilă asemănarea adj. *mușat* cu antroponomia tracic *Mussatus* (CIL, III 4369); simplă întimplare?

(110) mușca vb tr. 1) „a înfige dinții (ciocul etc.) în ceva, a apuca și a rupe cu dinții” („mordre; beissen, abbeissen”); fig. „a-și mușca degetele (a-i părea rău, a se căi)”, „a-și mușca limba (degetele), a se opri în momentul de a vorbi despre un lucru ce nu trebuie spus sau a se căi de a fi vorbit” („se mordre les doigts, les levres; sich auf die Lippen, auf die Zunge beissen; es tut ihm leid, er bereut seine Tat”). 2) fig. „a pișcă, a supăra cu vorba, a critica” („piquer, piquoter; stechen, empfindlich berühren”).

Der.: *mușcare*, *-at*, *-ător*, *mușcatoare* „ghintură” (DR V 759), *mușcătura*, *mușcă-cios*, *mușcată* (plantă)? *mușcatei*, *mușcatul dracului* (knautia arvensis, scabiosa columbaria), *mușcatul broaștelor* (hydrocharis morsus ranae, pelargonium odoratissimum).

Dial.: arom. *mușcu* (*mîșcu*), megl., istr. *mutșku*.

LexB, 408 „*mușcu*, it. *morsicare* i.e. frequenter mordere, hisp. *chamuscar* i.e. adu-rere”. © Cihac, DEtDR, I, 174 lat. *morsicare*, it. *morsicare*, sp. *mordicar*. 9 LaurM, II, 351 „d'in mordere”. 9 Miklosich, BeitrVoc. II, 64 *morsico, admis: Tiktin, ZrPh, XI 1887, 78, Byhan, JB, VI 1899, 286. 9 Candrea-Hecht, R, XXXI, 314. 9 Pușcariu, JB, XI, p. 109 *mucceus + *icare*, sic. *mutssihari*, neapol. *mutssikare* etc.; EWR, 1136. 9 Tiktin, DictRG, 1024 „auch in ital. Mundarten als *muccecare*, *moccece*, *muzzic*, *mozzic*, etc Leitet auf ein viat. *muccico*, *-are*, dessen Zshg. mit lat. *muccus* jedoch fraglich ist”. © Meyer-L, REW, 5707 *mucceus „rotzig”, mazed. *muts*. etc. -j- *morsicare* „beissen” (1690) *mușcă*, siz. *mutssikari*, neap., campob. etc.; etimologie repetată de mulți (Scriban; Candrea, DEnc. 812; Papahagi, DEtAr, p. 719 etc), deși evident „nu este plausibilă” (Graur, BL, V, 106), Șăineanu, DUn, 414, DLR, VI (1968), p. 1044 „orig. necunoscută”.

Cuvînt străvechi, general (în cele patru dialecte), verbul *mușcă* este evident ereditar; derivarea din lat. *morsicare*, *muccicare* nu se impune, nu este de reținut, în ciuda aparențelor și a unor asemănări reale (ori fictive) citate de Pușcariu. Forma veche etimologică este *mucica* (Cod. Vor. 16/5; megl., istr.); deci temă *muc-k-*, din *mut-s-icare; în *mut-s-* este conținută baza i.-e. **mont-s-* a rad. **menth-* „a mesteca cu dinții; dinți, dantură, zăbală.”, gr. f.a.&ai Sai" y * ^ ° 1 Hsch., ii.aadcofi.ai „mesteca, mînca”, piacr-ra^cu etc, lat. *mando*, *-ere*, *-i*, *mansum* „a amesteca”, gali. *mant* „maxilla”, ahd. *munt* „gură”, mindil, *gamindel* „zăbală”

³⁹ Cf. O. Densușianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, în *Anuarul Semin.ist.limbii româna*, București, 1898, p. 8—9 (extras).

s.a. (WP, II, p. 270; WH, II, p. 24); *mont-s-icare>*mucca* (*mușcă*) *'inonstrare*>*mustră*, *confund*->*cufund*, *comprehendo*>*cuprind*, *contremur*, *mensura*>*măsură*, *mensa*>*masă* etc. (cf. *cotropi*).

(111) năpircă s.f. (pl. *năpirci*) 1) „viperă” (vipere; Otter”), 2) „femea rea” („mechante femme, viperine; Bose(r)”). 3) „cravașa” (măștișă) „biciului și a năpircii” = „le pays du fouet et de la cravache”; „Reich-Mard. Lex. nr. 1014 **s'xiSvoc** năpircă.

Der.: *năpircuță*, *năpircăș*, *năpircos* („glftig; iute, isteț”).

•KT

Dial.: arom. *năpărtică*, *năpîrtică* (pl. *năpîrtiți*) „viperă, șarpe”, *năpîrtică* (*nip*l^rtiți), der.: *năpîrticușă* (*nip-*), *-ușu* „pui de năpircă”, *năpîrticare* „devenir marchand; s' msttre en colere”, *năpîrticat*, *năpîrtică* etc. (RevLg, XI .1935, p. 561); megl. *năproică*, *noproică* (*șarpe* -f- *năproică*).

impr. din rom.: srb.-cr. *naprtha* (*zaprtka*) „viperă” (Pușcariu, p. 292).

Alb.: *neperke* (Cavallioti), *neperke* (*nspker*, *-a*, *neperke*,

LexB, p. 44) „*mperca* dora dela aoverca”. 9 LaurM, Gloss, p. 719 „vipera; oricum, de preferit e popul, *vipera*”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 719 „le mot alb. pour une forme diminutive du lat. *vipera*, avec aphareses prothese d'un n comtne beaucoup de mots grecs; le maced. *napartica* vi- © Meyer, EWAlb, p. 303 „gewiss sind die WOrter Entstellungen eines es scheint nicht ausgeschlossen, dass *vipera* (*viperana = alb. *vyprene*) auf das viell. *natrix* gewirkt hat”. 9 Crețu, Mard.Lex, p. 350 „probabil *-ica* = *vsprăneacă* — *năpîrîtecă* — *năpîr(n)tecă* — *năpîrtică* — *năpîrcă*, prin disitnilare regresivă a primei silabe” [!]. 9 Capidan, DR, II, p. 543 sensu fiind „șarpe cu trupul scurt și gros”, *năpîrtică* pare să reprezinte o formă din *natrix* + *pertica*, deși greutățile nu sînt ușor de explicat (după Drăgă, VI, p. 154). 9 Cuvîntul rom. comparat ori derivat din alb.: Tiktin, Dic-Șăineanu, DUn, p. 418; Skok, R^Sl.III 1923, p. 74-75; Pascu, DEtM 5S; Pailipolde, OrR, II, p. 723 „cuvinte identice; orig. obscură”; Capidan, S, p. 821; SVribaa, D, p. 855; Rosetti, ILR, II, p. 119.

Identitatea cuvintelor român și alb. este evidentă, dovadă a asemănării lor; dar o soluție etimologică este greu a se afla. în partea în care există o asemănare cu lat. *natrix*, dacă poate fi decupat în *nă-pîrc-*, fără a fi derivat din latină, partea finală fiind total diferită; nu e clar dacă există o relație etimologică între *natrix* și *năpircă*, ori dacă are vreuntemei comune. •*natrix* + *pertica*. Contînd pe alte dificultăți, este admisibilă între cuvintele rom. și cel lat. o înrudire de natură indo-europeană, eventual prin decuparea de bază **ne-tr-*, *mtr-* „șarpe, năpircă” în lat. *natrix*, *-icis* „șarpe de apă”, *nathir*, gen. *natrach* „natrix, serpens”, got. *nadre*, ahd. *nātara* „Natrix”, II, p. 327; IETW, p. 767). Rămîne însă neexplicată partea finală *-ică* a *nă-pîrtică* (dacă asemenea decupare e justă), ceea ce face puțin probabilă relația tura cu grupa **ne-tr-*. Nimic sigur.

(112) necheza (*fnechieza*, *nî(n)cheza*, *-ez*, *îngheza*) vb intr. „a se încheza (bind de cai), „a rîneheza, a mihoi, forai” („hennir; wiehern”).

Der. *nechez* (s.n. „strigătul calului”), *nechezare*, *nî(n)chezare*, *zăt bivă*.

Dial.: megl. *nic'ez*, *nic'eză* (arom. = *aruzăște*).

Cihac DEtDR I, p. 231 „forme tronquee” de la *rîneheza* ca și *H P S93 (elLngr')Virn.gr* „o, XC^, f o ^

ronchezare (runchezare, rinchezare și nechezare). ® Tiktin, DictRG, p. 1045 „geht zweifellos auf gr. *ῥονχίζω*, Tat. *r(h)onchus* „schnarchen“ zurück, von dem im Rom. ein vb in mancherlei Gestalt abgeleitet wurde; altit. *roncheggiare*, ven. *ronchizaf*. Gegen das angesetzte **ronchizo* spricht sowohl *k*, nicht *c*, als auch das megl. *tičfez*. Das Yvurde auf **rhonchizo* führen, dessen *l* ja auch in dem von *p6Y%oț* nicht zu trennenden *ronflare* erscheint”. \$ Pușcariu, CL, XLVI 1912, p. 141—143 „o formă **rhonchizo* nu explică decît pe *rînchez*, nicidecum pe *nechez*, care e mult mai răspîndit și nu se poate deriva din *rînchez*. De aceea e de pus în legătură eu neap., abruzz. *annekkya*, log. *annigrare*, *anniniyare*, prov. *anilhar* etc, care ar avea la bază un romanic *hinnitulare* „wiehern”, *hinnitare*, care „trebuia să dea rom. **anechă*, cu afereza a *necha*, sau în forma mai veche **necl'a*; ... gr.-lat. **rhonkidzo* „a sforăi” l-a influențat reciproc; **ronkedzu* a primit sub influența lui *necl'edzu* pe acel *V* care a împiedicat schimbarea lui *k* în *ț* sau *ș*, devenind **rîncl'edzu* DR, I, p. 314, V, p. 780 „*necheză* < **hinnitulare* prin faza (*ajnech(e)za* (cf. *animația* > *nămaie*)”. Admis: Șăineanu, DUn, p. 423, Spitzer, ArR, VII, p. 155 „it. *nicchiare* ... Es liegt einfach **hinnitulare* 'wiehern' vor. In das Pferdewieher hort der Mensch bald Lachen (Schuchardt), bald Weinen hinein ...”; Meyer-L, REW 4138 „**hinnitulare* 'wiehern', rum. *necheză*, neap., abruzz. *annekkya*, log. *annigrare* etc”. \$ Giuglea, DR, IV, p. 1553 „lat. *frigicare* + *striga*”. • Graur, BL, V, p. 100 „*necheză* ne peut venir que d'un verbe en *-izo* (comme *boteză*, *cuteză*, *rîncheză*)”. @ Spitzer, BL, VI, p. 258 „avec *necheză* cf. angl. *neigh*, a. angl. *hnăegan* harmonie imitative, ung. *nuyhogni*”. ® Scriban, D, p. 860 „var. din *rînchez*”.

Vechea derivare din *r(h)onchizo* nu are nici o valoare, iar față de aceasta legătura cu grupa romanică a lui **hinnitulare* poate să pară ingenioasă [și interesantă, încît a fost considerată de unii romaniști ca foarte ușor admisibilă, chiar necesară. Interpretate cu oarecare aproximație, sensurile s-ar potrivi (semantica fiind de obicei mai elastică la elaborarea etimologiilor), iar piedicile formale erau soluționate prin expedientul despre contaminarea cu *rhonchizo*; încît nimic n-ar fi trebuit să stea în calea etimologiei latine a acestui cuvînt considerat romanic; totuși derivarea nu este chiar atît de evidentă și convingătoare cît a putut să pară romaniștilor și latinizanților noștri, căci dacă seria italică și vestromanică a cuvintelor citate poate fi redusă la prototipul lat. vulg. **hinnitulare* „wiehern”, acesta în schimb nu poate să explice pe *necheză*, pentru care ideea „contaminării” cu sinonimul *rîncheză* nu ajută la nimic. Exclusiv, tipic românesc, verbul nostru e străvechi din româna comună, păstrat în două dialecte, arhetipul fiind **necl'i(d)zo*, der. cu suf. verbal *-izo* din tema **necl-* ce s-ar părea că nu este de căutat în domeniu romanic. Dacă asemenea analiză a verbului e justă, se poate considera tema lui ca o alcătuire din element radical și formant **nek-l*. Accepțiunea actuală și esența semantică a verbului este „strigătul” cailor, un viuet puternic și sonor, adesea prelung și strident (chiar tînguitor) : „calul ei alb nechezea de clocotea pădurea” (Gane), „calul unde n-a nechiezat odată, cît s-au răsunit toate pădurile”, „iapa ... nincheză odată de hăui văzduhul” (Ispirescu) etc.⁴⁰. Deci trebuie să conțină o rădăcină verbală exprimînd un „strigăt, sunet”, iar elementul **nek-* aparține la onomatopeea i.-e. **enk-/onk-* „a geme, a suspina; a mugi, a vijii, mormăi” (WP, I p. 133; IEtW, 322), în cuvinte ca v.sl. *jacu*, *jacati* „a geme”, alb. *nekân*, gheg *angoj* „gem, bocesc”, gr. *oxyaoum* „strigă, urla, răcni, a rage” (despre asin), lat. *unco*, *-āre* „mormăitul ursului” și alte cuvinte germ. cu sensul „a geme, ofta (etc.)”. Nu este însă exclus să avem aici un compus din două elemente radicale de forma *ne-cleza* în care partea a doua să fie o temă **cled-* a rad. i.-e. **kel-* „a striga, chema, a face sgomot, a (ră)suna” (WP, II, p. 443—446; WH, I, p. 141—142), care a dat și cuvinte ca : v. ind. *kala-* „răsunînd

încet”, *krandati* „strigă, mugește, nechează, urlă, huruie”, gr. *xsXaS* muget, larmă puternică”, lat. *calo* „chem”, *clāmo* etc, ags. *hlowan* „rugir ahd. *hluotida* „latratus”, lat. *kalada* „strigăt, certuri, zgomot” etc. eventualitate rămîne neexplicat deocamdată elementul inițial *ne-*, Vid

(112a) nițel adj. și adv. (pl. *niței*, f. *nițică*, pl. *nițele*) „puțin” („un wenig”), „puțin (timp)” („un (tout) peu, un tantinet; ein bisschen

Der.: *nițeluș* („puțintel”), *nițică*, *nițuhică*.

Dial.: neatestat (arom. *nih'amă*, *năh'amă(lă)*, *năh'amtă*).

Cihac, DEtDR, I, p. 163 „*mic* — *nițel* (*nițel*)”. 9 Hasdeu, CuvB LXXXII formă scurtată din *nișchițel* dimin. din v.rom. *neșcăt*, arom. *nescio quantum*. Admis: Weigand, KJB, VIII, p. 102. 9 Gaster, Zrl p. 474 din alb. *ne tshike* „un peu” > *nițică* (sau alb. *ne + tsü'i* „ein ver” pronume nedefinit. @ Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 79—80 respic lui Hasdeu, „puisque la contradiction qu'il admet me semble trop forcee” din *ne* -+ *tsike*; „une fois introduite en roum., cette forme a ete attirée par *nițică* une contamination de *netshike* avec alb. *tshitsike* (*tshitshike*)” EWR, 1184 „etym. unbekannt; alb. *ne tshike* > *nițică*, *nițel*, — bleibt das gang von *tsh* > *ts* unerklärt. Denkbar ist. . . **ničitjlum*, eine Ableitung 'winken', in dem 'ein Wink' die Kiirze einer Zeitdauer bezeichnen kann. DictRG, p. 105S „vermutl. im Kindermunde aus *puținei* durch Kiirzung Unistellung gebildet. Weniger wahrsch. ist Kiirzung aus *nișchițel*”. JB, XXI—XXV, p. 106 din *mic*. @ Giuglea, DR, III, p. 1090 lat. p. 435—436, DRS, p. 74 „toate etimologiile de pînă acum sînt fără găsit o concordantă cu gr. *ovu-/iov* 'unghie', cf. 'cit negru sub unghie' bov. *anici*, *nici*, otr. *anici* 'unghia', der. bov. *nixudda* 'unghietta e piccolo di cbeccnessia', *nixo* 'klein' etc... Tulpina v.gr. ar da în rom. **unyu* trecut la *i*, ** (u)neț*, *(u)nețel*, *nițel*”. O Scriban, D, p. 874 d.v.rom. © Candrea, DEnc, p. 841, Șăineanu, DUn, p. 431 „orig.necun.” Mihăilescu, VI 1968, p. 148 *mititel* (mic).

Impedimentele formale-fonetice arată că *nițel* nu poate veni dintre arhetipurile construite, evident nici din gr. *ovu/tov*, dificil formal și semantic, lăsînd valabilă constatarea autorului său „toate de pînă acum sînt fără teme”. E un cuvînt regional românesc, cuales în zona sudică a teritoriului drom. (Muntenia, Olt.) și generalizat tură, publicistică, administrație; dar nu e un element de dată recentă căci nu se vede de unde ar putea fi luat. Dacă este indigen, trebuie după normele lexicului ereditar, încît *ț* presupune un vechin *t* și un *ellu-*, respectiv un rad. mai vechi **nit-* care (pentru semantis mică); rupt, tăiat, fărîmitat”) pare să fie i.-e. **sneit-* „a tăia” (WP, 696; IEtW, 974): got. *senipan*, v.isl. *senida* „a tăia, a culege”, tăiată, ruptă”, mhd. *sneite* „tăietură în pădure, luminiș” etc; a Schnitt”, mhd. *snitzen* „a tăia, sculpta”, v.isl. *sneis* „ramură ceh *snet* „ramură”, irl. *sneid* „mic, scurt”. Evoluția semantică e s mală, iar reducerea grupului semantic *sn-* la *n-* ar avea o parafonemă. Sufixul *-el* în *nițel* ar putea fi mai recent, analogic; dar un arhetip romane de forma **nitell-* producea în rom. *nițel*.

(112b) noian (var. *noiam*; *loian* Vilcea) s.n. (pl. *noianuri*, *noianuri*) „dere nemărgnită de apă, mare, ocean” („ocean, mer, immensite; C 2) „cantitate nemărginită, mulțime fără număr, întindere imensă” („grande quantite, immensite; unzählige Menge, Weite, Unermesslichkeit”) 3) „abis, genune” („abime, gouffre; grundlose Tiefe, Kluft, Abgr

⁴⁰ Despre „strigătul” calului: *nechezat*, *rînchezat*, *forăit*, *mihoiț* și celelalte nume regionale, cu variantele lor, cf. S. Șutu, DR, II, p. 98—100 „strigătele animalelor” (cercetare vastă, nu fără acune, de ex. lipsește „strigătul” *ghionoaiiei*).

Der.: a *noienă* mold. „a copleşi, a inibătrini” („I-au noienat anii”, Roman), „a troieni” (Țecuci).

LexB, p. 448 „*noianu* abyssus, baratrum profundum”. O Cihac, DEtDR, I, p. 180 „du lat. *oceanus*, avecprothese d'un n et syncope du c, peut-etre à cause de sa prononciation gutturale *oceanus*, *ocean-noean*”. O Admis: LaurM, II, p. 425 „din *oceanus* ?”, Scriban, D, p. 875. O Cihac, II, p. 217, cf. ceh *nore* abîme, gouffre, vsl. *nora* latibulum etc; cf. *noroiu* 9 Korting, LRWb 6657 „*oceanus*, rum. *noian* (Cihac; doch ist die Ableitung hochst zweifelhaft)”. O Hasdeu, CuvB, I, p. 295 „*noian* e alb. *uian* 'ocean', de la *ui* 'apă'”; dar „de telles etymologies doivent être résolument écartées” Densusianu, HLR, I, p. 356. * Tiktin, DictRG, p. 1060 „wohl kaum = alb. *ujane*”. 9 Pușcariu, DR, III, p. 387, LR, I, p. 265 „dacă *noian* e aglutinat din un *oian*, ai putea fi impr. din alb. *uiană*; a netrecut în î dovadă că nu e prea vechiu”; Philippide, OrR, II, p. 726 „alb. *uiană* der. din *uiă*; *noian* de origine obscură, nu prea vechiu în limbă; puțin probabil că ar fi impr. din alb.”. © Densusianu, GrS, III, p. 431 „forma primitivă a fost *loian* (Vilcea: 'vin mult; apă multă: s-a făcut anul acesta *loian* de vin'). Etimologia apare clară: der. din sl. *loj*: 'a curge' (Berneker, ŠIEW, I, p. 729; în rus *zaloj* 'loc inundat'); la origine *loian* a trebuit să însemne 'ce curge din belșug', schimbat fonetic prin asimilarea l-n > n-n”. 9 Giuglea, DR, X, p. 108 *loian* explică pe „*noian*” (de ape) < alb. *llohe* „pioggia” (Leotti). @ Densusianu, R, XXXIII 1S04, p. 282, Candrea, DEnc, p. 842, Șăineanu, DUn, p. 432 „orig. necun.”.

Vechile apropieri de *oceanus*, sl. *nor*- ori de alb. *uiane* nu explică forma lui *noian*; nu mult mai convingătoare este legătura cu sl. *loj*- (alb. *llohe*) care pleacă de la forma locală, secundară *loian*. Dacă această din urmă soluție nu este adoptată, se poate căuta alta în sensul înrudirii cu apelativul mai scurt *noi(u)*, „zorii sau noii de apă = roua, picurii de pe frunze, de pe pietre, picăturile de apă ce cad de pe roata morii când se învîrtește” (maram.) și în descințele (Parurile; cf. DR, IV, p. 1041—2). Tema *«o.[.]?-, din **nov-ju-* pare să aparțină în i-p *c«z,« •—————l-» 1 - -^ „ezeală” (WP,

ura, curge, secreta

„curgător” etc, lat. *nutrio*, -ire „a alăpta, a nutri”, m.ir. *snuad* „riu” etc. Această răd. i.-e. s-ar putea afla în numele de riu tracic *Noes* (Hdt., IV 49) numit *Novas* (Val. Flacc, IV 719, VI 100), posibil Ialomița (RE, XVII 810), eventual în *Naparis(H)*, *Naisus*” (*Navissus*; *LbTrD*, p. 72).

(113) *păstaie* (var. *postaie*, *păstare* mold., *păstău* Someș, Oaș) s.f. [*ja.păstăi*, *păstări*, *păstaie*] „teaca în care sînt închise boabele sau semințele de leguminoase ori alte plante” („gousse, cosse (de haricot, de feve, de pois, etc.); Hiilse. Schotte”).

Der.: *păstău*, *păstăioară*, *păstă(i)uță*, ban. *postaică*, *păstăios*, -casă, mold. *păstăros*, *păstăiată* (plantă), *păstăieț* („hiilsig”), *păstăcioară*, *păstăicără* (plantă), *păstări*.

Dial.: arom. *pistol'e*, *pistal'*, *păstal'e*, *spătâl'e*.

impr. din rom.: ucr. *pastaja*, *postaja* „lunaria rediviva” (CDDE; *LbR*, 1971, p. 170; invers: Pascu, RevC, XII, p. 132); ung.reg. *paszte* „fasole verde” (InflR, p. 74), *pászUj*, *paszte* (NyIRK, VII 1963, p. 228), *pasztäre* „babbhively; zOldbab” etc. (MNYRomKolcs, p. 294).

Alb.: scutar. *pishtaje*, *bishtaje*, -ja, *besh-* „baccello di legumi” (Cord.).

DictB, II, p. 182 „*pestaie* e *pistaceum*, -i, *pistacea* nux”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 273 (sl) cf. *pohi*, *pogi*, *poșghiță* etc. 9 CDDE, 1351 din lat. *pistalia < *pistare* „pisa, sfărîma”; înțelesul „cosse” explicat prin faptul că păstăile de fasole, mazare etc. după ce s-au uscat se golesc de boabe și se îmblătesc sau se bat cu furca; *păstaie* era inițial un colectiv, aplicat tuturor plantelor păstăioase. Admis: Pascu, DEtMR, I, p. 143, 1253. 9 Pușcariu, DR, III, p. 679 *quasso*, -are > *quassitare, *quassicare; cf. sp., port. *casca* „Hiilse” (REW, 6941); *quassitale, pl. *quassitalia > der. *păstare* și *păstaie* (cf. vgs. *fesa* „Hiilse des Getreides” înrudit cu lat. *pinso*, gr. *n-zlaaa*). & Candrea,

DEnc, p. 910 cf. alb. *pishtaie*. 9 Meyer-L, REW 6536 „*pistare* stampfen, mazed. *pistal'a*, it. *pistagna* Halssaum; Kragen; Vorstoss, cat. *pestanta* W sind formell und begrifflich nicht verständlich”. • Graur, Bl, V, p. 109 „a certainement de *pistare* avec i”. 9 Scriban, D, p. 953 „cp. cu alb. *pishu*, *pistalia*”. 9 Giuglea, DR, X, p. 61-62, 446, DRS, p. 87 din lat. *pyxis*, „Biichse, Schachtel” etc, din care fr. *boîte*, it. *bussola* etc.; *buxida* atestat *păstaie* din *pyxia *Ha* (*pyxita), care a însemnat „cutiuțe” etc @ Tiktin p. 1130, Șăineanu, DUn, p. 468 „orig. necun.”.

Este un element aib.-rom. carpato-baicanic, deci foarte probabil a dat fiindcă originea lat. (*pistaceum*), sl. (*pohi*, *poșghiță* etc.) nu sînt ver soluția lui Candrea—Dens. se întemeiază pe faptul că fructele păstăioaselor uneori sînt puse în grămezi și îmblătite, bătute (autorii precizează „de boabe și se îmblătesc”; dar după golire, n-are nici un rost tecilor goale); această operație (lat. *pistare*, *quassitare<*quasso*) e un secundar, tîrziu, fără semnificație etimologică; legătura cu it. *pistagna* „guler”, cat. *pestanta* „geană” e natural să apară „nicht verständlich” fiind streine de *păstaie*; „*pyxi-da*” se exclude fonetic și semantic. E *păstaie* pare a fi „mică ramificație, teaca ce conține boabele (sămînța)” la un capăt al plantei, suspendată de tulpină ori de ramuri, atîrnată de ciucur, în aer bătută de vînt. Arhetipul era *pestantia, dar analiza morf echivocă, fie **pes-tal-*(?) ; în a doua eventualitate un co două elemente radicale(P). Partea inițială **pes-* (**pis-*)? se înrudește *fesa* „Hiilse des Getreides, Spreu, Getreide in der Hiilse”, nhd. *fese* la WP, II, p. 1, rad. i.-e. **pis-* „a pisa, a zdrobi”), care aparține însă r la **pes-* „a fi în bătaia vîntului, a filfii” (WP, II, p. 67; IETW, p. ahd. *faso*, *fasa* „firișel, ciucur”, sued. dial. *fos* „firișor”, mnd. *vese*, ciucur”, oland. *vezel* „firișor”, srb *pahali* „fulg”, ceh.-pol. *pochva* „coadă etc. Elementul -*tal-*(?) ar putea aparține la i.-e. *Hăl-* „a crește, a înver vlăstar, tînăr” (WP, I, p. 705; IETW, p. 1055): v. ind.' *tāla-h* „We gr. TîjXt? „plantă leguminoasă, cu păstăi; fin grec”, lat. *tālea* „baston răsad”, *tālla* = *talia* „Zwiebelhulse”, lit. *a(t)tolas* „otavă” etc. Vid

(114) *păstra* vb tr. „a păzi cu îngrijire ; a ține în bună stare; a c („garder, conserver; (auf)bewahren, vervvahren, aufheben, erhalte

Der.: *păstru* („cruțare”), *păstrare*, *păstrat*, *păstrător*, -oare, *păstrău*, *nepăstrat*, *nepăstrător*.

Dial.: arom. *păstrare*, *păstredzu*, megl. *păstres*, *pastriri*, *păstrit* (P GrS, VI, p. 179; după Capidan, Megl, III, p. 217 „din big *pastrij*”

impr. din rom.: big *pastrija*, v. sl. *pastreniie* cu sensul rcmănesc 141, 233).

LexB, p. 488 „*păstrezu* ab absoleto nefors posterare aut sequestrare”. 532 *păstoru*. g. Cihac, DEtDR, I, p. 198 din lat. *parsitare (*parciare*, din p al lui *parcere* : „a cruța”). © LaurM, II, p. 601 *păstrare* *ăinparsilare*. 9 Meyer 323 *păstre* și alb. *pSstroi* „curăț” din n.gr. *naaxpžeo* „curăț”. Admis: Tiktin p. 1131 (es scheint), Pascu, DEtMR, II, p. 1657-1658, RevC, XII 1 Șăineanu, DUn, p. 468 (big *pastrija*); Scheludko, BalkA, II, p. 281 din g mediu big; Candrea, DEnc, p. 910, Scriban, D, p. 953 etc. @ Densusianu 1904, p. 283 sl. (*pastreniie*, big. *pastrija*). @ Meyer-L, REW 6255 *pa nen”, rom. *păstra*. Admis și de Capidan, Pușcariu, DR, III, p. 679; „p pas de *parsitare*” Graur, BL, V, p. 108; Rosetti, ILR, I, p. 167. # Băn XXXIII 1926, p. 73 din gr. *pastrevtna*, acesta din vb gr. *pastreuo* „ein „a păstra, conserva prin sărare”. & Philippide, OrR, II, p. 727 „o 9 DLR, VIII/1 (1972), p. 320-321 din big. *pastria*.

Piedici semantice, fonetice ori cultural-istorice stau în calea tuturor tentativelor făcute: *parsitare este nepotrivit formal; gr. $\rho\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon\sigma\omicron$ are înțeles diferit, iar trecerea la „păstra” nu e de admis; derivarea din *pastreuma* ca împrumut recent n.gr. e imposibilă din motive cronologice și cultural-istorice pentru un verb străvechi din româna comună, care nefiind latinesc ori slav, revine fondului lexical autohton. Asemănarea cu grupa i.-e. **pā-* „a paște, a păzi vitele; a le hrăni” (WP, II, p. 72—73, lat. *pasco*, -ere, *pāstum*, *pāstor*, v.sl. *pasa*, *paști* etc.) este numai întâmplătoare; verbul românesc aparține mai curînd la i.-e. **pāk-*, **pāg-* „a fixa, a întări; festmachen” (WP, II, p. 2; IEtW, p. 787—78; WH, II, p. 231—232), care a dat cuvinte ca v.ind. *pāc-*, *pācayati*, zend. *pas-* „a lega”, gr. $\tau\alpha\upsilon\upsilon\chi\omicron\varsigma$ „a fixa, ajusta (etc.)”, $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$; „fiche, plante; compact”, lat. *paciscor*), *pactus sunt* „a face un pact cu cineva, a conveni”, *pagina*, *pax*, *compāges* ș.a., mai potrivite semantic pentru esența lui *păstra* ce pare să fi fost tocmai noțiunea de „a ține (strîns), a strînge” etc. Formal (fonetic) ar fi potrivite și rădăcini ca **spek-* „a privi (cu atenție), a gândi, iscodi” (WP, II, p. 659—660; IEtW, p. 984; lat. *specio*, *spector*, germ. *spāhen*), ori **speg-* „a privi cu atenție și încordare” (IEtW, p. 981; v.isl. *spakr* „calm”, sl. *paziti*); dar semantic nu par justificate. Un i.-e. **pāk-t-r-* (*pāg-J cu palatală asibilată apare mai verosimil.

(115) *pînză* s.f. (pl. *pînze*) 7) „șesătură din fir de in, cînepă sau bumbac” („toile; Gewebe, Tuch, Deinwand”). 2) p.ext., anal., fig. „șesătura păianjenului” („toile d'araignee; Spinnengewebe”), „giulgiul cu care se acoperă fața mortului” („linceul, voile mortuaire; Deichentuch”), „pînză corăbiei” („voile de navire; Segel”), „suprafața, apei” („la surface de l'eau; Wasserspiegel”), „lama ferăstrăului sau a coasei, tăișul toporului” („tranchant (d'une scie, d'une hache, etc.); Säge-, Senseblatt, Axtscimeide”), „tablou (pictură)” („toile, tableau; (Ol)Bild, Gemälde”) ș.a.

Der.: *pînzută*, *pînzișoară*, *pînziș* (adj., ploaie *pînzișe* „vlog, ploaie generală”, Suf, p. 356); *pînzătură*, *pînzeturi*, *pînzar*, *pînzărie*; *pînzi*, *pînzi* („a înfășură în pinza mortuară”), *pînziure*; *impînzi*, -ire, -it; *pînzele* albe („origine, primele începuturi”); antropon. *Pînzaru*, topon. *Pînzăreni*.

Dial.: arom. *pîndză*, *pîndzătură*, *pîndzar*, megl. *ppndză*, *ponză*, *pândză*; istr. *pânze*.

impr. din rom.: sās. *ponz* „Linuen, Tuch” (RomElSz, p. 40). DictB, II, p. 151 „*pansa* (ab expansus) *tela*”. O LexB, p. 431 „*pînză* de la *pan-sus*, parte, verbi *pāndo*: intindu, lațescu”. O Pontbr, p. 524 lat. *panus*. © Cihac, DEtDR, I, p. 192 lat. *panus-pandere*. O LaurM, II, p. 575 „de la *pandere* sau *pan-us*, comp. gr. $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$, dor. $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$ ”. # Lat. *pandere*: Byhan, JB, VI, p. 317; Pușcariu, JB, XI, p. 50, EWR, 1323 (*pandia); Korting, LRWb, p. 1166; Șăineanu, DUn, p. 459; Meyer-L, REW 6190; Capidau, Megl, III, p. 223; Scriban, D, p. 983; Rosetti, ILR, I, p. 167 O Meyer, AlbSt, IV, p. 93, 725 „Herkunft dunkel”. O Pascu, Et, p. 32 lat. *panna* ori *pena - gr. $\tau\epsilon\tau\eta\tau\omicron\iota$ „toile” + -(d)zā: ArR, VI, p. 263, DEtMR, I, p. 191, 1794 trac *penza < *pen-*, cf. gr. $\tau\epsilon\tau\eta\tau\omicron\iota$), lat. *panna*; RevC, XII 1938, p. 171 „*pandia < *pandere* e un fabricat al lui Pușcariu [adică al DictB și LexB] adoptat nefericit de Meyer-L”. § Densasianu, GrS, II, p. 320 „sard. log. *isleza* 'bucată de pînză, de postav întinsă pe război’ < *extensa*, schimbare de înțeles ce s-ar apropia de a formei rom., dacă derivă în adevăr din *pandere*”, & AnEtn, 1965—1987, p. 9-10.

Proveniența lui *pînză* din lat. *pandia nu este justificată morfologic și semantic, după cum ar fi dificilă prezența unui asemenea derivat latin popular alături de lat. *tela* (rom. *teară*), *textum*, *pannus* etc. care nu e posibil să fi fost înlocuit în România orientală de un derivat al lui *panda*, „a întinde”. Dar

evoluția semantică de la „a trage, întinde” (firul, a țese) este admisă în epoca „preistorică” indo-europeană (termenii în legătură cu țesutul: RD II, p. 429) și posibil în română *pînză* < *pandia, ce nu se leagă cu și nu e latin! ci la rad. i.-e. **pan-* „șesătură” (WP, II, p. 5; IEtW gr. $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$, $\tau\epsilon\tau\eta\tau\omicron\iota$, „șesătură”, $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$ „fir învîrtit pe fus, țesut, pînză”, att. uoc. „țesut”, lat. *pannus*, got. *pana* „bucată de sfoară”, ags. *fana*, ah. „stofă, postav”, v. isl. *o-pona* „rideau”, *ponjava* etc, înrudit cu i.-e. „a trage, întinde”; ceea ce fiind o acțiune esențială la „tors și țesut” să însemne „a toarce, țese” (WP, II, p. 660—662, 1; IEtW, 988): arm. *henum* „a țese a coase laolaltă” etc.; bază **(s)pen-d-*, la care *pînză* < (*pendia*) s-ar lega mai ușor pentru fonetism, dar semantic trebuie să la rad. **pan-* avînd și un element sufixal -d: **pan-d-* cum indică gr. $\tau\epsilon\tau\eta\tau\omicron\iota$ (*penidjomai), tema **penid-*, care este și arhetipul străromân *pandia.

(116) *pîriu* (var. *pârîu*, *părău*) s.n. (pl. *păraie*, *pîr-*, *ădie*) „riu mică; apșoară” („torrent; ruisseau; Bach”); adv. „ca un torent (la curgeau părău)” „comme un torrent; abondamment”; vechiu rom.

Der.: *părăiaș*, (*părăuaș*), *părăuț*, *părăuș*; topon. *Păraiele*, *Părieș*, *Păroaia*, *Părianul* (NumeL, p. 69; TopRom, p. 23), antropon. *Părău*, *Părăiescu*, *Părăuț* (OnR, p. 348).

Dial.: megl. *pafoi* (din|blg *poroj*, GrS, VI, p. 178; Megl, III, arom. neatestat (— *ariușor*, *vale*, *trap*), RevDg, XI 1966, p. 561.

impr. din rom.: ung.reg. (Alba) *paro* „urmă săpată de torent” (Inf)

Alb.: *perrua*, artic. *perroi*, pl. *perronje* „abia riului, pără torent”. — Big. *poroj* „Gebirgsbach”, srb. *poroj* „lit de riviere”, *Per* Istria. *Paraun* în Bosnia.

LexB, p. 483. © Miklosich, SIEIR, p. 10 rom. *părău*—alb. *perrua*, big. tohton în alb. și în rom.). © Cihac, DEtDR, II, p. 718 din alb. *perrua*, *poroj*, v.sl. *porinati* „trudere”. Admis: Meyer, EWAlb, p. 338; Densasianu p. 37, 353; Capidan, DR, II, p. 464 ș.a.; *părău* și *perrua* înrudite: Tiktin p. 1169; Șăineanu, DUn, p. 462; Candrea, DEnc, p. 947 etc. @ Philippide 29, 40, 148 „*păraie* — *apărae de la *părăit* aquae rivus”. # Spitzer, MR *părău* nu e impr. din alb. *perron-*, care ar fi dat *părun; trebuie admis un a suprapus cu lat. *rivus* — *părău*. © Vasmer, Stud. z. alb. Wortforsch. I, p. din big. *poroj* „torent”. © Pascu, Arh, XXIX 1922, p. 133, ArR, VII, *perrua* și rom. din trac **părău(t)* — scitic *părutu, din care *Prut*, i.-e. *pe $\tau\eta\tau\eta\tau\omicron\iota$ [care însă nu explică fonetica și morfologia alb., Jokl, IJ, X, p. ban, D, p. 988. © Baric, AAS, I, p. 152—3 prepos. *per* (<*pro*) + *ron -no-, cu căderea lui 5 din cauza lui r. „Admițînd acest lucru, explicarea fo rămîne iarăși nelămurită”, Capidan, DR, III, p. 887; cf. Jokl, IJ, X, p. 16 preciza cum se va fi întimplat „căderea lui s din cauza lui r”. o Diculescu p. 491 **7trappo* < *7vapappo*. o Philippide, OrR, II, p. 77, 729 „*părău* — tice; -ou în *părău* e din -ou ca *tău* < *tou < *tuus*, *său* < *sou < *suus*; p cuvîntului obscur *părău* cf. alb. *perrua*”. o Skok, ZrPh, L 1930, p. 528 rothrak. Grundform **per-ren-*, die Jokl firr das Alb. ansetzt, im Rum anderes als *pării* ergeben hätte, wenn das Wort zu romischer Zeit von den kern durch die lateinisch redende Bevölkerung des Balkans entlehnt wo dispariția lui -n- ca în *brîu*. © Jokl, IF, XLIX 1931, p. 282-286 (cf. L, p. X, p. 189; IJ, XXIV 1940, p. 254) rom. *părău* din alb. împrumutat cu forma -ou (stadiul III) *perrou > *părău*, ceea ce ar fi „heute in der rum wissenschaft fast allgemein anerkannt (Pușcariu, Densasianu, Capidan, Tiktin etc.)”. • Rosetti, ILR, II, p. 120—121 „din vechiul fond balcanic al limbii provine direct din alb.; **perren-* în latina balcanică din limba care a și albanezei o serie de termeni comuni”. o Giuglea, DRS, p. 29 *părău* *parre (v)u. |

Românescul *pârâu* (*pîriu*) și alb. *perrua* sînt evident unul și același cuvînt din fondul preroman (Miklosich). Prezența lui în limba română nu poate fi explicată prin „împrumutarea din alb.” (stadiul actual, ori din altele mai vechi, după preferință), care implică unele artificii dificile, a căror lipsă de temeii a fost limpede întrevăzută de Skok și înlăturată prin simpla ipoteza foarte verosimilă că la baza cuvîntului românesc stă un preroman (illyro-trac) **per-ron-*; nu numai posibil, dar se impune ca singura ieșire onorabilă din dilema etimologică a cuvîntului albano-român. Față de această soluție simplă și firească (pornită din intuiția lui Miklosich), Jokl persistă în dogma sa că rom. *pîriu* ar fi împrumut din alb. crezînd că acea soluție „widerstreitet doch den Ergebnissen der alb. historischen Lautlehre. Der Wandel von *e* zu *o* ist im Alb. vorromisch”; iar dacă ar fi cazul unui element împrumutat în epoca romană la illyro-traci de către populația vorbind latină în zona balcanică, cuvîntul nu mai putea să aibă forma *-en* **per-ren-* care trecuse la **perron-*; încît *pârâu* n-ar putea fi socotit (cum crezuseră Miklosich și Skok) între elementele nelatine comune albano-române, ci este împrumutat din albaneză. Pentru Jokl *pârâu* nici nu poate fi altceva decît împrumut direct din albaneză, cum ar indica „die von Polizu (Rum.-d.Wtb., p. 376, 2) bezeugte Form *pâroaie*, die einen Sing. *pâroiu* voraussetzt. Diese Form entspricht genau der gemeinalb. Bestimmtheitsform *perroi*, die nasallos ist”. Cine cunoaște lacunar, superficial limba română (istoria ei) putea să invoce, cum făcea Jokl pentru a-și susține „confecțiile” etimologice, forme ori variante grafice ireale ca „pâroaie” (Polizu) spre a obține un pretins singular „pâroi” necesar tezei autorului, care pretinde că (între altele) „das Rum(änische), wie so oft bei seinen Entlehnungen [!] die ältere Dautung des Alb.: *du bewahrt habe*” etc, decît care nimic mai artificios și neverosimil. Precum se vede, argumentarea cu „împrumutul” se învîrte în cerc vicios de forme și artificii: spre a face plauzibilă teza despre „împrumutarea” lui *pîriu* din alb. *perrua*, după o serie de acrobații ingenioase, Jokl mai plasează afirmația că aceasta ar fi „in der rumän. Sprachwissenschaft fast allgemein anerkannt” citînd păreri vechi (Cihac, Tiktin, Pușcariu ș.a.); dar aceste nume vechi (respectabile pentru vremea lor) nu mai reprezintă azi nici o cheazășie, nu probează nimic, fiind vorba de repetări mecanice necontrolate într-o perioadă cînd raporturile lingvistice și lexicul comun albano-român nu erau elucidate. Adevărat că asemănarea cuvîntului rom. cu cel alb. este atît de frapantă, încît era natural să deruteze pe cei care au încercat o soluție prin formula-șablon a împrumutării din albaneză în română, complicînd ideea lui Miklosich și formula lui Skok: cuvînt autohton în română, moștenire directă din **perron-* trac (sau traco-illyric). Faza preromană a arhetipului albanez **perron-* era **per-ren-* (Jokl), adică tocmai baza necesară pentru a rezulta prin criteriile interne românești: *pârâu* (*pîriu*), fără mijlocire alb. ori alt fel; cuvîntul rom. poate veni și dintr-un **perrenu-* (v. *brîu*), care să aibă la bază un compus i.-e. **per-ren-*, al doilea element fiind **re-n-*, rad. **er-* „a se pune în mișcare, a stîrni” (WP, I, p. 136—142, 3; IETW, 326, 3): got. *rinnan*, *rann* „rennen, laufen”, ahd., v. sax. *rinnan*, ags *rinnan*, *arn* „a curge, innota, alerga”, got. *runs*, ahd. *runsa* „cursul apei, curs, curent”, v. sl. *izroniti* „effundere”, rus *roniti* „fallenmachen oder -lassen”, srb. *roniti* „a vărsa lacrimi, a topi” etc Prima parte a bazei **per-ren-* pare să fie i.-e. **per-* prepozițional „peste, prin ceva, trecut; ans andere Ende durch” din cuvintele adverbiale și prepoziționale în idiomurile indo-europene; noțiunea „prin, peste, spre celălalt capăt” se asociază bine cu acțiunea „mișcării, (s)curgerii” un **per-ren-* exprima noțiunea „curs de apă, vale, vilcea”.

(117) prunc s.m. (pl. *prunci*) 1) „copil de țîță, sugaci” („petit enfant rissou; Säugling, (Klein)Kind”). 2) p. ext. „copil” („enfant; Kind, I „flăcău” („garçon; Bube, Junge, Bursche”).

Der.: *pruncuț*, *pruncușor*, *prunculeț*, *pruncot(e)an*, *pruncoieș*, *pruncoi*, *p prunci*, *pruncine*, *pruncesc* (adj.), *pruncește* (adv.); fem. *pruncă*, *pruncuță*, *prunculeană*; *pruncucidere*, *pruncucigaș*; antropon. *Pruncu*, *Prunce* (OnR,

Dial.: arom. *pruncu*, *pruncul*, pl. *prunciți* (DMacRM).

impr. din rom.: ung.ard. *prunkuj*, *-oj*, *p(u)runko* „copil mic, copil (RomIX—XIV, p. 67; InfIR, p. 78—79); ung. comun *poronty* (atestat la *porongy* „copil, bastard; mulțime de copii, pui de pasăre, de broască” (St p. 15), considerat ca derivind din rom. *prunc* în MNYtBtSz, III, p. 258, curînd slav *porod* (SIE1M, p. 48, 637).

LexB, p. 557 „*pruncu* a lat. *prognatus* sau din *puerulus*”. 9LaurM, ⑧ Cihac, DEtDR, II, p. 522 impr. din ung. *poronty*, *-gy* (sl. *poroditi*). Adm DictRG, p. 1274; Șăineanu, DUn, p. 522. @ G. Alexi(ci), *Magyar nyelvdr XV* 1886, p. 555—558 lat. **parvuncalus* > **pravunculus* > *prunc* > *prunc*. pide, ILR, p. 46, 148 *privignus*. 9 Conev (cit. în DR, II, p. 137) din respins: Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 346 (care preferă *poronty* sau pe **puerunc* Pușcariu, DR, II, p. 602—603 lat. pop. **puerunculus* din *puer*, „copilaș mai puțin mic” > **puărunc*, **porunc*, **purunc* > *prunc*. Admis: Cap IV, p. 1262; Drăganu, DR, VI, p. 260, RomIX—XIV, p. 67; Meyer-6808a; „formă reconstituită ce nu are șanse de a fi existat” Rosetti, ILR, „etim. falsă, **pueruncus* e imposibil” Graur, BL, V, p. 73, 110. 9 Pasco 1926, p. 469 **pupurunc* < **pupuluncus* < *pupulus*? 9 Giuglea, DR, IV, p. (țipo)joixot „soldat”. 9 Densusianu, GrS, III, p. 236—237 „*pruncu* a putut la origine cel care e dus spre sin, „aplecat”; **pronicus* (der. *pronus*) > ro **prunac* > *prunc*, care ar fi „lautlich und begrifflich schwieriger” Meyer 6778N. 9 Scriban, D, p. 1070 „lat. *proventus* lucru, progenitură, pu > **prunt* > **prunt* > *prunc*, după *junc*[\]. & Giuglea, DR, X, p. 438-4 p. 77—81 din gr. *pomikos* (fiopvTj).

Asemenea încercări nu lămuresc obîrșia lui *prunc* (**pueruncus*, etc.; „pornicos”, după „femme de mauvaise vie”, este o grosieră fals semantismului și rostului cuvintelor, spre a susține o pseudo-etimologie Răspîndit în Transilvania, Crișana, Banat, Moldova (DR, X, p. 4 AtIDR, 1/2, harta 181), în Oltenia, Muntenia, cunoscut în sec. XVI—XVII (Sch, PsalHurm) și XVII-lea (Dos., Prav. Vas. Dupu etc), *prunc*, *prun* ține rad. i.-e. cu grad zero **per-* „a da naștere, produce; pui (de) „a naște”, *partus*, *Parca* (**parica* „zeița nașterii”, *Propertius* propr. „d geborene”, lit. *pariu* „clocesc”, *peras* „larvă (puet) de albine”, gr. *nopri* „vițel, junincă”, ags. *for*, mnd. *vor* „purcel”, ucr. *vyportok* „avort” etc carpato-balcanică **p(e)ro-n-* cu al doilea sudix *-k-* a dat o bază de for *-n-k-* (cf. v. ind. *yuvakas* „tinăr, Jungling”, lat. *iuvencus*, *homuncio*, din *avus* ș.a.; Brugmann, GrdVglG-, II/1, p. 484—7; Benveniste, F p. 28—29). Nu e probabilă însă apartenența lui *pruncu* la rad. care a da pentru „mic, mărunț, puțin” și „pui de animal, animal mic” **pou-*, II, p. 75—76), lat. *puer*, *pullus* etc.

Elementul **per-* a existat în limba traco-dacilor, în bogata lor onom și **per* ca al doilea element în antroponime compuse: *Auluporis*, *Dale-*, *Muc cf. LbTrd*, p. 73, iar elementul sufixal *-n-k-* în nume proprii trace: *Dolon Dolon*, *Dolonestes*, AISC, IV, p. 109), eventual *Cosingas* și *Cosingis* (cf.

(118) pururea (var. *purure*, *pururi*, *de(a)pururi*) adv. „mereu, c continuu, totdeauna, în veci (,toujours, éternellement; immer, ewig,

Der.: *apururea*, *de(a)pururea*, *pururilea* (CuvB, II, p. 107), *pururelnic*, *pururelnicic*.

Dial.: neatestat (arom. = *totîna*, *totuna*).

Alb.: *perhere* „pururea”, *perhereshem* „continuo, perenne” (Cord.); ar fi „compus recent din *per* (prepoziție) și lat. *hora* (G. Brincoș).

LexB, p. 561. © LaurM, Gloss, p. 483, 371 din *pure = purus*. © Cihac, DETDR, II, p. 300 cf. rus *ne-prerynyti*, *bez-prerynyti* „continuellement”, v. sl. *rivati*, *rejati*. © Meyer, EWA1b, p. 346 din lat. *porro* (alb. *por*, *po*). Admis: Tiktin, DictRG, p. 1283; Șăineanu, DUn, p. 525 „cf. lat. *porro* apoi, în viitor (cu aceeași particulă intensivă ca în *aiurea*)”. © Candrea, DEnc, p. 1030. @ Philippide, ILR, p. 94 *per horas*. © Cretu, MarDLex, p. 361 lat. *per omnes horas — promnore — prunure — purure-a*[V]. © Pușcariu, EWR, 1411 „etyrn. unbekannt. Gegen Meyers *porro* spricht der Ubergang *o > u*. Viell, ist darin lat. *purus* oder vielmehr *puro* zu suchen . . ., wie it. *pure* < *pure* 'schlechtweg', *eppure* si muove (*eppure* = 'immer')”. © Korting, LRWb, 7070 *perpetualis* „durchgängig” > rum. *purure*[~\]. © Capidan, DR, I, p. 563 alb. *perhera*. © Skok, ArR, VIII 1924, p. 157 „alb. *perhera* contient la preposition *per* < lat. *per* + *%era*, pl. *dejera* < lat. *hora*. Il est de meme de *pururi* < *pe* + *oară* < *hora* mise au pl. d'apres timpuri, peut être d'apres le sl. *uv*, *vehy*”. © Pascu, ArR, X p. 469 „*pe* -f *oară*, pl. *oruri* aurait donne *pe-ruri*, mais jamais *pururi*, *pururea*”. % Pușcariu, DR, IV, p. 1373 „din *per* + *horas* am aștepta *preori (cf. *proori*), greuțăți ce nu dispar nici dacă admitem (cu Capidau) că vorba rom. este impr. din alb.”. ©: Capidan, RevP, II, p. 282—283 „*purure* din acele 13—14 cuvinte de orig. alb. la dacoromâni ce lipsesc în graiul armanilor”; alb. *perhere* (< lat. *per hora*) „toujours” a dat *păre, cu labializarea primului *e* *purere > *purure*. @ Bogrea, DR, IV, p. 786 „*adineauri* vorbeste și el pentru *purere* din lat. *per* + *hora*”. © Meyer-L, REW, 6864 *purus* (it. *puro*, fr. *pur*), înregistrează pe *purure*, respingînd etimologia lui Skok (adică: Philippide) din *per hora* „pe oară”. © Rosetti, ILR, I, p. 118 lat. *purus-re*. © Scriban, D, p. 1079 „lat. *pororsus, *pororsmn < *provorsus*, *prorsus* de-adreptu, absolut”. © Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 284 „son etymologie est encore obscure”.

Cuvîntul nu poate veni din sl. *preryun-*, *rivati*, ori din *porro*, *purus* sau *puro* „curat” luat temporal(P), *per horas* „pe oară” (din care fantezia lui Cretu a confecționat un „per omnes horas”), sau *perpetualis*, nepotrivite formal și semantic, căci presupun grave diformări în semantism (confuzii între „veșnicie; durată” și „oră” etc, ceea ce se poate intimpla numai în condeiul unor filologi). Singularul lucru cert este înrudirea dintre *purure* și alb. *perhere*: cuvînt comun albanoromân carpatobalcanic. Ca în general, „împrumutarea” nu este de luat în seamă, alb. *perhere* ar fi dat *păreră, *păre* (Capidan), în care n-avem de ce să postulăm o „labializare a primului *e*” spre a putea obține un *purere, căci este necesară apoi „altă labializare” pentru obținerea lui *purure*. Aceasta din urmă presupune un *porure, iar alb. *perer, **perar-*, avînd la bază același rad. i.-e. **por-*, exprimînd noțiunea de „durată și permanență, dăinuire”, cosemantic celei de „trecere prin —”, adv. și prepoz. „prin, peste, dincolo (etc.)”; ar fi i.-e. **per-* „prin, peste; ans andere Ende durch” (etc), verbal; a străbate, traversa în *pîriu* : v. *ină.pări* adv. „jur împrejur” (cu verbe „peste, prin ceva”), gr. *Ttspi*, *7tepi*, dial. și *7tep* adv. „de jur împrejur, de la un capăt la altul, cu desăvîrșire”, prefix la verbe „peste, dincolo de —, asupra, împrejur”, la adj. „foarte, prea” (ca *TtpepaxXXv*)? „prea furmos”) etc.; alb. *per* „pentru, peste, din cauza”, lit. *per-* „peste”, v. sl. *pre-*, rus *pere-* „prin, peste”. în sens temporal, la început despre „anul trecut”, apoi general („priscus”), v. ind. *par-ut*, lit. *pernai* „în anul precedent” ș.a. Cu altă întrebuintare în grupe de cuvinte gr. apropiate ca formație și sens de rom. *pururea*: horn. *rcetp* (Pindar *-rcetpKt*), *rcEipatoț* „termen, extremitate, sfîrșit, scop” (*per-u-r-J, horn. *âuetpoiv* „infinit” = (att.) *â-rtipova* Hsch., *uoXu7tsip6iv* „imens”. Dintr-o bază i.-e. **per-u-r-* (sau **per-e-r-*?) vine alb. *perhere* ca și strărom. *porure, antecedentul direct al actualului *purure*.

(119) *razem* (var. *răzîm*, *rea-*, *radz*, *reazem*, *razăm*) s.n. (pl. *razeme*) 1) „jin, proptea” („soutien, appui; Stütze, Dehne, Unterlage”). 2) „ocrotire, ție” („protection; Schutz, Obhut”). 3) „sprijinitor, ocrotitor” („protector, (Be)Schutzer, Protektor”); vechi rom. *rădzimă*, *rădzimat* (P) *răzîma*, *răzîmare*, *razimu* etc

Der.: *a răzîmi*, (*răzămă*, *răzēmă*), *răzîmar* („fotoliu”), *răzîmare*, *razimătură*, *răzîmătoare*, *răzîmuș*, *răzîmiș*, *rezîmînt*; *nerezemat*.

Dial.: arom. *arazîmu* (*aradzîm*), *arăzămăre* (-*dzîmare*), -*at*;

DictB, II, p. 276 „*radim* erectio, fulcrum, ab it. *rizzamento*”. © LexB „*razimu* vb. graece **OTYPIÏ**; fulcio”. © Pontbr, p. 629 gr. *s?ma\jfx.*. © LaurM, 900. © Cihac, DPvtDR, II, p. 310 cf. lit. *remju*, *remjau* „appuyer, soutenir” „soutien”. © Pușcariu, JB, XI 1904, p. 79, CL, XXXVIII, p. 260 „din albanezii au făcut *raze* (gheg), *rânză* (scut.) „rădăcină, poale de munte”, c. „prăpastie”, arom. *rădzim* 'suis' etc”. © Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. alb. *reze*, worauf ich vor Jahren hingewiesen habe, aber klar ist nicht alles” mai că *razem* nu are a face cu alb. *reze*. © Pascu, Arh, XVII 1906, p. 272 „țârș, par”. © Giuglea, DR, II, p. 643—645 (IV p. 374) „sensul prim pleca, îndoși și plecarea fiind îndoirea de la mijloc” a corpului (brațului etc.), seimpune; *remediare (*re* -+ *meîium*), după *dimidiare* „aindoi de mijloc, a pleca” *remedza > *redzema*) © Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 232-233, XXX, p. 1125 *remediare, de la *medius* mijlociu, *remeza > *rezemă*; „a pune alături”, etc. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 380. • Pascu, DETMR, II, p. 217, Arh, p. 469—470 din alb. *redzim* „abime, gouffre”. © Philippide, OrR, II, p. din alb. *reze*, *reze* < lat. *radica*. „Poarte probabil subst. rom. e impr. din el s-a derivat imediat verbul”. © Meyer-L, REW 7194a „*remediare* :> rum. *a se răzîm* 'sich stütze’” [M.-L. n-a înțeles „explicațiile” date de Giuglea]. Etimologie „peu probable” Graur, BL, V, p. 111. © Tilghman, X 1888, p. 251, 252, DictRG, p. 1314 („*dz* zeugt fur hohes Alter”), Candrea, p. 1053, Șăineanu, DUn, p. 538 „orig. necun.”. © LbTrD, p. 129 i.-e. *reg -*ică*.

Evident că rom. *razem* nu are nimic cu alb. *reze*, arom. *aradzîm* „poalele muntelui”: consonanță fortuită, totală nepotrivire semantică și sintapropierile încercate cu vocabule it., gr., lit.; arhetipul *remediare de ia o definiție greșită a semanticii, adică a sensului primordial al *razem*. Chiar dacă s-ar admite metateză dificilă, forțată *remediare argumentele pe care se reazăma această etimologie sînt departe de a fi convingătoare. Oricum, mai vechi este subst. *razem* din care s-a derivat vb *rezema* și a căreia proprie e „mijloc material, obiect servind la sprijinirea unui corp sau suport ce-l împiedică să cadă (ori să alunecă), îl ține sus” (nu „îndreptă” etc, alte aspecte secundare sau fictive: „a pune alături, alătura” etc, ca în chip firesc și necesar la tilcuii extravagante). Cu element radical și suf. *-em-*, cuvîntul aparține direct la i.-e. **reg-* „drept; a așeza drept, întinde, ridica (și sprijinind, ajutînd)”, nominal „direcție, linie” (362—365, 1; IETW, 854), în multe limbi, de ex.: v. ind. *rju*, av. *graj* „just” etc, v. ind *raj-* „sich aufrichtend, gerade”, av. *raz-* „a așeza, îndrepta, rîndui”, cu *ham-* med. „a se înălța, a se ține sus”, *razan-* lege, dogmă”, *rasman-* „linie de bătaie”, v. ind. *rāj-* „rege” (= rex) opsyco „întind”, lat. *rego*, -*ere* „a îndrepta, domni”, *erigo*, *pergo*, *poro*, *regio* etc, v. irl. *rigid* „întind (de ex.: miinile)”, *rerai* „diresit”, *at* „ridic”, got. *raihts*, v. sax., ahd. *reht*, ags. *riht* „recht”, got. *rahton* „da” *ufrakjan* „in die Hohe recken, ausstrecken” etc.; gr. *âp^yo* „ajut, (steliu bei)”, ags. *reccan*, v. sax. *rokian*, ahd. *geruchen* „Sorge tragen, nehmen” etc, sensuri dezvoltate din ideea de „aufrichten, helfe

exemple citate arată o strinsă, evidentă legătură de afinitate cu *razem* pe calea înrudirii genealogice i.-e., nu ca „împrumut” din careva dintre idiomurile amintite, de unde româna nu ar fi putut primi cuvântul, în care este de relevant formantul nominal *-mo-* ca în gr. *opeyua*, av. *rasman-*, lat. *regimen*, constituind o altă notă de mare vechime și originalitate a lui *razem*, de structură arhaică indo-europeană: **reg'-e-m-*.

Rad. i.-e. **reg-*, frecvent în numele proprii ale triburilor de limbă i.-e., „Namenwort” (cunoscut ca antroponim în v. ind., germ., celt. de es. *Clotorig-*, *Solirig-*, *Volturex* ș.a.), a produs nume și la traci, identificat până acum în două cazuri: *Raizdos* (Sylloge inscr. Graec. nr 438, sec. IV i.e.n.) și *Razdos* (Annlap, 1951, nr 257, sec. II e.n.), cf. LbTrD, p. 74.

(120) răbda vb tr. „a suferi, îndura în tăcere (cu resemnare), a tolera” („patienter, tolerer, supporter, souffrir; ertragen, aushalten”), intr. „a avea pacientă, a fi îndurător” („avoir de la patience; Geduld haben, (sich ge)dulden”), „a se reține, a se stăpîni” („se maîtriser; sich von etwas zuriickhalten, sich enthalten”). CodVor. *reb-dare*; PsalSch. *rebda*, *reb-dare*, *reb-dătoriu*.

Der.: *răbdare*, *răbdător*, *răbduriu* (adj.), *răbdurie* (s.f.), *răbduros*, *răbdăcios* („tolerabilis”, DictB), *răbduriu* (Moxa), *răbduliv* (Cbr. An.), *nerăbdare*, *nřjerebdă*, *nerăbdat*, *nerăbdător*; „*răbdări* prăjite”.

Dial.: arom. *arăvdu*, *arăvdare* (*răvdare*), *-at*, *-ăciune*, *arăvdător*, *arăvdos*; *ni-arăvdare*, *ni-arăvdăt*, *ni-răvdare*.

impr. din rom.: sās. *răbdan*, *reb-dan* „ertragen, erdulden, aushalten” (RomEISz, p. 44), ung. reg. *rebddi* „a aștepta cu nerăbdare, a tolera” (InfLR, p. 52).

DictB, II, p. 273 „*rădb*, a Graeco *rabdos*, *rabdizo*, *mulcto baculo*”. @ LexB, p. 672. @ Pontbr, p. 602 gr. *pdpSoř*. @ LaurM, II, p. S66. @ Cihac, DEtDR, I, p. 244 poate din lat. **reobdurare* (admis: Korting, LRWb, 7959[?]); Weigand, BalkA, II, p. 302 din v. sl. *raditi*, *razda* etc. @ Herzog, DR, I, p. 222—224, V, p. 495—497 lat. *rigidare* (Sen. *Epist.* 71), **rigidare* „a face rigid, a fi rigid = a nu suferi schimbări prin influențele omenești”; *gd > bd* ar corespunde lui *ct > pt*, *răbda* fiind singurul asemenea/caz. Admis: Meyer-L, ZrPh, XLIII, p. 230, REW: 7313a; Skok, *Slavia*, IV 1925, p. 341. Respins: Weigand, BalkA, II, p. 260, Graur, BL, V p. 111 „difficile à admettre”, Rosetti, ILR, I, p. 175 @ Giuglea, DR, IV, p. 380 din let. *regere* „a conduce, cirmui, stăpîni” (> it. *reggere* „tener su, sostenere, guidare (etc.)”); **regidare > rebda*. Obiectivul lui Herzog, DR, V, p. 495—497; Pușcariu, DR, VIII, p. 130 (127-133), LR, I, p. 122 „orig. lat. *e sigură”, „anume: „a crăpa” însemnând „a minca până la saturație”, contrarul a *răbda* e „a nu avea cu ce-și potoli foamea”, iar „caricatural” refuzul de a da mîncare, apă etc. s-ar exprima prin *turbează*; ... cf. *fames*, *sitis rabida* „trrbează” etc. din care *radidare* „turbează” — prin asemenea „acrobații” filologice Pușcariu ajunge la rom. *răbda*. @ Scriban, D, p. 1091 „cp. cu lat. *repedo* a te retrage”. @ Tiktin, DictRG, p. 1289 „etym. unbekannt, obwoht sicherlich. Erbwort”. @ Pascu, ArR, VII, p. 557 © Candrea, DEnc, p. 1036, Șăineanu, DUn, p. 527 „orig. necun.” @ LbTrD, p. 129 i.-e. **orblio*, **robh-* „lipsit de ceva, împilat, chinuit, muncit”. # M. Gabinskii, *Limba și literatura moldovenească* (Chișinău) V 1982, 2, p. 66 cf. alb. *i rrepte fi rrehte* „crincen”.

Originea latină este departe de a fi „sigură”, iar căutarea prin vocabularele idiomurilor vecine n-a dat vreun element apropiat ca formă; de aceea s-au construit cu tenacitate și răbdare arhetipuri latino-romanice. Că *rabdă* nu are comun cu *rabdizo*, **reobduro*, *rigido*, *rego*, *repedo*, **rabido* decît unele sunete este absolut evident; asemenea „etyma” nu comportă nici măcar o discuție, la fel ca ultima etimologie (din alb.) în limba veche, verbul avea forma *rebda* (*reabda*) ce pare să fie cea etimologică, bază *reb-d-*, a cărei semnificație (umilire, supunere, privațiune, suferință, împilare) indică apartenența la i.-e. **orbho-* „orfan, rămas orfan”, de unde „copil mic, mic, slab, neajutorat, părăsit”, apoi „șerb, rob; muncă de șerb” (WP, I, p. 183—184; LEtW.,

781): lat. *orbis* „despuiat de un lucru”, gr. *opcpavoc*; v. ind. *ārbha-* „mic, copil”, arm. *orb* „orfan”; în germ. vb intr. **arbe-io* „bin verwaistes, zur Arbeit verdingtes Kind”: got. *arbeips* „Mihsal, Arbeit”, ags. *earfepe* „Arbeit”, ahd. *arabeit* „Arbeit” etc.; arm. *arbeanak* „slugă, ajutor, colaborator”, sl. metateză grupului *or-*: v. sl. *rabu* „slugă, șerb”, *robota* „servitus”, *robie*, *robotă*), ceh *rob* „sclav”, *robe* „copil mic” etc. Baza carpato-banatică *reb-da* presupune fie un **areb-d-* cu aferezarea lui *a-* în dial. drom., fie un **re-* cu *r* sonant > *re*, dacă nu este o evoluție analogică cu cea din limbile slave. Elementul sufixal *-d-* e original și unic (posibil i.-e. *-dh-* exprimînd starea ales starea încheiată, cf. gr. *αχφουου*, (3p0α), lat. *gaudeo* etc.; Benveniste, FormNIE, p. 188-210).

în ce privește „jocul între *vd* (<*ud*) aromân și *bd* drom.”, v. observ. Pușcariu (DR, VIII, p. 130) în legătură cu al său „latinesc *rab(i)duș*”, alături de el prin stadiul **ravidare* a ajuus la **răudare*, păstrat în arom. *arăvdare*.”

(121) rădica (var. *ridică*, *ar(i)dică*) vb tr. și refl. 1) „a lua de jos ceva căzut jos” („lever, enlever; (auf)heben”). 2) „a îndrepta în sus” („eriger; aufrichten”). 3) „a scula în picioare” („relever; aufstehen”). 4) „a ridica” („elever, hausser; heben”). 5) „a urca, spori” („hausser, augmenter; s’augmenter”). 6) „a crește” („croître, grandir; wachsen”) și alte sensuri figurate. Se distinge de rădă (CodVor, PsalSch). F. Serbau, *Cu privire la desvoltarea ariei geografice a verbului „a ridica”*, în CercDg, X, 1965, p. 151—155.

Der.: *rădicare* (*rid-*), *-at*, *rădicata* (adv. „cu ridicata”), *rădicătură*, *rădica*, *desrădica* (*dez-*; de ex. Marian, *Nunta*, p. 538, 636); *deretică* (*derădica*), *rădică* („a înălța, slăvi”), *-at* (în sec. XVI, PsalSch etc); *nerădicat* (ex. „nerădicată”).

Dial.: megl. *rădic*, *ardic*, *ărdicari*, *pudardic*, *niardicat* (Megl, III, p. 100); arom. = *mut*, *scol*, *scol în sus*).

impr. din rom.: pol. *redyk* „Rückkehr der Hirten von Bergweiden ins Dorf”, *redikac* „herabsteigen” etc. (cf. DR, VIII p. 143), ceh *vyradikovat*, mor. *redigovat*, *redikac* „a se muta”; topon. *Redikanovo*, *Redikalna*, *Redikalnov*, (MRIW, p. 271, RomIX-XIV, p. 190; RomSl, XIV 1967, p. 169, XVI 1967, p. 170).

DictB, II, p. 276 „*redeic*, it. *rizzare*”. @ LexB, p. 589. % Cihac, DEtDR, I, p. 83 *ardic*, *aredic*, *redic* lat. **adrecticare*, *recticare*. @ LaurM, II p. 900 *reticare*. @ A. F. Pott, *Etymol. Forsch?* IV, 1873, p. 579 „lat. *ridica* 'Pfahl', *ridicula* 'ein kleinerer Pfahl'. Solite nicht auch wal. *ridicu* von *ridica*, als auf und stitzend dem Weinpahl ausgehen?”. Admis: Meyer-L, ZrPh, XIX 1873, p. 19; respins: Pușcariu, EWR, 1424 „etym. unbekannt; unmöglich ist *eradica* hätte **arăzic* ergeben, obschon *d* aus den endungsbetonten Porrtamrnbetonten übertragen sein konnte”. Lat. *eradico* admis: Weigand, GtV, p. 13, Domaschke, JB, XXI-XXV p. 77, CDDE, 484, Tiktin DictB, I, p. 1129, DLR, IX (1975), p. 413-424 ș.a. @ Diculescu, Or 617 *erecticare*. @ Pascu, Cim, p. 121 lat. *ardicare* de la *arduum* „lieu elevé, montagne”, propriu-zis „a se sui pe munte”, fr. *monter* < *mont*, rom. *eu* < *opoř*. @ Pușcariu, *In memoria lui V. Părvan* (1934), p. 291—5 (DR, VII, p. 291), ELR, p. 232, 233) un vb derivat cu suf. *-icare* din *rigidus*: **rig(i)dicare* > **radbec* > *rădica*; *b* dispărut ca *p* în *deretica* (admițînd că e din *directicare*); avea și sensul de „drept”, cu nuanța germ. „aufrecht”, corespunzînd apo-

Este limpede că *rădică* nu poate veni din „etyma” ca: *rizzare*, *care*, *ridica* ori *eradico*, ajustate de lexicografii din sec. XIX, ori dintr-un recent etymon hibridul **rig(i)dicare* al lui Pușcariu (din cale afară de realitate) și artificios). Singură soluția lui Pascu conține un miez de adevăr

LexB, p. 609. @ Cihac, DItDR, I, p. 241 lat. *insapidus*, it. *scipido*, *sciapido*, sp. *sabrído* etc. Admis: Kärting, LRWb, 5018. o LaurM, II, p. 1159 „uoi ne inclinăm a referi cuventul la *seru*, seru de lapte (acru și pallidu) etc". o Hasdeu, CuvB, I, p. 301 lat. *subalbidus*. Admis: Candrea, EIL, p. 38. o Miklosich, Beitr Voc, II, p. 10, Șăineanu, Sem, p. 210 lat. *exalbidus*. Admis: Philippide, ILR, p. 211, Gehebe, JB, V, p. 30, Densusianu, R, XXXIII p. 285, Pușcariu, EWR, 1521 (*exalbidus* ori **salvidus* de la *salvia*), Korting, LRWb, 3311, CDDE, 42 (nu trebuie confundat cu *sarbed* „pale”, v. it. *scialbeão*; alt *sarbed* „aigre, fade” care derivă din alb. *tharpet*, *tharp*), Diculescu, OrLR, p. 624, Pascu, Suf, p. 65, Tiktin, DictRG, p. 1366, Șăineanu, DUn, p. 580, Philippide, OrR, II, p. 32, 115, Candrea, DEnc, p. 1103, Meyer-L, REW, 2934 (*exalbidus* dispărut din REW), Skok, ZrPh, L, p. 494 etc. o Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 *sarbād* din alb. *tharbet*; D, p. 1155 „alb. *tharbet*. olt. *harbād*, rudă cu germ. *herb* aspru la gust”. @ Rosetti, ILR, II, p. 122 *sarbād* „aigre” = alb. *tharb*- trebuie separat de *searbād* „palid”. o AnEtn, 1958, p. 151 i.-e. **sueruo-* „acru, amar”. o Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148. *exalbidus*.

Dacă nu este variantă regională, tirzie, *salb-*, *selbezi* ar putea fi un cuvânt diferit, posibil de origine latină, care însă nu e admisibilă (*in-sapidus*, **subalbidus*, **salbidus*, *exalbidus* etc, toate fără valoare) pentru *sarbed*. S-a admis existența a două cuvinte cu această formă în cele două sensuri de mai sus și s-a făcut legătura cu alb. *tharb-*, fiind un element comun alb.-rom., înrudit cu grupa de cuvinte celtice însemnând „amar”: v. irl. *serb*, cymr. *chweru*, corn. *wherow* etc. din **sueruos* (WP, II, p. 513, în legătură cu grupa rad. **suro-* „acru, acid, sărat, amar”). Forma rad. din cuvintele celtice era i.-e. **suer-*, care însă nu poate avea nimic comun cu omonimul **suer-* „a supura, puroiă”; arhetipul român **servidus* presupune un i.-e. **s(u)er-uo-* cu suf. *-idus*. sburda v. *zburdă*.

(124) scapără vb intr. 7) „a scoate seînteii lovind cremenea cu amnarul” („battere le briquet; Feuer schlagen, Funken spruhen”). 2) „a scoate seînteii din pietre (lovindu-le cu potcoava)” („faire jaillir des étincelles; Funken schlagen”). 3) „a fulgera” („etinceler; aufblitzen machen”). 4) „a fi nerăbdător” („etre impatient; vor Ungeduld zappeln”) etc.

Der.: scăpărat, scăpărarător, -oare (adj., vb), scăpărarături, -mint (pl. scăpăraminte), scăpărașe („chibrite”).

Dial.: arom. *ascăpir*, (*aJscăpirare*, *scăperare*, (*aJscapir*, *ascăpirare*, *ascăpirătură* (RevDg, XI 1966, p. 562, Albania), var. *șerăpuescu*, *-uire*, impr. din alb. (DR, II, p. 547); megl. *scăpir*, *scapirari*.

impr. din rom.: ung. *szkeperdl* „tit (lovește)”, zona Huedin, StLex, SiCom, 13, p. 259.

Alb.: *shkrep* „schlage Funken, Feuer; es blitzt”.

LexB, p. 615. • LaurM, II, p. 1080. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 695 mgr. *cn-pa*[^] (*âcrpa77J* „fulger”), alb. *shkrepetiĝ*, *shkrep* „faire des étincelles”. 9 Meyer, EWAlb, p. 408 *scapără* în legătură cu alb. *shkrep*. @ Pascu, Et, p. 34 **scapulo*, *-ilo* „lovesc cu varga” < *scapus* „băț”. o Tiktin, DictRG, p. 1376—7 „stimmt lauthch zu lat. *capero*, *-are* 'runzeln', ist jedenfalls Erbwort; desselben Ursprungs dürfte alb. *shkrep* sein”. • Pascu, DEtMR, II, p. 222, 71 impr. din alb. • Philippide, OrR, II, 732 „probabil cuvintele rom. și alb. aparțin împreună; orig. obscură”. 9 Meyer-L, REW 1624b „*caperare* 'runzeln' (rum. *scapără* 'aufblitzen' ist begrifflich wenig wahrscheinlich)”. 9 Scriban, D, p. 1165 lat. **excaperare* a se descreți, a se lumina. 9 Rosetti, ILR, II, p. 122 cf. alb. *shkrep*. 9 Giuglea, LL, IV, p. 35—39 *scapără* < *esca* + *pyr*. 9 Candrea, DEnc, p. 112, Șăineanu, DUn, p. 571 „orig. necun.” • ILR (1969), p. 296 lat. *caperare*.

Dipsit de analogii romanice (derivarea din lat. *caperare*, ori *esca* + *pyr* nu au nici o valoare), verbul este același în română și albaneză; dar forma genuină

a temei apare echivocă, nu se știe în care idiom s-a petrecut metateza făcând dificilă stabilirea bazei etimologice. În acțiunea „scăpăratului” elementul esențial este „lovirea cremenii cu amnarul” spre a obține seînteii, noțiune care există o analogie în limbile slave: rus *kresü*, *kresäv* „a scapără amnarul”, malorus *kresat'*, *krensut'* „a scapără, ciopli pietre, a tăia cremenea”, tema **kres-* din i.-e. **kre-s-*, cf. **krek-* „a lovi” (**kre-m-* în v.sl. *krememene*”, *kremyku* „silex” (WP, I, p. 483; IETW, 618). Este probabilă i.-e. **k(e)re-p-*, în care metateză lui *-r-* s-a produs în limba română actuală rad. **(s)kep-*, **skap-* „a tăia, lovi, răzui, ciopli” etc. (WP, II, din care s-ar explica ușor acțiunea de „izbire a cremenii; scăpărarea”. alii.

(125) scrum s.n. (pl. *scrumuri*) „cenușă care păstrează forma lucrului” („cendre; Asche, verkohlte Masse”). Dos., VSv, Oct. 4 *scrumul*.

Der.: a *scrumd*, *scrumul* („a se face scrum”), *scrumit*, (*a*)*scrumat*, (Dos.), *scrumie*, *scrumieră*, *scrumelniță*.

Dial.: arom. *scrum*, *scrumare*, *scrumat*, *scrumedzu* („ard”), *șerum medzu*, *nscrum*, *nscrumedzu*, megl. *scrum*.

impr. din rom.: big. *skrum*, *skrumjavam*, *skrumenie* (DR, III, p. 100), ucr. *Skrum* „fungine”, *zaSkrumiti* „sich mit einer Brandkruste oder mit Scrum koken” (BalkA, II, p. 133; RomSl, XVI 1968, p. 95); săs. *skrum* „Russ; Taub in der Pfeife” (RomElSz, p. 46); ung. reg. *szkrum* „hamu” (MNyRomKolcogr. epir. <xpouJy(T)oc (RumWNGr, p. 42, 92; RevLg, XII 1967, p. 539).

Alb.: *slikrump*, artic. *shkrumbi* „alles Verkohlte, Verkohlung”, *shkrumb* „cio che e carbonizzato” (Cord.).

LexB, p. 624. o Pontbr, p. 662 ung. *korom*. @ LaurM, II, p. 1103 din *cremare*. @ Cihac, DEtDR, II, p. 611 din trc *kurum* „suie; Russ”, cf. Admis: Meyer, EWAlb, p. 409 alb. *shkrump* = rom. *scrum* din trc; Gehebe p. 35 („s + trc *kurum*, direct dem trc entlehnt”); de la turcii l-au luat și turcii nezii; Șăineanu, InfOr, II, p. 318, R, XXXI 1902, p. 570. ț Densusianu, p. 383 *scrum* direct din cuman *kurum* sau prin intermediul albanez. 9 Pascu, 20. ArR, IX, p. 309 din trc 9 Rom. *scrum* — alb. *shkrump*: Șăineanu, DU Philippide, OrR, II, p. 732—733 („cuvinte sigur identice; orig. obscură”). DEnc, p. 1125; Rosetti, ILR, II, p. 122. 9 Capidan, DR, II, p. 458 („scrum” 212) e inadmisibilă impr. din trc. sau cuman în albaneză și în trei dialecte a lui *kurum* și schimbarea identică a formei sale; „existind cuvîntul și la turcii să ne suim pe scara veacurilor mai departe, spre a ajunge la avari, care calea distrugătoare prefăceau totul în 'scrum'. Limba lor n-o cunoaștea popor turco-tatar poate să fi existat în limba lor o formă din care s-a naște cuvîntul albanez și român, anterior venirii turcilor și cumanilor”. Admis: riu, LR, I, p. 257—258. 6 Tiktin, DictRG, p. 1394 „die Ähnlichkeit mit ung. *korom* ist wohl nur zufällig”. o Scriban, D, p. 1178 „trc *kurum*”.

Este evidentă înrudirea și obîrșia comună a cuvîntului românesc și albanez. Asemănarea cu ung. *korom*, trc *kurum* e fortuită, după o tendință de la avari apare total neverosimilă. Dipsind un element asemănător în idiomurile învecinate, nu rămîne decît obîrșia anteromană a cuvîntului „cenușă, rest al arderii”, *scrum* conține noțiunea „ardere” și rad. **k(e)re-* „a arde, a fi aprins, a încălzi” (WP, I, p. 418—419; WH, I/p. 163) *kudāyati* „a arde, pîrli” (**kr-d-J*, lit. *kurü* „a încălzi”, lat. *car-bon* „herd”, v.sax. *herth* „vatră” etc, alb. *sh-korz* „Rauchabzug”; baza în lat. *cremo*, *-äre* „a arde”, gr. *xepa^icx*; „argilă, lut, țiglă, oală” (WP, 287; IETW, 571, 3). Baza comună a cuvîntelor rom. și alb. **kro-m-* (= alb. *sh*) care ar putea fi lat. *ex-*, nu i.-e. (*sm-* ori alt element) este probabil decît i.-e. **k(e)reu-m-*.

(126) seulă vb tr. 1) „a ridica în picioare” („lever; aufheben”). 2) „a ridica din pat, a deștepta din somn” („veiller, reveiller; (auf)-wecken”); refl. 1) „a se ridica spre a porni” („se lever; atfstehen”). 2) „a se deștepta” („se reveiller; (wieder) aufwachen”). 3) „a se răscula” („se soulever, se revolter; sich emporen”).

Der.: *sculare*, *sculat* (adj. și s.), *scittălv.ră* („surrectio” AnonC), *sculăioare*, *sculățel* („săltăret, vioiu”), *sculament*(?) neologism.

Dial.: arom. *scol*, *ascol*, *sculă*, *sculat*, *sculată*, megl. *scol*, istr. *scolu*.

Alb.: *shku l*, *tshkul* „reisse aus”, *shkul'em* „ziehen von einem Orte fort” (Meyer), „andar di corpo”, *zhgule* „sradicare, trapiantarsi, emigrare” (Cord.).

DictB, II, p. 346 „*scol* excito ab *exculto*”. © LexB, p. 620 „*scolu* a lat. *ex et collum* quasi collum attolo: gali. *s'excouter* attolor”. 0 Pontbr. p. 662 lat. *ex + colare*. 0 Cihac, DEtDR, I, p. 146 lat. *excolloco*. 0 LaurM, II, p. 1098 *scollare = scullare* (contrassu d'in escollare). @ Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 82 (dunkel). 0 Philippide, ILR, p. 107 *riscol* — v. sl. *raskoliti* a fost considerat ca = *re + scol*, de unde vb *scol*. 0 Crețu, MardLex, p. 365 lat. *excolloco* apocopat. • Geheeb, JB, V 1898, p. 34, Weigand, JB, VI, p. 34 *excollere pentru *extollere*. 0 Byhan, JB, VI, p. 343 *excolare din *exlocare, cf. alb. *shkul'em*, (t)shkul ausreissen © Sulică, *Gazeta Transilvaniei* 1901, nr 97 *excollare de la *colum* „grumaz” (cf. arom. „scol o boate mare” = „strig tare”). © Candrea, E1L, p. 74 *succollo* „auf die Schulter nehmen”. © Pușcariu, CL, XXXV 1901, p. 826-8, ZrPh, XXVII 1903, p. 747 „natiirlich kann keine dieser Ableitungen ernst genommen werden”; propune (cf. EWR, 1558, PerspDict, p. 47, DR, VI, p. 223, LR, p. I, 347): sensul principal, aproape singur al lui *scol* este „urnesc pe cineva din culcuș” (căpânla a sculat un cird de potirnic), contrarul lui *zac*, contrar ce poate fi exprimat prin prefixul *s-* = *ex*; rămâne de căutat pentru *-col* un cuvânt lat. cu sensul „*zac*”: *cubo*, *-are* „ruhend liegen, auf einem Lager ruhen” se prezintă de la sine[!]; *excubere* > it. *scovare* „Wild aus dem Lager aufjagen”; *excubillare, *excubulare. Paterinitatea lui „*excubulare*” o revendica Densusianu, NRR, IV 1901, p. 460, R, XXXIII 1904, p. 285. Admis ca probabil: Tiktin, DictRG, p. 1396, Candrea, DEnc, p. 1126, Meyer-L, REW 2990 *excubulare > a se sculă 'sich erheben'; oder *excollare zu *colare* 'herunter und herauf ziehen', woher? Weigand vgl. alb. *shkul* 'losmachen', das eine schon lat. Bildung voraussetzt". Weigand, BalkA, II, p. 112 confecționează pentru alb. *shkul* și rom. *scol* un lat. *collare. © Diculescu, OrLR, p. 647 lat. *excollevar = *levare*. © Rosetti, ILR, I, p. 176 *excubulare. 0 Pascu, VR 1908, p. 148, Et, p. 35 *excollevar = *levare*, ArR, VI 1922, p. 265, DEtMR, I, p. 154, 1384 **excub(i)lare* < *cubile* (din care și *culare*). 0 Scriban, D, p. 1173 *cx-col-levo, d. *levare*. © Șăineanu, DUn, p. 579 orig. necun. 0 ILR (1969), p. 298 lat. *excubulare

incercările pentru *sculă* se izbesc de grele piedici fonetice și semantice, căci sint imposibile formal *exculare, *extollere, *răscol*, *exlocare, *excollevar (unele acceptabile parțial pentru sens), iar altele total nepotrivite ca semantism: *succollo*, *excollocare, *excollare; prin nimic mai verosimilă apare etimologia dată de Pușcariu (Densusianu) din *excubulare pentru verbul comun alb.-rom. a cărui esență semantică este „a mișca, a urni, a împinge”, iar forma străromână a epocii romane putea fi *scullare ori **scub(u)lare* (*ex-*); tertium non datur. De preferat al doilea arhetip care duce la baza **skeub-l-* a rad. i.-e. **skeub-* „a arunca, împinge” (WP, II, p. 556; IEtW, 955): lit. *skūbti* „a se grăbi”, *skubits*, *skubrus* „sprinten, grăbit” (posibil v. sl. *skubai* „a trage, a smulge”), got. *afskiuban* „a împinge înlături, a izgoni”, ags. *sceofan*, *scufan*, ahd. *scioban* „a împinge, îmbrînci”, ahd. *scuf(a)la*, *scubla*, ags. *scojl* „lopătă”. Alb.-rom. *scublare ar putea fi un verb denominativ, la care modificările fonetice erau normale atît în română (*stabulum* > *staul*, *subula* > *sulă*, *sub(u)lum* > *sul*), cit și în albaneză (ex. *sub(u)lum* > *shuV*). în atare sens poate fi „schon eine lat. Bildung” (Meyer-D), dar nu la un latin-roman, ci unul indigen carpato-balcanic. Prezența lui *o* în loc de *u* în formele accentuate *scol*, *scoli* etc. nu este izolată fără analogii în cuvintele moștenite (cf. *plouă* < *pluvia*, *droaie* ș.a.). Fone-

tismul străromân *bl* > *l* este sigur și în arhetipul *pubula, român comun 1396; CDDE, 1455; DictRG, p. 1277-1278) ce nu poate fi latin-roman absolut sigur autohton traco-dac, cu unele corespondențe (sens primar tură, proeminență, nod” etc.) în lituană, letonă ș.a. (WP, II, p. 81).

(127) scurmă (var. *scîrmă*, *scrumă*, Tikt., Scrib.; *scurima* PsalHu 13) vb tr. și intr. 7) „a răscoli țarina cu ciocul, cu botul, cu unghiile, (etc.); a rîcii” („fouir (la terre), fouiller, creuser en grattant; scharren, g... 2) „a roade” („ronger; ab-, zernagen”; „ceva îl scurmă la inimă = q... lui rongeaît le coeur”). 3) „a scruta” („scruter; er-, ausforschen”; „îm... fundul gîndurilor = il scrute le fond de ma pensee”).

Der.: *scurmare*, *scurmat*, *scurmător*, *scurmătură*; posibil și *scormoni* (T de Pușcariu, DR, I, p. 239—241 din *cormană*; problematic).

LexB, p. 625 „*scurmi** i.e. rimu, ritnor, ruo; i.e. scorbelescu, sgîrmîu, excabo, pruro, eruo a lat. *exgrumo*, i.e. *grumos eruo*, Varr. RR 14”. 0 Cihac I, p. 231 „*rimu* fouiller, fouir, l. rimari; — *scurm* (pour *scurim*) l. fouiller, fouir, gratter” © LaurM, II, p. 1111 *escorrimare*. Admis: Tiktin, 1888, p. 448, Geheeb, JB, V, p. 35, Korting, LRWb 3373, Tiktin, DictR 1397 lat. *scurmata, 1390 „*scormoni*, wahrsch. zu a *scurmă*, viell. zunächst a *răscoli* ungebildet”, Giuglea, Cerc, p. 25—26, Meyer-L, REW 2254, Pu I, p. 239, Candrea, DEnc, p. 1127, Șăineanu, DUn, p. 573. @ Scriban,

@ Șăineanu, DictRF, p. 520 „l. *excomprimari”.

Formula lui Cihac a găsit acces în dicționare și chiar la unii etimologi lenți, deși *ex-con-rimari este o confecție hibridă după verbul român adăugarea de prefixe la tema lat. *Hm-*, fără valoare ca și *exgrumo ima DexB; apropierea de *curmă* nu e de luat în seamă din cauza deosebiri tice (totuși, rad. i.-e. **skeu-r-* al lui *curmă* are formă și sensuri primare piate). *Scurmă* aparține la rad. i.-e. **sker-* „a tăia” (WP, II, p. 573—*zgîriă*, *zgrîmă*), posibil baza **skre-m-*, ori mai curînd *skreu-m, a cărei **skreu-t-* e lat. *scriitor*, *-ari* „a cerceta, a scotoci”, inițial „a tăia, cres *zgîria* spre a vedea ce se ascunde înlăuntru”, ahd. *scrotan* „a spint *a măcina*” etc, cu sensul lui *scrutări* ahd. *scuton*, *scrodon*, *scrutilo* ceta, explora, aprofunda” etc; *scurma* dintr-un mai vechiu *sc metateza timpurie,

searbăd v. *sarbăd*.

sfârma v. *fârîmă*.

sgîriă v. *zgîriă*.

sgîrmă v. *zgrîmă*.

(128) simbure s.m. (var. *sîmbur*; pl. *sîmburi*) 1) „partea din mijloc fructe, cu invelișul mai tare, sau lemnos, conțiuînd miezul sau sîmînt („noyau; pepin; Obststein, Kern”), 2) fig. „partea centrală a unei („noyau, Kernstück”).

Der.: *sîmburel* (AnonC), *sîmburaș*, *sîmburos*, *sîmburoasă* (specie de *sîmburar* („bot-gros”, pasăre), {->). *îmburuș* (-uc); topon. *Sîmburești*; ant *burescu* (OnR, p. 370).

Dial.: arom. *sîmburu*, *sîmbure*, *sămb-*, *sumbur*, *sumburi*, *sumb* *sămburi*, istr. *sămbur*.

î m p r. din rom.: n. gr. ncu.ppoț „noyau de la noix” (Zagorion), „no ral” (Epir; RumWNGr, p' 41, 90; REBS, p. 79, 360).

Alb.: *thumbulle* „nasture, nod, măciulie (la ac)", *thumull*, *thumbez*, *sumbulj*, *sumull* (*sumbull* „bottone", Cord.).

LaurM, II, p. 1187 „*sîmbure* nucleus, semen, granum, acinus, (d'in semen)". 9 Cihac, DEtDR, II, p. 344 cf. v. sl. *zrino* „granum, acinus", rus *zerno* etc. 9 Hasdeu, CuvB, I, p. 309 *sîmbure* inrudit cu cuvîntul alb, p. 92 „dem Alb. ist entlehnt rum *sîmbură*". 9 Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 333 alb. *sumbule*, *thumbule*, i.-e. **k'vâmo-*, **h'vemo-*, **k'umb(h)o-la* sau **h'umpo-*: n.pers. *sumb* „huf" etc. 9 Capidan, DR, II, p. 548 *sîmbure* = alb. *thumbull*, *sumbull*. in arom. *sumburi* u din silaba inițială e secundar, sub influența celui de l doilea u. 9 Baric, AlbRSt, p. 10; Șăineanu, DUn, p. 562; Tiktin, DictRG, p. 1426; Candrea, DEnc, p. 1157; Philippide, OrR, II, p. 733 „sigur identice; cel alb. e băstinaș (Meyer); nu se poate hotări dacă cel rom. e băstinaș ori impr. din alb."; Scriban, D, p. 1208. 9 Pascu, REBS, p. 79, 360, DEtMR, I, p. 191 trac *sumbula, din care atît rom. *sîmbure*, cit și alb. *thumbulle*, *sumbul*. 9 Papahagi, Dunărea (Siliștra), II 1925, p. 83 *sîmbure* din lat. *sabulum*; cuvîntul alb. e impr. din rom. 9 Weigand, BalkA, III, p. 212 „thrak. *sambulla > geg. *sumull-a*, tosk. *thumbull* 'Knospe, Knopf rom. arom. *sîmbure* 'Obststein; Kern'. Nach dem rum. (* aus a) und der aind. Entsprechung *samba*, gr. *kombi* 'Knopf scheint a zu u ducii das folgende u assimiliert worden zu sein".

Element comun albano-român, evident de origine autohtonă carpato-balcanică, pentru care nu găsim o etimologie satisfăcătoare în domeniul comparativ, încercările făcute (*thump*, *-bi* „Stachel, Glockenschwengel; Knopf" etc.; v. ind. *s'amba*, gr. xou.3oț „nod" ș.a.) nu duc la legături potrivite în alte limbi. Forma arhetipului alb.-rom. pare să fi fost **sambul-* (**somb-~?*), iar sensul (1) din română „partea de mijloc a fructelor"; „nasture" este secundar, mult mai târziu. Radicalul i.-e. putea fi cu s- ori k', de forma **sem-*, **k'emb(h)-* etc.; eventual **k'em-*, **k'am-* „a acoperi, inveli" (WP, I, p. 386-387, 3; IETw, p. 556), care a dat și cuvinte pentru „acoperitoare, coajă, învelitoare, cămașă": v. ind. *cāmulyā-*, *țămula-* „cămașă de lînă", *gamī-* „prosopis spicigera; plantă leguminoasă (păstăioasă)", lat. (celt.) *camisia*, v. nord. *hams* „coajă, carapace, păstăie" etc. Plus adhuc non liquet.

sîrmă v. *fârîmă*.

soric v. *șoric*.

(129) *spînz* (var. *spîns*, *spîni*, *spînt*, *spîndz*, *spânt*, *spânz*, *spînji*) s.m. „plantă cu rizomul gros, negricios, cu numeroase fibre radicale, cu flori roșii purpurii („*helleborus purpurascens*; *ellebore*; *Nieswurz*"), numită și „bojoței, iarba nebunilor, iarba lupului, boșută, ouăle popii, coaiele popii, buruiană (iarbă) de talan" (Basarabia, Dobrogea; RevC, VIII, p. 115—116); vreo șase variante.

Der.: a *spînzui*, *spînze* („a inierba"), *spînzire*, *spînzac* ("om nebun care umblă cîmpii" ban., DR, IV, p. 868), *spîndzatsic* („bartlos", combinat din *spîntac* -f *spînz*, ban., JB, III, p. 326); topon. *Spînzui*.

Dial.: arom. *spîngîu*, *spînguiescu* „a vaccina cu spînz"; megl. *spîngu*, *spîngiu* (cf. big. *sprez*, GrS, VII, p. 201).

impr. din rom.: ucr. *spîndz* „*helleborus niger*", *spînz*, *spens* „*helleborus viridis*" (BalkA, II, p. 142; RomSL, XIV 1967, p. 173); srb *sprez* *spz* „*helleborus niger*"; big. *spînz*; sâs. *spuns* (RevC, XII, p. 94); ung. *eszpendz* (NyIrK, III 1959, p. 108), *puns* (NyIrK, VI, p. 284; SCL, XIV 1963, p. 383).

Alb.: *slîp en d er*, *shpendel* s.f. „*elleboro*" (Cord.), *shpen*, *shpener*, *shpendre*, *shpenn* (-nd, BalkA, II, p. 224).

LexB, p. 661. 9 LaurM, II, p. 1231, Gloss, p. 545. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 357 v. sl. *prazi* „stipes", *praziti* „laxare", *suprtzati* „coniungere" etc. Admis: Byhan, JB, V, p. 333; Densusianu, HLR, I, p. 271 9 Tiktin, DictRG, p. 1470 „Zshg mit *sprez*, *spre(e)z* (letztere Porm auch 1263 belegt) ist kaum wahrsch.". 9 Pascu, DEtMR, I, p.

191, 1796, REBS, p. 27 din trac *spenzus, *spen-*, cf. lat. *splen-*, gr. *splē-*, * Weigand, BalkA, II, p. 224 rad.? Philippide, OrR, I, p. 621 fiind folos decarea *cailor de dalac* boală a *splinei* (ven. *spienza*, dalm. *spianza*), *spînz* veni din *spendza* „splină", apoi „leac contra bolii de splină". Admis: Scrib 1231. 9 Pascu, RevC, XII, p. 94 v. sl. *sprez. 9 Rosetti, ILR, II, p. 1 — alb. *shpender*; dar z: alb. *d* nu corespund (ne-am aștepta la drom. *d* sau Apropierea de numele splinei din dial. it. de *sud* nu e justificată". 9 Candrea, p. 1187, Șăineanu, DUn, p. 606 „orig. necun."

Acest element lexical comun alb.-rom. este atestat și în limbi slavonale) ca împrumut din română. Degătura etimologică cu *splină* este înabilă fonetic și semantic, iar împrumutarea din forma dalm. ori venet. ca o ipoteză gratuită cită vreme în acele graiuri nu există apelativul *spînz* măcar vreo formă intermediară apropiată. Un trac *spenzus (tot din rom) nu explică dispariția lui *-l*, nici forma albaneză, nefiind de luat în sepr prin lipsa deocamdată a unei baze i.-e. corespunzătoare care ar fi trebuit să aibă forma **speng'~*; încît tracicul **spenz-* are puține șanse de a fi păstrat. Forma drom. *spînz* presupune un **spendiu-* (*spandiu-*), temă **spend-*, *shpend-* (cf. *rendes-rînză*; *grunde-grunz*), i.-e. **spend(h)-*. Este greu a găsi o etimologie pentru acest element carpato-balcanic, neștiind dacă tilcui trebuie să plece de la o particularitate fito-morfologică (forma frunzelor late și ascuțite, ori rădăcina, tulpina etc.; v. descrierea plantei: Panțu, p. 286) sau de la utilizarea ei în medicina populară contra durerilor de cap ori a dalacului cailor: „spînzul e întrebunțat de popor la vindecarea bolnavi de dalac. Cu o sulă se fac opt înțepături în pieptul calului bolnav, apoi se vira sub piele, în fiecare înțepătură, cite un fir de rădăcină de *Calul se umflă* apoi la piept, umflătura sparge, curge materie din ea și în zilele calul este vindecat" (Panțu). Efectul terapeutic al spînzului ar fi datorat cu al uleiului de terpenină. Se pot cita rădăcini i.-e. de formă apropiată însă nu explică semantismul cuvîntului nostru: **sp(h)e(n)d-* „a tresărită se zvîrcoli" (WP, II, p. 664; IETw, 989), fris. *spat*, *spad* „*Kramp*" in den Hechsen der Hinterbeine der Pferde", oland. *spat* „*Kramp*" e **spe(ij-* „ziehen, spannen" (WP, II, p. 655; IETw, 982). Nu este exclusă o legătură de înrudire cu lat. *spinus* „spin" etc, i.-e. **spei-*, (WP, II, p. 653), ținînd seama de virfurile ascuțite ale conturului dar frunzelor de spînz(?)

(129a) stămiit (var. *strănut*, *strămut*, *siănut*) adj. „cu o pată albă (bot) la cai" („qui a le naseau blanc; Schneppe, Schnippe").

Der.: *strămutat* (cal *strămutat*, mold.), *sirănare* (poate pentru a rîni în poezia populară), *străinea* („mic semn, pată?"), *streinei* (etim. populară).

Dial.: neatestat (arom. = *bal'u*).

Pascu, Suf, p. 138 obscur. 9 Diculescu, Gep, p. 175-176, ZrPh, XI 427-428, XLIX, p. 426—429, **stäm-* din got. *staimo*, nud. *Stem* „stea" susianu, GrS, I, p. 348—349 „cu etimologii în felul lui *stämüt* < *stem* am p cã și *iapă* e germ. (sued. dial. *hapá*, dan. *hoppe*). Weigand, BalkA, III, p. weisse Pleck am Maul ist doch kein Stern auf der Stirn und wie sollen d dazu kommen, ein Wort zu entlehnen, das in eigentlicher und auch v Bedeutung im rum. 'stea in frunte' bewahrt ist; die Biidung eines adj. vorans, dass das Stammwort erhalten ist, das ist aber nicht der Pali"; XLIII p. 194. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 838-839 (LR, I, p. 273) „și ca formă și ca înțeles foarte bine cu germ. *Stern*". 9 Tiktin, DictRG, p. verbal von a *strănuta*; die Schneppe wurde, wie es scheint, mit dem Nieserlichem Zusammenhang gebracht". 9 Admis: Weigand, BalkA, III, p. 30 DEnc, p. 1212-1213. 9 Giuglea, RevF, II, p. 60 *stignutus < v. gr. tr

stigma sau *stigmare*. O Skok, ZrPh, L 1930, p. 273 „lat. *stellinutus ergab mit r *strenul, welches volksetymologisch nach *strănut* oder *cernut* umgebildet werden konnte ...”. • Gamillscheg, RomG, II, p. 254—255 gepid. *sternā* „Stern, Blesse”; „evident, unwiderleglich”. • Densusianu, GrS, VII, p. 279—281 din sl. *sr(u)na* „căprioară” + *usta* „buzat”, căci acest animal are botul de culoare mai deschisă, deci „cu buzele, de căprioară” [!]. Admis: Scriban, D, p. 1239, Rosetti, ILR, II, p. 82 # AnEtn, 1957-1958, p. 144.

Cuvîntul continuă să rămînă obscur, neputînd fi romanic, slav ori germanic, lipsit de corespondenți în aceste idiomuri. Derivat cu suf. *-ut-*, *starnut* este vechi în limbă, posibil o temă autohtonă **ster-n-*. Dacă „pata” de pe nasul ori buza calului poate fi interpretată ca ceva în legătură cu murdăria, mînjit(?), ar fi o bază a rad. i.-e. **ster-* din *steregie*, luat eventual în sens figurat, zicîndu-se despre cal că e „cu o pată (murdărie), mînjit pe bot”, imagine potrivită pentru un animal foarte curat cum e calul.

(130) *steregie* (var. *stir-*, *sterigie*, *stregie*, *-jie*, ban. *sterezin'e*, Dos. *sterevie*; *tirighie*, *-eg-*) s.f. /) „funingine” („suie; Russ”). 2) „țurțur(i) de funingine pe coșul prin care iese fumul” („glacon, charbou de fumee; Russzapfen”). 3) „țurțur sau picătură, sediment solidificat dintr-o materie lichidă sau vîsoasă; tartru, materie ce rămîne din vin pe fundul butii” („glacon, sediment, tartre; Zapfen, Stiick, Weinstein”). 4) „apă murdară ce curge din paie afumate ale acoperișului sau din coșul pe unde iese fumul” („eau trouble et sale qui coule du chaume du toit; schmutziges Dachwasser”).

Der.: *sterezat* „uimit (a se uita *sterezat*)” (!*stirigiatus, Philippide, OrR, II, p. 177-178).

Dial.: megl. șira» „scrum” (AtIDR, 683), *strizin'* „funingine” (Megl, III, p. 277—278), *străzin*, *strizin'* pl. „steregie” (GrS, VII, p. 203).

LexB, p. 670 „*steregie* scoiu [adică: sloiu] de funingine: *stiria fuliginis*”. 9 Pontbr, p. 702 gr. crTspyii. 0 Cihac, DEtDR, I, p. 264 lat. *stilligia < *stilla* (*stiria*). 0 LaurM, II, p. 1287 *stiria*, *stilla*, *stiricidium*, *stillicidium* picătura completa: de apa de miere, de gheață etc.; in specie *fuliginea stiria* picătura de fuligine (etc). 0 Korting, LRWb, 9053 *stilligia (*stilla*, *stiria*). Respins: Densusianu, R, XXXIII, p. 285, Candrea, CL, XXXIX 1905, p. 428-431 (cf. EIL, II p. 7) *stilligia ar fi dat în rom. *stelege sau *stilege; *stillicidium trebuia să dea *steleceaz. Candrea adoptă forma, de bază *steregme* (cf. ban.). „in lat., 'o picătură înghețată' se numea *stiria*; *steregia*, e îndeosebi 'o picătură de funingine', care trebuie să se fi numit *stiria fuliginea* 'picătură de funingine', sau *stiria caliginea* 'picătură neagră ca fumul' . . . Forma contaminată *striginea, *stiliginea (*stirigiueus, *siligineus); prototipuri lat. vulg. *stir-*, *stil-* au existat lăsînd urme în dial. din nordul Italiei (canav. *stalesen*, borm. *stegini*, retor. *stanschaint*, *standsche* 'Traufe, Dachtraufe' etc.) - DEnc, p. 1202 lat. vulg. *siliginea < *stifria* + *fuliginia*. Admis: Tiktin, DictRG, p. 1491, Philippide, OrR, II, p. 177. 0 Meyer-L, REW = 8266 *sliricidius* „Schneeflockenfahl”. Cf. Graur, BL, V, p. 114. 0 Giuglea, Conc, p. 20 lat. *stilla -j- fuliginea*, sp. dial. *estellesiu* „suie”. 0 Scriban, Arh, XXIX 1922, p. 477, D, p. 1321 „*tirighie* sau *st-* (gr. *trygia* drojdie de vin, big. *trygos* strugure, cules. n.g. *cule.su* viilor, tartru, funingine, coaja...)”. 0 Șăineanu, DUn, p. 617 „orig. necun.”.

Aceste încercări nu explică sensul și forma lui *steregie* (*stilligia, *stillicidium ori *stiricidium nu pot duce la rom. *steregie*); de asemenea soluția lui Candrea (inspirată de traducerea latină a LexB „*stiria fuliginis*”), susținută cu multe argumente și insistență, n-a dat rezultate, căci pleacă de la falsa premisă ca „*steregie* e nu orice picătură înghețată, ci îndeosebi o picătură de funingine (etc.)”; *steregie* nu se referă la o picătură de funingine în mod exclusiv, iar combinația de cuvinte (imaginată numai de dragul apelativului românesc) *stirigiui fuliginea*, *caliginea* e artificioasă, pretinsa contaminare — neverosimilă; faptul

că nu se; explică dispariția silabelor *-ria -{fu-* (decît prin punerea lor „i teze”) face ca ipoteza să cadă de la sine, lipsind orice bază romanică a (exemplele citate de Candrea și în REW *stalassen*, *stegini*, *standsche* etc. / .streașină”). Nici tema gr. *tryg-* nu explică pe *steregie*, pentru a cărui jurătură etimologică se impune interpretarea corectă a semantismului (ecologică, aparentă, prin varietatea accepțiunilor lui în diferite zone românești) mai mult cu cît în articolul lui Candrea sensurile au fost aranjate în conformanță potrivit cu etimologia latină stabilită dinainte, insistînd asupra sensului convențional „picătură (țurțur?)”. La Dosoftei înseamnă „cenușă” („funingine”) ori poate „lavă” („muntele Etna are în vîrv o gaură din carea ese negru și sterevie și foc”, VSv, Fevr. 5; „fum de sterevie fața să le arză”, Ps 5) “. Accepțiunile apelativului sint nuanțate și variate în diferite zone românești⁴², dar prevalează noțiunea „funingine” (sediment sau țurțuri), megl., apoi „apă turbure, murdară”, mai ales de funingine din coșul de țurțuri din paie afumate (vechi, murdare), „sediment (turbure, murdar) din coșul de țurțuri”. Nepotrivirea între „funingine” și „apă murdară” este numai aparentă, deoarece toate accepțiunile se reduc la „murdar”, fie lichid conținînd în dizoluție impurități, fie un „sediment, depozit”, uneori solidificat în formă de sloi de țurțuri, alteleori un strat variabil de funingine ce colorează (murdărește) pereții și tavanul casei țărănești, unde trece multă vreme fumul; tavanul nu mai sint albi, ci cafenii de *steregie*, căci fumegînd soba și tavanul, atmosfera casei se umple de fum”, cum o descrie un medic⁴³. Sensul e de căutat o înrudire etimologică pentru *steregie*, al cărei arhetip *sterezin'e*, megl. *stezin*) era **st(e)reginea*, cu un sufix lat. *-eus*, *-ea* (cf. și o temă **st(e)reg-in-*, rad. *(*s)ter-* „lichid murdar, spurcat, murdărie”) sau a murdării, spurca” (WP, II, p. 641—642,8; IETW, 1031,8), *(*s)terg-* „ca în gr. o-Tspsc.vot; xoiprov Hsch., Tapyavov, vin stricat (alterat), oțet, wein” etc, v. isl. *prekkur*, mhd. *drec*, *-ckes* „Dreck” (*Hregnā* sau *weira* sau **(s)terk-* lat. *stercus*, *-oris*, lit. *tersiu*, *tersti* „a mînji, murdări, ușa, noroi”, *aptersziit* „murdăresc, spurc” etc. Sufixul *-n-* este fie i.-e., fie slav. Restringerea asupra „funinginii” din coșul sobei datează din româna com. *siereginea desemna cea mai caracteristică „murdărie” din casă: „fun

(130a) *sterp* (var. *stărp*; fem. *stearpă*) adj. 7) „care nu poate avea copii sau care nu fată” („*sterile*; unfruchtbar”), „care nu fată în acel an” („bre

⁴¹ Forma întrebuițată de mitropolit „sterevie” este moldo\enism literar invers de *g*, după analogia lui *gicol* pentru *vicol* (*viscol*) etc. (Candrea; Tiktin).

⁴² Majoritatea variantelor la Candrea; LexB „sloi de funingine”, LaurM „țurțur compactă”, ori „funingine (din coșul de fum)”, Polizu „cep de funingine”. Dame „suie”, „materie neagră ce lasă fumul pe buloini coșului sobelor; suie”; în Muscel „funingine”, bovița, Argeș, Gorj (etc.) „funingine”, nord-vestul Moldovei *stirigie*, *-ii* „cărbone de lemn”, III, p. 88; Șăineanu); Covurlui *stirigiui* (Graiu nostru, I, p. 322), Alexi *steregie* „Russze *sterezine*, *stare* „funingine”, Oaș *steregii*, *sire-* „țurțuri de funingine”; Năsăud *steregie* „funingine”; de pc cornii ia acoperișul caselor” (Gazeta Trausilv. 1888, nr 54, p. 2, n. 478); Maramureș „țurțuri de funingine” și „picături ce curg din lemnul verde cînd îl bagi în foc”, „apă de ploaie ce curge din strașină” (Viciu); la Abrud *stregie* (și *strijie*) „umezeală în podul casei, și pe hornul cuptorului din cauza fumului; apa ce curge de pe paie acoperișului caselor”; ultima accepțiune cunoscută și în alte zone (Turda-Ciuș, Maramureș la Zărnești-Buzăți); prin Rinmicu-Sărat (Bordeasca etc.) *stregie* „cocleala albastră ce se găsește în vasul de aramă nespoit (necosit) și care colorează mîncarea sau ceea ce se fierbe în vas”, ori *steregie* „funingine”; Valea Putnei *stirigie* „materia ce se depune în cazan etc.; Rupea „apă turbure, murdară ce rămîne la fierberea unor materii colorante” *gkiiie* „ce rămîne din vin pă bute, o ricăi și acresc cu ea” (Vircol).

⁴³ Dr G. Crăinteanu, • *Igiena țaranului român* (1895), p. 57.

2) „neroditor, care nu produce nimic” („improductif, infructueux; nicht produktiv”). 3) „sec, arid” („sec, aride; diirr, ausgetrocknet”). 4) „(porumb) cu boabe rare” („(maïs) a grains clairsemes; Mais mit schütter gewachsenen Kornern”).

Der.: *sterpi*, -it, *slerpel* („toate oile sterpe”), *sterpie*, *sterpos* („pământ —”), *sterpare*^A-ari („oale stearpă”), *sterpar* și *sterpătar* („păzitorul turmei de sterpe”), *sterpărie*, *slerpătara*, *sterpiciume*.

Dial.: arom. *sterpu*, *stearpă* (der. *stirpes*, -itor, -itsuni, *stir*-, *stărpăr*, *stirpar*; *stirpuret*, *stirpuriu* „turmă de oi sterpe”, *stirpuescu*, -uit „devin sterp”), *străkescu*, -ire, *străkitură*, *astărkescu*, *astrakin*, *astrăkescu*, -ire, -it, „a seca; avorta (etc.)”, megl. *sterp*.

impr. din rom.: sās. *stirpe* „unfruchtbares Muttertier” (RomEISz, p. 47), ungh. (Crișana) *sztërpa* (NyIrK, VI, p. 285).

Alb.: *shterpe* „sterile, che non partorisce quest'anno, a suo tempo”.

LexB, p. 671 „*sterpu* sterilis, infecundus; a lat. *exstirps*”. 9 Pontbr, p. 701. \$ LaurM, II, p. 1278 *sterpire*, 1279 *sterpu*. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 702 *sterp*, *silvie*, o-Tpeša, arstpxx, arstpoc „sterile” etc. 9 Gaster, RIAF, I, p. 351 cuvintele rom. și alb. vin din der. lat. cu *ex*- din *stirps*. 9 Meyer, EWAib, p. 417 cuvintul alb. este autohton, cel rom. e illyric O Densusianu, HLR, I, p. 224 (el. alb.-rom.-ven.) „d'origine obscure est *sterp*, alb. *shterpe*, *stjere*, ven. *sterpo* = sterile”. 9 Unii preferă pe lat. *exstirpis: Herzog, ZrPh, XXVI 1902, p. 736 „wir gelangen ohne Muhe [dar fără a cită LexB și pe Gaster!] etwa auf ein lat. *exstirpis (etc.)”. Pușcariu, EWR, 1644, Korting, LRWb, 3490a, Șăineanu, DUn, p. 615, Tiktin, DictRG, p. 5492, Pascu, ArR, IX 1925, p. 311, Philippide, OrR, II, p. 641, 737-738, Meyer-L, REW* 3072, Capidan, Megl. III, p. 275; alții gr. crepupoț: Weigand, JB, XVI, p. 228, Rohlf, ArR, IX, p. 159, nr 3072 (contaminare cu lat. *exstirpus), EWUG, 2059, Diculescu, DR, IV, p. 443, Candrea, DEnc, p. 1203, Drăganu, RomIX-XIV, p. 59, Scriban, D, p. 1242, Pușcariu, LR, I, p. 259, Rosetti, ILR, II, p. 68-69, Giuglea, DR, X, p. 443-445, DRS, p. 65. 9 AnEtn, 1957-1958, p. 144 posibil i-e. *ster.

Majoritatea părerilor s-au repartizat între lat. *extirps (DexB, apoi „descoperit” de Gaster și Herzog) și gr. τυρσπιπο? : cuvintul românesc ar putea să derive din oricare, fiind deci aproape o chestiune „de preferință personală”. Dar termenul alb.-rom. *sterp*- pare să fie autohton anteroman, putînd fi conectat direct la rad. i.-e. *ster- „țepăn, rigid, tare” (WP, II, p. 631; IEtW, p. 1022), din care o formă paralelă sau specializare *ster- „sterp” (WP, II, p. 640-641; IEtW, p. 1031), lat. *sterilis*, gr. GTsTpa etc.

(130b) stîna s.f. (pl. *stîni*) 7) „construcție de lemn (ca o simplă casă țărănească) servind ca adăpost pentru păstori și ca loc de prepararea brinzeturilor” („bergerie, fromagerie; Schäferhütte, 'Käserei”). 2) p. ext. „întreg locul pe care e instalată stîna și dependențele ei (strunga, celarul, țarcurile, bordeiele)” („bergerie, endroit ou l'on garde les brebis; Schäferrei, Sennhutte, Sennerei”).

Der.: stînișoară, stînărie, stînaș; topon. Stîna, Stînișoară.

Dial.: arom. *stînă*; istr. *stînărie*.

impr. din rom.: ungh. *esztana*, -ina, *esztana*, *sztina*, *isztina*, *isztina*, *csztends* „ciobanul care mulge oile la strungă” (InfIR, p. 42; NyIrK, VII 1963, p. 117 și 119), *esztana-csinălās*, *esztanās-szimbora*, *esztanahely*, *esztanajuh*, *esztanaiist*, *esztanutdrs* ș.a. (StUn, 1962, 2, p. 24; StCom, 13, p. 259; MNyTETsz, I, p. 804); srbcr. *stind*, ucr. *Styna*, *StyniSora* (RomSI, XVI 1968, p. 96).

r—

Este un cuvint tipic păstoresc, general și străvechi în limbă, dar cu obârșie deocamdată echivocă; posibil autohton, preroman, preslav. Cei mai mulți

filologi l-au considerat slav (ca împrumut arhaic), alții însă (între ei K l-au declarat autohton traco-dacic. Ambele ipoteze par să aibă șanse egale șanse de a fi reale; dintr-un traco-dacic *stana (rad. i.-e. *st stațiune, loc de ședere”, WP, II, p. 603-610; IEtW, p. 1004) ușor derivate rom. *stîna*.

(131) stîncă s.f. (pl. *stînci*) „masă enormă de piatră, mai ale căreia se ridică pe un munte („roche, rocher; Fels, Klippe”).

Der.: stîncărie, simcie, stîncos; topon. Stîncești ș.a.

DictB, p. 666 *stancu*, pl. *stîncuri* saxum, *stancosu* felsig. 9 Miklosi 46 din sl. *sŭnbka*; admis: Cihac, DEtDR, II, p. 360-361 și de alții; LaurM, 546; Tiktin, DictRG, p. 1497 „ansch. zu ksl. *stanu*, vgl. *stână* (de piatră) auch viat. *stancus* „miide” (ital. *stanco* id., rum. *stîng* „link”) în Betstanca „miider”, daher „träger, unbeweglicher Stein”; GrS, V, p. 1 DEtDR, VII 1934, p. 456 (Pușcariu) și alte opinii sovăielnice, confuze ale filologilor din ultimele patru decenii; Pascu, RevC, X 1936, p. 123: elemente traco-dacice balcanică *stîna*, *strungă*, *zăr*, *smîntînă*, *stăpîn*, *stîncă*, *codru*, *brad*, *spînz*. *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii române* (sec. VI-X) 1954, p. 67 explicat prin *stenka* (srbcr. *stânac* etc.) 9 G. Mihăilă, SCL, 362 („Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română”) și în fi slav, din motive fonetice și semantice; deocamdată trebuie să-l trecem pe lângă cu etimologie necunoscută (cum făcuseră și alții: Candrea, Șăineanu, I, p. 286 etc.).

Discuțiile în jurul etimologiei lui *stîncă* au terminat în concluzia că nu trebuie să tînd să fie slav (cum a demonstrat în 1971 eminentul slavist bucureștineț) trebuie considerat ca „obscur, de obârșie necunoscută”, revenind ca termen lexical autohton, căci există o puțință de încadrare în sistemul indo-european. Esențialul în apelativul (exclusiv românesc) *stîncă* e „ascuțit, vîrf tăios, dungă ascuțită, tăioasă”, iar cea mai verosimilă europeană pare a fi *stegh-, nazalizat *stengh- „a înțepă; prăjină, pașă ascuțită, țepăn”, sued. *stagg* (germ. *stagger*) „iarbă țepănă, ascuțit, atovul; -oxo? „extremitate a unghiilor, ghearelor, ascuțit, tăiș (al tăiș sau stînci)”, let. *stingstu*, *stingt* „teapă, ștaif”, *stingrs* „ștram, țepă etc. (WP, II, p. 622-623; DEtG, p. 915; WH, II, p. 706-707). Apelativului rom. *stîncă* poate să fi stat o formă carpato-balcanică sau chiar *stank-, cu semantism arhaic, bine conservat pînă azi.

(132) străghiată (var. *-fă*, *stfejreghiată*, *-fă*, *sterghiat*, *stirighiat*, *-fă* ban., haț., *strădiată*, *stre*-, *străyată* Oaș) s.f. (pl. *străgheți*) 7) tele) abia încheat și nestors încă de zăr” („lait caille; geronnene olt. „bucăți (de singe, piftie) încheate” („gele, caillot; geronnene stuck, Sulze”). 3) „zăr ce se ridică deasupra laptelui încheat; în gului; smîntînă de pe lapte încheat; zăr stors din caș” („petit l. Molke, Buttermilch”).

Der.: a (se) străghetă, -ți „se coaguler” (*străghetă* „a preface în lapte închea, a (se) slei”, despre lapte, singe, răcături-piftie olt.), a (se) străghiată”) „a închea, a prinde poighiță de ghiață” (zona Iernut—I Mureș, inform. X. Vlassa), *străghețat*, -it „încheat”, *străgeiar* „unealtă sfarmă străghiată”.

Dial.: arom. *strîgl'atâ*, *străgl'eatâ*, -tu „brînză dulce încă nescurtă de lapte încheat, boțul din lapte încheat” (DMacRD); megl. *strîgl'atâ* (AtIDR, II, sm., harta 418; CercDg, IX, p. 205, 214; XVI, P- 93-94, II, 4f2/02); cf. și forma *străgl'atâ* la Carașoveni în Banat.

în p.r. din rom.: srb *striglată* „Quarkkäse” (GrS, III, p. 429; în legătură cu *striglată* formă citată la Carasoveni în DR, X, p. 305), cr. *strigljata* „Sanermilch” (SOF, XXI, p. 374); big. *străglctă* (G. Pascu); gr. arpiyxera (RumWNGr, p. 91); ung. reg. *tregydca, szteregyāca* „megaludt juhtej, lāgysajt” (MNYRomKolcs, p. 384).

LexB, p. 677 „streglice lapte covasitu (închegații); lac coagulat (concretum)”. 9 Pascu, ArR, VI 1922, p. 265, DEtMR, I, p. 67-68, 430, RevC, II 1928, p. 128, III, p. 46 lat. *extraglată = **extrac(o)ag(u)lată* „coagulee”, cf. *chiag, clag* < *clagum = *coagulum*; suf. -cață analogic. Admis: Capidan, Megl, III, p. 277. 9 Giuglea, DR, III, p. 616 a însemnat „laptele care prinde pojghiță, peliță” (strat) deasupra; pelița ce se formează pe lapte aduce după sine coagularea; lat. *stragulatam* (din *stragulus* adj., *stragula* „Decke” etc), sensul „zur Decke gemacht; Decke” etc. Admis: Densusianu, ALP, II, p. 187-188 # Candrea, GrS, III, p. 428-429 „termen moștenit probabil de la păstorii romani; (lac) *strangulatam* „lait serre, comprime”, adică „lapte prins”, trebuie să fi însemnat aceeași noțiune; ... explică pe *străghiată* fără cea mai mică dificultate fonetică sau semantică...”: DEnc, p. 1211. 9 Skok, JP, XVIII, p. 354 *extragulată. 9 Scriban, D, p. 1249 „lat. *extra-coagulata ori *strangulata*”. 9 DR, XI, p. 165-170, AnEtn, 1957-1958, p. 148 i.e. *streg-l, **ster-* „tare, consistent” prin tracică.

Vechile încercări de etimologie nu sînt justificate, nu explică termenul românesc: *exiracoagulata, *extragulată presupun o formă paralelă nemetatezată a lui *coagulum* (care a evoluat: *c(o)aglum* > *clagum > *chiag*), afereza grupului *c(o)a-* și compunerea cu *extra-* nejustificată pentru semantism: *stragula!* nu este admisibil semantic și formal (în prima silabă trebuie să fie nu *a*, ci *e*, cum indică dialectele sudice), „cu evoluție semantică îndoielnică” (Candrea) și aceeași obiecție împotriva lui (lac) *strangulatam*, nepotrivit semantic, căci *strangulare* „a gîtui, înăbuși” cam greu s-ar fi putut aplica în latina „vulgară” a păstorilor dunăreni la „închegarea laptelui”, noțiune pentru care exista și există termenul latin precis, lipsit de echivoc: *coagulum* (> **clāgu-* > *chiag*), *coagulare*. Ce ar fi putut îndemna pe strămoșii românilor să dea laptelui „închegat, prins” atributul sinistru de „strangulat”, adică „lapte înăbușit”? Noțiunea de „serre, comprime” este de prisos, cită vreme închegarea laptelui se face (de la sine) fără nici o presiune ori violență, uniform, de sus pînă la fundul vasului. Cu etimologia lui Candrea s-au epuizat resursele oferite de limba latină, dovadă că rm aici este de căutat originea etimologică și semnificația cultural-istorică a cuvîntului românesc **, care este deplin echivalent și sinonim cu „lapte coagulat, prins” („lapte cu chiag”, Mehed., „lapte închegat cu zăr cu tot; cașul însuși abia închegat” etc). Sensurile secundare de sub 3) sînt limitate la cîteva lucruri **, lipsite de importanță semantică pentru etimologie. După completa închegare a laptelui, se face alegerea cașului din zăr; *străghiată* e separată în două derivate, unul lichid (galben-verziu) *zarul*, altul consistent, cașul din

* *Străghiată* e cunoscută azi în aproape toate zonele românești: Ardeal, Banat, Oltenia, Muntenia, Bucovina [în Moldova pare a lipsi, neatestat pînă acum]: îl dă și Iordache Golescu în Dicționarul său „*strigheață* se zice laptele cel închegat pînă ieste dulce, pînă a uu se acri”, Sez, X X X 1922, XVIII p. 163; prezent în toate dialectele, cuvîntul a fost un termen absolut general în graiul străromânilor, în romanitatea carpato-balcanică.

E. Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei* (Cluj, 1926), p. 19 „după ce s-a prins (închegat) laptt>. se rupe cu lingura cea mare de lemn. Prin această crăpătură se adună deasupra un lichid verzin, care se numește *străgeată* și care se ia cu lingura și se toarnă în chiagornia, pentru a se folosi diu nou la închegatul laptelui. Străgeată e iuțimea chiagului, chiagul cel tare, care se ia diu budacă, spre a nu se întări cașul, să se facă prea aspru, ci să rămînă moale și să se întindă brînză”. Cf. T. Morarii, *Viața pastorală în Munții Rodnei* (București, 1937), p. 179 etc. (cf. PăstRom, p. 200). Același sens în Bucovina (Cimpulung etc) și Hațeg: zarul ce iese deasupra laptelui închegat e „străgeată zarului”; Oaș *străyată* „zarul ce picură din caș” (Candrea, *Graiul Oaș*, p. 52); în zona Someș (Ciibăncuța etc.) *străghiată* e „smîntînă laptelui de oaie” (Cuman, *Glosar*, p. 135) și (corn. Priș) *străgeată* „apte închegat” (Pasca, *Glosar*, p. 247) etc

care se face *brînză*. în unele zone, *străghiată* designează și alte lichide coagulate, întărite: sînge, răcitură, nu numai despre lapte **. Pilde oferă o dovadă în plus că sensul „a întări, a (se) solidifica, a deveni” este esențial pentru apelativ, care fiind echivalent cu „(lapte, lichid) coagulat” este un adjectiv substantivat, participiu în -at- al unui v. p. pina de forma *streg-l, baza care duce direct la i.e. *sier-g, **st(e)g* „*sier-* „țepăn, înțepenit, rigid; lucru tare (consistent)” (WP, II, p. 62) IEtW, 1023; cu alt aspect și alt sens în *strugure*): v. isl. pâr „închegat, înțepenit”, got. *gastaurknan* „a, închega”, v. isl. *strokna* „a îngheța”, ahd. *kierstorchanen* „erstarren, erkalten” etc, lit. *stregti* „a (se) îngheța”, let. *stregele* „sloi de gheață” etc. Transformările fonetice forme elementului ereditar al limbii române: *sterg-l-at, **streg-l-străghiată*. Prezența în toate dialectele arată că este unul din puținele lexicale autohtone „pan-românești”; azi însă, cuvîntul este pe deplin parțiat în unele zone (de ex. e rar în Banat), cunoscut numai de bătrîni în alte locuri (Bărăgan, Basarabia, Moldova) nu e atestat. Accepțiunile „lapte închegat; sînge închegat; piftie (răcitură)” arată că *străghiată* a început termenul generic spre denumirea „închegării” oricărui fel de lapte pondent indigen al lat. *coagulum*—*chiag*); restringerea accepțiunii asupra în majoritatea teritoriului lingvistic românesc trebuie să fie deosebit de evident în legătură cu importanța păstoritului în viața social-economică a poporului român.

În medicina empirică (populară), *străghiată* se folosește cu succes în tratarea nmflarea buboaielor (furuncul) sau lecuirea bubelor. „Se mulge laptele și se pune în el puțin chiag; după închegare se ia puțin și se pune în buboi (bubă, spartă sau nespartă) și îndată se trage (scade) umflătura”. Pira—Popescu, *Folclor din Vilcea*, 1928, p. 199). „Bubele se mai străghiată,” (Păcală, *Răs*, p. 253) etc. La megleniți, *strig'ala* medicinală e făcută din piatră acră și cu albuș de ou bine bătut, îngroșat apoi cu buințat ca leac contra durerilor de ochi” (GrS, VII, p. 204). De relevat (Argeș, Vilcea, Teleorman, Dolj, Turda ș.a.) apelații™™ *străghiată* e pentru numirea acestei cantități mai mici de lapte închegat în scopuri medicinale, nu pentru laptele coagulat din care se scoate cașul.

(133) strepede (var. *streped*; pl. *strepezi*) s.m. „vierme cu cap culoare albă-gălbuie, crește în brînză; carete, codat” („ciron, (ver Käse-, Speckmade”). AnonC, *strepede* vermis in easo et carnisus

Dial.: arom. *strepede* (RevDg, XI 1966, p. 562) și yermu *strepjij* „vierme de brînză” (Capidan, Megl, III, p. 277).

Alb.: *shtrep*, artic. *shtrebi* „vierme”.

LexB, p. 677. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 373 din v.sl. *critvi* „*strepede* impr. din alb. *shterpin*, gr. sprco, AlbSt, III Șăineanu, DUn, p. 620. Tiktin, DictRG, p. 1512 „alb. *shtrep* ist a Wort; die Grundlage diirfte lat. *extrepi-* aus 'unruhig hin und her laufend' sein; zum Ausgang vgl. *limpede, repede*”; Candrea, DEnc, p. 603, n. 3 lat. *experteridus; cf. lat. *teredo* și „larve de pîde, OrR, II, p. 734 „alb. aparține la rad. **serp-* în legătură cu cu înșă e fără îndoială impr. din alb. și presupune un *srepidus din *serpe*”

* în vestul Olteniei se zice despre lapte cînd s-a prins ori înăcrit „străghiată” ceva închegat: i-a înfipt cuțitu' în mimă și curgea sîngele străgheți; varsă străgheți sîrîLTă - a se închega: cătarăm la inimă și sîngele fu străghețat; piftiile s-au

AAR, s. II, t. XXXV, MSL 1913, p. 103); Gorj: străghețat buclu de sînge închegat, rar despre lapte; se zice și străgheți de piftie”; V. seamnă „tobă de porc cu sînge închegat, slănină, șgirciuri etc.; șmgerete .

srep- > **serp-** nu-i conformă spiritului limbii române; e posibil ca ***srepidus** să fie cuvânt latin introdus prin mijlocire alb., unde metateza **srep-** a putut fi sprijinită de analogia radicalului băștinaș alb. **srp-**; rom. **strepede** ar putea fi impr. din alb., dar nu e însuși alb. **shtre-p"**. 9 Scriban, D, p. 1251 „cf. lat. **trepidus** tremurător, agitat; alb. **sŪrep"**. © AnEtn, 1957–1958, p. 142.

Inseparabil de corespondentul albanez, **strepede** nu poate fi explicat din latină (***srepidus**, ***ex-terpidus** etc). Mai aproape de adevăr pare legătura lui **shtrep**, **-bi** cu rad. ***serp-**, **srp-** „a se tîri”, v. ind. **sārpati**, lat. **serpere**, **serpens**, alb. **g'arber** „șarpe” etc, cu infix **t** (ca în **Strymon**, **Istros**; WP, II, p. 502); dar există nepotriviri semantice și s-ar părea că este de luat în considerare mai curînd o răci. ***ter-** care a dat baza ***terd-** în v. ind. **tardā-h** „o insectă”, lit. **trandis** „vierme, strepede, cariu” (WP, I, p. 734,6; IETW, 1076), baza **Herp-**, **trep-** let. **iārps** „vierme” (WP, I, p. 732); în aceasta însă nu este explicată inițiala s-; să fie „s- mobil” ori lat. **ex-**? Nimic sigur.

(134) strugure (var. **strugur**) s.m. (pl. **struguri**) 1) „vița (devie)” („vigne, cep de vigne; Weinrebe, Rebenstock”). 2) „fructul viței de vie” („raisin; (Wein)Traube”); vreo 25 variante.

Der.: **struguraș**, **strugurei**, **struguroi**, **strugușori**, **strigușoare**, **strugarar** („negustor de struguri”), **struguriu** („de strugure, ca strugurele: mere strugurii”), **strugurel** (măr, „soi de măr care face mere mărunte cu vârgi roșii, acrișoare la gust”, MatDial, I, p. 94); **strugureană** nume de oaie (Alba); topon. **Strugureni**, antropon. **Strugurescu**, **Strugurcanu** etc.

Dial.: neatestat (arom. = *aud*).

DictB, II p. 417 „**strugur**, graec. **stafuli**”. 9 LexB, p. 681. ©LaurM, II, p. 1318 „etim. incerta; compara **uva**, **uwula** = **ugura**, ca **favu**, **favulu** = **jaguru**, gr. orpi-TruXot apoi gr. -rptš, -rpyu; compara și verb strugere”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 376 v.sl. **struziti** „radere, lacerare” (= a struji). © G. Ioannidu, **Dici. elino-rom.** II, p. 1105 (cit. de Diculescu) gr. Tpuyr „fruct, poamă”. Admis: Pascu, ArR, X 1926, p. 472 (**Hrugula** sau ***trugorus**). Tiktin, DictRG, p. 1520. 9 Crețu, MardLex, p. 371 lat. **surculus** „mlădiță”, **sruculus**. 9 Săineanu, DUu, p. 622 din **st rug**, arom. **strugur**, așchie adică ce cade din strug — ciorchine de struguri — strugure. 9 Diculescu, Gep, ts. 178. ZrPh, XLI 1921, p. 424-425, XLIX, p. 415 din gepid. ***prubilo** = md. **Irubei** „Traube, strugure” etc. Admis: Pușcariu, DR, III, p. 839, Scriban, D, p. 1254-; respins: Weigand, BalkA, III, p. 309 „lautlich ganz unmöglich, es wüirde **truār**, **tror** ergeben, oder **truulu** > **trul**”. Šiadbei, Probi, p. 57 — 58, SCL, IX 1958, p. 193 („noi îl alăturăm cu vgr. porout 'grappe de raisin' > lat. **botrys**, **botrus** > ***botndus**, ***trubolus** (etc.)). • Skok, ZrPh XLIII, p. 191, L, p. 268, RIEB, H/6 1938, p. 590 din srb. **strug** „strung Stengel”, — ceea ce n-a admis nimeni, „lautlich und begrifflich abzulehnen” Gamillscheg, RomG, II, p. 265—266 (preferă vestgerm. **prub-** > got. **strub-** > gepid. **strubilo** > rom. **strugure**; respins de Skok, RIEB, p. 590). • H. Petersson, **Etymol. Miscellen**, p. 18—20 (Lunds Univers. Arsskrift, X I X 1923, 6; cf. Gl, XV, p. 199, GrS, V, p. 175): dacic, înrudit cu gr. **α-puxvoQ** „Nachtschatten” [?], mhd. **struch** „Strauch”, lit. **struge**. 9 Densusianu, GrS, V, p. 174 — 175 cu sensul mai vechi „ciorchine” ar avea la bază tema **streb-** (lat. **strebula**, **siribula** „carne din coapsa animalelor jertfite”, gr. atspXog „sucit” etc.); ***strebulus**, ***stribulus** > **strubulus**. 9 Pușcariu, DR, VI, p. 310 „orig. necun. Mai plauzibil lat. **uva** dimin. **mtla**, ti > **g** (ca **fașgur**, **negură**, **rug**), dar arom. **auă** cu **v** amuțit. în partea inițială ar fi **stttr** (<**sty-luș**) 'țurțur', **stură** 'promoroacă, chiciură; mănunchi ce atirna'. Compus (cf. **coco-barză** < **cocor** + **barză**) ar fi dat ***sturugură-strugură-stritgure-struguri** [!]. Admis: Meyer-L, REW 9105, — deși „**strugur** < **uvida** est impossible” Graur, BL, V, p. 116.

Isolat în dialectul dacoromân, **strugure** (neexplicat de tentativele din trecut, unele total artificioase, neverosimile) este element străvechi în limbă. Sensul actual „raisin” e aproape general (Diculescu citează pentru mold. accepțiunea „Beerenbiischei, Traubenbuschel, Traubenkamm”); dar el nu pare a fi cei ori-

ginal, etimologic, cu toate că în textele vechi (începînd din sec. XVI) înseamnă „fructul viței de vie”. Consensul textelor și a limbii actuale de un pasaj căruia nu i s-a dat atenție: PsalSch, 79, 12 „tînșei viței la mare” prezintă o variantă în PsalHurm, unde „vițele” (sl. pG3ra) e redat prin „strugurii”, care avea accepțiunea „viță”, fiind deci e sinonim deplin; căci nu este probabil ca vreun copist sau traducător smerit și mediocru cunoscător de limbă română să fi confundat (boabele) cu „firul (tulpina)” viței devie; ori să redea prin „strugur chină” însăși „vița de vie” (= ramura), extinzînd numele fructului a tei întregi. Pe la a. 1500, **strugure** însemna nu numai „ciorchina, fr de vie”, ci în general și „viță, ramură”, sens din var. PsalHurm, ce d rămînînd numai echivalent al lui **auă** (**uva**) și **ciorchine** (de ex. „**auo**”, MardLex, nr 768 etc). Care din cele două accepțiuni, „viță, chine, boabă” are prioritate în timp? Firesc e ca întreaga plantă să întii numele ce s-a putut extinde, respectiv restrînge asupra fructului. Atare alternativă poate da o soluție etimologică mulțumitoare pentru i.-e. și sufix **strug-ur-** a epocii străromâne, ori eventual ***strug-ul-**; ră ***ster-** „a fi țeapăn, înțepenit; lucru (obiect) înțepenit tare, (spec) tulpă, plante, lujer; a merge țeapăn” (WP, II, p. 627-635, 1; IETW, 1076) oTepsoț „țeapăn, solid, tare (etc.)”, baza ***st(e)re-** în lat. **sirenă** ori din dumbrava zeiței Strenia” etc.; ***ster-g-** și ***stere-g-** în nhd. tirol. sl. ciot, tulpină de copac”, bav. **stork** „Fischerstange” ș.a. Acest ***ster-** de cel asemănător din **străghiată**: ele nu trebuie confundate (cum deși sensurile unora din cuvintele grupelor se apropie, fiind în esență noțiunile „fir, lucru țeapăn, tulpină de plantă” și „tare, întărit, solid, pre lichide”). Baza lui **strugure** va fi fost ***st(e)reu-g-**, ca în let. **strug** de gheață”, v. lit. **strungas**, lit. **striugas**, **striugas**, **stritkas** „scurt, mnd. **struk** „ramură ruptă, tufiș (bucchet) des, scund, copăcel, ar suf. -r ori e frecvent în nume de plante (**muğure**, **sîmbure** etc.)”, mența la i.-e. ***ster-** nu poate fi contestată nici în eventualitatea lui **strugure** ca avînd sensul primar „ciorchină (conglomerat de grămadă)” care atirna ca un țurțur etc. Se confirmă astfel faptul zărit de suedezul Petersson) că **strugure** aparține fondului lexical a semnînd inițial „viță de vie; viță, ramură, tulpină, fir”, limitat a fructului „ciorchina (de strugure)” și înlocuind complet în drom. (arom. **auă**).

(135) strungă s.f. (pl. **strungi**), var. olt. **strung** (PăstRom, p. 2) strimt (deschizătura) prin care oile trec cîte una la muls” („ouvert par laquelle les brebis passent une à une pour les traire; schmaler die (einzeln) zu melkenden Schafe”). 2) „îngrăditură (în formă lipsă), lingă stîină, în care se închid oile ce urmează a fi mulse” („be pferch, Schafstall”). 3) „trecătoare îngustă, defileu, răritură” („defil Durchgang, Pass, Špalt, Enge, Lucke”).

Der.: **sirunguță**, **strunguliță**, **strungușoară**, **strunguresc**, **strungăreață**, **ștrungăreț** (găleată), **sirungăraiță**, **strungăstrungă**; „cu **strungăreață** între dinți”; **strungas**, **strungăre postnmgă** („strungăreață”, olt.); topon. **Strunga**, **Strungari**, **Strungaru** 1966, p. 12 — 13 = StDialTop, p. 271 — 272); antropon. **Strungaru** etc.

Dial.: arom. **strungă** (BalkA, II, p. 270) și „poliță îngustă” (I. Caranica), **Petrostrunga** (topon. la Olimp DR, X, p. 279); **La**

spărturi intr-uu gard"; cf. Bibi. p. 207, 2 „cei streinii de felin stau pre munte den coace și Izrael stă pre munte den cole și strunga intru mijlocul lor", traduciad pe gr. aoXtSv „strimtoare lungă între doi munți, trecere îngustă și lungă, defileu"; cf. și **strungă**, **strungăreată** „între dinții incisivi" etc. Din vremuri îndepărtate se va fi restrins și specializat termenul asupra aceluși perete barieră cu una sau mai multe uși strimte, construite de păstori și gospodarii din Carpați și Balcani, în epoca preromană, pentru a rezolva problema mulșului turmelor mai numeroase de oi și capre, în limbile slave fiind element de împrumut, el trebuie să fi pătruns (cum arată forma *struga*) într-o epocă veche, înainte de sec. IX (Giuglea, DR, II, p. 350; Pușcariu). Un predecesor direct al apelativului **strungă** ar putea fi topon. 2-rpoYY: dur z^{ua} traco-inoesică Remesiana, în sec. VI (Procop. *Aedif*, IV, 4, p. 123, 17 H.), cum s-a admis de mulți, în legătură cu vreun „loc strimt, defileu", de origine tracică.

sugruma v. *grumaz*.

sugușă v. *gușă*.

(136) șale (var. *șele*) s. pl. „partea de jos a șirei spinării (a spatelui), zoaă lombară, cu axa formată din 5 vertebre; aici se produce indoirea corpului" („lombes, reiaes ; Denden, Kreuz").

Der.: a *deșelă* „a speti, a fringe șalele (mijlocul); a snopi în bătaii"; refl. „a se speti, a-și fringe șalele", *deșelat*.

Dial.: arom. *șale*, pl. *șale* și *șeli* „lombes, reines", *disilare*, *dișiledz*, -at „a deșela" („s'ereinter, (se) courbaturer").

Alb.: *shal'e* „coapsă; coscia ; Schenkel" și „picior; gamba".

LexB, p. 631. • LaurM, II, p. 1137 „*sella* (sieuă). — metaforice de regula în pl. *selle* — lumbi, parte a dosului pre care se pune și stă aprossimativu **sell'a**". 9 Meyer, BWA1b, p. 398 alb. *shale* „Sattel; Schenkel" din lat. *sella*, rom. *șea* „Sattel", pl. *șeale* „Lenden". ® Pușcariu, EWR 1490 „*șa* (**șaua**) Sattel; die Mehrzahl ist *șale*, neben *șale* in der Bdtg. „Lenden" (alb. *shal'e*). Admis unanim: Meyer-L, REW 7795 (*șea*, *șale*, *inșelă* etc.); Tiktin, DictRG, p. 1349; Pascu, DEtMR, I, p. 167, 1529; Șăineanu, DUn, p. 561; Candrea, DEnc, p. 1243; Densusianu, GrS, II, p. 315 „*șale* (și arom.) arată, față de lat. *sella*, o modificare semantică ce se regăsește în alb. (*shale*)" (adică „semantism anterior despărțirii dialectelor") etc. 9 Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148. o Qabej, ProblLgBalk, p. 58 alb. *shale* — rom. **șale**, *șele*, gr. oxsXoi; „Schenkel".

Asemănarea de formă a lui *șale* (*șele*) „lombes" cu *șea* (pl. *șei*) „*sella*" a sugerat derivarea primului (ca pl.) din al doilea apelativ; ceea ce a dus și la alte confuzii (de ex. falsă definiție „*șale* partea de pe spinarea calului unde se așază șaua", Candrea); adică „metaforice de regulă în pl. *selle* — pe care stă aproximativ șeăua" (DaurM), evident numai „aproximativ", căci șeăua se pune lângă greabănușul calului, nu pe crupă (care corespunde cu „șalele" la om), în realitate, *șale* (*șele*) nu are a face și nu poate fi derivat din *sella*, *șea* (*inșela* „păcăli; tromper" e slav *muUtu* „ciștig necinstit") decit aproximativ prin etimologie populară, un calambur acreditat prin consens general între lexicografi. *Șale* „lombes", alb. „coapsă" este preroman, esența lui semantică fiind „încheietură flexibilă, **îndoitură**" a corpului, presupunând o bază autohtonă de forma **sall-*, care aparține la i.-e. **k'el-* „a înclina, îndoii" (WP, I, p. 430—431) în apelative cu sens identic din baza **k'lou-nis* „buca șezutului; coapsă" (WP, I, p. 499; WH, I, p. 239): v. ind. *croni*, av. *sraoni*, lat. *clunus*, cymr. corn. *clun*, bret. *klun*, lit. *szlaunis* „șold, partea de sus a coapsei", gr. xXovu;, -io? „ischion, osul șezutului" etc. Arhetipul carpato-balcanic **sell-*, *sall-* postulează un **k'el-no-*, **k'ol-no-* > **sell-* *j sallo-*, din care în rom. *șale* eventual sub influența lui *șea* (*sella*)! cf. *soricem* > *șoarece*. I.-e. **skel-ke-* „a îndoii" încă a produs cuvinte pentru „articulație, coapsă" (WP, II, p. 597; HJtW, p. 552,2), dar inițial este nepotrivită pentru rom. **ș-** (din palatală **k'* sau din **s-*).

(137) șir s.n. (pl. *șiruri*) 7) „mai multe ființe sau lucruri așezate pe o linie sau unele în urma altora; rînd" („rang, rangee; Reihe"). 2) „urzenie, succesiune" („suite, serie, succession; Folge, Reihenfolge"). 3) („chaine, file, suite; Kette, Reihenfolge"). 4) „rang, rînd" („rang, Stellung, Stufe"). 5) „linie scrisă sau tipărită, rînd" („ligne; Zeile").

Der.: *șiruș*, *șiruleț*, *șirui*, a se *șirui*, *inșirui*, *inșiră* „ranger, classer, reciter", *inșirat*, *inșirată*, *inșirătură*, *neinșirat*, *inșirățel*, *inșirător*, -toare; d. Coresi.

Dial.: megl. *anșor* „înșir".

LexB, p. 646 „șiru a lat. *series*". 9 Cihac, DEtDR, I, p. 275 [lat. *series* Gloss, p. 539 „șiru — corruptu d'in *seria*" (II, p. 1164). 9 Hunfalvy, *Kozlem*. (Budapest), XIV, p. 451, G. Alexics, *Magyar Nyelvor*, XVII, p. 58 sianu, HLR, I, p. 376 ung. *șor* (sub influența ung. *sereg* > *șireag*). 9 Tiktin, p. 1433 lat. *series* ori ung. *soř*. 9 Diculescu, DR, IV, p. 477, Giuglea, DR, gr. asipa „Seil, Strick, Schnur". 9 Candrea, DEnc, p. 1250 „*cdmp.blg na s'ira* de-a latul, srb. *sirom* care se întinde în toate direcțiunile; în gr. 9 Tams, WtbUngR p. 730—731 *inșiră* toate încercările făcute, remarcă *șir* die nicht geringen lautlichen Schwierigkeiten. Die Bntwicklung o > i sen nach Affrikaten und Englauten nicht unmöglich zu sein: *ciob* ~ *jap* ~ *jib*" etc. — care totuși sînt foarte departe de a salva etimologia.

Inanitatea tentativelor etimologice (lat., gr., ung., sl. etc.) a lui de Tamás, o revenire asupra analizei și criticii lor fiind astfel de primitivul *șir* (der. verb. *inșira* etc.) este element popular străvechi, se găsește în sudul Dunării numai în der, megl. *anșor* (*inșir*); deci evident românesc atare (dacă iatin-romanice nu e) trebuie să fie preroman, autohton și de mare importanță pentru etimologia limbii române. Înțelesul de „care se leagă o serie de obiecte, se înșiră, în rînd. Forma străromână este echivocă din cauza lui -r- ce poate fi din *r* sau *l*, deci **ser-* sau **sel-* de aceea și legătura i.-e. este echivocă prin faptul că s- d- poate fi din i.-e. s- ori k'-, încît sînt admisibile două rad. i.-e.: *șir* (găitan, chenar, fir de țesătură; a împleti, lega, innoda", arm. *sari-* „șnur", gr. xxipoț, xnp&oua „cordelette enlancant les fils de chaîne" (WP, I, p. 409), ori vreun **sil-* din rad. **sei-*, *si-* „a lega; funie, cîră", **sei-l-*: v. nord, *seil*, ahd. *seil-* „funie, ștreang", *silo* „funie, curea, g'al'me „funie" etc. (WP, II, p. 683—464, 3). Echivocul generat de *l* și *nă* (în privința lui -r-) și de substrat (*s*) nu constituie însă o piedică obirșiei autohtone a lui *șir*.

(138) șopîrlă s.f. (pl. *șopîrle*) „reptilă de 13—16 cm lungime, cu capul îngăreț, aproape cilindric, terminat printr-o coadă ceva mai lungă și mai subțire spre vîrf, are patru picioare îndreptate lateral; pielea are o culoare galbenă și este acoperită cu solzi; locuiește în tufișuri, la marginea pădurilor, în locuri mai mult la soare" („leazard; Eidechse"); specii: gușterul (lacerta pîrlă de cîmp (lacerta agilis), șopîrlă de ziduri (lacerta muralis).

Der.: *șopîrlar* („uliul șopîrlelor, șorecar"), *șopîrlare* (MatDial I, p. 100) *larită*, *șopîrlaiță*, *șopîrlită*, *șopîrlică* (plante), *șopîrlăică*, *șopîrlăie*, -aete (tnaram.), *șopîrcăi*, *șopîrcăidă*, *șopîrcăitor*; topon. *Șopîrleni*, *Șopîrlești*, *Șopîrlă*; antrop. *Șopîrlan* (OnR, p. 382).

Dial.: neatestat (arom. = *gușterită*).

împr. din rom.: blg.reg. *Sopărlă* (DR, III, p. 218); ung.reg. *sitporka*, *sipirkă*, *sipirka*, *superla* etc. „lacerta viridis; gyfk" UuflR, p. 100. Kolcs, p. 345, *sopirlalica*.

Alb. : *shapi*, artic. *shapiu*, gheg *tshapi*, artic. *tshapini* „șopîrlă”.

LaurM, II, p. 1169' *scrilla*, *serpillu* lacertus; proprie dimin. din *sierpe*. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 720 (alb.) cf. *shapi*; *japinj* și gr. orjîț, *a-q-oc*, „lezard”. \$ Meyer, EWA1b, p. 399 cf. gr. αἴσκ lat. *seps*, sp. *sapo* etc. @ Schuchardt, ZrPh, XXVII 1903, p. 612 exemple romane și mediterane. 9 Diculescu, 'OrLR, p. 615 *serpella* > *șopîrlă*. \$8 Baric, AlBRSt, p. 98—99 cuvîntul alb. este autohton "sshap- < *ksuap-; din faza mai veche *sop- (un tosc *sopir-), rom. *șopîrlă*. @ Șăineanu, DUn, p. 604 (din *sopă* în alb. *shapi*). @ Diculescu, DR, IV, p. 487 din gr. *arj̄b*, *arj̄na*, ș- inițial prin apropiere de șarpe; alb. *shapi* e forma dor. a lui *așj̄j*, cu a din v) |]. @ Weigand, BalkA, III, p. 111—2 lat. *sepinula > alb. *shepîrelle* > rom. *săpîrlă* > *șopîrlă*. 0 Philippide, OrR. IT, p. 376 „legătură directă a cuvîntului rom. cu rad. *sep*, *sap*- din presupusele etyma ale cuvîntului alb. este imposibilă. Din forma toscă *shapir ar fi putut rezulta un rom. *săpîră, *sopîră, care a primit suf. rom. de orig. obscură *-îrlă*. în tot cazul *șopîrlă* e strein, orig. obscură”. 0 Candrea, DEnc, p. 1255 „der, din forma dispărută *șopă (cf. alb. *shapi*) + suf. *-îrlă*”. 9 Meyer-L, REW, 7593 *sappus „Krote”, cf. alb. *shapi* -- suf. *-îrlă*”. @ Meyer-L, REW, 7593 *sappus „Krote”, cf. alb. *shapi*; „rum. *șopîrlă* konnte im Stamm eine ältere Stufe des alb. Wortes darstellen; **sepicv.la* (Weigand) ist gewagt” [foarte „gewagt” !]. 9 Scriban, D, p. 1285 „autohton înrudit cu alb. *shapi*, lat. *seps*, gr. *seps*”. 9 Pascu, Suf, p. 267, Tiktiu, DictRG, p. 1458 „obscur”. @ CercLg, XIII 1968, p. 351 *suep (?).

Este evidentă legătura dintre *șopîrlă* și cuvîntul albanez, dar nu cu alte elemente din limbi romanice ori mediteraneene, ca sp. port. *sapo*, ori cu gr. CTTjdvd (de orig. semitică, mediter.), care va fi însemnat inițial „șarpe”, extins ulterior asupra „șopîrlei”, lat. *seps* etc. Cuvintele rom. și alb., indicînd o categorie precisă de reptile sint autohtone, explicabile prin particularitatea mai de seamă a *șopîrlei*: repeziciunea și sprinteneala specifice cu care aleargă această inofensivă tîrîitoare ce stă cu predilecție în bătaia soarelui, fiind însă foarte fricoasă de orice primejdie iminentă; de aceea se mișcă și dispăre cu o rapiditate impresionantă. Bună descriere a dat un eminent naturalist: gușterii stau toată ziua la soare, dar „cum aud un foșnet, într-o clipă se ascund în tufiș, unde stau în siguranță”, iar *șopîrlă* de cîmp „nu e un colț de iarbă unde să n-o auzi fișîind deși se mișcă mai greu decît neamurile ei și nu tocmai corespunde cu numele ce i-au dat învățații (lacerta agilis); *șopîrlă* de ziduri e cea mai iute la mișcări dintre șopîrlele noastre și înveselește locurile pe unde se află, mai mult prin înfățișarea corpului ei, este o săgeată vie; se prinde de orice piatră, de bulgări, putînd astfel fugi repede. E o ființă cît se poate de vioaie, ca un șarpe, pe atît de isteată; însușirile intelectuale nu sint mai prejos de mișcările ei iuți. Cît e liniște îi place să stea lipită de piatră ori pămînt și să se sorească. Cum te apropii și simte că ai intenția rea asupra ei, îndată fuge, fie că se ascunde în pămînt, fie dacă e la piciorul unui copac sau lingă un zid, se cațără cît mai sus de n-o poți ajunge” (I. Simionescu). Iuțea într-o aliu-ră oarecum svîrcolită cu care dispăre aceste mici reptile va fi impresionat pe omul naturii preistorice, iar numele date șopîrlei în cîteva limbi indo-europene stau tocmai în legătură cu agilitatea ei: v. ind. *anjana* (cf. *anjasa* „alunecos, sprinten”), poate gr. ο-ἄνυος; „șopîrlă”, desigur lat. atît cunoscutul epitet dat de naturaliști: lacerta *agilis*, cît și *lacerta* înrudit cu *lacertus* „partea de sus a brațului” cu însemnarea primară de „flexibilă; cea care se svîrcolește, se mișcă” (i.-e. **lek-*, **hk-* „a încovoia, a se îndoi, a se svîrcoli”; cf. WH, I, p. 743); în alb. un apelativ cu valoare semantică asemănătoare: numele aceleiași reptile *hardh-el'e*, *-eje*, *-itșe* „șopîrlă”, i.-e. *(s)*ker-* „a sări, a (se) mișca prin învîrtiri, a filfii” (Jokl, IF, XXXVII p. 110; WP, II, p. 567), lit. *skerys*, *skerelis* „lăcustă” etc. Dacă noțiunea de „rapiditate, mișcare iute și svîrcolită” este esențială în apelativul alb.-rom., ne-am putea gîndi la rad. i.-e. **seu-* „a încovoia.

a întoarce, a învîrti, a filfii, a pune în mișcare rapidă” (WP, II, p. v. ind. *suvāti* „pune în mișcare, stîrnește, împinge”, *prā-silti-h* „irită” **seu-p-*: lit. *supu*, *supti* „a legăna, balansa”. Mai puțin potrivită, de este tocmai prototipul necesar, pare a fi rad. **suep-* „a asvîrli vîntul, arunca, a scutura” (WP, II, p. 524, 2; IEtW, p. 1049, ex. sl. *svep-tări*”, *supa* „a turna, a risipi”, *sypati*, *rasypati*, din care *risipa* ro. din cauza diferențelor semantice mai mari. O rădăcină înrudită cu **suei-* cu aceleași sensuri (WP, II, p. 518—520; IEtW, p. 1041). Un -p-, în forma alternantă **su-op-* stă la baza cuvîntelor rom. și alb., în cala o e trecută la a, dar conservată în *șopîrlă* (ce nu era argumet bun pentru cei care doreau să dovedească „împrumutarea” din alb. sufixul de „origine obscură” -Hă (cf. Pascu, Suf, p. 267 : *cocîrlă*, *hîrlă*, *povîrlă*; *șopîrlă* pare a fi cel mai vechi cuvînt cu asemenea ele fixai).

(139) șoric(iu) (var. *soric*, *soricu*, *sor*, *sorlic*, mold. *cioriciu*) s.m. *curi*) 1) „pielea vîrtoasă ce acoperă slănină” („couene (de lard), pe chon; Schwarte”). 2) „scoarță de copac” („ecorce d'arbre; Baumrin-

Der. : *soricos* („couenneaux”).

Dial. : neatestat (arom. = *piele di porcu*).

LexB, p. 567 „*soricu* sau *sorii* sau *soricu* callum lardi, Speckschwarte II, p. 1245 „*soricu* 1) cu tonul pe *ci* de culoarea soricelui; 2) cu tonul cutis, pelle de porcu, mai allessu cîndu porculu sau porcellulu e perl. DEtDR, II, p. 337 „*sfară*, *sfărog*, *soric*, v.sl. *skvara* nidor, sordes, *skvaru* aementum (etc.)”. 9 Diculescu, OrLR, p. 564, 570 din lat. *sorix*, posibil „slănină”, apoi „piele de slănină”. @ Candrea, DEnc, p. 1176, 1256 proba plută. 9 Tiktiu, DictRG, p. 1460, Șăineanu, DUn, p. 604 orig. nec. 1957—1958, p. 142 *solic-, **kel-* „a ascunde, înveli”.

Este clar că *șoric(iu)* nu are a face cu adj. *soricu* (der. din șopîrlă) mănător din întimplare (cu diferența accentului), iar etimologia lui sau din *sorix* „slănină” nu e de luat în seamă, după cum nepotrivit este sl. *skvaru*, lat. *solum*, *suber* etc.; nici apartenența la i.-e. **kel-* azi verosimilă. Izolat în dial. drom., apelativul *soric* are unele co în limbile nordice din grupa germ. „Schwarte” : mhd. *swarte*, *swa* „Kopfhaut; behaarte oder befiederte Haut uberhaupt”, ndl. *zwooschwarte*, ags. *sweward*, m. engl. *sward* „Haut” etc. (F. Kluge, *Der deutschen Sprache**, Strassburg, 1915, p. 412; considerat „Urskel”); s-ar putea admite un i.-e. **siter-*, **suor-* în domeniu germanic -balcanic (traco-illyric), în care este de relevat conservarea lui o și din apelativul românesc.

(139a) șut (var. *ciut*, *ciută*) adj. 1) „fără coarne, care n-are coarne aux cornes basses; ohne Horner”). 2) „cu coada tăiată (bou, vacă â la queue coupe; Stutz (Schwanz))”. 3) „cu urechile mici sau fără urechi” („essorille, â oreilles courtes; ohne Ohren, mit sehr kleinen Ohren gaciu, neindeminatec, neisprăvit” („gauche, maladroît; linkisch, u-

Der. : *șută* (*ciută*, *cită*) „biche, daine”, *ciutoi* „țap sălbatic”, de bou. fără ambele coarne), *ciutașă*, *ciutaș* (bou fără un corn; adj. *șutar*, *ciutănel*, *sutane*, *șutănică*, *ciutalină*, *ciuteioară*, *ciutaie*, *ciutărie*; ar. *Șutescu*, *Șutetul* ș.a. (OnR, p. 383).

Dial. : arom. *șut*, *ciut* „fără coarne”, *cârșută*, *corciută* „biche, chevette” (REBS, p. 86, 399); megl. *șut* „fără coarne, fără urechi”; istr. *Suico* (nume Stlstr, II, p. 296)?

impr. din rom.: srb. *lut*, *Suiuljici* (Vlahii, p. 174), big. *lut* „hornlos”; n:gt, (Velvendos) aioiJToŭ, *ciourov* „(boeuf, vache) sans cornes”, (Zakon., RumWNGr, p. 4[^] 92), *lute* „(belier) sans cornes”; ucr. *lutuj*, *luta* „capră (vacă) fără coarne” (BalkA, I, p. 146), *lutka* (RomSl, XIV 1967, p. 174), ceh *luta* koza, pol. *szuta*; ung. *suta*, *csuta* „fără coarne, fără coadă”, secuiesc *suta* 6z (DLR, 1/2, p. 521; Szljsz, I, p. 482—483, NyIrK, VI, p. 285), MNyTETsZ, III, p. 624; säs. *tschut*, *tschutich*, *schuüsch* „verstiimmelt, entblosst” (RomEISz, p. 53); (?) v.sl., srb. big. *koluta* (RomSl, XVI 1968 p. 80).

Alb. : *shut* „ohne Horner”, *shute* „Hirschkuh”, *shüite* „hornerlos; ohne Hals oder Kopf”, *sute*, *shuton'* „schlage das obere Ende von etwas ab” (Meyer), *shyt*, *-e*, *shytän*, *-e* „di pecora o capra senza corna; inconxoletto, priva” (Cord.).

LexB, p. 126 „*ciutu* haud comutus, cornibus destitutus; a lat. *destitutus*, pei-sync. et mutato primo *t* *ia* c more solito”, p. 690 *șutu*. O Miklosich, SIE1R, p. 52, SIE1M, p. 57 „*lut*: big. *ljut* mancus, magy. *suta*, alb. *shut*, rom. *șui*, *ciut*”. @ LaurM, I, p. 711—712 „Miklosich refere cuventulu la v.sl. *siutu* = *jocosus*, dero intellussulu nu vine de locu in adjutorium acestei assertione, foru se mai adaugamu co siutu sta cu totulu senguratecu in vechia slavica, pre candu in limba nostra face parte din una numerosa familia (*ciuturu*, *ciutura*, *ciuntu* etc.)”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 59 (si.) *ciut*, *șut*, *ciută*; *șulit*, big *ljut* etc, magy., alb. *shüite* etc. © Meyer, EWA1b, p. 420 „ein Wort das wandernde rumän. Hirten den Slaven und Magyaren vermittelt haben. (cf. srb *luta* 'ungehornte Ziege' etc.)”. • Schuchardt, ZrPh XV 1891, p. 111 ung. *csuta*, *suta*; *șut* + *siont* > *ciut* etc. 9 Tiktin, DictRG, p. 370 „TOeitverbreitetes Wort, dessen Heimat Rumänien zu sein scheint; wahrsch. zu *ciung*, *ciunt* etc”. @ Pascu, Arh. XVI 1905, p. 426, Et, p. 46-47 gr. Τυτς > *tiutus* „petit, jeune, encore faible” (cf. *juvencus* < *juvenis*); REBS, p. 85, 396-398, p. 86, 399, DEtMR, I, p. 194, 1822. (el.gr.anc). O OSTir, *Anthropcs*, VIII 1913, p. 165 *Sate*, *ciut* (— *te lut*) la i.-e. **kseu-* „abschaben” (IJ, IV 1916, p. 108). @ Treimer, MRIW, p. 339 „alb. *shuke* 'hornloses Tier' < **seuk-*, *seug-* 'schlagen' etc. Aus *seuktos mit Dehnung des u ...”. # Wedkiewicz, RczSl, VII 1914—1915, p. 113 (mot balkanique). © Capidan, DR, II, p. 512 „trebuie să fie de orig. alb.; forma *ciut* din *teshut* > *tshut* scris *chit*”, II, p. 460—461 „formă balcanică; *ciută* din alb. *te shute* formație antelavă, deci *sut* exista la albanezi înainte de venirea slavilor in Balcani, ceea ce iarăși duce la fondul illyro-trac”, p. 550 „ambele forme românești (*șut*, *ciut*) trebuie să fie de orig. albaneză”. O Philippide, OrR, II, p. 707 „*ciut*, *șut* — alb. *shut* de orig. obscură, poate română”, O Giuglea, RevF, II, p. 57—63 (DR, V, p. 897) „*șut* insemna 'lipsit (de coarne); prive de —', lat. *exutus*, parte lui *exuo* 'depouiller de —, priver, enlever' etc”. Etimologie „ingenioasă, dar puțin convingătoare” Densusianu, ALP, II, p. 71; Meyer-L, REW 3110a „*exutus* 'ausgezogen', rum. *șut* zweifelhaft wegen des *ș* und der Nebenform *ciut*”. @ Șăineanu, DUn, p. 137 „*ciut* inrudit cu *ciot* trunchi, trunchiat”, 632 „*sut* (srb. *lut*)”. O Drăganu, RomIX-XIV, p. 73, 157, 174 și DLR, 1/2, p. 521-522 admite derivarea *tl* -f *lute* (Capidan). © Rosetti, ILR, I, p. 114—115, III, p. 92 *șut* din big. @ Scriban, D, p. 292 „*ciut* var. din *ciunt*, ca *ciot* din *ciont*”. O AnEtn, 1957—1958, p. 144 i.-e. *ks-eu-t(?). C Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 538.

Cuvîntul este larg răspîdit la popoarele din Europa sud-estică, iar ca element păstoresc și comun alb.-rom. (nu slav, cum releva DaurM) poate fi atribuit fondului anteroman, după ce vechile tentative (*destitutus*, *ciont*, *ciunt*, *Hiulus*, *exutus*) din latină ori idiomurile vecine nu l-au explicat. Dacă este interpretat semantic ca „ciuntit, mutilat de coarne (sau de coadă)”, *șut* (*ciut*) poate să cuprindă noțiunea „tăiere, ciuntire, radere”, ca atare să aparțină la baza i.-e. *kseuios, **ks-eu-* (intrezărită de Oătir), a rad. **kes-* „a zîria, a răzui, a rade, a pieptăna” (WP, I, p. 449—451; IEtW, 585): gr.[^] E^o „răzuiesc, frec, netezesc”, parte. *tvcioc*, „răzuit, netezit”, Eupov „brici”, *sgc.vov* „incizat, sculptat; jdcl”, v. ind. *hsurā-* „briciu, plantă spinoasă”, v. nord. *snoggr* „tuns scurt” et.”

S-ar putea aminti și rad. **sek-* „a tăia” (WP, II, p. 474—476), din care verbul *curmă*. Nimic sigur.

(140) tare I) adj. și s.m.f. (pl. *tari*) 1) „puternic, care are mul (,fort, vigoureux, puissant; stark, mächtig”. 2) p. ext. „care are p forță morală (autoritar)”, („influent, autoritaire; einflussreich, ailmă toritar”). 3) „capabil să opună rezistență atacurilor” („resistant, widerstandsfähig”). 4) „solid, trainic, durabil” („solide, durable; f haft”). 5) „mare și puternic de trup, vinjos” („fort, robuste; stark, 6) „virtos, dur” („dur, solide; hart, fest”). 7) „sonor, ce se aude b (despre glas)” („haute (voix); laut”). 8) „care face mare impresie asu lui sau mirosului” („vif (eau), odorat; scharf”). 9) „energic, ferm” ferme; fest, standhaft”). 10) „dibaci, priceput, versat” („abile, verse; și alte sensuri mai ales figurate. II) adv. 7) „cu putere” („fortement, s stark, handfest”). 2) „cu glas tare” („â haute voix; laut”). 3) „foa fort; sehr”). 4) „mult, foarte mult” („beaucoup; sehr, sehr viel” „iute, repede” („rapidement, vite; schnell”).

Der. : *tărie*, *tărim*, *tăros*, *-oasă*, (Oaș, Someș, Năsăud „schwarz tăricele, tăriceică, tarele („dans țărănesc); *intări*, *intărit*, *intăritor*, *intărit nctare, netărie* etc.; antropon. *Tăreș* (OnR, p. 385).

Dial. : megl. *tari*, istr. *tore* „stark; wacker”; arom. *neatest pravatos, sänătos*).

DictB, II, p. 445 gr. *steros*. O LexB, p. 698 „gr. tđpoŭ, adeq. ve p. 727 gr. rafpiŭ. 9 LaurM, II, p. 1434. • Cihac, DEtDR, I, p. 278 (qui a déjà l'acception d'une qualite esquisse, signalee en bonne ou en ma Admis unanım: Șăineanu, Sem, p. 184, DUn, p. 641, Byhan, JB, VI, riu, EWR, 1713, CDDE, p. 16 atare, p. 73 *cutare*, Meyer-L, REW, 8643, XXXVII 1918, p. 87 „*talis* > *tare* steht ganz vereinzelt im Roman.”; c tică s-ar datora influenței sl. sudic *jäh* „stark”; oricum „ist es auffall nur auf rumän. Gebiet die Bdtg. 'stark' angenommen hat”), Tiktin, Dic Bogrea, DR, II, p. 8S9, Papahagi, GrS, I, p. 330, Densusianu, GrS, II puțin lămurit e *tare* < *talis*; schimbarea de înțeles s-a putut produce în r pendent de slavă”); Philippide, OrR, II, p. 486, Pușcariu, DR, IV, (*lare* < *talis* pildă despre amestecul notei sentimentale în vorbire: c rostea cu ton deosebit, cu un sentiment de admirație, sensul „solcher” „stark”), Căndrea, DEnc, p. 1277, Capidan, MeGl, III, p. 291, Șăin p. 575, Scriban, D, p. 1299, Pușcariu, LR, I, p. 40, Rosetti, ILR, I, p. SCL, XV 1964, p. 436; Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 ș.a.

Ca în puține cazuri, aici domnește un perfect consens între e Cihac, toți au spus: *tare* — lat. *talis*, *tale-* „tel; solcher!”, iar dis mantică ușor a fost aplanată prin invocarea unor „qualite esquisse Bedeutung; notă sentimentală, emfază” etc. S-a relevat însă că sen față de *talis* este izolat în română, fiind „mai puțin lămurit” (D de fapt, trecerea este cu totul nelămurită, neverosimilă, fiind și aici u liologic, o etimologie populară: *talis* nu justifică deloc esența sema rom. „(cu) forță, energie, dinamism” care stă la baza lui *tare*, elem prezent în trei dialecte; el n-are nimic a face cu *talis* (>- rom. c ci aparține la o grupă de cuvinte i.-e. exprimînd „energie, forță, pu care (dinamică)”, rudă directă cu v. ind. *tārati* „setzt liber; macht c windet, rettet”, *tarāni-h* „străbătînd, înaintînd, repede, gata să a „înaintare; energie”; *tarās-* adj. „pătrunzător, care străbate, răzbe iute”, av. *taurvan-* „învîngător” ș.a.; n. irl. *taraadh-* „activ, harnic, aceste cuvinte aparțin la i.-e. **fer-* „a străbate, a trece prin ceva

dringen)" (WP, I, p. 732-734; IETW, 1074, 4), din al cărui sens primar se justifică pe deplin rom. *tare* (cf. și verbul *întărită*, eventual *întrema*). Rădăcina trebuie să se fi perpetuat în vreun antroponim tragic, ca *Teres*, *Tralis*, *-tralis*, *Tarula*, eventual în hidronimie (LbTrD, p. 79, ed. II, p. 125). Mult mai puțin probabilă este apartenența la *Heu-*, cu *-r*, la care v. ind. *turā-h* „tare” etc. (WP, I, p. 710).

tîmpină v. *întîmpină*.

tîmplă v. *întîmplă*.

(141) Țap s.m. (pl. *țapi*) 1) „bărbătușul caprei (răspindește un miros neplăcut)” („bouc; Bock”). 2) „nume de ocară dat greului” („satyre; Satyre”). 3) „icniți, arșic” („osselet plombe (aux jeux des osselets); grosser mit Biei gefullter Knochen”). 4) „pahar (de bere)” („le tiers d'un litre de biere; Bock (1/3Diter Bier)”). 5) „par” („pieux, piquet; Pflock”). 6) „Constelația Țapului” („le Capricorne; Steinbock”); fig. „țap ispășitor” („bouc emissaire; Suhnböck”).

Der.: *țapușor* („ied mic”, mold., R.-Sărat etc), *țapariu* („ied cu coarne scurte”, ban.), *țapoș* („cu coarnele drepte iu sus ca un țap”), *țapuiu*; antropon. *Țapiu*, *Țapeș*, *Țapelea* (? OnR, p. 395), topon. Poiana *Țapului* ș.a.

Dial.: arom. *țap. țapar* „negustor de țapi”; megl. *țap*; istr. *țap*.

Impr. din rom.: ucr., ceho-morav, pol. *cap*, *capok*, *capnia* etc. (RomSl, XIV 1967, p. 136), srb (cak.) *cap* (*tsap*, RomSl, XVI 1967, p. 97-98); n.gr. Totireot „grosser Bock”, Epir roătioț (RevLg, XII 1967, p. 539); ung. *cdp*, *cap*, *capf*, *caf* „țap, berbec castrat; bou castrat; om bătriu care era desfrinat în tinerete” (RomlX—XIV, p. 185; InilR, p. 32; WtbCs, p. 157; Szljsz, I, p. 805; SCL, XIV 1963, p. 381; NylrK, VI, p. 378, VII, p. 279, 294, VIII, p. 106, 107, XIV, p. 180; MNyTtSz, I, p. 411); *capša* „hircus, ein kleiner Ziegenbock” (MTSz, I, p. 218; MEtSz, I, p. 618) *căpocska*, *căpsor*, *căpbor*, *căpgido*, *cdpollă*, *diszkecdp*, *mioracdp*, *cdpmiorakecske* (StUn, 1962, 2, p. 24; StLex, StCom, 13, p. 255), *copiko* (NylrK, VI, p. 280); sās. *tsap* (RomEISz, p. 51).

Alb.: *sqap*, gheg *tsap*, var. sudgheg *sk'ap*, nordgheg *cap*, *siap*, *skiap*, tosc *cjap*, *cqap*, *cijap*. în domeniu romanic: dalm. *tsap*, abruzz. *tsappe*, velletr. *isapo*, vegl. *sapial* „ied”, abruzz. *tsepelle* „capră” (Meyer-D; EWUG, 2232).

Bogată bibliografie: DR, II, p. 460, 551; Wiener Ztschr. f.d. Kunde des Morgenlandes, XXXIV 1927, p. 34; Festschr. 57 Versammlung deutscher Philol. 1929, p. 128; RomlX—XIV, p. 185. @ LexB, p. 97 lat. *caper*, it. *zeba* capra. 0 Miklosich, SlEIM, p. 22 sl. *capii*, ung., rum. *țap*; „ein dunkles Wort”. @ Cihac, DEtDR, II, p. 429 cf. slov. pol. ceh *cap*, *skepec*, lit. *szakas*, nhd. *schoeps* „mouton”. 9 Meyer, EWA1b, p. 387 în toate idiomurile este impr. din alb., care ar fi din **sap-*, i.-e. **k'ap-*, lat. *caper*, gr. xiapoț. Rom. *țap* impr. din alb.: Densusianu, HLR, I, p. 353, 356, Sandfeld, GrdRomPh, I p. 529, Weigand, JB, XVI, p. 229, Baric, AlbRSt, p. 104, Șăineanu, DUN, p. 639, Pascu, DEtMR, II, p. 223, 97, Jokl, Drăganu ș.a.; sau numai înrudit: Tiktin, DictRG, p. 1557; „element alb.-rom.” Capidan, Candrea, DEnc, p. 1352 etc. @ Pedersen, KZ, XXXVI 1900, p. 337 în alb. este impr. din sl., unde ar fi onomatopee. 9 Spitzer, MRIW, p. 292 impr. din sl. în rom. @ Meyer-L, REW 9599 „Lockruf” (ill.). 9 Berneker, SlEtW, I, p. 121 din alb. s-a răspindit în alte limbi; din rom. a intrat în idiomurile slave. 9 Rozwadowski, RczSl, II 1909, p. 109, Vasmer, RczSl, III, p. 264, Gr.-sl-etj., III p. 222, Wtdkiewicz, MRIW, p. 278, Densusianu, GrS, I, p. 242—5 din pers. *capēs*, iran. *gabū* „țap”, oset *c'aw* „țap” etc 9 Diculescu, Gep, p. 197 nu e impr. diu alb.; mai curînd rest dacic, înrudit cu pers. *capis* etc. 9 Philipide, OrR, II, p. 738 got. Crimeea *stap* „capră”, rad. *stap-* „mit den Piissen treten, tritt machen, gehen”; *stap* va fi însemnat la început „die springende, kletternde”; orig. obscură. 9 Rohlf, ZrPh XLV 1925, p. 662, XLVIII, p. 436-437 ar fi „Lockruf fiir B5cke”, n.gr. **XG&K**—**TC&C**, germ. *zub-zub*, prov. *chapo*; EWUG, 2232 aceeași temă ca în it. sud., n.gr. *-rcramx*, *tsappa* „sapă”. 9 Jokl (Festschr. citat) „so zeigt sich dass eine derartige Wortspfung auch innerhalb des Alb. selbst vor sich gegangen sein kann (*tsk'ap*, *sk'ap*, *tsjap*, *tsap*)”. Admis ca probabil „iberall (sl., alb., rom.)

selbständig entwickelter Lockruf” WH, I, p. 157. 9 Orig. posibil illyră: *zap*. Capidan, Graur, R, LVI 1930, p. 266. 9 AnEtn, 1957—1958, p. 140. 9 J. P. Revue de Linguistique romane, XXVII 1963, p. 402—404. 9 RecLgDial, p.

Dezorientarea asupra obirșiei acestui apelativ (cu largă răspîndire -estui european) vine din faptul că lipsește un criteriu pentru stabilirea de migrare dintr-o limbă în alta, ceea ce ar putea să rezulte din soluție, etimologică. S-a recunoscut că în idiomurile slave el nu ar fi fiind împrumut din română (afara de big), ca și în ung. și sās.; încît cu este slav *. Oricum, punctul de plecare se află în limba română și în mai corect în spațiul lingvistic carpto-balcanic (traco-illyr), de unde spre vest în domeniul romanic (dial. ital.), ca glosă încă în sec. X ca pus glos. Dat., V, p. 503, 27). în română și albaneză, *țap* trebuie să fi autohton, preroman. Pentru obirșia etimologică nu este de luat în selegătura directă cu lat. *caper*, nici indirect prin acel rad. i.-e. **k'ap-*, dat alb.-rom. **sap-*, nejustificînd africata inițială în *țap*. împrumutul și din iraniană nu este de admis din motive fonetice și istorice, iar că ar fi un strigăt pentru a chema animalele („Dockruf”), onomatopee expedient extrem pentru a descifra etimologia unui cuvînt renitent la etimologiștilor și care nu e formație onomatopeică („liberali selbständig entwickelter Dockruf”), ci element din graiul articulat, cu un conținut concret, avînd o rădăcină i.-e. pe care însă nu o putem identifica de Un iad. de forma *Huep-*, ori *Hep-* nu aflăm între cele reconstituite de ratiști, iar o legătură cu i.-e. *Heu-*: **tu-ep(-l)* „a (se) umfla” (WP, I, 716; IETW, 1080), cu numeroase baze în s, m, l, r, t, d, bh etc. de ex. în gr. aavv-aț- oț „țap”, după masculinitatea animalului etc.) ficilă, greu de justificat. S-ar putea ca africata / să fie chiar din li stratului unde în grafie latină și greacă apar nume proprii trace cu t zia, Tzitzis, Tsinna, Tsiro, Tzint, Zetzi ș.a.). Nimic sigur în privința mologice indo-europene.

(142) Țtete s.n. (pl. *țarcuri*) 1) „ocol (mic), staul (mic) de vite” („parc à bestiaux; Gehege, Hiirde, Pferch”). 2) „ocol (îngrăditură stogului) („enclos; Umfriedigung”). 3) „coșul teascului” („trernie; Weinpresse”).

Der.: *iărcuș*, *țărcușor*, *iărcuț*, *țărcălău* („ocol, obor”, Vilcea; *țărc* „țarc mic”, ban.), *a țărcui* („a îngrădi; ocroti”), *a întărca* (format din *țarc*, *cf. fr. sevrer* < *separare*), *întărcare*, *întărcat*, *întărcător*, *întărcătoare*; *țărculești*; antropon. *Țărcan*, *Țărcar* (OnR, p. 396).

Dial.: arom. *țarcu*, der. *nțarcu*, *nțercare*, *nțărcat*, *nțărcare* (*fr. cuiescu* „enfermer, encloure; sevrer” (rar; în locul lui crescătorii arbuințează numai verbul *curmu*; DR, IV, p. 338; „a curma copilul înțărca”).

„Cei care totuși au susținut obirșia slavă, au făcut-o „fără să se întrebe de la de ia cei răsăriteni și nordici care îl au de la români; de la sirbi care l-au împrumut neză, sau de la bulgari care nu-l cunosc? Dacă originea acestui cuvînt ar fi slavă, atunci bām de ce lipsește în limba bulgară” (Capidan). Raportul formelor albaneze cu romă clar; se poate presupune că la albanezi e de origine românească (direct sau prin intermediu ori că e moștenire din sursa carpto-balcanică. Un împrumut român din albaneză este se întemeiază pe simpla prezență a cuvîntului în cele două idiomuri. Mai probabil este de domeniul albano-român; forma ghegă *tsap* (*tsjap*) care ar fi dat rom. *țap* ar putea român intrat la ghegi ceva mai tîrziu, în timpul expansiunii elementului românesc înlocuind vechea formă albaneză ce se găsește la toci. Originea lui trebuie căutată în de nude va fi fost moștenit de albano-români, care l-au răspindit și la alte popoa

impr. din. rom.: n.gr. -ροορπος, -ou? (RumWNGr, p. 45; 93; RevLg, XII 1937, p. 539); ucr. *cârok, carka* „locul la vatră ori sub pat, pentru găini ori viței”, (*ob-carkovat* „a îngrădi”, *cerkat* „a mulge” etc. (NRR, I, p. 402; RomSl, XIV 1967, p. 137), val.morav. *cârek* „despărțitură din grajd pentru viței; colțul unei odăi unde se tin găinile” (GrS, I, p. 234; RomlX—XIV, p. 73), pol. *carek* sudic și *corek* (DR, VIII. p. 143; RomSl, XVI 196S, p. 98).

Alb.: *thark* s.m. „Hirde; recinto di siepe per ovile a porciie”, tosc și „ripostiglio del grano, luogo chiuso” (impr. din rom.? Densusianu; Tiktin, DictRG, p. 1561 „wofern es nicht vielmehr aus dem Rum. stammt”).

Cihac, DEtDR, I, p.]50 *țarc* = cerc, diu lat. *circus*. 9 LaurM, I, p. 668 „*ciercu* spațiu, locu iucongiuratu cu unucercu sau gardu cerculariu de nuelle (etc.)”; Gloss, p. 560 *tiarcu* septutn. 9 impr. din alb.: Meyer, EWAlb, p. 445 (AlbSt, III, p. 15 etim. *thark* < **k'vorkos*); Densusianu, HLR, I, p. 354; Treimer, ZrPh, XXXVIII 1914, p. 397; Șăineanu, DUn, p. 641. 9 Vasmer, RczSl, IV 1911, p. 170 prin osmanic *tSark* „roată” ditt pehl. *carġ* „roată”, cu v.ind. *cakrā*- (gr. *xuzlo*; etc). Tiktin, DictRG, p. 1561 etclude derivarea din *circus*. 9 Baric, AAS, I, p. 11 „alb. *thark* neben *te-sark* = rom, *țarc*”, p. 104 „nebu alb. *thark* muss es im Alb. auch ein *tsark* gegeben haben, dies kann man mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit aus dem rum. Lehnwort *țarc* folgea”. 9 Capidan, DR, I, p. 511—512. II, p. 552 luat da armâni din alb. „sub forma *ts thark* > *ts sark* > *tsark* > *țarc*”; Pas-LI, DEtMR, II, p. 222, 74. 9 Weigand, JB, XVI p. 229 *țarc* nu e din alb. *thark* (acesta din trc *tsark*). 9 Densusianu, GrS I, p. 245—248, ALP, I, p. 124—125 dacă ar fi impr. din *thark*, am avea rom. *sare; țarc* vine din pers. *iarx, ierx* „sucitură, roată, cerc”. Dir asemenea „derivare se lovește de dificultăți fonetice (consoana inițială și redarea ei diferită în rom. și alb.), geografice, cronologice și semantice” Rosetti, ILR, II p. 123-124. 9 Papahagi, AnD, IV 1923, p. 90 *țarc* format dela *ințarcare*, derivat „fără nici o greutate de la lat. *interico, -are (= *intero* 'hineinreiben, einbrockeue, einkriimeln'). Ideea fundamentală a trebuit să fie 'a dumica' ceva în lapte, în vin, în apă, cu care să nutrim pe copilași”. Respins: Iordan, Arh, XXXI 1924, p. 49—50. 9 Giuglea, DR, III, p. 1090 lat. *terrico. 9 Philippide, OrR, II, p. 691 „rom. *țarc* să nu fie cumva alb. *tsark* (< *circus* > *cerc*)?”; p. 73S contestă legătura între *țarc* și *thark*. 9 Scriban, D, p. 1362 „roluat din n.gr. *tsarki, tserki*, care vine diarom. *cerc* ori it. *cerc'hio*. E rudă și cu *țircălan* ...”[!]. 9 AnEtn, 1957—1958, p. 145, CercLg, XIII 1938, p. 351: i.-e. *tuer-k.

Este evidentă și de mult relevantă identitatea formală și semantică a cuvintelor rom. și alb., care neputînd fi latine, turcești etc. sînt de atribuit fondului anteroman, fiind posibilă o etimologie bazată pe sensul „loc închis, îngrăditură” unde se țin unele animale, în special mieii, iezii și viței, spre a fi izolați și a nu-i lăsa la supt. „A băga în *țarc* (*ințarcă*)” înseamnă a pune la adăpost, a închide vitele, a separa puii, a-i opri să treacă în altă parte⁴⁹. Mijloc material de izolare (închidere) a puilor de animal ori a vitelor în genere, sau simplă îngrăditură în jurul stogului și a clăilor de fîn, țarcul are la bază noțiunea de „împrejmuire, îngrăditură, incintă; staul, ocol, obor”. Singurul rad. i.-e. potrivit fonetic și semantic pare să fie deocamdată **tuer-* „a (cu)prinde, a închide, îngrădi”; lit. *tveriu, tverti* „a cuprinde, îngrădi”, *aptvaras*

⁴⁹ „Iezii, ca și viței, mieii, se pun în țarc nu spre a fi hrăniți (cum credea Papahagi și mai înaintea Meyer [care dădea o definiție greșită a cuvintului *tsarkos* 'kleiaer Stall fiir junge Ziegea, der Ort, wo Zickieiu und Lätm*ner eingeschlossen werden, um zu saugeu' (la fel Vasmer), unde trebuie corectat 'um nicht zu saugen']), ci dimpotrivă: în timpul cit se mulg oile etc e necesar ca mieii să stea în alt loc, despărțiți de mamele lor. Prin urmare, de la însemnarea 'locul unde se hrănesc iezii' nu se putea ajunge la 'locul unde iezii rabdă de foame'. Esențial la înțercatul copiilor (ca și al puilor de animale) e tocmai faptul că ei nu mai mătîncă lapte ca pînă atunci, ci sînt despărțiți, îndepărtați de la sinul mamei. Dosofteiu (PsalV) vorbește de înțercatul copiilor parcă ar vrea să ne indice etimologia cuvîntului 'Cum pate cuconul cînd se înțarca / De-1 osebede de sin de la maică'; la fel Biblia de la București (1683) 'cei înțercați de la lapte, cei zmulți de 3a țită'. La fel de interesantă este și împrejurarea că amintirea despre originea verbului nostru trăiește așa zicînd pînă astăzi fei popor, tocmai fiindcă-i susținută de practica lucrului” (Iordan).

„împrejmuire, îngrăditură, ogradă”, *tvārtas* „îngrădire, ocol, țarc”, *tvor* etc, let. *tvāre* „gard”, v. pr. *toaris* „hambar”, v. sl. *zatvoriti* „a îngrădi”, *tvruđu* „tare, compact, întărit” ș.a., gr. o-opoț „urnă”, o-wpa-paner” (WP, I, p. 750-751, 2; IEtW, 1101). Sensul actual „gard, îngrăditură” al lui *țarc* arată apartenența lui aici; un i.-e. *Huer-* > *Her-ko-* a dat un **tercu-*, dezvoltat în chip normal la rom. *țarcu*, peste care s-a suprapus lat. *staul, staur* (*stabulum*), alăturîndu-se ulterior termenii de împrumut *obor* etc.

Legătura etimologică a fost indicată pentru cuvîntul albanez de Toma II/1, p. 62; nebagat în seamă de nimeni): „*tver: tvor* 'drehen, quirlen' ... dem [greșit!] die Bedeutungen 'fassen, innehaben, besitzen; einfriedigen, heimen, festigen' (vgl. *thur* 'umzäunen', *thark* 'Pferch', Et. *twāras, twarlas*)”. confunda două rădăcini i.-e. diferite: *Huer-* „drehen, quirlen” și *Huer-* „a îngrădi”, care au fost deosebite de cercetările comparative posteroare. Tomaschek grupa cîteva toponime din Tracia: *Tyrída* (Dioraedis equor Plin.), *Tyrodiza* la Perint, *Tyristata* în Bitinia și altele, cu grad vocalic LbTrD, p. 80).

(143) *țarină* (var. *țarnă*, mold., R.-Sărat etc.) s.f. (pl. *țarine*) „cîmp, câmp, ogor; holdele și fînețele cuprinse la un loc” („champ (laboure); Ackerefeld, (Brach)Dand”); topon. *Țarina, Țarna*.

Dial.: neatestat (arom. = *agru*).

impr. din rom.: rus *carina, carāna*, ucr. *carina*, elimin, *carynka* (W NRR, I p- 403; ZbKiev, p. 57, 63; BalkA, II p. 146; RomSl, XIV 1967, p. 98); ung. *carina, cārīna* „cîmp îngrădit; nuia care desparte pășuni” (reg., InfLR, p. 32; SCL, XIV 1963, p. 381).

LexB, p. 705 „*Urina*, campi, agri, a lat. *terrenus*”. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 705 „*țară, țarină, țămă* 'champ cultivate, terrain labourable, terrain, terre, pousse lat. *terrēna* pour *terrenutn*”. 9 LaurM, II p. 1149 „*terrīna* (din *terra*, cu pământ meruntu, pulbere mai groasă, — apoi *terrīna* terra arabile, a lat. *terra*”). 9 Kaluzniacki, Wand, p. 13 „ucr. *caryna* vom rum. *țară* durch das Suff. *-ina*”. 9 Șăineanu, Sem, p. 246. 9 Philippide, ILR, p. 181 „*țarină* — *țară*”. 9 LRWb, 9477 *terrenus*. 9 Diculescu, OrLR, p. 527, 656 „*terrula > *terru*”. 9 Berneker, SIETW, I, p. 127 ucr. *caryna* „Schlagbaum, Weideplatz, Ackerefeld, dar ca „Saatfeld, Acker, Weideplatz, Wiese (als Heuwiese regelmässig besonders bei den Huzulen)” e din rom. *țarină*, „Erde”, *țară* „Land”. 9 Șăineanu, p. 637 din *țară*. Dumke, JB, XIX—XX, p. 76 din big. *țelină* influențată de Diculescu, Gep, p. 203 „kein lat., aber jedoch Brbwort, *țarină* verwa mit *țară* „Ackerfeld”, vgl. *Sapis* — *țap*. Es diirfte also gleich diesem dak. *țap* sein”. Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 287 „cf. ucr. *caryna*”; GrS, I, p. 352 „a face cu *țară*, dar nici dacic nu poate fi cînd ruteana ne dă *caryna*, der. „loc al cuiva privilegiat”. Rozwadowski mai susține că *țarină* ar fi din *terru*, *caryna* impr. din rom. Slavismul lui *țarină* e însă evident”. 9 Tiktin, DictRG, p. 1561 „nicht zu *țară*, sondern ksl. *carina* 'Steuer', srb 'Zoi' (von *carī*, also 'd. Gebührende'). Vermutlich war ehem. das Ackerland (im Gegensatz zum *carī*) steuerpflichtig. Ein anderes Wort ist *țarină*”. Admis: Candrea, DEtDR, I, p. 336 „il faut peut-être dire que *țarină* est un mot slav. lat. *țară* < *terra* + *-ina, -ina*”.

Degătura între *țarină* și *țară* (*terra*) pare justificată de asemănarea și chiar semantică, iar unii au stabilit echivalența *țarină* = *țarină*. tipul *terrenus, Herrena* a fost de mult abandonat, lipsit de valoare etimologică, derivarea pe teren românesc de la *țară* cu suf. *-ina*; consonanța lui *țară* (*terra*J, ca și cu *țarină* este fortuită, cuvintele au obîrșie etimologică diferite. Neverosimilă apare legătura cu sl. *car* (țar) ca „loc stăpînit, loc al cîmpului”, interpretare semantică ce nu spune nimic pentru etimologie, *carina* „bir, impozit”; trecerea semantică nu e justificată prin „vermutlich war ehem. das Ackerland im Ggs. zum iibrigen Dand

erpflichtig". E straniu cum unii filologi români susțin (fără dovezi) obîrșia¹ slavă a unui cuvînt pe care erudiții slavi (Kaluzniacki, Rozwadowski, Scheludko, Șarovolskij) îl considerau împrumut din română în ucraineană. în dial. drom., este general și vechi, atestat încă din sec. XV (document din 1442, slav, citat în ZbKiev, p. 63) și în literatura religioasă (de² ex. „sămănară țarine și răsădiră vii", Bibi. 1688, Ps. 106, 37). în cele mai multe ținuturi, *țarină* înseamnă „locul cultivat, lucrat, semănat: ogor", adesea îngrădit, izolat de finețe și pășuni (islaz) spre a nu fi călcat de vite, cu o îngrăditură: gardul țarinii³. Esența semantică pare să fie „teren cultivat, mai mult plan", eventual chiar simplu „sol, pămînt", *țarina* avînd la bază un *Herina* sau *Helina*; deoarece rad. *Her-* nu oferă o legătură convenabilă, este de preferat **tel-* „plan, șes; teren neted; scindură" (WP, I, p. 740,3; IETW, 1061): v. ir/d. *talam* „suprafață (plană), plan, șes; palma mîinii", *taliman* „dușumea, pardoseală", arm. *tal* „ținut, district", gr. Τήχτα „masă de brutar, planșeu"; probabil lat. *tellus*, *-uris* „pămînt" (*Helnos*, ca *pignus!* ori **telos* = v.sl. *telol*). v. irl. *talam* (gen. *talman*) „pămînt", v. pr. *talus* „dușumeaua camerei", v. sl. *Mo* „fund, podeală". Mai puțin probabil e **ster-* „a întinde, răspîndi" (pr.-lit. *trenis* „regiune, ținut, loc", v. lit. *trenla* „loc, regiune, fișie", v. isl. *strind* „lături, dungă; țară" etc; WP, II, p. 638—640, 5). Ambele baze **tel-ina* ori **(s)ter-ina* produceau în română *țarină*, care împreună cu sl. *ogor* a înlocuit în cea mai mare parte pe lat. (vechi rom. și dial.) *agru*.

(143a) *țaruș* (var. *țeruș*) s.m. și n. (pl. *țaruși* sau *țerușe*), „bucată de lemn scurtă și ascuțită ce se înfige sau se bate în pămînt" („piquet, pieu; Pflock").

Der.: *țaruși* (*țerușez*), *înțarușd* („planter des pieux, rairier").

Dial.: neatestat (arom. = *par*).

impr. din rom.: ucr. (Suceava) *cyrus* (LbR, 1971, p. 164).

LaurM, Gloss, p. 560. & Cihac, DEtDR, II, p. 432 „cf. srbc. *cerovac*, *cerovața* baton «rame de bois de cerre», v.sl. *cerii* «terebinthus», ceh, nsl., srbc. *cer* etc, magy. *cser*, alb. *cerr* «cerro», fr. *cerre*, drom. *cer* etc". 9 Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 63 „*țaruș* zu ksl. *ceru*". 9 Giuglea, DR, II, p. 357 „par mic pentru bătut în pămînt, *țaruș* nu poate fi decît *terreus* > *țâr 4-* uș. în adevăr *țaruș* e un lemn scurt de bătut în pămînt; în legătură cu altă idee nu se întrebunțează". 9 Pascu, ArR, X, p. 470 „un piquet fait en terre, c'est une merveille de Giuglea". @ Meyer-L, REW 8673 *terreus* „aus Erde bestehend", Abl. rum. *țaruș* „Zeltpflock", — care este „etymol. fausse". Graur, BL, V, p. 115. m Tiktin, DictRG, p. 1566, Candrea, DEnc, p. 1353, Șăineanu, DTJni p. 643, Scriban, D, p. 1363 „orig. necun."

Presupusa legătură a lui *țaruș* cu sl. *cer* (nepotrivit semantic) a fost abandonată, iar relația cu *terra* și interpretarea ca ceva „bătut în pămînt" (explicație pe care n-a înțeles-o Meyer-Diibke făcînd din el *țaruș* de pămînt, „aus Erde bestehend", veritabilă „merveille" a awtnr. fii-jw-), — * explică sensul apelativului românesc. Deocamdată, etimologia lui nu poate fi identificată; dar —

¹ T. Pamfile, *Agricultura la români* (1913), p. 16—28 țarina. Din cauza îngrăditurii, în unele zone (Hațeg etc), *țarină* a ajuns sinonim cu „gard": primăvara gospodarii din Ulpia-Sarmizegetusa (Grădiște) „fac țarinile", adică „fac (repară) gardul țarinii"; în zona Turda „a face țarina" e „a face gardul la cimitir sau la clejia popii"; cf. sensul ucr. *caryna* „barieră, îngrăditură- nnarfS" • *țarină* „loc înșrrădit nptiri, iri+o" n • „....." ~ „locru arabil im- eventual și livezile din jurul satului . . . ' a Z t o J X ' ^ ^ ^ i e c u i + + + + + - cea), *țarină* e numai „partea din cîmpul cStivat l ^ L 2 ° / - ' p - 631' i n P u s t i n u deal). In regiunea Bistriței din Carpații orien ah (Mold n n) ' ? ' p " (i m a a e * * * * * și dealuri" (PăstRom, p. 123-124) (Aloldova), *țanna* e „zona fînățlor de pe coaste

interpretat ca „par ascuțit, perforator" — ar putea să aparțină la „a freca, perfora prin frecare", lat. *teres*, *teretis* „frecat (cioplit) neted, trunchii de copac cojiți; rotunjit (băț, par etc.)"; ori **ter-* „a trece, prin —" (WP, I, p. 732—734, 4; IETW, p. 1074), de ex. gr. *rsp&p vîrf*", lat. *termen*, *termo*, *terminus*, mnd. *treme* „traversă, bară transversală etc, ca un obiect ce se înfige (cf. „țarușe de corturi", Detop. II, Bibi. *lud.* 4,21 „și luă lair . . . țarușul cortului și puse maiul în mînaei lovit țarușul întru falca lui (Sisara)"; ori i.-e. **(s)ter-* „tuipine de v.sl. *trunu*, germ. *Dom* „spine" etc. (WP, II, p. 641). Echivocul vine că nu cunoaștem accepțiunea de bază a lui *țaruș*, care putea să fie un „năcină" **tero-* > **tieru-* > *țeru-* -J- uș.

(144) uită (*a se uita*) vb. refl. 7) „a privi, a-și îndrepta ochii în spre a vedea (examina) pe cineva sau ceva" („regarder, voir; ansehen, en, -blicken"). 2) „a ține seamă, a lua în considerație, a căuta" („tenir compte; in Betracht halten").

Der.: *uitare*, *uitat* (s.m.), *uitător*, *uitătură*, *a se zăuită* („a privi, a

Dial.: neatestat (arom. = *m(ti)trescu*, *br(u)escu*).

LexB, p. 731. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 296 „lat. *tuitare*, freq. de LaurM, II, p. 1520 „din *tuitare*". 9 Crețu, MardLex, p. 378 „*tuitare* afere: confuziei mult întrebunțatei persoane a doua sing. a imperat. **tuită-te* scurta *uita*". 9 Korting, LRWb 9801 „**tuito* > [t]uit, eine unannehmba das Wort ist slavisch". 9 Pușcariu, EWR, 1789 „nach einer Mitt. Meyer- -are (von *obitum* zu *obeo*). Lat. *obire visu* oder *oculis* 'betrachten'; cf. istr. *ten*' < cr. *ob-ici* 'herumgehen' etc" 9 Sandfeld, IP, Anz. XX 1906, *uita* relativ jung, ganz einfach das Reflexivum von *uita* 'vergessen' ist ar fi din „s'oublier à regarder" (ex.: „Claude etait ravi de ce tumulte à un effet de lumiere", Zola); *a se tuita* la ceva însemna „sich in der Bet etwas vergessen; seine Aufmerksamkeit ausschliesslich auf ein Ding zu damit fertig werden können", cf.germ. *gaffen* etc. # Schuchardt, ZrPh p. 472—474 „die Bdtg. 'schauen' erklärte sich zwanglos aus 'sich verge dass rum. *se uita* urspr. nichts anderes besagt als 'mit offenern Munde da was heisst: *se uita cu gura căscată*". 9 Admis: Weigand, KJB, XI I, REW, 6015; Domaschke, JB, XXI-X XV 1919, p. 104; Tiktin, Dic Skok, ZrPh XLIII 1923, p. 192—193 (expresii asemănătoare din alb. și ar fi decalcat a *se uita*); Sandfeld, *Balkanfilol.* (1926), p. 87; Pascu, A Candrea, DEnc, p. 1367; Pușcariu, DR, VII, p. 497, ELR, p. 369; Ș p. 675 („probabil identic cu *a uita*"; in DUn, p. 670 era „orig. necun. VI p. 76 („*a se uita* „regarder" n'a plus aucun rapport semantique avec a D, p. 1373; Procopovici, DR, X, p. 75-79. 9 Diculescu, ZrPh, XL „die urruin. Form **uitare*, **uitu* gibt sicher ein gepid. **uuitan* statt u Bdtg. wieder. . . ; **u(u)uitan* ist das mit *uf* 'auf zusammengesetzte etwas sehen, beobachten, ichtgeben, wachen halten', as. *witan*, ags. *wita* XI, p. 159—162: i.-e. **u(e)l-t*.

Dintre cele patru încercări, *Huitare* (Cihac) a fost admisă de Crețu, iar **obitare* (Meyer-D.—Pușcariu) n-a fost băgat în seamă total nepotrivit semantic; în schimb artifiiciul lui Sandfeld a aflat adeziuni (constatat numai de Diculescu), lucru explicabil prin ide mală a celor două verbe românești *uita* — *a se uita*; trecerea sen „oublier" la „regarder" a fost justificată prin „a se opri într-un loc p vreme, a uita să pleci; oublier à regarder", sau după altă imagine . cu gura căscată", citîndu-se și exemple slave (big. *zabruvam se*) on ungurești. Dar susținătorii etimologiei lui „gură-cască" uitau că a virii, vederii" și aceea a „pierderii din memorie" sînt esențial diferite de contact; argumentele semantice invocate n-au valoare, căci cel

românești omonime nu au nimic unul cu altul. Inutil este și germ. *ufwitan, combinație hidridă cu care *a se uita* n-ar putea să aibă nici măcar o înrudire de natură indo-europeană. Verbul e vechi, absolut general în dial. rom. din Dacia, unde nu poate fi ulterior lui *a uita* (oblitare), ca o formă de evoluție specială a acestuia, adică apariție secundară și tîrzie, cum își imagina Sandfeld, după el Tiktin („*a uita* tritt in dieser Bdtg. [„a privi”] ziemlich spat u. zunächsts in mold. Texten auf u. drängt dann immer mehr das ältere *a căuta*”), căci are aceeași vechime, deși apare în texte numai din sec. XVII (Dos. ; cf. JB, V, p. 129 etc). Da baza lui *a se uita* stă noțiunea „privirii, vederii”, ca un act fiziologic și psihologic elementar și caracteristic, iar formal verbul reprezintă o fază evoluată, în care lipsește un sunet între *u* și *i* (*i*), anume *-l-*: **uli-t-*, **ul(e)i-t-*; aici **ul-* este gradul redus al rad. i.-e. **uel-* „a vedea” (WP, I, p. 293—294, 1 ; IETW, 1136): lat. *voltus, vultus* „expresia (trăsăturile) feței, înfățișare, figură” (*ul-tu-J, ir. *fílis i seattai* „vidit”, cymr. *gweled* „a vedea”, bret. *gwelet* „la vue”, ir. *fíú* (gen. *filei*) „proroc, poet”, numele (celtic ori germ.) al profetesei *Veleda*. în graiurile germanice o bază cu sufix *-d* **uleid-* (**ul-ei-d-*): got. *anda-wleizns*, v. nord. *hta*, ags. *whtan* „a vedea, a privi”, got. *wlits* „față, obraz, figură, înfățișare”, v. fris. *wlits* „față, obraz, înfățișare”, v. nord. *leit* „privirea înapoi, de jurîmprejur, căutarea”, *leita* (*wlaitdn) „a căuta (să găsească) ceva, a căuta, a cerceta, a se uita”, ags. *wlätian* „a privi fix, țintă la ceva, a înțepeni” etc. Baza **ul-ei-t-* ar fi o paralelă a celei germanice din punct de vedere al vocalismului (cu **uel-* > **ul-*, *ei* redus la *i*) ; elementul *-t* ca în lat. *voltus*. Dar din punct de vedere al foneticii românești rămîne o dificultate, căci lipsind atestări mai vechi de sec. XVII, forma străromână este echivocă : un i.-e. **ul-(e)i-i* > **ul(i)tare* ar fi devenit **ul'ta* numai sub influența analogică a lui *oblitare* > **ollita-* > *ul'ta* > *uita* „oublier”, cu care va fi evoluat la fel, devenind sinonime ; ori în **ul'ta* > *uita* e cazul unei palatalizări tirzii a lui *l* ca în ung. *hoit* > rom. *hoit*(?). Mai ușor ar fi un *ullitare, unde însă ar fi greu de justificat *-U-*.

(145) *undrea* (var. *îndrea, andrea, indrea*) s.f. (pl. *undrele*). 7) „ac de împletit, ac mare de cusut” („carrelet, grosse aiguille ; Stricknadel, Schmirnadel”). 2) pop. „claviculă; vinele gîtului” („clavicule; veines hemorroidales; Schlusselbein, Halsadern”). 3) „un fier lung care prinde fierul lat al plugului de grindei, avînd la capul de sus fierul zis amnar” („coutre qui relie le soc à la fleche de la charrue; Querstange als Steife zw. Pflugschare u. Grindei”). 4) „fiecare din cele două lemne pe care se reazimă perinocul morii” („solive du plancher du moulin; (Decken)Balken”).

Der.: *unărelaș* (Șez, XIV p. 34), *unărelar* („obiect de ciobănie”, Muscel).

Dial.- arom. *undrea* „ac lung și gros” (DMacRM), *andrea*, *-eali* (DMacRD); megl. *andrăuă* „undrea” (Megl, III, p. 17), *andreuă* (GrS, III, p. 180).

impr. din rom.: ucr. (Suceava) *anărily* „acele lungi pentru împletit obiecte de lină” (LbR, 1971, p. 163); ung.reg. *andrele* „kotātu” (MNYRomKolcs p. 44).

LexB, p. 298 *îndri* acus adstrictoria, p. 733 *undre* v. *îndre*. 9 LaurM, Gloss, p. 21 „*andrea* 1) Decemvrie = Andreas, 2) acu lungu și grosu cu care se cosu sacii și alte lucruri de materie groasă, dacă după forma am fi tentați a o identifica cu vorba în întia însemnare și a-i da aceeași etim., mtellessullu ne sta cu totul în contra”, p. 317 „*îndrea* și *undrea* — probabile forma de preferită e *îndrella* în locu de *întrella* de la *intrare*, ca instrumentu de intrare = penetrare etc”. 9 Cihac, DEtDR, II p. 588 „*îndre, andre, unire* < trc *ibre* aiguille, aiguillon, pointe”. Admis: Șăineanu, RIAF, IV, p. 654. © Hasdeu, EMR, p. 1177 „*andrea* v.germ. *nādala*, actual nemțește *Nadei* 'ac', prin metat. nasalei *āndala* > rom. *dndără* > dimin. *andrea* în loc de *andărea*.”

Admis(?): Philippide, ILR, p. 55, Pușcariu, DR, III, p. 388. 9 Tiktin, D 1685 „*undrea* wahrsch. dass. Wort wie *Andreas*. Der Ausgangspunkt dürften kurzen Balken des Andreaskreuzes sein”. @ Giuglea, DR, V, p. 897, RevP „sens primordial 'cui, băț ascuțit', cam ce ar fi un fus de lemn ori fi evSpuočj 'medium arboris, cor arboris, temo: cheville de bois enfoncée dans du joug pour y attacher les traits'. E absolut clară [!] potrivirea de sens între gr. și cel rom., dimin. *enārella dela neutru pl. *endryon* socotit ca sing. fem.” GrS, VI, p. 338—9 „*îndrea, andrea* montre par sa forme qu'il a été emprunté — *oyiündure* ou *dyenāere* 'aiguillon'; le mot roum. a conservé son acception tandis que le turc *byundiire* ne la connaît plus...” [!]. 9 Scriban, D, p. 10 *îndrea, xmdrea* după numele sfințului Andrei, sârbătoarea la începutul iernii dă zor cu împletitul colțunilor. . . [!]. @ Tiktin, DictRG, p. 66, Șăineanu, p. 243, DUN, p. 24, Candrea, DEnc, p. 54, Șăineanu, DictRF, p. 22 „ori „AnEtn, 1959—1961, p. 28 **uendh-* „a învîrti, (ră)suci, împleti”. 9 Rev Das Dak, p. 85 i.-e. **ardh-* „Stänge”. CercLg, XIII 1968, p. 350. 9 C LbR, XVI 1967, p. 419 **andher-* „virf ascuțit, nuia”.

Piedici formale și semantice se opun derivării din: *a intra*, trc. *ib nadala*, Sf. *Andrei*, gr. *endryon*, trc. *oyiündure*, care se înlătură lăsînd rom. nelămurit. Prezent în trei dialecte, *andrea—undrea* e vechi, anterior enței slave; deci nu poate fi împrumut trc. ori mai recent. Dintre *vandrea, andrea, îndrea*, cea dintii e preferabilă ducînd la o conexiune etim. sensul de bază fiind „ac, încîrligat sau răsucit”, obiect „care leagă, (clavicula)” sau mai simplu „unealtă pentru cusut, înnădit, împletit”. A *undrella conține o temă **und-r-* a rad. i.-e. **uendh-* „a învîrti, (ră)suci”, (WP, I, p. 261): v. ind. *vandhura-* „coșul trăsorii (din împletitură) *gind* „inel”, *gndak ortoy* „curpen, curmei, vlăstar de viță”, umbr. „avertito”, got. ags.v.sax. *winden*, ahd. *wintan*, v. nord. *vinda* nhd. *wenden*, v. nord. *vindr* „strimb, mai ales despre lemnul care se s-bat”, got. *wandus* „nuia, varga (pentru împletit, mlădioasă)” etc. (cf. I, p.; 256, 3).

(146) *urca* vb tr. 7) „a sui, a duce sus (pe deal, pe un loc ridicat ter, gravir; steigen). 2) „a ridica, a înălța” („elever; heben”). 3) „a mări, a ridica” („hausser, augmenter; steigern”). refl. 1) „a se sui, a (monter, grimper; klettern, klimmen). 2) „a spori, a crește, a se mări, a ridica” („accroître, elever; steigen, wachsen, grosswerden”). 3) „a total” (monter à — ; sich auf — gelaufen, betragen”) ș.a.

Der.: *urcare, urcat* (adj., s.), *urcător, -oare* (plantă urcătoare), *ncurca* care nu se poate trece”, *urcuș, urciuc* („treaptă la trăsură”) ; *a reurca*; prob *burtea*.

Djal.: neatestat (arom. = *alin, me-alin*).

LexB, p. 736. 9 LaurM, II p. 524 „*oroare* și *urcare* din aceeași rădăcină oriente etc”. 9 Cihac, DEtDR, II, p. 440 cf. srb *urkati, nikati, nuākati*, exciter. inviter, v.sl. *nukati* hortari etc. 9 Pușcariu, CL, XX XIX 1905, p. 3824 „*urca* entspricht, nach einer miindlichen Mittheilung von Candrea, eine (von *orior*), indem das Bild von der aufsteigenden Sonne genommen ist”. KJB 1909, I, p. 76 „von *ora* sich im Roman, keine Spur findet; nou liquet”. Arh. XVI 1905, p. 438 gr. 6pxso|iat „sauter, s'elancer”, op-^ „mettre en agiter”. 9 Meyer-L, REW: 6098 „*oricare* „sich erheben” (*ora* sau *orire*). Admis: Tiktin, DictRG, p. 1898, Candrea, DEnc, p. 1384, Rosetti, ILR dar *oricare > *urca* n'est guere probable” Graur, BL, V, p. 107. 9 Pascu, Et, p. 49, *Beitr*, p. 11, ArR, VI, p. 267 *oricare < gr. opoț „munte”, cf. nbig. *vărvid na gorea* „monter” etc. Admis: Scriban, D, p. 1381. 9 Bert p. 82 „*oricare* e oltremodo ingegnoso, ma sarā altrettanto vero? Prov. u (< *orica < lat. *orca*), berg. *orca* 'fascio di legna'; l'idea e quella di ciondo e si capisce che abbia potuto essere applicata alle spatie; da or

*orcare, donde rom. *urca*"; care e „begrifflich nicht verständlich" Meyer-L, REW⁶ 609S. 9 Șăineanu, DUn, p. 680 „orig. necun.”.

m

Legătura cea mai ușoară a părut cu lat. *oricare {din *orior* sau din *ora*}, admisă de mulți dar evident artificioasă, neverosimilă (Bertoni, Graur), care nu explică prezența lui *-u-* în formele accentuate pe rădăcină, unde ar fi de așteptat **6rc-*, *orci față de *urcăm*, *urcăm*; deci tema verbului trebuie să fi fost **ur-c-*, în care se ascunde un rad. i.-e. **yer-* cu înțelesul „a ridica, înălța” în cuvinte ca gr. âsip« „ridic” < *âfspiçj, uSt^opo?, eol. risăapoț „ridicat, care se află sus (se ridică)”. Aceste cuvinte au fost deosebite net⁵¹ de grupa lui astpco „leg împreună, împreună” la rad. **uer-* „sfoară, ștreang; a lega, înhăma” (cf. *desbăra*); de amintit însă **uer-* din baza i.-e. **uredh-* „a crește, urca; înalt” (de ex. v. ind. *vārdhate* „ridică, face să crească”, av. *vargd-* „augere”., gr. ἀρσ- etc, WP, I, p. 289; IETW, 1167). Se poate admite o răd. i.-e. **uer-* „a ridica, înălța” în cuvintele grecești cu acest semantism, care nu au fost clasificate în mod convinșător (Boisacq, DEtG, p. 15) și care aparțin cu rom. *urcă*.

(M6a) urcior (var. *ulcior*, ban. *ușor*, Oaș *uscior*, *uștior*) s.n. (pl. *urcioare*) „mic furuncul ce se face la marginea pleoapei, de forma unui grăunte de orz” („orgelet (furoncle); Gerstenkorn”).

Der.

Dial.: arom. *ulcor* „bubă ce apare la ochiu” (DEtAr), *arcior*, *arcicior* (DMacRM).

LexB, p. 736 „urcoru vasu de băutu; quarele se face pre ochiu: *hordeolus*, ctitho. It. *orsolo*, sp. *orgueolo*”. **O** Ciliac, DEtDR, I p. 301 lat. *ulceolum în loc de *ulcusolum* dimin. al lui *ulcus*, -*eris*. 9 LaurM, II, p. 1534, 529 *urciuru hordeolus*. **9** Korting, LRWb 9859 **ulceolum (ulcus)*. **O** Etimologia din LexB admisă: Pușcariu, EWR, 1791 „*ulcior (ur-)*. Et3'm. unbekannt. Ein **ulceolus (ulcus)*, Cihac, verstoßt gegen die lat. Wortbildung, da das Suffix *-olum* nur an dem Stamm *ulcer-* angehängt werden konnte. Das urrom. Wort fiir „Gerstenkorn” war *hordeolus*: it. *orzaiole*, fr. *orgeol* etc; rum. *urdzor, untern Eifluss des Suffixes *-cior (grosior, căscioară) urcior*”; CDDE, 1289 *hordeolus*; Tiktin, DictRG, p. 1689; Pascu, DEtMR, I, p. 137, 1183; Candrea, DEnc, p. 1384 *hordiceolus: Scriban, D, p. 1381. ©Șăineanu, DUn, p. 680 „*urcior* oală, umflătură pe marginea pleoapelor; lat. *urceolus*, sensul 2 prin aluziune la forma ovală a furunculului”. **9** Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 lat. *hordeuni, hordeaceus*.

Derivarea din lat. *hordeolus* influențat de suf. *-cior* (sau de *urcior* „vas”) se sprijină pe faptul că urciorul seamănă cu un bob de orz (numit și *orz*, *orzișor*, *urdzușor* prin metaforă, DR, IX, p. 427), precum seamănă cu secara, grîul ori altfel de boabă; **ulceolus (ulcus)* e dificil din punct de vedere al derivării, după cum nu are mai multă semnificație alăturarea celor două omonime *urcior* „abces” și „vas” decît valoarea medicală a superstiției populare că „dacă te speli din urcior, faci urcior la ochi”, evident joc de cuvinte. Abces cauzat de inflamația acută a unui folicul păros al genelor, *urciorul* e însoțit de dureri, roșeață și umflarea pleoapelor. După o zi sau două, micul abces se sparge, puroiul se elimină, inflamația cedează pe încetul. Procesul de eliminare a puroiului poate fi accelerat prin aplicare de comprese calde. Esențialul în semantism pare a fi „mică umflătură iu piele”, ca atare o temă latină-romanică **ur-d-s-* cu suf. dimin. *-olu-* (ori *-cior*) ar admite o legătură cu i.-e. **uer-* „loc ridicat (în teren sau pe piele)”, cu numeroși reprezentanți (WP, I, p. 266—268,2; IETW, 1151):

lat., *vurus* „un fel de erupție pe pielea feței, exantemă, bobocel”, lit „vierme mic în carne de porc”, lat. *varulus* „urcior la ochi”, *varix* „(WH> II, p. 734), oland. *weer* „bătătură” etc.; tirol. *Augenwam* „furoncior) la pleoapă”; baza **uer-d-*: ahd. *warza*, ags. *wearte*, v. nord. *varta* „sfirc”, baza **uer-s-*: lat. *verruca* „neg(el)”, ags. *wearr* „bătătură, neg”, *werra* „varice”, nhd. *werre* „abces, ulcer la ochi” etc. Este o eventualitate multe șanse de a fi reală.

(147) urdă s.f. (pl. *urde*), var. *hurdă* (pădureni, PăstRom, p. 201) 1) „dulce obținută prin fierberea zarului” („fromage blanc et mou obtenu de lait qu'on fait bouillir; Art siisser Schafkäse, Zieger(käse), wird aus der Molke durch Kochen gewonnen”). 2) „urda vacii” („hepidium draba; H blumchen”); „urda țârcii” (erophila verna).

Dei.: a *urdi* („a face urdă”, var. *leurdi* Covurlui), *urdit* (zăr urdit, zăr PăstRom, p. 203), *urdeală* („amestecarea jintuitului cu tăușarul sau șterful” (mere *urdașe*), *urdelăș* (Marian, *Satire popul. rom.* 1893, p. 329), *urdoi* vas, „jmtaiău” (Mocănime), a se *zăurdi* („a se strica laptele”), *zăurdire*, -*il*, -*ită*, *zăvîrdacă*; *urdanul* („tăușeru; lopățica de amestecat în cazan”); topon. *Urdă*, *Urdei*, *Urdarii*, *Urdeș*, *Urdești*, *Urdeasca* (RomIX—XIV, p. 107); antropo. *Urde* (a), *Urdan*, *Urdaru*, *Urdăreanu* (OnR, p. 400—401).

Dial.: arom. *urdă*, *urdhă* (și RevDg, XI 1966, p. 262); megl. *urda*

impr. din rom.: n.gr. oSpSa (RumWNGr, p. 37; 88; RevLg, X, p. 539); srb. *urda*, *urednik* (Vlahii, p. 154; SOF, XXI, p. 373 „Art Milclip var. *urda* (estul Serbiei, zona Piro; ibid. p. 379): big. (*h*)*urda*, *urda*, *urda* din lapte căruia i s-a scos smintină”, *urđica*, *urđicka* (DR, III, p. 214); alb. ucr. *urda*, *urđanyji*, -*yj* etc, ceh-slov., pol. *urda*, *kurda* (RomSI, XIV 1967, XVI, p. 99); ung. *orda* (prima atestare: a. 1548), *urda* (RomIX—XIV, p. Infir, o. 72; SzlJSz, I, p. 699), der. *ordás* (ordás palacsu etc), *ordásdeszt*, *uros orda* etc. (StUn, 1962, 2, p. 24; NylrK, VI, p. 285, VII, p. 2 (WtbCs. p. 109), MNyTBTsz, II, p. 1088; sás. *orden* „Art.Käse” (RomELS *urda* (inform. V. Wollmann); trc *urda* (RESEE, IV 1955, p. 228, 230).

LexB, p. 736. **O** Schafarik, SIA, I, p. 469 de orig. veche getică. **O** P 763 ung. *orda*. **O** LaurM, II, p. 1534. **O** Hasdeu, ColTr, 1874, p. 105, CuvB, din trac *tirud*. **O** Cihac, DEtDR, II, p. 537 din ung. *orda*. © Meyer, EWAlb alb. *udhos*, pentru *urđhos* „Käse” pare să aparțină la rom. *urdă*. **O** Weigand, 1910, p. 229—230 *urdă* impr. din alb. *urdhe* „Flechte, Flechtenkrankheit die mit Pilz, Flechte überzogen ist”; *urdă* ar fi fost „brinză mușcăită”; B p. 283. Obiecțiile lui Pușcariu, DR, IV, p. 1399, Philippide, OrR, II, p. 740. AlbRst, p. 28 poate din rad. **kher-* „sclinedend, scharf, bitter, sauer” > alb. > rom. *urdă*; AAS, I, p. 157—158 *urdă* < alb. *(*h*)*urdhe* < *sordhi, j, im A *gize* „Molken”, *serdh-ia; -*rd* im rum. Wort in Ordnung, da -*rdh-* jung” (Jo p. 184). 9 Scriban, Arh, XXVIII 1921, p. 240 „din lat. *hybrida*, adică „brinză b *hybrida* > *urdă > *urđ*, ca *iušor* > *ušor*”; XXX. p. 190—191, D, p. 1381 - *horrida (horridus)* „zbrilit, urit”, adică „brinză urită” față de brinză obiș **9** Capidan, DR, II, p. 470 din română a pătruns la alte popoare: la albanezi e luat din rom., căci impr. în sens invers nu e de admis. 9 Giuglea, DR, III, p. sensul primar e „materie zeroasă”, din adj. lat. oriental *uroda < gr. *op(p)os* *Br qui a du petit lait*”, **ur(o)da* (DR, X, p. 450-451, LL, I, p. 219—220, DRS, p. Admis: Diculescu, DR IV p. 454. **9** Pușcariu, DR, III, p. 778 lat. „*urida*, „*uridus* din uro, -ere „a arde”, cf. it. *ricotta*; Stlstr, II p. 296. 9 Pascu, Ar 224, REBS, p. 91, 426, DEtMR, I, p. 191, 1799 (după Philippide) trac *ur, inrudit cu gr. *bpoq*, *oupoq* „petit lait”. 9 Philippide, OrR, II, p. 739 din oppciSvjț e dificilă; la bază poate sta un adj. *uridus, analog gr. *opot Käsewasser, das wasserige Teii der geronnenen Milch*”, *caseus uridus*. **O** De ALP, II p. 183—184 *urdă* din trc *ur*, *br*, *urit* „partea de sus a unui lucr Rosetti, ILR, II, p. 124. **9** Tiktin, DictRG, p. 1689, Candrea, DEnc, p. neanu, DUn, p. 680 „orig.necun.”. **9** AnEtn. 1957—1958, p. 150 i.-e. **uer-* „a fierbe, clocoti”. **9** ReclGdial, p. 452—453.

⁵¹ P. Solmsen, *Untersuchungen zur griechischen Laut- und Formcnlehre*, Strassburg, 1901, p. 289-290.

Este neîndoielnic caracterul funciarmente românesc al cuvîntului, de atribuit fondului autohton, preroman, neexplicat de tentativele mai vechi, nu numai ale lui Weigand cu „brînză mucegăită”⁵², ori alte formule ridicule (*hybrida*, *horrida*), dar nici pretinsele „etyma i.-e. — alb.” confecționate de Baric, române **ur(o)da*, **ur(i)da*, singurele ce păreau potrivite pentru formă, dar nepotrivite semantic, bazîndu-se pe o definiție greșită a cuvîntului românesc (*urda* conține multă apă, e zăroasă). Philippide a relevat că derivarea, fie chiar prin latina populară, dintr-un gr. **or(r) odes* nu e de admis (cantitățile vocalice!); iar legătura pe cale i.-e. cu ὄρεϛ nu e de luat în seamă, din cauză că acesta vine din **ser-*. Dificil apare formal și semantic lat. *mo* „ard”. Sensul primar al *urdei* stă în faptul că e un produs din zăr („apătoasă” este numai la început, cînd e adunată de pe suprafața zerului ce fierbe și e caldă, căci apoi se scurge repede de apă și nu mai e „zăroasă”) prin fierbere, element important în procesul de lactificație, fără de care nu se obține urda. Zarul din care s-a scos cașul prin închegare conține ceva grăsimi în soluție: pentru a extrage și acest rest, se pune zarul la fiert, în căldare⁵³. Considerînd ca esențial faptul fierberii (elemente ca „apătos; moale; cu gust dulce; untos” etc. sînt vagi, fără semnificație) și analizînd apelativul în element radical și sufix *ur-d-*, identificăm în el i.-e. **iier-*, rîd. care a dat pe lit. *verdu*, *virti* „a clocoti, a țîșni, undi, a fierbe”, *versme* „izvor”, *vyrius* „vîrtej”, let. *verdu*, *vift* „a izvorî, clocoti, fierbe”, v.sl. *vîrja*, *vireti* id., *virti* „vîrtej”, *izvora* (WP, I, p. 269; IETW, 1166); din sensul „a fierbe” s-a dezvoltat „căldură”: lit. *versme* „văpaie” etc. în acestea miezul semantic este nu „umezeală”, ci „a undi, clocoti, a se roti; vîrtej”. Se pare că aici aparține apelativul rom. *urdă*, în a cărei preparare esențial este fierberea zarului, de pe care e culeasă ca spuma, pe măsură ce se ivește la suprafață. Păstorul vremilor preistorice va fi fost dus la „descoperirea” acestei „brînze secundare” în mod incidental, prin fierberea cu sau fără intenție precisă a restului de lichid rămas din laptele închegat (zarul) din care scosese cașul (străghiata). Astfel, *urda* este un produs al limbajului primar, al unui idiom în care se poate admite că alături exista o temă verbală **ur-d-* cu sensul „a fierbe, a clocoti”. Apelativul nostru prezintă un aspect deosebit și original: gradul vocalic redus al rad. **uer-*: **ur-*, cu elementul sufixal *-d-* (sau *-dh-*?) constatat în citeva din cuvintele baltice amintite.

(1451) urdină vb intr. 1) „a alerga încoace și încolo, a merge mereu într-un loc, a umbla mult (frecventa), a vizita” („courir, aller souvent. frequenter;

⁵² La asemenea „etimologie”, Philippide adăuga: „s-ar fi putut gîndi Wgd. tot cu atita dreptate la alb. *hurthe* usturoi, pentru că românii minîcă urda cu usturoiu, ori la alb. *hurthe* băltoacă, pentru că jîntița din care se face urda e turbure ca apa dintr-o băltoacă, ori la trc. *orăă*, *urdu* lagăr, tirgul din lagăr, camp, marche dans le camp, pentru că se va fi vindut poate multă urdă prin lagărele cumane, pecenege, osmanliie etc”.

⁵³ „Urda se face astfel: se fierbe zerul rămas după ce s-a scos și stors cașul. în timpul fierțului, un păstor amestecă mereu cu cirligul prin zer, frecînd sau rîzînd în același timp cu capătul acestuia în formă de semilună, pe fundul cazanului, ca să nu se lipească de el partea solidă ce se alege incetul din zer. După vreo jumătate de ceas de cînd a fost pusă căldarea pe foc, toată materia solidă care o conținea zerul se alege ridicîndu-se albă, plutitoare ca un strat de zăpadă: *urda dulce*. Urdă se cheamă deci materia aceasta albă ce apare în zer, care se zice că *urdește* (= face să iasă *urda* la iveală) prin fierbere. Faptul concret specific pentru fabricarea urdei e fierberea zerului; celelalte operațiuni sînt mai generale aplicîndu-se și altor produse ale stîinii. Deci se poate pleca de la noțiunea de 'fierț; zer fierț; ceea ce se produce din zerul fierț', care se vede în it. *ricotta*; cf. *răscopăță* despre urda bine fiartă” (Giuglea, DR, III, p. 583—584). După fierberea zarului (care trebuie făcută cu multă băgare de seamă) și extragerea urdei, rămîne în căldare un lichid alb-verzui (culoare creme), numit tot *zăr*, sau *zăr urdît*, care se dă la porci și la cliini, ori se opăresc în el rufele ciobanilor.

(hättrfig) gehen, kommen, hin und her, aus und eingehen”). 2) „a ieși (pentru sine), a avea diaree” („foirer, avoir la diarrhee; Durchfall

Der.: *urdinare* „ieșire deasă afară, diaree”, *urdat* „frequentatio”, *urdineală* (AnonC), *urdișiș* „deschizătura stupului prin care intră și ies albișloch des Bienenstocks); gura vizuinei”.

Dial.: arom. *urdina* „a merge des undeva, a frecventa”, *urdirîrdinea*, *urdirîlu* „brazdă”, *ni-urdat*; megl. *urdirari* „a umbla unul după altul”, *urdirî* „a îndruga vorbe fără șir”, *urdirî* „rînd”, *cu urdirî* „cu rîndul”, *la urdirî* „rînd”, *urdirînea* „pretutindenea”, *priurdirî* „trec pe rînd, trec mereu, fr”(Megl, III, p. 317; GrS, VII, p. 219).

LexB, p. 736. O LaurM, II, p. 526, Gloss, p. 569 „ordinare a pune frecventare, celebrare, în genere a ordina la theatru, la scola, la beserica; a essi dessu afora (pronunția populare în acestu intellesu: *urdinare*)”. O Cih II, p. 440 v.sl. *uletSti* — *uleita* avolare ptc; *urdina* pentru *uldina*; *urdirî*, *urros* etc.; din v.sl. *lijati* — *Uja* fundere etc. O Gaster, ZrPh, III 1879, p. 187 „kann unmöglich vom sl. *uleteti* 'avolare' (mit dem es bloss das anlautende hat) herkommeu”. O Hasdeu, CuvB, I p. 307, 188 „sub raportul formei, *urdirî* este derivat din *urdir*; sub raportul sensului, 'a umbla' s-a născut din 'a curge', ca r. lat. *mergo* etc”. O Byhan, JB, III, p. 27, VI, p. 376 din lat. *ordinare*, pr. O Pușcariu, EWR 1826, 1827 „*urdirî* < *ordino*. Von den vielen Bedeutunge Wortes kniift au die lat. Tradition[!] direct: megl. *urdirî* 'befehlen, ordnen', *urdirî* 'anreihen'. Aus 'sich anreihen' entsteht die Bdtg. 'folgen', daraus 'fliegen', 'oft hingehen'='besuchen' etc”. Admis: Popovici, D1str, p. 162, Tiktin, p. 1689, Pascu, DETMR, I, p. 137, 1181, Philippide, OrR, II, p. 452, 64 DUn, p. 680, Candrea, DEnc, p. 1384, GrS, VII, p. 219, Capidan, Arhiv, p. 1381 Meyer-L, REW⁵⁴ 6090, Scriban, D, p. 1381.

Derivarea din lat. *ordinare* a găsit credit unanim, acceptată ca cea corectă în dicționare; dar asemenea consens (de fapt repetare necontrolată) nu trebuie un argument valabil, obligator; sensurile cuvîntului românesc nu sînt înveci cu lat. *ordinare*, trecerea semantică e neverosimilă, asemănarea fortuită. Semantismul de bază al lui *urdina* este cel de sub 7), cunoscut în zonele românești și în dial. bale, ca și în literatura veche⁵⁵. Ideea de bază a *urdin* dială este deci „mișcare, deplasarea periodică, repetată (regulată sau neregulată)”, ce nu se împacă cu semantismul lui lat. *ordinare*, dar explică u. 2), fie din acțiunea „(s)curgerii”, fie din cea de „ieșire deasă (pentru sine)”, ca și der. *urdișiș*. Alcătuit din temă și un sufix secundar *urdirî-n-* cu **uer-d-* în grad vocalic redus, bază care a dat cuvinte cu sensul „mișcare, deplasare neregulară, mișcare în general”, rad. **uer-* „a întoarce, încovoia, a ocoli”, **u(e)red-* „a (se) îndoi, a (se) încovoia, a (se) încovoia care” (WP, I, p. 273-274; IETW, 1153-1154): v.ind. *dvradanta* „eștină”, *șovăiau*, gr. *paSivoț*, eol. (ipaSivoț „mlădios, zvelt, subțire, iute, ușor”, *paSccv^oj/ai* „mă mișc, umblu” etc.; got. *wraton* „a călători, a se duce”, v. nord. *rata* „a călători, a hoinări încoace și încolo, din ioc în loc, a nimeri, a găsi” etc. Sensul actual al lui *urdina* „a se mișca” este secundar, evoluție firească din ideea de „învîrtire, învîrtire (ca în germ., gr.); elementul sufixal *-n-* pare să fie de origine indo-europeană (ca în derivatele gr.), mai curînd decît din latina populară.

⁵⁴ CodVor 24 23, nece unulu se nu apare ... se nu urdirî la dinsulu”; D. adese la cinstita beserică”; „urdina la dinsa cuconul” etc.; Letop. III, 77 „turcii ce sus și itt jos”; Bibi. Ies. 59, 8 „cărările lor stricate-s care urdina”; AnonC, *urdirî* fie *r.at* frequentatio (etc).

, (149) ui'doăie (var. *uldoare*) s.f. (rmai adesea pl. *urdori*) „scursori din ochi, puchini" („lippitude, chassiss; Augenbutter"),

Der.: *urăuros* (*uld-j*, *urdurosie*, a *urdurd* (*urdvrcuză*) și *urduroșd* (ochii, DR, IX, p. 419).

Dial.: arom. *urdoare* („nu și lă fața că are urdori tru ocl'i", DMacRM) și *talpă* (pl. *țalchi*).

LexB, p. 736. 9 Laurii, II, p. 530 „ordure și urdore gramia, lippitndo, sordes, colluvles (fr. *ordure*, it. *ordure*), mai raru iu genere sorde, uecuratia, merda". 9 Cihac, DEtDR, II, p. 440 „*urđin* ioirer, *urdoare*, *urduros*, du v.sl. *lijati* — *leja*, *lii* tundere etc". 0 Hasdeu, CuvB, I, p. 307, 188 „*urđina* „a curge" — *urđinare* — *urdoare* „curgere-rea ochilor", *urđă*: *urdoare* poate să derive și d'adrepul din *urđă*, ca germ. *Augenbutter*". % Pușcariu, CL, XXXIX 1905, p. 303-304; EWR, 1828 lat. *horřidor, it. *ord* „schmutzig", *ordure* etc. Admis: Weigand, XJB, IX 1909, I, p. 76; Pascu, Suf, 52; Tiktin, DictRG, p. 1689; Skok, ZrPh, XLIII 1923, p. 190; Meyer-L, REW 4187; Scriban, D, 1381. ® Șăineanu, DUn, p. 680 din *urđă*, cf. *Augenbutier*. 0 Giuglea, DR III, p. 587 din aceeași bază cu *urđă*. 9 Pușcariu, DR, III, p. 777—778 ar putea fi din *urđă*; V, p. 411 din lat. *itdorem* (cu *r* propagat); IX, p. 427 „nu pare a fi der. din *urđă*". ® Candrea, DEnc, p. 1334 (necun.); Mihăescu, RESEE, VI 1968, p. 148 lat. *horřdor, *horror*.

Dat. *horridor nu explică decit aparent și fictiv pe *urdoare*, deși formal ar fi admisibil (pentru Pușcariu, DR III 778 este „impecabil"), nefiind potrivit semantic, căci urdoarea nu este o simplă „murdărie". Nu poate exista vreo legătură cu *urđă*, *urđina*, în timp ce *urdoare* prezintă evident dispariția unui *r* prin disimilare (posibil influențat de *ud-*). *Urdoare* c general în drom. (AtlDR 1/1, harta 15; Mard. Dex, AnonC). Sensul de bază e „scurgere a ochiului; materia glutinoasă ce curge din ochii morboși" (Datir.); „urdorile, înainte, de a deveni solide apar în colțurile ochilor, ca o zeamă groasă; oamenilor urduroși le lăcrămează ochii" (DR, V, p. 411); deci esențialul este „(s)curgere, mizguire; lichid, umezeala", ca și lat. *grāmiae* „urdori" (*oculi grammosi*) din i.-e. **grem-* „umed, a umezi" (WP, I, p. 654). Tema *ur-d-* conține un rad. cu vocalism zero: **ur-* < **uer-*, sensul primar „lichid, umezeală, scurgere", înrudit cu dan:- *vaar*, dial. „*var* „urdori", sued. *var* „puroi", norv. *var* „urdoare", dial. și „zeamă groasa, mucozitate, mizgă", isl. *var* „urdori", ahd. *warah* „puroi", v. nord. *vāri* „lichiditate, mizgă" (Falk-Torp, *Norvegisch-dān. clym. Worterbuch*, II 1911, p. 1392; WP, I, p. 266). Rad. comun al cuvintelor germanice și rom. (**ur-d-*) poate fi *uer „(s)curgere, umezeală, lichid; a umezi, ud, umed" (WP, I, p. 268—269,3; IETW, 80 și 1165, unde nu se menționează cuvintele germanice de mai sus, nici *urdoare*).

(150) *vatră* s.f. (pl. *vetre*!) „locul unui cuptor unde se face focul" („foyer; (Feuer)Herd"). 2) „locuință; casă" („ătre; Heimstätte, Herd"). 3) „vatra satului: locul unde este așezat satul" („l'emplacement (d'un village); Ortsgebiet', Weichbild").

Der.: *vătrută*, *vetrișoară*, *vătraiu* (-ar, -al), *vătran* („suport de fier'pe care pui piciorul cind te urci în căruța", GrS, VII, p. 193, haț); *văărăș*, *vătrăias*, *v.ăărăuș*, *vătrărel*; *vătrăș* („țigan sedentar"), *vătrărit* („impozit plătit de țigani"), *văiresc* („focarius" DictB): *vătrice* (o plantă); topon. *Vatra* Dornei, Moldoviței etc.; antropon. *Vatra*, *Vatrea*, *Vatracș* etc. (OnR, p. 403).

Dial.: arom. *vatră* (pl. *vatre*), *veatră*, *văirică*, *cacavatră* „cendrillon", (DEtMR, II, p. 224, 115); megl. *vatră*; istr. *vqtră*.

impr. din rom.: srb. *vatra*, *vatralj*, big. *vatra*, slovac *vatra*, *vairicka*, *vatmshe*, *vatralj* etc, ucr. *vatra*, *vatralj*, *vatomik* „besonderer Teii der Bchausiug der liteuliscHea

Hirten", *vatrol* (BalkA, II, p. 128; RomSI, XIV 1967, p. 179, XVI, *vatra*, *watrowe* „Steuer von jeder Hirtenhiitte, die auf einer verpachteten steht" (MRIW, p. 279), *zavatem'ak* „focul, lemnul ce Se pune pe foc" p. 143); ung. *vatra* (RomIX—XIV, p. 385, 344); Pușcariu, LR, I, p. *veirence*, *vdtrapenz* (Szljsz, I, p. 551).

Alb.: *v a t r e*, gheg *vetr(e)*, *voter* „vatră" (*voter*, -a, Cord.).

LexB, p. 746 „*vatră* a gr. ἡδ-ποτ, i.e. basis". 9 Diez, EWRom, Ba-pov „Grundlage, Grund, basis". Admis: Pontbr, p. 778; Philippide p. 741; vScriban, Arh, XXX 1923, p. 191, D, p. 1393; Drăganu, Ro p. 344; Miklosich, SlE1R, p. 9 *vatră* — alb. *vatre*, *votere*, srb, ucr. *vatra*, GTB, p. 565 din alb. 9 LaurM, II, p. 1580. 9 Cihac, DEtDR, II, p. *vatre*, care ar fi lat. *atrium* cu *v-* protetic (cf. *var/ere* < *orfants*). 9 Gast p. 351. 0 Meyer, EWA1b, p. 464 *vatră* nu e cuvint i.-e.—9 Orig. sl.: Popo p. 163; Capidan, *Elem. sl. în dial. arom.* (AAR, MSL s. III, t. II, m. 376 arom. *vatră* din srb. 9 Orig. alb.: Pascu, DEtMR, II, p. 224 (el.tosc. DUn, p. 691 ș.a. 9 General balcanic: Tiktin, DictRG, p. 1719; Candrea 1406; rom.: Vondrăk, *Vergi. Grammatik slav. Spr.* I, p. 182; Wedkie-w p. 279; Rozwadowski, *Roczn. oriental*, I, p. 109—110; Jokl, *Wiener Zts. d. Morgenlandes*, XXXIV, 1927 p. 37-50 (în rom. e din alb.), *Slavia*, p. 283-284 (în alb. e băștinaș, nu impr. din sl.). 9 Șiadbei, Probi, p. 47-III/6, p. 459 alb. *votre* < *ġter, *otre, paralel cu iran. *Star*. Rom. *vatră* nu ci din iran. *vnlra, var. a lui *ătar* cu *v-*, ca numele *olanilor*, pronunțat Rosetti, ILR, II, p. 24. 9 AnEtn, 1962-1964, p. 81-82.

Darga răspindire a lui *vatră* la popoarele din zona balcanică și a dat loc unei serii de presupuneri și teorii privind locul de obirșie și cuvintului: albanez, slav, român. Da slavi este împrumut din rom. zweifelsohne ein rum. Dehnwort", Wedkiewicz). După Rozwadowski ar autohton, trac, sau împrumut iranian, care „noch in der Tjrheimat nen siidlich der Donau aufgenommeu sei". Jokl a stabilit: alb. *vatre* este sau ereditar i.-e., sau (dacă e împrumut) a fost luat înainte de romanii asupra albanezilor, care n-au primit cuvintul nor nici de la rom. dela slavi; just, după cum și contrarul este sigur: nici slavii, dar n nu i-au luat de la albanezi. Un i.-e. **at-* a devenit (după Jokl) i cu un adaus *v-* (cum preconiza Cihac), ca în gheg *voi*, *voj*, tosc *val*, u lat. *oleum*, gheg *vorfen*, *vorf*, tosc *varfere* < lat. *orphanus*. Din alb. fost împrumutat în română, de aici în limbile slave învecinate. Dar la (român comun) este tot atit de mult la el acasă, ca oricare din cuvint tone 'și cel puțin cit ar fi *vatre*, *votre* la șkipetari; în ambele idiomuri element preroman, băștinaș. Docul unde se face foc, *vatra* este punct în așezările omenești, din străvechi timpuri preistorice, la toate Conținind noțiunea de „foc", cuvintul a fost grupat la i.-e. **at-*, I, p. 42; IETW, p. 69; WH, I. p. 76): av. *atars*, n.pers. *ădar* „foc", *wan-* „preotalfocului, Feuerpriester", arm. *ăirem* „ard (ceva), aprinș probabil ca „ars" și lat. *ăier* „negru, întunecat" = umbr. *atru*, ad la acestea au fost alăturate („mit v-Vorschlag") srb. *vatra* „Feuer", „Feu-er, Herd", pol. *vatra* „Strohasche", care toate sint împrumuturi de Straniu este că autorii dicționarului comparativ (Walde și Pokorny) a desăvirșire de alb. *voter*, *vatre*, căruia unii i-au atribuit atit de mult tanță încit să-l declare sursă a cuvintului român și slave.

Chița filologi (mai ales nemți) au numit, cu oarecare nuanță de ironie ciobănesc (Hirtenwort)", deci expresie a unui fel de viață nestatornică păstorilor români din nord, care l-au transmis slavilor învecinați. Dar a niție este superficială și pripită, căci nu e mai mult „Hirtenwort" v : •• vieții stabile a familiei în casă, iu jurul •căminului) decit ar putea Să

perete, poartă, gard, etc., deopotrivă uzuale în graiul românilor, pe care o seamă de erudiți nu vor să-i vadă în tot cursul istoriei (mai ales în perioada medievală) decât ca păstori „nomazi”. Definiția „Hirtenwort” nu este nimerită pentru apelativul *vatră*, care exprimă mai pregnant decât oricare altul stabilitatea și continuitatea sedentară a așezărilor umane, iar conservarea lui (și a altora) din epoca indo-europeană până azi constituie o probă din cele mai elocvente ale continuității formelor de limbă și de viață social-economică traco-daco-romană pe meleagurile carpato-balcanice.

c(151) *vătămă* vb tr. 7) „a-răni” („blesser; verwunden”). 2) „a aduce o stricăciune, a jigni” („nuire, leser, causer du tort, porter prejudices; verietzen, beshädigen”). 3) f „a ucide, omori” („tuer; toten”), refl. *a se vătămă* („attraper une hernie; einen Leistenbruch bekommen”).

Der.: *votăm* (s.n. = vătămătură), *vătămăre*, *vătămăt* (și „hernieux”, aproape general în drom., AtlLR. I/1, harta 136; necun. cu acest sens în arom., megl., istr.), *vătămător* (adj.vb), *vătămătoare* (plantă), *vătârțio-ă* („Bruch”; arom. „rneurtre, assassinat; coup, avortement, fausse couche”), *prevăiama* (PsalHurm, 88, 34 „voiu prevătămă” etc), *nevătămăre*, -ai, -tor.

Dial.: arom. *vătăm* (vatăn) „omor, acid; battre, rosser; nuire, faire du mal à l'estomac, avorter; s'extenuer”, *vătămăre*, *vătămăt* „obosit”, *vătămătură*, *vătănare*, -at, *nivătămăre*, -ai; megl. *vatăm*.

LexB, p. 746. ffi Pontbr, p. 771 gr. Bixepia. 9 Cipariu, *Gramateca* I. p. 78 *victimare*. Admis: Cihac, DEtDR, I, p. 307; Laurii, II, p. 1556; Philippide, ILR, p. 48; Weigand, JB, II 1895, p. 223; Byhan, JB, III p. 5; K5rtiug, LRWb, 10148 („die Ableitung ist aber unsicher”); Diculescu, OrLR, p. 543; Șăineanu, DUn, p. 690; Pascu, DEtMR I, p. 182, nr. 1709, 1710; Graur-Rosetti, BL, V, p. 116, 220 „il n'y a pas d'autre explication possible; la seule difficulté soulevée par *victimare* c'est que la première voyelle en macedo-roum. est *a* au lieu de *e* ou *i*”; Pușcariu, DR, VIII, p. 337; Scriban, D, p. 1393. Respins: Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 288 „malheureuse etymologie”, GrS VII p. 273 „discreditata etimologie vătămă < *văptămă < *victimare”. ® Candrea, EIL, p. 59 lat. **vatino*, -are (respins de Densusianu). 9 Pușcariu, JB, XI 1904, p. 9, EWR, 1865 „etym. ungewiss”; *victima* inadmisibil din cauza lui *a* în dial. arom.; **vatino* e „unverständlich; wahrscheinlicher ein **vatino*, -are (Mitt. von N. Sulică), aus einer Kreuzung von *victimo* „opfer” und *vates* „die Person welche die Opfer vollbrachte”. Admis: Capidan, DR, I, p. 513; cu indoiești: Meyer-L, REW 9171; dar „cette traduction est manifestement fausse: *vates* ne vaut pas dire 'devin, prophete, poete' et il n'a pas été conserve en roman” Graur-Rosetti. 9 Baric, AlbRSt, p. 73 „alb. *vuan* steht fiir **vatnio* dessen Stamni **uat-* mit dem **uot-* in gr. **W-İXY** „Wunde”, lat. *vats* „Wunde”, lit. *vois* „boses Geschwur” identisch ist. Zu alb. **vân* < **vatnio* stelle ich rum. **vataîn-* iu *vătămă* 'verletzen' (mit *m* fiir *n* infolge des Labialanlautes) [sic!]. Cf. Capidan, DR, I, p. 512. *Tiktin, DictRG, p. 1718 *victimo* imposibil fonetic; la influența lui *vates* „Seher” nu e de gindit; iat. *vatius* „krumbeinig” inadmisibil în toate privințele. 9 Philippide, OrR, II, p. 740 „etim. obscură”. 9 Giuglea, DR, VI, p. 657 (latin). 9 ILR (1969), p. 308 lat. **vati-niare* [?].

S-a arătat netemeinicia soluțiilor propuse pentru acest vechi cuvânt general, exclusiv românesc, ce nu poate fi împrumutat, nici explicat prin *victimo*, *vates*, *vatino* etc, prin greacă sau alb. *vuai*, care nu comportă nici măcar o discuție. Sensul de bază este „a lovi, a produce răni, a răni” (nuanțe mai grave: „a ucide”, altele atenuate, moral „a leza, jigni”) ⁵⁵, iar analiza în *vat-am-* indică apartenența la rad. i.-e. **uā-*, **uo-* „a lovi, a răni” (WP, I, p. 211, 1; IETW > î 108, vag întrezărit, dar prost interpretat de Baric), cu elementul *-t-*: let. *vāts* „rană” = lit. *vois* „abces, (ulcer) deschis”, *votelis* „abces mic”, gr. F<ore«&lsiv, YcrasAoct.' ouXat Hsch. adică FarăXat, «TSIXT; „rană”; alte cuvinte grecești cu

⁵⁵ în sec. al XVI-lea, exista și accepțiunea „a se abate” („(s)ecarter, se detourner”, Cor., Caz-431, 159 „cerșură hitleanii ca să vatăne pre noi den calea spăseniei noastre” etc.; Densusianu, HLR, II, p. 488), alături de „a ucide” Cor. *Psal.*, 87, 6; 135, 10 (Șăineanu, Seni, p. 224-225).

sensul „rană. a răni; lovi, vătămă; păgubi (etc)”; cu ele „pagubă, lipsă, infirmitate”, *vaditi* „strica, a împiedica” și la baza lui *vătămă* (ce păstrează cu mici nuanțări sensul arhaic mare), avind un element propriu și exclusiv: formantul no *dârîm-*, *razim-* ș.a.). Baza **uāt-a-mo-* a dat un apelativ indigen verbul *a vatamă*. Dacă aparține aici, alb. *vuai*, *vuan* ar fi o paralelă a cărei prezență în română explică lipsa lui lat. *ferio* și *vulnero*, în muturile slave mai tîrzii *rană*, *a răni*.

(15r) vătuii s.m. (pl. *vătui*). 7) „ied de un an” („chevre riges Zicklein”). 2) „miel de un an (trecut)” mold., Valea Pu d'un an; jähriges Damm”). 3) „pui de iepure” („levraut, je Häschen”).

Der.: *vătuiiș*, *vătuiăș*, fem. *vătuiie* (și „capră sălbatică” *vătuiică* (ban.), *vătui* (*u*)tă; *strāvătui* („ied care a împlinit un an vătārōg, -oagă („ied, iadă, capră”, Muscel, Dîmbovița; „iepure mi Romanai etc)).

Dial.: arom. *vitul'u* „ied de un an”; la Sărăcăciani *jenmen*, *vitulacku*, *vitlaris* (—*vitular*), *vitul'ear*; megl. *vitul'u* cat, netrecut de un an”; *vitul'ar*, *vitul'cac*, -ic, *vitul'uș*.

impr. din rom.: gr. epir. (ϐιτουX „chevreau, chevette” 1967, p. 540; RumWNGr, p. 75); ucr. *vatulja*, *vatujka*, *vaht-jn vetula* etc (RomSl, XIV 1967, p. 179, XVI, p. 99—100), *vatulya* (RomIX-XIV, p. 413, 584), *vatu* (Crișana, NylrK, V XIV 1963, p. 389).

Alb.: *vetul*, *vetul'e*, *ftul'e*, *ftuje*.

LexB, p. 746 „vătuiie a lat. *hedullea*”. 9 LaurM, Gloss, care însă „contradice sensului de pulliu”. 9 Cihac, DEtDR, I, p. 405 „pur și simplu lat. *vitulus* «viț sau **vituleus* (cf. *equuleus*, *haeduleus* etc.)”. Admis: Pușcariu, LRWb, 10262a; Capidan, JB, XV, p. 72; Pascu, Et, p. 41, S ArR, VI, p. 267, IX, p. 318, REBS, p. 94, 443, DEtMR, Șăineanu, DUn, p. 691; Densusianu, GrS, I, p. 53, III, p. II, p. 83; Philippide, OrR, II, p. 658; Candrea, DEnc, p. I, p. 329. 9 Weigand, JB, XVI, p. 230, KJB, XII 1913, I, p. avind la bază pe alb. *viet* „an”; nu are legătură cu lat. *vitulus* Wedkiewitz, MRIW, p. 285; Tiktin, DictRG, p. 1720 „ansc vgl. alb. *vistul*”. Doch komrnt fiir das alb. Wort — das da lăge — auch Ableitung von *vjet* 'Jahr' in Betracht”; Meyer IJ, V, 1917, p. 111; Scriban, D, p. 1369. 9 Graur, *Nom* (Paris, 1929), p. 95 contestă derivarea **vituleus* > *vătuii*; d *vătuii* vient de l'alb. ou du grec” BL, V, p. 117. 9 Drăgan „legătura lui *vătuii* cu alb. *vjet*, *vjete* nu e dovedită”. 9 ANE 9 H. Mihăescu, RevLg, XII 1967, p. 540 **vihdeus*.

Element comun albano-român, larg răspîdit în zo *vătuii* nu poate deriva (în baza unei greșite definiții a *vitul-*, de care se deosebește semantic: „ied de un an” și *v* (extins asupra iepurilor, pisicilor etc.; în Teleorman *vătui* are nimic a face direct cu vițelul (**vituleus* teleconfectionat de și simplu lat. *vitulus*), confuzie pe care o fac numai unii Avea dreptate Weigand (în acest caz rarissim între tentativele *vătuii* nu poate deriva din lat. „**vituleus*”; exagera însă po cînd pe *vătuii* ca impr. din alb. *vetul'*, iar pe acesta din l tul lor este desigur altul, de natură diferită e înrudirea cu l

nea „ied (miel) de un an" sau „aproape de un an" (la sfârșitul primului an; în unele zone nu se mai contează cu aceeași precizie vârsta, *vătuiu* fiind „ied de doi-trei ani") arată că apelativul conține ideea de v i r s t ă (nu faptul că este ied, miel etc), ceea ce just a întrezărit Weigand. Dar nu e derivat pe teren albanez din *vjet*, căci ar fi dat **vjetul* (Capidan) și „ar trebui în asemenea caz să existe în alb. un sufix derivativ *-id'*, *-ulm*, *-uliu*, ce nu există. Firește că ar trebui apoi ca derivarea să fi avut loc pe vremea când *-e-* din alb. **vet-* nu se diftongase încă" (Philippide). Toate aceste obiecțiuni se înlătură numai punând originea și formarea întregului cuvânt **vetulio-* în perioada și sistemul morfologic comun al limbilor indo-europene. Tema comună albano-română aparține la i.-e. **uet-*, *Hiet-es-* „an", care a dat derivate desemnând „animale tinere, de un an" (WP, I, p. 251; IETW, p. 1175). v. ind. *vatsā-*, *vatsarā-* „an", *vatsaka* „vițeluș", gr. (*F*)*eroc*, „an", eol. s-raXov, „Jährling von Haustieren" (: lat. *vitulus*), alb. *vjet* „an", *vjete* „vițel", lat. *vetus*, *vetustus*, *vetulus*, *veterinus*, *vitulus* „vițel" etc. Apelativul alb.-rom. **vetuleu-* „pui de animal de un an" s-a restrâns asupra iezilor, mieilor etc, iar corespondentul lat. *vitulus* asupra vițelilor.

Echivalentul de obirșie latină a lui *vătuiu* este *noaten* (*annotinus*), cel sl. *godac*, *godānac* „purcel de un an". Elementul i.-e. **ijet-* *Vet-* pare a fi existat în limba tracă, în numele (epitet) al cavalerului trac zeul *Vetsspios* (LbTrD, p. 80).

(153) *viezure* (var. *viezune*, *iezune*, *iezine*, *iezure*, *zczun'c*) s.m. (pl. *viezuri*, *-uni*), „bursuc" („blaireau; Dachs").

Der.: *vifejzurinā*, *viezunie*, *bizuine*, *viezuinā*, *viezunioară*, *viezunos* („cavernosus", DictB), *viezuni* („a locui în viezuinā"), *viezuriște*, *yedzurie* (oaș); topon. *Viezuri*, *Viezuianu*, *Valea Ghizuniilor*, *Iedzunii*, *Viezuriște* (corn. Pîlu, jud. Arad) etc. (TopB-om, p. 349-350).

Dial.: arom. *yedzāre*, *yedzurā*, *dzovur(ă)* (*Dunărea*, I 1923, p. 125, 185), *vizur-* și *v'edzurā* (Ohrida), *vizuru* (Mih.; Capidan, Arom, p. 293).

Alb.: *vjedhulle*, *vjedhull*, *vjetull* (f.) „viezure" (Cord.).

LaurM, Gloss, p. 574. * Hasdeu, ColTr, 1877, p. 579, CuvB, I, p. 247 *Jmta&* româno-alb. — ca să nu zicem tracică — a cuvintului e *viedula*!. @ Cihac, DEtDR, II, p. 455 v.sl. *jazvu*, *jazvici* „erinaceus; meles". @ Gaster, ZrPh, III, p. 469 rom. și alb. *vjedhulle* identice, din vb *vjeth*, „ich stehle", adr. *vodha*, pârție. „Diebstahl", d.h. dann das Getreide stehlende Tier. 9 Șăineanu, Sein, p. 94. 9 Meyer, EWAlb, p. 474 *vjedhulle*: „verwandt (entlehnt?) ist rum. *viezure*"; AlbSt, III, p. 22 poate din alb., ori dintr-un dial. ill. 9 Densusianu, HLR, I, p. 29 din ill. © Cuvintul rom. comparat cu cel alb.: Șăineanu, DUn, p. 696; Candrea, DEnc, p. 1422; Tiktin, DictRG, p. 1738 ș.a. 9 Philippide, OrR, II, p. 741 „cuvinte identice; cel rom. e impr. probabil din alb., dar vreo probă nu se poate aduce; posibil ca și cuvintul rom. să fie băștinaș"; p. 307 „nu trac **viedula*, ci **vieszula* ori **viedzula*, căci rad. lui este **ueg'h-* > trac *viedz*, *viez-* (limbă satem)"; p. 744. 9 Weigand, BalkA, III, p. 209 *viezure* și *vjedhulle* din trac **Vjedzulla*, la *vjeah* „stehlen", deci „der Dieb, der Kornstehler". 9 Scriban, D, p. 1406 „vgerm. *wistda*, ol. *wezel*, ngerm. *wiesel* nevăstuică; d.rom. vine alb. *vjedhulle*!]. 9 Giuglea, DRS, p. 32-33. 9 CercLg, XIII 1968, p. 352 **uegh-*.

Identitatea cuvintelor rom. și alb. este evidentă (de mult recunoscută, ca atare), forma comună era *-ve(d)zul-*, i.-e. **ueg'h-ul-*. în legătură cu alb. *vjed(h)ull-* s-a remarcat că implică vb. *vjeth* „fur", i.-e. **ueg'h-* „a mișca, a trage, a duce, a transporta", av. *vazaiti* „duce, trage (etc.)", gr. oxoț "car", o^u „conduc; port" etc, lat. *veho*, got. *gawigan* „a mișca, a scutura", lit. *vezu* „a transporta", *vezimas* „car", v.sl. *vezo* „vehere", *veslo* ș.a. (WP, I, p. 249; IETW, p. 1118). Sigur că *vjedhulle* nu este derivat tîrziu, în „epoca albaneză" din vb *vjeth*; cu atât mai puțin un der. în română, unde nu există acel verb.

Cum arată suf. *I* (rom. *r*), *vjedhulle*, *viezure* (**ve(d)zul-*) e formație i.-e. a rad. **ueg'h-*: **ueg'hu-lo-* cu morfemul primar alcătuitor de nomtis (*figulus* „olar", ahd. *tregil* „Träger", gr. lacon. %dx7\ 'koc, „actor" et mann, GrdVglG, II/1, p. 373). Apelativul alb.-rom. pentru „bursuc" al rad. i.-e. „a duce, a căra; a fura" (conservat în vb alb. *vjeth*), e „cărător; cel ce cară, duce, fură; hoț (de grîne)" cum l-a definit Gastu potrivit unui animal sălbatec ce „trece drept fur de grîne" (Șăinea foarte dăunător economiei rurale nu numai prin faptul că roade cereale mai ales; pentru apucătura lui tipică de a „le căra" și depozita în tități în birlogul său, „viezu(r)ina").

Răspindirea lui *viezure* în dial. drom. este restrînsă mult de sinonimul *bursuc* (sl.-trc), v. AtlLR, I, chest, 1166 (Rosetti, ILR, IV, p. 48). Nu animal în alte limbi indo-europene: RLexIGA, I, p. 180—181.

(Î54) *viscol* (var. *vicol*), s.n. (pl. *viscole*) „vînt puternic (cu ninso tună" („gros temps, tempete de neige; Sturm, Winter-, Schneesturm").

Der.: a *viscol* „chasser (en parlant de la neige), attaquer impet viscoala „procella, turbo" (Micu-IClein; LexB), *viscoala*, *viscolie* (*viscol* -oasă „agite(e) par la tempête", *viscolire*, *viscolit* „eprouve par les temp litor „soufflant en tempete", *viscolitură* „vom Sturm zusammengetriebene

LexB, p. 758 *viscālă* (viscoală) tempestas procellosa, hăborus, fe das Sturmwetter; graec. (3eu|3\$. @ Cihac, DEtDR, II, p. 456 *vijelie*, *vifor*. 9 LaurM, Gloss, p. 575. @ Tiktin, DictRG, p. 1757 „Ety. siche „vifor" ksl. *vihur*, srb *vihor*, rus *vihoru* etc. Die dunklen *vicol*, *viscol* sind verwandt". 9 D. Tonev, *Godišnik* Univ. Sofia, 1921, p. 37 *viscol* „tou vjiāalā (cf. Skok, *Slavia*, IV, 1925, p. 336). @ Scriban, Arh, XXX 1923, „veskolni (veskōdni) „a fi agitat". 9 Drăganu, DR, V, p. 378 din ung. (*visz-*, *vinni* „a duce") „a mișca incoace și incolo, a duce, a trage, a ti etc. 9 Petrovici, *IstRom*. I (1960), p. 793- slav. 9 Tamás, WtbUngR, „viscol — ein sehr problematisches Wort[!]; nicio etimologie nu satis chenkron, DasDak, p. 170 „viscol mit einer Grundlage idg. *ue-, *uisho-l XIII 1968, p. 352.

Nici una dintre soluțiile încercate nu explică acest „cuvînt fo lematic", a cărui etimologie a fost vag întrezărită de Tiktin: înru *vihor* *fvifor*), dar înrudire foarte îndepărtată; este adică o temă indo bine indicată de Reichenkron: **vis-k-* aparținînd evident la rad. p „a sufla, a bate vîntul" (WP, I, 220-222; IETW, p. 83), care a *ventus*, germ. *Wind*, v.sl. *vichru* „Wirbelwind" (> rom. *vifor*) etc -r, -l, 4, ca și un **ue-s-* în v. ind. *vāsa-h*, *vāsa-ka-h* „miros plăcut", *viesula* „curent de vînt, vârtej, vijelie", oland. *waas* „Reif, Duft" etc -ol(n)- va fi stînd la baza lui *viscol* străromân, dacă nu cumva aces derivat al epocii romanice din tema autohtonă **visco-* (*vesc-*); ori o temă i.-e. (**kel-*, *kuel-*) ?

(155) *zără* s.f. 7) „lichidul albicios, acrișor ce rămîne din lap s-a ales untul", sau „lichidul rămas din smîntînă, după ce s-a ales u tie de la creme qui demeure lorsque Ton en a extrait le beurre; Bu 2) în unele zone „lapte acru ce se alege din laptele bătut; lapte b caille; Sauermilch").

Dial.: arom. *dzară* citat de Giuglea, DRS, p. 23 [de unde ?] în Albania *zară* (RevDg, XI 1966, p. 263).

impr. din rom.: ung.reg. *zāra* „iro", *zaringo* (InfLR, p. 93; Nyrl StLex, StCom, 13, p. 200; MNyE-omKolcs, p. 408-409); sās. *zarā* (RomEISz), p. 55); srb Bosnia *zarica* „Art Răse" (RomSl, XVI.1968, XXI, p. 372).

LexB, p. 767 „zara a lat. serum”. O Cihac, DEtDR, I, p. 322 „zer, zeruri, lat. serum, zară”. O Weigand, JB, III 1896, p. 225 dzarā = zer — senini. O Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 85 zarā element albanez, impr. din dhalle „saure Milch”. Admis-Weigand, KJB, VIII 1908, I, p. 102, JB, XVI 1910, p. 230; Capidan, DR, II, p. 464; Tiktin, DictRG, p. 1795; Candrea, DEnc, p. 1457. @ Rosetti, ILR, II, p. *124. © Șăineanu, DUn, p. 707 „zară tras din zăr”. @ Weigand, BalkA, III, p. 209 „thrak. *dzalla alb. dhalle 'Buttermilch', aber rum. zară”. © Philippide, OR II p. 742 „între zară și alb. dhalle e numai o coincidență întâmplătoare, ele au origini deosebite; alb. dhalle sigur același cu gr. yā\α și lat. lac, în vreme ce zară e un cuvânt cu totul altul”. O Scriban, D, p. 1427 „înrudit cu alb. dhale lapte acrit, de unde și rom. ahală zară și cu vgr. gdla lapte”. © AnEtn, 1957—1958, p. 150 derivat pe teren românesc al lui zăr ori temă i.—e. *dherā. @ RecLgDial., p. 453—454.

în realitate nu există nici măcar „coincidență întâmplătoare” între rom. zară și pretinsul corespondent albanez, din care să fi fost „împrumutat”: cele două cuvinte n-au nimic a face unul cu altul (Șăineanu, Philippide); legătura a fost făcută de Densusianu și admisă prin inadvertența și inerția unor lexicografi, fără a ține seama de semantismul și forma cuvântului românesc (zară), care e „partea ce rămâne din smântină după ce s-a extras untul”⁵⁰. Trebuie să se facă deosebire între sensul principal etimologic de sub l) și acela secundar, tirziu „lait caille”, care nu poate indica etimologia lui zară, inseparabil de zăr, zară este sau un derivat pe teren românesc al lui zăr, sau o temă i.-e. dherā > *dera > *diera > *zera > zară.

(156) zăr (var. zer) s.n. (pl. zeruri). 1) „lichidul gălbui-verzui rămas din lapte, după ce se strânge cașul” („pârtie du lait qui demeure apres que l'on en a extrait le fromage; Molke, (erste) Molke, Kāsewasser”). 2) „lichidul rămas din zăr după ce prin fierbere s-a extras urda; zăr fiert, urdit” („pârtie du zăr qui demeure lorsque l'on en a extrait le fromage blanc urda: aufgekochte Molke”).

Der.: zeros, zārari „mulgători” (GrS, IV p. 271, Vrancea), zāratic „mîncare slabă, fără gust” (Coman, Glos, p. 148, Bont-Someș); zāru; zară{}; antropon. Zeriu, Zereā, Zearōtā (?OnR, p. 414).

istr. Di a 1. zēr, arom. dzār, dzāru, zeru, megl. zor, zār și sārātca (GrS, I, p. 35), zer,, zēru.

impr. din rom.: morav, dzer (RomIX—XIV, p. 190), ucr. dzer, dzerc (BalkA, II, p. 132), pol. dzer (DR, VIII, p. 143; RomSI, XIV 1967, p. 140, XVI, p. 100); ung. zer, zer, zeruj, zero, dzer „savo”, zerosodik (MNyRotnIC6lcs, p. 411); sās. zer „wässeriger Teii der Milch” (RomEISz, p. 55), serig „zeros; molkig” (NRR, II 1900, p. 348); srb zarica (cf. zarā) ?

LexB, p. 7.69 „zeru a lat. serum”. © Admis: Pontbr, p. 792, Cihac, DEtSR, I, p. 322, LaurM, II, p. 1171, 1619. © Tiktin, ZrPh, XI 1887, p. 62 „zăr-serum't”. © Byhan, JB, VI, p. 389 („von lat. serum: auffallend ist das anlautende x”); KOrtiag, LRWB, 8657, Popovici, DIstr p. 161. • Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 84 „origine obscure”. 9 Pușcariu, JB XI 1904, p. 65 serum inadmisibil, exclus, căci „das Durchsiehen bei der Pabrikation des zăr [dar nu zarul, ci cașul se „fabrică” !] das Hauptmerkmal ist, — man denkt rmwillkiirlich an das gr. Stappiv diarrhoea”. O Weigand, JB XVI 1910, p. 230 respinge pe serum, din cauza lui dz- și a lui e nediftengat; „der Anlaut des bedeutungsähnlichen urnim, dzarā das lat. seru, sieru, za dzieru umgestaltet habe”. 9 Giuglea, DR, III, p. 578 t,k\xa., -a-oc, ț&aic, „decoction, jus” au influențat și pe lat. serum, de unde a rezultat un *serum care explică pe rom. zer (zăr, dzăr). O Derivarea din serum: Șăineanu, DUn, p. 708, Scheludko, BalkA, II, p. 132, Scriban, D, p. 1437 ș.a. • Tiktin, DictRG, p. 1795 „zăr kann nicht direkt auf lat. serum zurückgehen, ist aber damit unverwandt. Das Wort gehört, wie brinză,

urdă, zară etc, offenbar einer alten Sprachschicht an, die sich in der Hirt erhalten hat”. O Candrea, DEnc, p. 1457 cuvint autohton. © Papahagi, II, nr 1, p. 87—88 lat. *debilu (— debile), căci zarul e tot lapte, dar mai slabă fără grăsimi. îl putem considera dacic. Zară ar fi singular nou născut pl. al lui zăr. 9 Philippide, ORR, I, p. 444—447 zara seamănă cu apa („Butte in limba tracă apa se numea zer (Germizara = apă caldă); „românul a uitat sâu thrac de baștină și a adoptat latin, aqua, dar pe cuvintul băștinăș l-a mla la stînă pentru apa de rămîne după ce se alege brinză și untul din lapte. Di zer au ieșit rom. zer, zăr”. O Pascu, DEtMR, I, p. 190, 1789, REBS, p. *serum = lat. serum, gr. 6p6t. • Șiadbei, Probi, p. 25, RIEB, IU/6, 193 preferabilă baza tracă -zara, -sara propusă de Philippide; r m zăr e origina (-II- după Weigand !). O Pușcariu, DR, VIII, p. 298, LR, I, p. 176: probat ton. O Giuglea, DRS, p. 11—13 autohton din i.—e. *ghel- „galben, ve I, p. 624-627, nepotrivit semantic). ©(AnEtn 1957-1958,, p. 150 i.-e. turbura, turbure; drojdie”; CercLg, XIII 1968, p. 352.

Abundența de opinii și ipoteze, derivînd pe zăr din diverse cuvinte în unele idiomuri din Europa, n-a dus la rezultat util, nu i-a elucidat ce trebuie admisă în sensul preconizat la 1958, căci elementele ate serum, diarrhoea, debile sau sara tracică alături de presupusul trac serum, ori i.-e. *ghel- se pare că n-au sesizat esența semantică a cuvintului zerul nu e lapte nici apă, ci un lichid (ca apa, laptele, zeama, borșul nului, ca serul latin și ca sara tracică) ce trece ușor prin orice strecurătoare (psi); e și slab (debile), avînd mai puțină parte grasă decît laptele s cașul; de colorare verzuie (*ghel-). Aceste particularități elementare și sînt totuși secundare, unele complet lipsite de semnificație, iar esența s a cuvintului trebuie să fie alta. Daptele de oaie (vacă, capră), strecurat tecat cu chiag este coagulat (străghiată); după izolarea masei consistent seină rămîne în vas un lichid galben-verzui, zer „”, care nu e comp de materii grase și conține încă urda. Dichidul numit în toate ținuturile zăr (zer) e propriu-zis partea apătoasă rămasă, restul ce face im fi turbure, prin colorarea lui galben-verzui (în contrast cu laptele excelentă); este ceea ce s-a degajat din laptele închegat în vederea cașului, deci echivalent cu „drojdia, zațul” sau alt termen ce exprim rămasă dintr-un material alimentar, la prelucrarea lui pentru obțin preparate. Dacă aceasta este adevărat și sigur, se poate admite că presupunînd o formă anterioară *deru- aparține ca atare la i.-e. *d baza disilabică *dherā-, derivate cu sufixe labiale sau guturale, major A^ocalism zero al radicalului: *dheregh- în gr. D-páoow, att. zxpáoocă „a lat. fraces „drojdie <æ untdelemn; Oelhefe”, v. pr. dragios, v. lit. a dradzi „rămășiță din grăsimea fiartă”, alb. gheg drā, dra-ni „reziduu delemn, din unt topit; tartru”, v. sl. drodzije „drojdia”, ags. doers „drojdie”, ahd. trestir „tescovină” etc.; *dherābh-: m. irl. drab „droj trebir „drojdie”, oland. drabbe „Bodensatz” etc. (WP, I, p. 854—856, 251; WH, I, p. 538—539 fraces). Ca un „lichid (turbure) rămas după și stoarcerea cașului, reziduu, zaț”, zarul (*deru-, *dhero-) se integre în această familie de cuvinte, față de care însă prezintă un singu arhaic, fiind chiar rădăcina primară (monosilabică) indo-europeană fără lărgire sufixală și în substratul carpato-balcanic. De relevat în alb. dră o înrudite semantică ceva mai mare decît cu alte cuvinte („reziduu de unt topit”), în legătură cu industria laptelui, ceea ce a interpretat ca o veche particularitate comună a celor două cuvinte

⁵⁰ Cf. descrierea unei „variante” a operațiunii de alegere a caseinei (cașului) de ex. la Daine, TerrnP, p. 69; supra, p. 217—218.

Echivoc subsistă în ce privește semantismul inițial: primează aspectul moral-juridic ori cel economic-material? în cele două sensuri divergente s-ar putea stabili o etimologie pe cale comparativă. Forma epocii romanice era **destre-* cu *d(z)* din vreun i.-e. *d(h)-*, căci i.-e. *g'(h)* nu oferă o bază acceptabilă. Se poate imagina o legătură cu rad. **dek'-* „a lua, ridica, primi; a saluta, a arăta (cuiva) cinste, a da onoruri” șjnsensuri secundare⁵⁸, dar asemenea interpretare pare abstractă, deși unele cuvinte indo-iraniene au sensuri destul de apropiate de *zestre*. Mai curînd sensul economic-material este de căutat în etimologia apelativului, pentru care însă o rădăcină potrivită de forma **d(h)es-* ori **d(h)ek'-* lipsește. De aceea se poate încerca deocamdată o legătură interpretînd *zestrea* ca o „parte, porțiune (primită) dintr-un lucru (avere)” cu i.-e. **dā(i)-*: *dī-*, *dd-* „a împărți, a tăia în bucăți, a rupe” (WP, I, p. 763—767; IETW, 175—179): v. ind. *ddti*, *dyati* „taie, retează, împarte”, *diti-h* „împărțire”, *dātu* „parte”, *dā-trām* „Zugeteiltes” etc, gr. Socio^ai „împart, distribui”, Sod;, -T0;;, SaiTvj „porțiune, jertfă”, Socnrpov „porțiune” etc.; cu elementul *-p-*, *-t-*, cu s **da-s-*. Ca o sumă de bunuri materiale primite de mireasă de la părinți, *zestrea* poate să fi avut sensuri simple de „parte (dintr-un tot), porțiune (primită)” prin împărțirea unei averi sau din „defalearea” unei porțiuni date miresei. Asemenea interpretare este mai apropiată de realitățile vieții social-economice, potrivită în sensul primar și actual al *zestrei*. Prototipul străromân **destr-* presupune o bază **des-tro-* cu sufix *-tr-* sau mai curînd i.-e. **dai-s-tr-* cu suf. *-stro-* (cf. lat. *capistrum*, *lustrum*, *monstrum*, ahd. *galster*, got. *gīlstr* etc; de ex. Brugmann, GrdVgIG, II/1, p. 346—347). Mai puțin verosimilă ar fi o legătură cu **dhe-* „a pune, așează” (WP, I, p. 826-829).

(159) *zgardă* (var. *sgardă*) s.f. (pl. *zgărzi*, *zgarde*) 7) „curea sau cerc de metal (iegătoare sau podoabă) în jurul gîtului dinilor, vițelilor, vacilor sau cailor (gîtarul de care se leagă opritoarea la oiște)” („collier de chien, veau, vache, cheval; (H'unde)Halsband”). 2) „lănțișor, șirag de mărgel (etc.) ce se pune la gît; gherdan, salbă de bani” („collier; Halskette, -band”). 3) „guler” („col, coliet; (Hals)Kragen”). 4) „gujbă, gînj de curpen la poartă” Gorj etc. („tigel tortillee servant de lien; Ring aus Weidenzweigen als Angei an (Hof)Toren verwendet”).

Der.: *zgardîță*, *-uță*, *-ușă*, *zgardan* (maram. „zgardă din impletitură de mărgel”, contaminare din *zgardă* + *gherdan* ?), a *zgardă*, *inzgărd* („a pune zgardă”), (*înjzgardăat*; antropon. *Zgărdan(l)*, *Zgărdescu*).

Dial.: neatestat (arom. = *alsu*, *câthur*).

impr. din rom.: ucr. *zgarda* (BalkA, II, p. 133; ZbKiev, p. 57; RomSl, XIV 1967, p. 180); ung. *zgarda* „penzecskekbol feliiizdtt nyaklanc; kutyák szeges nyakdrve”, *garda*, *szkarda* „liajfonat”, *zgardo* etc. *gerdica* „gyonygokbol keszített fej-, illetoleg kalapdisz”, *gerdio(e)a* ș.a. (IIIŃyRomKolcs, p. 153, 411—412)..

Alb.: *shkar dhe* „Hundskette, legno che si attacca al cane per tenerlo a distanza e non morda” (Cord.)

LexB, p. 641. © LaurM, II, p. 1178. © Ciliac, DEtDR, II, p. 115 (sl.) *gard*; *îngrădesc* etc, *sgardă*, *grădiniță* etc. © Geheeb, JB, V, p. 37, Șăineanu, DUn, p. 589 cf. *gard*. © Pușcariu, DR, II, p. 610 „*sgardă* n-are a face cu sl. *gradu*, ci derivă din ucr. *garda* 'Schmuck, Zierat' ... Bibi. și mold., bucov., maram., bau-*sgardă* este un

colan de pietre scumpe sau mărgel; numai prin analogie s-a spus *sgardă* special care a invins în limba literară”. O Tiktin, DictRG, p. 1812 „*Zgradu* fraglich”. O Pascu, ArR, IX, p. 324, X, p. 477 „alb. *shkardhe* = d'origine ineonnu, qui doit être cherchee ailleurs”. O Șarovolskij, Zb. „rum. prefixa z- i sl. *gard*, srb *zgrad*, rus, ucr. *zagrada*”. O Candrea, DE cf. alb. *shkardhe*. O Scriban, D, p. 1438 „din rom. vine alb. *shkardhe* podoabă. Cf. cu *gherdan*”. ©AnEtn, 1959-1961, p. 31, 1965-1967, p.

încercările mai vechi nu explică forma și sensul, ori sint inadmi raport cultural-istoric (*gard*, *garda*, *gherdan* etc.); ele ignorau alb. evident identic cu *zgardă* (*sgardă*), în literatura veche apare din sec. X Gen., 38,18 „și el zise: ce arună îți voi da? Ia zise: inelul tău și toiagul”, traducînd pe gr. *opulo-xov*; AnonC, *zgardă*, *zgerdat*). Sensul p „legătură înfășurată; ceva răsucit, indoit, învîrtit” în jurul gr. fie o simplă legătoare de metal ori curea la gîtul crinilor, fie gujbă or grațioasă (lănțișor, șirag de mărgel, guler etc.) la gîtul femeilor; adică răsucitură, torques”. Din punct de vedere fonetic, mai veche este form. căci în rom. sonorizarea unui vechiu *k* în grupul se- este admisib > *zgîria*, *scabies* > *zgaibă* etc); un alb.-rom. **skard-* aparține la i. „a întoarce, răsuci, îndoii”, cu formant dental *(s)krei-t- cuvinte ca li *skriesti* „a învîrți, a învîrți pe loc”, *skrytis* „obadă”, *apskritus* „rotu *tulys* „cerc” etc.; *(s)kreid- ca lit. *skridineti* „SL se învîrți împrejur” II, p. 568—573, 3; IETW, p. 935; aceeași răd. în autohtonele *cîr* Bazele cu *k* și *g* au dat cuvintele pentru „cerc, inel, ceva răsucit (în mai apropiate semantic de alb.-rom. *skarda, care presupune un i- **skor-* > **skar-d(k)ă* „cerc, obiect circular învîrtit în jurul unui lu ce tocmai este *zgarda*).

(160) *zgîria* (var. *sgîria*, ^*zgîria*, Oaș *dărăiă*), vb. tr., intr. și refl. produce o tăietură superficială, o rosătura ușoară cu unghia sau ascuțit; a roade la suprafață” („egratigner, griffer; gratter; kratzen, ze 2) p. ext. „a produce o senzație neplăcută (despre unele băuturi) le gosier; im Hals brennen (kratzen)”).

Der.: *zgîriare*, *-ere*, *-at (-et)*, *sgîrietură*; *zgîrieciu* (*zgîriacu*), *zgt*

brînză („negustor ruinat; zgărcit, harpagon, avar”).

Dial.: arom. *sgîr* „*zgîria*”, *sgîrătura*, megl. *zgair*, *zgairan*

Alb.: *shk'ar* „reisse auseinander” (*har* „schneide Bäume o stocke aus, jâte aus”), WP, II, p. 373.

DictB, II, p. 373 „*sgariu*, *sderiu*, it. *graffiare*, stracciare”. ©[Le LaurM, II, p. 1083 *scariare* — *sgariare*. © Cihac, DEtDR, II, p. 101 (sl) *sgâriu* (gheară). Admis: Geheeb, JB, V > 1898, p. 37, Șăineanu, DUn, Moxa, sl. *durați*, *sudrați*, Skok, *Slavia*, IV, p. 333, Bogrea, DR, IV, p. D, p. 1439. © Pușcariu, ZrPh, XXVII 1904, p. 687-688, CL, XXXI. EWR, 1938 *excario (caries > alb. *K'ere* „riie”) prin legătura etimolog și „*zgîria*”. Admis: Capidan, Megl, III, p. 338, Meyer-L, REW, 1726 *ca Nuss*, *carilium* „Nusskern”, rum. *zgîria*; 1692 *caries* rum. *sgîria*. © XVI 1905, p. 132, Et, p. 42, ArR, VI 1922, p. 267 lat. *scabilare < *sc zgâria*. O Weigand, KJB, VIII 1909, I, p. 99, IX 1909, p. 177 „*zgâ* sind lautnachahmende Interj, deren Ursprung mir eher im Sl. als im scheint; im Big. ganz verbreitet”. © Pușcariu, DR, II, p. 604 calabr. *zguarrare* „a sfișia”, a căror legătură cu fr. *dechîrer* și germ. *skerran* „a îndoioasă [evident, mai ales legătura acestora cu *sgîria*]. O Philippide, C *excariare neprobabil. © Tiktin, DictRG, p. 1813 „*die* Pormen mit auf ksl. (*suđrati*, (*suđera* 'reissen, abreissen', die mit *zg-* sind dunkel, vi nung an *scărmănă* oder Lautmalerei wie in *kratzen*, *scribere* etc. vor; lat.

dast, o b W v^" 11, xj 189 = w h' > 330 ~ 331 ^ = ^ „iau, ridic”, av. dl Vordă” ete ^ t V v' = i - ^ „, „****” slluvllle' d'8lll0" " " f" - ^ c e jertfă, arată cinste, apt c'fbil de ceva', T ° " " ^ " " o = " P ° ****" (****-><*) „demn, vrednic

begrifflich zu fern". 9) Giuglea, DR, IV, p. 897 lat. *scarifare* (axapUpo> -f scribo). Meyer-L, REW: 7662 *scarifare* „ritzen”, ait. *scalficare*, rum. *sgaria I*; ceea ce este „tres dou-teux” Graur, BL, V, p. 113. 9 Candrea, DEnc, p. 1146 lat. *scaberare < *scaber*. 9 Rosetti, ILR, IV, p. 60 (lat. *carilium* dubios, REW, 1726). 9 CercLg, XIII 1968, p. 352 *sker.

Este limpede că *zgîriă* (*sgîria*) nu are a face cu it. *graffiare*, cu *gheară*, cu si. *sudrati* ori lat. reconstruite: *excariare, *caries*, *scabilare, *scarificare*, *scaberare (*scaber*) ori altele de acest soi, jiacă se vor mai fi propus: nu comportă nici o discuție și se elimină în soi. în schimb se impune înrudirea sau chiar identitatea cu alb. *shk'er*, avind aceeași esență semantică: „tăierea, facerea unei tăieturi la suprafață, încrestare”, deci noțiunea primară „a tăia”; forma temei **sgar-* dintr-un mai vechi **skar-* (cf. *zgardă*), care duce la i.-e. **sker-*, **ker-* „a tăia”, recunoscut pentru verbul albanez: WP, II, p. 573—587, 4; IETW, p. 938—947, v. ind. *krmāti* „rănește, vatămă, ucide”, arm. *korem* „zgîriu, ricii”, alb. *shk'er-* „a sfișia, a rupe cu violență”, v. nord. *skera* „a tăia, a tunde”, *skor*, mnd. *schore* „inciziune, creștătură, ruptură”, etc.; baze cu *-t-*, *-d-*, *-p-* *-bh-* etc.; bază *-i-* cu *-t-*, cu labială: **skeri-bh-*, gr. o-xapitpdojtai, „zgîriu, fac o crăpătură”, lat. *scribo* „scriu (gravez) cu un condeiu ascuțit, desenez, scriu”, v. isl. *hrifa* „a zgîriă, scurma”, cu *-p-* let. *skripāt* „a face inciziuni, a zgîriă” etc. O bază **skerei-bh-* > *scaribare poate să fie în *sgîria*, dacă trebuie săpresupunem căderea vreunei consoane între *i* și *a*.

Etimologia arată că aveau dreptate cei care postulau pentru verbul românesc un prototip **scar-*, **scarif(ic) are* (*scribo* etc), dar lucrurile stau altfel decit își imaginau erudiții romanizanti, fiind cazul unei înrudiri i.—e. cu verbele alb., gr. și lat. ale rad. **sker-*,

,161) *zgrîmă* (*sgrîma*, *zgîrma*, *nsgrîma*), arom., vb tr. și intr. „a zgîriă, a scărpină” („egretigner, se gratter; kratzen, (auf)ritzen”); megl. (?) *răzgrîmat* adj. „dărăpănat” (casă *răzgrîmată* „casă dărăpănată”, din *zgrom*, arom. *zgrām*, după Capidan, Megl, III p. 248, 338).

Der.: *zgramare* (*sgr-*, *zgrîmare*, *zgrumare*), *zgrîmat*, *zgrîmătură*.

Byhan, JB, VI 1899, p. 391 „istr. *zgrîi*, *-nesk* 'ausfegen, kehren', kr. *zgrnuti* weg-, zusammenscharren; vgl. arom. *zgrîmu* kratzen". 9 Densusianu, R, XXXIII 1904, p. 86 dintr-o temă alb. *grîm*, *grime* „miette”, *gris* „gratter”, derivă arom. *zgramu* cu proteza unui s, z. Admis: Korting, LRWb, 4354a, Weigand, KJB, VIII 1908 I, p. 102 (gut); respins: Pascu, Arh, XVI 1905, p. 328 lat. *excario < *caries* (cf. *exfarino* > *sfarm*), DETMR, II, p. 244, 74 (mots obscurs), ArR, IX, p. 315 cf. alb. *german* 'fouiller', *gervis* „gratter”, *german* „gratter”.

Tentativele prin sl. *zgrîi*, alb. *german*, *gervis* ori lat. *excario nu sînt satisfacătoare, iar singura legătură probabilă rămîne cea cu megl. *răzgrîma*; dar sensul cuvintelor e divergent, deci nu este exclusă originea lor • diferită. Arom. *sgîrma* corespunde exact lui *sgăria* drom., *zgair* megl., deosebindu-se prin plusul unui *-m*; e probabil că cele două verbe *sgăria-zgair* și *sgrîma* sînt coradicală din punct de vedere indo-european, provenite din același **sker-* „aj tăia” în numeroase cuvinte din limbi diferite, de la baze variate și cu sensuri multiple (cf. *sgîria*); **skrem-* (WP, II, p. 583): mhd *schramen* „a rupe, a smulge”, mnd. *schram* „crăpătură, sgîrietură”, v. nord. *skraam* „sgîrietură, sfișietură” etc.

Nu se poate spune dacă există o legătură de înrudire între arorn. *sgrîma*, drom. *sgîria* megl. *zgair* pe de o parte și istr. (citat de Pușcariu, EWR, 1938) *zgrebescu* „zgîriu”, care ar putea conține același rad. i.—e. **sker-*, anume baza **shereb(h)-*; încă mai dubioasă e legătura între aceste cuvinte autohtone române legate între ele prin rad. i.—e. **sker-*, și megl. *grăbăesc* (amintit de Pușcariu, *ib.*), *grăbăiri* „a sgîria” (Candrea, GrS, III p. 398), care înseamnă și „iau, răpesc”, și vine din big *graban* (Capidan, Megl, p. 143).

INDICE

(Cifrele, arată paginile; cifra cursivă, locul principal.)

A) MATERII

(cf. și *sumarul fiecărui capitol din partea I. lingvistic, în indice B*)

accentul, albanez, • român 103
M. Aclius Aureolus (geta) 190
Adamclissi (jud. Constanța) 78, 176
administrația romană provincială 90
T. Aelius Antoninus Pius aug. (138—161) 172, 189
P. Aelius Pladrianus aug. (117-138) 180, 182, 197, 198
Aesculapius zeu thr[^] — gr. 77
Aetius, Plavius — (moesus), saec. V 78
Agrarianii pop. thr. 64
agricultura (la vecii români) 213
Agron, Illyr. rex 72
ala (formație auxil. caval.) 180
— Ala Gallorum (Dacia) 180
— A. Hispanorum Campagonum (Dacia) 180
— A. Illyricorum (Dacia) 180
Albanezi (Skipetari) 29, 38-39, 41 sqq. et passim; limba albaneză 93—95, 97—109, 132 (elem. rom. — alb.), 135—136, 140 et passim, 151-154, 172 et passim
Albocensi (pop. Dacia) 180, 181
Alburnus Maior (Roșia, jud. Alba) 183
Alpes (montes) 209
Aluta (Olt, Dacia) 183
Amantini (celt., illyr.?) 85
Anarti (pop. Dacia) 180, 181
Andzetioi (pop. illyr.) 85
Angros (Morava Serbica) 72
Angustiae (loc. Dacia, Brețcu?) 182
antroponime, illyr. 95; thr. 105; thr. — get. in Dacia 186; indigene inlocuite cu cele romane 118—120; românești antice (romane) 94
Aous (fl. Illyr.) 72, 105
Appianus (nistor. scriptor) 173
Apuleius, Pseudo — 79
Apulum (Alba Iulia, Dacia) 183, 184, 193, 204
Aquae (Călan, jud. Hunedoara) 183
Aravisci (Eravisci, celt. Pann.) 85
Arcidava (Vărădia: Virșeț, Dacia) 183
Ardiaei (pop. Illyr.) 72, 73

Cuvintele și numele proprii ca material

armata romană (provinciali în —) 89
Armăni (aromâni) 114 et passim
armeană, limbă (impr. rom.) 140
Arno, Indiculus Arnonis 210
Arsietae (pop. thr.) 188
articolul postpus (rom., alb., big.) 99
Arutela (Bivolari, jud. Vilcea) castru
Asia Minor (Anatolia), elem. thr. 77
Attila (Hunn. rex) 208, 219
Augusta, Praetoria — (Dacia) 182
Augustinus, v. Aurelius —
Augustus, v. Octavianus —
Aurelianus, L. Domitius —
M. Aurelius Antoninus aug. (a. 161—180)
M. Aurelius Antoninus aug. Caracalla 217 180
Aurelius Augustinus, saec. V 208
M. Aurelius Commodus aug. (a. 180)
Autariatae (pop. illyr.) 73
auxilia (formații milit. romane) 89, 17
Azaii (Asali, Ansali, pop. Pann.) 85

Bacauzi (pop. germ.) 209
balto-slave, limbi 76
Basarabia (daco-geți, liberi) 190
Banița (jud. Hunedoara, cetate dac)
Belgrad, v. Singidunum
Belisarius, Flavius —, dux rom., thr.
Bessi thr. 82; Bessus, v. ind. Bb
Bicilis, nobilis Dacus 177
Biephi (pop. Dacia) 180—182
Biertan (jud. Sibiu) 204
Biessi (thr. liberi) 188
bilingvism, illyr. — thr. — rom. 88
Bithyni, Bithynia thr. (Asia Min.)
Bivolari, v. Arutela
Boii (pop. celt.) 85
Bologa (jud. Cluj) castru aux. 184
Bosporus Cimmerius (thr.) 77
Brașov, Schei (Trocari) 305
Breones (nobiles, Raetia) 210

- Bretcu (jud. Covasna) 182, 184, 203, v. Angustia
 Breâci (pop. illyr.) 72, 73, 85
 Brongos (Morava) thr. 72
 Bruuiu (jud. Sibiu) 184
 Brygos, thr. — gr. 77
 Buciumi (jud. Sălaj), castru aux. 184
 Bulgari (pop. și limba) 39, 40, 46, 47, 83; impr. din română 140
 Bumbești (jud. Gorj) castru aux. 184
 Buridava (Stolniceni, jud. Vilcea) 184
 Buridavensi (pop. Dacia) 180, 181
- Caiabria (messap. Italia) 64
 Caibor (jud. Brașov) 184
 Carpi (pop. thr.) 94, 171-172, 188, 189 (Carpodaci), 205
 Cassius Dio (histor. scriptor) 173
 Cașolț (jud. Sibiu) 184, 185
 Caucoensioi (pop. Dacia) 180, 181
 cavalerul trac (în Dalmația) 84
 Călugăreni (Mikhâza, jud. Mureș), castru aux. 203
 Căpiina (jud. Alba) cetate dacică 178
 ceah, limba (elemente rom.) 140
 Ceageisoi (pop. Dacia) 180-182
 Celtae (celți) 84, 173, 184; în Dacia 181 (Anarti, Teurisci); cuvinte celtice (gallice) în limba franceză 146-148
 centum, limbă: germana 76; veneta 76; celtica
 Cepik (Tsepigovo, Pelagonia) 83
 ceramica (getică în Dacia rom.) 187
 Cernatu de Jos (jud. Covasna) 184
 Cerniahov (— Sintana, cultura) 206
 Cibaiae (loc. Pannon.) 85
 Cimrierieni v. argea, 252
 Cinciș (jud. Hunedoara) 184
 Cipău (jud. Mureș) 205
- circulația cuvintelor în limba română 131-134
 Ciumbud (jud. Alba) 223
 Ciunga (jud. Alba) 184
 Claudius II (Goticus), aug. (a. 268-270) 78
 Cluj, v. Napoca; C. Mânăștur 206
 cognomen (barbar, illyr. thr.) 90
 coheredes (Urbe) 228
 cohors (unitate aux. de infanterie) 180
 Cohors I Cilicum 78
 colonizare romană în provincii 89
 columna Ulpiei Traiani Romae 175-178
 Comalău (jud. Covasna) castellum 184
 consouantism. v. fonetica
 Constantinus I aug. 78, 204
 Constantius (Chlorus) aug. 78
 Cornacurn (loc. celt. Pannon.) 85
 Cornelius Epicadus scriptor 73
 Cornelius Fronto histor. scriptor 197
 Costești (jud. Hunedoara) cetate dac. 177
 Costoboci (pop. thr. Dacia) 180, 181, 188, 189
 Cotensi (pop. Dacia) 180, 181
 Cotini (pop. illyr. thr.?) 85
 creștinismul (în Dacia) 204-205
 Crișana (thr. — daci liberi) 190
 Cristești (jud. Mureș) 184, 185, 205
- Criton, Statilius — medicus-scriptor 172, 173
 croata, limbă, elemente rom. 140
- Daci (cf. Getae) 39 sqq., 78-79, 165-201, 188-189 et passim
 Dacia 39 et passim, 165-201 et passim
 Dacia capta 174; Dacia Dea 187
 Dacia Nova (Aureliana) 152
 Dacicum bellum (a. 117) 189
 Daesidiates (pop. illyr.) 73
 dalmata, limbă 156, 166
 Dalmația 71, 84, 85, 96, 149, 152, 166; cf. Delmat-
 Dardani (pop. illyr?) 84, 93
 Dardania 58, 62, 78, 151-154
 Dardanos (Troas), Dardapara 84
 Dardi (messap. Italia) 84
 Darnithithi (loc. Dacia) 183
 Dassaretae (pop. illyr.) 72
 Dea Placida (Dacia) 187
 Decebalus, Dacorum rex 158, 172-174, 176, 177, 182, 188-192
 Dej (jud. Cluj) 204
 Delmata (illyr.) 72; Delmatae 73, v. Dalm-
 Deramistae (pop. illyr.) 72
 derivarea cuvintelor (thr., rom.) 125, 128
 desnaționalizare în Secuime 236
 dialectele române (elem. autoht.) 134-137
 Diana Mellifica (Dacia) 183
 Dierna (Orșova, Dacia) 183
 Dinogetia (Garvân, jud. Tulcea) 230
 Diocletianus, M. Aurelius Valerius — aug. 71, 171
 Dionysios Thrax grammaticus 77
 Dionysos deus thr. — gr. 77
 Dioscorides, Pedanius — 79
 Ditiotnes, pop. illyr.) 72
 Doidalses artifex thr. — phryg. 77
 Domitianus, Flavius — aug. 171, 172
 Domitius, L. Aurelianus aug. 78, 194-197, 202, 208
 Drava (Dravus) fi. 71, 85
 Dridu (jud. Ialomița) 230
 Drinus fl. 105
 Drobeta (Turnu Severin, Dacia) 183, 198
 Dunărea (Danubius) 209
 Durmitor (munte) 105
- emigrarea românilor din Ardeal 140
 Encheleae (pop. illyr.) 72
 Endirudini (pop. illyr.) 71
 Ennius histor. scriptor 73
 Epicadus, v. Cornelius —
 Epidaurum (Illyria) 71
 Epirus, Epirotae 71, 83
 equites singulares (daci la Roma) 180
 Eravisci, v. Aravisci
 Erbe (coheredes) 228.
 ethnicon (natione) 72, 90 et passim
 etimologia 15-16; numelor proprii 74, 80
 Euphrates fl. 197
 Eutropius histor. scriptor, saec. IV 171-172, 187, 197
 Ezerovo (Bulgaria) inel aur cu inscr. thr. 79
- fagul (lat. fagus) 278
 Feisa (jud. Sibiu) 204
- Flaccus (Vlachus, Vlachi) 158, 171
 Flavius, v. Domitianus —
 Foca (Phocas) aug. (a. 602-610) 78
 fonetica illyr/ 75, thr. 80; rom. — alb. 102-103; traco-romană 122-125, 126-128
 franceza, elemente lexicale celtice 146-148
 Francii (germ.) 209
 Frigia, v. Phrygia
 Fronto, v. Cornelius —
 Fuscus Luci f. Azalus 85
- Galabri (dardani) 64
 Galatia (Asia Minor) 80
 Galerius, v. Maximianus — aug.
 Galiția (U.R.S.S., daco-geți, thr.) 190
 Galii, v. Celtae
 Genii Daciae (Dacia prov.) 187
 gentes Dacorum 180; gentes in Imperio Romano 208
 Gentius rex Illyr. 71, 72
 Genusus (fl. Shkumbi) 105
 Gepizii (germ.) 219
 germanice, limbi 76; elemente — în română 42
 Getae (Daci) 39, 78-79; 158; 173; v. Daci
 Ghelar (jud. Hunedoara) 136
 Gilău (jud. Cluj), castru auxiliar 184, 203
 glose illyre 74; thr. 79
 Goții (în Dacia) 205, 209
 Grabaei (pop. illyr.) 71
 Grădiștea Muncelului (de Munte, jud. Hunedoara; Sarmizegetusa Regia) 176-178
 graeca, neo— (cuvinte românești) 140
 Graeci (Hellenes) 83
- Helvetia romana 211
 Hesychios (lexicogr.) 79
 Hieronymus (scriptor histor.) 208
 Histria (Istria, penins. Italiae) 72
 Hoghiz (jud. Brașov) castru auxil. 203
 Hunni (pop.) 209, 218-219
 Hydata (Aequae, Dacia, Călan) 182
- Iacobeni (jud. Cluj) 184
 Iapudes (Iapodes, pop. illyr.) 73, 85
 Iazyges (Sarmatae) 181
 Ibar, fl. Moesiae Superioris 84
 Iernut (jud. Mureș, Sf. Gheorghe) 204, 205
 Ighiu (jud. Alba) 184
 Illyri 38, 43, 48, 49, 71-96 et passim
 Illyricum 71, 92, 152
 Imbros (insula, locuitori thr.) 77
 împrumuturi lexicale din limba română 138-140
 Indiculus Arnonis (Salzburg) 210
 influente lexicale asupra limbii române 141-142
 Inlăceni (jud. Harghita), castru auxil. 203
 inscripții „illyre” 73-74; trace 79
 Istoromâni (Rumeri) 96
 Italia, illyri în — 71
 Iugurtha rex Numid. 178
 Iulianus, Flavius — aug. 78, 170, 171, 173
 C. Iulius Quadratus Bassus legat. Daciae 198
- Iustinianus, Flavius — aug. (a. 527-565)
 Iustinus I aug. (a. 518-527) 78
- Jabâr (jud. Timiș, obiect creștin) 20
 Jirecek, C. J., linia lui — 153
- Labeatae (pop. illyr.) 71, 73
 Lactantius histor. scriptor 173
 latina, limbă adoptată în provincii
 latinistă (ardeleană), Școala —
 Latobici (pop. celt.) 84
 Lechința de Mureș (jud. Mureș) 184
 legio XIII Gernina (Dacia) 180; IV
 Lemnos, insula (locuitori thr.) 77
 Leon I Thrax aug. 78
 Liber Pater, Libera (Dacia) 187
 Liburni (pop. illyr.) 72, 73
 Licinianus Licinius aug. 78
 L. Licinius Sura cos. 174
 limba, determinativ al etnicității
 traca dispărute prin înlocuire cu
 93
 „lingvistica” balcanică 97-102
 Lissus (oppid. Illyr.) 71
 lituana, limbă 76; v. balto-slave
 Litus, legatus aug., saec. III 171
 Locusteni (jud. Dolj) 184
 Lucianus din Samosata 172
 Lycaonia (Asia Minor), pop. thr. 7
 Lydia (Asia Minor), pop. thr. 77
 Lydus, Ioannes, histor. scriptor 17
- Macedones 83; v. argea, indice B
 Macedonia provincia 96
 Maezei (pop. Illyr.) 72, 73
 maghiara (ung., influență română)
 Malva (Romula, Reșca, jud. Olt)
 Manasses histor. scriptor 174
 Maramureș (thr. — daci) 190
 Marcianus aug. (a. 450-457) 78
 Q. Marcius Turbo („legat.” Dacia)
 Margus (fl. Morava) 71, 84
 Marinus Tyrius scriptor 182
 Marisia (fl. Mureș) 183
 Martinovca (Ucraina, tezaur) 206
 Mauri (Maurusia gens) 171
 Maximianus Galerius aug. 78, 17
 Maximinus Daia [Daza?] aug. 78
 Maximinus Thrax (C. Iulius Verus)
 Meșoru Mare (jud. Harghita)
 Meglenoromâni 96; Meglen
 Mehadia (Praetorium, jud. Car
 tru auxiliar 184
 Menzana, Iupiter mess. 358
 Messapi (illyr. Italia) 358; limb
 meșteșuguri (la vechii români)
 Micia (Vețel, jud. Hunedoara) cas
 184, 204
 Moesia 77, 78, 84, 91, 149, 151
 208, 209, 230
 Moigrad (jud. Sălaj), v. Poroliss
 Moldova de Nord (thr. — daci l
 monete romane (Dacia), v. num

Morava, v. Margus, Angros, Brongos
 Morești (jud. Mureș) 184
 morfologia 99
 Mugeni (jud. Harghita) 184
 mutația consonantică (?) thr. 81
 Mysia (Asia Minor) thr. 77

Napoca (Cluj, Dacia) 183, 184, 204
 Naro (fl. Dalmația, Neretva) 72
 Nasamoni (pop. Africae) 171
 natione 72, 90, nationes 208
 neutru (gen gramatical) 99
 Nireș (jud. Cluj) 205
 Niș (Naissus, Moesia Superior) 153
 Noricum 71 (provincia), 209 (saec. V)
 Noșlac (jud. Alba) 184

nume proprii illyre 74; thr. 74, 81; cf. antropo-
 nime

numerus (formație auxiliară romană) 180
 numismatic, material — 204—205

Obreja (jud. Alba) 184, 185, 229
 obștile țărănești la vechii români 200, 227—229
 Ocna Sibiului (jud. Sibiu) 184
 Octavianus Augustus aug. 171, 180
 Olăhok (valahi, români) 27
 Oloros Thrax, Thukydidis pater 77
 oraș (ung. văros) 200
 Orestis (Macedonia) 83
 Orheiu Bistriței, castru auxiliar 184, 203
 Oseriates (pop. illyr.) 85
 P. Ovidius Naso poeta „Geticus” 79
 Ozoli (Locri, graec.) 85

Paiones (Peoni, illyr. ?) 83, 84, 95
 Palatca (jud. Cluj, creșt. ?) 204
 Pannonia 72, 84, 85, 172
 paroikoi (vicini) 228
 Partheni (pop. illyr.) 72
 Pastirskoie (Ucraina), necropolă sec. VII 206
 păstoritul (la vechii români) 214—218
 Pelagonia (Macedonia) 83, 93
 Peonia, v. Paiones
 Perdica, vicus Dardaniae 84
 Phaeaces (pop. illyr.) 72
 Phocas, v. Focas aug.
 Photius scriptor 79
 Phrateria (local. Daciae) 182
 Phrygia (thr. Asia Minor) 77, 80 (inscr.)
 Piatra Craivii (jud. Alba), cetate, dac. 178
 Piatra Roșie (jud. Hunedoara), cetate dac. 177,
 178

Piephigoi (pop. Daciae) 182
 Pirustae (pop. illyr.) 73, 188
 Pirliti (toponim român) 229
 Placida, Dea (Dacia) 187
 polonă, limbă (elemente române) 140
 poreclă (signum) la romani 81, 90
 Porolissum (Moigrad, Sălaj, Dacia) 183, 184,
 203

Porumbenii Mici (jud. Harghita) 204, 205
 Potaissa (Turda, Dacia) 183, 184, 193, 201, 205
 Potulatuses (pop. Daciae) 180, 181

praetoriae cohortes (Daci in —) 180
 Predavensi (pop. Daciae) 180, 181
 Priscus Rhetor, scriptor, saec. V 208, 209
 Prostea Mică (jud. Sibiu) 204
 Pseudo-Apuleius, v. Apuleius
 Pseudo-Scymnus, v. Scymnus
 Ptolemaios, Claudius, geograph. 79, 180—182
 Pyraei (pop. illyr.), Pirei 72

Quartine vivas (saec. IV) Micia 204

radicale (rădăcini) indo-eur. 118—121
 Raetia 71; Raethia 209, Secunda, Prima 210
 Ranisstorum (loc. Daciae) 183
 Ratacensi (pop. thr. — dac.) 180, 181
 Răhău (jud. Alba) 204
 Regalianus tyrannus dac. Moesia 190
 religio romana (in provinciis) 89
 Rhenus (fl. Rinul) 209
 Rișnov (jud. Brașov) castru auxili. 184
 Roma (geto-daci la R.) 180
 Romani — Români 135, 207 et passim
 romanche (raeto-rom.) 210

Romanizarea illyrilor și tracilor 88—89; r. in
 Dacia 89, 190-195

Romi (țigani) cuvinte românești la R. 140
 Romula (loc. Dacia, Malva, Reșca, jud. Olt) 183
 Romula (Maximii Galerii aug. mater) 190
 rotacismul (<n>) in alb. și rom. 46, 50, 99, 102
 Rumeri (Istroromâni) 135
 rusă, limbă, elemente române 140
 Rusticius (romanus, Moesia Super.) 208

Sabazius (—dios) deus thr. — phryg. 77
 Saldensioi (pop. Dacia) 180, 181
 Salinae (loc. Dacia, Uioara ?) 182, 183
 Salvianus, scriptor, Gallia 208—209
 Salzburg (Austria) 210
 Samothrace insula (pop. thr.) 77
 Samus (fl. Someș, Dacia) 183
 Sarmatae (roxolani, iazygi) 171, 197
 Sarmizegetusa (Zermizegetusa) Regia (Grădiș-
 tea Muncelului) 176, 177, 182
 Sarmizegetusa (Ulpia Traiana Dacica) 203
 Sassei (pop. illyr.) 71
 Sași (Saxones), cuvinte române la — 140
 sat (lat. fossatum) 200
 satele vechi românești 227—229
 satem, limbi indo-eur., albaneza 93; frigiană 80;
 illyră 75—76, 85; traca 80—81 et passim
 Sava (jud. Cluj) 184
 Savus (fl. Sava, illyr.) 85
 Sărățeni (jud. Mureș) castru auxiliar 184
 Scandinavi (germ. 87
 Sclavenia (Muntenia) 222
 Scordisci (pop. celt.) 84
 Scymnos, Pseudo — 73
 Scheii Brașovului (Trocari) 305
 Scoală ardeleană (latinistă) 29, 38-39, 158—159
 Sebeș (jud. Alba) 184
 Secuime (element român dispărut) 236
 Seirenes (Sirenes, Zeirenes) thr. — gr. 77
 Semele (divinitate thr. — gr.) 77

INDICE

—sensioi (pop. Daciae) 180, 181
 Severina (Aureliani aug. uxor) 205
 Sfintu Gheorghe (jud. Mureș, Iernut) 184, 185
 Shkiperia, Shkipetari, v. Albanezi
 Sic (jud. Cluj) 184, 204
 Sighișoara (jud. Mureș) 184
 signum (poreclă, la romani) 81, 90
 Silenus (divinitate thr. — gr.) 77
 Singidanum (Belgrad) 84
 Sirmium (Sremska Mitrovica, Pannon.) 85
 sirba, limbă, elemente românești 140
 Sirbi (Șerbi, Srbi) 83
 Sinpaul (jud. Harghita), castru auxili. 203
 Sintana, cultura Cerniahov — 206
 slava veche, cuvinte românești 140
 slava, influența asupra limbii române 141
 Slavii (blonzi) 211; 218-223
 slovacă, limba, cuvinte românești 140
 Slovacia (daco-geți, thr. liberi) 190
 Solomon, magister militum (saec. VI) 171
 Someșeni (jud. Cluj), necropolă sl. 223
 Soporul de Cimpie (jud. Cluj) 124, 205
 Spartacus thr., servorum dux 78
 stejarul (gorun) 278
 Stolaiceni (jud. Vilcea) 184
 Strabo, geograph. scriptor 85
 substratul lingvistic in română 97—117
 Sucidava (Celei, jud. Olt) 183
 sufixe (formante) illyr. 75; thr. 82, 125—126;
 românești 129

tarabostes (nobili daci) 192
 Tauianti (pop. illyr.) 72, 73
 Taurisci (pop. celt.) 84, 85; Teurisci
 Teliuc (jud. Hunedoara) 186
 Tenedos, insula (pop. thr.) 77
 Teurisci (pop. Dacia) 180, 181; cf. Taurisci
 Tenta Illyr. regina 72
 Thasos, insula (elem. thr.) 77
 Theodosius I aug. 171
 Thraces 38, 39 et passim, 76—96 et passim
 Thrax 99
 Thucydides thr., histor. scriptor 77
 Thunatai (pop. thr.) 64
 Thyni (pop. thr.) 64
 Tilișca (jud. Sibiu), cetate dacică 178
 Tomis (Constanța), Ovidius in exil 79
 toponimia Illyr. 74—75; Dacia 183, 225, 229

B) CUVINTE ȘI NUME PROPRII

B) ÎN VINI ȘI ÎN R. 171

Z[^]cfaU lexicografilor și căutătorilor de etimologii, confecții nesemnificative).

P) I.

„u sint cuprinse toate ^ ^ f ^ ^

Z r J S ^ Z Z ^ T
 sint imprimate spat iat).

ș.beș' (trac?) 48

tn,/(ju l *llba) 48, 67

Traianus, M. Ulpus — aug.
 Transtagnenses (pop. Africae) 171
 Tribalii (pop. thr.) 72
 triburi illyr. 72-73; thr. 77; dace
 Troas (elemente thr.) 77
 Trocari (in Scheii Brașovului) 305
 turca, limba, impr. românești 140
 Turda (jud. Cluj) 188; cf. Potaiss
 Tyrol (Austria) 210
 Ţeligrad (Blandiana, Cırna, Alba)
 țigani, v. Romi

ucraineană, limbă, impr. române
 Ulpia Traiana Dacica (Sarmizegetusa)
 203, 204
 Ulpianum (loc. Dacia) 182, 183
 M. Ulpus Traianus aug. (a. 98-
 158, 163, 169-177, 180, 182,
 196, 197
 ungara, v. maghiara, limbă
 urbanizarea (in Dacia romană) 190

Vai de ei (topou. românesc) 229
 walch, welch (romani) 207, 210; v.
 Vandali (pop. germ.) 209
 Varciani (pop. celt.) 84
 Vărădia (jud. Caraș-Severin) castru
 Veglioti (in Veglia, Dalmația) 153
 venețiana, elemente românești in
 Vercingetorix, Gallus dux, 178
 verv (sl., ucr.) 228

C. Vettius Sabinianus, legatus Daciae
 Vețel (jud. Hunedoara), v. Micia
 Viator Romani f. Azalus 85
 vicini, vecini (paroikoi) 228
 viitorul gramat. (+ a avea) 99
 Vindelicia (saec. V—VI), viei Romani
 Vitalianus Moesus, dux Romanus
 viticultura la vechii români 213
 Vlași (Români), 158 et passim;
 Vlașca, pădure, județ (Muntenia)
 vocalism. v. fonetica

Zermizegetusa Regia, v. Grădiștea
 Zeugma (loc. Dacia) 182
 Zlatna (Ampelum, jud. Alba) 184
 Zonaras histor. scriptor 173
 Zosimus histor. scriptor 173

abur(e), abor 41, 44, 45, 48,

^ata 67, 116, 242, 246 (cu

acoperiș (lat.) 213
a darii (arom.) 61, 116, 135, 138, **308**
aămană (ung.) *ademeni* 66
adăstare (lat.) 40
adia, arom., *adii'a* 67, 116, 247 (der.)
adine (lat.) 40
aghiuță (gr. ?) 55
agru (țarină), arom., drom. 253, 405, 406
agrupor (mistreț) arom. 355
se agudeaște (intimplă) arom. 336
alașu (lat.), arom. (cursă) 302
alb 260; *albastru* (mieru, vinăt) 131
albie (leagăn) 213
alcătuiesc (ung.) 38
alepidu, *-a*, *-at*, arom. 339
aleg (lat.), arom. (descurec) 331
alin, *me-alin* arom. (urc) 409
alsu arom. (zgardă) 424
altiță 68; *ambair*, v. *baier*
ameastec (lat.) arom. 332
ameți 116, 241, **248** (și der.)
am-palurla arom. (buiestru) 276
Ampoiu (thr. —dac.) fl. Daciae 225
amurg 116, 242, **249** (și der.)
anăskirescu arom. 307
andop arom., v. *dop*
andrea 62, v. *undrea* 307; *andreaua* arom., megl. 249, **309**, 408
anina 116, **246** (și der.)
anmușur arom. 361
anșor (înșir) megl. 397
apric, v. *aprig*
aprig AB, 110, 116, **250** (der.)
ară (lat.), *arare* 213
aradzim, *arăzăm* (arom.) 54, 375, v. *razem*
aravdu, *arăvdare* (arom.), v. *a răbda* 376
arbines (albanez), arom. 54
arcior, *arcior* (urcior) arom. 410
arcea 43, 44, 48, 52, 55-57, 60, 108, 125, 213, **251**
Argeș (riu Muntenia, dacic?) 67
ariciu (lat. *ericus*) 253
ar(i)đica 377 (*ridica*)
arindză (arom.) 54, 378 (rinză)
ariușor (piriu) arom. 371
Armân (aromân, Macedoromân) 114
arțar 65
arunca 67, 116, 243, **252** (și der.); *aruca* (arom.)
aruiaste arom. (nechează) 365
ascapir, *ascaper* arom. (scapăr) 380
ascol (scol) arom. 382
atare (lat. *talis*) 401
aua (lat. *uva*, strugure) 213, 392, 393
aveare arom. (zestre) 423
azuğă (?) 48

Balaorites 226 (Valaor—)
balaur 52, 57, 58, 60, 108, 122, **256** (și der.)
bală 108
baligă (*balegă*) 41, 53, 57, 59, 60, 108, 217, **257** (și der.)
baltă 41, 43, 47, 48, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 68, 108, 151, **258** (și der.)
ba'lu (sl.) arom. 385
bană (alb.) arom. 54, 59
bara 41
bar (*dju*) 53, 54, 108, **260** (și der.)
barză 44, 47—49, 57, 60, 62, 67, 105, 116, **261** (și der.)
Basarabi (?) 45
bască 48, 53, 54, 60, 108, 217, 267 (și der.)
bașac arom. negustor de lână 261
bată arom. (cursă, capcană) 302
bate istr. (baltă) 258
băgă, *a* 40, 41, 43, 48, 58, 62, 116, 122, **262** (și der.)
băiat 62, 63, 116, 125, **263** (și der.)
Băietan (?) arom. 263
băl, *bălan* (sl.) 48, 66
Bălgrad (sl., Alba Iulia) 220, 221, 234
Bălt— onom.. topon., v. *baltă*
Băroi (sl.) 67
Bărz— v. *barz*
bătrîn (lat. *veteran*—) 99, 112, 224
berbec (*e*) (lat. *vervec*—) 29
Berbești topon. (Bărbfalva, Maram.) 219
b e r e g a t ă 43, 52, 112, 116, 138, 243, **264** (și der.)
besă (alb.) arom. (credință) 54
betiag, *beteag* (ung.) 38
biricuată (beregată) istr. 264
biro (alb.) arom. 54
Mic (sl.?) 57
bîlci(u) (ung.) 212
bîrtă (burtă) arom. 279
blagoslovi (sl. — rom.) 259
blajin (sl.) 259
blanii (Vlachii) 222
boare 116, **265**
bob (sl. *bobii*) 221
bocăni (onomatopee) 62
bogat (sl.) 221
boiestr— v. *buiestr*—
bordei 55, 116, 138, 213, **266**
brad 41, 43, 44, 47, **48**, 52-54, 57, 59, 60, 108, **266** și der. *brad*—
brazdă (sl.) 220, 221
brân, *brăv* v. *brîu*
breaz (sl.) 261
Brezazova (sl., sat jud. Hunedoara) 221
brenda (arom.) 54
brînci (lat.) 48
brîndușă 54, 58, 116, 138, **269** (și der.)
brînză 41, 44, 48, 52-54, 58, 61, 116, 216—218, **270**
brîu 29, 39, 41, 47, 48, 52, 57, 60, 66, 107, 108, **273**
br(u)escu arom. (se uita) 409
bronză megl. (brinză) 271

brusture 108, 274 (și der.); var. *brostu* (arom.), *brustan*
bubuk'e arom. (mugur) 361
buburuză 48; *buc* (?) 107
Bucur, *București*, *Bucuresci* 57
bucura 29, 41, 43, 44, 48, 49, 52, 53, 55-57, 59, 60, 67, 108, 122, **275** (și der.)
budză, v. *buză*
buiestru 41, 110, 116, 241, **276**
buitar (?) 41
bumb (ung. *gomb*) 66
bun get 44, 48, 50, 52, 53, 55-60, 107, 108, 278
burlan 116, 241, **278**, *burlinc*
bursuc (trc, sl.) viezure 418, 419
burtă 43, 116, 279
buștean (germ.) 281
butuc 116, **280**
butură 116, **281** (și der.)
bu(đ) ză 43, 44, 48, 49, 53, 57, 59, 60, 108, **282**

eacavatră arom., v. *vatră* **414**
caier 43, 113, 116, 214, **283**
cale (lat. *caile*—) 55, 213
capră (lat.) 29, 30, 112
carne (lat., it. *carne*) 107
earîmb (*cărîmb*) 43, 116, 214, **285**
casă (lat.) 29, 213, 238
caș (lat. *caseus*) 217
cață 116, 217, **286** (și der.)
căciulă **30**, 44, 57, 59, 60, 108, 116, 138, 216, **286** (și der.)
câlbează, v. *gâlbează*
Călinești (Kalanfalva, Maram.) 219
colivă arom. 266
căpușă 57, 60, 108, **288**
căpu'tă 57, 66, 108, **289**
cărare (lat.) 38, 213
cărîmb, v. *earîmb*
cărlig, v. *cărlig*
cărșută, *corciută* arom. 399
cătun 41, 48, 52, 56, 57, 60, 108, 212, 228, **290** (și der.); *cătun*, *cotună*
cățara 246
cățari, *cats* megl. 246
ceață 55, 57, 59, 108, 241, 292
cervice (lat. *cervic*—) 327
cetate (lat. *civitat*—) 212, 213
cheie (lat. *clavis*) 213, 238
chelbe, *chelbează*, v. *câlbează*
chiag {*Ūt.*clag-*} 138, 217, 218
Cigmău (jud. Hunedoara) 67
cioară (alb. *sorre*) 56, 57, 60
cioareci (sl., trc) 62
cioc (sl.?) 55, 59; *ciocan* (sl.) 56
ciocănitoare (ghionoaie, virdarie) 131
ciorchine (de struguri) 393
ducă (?) 62
ciump (sl., ung.) 60
după (?) 62
ciut (*șut*) 56, 60, v. *șut*
cîine (lat. *cane*—) 127
cîrlan 50, 116, 217, 292
cîrlig **43**, 50, 112, 116, 214, 217, **293**

cîrlionț etc. 293, v. *cîrlig*
cîstură, *căstură* arom. 303
clai (*clan'e*, sl.) 29 220, 251
cl'oagă, *gl'*— (*ghioagă*) arom. 319
clocoti (sl. *klokotiti*) 221
Clopotiua (sl., jud. Hunedoara) 219
coacăză (?) 57; *coasă* (sl. *kosa*) 220
cocobarză (*barză*) 261
cocomelc, *coăomelc* (*melc*) 352
cocostîrc (*barză*) 261
codru (lat. *cadru*—, *quadru*—) 54, 55
cok'il—, v. *copil*
copac (*iu*) 38, 40, 41, 44, 48, 53 (c) 55, 57, 108, 294 (și der.)
copil (*cok'il*) 53, 55, 56, 59, 116, (der.)
copleși (lat. *complexire*) 296
corastă (lat. *colastră*) 138, 217
corn (lat.) 112; *corșută*, *cărșută* 400
coșniță (sl.) 222; *coteț* (sl.) 222
cothur arom. (zgardă) 242
cutropi (*cutropi*) 116, 297
cotun, *cotună*, v. *cătun*
crățaros arom. 298; *crăt*, v. *cret*
creț 108, 112, 298 (și der.)
Crișul (*Crisia*, dacic) 225
cruța 48, 108, **299**
cua (alb.) arom. 59; *cufuri* (lat.) 29
cuib (lat. *cubium*) 246; *culbec* 45, 46
cună arom. (leagăn) 337
cupaciu, *cupats*, v. *copac* (*iu*)
cuprinde (lat. *comprehenăere*) 296
cuptor (lat. *coctori*—) 213
curma 108, **300** (der.); *curmeziș*
curpân 52—57, 60, 108, **301** (de c *rsă 38, 50, 53, 56, 57, 60, 107, 108)
curună (transilv.), *cunună* 362
custură 116, **303**
curte (lat.) 213; *cutare* (lat. *talis*) 4
ewfe, *cwii* (lat., gresie) 131, 324
cutropi, v. *cotropi*

ăaltă (sl.) 68; *darari*, arom. v. *adarari*
das (*iu*) 54, 108, 217, **305**
dată (alb.) arom. 59
dărîma 108, 110, 114, 125, 243, 244
der (alb.) arom. 54
deretica 116, 242, 507
desbăiera (*baier*) 255; *desbina*, —
desbără 116, **308** (și der.)
descăiera (*caier*) 283;
descăța, v. *acăța*; *descurca*, v. *încurca*
desghină 116, J52
desgurzi, v. *îngurzi*
desmierdă 67, 116, 309 (der.)
desmîntes megl. (descurec) 331
desmeți (*ameți*) 400; *desnina* 249
deșela, v. safe; *(deșira*, v. fir
dezmierdă, v. *desmierdă*
dhală (alb.) arom. 54; *disbîr*— 25
disdar megl. 304
disgărdescu (*gard*) arom. 313
dișila (*deșela*) arom. 396

dizgl'ina, dijgl'ina arom. 322
ăizgrup— (*gvoapă*) arom. 324
dizn'erdu (*desmierda*) arom. 309
dîmb (sl. — ung.) 67; *Dimbovița* (sl.) 234
dobitoc (sl.) 222.; *doină* (onomat.?) 45, 55
dop 116, 309 (și der.)
ărastă (alb.) arom. 57
droaie 107, 111, 112, 113, 116, 310, 383
druete (*druî, droi*) 57, 60, 106, 311
drum (gr. - sl.?) 213
dumbrară (sl., bunget) 131; *dup*, v. *dop*
dzară arom., v. *zară; dzâr*, v. *2âr*
dzovur(ă), v. *viezure*

—*eseu* (sufix) 57; —*eșt'* (sufix) 57
etim (gr.) arom. (gata) 315

iatoa (lat.) 213
faringe 112; *farmu* arom., v. *fărîmă*
făgădău (ung. *fogado*) 38
fărîmă 57, 60, 62, 108, 572 (der.)
feme (lat. *familia*) 29; familie 228
fereastră (lat.) 213; /*icior* (lat.) 138
fîntînă (lat. *fontana, fant*—) 213
flămînd (lat.) 251; /*ier* (lat.?) 59
Țbc (lat.) 213; /*wdW* (*necheza*) 365
fraged (lat. *fracidus*) 251
/rră (lat. *frenum*) 107, 274
frunză (lat. *frondia*) 127
/soi (lat. *fossatum, sat*) 212, 228
/Vrea (de tors, lat.) 284—285
furingine (*funingine*) 362

Ord 41, 53, 56, 57, 60, 68, 107, 108, 125, 213, 238, 313

gardină 108, 214, 314
Garvăn (sl., jud. Tulcea; Dinogetia) 67
gata 40, 41, 48-50, 52, 53, 60, 107, 108, 312
gălăvie (sl.) 62
gălbează (—*dză*), *călbează*, 29, 44, 52—54, 56, 57, 59, 60, 66, 67, 107, 108, 217, 315—316
găleată (lat.) 138
gărdini, —*a*, —*ar*, v. *gardină*
găsi (sl.) 56

genune, gerune 44, 116, 317
ghiară, gheară 38, 65, 116, 217, 318
ghimpe 40, 44, 47, 50, 52, 53, 55, 57, 60, 63, 108, 319

ghinătură (*inghina*) 340
ghindar (*ghindă*) 322
ghindă (lat. *glană*—) 112
ghioagă, ghegă 108, 217, 319
ghion arom., megl. (*ghionoai*) 320
ghionoai 57, 59, 60, 108, 320
ghiu (?) 48

gini (lat. *gens, gent*—), *ginture* 227, 228
gînd (ung. — sl.) 29
gîrniță (sl.) 322
gît (sl.) 327; *gleznă* (sl.) 29
gl'oagă, cl'oagă (*ghioagă*) arom. 319
godac, godănac (sl.); *gogă* (?) 59
gorun, goron 52, 67, -112, 116, 138, 321
graie istr. (*gard*) 323; *grajd* (sl.) 213, 221

grapă 57, 59, 60, 108, 214, 238, 323
grapiță (*grapă*) 217; *grapu* arom. 323
gratie (*grătar*) 213; *grăbăesc* megl. 426
grădină (sl.) 221; *grăi* (sl.) 38
gresie (cute) 47, 53 (*greasi*), 54, 55, 57, 59, 60, 108, 214, 324

grîu (lat. *granum*) 274
g r o a p ă 39, 41, 48, 52, 55-57, 60, 107, 108, 324
gruiu, grun— 53, 116, 138, 325
grumaz, gurmaz 29, 41, 43, 44, 48, 52, 53, 57, 59, 60, 107, 108, 326
grumăzare (*grumaz*) 217
grundă (alb.?) arom. 52, 327
grun'u (*gruiu*) arom. 54, 325
grunz 57, 60, 108, 327
grupă (*groapă*) arom. 324
gudura 116, 328
gurma(*djz*, arom., v. *grumaz*
gușă 41, 48, 53, 57, 60, 108, 329
gușter 377; *gușteriță* (sl.) arom. 377

haleșteu (ung.) 38; *hameș* (ung.) 66
hazir(e) (trc), arom. 315
holdă (ung.) 38; *hudă* (sl. *hod*—) 62
hurđă, v. *urdă; hututu* (?) 66

iarmaroc (germ.) 212; *iasmă* 55
ierta (lat.) 29; *iezune*, v. *viezure*
izvor (sl.) 213

îmbăierea, v. *baier*; *îmbrîna* (*brîn*—), *brîu*
îmbucura, v. *bucur*; *împinzi*, v. *pînză*
Împoița (*Ampoi, riu*) 225
încăieră (*caier*) 283; *încăpută*, v. *căpută*
încîrliga (*îmbîrliga*), v. *cîrlig*
încreți, v. *ere/*
încurca 116, 550

îndemna 241
îndopa, v. *ao*^; *inghimpa*, v. *ghimpe*
îngîh in a 116, 552; *îngropa*, v. *groapă*
îngurzi 116, 552

înmări, înmăros, v. *ware*; *înmuguri*, v. *mugur*
înseilă 116, 241, 555
înșela (sl.) 396; *înșira*, v. *șir* (*anșor*)
întări, v. *tare*
întărita 116, 554
întîmpină 116, 555
întîmpla 116, 555
întrema (—*trăm*—) 116, 241, 555
întârca, v. /*arc*

înzestra, v. *zestre*; *înzgărda*, v. *zgardă*

janț (*jîntui, jîntilă*) 217
y*£ (si.) 4 i; *y* ^, *yj* ^ (si.) 6 i
jezune (*zezun'e*), v. *viezure*
jîntă, jîntiță, v. /*a*^ 216, 217
județ (lat. *iudicium*) 299
y*£fe (sl.?) 68, 221

(lat. *lacte*—) 217
Mwnșcă (?) 48

leagăn (*leagăr, legar*—) 43, 48, 62, 63, 67, 116, 213, 243, 557

fecMi, /*ac* (sl.) 348; *fcg-ă* megl. 337
legam— istr., v. *leagăn; lehăi* (?) 66
 a d a 116, 559

Teriu arom. „*cruț*” 299
lespede 59, 116, 540
 /*eș, leșinast* (trc, sl.?) 342
ZeșiMa 40, 41, 117, 241, 341, 342
leurdă (?) 60
ligăn— (*leagăn*) 337; *lișin* arom. 342
lînced (lat. *langidus*) 251
loian, v. *noian*; *luncă* (sl.) 29

vaadzîre, mazîne, v. *mazăre*
mai (lat. *magis*) 113

m * Z 41, 44, 47, 48, 53, 54, 57, 60, 93, 108, 343

mare (grand) 56, 62, 63, 117, 125, 344
masă (lat. *mensa*) 213, 238
mazăre (*madz*—, *mazîne*) 29, 44, 47—49, 52-54, 57-60, 67, 105, 106, 108, 110, 113, 122, 345

măceș 117, 346
măciucă (lat. *matteuca*) 320
mădări 117, 347
măgură 44, 52—55, 57, 59, 60, 68, 108, 348
măreasă (*mir*—) arom. 354; *măndzu* arom. 358
mărat (*mărac*) 108, 349
marcat 117, 135, 138, 217, 350
mârgea (lat.) 55; *mărună* arom. 361
Măsălar (lună calend.) 213

mătură 68, 108, 214, 557
măzăr—, v. *mazăre; meal* arom. 54, 343
melc(îu) 44, 62, 63, 117, 352
merge (lat.) 40, 49; *merinde* (lat.) 138
metur— (*mătur*) arom., *meture* istr. 351
mezîn (sl.) 130

mieru 117, 555
mîhoit (onomatop. despre cal) 365
miliard, milion 133; *milură* arom. 343
a (se) mina arom. (a mișca) 357
mîre 45, 48, 56, 63, 117, 228, 354
mistreț 117, 122, 355
mișca 112, 117, 356

miUca (*mișca*), megl. (*zămîUcu*) 357
mitur— (*mătur*—) arom. 351
mînz 44, 48, 54, 57, 60, 108, 151, 217, 358
mînzat (*mînz*) 56; *mlădiță* (sl.) 221
moară (lat.) arom. (*rînză, stomac*) 379
moașe (*moș*) 53, 54, 360; *mocirlă* (sl.) 68
modru 117, 348, 359

monz, mondz, mănz megl. 358
morman 117, 359
mos 41, 48, 49, 52, 53 (*moașe*), 55, 57, 60, 67, 107, 108, 110, 228, 360
moșneag, moșn— 228, 360
mreje (sl.) 562

mugure, mugur 44, 50, 53, 55, 57, 59, 60, 108, 360
muliere (lat.) 29, 30; *mulge* (lat.) 217
munună, murună 117, 567
murg 44, 53, 57, 60, 108; *murdz*— (arom.) 362

mușat 117, 363; *mușcată* megl.

must (lat. *musium*) 213
mușca 117, 364
mușcoi (alb.?) 57; *mula* (lat.) 112, 357,
m(u)trescu (sl.) arom. (a se uita) 407
mutșca (*mușca*) 364

jiaprotcă (*năpîrcă*) megl. 365
nas (lat. *nasus*) 29, 112
năpîrcă (*năpîrtică, nip*—) 44, 53
 67, 108, 365

ncurpul'are, ngurpul', v. *curpân*
nebăga— (*băga*) 261
necheza, nechieza, îngheza 117, 366
ncmișca— 356; *nerăbda* (*răbda*) 376
nerădicat (*rădica*) 377; *netare* 401
nevastă (sl.) 29, 30; *nevătăma* 416
ngărdescu, —ire, —it (*gard*) arom. 31
ngrup— (*groapă*) arom. 325; *ngușea*
niadurat arom. 304; *niarăvda* arom. 3
nic'leza megl. 365; *Nicoară* (*Nicol*—) 94
nih'amă, năham arom. (*nițel*) 366
nimeresc (sl.) 38; *nipîrtic*— 365
n'iru, n'irlu, n'iruală arom. 353
n'ișcu, —are (*mișca*) arom. 357
nițel, nițică, nițele 117, 241, 366
niur (*mieru*) arom. 376
niurdin, —at, arom. (*urdina*) 413
nivătăma— (*vătăma*) arom. 416
noaten, noatin (lat. *annotinus*) 418
noian 59, 241, 367; v. *loian*
noi(u), noian (I) 367
nțarc (*înlarc, țarc*) arom. 403

oaie (lat. *ovis*) 30
obîrșie (sl.) 38; *obor* (sl.) 405
obștea (sl.) sătească la români 227
ochiu (lat.) 107, 127; *ocol* (sl.) 405
ogîndă (sl.) 29; *ogor* (sl.) 406
ogradă (sl.) 221
Oituz (cuman-peceneg) 67
Ol (daco-roman *Alutus*) 225
om (lat. *homo*) 29, 30; *omăt* (sl.) 225
opt (lat. *octo*) 40
oraș (ung.) 212, 213; *ortoman* (trc) 4
or.?, orzișor (urciore) 410
osîndă (sl.) 29, 30; *osînză* (lat.) 333
05'ă/ (lat. *hospitium*) 299
oirauă (sl.) 29, 30; *ovăs* (*ovăz*, sl.) 220

paie arom. (*zestre*) 423
par arom. (*țăruiș*) 406
parabagiu (*baciu*) arom. 253
pat (lat.) 213
payidă, paydă (gr.) arom., megl. 302
păcală (sl.) 38; *păcurar* (lat.) 138
pădure (lat. *palude*—, *padul*—) 38, 25
pândză (*pînză*) megl., *pânze* istr. 3
pâr (lat.) 99; *păroi* (*părău*) megl. 3
pârîu, părău 371
păstaie, păstare, post— 108, 368
păstra 117, 369
perete (lat. *pariet*—) 213, 238
Peșter (topon. sl. — rom.) 153

piele di porcu arom. (șoric) 399
piept (lat.) 40; *pirție* arom. 423
pistal'e, pāsial'e, spātal'e arom. 368
piș gurmaș arom. (beregatā) 264
piuniță (sl.) 222
pīnzā 54, 117, 243, 370 (*pīnāz*—)
pirū (*pārāu*) 41, 44, 48, 50, 52, 53, 55, 58, 60, 107, 108, 371
Pirliți (topon. rom. sl.) 229
pleavā (sl.) 220; *pleoapā* 110, 241
ploaie (lat.) 112, 382; *plug* (sl.) 220
poartā (lat.) 213, 238; *pod* (sl.) 213
poiātā (sl.) 213; *pon(d)zā* megl. 370
poruncā (sl.) 29, 30
prag (sl.) 221; *pravatos* arom. 401
prearādica (ridica) 377
pregāti (*gata*) 315; *premușatu* arom. 363
preș (lat.) 298; *prevātāma* (*vātām*—) 416
priadar, piadr— megl. 304
pricā arom. (zestre) 423
prīncā arom. (cursā, capcanā) 302
prīurāin megl. (v. *urđin*) 413
privi (sl.) 38
prunc 117, 125, 138, 373
punte (lat. *ponte*—) 213; *pupāzā* 57, 59
pūrurea 52, 107, 108, 373
puș (lat. *puteus*) 213

ranā (sl.), *rāni* 417
rar (lat.) 112; *rață* (sl. — ung.) 67
razem (*razim, reazim, rezema*) 56, 112—114, 117, 375
rābda 40, 112, 114, 117, 376
rādica (*ridica*) 112, 114,, 117, 377
rānzā istr. 378; *rāpesc* (lat. *rapio*) 112
rāu (lat.) 99; *rāzgrīma* (*zgrīmā*) megl. 426
rāzor (sl.) 220
rece (lat.) 112; *rezem*—, v. *razem*—
ridica, v. *rādica*
rivane, arivani arom. (buiestru) 276
rīmf (?) 45
rīneheza (necheza) 365
rīnzā, arīndzā 40, 48, 57, 60, 67, 108, 122, 218, 378
rīnzar (miel, *rīnzā*) 218
ripā (lat. *ripa*) 49, 112
robie (sl.) 112; *rod* (*rudā*, sl.) 228
roib (lat. *rubeus*) 246
Roman, romān, armīn, rumeri 114
r•ēe (lat.) 112

salbit, atom. sārpit 379
sarbād, searbād 40, 60, 108, 217, 379
sarā (lat.) 55, 107; *sarmadzā* (sā —) 313
sat (lat. *fossatum*) 49, 62, 200, 212, 213, 228, 292
Sālīște (*Seliște*, sl. — rom.) 219
sāmīna (lat.) 213; *sānātos*, arom. (tare) 401
sāpa (lat.) 213; *sārīn* (senin) 362
sburda, v. *zburda*
scaiu (sl.) 66
scarā (lat. *scala*), *scaun* (*scamn*—) 213
5 c āp ā r a 48, 49, 57, 59, 60, 67, 108, 380
sk'in arom. (ghimpe) 319

scol, v. *scula*; *scol in SMS* arom. (ridic) 377
scovardā (sl.) 68
scrāpūiescu (*scāparā*) arom. 380
scrum 53, 56, 57, 108, 381
scula 67, 108, 382
scurma 117, 382
secerā, secere (lat. *sicilis*) 213
Seghiște (topon. sl. — rom.) 219
semīnțe (neam; lat.) 228
serme fārșer., v. *fārīmā*
sfadā (sl. *siivada*) 222
sfat (sl. *siivetu*) 222
sgardā, v. *zgardā*
sgūr, sgūrātūrā, arom. 425
sgīria, v. *zgrīriā*
sgrābunțā (lat. ?) 241

sīmbure, sīmbur, sumbur 44, 53—55, 57, 59 60, 67, 107, 108, 122, 383
Sīmedru (lat. *Sanctus Demetrius*), *Sīmpetru* (*Sanctus Petrus*), *Sīngeorz* (*Sanctus Georgius*), *Sīnnicoarā* (*Sanctus Nicolaus*), *Sīnziene* (*Sanctus dies Ioannis*) 94
sīrmā (*fārīmā*) 53, 54 (arom. *sīrmare*), 312
smelciu, smelanġiu arom. (melc) 352
smīrdar (?) 58
smīntīnā (sl.) 54, 68, 217 (groștior)
soare (lat.) 55, 107
Someș (drom. *Samus*) 225
somburi megl., v. *sīmburi*
speria (lat.) 241; *spīngiu* 54, v. *spīnz*
s p în z, spānt, spīns, spīnș, spongīu 54, 60, 67, 108, 122, 384
staul (lat. *stabulum*) 213, 382, 405
stāpīn (sl.) 48, 54, 56-58, 68, 221
star mūt 117, 241, 385
stea (lat.) 55
stejar (sl., rom. gorun) 38, 321
stereġie (*streg*—, *sterez*—, *sterev*—) 117, 386
sterp (*stārp, stārk'*—, *stīrp*—) 108, 241, 388
stīrp—, v. *sterp*
stīnā 48, 54, 56, 58, 61, 68, 216, 217, 241, 388
st în cā 54, 68, 117, 389
stog (sl.) 220; *stomahe* arom. 379
stopan (*stāpīn*) arom. 68
s tr ā g hi at ā (*ster*—, *stīr*—) 116, 217, 218, 351, 389
strāmoș (*moș*) 360; *strāvātui* 417
strecura (lat. *extracolare*) 217
strepede 50, 53, 57, 60, 67, 108, 122, 391
strepīj (*strepede*) megl. 391
strezīn, strīzīn, strāzīn (*stereġie*) megl. 386
strīgi'— (strāghiatā) 389
strugure 30, 58, 117, 213, 392
strungā 41, 54, 57, 58, 60, 66, 108, 125, 213, 216-218, 393
strungāreatā (*strungā*) 62, 394
sugruma, sgrum; *suġușā* 117, 396
sul (lat. *subul*—), *sulā* (lat.) 382
sumbur, somb—, *sāmb* —, v. *sīmbure*
sutā (sl.) 133; *svadā* (sl.), v. *sfadā*

șale, șele 65, 108, 396
schiau (sl.) 68, 221; *Șerbu* (lat.) 94

șes (lat.) 49
ș i r (*īnșira*) 117, 3P7
șoarece (*șoricīu*) 399
sopī r l'ā 44, 48, 57, 60, 62, 107, 108, 397
șoric (*șoric, șoric, cioriciu*) 177, 399
șūrā (?) 60
'șut, ciūt 41, 53, 57, 108, 122, 241, 399

tare (tari megl.) 117, 401
tearā (lat. *tela*) 370
temniță (sl.) 222; *tīhiescu* arom. (intimplā) 336
tik'iescu, arom. 336
tīmpina (*īntīmpina*); *tīmpla* (*īn* —) 335
tīrg (sl.) 212; *Tīrnava* (sl.) 220, 234
toacā (onomatop.) 56
totīna, totuna arom. (pururea) 374
tore (*tare*) istr. 401
trap (sl.) arom. (pīriu) 371
treaptā (lat. *traecta*) 213
treera (lat. *tributare*) 213, 255
troian (sl. ?) 61; *trunchiu* (lat.) 282
tsofe (ceafā) istr. 292
tucilā (*fosilā*, sl.) arom. 324
tulpīnā (sl.) 282; *Turda* (sl.) 63, 67
turmā (lat.) 138

talpā (*țālchi*) arom. (urdoare) 414
tap 41, 53-55, 57, 59, 60, 108, 122, 151, 217, 402
țarā (lat.) 405
țarc 53, 54, 55, 57, 60, 62, 108, 125, 213, 217, 218, 403
țarcā (ung. *szarha*) 56
țarinā (*țarnā*) 117, 213, 405
țarinā 405
țārū 62, 117, 122, 241, 406
țeapā (sl. *cep*—) 62; *țuicā* (srb.) 62

nī ta (se -) 117, 407
ulcor (*urcior*) arom. 410
umbrā (lat.) 130
un dr e a, andrea, îndrea, indrea 62, 117, 214, 408
unġhie drom., *unġle* arom. (ghiarā) 318, 319
tmt (lat. *unctum*) 217
urca 40, 117, 409
urcior 241, 470
urdā 41, 44, 48, 53-55, 58, 60, 117, 216, 217, 218, 411
urdhā, v. *urdā*
urđina 117, 472

b) Alte limbi
(nu sīnt cuprinse cuvintele din limbile indo-europene cu etimologie stabilitā prin gruparea lor)
bazā, tabelul alfabetic, p. 118—121, ce constituie intermediarul prin care se leagā cu l
al limbii romāne;
pentru simplificarea și ușurarea identificării lor, cuvintele sīnt redade cu grafia adop
respectiv cum se găesc citate în bibliografie și dicționare, dispuse după criteriile scrierii la
siunea literelor pur grafică, — indiferent de valoarea fonetică și de nuanțele pronunțării în c
și zone ale lumii; cu toate că ar putea fi criticat, considerat confuzionist, sistemul aduce
tare în consultarea indicelui lexical;
cuvintele albaneze indo-europene comune cu romāna [p. 108] sīnt impr
Abamos (thr. ?) 325; *Abre*— thr. 87
Abroi (pop. illyr. thr. ?) 87

urdoare (*urdur*—) 117, 474
urdzușor (*urcior*) 410; *ușā* (lat.) 213

vacā (lat.) 29, 30, 112
Vai de ei (sat) 229
vale (lat. *valle*—) 55, 371
vatrā, veatrā 4, 44, 48, 52, 54, 57, 108, 138, 213, 238, 474
vātāma 52, 67, 114, 117, 416
vātārog (*vātūiți*) 417
vātūiu 43, 56, 108, 112, 125, 217,
vechiu (lat. *vetul*—) 112; *vecin* (lat.)
vețe (alb.) arom. 54
vie (lat. *vinea*) 213
viezure 29, 43, 44, 47, 49, 53, 57, 67, 105, 107, 108, 110, 418
vījor (sl.) 419
vīn (lat. *vīmim*) 213; *vīnars* 38
vīnā, vīnovat (sl. 29)
viscol 63, 117, 479
vitreg (lat. *vitricus*) 48, 251
vitul'u (*vātūiu*) arom. 417
vița de vie (lat. *vitis, vinea*) 213
vițel (lat. *vitellus*) 254
vīnāt (mieru) 131
vīrdarie (ciocānitoare, ghionōaie) 32
vīzuru arom. (viezure) 418
vīrtop (sl.) 222
vīrtos (lat.), arom. (tare) 401
Vlașca (zonā, fost județ) 229
voreș (sl.) 225

zarā 59, 62, 107, 117, 216, 217, 241
zāpadā (sl.) 225
zār (*zer*) 54, 58, 61, 113, 117, 216, 217, 420
zāu (lat. *deus*) 99; *zāurdi* (*turdā*) 4
zburda 422; *zburdalipsi* arom.
zer, v. *zār*
zestre 40, 117, 138, 213, 238, 420
zgaibā (lat. *scabies*) 48; *zġair* arom.
zgardā 39, 60, 67, 108, 112, 214,
zġiriā 62, 108, 425
zġīrma 117, 135, 138, 426
zġrebescu istr. 426; *zġrumare*, —at, ar
zġurā (lat. *scoria*) 48; *zīrnā* (?) 45,
Zlaști (sl.), *Zlatna* (sl.) 221
zedzāre, yedzurā (*viezure*) arom. 4
yemu di caș arom. (*strepede*) 391

admissarius lat. (în alb. și rom.) 104
adomány ung. 66; *adorare* lat. 104
aer, aeramen lat. 104; *aestimare* lat. 104
Agrianes (fl. thr., Ergine) 82
Aicea Asalia 85; *amnare* lat. 104
akdcia(s) ung. (din rom.) 246
Almus (fl. thr., Lom) 82
aloue, alouette (alauda), v. fr. 147
Alutus (fl. thr. - dac, Olt) 83, 225
ambon thr. — gr. 77; *amicus* lat. 104
Ampeium (*Ampel*—? fl. thr. — dac.) 225
andrele ung., *andrály* ucr. 408
anjana v. ind. (șopirlă) 398
aper lat. 356; *aperio* (*operio*) lat. 266
Aplo, Aplus illyr. 87, 251; *Apollo* 251
apparentum lat. (în alb.) 104
Appuli (Dacia); *Apuli(a)* illyr. 87, 251
arbeit germ. 112
arcatos n. gr. 252; *arcus* lat. 104
Arduenna silva 378
arena, lat. 104; *arepennem* (arpent) fr. 147
argella maced., *argilla* cimmer. 251—252
argentum lat. (în alb.) 104
Aristophanes, Aristoteles gr. 74
armata lat. (în alb.) 104
arpent (*arepennem*), v. fr. 147
Asamus (fl. thr., Osem) 82
asztal (sl. *stolu*) ung. 238
Atta phryg. 80; *A. Nivionis* Azalus 85
Audar— illyr., maced. 83
Audnaios mensis illyr. maced. 83
Audoleon rex Paeon. illyr. 84
Aulu— thr. 82; *Aulucentus* thr. 81, 82, 90, 91
Aulpor, Aulusanus thr. 90; *Aulutralis* 74
aurum lat. (în alb. rom.) 104
avull alb. 55, 245
azen phryg. 80

hachoue (*bascauda*), v. fr. 147
bac— srb—cr., big., pol. 253
bdes— ung. 253; *bac* (*batse*) alb. 253
baeră, bair, bairii big. 255
Baezus antropon. illyr. 90
bagel— alb., *baige* alb. 258
baior, baiur, bajorka, bajorok ucr. 255
bäisch (*batsch*) säs. 253
bajorek pol. 255, *bajor*— ucr.
bala lit. 259
Balacras illyr.; *Balaș, —balos* thr. 87
balago, baloga, balega srb. 257
balaur säs., ucr., *balaura* srb 256
baleg—, *bälÿga, balon* etc ucr., srb 257
balen phryg. 80
Bălgrad (sl. — rom.) 221, 233
ballaena lat., gr. *phall*— 257
Ballaios illyr. 87
balsamum lat. (în alb.) 104
balta big, dalm., gr., ucr., ung., trc 259
bälte säs., 259
bal'te alb. 259
balyg— v. *baleg*
barba lat., rom.
b amets ung. 273; *Barnus* thr. ? 325

barth, —dhi alb. 105, 260
barz, barza big., *barza, barzast* srb. 260
baskanos thr. — gr. 77
bascauda, fr. bachoue 147
b a s h h e, baske alb., *bashkon'* 262
basiha ucr. 262
basileus thr. — gr. 77
—basta topon. thr. 82
Bateinos 76; *Bato(n)* illyr. 84, "85, 90, 91
bats— alb. 252
batsch (*baisch*) säs. 252
Bazobalis anthropon. thr. 87
oec (*beecum*) fr. 147
Bederiana thr. 64; 6-ây thr. — phryg. 80
Beithus 83, v. *Bitus*
behatsen säs. 246
Belisarius dux Romanus, thr. 78
Bendis dea thr. 82
benedicere- lat. (în alb.) 104
Bennar— illyr. — mess., *Bennus* 87
6emw* (*banna*) fr. 147
Benni pop. thr. 87
beoule (*betula*) fr. 147
berak, brak alb. 93
bercer (*bertiare*) fr. 147
berikat srb—cr. (beregatâ) 264
bernets, bemy— ung. 273
Bessus, Bessi pop. thr. 84
fierfia lat. (în alb.) 104
betoine (*bettonica*) fr. 147
Site, friZia, —Di thr., illyr. 87
birikata, berik— croat (beregatâ) 264
Bititralis anthropon. thr. 90, 91
Bitus, Bithys thr. 81, 82, 87, 90
Bituwant— illyr. 87
blato sl. 259; *blavor*— srb. 256
blair, blaireau (*blaros*) fr. 147
Bolausen (balt. ?) 76
6oZZg, io/Za alb. 256
Boraides anthropon. thr. 78, 84
bordei (*burd*—) big., ung., ucr., pol. 250
botte d'ossier fr. 147
bouge (*bulga*) v. fr. 147
brabeus thr. — gr. 77
braca celt. — lat. 147
brad, brâtfa ung. 266
braie (*braca*), *brais* (*brace*) fr. 147
brandusch(en) säs., *branduSki* rus 269
Brezova sl. — rom. (jud. Hunedoara) 221
bredel, bredoi, bredulec ung. 266
bredza, bryndza ung. 271
bremța, brindza, bmza srb. 271
Brend—, *Brentopara* thr. 87
Brendice, Brent— illyr. 87
brenduă— big., ucr. 269
brerel (*bred*—) säs. 266
bres, -zi 48, 66, 107, 273
breth, -dhi (brad) alb. 52, 268
Breucus illyr. 85, 90
breuil (*brogilum*) fr. 147
—bria thr. 82, 86, 266; *Brianiice* thr. 325
brindusa, brinduska ung. 269
brindza, bryndza ceh. 271

brindza, bronza, boronza ung. 271
brinze, prânts säs. 271
brinzov— bryndz— (brinză) slovac 271
briser fr. 147; *briu* ung. 273
brnduSa, bend— (brîndușă) srb. 269
brostur, brusl— (brusture) ucr. 274
Brugi thr. (Dalmatia) 84
Brundisium (cf. *Brend*—) illyr. — mess. 87
b rus htulle alb. 274
bruszuj— ung. 274
bruyere (*bruca*) fr. 147
Brygi (*Brugi*) thr. (Dalmatia) 84
bryndza, bryndz— (brînză) ucr. 271
bryton thr. 272
bubulcus lat. 104; *Bubent*— illyr. — thr. 87
budz— (buză) srb 282
buiestru, bujester säs. 276
bu k ur— alb. 57, 275
bukurâl ung., *bukurân* säs. 275
bullâr alb. 256
bunk, bungu alb. 48, 278
burdei ucr., big, ung, etc. 266
burdej, burde, burghe etc. ung. 266
burdei, boredel etc. srb. 266
Burebista thr. — dac 74
—burgus lat. 345
bursztuj, v. bruzstuj
burtâ big, srb 279
butorii, butum big 281
butuk, botjuk ucr. 280; *butuk* ung. 280
butura ung., *buturica* srb 281
6ivo big., ung. 282; *buze* alb. 282
Buzei— illyr. 87
BM&S pol., ucr. 282
Buzos, Buzes thr. 87

Cofoa (balt.) 76
caZ/e— lat. 213
camisia celt. — lat. 147
camdela lat. (în alb.) 104
Cd5i saZws (Asalus) 85
canHcum lat. (în alb.) 104
cap (țap), *câp, capf, cap* ung. 402
cap (țap), *cdpok, capnia* pol., srb 402
capitina lat. 104; *capra* lat. 29
capsa, căpocska, căpsor etc. ung. 402
carana (țarina) rus 405
carek (țarc) pol., morav. 404
carina (țarina) rus, ucr., ung. 405
carok (țar—), *carka, (ob)carkovat'* ucr. 404
Carpi, Carpates thr. 93-94, 171—172, 189.
carraria lat. 213
carynka (țarină) ucr. 405
casa lat. (în rom.) 29
—centus anthropon. thr. 82
cerkat (țarc) ucr. 404; cf. *carok*
cervoise (*cerevisia*) it. 147
Cetriporis thr. 83
chemin (lat. *caminum*) fr. 147
chene fr. 147
civitas (cetate) lat. 212
Clagissa thr. 90; *claiie* (*cleta*) fr. 147
coheredes lat. (copârtași) 228

columna lat. 285
coma lat. 104; *Comidava* thr. — dac
Conbazet— mess. — illyr. 87
consocer lat. (în alb., rom.) 104
Contadesdos fl. thr. 87
copiko (țap) ung. 402; cf. *cap*
Corcontoi (balt. ?) 76
corek (țarc) pol. 404
Coridorgis (balt.?) 76
Cosingas, Cosingis thr. 373
Cotys thr. 81
Crisiur, Crisia fl. Daciae (Criș) 83,
croi (*crodios*) v. prov. 147
cursa arm. ard. 302
cyriis (țarus) ucr. 406

Haizo thr. 84; *Daluiius* thr. 85
ăamuhis alb. 406, v. *derm*—
Dardapara, Dardani, Dardi 87, 93
darâhan, dardhe alb. 93
Dam— topon. thr. 307
Dasa, Dases illyr. 84, 85, 90
dash, desh alb. 93, 305
Dasimus illyr. — mess. 95
Dasius, Dassius illyr, 74, 84, 85, 9
Dasmenus illyr. 85, 91
Dassianus illyr. 85
Dast— illyr. 74
Daunion thr., *Dauni* illyr. 87
—dava topon. thr. — dac 82, 86
Dazas, Dazos illyr. — mess. 74, 8
Deazius (*Dasius*) illyr. 85
Decebalus thr. — dac 82, 90, 91
Delus thr. 64
deram—, *dram* dalm. 306
ăermon, dermija —, *damahiish* alb.
Derzin— illyr. 87
Derzis, Derzenus thr. 87
—desdos thr., v. *Contadesdos*
dhale alb. 419
Dia— anthropon. thr. 82
Didas thr. (?) 84
Diarna topon. thr. —get. 307
Dimbovița sl. — rom. 233
Diogenes gr. 75
Ditiones illyr. 87, 90
Ditus illyr. — thr. 87, 90
Ditybistus thr. 84
Diurpaneus thr. — dac. 90, 91
Diuzenus thr. 82
Diza thr. 90; *Dizapor* thr. 74
Dizatralis thr. 91
Dizeros fl. illyr. 87; — *dizos* thr.
Dolanus thr. 90; *Dolea* thr.. 85
Dolonci pop. thr. 373
dop, dup(p), bedopol ung. 309
Dop säs. 309
Driazis thr. 82; *Dromochetaes* dac
Dropion paeon. 84
dru, druja, drite, dru—ni alb. 31
dru(e) (*druto*) fr. 311
druġii, druHn sl. 113
drungos, drong celt. 113

Dubrovnik sl. (Ragusa) 272
 Dules thr. 83
 Durostorum (Siliſtra) thr. 82
 dup, v. **dop**
 dzer (zâr) morav., pol., ucr. 420
 dzere ucr., dzer ung. „savo” 420

ebur ahd. 356
 ecoufle fr. 147
 Epicadus illyr. 74, 83, 84 (miles ex Dardania vico Perdica), 90, 91
 Epta— thr., *Eptacetus*, *Eptatralis* 82
 Esbenus thr. 81, 90
eszpenáz, *puns* (spînz) ung. 384
eszre, *estre* (zestre) ung. 423
esztena, —*ina*, *sztina* (stîná) ung. 388
esztenahely etc. (stîná) ung. 388
 *esztrunga, *eszterunga* etc. (strungă) ung. 394
Ettela (*Ept*—), thr. 84
Etuta (Teuta?) illyr. 64
 *extracolare lat. (strecura) 217

familia lat. (femea) 29
 Fehervdr ung. (Bálggrad) 220
 ferematura ung. 312
 ferio, ferire lat. 417
 ferveo, fervere lat. 272
 fontana (fântána) lat. (fintînă) 340
 fossa (fossatum) lat. 62, 212, 228
 frenum lat. (rom. frîu) 107
 fshat alb. 62, 212
 ftule, **ftuje** alb., v. **vetul**
 furcata lat. (in alb.) 104
 furda (urda) big. 411

galbaza ucr. (gâlbează) 316
galgulus lat. 104; **galiba** ung. 416
gamule, —**a**, **gomile**, —**ja** alb., v. **magulle**
gard big., **garda** srb, ucr. 313
garda ung. (zgardă) 424
gar dh e n, **gardhnia** alb. 314
gdrds ung. (gard) 313
gdrgya, **hdrgya**, **gard** ung. 313
gdrgyina ung. (gardină) 314
garth, **gardhi** alb. 313
 ga2, **gatuaj**, —**ej**, **gatoj** alb. 315
 ucr., gÿfto” ung. 315

gataujan got. 315
kijega big. 319
kl'oke, **kel**— alb. 319
gelb— alb., v. **kelbaze**
gelbdza ung. 316
gelbiâtsă, —**âze** säs. 316
g'emp, **gjemp**, **gljimp**, **glembe**, **g'em** alb. 319
 &ms, **gentis**, lat. (rom. &i;i) 228
Gentius illyr., —**gentus** thr. 87
girdica, **gerdicja** ung. 424
gerliga rus 293
Germisara dac. 82
gjendere alb. 59
glaner fr. 147; **Glavus** illyr. 85
glembe (**g'emp**) alb. 319
 &d^e ung. 295

goK& ung. (rom. **bumb**) 66
 g' o n alb. 320
 gonoleta (**guoleta**) dac. 323
 Gordion, —*gordumphryg*, 314
 gwo” säs. 322
 goroiüy, *goronc* ung. 325
gorun ung., *gorun* big, srb 322
gorunä big 322
gotov— sl. 315
gousa n. gr. 329
graban big 426; *Grabos* illyr. 426
gramiae lat. 414; *granum* lat. 107
 gro^a morav., pol., ceh 323
grapa, *grapaty* ucr. 323
 g)'e& alb. 323; gj-Ofe fr. 147
 (*gerris*, *gerSse*), alb. 324
gromphas gr. 356
grofa big, srb, ucr. 325
grop e alb. 325
grun', **grunyk**, **hrun'** morav., pol., ucr. 325
grunde, *kr*— alb. 327
grunz, **grunzs**, **grundz** ung. 327
gudurai, **gyermekgudura** ung. 328
gurmäs, **grumas**, **gurmazi**, **grumazi** alb. 326
guruj ung. (grui) 325
 gwsa, g*s*, *gusal*, *gulav* (etc.) big, srb, ung. 329
 guşa trc; *gusche*, *guschat* säs. 329
gu s h e alb. 329
 giüfi ucr. 329
guszterja (*kusztura*) ung. 303

haZasip ung. (heleşteu) 38
hard (**gard**) ucr. 313
hardhel'e alb. (şopirlă) 398
 Aoio lat. (in alb.) 104
Horae lat. 104; **horn** germ. (corn) 112
hrun', —ok, **grun'** ucr. 325

imperator lat. (in alb.) 104
Jstros fl. thr. (Danubius) 81
isztinga (strungă, stîná?) ung. 394

Inhurkân säs. 331

Jahrmarkt germ. (iarmaroc) 212
jarret fr. 147

baca ung. (caţă) 286
kacja big (caţă), ucr. 286
kacola trc (căciulă) 287
kacsula ung. 287
kalul(a) big. **kaiuleja**, **kalulka** 287
 Aäse säs., Aä/< ung. (caier) 283
kalbats—, **kalbatsiarika** gr. 316
hapul— big, ucr., **kapusa** ung. 289
kaputy, **keputa** ucr. (căpută) 289
hdrgya, **gdrgya** ung. (gard) 313
kdrimb, **kdromb**, —**umb** ung. (earîmb) 285
 ftar/i'A trc, big (**karl**—, **kerl**—) 293
karljuha, **girliga** ung. 293
 ftar^e alb. 93; **kasatura** trc (custura) 203
katsaros gr. 298; **katsul**— gr. 287
katsuni gr. 286

katuni ta. gr. 290
katun— sl. (big, ucr.) 290
h a t u n d (i), *katun*, *ket*— alb. 290
kecsida, *kacs*— şi der. ung. 287
kelbaze, *gelb*— alb. 66, 67, 316
kepusa, *kapusa* ung. (căpuşă) 289
kepush e, *kpush* alb. 289
heputse alb. 66, 289
keras, *kerat*— gr. (corn) 112
kerlân, *kirl*— säs. 292
 Äey/ig' ung. 293
kerpula, *krpusa* srb 289
kerrige alb. 293
kerthull alb. 299
 alb. 287

ketchule säs. 287
ketun, *ketun* ung. 290
kirlân, *kerl*—, *kell*— ung. 292
kirlig arm.; *kirligal* ung. 293
 (S'oga) big 219
k V o k e, *kel'oke* alb. 319
kopács, *kopäs*, *kopecsel* ung. 294
k o p a t s h, *kopace* alb. 294
kopatse n. gr. 294
 (*gobe*) ung. 295
kopela ucr.; *kopeli* v. sl. 295
kopeli, *kopella* n. gr.; AO&I7 säs., ucr. 295
kopil' alb. 295
kopili, *kopio*, *kopile*, *kopilan* (etc.) srb 295
kopirdan, *kopirnak* pol. 295
kopole, *kopile* (etc.) big 295
kormen, *prokormen* srb 300
kostura, *kasatura*, *kosturak*, *kosturica* big. 303
hostura ucr., sloven 303
kosuta big, srb (şut) 400
kpush, alb., v. *kepushe*
krec alb. (creţ) 299
krecav, *Kreeul* big. 298
 Arecc ung. 298
kreco, *krecav*, *krac*— (creţ) srb 298
krunde, v. *grunde* alb.
kryndziovati ucr. 327
kuä—, *kutgdrgya* ung. 313
kukute alb. 59
 •twics (sl.) ung. (chee) 238
kulpsr, *kurpul*, *kurpen* alb. 301
kurkdI, *kurkalodik* ung. (incurca) 331
kurm—, *kurmue* alb. 300
kurmej, *kurman* ucr. 300
kurmäturs säs. 300
kurpan säs. 301; *kourpana* gr. 301
kurpul, *kurpen* (*kulper*) alb. 301
kurfa, *kuresa* ung. (kursă) 302
 £ « f » (kursă) 302
k u r t s e n, *kursim* alb. 299
kustura (custură) srb 303
kusztura, *kustora*, *kusto* ung. 303
kut—, *kudgdrgya* (gard) 313
KilkullS (*Kokel*) tre-peceneg ung. 220
kyrlyh, *gyrl*— ucr. (cirlig) 293

Langaros thr. (cf. *Longaros*) 64, 87
lapaddt ung. 339
Laparedon illyr. — mess. 87
lekunt alb. 48
lepedän säs. 339
lerash alb. 48
leschinat säs. 342; *lespede* säs. 340
Leucaristos (?) 76
libertare lat. (rom. ierta) 29
Liccaius illyr. 85, 90
Mewe (*leuca*) fr. 147
 lat. (in alb.) 104
Longaros illyr. — thr. (cf. *Langaros*)
Ludrum (?) 93; *Lugeion* (?) 93
 alb. 93
Lyceios paeon. — illyr. 84

machina lat. (in alb.) 104
maddr ung. (pasăre) 348
madhi alb. 63
magora morav., *mägura* pol., ucr.,
Mägura, *Magurica* (topon.) 348
makura, *mahura* ucr. 348
 ung. (mal) 343

im a T, waW alb. 343
 Malont (Carintia, Grecia) 93
Malva dac., *Malvesa* illyr. 87, 344
manar alb. 59; *mandzara* big. 358
manica lat. (in alb.) 104
mardh alb. 352
Mareburgu thr. — lat. 345
marginella lat. (in alb.) 104
Marisius, *Marisia* fl. thr. — dac.
markati gr. — maced. 380
mame fr. 147
Maronea thr. 345

—maros (*Berimarus*), —mer— thr.
 —maros (*lantumarus*) celt. 344
matras fr. 147
mäturoj, *meturoj*. — *oly*, *moturoj* ung.
mazara, *mazarika* big. 364
mazere, *mazarika* ung. 346
Mecybema thr. 325
melco(v), *melce(v)* big. 353
mejore alb. 59
Menzana illyr. — mess. 358
menzalo ung. 358; *menzere*, *menzyn*
 in *Pymerula* thr. 345
merdih (*nerk*—) alb. 352
mergij, *mur(u)gij*, *murhij* ucr.
 mls (*mas*), *meze*, *maze* alb. 3
Mestula thr. 64; *Mesiys* thr. 83
Meticus thr. 90; *Metubarbis* (Par
mezerica ung., 346, v. *mazer*—
müräri lat. (in alb.) 104
mî>e alb. 45; *mîstrets* alb. 355
mizela thr. — dac 346
mjere, *mjeri* alb. 349
modhulle alb. 47, 52, 105, 107,
Mogorjelo (loc Herţegovina) 348
mol(t)il, *mosika* big. 360
 «oia big, srb, ucr. 360
mosch, *moschie* säs. 360

Xäbadni uug. (impicioroga) 336
lacerta lat. (şopirlă) 398

moSija big. *moSja* ucr. 360
mošije, *mošya* trc. 360
mošia, *mosa* ung. 360
m o t s h e, *moshe*, *motshim*, *moshatar* alb. 360
Mucatralis thr. 90 ; *Mucatus* thr. 64
mougkros n. gr. 361
mugull, *mugullue* alb. 361
mugur, *mugurka*, *mugurai*, *mugurii* ung. 361
muliere— lat. 29; *munsel* säs. 358
murg, *murgav*, *murgulav* big 362
murg, *murga* ung., *murgase* ceh 362
murga srb., *murga*, *murge* säs. 362
murk, *murgii*, *murgullue* alb. 363
Murilaccus (caseus) 272
murugij, *murhii* ucr. (murg) 362
muruna ung. (mununã) 361
musacol, *musacel* ung. (mușețel) 362
musija big (moșie) 360
Mussatus thr. 364
mutare lat. 357

Naissus (Navissus) thr. 64, 368
Nana phryg. 80
Naparis fl. thr. — dac. 368
nardh (*mardh*) alb. 358
naprtka (*zaprtka*) srb. 365
Naristi germ. 76
nasledniți sl. 228; *nasus* lat. 29
natrix lat. 365
nepertke, *neperke*, *nepker* alb. 365
nerth (*merdih*) alb. 352
netulle, *netull*, *netell* alb. 351
neviesta sl. 29
ngromazo n. gr. 326,
nreasse säs 354
Nivion— (Azalus) celt. 85
Noes, *Novas* fl. thr. 368
Nosetis illyr. 87; *Nusalita* thr. 87
nyirásza, *nyire*, *n'iril* ung. 354
nyirivara ung. ciang. (mirioară) 352

octo lat. (opt) 40
Oiscos fl. thr. (Iskār) 82
operio (*aperio*) lat. 266
oppidum lat. 212
orare lat. (in alb.) 104
orbus lat. 112
orda (urdã), *ordds*, *ordo*—, *ordäsdezsa*, *ordafSzã*
 (etc.) ung. 411
orden (urdã) säs. 411
ordinare lat. 413
orego gr., *orphanos* gr. 112

pagus lat. 212
palus, *palud*— lat. 259
 —*para* topon. thr. 82, 86
paro ung. (pãrãu) 371
paroikoi gr. — byz. 228
pastaiã, *post*— ucr. 368
pastrenije v. sl. *pastrija* big. 369
pasztej], *pãszte*, *pãsztre* uug. 368
Patraos rex pæon. 84
pectus lat. (piept) 40

Pelagonia 93; *£e/gw* alb. 93
 —/>>r, —*poris* thr. 373
perhere, *perhereshem* alb. 107, 374
PerikUs gr. 74; *Perna* thr. 325
perrua, *perroi*, *perronje* alb. 371
pervigilare lat. (in alb. și rom.) 104
Peșter sl. — rom. 153
Philippos gr. 74, 75
£ic*s lat. 321 ; *Pieporus* thr. 82
pishtaje, *bishtaje*, —, *besh*— alb. 368
Pladomenus illyr. 74, 90, 91 ; *Planius* 90
PZares illyr. 90; *Plassus* illyr. 90
Plator illyr. ; *Pleuratus* illyr. 83
poenitare lat. (in alb.) 104
Polymbria thr. 268
ponte— lat. (punte) 213
*j^ora^* säs. (pinzã) 370
porcos i.—e, 356
 —*poris*, —*per* thr. 82, 373
porod sl. 373
^>oro/ big, srb (pãrãu) 371
porongy, *poronty* ung. 373
Potazis thr. 85
pregatis alb. (rom.?) 315
prentza n. gr. (brinzã) 271
Priantae pop. thr. 325
Prorado illyr. 87
prunkuj, *p(u)runko* ung. (prunc) 373
*pubula thr. — dac. 353
Pulpudeva (Plovdiv) thr. 82
puns (*espendz*) uug. (spinz) 384
puteus lat. 213

Pymmerula thr. 345; *Pyruredes* thr. 87

qnai fr. 147
Quartine vivas (saec. IV) 204
qafe (*tsafe*) alb. (ceafã) 292

xabdan, *rebdan* säs. (rãbda) 376
ragal' alb. 251; v. *rag*—
Ragusa, v. *Dubronik*
Raizdos, *Razdos* thr. 376
rebddl ung. (rãbda) 376
rische (rescos) fr. 147
recken germ. 112
redyk, *redikac* pol. 377
redykat, *redigovat*, *redikac* morav. 377
reg—, *rig-x*— celt. 376
rego, *rex*, *regim*— lat. 112
ren d e s alb. (rinzã, chiag) 378
renska pol. 378
Repodernes thr. 307
rhinos illyr. (negurã) 74
Rhodope mons thr. 378
riborasta thr. dac. 274—275
Rigasus, *Rigosus* thr. 87
Rigias illyr. — mess. 87
rincka slovac 378
rinza ung. (rinzã) 378
Riv(i)us, v. *Sepenestus*
robüü sl. 112
rokono n. gr. (arunc) 252
r r a g a l ' e, *rragale* alb. 251

ruche (*rescos*) fr. 147
rupes — *rumpo* lat. 359
ryndza ucr., pol., *rynska* slovac 378

sabaia illyr. (bere) 74
saie (*saga*) fr. 147
Sarnus fl. dac. (Someș) 83, 225
Sapaoi pop. thr. 87
sarbedzanka ucr. 379
sarcinarius lat. (in alb.) 104
Sassa dac. 90
Sceno illyr., *Scenobarbus* illyr. 90
Scirtius illyr. 83
Sclaveni (Slavi) 222; *Scorilo* dac. 90
scortea lat. (in alb. și rom.) 104
Scupi topon. thr. 64
secretus lat. (in alb. și rom.) 104
Seitas illyr. (?) 83
sella lat. (in alb. și rom.) 104
Selymbria thr. 266
Separi pop. illyr. 87
Sepenestus Sivi f. Cornacat. 85
serbadz'anka ucr. 379
Serdica thr. Sredec, Sofia 82
serig säs. (zãr) 420
Serrus thr. 90; *sessus* lat. (in alb. 104)
Setovia 76; *Seuthes* thr. 78, 81
shale alb. 65, 396
shapi, *shapiu*, gheg *tshapi*, artic. *tshapini*
 (șopiriã) 398
shk a r d h e alb. 424
shk'er (*har*) alb. (zgiria) 425
shkr ep alb. 48, 380
shkrump, —*bi* alb. (scrum) 381
 A * Z, *tshkul*, *zhgule* alb. 383
sh p e n d e r, *shpe'ndel*, *shpendre*, *shpenn-nd*
 584
shtepã(ni) alb. 68
s/j ter p ü alb. 380
s/sir 2 —&i alb. 391
shtrunge alb. 66, 394
i/(u. I (lat. subulum) alb. 382
sh w £, *shute*, *shiite*, *shyt*, *shytan* alb. 400
sibyna illyr. 74
sipirko, *sipirla* (*sup*—) ung. 377
Site, *Suite* illyr. thr. 87
siutos gr. (șut) 400
skelos gr. 65
skerys, *skerelis* lit. 398
skrum, *skrumjav*—, *skrumenie* big 381
skrum säs. 381 ; *skrumpos* gr. 382
Skutari (*Skoder*) alb. 94
Sote thr. 90; *Sofoa* (*Asal*) 85
sopirla, *szopirla*, *suporka* ung. 377
Soparlã big. (șopirlã) 377
Specht germ., ahd. 321
sperti (balt. ?) 76
sprez, *sprz* srb. 384; *spriaz* big. 384
spuns säs. 384; *spyndz*, *spens* ucr. 384
s q a p, gheg isajb, *sk'ap*, *cap*, *siap*, *skiap*
 alb. 402
stabulum lat. 213, stare, *status* 104
Sterissa thr. — dac. 90, 91

s&*a srb. 388; *sfãr^e* säs. 388
stopan alb. 68; *stopanu* sl. 68 ,
sirag-a big. pol. 394
strãgleta big. 390; *strigi'ata* srb 39
strgljata cr.; *strigkleta* n. gr. 390
Stronges thr. 396
struga sloven, *Strugarevo* Sirbia 34
strunga slovac, ucr., ven. 294
strunge säs., *strunga*, —*ac*, *struga*
 394
Styna, *StyniSora* ucr. 288
Sudicentus thr. 74
sumb— alb. v. *thumb*— ; *sumbros* 1
suporka (*sip*—) ung. 397
 big. srb (șut) 400
swte ung., *swia* ceh, pol. 400
iutka, *iutyji* ucr. 400

szerbezit, *szerbezdlodik* ung. 424
szkãrda ung. (zgardã) 424
szkeperdl ung. (scapãrã) 380
szkrum ung. (scrum) 381
szãdrpa ung.; *stirpe* säs. 388
szleregycã, *tregyãca* ung. 390
sztna (*esztna*) ung. (stinã) 383
sztrunga (*esztrunga*) ung. (strungã)
s^irtOTgr/aca ung. (strungãreațã)
s^irfy pol. (șut) 400

Tafra» mess., *Tabusus* thr. 87
Taesis thr.; *Taizi* mess. 87
Tarp— v. *Terp*— ; *Tarula* thr. 4
Ta*a phryg. (thr.) 80
Zer alb. 93
Ter& thr. 81; *Tere(n)s* thr. 84,
Terponos illyr.; *Terpyllos*, *Tarp*—
Teuta ill.; *Taot*— illyr. mess. 87
tharb el, *tharpe* alb. 379
th ar k alb. (țarc) 404
Thermidava (*Theranda*) thr. 84
therime, *thermon'* alb. 312
Theudas illyr. (?) 83; cf. *Tewta*
77sra# (*Threx*) 77; cf. ind. A
thumbulle, *thumull*, *thumbs*,
bulj (etc.) alb. (șimbure) 384
Tibisis fl. Daciae 83
Tinava sl. — rom. 233
Tiuta, *Tiutamenus* thr. 87
tragos gr. 356
Tralis, —*tralis* antropon. thr. 402
Tralli etnonim thr. (Dalmația) 8
Tramarisca thr., *Tranipsai* thr. 9
Tribalii thr.; *Tribulum* illyr. 87
Zroia lat. 356; *truand* fr. 147
tea/e (?a/ej) alb. 292
~~£sã~~> dalm., *Zsajb* säs. 402
tsappe, *tespelle* abruzz. 402
tsapo velletr., *tsapos*, *tsiapos* abr
isarkos, —*us* n. gr. 404
tschut, —*ich*, *schut*— säs. 400
Turda sl. 63 (cf. ind. A)

Tutuia illyr. 85
Tyriāa, *Tyrodiza* thr. 405
Tyristata thr. 405
Tzitzis, *Tzinna*, *Tsiru* thr. 403

urbs lat. 212
urda ung., big, ceh, n. gr., pol., sās., slovac,
 srb, ucr., trc 411
urdh'e alb. 55, 411 (impr. din rom.?)
urāica, *urdicka* big. 411
uređnik (urda) srb 411

vacca lat. 29
Valaori(tes) gr. — arom. 256
varāha— v. ind., *varāza*— av. 356
vdros ung. (oraş) 213
vassal fr. 147
vatra big. slovac, srb, ucr., ung. (şi der.) 414
vātrai srb, slovac, ucr. 414
vātrapenz ung. 415; *vatomih* ucr. 414
vatre, *vetr(e)* alb. 414
vatricha, *vatrisko* slovac; *vatrol* ucr. 414
vaHi ung. 417
vatul—, *vatuj*— (vātuiu) morav., pol., slovac,
 ucr. 415
vautre (*veltrum*) fr. 147
Venedi (germ. ?) 76; *vepri* sl. 356
verne (*vergne*) fr. 147
Verzo illyr. 74, 90
Vetespios thr. 418
veirence, *vetriee* ung. 415
vetul, *vetul*, *ftuj*— alb. 417
vetula slovac, morav. 417
vicus lat. 212; *Vietis* illyr. 90
vitul' gr. 417; *vitulus* lat. 417
vivas, v. *Quartine* —
Vizianus thr. 64

vjeāhull(e), *vjedhull*, *vjetull* alb. 67, 105,
 110, 418
vjeth alb. (an) 417, 418
voter, *voter* alb. 414 (cf. *vatre*)
vojulya ung. (vātui) 417
vouge (*viduuiumj*) fr. 147
vuai, *vuan'* alb. 417
vulnero, —are lat. 417
vurda (*urda*) big, srb 411
vurdanyj, —yk (*urda*) ucr. 411
vyradikovat ceh 377

watra, *watrowe* pol. 415
wetula pol. (vātuiu) 417

Zacā, *Zec*— illyr. — thr. 87
Zalmodegikos thr. — get. 84
Zanatis illyr. 74, 87; *Zantiala* thr. 87
zdra zāringo ung., *zare* sās. 419
zarica srb (zarā) 419
Zaristhes, *Zair*— illyr. — mess. 87
zashrumiti ucr. (scrum) 381
zashtra (*zestra*, *ziastra*) ucr. 423
zavatemak pol. (vatrā) pol. 415
zelcia phryg.; *zemelen* phryg. 80
zer sās., *zero*, *zer*, *zeruj* (etc.) ung. 420
Zeres, *Zerula* thr. 87
Zermoāigestos thr. — paeon. 84
zestra big, ucr., *zestre* sās. 423
zesztre, *zesztra*, *szesztre*, *zesztreje* ung. 423
Zetzi thr. — dac. fem. 403
zgarda (*garda* ?) ucr. 424
zgarda, *zgarda* ung. 424
Ziboites, *Zipoites* thr. — bith. 325
Ziles thr., *Ziteto* illyr. 87
Zimarchus thr. 78, 84; *Ziper* thr. 78
Zlatna, *Zlaşti* sl. — rom. 221
Zor—, *Zures* thr., *Zorada* illyr. 87

Borovszky, S. 180
 Brandis, C. 181
 Brănişteanu, B. 54
 Brătianu, G. I. 117, 163, 196, 235
 Brenndorfer, J. 242
 Brîncuş, G. 12, 65, 67, 97, 299, 301, 374
 Brugmann, K. 122, 125, 126
 Brunot, P. 147
 Budai-Deleanu, I. 39, 169
 Budimir, M. 58
 Budinszky, A. 89, 160, 236
 Bugge, S. 93
 Bunea, A. 43
 Burlă, P. 29
 Byhan, A. 135

Cabej, E. 37, 63, 65-66, 93, 100, 104, 154, 396
 Candrea, I. A. 31, 49, 129-131, 134, 139, 216,
 241, 242, 309, 355, 369, 387, 390
 Cantemir, D. 37-38, 112, 157—159
 Capidan, Th. 38, 39, 41, 44, 52, 53, 56, 58, 59,
 67, 62, 98, 100-103, 106, 108, 134, 135, 13S,
 202, 242, 254, 259, 284, 285, 304, 350, 352, 403
 Caracostea, D. 45
 Caragiani, I. 202
 Caragiuri-Marioteanu, M. 202
 Cavallioti, Th. 38
 Cazacu, B. 59
 Câmpianu, C. 169
 Chantraine, P. 125
 Chelcea, I. 215
 Chirileanu, v. Kirileanu
 Cichorius, C. 170, 175
 Cihac, A. 28, 29, 43, 44, 129, 139, 141, 231,
 309, 310, 355, 401, 407
 Cipariu, T. 29, 43
 Comşa (Chişvasi), U. 223, 227
 Condurachi, E. 90
 Constantinescu-Mirceşti, C. 215
 Costin, M. 382; N. 251, 268
 Coteanu, I. 67
 Crăiniceanu, G. 267, 387
 Creţu, G. 407
 Crişan, I. H. 79, 184, 185

Daicovicu, C. 77, 89, 157, 169, 170, 175, 189,
 191, 196, 197, 210, 223; H. 79, 175, 177, 194
 Dalametra, I. 134
 Dame, F. 421
 Dan, I. 50, 99; 11. P. 157
 Danicic, I. 257
 Dankanits, A. 223
 Dauzat, A. 147
 Decev, v. Detschew
 De Laet, S. J. 206
 Deleanu, v. Budai-Deleanu
 Densusianu, N. 34
 Densusianu, O. 30, 31, 44, 47—49, 50, 70, 109
 127, 129, 130, 134, 136, 149, 152, 154, 155[^]
 163, 216-217, 221, 242, 256, 283, 284, 321
 337, 364, 369, 382, 401, 416, 420
 Detschew, D. 80, 93, 94, 154, 345
 Dhought, J. 206

Diculescu, C. C. 30, 245, 331, 341, 343
 Diefenbach, L. 46
 Diez, F. 31, 33, 35, 40, 122
 Dimitrescu, F. 49
 Dindorf, L. 208
 Djamo-Diaconiţă, L. 221
 Domaschke, w. 220, 230, 243
 Donat, I. 215
 Dosofteiu, mitropolit 251, 387, 404
 Dragomir, S. 153, 157, 202
 Drăganu, N. 140, 157, 163, 208, 213
 334, 338, 340, 350
 Dunăre, N. 215
 Durry, M. 174

Eder, I. C. 157-160, 194
 Eliade-Rădulescu, I. 40, 43
 Bminescu, M. 132-133
 Engel, I. C. 157-160
 Engels, F. 89

Ferenczi, S. 223
 Filipescu, C. 272, 277, 317
 Fischer, E. 157
 Floca, O. 184
 Florescu, F. B. 176; G. 189
 Fluss, M. 71, 73, 182
 Forni, G. 198
 Frăţilă, V. 54
 Frie'dwagner, M. 42, 151, 152
 Froehner, W. 175

Gafiţanu, D. 56
 Galani, N. 272, 312, 352
 Galdi, L. 49
 Gamillscheg, E. 30, 62, 267, 274
 Gaster, M. 46-47, 56, 135, 152, 38
 Georgiev, V. 63, 64, 95, 100
 Gerov, B. 89
 Gherghel, I. 157
 Ghetie, I. 39
 Gibbon, E. 157-159
 Gisinger, H. 183
 Giuglea, G. 30, 37, 47, 54, 61, 109,
 272, 281, 284, 299, 322-324, 36
 Giurescu, C. C. 27, 157
 Glodariu, I. 79
 Gooss, C. 178-180, 183
 Gostar, N. 182, 187
 Graf, A. 85
 Grassmann, G. S. 210
 Gaur, A. 37, 57, 63-64, 97-100
 130-132, 311, 318, 321, 364
 Grecu, V. V. 43
 Groeber, G. 210
 Grosse, R. 197
 Gudea, N. 89, 205
 Guşti, D. 215

Haarman, H. 105
 Hagi-Ceagani, C. 38
 Hahn, J. G. 93, 103
 Hamberg, P. G. 175

C) AUTORI-ERUDIŢI MEDIEVALI ŞI MODERNI

(numele de autori din repertoriul bibliografic al fiecărui cuvînt românesc, partea II, p. 245—426,
 se cuprind în indice; cf. lista de bibliografie şi abrevieri, p. 15—24).

Alfoldi, A. 169-173, 177, 181, 199
 Alfoldy, G. 90
 Anagnostopoulos, G. 100
 Andrieşescu, I. 77
 Andriotis, N. 100
 Anonymus (Belae Hungarorum regis notarius),
 222, 224
 Apolzanu, L. 362
 Ascoli, G. 153

Bako, G. 203, 230
 Baric, H. 51, 63, 106, 143, 152, 153, 257, 258,
 302, 322, 349, 412, 416
 Bariţiu, G. 233
 Bartalis, A. 188
 Bărbulescu, I. 157, 221
 Belic, A. I. 98, 100
 Benko, J. 158, 160, 188
 Benveniste, E. 125, 377

Berciu, D. 157
 Berneker, E. 259, 315
 Bernstein, S. B. 100, 221
 Bertoldi, V. 147
 Bertoni, G. 409
 Besevliev, V. 78
 Bezdechi, S. 97
 Bichir, G. 172, 189
 Blaga, L. 191
 Bledy, G. 242
 Bobb, I. 12, 39, 43
 Bodor, A. 78, 196
 Bogrea, V. 35, 139
 Boisacq, E. 262, 310
 Boissier, G. 89, 212
 Bojan, T. 62, 212
 Bonfante, G. 259
 Bonfinius, A. 157
 Bopp, F. 33

Hartraann, L. M. 210
 Hasdeu, B. P. 29, 34, 44-46, 48, 56, 69, 106
 108-110, 115, 129, 132, 155, 157, 159, 216,
 217, 246, 261-263, 278, 286, 353, 355, 360, 423
 Hauler, H. 197
 Hâciu, A. N. 202
 Heliade, v. Eliade
 Herseni, T. 215
 Herzog, E. 388
 Hirschfeld, O. 170
 Hirt, H. 93, 94, 122, 125, 154
 Hofmann, J. B. 122, 125
 Hornbert, P. 206
 Homorodeanu, M. 54
 Honigmann, E. 182, 183
 Horedt, K. 184, 203, 206, 223
 Hunfalvy, p. 149, 155, 162, 173, 235
 Hurmuzaki, E. 157
 Huszti, A. 188
 Hiittl, W. 189

 Iliescu, V. 196
 Iliński, I. 258
 Ionescu-Nișcov, T. 157
 Iordan, I. 50, 56, 64, 163, 222, 305, 404
 Iorga, N. 117, 202
 Ivănescu, G. 64, 131

 Jensen, v. Sandfeld
 Jirecek, C. I. 87, 151, 153, 157
 Jivcovič, M. 100
 Jokl, N. 52-53, 55, 63, 66, 74, 80, 85, 93, 94
 106, 143, 252, 257, 278, 311, 314, 315, 319,
 324, 346, 372, 379, 394
 Jud, J. 147
 Jung, J. 89, 104, 157, 160, 161, 170, 178, 200,
 207, 210, 234

 Kaluzniacki, E. 140, 406
 Katicic, R. 76
 Kekaumenos (byzant.) 157
 Kelemen, B. 50
 Kiepert, H. 157
 Kinnamos (byzant.) 157, 158
 Király (Konig), P. 179
 Kirileanu, G. 333
 Kluge, P. 399
 Koch, H. 222
 Kogălniceanu, M. 157
 Kopitar, J. B. 39-40, 41, 55, 69, 98, 101, 106,
 115, 145, 149, 157, 159, 160, 233
 Korting, G. 130
 Kourmoulis, G. 100
 Kovacec, A. 135
 Krahe, H. 74, 76, 94
 Kretschmer, P. 54, 77, 80, 93
 Kubitschek, W. J. 183, 188
 Kuun, G. 179

 Lacea, C. 305, 310
 Lagarde, P. De 45, 80
 Laurian, A. Treboniu 29, 43, 44, 157, 264 265
 338, 347, 348, 359, 387, 400

Lehmaun-Hartleben, K. 175
 Leumann, M. 122, 125
 Lința, E. 221
 Lochner, P. v. Hiittenbach 47
 Loewe, R. 30
 Loserth, J. 201
 Lot, P. 209
 Lungu, I. 38

 Macrea, D. 38-40, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 52
 54-56, 130-132, 134, 139, 141, 149; M. 184
 191, 196, 223
 Maior, P. 29, 39, 40, 112, 157-160, 169, 173
 175, 188, 197, 224, 233, 243, 309
 Malecki, J. 98
 Manolescu, N. 267, 274
 Marian, S. F. 321, 423
 Mascou, J. J. 208
 Mateescu, G. G. 77, 78, 80
 Maximu (Massimu), I. C. 29, 43, 44, 338; v.
 Laurian
 Mayer, A. 74, 76
 Mării, I. 39
 Meillet, A. 98, 100
 Meteș, S. 140
 Meyer, G. 47, 48, 52, 80, 93, 105, 262, 263 273
 278, 315, 324, 345, 350, 360, 394
 Meyer-Liibke, W. 37, 47, 50, 59, 103, 128-130
 242, 253, 330, 345, 369, 407
 Micu-Clain, S. 39, 169
 Mihăescu, H. 68, 89, 100, 104-105, 117, 202, 242
 Mihăilă, G. 59, 68, 221
 Mihăileanu, S. 134
 Mihăilescu-Birliba, V. 189
 Miklosich, P. 29, 39, 41-42, 44, 46, 48, 50, 52,
 63, 68, 69, 102, 106, 115, 140, 143-145, 153,
 157, 159, 160, 162, 178, 233, 242, 315, 343
 352, 360, 372, 379, 394, 395
 Mitrofan, I. 184, 185
 Mitu, M. 221
 Mladenov, S. 93, 100, 288
 Mocsy, A. 91, 182
 Moga, I. D. 224
 Moisil, C. 174
 Moldovanu (Moldovân), G. 157, 162
 Mommsen, Th. 73, 89, 96, 157, 170
 Morariu, T. 215, 390
 Moravcsik, G. 224
 Miiller, C. 180
 Mimzer, P. 78
 Murnu, G. 202, 242

 Naber, S. A. 197
 Nandriș, G. 259
 Neculce, I. 251
 Neiescu, P. 50
 Nestor, I. 223
 Nicolaiescu-Ploșor, C. S. 267
 Niculescu, A. 12
 Nyrop, K. 147

 Odobescu, A. 233
 Ogenova, L. 74

Olschki, L. 234
 Olteanu, P. 221
 Onciul, D. 157, 161
 Orbân, B. 160, 188
 Ostir, IC. 400
 Oțetea, A. 197, 227

 Pamfile, T. 406
 Panaitescu, P. P. 227-229
 Pantu, Z. 269, 270, 302, 322, 345, 347, 385j
 Papahagi, P. 101, 202, 354, 402
 Papahagi, T. 134, 202, 362
 Parlangeli, O. 74
 Pascu, G. 52, 53-54, 59, 97, 103, 106, 108, 109,
 114, 128, 134, 202, 242, 257, 259, 270, 288, 326,
 377, 399
 Pasca, S. 46, 145
 Patsch, C. 84, 85, 170, 172, 175, 189,
 Pauli C. 94
 Pătruț, I. 50, 133, 150, 221
 Părvan, V. 89, 94, 165, 168, 180, 182, 183, 187
 Pedersen, H. 122
 Peisker, J. 157, 164
 Pellegrini, G. B. 76
 Perșiț, A. J. 227
 Pervain, I. 39
 Petersen, E. 175
 Petersson, H. 393
 Petrescu-Dimbovița, M. 223
 Petrovici, E. 57, 68, 98, 100, 109, 132, 145, 150,
 153, 157, 163, 214, 217, 219-222, 225, 226,
 234, 235
 Philippide, A. 30, 31, 39, 43-45, 47, 49, 51, 52,
 56-07, 59, 64, 78, 99, 101-103, 106, 108, 127,
 130, 146, 148, 149, 151, 153, 157, 160, 162-
 164, 252, 257, 259, 261, 272, 278, 315, 321,
 325, 330, 345, 360, 363, 379, 389, 412, 418, 420
 Philippide, D. 157
 Photinos, D. 157
 Pic, L. 157
 Ploșor, v. Nicolaescu
 Poghir, C. 44, 65, 69
 Pokorný, J. 111, 242
 Polak, V. 107
 Polaschek, E. 183
 Polizu, I. 248, 372
 Pop, I. I. 203; S. 288
 Popa, M. 50
 Popescu, C. 215; E. 181, 210
 Popescu-Sireteanu, I. 40
 Popilian, G. 184
 Popovic, I. 51, 135, 242
 Popovici, D. 38; I. 379
 Poucha, P. 98
 Precup, B. 390
 Premerstein, A. v. 197, 198
 Procopovici, A. 138, 144
 Protase, D. 184-186, 203, 205, 206
 Pudic, I. 100
 Pușcariu, S. 30-32, 37, 42, 44, 47, 49, 50, 53-
 56 58-59, 62, 63, 97, 100, 101, 106, 110,
 111 129-131, 135, 137, 138, 146, 149-152,
 155 163, 200, 213, 216, 217, 221, 225, 235,

242-244, 248, 249, 263, 265, 270, 271
 285, 288, 299, 300, 306, 308, 309, 310
 331, 333, 336-338, 341, 352, 354, 355,
 407, 422, 423

Hăduțiu, A. 157
 Reche, O. 211
 Reichenkron, G. 62, 69, 338-339, 353,
 Reinach, S. 175, 176
 Rethy, L. 149, 162
 Ribezzo, P. 85
 Ritterling, E. 197, 198
 Roesler, R. E. 42, 47, 56, 149, 152, 153,
 158, 160-163, 168, 173, 188, 192, 200,
 231, 234, 235
 Rohlf, G. 57, 147
 Rosetti, A. 39, 44, 45, 49, 52, 58, 59,
 97, 99, 100, 103, 106, 107, 108, 110,
 153, 221, 277
 Rossi, L. 175
 Rozwadowski, J. 406
 Ruffini, M. 157
 Russu, I. I. 56, 61, 67, 68, 69, 77, 80,
 157, 181, 204
 Rusu, G. 50; I. 56

Sacerdoteanu, A. 157, 196
 Safarik, P. J. 40-41, 157
 Sandfeld-Jensen, K. 40, 49, 62, 68,
 407, 408
 Sarovolskij, I. 242, 406
 „Sarnitie" (la Cantemir) 158
 Scheludko, J. 242, 406
 Schmalz, P. 122, 125
 Schroder, K. H. 62
 Schuchardt, H. 42, 48, 52, 69, 106,
 145, 159, 160, 178, 192, 286
 Schullerus, J. IC 232
 Schtitte, G. 181
 Schwyzer, E. 98, 122
 Scorpan, C. 189
 Scriban, A. 274
 Seche, M. 40, 43, 44
 Seeck, O. 208
 Seidel, E. 98
 Seure, G. 80
 Simionescu, I. 275, 302, 317, 321, 356
 Skok, P. 58, 107, 108, 152, 322, 325,
 Skold, H. 345
 Solmsen, P. 262, 410
 Spitzer, L. 318, 338, 354
 Stadtmuller, G. 60-61
 Stamate, C. 38
 Stehălin, F. 210
 Stein, A. 189
 Stoicovici, O. 221
 Stokes, W. 356
 Stolz, F. 122, 125
 Strack, P. L. 174
 Stratan, I. 205
 Sulzer, F. J. 42, 157-159, 161, 162
 Supplex Libellus Valachorum 157, 158
 Swoboda, E. 87

- Săineanu, C. 54; L. 43, 44, 54, 131, 216, 321
416, 420 .
Serban, F. 377
Șincai, G. 38, 157
Ștefan, G. 157
Șuțu, S. 366
- Szamoskozy, v. Zamosius
Szekely, Z. 203
Szilágyi, J. 179
- Tagliavini, C. 55, 282
Tamás (Tremł), L. 163, 213, 235, 348, 359
Tamm, T. 157
Teiuș, S. 50
Teodor, P. 38, 39, 157
Thierry, A. 157
Thomasson, B. E. 189
Thunrnann, J. E. 38, 69, 93, 157—159, 210
Thurneysen, R. 58, 146
Tiktin, H. 216, 306, 310, 337, 347, 408, 419, 423
Tocilescu, G. G. 46, 178, 183
Todoran, R. 50, 54
Tomaschek, W. 43, 45, 73, 78, 80, 85, 86, 93
151, 152, 157, 160-162, 178, 180, 181 211*
225, 307, 405
Torma, C. 157
Toropu, O. 199
Treboniu-Laurian, A., v. Laurian
Treimer, C. 51, 52, 53, 59, 60, 62, 103, 108, 144, 146
Trubețkoi, N. 98
Tudor, D. 78, 184, 187, 191, 199
Tunusli, I. 157
- Untermann, J. 76
- Vaillant, A. 51
Valkhoff, M. 152
Vasmer, M. 291, 394—395
Vlassa, N. 205
Vondrák, V. 122
Vrabie, E. 221
Vraciu, A. 67, 69, 97, 100
Vuia, R. 212, 214, 215, 220
Vulpe, R. 12, 76, 84, 103, 196, 197
- Wackernagel, J. 122
Wald, L. 44
Walde, A. 111, 242
Wijk, van N. 122
Wartburg, W.v. 147, 148
Weber, W. 174, 196
Weigand, G. 40, 55, 62, 63, 93, 97, 98, 100, 101,
135, 143, 151-153, 155, 230, 232, 244 255
256, 272, 299, 322, 351, 412, 417, 418
Windberg, H. 171
Windisch, E. 146; K. G. 234
Winkler, I. 174
Wolff, H. 90, 182
- Xenopol, A. D. 157, 160, 161, 178-179, 183,
197, 198
Xhuvani, A. 299
- Zaharia, E. 223
Zamfirescu, D. 43, 56, 227
Zamosius (Szamoskozy), S. 234
Zgusta, L. 77

LE FONDS AUTOCHTONE THRACO-DACE ET EA COMPOSANTE LATINO-ROMANE

Resume

Après des efforts déployés pendant quatre décennies dans l'exploration, l'analyse pr[^]atation socio-historique et ethnologique du fonds ethnobiologique et culturel-linguistique (autochtone, thraco-dace) et du facteur latin (roman) dans les structures de la société phone (le peuple roumain du Moyen Âge et de l'époque moderne), la monographie groupée mine le matériel documentaire et linguistique utile, dans son ensemble. Le point de départ stitue par l'élément lexical autochtone commun à l'albanais (élucidé en 1970), auquel et intègre le stock de mots autochtones roumains non attestés ou inconnus en albanais pénétrer avec succès dans la substance primaire du processus d'ethnogenèse, il a fallu dans cet ouvrage, tout le matériel documentaire utile dont nous disposons jusqu'ici sources d'information pour identifier et tirer au clair l'héritage autochtone (linguistique, s que) et les dimensions de l'élément romain dans le processus de synthèse de la romanité ordre thématique, chronologique, la monographie réunit et analyse comparativement toutes les données essentielles de la bibliographie, la situation et les rapports des groupes antiques dans la zone carpatobalkanique et leur romanisation. Le matériel lexical roumain autochtone (pre-romaine) est étudié du point de vue linguistique-étymologique et inter des critères socio-historiques et ethnologiques. Il en résulte que l'étude comparative offre et les moyens nécessaires tant à la démonstration qu'à la juste compréhension de ce complexe qu'est la formation de la langue roumaine et du peuple roumain. Les éléments d'une valeur décisive, sont les mots indo-européens „carpatobalkaniques" (thraco-daces, ellement illyriens, peut-être) en roumain et leur signification linguistique, leurs implications ethniques et économiques, qui leur confèrent une importance de premier rang dans la des valeurs documentaires pour la solution des problèmes que soulève l'ethnogenèse.

Cette recherche met en valeur tous les résultats positifs obtenus jusqu'ici et utilisés riaux dignes d'être pris en compte, dans le but de définir trois facteurs principaux: autochtone (thraco-geto-dace, en partie illyrien ?); 2) l'élément latino-roman (italique provincial, de l'Empire); 3) l'apport slave. Ces facteurs se dessinent avec plus de précision la structure et les étapes de l'évolution historique de la langue roumaine. L'étude comparative linguistique et historique est, on le sait, extrêmement importante, absolument indispensable pour les étapes historiques de la formation et du développement du peuple roumain. Par il faut absolument tirer au clair les problèmes soulevés par tous les compartiments de la culture historique roumaine, par la structure lexicale archaïque ou médiévale, l'élément latin et l'élément autochtone, les emprunts slaves, etc., à l'exception de l'élément lexical roumain, absent en albanais, et auquel il faut attacher une importance exceptionnelle. L'étude analytique, les principaux critères sont offerts par la méthode comparative des langues européennes; ils seront appliqués avec rigueur et fermeté, et les résultats concrets se dessinent et s'imposent avec la force de l'évidence.

L'historique et les résultats des études sur le substrat

C'est un exposé synthétique des recherches, avec les opinions sur la formation de la langue carpatobalkanique et danubienne, en fonction de la valeur attribuée au facteur principal: le problème des éléments ante-romains dans la langue roumaine s'est posé beaucoup plus tôt qu'on le croit. Sans moins de certitude que l'on ne l'avait fait pour ce qui est de la latinité du roumain, qui est des le premier abord (étant relevée par bien des humanistes aux XIVe—XVe siècles et par les linguistes roumains de Moldavie); quant à la partie autochtone, non romaine, elle était une chose normale pour une étape ou l'étude des langues romanes et l'étude comparative des langues pas. Donc, tout ce que l'on avait affirmé ou supposé, avant la seconde moitié du XVIIIe siècle, à propos des éléments „g[^]to-daces", „thraces" ou albanais en roumain était le produit d'une

tion profonde, et non pas une verité corurrnee par les methodes rigoureuses de la science linguistique.

Le prince moldave Dirnitrie Cantemir a presente comme etant d'origine dace une serie de mots du roumain, qui sont, en realite, slaves pour la plupart, et quelques-uns latins. J. E. Thunmann (1774) affirmait l'origine thrace des Roumains, le „thracisme" de leur langue, apparentee de pres k l'albanais, les Albanais étant les descendants des Illyriens et les Roumains, les descendants des Thraces, mâles à d'autres peuples; les Aroumains sont „thrakische Wlachen", les Roumains du Nord du Danube „dacische Wlachen"; la langue roumaine est l'idiome thrace transforma... L'Ecole transylvaine (latiniste) soutenait que la langue roumaine ne pouvait et ne devait etre que purement romaine, car la population geto-dace avait ete exterminée par les Romains pendant la conquête et la domination de la Dacie. J. B. Kopitar combattait avec veneneuse les exces latinistes des puristes transylvains et relevait l'apport de l'element autochtone thrace k la formation de la langue et du peuple roumain. Il observait une forte ressemblance entre le roumain, le bulgare et l'albanais, croyant meme qu'il existerait dans les „Balkans" (y compris la Roumanie) un seul parler k trois materiels de langue, c'est-à-dire trois idiomes identiques sous rapport grammatical, differant pour ce qui est du lexique: le roumain, le bulgare, l'albanais. En 1847, I. Eliade Rădulescu dressa a Bucharest un „vocabulaire" de mots etrangers (dont plusieurs mots latins et autochtones) qui devraient être remplaces avec des correspondants latins (italiens). P. J. Safarik soutenait la perpétuation de quelques autres mots anciens daces, admettant que les Roumains étaient un melange de Daces, Romains et Slaves. Au XIXe siecle ont ete apportées les contributions les plus precieuses à l'etude de l'element lexical autochtone en roumain et à son interpretation historique et ethnologique, grâce à P. Miklosich, qui a elabore une theorie, valable en grande mesure aujourd'hui encore, sur la formation de la langue et du peuple roumains; en 1862, dans l'etude sur l'element slave en Roumain, precedee par des considerations intéressantes sur la langue, le nom et l'origine des Roumains, Miklosich a éclairci (partiellement avec succes) le probleme obscur du substrat et des rapports du roumain avec l'albanais; il admettait que deux elements ont tout premierement contribui à la formation du peuple et de la langue roumains — un element romain, l'autre autochtone, auquel il attribue „les phenomenes inexplicables par le latin, la majorite sinon la totalite"; il admettait que les elements preromains dans la langue étaient autochtones et non pas des emprunts k l'albanais. Etudiant le latin vulgaire du Sud-Est de l'Europe, le romaniste H. Schuchardt releve l'influence de l'element autochtone sur la langue latine vulgaire (populaire); dans le probleme de l'ethnogenese roumaine, il combat l'affirmation de R. Roesler, selon qui la Dacie conquise par les Romains aurait été abandonnee par la population autochtone. En 1872, W. Tomaschek soutenait que les elements „albanais" du romain proviendraient des colons illyriens amenes par les Romains en Dacie. Les latinistes puristes comme A. T. Laurian et I. C. Massim niaient l'existence de l'element autochtone en roumain, qu'ils groupaient partiellement dans le *Glosariu* (Glossaire) en 1871, avec tous „les mots du roumain etrangers par leur origine ou leur forme, ainsi que ceux d'origine incertaine", oh ils enumeraient confusement des elements latins et autochtones. Alexandre Cihac expliquait les mots roumains comme etant empruntes aux idiomes voisins, surtout les mots slaves, magyars, turcs et albanais. Dans le IIe tome du dictionnaire (1879), Cihac inclut parmi les nombreux „emprunts" des mots prelatins, nommes alors et plus tard „albanais", 39 elements lexicaux, admettant que la grammaire de la langue roumaine a quelques particularites „thraco-illyriennes". B. P. Hasdeu a apporte une contribution decisive k l'éclaircissement (theorique surtout, au niveau de son temps) du probleme du substrat, bien qu'il ait commis beaucoup d'erreurs d'ordre linguistique-etymologique. Quelques mots albanais-roumains (autochtones) reconnus par Hasdeu comme thraco-daces n'ont pas chez lui une etymologie, et d'autres restent pour le moment obscurs; d'autres n'ont absolument rien à faire avec le substrat; il a souligne et soutenu par des arguments solides la valeur linguistique, socio-historique et ethnologique du substrat lexical et ethnique dans le processus de la formation du peuple roumain. Son contemporain, L. Diefenbach a fait des observations generales de nature socio-historique et ethnologique, intéressantes et valables dans le probleme des anciennes relations roumano-albanaises. Cependant, selon l'opinion de M. Gaster, un element albanais-romain est venu se superposer à l'element ancien latin, et les elements albanais constatés dans la langue des Roumains sont de date beaucoup plus recente: les phenomenes communs aux langues albanaise, roumaine et bulgare auraient ete apportés par les ... Bulgares turaniens vers 660—668. Plus tard, en 1890, le romaniste W. Meyer-Liibke observait qu'il n'existe pas en roumain de mots empruntes k l'albanais, que ces elements étaient daces. Selon le comparatiste autrichien, eminent albanologue, G. Meyer, les mots roumains étaient tantôt des emprunts, tantôt des formes paralleles aux formes albanaises; dans certains cas, il a remarque qu'une partie des mots roumains avaient des formes plus anciennes que leurs correspondants albanais (*mazăre* — *modhulle*). O. Densusianu (1901) affirmait que dans les regions danubiennes, la langue des autochtones, etant tres differente du latin, n'avait pu exercer une influence d'elements possibles illyriens dans la phonetique et le lexique roumains; une partie des mots anciens (non latins) existant en roumain auraient pu etre des emprunts k l'albanais ou des heritages directs de la langue illyrienne. La valeur du substrat commun albanais-roumain et les

liens ethno-linguistiques serres entre les deux peuples ont ete releves en 1905 par I. Presque k la meme epoque, le linguiste danois K. Sandfeld-Jensen relevait les traits albanais-roumains, considerant que les deux idiomes avaient jadis ete en relation et que la langue et le peuple roumain se seraient formes au Sud du Danube; certains mots roumains (*mazăre*, *viezure*) pourraient etre des heritages directs des Illyriens, d'autres seraient d'origine plus ulterieure à l'albanais; et meme des mots roumains latins, comme *sat*, auraient ete empruntes au latin. En 1910, le romaniste roumain S. Pușcariu etudiait les rapports albanais-roumains, avec une certaine prudence, etant equivoques et assez confus, admettant d'eventuelles migrations des Roumains et des Albanais du Nord ou le Sud, de leur berceau commun de formation. Un peu plus tard, C. Trein relevait que les rapports entre l'albanais et le roumain à l'epoque ancienne étaient de similitude et que les elements „albanais" avaient en roumain un traitement identique k ceux des elements autochtones etant donc tout aussi anciens, ou meme (s'ils étaient consideres indigenes) plus anciens que les elements autochtones; il admettait donc la possibilite et la necessite de l'existence des elements autochtones non empruntes en roumain, comme en albanais. Le linguiste serbe H. Baric a fait une liste d'indices precieux de nature etymologique pour trois mots: *măgură*, *curpen*, *vătămă*, *balaur*; ensuite, il parle seulement d'emprunts à l'albanais; finalement, il admettait que la couche plus ancienne de mots albanais en roumain n'est pas constituee d'emprunts, mais de mots conserves (Restwörter). L'albanologue autrichien N. Jokl a donne des etymologies pour quelques mots albanais et roumains (*argea*, *brad*, *ghimpe*, *pîrtu*); pour le reste, il parle de mots empruntes à l'albanais, sans respecter les lois de la phonetique historique et les criteres generaux. Le balkaniste roumain Th. Capidan etudie les liens entre le dial. roumain et l'albanais, et etablit deux phases: a) ancienne; b) nouvelle (apres le deplacement du dialecte vers le Sud de la Peninsule Balkanique). Le lexique est groupe en: 1) mots albanais empruntes à l'albanais; 2) mots d'origine commune; 3) formes balkaniques (cette derniere classe est difficile et confuse). Il croyait que, eu dehors des rapports de voisinage entre les Roumains et l'albanais, il y avait eu quelque chose avant ces rapports, quelque chose tenant à l'ethnogenese de ces peuples et, parfois, à l'identite de l'element autochtone. Le philologue roumain Th. Capidan a soutenu fermement et constamment l'existence et le role de l'element thrace autochtone dans le lexique roumain, sans reussir k donner des etymologies definitives (cf. pourtant *brad*, *simbure*, *brînză*, *pinză*, etc.). Le romaniste G. Giuglea, de Cluj, relevait la necessite de l'existence de mots des „dialectes autochtones illyro-thraco-daces", sur lesquels s'est superpose le latin, mais les solutions etymologiques qu'il a proposees ne sont pas valables. Vers 1925, Th. Capidan se declare categoriquement contre la conservation des elements passes directement du latin au dialecte auto-romain dans la langue roumaine, admettant eventuellement un intermediaire albanais. Il formule la bizarre theorie sur „l'immigration des elements albanais en Roumanie" et la stratification des mots albanais en roumain"; il semble avoir fait une seule observation sur l'etymologie (l'appellatif *vătuiu*) k propos de l'element autochtone (dit „albanais"). Al. Rosetti donne une analyse minutieuse de la grammaire historique roumaine et une vaste recension des liens entre les deux idiomes: la phonetique, la morphologie, la syntaxe, le lexique, les similitudes et les differences essentielles; il admet que beaucoup des mots communs aux langues albanais et roumains sont autochtones en roumain. Selon A. Graur, meme le suffixe *-ish* pourrait etre thrace *-ish*, et la phonetique de l'element lexical autochtone en roumain est differente des elements latins-romains. Le romaniste croate P. Skok a affirme que les mots roumains non latins du roumain et de l'albanais n'étaient pas des emprunts (comme *balaur*), mais qu'ils provenaient de l'illyro-thrace. Pour Th. Capidan, plus tard (1936), les mots roumains proviennent des anciens idiomes thraco-illyriens, n'étant pas des emprunts au latin. Le coinaniste S. Pușcariu s'est vu force (1940) d'admettre la presence de certains mots albanais dans la terminologie pastorale (*stînză*, *brînză*, *urdă*, *zer*, *strungă*, etc.) procedant k une certaine mesure de la langue roumaine et du lexique albanais. A. Rosetti a fait quelques propositions sur la conservation, dans le vocabulaire des Roumains, de plusieurs „termes d'une langue albanais-romaine"; ... „mais seulement les termes communs avec l'albanais". L'allemand G. Stadtmüller admet (à l'exemple de quelques autres) que les mots roumains ont occupé un vaste territoire au Bas-Danube, oit aurait eu lieu „la symbiose entre le roumain et l'albanais". Dans son dernier ouvrage (1944), G. Giuglea se prononce categoriquement pour l'existence des mots autochtones en roumain. L'historien et linguiste roumain Th. Capidan a apporte de 1945 à 1970 des contributions à l'etymologie de l'element autochtone, et il a notamment explique les rapports anciens roumano-albanais grace au critere du substrat thrace; tous ces elements sont integres à la presente monographie. L'allemand G. Reichert a donne une base theorique juste, a donne beaucoup d'etymologies mdo-europeennes pour des mots roumains, dont seulement pour 15 l'explication est valable. Le philologue albanais E. Cabej a fait une contribution importante à l'etude de la partie qui semble représenter le substrat pour le roumain est, pour l'albanais, une partie de l'element autochtone antique. En 1961, Graur fait quelques considerations theoriques et generales

et ses relations avec le roumain, relevant pour les historiens, les archéologues, les linguistes, les ethnographes, les anthropologues la nécessité de préciser le lieu de formation de la langue et du peuple roumains; l'important, c'est d'établir quelle était la langue ayant formé le substrat du roumain. À la même époque, V. Georgiev admet que le roumain a quelque 100 termes avec des correspondants seulement en albanais, qui apparaissent sous une forme phonétique qui ne pourrait les expliquer comme des emprunts de l'albanais — mais ils sont, pour les deux langues, du fond lexical „daco-moesien”. Plus tard (1966), E. Cebaj estime que l'albanais aurait eu un rôle considérable dans la formation et le développement des parents entre les langues balkaniques, et le peuple albanais aurait habité jadis un territoire beaucoup plus vaste qu'aujourd'hui; la conclusion de cette „première” est que l'albanais aurait occupé une position centrale parmi les langues balkaniques, leur fournissant beaucoup d'éléments lexicaux — assertion qui n'est pas du tout probable. G. Brincoș, G. Miliăilă, etc. ont eux aussi apporté des contributions précieuses à la connaissance du substrat roumain.

On peut affirmer en conclusion que presque tous les auteurs cités ont admis, pendant plus de deux siècles, l'existence d'un élément preromain dans la langue roumaine, du moins dans le lexique — problème qui est intégralement repris et analysé dans la présente monographie.

Les populations autochtones dans la Péninsule Balkanique et en Dacie

Les éléments pré-slaves et non romains (le substrat du roumain), tant ceux qui sont communs à l'albanais que ceux qui n'y existent pas, ainsi que tout le contenu archaïque indo-européen de l'albanais proviennent naturellement et nécessairement du fond ethno-linguistique des populations preromaines du territoire carpato-balkanique et danubien; donc, soit du groupe thraco-meso-dace (gete), dans la zone du Nord-Est, soit du groupe illyro-pannonien, au Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique. Il est donc nécessaire que ces populations et leurs idiomes soient connus le mieux et le plus profondément possible, grâce aux critères comparatifs, par leurs restes du lexique et de l'onomastique. On fait une présentation sommaire des populations, des restes et de la position de leur langue dans l'ensemble indo-européen, précisant les rapports entre Thraco-Getes et Illyriens, tout comme les liens entre ces peuples antiques et les Albanais, fonction des éléments autochtones du roumain.

1. Les *Illyriens* formaient la population (groupe de tribus) de langue indo-européenne *satem* dans la partie du Nord-Ouest de la Péninsule Balkanique (la Dalmatie, le sud de la Pannonie, l'Ouest de la Macédoine et l'Ouest de la Mésie Supérieure) et la branche du Sud-Est de l'Italie (Messapi). L'auteur expose — à partir d'une monographie parue en 1969 — les informations sur leur extension territoriale, le rôle historique, les restes de la langue (surtout des noms propres), la position linguistique, les structures sociales et culturelles, le processus intense de romanisation. En conclusion, il semble que la thèse sur la descendance des Albanais des Illyriens non romanisés a peu de chances d'être vérifiée.

2. Les *Thraco-Getes* occupaient le centre et le Nord-Est de la Péninsule Balkanique; dans les territoires de la rive gauche du Bas-Danube, ils se sont étendus jusque dans le Nord de la Pannonie et les steppes sarmates, en Crimée, à la mer d'Azov et au Caucase. Les données sur ce groupe d'indo-européens, leur culture et leur langue sont beaucoup plus nombreuses et nuancées; elles sont exposées en bref, selon nos articles et monographies antérieures, publiées entre 1949 et 1976: l'extension territoriale, les structures sociales et tribales, la culture matérielle, l'histoire socio-politique, la langue, les noms propres et la situation dans le cadre indo-européen *sateni*, leur rôle très important dans l'Empire romain, puis byzantin, jusqu'au début du VIIe siècle. L'élément socio-ethnique et linguistique thraco-dace est selon nous (d'après la plupart des chercheurs historiens, archéologues, ethnologues des XVIIIe—XXe siècles) ce principal facteur du processus de la formation du peuple roumain (les Romains du Sud-Est de l'Europe) dans son ensemble, tant en Roumanie que dans les territoires voisins, et en presque toute la Péninsule Balkanique, et très probablement même il se trouve aussi à la base de la formation du peuple albanais.

3. *La frontière et les affinités entre les Illyriens et les Thraces* sont ébauchées sur la base de quelques investigations plus anciennes et elles présentent de l'intérêt surtout du point de vue linguistique, pour l'appréciation du caractère *satem* de l'élément lexical du substrat roumain, où, à côté des Thraco-Daces, pourrait participer le facteur illyrien.

4. *La romanisation des Illyriens et des Thraco-Daces* est analysée et reconsidérée dans le vaste cadre de la românie de l'Empire et dans celui plus restreint de la zone sud-est européenne, dans la perspective de tous les facteurs qui ont contribué au déroulement et au parachèvement de ce vaste processus de mutation culturelle et linguistique, c'est-à-dire, tout d'abord, la généralisation et l'assimilation de la langue latine de l'Etat romain.

La langue roumaine, les langues balkaniques et le substrat

Par la comparaison du roumain aux langues balkaniques, tout d'abord à l'albanais, on constate l'existence d'importants éléments lexicaux nommés „albanais”, considérés comme des emprunts ou des héritages de l'époque de formation de la langue roumaine. Par ses caractéristiques, cette dernière a été considérée par certains érudits comme une langue dérivée à l'idiome des shkipetars de quelques éléments phonétiques, lexicaux et quelques

1. „*L'union linguistique balkanique*”. Une analyse ample, critique, objective montre que le soi-disant linguistique „zonale” est une création artificielle de quelques érudits des XVIIIe—XIXe siècles (qui ne connaissaient pas bien le roumain et n'avaient pas la moindre idée des racines natives indo-européennes ou s'encadraient les restes de la langue thraco-dace); sans une justification réelle (dont la prémisses absolue est la parenté génétique), cette discussion logique-linguistique a été réalisée par l'énumération de certains éléments lexicaux empruntés qui circulent entre des langues de types totalement différents: le roumain, le bulgare, l'albanais, etc. Leur intégration forcée dans l'„union” balkanique ne sert en rien au travail étymologique-historique et d'interprétation ethnologique de l'élément lexical autochtone du roumain (le substrat).

2. *Les traits communs roumano-albanais*, remarqués dès le XVIIIe siècle, ont été étudiés avec attention et compétence par Al. Philippide, dans la phonétique et le lexique; beaucoup d'analogies, mais beaucoup plus de différences entre les deux langues de type thraco-dace, c'est-à-dire le roumain latino-roman et l'albanais de type ancien indo-européen *satem*.

3. *Les mots romains communs à l'albanais et au roumain* sont relevés d'après les travaux du romaniste H. Mihaescu (1966). On montre de nouveau que l'albanais est assez fortement influencé par le latin populaire, étant donc soumis à l'influence romaine d'une manière tardive, à une époque où se formait la langue roumaine chez une population intensement autochtone dans la zone balkanique et carpato-danubienne.

4. *Les mots autochtones albanais et roumains* ont été établis après un examen linguistique plus exigeant à près de 70 (leur nombre réel augmentera sans doute suite à de nouvelles découvertes dans le lexique albanais); on a dressé un tableau alphabétique sur la base de la liste de 1970, en observant de nouveau que ces éléments lexicaux ne sont point des emprunts de la langue vers l'autre, mais autochtones dans les deux; en albanais comme des termes indo-européens, en roumain comme héréditaires directement dans le substrat (la langue preromaine thraco-dace remplacée par le latin populaire). Les mots communs „albanais-roumains” (avec leur base de la phonétique historique de chacune des deux langues de type différent) forment un ensemble lexical roumain archaïque un seul lot avec le groupe de

5. *Mots autochtones non attestés encore en albanais* et qui en roumain arrivent à 100; leur découverte a été faite après une analyse exigeante de toutes les étymologies essayées pour ces „mots”, anciens et n'ayant pas d'explication juste (la plupart étaient considérés latins, slaves, turcs, etc). Grâce à la méthode comparative historique et compte tenu des lois phonétiques (la phonétique historique roumaine), on a identifié les solutions justes pour la plupart des mots obscurs et on a en même temps jeté les bases de la théorie du

6. *Thracisme des mots preromains*, vu qu'ils sont conformes tout à fait non seulement à la phonétique roumaine et indo-européenne, à la sémantique générale, mais aussi à la phonétique indo-européenne de la langue thraco-dace. Vu qu'ils sont conformes à la langue thraco-dace, en même temps, les mots de ce groupe (et d'ailleurs les mots „albanais-roumains”) s'averent être entrés et intégrés dans le stratum lexical roumain le plus ancien, c'est-à-dire la période antique d'assimilation de certains „restes” lexicaux du parler des autochtones thraco-daces dans le latin populaire généralisé dans les provinces de Mésie, Dacie, une partie de la Dalmatie et en Pannonie. Comme on l'a relevé avec toujours plus d'insistance, le groupe („non albanais”) forme un seul groupe inséparable (du point de vue de la langue roumaine, de la période de sa formation) avec ceux constatés en albanais, appartenant à tous les compartiments de la terminologie: activités sociales, économiques, littéraires, choses des plus variées, outils et produits, etc. On rédige à la fin un tableau des mots autochtones indo-européens qui apparaissent seulement en roumain, les uns indiscutables ou incertains (on ne leur donne pas un numéro à part dans le répertoire lex-

L'évolution, l'importance, la distribution des mots albanais

De la phase indo-européenne à la phase thraco-dace (romaine). V f ? ° ^
t o n e s i , n s l e / r e n s e m U e à l a . .

l'entité ethnico-sociale et aux structures économiques du peuple roumain; donc les débuts et le développement de la langue sont tout à fait identiques à ceux de la communauté populaire roumaine devant être ramenés et intégrés dans le même cadre historique et interprétés selon des critères identiques.

1. *Autochtones et romains dans les provinces thraces.* On y montre l'attestation précise et parfaitement conciliante des deux facteurs socio-ethniques et linguistiques dans les provinces romaines du Bas-Danube, sur la rive droite, leur permanence et leur continuité, l'influence réciproque au long des siècles comme une prémisses nécessaire et naturelle du processus de romanisation, la force exceptionnelle du romanisme „balkanique”, attestée directement et clairement par des documents écrits ou archéologiques, beaucoup plus nombreux et plus éloquents que sur l'autre rive du Danube.

2. *Les Daco-Getes en Dacie romaine* sont attestés dans le cadre de la province par une série de documents qui n'ont pas la force et les proportions de ceux de Sud; aussi les autochtones ont été contestés ou leur rôle diminué par certains érudits, dans le but de nier ou d'annihiler la valeur du facteur autochtone et la force du romanisme carpatodanubien dans l'Antiquité et au Moyen Âge. Après une brève présentation de l'ancienneté et de l'importance de l'élément geto-dace, il a fallu revenir sur le problème de sa permanence en Dacie après l'organisation de la province romaine et l'intégration dans le nouvel ordre, dans la société provinciale. On analyse donc de nouveau, plus en détail, sept catégories de documents, tout à fait concordants: A) les sources historiques écrites (littéraires), épigraphiques, numismatiques, qui attestent directement et explicitement la situation de la population geto-dace soumise, et non exterminée par les conquérants romains en 101—106; B) les reliefs de la Colonne Trajane, présentent non des scènes de massacre et d'extermination de la population geto-dace, mais quelque 20 images de la soumission et l'acceptation de la population sous l'occupation romaine; une seule scène de suicide des Daces et une présentant la fin du roi Decebal. À partir des critères offerts par ces documents, l'historiographie du XIXe siècle a tiré la conclusion naturelle et nécessaire sur la survivance et l'intégration à la vie provinciale de la population geto-dace que l'École transylvainienne et le courant roeslerien déclaraient exterminée et disparue de la province carpatodanubienne. La permanence des Gето-Daces dans ces territoires est prouvée entre autres, aux IIe et IIIe siècles par le recrutement dans l'armée romaine locale et le transfert de plusieurs soldats daces dans les troupes de garde de Rome; C) Des tribus (ethnonymes) daco-gets dans la province sont attestés par Ptolémée (quelque 15), dont deux sont celtiques, d'autres à forme corrompue dans les manuscrits, etc, mais ils attestent en tout cas la présence de groupes de Daces sur tout le territoire de la Dacie, comme une sorte de „civitates” d'autres provinces (la Dalmatie, etc.); D) la toponymie de la Dacie romaine atteste une continuité de la vie populaire dans les anciens habitats, avec les noms repris et conservés par les occupants romains, fait relevé il y a un siècle par C. Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol, et autres; la toponymie de la province carpatodanubienne était très riche, et les éléments indigènes, geto-daces, étaient naturellement prédominants; ce sont des noms de „villes” et de villages, dont la plupart demeurent cependant inconnus comme localisation; E) le matériel archéologique dans la province de Dacie prouve la présence massive de l'élément socio-ethnique geto-dace, surtout dans le milieu rural, mais aussi à la périphérie des villes et aux camps fortifiés auxiliaires de la province; F) dans les inscriptions de la province (découvertes à l'intérieur), les éléments geto-daces sont mêlés aux éléments sud-thraces, et donc ils ne sont pas faciles à séparer de ces derniers, avec sans doute une majorité d'ethnonymes thraces. Les Daces libres des frontières du Nord et de l'Est, qui ont joué un grand rôle économique autour du limes, mais aussi dans la structure démographique de la Dacie romaine et post-romaine, ont constitué un important facteur socio-ethnique et démographique pour la situation des autochtones provinciaux.

3. *Le romanisme en Dacie trajane* est considéré et analysé dans le cadre large de la romanisation des provinciaux de l'Empire, et tout d'abord des Hellènes et des Thraco-daces, selon une conception exposée dans nos ouvrages antérieurs (1969—1970).

4. *L'abandon de la province de Dacie* n'a point été une évacuation intégrale de la population de toutes les catégories; c'était tout d'abord une retraite de l'administration et des forces armées et de l'ordre, pour réaliser un raccourcissement considérable de la ligne du front qui devait être défendue devant les assauts toujours plus acharnés des tribus migratrices (les Carpes, les Gètes, plus tard les Huns). La population romaine (romanisée), surtout autochtone, mêlée avec une partie des migrants, liée aux foyers et aux terres, aux forêts et aux plaines des ancêtres, ne s'est pas déplacée au Sud du Danube, dans la *Dacia nova*. On analyse les opinions et les hypothèses variées concernant „l'évacuation” ou l'abandon et la permanence des habitants.

De l'Antiquité au Moyen Âge et à la Renaissance

On soumet à une analyse de caractère plus général et spécifique la période comprise entre les IVe—XIe siècles, lorsque les documents relatifs à la population romano-roumainophone des rives du Danube sont absents ou douteux; le centre de ce romanisme „aurelien” était l'ancienne province de Dacie méridionale.

1. *Le matériel archéologique dans la Dacie „post-romaine”* montre qu'après l'abandon de la province en 271 (ou 272/3) jusqu'à l'arrivée des Huns, une série d'éléments et d'observations prouvent la présence et la persistance dans les mêmes lieux de la population autochtone romaine et le départ des Romains sur le territoire de la Transylvanie, non seulement au Banat et en Bucovine (près du Danube et de la Mésie), mais dans toute la province carpatique aux IIe—IIIe siècles. Il faut mentionner tout d'abord les objets de caractère chrétien, des IVe—Ve siècles, appartenant à la population autochtone, romaine. Le matériel numismatique peut être utilisé dans le même sens; il indique aussi la permanence de la population locale en Dacie. La céramique romaine abandonnée après l'abandon de la province présente parfois des difficultés quant à la datation et la séparation des matériaux romains similaires antérieurs. On observe la pénétration de certaines influences en Transylvanie, venant de l'Ouest et de l'Est, tout d'abord les Carpes et les Goths germaniques. À partir du VIe siècle, la culture matérielle de la Transylvanie présente un caractère unitaire, commun à la population autochtone et aux migrants. Pour les siècles suivants, les données archéologiques ne sont pas très nombreuses, ni constantes et éloquents, la période de la coexistence romano-slave.

2. *La permanence du romanisme* est certaine, par la population rurale provinciale de la zone carpatobalkanienne et danubienne, où elle a assimilé le parler (et même l'écriture) roman aux IIe—IIIe siècles, formant, sous rapport culturel-linguistique, une communauté homogène, très peu différenciée des points de vue social et territorial, ayant pour base un lien et élément de cohérence la langue commune romaine-rustique et militaire, et pour base un dialecte distinctif (d'après la langue), devenu ethnique: *Romanus* (rumân, român; remplace, les populations voisines de l'équivalent celto-germanique *Valachus* „parleur de latin-romain”). On cite, après une interprétation pertinente, les bien connus passages de Strabon et Priscus sur l'existence d'une population latinophone, romanisée, sous la domination des germaniques, des Huns, etc. La permanence et la stabilité de la population romaine (roumaine) est indiquée et prouvée par le lexique archaïque de la langue roumaine, qui les confirme.

3. *La continuité des habitats et des occupations agricoles*, c'est-à-dire la culture des terres, certains métiers comme le travail du bois, des métaux, la poterie, l'industrie extractive, attestés dans la terminologie de base du roumain, où le latin prédomine à côté des éléments grecs et latins, avec les annexes — les éléments empruntés et ultérieurs.

4. *La coexistence des Roumains et des Slaves* est indiquée par le matériel archéologique, la toponymie, l'anthroponymie et les éléments lexicaux et morphologiques retrouvés en roumain. Leur influence commence seulement au IXe siècle, en deux étapes; a) ancienne (avant l'arrivée des Principautés roumaines) et b) culturelle-religieuse (le slavon dans l'administration, l'église, etc.).

5. *La théorie „migracionniste”* (la venue des Roumains en Transylvanie de la rive gauche du Danube) est analysée minutieusement; on prouve le non-fondement de cette théorie devant la continuité ethnique et sociale et de langue entre l'époque thraco-gete et l'époque romaine antique.

6. *Le regroupement socio-politique. Les communautés et les villages.* La forme de l'organisation sociale de base de la population roumaine au Moyen Âge a été la communauté villageoise, romaine, Daces et aux Daco-Romains, donc perpétuée pendant l'occupation et la domination romaine. Les communautés géotribales deviennent des communautés territoriales. La continuité des communautés sur le territoire de notre pays, depuis les Gето-Daces jusqu'à la fondation des États roumains signifie la continuité du peuple roumain en Dacie comme peuple sédentaire, habitant le territoire, lié en permanence à la terre. Nos villages sont, par leur organisation, non pas antiques, mais des communautés de colonisation successive, sur des terres labourées et préparées pour les travaux agricoles.

Dans ces *considérations finales et les conclusions* relèvent de nouveau la réalité et l'importance d'une importance cardinale, pour l'étude de l'ethnogenèse, à savoir que le peuple roumain représente les continuateurs des populations thraco-gets qui ont habité ces territoires et se sont romanisés, à l'époque impériale, se mêlant à des éléments d'immigration (militaires, vétérans, civils, etc.) et adoptant la langue latine sous le nom de langue dans laquelle ils ont transmis un nombre considérable de mots isolés de leur langue thraco-geto-dace, dont l'étude analytique, grammaticale et historique est finie dans

Der moldauische Fürst Dimitrie Cantemir bezeichnete einige Wörter der rumänischen Sprache, die eigentlich slawischen oder lateinischen Ursprungs sind, als aus dem Dakischen stammend. J. E. Thunmann sprach von der thrakischen Abstammung der Rumänen und ihrer Sprache, die mit dem Albanischen verwandt sei, da die Albaner Nachkommen der Illyrier, die Rumänen Nachkommen der Thraker und beide mit anderen Völkern vermischt sind; die Mazedo-rumänen sind „thrakische Wiachen“, die Rumänen nördlich der Donau „dakische Wlachen“; die rumänische Sprache ist ein abgeändertes thrakisches Idiom . . . Die (lateinisch eingestellten) Vertreter der sogenannten Siebenbürger Schule (Școala Ardeleană) behaupten, dass die rumänische Sprache nur rein romisch sein kann und muss, da die geto-dakische Bevölkerung in den Jahren der Eroberung Daziens von den Römern ausgerottet wurde. J. B. Kopitar bekämpfte den lateinischen Sprachreinigungseifer der Siebenbürger und unterstrich den autochthonen thrakischen Beitrag bei der Bildung sowohl der rumänischen Sprache als auch des rumänischen Volkes. Er fand Ähnlichkeiten zwischen dem Rumänischen, Bulgarischen und Albanischen heraus und nahm an, dass auf dem Balkan (einschliesslich Rumänien) drei Mundarten einer Sprache gesprochen werden — Rumänisch, Bulgarisch und Albanisch —, die vom grammatikalischen Standpunkt aus gleich sind, sich aber im Wortschatz unterscheiden. I. Eliade-Rădulescu stellte 1847 in Bukarest ein „Wörterbuch“ der fremden Wörter (mit einigen lateinischen und autochthonen Wörtern) zusammen, die durch lateinische (italienische) ersetzt werden mussten. P. J. Safarik erkannte einige alte dakische Wörter und gab zu, dass die Rumänen ein Gemisch von Dakern, Römern und Slawen seien. Den wertvollsten Beitrag zum Studium des autochthonen rumänischen Wortschatzes sowie zu seiner geschichtlichen und ethnologischen Interpretation erbrachte im 19. Jahrhundert die Forschung von F. Miklosich, dessen Theorie über die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes zum Grossteil auch heute noch gültig ist. In dem 1862 veröffentlichten Studium über das slavische Element im Rumänischen, dem interessante Beobachtungen über die Sprache, den Namen und die Abstammung der Rumänen vorangingen, klärte Miklosich (zum Teil mit Erfolg) die Frage des albanischen Substrats und der Beziehung des Rumänischen zum Albanischen; er gab zu, dass die Bildung des rumänischen Volkes und seiner Sprache in erster Linie von zwei Elementen bedingt war, einem romischen und einem autochthonen; er gab gleichfalls zu, dass die vorrömischen Wörter aus dem Rumänischen autochthonen Ursprungs waren und nicht Lehnwörter aus dem Albanischen. Bei seinem Studium des Vulgarlateins in Südosteuropa unterstreicht der Romanist H. Suchardt den Einfluss der autochthonen Sprache auf das Vulgarlatein und bezüglich der Ethnogenese widerspricht er R. Roeslers Behauptung, die autochthone Bevölkerung hätte das von den Römern eroberte Dazien verlassen. 1872 vertrat W. Tomaschek den Standpunkt, die Römer hätten die von den illyrischen Kolonisten stammenden „albanischen“ Wörter nach Dazien gebracht. Die sprachreinigenden Latinisten A. T. Laurian und I. C. Massim leugneten das autochthone Element in der rumänischen Sprache ab und erfassen es teilweise in einem Wörterverzeichnis (*Glossariu*, 1871) mit allen „durch ihre Herkunft oder ihre Form fremden Wörter sowie auch jene zweifelhaften Ursprungs“, wobei lateinische und autochthone Wörter durcheinandergemischt waren. Für Alexander Cihac waren die rumänischen Wörter Lehnwörter aus den Nachbarsprachen — Slawisch, Ungarisch, Türkisch — sowie aus dem Albanischen. Im II. Band (1879) des Wörterbuchs erfasst Cihac (neben zahlreichen „Lehnwörtern“) auch vorlateinische Elemente, die damals und auch später als „albanisch“ bezeichnet wurden, sowie 39 lexikalische Grundbegriffe, wobei er zugibt, dass die Grammatik der rumänischen Sprache doch einige „thrakisch-illyrische“ Eigenheiten besitzt. Einen entscheidenden, wenn auch (auf dem Niveau seiner Zeit) mehr theoretischen Beitrag zur Lösung der Frage des Substrats lieferte B. P. Hasdeu, obwohl in v. i. n. linguistisch-etymologischen Standpunkt aus zahlreiche Irrtümer unterliefen. Einige albanisch-illyrische (autochthone) Wörter, die er als thrakisch-dakische ansieht, besitzen keine Etymologie, andere bleiben unbestimmt, während weitere haben mit dem Substrat keine Verbindung; er hat eingehend den linguistischen, sozial-historischen und ethnologischen Wert des Substrats des Wortschatzes und des Volkes bei der Bildung des rumänischen Volkes hervorgehoben. L. Diefenbach machte allgemeine sozial-historische und ethnologische Beobachtungen, die für die alten rumänisch-albanischen Beziehungen interessant und gültig sind. Nach Ansicht von M. Gaster hat sich dem alten lateinischen Element ein lateinisch-albanisches überlagert, und die albanischen Einflüsse sind viel jüngeren Datums; die gemeinsamen Wörter der albanischen, rumanischen und bulgarischen Sprache hätten die turanischen Bulgaren in den Jahren 660—668 eingeführt. 1830 stellt der Romanist W. Meyer-Lübke fest, dass es im Rumänischen keine albanischen Lehnwörter gibt. Die hierfür aufzuzehenden Wörter seien dakisch. Der österreichische Sprachforscher und Albanologe G. Meyer behauptet, die rumänischen Wörter seien entweder Lehnwörter oder parallele Formen zu den albanischen; in einigen Fällen seien die rumänischen Wörter älter als die entsprechenden albanischen (*mazăre* „Erbse“ — *modhulle*). O. Densusianu (1901) war der Ansicht, dass die autochthone Sprache in den Gebieten an der Donau, da sie vom Lateinischen sehr abweicht, auf die keinen Einfluss ausüben konnte; er halt (nach G. Meyer) illyrische Elemente in der rumänischen Phonetik und im Wortschatz für möglich; ein Teil der alten (nichtlateinischen) Wörter in der rumänischen und albanischen Sprache können Lehnwörter aus dem Albanischen oder aus dem Illyrischen sein. Die Bedeutung des gemein-

samen albanisch-rumänischen Grundwortschatzes und die engen ethno-linguistischen Beziehungen zwischen den beiden Völkern wurden 1905 von I. A. Candrea festgelegt. Fast gleichzeitig der danische Sprachforscher J. C. Sandfeld-Jensen die gemeinsamen albanisch-rumänischen Merkmale und ist der Ansicht, dass die beiden Sprachen vorläufig eng verbunden waren, die rumänische Sprache südlich der Donau entstanden sei; einige Wörter (wie z. B. *mazăre* „Erbse“, *viezure* „Dachs“), stammten direkt aus dem Illyrischen, andere wieder aus dem Albanischen; sogar rumänische lateinische Wörter wie *sat* „Dorf“ wahren ihre Herkunft. 1910 studiert der rumänische Romanist S. Pușcariu die albanisch-rumänischen Beziehungen, wobei er zu zweideutigen und konfusem Ergebnissen gelangt und Wanderungen und Albaner aus ihrem gemeinsamen Bildungsgebiet für möglich hält. Bald danach stellt er fest, dass zwischen dem Rumänischen und dem Albanischen reine Nachbarschaftsbeziehungen und die „albanischen“ Wörter im Rumänischen genau wie die (lateinischen) Erbwörter auftraten, also genau so alt waren oder sogar älter; er gibt also zu, dass autochthone Wörter existieren können und müssen. Der serbische Linguist H. Baric erbrachte etymologische Beiträge für drei rumänische Wörter: *măgură* „Hügel“, *curpen* „Ranke“, *vătămă* evtl. auch *balaur* „Drachen“; ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen, liess er dennoch gelten, dass die alten „albanischen“ Wörter im Rumänischen nicht Lehnwörter sind. Von N. Jokl stammen für einige albanische und rumänische Wörter genealogien (*arġea* „Raum (Kammer) im Erdgeschoss“, *brad* „Tanne“, *ghimpe* „Stachel“), ansonsten spricht er nur von Lehnwörtern aus dem Albanischen, ohne die Phonetik zu beachten. Der rumänische Balkanforscher Th. Capidan setzt beim Studium der Beziehungen zwischen dem mazedorumänischen und dem albanischen Dialekt zwei Phasen fest: a) die alte (vorwandernde) Phase, b) eine neue (nach der Wanderung der Mazedorumänen in den südlichen Teil des Balkans). Der Wortschatz teilte er wie folgt ein: 1) mazedorumänische Lehnwörter aus dem Albanischen, 2) gemeinsamen Ursprungs, 3) balkanische Formen (die ziemlich verworren dargestellt sind). Nach der Ansicht, dass schon vor den Nachbarschaftsbeziehungen zwischen Rumänen und Albanern der römischen Zeit, hier etwas gewesen sein muss, das vielleicht auf die Nähe oder auf die Identität der autochthonen Wörter zurückzuführen ist. Der rumänische Philologe Th. Capidan war fest von der Existenz und der Bedeutung der autochthonen thrakischen Wörter im rumänischen Wortschatz überzeugt, erbrachte aber keine gültigen Etymologien (ausser *brad*, *brânză*, er ist fest von der Existenz thrakischer Wörter im Rumänischen überzeugt (*balta* „Bald“, *mazăre* „Erbse“, *măgură*, *sîmbure* „Kern“, *brînză* „Käse“, *pînză* „Leinen“ u. a.). Nach der Ansicht des Romanisten G. Giuglea war es notwendig, Wörter aus der „autochthonen illyrisch-thrakischen Sprache, der sich das Vulgarlatein überlagert hat“ aufzufinden, die von ihm aufgeführt sind jedoch nicht gültig. Lazăr Săineanu (1925) ist kategorisch gegen eine direkte Verbindung des vorromischen Substrats ins Rumänische, und er lässt das Albanische als mögliches Stadium gelten. Von G. Weigand stammt die bizarre Theorie von „der Immigration der Elemente nach Siebenbürgen und der Schichtung der albanischen Wörter im Rumänischen“. Er behauptet, dass die autochthonen (genannt „albanischen“) Wörter hat er anscheinend eine einzige Anmerkung zum Apellativ von *vătuiu* „jähriges Zicklein“ gemacht. Al. Philippide beschränkt sich auf die Phonetik, die Morphologie, die Synt-cx und der Wortschatz die Ähnlichkeiten zu bewirken; er lässt gelten, dass viele der gemeinsamen vorromischen Wörter autochthone Wörter sind. Nach A. Graur konnte auch das rumänische Suffix *-eseu* thrakischer Herkunft sein und die Phonetik des autochthonen Wortschatzes im Rumänischen müsste verschiedene Elemente der lateinisch-romanischen Bestandteile. Der kroatische Romanist P. Skok stellte die nichtlateinischen Wörter aus dem Rumänischen und Albanischen nicht albanische Lehnwörter, „Käse“, *brîu* „Gürtel“, *pîru* „Bach“, *balaur*“ sondern illyrisch-thrakischer Herkunft sein. Er behauptet, dass die autochthonen Wörter im Rumänischen nicht albanische Lehnwörter sind, was 1936 der Ansicht, dass die vorromischen Elemente nicht albanische Lehnwörter aus den alten thrakisch-illyrischen Mundarten stammen. S. Pușcariu sah sich 1940 dem Hirtenwortschatz thrakisch-dakische Elemente gelten zu lassen (*stîră* „Senne“, *brînză* „Käse“, *zer* Buttermilch, *strungă* „verengte Öffnung zur Zuführung der Schafe zum Wasser“, wobei er eine ziemlich wirre Klassifizierung des gemeinsamen rumänischen und albanischen Wortschatzes vornimmt. In der Forschung machte A. Rosetti einen Schritt voran, indem er feststellte, dass im rumänischen Wortschatz „Wörter einerseits auf der Balkanhalbinsel gesammelt“ erhalten blieben, allerdings nur die, die auch im Albanischen vorkommen. O. Stadtmüller lässt gelten, dass die östlichen Römer ein Gebiet südlich der unteren Donau, wo eine „albanisch-rumänische Symbiose“ stattgefunden hat. G. Giuglea setzt sich 1944 mit der Arbeit (1944) erneut für die Existenz autochthoner Wörter im Rumänischen ein. Der Historiker und Linguist I. I. Russu erbrachte zwischen 1945 und 1970 Beiträge zur Einheimischen Wörter und klärte endgültig die alten albanisch-rumänischen Beziehungen des thrakisch-dakischen Grundwortschatzes, was auch in dieser Monographie mitemgefasst ist. G. Reichenkron stellte, auf einer theoretisch richtigen Grundlage, indo-europäische

zahlreiche rumänische Wörter auf, von denen aUerclings"nur 15 stimmen.fDer albanische Philologe E. Cabej unterstrich, dass der Teii, der fiir das rumänische Substrat sein kann, fiir das Albanische eine voraltertümliche Stufe darstellt. A. Graur macht 1961 einige prinzipielle und allgemeine Feststellungen bezüglich des Substrats und ihren Verbindungen zum Rumänischen und beweist den Historikern, Archäologen, Sprachforscher, Ethnographen und Anthropologen die Notwendigkeit, den Ort der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu bestimmen, wobei die Festlegung des sprachlichen Substrats wichtig ist. Zu gleicher Zeit stellt V. Georgiev fest, dass etwa 100 rumänische Wörter nur im Albanischen Entsprechungen haben, dass sie hingegen ihrer phonetischen Form nach nicht von da entliehen sein können, sondern in beiden Sprachen der Grundsprache angehören. Später (1966) behauptet E. Cabej, dass dem Albanischen bei der Bildung und Entwicklung der Verwandtschaft der Balkan-Sprachen eine bedeutende Rolle zukommt, und dass das albanische Volk friiher ein grosseres Gebiet bewohnte. Das führt zur Schlussfolgerung, dass das Albanische im Rahmen der Balkan-Sprachen eine Mittelstellung eingenommen haben solie und dass diese viele Wörter vom Albanischen übernommenem was nicht anzunehmen ist.

Schlussfolgernd kann gesagt werden, dass zwei Jahrhunderte ang fast alle Autoren die Existenz vorromischer Wörter in der rumänischen Sprache gelten liessen, was in vorliegender Monographie erneut bewiesen wird.

Die autochthone Bevölkerung des Balkans und Daziens. Die vorlawischen und nichtromischen Werten (das Substrat der rumänischen Sprache), die in beiden Sprachen oder nur im Rumänischen vorkommen, sowie der indo-europäische Inhalt des Albanischen entstammen dem ethno-linguistischen Kern der vorromischen Völker im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum, also entweder der nordöstlichen thrakisch-dakischen (getischen) oder der nordwestlichen illyrisch-pannonischen Gruppe. Daher ist es notwendig, diese Völker und ihre Sprachen möglichst genau und vergleichend zu studieren. Die Völkergruppen werden kurz vorgestellt, ebenso die Reste ihrer Sprachen und ihre Stellung im indo-europäischen Raum, wobei die Beziehungen zwischen Thrako-Geten und Illyrern sowie zwischen ihnen und den Albanern ausgehend von den autochthonen Wörtern der rumänischen Sprache unterstrichen werden.

1. Die *Illyrier* waren Stämme im nordwestlichen Balkan (Dalmatien, südlicher Teii Pannoniens, westlicher Teii Makedoniens) und im Südosten ItaUens (Messapi), deren Sprache indo-europäischer Abstammung war. In der 1969 erschienenen Monographie wird über ihre territoriale Verbreitung, ihre historische Rolle, die Reste ihrer Sprache (vorwiegend Eigennamen), die linguistische Stellung, die sozialen und kulturellen Strukturen und ihre Romanisierung berichtet. Anscheinend kann die These der illyrischen Abstammung der Albaner kaum belegt werden.

2. Die *Thrako-Geten* bewohnten den mittleren und nordöstlichen Teii des Balkans und erstreckten sich links der unteren Donau bis in den Norden Pannoniens und in die Sarmatische Steppe, ferner bis auf die Krim, an das Azovsche Meer und in den Kaukasus. tber ihre Kultur und ihre Sprache ist mehr bekannt, was hier aufgrund unserer zwischen 1949 und 1976 veröffentlichten Artikel und Monographien kurz gestreift wird: die territoriale Verbreitung, die sozialen und Sippenstrukturen, die materielle Kultur, die sozialpolitische Geschichte, die Sprache, Eigennamen und die Lage im indo-europäischen Rahmen, die bedeutende Rolle im Römischen Reich und in Byzanz bis zu Beginn des 7. Jahrhunderts. Das sozioethnische und linguistische thrako-dakische Element betrachten wir (nach der Mehrheit der historischen, archäologischen und ethnologischen Forschung des 15.—20. Jahrhunderts) als den Hauptfaktor bei der Bildung des rumänischen Volkes in seiner Gesamtheit, sowohl in Rumänien und in den benachbarten Gebieten als auch auf fast dem ganzen Balkan, auf den wahrscheinlich auch die Bildung des albanischen Volkes gründet.

3. Die *Grenze und die Verwandtschaft zwischen den Illyriern und den Thrakern* werden aufgrund älterer Forschungen vor allem vom sprachwissenschaftlichen Standpunkt dargestellt, zwecks Festlegung des saiew-Charakters des rumänischen Substrats wobei neben dem thrako-dakischen auch der illyrische Faktor erscheint.

4. Die *Romanisierung der Illyier und der Thrako-Daker* wird im weiten Rahmen der Romanität des Reiches und im engeren Rahmen des sudosteuropäischen Gebiets analysiert. Dabei werden alle Faktoren, die zur Durchföhrung und Vollendung dieser grossen kulturellen und linguistischen Veränderung beigetragen haben (hauptsächlich die Verallgemeinerung der lateinischen Sprache), berücksichtigt.

Die rumänische Sprache, die Balkan-Sprachen und das Substrat. Durch die Gegenüberstellung des Rumänischen mit den Balkan-Sprachen, hauptsächlich mit dem Albanischen, wurde festgestellt, dass es viele sogenannte „albanische“ Wörter gibt, die als Lehnwörter oder als Erbwörter aus der Zeit der Bildung der rumänischen Sprache betrachtet werden. Aufgrund einiger Eigenheiten wurde das Rumänische von einigen Gelehrten als „Balkan-Sprache“ betrachtet, die aus den Mundarten der Skipetaren einige phonetische und lexikalische Elemente und Morpheme übernommen hat.

ZUSAMMENFASSUNG

1. Der „balkanische Sprachbund“. Eine umfassende, objektive und kritische Untersuchung, dass diese sogenannte zonale „Linguistik“ ein künstliches Gebilde der Gelehrten ist; ohne reale wissenschaftliche Grundlage, wurde diese philologische „Linguistik“ durch das Auskramen einiger Lehnwörter, die in ganz unterschiedlichen Sprachen (Bulgarisch, Albanisch, Griechisch usw.) zirkulierten, dargestellt. Ihre Gewinnung zu einer „Einheit“ hilft keineswegs bei der etymologisch-historischen Klärung und Deutung des einheimischen Grundwortschatzes der rumänischen Sprache.

2. Die *gemeinsamen rumänisch-albanischen Charakteristika*, die schon im 19. Jahrhundert festgestellt wurden, prüfte Al. Philippide und fand im Wortschatz und in der Phonetik Ähnlichkeiten, jedoch viel mehr Unterschiede.

3. Die *romanischen, dem Rumänischen und Albanischen gemeinsamen Wörter* in den Arbeiten des Romanisten H. Mihăescu (1966) analysiert, wobei hervorgehoben wird, dass vom lexikalischen Standpunkt her stark vom Volkslatein aus der Zeit des Spätmittelalters geflossen ist, zu der Zeit, als die rumänische Sprache bei einer romanisierten Balkan- und im Karpaten-Donau-Raum entstand.

4. Aufgrund einer linguistisch-etymologischen Analyse wurden etwa 700 rumänische Wörter festgelegt (die Zahl wird infolge neuer Analysen anwachsen). Die Monographie von 1970 ist eine chronologische Tabelle angelegt worden, aus der hervorgeht, dass diese Wörter nicht aus einer Sprache in die andere übergingen, sondern für beide Sprachen im Albanischen als eigene indo-europäische Termini, im Rumänischen als Erbwörter der rumänischen Grundsprache. Die gemeinsamen „albanisch-rumänischen“ Wörter (mit phonetischem Spezifikum) bilden im archaischen rumänischen Wortschatz eine Gruppe zusammen mit den

5. *autochthonen Wörtern, die bis jetzt im Albanischen nicht vorliegen* (rumänische Wörter), wurden sie aufgrund der Analysen aller Etymologien für „zweideutige“ alte Wörter als lateinische, slawische, ungarische und türkische Wörter angesehen wurden. Durch die gleichend-historische Methode und unter Beachtung der rumänischen Gesetzmässigkeiten wurde die Herkunft fast aller zweideutigen Wörter geklärt und die

6. *die thrakische Herkunft der vorromischen Wörter* belegt, da sie nicht nur in den historischen rumänischen und indo-europäischen Phonetik, sondern auch der Phonetik und der saiem-Phonetik der thrakisch-dakischen Sprache unterliegen. Diese Wörter gehören zu den ältesten des rumänischen Wortschatzes. Sie stammen aus der Zeit des Altertums. Die „Reste“ der thrakisch-dakischen Bevölkerung ins Volkslatein eingingen, das in Moesien, Thrakien, Dalmatien und Pannonien gesprochen wurde. Die (nicht) thrakisch-dakischen Wörter II. Gruppe sind (vom Standpunkt der rumänischen Sprache und ihrer Entstehung) im Albanischen vorkommenden nicht trennbar. Sie umfassen alle Gebiete der sozialen und ökonomischen Tätigkeit, Familienbeziehungen, Werkzeuge usw. Im Anhang werden in einer Tabelle die autochthonen indo-europäischen Wörter der rumänischen vorkommen, angeführt, wobei jedoch einige von ihnen nicht ganz

JÖc Entwicklung, Bedeutung und Verbreitung der autochthonen Wörter

1. *Von der indo-europäischen zur thrakisch-dakischen (-romischen) Phase.* Die autochthonen Wörter der indo-europäischen Sprachfamilie gründen sich auf zwei Hauptgruppen: A) die semantische Bedeutung der Gruppe enthält; B) ein phonetisches System. Die Wörter nach den Regeln eines vorromischen *saitem-läioms* aus dem Karpaten-Balkan-Raum (C) viele und verschiedenartige *Suffixe*. Diese Eigenheiten werden vergleichend bei der indo-europäischen Sprachforschung benutzt werden. Die indo-europäische Phonetik wird durch Graphiken veranschaulicht, wobei eine Übereinstimmung der Laute der thrakisch-dakischen Sprache und der rumänischen autochthonen Wörter ist. Die meisten Wörter werden durch Ableitung gebildet, zusammengesetzt aus zwei oder vier oder fünf.

2. *Aus der thrakisch-romischen Phase* blieb bis in die heutige Sprache ein Rest der thrakisch-indo-europäischen Wörter in die „balkanische“ und Karpaten-Sprache. Diese Wörter haben dieselbe Lautentwicklung gekannt wie die lateinisch-romanischen Wörter, die autochthonen und romanischen Elemente der rumänischen Sprache den gemeinsamen Suffixen, die sich in der vorlawischen Periode herausgebildet hatte. Einige autochthonen Wörter gleichen Suffixen abgeleitet wie die lateinisch-romanischen.

3. *Die Bedeutung der autochthonen Wörter* und ihr Anteil am vererbten Wortschatz ist sehr gross. Ausgehend von den 1700 Grundwörtern des rumänischen

angenommen werden, dass etwa 170, also zehn Prozent, vorromischen (autochthonen, thrakisch-dakischen) Ursprungs sind, die zusammen eine untrennbare Einheit bilden und nur aufgrund der historisch-vergleichenden Kriterien in die zwei Gruppen (lateinisch und vorromisch) getrennt werden können. Die Semantik, die Verbreitung und die Ableitungen für die autochthonen Wörter werden im allgemeinen Rahmen des rumänischen Wortschatzes analysiert.

4. Die dialektale Verteilung der autochthonen Wörter ergibt, dass ihre Mehrheit im „dako-firmänischen“ Dialekt vertreten waren (etwa 150 Wörter), 30 Prozent also nur im Norden des rotanisierten Gebiets; etwa 100 Wörter kommen in allen drei oder in einem-zwei der sogenannten „balkanischen“ Dialekte südlich der Donau vor. Diese Verteilung muss von der unterschiedlichen Stärke der Grundsprache der einzelnen Verbreitungsgebiete der romisch-rumänischen Sprache in der Zeit ihrer Bildung abhängen; vorläufig kann angenommen werden, dass der betonte „thrakische“ Charakter der Romanität nordlich der Donau und des dakisch-romischen Dialekts von Konservatismus und dem längeren Widerstand der Geto-Daker gegenüber der Romanisierung (2.-3. Jh.) abhängt.

5. Die in den Nachbarsprachen sich befindenden Lehnwörter sind bedeutend, da sie den kulturellen und wirtschaftlichen Einfluss der Bevölkerung auf die Nachbarvölker im Mittelalter und in der Moderne beweisen. Die Herkunft der romanischen Wörter (*turmă* „Herde“, *păcurar* „Hirte“, *merinde* „Proviant“, *găleată* „Bimer“, *fiior* „Sohn, Juugling“), die aus dem Rumänischen in die Nachbarsprachen eingingen, ist eindeutig; bei den autochthonen (vorromischen) gab es Unstimmigkeiten: einigen typisch rumänischen Wörtern wurde andere Herkunft zugesagt (*căciulă* „Mitze“, *copil* „Kind“, *prunc* „Säugling, Kind“, *zestre* „Mitgift“). Die Klärung der Etymologie dieser „zweideutigen“ Wörter klärte auch die Frage der lexikalischen und kulturell-historischen Beziehungen zwischen den Rumänen und den Nachbarvölkern, den Beitrag der rumänischen Bevölkerung zur Bereicherung des sprachlichen und kulturellen Gutes der Völker Südosteuropas. Die Sprachen, die rumänische Wörter entlehnt haben, sind (nach der Anzahl der Lehnwörter angeordnet) folgende: Ungarisch, Ukrainisch, Sächsisch, Bulgarisch, Serbisch-Kroatisch, Polnisch, Neugriechisch, Tschechisch, Slowakisch, Morawisch, Albanisch u.a.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochthonen Wörter. Die etymologische und vergleichende Forschung stellte Verhältnisse und Beziehungen zu den vorromischen Wörtern auf und bereicherte somit die Kenntnisse über die Geschichte der rumänischen Sprache eben da, wo grosse Lucken herrschten und wo die kulturell-historischen und ethnologischen Schlussfolgerungen falsch waren. Durch diese Klarstellung kann die Bildung der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes objektiver betrachtet werden.

Die linguistisch-geschichtliche Bedeutung der autochthonen Wörter.

1. Die lateinische Sprache und der thrakisch-dakische Substrat veranschaulichen einerseits das Verhältnis des Volkslateins und der offiziellen Sprache im Kaiserreich und andererseits den autochthonen einheitlichen, alten thrakisch-dakischen Wortschatz, der organisch in das Latein Südosteuropas eingeschlossen war. Das komparativ-historische Studium der rumänischen Sprache und der sozial-ethnischen Gegebenheiten im späten römischen Altertum zeigt, dass die einheimische Bevölkerung aus der Provinz die lateinische Sprache angenommen hatte. Die verschiedensten Wörter der romanischen Sprache Südosteuropas drangen hauptsächlich in die Redensarten der Ortsbewohner (Thrako-Geten und Illyrier) ein, wobei aber nicht der Wortschatz verändert, sondern ein Teil der lokalen Wörter beibehalten wurden, was heute als vorromische Grundsprache bezeichnet wird. Diese Tatsache ist für die Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes äusserst wichtig.

2. Eine Analogie aus dem Westromanischen versucht eine Parallele zum Französischen aufzustellen, das auch zahlreiche gallisch-keltische Wörter enthält, die aber weniger wichtig sind als die thrakisch-dakischen im Rumänischen.

3. Die Bildung der rumänischen Sprache wird als Ersetzen der lokalen thrakisch-dakischen Sprache in Dazien durch das Volks- und offizielle Latein erklärt; der unwiderlegbare Hauptbeweis ist eben der autochthone vorromische Wortschatz, der in das archaische Gefüge der rumänischen Sprache aufgenommen wurde. Es werden alle Theorien zur rumänischen Sprache und südosteuropäischen Romanität analysiert. Anschliessend wird der Begriff „urrumänisch“ in Verbindung mit dem Gebiet und dem Volk, das diese Sprache gesprochen hat, analysiert; gleichzeitig werden die Irrtümer jener gezeigt, die dem albanischen Faktor bei der Bildung der rumänischen Sprache und des Volkes zu grosse Bedeutung beimessen hatten, da sie die Geschichte der rumänischen Sprache und die Bedeutung der vorromischen Grundsprache nicht kannten.

4. Die Frage nach der Abstammung der Rumänen wird aufgrund der engen Beziehungen zwischen Sprache und Volk und des historischen, archäologischen, sprachlichen und ethnologischen Beweismaterials erneut gepriift. Wir sind der Ansicht, dass die Sprache vom Volk nicht getrennt werden kann und dass die Volkssprache das älteste und glaubwürdigste historische, sozial-ökonomische und ethnologische Dokument ist, unter der Bedingung, diese Sprache sowie ihre ganze Entwicklung genau zu kennen. Nachdem die These, Rumänisch sei das auf ein lokales sozial-ethnisches und linguisti-

sches thrakisch-getisches Substrat übertragenes Latein, für richtig befunden wurde, muss angenommen werden, dass die ethnisch-soziale Gemeinschaft im Karpaten-Balkan- und Donau-Raum seit 18 Jahrhunderten die latein-romanische Sprache spricht, keine andere ist, als die *dige Bevölkerung*. Somit ergibt sich der erste sichere Beweis zur Bestimmung der ethnischen Grundlage und somit der Ethnogenese der Rumänen. Die Frage existiert seit neun Jahrhunderten und an ihrer Lösung beteiligten sich Geschichtsforscher, Sprachforscher, Archäologen, Geographen u.a. Die somit umfassende Bibliographie wurde kritisch zuerst von Al. Philidze analysiert, der sie zu einer wahren „Anthologie“ zusammenstellte. Das Hauptgewicht wurde auf der Kontinuität, dem autochthonen Element und der Romanisierung im Karpaten-Donau-Raum.

Die ethnische und sozial-ökonomische Grundlagen. Aufgrund der Tatsache, dass die Sprache nur durch das sozial-ökonomische Leben einer Gemeinschaft besteht, ist es auch beim Rumänentum der Pali war. Deswegen müssen die Bildung und Entwicklung der Sprache gemeinsam mit der Bildung und Entwicklung der Volksgemeinschaft analysiert werden.

1. Die autochthone Bevölkerung und die Römer haben in den thrakischen Provinzen des unteren Donau zusammen gelebt und sich gegenseitig beeinflusst, was für die Romanisierung charakteristisch war. Die Belege hierfür sind zahlreicher als im Gebiet jenseits der Donau.

2. Die Anwesenheit der Dako-Geten im römischen Dazien wird durch weniger zahlreiche Belege als im südlichen Teil, weswegen ihre Bedeutung oft vermindert oder verneint wurde. Aus diesem Grunde werden hier folgende Dokumente eingehend analysiert: A) schriftliche Quellen und Münzen, die beweisen, dass die dako-getische Bevölkerung in den Jahrhunderten unterworfen und nicht ausgerottet wurde; B) das gleiche geht aus den auf der Trajanssäule festgehaltenen etwa 20 Szenen hervor; es wird nur ein Selbstmord und der Tod von Dezebal durch die Permanenz der autochthonen Bevölkerung im 2. und 3. Jahrhundert durch die Rekrutierung von Soldaten in das lokale römische Heer und ihre Versetzung nach Rom bewiesen; C) Seheverzeichnete auf diesem Gebiet 15 Stämme (dako-getische, zwei keltische), die das Volk von Bevölkerungsgruppen auf dem ganzen Boden Daziens beweisen; die Informationen der ersten Jahre nach der römischen Eroberung; D) die Ortsnamen im römischen Dazien eine Kontinuität des Lebens in den alten Ortschaften, wobei die Namen beibehalten wurden (Gooss, G. Tocilescu, A. D. Xenopol beweisen es). Von den zahlreichen Ortschaften im Donau-Raum sind die meisten allerdings örtlich noch nicht festgelegt; E) Die archäologischen Ausgrabungen bezeugen das sozial-ethnische geto-dakische Element vorwiegend in ländlichen Ortschaften, aber auch in Städten; F) auf Inschriften fand man gemischt geto-dakische und römische Namen, die schwer zu trennen waren. Vom sozial-ethnischen und demographischen Standpunkt aus bedeutend sind die freien Daker aus den nördlichen und östlichen Grenzgebieten. Für diese Gebiete als auch für die demographische Zusammensetzung im römischen und byzantinischen Dazien eine bedeutende Rolle spielten.

3. Die Romanität in Dazien zu Trajans Zeit wird im Rahmen der Romanisierung des Reiches, besonders der Illyrier und der Thrako-Daker, aufgrund unserer Arbeiten von 1969 und 1970 analysiert.

4. Das Aufgeben der dakischen Provinz war keineswegs ein Abzug der gesamten Bevölkerung, sondern nur der Verwaltung und des Heeres. Die romanisierte Bevölkerung, die Heimgebliebenen hatte, zog nicht ins „Dacia nova“ südlich der Donau.

Aus dem Altertum zum Mittelalter und zur Renaissance. Aus dem V–X. Jahrhundert ist die Urkunde (oder sie sind zweideutig) über die romanisierte Bevölkerung Henks der Donau, der ehemaligen Provinz Dazien.

1. Das archäologische Beweismaterial aus dem „nachromischen“ Dazien besagt, dass die Auffassung der Provinz (im Jahr 271, 272 oder 273) die autochthone Bevölkerung in Hunneneinfällen auf dem ganzen Gebiet der Provinz weiter lebte. Aus dem 4. und 5. Jahrhundert stammen religiöse Gegenstände, die sicher der römischen Bevölkerung gehörten. Mittelalterliche Denkmäler werden weiterhin benützt. Keramiken aus dieser Zeit können oft schwer zeitlich eingeordnet und mit Keramiken früherer Zeiten kaum unterschieden werden. Aus Westen und Osten drangen Karpen (Carpen, Goten) in Siebenbürgen ein. Mit dem 6. Jahrhundert wird die materielle Kultur der ursprünglichen Bevölkerung und der Wandervölker in Siebenbürgen einheitlich und gemeinsam. Zahlreiche und aufschlussreiche Beweise gibt es aus dem 9. Jahrhundert, der Zeit des Übergangs zum slawischen Zusammenleben.

2. Die Permanenz des Romanismus wird durch die ländlich-provinzielle Bevölkerung im Karpaten-Balkan-Donau-Raum gesichert. Im 2.–3. Jahrhundert sprach (und schrieb) sie lateinisch und bildete kulturell und linguistisch betrachtet eine homogene Einheit mit einer räumlich-mündlichen und städtischen Sprache und später mit dem kennzeichnenden Namen (> rumän, roman), der von den Nachbarvölkern durch die Übersetzung ins Keltische

valachus (Sprecher der romischen Sprache) ersetzt wurde. Die Permanenz und die Stabilität der romanischen Bevölkerung wird vom archaischen Wortschatz der rumiinischen Sprache belegt, der folgendes beweist:

3. Die *Kontinuität der landwirtschaftlichen Niederlassungen und Beschäftigungen*, d.h. Bodenbestellung, Viehzucht, Handwerke wie Holz- und Metallbearbeitung, Töpferei; die Terminologie ist vorwiegend lateinisch und autochthon (vorrömisch).

4. *Das Zusammenleben der Rumänen und Slawen* wird durch archäologisches Beweismaterial, Orts- und Personennamen sowie morphologische und Wortschatzelemente belegt. Der slawische Einfluss begann im 9. Jahrhundert in zwei Etappen: *a)* einer alten (vor der Gründung der rumänischen Fürstentümer) und *b)* einer neuen, kulturell-geistlichen (in der Diplomatie, Verwaltung, Kirche usw.).

o. Die „*Immigrationstheorie*“ (Einwanderung der Rumänen von rechts der Donau nach Siebenburgen) ist wissenschaftlich nicht begründet.

6. *Die sozial-politische Neugruppierung. Primitive Dorfgemeinschaften und Dörfer.* Die Hauptform der Organisation im Mittelalter war die primitive Dorfgemeinschaft, d.h. Sippegemeinschaften, die sich örtlich festsetzten, die von den Dakern und Dako-Römern übernommen wurde. Das beweist die Kontinuität des in Dazien lebenden sesshaften Volkes. Unsere Dörfer sind ihrer Anlage nach nicht altertümliche Siedlungen, sondern primitive Dorfgemeinschaften auf freiem, oft dem Wald abgerungenen Boden, die aufeinanderfolgend besiedelt wurden.

In den *Schlussbemerkungen und Schlussfolgerungen* wird erneut die Bedeutung der sozial-ethnischen und kulturellen Wirklichkeit für das Studium der Ethnogenese hervorgehoben, für den Beweis, dass das rumänische Volk die Nachkommen der Thrako-Geten sind, die im Altertum diese Gebiete bewohnten, sich nach der Romanisierung mit Einwanderern vermischten und die lateinische Sprache unter der Benennung *romanus* annahmen, in der zahlreiche Wörter ihrer alten Sprache enthalten sind, die analytisch, grammatikalisch und historisch im *II. Teil* untersucht werden.

Der autochthone Wortschatz wird zuerst in semantische Gruppen eingeteilt und anschließend in alphabetischer Reihenfolge jedes Wort untersucht. Dabei werden Ableitungen, Dialektformen, Lehnwörter, eventuelle albanische Formen, und die etymologische Lösung mit einer komparativ-historischen Interpretation berücksichtigt. Einige Wörter mit nicht sicherer oder unwahrscheinlicher indo-europäischer Etymologie werden nicht nummeriert sondern mit *a* angezeichnet, sind somit in den 160 Wörtern sicher thrakisch-dakischen Ursprungs der rumänischen Sprache (ein Mittel zwischen 150 und 170) nicht mitinbegriffen.

Redactori: MARICA PIETREANU și EMILIA TOMESCU
Tehnoredactor: ANGELA ILOVAN

Coli de tipar: 29,25 Bun de tipar: 11. 05. 1931_____

intreprinderea Poligrafică Cluj B-dul Lenin 146
Republica Socialistă România. Comanda nr. 328/80.

